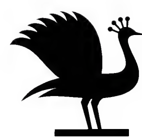
DAVID AND SYLVIA STEINER YIZKOR BOOK COLLECTION

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 13977

Thessalonikē Memorial Book

Zikhron Śaloniḳi

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

•

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:
Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

•

Original publication data

TITLE	Zikhron Śaloniḳi : gedulatah ṿe-ḥurbanah shel Yerushalayim de-Balḳan / ha-ʼorekh, Daṿid A. Reḳanati.
IMPRINT	880-02 Tel-Aviv : ha-Vaʻad le-hotsaʼat sefer Ḳehilat Śaloniḳi, 732-746 [1971 or 1972-1985 or 1986]
DESCRIPT	2 v. : ill. ; 28 cm.
SUBJECT	Jews -- Greece -- Thessalonikē.
	Thessalonikē (Greece) -- Ethnic relations.
	Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Greece -- Thessalonikē.
ADD'L NAME	Recanati, David A.
ADD'L TITLE	Zikhron Saloniki; grandeza i destruyicion de Yeruchalayim del Balkan

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

גדולתה וחורבנה של ירושלים דבלקן

זכרון שלוניקי

גדולתה וחורבנה של ירושלים דבלקן

העורך: דוד א׳ רקנטי

כרך א׳

הוועד להוצאת ספר קהילת שלוניקי, תל-אביב, תשל״ב
שנת חמש לשחרור ירושלים תובב״א

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY

הוועד להוצאת ספר קהילת שלוניקי

אברהם ש׳ רקנטי, יו״ר
אברהם א׳ בן-ארויה
חיים א׳ טולידנו
חננאל י׳ חסיד
שמואל א׳ רקנטי
דוד א׳ רקנטי

התוכן

מ ב ו א

סופה המר של יהדות שלוניקי לא היה שונה מהגורל הטראגי שפקד את יתר קהילות ישראל באירופה. כמעט כל יהודי העיר הובלו לאושוויץ־בירקנאו, ופרט למתי מעט, מצאו שם כולם את מותם במשרפות־התופת של הגרמנים. כך בא הקץ לאלפיים שנות היסטוריה של עיר יהודית גדולה.

חיי קהילה עתיקה זו — עם שהיו להם אספקטים משותפים לקהילות יהודיות אחרות — הרבה היה בהם מן המיוחד, מן המקורי. היתה זו מעין מדינה עצמאית בנכר, מובלעת ירושלמית בגולה, כביטויו של המשורר אורי צבי גרינברג.

ספר זיכרון זה לא בא להדגיש את השוני הזה. כוונתו — להעמיד יד ושם לקהילת שלוניקי, אנשיה ואישיה, גדולי העיר ופשוטי העם, למוסדותיה וארגוניה, לבתי כנסיות ובתי מדרשות שבה, למפעליה התרבותיים והחינוכיים, למנהגים ולפולקלור, לחברות הצדקה ולאגודות הציוניות; לכל אותם החיים התוססים והפעלתנים, שהושם להם קץ אכזרי על ידי הצוררים הגרמנים, ושלא יחזרו ולא יהיו עוד כמותם.

אולם מתוך הסקירות, המחקרים, המאמרים, העדויות והזכרונות שנלקטו והובאו בספרנו, יוכל הקורא לקבל תמונה של ציבור יהודי ססגוני מיוחד במינו, שוחר תורה והשכלה, מחונן בכושר מנהיגות, בעל מסורת חיים קהילתיים מסודרים, שהקים מסגרות ארגוניות אוטונומיות ומערכת משפטית שלטת, ניהל את חייו הפרטיים והציבוריים על פי ההלכה ותקנות החכמים, השפיע על קהילות יהודיות רבות בסביבתה וסיפק להן רבנים ופרנסים — ואף הטביע את חותמו על חיי העיר כולה, בתוקף היותו הקיבוץ הלאומי הגדול והמתקדם ביותר בה.

לא על חינם תיאר האנוס שמואל אושקי את שלוניקי כ״אם האומה הישראלית״, החכמים וכותבי העיתים קראו עליה את הפסוק ״כי משלוניקי תצא תורה״, כינו אותה ״עיר ואם בישראל״, או ״ירושלים דבלקן״, וחשבו כי היא ״עיר עוז לנו״...

המשורר השלוניקאי ר׳ בנימין בר ר׳ מאיר הלוי אשכנזי, המקונן את האסון שירד על העיר עם השריפה משנת ש״ה (1545), מתאר את גדולתה ותפארתה המיוחדות בימי קדם, והרי דבריו [1]:

למי אוי אוי למי הוי הוי למי צרות למי קינים
למי מחנה יגוני הזמן פוגשים ולו פונים ?
לשאלוניק ויושביה, ובה דרים ובה חונים.
ולא כן היתה כזאת [ב]ימי קדם וקדמונים,
אבל היתה כלילת נוף (ו)לרחוקים ולשכנים
ולא ראו כיפיה כל בני צפון ותימנים
בני מזרח בני מערב ועליונים ותחתונים
אשר מכל ארצות נקבצו באו מצויינים,
ונקוו לה חכמים מלכי קדם והגאונים ...
והדבר אשר יקשה לתרץ הם מזומנים
ויום יום ידרשון תורה בקהל רב ואיתנים ...
ולמשפט הלא ישבו להורות דת והדינים
וכן היו שלמים שלמו נפשם בענינים
כמו רופאים זקנים בידיעות כל ובשנים ...
ליעף נתנו כוח ורב עצמה לאין אונים
ורבו כן כמו רבו נעימי קול וחזנים ...
והזהירו מלמדים בה ככוכבים כאופנים
ועשו את מלאכת אל בנאמנות כנאמנים
מפקחים עסקי רבים ופרנסים ודיינים
וכל העם אמת ישבו שקטים בה ושאננים

מצאוה לסחר בה וגם לאכל למעדנים
וברחובה זהבים אז כמו חול רב וכאבנים
לא חלו אנשיה אבל היו כרעננים...

אף על פי שבמשך הזמן הדלדלו הדורות, והרבנים, הוגי הדעות וחכמי המדע הלכו ונתמעטו, וידיעותיהם לא חבקו זרועות עולם כמקודם, היתה שלוניקי תמיד עיר גדולה לאלקים (במאה הט״ז והי״ז היתה העיר הגדולה ביותר בעולם במספר יהודיה), ומרכז רוחני מן החשובים בגולה היהודית.

זאת ועוד: טובים, טובי לב, אוהבי ישראל מובהקים, היו יהודי שלוניקי, ורגש האחריות שלהם כלפי יהודי תפוצות אחרות היה תמיד מפותח מאד אצלם. כל אימת שהגיעו לעיר פליטים יהודים ממזרח וממערב מצפון ומים הם נתקבלו בחיבה ואהבה, והמהגרים החדשים נהנו כוותי־קים מ״זכויות אזרח״ שוות, זמן קצר לאחר בואם.

המשורר שמואל אושקי, הנזכר למעלה, שהצליח להימלט מפורטוגל, מספר כי ״שלוניקי מחבקת אותם (את היהודים הנרדפים מאירופה שמצאו בה מקלט) כאילו היא ירושלים המקבצת אם בניה״. מצבם הכללי של יהודי העיר היה אמנם נוח תחת שלטון הטורקים, אולם לא רק ברווחתם אלא גם בעת צרה להם לא שכחו את אחיהם. בשנת ש״י (1550), רק חמש שנים אחרי השריפה הנוראה שכילתה את השכונות היהודיות, שלחו יהודי שלוניקי איגרת ליהודי פרובאנס (פרובינציה) לבוא להשתקע בקרבם ולא לחכות עד שיפקוד אותם אסון כליהודי ספרד.

והרי נוסח האיגרת המאלפת הזאת [2]:

״שלומי אמוני נאמני המוני, מחנה קדושה, האבן הראשה... אחינו גלות ירושלים אשר בכל גלילות פרווינציה! ה׳ יתן אמר: לא תאנה אליכם רעה ולא תשאו עוד חרפת רעב בגויים, אמן!

שני אנשים עברים, טובים השנים, שלוחי השגחתכם, לתור לכם מנוחה, באו אלינו, ובראות אותם שמח לבנו ויגל כבודנו, אך בשרנו עלינו יכאב, בשמענו עול הגוים וצרת הגלות, אשר השתרגו עלו על צואריכם, ובכל זאת לא שוה להם ועוד ידם נטויה לאמר גרש יגרשו. על זה היה דוה לבנו, היינו שוממים כי גבר אויב. אך תהי נחמתנו זאת לה׳ אלי (אלהי) הרחמים, שבח ראוי לו והודאה לשמו סלה, כי הביאנו עד הלום אל ארץ רחבת ידים אשר לא במשכנות (במסכנות) נאכל בה לחם... לא יחסר כל בה. והנה כל הארץ לפניכם במיטב הארץ תשבו אחינו, ואם יש בכם אנשי חיל, אשר חלק להם עשר וכבוד, שבו וסחרוה והאחזו בה. והעניים והאביונים אשר אין להם על מה שיסמכו כאן ימצאו מנוח לכף רגליהם באומנות נקייה; לא ירעבו ולא יצמאו ולא יכם שרב השעבוד והגלות, כי הטה ה׳ את חסדו עלינו ויתננו לחן ולחסד בעיני כל הגוים אשר אנחנו בקרבו (בקרבם) עד כמעט יקראו לנו שם חדש: פדויי־ה׳! לאפס הגלות ושעבוד התוגרמי עלינו. עם חכם ונבון! ראו בעיני כחנתכם וחכמתכם, כי לא הצגנו לפניכם אחד מני אלף מן כל הטוב, אשר הטיב ה׳ לנו בגלילות הללו בעשר וכבוד, כאשר השליחים החשובים... יביעו, ידברו את כל אשר בעיניהם ראו, חזו מפעולות ה׳ נורא עלילה עלינו, כי אין מלה בלשונינו לעלות (להעלות) על ספר. רוח והצלה עמד ליהודים במקום הזה! על פיהם תחנו ועל פיהם תסעו ולא תאמינו דברינו. כי אהבתנו בכם (אתכם) [לא] מאהבת הערב ולא מאהבת המועיל, רק מאהבת הטוב במה שהוא טוב, כלנו בני איש אחד נחנו, והנה עדתינו הקטנה בכמות משאר קהלות הקדש [3], ואם חפץ ה׳ בנו והיינו למחנה גדולה מעלה קהלה בארץ. גם כי הינו (הננו) קרובים לכם ותהיו קרובים אלינו, כי ש״ל (שבח לאל) גם שב גם ישיש בנו: להנחיל אוהבינו יש ה׳ במקום הזה ואוצרותיהם ימלא. — לכן אלופינו מסובלי עיון ומעשה אל תחוס עיניכם, על כי טוב כל הארצות האלה תאכלו, ואל נא תיחלו עד בא דבר מלך שלטון ח״ו עליכם לאמר: קומו צאו מתוך עמי! ותחזק עליכם מצרים למהר לשלחכם מן הארץ, ותשאו את עון כלנו צרות צרורות בשמלותיכם על שכמיכם ולא תוכלו להתמהמה, ונמצא שם שמים מתחלל חלילה, כאשר בגרוש המר והנמהר, ליהודים האמללים הבאים משרש יעקב מגרשים מקסטיליאה ופורטוגאלו, כי הוכרחו

מרוב המהירות להמיר גוי אלהיו... סוף דבר עיניכם הרואות אותותינו, כי האמת תורה דרכה, וה׳ עליון אסף יאסף ישראל כלו אל מקום מרום מראשון, מקום מקדשנו, ועיניכם ועינינו תראינה ציון נה שאנן, בשוב ה׳ שבות יעקב... כי ישבר עול הגויים מעל צואריכם כנפשכם המלאה יראת ה׳ וכנפש דורש שלומכם, תשועתכם כל הימים מתחננים בעד השארית הנשארה, אחיכם בשרכם ק״ק גרוש פרווינציה החותמים פה שלוניקו כ״ח אלול שנת ש״י למורא, פרשת גבול רעך אשר גבלו ראשונים וכו׳״.

ולא רק בימי קדם, אלא תמיד, במרוצת הדורות, נתקבלו בה פליטים בזרועות פתוחות, מצאו בה סעד רוחני ועזרה חמרית ורבים מהם התיישבו והקימו בה את בתיהם; אם היו אלה יהודי רוסיה ופולין פליטי גזרות ת״ח ות״ט או פליטי אוקראינה אחרי המהפכות ב־1905 ו־1917; אם היו אלה פליטים מתסאליה בתקפ״ז (1827) ובתרנ״ז (1897) כאשר פרצו שם קרבות בין היוונים והטורקים, או פליטי ארץ־ישראל בעלי נתינות רוסית שגורשו ע״י הטורקים בפרוץ מלחמת העולם הראשונה; אם היו אלה אנוסים מפורטוגל, ספרד ואיטליה שנמלטו אליהם מאימי האינקויזיציה, או עולים ״בלתי־ליגליים״ מפולין, רומניה ומרכז אירופה שעברו דרכה בעלייתם לארץ ישראל בשנות תרצ״ג—תרצ״ז (1933—1937).

יהודי עיר מופלאה זו היו אף מצויינים ביראת שמים תמימה, ולא רק הרבנים והחכמים, — שהיו בעלי חכמת חיים, סברה ישרה, אוהבי ישראל, והפלפול מהם והלאה — אלא גם הסוחרים, בעלי המלאכה, העובדים והמון העם הפשוט. כבר סיפרו סופרים בני שלוניקי זעיר שם זעיר שם, על הפועלים שלא החסירו אפילו תפילה אחת מהשלוש ביום; על הסבלים ומסורתם היהודית המיוחדת; על הסוחרים והקפדתם על ניהול מסחרם לפי ההלכה ביושר ונאמנות; על הדייגים בעלי הזרועות המשורגות, הזקנים העבותים, הציציות המתנפנפות ברוח הים האגאי, שהיו חוזרים מהפלגותיהם עם שלל דגים בראותם בבוקר יום שישי את העשן העולה מארובות התנורים כאשר הנשים היו אופות את הפיתות והלחם־משנה לשבת; ועל המנהגים היהודים השרשיים בימי חג וצום, שמחה ואבל. אף אנו נביא כאן סיפור אמיתי שמספר המוכיח ר׳ יצחק מולכו [4], המעיד על מסירות נפש פשוטה, כמעט בלא יודעין, לקיום המצוות הבסיסיות. והרי דבריו:

״וכבר הגיד לי סוחר אחד בזמן המגפה, לא תפ״ץ (לא תבוא פעמיים צרה), שהיו הולך לבית הכנסת להתפלל בציבור והוכרח להתערב שם עם השומרים את חולי ה־מגיפה, והיה מתפחד מאד, ואמרתי לו: התפלל ביחיד ולא תלך להיפחד. ואמר לי ייוודע לאדוני שאיני יודע אפ׳[ילו] ק״ש (קריאת שמע) ואם אתפלל ביחיד מה תפילה אומר לפני הקב״ה אחר שאני ריקם מכל? אבל כשאני הולך לבית הכנסת יכול אני לענות אמן וקדיש וקדושה וברכו ולשמוע קצת דברי הגדה, ובזה תתנחם נפשי. ואמרתי לו יישר כחך״.

יראת שמים תמימה כזאת לקיום מצוות, רדיפה אחרי עשיית מעשים טובים — היו אופייניות לציבור זה לא רק בדורות הקודמים אלא גם בשנים האחרונות. על אף השפעת ה״השכלה״ המע־רבית, והחינוך המנכר של בתי הספר של האליאנס — נשארו יהודי שלוניקי קשורים לתורת משה, ואהבה עזה נטועה היתה בהם למסורת היהודית השרשית בעלת הניחוח השלוניקאי המיוחד.

על סובלנותם ורוחב אופקיהם של יהודיה, על מנהגי ה״קהלים״ והפולקלור הססגוני שלהם, על העצמאות הקהילתית והחרות המדינית שפיתחו ב״עיר השבת״ הזאת, על סדרי הלימוד של הישיבות ומוסדות החינוך שלה, על בתי הדפוס וההוצאה לאור שרבו בה, על השירה העברית, הספרות והתלמודית הענפה ועל כתבי המוסר — בעברית ובלאדינו — שבהם נתברכה, על חיי הכלכלה, החרושת והבנקאות שפרחו בה, על ההתעוררות הלאומית בעקבות ״חיבת ציון״, על הצלחת התנועה הציונית ועל הרוח הלוחמת שפעמה ביהדות המסורתית, שבהשפעתן עלו רבים וטובים מיושביה לארץ — על חלק מכל זאת מנסה ספר זה לתת תמונה, אם מקיפה ואם חלקית.

אין העם היהודי יכול להתקיים, להמשיך לחיות, להיבנות ולהתפתח אלא מתוך עברו, בבחינת: זכור ימות עולם; מאז הפריד ה׳ בין האומות השונות ויעקב הפך להיות חבל נחלתו, בעל הייעוד והגורל הייחודיים — עצם סיפור תולדותיו הוא בבחינת הוכחה על היותו עם סגולה, שה׳ בחרו מכל העמים.

גם תולדות קהילות ישראל בגולה, שרובן הושמדו, הן עדות חוזרת המספרת על חייהם של היהודים ברחבי פזוריהם, על אופיים ופעלם המיוחדים, גורלם המר, ובעיקר — שעל אף הכל קמה שארית הפליטה, כעוף החול, מאפרה, והיא ממשיכה את השרשרת, בונה את האומה העברית במדינת ישראל לקראת מלכות ישראל השלישית.

תולדות קהילת שלוניקי מלמדות אותנו אף שני דברים קטביים, שלקחם הוא אחד ונצחי:

שלוניקי היהודית — כאשר היתה חיה וקיימת — היתה הוכחה (לציונים בעיקר), כי מסוגלים היהודים להקים ולקיים חברה אוטונומית נורמלית בעלת שלטון עצמי, הנהגה מוכרת ומערכת משפט. ואכן יהודי עיר זו לא נזקקו לגויים כדי לקיים בה שירותים, כלכלה ומסחר מסודרים. הם עצמם מילאו בה את כל הפונקציות, ולא רק זאת, אלא היו ביניהם כל בעלי המקצועות והתפקידים: הם היו הרבנים והם עובדי הנמל, הם הסוחרים והם בעלי התעשיה, הם בעלי המלאכה והם הדייגים, הם סוכני אניות והם פקידי המכס, הם מנהלי הדואר והם מפעילי מסילת הברזל, הם הדיינים והם הנידונים, הם הרופאים והם הפציינטים, הם מטילי המסים והם הגובים, הם הבנאים והם הדיירים, הם השוטרים והסוהרים והם האסירים (מבחינה זו היו הרא־שונים קצת "מחוסרי עבודה"). ועל כן, כמובן, הנמל לא עבד בשבת, והמסחר והחנויות היו סגורים ביום זה, והשלטים היו כתובים באותיות עבריות, וילדים יהודים מתקוטטים ומכים ילדים גויים כדבר המובן מאליו... בקיצור — הרגשה של שלטון יהודי, של בעלי בית בעיר הזאת, שהיתה כעין מדינה יהודית בזעיר אנפין.

אבל באו ימי היוונים, האנטישמיות, החוקים המפלים, הפוגרום של קאמבל, ולבסוף הכיבוש הגרמני, הגירוש לפולין והמוות בתאי הגאזים — ויהודי העיר, כמו ביתר הקהילות באירופה, היו חסרי אונים לעמוד בפרץ, כיוון שלא היתה שם עצמאות ממש אלא אשליה של אוטונומיה; לא היתה שם מדינה ריבונית אלא "מעין מדינה" בחסות הגויים...

זהו הלקח האחד: שאין תחליף לריבונות עברית, למדינה יהודית עצמאית בארץ ישראל.

שהיהודים "מסוגלים" לחיות "כאומה נורמלית", לקיים חברה רגילה על כל מרכיביה לא צריך להוכיח היום לאיש, בוודאי לא לעצמנו (ואולי — כן). אולם שאפשר להקים ולקיים ח ב ר ה י ה ו ד י ת ה מ נ ה ל ת א ת כ ל ח י י ה, המסחריים, הכלכליים, המשפטיים, התרבותיים וגומר, על פי ת ו ר ת י ש ר א ל — אפשר ואפשר ללמוד מקהילת שלוניקי.

זהו הלקח השני.

אם מן הזכרונות, העדויות וההיסטוריה של יהדות שלוניקי נסיק את המסקנה כי חיים יהודיים מלאים על פי התורה וההלכה במלכות ישראל בארץ ישראל, הם אפשריים — יתר על כן הם הכרחיים להמשך קיומו ונצחיותו של עם ישראל — הרי שספר זיכרון זה יתרום את חלקו להגברת האמונה בגאולת התורה ובגאולת העם השלמה.

והבוחר בציון ינקום נקמת דם עבדיו השפוך, יחיש מרפא לנפשותינו הנכאבות וישלח גואלו המנחם במהרה בימינו.

יתגדל ויתקדש שמיה רבא.

דוד א' רקנטי

ה ע ר ו ת:

1 השיר מופיע במדור הקינות של "מחזור אשכנז", שלוניקי, שנת ש"י. הוא צוטט במקוטע במקומות שונים (וגם בסקירתו של ד"ר י' ש' עמנואל להלן) ומובא כאן לפי ברוך בן יעקב בשנתון "ישראל" ערב ראש השנה תרצ"ג, בפתח המחקר "קהל רופאים".

2 לפי "מוצאי גולה" לשפ"ר, עמ' 208—210.

3 הכוונה ל"קהל פרובינציא", שלא היה גדול במספר "יחידיו" כמו יתר ה"קהלים".

4 "אורחות יושר", דף ק"ח, ע"ב.

מלאכת הספר

ספר זיכרון זה עלה במחשבה לפני כארבע עשרה שנה. אדוני אבי, אברהם שמואל רקנטי הי״ו, במסיבה שנערכה לכבודו למלאות לו שבעים שנה, בהשיבו למברכים, אמר:

״כרכים עבי כרס הופיעו עד עכשיו על ורשא, וילנא, לבוב,... רק על שלוניקי הספרדית מדלגים, מתנכרים לה. אין מי שיעלה על הנייר את עברה המפואר הרחוק והקרוב... אני פונה מהבמה הזאת... להקים את המצבה הרוחנית בהקדם... נקשור זר תהילה נצחית לשלוניקי המעטירה, השרשית, המפלסת דרכים חדשות לתנועה הלאומית והדתית, למדינה בתוך מדינה, הנחשונית, האל־שנית, המלאה חן וחסד...״

כדרכו תמיד בחייו הוא לא הביע רק משאלה, אלא מיד נרתם בעצמו לעבודה, פנה לכותבים פעם שתיים ושלוש עד שקיבל את דבריהם, פתח בגיוס כספים, וכתב (ואף תרגם) בעצמו כמה רשימות וזכרונות לספר. עזרו על ידו יותר אנשי הוועד: אברהם בן ארויה, חיים א׳ טולידנו, חננאל י׳ חסיד, שמואל א׳ רקנטי, וכותב שורות אלה.

בני המנוח ליאון רקנאטי עליו השלום, שהעריכו את חשיבות המפעל, באו מיד לעזרתנו ותרמו סכום כסף נכבד שאיפשר לנו להתחיל בעבודת הספר ובהדפסה בלי דאגות חומריות מידיות.

תוך כדי עבודת האיסוף, הכתיבה, והעריכה של החומר נתברר לנו כי נצטרך לחלקו לפחות לשני כרכים. כדי לא לנצל עוד את מידת הסבלנות של החותמים על הספר החלטנו להוציא לאור את הכרך הראשון בתחילה. הכרך השני, שרובו ככולו אף הוא כבר מוכן בדפוס, יופיע, אם ירצה השם, בקרוב.

בשני הכרכים השתדלנו לתת תמונה רחבה ומקיפה עד כמה שאפשר של ההיסטוריה, החיים המוסדות והארגונים של יהדות שלוניקי. נושאים שהם עניים במאמר מסויים הם עשירים במאמר אחר, דברים שנכתב עליהם בקיצור בכרך א׳, הורחב עליהם הדיבור בכרך ב׳, ולהיפך. הוא הדין בתמונות של מוסדות ואישים.

שלא כמו בפרסומים אחרים, כמעט כל המאמרים, הרשימות, הזכרונות, המחקרים והעדויות הם מקוריים ונכתבו במיוחד לספרנו, או לא ראו עדיין אור במקום אחר. כמה רשימות פולקלוריות וביוגראפיות הועתקו או תורגמו מעיתונים שלוניקאים (או אחרים) שאינם מצויים היום בידי כל אדם, ולקורא העברי הינם בחזקת מקור. רק רשימות מועטות מאוד ראו כבר אור לפני כן בבמות עבריות, והן ניתנו בספרנו (תוך ציון המקור) כדי למלא חלל ריק או חיסרון מסויים, וגם מתוך רצון שפרי־עטו של איש מן החוקרים והכותבים השלוניקאים שרצו בכך, לא ייפקד מקומו בספרנו.

הבאנו בספר מאות תמונות וציורים, שאספנו וקיבלנו ממוסדות ויחידים, בבחינת טוב מראה עינים. בקשר לתקופות הקדומות מובן הקושי בהשגת ציורים ותמונות, אולם אף בקשר לתקופה האחרונה, לא היתה מלאכת האיסוף והברירה קלה. שלוניקי היתה עיר ידועת שריפות. בתי הכנסת, בתי המדרש, הארכיונים והספריות שלה היו למאכולת אש חדשים לבקרים, וחוקרים ממולחים ממערב אירופה שביקרו בעיר אף הם רוקנו את בתי הגניזה שלה. באו הכובשים הגרמ־נים — גזלו, שדדו וחמסו כל תמונה, דבר ספרות, פולקלור ועיתונות בעל ערך, והיתר הושמד או התפזר לכל רוח. אף על פי כן עלה בידינו להשיג תמונות ייצוגיות, כתבי יד, שערי ספרים וצלומים נדירים לעטר בהם את הספר ולהמחיש על ידם את המסופר בו.

הושקעה בספר עבודה שאין להעריכה ולשערה באיסוף החומר ועריכתו, בגיבוש המחקרים והרשימות, בבדיקת המקורות והמובאות, בתיקוני סגנון, כתיב, תעתיק, ואף בשכתוב חלקים גדולים (במקום שהיה צורך בכך), ואריגתם למסכת אחת. מובן מאליו כי לא נעשתה עריכה על דעות הכותבים, וכל מחבר נושא, בסופו של עניין, באחריות על הדיוק, ההערכות והמסקנות, של מה שכתב. בעיקר אמורים הדברים בקשר לחלקי הספר העוסקים במפלגות, באישים, בפעולות של האגודות הציוניות בתקופה האחרונה שהיתה סוערת ומסוערת ולא חסרת מחלוקות ומאבקים רעיוניים ואישיים. כמו כן השתדלנו לא לפגום בסגנון המיוחד של כל כותב וכן במבנה ובשלמות

של כל מאמר ומאמר. על כן, עד כמה שהתאמצנו, לא היה מנוס, לעיתים, מכפל דברים על אותו עניין, מעשה או אישיות, במאמרים ורשימות של כותבים שונים.

חלק מהחומר נכתב באיספאניולית או בצרפתית והובא בספרנו בתרגום עברי. מלאכת התרגום לעברית נעשתה רובה ככולה בידי חבר הוועד שמואל א׳ רקנטי, ומיעוטה ע״י יהודה צבי.

לנוחיות חלק מהציבור השלוניקאי בארץ ובחוץ לארץ, המתקשה בהבנת העברית, הבאנו בסוף הספר תמצית המאמרים באיספאניולית, שנכתבה ע״י שמואל א׳ רקנטי.

העריכה הגרפית — ע״י הגרפיקאי צדוק פינצי.

להלן הערות אחדות:

א. את שם העיר כתבנו תמיד שלוניקי (בש׳ שמאלית), כפי שרשום ברוב הספרים והפרסומים העבריים שנדפסו בעיר במשך הדורות, אולם בציטטות הבאנו את הכתוב לפי המקור. שם העיר ביוונית הוא תיסאלוניקי (והרודן היווני מיטאקסאס פרסם חוק בתרצ״ז־1937, שאין לכתוב את שם העיר בכל שפה שהיא אלא כך), בפי הטורקים היה שגור השם סילאניק, ואצל היהודים — גם סאלוניק, וסאלוניקו.

ב. בדרך כלל נקטנו בשיטת הכתיב המלא, כמומלץ ע״י האקדמיה ללשון העברית, אולם ציטטות הובאו ככתבן וכלשונן בלי שינויים. בשמות זרים ולועזיים הוספנו א׳, י׳, ו־ו׳ לפי הצורך.

ג. בשמות הערים והארצות יש לכאורה ערבוביה. אולם בדרך כלל נרשמו השמות לפי התקופה ההיסטורית שבהן מדובר, או לפי המקור שממנו הובאו העובדות. למשל שירון היא גם שרס, לאריסה היא גם לארסו, אדריאנופול היא גם אידרני, קושטא היא גם קונסטאנטינופול ואיסטאמ־בול, איזמיר היא איזמירנה, קרימיאה היא קרים וכו׳. הוא הדין בשמות אנשים שהובאו כפי שהם רשומים במקורות (למשל, בנבנישטי, בן וינשטי, וגם בנוינשתי, וכיוצא בזה).

ד. כתבנו בדרך כלל: ביזנטיון ולא ביצאנץ; קיסרות עותומאנית (ולא עושמאנית); טורקיה (רק אצל מחברים המקפידים על כך השארנו את הכתיב תורכיה).

ה. אף כי המושגים ״קהל״ ו״קהילה״ באים במקורות זה לצד זה בלי הגדרה מדוקדקת, הקפדנו אנו והבחנו כלהלן: במונח ״קהל״ הכוונה לבתי הכנסת המיוחדים שנוסדו בשלוניקי לפי ארצות המוצא או ערי המולדת שמהם באו ״יחידיהם״, ושהיוו בדורות הראשונים מעין קהילות נפרדות (קהל קאטאלאן, קהל אשכנז, קהל איטליה וכו׳); במונח ״קהילה״ התכוונו לארגון־הגג של כלל יהודי שלוניקי, לקהילת שלוניקי בכללותה.

ו. נון סופית עם מרכא — ן׳ — מסמנת כידוע את המילה בן או אבן, בדרך כלל בשמות משפחה, כגון ן׳ בנישטי (בן־בנישטי), ן׳ סאנג׳י (בן־סאנג׳י).

ז. גימל עם מרכא — ג׳ — במילים ובשמות הספרדיים נקראת לעיתים קרובות כמו צ׳ (טש).

ח. בהרבה שמות לועזיים הוספנו מרכא לבית רפויה ולפה רפויה (ב׳, פ׳).

ט. השתדלנו לתת כמעט תמיד תאריך עברי ולידו תאריך לועזי, ולהיפך.

י. בהרבה מן המאמרים נוספו הערות מצד העורך — ועל אחריותו — והובאו בסוגריים מרובעים [ ] כדי להבדילן מהערות המחבר.

י״א. אף כי האיספאניולית נכתבה בשלוניקי בקורסיב עברי מיוחד, ההולך וכלה מן העולם, והוד־פסה בדרך כלל באותיות רש״י, נאלצנו להדפיס את תמצית הספר באיספאניולית באותיות לטיניות ובכתיב פ׳וניטי פחות או יותר, כדי שיוכלו לקרוא אותו כל אלה שאינם מצויים היום אצל האות העברית (ופחות מזה אצל כתב רש״י). רק את ההקדמה הקצרה שכתב יו״ר הוועד באיספאניולית הדפסנו באותיות רש״י, לזכר העבר.

במדור א׳ של הכרך הראשון ניתנה סקירתו ההיסטורית המקיפה של ד״ר יצחק ש׳ עמנואל, שנכתבה במיוחד, בעברית, לספר זה, ואפשר לחלקה לשני חלקים: החלק הראשון עד שנת ת׳ (1640) נכתב בקיצור ואף על פי שיש בו חידושים רבים, אינו אלא תמצית מספרו הצרפתי של המחבר Histoire des Israélites de Salonique על כן לא נרשמו בחלק זה הערות וציוני מקורות אלה במקומות מועטים בלבד. לעומת זאת החלק השני, משנת ת׳ (1640) ועד השואה, הוא כולו חדש; מסופרת בו ההיסטוריה של יהודי שלוניקי ביתר הרחבה, ולמעשה הרי זה ספר מיוחד,

ראשון ויחיד בסוגו, בעברית או בכל שפה אחרת.

במדור ב׳ הובאו מאמרים, רשימות, זכרונות ותעודות על ההתעוררות הלאומית, החברתית והמדינית של הציבור היהודי השלוניקאי, מאבקו לזכויות לאומיות והכרתו כמיעוט לאומי, ובעיקר על התנועה הציונית, אגודותיה ומפלגותיה. רוב המאמרים האלה נכתבו ע״י ראשי הציונות ופעיליה החיים עמנו היום, ועל כן מוטבע עליהם באורח טבעי החותם האישי של בעליהם. חלק זה הריהו מקור ראשון להיסטוריון התנועה הציונית העולמית והלוקאלית, כשמבין השיטין, ולפעמים אף בהדגשה מיוחדת, נראית ועולה העובדה המעניינת כי לתנועה הציונית בשלוניקי היתה השפעה וחשיבות — הרבה למעלה ומעבר לגודלה ומספר חבריה — בתנועה הציונית העולמית על מרכיביה המרכזיים, ועל מהלכים ארגוניים ופוליטיים שונים שלה בתקופה זו או אחרת.

מדור ג׳ הוקדש להנצחת הקדושים שנספו בשואה, לפי רשימות שנמסרו לנו על ידי קרוביהם.

בכרך ב׳, שרובו מוכן כבר להדפסה, יבואו, בין היתר, המדורים הבאים:

א) העיר (שכונות, פרקי היסטוריה, דמויות).
ב) הקהילה (תולדות ומוסדות, אגודות ואישים).
ג) החיים (ספרות ותרבות, מעשים ונסים).
ד) המוות (בית החיים, המלחמה, החורבן).
ה) התחיה (מפעלי השלוניקאים בארץ ישראל).

העורך

הבעת תודה

עבודה כבירה ומאומצת, במשך כארבע עשרה שנה, שכולה בהתנדבות, הושקעה בהכנת הספר הזה, ומלבד חברי הוועד שקיבלו על עצמם את המשימה הקשה ביודעין, ובני המנוח ליאון רקנטי ז״ל בתרומתם הנדיבה, עזרו לנו רבים במימון או בדרכים אחרות מי ברב ומי במעט, אך כולם בלב שלם, ונזכירם לטובה:

במימון: חברה קדישא לת״א־יפו (להנצחת בית העלמין של שלוניקי ומצבותיו), בית כנסת ״הדר קדש״, ״סוסייטה די בייניפ׳יזינסיה ספרדיטה״ (אגודה ספרדית לצדקה) מלימה (פרו) באמצעות שמואל טבת, בית כנסת ״אהל מועד״, בני המנוח משה קרסו ז״ל, שלמה פפושאדו, וכן מוסדות ויחידים אחרים, שבאו לקראתנו ותרמו לנו מכספם, אחד המרבה ואחד הממעיט, או שילמו מראש בעד הספר, וע״י כך נתנו בידינו את האפשרות להוציאו לאור.

לעזר רב היו לנו המוסדות והאישים הבאים: המכון לחקר יהדות שלוניקי, שאפשר לנו לעיין בארכיונו והרשה לנו להשתמש בתמונות וצילומים רבים הפזורים בספר; מכון בן צבי אף הוא פתח לפנינו את שעריו, השאיל לנו ספרים שונים וסיפק לנו תמונות רבות; מכון ז׳בוטינסקי המציא לנו צילומי מסמכים והסברים בקשר לציונות ובמיוחד להצה״ר; מהארכיון הציוני קיבלנו צילומי מכתבים רבים הנוגעים לאגודות הציונות; מוזיאון ישראל העביר לנו תמונות של תשמישי קדושה משלוניקי המצויים ברשותו, כולל הפרוכת המצולמת בראש מדור א׳; מארכיון יד ושם עזרו לנו להשיג עדויות על השואה; בית לוחמי הגיטאות ע״ש יצחק כצנלסון המציא לנו צילומים מזמן השואה; ועד הקהילה בשלוניקי שלח לנו תמונות ומסמכים שונים; ד״ר יצחק ש׳ עמנואל אף הוא המציא לנו צילומים ומסמכים רבים; אברהם ש׳ רקנטי העמיד לרשותנו את ארכיונו העשיר בנושאי הקהילה והציונות; גב׳ קורינה ספורטה (בורלא) העבירה לנו חומר חשוב מעזבון מירקאדו קובו ז״ל, שהיה בידי בעלה דוד ספורטה ז״ל; ריינה אשת חיים עזרתי ז״ל העבירה לנו חומר וצילומים מעזבון בעלה ובכלל זה את דגל ״התחיה״ — שלקחה אותו עימה למחנה ברגן בלזן ומשם לספרד, לצפון אפריקה ולבסוף ארצה — המצולם בראש מדור ב׳; מיכאל מולכו ז״ל הרשה לנו להשתמש בחומר ובצילומים שבפרסומיו.

מסמכים, ספרים, חוברות, עיתונים, צילומים, תמונות וחומר אחר, המציאו או השאילו לנו

(לפי סדר א״ב) גם: יצחק אטס, חיים אלבו, שאול אנג׳ל, בני המנוח שבתאי בדרשי (בריסי) ז״ל, יוסף בורלא, אברהם בן ארויה, דוד בנבנישתי, שם טוב בנוזיליו, משפחת יוסף ברזילי ז״ל, יצחק ברזילי, שמעון ברזילי, משפחת אברהם ברכה ז״ל, נסים בבתי, אראלה גטניו, דוד חיים, עובדיה חיים מפאסאדינה, חננאל חסיד, חיים טולידנו, יצחק טולידנו, אלברט יהודה, יצחק יהודה, ישיבת בית אליהו, ישיבת פורת יוסף, אהרון כהן, מהנדס ז׳ק כהן, יצחק כהן, שרה כהן (מעזבון יצחק כהן ז״ל), אלפונסו לוי משלוניקי, חיים לוי, משפחת יוחנן לוי ז״ל, אשר מואיסיס, חיים מורדוך, יצחק מלוך, יצחק מסרנו, ששון סאיאס, משה סוסתיאל, יעקב סידס, נינה עוזיאל (שאל־תיאל), משה על־נס (נג׳רי) ז״ל, יעקב עזרתי, יצחק פינטו, דוד ורפאל פילוסוף, ז׳אנה פילוסוף, יעקב יצחק פ׳לורנטין, בניקו פנחס, דוד פסח, משה פראגר, יהודה פרחיה ז״ל, הרב יצחק ידידיה פרנקל, יעקב צדיקריו, שלמה קפון, יהודה רובינזון ושות׳ (מוכרי ספרים), אהרון רזון, דוד רזון, שבתאי שאלתיאל, אלברט שאקי, נתן שוחמי, ברוך שיבי משלוניקי, הרב אליהו שרם.

הספר הודפס על נייר מפעלי נייר אמריקאיים ישראליים בע״מ שמכרוהו לנו בהנחה בהשתדלות ליאון גטניו ויצחק בר יצחק מבנק דיסקונט לישראל בע״מ.

ולבסוף נציין את המנהלים והעובדים של בנק דיסקונט לישראל בע״מ אשר נענו לבקשתו של חבר הוועד שמואל א׳ רקנטי, נרתמו לעבודת הקודש וטיפלו במבצע ההנצחה של רישום קרובי המשפחה שנספו בשואה וכן עסקו במכירת הספר מראש לחותמים רבים, (לפי סדר א״ב): יעקב אברבנאל, מרדכי אלקלעי, נסים אנואר, דוד ארדיטי, ישראל ארוך, יצחק בורלא, דניאל בן אור, אברהם בן חיים, דוד בן יעקב, שלמה בן ציון, שלמה בנבנישתי, משה גרטי, אליהו דורה, יוסף דנגור, אלברט זרעיה, פפו זרעיה, שלמה חביה, דוד חיים, אליהו חסיד, יעקב (ז׳ק) לוי, אברהם מונטקיו, יעקב מנו, ז׳ק משיח, חי משיח, יצחק מסוט, שלמה מסלטון, אליהו נפוסי, אליעזר נחמיאס, מוריס נחמיאס, מוריס סיטון, שלמה סרגוסי, שלמה סרוסי, יצחק עוזיאל, נסים עוזיאל, יצחק פילו, נסים פנחס, נסים פרחי, ליאון צרפתי, מרדכי קוזוסש, מוריס קרסו, אלברט שושן, שמואל (סמי) תבורי.

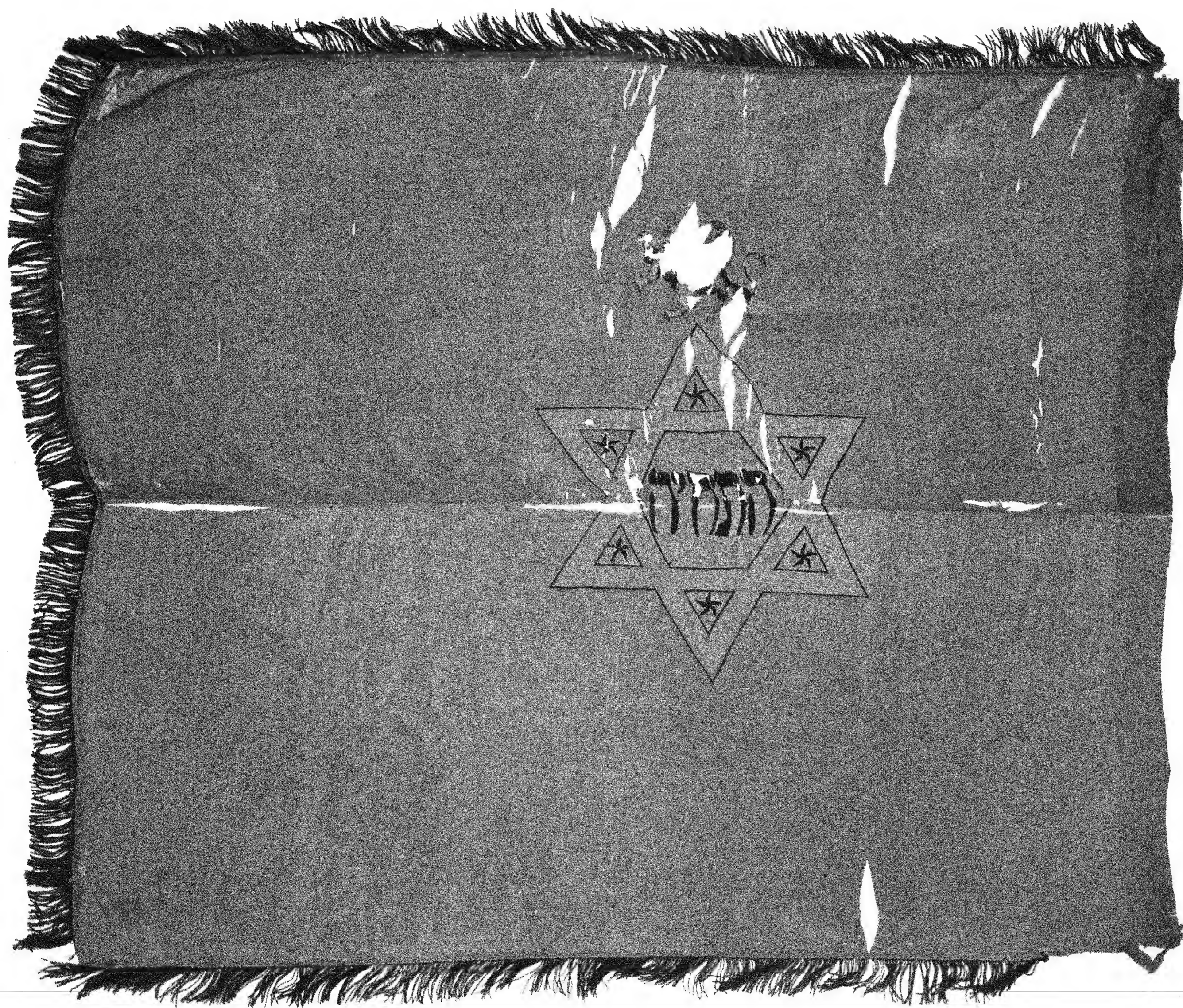
ארגון ניצולי המחנות אף הוא נתן ידו להפצת הספר.

השתדלנו לזכור את מירב התומכים והעוזרים. אם לא הוזכר מי מהם במפורש, אין זה אלא מתוך שיכחה ומרוב טרדה, ואנו מבקשים כאן את סליחתו.

לכולם — לאלה שהוזכרו ולאלה שלא הוזכרו — אנו מודים מקרב לב, ותהי משכורתם שלמה מעם ה׳ אלקי ישראל.

הוועד

בְּזָכְרֵנוּ אֶת־צִיּוֹן׃

La bandiera de la Hatehia. דגל אגודת "התחיה".

תולדות יהודי שׂלוניקי

לרב הקדוש והנערץ
חיים בכמהר״ר רפאל חביב הי״ד
ממלא מקום הרב הראשי בשלוניקי
מוקדש ספר זה

בשנת תרצ״ו (1936) **פרסמתי את ספרי** Histoire des Israélites de Salonique, **הכולל תולדות** יהודי שלוניקי משנת ג׳ תר״ך (140 לפסה״נ) עד שנת ת׳ (1640), שאזל מהשוק מזמן. היה בדעתי להדפיס מהדורה שניה מוגהת של החלק הראשון, ולהוסיף חלק שני. בגלל המלחמה העולמית השניה וחורבן הקהילה ע״י הנאצים, נדחה הדבר. בינתיים מר אברהם ש׳ רקנטי, אחד מגדולי שלוניקי, הפציר בי עד מאד להשתתף עמו במונוגרפיה הגדולה על שלוניקי שהוא, בניו וכמה מידידיו רצו להוציא לאור. אחרי כמה שנים של חליפת מכתבים בינו וביני נעניתי לו ושלחתי לו את העבודה הזאת אשר עליה הקרבתי ארבעים משנות חיי הטובות.

אך למותר לספר על הקרבנות הגדולים שהקרבתי בעד חיבור הספר הזה. לא חסכתי זמן וכסף. ביקרתי בספריות חשובות בלונדון, אוקספורד, פאריס, ירושלים, ניו יורק, אמשטרדם ועוד, מלבד הספריה החשובה של ״היברו יוניון קוליג׳״ בסינסינאטי; השתמשתי גם בחומר החשוב שהעתקתי, זה שנים, ממצבות בית החיים של שלוניקי, שנחרב בינתיים ע״י הנאצים; קראתי כמה וכמה כתבי יד, ספרים יקרי המציאות ועיתונים בלים, בפרט בלאדינו. השתדלתי בכל כוחי להשיג צילומים נדירים מחיי יהודי שלוניקי מהדור שעבר שיופיעו חלקם בספרי וחלקם בתוך יתר המאמרים שבמונוגרפיה.

הקדשתי את עבודתי לרב הקדוש בוצינא קדישא כמהר״ר חיים בכמהר״ר רפאל חביב הי״ד זלה״ה. הוא היה סמל הקדושה בשלוניקי, הרב הנערץ והחביב ביותר לא רק בעיני המון העם אלא בעיני החפשים בדעותיהם. אין לנו תמורתו.

חובה נעימה עלי להודות למנהל הספריה של ״היברו יוניון קוליג׳״ מסינסינאטי, מר הרברט זאפרן, שהעמיד לרשותי כתבי יד וספרים יקרי המציאות והשיג לי ספרים אף מספריות אחרות, ולפרופיסור יעקב ר׳ מרכוס שהשיג למעני את הארכיון של קונסול אמריקה בשלוניקי במאה התשע עשרה. מודה אני למר אברהם ש׳ רקנטי על המאמץ הגדול שעשה להוציא לאור את המונוגרפיה הזאת ועודדני לכתוב את הספר הזה בעברית. תודותי הנאמנות למר דוד אברהם רקנטי שטרח בעריכת הספר והגהתו, ולמר חננאל יצחק חסיד על רשימותיו.

לבי כואב בקרבי על חורבן הקהילה המפוארה הזאת שבצדק כינו אותה עיר ואם בישראל, על אבדן בתי הכנסת, הישיבות, בתי הספר והמוסדות החשובים; על הריגת הרבנים, הדיינים, הרופאים, המשכילים והסופרים, וכל העם, זקנים, נשים ועוללים, ועל הבחורים ובתולות שלא זכו לחופה, וביניהם כמעט כל בני משפחת אבי. ארץ אל תכסי דמם!

סינסינאטי, אלול תשכ״ט.

יצחק שמואל עמנואל

תולדות יהודי שלוניקי

מאת ד״ר יצחק שמואל עמנואל

פרק ראשון

מראשית התיישבות היהודים עד גירוש ספרד
ג׳תר״ך–ה׳רנ״ב (140 לפסה״נ – 1492)

התקופה הקדומה

בשנת ג׳תמ״ה (315 לפסה״נ) בערך בנה קאסאנדרה מלך מאקידוניה את העיר תיסאלוניקי על שם אשתו תיסאלוניקיה, אחות אלכסנדר הגדול. יש ידיים מוכיחות שלרגלי סיבות היסטוריות שונות, התיישבו יהודים מחופי הים התיכון, ובפרט מאלכסנדריה, בעיר הזאת בשנת ג׳תר״ך (140 לפסה״נ) כלומר שמונה ועשרים שנים אחרי שהעיר באה תחת ממשלת רומי. לפי המסורת, בנו היהודים הראשונים שני בתי כנסת בשם ״עץ החיים״ ו״עץ הדעת״, שהיו ידועים גם בשם ״קהל די לוס רומאנייוטיס״. עוד לפני השריפה הגדולה של שנת תבער״ה (1917) אפשר היה לראות בבית הכנסת ״עץ החיים״, את הכותל הנוטה לצד הים, שהיה שריד מחומת העיר העתיקה, המעיד על קדמוניותו.

בשנת ג׳תת״ט (49 לסה״נ) בערך, ביקר השליח הנוצרי פאולוס בתיסאלוניקי, ומצא שם קהילה יהודית פורחת ומאורגנת. הוא דרש שלוש פעמים בשלוש שבתות רצופות בבית הכנסת על משיחות ישו. אולם היהודים התנגדו לו ולשליחותו בכל תוקף, ופאולוס ומשרתו נאלצו לברוח לווירִיה. גם שם לא הונח להם, כי יהודי תיסאלוניקי עוררו את העם נגד ה״מינים״, ולכן נאלץ פאולוס לברוח שוב, והפעם לאתונה. מזה מוכח שקהילת תיסאלוניקי היתה אז חשובה ובעלת משקל.

אולם התנאים נשתנו עם קביעת הדת הנוצרית כדת הרשמית של קיסרות רומי המזרחית תחת קונסטאנטינוס (308—337). אמנם היחסים בין היהודים והיוונים היו די טובים עד שנת ד׳ק״ם (380), אך בשנה ההיא הכריח הקיסר תיאודוסיוס הראשון את כל תושבי ארצו להכיר ולקבל את דת הנצרות. שמונה שנים אחרי זה אסר הקיסר הנזכר על היהודים והנוצרים לחתחתן ביניהם. הואיל ושתי פקודות אלו נחתמו בתיסאלוניקי אפשר להניח שהקהילה היהודית היתה חשובה, ולפי דעתם אף מסוכנת, לנצרות.

לפי המקורות המעטים והנדירים התקיימה הקהילה ברציפות במשך כל הדורות האלו. תיסאלוניקי היתה העיר החשובה ביותר בקיסרות ביזאנטיון, אחרי קונסטאנטינופול, ומפורסמת בירידיה, בפרט ביריד ע"ש "דימיטריאוס הקדוש" שמשך לעיר סוחרים אף ממקומות רחוקים. אין ספק שבין הסוחרים האלה, היו גם הרבה יהודים. ידוע לנו בעליל כי קיבוץ יהודי היה קיים בעיר במאה השביעית.

כן מסופר כי במאה התשיעית עברו מספר יהודים משלוניקי לגור בבולגריה והשפיעו מרוחם על הגויים הבולגרים שהיו עדיין עובדי אלילים.

במכתב אחד שנשתמר בכ"י אוקספורד [1] מסופר כי במאה האחת עשרה בערך "יהודי מקהל רוסיה נתארח אצלנו בקהל שלוניקי... ומצא את קרובו... בא מירושלים עיר הקודש..." גם הוא נדבה רוחו ללכת שמה וביקש מהם מכתב המלצה לאנשי ירושלים. מהמכתב הזה נראה כי היהודי מרוסיה ידע רק שפות סלאוויות, וקשה היה לו להידבר עם תושבי העיר היהודים כיוון שלא ידע אפילו עברית. כן נשמע ממנו שהמצב החמרי של יהודי שלוניקי לא היה כל כך מזהיר ושהיו נזקקים לעזרה ממקומות אחרים [2]. יעקב מאן פרסם עוד כתב יד מהמאה הי"א אשר בו נזכרו הקראים בשלוניקי. מהתעודות האלו אפשר להסיק שבימים ההם היתה קהילת שלוניקי ידועה ברוסיה, במצרים ובמקומות אחרים.

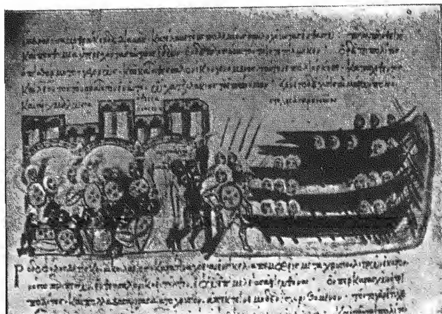
בדרך כלל הפלו קיסרי ביזאנטיון את היהודים לרעה דור אחר דור. היהודים שסבלו צרות רבות ציפו בקוצר רוח למשיח שיגאלם. ואכן בשנת ד'תתנ"ו (1096) בערך התפשטה תנועה משיחית בין היהודים בעיר ואף נשלחה "אגרת פתוחה לאלקוסטאנטינייה" ולמקומות אחרים, בלשון זו:

"אבל נגיד לפי כבודכם מה שנהיה בשלוניקייה... וסיפרו שנגלה אליהו זצ"ל בגלוי ולא בחלום על אנשים מיוחסים והרבה אותות ומופתים חזו שם שמגידים הערלים והיהודים. ונגלה על ר' אליעזר הגדול וכאשר יאמרו האכסניים נתן לו מטה אבל בבירור

מערת־קבר יהודית מתקופת ביזאנטיון, נתגלתה בעת חפירת היסודות לאגף החדש של האוניברסיטה היוונית, שנבנה על אתר בית החיים של יהודי שלוניקי

Tomba Judia del tiempo de Byzance.

כיבוש שלוניקי ע״י הסאראסינים בשנת ד׳ תרס״ד.
Conquesta de Salonique por los Sarrassinos (904)

המופתים שנהיו בשלוניקייה העידו הערלים לפי תומם ונתבטלו היהודים מכל מלאכה וגם רבינו טוביה שיגר תלמיד אחד ובידו אגרת פתוחה אל אלקוסטנטינייה לבשרם... וכתוב בו אותות ומופתים היו במקומינו וגם אליהו נגלה אלינו וכך העיד זה היהודי מיכאל... שלזה מיכאל ב״ר אהרן החבר שהיה בשלוניקייה שהיה עוור בשני עיניו ונתפקח וראה בעיניו... שאנו תומהים על הנס הגדול שהיה בשלוניקייה שהיו שונאים הערלים את היהודים עד לאין חקר... והשעה הם יושבים בבטח גדול בלא גולגולת וענשים... כי כל קהילות רומנייה יתקבצו בשלוניקייה ומשם יצאו״ [3].

סבורים כי התנועה המשיחית הזאת התעוררה עם בוא לארצות ביזאנטיון פליטים רבים מיהודי צרפת, לותרינגיה וגלילות הרינוס, כשנערך שם טבח נורא כהקדמה למסע הצלב שעליו הכריז האפיפיור אורבן השני. לתנועה זו בא הקץ עם כיבוש ירושלים ע״י נושאי הצלב ב־ד׳ תתנ״ט (1099).

מרכז תורני

כדוגמת בני עירם הביזאנטים דאגו היהודים אף הם שהילדים ילמדו גם השכלה כללית בצד לימוד התורה. בבתי הספר לימדו את הילדים קרוא וכתוב, תנ״ך ותלמוד. היו לומדים בוודאי גם יוונית, כיוון שהרבה תפילות נאמרו בשפה זו. בישיבות למדו תלמוד בצורה מעמיקה, וכן עסקו בהרחבה במדרש. שיעורים כאלה היו ניתנים ע״י ר׳ טוביה בן אליעזר המפורסם בעל מדרש ״לקח טוב״. נראה שיחד עם לימוד התורה לימדו את הילדים מלאכות שונות.

הרב הגדול ר׳ אליעזר בן יהודה ונכד ר׳ אליעזר הגדול, היה ממונה אז על הציבור ומורשה מטעם הקהילה לייצגם בפני אדוני הארץ; דודו, ר׳ טוביה, עזר על ידו, וכן ר׳ נסים ור׳ מיכאל בן אהרון.

ר׳ ט ו ב י ה ב ן א ל י ע ז ר נולד בקאסטוריה ליד שלוניקי בשנת ד׳תת״י (1050) בקירוב. הוא למד תורה מפי ר׳ שמשון, ולאחר זמן השתקע בשלוניקי, בה השלים את ספרו ״לקח טוב״.

צורך כל מלאכה שאי אפשר מבערב לעשותה לקרבה אל המלאכה לעשות אותה ׃ פנית קדם
נחלתך מבין חמורים ראותך תכוסת דם בחכותך בכורים שדי תפרנו תפסנו גרים כאשר ש
שמע למצרים יחילו צורים ׃ אל יכים בחסרונו יכו למן אות יחיש לרחמנו למלטנו מתלאות
כימי קדם יראנו נפלאות גואלנו יי צבאות ׃ עודה
אלהיכם אני זוכר הברית הנה אנכי שולח לשארית את נסתר בנחל כרית ופנה
לפניו גם יהדית מבשר טוב ישלום באחרית אומר לציון מלך אלהיך
וחורית ׃ ובדברי קדשך

תם ונשלם המחזור הגדול מכל השנה כמנהג הקהלות הקדושות והטהורות
קהלות אשכנזים ישמרם צורם ויגן בעדם עם כל ישראל
חברים אכי״ר על ידי האחים האומנים שלמה ויוסף
בני החכם השלם מהרר יצחק יעבץ זלהה
בסאלוניקי קרית מלך רב
שולטן סולימאן ירום הודו
ותנשא מלכותו

אם המאסף והמחבר כל הדינים והמנהגים השייכים לכל זמן וזמן מכל הספרים והחבורים
וספרי המנהגים חדשים וגם ישנים והמסדר יחד כל דברי התפלות והקרובות והיוצרות
וזולתות וסליחות וקצת ביאור דמלות עם כל שאר הדברים הבאים במחזור זה אני אניהוא
הצעיר בנימין בן הרב המובהק כמהרר מאיר הלוי אשכנזי זלהה בן הרב האלוף כמהרר שמעון
הלוי זלהה בן הרב המופלא כמהרר יעקב הלוי מתושבי עיר נורנבערק תנצבה

העמוד האחרון של מחזור אשכנז, שהוצא לאור בשלוניקי בשנת ש״י ע״י ר׳ בנימין בן ר׳ מאיר הלוי.

La ultima oja del Mahzor Achkenaz estampado en Salonique en el anio 1550.

ספר "לקח טוב" הנקרא (בטעות) גם "פסיקתא", הוא פירוש לתורה ולחמש מגילות על פי מדרשים שונים (ראה מהדורת שלמה בובר, לבוב תר"ם). יש בספר זה גם תאריכים וידיעות על ההיסטוריה היהודית ועל מלכי יוון.

ר' טוביה ידע יוונית היטב, וכן כתב פיוטים (ידועה "סליחה" משלו שהביא אותה בובר בראש מהדורתו ל"לקח טוב"). שניים מתלמידיו החשובים היו ר' מאיר בעל אור עיניים, ור' יהודה (שהתנצר לאחר מכן, נהיה ה"פרימאט" של בולגריה, ונודע בכינויו ליאון מונגוס). אחרי מותו חלה ירידה רוחנית וכללית בקהילה וחלק מאנשיה היגרו כנראה למקומות אחרים.

בערך בד'תתקכ"ט (1169) ביקר הנוסע בנימין מטודילה בעיר והשאיר לנו את הרשימה החשובה הזאת: "והיא עיר גדולה מאד, ובה כמו חמש מאות יהודים, ושם הרב רבי שמואל, ובניו תלמידי חכמים, והוא שם ממונה על היהודים תחת יד המלך, ורבי שבתאי חתנו, ורבי אליה ורבי מיכאל, ושם גלות גדול ליהודים והם מתעסקים במלאכות", בעיקר כנראה בתעשיית המשי.

בשנת ד'תתקמ"ד (1184) שלח מלך סיציליה אחד משרי צבאו, שכבש את שלוניקי, וערך בה טבח נורא. לפי המקורות, עמדו היהודים יחד עם היוונים על נפשם, ולחמו נגד האויבים. ראש ההגמונים הויסטאד (Eusthate) היה אז אחד מאלו שאהד את היהודים ונאם לטובתם בכנסיה שלו. (וכן הגן עליהם בתקופה יותר מאוחרת ראש ההגמונים שמעון, שנפטר בשנת 1429). בניגוד לעמדת ההגמונים האלו, סבלו היהודים מאד מכמה קיסרים ובפרט מהמלך תיאודורוס הראשון, דוכס אנגילוס, שקרא לעצמו "קיסר תיסאלוניקי", (שנת ד'תתקפ"ג-1223); היהודים כינו אותו בשל כך בשם "אכזר ובליעל".

יהודי איטליה בשלוניקי

עוד במאה הי"א השיגה הריפובליקה של ויניציה זכויות מיוחדות בשלוניקי. בערך באותו זמן קיבלו בה זכויות גם הריפובליקה של פיזה (בשנת ד'תתע"א-1111) והריפובליקה של גינואה (בשנת ד'תתק"ג-1143). ויניציה היתה הריפובליקה שזכתה ליתרונות הגדולים ביותר בפרט משנת 1370 (ה'ק"ל) והילך. השפעת בני ויניציה היתה כה גדולה שהיוונים מכרו להם את העיר בשנת 1423 (ה'קפ"ג).

בשנים ה'קפ"ה וה'קצ"ט (1425 ו-1439) ביקשו היהודים מסינאט ויניציה להקטין את המס מאלף לשמונה מאות היפרפרים [4]. יש ידיים מוכיחות שיהודים מאיטליה ומסיציליה התיישבו בשלוניקי באותן השנים, הואיל ומגורשי ספרד כבר מצאו בעיר קהילות מסודרות מיוצאי מקומות אלו.

אחד הרבנים שפעל בעיר בין השנים קל"ד—קמ"ז (1374—1387) היה ר' שלמה הלוי בן אליהו שרביט הזהב, שהיה אף משורר ומדקדק.

הגירת האשכנזים

בשנת ה'קל"ו (1376) גירש לואיס הראשון, מלך הונגריה, את היהודים מארצו, ואחדים מהם באו לווידין שבבולגריה. בשנת ה'קמ"ז (1387) כבשו הטורקים זמנית את שלוניקי בפעם הראשונה. לפי ההיסטוריון שלמה רוזאניס, התיישבו אז בשלוניקי יהודים מבולגריה וביניהם כמה אשכנזים, אולי ממגורשי הונגריה. ר' יצחק צרפתי, יהודי אשכנזי שהתיישב באנדריאנופול, שלח בשנת ה'ק"צ (1430) בערך קול קורא "אל קהלות הקדש היהודים הנמצאים באשכנז השוכנים בערי שוואבן, רינוס, שטיירמארק, מרהרין ואונגרין" שיבואו לתוגרמה, כלומר לטורקיה, "ארץ לא יחסר בה כל טוב... יש אחרית ותקוה". הקהילה האשכנזית גדלה בשנת ה'ר"ל (1470) לרגלי גירוש באווריה.

הבאים יסדו קהילה חשובה שהיתה ידועה באותן השנים בשם קהל קדוש "וארנבוק" או "וארנאק". היתה להם ישיבה אשר ממנה יצאו רבנים וחכמים חשובים. מנהיגם הרוחני היה ר' מאיר ב"ר שמעון הלוי אשכנזי מנירנברג [5] נכד מהרי"ל. הם החזיקו במנהגי אשכנז, על פי מהרי"ל, עד הדור האחרון, ואף דיברו אידיש עד שלהי המאה הט"ז. היה להם מחזור מיוחד, נוסח אשכנז, אשר התפללו בו עד ימינו. בשבתות לפני חג השבועות ותשעה באב היו נוהגים, עד חורבן קהילת שלוניקי ע"י הנאצים, להזכיר את נשמות הרבנים האלו: ר' ישראל (איסרלין) בעל ספר "תרומת הדשן", רבינו אשר (הרא"ש), ר' יעקב בן רבינו אשר (בעל הטורים), ר' שלמה "אשר האיר הגולה בפירושיו" (רש"י), ר' אליעזר מטוך (פייטן, מבעלי התוספות), רבנו

חננאל (פייטן מאשכנז), ר׳ פרץ (ב״ר אליהו מקורבייל), ר׳ יחיאל (מפאריס), ר׳ שמשון הגדול (שלושת הרבנים האחרונים היו כפי הנראה מבעלי התוספות), ר׳ אליעזר הקליר, רבינו תם, ר׳ יעקב מהרי״ל, ר׳ שלמה ב״ר יצחק (מאורליאנס, בן זמנו של רבינו תם), רבנו גרשון מאור הגולה, ר׳ יעקב וייל (מהרי״ו), ר׳ משה איסירלאן ורבינו ישראל[6], ״ובעד הנפשות שנשרפו על קדושת השם״[7].

בית הכנסת של ק״ק ״אשכנז״ היה מצוי עד שריפת תרע״ז (1917) כארבעה מטרים מתחת לפני רחוב העיר, עובדה המעידה על גודל קדמוניותו[8].

כיבוש העיר ע״י הטורקים

עוד משנת קמ״ז (1387) היתה שלוניקי משועבדת לטורקים והיתה משלמת מס לשלטון. העיר עברה כמה פעמים מיד הטורקים לידי הביזאנטים, עד אשר ב־1 במארס 1430 (ק״ץ) כבשוה הטורקים בפעם הרביעית, קראו לה מאז סילאניק, ונשארו בה עד שנת 1912 (תרע״ב). השולטן מוראד השני הגן על כלל התושבים ועל היהודים.

מיום עלותו על כיסא המלכות (5 בפבר‎ואר 1451) ראה השולטן מחמד השני את היהודים בעין יפה. הוא היה הראשון שהעניק זכויות מיוחדות למספר משפחות בקיסרות, כגון שחרור ממסים, כהוקרה על שרותיהן לשלטון. בחצרו היו בעלי משרה יהודים כגון מתרגמים, פקידים ובעיקר רופאים, שהשתדלו תמיד לטובת אחיהם. מובן מאליו שגם יהודי שלוניקי נהנו ממצב נוח זה, והיו פנויים לעסוק בתורה ובחכמות.

אחד מראשי הקהילה היה אז ר׳ שבתאי בן ר׳ מלכיאל הכהן, שנולד ביוון העתיקה והתיישב בשלוניקי. הוא היה בקי במקרא ומפרשיו. בעיקר עסק בביאור פירושי ר׳ אברהם אבן עזרא, ובקשר לכך ניהל פולמוס חריף עם מפרש ראב״ע אחר, בן זמנו, ר׳ מרדכי כומטינו.

כן ידוע ר׳ משה קאפוצאטו, המכונה היווני, המוזכר בהערכה ע״י רבני טורקיה. הוא היה כנראה רבם של הרומאנייוטים (״לוס יוונים״ או ״לוס גריגוס״ כפי שכונו בפי המהגרים), והיה פעיל בין רי״ז לר״ן (1457—1490). חיבר פירוש לתורה, נלחם בקראים והתפלמס עם דעותיהם הפילוסופיות ופירושיהם הראציונלים של הרמב״ם וראב״ע. מפיוטיו מופיעים במחזור רומנייא (קושטא של״ג).

על אף המלחמה, שאסר עליהם ר׳ קאפוצאטו, שגשגה הכת הקראית בעיר, ור׳ דוד מסיר ליאון עדיין מזכיר אותם בשנת רס״ה (1505). לאחר מכן הלכה הכת ונידלדלה עד שנעלמה משלוניקי כליל.

הודות לסובלנותם של השולטנים, הידועים בתור מגיני ישראל, ועם הגיעם לעיר של מגורשי ספרד, פורטוגאל, סיציליה, קאלאבריה, פרובאנס וכו׳, נהייתה שלוניקי למרכז יהודי גדול.

---

* הערות בסוגריים מרובעים [ ] הן של העורך.

1 מ׳ 2862, דף 71, ב — 72, א.

2 א׳ מארמושטיין פרסם את כתב היד הזה בפעם הראשונה ב: Nouveaux renseignements sur Tobiya ben Eliezer, Revue des Etudes Juives, V.73 Paris 1921, pp. 94—96 וכן הזכירו גם יעקב מאן במאמרו The Jews in Egypt and in Palestine, t. 2, Oxford, 1922, p. 192 לפי יעקב מאן כתב היד הוא מהמאה הי״א ואולי עוד יותר קדום. השווה גם יצחק ר׳ מלכו, סיני, ניסן־אייר תש״י, ע׳ צד. [גם הרב שמחה אסף מזכיר את המקרה (ראה ״תקופת הגאונים וספרותה״, עמ׳ צ״ג) ומסיק ממנו כי שלוניקי היתה אז נקודת מעבר לעולי הרגל היהודים מאיטליה ומדינות אירופה בכלל וגם מהארצות הסלאוויות].

3 Ad. Neubauer, Jewish Quarterly Review, IX, p. 27-29; David Kaufmann, Gesammelte Schriften, 2, p. 190; התקופה, 23, ע׳ 256; דובנוב, חלק ד׳ עמ׳ 418; עמנואל, ״איל ג׳ידייו״, סאלוניקו 1927, ע׳ 48; השווה גם עמנואל Histoire des Israélites de Salonique, Thonon-Paris, 1936 pp. 31-33.

4 יצחק מלכו, אוצר יהודי ספרד, ה׳, עמ׳ 164, ההיפרפר, לפי מלכו, היה שווה לפלורין אחד.

5 ראה עליו עמנואל, ״גדולי שלוניקי לדורותם״, תל אביב תרצ״ו, עמ׳ מ־מא; ״מצבות שאלוניקי״, ח״א, ירושלים תשכ״ג, עמ׳ 36; אזולאי, שם הגדולים, בערכו.

6 אולי הכוונה לר׳ ישראל מברונא.

7 ״הזכרת נשמות הצדיקים לאמרם בקהל קדוש אשכנז בשבת שקודם חג השבועות ובשבת איכה״, שלוניקי תרס״ב, דפוס עץ החיים. חוברת זו נמסרה לי לקריאה ע״י החכם השלם ר׳ אשר שמחה זצ״ל, הרב האחרון לקהילת אשכנז בשלוניקי.

8 אחד מיחידי ק״ק אשכנז סיפר לי כי, לפי המסורת במשפחתו, היה תחת בית כנסת זה, בית כנסת עתיק אחר.

פרק שני

הגירושים וביסוס ה„קהלים"
רנ"ב–של"ה (1492–1575)

גירוש יהודי ספרד

אחרי שהמלך פרדינאנד כבש את גראנאדה, העיר האחרונה בספרד שנותרה בידי הערבים, נתן שהות של שלושה חדשים ליהודים להתנצר או לצאת מן הארץ. כפי הנראה היו בין היהודים שלא חיכו עד בוא מועד זה, הקדימו לצאת לארצות שונות, ורבים באו גם לשלוניקי. בין נודדים ראשונים אלו היו ר' שמואל פראנקו ודון יהודה בנבנשתי [1]. יתר יהודי ספרד, כשלוש מאות אלף נפש, עזבו אותה ביום תשעה באב רנ"ב (1492). באייאזיט השני, שולטן הטורקים דאז, נתן פקודה לנציבי מדינותיו לקבל את היהודים האלה בסבר פנים יפות. רוב הנודדים שהפליגו לעבר טורקיה האירופית התיישבו בשלוניקי. כשנה וחצי אחרי גירוש ספרד, גירש המלך פרדינאנד גם את יהודי סיציליה, שלושים אלף במספר. גם מהם באו רבים להתיישב בשלוניקי והגדילו את ק"ק סיציליה שמגורשי ספרד כבר מצאו בעיר.

אהבת מקומות מוצאם היתה כה חזקה אצל הנודדים שיוצאי עיר פלונית ומגורשי מחוז אלמוני השתדלו לדור בשכונה או "מאהלה" [2] אחת, בנו בית כנסת על שם עיר מוצאם והחזיקו במנהגי אבותיהם.

מספר המגורשים שהגיעו לעיר היה גדול מאד ומספר ה"קהלים" שיסדו אף הוא רב. בסוף המאה החמש עשרה כבר נודעו בשלוניקי ה"קהלים" [3] הבאים: "גירוש ספרד" (או גירוש סתם) "מאיורקה" (או בעלי תשובה), "קאטאלאן", "אראגון" "קאשטיליה", מלבד ה"קהלים" של הרומאניוטים, איטליה, סיציליה ואשכנז, שהיו קיימים בה לפני כן.

שולטן באיאזיט השני
Sultan Bayazit II.

בין אנשי השם שהתיישבו אז בשלוניקי נמנו: ר' שמואל לבית פראנקו, ר' אליעזר השמעוני, ר' שמואל ור' ברוך אלמושנינו מקאטאלוניה, ר' שמואל ב"ר יואל ן' שועיב ור' מאיר אבן עראמה מאראגון, ר' יצחק ברגלוני מברצלונה, ר' יוסף פאסי מטולידו, ר' יוסף סאראגוסי ור' אברהם לבית חזן מסיציליה, ר' שלמה אטיאס, ר' שלמה קאבאליירו או קבליר, ר' שם טוב אלחנאטי, ר' יהודה אבן עטאר, ר' אברהם לבית פראנקו, ר' יהודה ור' שמואל עוזיאל, ר' חיים עובדיה, ר' יוסף ן' פורנה, ר' אלעזר פורמון, ר' שמואל אלבוכר, ר' יעקב צרפתי, ר' משה ארוכים, ועוד.

בין הגבירים שהצליחו להעביר מהונם לשלוניקי, או שעשו חיל עוד בתוך עשר השנים הראשונות לבואם, היו: דון שמואל בנבנישתי, דון שמואל אלב"ו, דון יהודה ואלינסי, דון יצחק אלאטון, דון סולימאן אלפאנדארי, דון משה ששון, דון יעקב ן' חסון, דון יוסף ן' שועיב, דון שלמה ן' חיון, דון משה קאלאחורי, דון וידאל די נארבונה, דון שלמה ודון יהודה ן' יקר, דון שמואל ודון דוד ן' שושן, דון אברהם שיניאור, דון יוסף ג'יקו, דון נסים לינדו, דון יוסף מושורו, דון יונה שאבול, דון יהודה שורנאגה, דון אברהם שמואל צרפתי, ועוד.

גירוש יהודי פורטוגאל וקאלאבריה

כארבע שנים אחרי גירוש ספרד, בשנת רנ"ז, גזר דון עמנואל, מלך פורטוגאל, אף הוא על היהודים לקבל עליהם את דת הנוצרים או לצאת מן הארץ בתוך עשרה חדשים. עוד בטרם הגיע המועד לצאת, ציווה המלך לחטוף את הבנים והבנות משנת י"ג עד י"ח ולהביאם בדת הנוצרים בחוזק יד. כמה מההורים נשתמדו איתם כי לא יכלו להיפרד מבניהם, אולם רובם עמדו בניסיון ויצאו מהארץ. חמש שנים אחרי המאורע הזה, גירש פרדינאנד את היהודים מאפוליה ומאוטראנטו ובו בזמן גורשו גם היהודים מקאלאבריה. רבים מפליטים אלה נמלטו ובאו לשלוניקי, ויסדו את ה"קהלים" הבאים: "פורטוגאל", "לישבון", "אפוליה" (או "פוליה") ו"קאלאבריה".

בשנת רס"א (1501) גורשו יהודי פרובאנס והמהגרים שהגיעו לעיר יסדו את ק"ק "פרובינציה".

בין אנשי השם מפורטוגאל ומקאלאבריה שהתיישבו בשלוניקי נמנו: ר' שלמה טאייטאצאק ובניו ר' יוסף, ר' שמואל ור' אברהם, ר' אברהם ן' יעיש, ר' דוד ן' יחייא, ר' אהרן ור' יוסף מטראני (שעברו לאנדריאנופלי אחרי שנת רס"ה), ר' יהודה גדליה המדפיס ודודו החכם הישיש ר' נסים ביוואש, ר' שמואל מטראני, ר' יעקב ן' חביב ובנו לוי, מאאיסטרו ר' שלמה

לבית הלוי, הרופא ר' שמואל הכהן איטאלייאני ובנו פרחיה, ר' משה הלוי ן' אלקבץ ואחיו יהושע, ר' דוד ב"ר יהודה מסיר ליאון, ר' יצחק אמארילייו, דון שמואל ודון יהודה אבראבאניל, ועוד. בצדק כתב ר' שלמה לבית הלוי הזקן, שהנודדים, שהתיישבו בשלוניקי היו "משופריה שופריה דספרד".

אחרי הגירושים הגדולים הסכימו שבעת הקהלים מיוצאי ספרד ופורטוגאל לחלק ביניהם על פי גורל את המהגרים החדשים ממדינות אלה, וכן את המסים הקהילתיים והנדבות. ק"ק לישבון, למשל, זכה ב־15 למאה מסך המסים. ארבעה משבעה קהלים אלו היו: ק"ק שלום, קאס־טיליה, פורטוגאל ולישבון [4], שלושת הקהלים האחרים היו כפי הנראה: גירוש, קאטאלאן וארגון.

ארגון הקהלים

כל קהל וקהל היה עומד ברשות עצמו. לכל קהל היתה ישיבה, "מרביץ תורה" וחכם, בית דין, ממונים, פרנסים, גבאים, מעריכים וכו'. "אין חכם א' [אחד] נכנס בגבול חכם אחר אפילו שהיה האחד אדיר אדירים ושני קטן שבקטנים". "היחידים" (כך נקראו חברי הקהל ומתפללי בית הכנסת הקבועים) היו בוחרים את הממונים "באופן שהיה כל העם מקהלה [מאותו קהל] מושגחים בכל עניניהם". הפרנסים, מצידם, היו קוראים לכל היחידים לאסיפה פעם או פעמיים בשנה, בחול המועד של פסח ושל סוכות, כדי לדון בעניינים חשובים הנוגעים לקהל. הם היו מתקנים "הסכמות" שעל פיהן היה הקהל מתנהל. חשובה מאוד היתה החברה קדישא (שבשלוניקי קראו לה חברה קדושה) של הקהל. חבריה היו אנשים פשוטים שסיכנו את עצמם בטיפולם ועיסוקם עם הנפטרים הניגפים בזמן המגיפות, שפרצו בשלוניקי לעיתים קרובות. מעמדם בקהל היה מיוחד והיו להם זכויות רבות, ואף הגבירים היו נשמעים להם לפעמים.

יחידי כל קהל וקהל החזיקו במנהגי אבותיהם. הם התפללו לפי נוסח מקום מוצאם עם פיוטים וקינות מיוחדים שהביאו עימהם. לחלק מהם, בדור הראשון להתיישבותם ולאחדים עד ימינו, היה מחזור מיוחד; למשל, מחזור רומאנייה לק"ק עץ החיים ועץ הדעת; מחזור איטליאני, או מחזור בני רומי, לק"ק איטליה (היו שלושה: ישן, חדש, ושלום); מחזור אשכנז לק"ק אשכנז; מחזור קאטאלאן לק"ק קאטאלאן (שניים: ישן וחדש); מחזור ארגון לק"ק ארגון. לפי ר' שמואל די מדינה גם לקהלים פוליה, פרובינציה, סיציליה, וקאלאבריה, היה להם בראשיתם מחזור מיוחד. רק אחרי שהגולים הראשונים עברו ופסו, קיבלו עליהם רובם ככולם את מחזור הספרדים הכללי (מנהג ספרד). לק"ק סיציליה היו הושענות מיוחדות שנהגו לאמרן בסוכות עד חורבן הקהילה ע"י הנאצים. רק הקהלים אשכנז, איטליה, ארגון וקאטאלאן החזיקו במחזורם עד הדור האחרון.

דף ממחזור ארגון, שלוניקי רפ"ט.

Texto de Kal-Nidre del Mahzor Aragon (1529).

לפעמים החזיקו בני הקהל במסורת אבותיהם אף בנוגע להלכה. למשל רבני ק"ק א ר א ג ו ן היו פוסקים כהרא"ש בנוגע לחזקת בתים וחצרות, שיש להם דין דבר־מיצרא, נגד רבני שאר הקהלים. הם לא היו אומרים חזרת העמידה במוסף של ראש השנה. רוב יחידי הקהל הזה היו נושאים אישה רק ביום השישי, ובשבת היו כל יחידי הקהל הולכים אל בית החתן והיו מברכים שוב שבע ברכות. בשבת הראשונה לנישואיו היו מוציאים לכבוד החתן ספר תורה מיוחד והיו קוראים בו "ואברהם זקן" (בראשית כד, א־ז). אח"כ מחזירים את ספר התורה להיכל וממשיכים בפרשת סדר היום. בכ"ה באלול היו יחידי קהל זה הולכים לבית החיים להשתטח על קברי הצדיקים בלוויית רבם.

יחידי ק"ק א ש כ נ ז היו אוכלים חלב הנקרא "חמש אצבעות" האסור לספרדים ולעומת זאת לא היו אוכלים בשר בנפיחה, והיה להם מקולין (בית מטבחים) מיוחד סמוך לבית הכנסת שלהם. אולם עוד בסוף ימיו של הרב ברוך אנג'יל (שנפטר בשנת ת"ל), כבר קיבלו מנהג העיר והיו אוכלים בנפיחה. "וכן לענין פסח", כתב רשד"ם, "האשכנזים נוהגים כמה חומרות שאין הספרדים נוהגים... ואוחזים מנהגים מוזרים... בשביעי של פסח היו קוראים שיר השירים ומברכים על ברכת מגילה". בנוגע להישבון הנדוניה היו האשכנזים מחזירים כל הנדוניה למשפחת האישה הנפטרת בלי בנים תוך השנה הראשונה לנישואיה, בניגוד למנהג הספרדים שחילקו שווה בשווה, בין הבעל ומשפחת האישה, אף אם נפטרה אחרי השנה הראשונה לנישואיה.

יחידי ק"ק א י ט ל י ה, כמנהג האשכנזים, היו אוכלים בסדר ליל פסח כל אחד ואחד מהמשפחה, ביצה אפויה, זכר לחורבן. לא כן הספרדים שמחלקים ביצה אחת בין כל המסובים.

לק״ק פרובינציה היה מנהג מיוחד בתשעה באב, שנשתמר עד שריפת הקהילה בשנת תרע״ז[5].

בק״ק בית אהרן היו חוגגים את ״פורים סאראגוסה״ בי״ח בשבט וקוראים המגילה על המאורע עד שנת תרע״ב[6], ואולי עד שריפת בית הכנסת בשנת תרע״ז.

מנהג ק״ק מוגראבים, הידוע בשם ״איל קהל די לה סיאה״, להתפלל תפילת ראש השנה בהשכמה ולתקוע שופר בהנץ החמה, לפי שיטת נתן העזתי.

היו בין הקהלים שנהגו להוציא רק שני ספרי תורה בשמחת תורה; ס״ת לקורא ״וזאת הברכה״ וס״ת למפטיר, אך לא היו מוציאים ס״ת לבראשית. בכמה קהלים היו קוראים לחתן תורה בשמחת תורה בפרשה ״ואברהם זקן״ לפני עליית ה״סמוך״, כמו שנהגו לקרוא לחתן ממש בשבת שאחרי חתונתו (עוד בערך בשנת הת״ק).

עוד בזמנו של ר׳ יוסף מולכו (בעל הספר ״שלחן גבוה״) בשנת הת״ק בערך, היו לכמה קהלים (למשל לק״ק עץ החיים, איטליה־ישן ופורטוגאל) תנורים מיוחדים לאפות מצה. היחידים היו הולכים לשם ממוצאי פורים עד ערב פסח ואופים את המצות שלהם. בדרך כלל, עד השריפה של תרע״ז היו כל הקהלים אופים מצות־מצווה (שמורה) שניתנו לכל יחיד עם מנה של חרוסת[7]. לכמה קהלים היו קופות לנישואי יתומות כמו, למשל, לק״ק איטליה־ישן.

כפי שכתבנו לעיל לרגלי חילוקי דיעות בין היחידים, נפרדו כמה משפחות ויסדו קהלים נפרדים:

בשנת רצ״ג בערך נוסד ק״ק ״איב׳ורה״ מיחידים שנפרדו מק״ק לישבון.

לפני שנת שי״ט, ואולי עוד לפני השריפה הגדולה של שנת הש״ה, נוסדה ק״ק ״אוטראנטו״ מיחידים שנפרדו מק״ק פוליה, הידוע גם כן בשם ״פוליה הגדולה״. זמן מה אחרי כן נפרדו יחידים מאונטראנטו ויסדו את קהל ״אסטרוק״.

מק״ק קאלאבריה נפרדו כמה משפחות, כפי הנראה עוד לפני שנת הש״ה, ויסדו את קהל ״קייאנה״. מספר שנים אחרי כן נפרדו כמה יחידים מהק״ק הזה ויסדו את ק״ק ״ישמעאל״, הידוע בשם ק״ק ״קאלאבריזיס״. אחרי איזה שנים נוסד ק״ק ״נוה צדק״ ממשפחות שנפרדו מקהלי קאלאבריה ישן, ישמעאל וקייאנה. לרגלי הפירוד האחרון הוסב שם ק״ק קאלאבריה ישן לק״ק ״נוה שלום״.

לפני שנת שכ״א נחלק קהל לישבון שוב לשניים: ק״ק לישבון ישן וק״ק לישבון חדש. הקהל הזה היה נחלק אף הוא לכמה כיתות, ביניהן כת נחמיאס ולהם חצי גוף הקהל הואיל והם פרעו מחצית ההוצאות של הקהל; את המחצית השניה היו פורעים שאר הכיתות יחד; וכן החפצים והחזקות של הקהל היו נחלקים שוה בשווה, מחצית לכת נחמיאס ומחצית לכיתות האחרות. לפני שנת תי״ג רצו הכיתות האחרות לקנות את הזכות של כת נחמיאס ולא הצליחו.

החצר אשר בו נבנה ק״ק קאטאלאן היה שייך למשפחת ר׳ משה אלמושנינו. הקהל הזה היה כבר מחולק לשניים בימי הרב הזה לק״ק קאטאלאן ישן וחדש. אפשר שהחלוקה נעשתה בערך בשנת הש״ה.

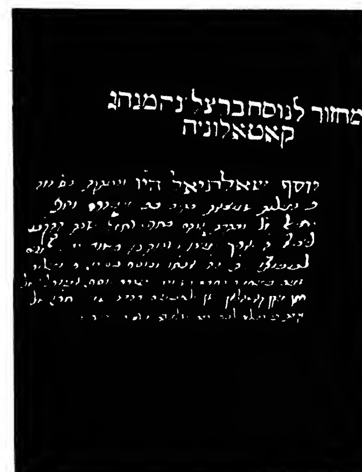
גם ק״ק סיציליה נחלק לשניים: סיציליה ישן וחדש, עוד לפני שנת של״א.

ק״ק איטליה נחלק לשניים, לפני שנת הגש״ם, לק״ק איטליה ישן וחדש. כפי הנראה נחלק ק״ק איטליה חדש שוב לשניים, וכך קם ק״ק ״איטליה שלום״, ועוד בסוף ימיו של ר׳ יוסף דוד, שנפטר בשנת תצ״ז; היה זה הקהל האחרון שנחלק לשניים.

לפני שנת השצ״א נוסד קהל ״בית אהרן״, כפי הנראה, מיחידים שנפרדו מקהלי סיציליה. כבר בשנת ש״ף עלה מספר הקהלים לשמונה ועשרים; הם נשרפו כולם באותה שנה.

לפני שנת תכ״ג היה קיים כבר ק״ק ״הר גבוה״.

רוב הקהלים היו מחולקים לכיתות. למשל ק״ק עץ החיים נתפלג לשלוש כיתות, עוד בשנת תפ״ז; ק״ק פוליה לשתי כיתות: כת ה״בוטונים״ למשפחת די בוטון וכת ה״אנג׳לים״ למשפחת אנג׳יל; ק״ק אוטראנטו — גם כן לשתי כיתות: כת ״קאטאלאן״ וכת ״יצחקים״. הכת הראשונה היתה יותר עשירה ואוכלוסיה מרובים. כמו שראינו ק״ק לישבון היה מחולק לכת נחמיאס ולכיתות אחרות: אבראבאניל, ועוד[8].

שער מחזור קאטאלאן, שלוניקי שנת עזר״י, (קניינו של יוסף שאלתיאל).

Prima oja del Mahzor Katalan (1527).

ההגירה של כמה אלפי יהודים ממקומות שונים הביאה עימה בעיות גדולות שכל קהל לעצמו לא יכול לפתור אותן. לכן הסכימו הבאים החדשים למנות שלושה רבנים מפורסמים ובעלי השפעה בתור "עובדי עבודת הקדש בכל העיר הזאת", לתקן "הסכמות" לטובת כל היהודים. כפי הנראה היו שלושת הרבנים האלה: ר׳ שמואל פ׳ראנקו "אביר הרועים", ר׳ יהודה בן־בנשתי, ור׳ מאיר אבן עראמה. אחריהם נתמנו: ר׳ יעקב ן׳ חביב, ר׳ שלמה טאיטאצאק, ור׳ אליעזר השמעוני.

הבעיות הגדולות היו:

א. חזקת בתים וחצרות: הבתים והחצרות היו שייכים לטורקים אדוני הארץ. אלו היו משכירים ביתם וחצרם ליהודים. הבאים החדשים היו קונים את הבתים מהטורקים במחיר גבוה, והיו מחייבים את היהודי שהיה כבר דר שם להעביר להם את הבית הקנוי. הרבנים התקינו עוד בשנת הרנ״ג, כלומר שנה אחת אחרי הגירוש, שאסור ליהודי לקנות בית או חצר שבו דר יהודי. אולם בשנת רע״ב שינו ו"הסכימו" שהיהודי יוכל לקנות את הבית אם ישלם לחברו מה ששווה ה"חזקה" (כלומר, הזכות לדור בבית הנזכר, מעין "דמי מפתח"), וכן כל ההוצאות שהמחזיק הוציא על הבית. שוב התקינו שאם בעל הבית היהודי או הטורקי הכריח את היהודי (ע״י הרשות) לצאת מן הבית, שום יהודי אחר לא יוכל לקנות את הבית או את ה"חזקה", אם הבית לא ישאר לפחות שלוש שנים פנוי מכל וכל. אח״כ, לרגלי הגולים הרבים שהמשיכו לבוא ובגלל השריפות, התקינו שהבית צריך להיות פנוי עד עשר שנים כדי שהיהודי יפסיד את חזקתו. בשנת הדש״ם אסרו "לקנות בית או חצר או חנות משום גוי או תוגר (טורקי) אשר יהודי אחר מחזיק בהם" [9]. יהודי שרצה למכור חזקתו היה מכריז בבית הכנסת ט״ו ימים לפני המכירה, לדעת אם יש מי שהוא המערער על המכירה; המשכיר בית לחברו היה צריך להודיעו שנה אחת לפני שיפנה לו הבית.

ב. עניין השחיטה: הרבנים הסכימו להתנהג לפי מנהג ספרד ולא לפי מנהג קהילות רומאניה ואשכנז שמצאו אז בשלוניקי.

ג. בעיית האנוסים: בראשית הסכימו שישה רבנים גדולים (ר׳ יעקב ן׳ חביב, ר׳ שלמה טאיטאצאק, ר׳ מאיר אבן עראמה, ר׳ יוסף פאסי, ר׳ משה ארוכים ור׳ אליעזר השמעוני) "שכל אשה שנשאת... בעודה בגזרת השמד אפע״פ שקידש אותה בפני ישראלים העומדים שם אשר צפו מי השמד על ראשם שאין לחוש לאותם קידושים כלל והרי היא מותרת לכל איש ישראל... וכן אנו נוהגים בעיר הזאת שכל אשה אשר תבוא מפורטוגאל או קאשטילייא אין אנו חוששים כלל לקידושין שנתקדשה אחרי השמד... ואם תשאר זקוקה ליבם אין כאן זיקה כלל ואינה צריכה גם חליצה כלל" [10]. אולם עוד בשנת הרע״ד חזרו בהם חמישה מהרבנים האלו, (חוץ מר׳ משה ארוכים, שכפי הנראה לא היה אז בשלוניקי), והתקינו שיבמה הזקוקה ליבם שנשתמד קודם הקידושין, צריכה חליצה. על ההסכמה הזאת חתמו גם רבנים אחרים: ר׳ יהודה בנבנשת, ר׳ יוסף בכמהר״ר שלמה טאייטאצאק, ר׳ לוי ן׳ חביב, ר׳ שמואל עוזיאל, ור׳ אברהם סיראלוו, שחתם בשנת השט״ו [11]. אולם רבני שלוניקי לא התחשבו תמיד עם ההסכמה האחרונה. ר׳ אליעזר השמעוני ור׳ יוסף טאייטאצאק חזרו בהם שוב ופסקו שיבמה הנישאת בגיותה אינה זקוקה ליבם [12].

ד. היחסים עם הרשות, המסים: מנהג הטורקים היה להעריך את כל הקהלים, לצורך המסים, כגוף אחד. הם היו מקבלים את רשימת ה"יחידים" מכל קהל וקהל, וכל הנהלת קהל היתה קוצבת המס לחברים. ה"עריכה" (השומה) היתה נעשית לשלוש, ולפעמים לעשר, שנים. ראשי הקהלים היו נאספים ובוחרים בוועד מיוחד שישגיח על ענייני המס. "יחיד" מהקהל שערער על הערכת קהלו וטען שקצבוהו יותר מדי, היתה לו הזכות לפנות לוועד הזה. אם גם הוועד העריך אותו, לפי דעתו, יותר מדי, היתה לו הזכות להישבע שאין לו יותר ממה שהעריך את עצמו. בהתחלה היו היהודים צריכים לשלם את המס לרשות באילים (קארנירוס). משנת שכ״ח והלאה היו משלמים באריגים ובד, הוא "מס הבגדים". מלבד המס הזה היו הטורקים מאלצים את היהודים לעבוד בבניית החומות בעת הצורך או בשעת מלחמה, ובכלל היה עליהם להשביע רצון ה"פאשה" ויתר פקידי השולטן בעיר, שהיו דורשים מהם סכומים גדולים באמתלות שונות.

לא לחינם הוקיר השולטן באייאזיט השני את המהגרים. הוא לא התאכזב, כי הגולים הביאו ברכה רבה למדינותיו. היו ביניהם רופאים מובהקים, רוקחים, ואומנים מומחים לתעשיות שונות שהובאו על ידם לטורקיה. הם הפעילו את מכרות הכסף בסידרוקאפסי על יד שלוניקי (רשד״ם, ח״מ, סי׳ שע״ו), יסדו תעשיית משי, וכן פיתחו את אומנות הצריפה ועיבוד וחרישת אבנים טובות, את מלאכת הדפוס, ובפרט את תעשיית האריגים והשטיחים, שנהייתה תעשייתה העיקרית של שלוניקי, והעסיקה אלפי אומנים — מהבורסקי עד החייט.

ראשי הקהלים היו נאספים לעיתים מזומנות ומתקנים ״הסכמות״ להגן על התעשיה הזאת. הם אסרו, למשל, ליהודי להתחרות במחיר הצמר הנקנה מהישמעאלי או מהגוי, וכן אסרו להוציא משלוניקי צמר למלכות אחרת, ובכלל למכור לגויים. לא הרשו לסוחרים לעשות פרקמטיה באריגים שיובאו מחוץ לשלוניקי וליהודים אסור היה בכלל לקנות אריגים כאלו. הרבנים בתשובותיהם, בקשר לסכסוכי בעלי דין, פסקו בדרך כלל לטובת האומן. למשל: שכנו של בעל בית־המלאכה לא היה יכול להגיש תלונה נגדו אם ריח רע היה נודף מהחביות אשר בתוכן היו צובעים את הצמר, ״כי חיותינו בזה... גם שמדרך העיר הזאת לעשות מלאכת הבגדים וסובלים השכנים והשותפים בחצר אחד אלו לאלו״ (רשד״ם, ח״מ, סי׳ תס״ב). הואיל והיו נותנים מי רגלים בגיגיות שבהן היו צובעים את הצמר, התירו רבני שלוניקי אף להתפלל בבית שנודף ריח רע מהגיגיות כאלו.

למרות התקנות השונות האלו נזכרים עוד בתחילת המאה הט״ז עשירים שהיו עושקים את הפועלים העניים. המושל הטורקי של שלוניקי היה קונה את האריגים האלו ישר מהאומנים או באמצעות העשירים, כדי להלביש את חיילי השולטן. העשירים היו לוקחים לפעמים אורגים על חשבונם ומתחרים בקהל האורגים־היצרנים. בהזדמנות מסויימת שלחו האחרונים שלוחים לקושטא והגישו את תלונותיהם לפני רופא השולטן ר׳ משה המון, וביקשו שיתמוך בהם ויהיה להם לפה לפני השרים, ״לבל יהיו עשוקים ורצוצים כל הימים״. ממכתבם המובא להלן אפשר לדעת כמה גדולה היתה חשיבות התעשיה הזאת באותן השנים בשלוניקי:

> ״כי לולי ד׳ צבאות הותיר לנו שריד עשיית בגדי מלכות הללו כמעט כסדום היינו, איש את רעהו חיים בלענו... למצוא טרף לחם חקנו... בתת ד׳ לנו אחרית ותקוה... הכל יוצא מן הבגד, ממנו יתד שהכל תלוי בו... אנשים ונשים וטף... להחיות לב נדכאים... קול ברמה נשמע... לאמר לאימין (פקיד)... לא יקח עוד בגדי עניים... [לכן] קמו כל העדה עניי אביוני עמנו וילכו אל האימין... עניי עירך קודמים אל עשירי ארץ... אז אמר האימין להציג הענין לפני הדיין הגדול... [השופט] קרא אל האימין וכן אמר לו... קחם נא בגדי העשירים... וישמע העם את הדבר הזה ויתאבלו״ [13].

כותבי העיתים, נוצרים וישמעאלים, משבחים בדרך כלל את התעשיה הזאת של יהודי שלוניקי. נוסע ישמעאלי אחד, מוסטאפה בן עבדאלה חאג׳י חאלפה, שביקר בעיר במאה השבע עשרה, משבח במיוחד את השטיחים מעשי ידי יהודי שלוניקי, בדברים אלו: ״הם [יהודי שלוניקי] אורגים את המרבדים המפורסמים בעלי הגוונים הרבים... שבשום מקום אין עושים אותם כל כך יפה, וכן הם [אורגים] בדים״ [14].

שנים מועטות אחרי גירוש פורטוגאל יסדו המהגרים את תעשיות הדפוס והכריכה, והתמידו בהן עד חורבן העיר ע״י הנאצים. גם בתעשיה הזאת התקינו, בלי ספק, הסכמות, שלא הגיעו אלינו. אחת מהן, משנת רפ״ט, עוסקת באיסור להדפיס כתב יד בלי רשות שישה חכמים מ״מרביצי תורה״ של הקהלים.

בדרך כלל היו ראשי הקהלים מתוועדים ומתקנים הסכמות לפי צורך השעה וחייבו את כל ה״יחידים״ בכח החרם, להישמע לרבניהם ולפרנסיהם. הודות לארגון הזה ולהתחייבות ההדדית ששלטה אז בין כל היהודים בלי יוצא מן הכלל מצד אחד, והודות לישיבות ובתי האולפנא המפורסמים מצד שני, נעשתה שלוניקי למרכז יהודי גדול, וזכתה עוד בהתחלת המאה השש עשרה בכינוי ״עיר ואם בישראל״, תואר כבוד שניתן לקהילות מועטות בעולם.

שלוניקי אחרי הכיבוש הטורקי, מראה הנמל (לפי דאפיר).

Salonique despues de la conquesta Turka.

1 ראה פסקי הרשד"ם, ח"א, סי' ב'.

2 [הכתיב הוא לפעמים גם "מאחלה" או "מאעלה"].

3 [בשלוניקי קראו להם "קהל" או "קהילה". אנו נשתמש במושג "קהל" — לבית הכנסת והארגון הציבורי שלידו ; ובמושג "קהילה" — לקהילה בכלל, לארגון כל יהודי העיר].

4 ר' יצחק אדרבי, "דברי ריבות", דף ל, ב' ; רשד"ם, חשן משפט, סי' תב.

5 [שם היו מתאספים אחרי תפילת שחרית כל רבני העיר וחזניה המומחים לכך, והיו מקוננים קינות מיוחדות בלחניהן הכבדים עד שעת המנחה (מפי יוסף חזן ז"ל). המדובר כנראה בקינות מיוחדות ללוויות, שהיו מסודרות בסדר א"ב בחוברת בשם "יקרא דשכבי, צידוק הדין" ; חוברת כזאת שהיתה שייכת לר' יצחק ברכה ז"ל, נמסרה לנו לעיון ע"י בנו אברהם ברכה ז"ל, ובסופה רשום : "הביאם לבית הדפוס אומן הבקי החה"ש דוד יעקב חאגואיל ה"י והח"ש אברהם יהודה ארדיטי ה"י" ; נדפסה כנראה בדפוס עץ החיים].

6 W. Reich, Berühmte Judengemeinden des Osmanischen Reiches, Frankfurt a. M 1913, p. 47.

7 המנהג לתת חרוסת ליחידים נשתמר בקהלי הפורטוגיזים של קוראסאו ואמשטרדם ; בקוראסאו עד לפני שישים שנה בערך, ובאמשטרדם — עד היום.

8 אלו הם שמות הקהלים בשנת ת"ף בערך : (הכינוי הוא השם הידוע אצל המון העם) אוטראנטו — גאלייו (תרנגול) ; איבורה — ארוז (אורז) ; איטליה חדש, איטליה ישן, איטליה שלום — ראטון (עכבר) ; איסטרוג — אלבאדרה (כתפת) ; אראגון — גאטו (חתול) ; אשכנז — מושקה (זבוב) ; בית אהרן — חאסרון (מרופט בבגדיו, פטפטן) ; גירוש — מישקיטה (צריח מסגד) ; הר גבוה — ב'ילה (וילון, מפרש) ; יחייא — מינדיגו (פושט יד) ; ישמעאל — זינגאנוס (צוענים) ; לישבון חדש, לישבון ישן — מאנגרנה (רימון) ; מאייור — לאדרון (גנב) ; מוגראביז — סילייה (כיסא) ; נוה צדק — קואירנו (קרן) ; נוה שלום (מאטאלונים), סיציליה חדש — מאדירו (קורה) ; סיציליה ישן — פישקאדורים (דייגים) ; עץ החיים — אז'ו (שום) ; פורטוגאל — קאלאבאסה (דלעת) ; פרוביניציה — פרובים (עניים) ; קאטאלאן חדש — פ'יגו לוקו (תאנת־בר) ; קאטאלאן ישן — פ'יגו (תאנה) ; קאשטילייה — ז' שושן ; קייאנה — ג'אנאקה (כיור) ; שלום — גאמילייו (גמל). השתמשתי בכינויים שפרסם דוד א' רקנטי, "מחזור שלוניקי לראש השנה", תל אביב תשכ"ג, עמ' ז—ט, והוספתי כינויים על קהלים אחרים. ראה על שמות המשפחות השייכות לכל קהל וקהל, עמנואל, "גדולי שלוניקי לדורותם", תל אביב תרצ"ו, עמ' טז—כד.

9 "ירך אברהם" לר' אברהם אישטרושה, ח"ב, דף מט־נה, שש הסכמות בנוגע לחזקות בתים וחצרות משנת הש"ט עד שמ"ד ; אברהם דאנון, Revue des Etudes Juives, כרך מ־מא, 1899, מספר 17—22.

10 ההסכמה הזאת, העתיקה ר' משה אלמושנינו. ר' יהודה טאייטאצאק, "שארית יהודה", דף סז, א' ; יעקב די בוטון, "עדות ביעקב", סי' ע"ג.

11 ר' דוד פיפאנו, "אבני האפוד", דף קכה, ב.

12 "שארית יהודה", שם ; שו"ת רשד"ם, ח"א, סי' נו.

13 אברהם דאנון בכתב העת "יוסף דעת".

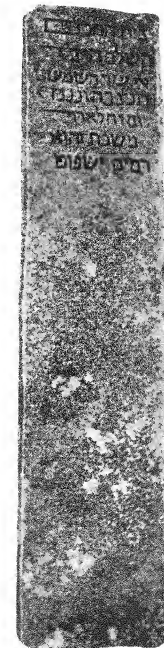
14 השווה עמנואל, Histoire de l'industrie des tissus des Israélites de Salonique, Paris, 1935 עמ' 18, ציון 25 ב'.

תור הזהב
רנ״ב–ש״ן (1590–1492)

מרכז תורני ומדעי

מאה השנים שלאחר בוא מגורשי חצי האי האיברי לעיר — ובפרט חמישים השנים הראשונות — נחשבות לתור הזהב של שלוניקי היהודית. חיי הרוח וחיי הכלכלה פרחו. העיר היתה מליאה סוחרים, בעלי מלאכה, אנשי מדע, רופאים, ובעיקר — חכמים ורבנים. ר׳ בנימין הלוי אשכנזי, בקינתו על השריפה משנת ש״ה (1545) ועל המגיפות של שנות ש״ה וש״ח[1], כתב את החרוזים הבאים על גדולת שלוניקי באותם הימים:

ונקוו לה חכמים מלכי קדם והגאונים
ואזנים לתלמוד הם הלא עשו וכונים.
והישיבות מסובבות אריות בם ורבנים
ותלמידים עליהם עומדים קוראים וגם שונים...
ומהם יצאה תורה וכל חכמות ועיונים...
ואן נמצא כמוהם דברנים עוד ודרשנים
בתשבורת והנדסה ובתבונה והגיונים
ובחכמת אלהות הן נכונים הם ומוכנים...
כמו רופאים זקנים בידיעות כל ובשנים
כגאלינוס בקיאים הם כבן סינא ואומנים...
ורבו כמו רבו נעימי קול וחזנים
בקיאים לקרות תורה ומשכילים ופייטנים
וכן סופרים כמו עזרא אשר ידם בעט אומנים
והזהירו מלמדים בה ככבבים כאופנים...

מצבת ר׳ אליעזר השמעוני.

La tomba de Rebi Eliezer Hachimoni.

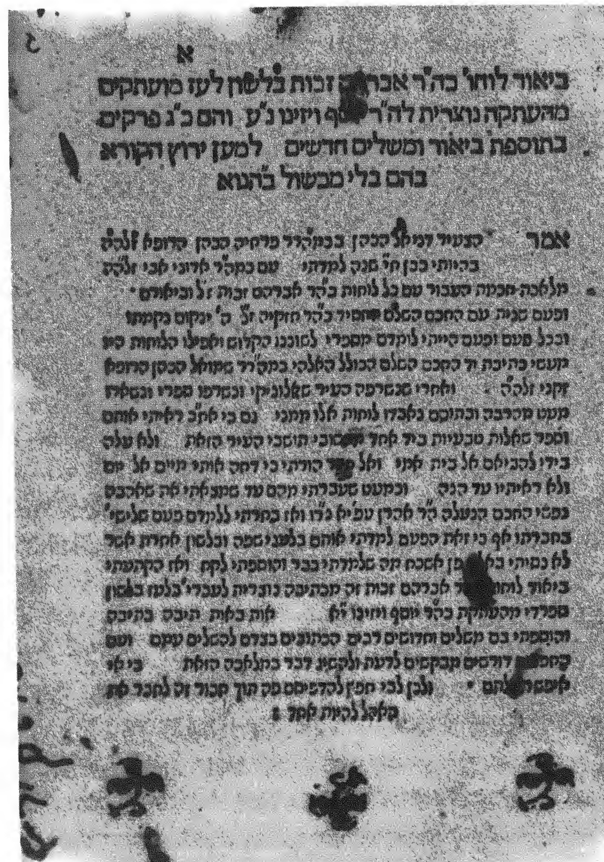
העדות הזאת אינה מליצה שירית, היא מתאימה למציאות ולמה שכתבו יתר רבני הזמן ומשורריו, כר׳ ן׳ חביב, ר׳ סעדיה לונגו, ועוד.

אזכיר כאן כמה מגדולי חכמי הדור ומנהיגיו, ממונים, מתקני הסכמות ומחברי ספרים, ובמילואים לפרק זה אמסור רשימת יתר הרבנים החשובים שחיו ופעלו במשך הדורות הראשונים משנת רנ״ב עד שנת ש״ן, שנת פטירתו של ר׳ שמואל די מדינה:

ר׳ מאיר הלוי בן ר׳ שמעון, נכד מהרי״ל, "הרב המופלא עטרת תפארת ישראל", רב לק״ק אשכנז בשלוניקי שנפטר בשנת רע״ט, נחשב לאחד מהמנהיגים, לא רק בגלל עמדו בראש הקהל הוותיק, אלא גם בזכות ידיעותיו הגדולות.

ר׳ דוד מסיר ליאון (אביו, ר׳ יהודה בן יחיאל, קיבל בנאפולי את התואר "מסיר", שפירושו, כמו "מאיסטרו", מוסמך לרפואה ופילוסופיה), נולד במנטובה ב־רל״ב (1472), למד בנאפולי תורה וחכמות חיצוניות והיה רב ורופא. הוא המשיך בלימודיו אצל מהר״ם מפדואה ומשם עבר לשלוניקי להיות למרביץ תורה לק״ק קאלאבריה. הוא יסד ישיבה, העמיד תלמידים הרבה וכתב ספרים רבים, שנשארו בכתב יד, ביניהם ספר "עין הקורא", פירוש על מורה נבוכים להרמב״ם. כיוון שקיבל חינוך וסמיכה לרבנות מרבותיו האשכנזים, רצה להנהיג את הסמיכה לרבנות גם אצל הספרדים (שלא נהגו לתת סמיכה, אלא תלמיד שהצטיין בלימודיו היה הופך באופן טבעי תוך הסכמת רבותיו, לרב ומורה הוראות). כן החדיר לעיר את לימוד התוספות שלא היה נפוץ בין יהודי ספרד. בשנת רע״ב נקרא לוואלונה לשמש שם כרב.

מעניין כי ר׳ יעקב ן׳ חביב היה מהרבנים שדרש להסתגל למנהגים של תושבי העיר הקודמים, האשכנזים האיטלקים, אם כי היה, שלא כמו ר׳ דוד מסיר ליאון, יליד זאמורה שבקאשטיליה. הוא נולד בערך בשנת ר׳ (1440) ולמד תורה מפי ר׳ שמואל בן ר׳ אברהם ואלנסי. עם גירוש ספרד עבר לפורטוגאל וגורש משם יחד עם בנו הצעיר לוי, הגיע לשלוניקי, ונתמנה למרביץ תורה ודיין לקהל קאלאבריה. אח״כ קיבל משרה זו ר׳ דוד מסיר ליאון, ור׳ יעקב ן׳ חביב עבר להיות מרביץ תורה של ק״ק גירוש־ספרד עד יום פטירתו. היה עניו וצנוע, אולם

א

ביאור לוחו' כה"ר אבר[...] זכות בלשון לעז מועתקים
מהעתקה נוצרית לה"ר [...]ף ויזינו נ"ע והם כ"ג פרקים
בתוספת ביאור ומשלים חדשים למען ירוץ הקורא
בהם בלי מכשול בהגא

הקדמת הרופא והאסטרונום ר' דניאל פרחיה ללוחות התכונה של ר' אברהם זכות שתרגמם לעברית (מן התרגום הלועזי, כיוון שהמקור העברי אבד), והוציאם לאור בשלוניקי בשנת שכ"ח, בשם "שארית יוסף" (ראה עמ' 20).

Preface a una ovra de Astronomia puvlicada en Salonique en 1568.

ככל שהיה מקל וסובלני בפסקיו כן היה תקיף כלפי העשירים והגבירים אם לא קיימו את ההלכה. פעילותו הסתעפה הן בענייני ציבור והן בכתיבה ופסיקה. יחד עם ר' אליעזר השמעוני ור' שלמה טאיטאצאק היה ממתקני "הסכמות הקהילה", ולפי עדות בנו, היה מהראשונים לקבוע כללים בקשר לבעיית החזקות. בנוסף לכך הרביץ תורה וגם השכלה כללית בתלמידיו, חיבר את ספר "עין יעקב", שהדפסתו הושלמה אחרי מותו ע"י המדפיס יהודה גדליה (רע"ה או רע"ו), וכן שו"ת על ארבע טורים, שאבדו, או נשארו בכתב יד.

אחד מחבריו הנודעים היה ר' אליעזר השמעוני, שכנראה ישב כבר בעיר לפני בוא הספרדים ונחשב לאחד משלושת הרבנים החשובים ביותר בדור הראשון. היה מרביץ תורה לק"ק קאטאלאן וביוזמתו הודפס מחזורם המיוחד "מחזור קאטאלאן" בשנת רפ"ו. הוא מוזכר ע"י רבני דורו והבאים אחריו כבר סמכא. אין ספק שהיה מאלה שדאגו לענייני הקהילה הכלליים, הסדרה וארגונה. הוא נפטר באביב של שנת ר"ץ (4 במארס 1530), והניח אחריו בן אחד בשם חנניה שהתישב בקושטא ותמך בכספו בספרות ובחכמות, ובן שני, אסטרוק, שסייע בהדפסת ספר "שארית יוסף" לר' יוסף בן ישועה חי (שלוניקי שנת פא"ר).

אחד מאלה שעזרו על ידו היה ר' מאיר עראמה (או אבן עראמה)[2] בנו של ר' יצחק עראמה בעל "עקידת יצחק". ר' מאיר נולד בסאראגוסה (או בקלעת־איוב) בשנת ר"ך בערך (1460), ברנ"ב (1492) עזב את ספרד עם אביו ומצא מקלט בנאפולי. עם מות אביו ברנ"ה (1495) בא להשתקע בשלוניקי, וכאן נתמנה כמרביץ תורה בק"ק אראגון. עם שעסק בצרכי קהלו לא הזניח את העבודה הספרותית וחיבר פירושים פילולוגיים ופילוסופיים על מספר ספרי המקרא (על ישעיה וירמיה בשם "אורים ותומים" — ויניציה שס"ג; על תהילים — "מאיר תהילות", ויניציה, ש"ן; על איוב, — "מאיר איוב", שלוניקי רע"ב או רע"ז, אולי הספר הראשון שנדפס

בעיר [3]; וכן פירוש לשיר השירים, ועל מספר פרקים מספר שמואל); כתב ביקורת על דון יצחק אברבאניל, שציטט את "עקידת יצחק" לאביו בלי להזכיר המקור, וכן פירוש לתורה. ענה על שאלות הלכתיות וניסה ידו בכתיבת פיוטים ושירים [4]. נפטר בשנת רפ"ו.

אישיות אחרת שהגיעה אז לעיר היה רבי יוסף פאסי, שנולד בטוליטולה בשנת רכ"ב (1462) בערך, היה שם תלמיד של ר' יצחק אבוהב ודון יצחק אבראבאניל, מצעירותו למדן ובקי בתלמוד ופוסקים. בשלוניקי יסד ישיבה חשובה. אחרי שנת רע"ד עבר לאדריאונופול ושם נפטר. בניו: ר' מאיר ור' יצחק. מכתביו לא הגיעו אלינו אלא מספר תשובות המצויות בספרי חבריו, וכן כמה חידושים על מסכת כתובות בכתב יד. היה מחותמי ה"הסכמות". מתלמידיו המובהקים היו דון שמואל בנו של דון יצחק אבראבאניל, ר' שלמה עטיה, ר' ישראל די קוריאל, ר' אברהם סיראלוו ור' מאיר אבן וירגה.

ר' שלמה טאייטאצאק היה חבר ועד מתקני הסכמות השני. גם הוא עזב את ספרד והיגר לפורטוגאל, וברנ"ז, אחרי הגירוש משם, התיישב בשלוניקי עם שלושת בניו: שמואל, יוסף ואברהם. אין לנו עליו כמעט כל ידיעות, אך בניו פעלו רבות אחריו ובעיקר הטביע את חותמו על העיר וחכמיה בנו ר' יוסף.

ר' יוסף טאיטאצאק נולד בשנת ר"ל בערך בקאשטיליה, אך התחנך והשתלם בשלוניקי. הוא יסד ישיבה, שנהייתה החשובה והמפורסמת ביותר בכל המזרח. מתלמידיו היו: ר' משה אלשיך, מפרש התורה, ר' יצחק משה ארויו, ר' שמואל די מדינה, ר' אליעזר אשכנזי, ר' שלמה אלקבץ, המקובל, מחבר "לכה דודי", ור' יצחק אדרבי — שהיו אח"כ מראשי הרבנים והמנהיגים בשלוניקי עצמה וכן בקושטא ובצפת, המרכזים הרוחניים דאז. ידיעותיו ומידותיו התרומיות עוררו הערצת כל העם וחבריו החכמים אליו. בשנת ש' בערך, נקרא ע"י הרופא הגביר הנודע משה המון מקושטא לעמוד בראש ישיבה שיסד שם אז. משם המשיך בקשר מכתבים עם חבריו בשלוניקי ועם גדולי החכמים בני דורו, שפנו אליו בשאלות, כגון ר' דוד הכהן מקורפ"ו, ר' יוסף קארו, ר' יוסף בן לב, וכן ר' אליהו קאפסאלי ור' בנימין מארטא, ופסקיו נתקבלו בלי ערעור בכל מקום. בישיבתו למדו תלמוד ופוסקים וגם ספרות הקבלה. אחד מתלמידיו שהושפע ממנו, והשפיע עליו, היה האנוס מפורטוגאל דון דייגו פירס, הידוע בשם שלמה מולכו. היה עניו, מסתפק במועט וחי חיי סיגוף חמורים.

ידועים ממנו למעלה משנים עשר ספרים (שחלקם ראה אור הדפוס, חלקם נשאר בכתב יד וחלקם אבד), וביניהם פירושים על התורה, על ספרי שמואל, ירמיה, יחזקאל ותרי עשר, וכן על חמש מגילות, תהילים, איוב, משלי, דניאל; פירוש על פרקי אבות; שאלות ותשובות בספרי חבריו ובספר בנו "שארית יהודה", וכן חיבור על ה־ Astrolabe. בפסקיו קיבל בדרך כלל את דעותיו של הרשב"א. נפטר בקושטא, זקן ושבע מעשים, לפני שנת שי"א, ור' סעדיה לונגו הספידו.

בן דורו של ר' יוסף טאייטאצאק היה ר' לוי ן' חביב (רלב"ח), בנו של ר' יעקב ן' חביב. בשלוניקי למד וחיבר את חיבוריו על השמיטה והמשיך להוציא לאור את ספר אביו "עין יעקב" (שלוניקי, רע"ו), וכן חיבור על חישובי הלוח וסוד העיבור לפי הרמב"ם (מודפס בדרך כלל ב"יד החזקה"). למרות שהיה מכובד ובעל נכסים בשלוניקי החליט לעלות לירושלים בשנת רפ"ה (1525) ונמנה עם ראשי הרבנים שם. הוא היה מהמתנגדים החריפים לר' יעקב בירב בקשר לחידוש הסמיכה בצפת. בניגוד לחכמי דורו וסביבתו לא עסק בחכמת הנסתר. את כל הונו, שהביא משלוניקי, הוציא לטובת הישוב בירושלים.

מפורסם בדורו ומאז, הוא גם ר' יוסף בן דוד בן לב, שנולד במונאסטיר בשנת ר"ס (1500) בקירוב. הוא נאלץ לעזוב את עיר מולדתו בעקבות סכסוך עם הרב הזקן של העיר ועבר לשלוניקי אחרי שנת רצ"ד (1534). היה קנאי לה' ולתורתו; כשם שהתנגד לרב ממונאסטיר בעניין שנראה בעיניו בלתי צודק כן היה ממתנגדיו של הגביר העריץ ברוך, שהטיל אימתו על תושבי שלוניקי ורבניה. הוא נלחם בו קשות והשתדל לרסנו באמצעות גדולי קושטא, אך ברוך — לפי ההשערה — לא נרתע מלשלוח מרצחים להרוג את דוד בנו של ר' יוסף בן לב, וגם להתעלל בו בעצמו. כיוון שגבירי העיר ורבניה נתפשרו או נכנעו, בסופו של דבר, לברוך, עזב ר' יוסף את שלוניקי והלך לעמוד בראש ישיבה בקושטא. הוא בא שנית לעיר לזמן קצר, אך

מצבת ר' שלמה טאיטאצאק.

La tomba de Rebi Chelomo Taytaçak.

חזר לקושטא ונפטר שם בקיץ שנת שמ״ו (1586). הוא היה מיוזמי החרם על אנקונה ועמד על דעתו להמשיך בו, על אף נסיגת חבריו הרבנים האחרים. הוא חיבר שאלות ותשובות על ארבעה חלקי שולחן ערוך וכן חידושי הלכות על כתובות, גיטין, בבא קמא ושבועות (אמסטרדאם, תפ״ו־1726), וענה על שאלות ממונאסטיר, שלוניקי, קושטא, בלגראד, ואלונה, גליפולי, בגדד, ועוד.

באותו זמן הגיע ר׳ יוסף קארו לעיר לרגל עבודתו בספרו ״בית יוסף״, להסתייע בספרים היקרים מכתבי היד שבספריותיה הגדולות ועשה בה כמה שנים. הוא השתתף עם יתר חכמי הדור במשא ומתן של הלכה ואף נמנה בין חותמי הסכמות הקהל בשנות רצ״ג ורצ״ד, בהיותו בעיר מתה בתו בואינה.

אחד מהרבנים החשובים אז היה גם ר׳ בנימין ב״ר מאיר הלוי אשכנזי, בן נכד מהרי״ל, רב לק״ק אשכנז, חכם ומשורר. הוא היה ״שר וגדול בתורה״ ורצוי לרוב אחיו. אף כי היה אשכנזי מבטן ומלידה, הוא נבחר מצד כל הקהלים כציר לקושטא. נפטר בשנת שי״ט, ולונגו הספידו.

דור חדש — אריות שבחבור

גם בדור השני היתה שלוניקי מליאה רבנים וחכמים כרימון. אין להתפלא איפוא אם הרשימה שלנו (ראה במילואים לפרק זה) נתארכה, אף כי איני מוסר שם כי אם אלו המתוארים כ״חכם השלם״, ששמותיהם נזכרו בכבוד בספרי הדור או בכתובות מצבותיהם.

מבין הרבנים הרבים האלו, ילידי העיר הנחשבים לדור שני ושלישי לגירוש, הצטיינו במיוחד: ר׳ מרדכי מאטאלון, ר׳ משה אלמושנינו, ר׳ יצחק אדרבי, ר׳ שלמה הלוי הזקן ור׳ שמואל די מדינה, הידוע בשם מהרשד״ם, ועליהם נייחד קצת את הדיבור:

נתחיל באחרון: ר׳ שמואל די מדינה נולד בשלוניקי בשנת רס״ו (1506). למד תורה בישיבות של ר׳ יוסף טאייטאצאק ורלב״ח, מצעירותו נתגלה כעילוי ומתמיד, ובגיל עשרים וחמש כבר שימש ברבנות. על אף הטרגדיות המשפחתיות שבאו עליו (בשנה אחת נפטרו אחותו ושני חתניו, והוא נאלץ לטפל בבנותיו האלמנות ובנכדיו; זמן מה אח״כ נפטר גם אחיו, שעזר לו מבחינה כלכלית), הראה פעילות גדולה בענייני הקהילה, ובלימוד התורה מצא נחמה. הוא בא בקשרי מכתבים עם גדולי זמנו, כגון ר׳ דוד בן זמרה, ר׳ יוסף קארו, ר׳ בצלאל הלוי אשכנזי, ר׳ יוסף בן לב, שאף מהם למד רבות. המצב הכלכלי המזהיר של הקהילה, והתרחבות רשת הישיבות ובתי האולפנא האחרים בעיר, עזרו לו להרחיב אופקיו ולהעמיק ידיעותיו. אף הוא יסד ישיבה שממנה יצאו גדולי הרבנים שבדור הבא הן בשלוניקי והן בתפוצות הגולה. הייתה לו שיטה מעניינת בלימוד. הוא היה מוסר סוגייא תלמודית שווה לכל אחד מתלמידיו וביקש מהם להסבירה ולפרט את השקלא והטריא בכתב, תוך כדי הבאת חידושים משלהם. אחרי ״סימפוזיון״ זה היה הוא מסכם את הלימוד לפי שיטתו. אט אט הפך לדמות המרכזית ולמנהיג הבלתי מוכתר של הקהילה. בשנת שי״א נשלח לקושטא בשליחותה להשיג רשיונות לבניית בתי־כנסת חדשים אחרי השריפה של שנת ש״ה, ושהה שם כשנה. כשחזר נתמנה כמרביץ תורה בק״ק פורטוגאל, אח״כ בק״ק גירוש ספרד, וזמן מה אחרי זה — לראש הישיבה שדונה גראסיה מנדסיה (נשיא) יסדה בעיר. במותו היה מרביץ תורה של ק״ק לישבון.

מצבת ר׳ יצחק אדרבי.

Tomba de Rebi Itshac Adrebi.

הוא היה עניו אך יחד עם זה תקיף, ואם כי עשה למען איחוד הקהלים, כיבד את האוטונומיה של אלה שלא רצו להתפרק ושמר על זכויותיהם בקנאות. בכתביו פסק בקשר לכל הבעיות הדתיות, הכלכליות והאזרחיות של הקהילה, פסקים חד משמעיים וברורים, ודבריו נעשו במרוצת הזמן לקודקס המחייב את כל רבני העיר לדורותיהם. הוא דחה כל התערבות של רבני צפת וקושטא בקשר להנהגות והתקנות המיוחדות של בני שלוניקי.[5]

הוא נפטר זקן ושבע ימים בב׳ בחשוון ש״ן (1590), אחרי שהפך להיות הרב הנערץ ביותר והסמכות הרבנית הגדולה ביותר בדורו, ובדורות שבאו אחריו.

במותו הניח רשד״ם 3 בנות ו־2 בנים. אחד מהם, משה, מוזכר בין דייני זמנו ועל שהביא ״כלי הדפוס ואומנים טובים מארץ מרחקים״, ובדפוס זה הוציא לאור ספרי השו״ת של אביו וספרים אחרים. נפטר אחרי שנת ש״ס.

מחבריו הגדולים של ר׳ שמואל די מדינה היה ר׳ משה בן ר׳ ברוך אלמושנינו שנולד בשלוניקי בשנת רע״ח (1518). כבן למשפחה עשירה ומיוחסת, קיבל חינוך כולל, למד תלמוד ופוסקים מר׳ משה בוטון, וחכמות חיצונית ופילוסופיה — מפי הרופאים ר׳ פרחיה הכהן ור׳ אהרון עפיה. עוד בגיל צעיר נתמנה כמרביץ תורה של ק״ק קאטלאן בשנת שי״ב, ואח״כ כמרביץ תורה בק״ק נוה שלום (קאלאבריים), בשנת שי״ג. עם הקמת בית הכנסת ק״ק לווית-חן (ע״ש חנה לבית נשיא, היא דונה גראסיה), שאח״כ נודע בשם ק״ק יחיא, הוא נקרא לכהן שם.

ר׳ משה, שהיה דרשן מצויין, וסופר פורה, היה בראש וראשונה ממנהיגי הדור, ושליח הקהילה לקושטא בעת צרות, עזר להקמת ישיבות ובתי אולפנא ולקיומם, ודאג לעניים ולמדוכאים; ״הוא היה ראש המדברים בכל מקום, נפטר בקונסטנטינה בשרות (בשליחות) הק״ק אשר פה שלוניקי״, בחודש תשרי ש״ם (1579). הניח אחרי מותו שני בנים: שמעון וברוך. כתב ספרים רבים וביניהם: ״מאמץ כח״, דרושים (שמ״ח), ועוד דרושים שנשארו בכ״י; ״איל רג׳ימיינטו די לה וידה״ (הנהגת החיים) Extremos i Grandézas de Constantinopla; (מדריד 1638); שו״ת ב־3 חלקים בכ״י, וכו׳ [6].

ר׳ מרדכי ב״ר חיים מאטאלון, תלמיד ר׳ יוסף טאיטאצאק, מחותמי ההסכמות, היה מרביץ תורה בק״ק קאלאבריה-ישן, הנקרא נוה שלום, היה פוסק ו״כולל בכל מיני חכמות״. נפטר בשנת ש״ם (1580). הוא הצטיין בידיעותיו הפילוסופיות, ואף כי היה עשיר, נהג בצניעות. ר׳ יעקב מאטאלון, שנפטר בקיצור ימים, וחיבר את הספר ״שארית יעקב״, ו״תולדות יעקב״, היה בן אחיו.

ר׳ יצחק ב״ר שמואל אדרבי, נולד בשנת ר״ף בערך, היה תלמיד ר׳ יוסף טאיי־טאצאק, פוסק, דרשן ומחותמי ההסכמות. בבחרותו היה מרביץ תורה בק״ק לישבון ואח״כ רב בק״ק שלום במשך ל״ב שנים, עד יום מותו. היה עמיתו של ר׳ שמואל די מדינה וחתם על הסכמות עימו. כתב ספר שו״ת בשם ״דברי ריבות״, וספר דרשות, שלושים במספר בשם ״דברי שלום״. נפטר בשנת שמ״ד (1584).

ר׳ שלמה ב״ר יצחק הלוי, המכונה הזקן, נולד בשנת רצ״ב, היה מחותמי ההסכמות, דרשן, פוסק, מחבר ומשורר. הוא היה מרביץ תורה בק״ק איבורה ופרובינציה. נפטר בשנת ש״ס (1600).

נזכיר כאן גם את אחד מתלמידי רשד״ם, שהצטיין באותו זמן, והוא ר׳ אברהם ב״ר משה די בוטון, מחבר פירוש על הרמב״ם בשם ״לחם משנה״ ושו״ת ״לחם רב״. נפטר אחרי שנת שנ״א.

״הסכמות״
רנ״ג—שמ״ד (1584—1493)

רבני התקופה הזאת תיקנו הרבה הסכמות לטובת הכלל, ואלו הן החשובות ביותר הידועות לי:

בשנת רנ״ג (?): שום יהודי אינו רשאי להשכיר יותר מחנות אחת או חצר אחת. ההסכמה הזאת היא קדומה ונעשתה לפני בואו של ר׳ יעקב בן חביב לשלוניקי (שו״ת ריב״ל ח״א, אמשטרדם תפ״ו, דף לב, א), וקיימוה שוב בשנת שי״ג (ר׳ אברהם איסטרוסה, ״ידך אברהם״, דף נד, א).

בשנת רנ״ג (בערך): אסור ליהודי לשכור מהתוגר (טורקי) חנות, בית או חצר אשר בו דר יהודי אחר. היהודי הדר במקום מפסיד חזקתו אם יצא מהבית, וביתו נשאר פנוי במשך שלוש שנים.

בשנים ר״ם—רע״ד: הסכמות שונות בנוגע לאנוסים (ר׳ לעיל).

בשנת רע״ב: הקונה חזקה מהתוגר אשר בו מחזיק יהודי, צריך לשלם ליהודי ערך החזקה וכל ההוצאות שהיהודי הוציא, כגון: תיקונים או מבנים חדשים, אפילו אם ההוצאות האלו עולות על ערך החזקה (שו״ת רשד״ם, ח״מ, סי׳ רכ״ז, דף קכ״א, א), על פי שניים או שלושה שמאים ממונים מצד הקהלים (ר׳ חיים שבתי, ״תורת חיים״, ח״א, דף עז, א).

בשנת רפ״ה: שום יהודי אינו רשאי לצאת מהקהל שלו ולהרשם בקהל אחר, או לעשות, יחד עם אחרים, קהל חדש (ר״י אדרבי).

בשנת רפ״ם: אסור להדפיס מה שהוא בלי לקבל רשות משישה תלמידי חכמים מבין

מצבת ר׳ שלמה לבית הלוי.

Tomba de Maestro Chelomo Levy.

מרביצי התורה של הקהלים (דאנון).

לפני שנת ר״ץ: אין לבעל החזקה דינא דבר מיצרא (דאנון).

לפני שנת ש׳: אסור להוציא צמר ו״אניר״ משלוניקי ומגבול שלושה ימים סביב שלוניקי ולא לשלחם למלכות אחרת או למכרם לגוים, וחתמו עליה ט״ו רבנים וגבירים.

בשנת ש״ט: ״כל ריאה דבוקה לדופן שאינו עולה בנפיחה, הבשר אסור וטרפה״. חתמו עליה עשרה מרביצי תורה בקהלים (ר׳ יוסף מולכו, ״שולחן גבוה״).

לפני שנת שי״א: שלא להרשות לקצבים לשחוט מפני שהם שותי שכר ויין ויבואו לידי דריסה. ההסכמה הזאת נעשתה לפני שנת שי״א, וחתמו עליה ר׳ שמואל אלמושנינו, ר׳ אברהם סיראלוו, ר׳ חיים עובדיה, ר׳ בנימין הלוי אשכנזי, רשד״ם ור׳ שלמה ן׳ חסון הזקן (״שולחן גבוה״). במהלך השנים התירו לקצבים לשחוט אם השוחט עומד על גבם. עוד הסכימו הרבנים הנזכרים לפטור את השוחט מתשלום הטרפה ״אם שחט בסכין בדוקה ונמצאת אחרי השחיטה פגומה״ (שם).

בשנת שי״ב: אסור לכל בר ישראל ״לשחוק בקוביא״ בתוך חומת עיר שלוניקי.

בשנת שט״ו: ״שלא יורשה שום בר ישראל לשחוט ולבדוק תוך הסאלהנה (מטבחיים) זולת הבודקים הנבררים מאת רוב חכמי הק״ק״. אולם אם אחד מהקהלים ירצה לשחוט בשביל בני קהלו, ״השוחט והבודק ההוא יהיה נברר לפי ראות עיני שלושה חכמים יצ״ו ממרביצי תורה בק״ק״ (דאנון).

בשנת שט״ו: אסור לקהלים לערוך תצוגת הלבשה לעניים וליתומים בשבת חנוכה כדי שלא להתחרות עם תצוגה כזאת שהתקיימה באותה שבת בחברת תלמוד תורה. אסור לקהלים, או למי שהוא, לערוך מגבית להלבשת עניים בלי רשות סופר תלמוד תורה הגדול ושני רבנים רשומים מהעיר (מלכו־אמאריליו, ספונות).

בשנת יוש״ב: אסור לתבוע ירושה או כתובה אלא על פי התורה, כלומר שלא לתבוע ירושות או כתובות בערכאות של גוים. גם חכמי קושטא הסכימו עליה (דאנון).

בשנים שי״ד—שכ״ד: אסור להוליך הכלה מביתה לבית בעלה בלילה. וכן שהנשים לא תצאנה בחוצות עם נזמים, אבנים טובות ומרגליות, זולת טבעת אחת. כן אסרו על המנגנים, ״כל תופש כנור ועוגב״, לנגן או לשורר בשמחות חוץ מנשים. ההסכמה האחרונה נתחדשה שוב בשנת שכ״ד לעשר שנים נוספות ואז אסרו לאנשים לרקוד עם הנשים. בו ביום אסרו לאורגי בדים ללוות כסף מאת נותני העבודה (דאנון).

לפני שנת שי״ט: אם יהודי לא שילם שכירות החזקה אף אם דר בבית שהוא מחזיק יותר משלוש שנים, אין לו זכות לחזקה. חתמו עליה תשעה ממרביצי תורה בקהלים וביניהם ר׳ בנימין הלוי אשכנזי, שנפטר בשנת שי״ט (״ירך אברהם״, דף מט, א׳, נד, א).

בשנת ש״ך: אסור לפרנסי תלמוד תורה לקבל בבית החולים של ת״ת שום חולה לפני שייבדק ע״י הרופא של תלמוד תורה, לברר אם אין לו מחלה מידבקת המסכנת את התלמידים והאורחים (ספונות, שם).

בשנת שכ״ב: תשעה רבנים מראשי הקהלים הסכימו ביניהם, כל אחד על דעת חברו, שלא ירשו שיטילו מס עליהם. ואלו שמותם: ר׳ אברהם סיראלוו, ר׳ משה אלמושנינו, ר׳ שלמה לבית חזן, ר׳ יצחק בכ״ר שמואל אדרבי, ר׳ דניאל פרחיה הכהן, ר׳ שמואל די מדינה ור׳ מרדכי מאטאלון (דאנון).

בשנת שכ״ה: בעל החזקה מפסיד זכות חזקתו אם יצא מהבית או החצר או החנות שהוא מחזיק, והם נשארו פנויים עשר שנים (״ירך אברהם״, שם). ההסכמה הזאת נתחדשה שוב בשנת שמ״ה.

בשנת שכ״ו: כל הסכמה ״אשר לא תהיה חתומה מרוב מרביצי תורה אשר יהיו בקהלות (בקהלים)... ולא יכריזו אותה ברשותם ובהסכמתם, הרי היא כחרס הנשבר... זולת ההסכמות הנעשות בכל קהל וקהל בפני עצמם״ (דאנון).

בשנת שכ״ח: הסכימו להטיל ״גאבילה״ (מס קהילתי עקיף) על הסחורות היוצאות והנכנסות לעיר במשך עשר שנים, כדי לשלם הוצאות השליחות לקושטא והמס הנקרא ״מוסילימליק״ (דאנון).

בשנת שכ״ח: אסרו לקדש אישה כי אם בפני עשרה יהודים מבוגרים מי״ח שנה ומעלה. ההסכמה הזאת נתחדשה בשנת תק״ב, והוסיפו, שהקידושין צריכים להיערך בפני אבי החתן והכלה. ואם אין להם אב, צ״ל בפני היותר קרובים אליהם. ״והוזכרה [ההסכמה] בת״ת בקבוץ גדול״ (דאנון; ר׳ אברהם קובו, ״חיי אברהם״; ר׳ דוד פיפאנו, ״אבני האפוד״).

בשנת של״א: אסור לחברת הזרים, ״חברה די לוס פ׳וראסטירוס״, לערוך מגבית ביום פורים. הזכות הזאת הייתה מיוחדת לחברת תלמוד תורה (ספונות, שם).

בשנת של״ה: אסרו לארוסים להיכנס לבית ארוסותיהם (שו״ת ר׳ שלמה הלוי הבחור).

בשנת הדש״ם: אסור לקנות בית, חצר או חנות או מוקטעא (החכרה, נכסי דלא ניידי שיהודי חכר מתוגר) משום גוי או תוגר (טורקי) אשר יהודי אחר מחזיק בהם, בשום צד ואופן בעולם.

רופאים — אמאטוס לוזיטאנוס

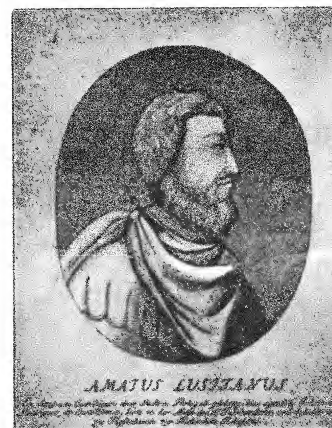
לפי המקורות ועדות נוסעים נוצרים שביקרו בטורקיה במאה השש עשרה, היו רוב הרופאים בממלכה, באותן השנים, יהודים, מהם ״חכמים מובהקים בחכמה ובמעשה״. בין הרופאים הידועים לי שפעלו בשלוניקי משנת ר״ס עד שנת ש״ן (1500—1590) היו אלו:

שלמה בכמה״ר דון שמואל, בן השר הטפסר דון שם טוב בן חביב, נפטר ברס״ד; יוסף פ׳ארו, נפטר ברע״ב; רופא בשם שמואל, נפטר בשנת ער״ה; יצחק בושאלדו, נפטר ברפ״ג; שם טוב אבשרגא (תמך בהדפסת ילקוט שמעוני על התורה רפ״ג); מאאישטרו ר׳ שלמה הלוי מפורטוגאל; ר׳ שלמה קבליר; שם טוב בן הרופא יצחק בואינו, נפטר בערך בשנת ש״א; אברהם גאגין, נפטר בש״ב; דון יצחק אבראבאניל ויצחק ן׳ אלזו, שנפטרו בשנת ש״ג; שלמה בר עזרא סולימה ״הראש לכל רופא״, נפטר בשנת ש״ב בערך; דוד שלם, נפטר בשנת ש״ז; ואברהם בנו; אליה צרפתי (אבי גיסו של ר׳ בנימן הלוי אשכנזי), נפטר לפני ש״י; ר׳ פרחיה הכהן, ובניו שמואל ודניאל; יעקב מלמד, נפטר בשנת יבש״ה; ובנו שם טוב, שפעל גם בתור רב בפאטראס; יוסף בן תם ן׳ יחייא, נפטר בשירות השולטן סולימאן, והוספד ע״י לונגו; אהרן עפ׳יא, המתואר ע״י אמאטוס לוזיטאנוס בתור Doctorem Affium, Philosophum Peripateticum מחבר Opiniones Sacadas De Los Mas Autenticos Y Antiguos Philosophos Que Sobre La Alma Escribieron Y Sus Definiciones, Venezia, 1568.

מבין הרופאים האלו הצטיין במיוחד אמאטוס לוזיטאנוס. הוא היה מהאנוסים שנאסרו באנקונה ע״י האפיפיור פאולוס הרביעי בשנת ש״ו, אך העמיד פני נוצרי נאמן וניצול. אז שלח את אשתו לשלוניקי ובערך בשנת שי״ט, יצא משם בסתר, התיישב גם הוא בעיר וחזר בה ליהדותו בגלוי. בשלוניקי גמר לכתוב את הסינטוריה השישית של ספרו החשוב Curationum Septem Medicinalium Centuriae (דצמבר 1559), והקדישה לידידו דון יוסף נשיא. בהקדשה הזאת מספר אמאטוס לדון יוסף על טלטוליו הרבים במלים אלו: ״זנחתי רכושי... הלכתי לפיזארו ומשם לראגוזה... לקחו ממני זהב, כסף, בגדי חצר המלכות... ובפרט את ספרייתי החשובה, [כתב היד של] הסינטוריה החמישית כמעט בשלימותה, פירוש שעשיתי על הסינטוריה הרביעית, סוף ספר אבן סינה שכתבתי איזה ימים לפני [המאורע] הזה. הכל היה בארגז״. אמאטוס המשיך וסיפר כי ע״י המלצות והשתדלויות והודות לסוחר משלוניקי בשם אברהם חודארה, הצליח לקבל חלק מכתביו בחזרה. מהקדשתו זאת לדון יוסף נשיא אפשר להסיק שאמאטוס תרגם לספרדית את תולדות ימי רומא של איטרופ (Eutrope), ספר שאף אותו הקדיש לדון יוסף. כידוע גילה אמאטוס את תקופת מחזור הדם בעורקי האדם. בשלוניקי כתב את הסינטוריה השביעית שהקדישה לדון גדליה בן משה ן׳ יחייא. בהקדשתו מודיע אמאטוס, ששלוניקי הייתה עיר מליאה אנשים שונים ״מעונה בחולאים רעים אכזרים ומסובכים״, שמספר הרופאים בה היה קטן, וכי כתב את הסינטוריה הזאת לעזור לרופאים שיבואו אחריו. הוא נפטר בשנת שכ״ח.

הרופא האנוס אמאטוס לוזיטאנוס, שחזר ליהדותו בשלוניקי.

El Medico marrano Amatus Lusitanus, que torno al judaismo en Salonique.

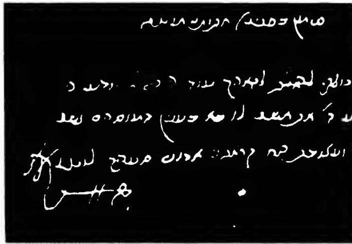

עוד היו בימים ההם הרופאים: יהודה עוזיאל, פעיל בשנת שי״ט; שמואל עוזיאל; שלמה אבודיינטי, שנפטר כנראה בשנת שי״ט; יוסף עוזיאל; יהודה אבראבאניל; יעקב דניאל, ״רופא וחכם״, שנפטר בצפת והוספד ע״י לונגו; דניאל גאגין, שנפטר בשנת של״ג; משה ברזילי, בן זמנו של רשד״ם; שמואל בכמהר״ר יוסף עוזיאל, ורופא בשם בנימין.

משוררים ומליצים

בתקופה ההיא היו בשלוניקי קהל מליצים ומשוררים שפיתחו את השירה, הדקדוק והמליצה בשפת עבר. בין היותר קדמונים ידועים: משורר בשם יוסף (נפטר בשנת רע"ב); יוסף בן משה קאגופונו (נפטר בשנת ער"ה); אליעזר טודרוס (נפטר ברפ"ז); אליעזר צרפתי (נפטר בשנת ש"י) ועוד רבים וחשובים.

אחד המשוררים המצויינים היה סעדיה בן אברהם לונגו, שנולד בקושטא בשנת ר"ע (1510), עבר אחרי שנת רצ"ו לשלוניקי, ונתמנה לחזן בק"ק קאשטיליה. הוא אף שלח שיריו למשוררי זמנו, שבאותה תקופה היו רבים בעיר וקיבל משיריהם, והם היו נקראים בפומבי ע"י המשכילים וחובבי המליצה. הוא כתב קינות על גדולי האומה, שרק חלק מהן הודפסו בספר "סדר זמנים" (שלוניקי משד"י [7]). רבים משיריו נשארו בכ"י [8]. בשנת שנ"ז בערך נסע לאדריאנופול.

כתב ידו וחתימתו של ר' סעדיה לונגו.

Siniatura del Poeta Saadia Longo.

מלבד לונגו עוד היו בתקופה ההיא משוררים רבים ששמותיהם באו בכתבי יד שונים [9]. בו בזמן היו מורים שלימדו לנבונים לדבר צחות, כמו ר' אברהם ברוך, אשר עליו כתב סעדיה לונגו: "ביתו פתוח לרווחה... אליו יתבוננו ללמדם ספר ולשון למודים למהר לדבר צחות... הוא היה אבי כל בני עבר לשוננו הקדוש. אזן ותקן כללים הרבה כטוב טעמו ודעתו... ובחדר משכבו שרים רבים ונכבדים ומאצילי הארץ ושועיה לבוא אל ביתו גדול וקטון איש לא בוש ולא נחפר... חכמים ונבונים" [10]. בין האצילים האלו שתמכו במשוררים, ובעצמם כתבו שירים, נימנו הגבירים למשפחת יחיא המהוללה, וביתם היה בית ועד לכל משורר ומליץ.

חברת תלמוד תורה

בראשית התיישבות מגורשי ספרד דאג כל קהל וקהל בנפרד לחינוך בני "יחידיו", אולם ראשי הציבור הגיעו מהר למסקנה שחינוך הבנים צריך להיעשות במרוכז ובצורה בלתי תלויה בקהלים. לכן יסדו בתחילת המאה השש עשרה, בית ספר עממי גדול לבני עניים ועשירים, משותף לכל הקהלים בלי שום תשלום כלל בשם "חברת תלמוד תורה". בראשיתו נועד המוסד הזה רק לבית ספר ללימוד התלמידים, שמספרם, במאה השבע עשרה, עלה, לפי הנוסע הצרפתי די לה קרואה, לעשרת אלפים, ומספר מוריו, לפי הנוסע מוסטאפה בן עבדאלה חאג'י חאלפה — למאתיים. אולם במהלך השנים הפך תלמוד התורה למוסד שאיחד בקרבו את כל מוסדות העזר הכלליים והמשותפים של הציבור. הוקמו אז בין כתליו: בית חולים לחולי הגוף ולחולי הרוח, אכסניה לאורחים, תעשיית בדים פשוטים ועדינים הנקראים "סופ'ראמאנים", וכן בית דפוס, שנתקיים משנת תס"ה עד אחרי שנת תקע"ח.

הואיל והמוסד הזה היה שייך, כמו בית החיים, לכל הקהלים, השתתפו כל היהודים, באופן ישיר או בלתי ישיר, בתשלום הוצאותיו. לכן היו הכנסותיו מרובות. למשל, כל יהודי היה מחויב לשלם מס הנקרא "גאבילה" על צרכי מאכל, על סחורות שונות ובפרט על הצמר; קנסות שהרבנים, או ממוני הקהלים היו מטילים על מי שלא קיים איזה הסכם בינו ובין קהלו או בינו ובין חברו, היו מועברים לקופת ת"ת; הייתה למוסד הכנסה מתעשיית הבדים, ובפרט מתעשית האיזורים (סופ'ראמאנים) העדינים (בשנת תל"ו, למשל, ארגו חמשת אלפים אמות). מלבד ההכנסות האלו היו פרנסי ת"ת מלווים כסף בהכשר (היתר עסקא) ומשכירים דירות וחנויות, שהיו שייכים למוסד.

בכל שבת חנוכה היו אלפי תלמידים נצרכים מקבלים מהקהילה כותנות, מכנסיים, מעילים, שמלות, מצנפות ונעליים. תלמידי הכיתות הגבוהות היו מקבלים קצבה שבועית וכן אלו שגמרו חוק לימודם והלכו ללמוד בישיבות המפורסמות שבעיר. ההקצבה לבחורי ישיבה הייתה משישה עד עשרה "לבנים" לשבוע, והייתה ניתנת במשך שנתיים.

רבים היו אלו שהנחילו והקדישו בחייהם או במותם סכומים גדולים, בתים, חצרות וחנויות בעלי ערך, לטובת המוסד היקר הזה ולקיומו, ביניהם גם יהודים שדרו מחוץ לשלוניקי [11].

הואיל והמוסד היה צריך למים להשקות אלפי התלמידים והחולים, וכן לצורך תעשיית הבגדים, נדבו רבים מהגבירים, מדור לדור, כספים לתיקון הצינורות של כמה מרחובות השכונה או לשלם בעד התקנת השקתות, הבריכות והתעלות. מרדכי טאלווי, למשל, בנה אמת מים, ויוסף חכים שלח מין כיור מקושטא (המשורר סעדיה לונגו כתב מכתמים להזדמנות זאת); יצחק אמאראג'י, בשנת ת"ם בערך; השר והטפסר יוסף זונאנה והגביר משה יצחק קואינקה בשנת

תקי״ב ״שנתנו לכסף מוצא״, הראשון ״לעשות בריכה... להשקות עדרי צאן״ והשניים האחרונים ״הזילו זהב״ לתקן הצינורות ״ויזובו המים״.

במאה השש עשרה היה כל קהל בוחר באחד מאנשיו בתור חבר לוועד של תלמוד תורה הגדול. במהלך השנים, היו מתמנים שבעה פרנסים. בדור האחרון היו הפרנסים האלו מתמנים ע״י ועד הקהילה והרבנות הראשית.

בחברת ת״ת לימדו במשך הדורות מתחילתו ועד זמננו רבנים חשובים, וביניהם: ר׳ יצחק ב״ר יוסף פארדו, ר׳ אברהם קונמבריאל, ר׳ שמואל פלורנטין, ר׳ יהושע ברזילי, ר׳ יצחק פראנקו, ר׳ דוד לוי מינץ אשכנזי, ר׳ בנימין אליאש, ר׳ יצחק ליאל, ר׳ יום טוב גבירול, ר׳ דוד ג׳יראשי, ר׳ ברוך אנג׳יל, ועוד. בדור האחרון היו המנהלים: משה יעקב אוטולינגי, שנפטר בתרס״א, ואחריו — ח״ם אליהו חסון, יעקב אליהו כהן ויצחק אפשטיין.

הודות לחכמים לרבנים, לרופאים, למשוררים, למליצים, הודות לכמה משפחות כמו בנבנישתי, ביוואש, עוזיאל, אלקונסטאנטיני ועוד, שרכשו להן ספריות חשובות עם כתבי יד שונים, והודות למוסד המיוחד הוא ״חברת תלמוד תורה״, הגיעה שלוניקי מזמן הגירוש עד שנת הש״ן, לשיא גדולתה. התקופה הזאת נחשבת לתור הזהב של יהודי שלוניקי.

מילואים לפרק השלישי

להלן רשימה של חכמים, רבנים ומחברים שפעלו בפרק זמן זה, והנזכרים בספרי הזמן ובמצבות בית החיים:

ר׳ שמואל פ׳ראנקו ״אביר הרועים״, זקן ונשוא פנים״, שהקדים לבוא לשלוניקי, נפטר לפני שנת רע״ה; ר׳ יצחק ברגילון, נפטר בשיבה טובה ברס״ט; ר׳ יצחק אמארילי̇ו חברו, מן הרבנים הישישים, שהיה רבו של ר׳ חיים עובדיה די בושאל; ר׳ יהודה בנבנשת, אחד משלושת הרבנים ״עובדי עבודת הקודש״ בשנת רע״ד; ר׳ אברהם לבית פ׳ראנקו, ״אריה מזרע אוריאן״, בקיא ב״משנה, תלמוד, זהר, וקבלה״, נפטר בשנת עור״ה; ר׳ משה ארוכים, מחותמי ההסכמות הראשונות, נסע לארץ הצבי; ר׳ יוסף ן׳ פורנה, נפטר רפ״א; ר׳ אלעזר פורמון, נפטר רפ״ה; דון בונאפוס אלקונסטאנטיני נפטר לפני שנת ר״ץ; ר׳ קרישקאש סידיס, חברו של ר׳ אליעזר השמעוני; ר׳ שלמה בן ר׳ שמואל קבליר, נין ונכ̇ד למאישטרו שמואל דלוניל, רופא וחכם, ולפי רוזאניס היה רב לק״ק פורטוגאל והוציא לאור את ילקוט שמעוני על התורה בשנת רפ״ז, נפטר בשנת ר״ץ; ״החכם״ ר׳ שלמה ן׳ נמיאש, נפטר בשנת ר״ץ בערך; ר׳ שמואל בן שועיב, מרביץ תורה בק״ק אראגון, הוציא לאור פירוש איכה ותהלים לאביו ר׳ יואל, נפטר בשנת פר״ח; ״הרב הכולל״ בחכמות שלמה הכהן איטליאנו, נפטר ברצ״ב; ״החכם האלהי״ דון דוד ן׳ שושן, והוא שלח ״מליצה״ לדון יהודה בנבנשת חברו של ר׳ יעקב בן חביב, נפטר לפני רצ״ג, כפי הנראה בירושלים; ״החכם ונעלה״ דון שמואל ן׳ שושן; ר׳ שלמה הכהן ן׳ ארדוט; ר׳ משה אלבלדה הראשון שכתב פירוש על רש״י לתורה (קושטא רפ״ה).

ר׳ אברהם לבית חזן, ״עומד בפרץ״ מחותמי ההסכמות, נפטר ברצ״ה; ר׳ אליהו פ׳אלקון חברו, בקיא בדיני חזקות; ר׳ שמואל אלבוחיר מחותמי ההסכמות בשנת רפ״ט; ״החכם״ שמואל הלוי; ״החכם השלם״ ר׳ משה קאשטילייאר, נפטר ברצ״ח; ר׳ שם טוב אלחאנאטי, מחותמי ההסכמות, רב לק״ק קאשטיליה (לפני הגירוש, היה סופרו ומגיהו של ר׳ יצחק עראמה), המשורר סעדיה לונגו הספידו; ר׳ שלמה פאגי נפטר לפני רצ״ג; ר׳ יעקב סבע מחותמי ההסכמות; ר׳ אברהם ב״ר משה חסאן; ״החכם הרופא המומחה מאישטרו שלמה לבית הלוי... נשיא נשיאי הלוי״, אבי אביו של רבי שלמה הלוי הזקן, נפטר ברצ״ח בערך, הניח אחריו שני בנים חכמים: יצחק ויעקב; דון דוד באן בנשת, בן זמנו של ר׳ יוסף טאייטאצאק; ר׳ שלמה צרפתי; ר׳ יהושע ב״ר שלמה הלוי ן׳ אלקבץ, אחי אביו של המקובל ר׳ שלמה אלקבץ; ר׳ יעקב צרפתי, מרביץ תורה בק״ק אראגון, מחותמי ההסכמות בשנות רפ״ט ורצ״ג, נפטר לפני שנת ש״א; ר׳ יהודה בנו של ר׳ יעקב צרפתי; ר׳ יצחק עראמה שביקש משרת רב בק״ק אראגון במקום ר׳ יעקב צרפתי הנ״ל; ר׳ שלמה ן׳ פורת; ר׳ אברהם ב״ר שלמה טאייטאצאק, אחיו של ר׳ יוסף, המכונה ״בעל סברא״, חתם על הסכמה בשנת רצ״ג, נפטר בשנת ש״ב; החכם השלם יהודה נתן, מחותמי הסכמית הקהל, הוא נזכר בכבוד ע״י ר׳ משה אלמושנינו, ופירושו על איכה ויתר חיבוריו נשארו בכ״י; ר׳ יהוסף דברון; ר׳ שמואל עוזיאל, ממגורשי ספרד ומחותמי ההסכמות, רופא וחכם, רב לק״ק גירוש אחרי פטירת הרב יעקב ן׳ חביב, נספד ע״י לונגו; ר׳ יצחק וארון, תלמיד ר׳ לוי ן׳ חביב, מרביץ תורה בק״ק ישמעאל (קאלאבריה חדש); ר׳ מאיר ב״ר יוסף פאסי שהתיישב בירושלים; ר׳ יצחק אחיו: ר׳ שמואל אלקלעי.

ר׳ שלמה ב״ר שם טוב עטיה, מחבר פירוש על תהלים (הוא מסר לנו רשימת רבני זמנו) [12]; בנימין פאפו והמקובל ברוך אשכנזי הבחור הנזכרים ע״י עטיה; ר׳ אברהם ב״ר אליעזר שלום, מחותמי ההסכמות; ר׳ שלמה שידילייו; ר׳ שמואל אחיו של ר׳ שלמה עטיה, ר׳ שלמה גרזו, ור׳ שמואל מטראני, שהתיישבו בצפת; ״החכם השלם״ ר׳ יצחק יעבץ, ראש משפחת המדפיסים יעבץ בשלוניקי, נפטר בש״ח; ר׳ יחיאל בר משה אשכנזי מחותמי ההסכמות לפני שנת הש״ט; ר׳ יהודה עוזיאל, ממגורשי ספרד, נספד ע״י לונגו; דון יחידה גדליה ״החסיד בעל הבקיאות״, נפטר שט״ו, ולונגו הספידו; ר׳ פרחיה הכהן, רופא וחכם, מרביץ תורה בק״ק איטליה, מחותמי ההסכמות, נפטר בש״ח, ר׳ משה אלמושנינו ולונגו הספידוהו; ר׳ שמואל אלמושנינו, ״מרנא ורבנא, ריש

מתיבתא, רב דעמיה ומדרבנא״ מרביץ תורה בק״ק קאטאלן במשך ארבעים שנה, מחותמי ההסכמות, חיבר פירוש על רש״י, על התורה ועל כמה נביאים של תרי עשר, נפטר בשנת יש״א, הוספד ע״י ר׳ שלמה הלוי הזקן, וע״י לונגו ; ר׳ אליעזר תודורוס חברו ; ר׳ מאיר ן׳ וירגא, תלמיד ר׳ יוסף פאסי, חי זמן מה באווילונה, חפשי בדעותיו, בדרשותיו התנגד לשיטת הרמב״ם, נפטר בשנת ש״י ; ״החכם השלם״ אברהם ן׳ יעיש, נפטר בשי״ד ; ר׳ יוסף צרפתי, חתן ר׳ שמואל די מדינה, ״מחשובי המעיינים״, נפטר בשט״י ; ר׳ אלעזר אזכרי שהתיישב בצפת, מחבר ״ספר חרדים״ והפיוט הנודע ״ידיד נפש אב הרחמן״.

ר׳ גדליה בן תם בן דוד ן׳ יחייא, ״אשר נהג נשיאותו בשלוניקי בק״ק לישבונא״, נפטר בקושטא, ולונגו הספידו ; ר׳ עובדיה אלקושטנטיני, גיסו של ר׳ יוסף הכהן מחבר ״עמק הבכא״, ביתו היה ״בית ועד לחכמים, בית מלא ספרים... תורה שבכתב ותורה שבעל פה״ ; ר׳ שמואל ב״ר שלמה טאייטאצאק, מחותמי הסכמות הקהל, מרביץ תורה בק״ק עץ החיים, נפטר בשכ״ב, ולונגו הספידו ; ר׳ דוד ב״ר בנימן הלוי אשכנזי, רב לק״ק אשכנז במקום אביו, מחותמי ההסכמות, נפטר בקיצור שנים, בשנת שכ״ב בערך, ולונגו הספידו ; ר׳ מנחם אחיו שהתיישב בקושטא ; ר׳ יצחק הלוי, אביו של ר׳ שלמה הלוי הזקן, ״נשוא פנים... חכם עדיף מנביא... ישב על כסא המלכים ומלך בכל אות נפשו על פני אביו... אביר הרועים... ותהי המשרה על שכמו״ ; חיים ב״ר יעקב עובדיה הנקרא די בושאל, רב לק״ק קאטאלאן, מחותמי ההסכמות, מחבר, ולונגו הספידו ; ר׳ שלמה ן׳ חסון הזקן, בר פלוגתיה של ר׳ יוסף ן׳ לב, מחותמי ההסכמות, נפטר אחרי שנת שי״ט ; ר׳ אברהם סיראלוו, רב לק״ק איבורה עוד משנת רצ״ו, מחותמי ההסכמות, כתב שו״ת וחיבורים שנשארו בכ״י, נפטר אחרי שנת שט״ו באדריאנופלי, בדרכו לארץ הצבי ונקבר על יד רבו ר׳ יוסף פאסי ; ר׳ ישראל די כוריאל תלמיד ר׳ יוסף פאסי ורבו של לונגו, הלך לא״י ; ר׳ יצחק בן אליהו שני, מחבר ״מאה שערים״ (הש״ג) ; ר׳ יצחק אלמושנינו, ״ורוח חכמתו מרחפת״, נפטר בשכ״ו ; ר׳ אברהם מנחם, דיין בשנת שכ״ז.

עוד היו באותן השנים : משה אלטביב, דיין הנזכר בשנת שי״ב ; דון דוד ן׳ אלטביב מגבירי העיר וחכמיה ; ר׳ יוסף פראנסיס, נזכר כדיין בשנת שי״ג ; ר׳ משה אליאש, ר׳ יהודה גארסון, ר׳ שמואל נאבארו, ר׳ סעדיא נחמיאש — ארבעתם דיינים ; ר׳ שמואל עזרא ור׳ יעקב ארזין נזכרים כדיינים בשנת שי״ט ; ר׳ משה סורי, ר׳ אברהם סאפורטה, ר׳ אברהם ב״ר פרחיה הכהן, נזכרים כדיינים בשנת שכ״ה ; ר׳ משה סונסינו, פוסק נזכר בשנת שכ״ה בערך ; ר׳ יושע שונצין, חכם השלם, ״שלם בעיונו, שלם במעשיו, חכם גבור ועשיר״, נפטר בשכ״ט, ור׳ משה אלמושנינו הספידו ; ר׳ משה ן׳ יעיש, מחותמי ההסכמות עוד משנת רצ״ג, ״מרביץ תורה בקהל קדוש קהל מאייור והוא היה היוצא והבא, ראשון לכל דבר שבקדושה״ ; ר׳ אליהו עובדיה מרביץ תורה בק״ק קאטאלאן ; ר׳ משה ב״ר חיים עובדיה, שמילא מקומו בק״ק קאטאלאן, מחבר, נפטר באוילונה ; ר׳ אברהם בהלול אבי חתנו של לונגו ; ר׳ יעקב ב״ר שמואל סמוט, הידוע בשם פ׳ורמון, רב לק״ק קייאנה, מחותמי ההסכמות ״והוליכוהו לגלילות המוריאה ונאסף שם״, אחרי שנת של״ג, ולונגו הספידו ; החכם ר׳ משה רוסו, אחד ממתנגדי החכם פ׳ורמון בק״ק קייאנה ; ר׳ יעקב בן נחמיאש, מחותמי ההסכמות, נפטר בברוסה בשנת שכ״ז בערך, בשליחות ה״מוסילימליק״ ; ר׳ משה ברוך, אף הוא נפטר בשליחות ה״מוסילימליק״ בשנת שכ״ז בערך ; ר׳ שלמה ב״ר אברהם לבית חזן, רב ״משתי קהלות שיזילייא [סיציליה] חדשים גם ישנים... היה עומד בפרץ על כל צרה שלא תבוא על כל הצבור לפני האיש אדוני הארץ״, נפטר בשל״א, ולונגו ור׳ משה אלמושנינו הספידוהו ; ר׳ יצחק בדרשי, מחותמי ההסכמות, דיין וראש ישיבה, ״יצאו ממנו כמה וכמה תלמידים מעיינים״, נפטר בשנת ש״ל, הוספד ע״י ר׳ משה אלמושנינו ; באותה שנה נפטר גם ר׳ משה די בוטון ״מיחסותא דיהדותא, חריפא דפומבדיתא״, שהוספד ע״י ר׳ מ׳ אלמושנינו ; ר׳ משה יהודה גארסון, מחותמי ההסכמות, ״ישב על כסא בקהלות רבות ובפרט בקהל פולייא ושם מלא ימיו״, נפטר אחרי שנת של״ד, ולונגו הספידו ; ר׳ אברהם די בוטון ״מתלמידיו של אברהם אבינו״, בקהל פולייא, נפטר אחרי ש׳ ש״ל ; ר׳ מתתיה נתן, רב לק״ק אשכנז, נפטר בשל״א, ור׳ שלמה הלוי הזקן הספידו.

ר׳ משה ן׳ וינישטי ״בעל האגדות״, נפטר אחרי שנת ש״ל : ר׳ יהושע ברזילי, ״החסיד״ ; ר׳ דניאל פרחיה הכהן, מחותמי ההסכמות, רב לק״ק איטאלייה, רופא, חכם ותוכן, הוציא הספר ״שארית יוסף״, מהדורה שניה, שכ״ח, נפטר בשל״ה ; ר׳ שאלתיאל חפץ, ״כולל בחכמות״, ומשורר ; ר׳ טורדוס פ׳אלקון ״בבית הועד״, רבו של ר׳ דוד ב״ר אברהם שמריה, המזכירו בספרו ״תורת אמת״ (שס״ד) ; ר׳ אליהו ב״ר יהודה עוזיאל, מחותמי ההסכמות ״וממשובחי המעיינים״ נפטר אחרי שנת של״ג ; ר׳ יעקב עוזיאל אחיו ; ר׳ דוד ברוך ״החסיד״, ראש ישיבת ק״ק פולייא ; ר׳ משה גדליה מחבר ״מסורת התלמוד בבלי״ ; ר׳ יצחק פ׳ראנקו, נזכר כדיין עוד משנת שכ״ב, ״בעל ישיבת חברת ת״ת פה שאלוניקי... שהיה יודע התלמוד על פה״ ; ר׳ יצחק ב״ר משה ן׳ ארויו, תלמיד ר׳ יוסף טאייטאצאק, כתב שלושה ספרים וביניהם ״תנחומות אל״, דרשות (של״ח), הוציא לאור ״ספר הגדרים״ לר׳ מנחם ב״ר אברהם המ׳ בונאפוס הפרפנייני עם הקדמה משלו (שכ״ז) ; החכם השלם ר׳ שלמה יעבץ, נזכר בשנת של״א ; ר׳ יעקב אלבילדה ״הדורש בחברת ת״ת״, ר׳ משה אלבילדה, בנו, ש״הלך להרביץ תורה באוילונה ומת שם״ ; ר׳ משה אלבו שנסע לסופייה, ושם נתמנה כרב לעדת הרומאנייוטים ; ר׳ גדליה בן משה ן׳ יחייא, שביתו היה בית ועד לחכמים, והרופא אמאטוס ליזיטאנוס הקדיש לו ה״סינטוריאה השביעית״ שלו וכינהו ״נואם מצויין, איש חכם ונדיב״ (לפי אמאטוס לוזיאנוס הצטיין בהכנסת אורחים, גם של זרים, בלי הבדל דת), כאביו וחמיו שלמה סיניור, תמך בעניים בנדיבות לב, נפטר בקושטא ; ר׳ גדליה בן יוסף ן׳ יחייא, מחבר ״שלשלת הקבלה״ ; ר׳ יהודה אברבאנאל ״מגדולי המעיינים״ ; ר׳ מאיר ן׳ וינישטי מחבר ״אות אמת״, והוא הגיה ספרים רבים וכתבי יד ; ר׳ יצחק נאווארו, ״פאר החכמים״ ; ר׳ משה דאסה, תלמיד ר׳ לוי בן חביב, שעבר אח״כ ללארסו.

להלן רשימה של חכמים ודיינים, שפעלו בזמן ר' יצחק אדרבי ור' שמואל די מדינה:

הדיין ר' יהודה שאראנו; ר' שמואל לבית קלעי, אחד מראשי הקהלים עוד בשנת של"ג; הדיינים ר' משה לבית קלעי ור' משה מאטאלון; ר' גדליה חיון, פוסק, "מוכתר בשם טוב מעלה ותהלה"; ר' משה עמרם, דיין, "מעיין גדול מ[ק"ק] שלום"; ר' דוד בכמה"ר אברהם עראמה, נולד ברפ"ה, כתב פירוש על הרמב"ם; ר' שמואל אדרבי נפטר בשמ"ד; ר' יוסף ב"ר יצחק יעבץ נפטר בשנת שם; ר' יעקב ב"ר שמואל טאייטאצאק, מחותמי ההסכמות, מרביץ תורה בק"ק עץ החיים; ר' שלמה ן' גבירול, תלמיד הרשד"ם, נפטר בשנת שמ"ו; ר' שלמה אמאריליו, הנפטר בשנת שמ"ו; ר' יוסף ן' מובחר, מקושטא, שהתיישב בשלוניקי, חכם ומליץ, נפטר בשמ"ו; הדיינים ר' רפאל יוסף, ר' שמואל אליקים, ר' יוסף בכר משה ששון, ור' יהודה בכר שמואל, שפעלו בשנת שמ"ג; ר' אבשלום אלמושנינו, מחותמי ההסכמות; ר' אברהם ור' שמעון ב"ר משה אלמושנינו; ר' מנחם הכהן, הנפטר בשנת השי"ם. ר' אברהם עוזיאל, נפטר בשנ"א; ר' אברהם הכהן נפטר בשנ"ג; ר' שלמה פיג'ון, תלמיד רשד"ם; ר' יעקב ור' חיים בני ר' שלמה מטאלון, שניהם נפטרו בשנ"ו; ר' שלמה ברוך, פוסק, התיישב אח"כ בארטה; ר' יוסף יחייא.

עוד היו באותה תקופה: ר' אברהם ן' עזוז, המכונה בן בורגיל, מחבר; ר' יוסף עזרא, מחבר שו"ת וספר בנוגע למסים בשם "משא מלך"; הפוסק ר' דוד נחמיאס הנפטר בשנת ש"ם בערך; ר' יצחק קרישפין; ר' אהרן אביוב, פוסק שקיבל משרת רב באסקופייה; ר' אליהו אביו של ר' יצחק ברקי; ר' אליהו ארבארו ור' שמואל יצחק אריפול, שהתיישב בצפת.

שער ילקוט שמעוני,
דפוס ראשון, שלוניקי רפ"ו.

El livro Yalkout Chimoni (1526)

---

1 מחזור אשכנז, שלוניקי, ש"י, קינות לתשעה באב.

2 ראה, עמנואל, "גדולי שלוניקי לדורותם", מ' 13.

3 ידועים לי רק שני טפסים מהספר הזה שהודפס ע"י דון יהודה גדליה, האחד ב"היברו יוניון קוליג" בסינסינטי, והשני בבודליאן, באוקספורד.

4 [ראה אוצר יהודי ספרד, ח', "מליצות ושירים לר' יצחק ור' מאיר עראמה", לא. מ. הברמן].

5 [ראה על כך המסופר בשבחי האר"י ב"ספר תולדות האר"י" מהדורת מאיר בניהו, מכון בן צבי, ירושלים תשכ"ז, עמ' 212—215].

6 [ראה עליו מאמריו של יצחק ר' מלכו ב"סיני", חלק ח' עמ' רמ"ה והלאה, תש"א; וב"סיני" חלק י', עמ' קצ"ח והלאה, תש"ב (שני המאמרים חזרו ונעתקו בספר "שאלוניקי עו"ב", ללא ציון המקור). ביבליוגרפיה מפורטת על ספריו פרסם נפתלי בן מנחם ב"סיני", כרך י"ט, עמ' רס"ח—רפ"ה, תש"ו].

7 כפי הנראה מחוסר כסף נדפס רק עד דף ע"ב [הספר מחולק ל־4 חלקים: "שברי לוחות", "כנסת הגדולה", "הפח בחורים", "חכמת נשים"].

8 [הברמן פרסם כמה משירי "מראות אלקים" ו"מראות הצובאות" שלו, באוצר יהודי ספרד, ח"ח, עמ' 109. כן ראה עליו ועל חבריו, יוסף פטאי, "משפוני השירה" עמ' 86, 108—120].

9 ראה עליהם, עמנואל, Histoire des Israélites de Salonique, עמ' 192—199.

10 "סדר זמנים", דף נה.

11 בין הנדיבים האלו לדורותם ידועים: ר' משה שונינה, שתרם 20,000 "לבנים" בשנת ש"ג; יום טוב נתן, שהקדיש חצר גדולה עם בתים (שנשרפו בשנת ש"ה, ושנבנו אחרי השריפה); ר' יצחק אלקבץ מסידרוקאפסי, שנדב כ־8,500 לבנים, לפני שנת שמ"ג; ר' משה טרוג'אס, גם הוא מסידרוקאפסי, שנדב זוג רימוני כסף, בשווי 4,200 לבנים בשנת שמ"א, ועוד 5,000 לבנים בשנת שמ"ג (אלקבץ וטרוג'אס היו ילידי שלוניקי); יעקב אשכנזי, תושב קאוואלה, נדב 40,000 לבנים בשנת שמ"ד; שמואל טולידאנו, תושב קומירג'ינה, נדב 10,000 לבנים בשנת שנ"ד; נתנאל פארדו ויצחק ג'יקוריל, 3,000 לבנים כל אחד, בשנת שנ"ז; ישראל ן' שושן מאנגורה, שהניח בצוואתו 6,000 לבנים, בשנת שנ"ט; יצחק פאסי 200,000 לבנים בשנת שס"ג; דון שלמה ן' יחייא, נדב 5,000 לבנים לשנה, במשך מספר שנים רצופות; אלמנה בשם אסתר תרמה כל רכושה, בתנאים מיוחדים; נח כהן אשכנזי, מבודון, נדב בשנת שפ"ד די כסף לבנין הת"ת, שנשרף בשנת שממ"ה (הש"ף); ברוך עקריש נדב 22,000 לבנים בשנת שפ"ה בערך; אשה אחת מבודון הורישה מאה טאלאר זהב בשנת ת"ז; יעקב ברכה ואשתו בואינה נדבו חנויות ובתים, בשנת תל"ה; הרופא מנחם אמאראג'י, נדב חנויות יקרות ערך בשוק היהודים; אברהם גבאי מאזמיר, הידוע בשם "כף נחת", הקדיש אותיות דפוס לפני שנת תס"ה והיה הגורם ליסוד בית הדפוס הנזכר לעיל. בין הנדיבים מהדור האחרון נמנו: יצחק מ' פלורינטין ושותפו יצחק יוסף שמחה (הראשון היה גיסו והשני אחיו של הרב שמואל שמחה, עמוד התווך של המוסד הזה) שקנו, ממעשר הריווח של בית מסחרם, שבע חנויות יקרות ערך במרכז המסחרי במחיר של 1,250 לירה זהב בשנת תרס"ד. כדאי להזכיר את החכם והנדיב חיים יוסף קוב'ו, הידוע בשם סיניור חיימוג'ו קוב'ו, שהניח בצוואתו רבע מהכנסת ירושתו לטובת המוסד הזה.

12 [בהקדמתו לפירושו על תהילים (ונציה ש"ס)]

אסונות ונגישות - היחלצות והתנערות
רס"ז-שצ"ז (1637-1507)

מגיפות ושריפות

בניגוד לקושטא, היתה שלוניקי עיר שקטה ומוכשרת להתפתחות החכמות והתורה. ברם, כרוב ערי טורקיה, סבלה גם היא מצרות רבות ותכופות שהחלישו את מעמדה עוד במאה השש עשרה.

האסונות הגדולים ביותר היו המגיפות הנוראות שהיו באות באופן ממוצע בכל חמש שנים, והשריפות הענקיות כמעט בכל כ"ה שנים. לעיתים קרובות סבלו התושבים מרעידות אדמה (ובמאה התשע עשרה — גם מחולירע ומחלת האבעבועות; לכן הוסיפו החזנים בשלוניקי את המלה "רעש" בתפילת ערבית ב"השכיבנו" וכן את המלים "מגיפה ושריפה", ו"מכת אבעבועות" בתפילת "אבינו מלכנו" בעשרת ימי תשובה).

המגיפות שירדו על העיר במאה השש עשרה הן אלו: המגיפה של שנת רס"ג, אשר עליה אמר ר' מאיר ערמה "עד צואר שטף ועבר"; המגיפות של שנים רצ"ד, ש"ה, ש"ו, ובפרט זו משנת ש"ח, שהמיתה שבעת אלפים יהודים, עד שד"י (314) נפש ביום, וכן ברוב השנים מש"י עד שנ"ו (1550—1596). הגבירים ובעלי היכולת היו תומכים בעניים בזמן המגיפות, ולדברי הרופא אמאטוס לוזיטאנוס הצטיינו בכך בזמנו, דון שלמה סינייור ומחותנו דון משה ן' יחייא, שעליו כתב: "כל העולם יודע בשלוניקי שבזבז אלפי דוקאטים במשך אחת מהמגיפות העצומות לעזור ולטפל בחולים העניים ולקוברם" [1].

שולטן סולימאן המחוקק.

Sultan Suleiman.

באותו זמן פרצו בשלוניקי שלוש שריפות גדולות, לפחות, בשנים ש"ה, שכ"ט, ושמ"ז. בשריפה של שנת ש"ה (1545) נשרפו, לפי מכתבו של ר' עובדיה אלקונשטאנטיני לדודו ר' יוסף הכהן (מחבר ספר "עמק הבכא"), "יותר מל' (שלושים) ב"כ וב"מ [2] ויותר מה' (חמשת) אלפים בתים מישראל. נשרפו ומתו יותר מר' (מאתיים) נפשות מישראל ונגזר עליהם בעו"ה ד' מיתות ב"ד" [3]; בין הנשרפים הייתה גם אשתו של כותב המכתב. בשריפה הזאת נשרפו גם "ספרים אין קץ" והספריות המהוללות של דון שמואל בן וינישטי ור' עובדיה אלקונשטאנטיני עצמו.

כעשרה חדשים אחרי השריפה הנ"ל, בערב חג השבועות של שנת ש"ו (1546), הרסו פורעים נכרים את בתי הכנסיות שניצלו מהשריפה, ויהודי שלוניקי שלחו — בהתחלה את ר' בנימין הלוי אשכנזי, וחמש שנים אחרי זה, את ר' שמואל די מדינה — לקושטא, לבקש רשות מאת השולטן לבנותם מחדש. אין ספק שהם הצליחו לבסוף בשליחות והרשות ניתנה, כנהוג אז, בתנאים מיוחדים.

באותן השנים רעשה ארץ שלוניקי פעמיים: בשנת רס"ט (1509) ובשנת של"ג (1573). גם הקור של שנת שכ"ז (1567) אף הוא היה קשה מאין כמוהו.

למרות הצרות האלו לא עזבו היהודים את העיר. אדרבה, רק חמש שנים אחרי השריפה הגדולה והמגיפה העצומה, בשנת ש"י, בתבו יחידי ק"ק פרובינציה משלוניקי לאחיהם בפרובאנס וביקשום לבוא להתיישב בשלוניקי "ארץ רחבת ידיים אשר לא במשכונות נאכל בה לחם... לא יחסר כל בה והנה כל הארץ לפניכם, במיטב הארץ תשבו".

חרם אנקונה

שש שנים אחרי כן הוציא האפיפיור פאולוס הרביעי פקודה לשרוף באנקונה ארבעה ועשרים אנוסים שחזרו ליהדותם. לדרישת יהודי פיזארו ובהסכמת דון יוסף נשיא ור' יוסף בן לב, ראש ישיבת גרסיה נשיא בקושטא, ויתר רבני שלוניקי, שהיו תמיד "ראשונים לכל דבר שבקדושה", הוטל חרם על העיר ונאסר על היהודים בכל מקום ל"הסתחר" (כלומר לסחור) עם אנקונה, נמל שהיה אז בשליטתו של האפיפיור. הסוחרים היהודים נתבקשו לשלוח את סחורותיהם רק לנמל פיזארו, שהיה תחת שלטון הנסיך גידו אובאלדו. באופן זה שוב היו יהודי שלוניקי סולידאריים עם אחיהם הנרדפים ע"י האינקויזיציה. באותו זמן אף תרמו ביד רחבה לפדיון שבויים ולהקמת תלמוד התורה אשר בצפת.

היהודים והשלטון הטורקי

במכתבם הנ"ל ליהודי פרובאנס כתבו יהודי שלוניקי לאמור: "יקראו לנו שם חדש פדויי ה' לאפס גלות ושעבוד התוגרמים עלינו". ואכן בדרך כלל היו השולטנים מלכי חסד כלפי היהודים, ולא התערבו בהנהלת הקהילה ובחייהם הפנימיים. עד כדי כך היתה הקהילה אוטונומית שר' משה אלמושנינו, באחד מספריו, מכנה את עדת שלוניקי בכללה (כלומר את כל ארגוני הקהלים יחד) בשם "ריפובליקה". הטורקים הוקירו את היהודים וכיבדו את דתם בגלל אמונת הייחוד שלהם, בניגוד לאמונת השילוש של הנוצרים.

חייל ייניצ'ארי מוכן לקרב.

Yenitcheri yendo a la batalia.

אולם, כתושבים אחרים שאינם מושלמים, סבלו היהודים מכמה הפליות. הם היו מחוייבים, למשל, לחבוש מצנפת בצבע צהוב ולנעול נעליים שחורות, להבדילם מהטורקים שהיו חובשים מצנפת לבנה, (היוונים הוכרחו לחבוש מצנפות כחולות). בראשית המאה השש עשרה אסור היה ליהודים לקנות עבדים ושפחות. זמן מה אחרי כן התירו להם בתנאי שבעל השפחה או העבד ישלם לשולטן מס גולגולת על עבדיו.

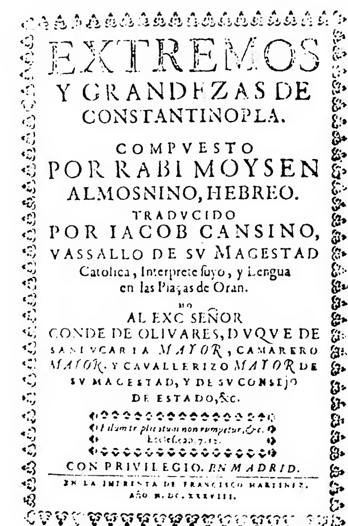
היהודים סבלו במיוחד מהייניצ'ארים [4], שאפילו הפחה־הפאשה — הוא המושל הכללי — והשולטן לא היו יכולים להם. מלבד הצרה הזאת, שבאופן כללי היתה מכת מדינה, אסור היה ליהודים לבנות בתי כנסת בלי רשיון מיוחד. ראשי הקהילה היו מחוייבים באופן מתמיד לתת מתנות גדולות לשרים ולפקידים הגבוהים כדי להקל מעליהם את עול החוקים האלו. בכל אופן יש לציין כי היהודים היו יותר מאושרים מהיוונים. ידוע ומפורסם שהטורקים המירו את כנסיות היוונים למסגדים. שולטן באייאזיט השני (1481—1512), למשל, הפך את הכנסיה "אגייו דימיט־ריאו" למסגד, וראקטוב איבראהים פאשה עשה כן לכנסיה "אגייה סופייה" בשנת שנ"ח (1598); אך מעולם לא נשמע שהטורקים הפכו בית כנסת למסגד.

עול המסים — שליחות לקושטא

לרגלי המלחמות הרבות שהשולטן היה עושה עם שכניו, היו היהודים מחוייבים לשלם מסים רבים שונים ומשונים [5], מלבד מס הגולגולת ("כרגא"). מהמסים האלו היה "מס האילים" קשה מאוד לסובלו. לכן ביקשו יהודי שלוניקי מהשולטן סולימן, כאשר עבר דרך עירם בשנת רצ"ז (1537), לבטל את המס הזה, והשולטן נענה להם. הואיל ושטר הזכויות שהוציא אז השולטן נשרף בשנת ש"ה, ביקש מהם ה"מוסילין", הוא המושל הכללי של שלוניקי וסביבותיה, לשלם את המס הזה למרות ביטולו הרשמי. בשנת שי"ט נשלח ר' משה אלמושנינו בשליחות מצד הקהלים לקושטא, כנראה בנוגע לפרשת המס הזה. ראשי הקהלים נאלצו, בשנת שכ"ו, לשלוח עוד פעם לקושטא את השלוחים ר' יעקב ן' נחמיאס, ר' משה ברוך ור' משה אלמושנינו להשתדל אצל השולטן ושריו לבטל שוב את המס הזה, או לפחות שישלמו במקומו ע"י בדים ואריגים, לעשות בגדים לחיילים; ובכלל, לדבר על ליבו להתחשב במצב הרע של היהודים, שבגלל המגיפות לא יכלו לשלם את המסים בעד השנים שעברו.

הואיל והספר Extremos y Grandezas de Constantinopla אשר בו כתב ר' משה אלמושנינו על השליחות הזאת אינו מצוי לרבים, הנני מוסר דבריו במקורם:

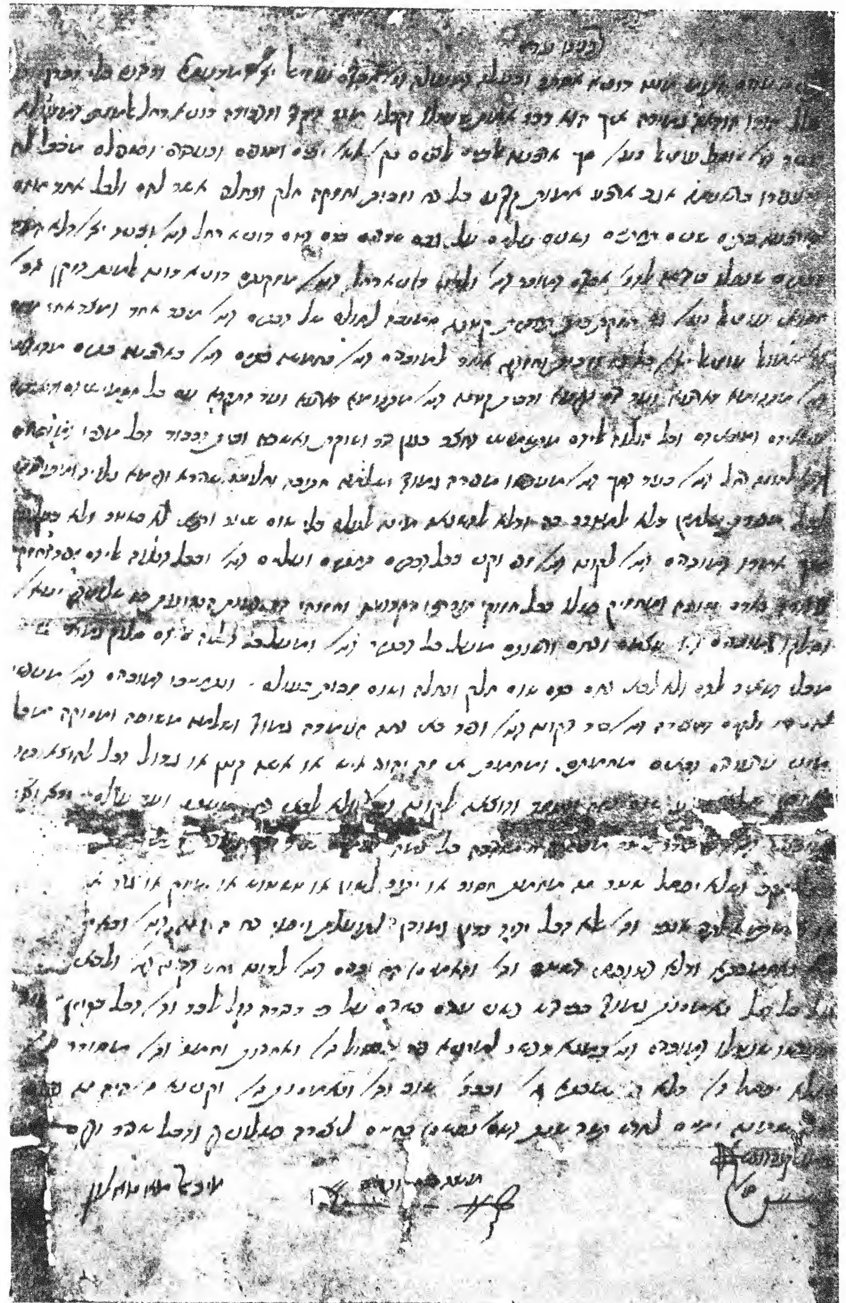
En este viage passo por nuestra Ciudad de Salonique [Sultan Suliman]... y con su entrada hizo gracias y mercedes a sus habitantes, y dio privilegio de franquezas y libertades, los quales se quemaron en un incendio general que huvo el año 5305 (à la creacion) por cuya causa no se observan despues aca, antes tratan los Governadores de otras imposiciones, particularmente de llevar cada año a la Corte cierta cantidad de carneros, demas de los tributos ordinarios, cosa intolerable y esta es la causa de mi venida por eleccion de la Republica, donde quedo tratando dello, y de que se confirmen los sobredichos privilegios. [6]

EXTREMOS
Y GRANDEZAS DE
CONSTANTINOPLA.
COMPVESTO
POR RABI MOYSEN
ALMOSNINO, HEBREO.
TRADVCIDO
POR IACOB CANSINO,
VASSALLO DE SV MAGESTAD
Catolica, Interprete suyo, y Lengua
en las Plaças de Oran.
AL EXC SEÑOR
CONDE DE OLIVARES, DVQVE DE
SANLVCAR LA MAYOR, CAMARERO
MAYOR, Y CAVALLERIZO MAYOR DE
SV MAGESTAD, Y DE SV CONSEJO
DE ESTADO, &c.
CON PRIVILEGIO. EN MADRID.
EN LA IMPRENTA DE FRANCISCO MARTINEZ.
AÑO M. DC. XXXVIII.

ת ר ג ו ם: במסעו זה עבר [שולטן סולימאן] דרך עירנו שלוניקי ובכניסתו עשה צדקה וחסד עם תושביה, והעניק זכויות, שחרורים ומענקים, שנשרפו בשריפה כללית שהייתה בשנת הש"ה לבריאה ובגלל זה אינן מתבצעות מאז כאן, והמושלים מטילים היטלים אחרים, בפרט להביא כל שנה לחצר המלכות מספר מסויים של אילים, בנוסף על המסים הרגילים; והדבר נעשה בלתי נסבל; וזאת הסיבה שהרפובליקה (כלומר הקהילה בכללותה) בחרה בי לבוא לכאן [לקושטא], ואני שוהה כאן לטפל בעניין זה כדי לחדש ולקיים את הזכויות דלעיל.

הצירים נחמיאס וברוך נפטרו בזמן שליחותם. ר׳ משה אלמושנינו הצליח בסופו של דבר בשליחותו זו שקראו לה ״מוסילימליק״, כלומר שליחות על המס למוסילין, מושל העיר. אך נטל המסים היה בכל זאת גדול, ועל כן הסכימו ראשי הקהלים להטיל שוב מס מיוחד, ״גאבילה״, על כל הסחורות הנכנסות לעיר והיוצאות ממנה [7]. המס הזה היה חשוב מאוד הואיל ויהודי שלוניקי פיתחו את המסחר באופן כזה שכל מאקידוניה עד בילגראד ובודון, וחלק של תיסאליה, היו מסתחרים עימהם.

שטר מכירת בית אחוזה בשלוניקי משנת ש״מ.

Contrato de Vendida de Caza en Salonique (1580)

המסחר וסכנותיו — הרוגי יריד דולייא

עוד מזמן מלכות ביזאנטיון הייתה שלוניקי רוכלת עמים ומפורסמת בחשיבות מסחרה, והגולים החדשים, שהיו להם אחים וקרובים בערי פ׳ראנקיה (צרפת ואיטליה) ואף בספרד ובפורטוגאל, פיתחו אותו ביתר שאת. הם החדירו לעיר סחורות חדשות ובמחירים זולים, ומכרו לאירופה את תוצרת הארץ. הסוחרים היו יוצאים בעצמם, או שולחים את באי כחם, לכפרים ולעיירות, לקנות את יבול הארץ, בפרט צמר, אניל (חומר צביעה), תבואה, ענבים, עורות, פקעות משי, צמר גפן, דונג, וכו׳ (ומהמאה השבע עשרה והלאה — גם טבק), ומוכרים להם אריגים, ותוצרת אחרת מפ׳ראנקיה.

מצבת חיים אסיאו שנהרג ברצח יריד דולייא.

Tomba de Haïm Asseo matado al massacro de la feria de Dolia.

הדרכים, בפרט בצפון שלוניקי, היו תמיד בחזקת סכנה. לעיתים קרובות היו היינִיצ׳ארים, או מורי הדרך והחמרים עצמם, ההורגים והגזלנים. הייניצ׳ארים והסיפאים (פרשים) מקושטא, שהיו מורדים ומתקוממים לעיתים מזומנות נגד מלכם, היו תוך כדי כך גם חומסים וגוזלים, ואף מענים את הנשים. ההפקרות הזאת השפיעה לרעה על כל מדינות הקיסרות, ובפרט על סביבות שלוניקי. ליד ההרים הגבוהים שם, נמצאו תדיר כנופיות של גזלנים, שהתנפלו על הסוחרים, כמו שאירע בי״ד באלול של שנת שע״ז (1617) במקרה הידוע של הרוגי יריד דולייא.

הכפר דולייא, כשלושים שעות רכיבה, מזרחית־צפונית לשלוניקי, היה מפורסם בכל מאקי־דוניה בקשר ליריד שהיה מתקיים בו בכל שנה, לשם היו באים סוחרים ואיכרים, לא רק מהסביבה, כי אם אף מכל תיסאליה. יהודי שלוניקי היו הולכים לשם שנה בשנה בקהל רב. לעיתים היה נלווה עימם אף שליח מארץ ישראל [8].

בשנת שע״ז, חזר קהל גדול של סוחרים מהיריד הנ״ל לשלוניקי. בדרך ארבו להם שודדים, נוצרים וישמעאלים, התנפלו עליהם והרגו ״אותו ואת בנו, איש ואחיו, דודו ובן דודו, זקנים עם נערים״, חכמים, גבירים ונכבדים, ״הרבה חללים הפילו״, וגזלו את הונם וכספם, שהיה רב מאוד. רק כארבעים מהם זכו לקבורה בשלוניקי. לזכר ההרג הנורא הזה קבעו רבני שלוניקי את י״ד באלול בכל שנה ליום צום ועצרה לדורות [9].

מסירות נפש של הרופאים

האסון הזה שהגיע ליהודי שלוניקי אחרי השריפה של שנת ש״ע (1610) והמגיפות של שנות שס״ד, שס״ט, שע״א ושע״ג, היה רק אחד מרבים וחמורים. שנה אחרי ההרג הזה הייתה מגיפה גדולה ״וחסרו רבנים וכמה לומדי תורה ויועצים ונכבדי ארץ״. בשנת שממ״ה (1620) נשרפו, לפי ר׳ דוד קונפורטי, ״כמה אלפים בתים מיהודים וכ״ח בתי כנסיות, מלבד כמה בתי מדרשות ות״ת הגדול ומשנה תורה״ (סניף של תלמוד תורה), ולפי עדויות אצל ר׳ מאיר מלמד — ״נשרפו הרבה אנשים״. נוסף על זה, באותה שנה, וכן בשנות ש״ץ, ת״ד, ת״ח, תי״ב—תי״ד, היו שוב מגיפות גדולות בעיר.

הרופאים המעטים הראו מסירות נפש יוצאת מן הכלל, ורבים מהם נספו ומתו על משמרתם. ידועים לנו הרופאים האלו שפעלו אז: אברהם חביליו, נפטר בשנ״ז; דניאל די אבילה גאלייגו, שחיבר ספר בלאדינו ״דיאלוגו דיל קולוראדו קונפואישטו פור איל דוטור... פילוסופו אי מידיקו״ (שלוניקי שס״א); שלמה זונאנה, שהלך לסופיה וחזר לשלוניקי; אברהם מלמד, שהלך לאיסקופיה; יהודה חאנדאלי; יעקב בן צמח, אנוס שהתייהד בשלוניקי בשנת שס״ח ואחר כך התיישב בצפת והוא המקובל הידוע בשם זה; ברוך די פארו, נפטר בשפ״ח; יוסף עמי, נפטר בשפ״ט; משה בן פרחיה הכהן, נפטר בש״ץ; דוד עוזיאל, נפטר בשצ״א; האנוס אליעזר הכהן מעיר קאטאנסארו, נפטר בשצ״ח; משה אמאראג׳י, נפטר בת״ח; אליהו בְּארבאדו, פעיל בשנת תי״ב; משה עבאס, שעבר אח״כ לטיריה. אין ספק שהיו עוד רופאים אחרים ששמותיהם לא נודעו לנו [10].

ר׳ שלמה הכהן ור׳ אהרון ן׳ חסון ופעלם

למרות השריפות והמגיפות, המשיכו הרבנים בפעולתם בתור מנהיגי ציבור, מורים, ראשי ישיבות, דיינים ומחברים. בין היותר המפורסמים, משנות הש״ם (1580) עד הש״ץ (1630), אפשר למנות את: ר׳ שמואל הכהן הידוע בשם מהרש״ך, ר׳ אהרון ן׳ חסון, ר׳ שמואל פ׳לורנטין, ר׳ שמואל חיון, ר׳ שלמה ן׳ מאייור, ור׳ שלמה לבית הלוי הבחור. חלקם הינם בני דורו של רשד״ם, והאחרים פעלו גם לאחר מותו.

והרי פרטים קצרים עליהם:

ר׳ שלמה הכהן (מהרש״ך), נולד לאביו אברהם בשירון על יד שלוניקי בשנת ר״ף

(1520) בערך. היה תלמידו של ר׳ יוסף פורמון. הוא שרת זמן מה בתור רב במונאסטיר. ובערך בשנת של״ג חזר לשלוניקי ונתמנה שם לרב לק״ק קאשטיליה. הוא היה מחותמי ההסכמות עוד משנת הדש״ם. כתב שו״ת בארבעה חלקים. נפטר בשנת שס״א בערך.

ר׳ אהרן בכמהר״ר שלמה ן׳ חסון, ידוע בעיקר בשל הישיבה המפורסמת שב־ראשה עמד. מלבד הישיבות של הקהלים ושל ת״ת, החזיקו כמה מהגבירים ישיבות בבתיהם. ביניהם היה דון דוד ן׳ יחייא, שבחר בר׳ אהרן ן׳ חסון לראש ישיבתו.

בהנהלתו ובהדרכתו העמידה ישיבה זו תלמידי חכמים מובהקים, וממנה יצאו כמה רבנים לגלילות המוריאה ולמקומות אחרים, כגון: ר׳ מרדכי ב״ר שלמה קלעי, ואחיו הצעיר ברוך, ש־שירת בתור רב בסידרוקאפסי. בישיבה הזאת למדו ר׳ מאיר ב״ר שם טוב מלמד, שנתמנה אח״כ לרב בפאטראס ורבו העיד עליו: ״עומד לפנינו בישיבתנו כל הימים... ולא רצה ליהנות מתורתו לקבל פרס די הספקתו״. כן למד שם ר׳ יוסף ן׳ עזרא, אחרי מות רבו הרשד״ם, כמו שהעיד בספרו ״עצמות יוסף״ (קי״ד, א): ״ושם ראיתי האדם הגדול בענקים עטרת תפארת, ראש החברים הנמצאים שם, והוא צפירת תפארתם, גדול מרבן שמו, כמוהר״ר אהרן חסון נר״ו, היה לי למשיב נפשי. הרבה תורה למדנו שם״. ר׳ יוסף כתב ספר ״עצמות יוסף״, הכולל כללי הש״ס, חידושים וכו׳, שזכה לשש מהדורות, וספר ״משא מלך״ בענייני מסים. ר׳ יוסף נסע משלוניקי לקושטא ואח״כ לסופיא, שם הרביץ תורה בתלמידים ונפטר בה בשנת שס״ב.

ר׳ אהרן ן׳ חסון עצמו כתב פסקים שבחלקם נדפסו בספרי תלמידיו, בפרט בספרי שו״ת ״משפט צדק״ (ג׳ חלקים) ו״מקור ברוך״, הראשון לר׳ מאיר מלמד והשני לר׳ ברוך קלעי. קובץ תשובותיו נשארו בכ״י בבודליאנה, שם הוא מזכיר את הדיינים האלו שפעלו בזמנו: ר׳ יעקב הלוי, ר׳ יוסף בכמה״ר נסים הכהן, ר׳ אשר לוי, ר׳ אברהם קונימבריאל, ר׳ אליהו רוסאנו, ר׳ משה קואינקה ור׳ נחום ג׳ילמיסי.

ר׳ אהרן נחשב לכה גדול בתורה, שחבריו כינוהו בשם ״הרב הגדול״ או סתם ״הרב״. הוא נפטר בשיבה טובה בין שנות שע״ב ושע״ז.

ר׳ שמואל ב״ר יצחק חיון היה בן בתו של רשד״ם (אשתו הייתה אחות החכם יצחק די נוביש), ובין תלמידיו נמנה ר׳ חיים אמיגו ״דרשן גדול״, שעבר אח״כ לאישקופיה. ר׳ שמואל כתב פסקים שהופיעו בספרי חבריו, ותשובותיו בשם ״בני שמואל״ נדפסו בשנת שע״ג. נפטר בלי בנים בשס״ח.

ר׳ שלמה ן׳ מאיור היה תלמידו של מהרש״ך, ומחותמי הסכמות תלמוד תורה. העמיד תלמידים רבים ולכן הוא מתואר כ״ריש מתיבתא, רועה ישראל״. מגדולי ישיבתו היו החכמים יוסף פ׳לורינטין, שמואל הכהן, חיים הלוי, משה די אבילה, משה ן׳ מאיור בנו, ומשה גאטינייו. נפטר בשנת שצ״ה בערך.

ר׳ שלמה לבית הלוי הבחור היה מתלמידי ר׳ אברהם די בוטון, ואח״כ ראש ישיבת ק״ק עץ החיים במקום אביו. רב מובהק. מתלמידיו היו ר׳ שמואל פ׳לורינטין האחרון, ר׳ יהודה ב״ר דוד ג׳יראסי, ר׳ יוסף צרפתי, והם היו ״חכמים גדולים ובעלי הוראה״.

מגדולי ישיבתו היו ר׳ יוסף פאשאריאל ״חכם מעיין גדול וחסיד״, בן בתו של ר׳ לוי קוזין; ור׳ שלמה פרץ ״חכם מעיין ומפולפל״.

בין חבריו נמנו: ר׳ אברהם לבית חזן; ר׳ אהרון בכר אברהם ן׳ אזו; ר׳ יצחק פ׳ראנסיס, שנסע לקושטא ושם היה בין רבני העיר; ר׳ שלמה לבית הלוי, שנפטר בקיצור שנים בשנת שצ״ד, ותשובותיו נדפסו בשנת תי״ב.

בשל שפע הרבנים הגדולים, תלמידי החכמים המרובים, הישיבות ובתי האולפנא המלאים, שהיו באותן השנים בעיר, כינו את שלוניקי בתואר ״עיר גדולה של חכמים״ (לונגו), ורבים העידו שבחשיבותה אף עלתה על צפת, כעדות ר׳ נפתלי בן יוסף אשכנזי, שהיה הוא עצמו מצפת, הכותב בהקדמתו לזהר ומדרש הנעלם (שלוניקי שנ״ז), ״אשר מי חכמתה [של שלוניקי]... גברו מאד על הארץ ויכסו כל ההרים הגבוהים אשר תחת כל השמים היא צפת״.

מילואים לפרק הרביעי

רשימת החכמים והרבנים שפעלו בפרק זמן זה

מחבריו ובני זמנו של ר׳ שלמה הכהן היו:

הדיין ברוך בן ברוך, נזכר בשנת שמ״ה; ר׳ שמואל עוזיאל, נפטר בשנת שמ״ז בערך; ר׳ אברהם ן׳ חסדאי; ר׳ יוסף די פ׳ארו ור׳ רפאל בר מרדכי, דיינים, נזכרים בשנת שמ״ח; ר׳ יוסף בן פרחיה הכהן, מחותמי ההסכמות בשנת שמ״ד; הדיין ר׳ משה חאליגואה; ר׳ יצחק ן׳ עטר המכונה ״רבינו יצחק״; ר׳ שלמה ב״ר שמואל טאייטאצאק, ור׳ שמואל בנו, שכתב ״שאלות ותשובות... וביחוד בספר הרמב״ם ז״ל הפליא עצה... ועוד... בארבעה טורי אבן... ובישראל גדול שמו״, והעמיד בשלוניקי ״תלמידים ראויים לראשי ישיבות ומורי הוראות״, הלך למאגנסיה ונפטר שם; ר׳ שלמה ב״ר שמואל ן׳ שושן, תלמיד ר׳ יצחק אדרבי, כתב פרטים על חיי רבו ועל מצב היהודים בזמנו, בסוף ספר רבו, ״דברי שלום״, (הש״ם); החכם אברהם בארקי שנהרג בשנת שמ״ח בערך; יוסף בן עזרא קאלדירון ודניאל אישקאפה, דיינים, נזכרים בשנת שמ״ח; ר׳ יצחק ב״ר יעקב עובדיה שהלך כפי הנראה לפאטראס, מחבר איגרת ״דופי הזמן״, על תהפוכות הזמן בחרוזים (שנ״ח); ר׳ יעקב ברכה ״הבודק מומחה לרבים״ [11]; ר׳ משה אלפלס, מחבר ספרי דרשות ״ויקהל משה״ ו״הואיל משה״ (שנ״ז); הפוסק ודיין ר׳ מאיר חיון; הדיינים שמואל קאריאון, יצחק מיוני ודוד משה שמשון, הנזכרים בשנת שמח״ה; ר׳ דוד ן׳ שושן, ראש ישיבת ק״ק שלום ״כולל בכל החכמות הן בתלמוד הן בקבלה הן בתכונה ופילוסופיה... בקי מאוד בספרי דת הישמעאלים, והלך לו משלוניקי לקושטנדינא... ונפטר שם״ אחרי שנת שס״א; ר׳ יוסף פארדו, נסע לויניציה ומשם לאמשטרדם, נתמנה שם כרב ראשי, (הראשון לספרדים), נפטר בשנת ש״ף; ר׳ דוד ן׳ יחייא, נזכר כדיין בשנת שנ״ד; ר׳ שמואל אוריסה, ר׳ יהודה בכמה״ר יוסף עוזיאל, ר׳ אברהם טולידאנו ור׳ אברהם בכ״ר אורי אשכנזי, דיינים, נזכרים בשנת שנ״ה (האחרון היה מקובל וראש ישיבה בק״ק אשכנז); ר׳ יעקב מוטאל; ר׳ יוסף ששון, סופר מומחה; ר׳ אברהם יצחקי ״ראש כל הסופרים״, דיין ופוסק, מחבר הקונטרים ״אחות קטנה״, דיני גט לקטנה שנדפס בספר ״סם חיי״ לר׳ בנימין וחיים עשאל [12]; ר׳ יצחק חיון, חתן מהרשד״ם ואביו של ר׳ שמואל חיון.

עוד חיו בתקופה ההיא: ר׳ אהרן ב״ר יוסף ששון, תלמיד ר׳ מרדכי מאטאלון, חתן ר׳ שלמה הלוי הזקן וגיסו של ר׳ דוד ן׳ נחמיאש, הלך לקושטא בשנת שס״א בערך, כתב חידושים על הרמב״ם ועל הטור שאבדו, ושו״ת שהופיעו בספר בשם ״תורת אמת״ (בספרו זה הוא מזכיר כמה דיינים וחכמים שבא זכרם לעיל); הדיין ר׳ יוסף בכמה״ר משה ששון; ר׳ מרדכי בכמה״ר ברוך מטיוולי, גם הוא דיין, כתב קונטריס ״בדיקות ושחיטות״, שהשתמש בו ר׳ ברוך קלעי (״מקור ברוך״ דף מו, ב, ג); ר׳ לוי קוזין, ״כולל בחכמות״, מחבר ספר ״עלית קיר קטנה״, פשטים ודרשות, נזכר כדיין בשנת שנ״ז; ר׳ אהרן ייאני ור׳ יצחק חבר נזכרים כדיינים בשנת שנ״ח (האחרון היה סופר בקי ״אשר נודע בעיר שהוא כותב כמה יפויים מדעתו״); ״החכם הכולל״ ר׳ שלמה מאטאלון, אחיו של ר׳ מרדכי מאטאלון, נפטר בשס״ב; ר׳ שלמה חודארה, ״רב מובהק וחסיד, ראש ישיבת ק״ק איבורה״, מחותמי הסכמות תלמוד תורה בשנת השס״ח.

בין חבריו ובני זמנו של ר׳ אהרון ן׳ חסון ידועים:

ר׳ נסים בן ר׳ יהודה ראמאש שטבע בים בשנת ש״ס; ר׳ אהרון פרץ, נפטר בשס״ה; ר׳ מאיר אנג׳יל, שהלך לסופיה ומשם לצפת, מחבר ספר ״מסורת הברית״ ו״מסורת ברית הגדול״ (שע״ט—שפ״ב); ר׳ משה די ליריאה, ר׳ יהודה הנקרא שלמה חולו ור׳ משה ברוך, נזכרים כדיינים בשנת שס״ו; ר׳ יהודה קארו בן רבי יוסף קארו, והוא הוציא לאור שו״ת אביו (שלוניקי ישמ״ח); ר׳ אשר ברודו, סגי נהור, והוא היה רבו של ר׳ אשר הכהן ן׳ ארדוט; ר׳ יהודה בנבנשת; ר׳ יהודה טאייטאצאק שעבר לניקופול, חזר לשלוניקי והוציא את כתבי ר׳ יוסף ור׳ שמואל טאייטאצאק בשם ״שארית יהודה״ (ש״ס); ר׳ יהודה ברודו, שמילא באופן זמני משרת מרביץ תורה בק״ק שלום אחרי שנת שס״א; ר׳ יצחק ב״ר יוסף פארדו, ראש ישיבת ת״ת, ור׳ אברהם אחיו (בסוף ימיו הלך ר׳ יצחק לאישקופיה ונפטר שם); ר׳ אברהם נחמיאש, חתנו של הדיין ר׳ דוד ן׳ נחמיאש, פוסק ו״ריש מתיבתא״, נפטר בשס״ד; ר׳ יוסף די נוביש, חתנו של ר׳ יהודה בנבנשת, הביא לדפוס, יחד עם ר׳ מאיר די בוטון, את ספר ״לחם משנה״ על הרמב״ם לר׳ אברהם די בוטון (שס״ד—שס״ו); והדיין אפרים ב״ר אברהם ן׳ נחמיאש, נזכר בשנת שס״ה; ר׳ שמואל בכמהר״ר פרחיה הכהן, מחותמי ההסכמות, חכם, פוסק, מליץ ומשורר, והוא היה אביו של ר׳ חסדאי הכהן פרחיה, נפטר אחרי שנת שע״ב בשיבה טובה, (שיריו נשארו בכתובים וחלק מהם הופיעו בהקדמות לכמה ספרים); ר׳ יוסף פיג׳ון, ״בקי גדול בדיני שחיטות ובדיקות״ ועל פי הוראותיו נהגו בשלוניקי, נפטר אחרי שנת שס״ט; ר׳ דוד פ׳לורנטין, חתנו, ״ראש הבודקים בשלוניקי״; ר׳ שבתי בכמה״ר יונה ״האשל הגדול״, מחבר שו״ת ״שי למורה״ (תי״ג), נפטר בק״ש לפני שנת שפ״א; ר׳ יוסף חאליגואה; ר׳ יעקב בן נחמיאש, ״חכם זקן ובעל הגדה״; הדיין ר׳ שמואל יצחק; הדיין דוד קונפורטי, תלמיד ר׳ שאלתיאל חפץ, והוא היה אבי אביו של מחבר ״קורא הדורות״; ר׳ יוסף חאנדאלי שהלך לאישקופייה (הוא אביו של ר׳ יהושע חאנדאלי).

בין חבריו המצויינים של ר׳ שמואל חיון ידועים:

ר׳ יצחק הכהן, נפטר בשס״ט; ר׳ יעקב ב״ר מאיר עראמה, דיין, ״חכם גדול״ ועסקן צבורי, נפטר בלי בנים בשע״ב; יוסף ב״ר בנימן סאמיגה, שהלך לויניציה והיה מרבני העיר ההיא, כתב שלושה ספרים שנדפסו בחייו וביניהם ״מקרא קודש״, ו״טעמי המצות״ (שמ״ו), נפטר בויניציה בשפ״ט; האחים הדיינים ר׳ יהודה קונפראדו ור׳ שמעיה, בני ר׳ משה די מדינה ונכדי הרשד״ם, שהיו מגדולי העיר (ר׳ יהודה נהרג בשנת שע״ד ע״י גוי שנשכר לשם כך ע״י בעל דין יהודי אלם. היהודים נקמו את נקמתו והרגו את הפושע. ר׳ שמעיה אחיו נאלץ לצאת משלוניקי אחרי שנת שע״ו. הוא הלך לויניציה ושם היה מרבני העיר. כאביהם, גם הם תמכו בהדפסת ספרים. ר׳ שמעיה כתב שירים והוציא לאור ספר דרשות אבי אביו ״בן שמואל״, שפ״ב, נפטר בויניציה בשנת ת״ח); ר׳ שם טוב די שאלודיש, פוסק ומעיין גדול, אחד מפסקיו הופיע בספר ״משפט צדק״ לר׳ מאיר מלמד (חלק ב,

ס״י כ״ד) ומשם נראה שכתב פסקים רבים ולמד יחד עם ר׳ מאיר מלמד, כפי הנראה בישיבת ר׳ אהרן ן׳ חסון, נפטר בשע״ד; ר׳ גדליה רוסאנו, בין חותמי הסכמות הקהל בשנת שע״ח; ר׳ יצחק ב״ר משה קאמפילייאש, נזכר כדיין בשנת שע״ה, נפטר בשע״ז; ר׳ יוסף אברבנאל, נזכר כדיין בשנת שע״ה; דניאל טאלבי, נפטר בשע״ח; ר׳ יוסף לבית הלוי, אחיו של ר׳ שלמה הלוי הזקן, היה פעיל עד סוף ימיו, חתימתו באה בכ״ט בחשוון שע״ח בין גדולי רבני העיר, נפטר בט״ו אלול שע״ח; ר׳ אברהם פאשאריאל, ״חכם ובעל ישיבה״, חתנו של ר׳ לוי קוזין; ר׳ שמואל פ׳לורינטין, ראש ישיבת ק״ק שלום, „סיני ועוקר הרים״, פוסק, היה זמן מה ראש ישיבת תלמוד תורה, עוסק בצרכי צבור, אף כי סבל מחולי העיניים, היה פעיל עד סוף ימיו, נפטר בשע״ה; ר׳ יהודה ן׳ נחמיאש, נפטר בשע״ח; ר׳ דוד הלוי, ״מרביץ תורה בישראל ודורש לעמו ישראל״ נפטר בשנת ש״ף; ר׳ חיים ן׳ זונין ור׳ יוסף אסייג נזכרים כדיינים בשנת ש״ף; החכמים השלמים דניאל זרם, יעקב כהן ויצחק אליאש; ״הרב הגדול״ ר׳ שלמה ב״ר אהרן ן׳ חסון, חתן ר׳ אליהו רוסאנו, פוסק, תשובותיו ״בית שלמה״ ו״משפטים ישרים״ (יחד עם שו״ת של ר׳ שמואל גאון) הופיעו בשנות ת״ף ותצ״ב, נפטר שפ״א; החכמים שמשון חבילייו, שולימה שיראנו ויצחק פ׳ראנקו, נפטרו במגיפה של שנת שפ״א; ר׳ יהודה בכמהר״ר שמואל עוזיאל נזכר כדיין בשנת שס״ח; ר׳ שלמה ג׳וקליל נזכר כדיין בשנת שצ״ח; ר׳ יוסף ב״ר יעקב עוזיאל, שנסע לקושטא, נפטר שם בשנת שפ״א, והוספד ע״י ר׳ יהושע בנבנשתי.

עוד היו באותה תקופה: ר׳ יצחק ב״ר שלמה לבית הלוי הזקן, ״ראש ישיבת מק״ק עץ חיים, כולל בחכמות וחסיד ודרשן״, מליץ ופוסק, הוציא לאור ספרי אביו, היה מחותמי הסכמות הקהל בשנת שע״ח, נפטר בשפ״א; ר׳ אברהם לבית הלוי ב״ר יוסף, כתב שו״ת ״עין משפט״ (שלוניקי תרנ״ז) [13] וכן ״הלכות מתנה ומחילה״, שנשארו בכ״י, נפטר בקיצור שנים; ר׳ יצחק ב״ר אליהו ברקי, הרביץ תורה בתלמידים; ר׳ ישראל אבא, כולל בכל חכמות ״בעיון התלמוד ובפסק ובדרוש ובקבלה ובפילוסופיה״, מתלמידיו היה אביו של ר׳ דוד קונפורטי; ר׳ יוסף חזן, נכד ר׳ יוסף טאייטאצאק, נפטר בשפ״ב; שמואל אוני, נפטר בשפ״ב; ר׳ דוד טירמישי ״ריש מתיבתא״ נפטר בשפ״ג; משה אלקלעי, נפטר בשפ״ה; ר׳ יהודה פראנקו, ״נר ישראל״, נפטר בשנת השמ״ם; ״הרב הכולל״ אליהו רוסאנו, מחותמי ההסכמות, ״חכם גדול ועשיר, תורה וגדולה במקום אחד״, נפטר בשפ״ו; ר׳ אברהם ביגה ״תיק של שלמות״, נפטר בשפ״ט; ר׳ ברוך בכמהר״ר שמואל ן׳ ברוך, ״פאר החכמים״, נפטר בשפ״ט; יעקב שמריה, נפטר בשפ״ט; הרב המובהק, הרופא, ר׳ משה בן פרחיה הכהן, נפטר בש״ץ; החכם השלם, הרופא, דוד עוזיאל, נפטר בשצ״א; ״החכם החשוב״ ר׳ אליעזר קאוליירו, נפטר בשצ״א; החכמים משה אליאש ור׳ שם טוב אישפאנייה, נפטרו בשצ״ב; ר׳ אברהם אישפאנייה, ״חכם גדול וזקן מופלג״, נפטר בשצ״ב; ר׳ שמואל אישפאנייה, הנפטר לפני ש׳ שצ״ב; ר׳ נסים ב״ר יצחק לבית הלוי, אחיו של ר׳ שלמה לבית הלוי הבחור, ״חכם גדול ופייטן״. נפטר בשצ״ג; החכמים ר׳ נתנאל ור׳ יצחק פארדו, שהיו מפקידי ת״ת; ר׳ אלעזר, ר׳ מתתיה, ר׳ חיים ור׳ אברהם, בניו של מהרש״ך (ר׳ חיים נפטר בשצ״ז ור׳ אברהם — בשנת ת׳); ר׳ אלעזר הכהן, כפי הנראה בן חמישי למהרש״ך; ר׳ יצחק ב״ר אברהם יצחקי, נזכר כדיין בשנת שצ״ג, וסופר בקי כאביו.

כן נזכרים באותו פרק זמן: ״החכם הכולל״ שמואל בכמהר״ר ברוך בכמהר״ר שמואל ברוך, פוסק, נפטר לפני שצ״ה; ר׳ וידאל סיד, מהרבנים העשירים, נפטר בשצ״ד; ר׳ שלמה ן׳ מאייור (השני), נפטר בשצ״ד; ר׳ יהודה עוזיאל, ״חכם גדול וחריף, הרביץ תורה בתלמידים״, נפטר בשצ״ד; ר׳ שלמה פארדו, ור׳ אליהו גואלטיל ״מעיין גדול ופלפלא חריפא״, נפטרו בשצ״ה; ר׳ שמואל עוניקינירה, נפטר לפני שצ״ח; בנימין נסים, נפטר בשצ״ח; ר׳ עזריה זאבי בקי בחכמת הדקדוק, ובנו ר׳ ישראל שעלה והתיישב בירושלים; ר׳ שם טוב די תומאר; ר׳ לוי קורדילייא ור׳ יוסף שם טוב, שהיו ״חכמים בעלי ישיבה״.

---

1 אמאטוס, הסינטוריה השביעית, בהקדשה לדון גדליה בן משה ן׳ יחייא (אוגוסט 1561).

2 ר״ת: בתי כנסיות ובתי מדרשות. לפי מקור אחר נשרפו י״ח בתי כנסיות. הי״ב האחרים היו בתי מדרשות.

3 ר״ת: בעוונותינו הרבים ארבע מיתות בית דין. כפי הנראה מאה נשרפו ומאה מתו או נהרגו עקב השריפה.

4 [ייניצ׳ארים — אנשי הצבא המקצועיים של הקיסרות העותומאנית; ייני־צ׳רי, בטורקית: חיל חדש, שגויס מבין הנוער של האוכלוסיה הנוצרית אחרי שהעבירו אותם לדת האישלאם].

5 ראה בספרי HIS, עמ׳ 120—132, רשימת המסים, סדר התשלומים, כללי המסים, אופן ההערכה, ספרות וכו׳.

6 שם, עמ׳ 89—90. ר׳ גם כן ״מאמץ כח״, דרוש א׳.

7 מס כזה היו משלמים גם הספרדים של אמשטרדם וקוראסאו לקהילתם. בקוראסאו היו משלמים ¼ למאה. עמנואל: History of the Jews of the Netherlands Antilles, חלק א׳ פרק רביעי, עמ׳ 56—57.

8 ״דמודעא זו בכל הארץ דבכל שנה ושנה שהולכים היהודים ליריד דולייא וכמעט דלא יבצר בכל שנה דאינו נמצא שם שליח מד׳ ארצות של א״י״. (ר׳ אברהם די בוטון, ״מחזה אברהם״, דף י״ט, ב).

9 ר׳ פרטים בספרי HIS ע׳ 255—260; ״מצבות שאלוניקי״, ח״א, עמ׳ 204—213.

10 בין מצבות בית החיים של יהודי שלוניקי, שמורה עברי אחד קלקל בזדון, נמצאו כתובות של שלושה או ארבעה רופאים מאותו זמן. אפשר ששם אחד מהם הוא דון יצחק בן אליהו. הרופא יוסף התמרי הנזכר אצל רשד״ם לא היה משלוניקי.

11 מכאן ראיה שהשוחטים למשפחת ברכה היו במשרתם עוד מזמן מהרש״ך. כידוע רק למשפחות ברכה, מולכו ואישטדושה (איסטרומסה) הייתה להם הזכות להיות שוחטים בשלוניקי. בהשתדלות מורי ורבי רבי בן ציון עוזיאל ז״ל, בזמן כהונתו כרב ראשי, הייתי אני השוחט הראשון שלא היה מיוצאי המשפחות האלו.

12 כפי הנראה הוא זהה עם ר׳ אברהם יצחקי מחבר קונטריס על בדיקות הריאה שהשתמש בו ר׳ יוסף מולכו בספרו ״שלחן גבוה״ (יורה דעה סי״ לט), הואיל והמחבר נשאל מקומורג׳ינה על יד שלוניקי (שם, סי׳ ל״ט אות כ״ה).

13 הוציאם לאור ר׳ דוד פיפאנו עם הקדמה על משפחת המחבר.

הקהלים תחת הנהגה אחידה
שע״ח–ת״א (1618–1651)

״הסכמות״ לטובת הציבור

הרבנים לא הגבילו עצמם רק ללימוד התורה והחכמות. הם היו בדרך כלל, בשיתוף עם כמה גבירים, מנהלים את הקהלים, ובפרט את המוסד המשותף תלמוד תורה הגדול; הכל בצדק וביושר, בלי משוא פנים. הם השתדלו לפתור את הבעיות הציבוריות וההלכתיות העקרוניות, ואת הבעיות היומיומיות, כמיטב יכולתם.

בשנת שע״ד, למשל, תיקנו ראשי הקהלים והרבנים ארבע הסכמות בנוגע למכירת הבדים לרשות, כיוון שבמכירה הזאת היו מעוניינים כל הקהלים.

באותו זמן הסכימו להמשיך ולגבות את כל ה״גאבילות״, כמו שהיה נהוג עד אז, וכן לכונן בין כל הקהלים, ארבע ״משמרות״ [1], מאנשים ״בעלי צורה״, שיתעסקו בכוללות העיר. כל ״משמרה״ תשרת שלושה חודשים, וחוזר חלילה, ובכל ״משמרה״ — יצטרף עימהם החכם השלם ר׳ שמעיה די מדינה.

בשנת שע״ו הסכימו לעשות ״עריכה״ (הערכה) כוללת בין כל היהודים לשש השנים הבאות, כדי לקבוע את גובה המסים. על פי העריכה הזאת היה כל יהודי מחוייב לשלם את המס שהוטל עליו.

בגלל השריפה הגדולה של שנת ש״ף (1620) והמגיפות השונות, לא יכלו כמה מהיהודים לשלם את חובותיהם לגויים או לישמעאלים, וכתוצאה מכך נאלצו למכור להם את חזקות בתיהם, חנויותיהם או קרקעותיהם. הואיל ולפי ההסכמות הקודמות גם אחרי המכירה היתה צריכה להישאר זכות החזקה ליהודי, היו הגויים ממאנים לקנות חזקות כאלו, והיו בין הגויים שדרשו מהרשות לאסור את בעלי החוב היהודים. לכן, ר׳ שלמה הלוי הבחור, אחרי שנשא ונתן בעניין הזה עם הסופר הבקי ר׳ יצחק, בן הסופר המומחה ר׳ אברהם יצחקי, התקין שבשטר מכירת החזקה לגוי, יכתוב המוכר ״שלא ישאר זכות ליהודי כלל בקרקע ושיהיה רשאי הגוי למכור החזקה ליהודי אחר״. ר׳ חיים שבתי מצידו התנגד לאלו שהיו אוסרים את בעל החוב שירד מנכסיו ולא היה יכול לשלם [2].

לפי המנהג אז היו פרנסי תלמוד תורה היוצאים מ״המעמד״ (הוא הוועד הראשי), בוחרים בעצמם את הפרנסים שימלאו את מקומם. האנשים המעוניינים להיות פרנסי תלמוד תורה היו פונים איפוא אל רבני העיר וגדוליה כדי שידברו על לב הפרנסים היוצאים, לבחור בהם. לכן הסכימו פרנסי ת״ת בשנת שפ״ג ששום פרנס של תלמוד תורה לא יוכל לקבל חכמים או גדולי העיר שידברו עימו או שישפיעו על מינויים אלה. חתמו על ההסכמה הזאת: ר׳ משה בדרשי, ר׳ שלמה ן׳ ברוך, ר׳ שלמה חננאל, ר׳ חייא יאודה בנבנשת, ר׳ משה לבית חזן, ר׳ יצחק אלקבץ הלוי ור׳ דוד בוזאלדו.

להגנת זכויות האישה נתקנה ההסכמה דלהלן: היו מקרים בהם היו הבעלים מדברים על לב נשותיהם לוותר על חלק מסכום כתובתן, או שתצהרנה כי כבר קיבלו את דמי הכתובה. רבני הכולל התקינו, שהודאה כזאת מצד האישה לא תועיל אם לא חתם עליה אחד מן החכמים הרשומים שבעיר, וכן שבהצהרה יירשם הטעם, על מה ולמה נעשה כתב ההודאה [3].

דאגת הרבנים היתה נתונה לשמירת השבת, ובמלוך אחד מהשולטנים היו ״קונים״ את העיר מה״סובאג׳י״, מה״ג׳אור נאיבי״ או מראש הייניצ׳ארים (הנקרא ״ייאש באשי״), כדי לעשות עירוב בעיר כולה, ויוכלו להוציא מרשות לרשות ביום השבת. ״קניה״ כזאת נעשתה, למשל, בשנת ר״ף, במלוך שולטן סולימן, וכן בימיו של ר׳ יצחק חנן, במלוך שולטן מחמד הרביעי. הואיל והשולטנים לא היו מאריכים אז ימים על ממלכתם, התקינו לבסוף שהעיר ״נקנית״ למאה שנים, כמו שעשו בשנת תקכ״ג. ראש הרבנים היה מכרך על העירוב וגונז בקבוק שמן זית במוסד תלמוד תורה לזיכרון [4].

"מס הבגדים"

כמו שראינו לעיל, נאותו השולטנים לבקשת יהודי שלוניקי לקבל כמות אריגים כל שנה תמורת המסים. לפי המקורות היה סדר המס הזה כדלקמן: כל קהל וקהל היה מעריך את בני קהלו, וכל איש ואיש לפי עשרו היה משתתף במספר חתיכות האריגים ביחס למספר הכללי שהיה מוטל על כלל יהודי העיר. ועד מיוחד היה קונה את חתיכות האריגים מהאורגים, או מסוחרים יהודים שהיו במשא ומתן עם האורגים. ה"ייאש באשי", או ה"ג'וחה אימיני", היה ממונה מטעם הרשות לקבל את האריגים בחשבון ונותן אותם במקום ידוע הנקרא "אנבאר" (מחסן). השמאי היה מעריך את החתיכות לפי שרירות ליבו, ולעיתים קרובות היו צריכים לשחדו כדי שיעריך אותן בשווין הנכון. סך ערך כל החתיכות היה צריך להיות שווה לסך המסים המוטלים על היהודים לפי מספר הגברים. כשהכל היה מוכן, היו מסדרים את החשבון עם ה"מובאשיר" (פקיד). בדרך כלל היה ה"מוסילין", כלומר המושל הכללי, שולח את האריגים לקושטא. אולם לפעמים היו היהודים עצמם צריכים להביא אותם לקושטא ולמסור אותו ל"דפטירדאר" (שר הכספים) או לבא כחו.

סוחר יהודי.

Mercader Jidio

השולטן היה מטיל מסים חדשים לבקרים או משנה ומגדיל את המכסות בפרט על היהודים ועל היוונים. בשנת שפ"ח, למשל, היו היהודים מחויבים להוסיף על מספר חתיכות האריגים (שרבני הזמן מכנים "בגדים"), שהיוו תחליף למסים; לא היה למס הזה קצבה ולא היה לחתיכות מידה קבועה. בהתחלה הוסכם שישלמו רק 1200 חתיכות; 1000 מגוון כחול ו־200 מגוון אדום. בזמנו של ר' שלמה הלוי הבחור, (נפטר בשנת שצ"ד), היו חייבים כבר למסור קרוב ל־4000 חתיכות. בזמן ר' משה חיים (נפטר בשנת תמ"ה) היו נותנים מ־1200 עד 3500 לפי פקודה הבאה מקושטא.

בזמן הרשד"ם היתה כל חתיכה בת 23 אמות בערך. בזמן ר' דניאל אישטרושה, בערך בשנת שצ"ט, היתה החתיכה בת 32 אמות. בשנת התי"א היתה כל חתיכה בת 75 אמות.

כל אמה היתה שוה, בזמן הרשד"ם, מ־55 עד 67 "לבנים". המחיר עלה כמובן עם ירידת ערך הגרוש. לכן כתב ר' שלמה הלוי הבחור: "מס הבגדים הוא ענין גדול וסך מרובה מה שאין הפה יכולה לדבר... השמע עם כדבר הזה מיום סור ישראל מעל אדמתם".

ה"ייאש באשי" היה מפקח על טיב העבודה. אם גוון הצמר לא היה יפה, הוא היה לוקח את הצמר בחזקה מהיצרנים ושורף אותו, כמו שאירע לאישה אחת ששרפו לה את הצמר שנמסר לה לעיבוד. לפעמים היו הטורקים פוסלים את הצמר בזדון והיו צריכים לשחדם כדי להצילו מידם. חשוב להעיר שבגלל המלחמות עם ויניציה קשה היה מאוד למצוא צבע מסויים שהובא מהודו, כדי לצבוע את האריגים בגוון הנדרש — ולא היה קץ לקשיים.

המצב הכלכלי

בגלל המלחמות והמסים השרירותיים הלך המצב הכלכלי בשלוניקי בסוף המאה השש עשרה והורע מיום ליום. ערך ה"לבנים" (או ה"אזיס") ירד פלאים. בזמן הרשד"ם, למשל, היה הגרוש שווה מ־40 עד 50 "לבנים". ברבע הראשון של המאה השבע עשרה היה כבר הגרוש שווה מ־80 עד 140 "לבנים". רבים מהפועלים היגרו לוויריה, אישקופיה או רודוס, והנשארים בעיר דרשו תוספות למשכורתם. לרגלי ירידת שער הגרוש עלו מחירי הצמר, האניל וכו'. בגלל השריפה הגדולה של שנת שממ"ה והמגיפות הגדולות מאותה שנה והלאה, ירדו חלק מהעשירים מנכסיהם; רבים מתו, ואחרים יצאו את העיר. למרות זאת היו הקהלים מחוייבים למסור לשלטונות את מתכונת חתיכות האריגים כמקדם מאז, כי גובי המסים בקושטא דרשו בחזקה את המסים מכל מדינה ומדינה ומכל עיר ועיר ולא התחשבו במצבן הכלכלי. לכן הסכימו הקהלים בשנת שפ"ח, שכל קהל וקהל יהיה אחראי לשלם את החלק המגיע בעד "יחידיו" בלבד ובעד היורדים מנכסיהם או הבורחים בהיחבא משלוניקי. ברם גם התקנה הזאת לא הועילה.

בגלל המגיפות, היו הקהלים וחברת תלמוד תורה מחוייבים לתמוך במספר גדול של יתומים ואלמנות, וכן בתלמידי חכמים, שקיימו את התורה מעוני, ולהקציב סכומים לפדיון שבויים, לעוברים ושבים, לשליחי ארץ ישראל, וכו'; ובאו ימים ששלוניקי "הגיע לארץ בחוסר כל מעושר ונכסים... וכלתה פרוטה מכיסם".

בגלל האסונות והמחלות ונטל המסים התמעטו האוכלוסין של היהודים אז ב־25 אחוז — מחמת מיתה ובגלל ההגירה. הנני משער שבשנת שצ"ו היו בשלוניקי לכל היותר שלושים אלף

יהודים או ששת אלפים בעלי בתים; רובם עניים מרודים, מעטים שמצבם בינוני ועשירים בודדים. 3500 חתיכות האריגים המיועדות למס היו שוות יותר משבעה מיליון לבנים, כלומר בערך 1150 לבנים על כל משפחה. היה זה סכום גדול מאוד. אין להתפלא איפוא אם ועד הקהלים לא יכול לשלם את המס לשנים שצ״ה, שצ״ו ושצ״ז.

אדוני מחוז שלוניקי: המוסילין (המושל הכללי), ה״ערכי״ (השמאי), וגובה־המסים, באותה תקופה, התחשבו בדרך כלל במצב היהודים וניסו לעזור ולהקל. אך כאשר הגיע אז ״קאדי״ (שופט) חדש לעיר בשם אראבשיאצב, הוא האשים את גובה־המסים קולילי סאפיר בהתרשלות במשרתו וכתב נגדו לממונים בקושטא. גובה־המסים נקרא לבירה, והוצא להורג לפני השולטן באביב של שנת שצ״ז, למרות שתושבי שלוניקי במכתבם לגדולי המלכות המליצו לתת לו חנינה. השולטן דאז, מוראד הרביעי, עריץ ותאב לכסף, ביקש מהקהלים למסור מיד את האריגים באמצעות שלוחים ישירות לקושטא. כל בני העיר נבהלו. ״צרה כזאת״, כתב ר׳ חיים שבתי, ״לא נהיתה כמוה מיום היותנו בעיר הזאת״. הם שלחו את ״החכם המרומם כה״ר יהודה קוב׳ו והגבירים נבונים ונשאים הה״ר יצחק ן׳ נחמיאס וה״ה יוסף כהן נהר בכ״ר אהרון נ״ע והה״ר שמואל מלמד והה״ר זכריה שולם והה״ר יוסף לוביל״ עם יפוי כח להוציא עד שלושים ״משאות״ (כיסים) [5] על מתנות ושוחד כדי לקדם את העניין. על יפוי הכח הזה חתמו ״הרבנים וטובי העיר זקניה וגדוליה״ ביום הששי כ״ו בשבט שצ״ז (1637).

הריגת ר׳ יהודה קוב׳ו

המשלחת מסרה ל״דפטרדאר״, הוא שר הכספים, את האריגים־המסים לשנת שצ״ז, והלה מכר אותם במכירה פומבית. בגלל המגיפה שפשתה אז בקושטא ובגלל המצב הכלכלי, שהיה רע מאוד בעיר, נמכרו האריגים בפחות משווים. ה״דפטרדאר״ דרש מהמשלחת הוספה של שלושים ״כיסים״. ראש המשלחת, ר׳ יהודה קוב׳ו, ערער על כך וביקש שיעריכו את האריגים לפי מחיר הצמר והעבודה. הוא חשש, בצדק, שמא ידרשו הוספה כזאת גם לשנים הקודמות שצ״ה ושצ״ו.

Parada militara en Constantinople al siecolo 17.

מצעד צבאי בקושטא בתחילת המאה הי״ז.

לאסון יהודי שלוניקי לא נמצאו אז בקושטא יהודים בעלי השפעה וקרובים למלכות, כדון יוסף נשיא וכרופאים יוסף המון ויהודה די שיגורה בזמן ר׳ משה אלמושנינו, כדי להמליץ בעד המשלחת ולהשפיע על השולטן. ר׳ יהודה קוב׳ו הואשם בזיוף האריגים והוא וחבריו השלוחים יצאו בקולר והושלכו לבור. אין ספק בדבר שבשעה האחרונה הסכימו לשלם את ההוספה הנדרשת אולם כבר היה מאוחר. ר׳ יהודה קוב׳ו הוצא להורג מצד המלכות בשבת ט״ז באלול שצ״ז, קרבן קהלי שלוניקי. הוא לא חת ממוות. הוא הגן על עדתו, אף כי ידע מראש שחרב מונחת על צוארו, ולמרות שידע כי גובה־המסים הטורקי של שלוניקי הוצא להורג, כאשר הוא וחבריו שהו בקושטא, הוא ערער על דרישות החמס של השולטן ושילם על כך בחייו.

הריגת ר׳ יהודה קוב׳ו אינה הפתעה או דבר יוצא מגדר הרגיל אז. שולטן מוראד הרביעי היה ידוע כאכזר ורודף בצע. הוא ציווה, למשל להרוג כמה נוצרים באמתלה שהם בוגדים במלכות. אולם לאמיתו של דבר — כדי לרשת את הונם. בשנת שצ״ז (1637), דרש וקיבל מהקונסולים הזרים בקושטא 36,000 טאלאר, וכן ציווה להרוג כמה ויזירים וראשי ייניצ׳ארים רק כדי לקחת רכושם. בשנת שצ״ו שלח פקידים אל בתי העשירים היהודים בקושטא באמתלות שונות ולקח מהם אבנים טובות ומרגליות. הוא אסף כסף וזהב לבלי חוק והפך להיות השולטן העשיר ביותר בהיסטוריה של טורקיה, עד שבמותו — כך מסופר — הניח אחריו שלושים מיליון דוקאט זהב.

שולטן זה לא התחשב כלל בחיי נתיניו. הוא היה השולטן היחיד שהעז להרוג אף את ראש הדת המושלמי, המופתי, ״שייך איל אישלם״. הוא הרג גם את ראש ההגמונים היווני של קושטא ואף ציווה להרוג את שני אחיו שלו, מלבד מספר גדול של אנשים עשירים ובעלי אחוזות. מספר קרבנותיו עלה עד מאה אלף נפש. אין להתפלא, על כן, אם ציווה להרוג את החכם השלוניקאי, שהעז לערער נגד העוול שעשו לבני עדתו.

ברם אם לגבי מקורבי השולטן לא היה זה מעשה יוצא מגדר הרגיל, על יהודי שלוניקי עשתה הריגת ר׳ יהודה קוב׳ו רושם נורא ומדכא, וראשי הקהלים השתדלו עד כמה שאפשר למנוע בעתיד אסון כזה.

כיוון ״שברחו רבים מפני חמת המס הכבד הזה וכמעט נתרוקנה העיר״ כדברי מהרח״ש, שלחו רבני העדה וגדוליה שלוחים לקושטא לתבוע מהעשירים השלוניקאים שברחו לשם, לשלם את המגיע מהם לפי ההסכמות, כלומר חמש פעמים המס של השנה לגבי אלה שעזבו העיר, ופי שלוש אם עלו לארץ ישראל. הם כתבו ליהודי שלוניקי שהתיישבו במקומות אחרים שגם הם ישלמו את חובם. ר׳ משה בנבנשתי, אז צעיר לימים, הגן על העשירים. לא כן ר׳ שלמה ן׳ מובחר, שהסכים עם רבני שלוניקי וכתב שהדין עימהם ביותר שאת.

התליין הראשי ועוזרו.

El "djelat" i su ayoudador.

מפקח הכספים הראשי ועוזרו.

El Capo Controlor de las Finanças i su ayoudador.

איחוד הקהלים — ייסוד הרבנות הראשית

בהתחלה היה ה״מרביץ תורה״ של הקהל בדרך כלל רב מובהק, וראוי לסדר גיטין וחליצות ולפסוק הדין אפילו במשפטים הכי מסובכים. אולם במהלך השנים לא כל מרביצי התורה היו מוכשרים לכך, והיה צורך להעמיד דיינים מומחים לכל בני העיר. מצד אחר התחילו הרבנים החשובים להכין את הקהלים למין איחוד או קונפידיראציה, ולמטרה זו הוציאו שישה מראשי הרב־

נים בי"ט סיון שע"ז, איסור לחכמים להתקשר בעתיד עם איזה קהל להיות להם לרב או לדיין בלי אישור מצידם, כי רצו להיות בטוחים כי ה"מרביץ תורה" יהיה רב מובהק. לרבנים החדשים של הקהלים לא התירו לסדר גיטין וחליצות או להתערב במשפטים שבין יחיד ויחיד פרט לרבני הקהלים שבאותו תאריך כבר שימשו בתפקידים אלו; לאלה הותר להמשיך בתפקידם. כן אסרו למנהיג או לפרנס להתקשר עם קהלים אחרים. בו בזמן תיקנו כי אסור ליחידי הקהל להיבדל מקהלם או לעשות איזה הסכם עם קהל אחר אלא "כל הקהלים חייבים להיות בדעה אחת, עדה אחת, עם אחד ואחדות אחת" [6].

כשבע שנים וחצי אחרי כן, בכ"ג בטבת שפ"ה, הסכימו רבני וגדולי העיר למנות חמישים ושמונה אנשים חשובים מבין יחידי כל הקהלים, על פי הגורל, שעל פיהם תהיה כל הנהגת העיר. הממונים האלו היו חלוקים לשלוש משמרות. כל משמרה תנהיג ענייני הכלל במשך זמן מסויים לסירוגין, ולכל משמרה מונה מזכיר הנקרא "סופר הקהילה". סופר זה היה חייב למסור חשבון הכנסה והוצאה בכל שבוע לסופר הגדול של תלמוד תורה [7].

בו בזמן שגדולי העיר השתדלו לאחד את הקהלים התחזקו הרבנים המובהקים לאט לאט בהנהלת הרבנות. עוד מזמן ר' אהרן ן' חסון הלכה השפעת מרביצי התורה של הקהלים והתמעטה. באופן בלתי רשמי התחילו כל היהודים בעיר מתחשבים יותר ויותר בדעתו של ראש ישיבה מפורסם, גדול בתורה ובמעשים, כפי שמעיד ר' יעקב די בוטון, שעוד "משנים קדמוניות היה מקום מיוחד בפרט לרבנים מובהקים ז"ל לדון לכוללות העיר", לפעמים בניגוד לרב המיוחד של הקהל. אולם אף על פי כן היה הנתבע יכול לכוף את התובע להופיע לדין לפני החכם שבקהלו.

"רב הגדול" — ראש הקהילה

בדורות הראשונים היו מרביצי התורה של הקהלים פוסקים הדין לבדם, בינם לבין עצמם. מהתחלת המאה השבע־עשרה התחילו כמה מהפוסקים להריץ תשובותיהם לרב היותר גדול בתורה או לראש ישיבה מפורסם, לקבל הסכמתם. הרב בר־הסמכא היה מוכר, אם לא בתור הרב הראשי, לפחות בתור החכם היותר גדול בעיר, ולכן קראו לו "הרב הגדול" [8]. קרוב לודאי שאחרי הריגת ר' יהודה קוב'ו הסכימו ראשי הקהלים "לשים ראשים ורבנים עליהם ועל פיהם יקום דבר המשפט על פי התורה, וקבלו עליהם ד' רבנים" [9]. אחד מארבעת הרבנים היה נקרא ה"רב הגדול", והשלושה הנלווים אליו היו מתוארים כ"רב הכולל", כלומר רב הקהילה. כפי הנראה מינו הפרנסים והרבנים בתור ה"רב הגדול" הראשון, את ר' יעקב רוב'יו, שהיה אז הרב היותר גדול בשנים, והמתואר במצבת קברו: "אדון כל הארץ, גבור ואיש מלחמה, הרב הגדול", השלושה הנלווים אליו בתור "רבני הכולל" היו אז ר' חיים שבתי, ר' אשר הכהן ן' ארדוט, ור' אברהם מוטאל.

ר' יעקב רוב'יו, נולד בשנת ש"ה בערך, היה רב מובהק ודרשן "חסיד בענייניו", ודיין עוד משנת שנ"ז. הוא נתמנה כאמור לרב הגדול, ונפטר בשנת ת' (1640).

ר' חיים שבתי נולד לאביו שבתי לפני שנת שט"ו. היה תלמיד ר' אהרן ששון, ואח"כ ראש ישיבת ק"ק שלום. אחרי פטירת הרב יעקב רוב'יו, נמסרה הרבנות הראשית באופן רשמי לר' חיים שבתי שעוד משנת שפ"ב כבר כינוהו חבריו בשם "הרב הגדול". נלוו אליו בתור "רבני הכולל" ר' אשר כהן ן' ארדוט, ר' אברהם מוטאל ור' מרדכי קלעי. אחרי מות הרבנים ן' ארדוט וקלעי נתמנו בתור רבני הכולל ר' מנחם שולם ור' דניאל אישטרושה.

מצבת ר' חיים שבתי.

Tomba de Rebi Haïm Chabetay.

מישיבת ר' חיים שבתי יצאו כמה רבנים ששירתו בתור מרביצי תורה ומורי הוראות בשלוניקי עצמה ובמקומות רבים. למשל, הפוסק ר' עזריה יהושע אשכנזי שנסע לאיזמיר, והוא היה בר פלוגתיה של ר' יוסף אישקאפה; ר' אליהו אלפאנדארי, מחבר "אליהו רבא", ור' אהרן קופינו — שהתיישבו בקושטא; ר' שלמה ב"ר אהרן אביוב שעבר לאישקופייה; ר' עזריאל בכה"ר מאיר סג"ל — לבלוגראדו; ר' יהושע חאנדאלי — לצפת, שם הרביץ תורה הרבה; ר' יעקב טרשה ור' משה הכהן שנקראו לרודוס, כל אלה מלבד חכמים אחרים מתלמידיו שנשארו בשלוניקי.

ר' חיים שבתי היה פעיל עד סוף ימיו. לעיתים קרובות היה מחוייב לברוח ולהיחבא מפני חמת המציק, הלא הוא גובה־המסים שהיה מגיע מקושטא. מנהג הטורקים היה לאסור את הרבנים וראשי הקהלים ולא היו משחררים אותם עד ששילמו המס בעד כל בני הקהילה. הוא הרשה לארבעים אנוסים עשירים שחזרו ליהדותם להשתקע בשלוניקי בתנאים נוחים ובזכויות יוצאות מן הכלל בנוגע לפריעת המסים. נפטר בשנת ת"ז, והניח אחריו ארבעה בנים: יוסף שנפטר

כארבעה חודשים אחריו, דוד, שבתי ומשה. ר' חיים שבתי, או בכינויו מהרח"ש, כתב פסקים רבים, שיטות ודרושים[10]. רוב כתבי ידו אבדו. מחיבוריו הופיעו בדפוס: "קונטריס מודעא ואונס", שהתחיל לכתבו עוד בחיי ר' שלמה הכהן; שו"ת לאבן העזר; שו"ת "תורת חיים" בשלושה חלקים; כמה שיטות; וכן "קונטריס עיגונא דאיתתא". הוא היה רגיל לאמר "כל המחמיר בעיגונא אין רוח חכמים נוחה הימנו". נשלחו אליו שאלות ממקומות רבים בעולם ואף מבראזיל. נזכר בכבוד ע"י חבריו ורבני זמנו, ובצדק כינהו מחבר כתובת מצבתו "ראש גולת אריאל".

ר' אשר הכהן ן' ארדוט, נולד לאביו אברהם, היה נכד ר' מאיר עראמה מצד אימו. רב מובהק וכולל בחכמות. עמד בראש ישיבת ק"ק ארגון שהיתה אחת מהיותר חשובות בעיר, ולמדו בה: ר' יעקב ב"ר אברהם די בוטון; ר' אברהם בנו; ר' ברוך אנג'יל המזכירו בספריו; ר' שניאור אברבאנאל, מעיין גדול ודרשן, שנפטר בקיצור שנים; ר' מרדכי פינצי; ר' אליהו קאטאלאן, הנזכר כדיין עוד בשנת הש"ף; ר' יוסף קאטאריבש; ר' אליעזר ג'ינילייו; ר' נפתלי הלוי; ר' אהרן הכהן פרחיה, ועוד. רבני זמנו כינו את ר' אשר הכהן ן' ארדוט בתאר "הרב הכולל". הוא היה מחותמי ההסכמות עוד משנת שע"ד. נזכר בתור פוסק בכמה ספרי חבריו. נפטר בשנת ת"ה.

ר' אברהם ב"ר יעקב מוטאל, נולד בשנת שכ"ח (1568) בערך. היה ראש ישיבת ק"ק לישבון ישן. בין תלמידיו החשובים נמנו ר' בנימין מלמד ור' אהרן לפפה שהתיישבו באיזמיר; ר' שמואל אדרבי, ר' אברהם ן' נחמיאש ור' יצחק אלקבץ, שעברו אח"כ לקושטא; ר' אשר זבולון — לבילוגראדו ומשם לסאראייבו; ר' עמנואל זונאנה שעבר לסופיאה, מלבד כמה וכמה תלמידים ששמם יבוא לפנינו בפרק הבא.

ר' אברהם מוטאל מילא מקומו של מהרח"ש בתור "רב הגדול" ונלוו לו ר' מנחם שולם, ר' דניאל אישטרושה ור' חיים אברהם הכהן פרחיה בתור "רבני הכולל". במות ר' דניאל לקח את מקומו ר' ברוך אנג'יל. ר' אברהם מוטאל כתב דרושים, שיטות ופסקים שאבדו. הופיע ממנו רק ספר "תורת נזיר" הכולל שיטה על מסכת נזיר, וקונטריס "שמות הגטין". נפטר בשנת תי"ח (1658). ידועים לנו שניים מבניו: בנימין, שהוציא לאור ספר "תומת ישרים" לר' תם ן' יחייא; וגרשון, שנפטר באיזמיר.

ר' מרדכי ב"ר שלמה קלעי נולד בשנת שט"ו בערך. היה תלמיד ר' יצחק פ'ראנקו, ר' אהרן חסון ור' אהרן ששון. הוא מתואר בכינוי "הרב הכולל". היה ראש ישיבת פורטוגאל־יחייא. בין תלמידיו המפורסמים נמנו ר' דניאל אישטרושא; ר' יוסף פרץ, שעבר ללאריסה; ר' יוסף צרפתי שאח"כ היה רב בסידרו־קאפסי; ר' אברהם חנניה, פוסק, שהתיישב בקושטא; ר' אברהם ברוך שעבר לגאנייא; הרופא יהודה חאנדאלי; ר' יוסף ור' משה ביזיש למשפחת הבדרשי; הפוסק ר' שלמה הכהן; ר' אליעזר מנחם מעיר ארטא, ועוד. ר' מרדכי היה ראשון לכל דבר שבקדושה בפרט לפדיון שבויים ולהשיא יתומות, ודאג במיוחד לאורחים ולגולים שהגיעו לעיר. כתב כמה פסקים שנשרפו בשנת ש"ף. אחדים מפסקיו הופיעו בספרי חבריו ובפרט בספר "מקור ברוך", לאחיו ברוך קלעי. נפטר בשנת ת"ו.

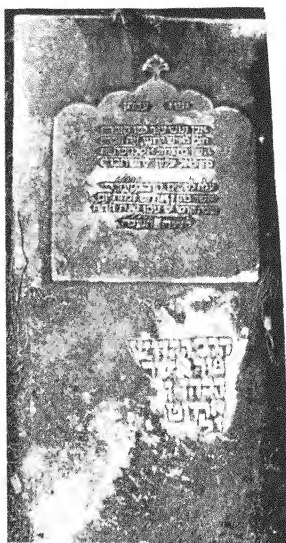
ר' דניאל אישטרושה נולד בשנת שמ"ב בערך. היה תלמיד ר' מרדכי קלעי. ישיבתו היתה בת שבעה מדורים או כיתות. תלמידיו הרבים היו גדולים בחכמה ובמעשים טובים. כמה מהם נתמנו לרבנים במקומות שונים, למשל: ר' דוד קונפורטי, שיסד ישיבה בירושלים, נמנה אחרי כן בין רבני מצרים, וכתב את הספר החשוב "קורא הדורות", אשר בו מסר לנו ידיעות רבות על רבני זמנו בכלל ועל רבני שלוניקי בפרט; ר' גרשון ב"ר אברהם מוטאל שנקרא לאיז־מיר; ר' גבריאל איספיראנסה — לצפת; ר' יעקב דניאל — לאישטיפ; ר' בנימן מודינה — למונאסטיר; ר' יוסף אשיאו ור' שמחה בר גרשון הכהן — לבילוגראדו; ור' שבתי רוסו — לארטה; מלבד כמה תלמידים שהיו רבנים חשובים בשלוניקי עצמה, למשל, ר' שבתי עמנואל חסן, מחבר ספר "חוסן ישועות"; הפוסקים ר' יצחק קאוואליירו ור' יוסף הכהן, ועוד.

ר' דניאל היה עניו מאוד וחסיד. כתב שו"ת, שיטות, חידושין, קונטריס שמות הגטין וכו'. חלק מתשובותיו הופיעו בספר בשם "מגן גבורים" יחד עם כמה תשובות של בנו דוד, וכן קונטריס שמות הגטין, וחידושים שהופיעו בספר "ירך אברהם" לר' אברהם אישטרושה.

ר' דניאל נפטר בזמן המגיפה של שנת תי"ד. מחבר כתובת מצבתו כינהו בשם "הרב הגדול".

מצבת ר' אשר הכהן ן' ארדוט.

Tomba de Rebi Asher Hacohen Ben Ardout.

קרוב לוודאי שהכיר את שבתי צבי בשלוניקי. שמות חבריו ותלמידיו הרבים יבואו לפנינו כפרק הבא.

פדיון שבויים

בזמן הרבנים מוטאל ואישטרושה נחרבו שלוש מאות ושש עשרה קהילות פולין על ידי הקו־זאקים תחת פקודת ההיטאן זינובייי בוגדאן חאמילניצקי, בשנות ת״ח ות״ט. הטאטארים הביאו לטורקיה, בפרט לקושטא, אלפי יהודים שבויים, מבין הנופלים בשבי והבורחים מהפרעות, וקהילות טורקיה התארגנו כדי לפדות את השבויים האלו. יהודי שלוניקי ״ראשונים לכל דבר שקדושה״ הצטיינו בהזדמנות זאת, למרות המגיפה הגדולה של שנת ת״ח, שעשתה שמות בעיר. הרבנים וראשי הקהלים הקריבו קרבנות גדולים כדי לפדות רבים מהשבויים האלה. הם התקינו שיש לשלם ״גאבילה״ מיוחדת על כל הסחורות הנסחרות בעיר, לטובת קופת פדיון השבויים. הגאבילה הזאת נתקיימה במשך שלושים שנה [11]. כמנהגם אז בכל טורקיה, היו פודים ראשית כל את הנשים והבתולות. אין ספק בדבר שיהודי שלוניקי ראו בצרות האלו חבלי משיח.

מילואים לפרק החמישי

רשימת החכמים והרבנים שפעלו בפרק זמן זה:

רבנים שלוניקאים נוספים שקיבלו משרת רב מחוץ לשלוניקי, היו: ר׳ יוסף אישקאפה בן הגביר שאול ״איש חיל רב פעלים...״, נולד בשנת של״א בערך, היה תלמיד ר׳ אהרן ששון, הרביץ תורה הרבה, נקרא לכהן כרב באיזמיר, שרוב תושביה היו ילידי שלוניקי, היה ממתנגדי שבתי צבי, כתב שני ספרים: ״ראש יוסף״, ו״עבודת משא״, שו״ת והלכות מסים, היה בסוף ימיו סגי נהור, נפטר בשנת תכ״ב; ר׳ יהודה ן׳ שאנג׳י, ר׳ אהרן ור׳ מאיר בני ר׳ אברהם די בוטון — שלושתם התיישבו בגאליפולי (ר׳ מאיר היה חתן ר׳ אהרן ששון); ר׳ יצחק מורינסי ור׳ ראובן חדידה, נתמנו לרבנים בניקופול; ר׳ אשר זבולון, תלמיד ר׳ דוד קונפורטי הזקן, נקרא לכהן כרב בבילוגראדו; ר׳ שמואל בן ברוך, פוסק, עבר לשראי בושנא; ר׳ משה די בוטון — לאנגורה; ר׳ יצחק אלבה — לאיזמיר, והיה אח״כ בין מעריצי שבתי צבי.

עוד היו בתקופה ההיא בשלוניקי: ר׳ ברוך בן אליקים; ר׳ שמואל קורפי; ר׳ יצחק מנחם, מגדולי ישיבתו של ר׳ שלמה ן׳ מאיור, נפטר בשנת ת״ב; ר׳ משה ברוך נפטר בשנת ת׳; ר׳ בנימן בכמה״ר חיים הלוי, נפטר בשנת ת״א; ר׳ אברהם פאלקון ״ריש מתיבתא״ שנתמנה כרב הכולל במונאסטיר, חזר לשלוניקי ונפטר בה בתי״ז; ר׳ יעקב עזרה, מחותמי ההסכמות, נפטר בשנת ת״ב; ר׳ חסדאי מאנדיל, נ׳ בשנת תב״א; החכם ״ישיש ונשוא פנים״ יצחק הלוי נפטר בשנת ת״ה.

באותו זמן חיו עוד: ר׳ דוד די קאשיריש שנסע לצפת ומשם עבר לירושלים; ר׳ נסים נתן, שעלה לירושלים ומשם — למצרים; ר׳ שמואל גורמיזאנו, שהלך לירושלים, כתב שיטות, דרושים וחדושים; ר׳ אפרים פינטו, שנסע לצפת; ר׳ אברהם שיראנו, מצויין בהלכה ״איש חיל רב פעלים דבר אחד לדור״, מגדולי ישיבתו של ר׳ שלמה הלוי הבחור ומחותמי ההסכמות, נפטר בת״ז.

בין רבני הזמן היו גם: ר׳ שבתי פולשטרו, ור׳ יצחק טרוייא, שעלו לירושלים; ר׳ יעקב טרפון; האחים יצחק ויעקב רוסו, ״חכמים גדולים מעיינים״; החכמים השלמים שלמה יקואל, דוד ריוח, יוסף גאון ומשה בכמהר״ר אברהם הכהן פרחיה, שנפטרו בזמן המגיפה הגדולה של שנת ת״ח; ר׳ אברהם שיריוטי, הנפטר בשנת ת״ט; ר׳ אברהם יקואל; הרב המובהק ר׳ יצחק נאווארו ור׳ משה וארון, שנפטרו בשנת ת״י; ר׳ חסדאי הכהן פרחיה תלמיד ר׳ חיים שבתי, ועוד.

---

1 בשנת שפ״ה הסכימו לכונן רק שלוש משמרות.

2 [על מאסר וחופש הפרט בשו״ת חכמי שלוניקי בתקופה זו, ראה מנחם אלון, ״חרות הפרט בדרכי גביית חוב במשפט העברי״, תשכ״ד, עמ׳ 204 והילך].

3 ר׳ יעקב די בוטון, ״עדות ביעקב״; סי׳ כ״ה, דף נט, ב.

4 שו״ת ״בית דוד״, א״ח, סי׳ קכ״ט; ר׳ יוסף שמואל מודיאנו, ״ראש משביר״, דף י״ט.

5 בשנת 1766 היה ה״משא״ או ה״כיס״ (bourse) שווה 500 גרוש.

6 מלכו—אמארילייו, ספונות ב׳, עמ׳ נ׳.

7 שם, ע׳ נ״א—נ״ג.

8 כמעט רוב הפוסקים הגדולים, מזמן הרשד״ם עד פטירת ר׳ יוסף דוד, מתוארים כ״הרב הגדול״ על ידי חבריהם או תלמידיהם. בתקופה שאנו עוסקים בה כונו בתואר ״הרב הגדול״: ר׳ דוד ן׳ נחמיאס, ר׳ אהרן ן׳ חסון, ר׳ שלמה בנו, ר׳ יעקב רובי״ו, ר׳ מרדכי קלעי, ר׳ חיים שבתי, ר׳ דניאל אישטרושה, ר׳ אברהם מוטאל ור׳ שמואל גאון.

9 ר׳ אהרן הכהן פרחיה, ״זכרון דברים״, דף מ״ד, הוא כתב את השאלה הזאת בשנת תכ״ח, מיד אחרי פטירת אביו. (ר׳ עמנואל, ״מצבות שאלוניקי״, ח״א, מ׳ 854, ע׳ 378).

10 הספר ״תורת זבח״, הלכות שחיטה ובדיקה, שבן יעקב (ע׳ 648, מספר 485) מיחסו לו, אינו ידוע ממקום אחר ומסופקני אם אל נכון מהרח״ש כתבו.

11 ר׳ שלמה אמארילייו, ״כרם שלמה״, דף רי״ד, א׳.

פרק ששי

שבתי צבי ומאמיניו בשלוניקי

הציפיה למשיח

רשם שלום בספרו "שבתי צבי" וביתר מחקריו; שלמה רוזאניס בספרו "קורות היהודים בטורקיה", ח"ד; אברהם גאלאנטי במחקריו; "מכון בן צבי" בפרסומיו ובפרט ב"ספונות" ג'—ד', ("ספר שזר") ועוד; וחוקרים רבים אחרים — כתבו ארוכות ובפרוטרוט על שבתי צבי ומאמיניו. לכן אסתפק כאן בדברים הנוגעים לנסיעותיו לשלוניקי, השפעתו על בני הקהילה הזאת, יחס הרבנים לחסידיו "בעלי־אמונה" בעיר, ידיעות של הקונסולים בשלוניקי על ה"דונמים", ורשימת הרבנים וה"חכמים השלמים", שחיו בעיר באותה תקופה, הניתנת במילואים לפרק זה.

שבתי בן מרדכי צבי נולד באיזמיר בתשעה באב שפ"ו (1626). כיון שנולד בשבת, קראו אביו שבתי. הוא היה יפה תואר וקולו ערב. אביו השיאו לבת עשיר, ברם הוא לא קרב אליה וחוייב לגרשה. כפי הנראה הוא התחתן שנית, וגם הפעם לא בא אל אשתו וגירשה. בינתיים נהרו אליו תלמידים רבים לשמוע תורת הזהר והקבלה מפיו. בראותו שרבים מעריציו, הגה את השם באו־תיותיו. רבני איזמיר רדפו אותו על כך והחרימוהו. הוא יצא מאיזמיר בין השנים תי"א—תי"ד (1651—1654), וכנראה הגיע לשלוניקי בתקופה זו.

עוד מזמן ר' יוסף טאיטאצאק, היתה שלוניקי מרכז של לימודי קבלה ותורת הסוד, כמו שמעידים דבריהם של כמה וכמה מרבני העיר באותה תקופה. גם ר' דוד קונפורטי, יליד שלוניקי, הולך ומזכיר בספרו "קורא הדורות", חכמים מקובלים, שקדמו לו או שחיו בזמנו. המצב בעיר שסבלה ממגיפות וצרות גדולות, השפיע על בני הקהילה להאזין לדוחקי הקץ ולהאמין למבשרי הגאולה. בשנת ת"ח פרצה מגיפה גדולה בעיר, וכן היו מגיפות בשנים תי"ב ותי"ד, שעשו שמות בין היהודים. לרגלי גזירות ת"ח ות"ט ברוסיה באו לעיר פליטים ושבויים יהודים, שנמלטו אליה, או נפדו בה, וסיפרו על הפרעות והצרות הגדולות שסבלו מידי הקוזאקים. ביניהם היה גם מאיר בן שמואל איש שעברשין שהדפיס בשלוניקי את הספר "צוק העתים אשר עברו עלינו שנת ת"ח ות"ט, התחלת המלאכה כ"ח טבת תי"ב". בשנת תי"ד בא הצי הטורקי לשלוניקי ונערך למלחמה נגד ויניציה. בשנת תי"ח (1658), היתה המלחמה בין טורקיה וטראנסילוואניה. כל המאו־רעות האלו נחשבו בעיני כמה חכמים ובעלי בתים כחבלי משיח.

מקורות זרים על יהודי העיר

שלוניקי היתה אז המרכז היהודי החשוב ביותר במזרח והעיר הגדולה בעולם במספר יהודיה, ומעידים על כך גם מקורות לא יהודיים.

לפי הצרפתי דה־לה־קרואה, למשל, היתה שלוניקי העיר היהודית ביותר מכל ערי טורקיה ויהודיה מתקדמים ומצליחים בה. לדבריו חיו אז שם עשרים ושניים אלף גברים (יהודים) מלבד הנשים והילדים [1], והיו קיימים בה שני בתי ספר אשר בהם למדו עשרת אלפים תלמידים [2]. גם בן זמנו, לה דוק (הדוכס) דה־לה־מאגדילין, בספרו "הראי העותומאני" (Le Miroir Ottoman (Basle, 1677 כתב ששלוניקי היתה אז ה"רומא" של היהודים.

בסביבות 1653 ביקר בעיר מוסטאפה בן עבדאללה חאג'י חאלפה, גיאוגראף ותייר טורקי, והרי מרשמיו: „ברוב הבתים דרים יהודים שנסו בהיחבא ממלכויות הנוצרים, ניצולו ורובם באו הנה. הם שוכרים את החאנים (כעין מלון ובאזאר כאחד) ואת הדירות לזמן ארוך. עם כל זה שהעיר, לצערנו, מלאה בכל כך הרבה יהודים, החרפה הזאת מיטשטשת על ידי התועלת הגדולה שמבי־אים התושבים האלו. הם יצרני המרבדים המפורסמים, בעלי הגוונים הרבים ששמם הגיע למרחקים, ושאין כמותם במקומות אחרים, וכן הם יצרני אריגים יפים. אחד מהדברים היותר נפלאים בשלוניקי הוא בית הספר הנמצא בשכונת היהודים הנקרא HORA [3], אשר בקומותיו העליונות מצויים גם הרבה ספרים. שם ממונים יותר ממאתיים מורים, העוסקים בלימוד המקצועות הפשוטים ביותר ועד דברי הימים. התלמידים הם ילדים מגיל ארבע־חמש עד אנשים [מבוגרים] משלושים עד ארבעים. מספר התלמידים אלף [4] [וכל אחד] לומד לפי הדרגה שלו. הם לומדים לכתוב וידיעות מעשיות (Erfahrungs-wissenschaften). היהודים העשירים נותנים הרבה כסף לצדקות ולמוסדות דתיים. היום בו מחלקים בגדים וכסף לעניים הוא יום חג לכל העיר" [5].

את מבצר היהדות החשוב הזה בא שבתי צבי לכבוש לתורתו בצאתו את איזמיר. הוא נתקבל בשלוניקי בכבוד רב ו״נתאספו תלמידים רבים ללמוד ממנו חכמת הקבלה, וכבוד גדול עשו לו כל בני סאלנעק ויאהבוהו מכל בני אדם״. תמוה מאוד הדבר שרבני איזמיר, שרובם היו ילידי שלוניקי וביניהם ר׳ גרשון בן ר׳ אברהם מוטאל, לא הודיעו לחבריהם בשלוניקי, ששבתי צבי מנודה ומוחרם ואין לבוא במגע איתו. על כל פנים כיון ששבתי צבי התנהג בהתחלה בצניעות ובענווה, ודבריו לא חרגו מהרגיל והמקובל, לא מצאו בו רבני העיר עוולה. אדרבה, הם הרשו לו, כמנהגם אז לכבד חכם אורח בכך, לדרוש בשבת בבתי הכנסת. אחרי ששבתי צבי עשה נפשות לתורתו ונוכח שרבים מעריציו, גם בין הגבירים וגב בהמון העם, הזמין כמה רבנים וגבירים לסעודה גדולה. ויהי כי טוב ליבו במאכל, ואולי גם במשתה, ביקש להקים חופת חתנים, ולהביא לו ספר תורה עם כל תכשיטיו. אח״כ ציווה לאחד מהחכמים ממעריציו ממשפחת כהן, לברך ברכת אירוסין, ואירס את התורה לו לאישה. באותו מעמד הגה את השם באותיותיו. כשהזכירו לו שאסור לבטא את השם ככתבו, ענה שזה סוד גדול, ויבוא יום ויגלהו אף להם, ומותר לו לעשות כן. כאשר שמעו זאת רבני העיר, ביניהם הרב הגדול אברהם מוטאל, ורבני הכולל ר׳ מנחם שולם, ר׳ חיים אברהם הכהן פרחיה, ר׳ יעקב בן ר׳ אברהם די בוטון הזקן ור׳ ברוך אנג׳יל, וכן ר׳ שמואל גאון ור׳ משה בכמהר״ר חיים שבתי, ביקשו ממנו לצאת מן העיר [6]. ואכן שבתי צבי נשמע להם ונסע משם לאתונה ולמוריאה. קרוב לוודאי שרבני שלוניקי לא החרימו אותו; יתכן שחשבוהו לחולה רוח והסתפקו ביציאתו. כל זה לפי דה־לה קרואה, בן זמנו של שבתי צבי.

המדפיס המפורסם ח״ם סעדי הלוי אף הוא הדפיס ספר בלאדינו בשם ״ליבֿרו דילוס אקונ־טיסימיינטוס די שבתי צבי ייאמאדו מאורעות צבי״, סאלוניקו, 5631, שאסף ״מאדוני החכמים... ששפורטא... חכם צבי... משה חאג׳יז ומכמה רבנים מאותו דור שחיו באסיא״. לספרון הזה בין 168 העמודים אין כמעט ערך היסטורי ורוב תכנו שאוב בעיקר מהספר ״מאורעות צבי״ (לעמברג תקס״ד). על כל פנים הנני מוסר בקיצור את הדברים היותר בולטים המסופרים בו בנוגע לפעולת שבתי צבי בשלוניקי.

לפי הספר הזה בא שבתי צבי לשלוניקי בז׳ בניסן תי״ט. הוא נתארח בבית החכם הזקן שלו־מיאל (או משה שמואל) טרודי (או קארידי), שנתן לו את בתו לאה לאישה, אך הוא לא קרב אליה. באותו זמן חיו בעיר עשרים אלף בעלי בתים. הגבירים והמון העם אהדו את ש״ץ, לא כן החכמים שקמו נגדו. לש״ץ היו שלושת אלפים תלמידים בשלוניקי, ולפני צאתו הוא מסר לגבירים שביניהם כמה תפילות ו״צירופים״. הוא הפליג משם באניה לירושלים בב׳ באייר תכ״א, בכבוד גדול, ונלוו אליו עשרים תלמידים. בחלוקה שחילק ש״ץ את הממלכות השונות למעריציו, נתן לגביר הלל, תושב שלוניקי, שלדבריו הינו גלגול המלך אחז, את ארצות פורטוגאל וספרד. לבחור ״איש בשת״ — את הודו ואיי הים. שלומיאל (או משה שמואל) טרודי (או קארידי), לדבריו גלגול המלך אחאב, קיבל את ארצות טארטאריה הגדולה.

בצדק לא התחשב גרשום שלום בכתוב בספרון הזה, המעריך את מספר יהודי שלוניקי אז במאה אלף נפש. מה שאפשר להסיק ממנו הוא שביקור ש״ץ בשלוניקי נמשך כמה שנים ושקיבלו אותו שם בכבוד. גם המקור הזה אינו מודיע שש״ץ הוחרם בשלוניקי. סעדי הלוי לא כתב דבר על נשואי ש״ץ עם ספר התורה.

כאמור, משלוניקי נסע ש״ץ לאתונה וביקר בקהילות אחרות ביוון. אח״כ נסע לקושטא ומשם לאיזמיר. בשנת תכ״ב בערך יצא מאיזמיר לירושלים ועבר דרך מצרים. שם הכיר את הגביר רפאל יוסף, שתמך בו, ובביתו נשא צעירה יתומה, פליטה מגזירות ת״ח, ושמה שרה, שהיתה אומרת שהיא תינשא למלך המשיח. ממצרים עלה לירושלים. כפי הנראה התירו לו רבני איזמיר את החרם (ורבני שלוניקי כפי הנראה לא החרימוהו כלל), ולכן התחשבו עימו רבני ירושלים כעם אחד מהם ושיגרוהו כשליח מצידם למצרים. ש״ץ הצליח בשליחותו והשיג כשלושה עד ארבעה אלפי ריאלים (או ״אריות״), בשביל כוללות ירושלים.

באותו זמן חי בעזה תלמיד חכם צעיר לימים ושמו אברהם נתן אשכנזי, שנודע במרוצת הזמן בשם נ ת ן ה ע ז ת י. הוא ״ניבא״ אז שהמשיח יבוא בקרוב. ש״ץ שהלך לבקרו שוכנע על ידו כי הוא הוא המשיח גואל ישראל (אייר תכ״ה). כשהוכרז על כך ברבים החרימו רבני ירושלים את ש״ץ. ברם הוא לא נואש וחזר לאיזמיר, ואכן רוב בני עיר מולדתו האמינו הפעם בו ובנבואת נתן.

שבתי צבי (לפי ספרו של קונן).

Chabetay Sevi.

הרבנים הראשיים ר׳ חיים בנבנישתי, בעל ספר ״כנסת הגדולה״, ור׳ אהרון לפפא, יליד שלוניקי, התנגדו לו בהתחלה אך ברבות הזמן גברה השפעת הנוהים אחריו מאד, עד כדי כך שר׳ אהרן לפפא נאלץ לעזוב את העיר, ור׳ חיים בנבנשתי שינה דעתו ונטה להאמין במשיחותו של ש״צ, או שהעמיד פנים שהוא מאמין בו.

כך או אחרת — שבתי צבי הוכרז רשמית כגואל ישראל.

״התשובה הגדולה״

בינתיים שלח נתן מכתבים לרוב קהילות טורקיה ואירופה לבשר את ביאת המשיח. הוא ביקש מכל בני ישראל בכל מקום שהם שיחזרו בתשובה כדי לקרב את הקץ הואיל והמשיח יבוא בדור שכולו חייב או בדור שכולו זכאי. כל קהילות ישראל האמינו בש״צ ובנביאו, ורק מעטים היו הכופרים בהם. לכן רבו הסיגופים, התעניות, והצדקות בכל מקום.

יהודי שלוניקי בפרט קיוו וציפו לתשועה. כמעט כל העדה הגדולה הזאת, רבניה וגביריה, האמינו שהמשיח הנה עומד לבוא בימיהם, וכדי לקרב את הקץ הם קיבלו עליהם ״כמה עינויים וסיגופים וטבילות במימי השלג ונגררים על קוצים ודרדרים״, עשו ״הפסקות״ [7] של שבוע, קיימו סדר מלקות וכדומה, והיו מהם שקברו את עצמם חיים באדמה עד הצוואר. הרבנים היו קובעים סדר התשובה אפילו על עבירות קלות וחטאים בלי ערך. בתי הכנסיות ובתי המדרשות היו מלאים אנשים ונשים, ו״לא נמצא עני שלא נתנו לו ממון רב כדי שילמוד ויעסוק בתורה יום ולילה״. רבים סילקו ידיהם ממשא ומתן, וקצתם מכרו סחורותיהם בפחות מערכן. הואיל ואין בן דוד בא אלא עד ״שיכלו נשמות שבגוף״, הם שידכו ילדים בני עשר עם ילדות בנות פחות מזה. מספר הנישואים האלו עלה עד שבע מאות [8]. חוץ מחכם אחד, ר׳ יוסף הכהן [9], שלא האמין בשבתי צבי ואסף עשרה אנשים בתשעה באב ואמר הקינות כנהוג, האמינו במשיחותו יתר הרבנים, וכל העדה עם רבניה חגגו את תשעה באב תכ״ו (1666) ועשוהו ״מועד גדול אשר לא נעשה כמוהו מימי עולם במלבושיהם נאים ובמאכלים טובים״.

ר׳ יעקב די בוטון, הוא המודיע לנו, בשנת תל״ג, דרך אגב, על התשובה הגדולה הזאת. והנה המקרה: שני עדים נחשדו כעבריינים. לדעתו אם העדים לא חטאו מזמן ״התשובה הגדולה הנעשית בזמן ההוא של שנת תכ״ו״, העדים כשרים. להלן דבריו:

תמונת נתן העזתי, כפי שצויירה ע״י מלחים שעברו דרך עזה בשנת תכ״ה (1665).

Nathan Haazati, el "Propheta" de Chabetay Sevi.

״אי הוה דבזמן עשייתם בזמן ההוא של שנת התכ״(ז)[ו] אשר אמנה (אמנם) הנה כי כן כל א׳ [אחד] וא׳ [אחד] שבו מדרכם הרעה ושבו בתשובה שלמה בכל לבם בכמה מיני וידויים והיו לוקים כמה וכמה מלקויות על כל חטא וחטא ועל כל שגיאה ושגיאה גדולה או קטנה וכמה מיני סיגופים ותעניות לאין מספר וכאלה רבות עמהם אשר אמנה לכ״ע [לכולי עלמא] בזמן ההוא אכשור דריה וכבר התשובה בזמן ההוא היא היתה אם כל חי בכל המקומות אשר שם בני ישראל הקרובים והרחוקים ומהיותם רצים לעשות רצון יצרם נהפוך הוא שהם היו רצים לעשות רצון קונם ית׳[ברך] אשר אמנה ודאי בתוקף תשובה הגדולה ההיא אשר כמוה לא נהיתה וכמוה לא תוסיף עד ישקיף ויערה עלינו רוח ממרום בעגלא ובזמן קריב בהי״ת [בעזרת השם יתברך]. הרי א״כ [אם כן] כל מוטה ניתקה וכל עון אשר חטא נתכפר להם וחזרו לכשרותם בלי ספק ובמקום אשר יאמר להם לא עמי המה יאמר להם בני אל חי הלואי יהיה לבבם זה להם של אותן הימים כל הימים אכי״ר [אמן כן יהי רצון] ואם באת להאשים עלינו את האשם המושב עלינו בעונותינו שרבו על עסקי אכילה ושתיה ההיא של יום ט׳ באב כו׳ הנה כי כן לא הנחת בן כשר לאברהם אבינו כאשר כל העם מקצהו כקטון כגדול חבנו בשמירת נזק עון זה במילתא דד״ס [דדברי סופרים] אך ודאי צדיק ורחום ה׳ כו׳ כי שוגגים ומוטעים היינו בעונות ולכל העם בשגגה. ה׳ הטוב יכפר בעד ובהדי כבשי דרחמנא כו׳״ [10].

המרתו של ש״צ

עוד לפני ה״תשובה הגדולה״ הזאת נקרא ש״צ לבוא לקושטא להצטדק לפני הרשות ולהסביר דיבוריו ומעשיו. משם עבר לאדריאנופלי מקום בו חנה אז שולטן מחמד הרביעי עם צבאו. מחשש מפני עונש המלכות או מסיבות אחרות הוא הכחיש שהוא המשיח ו״קיבל המצנפת״ כלומר, התאסלם (אלול תכ״ו).

המרתו היתה אכזבה גדולה וקשה לעשרות אלפי מאמיניו בעולם, למרות שנתן העזתי והנלווים אליו, אחרי המבוכה הראשונה, התאמצו לבאר את המרתו על פי הסוד.

אחרי ההמרה נשאר ש״צ כמה שנים באדריאנופולי. כפי הנראה הוא הגיע שוב לביקור קצר בשלוניקי ושם התראה פנים אל פנים עם נתן, שהיו לו הרבה מעריצים בעיר, ואח״כ חזר לקושטא או לאדריאנופלי. בשנת תכ״ח מתה אשתו האשכנזיה ש״היתה מתגרת בו והיתה מבקשת לרדוף אותו בכל מאמצי כחה עד ששני פעמים השליכה סם המות בקדרה״. ש״צ ביקש מר׳ יוסף פילוסוף, אחד מרבני שלוניקי, שיתן לו את בתו מירה [11] לאישה. לפי דברי מתנגדי ש״צ, השתדלו רבני העיר למנוע מר׳ יוסף לעשות זאת, ברם הוא ענה ״אני יודע מה שאני עושה״. הוא שלח אליו את בתו על ידי בנו לדולצינאו בשנת תל״ד [12]. שנתיים אחרי הנישואים האלו מת ש״צ בדולצינאו, ביום הכיפורים תל״ז (16.9.1676).

נתן העזתי והשפעתו על חכמי העיר

נתן העזתי, או ״בוצינא קדישא״ כמו שכינו אותו מעריציו, משך אליו בהיותו בשלוניקי הרבה תלמידים, למרות המרתו של ש״צ, וביניהם גם חכמים. הוא נתארח בבית החכם ״גביר וסביר״ ר׳ יצחק חנן (ראה ״מצבות שאלוניקי״ מ׳ 964) המזכירו בספרו ״בני יצחק״, ויסד שם ישיבה שלמדו בה החכמים הבאים: ר׳ שלמה פלורינטין; ר׳ יוסף פילוסוף; ר׳ יצחק חנן הנזכר; ר׳ אברהם פרץ (שם, מ׳ 1244); ר׳ ירמיהו; ר׳ יוסף רוסו; ר׳ חיים גאגין [13]; ר׳ יוסף קובו (שם מ׳ 1253), ר׳ יהודה ברוך, ר׳ רפאל ברוך (חתנו של ר׳ פלורנטין), ר׳ שבתי עמנואל (שם, מ׳ 1036); ר׳ מרדכי כהן (שם מ׳ 1103); ר׳ דוד קרימישין (שם מ׳ 1287 ?); ר׳ אליעזר [אלעזר] כהן (שם, מ׳ 1025); ודון אשר אברבנאל (שם מ׳ 1098) [14].

בהיותו בשלוניקי התפלל נתן בראש השנה בק״ק מוגראביש בהשכמה כדי לתקוע בשופר בשעת הנץ החמה, כאשר העיד עליו ר׳ יוסף מולכו, ״וכמו ששמעתי שכן עשה מעשה רב נתן כשעבר פה שאלוניקי יע״א [ישמרה עליון אמן] בק״ק מגריביש יע״א״ [15].

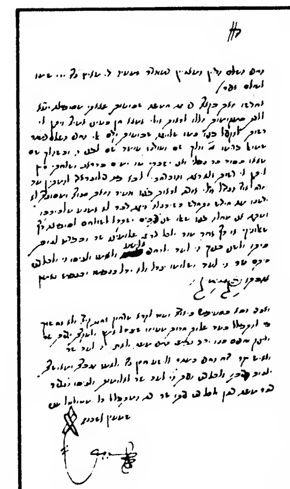
המנהג להתפלל בראש השנה בהשכמה בבית הכנסת מוגראביש (או ״איל קהל די לה סיליה״) נשתמר עד שריפת בית הכנסת הזה בשנת תרע״ז (1917). כן נשתמר המנהג בכמה בתי כנסיות לשיר את הפיוטים של ראש השנה לפני ״ברוך שאמר״, וכך נדפסו בכל מחזורי שלוניקי, וגם זה כנראה על פי מנהגיו של נתן, שכן ר׳ יוסף מולכו כותב: ״אנשי מעשה נזהרים בזה לומר כל הפיוטים קודם ברוך שאמר וכך קבלו מהרב נתן אשכנזי ז״ל המקובל האלהי. וכך היה נוהג אחריו הרב הגדול כמוהר״ר יוסף קובו ז״ל וגם אדוני אבי הרא״ש [אברהם מולכו] ה״י״ [16].

אחרי כמה נדודים, הלך נתן העזתי לאישקופייה לבקר את אחד מתלמידיו, ר׳ יוסף רוסו, מדייני העיר עוד משנת תל״ד [17], ונפטר שם. כתובת מצבתו נכתבה אולי ע״י תלמידו, שנתן סימן לשנת פטירתו ״ת׳ם׳ עונך בת ציון״, כלומר ע״י פטירת הרב ״האלהי בוצינא קדישא״, בת ציון, כלומר קהילות ישראל, **לא ימשיכו לרדפו ולקנטרו וע״י כך לא יחטאו עוד, ותם עוונן.**

תמונה דמיונית של נתן העזתי המוציא את צבאות ישראל מהגלות.

Figura imaginaria de Nathan Haazati quitando al puevlo jidio del Galout.

איגרת נתן העזתי וחתימתו.

Autographe de Nathan el "Propheta".

ההמרה של מאמיני ש״ץ (תמ״ג)

אחרי מות ש״ץ, נסעו אלמנתו ואחיה, יעקב פילוסוף המכונה קירידו, לאיזמיר. כפי הנראה לא מצאו שם מנוח, שבו לעיר מולדתם שלוניקי, וקירידו הכריז על עצמו שהוא משיח בן יוסף. לפי גירסת מתנגדי ש״ץ, הוא התיר למאמיניו להחליף נשותיהם ביניהם, כי זה לדעתו תיקון גדול. רבני העיר: הרב הגדול ר׳ משה חיים, והרבנים הכוללים ר׳ אליהו קובו, ר׳ אהרן הכהן פרחיה, ר׳ אברהם די בוטון ור׳ בנימן עשאל, החרימו אותו ואת בעלי בריתו. על כן יעקב פילוסוף, הוא קירידו, ור׳ שלמה פלורינטין, שנמנה בין החכמים החשובים שבעיר, ועוד מאתיים עד שלוש מאות משפחות המירו אף הם את דתם — כשבתי צבי רבם — בדת האישלאם, בשנת תמ״ג. הם היו למעשה ראשוני כת ה״דונמי״. קירידו נסע למכה להשתטח על קבר מוחמד נביא הישמעאלים, ובדרך, בשובו, מת באלכסנדריה.

יש ידיים מוכיחות שר׳ יוסף פילוסוף עצמו לא המיר דתו הואיל והוא נזכר בברכת המתים (כלומר הוסיפו לשמו נ״ע או ז״ל, וזאת לא נהגו להוסיף למומרים) בכתבי רבני שלוניקי; למשל, אצל ר׳ משה אמארילייו, מגיה ספר ״תורת חסד״ לר׳ חסדאי הכהן פרחיה (תע״ט), אצל ר׳ יום טוב הכהן, מגיה ספר שו״ת ר׳ ברוך אנג׳יל (תע״ז), אצל ר׳ יוחנן קלעי, מוציא לאור שו״ת ר׳ יוסף דוד, וכן אצל ר׳ רפאל אשר קובו, מוציא לאור ספר ״ראש משביר״ לר׳ יוסף שמואל מודיאנו, ח״ב (ת״ר). ר׳ יוסף פילוסוף נזכר בכבוד גם בשו״ת ״פני משה״ לר׳ משה בנבנשתי (ח״א, תכ״ט, ע׳ קמ״א, א׳).

האם החליפו המומרים את נשותיהם ביניהם ובאו על כל עריות שבתורה? יש ידיים מוכיחות שההאשמה הזאת אינה היסטורית. אפשר שנמצא מי שהוא יוצא מן הכלל שהפר חוק והאשימו את כל הכת בשל כך, כמנהג הקנאים מתנגדי ש״ץ שהפריזו והגזימו בכל. באופן כללי נשארו המומרים נאמנים לקדושת משפחתם, וכן מוכח מכתבי רבני שלוניקי, שנשאלו אם מומרים אלה רוצים לחזור ליהדותם, האם צריכים הבחנה, כלומר המתנת תשעים יום, כדי להתחתן, או לא, ופסקו שאינם צריכים. ר׳ שלמה אמארילייו, למשל, מודיע על יהודי ויהודיה שהתאסלמו ונולדו להם בנים, כאשר מת האב ״והלכה האשה הנ״ז [הנזכרת] וילדה בעיר אחת של לועזים לשמור ולקיים מצוות כדת משה וישראל בפרהסיא״, ופסק שהבת של האישה הזאת היא יהודיה גמורה ואינה צריכה טבילה[18]. ר׳ אהרן הכהן פרחיה, אחד מגדולי הרבנים אז (נפטר בתנ״ז), אף הוא כותב על כמה מומרים שחזרו ליהדותם, ולא כתב דבר על פסול במשפחתם. הוא רק דרש מהם ״תשובה שלמה״, כי ״מאמין אחד״ חזר בתשובה, ״ברם הוא המשיך ללבוש המצנפת ירוק ככרתי של הטורקים״, וביקש ממנו שיחליף המצנפת[19]. ר׳ יצחק ן׳ שאנג׳י (נולד בשנת תמ״ג בערך), העיד ״שכמה וכמה מהם״, מהמומרים, חזרו לדת האמת[20]. לו החליפו המומרים נשותיהם כטענת מתנגדיהם היו הרבנים מכריחים אותם, ראשית כל, לתת גט לנשותיהם ולא היו מתירים לבניהם, שלפי ההלכה הם ממזרים, לבוא בקהל. לדעת הרב הראשי ר׳ יוסף קובו, שהיה מדייני העיר בזמן ההמרה, היו בין המומרים האלו מקרים שהאב נשתמד ואשתו ובנו נשארו ביהדותם. לדעתו לא כולם התאסלמו משום שהיו ״בעלי אמונה״ אלא בגלל טובות הנאה, ״שכל המשתמדים כשהם משתמדים כוונתם היא כדי שלא לפרוע שום חוב בעולם ובשביל זה הם משתמדים״[21]. לפעמים האב המשומד היה מסתיר את בנו היהודי מהטורקים כדי שלא יעשוהו מומר בעל כרחו[22].

סיגופים ועינויים שערכו על עצמם יהודי שלוניקי בימי ״התשובה הגדולה״ (ראה עמוד 41).

Afriyiciones que se imponieron a si mesmos jidios de Salonique en dias de la "Techouva grande"

ה״דונמים״

אחרי ה״המרה הגדולה״ באו כמה משפחות מאיזמיר ממאמיני ש״ץ וממקומות אחרים לשלוניקי וקיבלו עליהם שם את דת האישלאם. כל אלה היו ידועים בשם ״דונמי״ (כלומר הפוכים) ע״י הטורקים, ״מינים״ — ע״י הרבנים, ו״מאמינים״ — בינם ובין עצמם. במקומות אחרים קראו להם ריניגאדוס — בוגדים, מומרים.

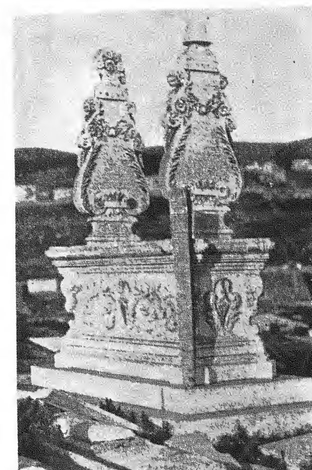
רבני שלוניקי נחלקו ביניהם אם להתייחס אליהם כאל יהודים או כאל ישמעאלים. ר׳ יוסף דוד החזיק אותם לישמעאלים ולכן לא ערער נגד המנהג למכור להם בשר טריפה ״והוא העלים עיניו מהם״[23], וכן פסק שאין ל״בני אמונה״ כתובת בנין דכרין[24]. ר׳ יצחק ן׳ שאנג׳י, בערך בשנת הת״ץ, לא התיר לכתוב קמיע למומרים אלו, וכה דבריו:

> ״אם מותר לכתוב קמיע למומרים שבינינו אשר המרו אמרי אל מזמן קדמון... ויש בהם כח לנוס אל נפשם כאשר עשו כמה וכמה מהם... דאלו המומרים שבזמננו הגם דכשיצאו מהכלל לא היה להכעיס אלא לסיבה ידועה אצלם... והיו נחשבים עצמם

כישראל והפכו קערה על פיה, עכשיו שבניהם ובני בניהם אנו רואים דפקרו טובא ואין ביניהם לבין הגוים שום הפרש כלל... אינו ראוי להורות ולהתיר שיכתבו שמות הקדש... לרפאת בהם... דליכא משום איבה... כיון דהם עצמם מטמינים עצמם ויראו יראה גדולה ופחד מהתוגרמים כנודע" [25].

מצד אחר, רבני שלוניקי לעתים קרובות התייחסו אליהם בחסד וברחמים. ר' יוסף דוד פסק, שאם יהודי נשתמד ובו בזמן אשתו ובתו נשארו ביהדותן — הבת והאלמנה מותרות לכהן [26]. ר' בנבנשתי גאטינייו פסק שמשומד מ"בעלי אמונה" שחזר ליהדותו אינו צריך טבילה [27]. רבני שלוניקי קיבלו עדות מה"דונמים" בנוגע לעגונות ולא חששו שהם יודעים בדיננו ויעידו בכוונה לטובת העגונה.

בראשית היו הדונמים נחלקים לשתי קבוצות: ה"איזמירליס" — מיוצאי איזמיר, וה"יעקוביס" — המאמינים ביעקב קירידו. במחצית המאה השמונה־עשרה, נפרדו אחדים מהקבוצה הראשונה ויסדו להם כת אחרת בשם "חונייוזוס". ראש הכת הזאת היה אוסמאן באבה (הוא ברוכיה רוסו). בני הכת הראשונה ידועים גם כן בשם "טארפושליס"; הם היו היותר עשירים. בני הכת השניה הידו־עים גם בשם "קאבאליירוס" היו פקידים ויודעי ספר, בו בזמן שבני הכת השלישית היו ספרים, בעלי מלאכה וכדומה. ידוע שתעשיית המשי, הצמר והאדרות היתה תעשיית יהודי שלוניקי מדורות, והם המשיכו לעסוק בתעשיה הזאת ואף שכרו פועלים יהודים (בשנת תקל"ג) [28].

מצבה של "דונמי" (מאמין בשבתי צבי).

Tomba de uno de la secta de los Donmés.

לכל כת וכת היה חכם או אב בית דין. אין חכם אחד מכת אחת יכול לטפל ב"יחיד" של כת אחרת, כמו שאפשר לראות משאלה, שעליה ענה ארוכות ר' שמואל ארדיטי, שאין בית הדין, שאינו מהכת של האיש העובר על ההסכמה, יכולים לנדותו [29].

מהתשובה הזאת אנו למדים כי: א) לכל אחת משלוש הכיתות של הדונמים היה בית דין נפרד, ב) לפעמים היו נאספים לפחות שני בתי דין של שתי כיתות, לדון בקשר לאיזה עניין חשוב, ג) לבית הדין היה כח לרדות באנשי הכת ולנדות אנשים שעברו על דבריו, ד) המנודה היה מחוייב להתפייס עם בית דינו, ה) אין בית דין של כת אחת שולט על חברי הכיתות האחרות.

הדונמים היו פונים לרב יהודי מבין רבני העיר, שהיה מורה להם הוראות שנשכחו מהם. בין הרבנים האלו נמנו ר' חנוך פיפאנו (מ"ש, מס 1685) ור' דוד בן ר' יהודה הלוי קאראסו. ההיסטו־ריון רוזאניס כותב בספרו (ח"ד, עמ' 474) כי מצא בארכיון שלהם, תשובה ופסק דין מר' דוד הלוי קאראסו, אך השאלה חסרה. ברם מן התשובה אפשר להבין ששאלו אותו אם מחלו לאחד מן השותפים מנכסי השותפים אי הוי "מחילה לאמצע" או לא, ופסק שהמחילה הוי לעצמו [30].

מקורות שונים על הדונמים

בהיותם כת אקזוטית יוצאת דופן התעניינו בדונמים הרבה כותבי זכרונות, בפרט זרים. פורטיר, ציר בריטניה לממשלת טורקיה בין השנים 1750—1765, כתב עליהם כלהלן:

"יש בטורקיה, בפרט בשלוניקי, כת אחת מיוחדת במינה. מקורה משבתי צבי הידוע, יהודי מהדור האחרון, שחשב את עצמו מושפע מרוח הקודש, ולמשיח, ושרבים נהו אחריו. המינים האלו מקיימים את הדת של מוחמד בגלוי ואת מנהגי היהדות באופן פרטי... הם מתחתנים בינם לבין עצמם. הם גרים כולם בשכונה אחת, בלי להתחבר עם הטורקים, פרט לענייני מסחרם וכן בקשר למשא ומתן, ובמסגד. אינם נכנסים לעולם לבית הכנסת ואינם מודים שהם כת נפרדת. מעניין איך בני הכת הזאת יכולים לחיות בין הטורקים בלי שיהיו מובדלים או מקונטרים. מכאן אפשר לראות עד כמה הטורקים הם סובלניים... הם מוחלים להם שהם שומרים דת אחרת, ובלבד שבגלוי יקיימו הדת שלהם [דת מוחמד]. ברם אם יהודים־מוחמדיים אלו היו שומרים שתי הדתות בגלוי בודאי היו מענישים אותם; המוות הוא מנת חלקו של הכופר [בדת מוחמד]" [31].

קארפטין ניבור העריך בשנת 1774, את מספרם בשש מאות משפחות. קוזינירי, שהיה קונסול צרפת בשלוניקי משנת 1778 עד 1793 ומשנת 1814 עד 1825, העריך אותם בחמש מאות משפחות [32].

גם הצרפתי פיליקס בוז'ור, שהיה קונסול בשלוניקי משנת 1793 עד 1798, כתב עליהם והעריך אותם באלפיים נפש. הוא מכנה אותם "מאמינים", ואומר עליהם שהם חצי טורקים וחצי יהודים [33].

עדויות על הדונמים הביאו גם ארבעה אנשים חשובים שביקרו, או חיו, בשלוניקי בין השנים 1828—1912, והם:

א) בנימין בארקר, מיסיונר של החברה התנ"כית האנגלית באיזמיר, שביקר בעיר בשנת 1828 בערך, וכתב עליהם כי מספרם כ־1200, הנשים בעיקר עדיין מדברות ביניהן בלאדינו, וכי רבים מהם חזרו אז ליהדותם [34].

ב) ל' קארבונירי, קונסול הולאנד (או קונסול טוסקאן) בעיר עוד מדצמבר 1836 [35] שכתב, בשנת 1855, על הדונמים כדלקמן:

"מעריכים את מספרם לשלושת אלפים. הם מחולקים לשתי כיתות: כת הקוניין וכת הקאבאיירו, והמשטמה ביניהם היא כל כך גדולה שאיש מהכת של הקאבאיירו לא ידור באותו בית אשר דר בו אחד מהכת של הקוניין, ולא יאכל באותו השולחן ואף לא ישתה מאותה הכוס שהלה שתה. אנשי הקאבאיירו מאשימים את אנשי הקוניין שהם מושחתים במוסרם ואף אוהבי נערים (Knabenliebe).

הקאבאיירוס הם סוחרים וידועי ספר. כמעט כל הסופרים והפקידים בממשלה שייכים לכת הזאת. המשכילים מביניהם מבינים גם עברית. חנויותיהם נמצאות בסמט־אות הג'ארשי (השוק). דרים הם בשכונה מיוחדת ליד ה'פורטה נואיבה'. הקונייוס הם בדרך כלל עניים, פועלים, שכירי יום וסבלים, ודרים הם בשכונה המזרחית ברמת העיר [36].

שתים־עשרה שנה אחרי הופעת שבתי [צבי], הטיף אחד מתלמידיו או חבריו, בשם ברזילי, כמעט לאותה תורה כמו זאת של שבתי, רכש לו הרבה מאמינים, ואף הוא עם ארבע־חמש מאות משפחות עברו לדת האישלאם. פרטים על ימי חייו לא ידועים. ממנו יצאה הכת של הקאבאיירו.

יש לכת הזאת בית התועדות מסוגר מוקף חומה. לפני זמן מה נכנס לבית זה חוסני פאשה, המושל של שלוניקי, בתואנה כלשהי, ומצא שם שוערת זקנה. באולם הגדול היו כמה ספות, על הכותל היתה תלויה חרב פרסית עתיקה מאוד וסכין גדול. במרתף נמצא שוט, פרט לאלה — הכל היה ריק.

לפני מספר שנים הכריז בחור דונמי לפני הקאדי של שלוניקי שהוא רוצה להיות מוחמדי מלא, ולא רק למראית עין. הקאדי שלח אותו אצל הפאשה, וזה הציע לו לחשוב היטב לפני שהוא מבצע את חפצו. הבחור הלך ולא הופיע שוב... לאחר כמה שבועות זכר הקאדי את הבחור, ונערכה דרישה וחקירה. הדונמים ענו שהבחור נסע משלוניקי. אחרי שבדקו ברשימת הנוסעים ולא מצאו את שמו, טענו הדונמים שמת. אחרי שהוציאו את המת מקברו מצאו סימני חניקה על צוארו. הדונמים עשו מאמץ גדול כדי לטשטש את העניין" [37].

ג) לדרישת ד"ר לודוויג אוגוסט פראנקל מווינה, שלח לו ד"ר משה אלאטיני, בסוף שנת 1856, דין וחשבון על יהודי שלוניקי. בין יתר דבריו כתב על הדונמים כדלקמן:

"אין כאן קראים או כיתות אחרות אבל יש רבים ממאמיני שבתי צבי. פה בארץ הם נקראים מאמינים או מינים מפני שהם מתיימרים להיות מוחמדים. הם עם לבדד ישכון הם נבדלים מן היהודים כמו מן הטורקים. בפומבי הם מתנהגים לפי דיני האישלאם. אולם הם עצמם יודו שהם כת לעצמם. הממשלה מכירה בהם בתור מוחמדים ונהנים הם מהזכויות של הדת השלטת.

הם מאורגנים בשלוש קהילות השונאות ומבזות אחת את חברתה. כל בני אותה כת מתחתנים עם אנשי כיתתו בלבד. לעולם לא יתחתנו עם המוחמדים האמיתיים. ביניהם נראה בעליל מחלת איסקרופילה [38], וכן מחלה אנגלית Rickets ועוד מחלות אחרות העוברות בתורשה מאבות לבנים.

שתיים מהכיתות האלו ידועות בשם קאבאליירוס וחונייוס, כנראה על שם מיסדיהן. ידוע שאחת משתי כיתות אלו שוקדת לקרוא ספרים עבריים ומכבדת בפרט את ספר הזהר. אינני יכול להגיד הרבה על מנהגי המינים כי הם שומרים מאד על סודות דתם. מיראתם פן ישתכרו ויגלו סודותם הם נמנעים מלשתות יין, עד כדי כך שאינם שותים

אפילו מים מכלי הנחשד שהיה בו שכר. לעולם לא יענו על שאלה הנוגעת לאמונתם וליחסים בינם לבין עצמם. מספרים כי לפני שנים אחדות הם הרגו מאמין אחד על כי גילה סודות הכת [39].

ד) נ׳ מייר שביקר בשלוניקי ב־1908 וסוף 1912, כתב עליהם שהם נוטלים חלק חשוב בחיי המסחר, שהם עשירים גדולים, וחיים הם ביניהם במעין גיטו אשר בו איש זר אינו מורשה להיכנס [40].

שולטן עבדול חאמיד שהתעניין בשבתי צבי ומעריציו, ביקש מהרב הראשי דאז ר׳ משה הלוי, פרטים עליו. ר׳ משה הלוי כתב לרב הראשי של שלוניקי יעקב חנניה קוב׳ו שענה לו כדלקמן:

שבתי [צבי] למד תלמוד וכו׳ והצטיין בפרט בחכמת הקבלה. פעם ציווה הוא בפני תלמידיו, על יד איזמיר לשמש לעמוד, ועמדה. בשלוניקי נשא את שרה, שבויה מהקוזאקים שנפדתה וחזרה ליהדותה בשלוניקי. הרב הראשי של אותו זמן ביקש מהמושל לגרש את ש״צ מהעיר. ש״צ יצא עם אשתו ומעריציו והלך לעזה. אחרי המרתו באו מעריציו לשלוניקי ושם הם נמצאים עד היום. ״דתם עד היום היא זאת של שבתי צבי. לפי הצוואה של המלכה שרה [אשת ש״צ] מחוייבים הם להתחתן רק ביניהם. הספר היותר קדוש להם הוא הזהר״ [41].

הנקודה ההיסטורית היחידה במכתב הזה היא כי רבני שלוניקי ביקשו מהמושל לגרש את ש״צ מהעיר, שמאמיני בש״צ ממקומות אחרים באו לשלוניקי ושעוד בזמן הרב קוב׳ו (תרמ״ח—תרס״ז) הלכו המאמינים בש״צ אחרי תורת רבם. הרב קוב׳ו, אף כי בלי ספק ידע הרבה על הדונמים, גם הוא הסתיר דבר.

מספר הדונמים הלך וגדל. בשנת תרל״ה (1875) עלה מספרם לארבעת אלפים נפש. בשנת תרנ״ז (1897) — לאלף משפחות, בראשית המאה הזאת — לעשרת אלפים נפש, ובשנת 1923 — לחמש־עשרה אלף.

אחדים מהדונמים הצטיינו בתור מנהיגי העם הטורקי. למשל ג׳אביד ביי, בהתחלה חבר ״הטורקים הצעירים״, ובשנת 1922, שר הכספים, בממשלת טורקיה.

בשנת תרפ״ג (1923) גירשו היוונים את הטורקים ממאקידוניה תמורת גירוש היוונים מטורקיה האסיאנית. הדונמים השתדלו, בלי הצלחה, להישאר בטענה שהם למעשה כת יהודית מיוחדת. אולם הם נאלצו לעזוב את העיר כיתר הטורקים, וכך חדלה כת מיוחדת זו להתקיים בשלוניקי.

מילואים לפרק הששי

א) רשימת החכמים והרבנים (לפי סדר א״ב) בזמן שבתי צבי וההמרה הגדולה

לפי הרופא ר׳ טוביה הכהן, שחי באותן השנים, ישבו רוב חכמי ורבני טורקיה בשלוניקי. הנני מוסר את הרשימה הזאת (בסדר א״ב) כדי שתתקבל תמונה יותר שלימה מהיהדות השלוניקאית באותה תקופה.

ליד השם והתואר מופיעים: א) מספרים, המסמנים את מספר כתובת מצבתו של החכם בספרי ״מצבות שאלוניקי״ (ח״א עד מ׳ 929; ממספר 930 והלאה — בח״ב). ב) ראשי תיבות של הספר בו הוא נזכר.

ביאור ראשי התיבות:

ב״י, ״בני יצחק״ לר׳ יצחק חנן.
בא״י, ״באר יצחק״ לר׳ יצחק ן׳ שאנג׳י.
ב״כ, ״בגדי כהונה״ לר׳ אהרן הכהן פרחיה.
ג״ע, ״גבעות עולם״ לר׳ יוסף קובו.
ה״ה, החכם השלם.
ט״כ, ״טירת כסף״ לר׳ אברהם גאטיניו.
י״א, ״ירך אברהם״ לר׳ אברהם אישטרושה.
י״ד, ״יקרא דשכבי״ לר׳ יוסף דוד.
י״ע, ״יוסף עליו״ לר׳ יוסף יצחק מונטיקייו.
כ״ש, ״כרם שלמה״ לר׳ שלמה אמארילייו
מ״ג, ״מגן גבורים״ לר׳ דניאל ור׳ דוד אישטרושה.
נ״ש, ״נאמן שמואל״ לר׳ שמואל יצחק מודיגליאנו.
ס״ח, ״סם חיי״ לר׳ חיים ובנימן עשאל.
ע״ב, ״עדות ביעקב״ לר׳ יעקב די בוטון.
פמ״א, ״פרח מטה אהרן״ לר׳ אהרן הכהן פרחיה.
פ״ש, ״פני שלמה״ לר׳ שלמה אמארילייו.
ק״ה, ״קורא הדורות״ לר׳ דוד קונפורטי.
ר״ן, ר׳ נתן אשכנזי העזתי.
ת״ח, ״תורת חסד״ לר׳ חסדאי הכהן פרחיה.

האותיות ליד השם (או התואר) מודיעות שנת הפטירה.

מונטיקייו, יצחק משה, ה״ה, י״ע שער הספר.
מינץ, שלמה הלוי, ה״ה, תכ״ב, 780.
מנחם [בן] שבתי, דיין, תס״ט, י״ד קמ״ז, ב׳.
מסראן, אברהם, ״ספרא רבה״, תכ״ה, 792.
מסראן, יצחק, ה״ה, ״ספרא רבה״, תנ״ט, 1101.
מרדכי [בן] עזריה, ה״ה, פסקן, תס״ט, 1144.
משה חיים, בן הרב חיים שבתי, הרב הגדול, תמ״ה, 979.
משה מרדכי, ה״ה, דודו של ר׳ יוסף דוד, תנ״ז, י״ד נ״ב, ב׳.
משה שבתי, בן ר׳ שבתי חיים, חמיו של ר׳ יוסף דוד, תמ״ט, י״ד י״ג, א׳.

נ

נהר, אהרן הכהן, תכ״ב, 773.
נהר, יוסף הכהן, תל״ח, 906.
נחמיאש, אהרן ן׳, ״הרב המובהק״, תמ״ב, 940.
נחמיאש, אלעזר, תמ״ח, 1013.
נחמיאש, אפרים, ה״ה, חי תכ״ז, פמ״א, ב׳ י״ז, ב׳.
נחמיאש, אפרים, דיין בשנת ת״ם, פמ״א, א׳ רי״ח, ב׳.
נסים [בן] מרדכי, תנ״ז, 1085.
נתן אשר, ״מר קשישא״, תמ״ה, ס״ח, מ״ז, ב׳.

ע

עובדיה משה, תמ״ה, 971.
עוזיאל, אברהם, ת״ך, 756.
עוזיאל, אליהו, ה״ה, חותן ר׳ אהרן הכהן פרחיה, ב״כ ע״ז, ב׳.
עוזיאל, יהודה, ה״ה, ״סבא דמשפטים״, תצ״א, 1290
עוזיאל, יעקב, ה״ה, הישיש, תנ״ו, 1080.
עונקינירה, רפאל, ה״ה ״דורש סודות ורמזים״. שתי האותיות האחרונות של שנת פטירתו הושחתו בזדון. אפשר נפטר בשנת תי״ח, 737.
עמנואל, שבתי, ה״ה ״אור בהיר״ תלמיד ר״ן, ת״ן, 1036.
עמנואל, שלמה, ה״ה דרשן, ט״כ רן, א׳. נפטר לפני תע״ג.
עשאל, בנימין, הרב הכולל, פסקן ומחבר, ת״ן, 1047.
עשאל, חיים ב״ר בנימן, פסקן ומחבר, נפטר באיזמיר תס״ז.

פ

פאלקון, אברהם, ״ריש מתיבתא״, פסקן, תי״ז, 731.
פאקאש, אברהם, תנ״ב, 1059.
פאראג׳י, משה, ה״ה, תנ״ט, 1108.
פאשאריאל, יוסף ה״ה, אחיו של ר׳ לוי.
פאשאריאל, לוי, ה״ה ״בקי בחכמת הפילוסופיאה״, תכ״ב, 770.
פאשאריאל, שמואל, תי״ז, 732.
פילוסוף, גדליה, תמ״א, 932.
פילוסוף, יוסף, פסקן, חתן ר׳ ברוך אנג׳יל, חותן ש״ץ.
פירירה, אברהם, תמ״ח, 1006.
פישוהם, יעקב, ה״ה, נפטר לפני תל״ט, 914.
פישוהם, שמואל, ה״ה בערך ת״ן.
פישי, יהודה, ״הרב המובהק״, פסקן, חתן ר׳ ברוך אנג׳יל, תל״ח, 905.
פישי, יעקב, ה״ה, נפטר לפני ש׳ תמ״ב.
פישי, משה ב״ר יהודה, תמ״ד, 961.
פלורינטין, יעקב, ה״ה, תמ״ו, פ״ש מ״ט, א׳.
פלורינטין, יצחק בן יעקב, תלמיד ר׳ ברוך אנג׳יל, ה״ה, תפ״ה, ט״כ קי״ז, א׳.
פלורינטין, שלמה, תלמיד ר״ן.
פלורינטין, שלמה ב״ר שמואל, תלמיד ר׳ ברוך אנג׳יל, מחבר.
פלורינטין, שמואל, בן זמנו של קונפורטי. חידושיו בספר מורה צדק.
פלורינטין, [חיים] שמואל ב״ר יעקב, פסקן ומחבר. נפטר בשיבה טובה תע״ט, י״ד קס״ח, ב׳.
פראנקו, יוסף, ת״ך, 755.
פראנקו, שלמה, תמ״ה, 970.
פראנקו, שמואל, תל״ג, 868.
פראנשיש, אברהם, ה״ה, תס״ב, 1123.
פראנשיש, שלמה, הרב המובהק, תל״ו, 889.
פראנשיש, שמואל, תמ״ו, 986.
פרחיה הכהן, אברהם בכמהר״ר יהושע, דיין בשנת תס״ו, ג״ע י״א, א׳.
פרחיה הכהן, אהרן ב״ר חיים אברהם, הרב הגדול, פסקן ומחבר, תנ״ז, 1084.
פרחיה הכהן, חיים אברהם, הרב הכולל, תכ״ח, 825.
פרחיה הכהן, חיים ב״ר חסדאי, דיין בשנת תנ״ז, י״ש ס״י מ״ה.
פרחיה הכהן, חסדאי, ב״ר שמואל, הרב הגדול, מחבר, תל״ח, 908.
פרחיה הכהן, יהודה, תס״ט.
פרחיה הכהן יהושע, אחי ר׳ אהרן, תנ״ו, 1075.
פרחיה הכהן, יעקב, תס״ב.
פרחיה הכהן, משה בן הגביר שמואל, חי בשנת ת״ל.
פרחיה הכהן, מתתיהו, בערך ת״ן.
פרחיה הכהן, שמואל בן הרב הכולל חיים אברהם, חי בשנת ת״ל.
פרחיה הכהן, שמואל בן רפאל, ה״ה, ב״כ י״ט, ב׳, כ״ב, א׳.
פרץ, אברהם, ״הרב המובהק מעוטר בזקנה״, תלמיד ר״ן מחבר ״אגרת אברהם״ על הקבלה לפי ר״ן (שלום, עמ׳ 701—707), תפ״ו, 1244.

צ

צדוק, שמואל, ״מרנא ורבנא״, פסקן, הוא העיד בשנת תכ״ח על פעולת ש״ץ בדוייראן על יד שלוניקי, תצ״ז, 1344.
צרפתי, חיים, תכ״ג (?), 785.
צרפתי, חיים, תל״ח, 902.
צרפתי, חיים, ה״ה ״איש שיבה״, תס״ב, 1124.
צרפתי, יהודה, תל״א, 846.
צרפתי, יצחק, דיין בשנת ת״ם, פמ״א, א׳ רי״ח, ב׳.

ק

קאואליירו, יצחק, פסקן, תלמיד ר׳ דניאל אישטרושה, מ״ג ל״ו, ב׳.
קאטאלאן, משה, חי תכ״ו, 797.
קאטאלאני, שמואל, ה״ה ״מופלג בחכמה וזקנה״, נ״ש ס״י, פ״ג.
קאנפאנטון, ישראל, ה״ה, תמ״ו, 989.

קאנפאנטון, משה, תי״ג, 714.
קאראסו, יוסף, הרב המובהק, תל״ב, 859.
קארו, ידידיה, הרב המובהק, נכר ר׳ יוסף קארו, תי״ט, 745.
קובו, אליהו, הרב הכולל, פסקן, תמ״ט, 1018.
קובו, יהודה ב״ר אליהו, ה״ה, תמ״ט, 1033.
קובו, יהודה ב״ר שמעיה, הרב הכולל, ת״ף, 1211.
קובו, יוסף ב״ר שמעיה, הרב הגדול, תלמיד ר״ן, תפ״ז, 1253.
קובו, שמעיה, ה״ה, תכ״ג, 784.
קובו, שמעיה, תמ״ה, 977.
קטן, שלמה, תט״ז.
קמחי, יעקב, תמ״ח, 1001.
קמחי, יצחק, תנ״ה, 1072.

ר

רובייו, משה, ה״ה, תמ״ח, 999.
רומאנו, חיים, ה״ה, תי״ו, 722.
רושו, (רוסו), ברוך ה״ה, תל״ט, 918.
רושו, ברוכיה, ה״ה ״חכם מובהק״, תל״ד, 871.
רושו, יוסף, תלמיד ר״ן בשלוניקי.
רושו, יעקב, ה״ה, תכ״ב, 776.
רושו, יצחק, אחי הנ״ל, ״חכם גדול מעיין ודרשן״
רושו, מתתיה, תל״ו, 888.
רושו, נתן, ה״ה, נפטר בירושלים תל״ז, פ״ש כ״ח, א׳.
ריוח, דוד, ה״ה, תמ״א, 930.
ריוח, ישראל, תל״ד, 875.
רפאל [בן] דוד, תמ״ח, 1002.

ש

שבתי ב״ר חיים שבתי, הרב המובהק, תמ״ט, 1019.
שבתי שלמה, תי״ג, 708.
שווילייו, יהושע, ה״ה, תע״ג, 1167.
שולם, יצחק ב״ר מנחם, פסקן, תל״א, 852.
שולם, מנחם, הרב הגדול, פסקן, תל״א, 854.
שונינה, אברהם קומפראדו, תכ״ב, 769.
שונינה, משה, ת״ל, 838.
שועיב, ראה בן שועיב.
שיקיל, יעקב, ״זקן ונשוא פנים״ תנ״ט, 1102.
שיראנו, יעקב, תל״ו, 890.
שלום, אפרים, דיין, ״חכם עדיף מנביא״, תנ״ט, 1107.
שלום, משה, תמ״ג, 948.
שלמה [בן] יחיאל, ה״ה, תס״ג, 1127.
שלמה חננאל, ה״ה, תמ״ח, פ״ש ק״ד, א׳
שמחה, ברוך, תמ״ב, 943. רב לק״ק אשכנז בשלוניקי.

אף על פי שהרשימה הזאת איננה שלמה, בכל זאת אפשר להיווכח ממנה עד כמה רבו החכמים והרבנים בשלוניקי בזמן שבתי צבי וההמרה הגדולה. רבים מהם המשיכו להעריץ את נתן אשכנזי העזתי אפילו אחרי המרתו של ש״ץ.

ב) פולמוס ר׳ משה חאג׳יז ור׳ שלמה אאיליון

הנני רואה חובה לעצמי לשים הדברים במקומם, בנוגע להאשמות שר׳ משה חאג׳יז האשים את ר׳ שלמה אאיליון, רב הספרדים באמשטרדאם, לרגלי הפולמוס על הספר ״עז לאלהים״ לנחמיה חייא חיון, אף כי הפרשה הזאת איננה שייכת ישירות ליהודי שלוניקי. אולם כיון שר׳ שלמה אאיליון היה אחד מחכמי העיר והואיל ומצד אחר ר׳ משה חאג׳יז האשים גם את כל ״בעלי אמונה״ שבשלוניקי, כדאי לברר את הענין.

ר׳ משה חאג׳יז בספרו ״שבר פושעים״, שהפרנסים הספרדים של אמשטרדם ובית דינם דנו אותו לשריפה, האשים את ר׳ שלמה אאיליון שנשא אשת איש בלי גט וכו׳, וכי היה מן המומרים. בדרך כלל כל מה שכתב רמ״ח נגד רש״א והפרנסים, עם כל הכבוד הראוי לו, צריך שבע בדיקות. יש ידיים מוכיחות שרש״א לא היה כלל בשלוניקי בשנת תמ״ג, כלומר בזמן ההמרה הגדולה. לפי גאסטיר נשא רש״א את אשתו בצפת, ואין לתאר שרבני צפת ישלחו כשליח מטעמם לחו״ל אדם שחי עם אשתו בעבירה. בשנת תמ״ה כבר היה רש״א באיטליה בתור שליח. יתכן שיצא מצפת עוד בשנת תמ״ד. הואיל ובאותו זמן היו צריכים לחכות הרבה חדשים עד שנזדמנה אניה להפליג משלוניקי ליפו, ומיפו לאיטליה, צריכים אנו להסיק שרש״א לא היה בשלוניקי בזמן ההמרה, ולא היה מן המומרים. לפי גאסטיר, לא מצאו פרנסי לונדון פסול במשפחתו. אדרבה הם הצטערו שעזב אותם ונתנו לו מתנה יפה, חמישים ״גיניס״. גם אני בחקירתי באמשטרדם לא מצאתי שום פסול, להיפך, פרנסי אמשטרדם כיבדוהו כר׳ יצחק אבוהב בזמנו. רמ״ח הגדיש את הסאה ועבר על הטעם הטוב בכתבו שדייני אמשטרדם היו ״דייני דחצצא... מלאים טיט וצואת עונות וחטאים... זקני אשמאי״ ואף כינה אותם ״בהמות״. רמ״ח שנא את רש״א על כי מינוהו לרב באמשטרדם ולא אותו. (אפשר שאיזה גבירים מליוורנו לא המליצו עליו ולכן הפרנסים לא התחשבו עמו). רש״א לא נחשד בשום פנים בשבתאות לא מצד הפרנסים של לונדון ולא מצד הפרנסים של אמשטרדם. מצד אחר אנו רואים אצילות רש״א שתמך ברמ״ח בלי גבול ועזר לו ליסד ישיבה באמשטרדם. רש״א ובית דינו הגנו על ספר ״עז לאלהים״ לנחמיה חיון רק מפני שחכם צבי, רב האשכנזים שם, נכנס בגבולם, נגע בכבודם ובכבוד רבם והחרים יהודי „שאינו בן ארצו ולא מקהלו״, כמו שמוכח מהמחאה שהפרנסים שלחו לחכם צבי ע״י הנוטאריון [42]. היחסים בין האשכנזים והספרדים באמשטרדם היו לעתים קרובות מתוחים. עוד עד שנת תקס״ג לא הרשו הפרנסים לקבור בבית עלמין שלהם אשכנזית נשואה לספרדי, ואיך לא ימחו, בשנת תע״ג, על כי רב אשכנזי נכנס בגבולם? אם באנו לחשוד את רש״א בשבתאות בשנת תע״ג—תע״ד, לא הנחנו חכם ורב שלוניקאי שלא נחשד כמוהו בעוון זה.

השפעת נתן העזתי על רבני שלוניקי היתה כה גדולה שהרבנים הראשיים ר׳ יוסף קובו ור׳ שלמה אמארילייו לא מצאו בדבריו ובתורתו שום נפתל ועיקש. ר׳ שלמה אמארילייו אף מזכיר את נתן בכבוד ומתארו כ״הרב הקדוש מהר״ר נתן אשכנזי ז״ל״ [43]. ובכלל קיבלו רבני שלוניקי עליהם כמה מנהגים, שנתן הנהיגם בעיר. ושהיו

נהוגים שם הלכה למעשה עד חורבן הקהילה ע״י הנאצים. למשל: מנהג שלוניקי עד היום להניח תפילין בתשעה באב בבוקר בלי ברכה. רק יחידי סגולה מניחים תפילין בברכה, אף כי ר׳ יוסף דוד, דיין בזמן ההמרה, כתב שמברכים גם בבקר[44]; ובזמני זוכרני שהיינו קוראים בישיבה בספר ״חמדת ימים״ לפני החגים והמועדים.

רבני שלוניקי הוקירו את ר׳ שלמה אאיליון כאחד מהם, שכל חייו בקדושה ובחסידות. אחרי הבזיון הגדול שחכם צבי ורמ״ח עשו לרש״א, קשה להאמין שרש״א דרש מחילה מחכם צבי. להיפך, רמ״ח הוא דרש מחילה מרש״א ומהפרנסים הספרדים, ולא מחלו לו[45].

---

1 De la Croix, Mémoire... contenant diverses Relations très curieuses de l'Empire Ottoman, Paris, 1684, vol. II, p. 266.

2 המספרים האלו הם מוגזמים. יתכן שהיו אז בעיר שש אלפים בעלי בתים, ר״ל שלושים אלף נפש וביניהן שש עד שבעת אלפים ילדים מבני חמש שנים עד י״ח שלמדו בת״ת ובישיבות.

3 משובש כנראה מ־TORA, כלומר: תלמוד תורה.

4 מספר התלמידים לא מתאים למספר המורים.

5 בתרגום גרמני של יוסף האמר, מובא ע״י קארל בראון־ויסבאדן, Eine türkische Reise, vol. 2, Stuttgart 1876, pp. 272—274. Rumili und Bosra הואיל והספר של חאג׳י חאלפה אינו מצוי, הנני מוסר מה שהנוסע הטורקי הזה כתב על העיר שלוניקי בכללה: היקף חומת העיר הוא שלושה מילין. לחומה 4 שערים: מצד החוף, מצד הווארדאר, מצד קאלה־מאריאה והשער החדש. הנמל יכול להכיל עו 300 ספינות. התושבים מקבלים מים ע״י צינורות הבאים מההר קורטיאג׳, מהלך חצי יום מהעיר. על יד השערים של קאלה־מאריה ווארדאר נמצאים שני מגדלים גדולים... בעיר 9 בתי מרחצאות, 10 מסגדים גדולים, 7 מהם היו לפנים כנסיות של יוונים. אחד משלושת המסגדים שבנו הטורקים בעצמם הוא המסגד חאמזה ביי [במרכז מסחרי]. על יד השוק ״לונדשה״, במקום שמוכרים האריגים נמצאים הביזיסטאן (באשיסטאן), כמה ״חאנים״ ו״קאראבנאסאראי״ים. החאנים היותר חשובים הם סולידג׳י חאן, מוסטאפה פאשה חאן, ו(מילטה) [מאלטה] חאן. רחובות העיר יפים. התושבים העשירים הולכים בקיץ לחמי לאנגאזה (שם).

6 לפי ר׳ יעקב עמדן איימו הרבנים עליו שיצא מן העיר ״כי בן מות הוא הואיל ובסלאניק יש חרות גדול ליהודים יותר מכל מקומות שבעולם״.

7 [תענית הנמשכת כל השבוע עם הפסקה בשבת].

8 המספר הזה אינו מופרז באוכלוסין של שלושים אלף נפש.

9 ידועים שני חכמים בשם זה באותו זמן בשלוניקי. א) ר׳ יוסף הכהן, פוסק שנפטר בחיי ר׳ דניאל אישטרושה לפני שנת תי״ז. (״ירך אברהם״, ח״א, דף ס״ד, ב׳); ב) יוסף הכהן, אחד מחברי ר׳ דוד קונפורטי. אמו ג׳ינטיל ״אם החכם השלם כמה״ר יוסף הכהן״ נפטרה בשנת תכ״ג ור׳ אהרן הכהן פרחיה הספידה, (״בגדי כהונה״. דף ע״ד, ב׳).

10 ״עדות ביעקב״, סי׳ י״ח, דף מ״ב, א׳; רוזאניס ח״ד, ע׳ 473; שלום, ע׳ 387.
המורה ברוך בן יעקב הי״ד מסר לשלמה רוזאניס (ראה רוזאניס ח״ד, עמ׳ 477) כתובת שהיתה חרותה בבית הכנסת ק״ק שלום. בן יעקב, ורוזאניס אחריו, ייחסו אותה ל״תשובה הגדולה״ של שנת תכ״ו. לדעתי אין לכתובת הזאת כל קשר לתשובה הגדולה, והיא נחקקה לזיכרון לדורות הבאים לרגלי המגיפה הנוראה של שנת תקמ״א, הידועה בשלוניקי בשם ״לוס סארנודוס״ (המתעטשים), וה״אראלים צעקו בלב חמרמר״ על רוב הקרבנות. כנהוג ביקשו הרבנים מהעם לחזור בתשובה. שנת הכתובת היא התקמ״א לפ״ג (לפרט גדול) ולא תכ״ו. הנני מוסר שוב את נוסח הכתובת: הנה לשלום מר לי מר / הן אראלים צעקו בלב חמרמר / מלאכי שלום יבכיון מר / משמר מול משמר / וקרא זה אל מול זה ואמר / שובו בנים ארפא משוב(ה)[תם] (הושע י״ד, ה׳). שנת וליועצי שלום שמחה (=התקמ״א; משלי י״ב, כ׳). על כן אינני חושב ששבתי צבי דרש בק״ק שלום דווקא.

11 ״מירה״ הוא שמה הנכון ולא מיכל או יוכבד, שמות בלתי רגילים בין יהודי שלוניקי. היא נקראת על שם אם אימה, כנהוג בין הספרדים, ״מירה נבת נות בית צדק הרב הכולל כמהר״ר ברוך אנג׳יל נר״ו נפטרה ט׳ תמוז תח״י״ (מ״ש, מ׳ 739). וכן נקראה בתו של החכם השלם יהושע בן הרב ברוך אנג׳יל (״כרם שלמה״ דף ק״ח א׳).

12 אברהם אמארילייו, ״תעודות שבתאיות מגנזי רבי שאול אמארילייו״, ספונות ה׳, עמ׳ 241, 244.

13 בנו של ״גדול הדור הרב המובהק״ ר׳ ידידיה גאגין, שנפטר בשנת תל״ח והוספד ע״י ר׳ שלמה אמארילייו. אלמנתו של החכם חיים גאגין, מרת ג׳ינטיל, נפטרה בשנת תס״ט ור׳ יוסף דוד הספידה. (״יקרא דשכבי״, דרוש מ״ח, דף צ״ט, ב׳). באותה תקופה חי גם החכם יצחק גאגין שנפטר בשנת תמ״ז. (מצבות שאלוניקי, מ׳ 996).

14 יש המונים גם את ר׳ שלמה אאיליון בין תלמידי נתן העזתי בשלוניקי, אך יש להטיל ספק בזה. רש״א נולד קצת לפני שנת תי״ח, או באותה שנה. נתן נפטר בשנת ה״ם. לפי גאסטיר נשא רש״א את אשתו בצפת. יש ידיים המוכיחות שהלך משלוניקי לצפת עוד לפני פטירת נתן. איך אפשר שבחור בן י״ח או כ׳ שנה ילמד סודות הקבלה בלוויית ישישים כר׳ יצחק חנן וחבריו?

15 לפי עדות ר׳ שלמה ב״ר יצחק אמארילייו בשנת תק״ז המובאת אצל ר׳ יוסף מולכו, שו״ת "אהל יוסף", א״ח, דף י״ב, ב׳. ראה "חמדת ימים", הלכות שופר.

16 "שלחן גבוה", א״ח, דף ס״ח, א׳. ר׳ יוסף מולכו מזכיר את נתן בהערצה גדולה גם בספרו "אהל יוסף", דף י״ב, ב׳, י״ג, א׳.

17 ר׳ חסדאי הכהן פרחיה, "תורת חסד", דף מ״ה, א׳.

18 "כרם שלמה", דף כ״ז, ב׳.

19 "פרח מטה אהרן", ח״א, סי׳ קכ״ה, דף רי״ט, א׳.

20 "בארות המים", דף קי״ג, ב׳.

21 "גבעות עולם", דף מ״א, ב׳.

22 שם, דף מ״א, א.

23 ר׳ יוסף מולכו, "שלחן גבוה", ח״ב, י״ד, דף נ״א, א׳.

24 שו״ת "בית דוד", אבן העזר, סי׳ ע״א, דף פ״ט, א׳־ב׳.

25 "בארות המים", סי׳ כ׳, דף קי״ג, ב׳; קכ״א, א׳.

26 "בית דוד", ח״א, סי׳ ג.

27 בנבנשטי גאטינייו, "מצרף לכסף", דף ב׳, א׳.

28 ר׳ יצחק מולכו, "אורחות יושר" (נדפס עם "אורחות צדיקים") תקנ״א, קלח, א׳.

29 ר׳ שמואל ארדיטי, "דברי שמואל", שלוניקי תרנ״א, דף רמ״א, א׳; מהתשובה אי אפשר לדעה זמן עריכתה. ר׳ שמואל ארדיטי השיב לשואליו עוד משנת תקצ״ט. הוא נמנה בין י״ג הרבנים החשובים ביותר העיר בשנת תרטו״ב, שרת בתור דיין עוד בשנת תרכ״ד, ונתמנה לרב ראשי בשנת תרמ״א (נפטר תרמ״ז — ראה מ״ש, מ׳ 1758).

30 התשובה נדפסה בספרו של ר׳ דוד קאראסו, "ידי דוד", שלוניקי תרכ״ז, אבן העזר סי׳ ו׳, דף ר״א, ב׳.

31 .Porter, Observation sur la religion des Turcs, t. 1, Neuchâtel 1770, pp. 67-69

32 .M.E.M. Cousinéry, Voyage dans la Macédoine, Paris 1831, pp 19-20

33 .F. Beaujour, Tableau du Commerce de la Grèce, t. 1, Paris 1800, p. 53

34 [קיצרנו את המובאות מהמקורות הזרים, כיוון שהן חוזרות על אותם הפרטים].

35 מובא על ידי : Josiah Brewer, A Residence at Constantinople, New-Haven 1830, pp. 292—94.

36 לפי דין וחשבון של ו. ב. מיוויליו, קונסול אמריקאי בשלוניקי, למזכיר הממשלה, 15 מארס 1837, .Despatches from United States Consuls in Salonica, National Archives Washington, T 414

37 מובא על ידי J[ohan] G[eorg] von Hahn, Reise durch die Gebiete des Drin und Wardar, .t. II, Wien 1869, pp. 154—55

38 scrofila — מין מחלה בצוואר ותחת הזרוע, היכולה להתפתח לשחפת.

39 ל׳ א׳ פראנקל, Nach Jerusalem, חלק א׳, לייפציג 1858, עמ׳ 246. מענדל בר״י שטערן תרגם הספר לעברית בשם "ירושלימה", ווין תר״ך (על שלוניקי — עמ׳ 70—76).

40 .N. Mayer, The Jews of Turkey, London 1913, pp. 31—32

41 אברהם גאלאנטי, "מנורה", בטאון לשכת בני ברית, בצרפתית, שנה 12, מ׳ 7—9, איסטאמבול יולי—ספטמבר 1934, עמ׳ 147—150. השולטן, לפי גאלאנטי, נתן לרב הראשי לוי מאתיים לירה זהב בעד תשיבתו.

42 ראה מחקרי, "פולמוס נחמיה חייא חיון באמשטרדם", ספונות ט׳ ע׳ רי״א—רמ״ו.

43 "פני שלמה", דרוש כ״א, דף מ״ג, ב׳.

44 ר׳ אברהם גאטינייו, שו״ת "צרור הכסף", ע׳ ט׳, ב׳.

45 מלבד מה שכתבתי במחקרי (ספונות, שם) על חכם צבי, מצאתי שגם הפרנסים האשכנזים רצו להיפטר ממנו ולא חידשו החוזה שלו. ב־29 במאי 1712, אהרן אברהמס פולאק, נשיא הקהילה, שלח אליו שני שמשים וסופר הקהילה עימהם להודיעו כי נגמרה רבנותו אצלם בחדש אדר הקודם, אך חכם צבי מאן להתפטר והענין הגיע לבית המשפט. בניגוד למה שכתב רמ״ח, זיכו השופטים את הפרנסים. למרות זה המשיך ח״צ ברבנותו עם מעריציו. הפרנסים התרעמו אצל אדוני הארץ ואלה נתנו את ח״צ במעצר בית. כיון שבעלי בתים אחדים ביקשו את שירותיו, התרה נשיא הקהילה פולאק, בשנת 1713, בח״צ, ע״י שלוחים, שיישאר בביתו ואם לא — יתן אותו בבית הסהר. ח״צ ענה לשולחיו : "אני אעזוב את העיר בקרוב וככה אשיג את חרותי אולם הוא [פולאק], יבוא יום וישימו אותו בבית הסוהר בחרפה ויגיע לידי עניות" (-Nederlandsch Israelitiesche Jaarboekje 5620 (1859), pp 49—50. בהעלם שם המחבר שהעתיק "ממקורות אמתיים" ומסר רוב הענין במרכאות.) כפי הנראה הצליח ח״צ לעמוד במשרתו, על אף ההתנגדות הגדולה, ולכן לא תמכו בו הפרנסים האשכנזים בזמן הפולמוס על ספר חיון.

המשבר הרוחני והמוסרי אחרי המרת שבתי צבי

פעילות הרבנים אחרי ההמרה

ה"משיחיות" של ש"ץ וההמרה הגדולה של שנת תמ"ג גרמו למשבר גדול בקהילת שלו־ניקי. הרבנים של אותה תקופה השתדלו ראשית כל לחזק את בדק הבית ולבוא לעזרת כמה וכמה משפחות שנפרדו בגלל מחלוקת שבתאית בקרבן. קרו אז מקרים, למשל, שהאב "קיבל המצנפת", והבן נשאר נאמן לדת ישראל, ומלבד הטראגדיות המשפחתיות נוצרו סיבוכים בדיני ירושה. לפעמים אח אחד נשתמד והשני נשאר ביהדותו, ובמות האח היהודי נשארה אלמנתו זקוקה ליבם מומר. לכן תיקנו הרבנים שאם היה לחתן אח מומר, היה מקדש את אשתו מלכתחילה בתנאי שהקידושים יהיו מבוטלים אם לא יהיו לה בנים ממנו, כדי שלא תישאר זקוקה ליבם [1]. עוד בשנת תמ"ד היו בין המומרים שרצו לחזור ליהדותם [2], והרבנים עזרו להם בכך, למרות הסכנה הגדולה שריחפה עליהם מצד השלטון. נוסף על כל זאת המשבר הכלכלי ששרר באותן השנים היה חמור מאד ומיוחד בדברי ימי העדה.

הרבנים החשובים, שטיפלו בבעיות האלה ושיחד עם זאת נשאו עול הציבור עליהם מזמן ש"ץ עד עשרים שנים אחרי ההמרה, הם אלו:

ר' שמואל גאון, נולד בשנת ש"ס או שס"ה (1600 עד 1605). הוא ראה את שבתי צבי בשלוניקי והשתתף ב"תשובה הגדולה" של שנת תכ"ו. נתמנה לרב הכולל אחרי פטירת הרב הכולל ר' יעקב די בוטון הזקן. כתב יותר משלוש מאות וחמישים פסקים, שרק חלק קטן מהם ראו אור בספר "משפטים ישרים", יחד עם פסקי ר' שלמה ן' חסון. הוא כתב גם חידושים על טור חושן משפט, בדיקות הריאה, ועוד, והיה "בקי בחכמת הקבלה".

בסוף ימיו היה שידפון בכרמים, כיוצא משאלה שנשאל על שני אחים יהודים שהתחייבו לשלם לכולל את ה"גאבילה" בעד שבע מאות מיטרים, ר"ל 7,000 "אוקה" [3] יין, בשיעור של "לבן" [4] אחד על כל אוקה. הואיל ובגלל השידפון לא היה להם די ענבים לעשות היין, מיאנו האחים לשלם את ה"גאבילה" בסכום של שבעת אלפים "לבנים". ר' שמואל גאון ור' חסדאי הכהן פרחיה פסקו לטובת האחים.

רש"ג הקל בדרך כלל בפסקיו. הוא התיר, למשל, לעסוק במסחר ביצי דג ה"מורונה".

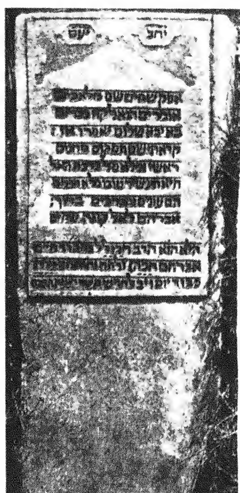
בין תלמידיו המצויינים נמנו ר' דוד יונה, ר' יהודה די ליאון, ר' מיכאל הכהן ור' מאיר אליאש. גיסו היה השד"ר (שליח ארץ ישראל) ר' יצחק פאאיס אשכנזי, וחתנו — ר' חנניה טאיי־טאצאק, שנפטר בקיצור שנים בשנת תכ"ו. רש"ג עצמו נפטר בב' חשוון תכ"ז (1666). אף כי לא היה ה"רב הגדול" באורח רשמי הוא מכונה בתואר זה בכתובת מצבתו, להודיע גודל חכמתו.

בזמנו היו בשלוניקי החכמים השלמים ר' רפאל עוניקינירה; ר' שניאור אברבנאל; ר' דוד די בושאלדו; ר' דוד בן הגביר אליה ג'יראסי, שהיה מרביץ תורה בתלמידי המחלקה לגמרא בחברת ת"ת; ר' ידידיה קארו, נכד ר' יוסף קארו; ר' אברהם יצחק, ר' חיים הכהן, ר' משה מאנדיל, שנפטרו בשנת תי"ט, וכן ר' שאלתיאל לוביל, שנפטר בשנת ת"ך.

בין הרבנים הכוללים שהיו בשלוניקי בזמן "התשובה הגדולה" של שנת תכ"ו, ראוי להזכיר את ר' חיים אברהם הכהן למשפחת פרחיה. כאביו החכם משה, הוא היה גם רופא; "תורה וגדולה במקום אחד, חשוב מאוד בין הגוים". אשתו היתה בתו של ר' אהרן ן' חסון. בהתחלה היה רב לק"ק איטליה ישן, ואחרי מות אחד מהרבנים הכוללים הוא נתמנה במ־קומו. נפטר בתשרי תכ"ח (1667), והניח אחריו ארבעה בנים וביניהם החכמים אהרן ושמואל והרופא יהושע.

מצבת ר' אברהם הכהן פרחיה.

Tomba de Rebi Abraham Hacohen Perahia

בין רבני זמנו ידועים החכמים השלמים ר' משה אלפאנדארי ור' משה ן' ברוך, שנפטרו בשנת תכ"א; החכמים השלמים לוי פאשאריאל, יעקב רושו, ר' שלמה הלוי מינץ והפוסק ר' דוד ב"ר דניאל אישטרושה, שנפטרו בשנת תכ"ב; ה"ה [החכם השלם] ר' שמעיה קובו שנפטר תכ"ג; ה"ה ר' שמואל ב"ר דוד ג'יראסי שנפטר בתכ"ד; החכמים השלמים יצחק ליאל ויצחק טולידנו שנפטרו בתכ"ה; החכמים השלמים עזריאל הכהן ן' ארדוט ואברהם ג'יניליו, שנפטרו בתכ"ז וה"ה דוד חיים שנפטר בתכ"ח.

אם נדון על מעלת הרבנים לפי סדר חתימתם על ההסכמות ופסקי הדין היה רבי ברוך

א נ ג׳ י ל עולה על רבי שמואל גאון בחשיבותו, הואיל וחתימתו קודמת לחתימת האחרון. הוא נולד לפני שנת שנ״ה, היה מגדולי ישיבתו של ר׳ אשר כהן ן׳ ארדוט (ולכן נקבר אצלו), ונתמנה כראש ישיבת חברת ת״ת. בין תלמידיו המפורסמים נמנו: ר׳ דוד קונפורטי, מחבר ספר ״קורא הדורות״; ר׳ שלמה ב״ר שמואל פלורינטין, מחבר ס׳ ״דורש משפט״; והפוסק ר׳ יצחק פלורינטין. ר׳ ברוך אנג׳יל היה רב מובהק, פוסק, דרשן ובקי בשאר חכמות. נחשב לאחד מגדולי חכמי העיר עוד בשנת ת״א, ונתמנה רב הכולל בסביבות שנת תי״ח. הוא כתב שו״ת, שיטות ודרושים. תשובותיו וקצת משיטותיו נדפסו בשם ״שו״ת וחידושי ר׳ ברוך אנג׳יל״. דרשותיו אבדו. ידוע לנו על שתים מבנותיו, (האחת נשואה לפוסק ר׳ יוסף פילוסוף חותן שבתי צבי והשניה נשואה לר׳ יהודה פישי), וכן ידועים לנו לפחות שני בנים, החכמים משה ויהושע. ככל רבני זמנו לא כתב ר׳ ברוך דבר בנוגע לשבתי צבי ותנועתו בשלוניקי. נפטר בשנת ת״ל (1670).

אחרי פטירת ר׳ אברהם מוטאל בשנת תי״ח, בא ר׳ מ נ ח ם ש ו ל ם במקומו בתור רב הגדול. הוא נולד בשנת ש״ם בערך. כתב פסקים שרובם נשארו בכתב יד, ואחרים נדפסו בספרי חבריו. נפטר בשנת תל״א (1671). בכתובת מצבתו הוא מכונה ״מרנא ורבנא״.

בין הרבנים הכוללים שהיו בזמן רבנותו, היה ר׳ מ ש ה ן׳ י ע י ש, שנזכר כדיין עוד בשנת תי״ח, ומתואר כ״האדם הגדול בענקים״. נפטר בשנת תל״א.

בזמן הרבנים האלו ידועים החכמים ר׳ חיים ואלאנסי שנפטר בשנת ת״ל; ר׳ יעקב פישוהם; ר׳ יצחק בן הרב מנחם שולם; ר׳ יוסף קאראסו ״חכם גדול ודרשן״, דיין עוד מש׳ ת״ח בערך, נפטר בשנת תל״ב; החכמים השלמים ר׳ דוד יצחק, ר׳ שלמה בכמה״ר אלעזר הכהן, שנפטרו בתל״ג, ר׳ ברוכיה רושו, דרשן ״חכם מובהק ומעיין גדול״, נפטר בתל״ד; ר׳ יצחק ור׳ יוסף רושו, הרב המובהק ר׳ שלמה פראנשיש, שנפטר בשיבה טובה בשנת תל״ו.

עוד בחיי הרב הגדול ר׳ מנחם שולם, הצטיין ר׳ ח ס ד א י ב״ר שמואל ה כ ה ן למשפחת פ ר ח י ה, בהתחלה בתור רב לק״ק איטליה־ישן, ואח״כ בתור מרביץ תורה ודיין. בין תלמידיו החשובים נמנו ר׳ דניאל ב״ר דוד ג׳יראסי, מחבר ספר דרשות ״אודה השם״.

במות הרב מנחם שולם נתמנה רב חסדאי לרב הגדול וכן הוא מתואר בכתובת מצבתו. ר׳ חסדאי כתב שו״ת, דרושים, חידושים על טור ח״מ ושיטות, אולם רק תשובותיו נדפסו בשם ״תורת חסד״. נפטר בשנת תל״ח. ממנו ידוע בן, הוא הדיין ר׳ אברהם.

בזמן רבנותו הצטיינו הפוסק ר׳ יהודה די ליאון שנפטר בשנת תל״ז; ״הרב הקדוש״ ר׳ מיכאל הכהן מחבר ספר ״מורה צדק״, וה״ה ידידיה גאגין, שנפטרו בשנת תל״ח; ה״ה ברוך רושו ור׳ שמואל ייני, ״האדם הגדול לתורה ולתעודה אשר למד את כל העם תורה וטוב טעם״, שנפטרו בשנת תל״ט; ר׳ יצחק צרפתי, דיין, נפטר בשנת ת״ם; ה״ה ר׳ יצחק חביב, רבו של ר׳ שלמה אמארילייו ואביהם של החכמים השלמים משה ומנחם חביב, שהתיישבו בירושלים, והנפטר בשנת ת״ם; ר׳ יעקב פישי אחיו של ר׳ יהודה הנ״ל והנפטר לפני שנת תמ״ב; ר׳ יוסף אלמושנינו, תלמיד ר׳ חנניה טאייטאצאק, שנתמנה לרב בבילוגראדו, מחבר שו״ת ״עדות ביהוסף״; ועוד אחרים ששמותיהם יבואו לפנינו.

מעטים היו החכמים בשלוניקי שלא היו זקוקים לנדיבות הגבירים, לקופת הקהילה או לקופת חברת ת״ת לשם פרנסתם וקיומם. מהמועטים המבורכים שלא נזדקקו לעזרת הקהל היה ר׳ י צ ח ק ח נ ן. עם היותו מן הפוסקים הצטיין גם, ובפרט, בלימוד הקבלה, ובביתו נתארח נתן העזתי. הוא מזכירו בספר דרשותיו ותשובותיו ״בני יצחק״, ובישיבה שיסד ר׳ יצחק בשביל נתן היה הוא עצמו אחד מעשרת התלמידים שלמדו ממנו סודות הזהר. נפטר בלי בנים בשיבה טובה בשנת תמ״ה.

חבריו היותר חשובים היו: ה״ה ר׳ דוד ריוה, מחותמי הסכמות הקהל, נפטר בשנת אמ״ת; ה״ה ר׳ מרדכי אנג׳יל אבי אימו של ר׳ שלמה אמארילייו; הרב המובהק ר׳ אהרן ן׳ נחמיאש; החכם ברוך שמחה, אחד מרבני ק״ק אשכנז (שלושתם נפטרו בזמן המגיפה של שנת תמ״ב). עוד חיו באותן השנים ה״ה נפתלי הלוי, שנפטר בשיבה טובה בשנת תמ״ג; ה״ה ר׳ שלמה ן׳ עטר שנפטר בתמ״ד; ה״ה ר׳ יצחק טולידאנו, מורו ורבו של ר׳ יוסף דוד, שנפטר בתמ״ד; ה״ה ר׳ אברהם ישראל שנפטר בתמ״ה, ועוד רבים וחשובים.

גם משפחת ד י ב ו ט ו ן הצטיינה באותה תקופה ברבניה. ר׳ אברהם די בוטון מחבר ״לחם

משנה" הניח אחריו לפחות שני בנים חכמים, יעקב ואהרן. אף הם היו בנים חכמים, שנקראו שניהם אברהם ע"ש אבי־אביהם. ידוע במיוחד ר' א ב ר ה ם בכמהר"ר יעקב ד י ב ו ט ו ן, שנולד בשנת הש"ע בערך, ונתמנה לרב הכולל אחרי פטירת ר' חסדאי הכהן פרחיה בשנת תל"ח, ולכן הוא מכונה "ריש מתא וריש מתיבתא". כתב תשובות שנדפסו בספר שו"ת של בנו יעקב. חבריו ביקשו הסכמתו לפסקיהם. נפטר בתמ"ה (1685).

עוד בסוף ימיו של ר' חסדאי הכהן פרחיה, היה ר' מ ש ה ח י י ם ממלא מקום הרב הגדול. הוא נולד לאביו ר' חיים שבתי בשנת שע"ה בערך. פעל בתור דיין עוד משנת ת"ח, ונתמנה לרב הגדול אחרי מות ר' חסדאי הכהן בשנת תל"ח. בזמן רבנותו, בשנת תמ"ג, קיבלו כשלוש מאות משפחות ממאמיני בשבתי צבי עליהן את דת האישלאם ו„חבשו המצנפת". המאורע הזה הכאיב לו מאוד. הוא נפטר שתי שנים לאחר מכן, בשנת תמ"ה. כרוב רבני זמנו כתב תשובות, שרובן נאבדו או נשרפו, ורק חלק קטן מהן הופיעו בדפוס בשם "תורת משה". הוא הניח אחריו בת נשואה לר' אליהו קוב'ו ובן בשם דוד חיים.

מצבת ר' יעקב די בוטון.

Tomba de Rebi Yaacov de Botton.

בזמנו פעלו בשלוניקי בתור פוסקים, דרשנים ומורי הוראות החכמים האלו: ר' משה גאלאנטי ור' נתן אשר, רב לק"ק אשכנז, שנפטרו בשנת תמ"ה; ר' יהודה טאיטאצאק, ר' ישראל קאנפאנטון, ור' עמנואל ברכה, שנפטרו בשנת תמ"ו; ר' יעקב די בוטון, בנו של הרב הכולל ר' אברהם, נולד בשנת שצ"ח בערך, כתב חידושים על הרשב"א וכו', תשובותיו הופיעו בספר בשם "עדות ביעקב", נפטר בתמ"ז. עוד היו שם החכמים השלמים ר' משה רוביו ור' שלמה חננאל, שנפטרו בשנת תמ"ח; הרב המובהק ר' שבתי חיים אחיו של ר' משה חיים; החכמים השלמים ר' משה ב"ר ברוך אנג'יל, ור' אלעזר הכהן, תלמיד נתן העזתי, שנפטרו בשנת תמ"ט; ר' אברהם גאלאנטי, בנו של ר' משה הנזכר; החכמים השלמים ר' עזריאל הכהן ן' ארדוט ור' שבתי עמנואל, תלמיד נתן העזתי, שנפטרו בשנת ת"ן; ר' חיים מארשילי, מרביץ תורה, שנפטר בשנת תנ"א.

בניגוד לנהוג בכמה קהילות אירופה באותה תקופה, לא נמסרה הרבנות הראשית בשלוניקי מאב לבן או מחותן לחתנו, אם המועמד לא היה ראוי למשרה גבוהה זו, לפי ידיעותיו ותכונותיו; ואף אם כן — היה צריך לחכות עשרים או שלושים שנה עד שהיה יכול להגיע לכך. מעטים היו ברבנות הכוללת, כלומר במינויים לרב הכולל, הבנים או החתנים שירשו מקום אביהם או מקום חותנם, מיד אחרי מותם. אך מעולם לא קרה שנמסרה הרבנות הראשית ליורשי הרב הגדול הנפטר, חוץ ממקרהו של ר' אליהו קוב'ו.

ר' א ל י ה ו ק ו ב' ו נולד בשלוניקי בשנת שפ"ח בערך. אביו ר' יהודה הוצא להורג ע"י המלכות בקושטא כאשר נשלח כציר יהודי שלוניקי לשם בשנת שצ"ז. ר' אליהו המשיך בלימודיו בקושטא, חזר לשלוניקי ושם נשא לאישה את בת ר' משה חיים. אחרי פטירת ר' חסדאי הכהן פרחיה נתמנה לרב הכולל, ובמות חמיו בא ר' אליהו במקומו בתור "ריש מתא". שניים מתלמידיו המפורסמים היו ר' שמואל יצחק מודיגליאנו ור' צבי הירש אשכנזי, הידוע בשם חכם צבי. ראו"ק כתב ספר שו"ת בשם "אדרת אליהו". נפטר בכסליו תמ"ט (1688). בנו ה"ה ר' יהודה נפטר חדשים מועטים אחריו.

הרבנות הראשית נמסרה שוב לבן משפחת הכהן פרחיה — ר' א ה ר ו ן ה כ ה ן פ ר ח י ה. הוא נולד לאביו, הרב הכולל ר' חיים אברהם, בשנת שפ"ז בערך. רבו המובהק היה ר' חסדאי הכהן פרחיה. בשנת תל"ו כבר היה מחותמי הסכמות הקהל, ובמות ר' אליהו קוב'ו נתמנה לרב הגדול.

הרבנים כוללים בזמנו היו: בהתחלה ר' בנימין עשאל ואח"כ עם פטירתו של זה בשנת ת"ן, ר' אברהם ן' יעיש, שנפטר גם הוא שנה לאחר מכן. ר' בנימין כתב סדר הגט והחליצה, תשובות ודרשות. חלק מכתביו נדפסו בספר "סם חיי" לבנו ר' חיים.

ר' אהרן הכהן פרחיה פעל רבות לטובת הקהילה, והרבנים והפוסקים היו נשמעים וכפופים לו. הוא כתב חידושים על הרי"ף ועל הטור, שנשארו בכ"י. בדפוס הופיעו ספריו: "פרחי כהונה", שיטות על כמה סוגיות מהגמרא ממסכתות שונות; "בגדי כהונה", הספדים ודרושים; "זכרון דברים", מראה מקומות על ארבע טורים; שו"ת "פרח מטה אהרן", בשני חלקים. ספריו הם מקור לתולדות ימי יהודי שלוניקי וסביבותיה. כפי הנראה הוא הוא שנתן מכתב המלצה לנחמיה חייא חיון לקבלת משרת רב באישקופיא. ככל רבני זמנו לא כתב דבר בנוגע לשבתי צבי ומאמיניו.

ביום מותו, בשנת תנ״ז (1697), גזרו הרבנים על תענית ציבור. הוא הוספד ע״י חבריו ותלמידיו ואף ע״י ר׳ שלמה ן׳ נעים מאיזמיר. הניח אחריו לפחות שני בנים: ר׳ עזריאל, שנסע לאמשטרדם להדפיס ספרי אביו, והחכם יהושע. היתה לו בת שנישאה לגביר יעקב הכהן פרחיה.

מלבד הרבנים ששמם בא לעיל פעלו בימיו החכמים: ר׳ דוד שבתי אביו של ר׳ יוסף דוד, ר׳ דניאל מרדכי, ר׳ שמואל פלורינטין, והרב המובהק ר׳ יוסף אישטרושה, שנפטרו בשנת תנ״ג; ר׳ יעקב פלורינטין שנפטר בש׳ תנ״ו; ר׳ משה מרדכי, שנפטר בתנ״ז; ר׳ יצחק מסראן, שנשלח בשליחות לקושטא; ר׳ שמואל ברזילי, הדיין אפרים שלום, ר׳ מאיר בכמהר״ר יעקב די בוטון; ור׳ משה פאראג׳י, שנפטרו בשנת תנ״ט; ר׳ שלמה בר דוד; ר׳ שמואל קאטלאני; ועוד.

רוב ראשי הרבנות בשלוניקי היו מהמעמד הבינוני, ור׳ שמואל בן יצחק מודיגליאנו לא יצא מכלל זה. כפי הנראה הוא נתמנה לרב הכולל בשנת תנ״א, אחרי פטירת ר׳ אברהם ן׳ יעיש, ולרב הגדול — אחרי פטירת רבי אהרן הכהן פרחיה. חבריו לא תמיד היו תמימי דעים עימו. מחיבוריו נדפסו: ״רננת מזמור״, בקשות לאשמורת הבוקר עם תרגום לאדינו; ״ארוחת תמיד״ ו״דברי שמואל״, דרושים והספדים (מישהו גנב חלק מכתב היד של ההספדים, לכן, המוציא לאור מבקש בהקדמה מהלוקח ״שישיב את הגזלה״). עוד כתב חידושים על מסכת שבועות; ״שעשוע התלמידים״, חידושים על טור ח״מ ועל חלק ראשון של הרמב״ם; וכן שו״ת בשם ״נאמן שמואל״. נפטר בי״ג בחשוון תס״ד (1703). בנו החכם ר׳ יהושע מת בחייו. בנו השני, ר׳ יצחק, היה דיין, ונפטר בשנת תע״א.

בין רבני זמנו ידועים החכמים השלמים: ר׳ אברהם פראנסיס ור׳ חיים צרפתי, שנפטרו בשנת תס״ב; ר׳ שלמה יחיאל שנפטר בתס״ג; ר׳ אברהם מארשילי שנפטר בתס״ה; ר׳ אברהם בכמהר״ר יהושע כהן פרחיה, דיין בשנת תס״ו; ר׳ גבריאל ייני, נפטר בתס״ו; ר׳ מרדכי בכר עזריה, פוסק, דיין ומרביץ תורה לתלמידים מעיינים, והדיין מנחם שבתי, שנפטרו בשנת תס״ט; ועוד אחרים שיבואו לפנינו.

הקהילה בקלחת המלחמות

לפי מקור לועזי הביאה תנועת שבתי צבי את קהילת שלוניקי, שלפנים היו בה עשירים וגדולים רבים במספר, לידי דלדול גדול מבחינה רוחנית וכלכלית.גם המצב הפנימי והכלכלי הירוד של הקיסרות הטורקית השפיע לרעה על מצב היהודים ועל שלוניקי ויהודיה בפרט.

במות שולטן מוראד הרביעי היו בקושטא כמאתים אלף ייניצ׳ארים, שהתמרדו לעיתים קרובות, וכל כמה שנים רצחו את השליטים (ב־18 באוגוסט 1648, למשל, הרגו את השולטן איבר־הים; ב־1687 הורידו מכיסא המלוכה את מחמד הרביעי; ב־1702 הרגו את השולטן מוסטאפה ואת ידידו המופתי פ׳יסולאח איפינדי), ובדרך כלל ערערו את יסודות המשטר ויציבותו.

גם יחסי החוץ היו בכל רע. עוד משנת ת״ז (1647) היו הוויניציאנים מתנפלים ותוקפים את הטורקים בכל הזדמנות. קשה מאוד היה לאניה טורקית לצאת משלוניקי בלי ליפול בידי הוויניציאנים, או בידי האבירים של מסדר מאלטה. בשנים 1654 ו־1664 הגיע הצי הטורקי, בעטיין של מלחמות אלה, לחוף שלוניקי. מלחמת כיבוש קאנדיאה (כריתים), שנמשכה משנת 1645 עד 1669 הפריעה אף היא למהלך המסחר התקין משלוניקי ואליה.

ראש היניצ׳אריב,
(לפי תחריט מסוף המאה הי״ז).

El Capo de los Yenitcheris.

שולטן מחמד הרביעי בא אז לביקור ארוך בשלוניקי, הוא נשאר שם במשך כל החורף של שנת 1670 (ת״ל) עד חודש מאי של אותה שנה, ובה אף חגג את כיבוש קאנדיאה. היהודים חוייבו בהזדמנות זו למסור את בתיהם וחווילותיהם לגדולי המלכות ולכל בני הלוויה של המלך, שמספרם עלה לכמה אלפים. בין הבתים שהוחרמו לצרכים אלה היה גם ביתו של הרב הכולל ר׳ אהרן הכהן פרחיה, שכתב על כך: ״אנחנו מטולטלים מבית לבית ומחצר לחצר ואין ספרינו אתנו כי ביתנו לנכרים חיל המלך יר״ה [ירום הודו] הבאים לשכון בארצנו בזה החורף״ [5]. גם בעלי הבתים סבלו מזה, כי ״בעת ובעונה שבא המלך יר״ה בעיר״, שאל יוסף גאלמידי מאת שכנו ראובן סוריאנו ״שיניח לו לפתוח פתח לשעה ברשותו כדי להבריח היין העשוי בביתו״ [6]. בשנת תל״ב (1672) הגיעו הדוגיות ו״באו בהם אנשים פרוצים ושלחו ידיהם לשלול שלל ולבוז בז... ולקחו מן האדרות״ [7]. בקיצור: ריבוי אנשי השררה והפקידות הרשמית בעיר הגבילה את חופש המסחר וריבוי אנשי הצבא וכן פעולות האיבה מצד אויבי טורקיה גרמו לריבוי השוד והביזה.

בשנת תמ״ג (1683) ניצחו ההונגרים את הטורקים. שנה אחרי כן יצא האפיפיור אינוצינטו

האחד־עשר בקריאה לערוך מסע צלב (הארבעה־עשר) נגד טורקיה; וממשלות ויניציה, פולין, אוסטריה, והונגריה התקוממו נגד השולטן. ויניציה כבשה חלק מדאלמאטיה ומוריאה, ואת הערים קורון, פאטראס, ליפאנטו, קורינת ואתונה. האוסטרים מצידם כבשו את אירלאו, בילגראד וניש, והחריבו את איסקופיה. מובן מאליו שיהודי כל המקומות האלה סבלו מן המלחמות ומרדיפות הנוצרים, בפרט יהודי איסקופיה ופאטראס. רוב האחרונים ברחו והתיישבו בלארסו (לאריסה), ומעטים באו גם לשלוניקי.

בו בזמן אסף האדמיראל מורוסיני את הצי הנוצרי המאוחד, והגיע עד חוף שלוניקי — בעשרה באייר תמ״ח (1688). כל העיר ותושביה נמצאו בסכנה גדולה. לכן נאספו כל העם מקצה בחברת תלמוד תורה הגדול ״להתפלל תפילת המנחה בצום ובתענית ובסליחות ובתחנונים על צרת האויבים אשר באו בספינות בחוף הים נגד העיר להילחם עליה״ [8]. בינתיים נתטה הכף וה־טורקים התחילו לרדוף אחרי האוסטרים הניגפים. היהודים חזרו לאיסקופיה, אחרי שנשארה במשך שנה וחצי בלי יהודים. לפי חוזה השלום שנחתם בקארלוויטץ בשנת 1699, נתנו הטורקים את הפילופוניז והדאלמאטיה, לוויניציה; פולודיה ואוקראיינה — לפולין; טראנסילוואניה — לאוסטריה; ואת אזוף — לרוסיה.

שולטן מחמד בשנת תכ״ט.

השולטן מקבל קהל
בשער הארמון.

El Sultan Reciviendo
el puvlico.

הכלכלה בירידתה

בכדי לשלם את הוצאות המלחמה הטילו הוויזירים מסים חדשים וקשים. על כל בית הוטל אז מס מיוחד. הואיל והיהודים בנו בתים בני שתים ואף שלוש קומות, טענו היוונים שהיהודים הם עשירים ועליהם לשלם יותר ויותר. (בדרך כלל אסור היה, למי שאינו טורקי, לבנות בית גבוה מעשרים אמה ומעלה. אולם ע״י מתנה למפקח הטורקי היו בונים עד עשרים ושמונה אמות גובה, כבתי הטורקים).

תעשיית האריגים וה״סופראמאנים״ (חגורות בד) הלכה וירדה. האורגים היהודים לא יכלו להתחרות בטיב אריגי אנגליה וצרפת, על אף התמיכה שתמכו שני ויזירים, ובפרט הויזיר ראמי (בשנת 1703), בתעשיינים היהודים. בסוף המאה השבע־עשרה ייצאה אנגליה לטורקיה עשרים אלף חתיכות אריגים, וצרפת, שהתחרתה באנגליה, הציפה גם היא את השוק באריגים משובחים וזולים.

בשנת [illegible] (166[illegible]) עוד היו התעשיינים היהודים מייצרים 4000 אמות ויותר בשנה, מהארי־גים האלו, שהיו נמכרים לשולטן בשביל שרי החיילים. בשנת תל״ג (1673) כבר ירד הייצור ל־2500 אמות בלבד. מצד אחר העוסקים בתעשיית הבגדים וה״סופראמאנים״ ובמסחרם, היו מחו־ייבים לשחד את ה״ערכי״ (המעריך) הממשלתי כדי שימשיך לקנות מהם את הכמויות הרגילות. לפעמים היה ה״ערכי״ עובר על המידה ודורש מתנה מוגזמת, וכשהדבר היה נודע לקושטא היו מפטרים אותו. דבר כזה אירע פעמיים: פעם לפני שנת 1686, ופעם שניה — בשנת 1686 עצמה;

מראה שלוניקי מצד הים
(לפי קוזינרי).

Vista de Salonique de
parte de la mar.

ה״ערכי״ פוטר מפני שקיבל שבעה ״כיסים״ מיהודים ראשי תעשיית האריגים, וה״ערכי״ החדש או שהיה מקפיד יותר על דרישות החוק או שהיה דורש שוחד גדול יותר. בסופו של דבר, לרגלי כיבוש קאנדיאה עבר המסחר משלוניקי לאיזמיר, ויצרני העיר וסוחריה התרוששו מאוד.

גם מצבה של חברת תלמוד תורה החמיר, כי אחד ממקורות ההכנסה שלה היתה ה״גאבילה״, שהיו גובים מצביעת האריגים האלה. יחידי סגולה, ביניהם חכמים רשומים, היו חוכרים את ה״גאבילה״ הזאת לזמן ידוע, ומשלמים לחברת ת״ת סכום קבוע של 1500 ״לבנים״ לשנה, והיו חייבים לצבוע בחינם את ה״סופראמאנים״ הנצרכים ע״י חברת ת״ת עצמה.

המלחמות אף גרמו שאוצר המדינה התרוקן וערך הכסף ירד. לפעמים השולטן עצמו היה מזייף את המטבע, מוריד מערכו או מבטל אותו. הסוחרים סבלו מזה מפני שמכרו בהקפה ובזמן פרעון החוב היה הכסף שווה פחות, או מפני שהאשימו אותם, בלי צדק, שהם עצמם זייפני המטבעות. לפעמים היה הטורקי המפקח שם מעות מזוייפות ב״כיס״ של היהודי להאשימו; וכן בזמן שהיה אסור לסחור בטבק, היה המפקח שם כמה עלי טבק במחסן היהודי, והנאשמים היו נאלצים לשחד את המפקחים והפקידים כד להינצל מבית הסוהר.

סכנות הדרכים

זאת ועוד: הדרכים בסביבות שלוניקי היו שרויות בסכנה גדולה. מעטים היו הסוחרים שהעיזו לצאת מחוץ לעיר בלי שמירה הגונה וחזקה. הסכנה היתה כל כך גדולה שאף שדדו באותו זמן, בדרך המובילה בין בלגראד לאליקסינה, את הכסף המיועד לתשלום לחיילים, אף כי שיירה כזאת היתה הולכת בלוויית שומרים מזויינים. ה„אויבים הערלים״ היו הורגים בלי חמלה את הסוחרים היהודים בדרכים, כמו שאירע, למשל, לדוד יוסף חביליו וליוסף סואריס, שניהם משלוניקי, שנהרגו ע״י חיילים אוסטרים בשנת תמ״ט. מספר השבויים היהודים בשנת תנ״ט היה כל כך גדול שהפרנסים של הקהילה הספרדית מאמשטרדם שלחו שלושת אלפים פלורין לפדות

שבויים משאריי בושנה [9]. שנתיים אחרי זה שלחה קהילת בילוגראדו שני שלוחים לאמשטרדם, את ר׳ יוסף מנשה ואת ר׳ יוסף מתתיה לבקש תרומות מאחיהם הספרדים לפדיון שבויים. גם הפעם העניקו להם הפרנסים הספרדים שבע מאות פלורין [10]. ההפלגות בספינות דרך הים היו גם כן מסוכנות. שודדי הים היו באים ממש עד חוף שלוניקי באין מפריע. מנהג השודדים היה, כפי שכותב סופר לועזי, להרוג את המלחים והנוסעים כולם יחד בלי חמלה וחנינה.

האפשרות שאיש שנעלם בדרך, בוודאי נהרג ע״י השודדים, היתה כל כך גדולה, שהרבנים הקלו בדיני העגונות עד כמה שאפשר. הם התירו, למשל, את העגונה אפילו אם העד היה מגיד רק שם הנהרג ושם אביו, או שמו ושם עירו. לא דרשו וחקרו אם העד ראה את הנהרג בתוך שלושה ימים למיתתו, וכן לא ביקשו ממנו שיגיד אם גוף הנהרג היה שלם ולא נחבלו פניו, ולא ביקשו ממנו טביעות עין על ההרוג. כמו שכתבתי לעיל הם האמינו אף למאמינים בש״ץ, ל״דונמים״, ולא חששו שישנו בעדותם ״הואיל ויודעים דיננו״. הם השיאו את העגונה אפילו בעדות בכתב, וכן לא ביקשו מהגוי המשיח־לפי־תומו הקדמת דברים, אלא ״במת לחוד״ התירו; וכן לא ביקשו ממנו שיאמר קברתיו; וכאלה רבות.

הסכנה היתה כל כך הווה ורגילה, שרבני שלוניקי משום ״אונסא דארחא״ היו נוהגים לכתוב ההרשאות והגטין הנשלחים חוץ לשלוניקי, פעמיים, שאם יארע איזה אסון בדרך אפשר יהיה למסור לשליח אחר את ההעתק בלי לזמן שוב את בית הדין, העדים ובעלי הדין. ר׳ בנימין עשאל, למשל, תיקן, שהבעל, לפני צאתו מן העיר, ימסור לאשתו גט על תנאי, אם לא יחזור בזמן פלוני, ובאופן זה לא תישאר אשתו עגונה, ואם לא היו לו בנים ממנה, לא תהיה זקוקה ליבם [11].

חוסר הביטחון היה שכיח אף בתוך העיר. בשנת תנ״ז (1697), למשל, חטפו גנבים מזויינים כלה אחת עם תכשיטיה, והיא נשארה אצלם כדי ״זמן ביאה״. הואיל והיתה נשואה לכהן, נשאלו רבני שלוניקי — ר׳ יצחק שמואל מודיגליאנו, ר׳ יוסף קוב׳ו, ר׳ שלמה אמאריליו ור׳ חיים עשאל — אם מותר לבעל להישאר עם אשתו או צריך לגרשה. שני הרבנים הראשונים פסקו לטובת האישה. לדעתם חטפו אותה הגנבים בגלל תכשיטיה, אולם שני הרבנים האחרונים אסרו את האישה לבעלה שמא באו עליה הגנבים, אף כי האישה אמרה שלא נגעו בה [12].

המגיפות

אף כי הרוחות המנשבות מצד הים היו מנקות את אוירה של העיר, היו המגיפות מתפשטות בכל זאת על פי הרוב בגלל חוסר היגיינה, העדר אמצעי זהירות, ובגלל התנאים הסניטאריים הפגומים, שהיו בעיר. באותה תקופה עוד לא היה הסגר (קאראנטינה), ואנשים נגועים במחלות היו באים מארץ אחרת או מעיר אחרת והיו מעבירים את המחלה לבני העיר. לפעמים היה סוס מת מושאר זמן רב ברחוב היהודים, והיה מרעיל את כל האויר של השכונה. בכל בית היתה חפירה ששם היו נשמרים המים המטונפים וכו׳; החפירות האלו היו גלויות או לכל היותר מכוסות בנסרים, וריח רע היה יוצא מהן בלוויית אלפי יתושים; העניים היו קונים פרוות ומלבושים של אנשים שמתו במגיפות, ולבשו אותם בלי כל חיטוי; ולא היה מקום לריכוז האשפה מחוץ לעיר. נכון הדבר שהרבנים בכל דור ודור, היו מפקחים על הפירות וכל מיני מאכל שלא יהיו מתולעים. אך הם לא העיזו, משום הפסד מרובה, לעקור את הכל. בזמן ר׳ יעקב די בוטון ור׳ אברהם ן׳ יעיש, למשל, הביאו לשלוניקי דגים מלוחים ומצאו תולעים בראשיהם. הראשון פסק לחתוך את הראש, והשני אסר כל הדג. אם הרבנים, שהיו בודקים את הסחורות המיוצרות בעיר או מיובאות אליה, מצאו תולעים בפירות או באפונים או בכל מיני מאכלים היו שולחים את שמשיהם להכריז ברחובות ובבתי כנסיות שלא יקנו את הירק, הפרי או הדג הפלוני וכו׳. הנשים אמנם היו הולכות למקווה — והיו אז תשעה בתי מרחץ בשלוניקי — לטבול טבילת מצווה, ובדרך כלל היו הגברים הולכים לבית המרחץ בערבי חגים ומועדים (ולפעמים בערבי שבתות), ברם הגיהות וההיגיינה לא היו עממיים ונפוצים. רוב הציבור לא האמין כי המחלות באות בשל חוסר הניקיון. לכן היו המגיפות והמחלות תכופות ולפעמים עצומות.

על שנת תכ״ז (1667) מסופר שהמגיפה ״אכלה חרב סביבנו, בנערינו ובזקנינו, כי אנשי אמונה אבדו, חכמים שלמים וכן רבים״. בשנת תל״ט (1679), היתה המגיפה כל כך עצומה שהכ־ריחה אף את העניים לצאת מן העיר. המגיפות של שנות תמ״ח—תמ״ט (1688—1689) המיתו רבים וביניהם רבנים וגבירים, וכן היה גם בשנת תנ״ג. המגיפה של שנת תנ״ז התחילה בחדש

ניסן, ועליה כתב ר׳ שלמה אמארילייו; ״מה חרי האף הגדול הזה, עד הצואר הגיעה, להכרית גם בחור גם בתולה יונק עם איש שיבה, אותו ואת בנו ביום א׳ [אחד] וגם ב׳ אחים נשפך דמם כמים ביום א׳ [אחד] במגיפה... כמה בני אדם נשארו ערירים בלי בנים״ [13]. עוד נזכרות מגיפות שהיו בשנות תס״ו, תס״ח—תס״ט, תע״ב—תע״ג (1713). רוב הניגפים מתו בתוך שלושה או ארבעה ימים מתחילת המחלה ועל כן היו קוראים למגיפות האלה ״טירסייאנאס״ או ״קוארטאנאס״.

רופאים

הרופאים המעטים שהיו אז לא יכלו לעמוד בפני המחלות האלו. מלבד מועטים שילד מנאם, היו הרופאים בשלוניקי, עד המאה התשע־עשרה, מרפאים מנסיון, ״פראקטיסיין״, וידיעותיהם באו להם מהאבות שהיו מוסרים סודות הרפואה לבניהם, או מתוך ששימשו איזה רופא מומחה, שלמד בפראנקיה או בפורטוגאל, וקיבלו ממנו ידיעות על המחלות והרפואות. אין להתפלא איפוא אם המקורות של הלועזים של אותה תקופה חשבו את רופאי טורקיה לאחד מאסונות העם הטורקי. גם טוביה הרופא שפעל בטורקיה באותן השנים התרעם על הרופאים האלו שהיו מכונים ״חכם רופא סיניור דוטור״ [14]. הרופא המדומה היה רק צריך לקבל רשיון מאת השלטון לפתוח חנות של סממנים ולהיות בשם או רוקח, וזה היה מתיר לו גם לבקר ול״רפא״ את החולה. הוא לא היה מקבל שכר בעד טרחתו, רק היה מוכר הסממנים שלו לחולה. רוב הרופאים האלו אף לא ידעו לקרוא לועזית.

הרופאים מהתקופה הזאת הידועים לי הם: החכם השלם ר׳ חיים אברהם הכהן פרחיה, שנפטר בתכ״ח; דוד פולייש, שנפטר בתכ״ט; יוסף מאלייא, שנפטר בתל״ז; האחים יוסף ומנחם בני הרופא משה אמאראג׳י; החכם השלם ישראל קאנפאנטון, שנפטר בתמ״ו; ה״ה יהושע הכהן פרחיה, שנפטר בתנ״ו; משה ישראל, פעיל בשנת תנ״ו; אברהם שיניאור, נפטר בתנ״ח; יעקב פאסי, נפטר בת״ס; דוד די אלבה, נפטר בתס״ב; שלמה ברוכיה, פעיל בשנת תס״ג; מדרכי הלוי, נפטר בתס״ג; ויצחק די ליאון, שנפטר בתע״ט.

המתים במגיפות היו כל כך מרובים שלא היו די תכריכים וארונות לצרכי קבורתם. לפעמים היו קונים סדינים ישנים והיו עושים מהם תכריכים. בגלל זה התקינו ר׳ אהרן הכהן פרחיה ומשנהו ר׳ בנימין עשאל לגבות מס של עשרה למאה מכל מי שיירש איזו ירושה מנכסים הנמצ־אים בעיר, שיוקדש לתכריכים ולארונות מתים. הקופה הזאת היתה ידועה בשם ״קופת תכריכי מתי עניים״.

העוני ועול המסים

לרגלי המגיפות היה המנוגע נפטר לפעמים תוך כמה שעות ולא היה לו זמן לערוך צוואה ולפקוד על נכסיו. לעיתים קרובות היתה האלמנה מעלימה את נכסי בעלה לטובתה ולנזק היתומים. היא היתה נשבעת שבועת האלמנה בכיס של תפילין ובתוכו צרור (במקום התפילין). לכן התקינו ר׳ אהרן הכהן פרחיה בלוויית רבני זמנו, שרק שני חכמים רשומים, מנויים מצד בית הדין, וסופר אחד עימהם, ישביעו את האלמנה, שאין בידיה מנכסי בעלה כלום.

בגלל הצרות האלו רבו העניים המחזרים על הפתחים. קשה מאוד היה לממונים על הקהילה לתמוך באחיהם המרודים ובו בזמן לשלם המסים הרבים והכבדים לשלטון. הרבנים מאותה תקופה: ר׳ אליהו קוב׳ו, ר׳ אהרון פרחיה, ר׳ בנימין עשאל ור׳ שמואל יצחק מודיגליאנו התלוננו במרירות על המשבר הזה. ר׳ אליהו קוב׳ו כתב שאנחנו ״עמוסי התלאות המשתלשלות ובאות על בני עירנו זאת, עליזה בימי קדם ולעת הזאת בעתה״. השרים כפו את הרבנים ופרנסי הציבור לשלם את המסים ועל כך כתב ר׳ אהרן הכהן פרחיה ״והנה אנחנו נאספים מידי יום ביומו, כמשלש חדשים, בבית אחד, סוגרת ומסוגרת ע״י השרים משרי האומות, להתעסק בצרכי צבור ולסדר סדר נכון בענין הפירעונות, על הדין ועל האמת, מעלות השחר עד צאת הככבים... גם בלילה... כי שחה לעפר נפשנו וכמוהו לא נהיה לימים ראשונים: כל יושבי שער העיר ה״ן עומדים בכמה עשתונות יגונות רעות רבות וצרות מכמה תביעות מחובות רבות... ומכמה מסים וארנוניות... רבו מספר... אנשים של צורה, בחירים וגבירים בחורים נחבאו לפני היושב על המשפט ושרי המלכות, כי כלתה פרוטה מן הכיס״ [15]. ור׳ שמואל יצחק כתב ״כי לעתות בצרה דוחקא דציבורא מצד כרגא (מס לגולגולת) דמלכא כי עירנו בעוונות עיר שכולם רשים עניים ומדולדלים וצר לי מאד עליהם״ [16].

לפי סדר המסים היה כולל הקהלים משלם ה״כרגא״ על כל יהודי מי״ב שנה ומעלה (הנשים היו פטורות). אפשר שלרגלי ההמרה הגדולה דרשו ממוני הקהלים להוריד סכום מה מחשבון ה״כרגא״ בהתאם למספר היהודים שעברו לדת האישלאם. ה״מוסילין״ וה״ערכי״, כנהוג אז, התחשבו עם בקשת הכולל וכתבו לקושטא, לא כן בבירה, שמעולם לא התחשבו במצב המקומי של הערים בנוגע למסים. הם שלחו משלחת ״מלאכי רעים״ מצד המלך ״לפקוד את בני ישראל מי״ב שנה ומעלה, יחד עשיר ואביון... ויהי העם כמתאוננים, לובשים שחורים כי קצרה ידם הנלאה מתת לכסף מוצא, מדי יום ביומו כי אין יום שאין קללתו מרובה מחברו, אין שעה בלא רעה״ [17]. בהזדמנות זאת הטילו הגבירים מס גם על תלמידי החכמים, בניגוד להסכמות הישנות. לכן התמרמר ר׳ בנימין עשאל נגד הגבירים ש״אוחזים במדת אחז... שהתלמידי חכמים חייבים מס, אוי לעינים שכך רואות מקום המשפט שמה הרשע... מה׳ יהיה משכורתם, גמולם ישיב על ראשם״ [18]. אחרי עיון בדבר החליטו ממוני הקהלים לשלוח שני צירים לקושטא לדבר על לב ראשי המלכות להקל מעליהם את עול המסים, את הגביר יעקב אבוהב ואת החכם יצחק מסראן. סיניור אבוהב, מתואר בכתובת מצבתו, כמי ש״פיזר הון והונות לכמה ישיבות, ובצדקה ידו פתוחה, לתת לכל שואל, בני טובים רבים אלמנות ויתומות״; נפטר בתע״ב (מ״ש 1162). ר״י מסראן היה ״ספרא רבה״ של פנקסי העדה ״עומד בפרץ עת דחק״; נפטר בתנ״ט (מ״ש 1101). כפי הנראה הם הצליחו בשליחותם.

הירידה המוסרית

עם כל התאמצות רבני העיר לעמוד בפרץ היה המצב המוסרי פרוע לפעמים. ר׳ אליהו קוב׳ו מתרעם שהגבירים היו עוברים לעיתים קרובות על התקנות הקדומות בלי נטילת רשות. ר׳ אהרן הכהן אף הוא כותב במרירות על אחדים מבני עירו: ״הלוך ילכו עקרבים לקראת נחשים... ואנחנו מחשים, מסתתרים ומתעלמים, באשר ידענו שאין בידינו להשיבם מדרכם״ [19]. סוחרים עשירים היו משיגים גבול חבריהם והוא, ר׳ אהרן, מחה נגד העוברים על כמה חרמות ודיני תורה. לפעמים היה יהודי מאיים על חברו ומבקש ממנו דבר שלא כדין ואם לא — ילשינהו לרשות, והיהודי המסכן היה נאלץ להיכנע לסחיטה באותו רגע, ברם אחרי מות העריץ היה דורש זכותו מיורשיו. היו מקרים שיהודים, שחכרו את המכס, היו דורשים מאת הסוחרים אחיהם יותר מהשיעור שנקבע בחוק המלכות. ר׳ אהרן הכהן כינה את האנשים האלה גזלנים, אולם מצד אחר דן לכף חובה גם את מבריחי המכס.

לפי חוקי הממשלה אז, הנפטר בלי בנים, אף אם היו לו אחים, הרשות הדתית המושלמית, ה״ואקוף״, היתה יורשת את נכסיו. ברם אם המוריש, בעודו בחיים, נתן רכושו במתנה למי שהוא עשה לו ״חוג׳יט״, היה מקבל במתנה זוכה בירושה. לפעמים, היורש לפי דין ישראל, לא היה בעיר. המוריש, כדי להציל את הנכסים מ״הואקוף״, היה נותן נכסיו במתנה למראית עין ליהודי אחר. קרו מקרים שאחרי מות בעל הנכסים, היה היהודי, שקיבלם באופן פיקטיבי, ממאן למוסרם ליורש האמיתי. לפעמים היה היבם ממאן לחלוץ אם לא יתנו לו ״חללו של עולם״ (סכום עצום). הרבנים התירו במקרה זה להבטיח לו את מבוקשו עד שיחלוץ, ואחר כך יאמרו לו ״משטה הייתי בך״.

גם ר׳ שמואל יצחק מודיגליאנו כתב במרירות על העושק שאחדים מאחיו בשלוניקי היו עושים בפנותם לערכאות של גויים ופונים עורף לדייני ישראל ולבעלי התורה, ואלו הם דבריו: ״הנה בשמים עדי, ובמרומים סהדי, כי על כבוד התורה באתי בעטי, אשר אתי, ונפוגותי ונדכיתי, יען ראיתי פני הדור כחלמיש, ואיש מהישר בעיניו לא ימיש, איש לבצעו מקצהו, כל פעל למענהו, הרבות כסף וזהב לבלי חוק, חלפו תורות עברו חוק... כל דאלים גבר... בערכאות של גוים, לאכול עניים ולא לאמונה גברו בארץ ופרצו פרץ על פני פרץ, פרוץ מרובה על העומד, ויאמר השמד, אס כי לא להזכיר, ולא תטה משפט לא יכיר, עושים התורה פלסתר, וכופים עליה פסנתר, ותהי האמת נעדרת, ותחתיה תעמוד הבהרת, שפחה כי תירש גבירתה... לא נשאר בלתי גויתנו... הן עוד היום איש כל הישר בעיניו יעשה, להרים יד בתורת משה, וחכמת סופרים נסרחה, ותושיה נדחה, ממנו דור עקש, ואין דורש ואין מבקש״ [20].

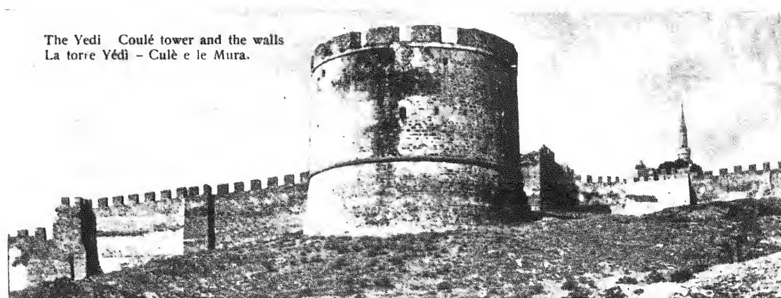
יש ידיים מוכיחות שאחרי פטירת ר׳ אהרן הכהן פרחיה נתגלעה מחלוקת בין הרבנים, מה שזה אוסר זה מתיר ולהיפך, ונעשתה התורה כשתי תורות, ״שכל הרוצה ליטול את השם בא

ונוטל". ר' שלמה אמארילייו, ר' חיים עשאל ואף ר' יוסף קוב'ו לא כיבדו את הרב הגדול ר' שמואל יצחק מודיגליאנו באותה מידה שהוקירו וכיבדו את ר' אהרן הכהן. מצידו ר' שמואל יצחק, התרעם על דייני זמנו, והצדיק כביכול את הקב"ה בזמן מגיפה אחת, "דלא עביד דינא בלא דינא... אין זה כי אם יד הדיינים היתה במעל הזה... ועלי אני אומר... אם ראית דור שצרות רבות באו עליו צא ובדוק בדייני ישראל... ה' הטוב יכפר בעדנו ותעצר המגפה".

בשנת תנ"ב (1692) היתה עצירת גשמים ור' שלמה אמארילייו דרש בתלמוד תורה בתפילה שנערכה שם ברוב עם. בשנת ת"ס (1700) היתה הבצורת כל כך קשה שהמוסילין (המושל הכללי) אסר למכור תבואה ללקוחות מחוץ לשלוניקי.

למרות הכל — מרכז רוחני

למרות כל הצרות האלו היה תלמוד תורה הגדול מלא תלמידים. ר' שלמה אמארילייו היה הולך לשם פעמיים ביום לפקח על המורים ותלמידיהם. גם מספר הישיבות היה הולך וגדל. בחורים רבים מארטה, ייאנינה וקורפו באו ללמוד תורה (רבני העיר התירו להם לאכול בשר בנפיחה אף כי במקום מוצאם היו מחמירים ואוכלים בלי נפיחה), ור' שמואל יצחק מעיד ש"אין בית שאין בה בכל יום מלמד של אגדה, ולפי מיעוט הדורות אין בשום עיר ישיבות קבועות כשאלוניקי ולומדים ומקיימים את התורה מעוני"[21]. רבני שלוניקי, שבאופן כללי הקפידו מאוד על השגת גבול, התירו למלמד אחד לפתוח בית ללמד תינוקות אצל בית מלמד אחר, ולא חששו להשגת גבול. באותה תקופה היו קהילות ישראל רבות ורחוקות פונות אל רבני שלוניקי "כדת מה לעשות ואחריהם לא יענו", כלומר אחרי פסקיהם לא יערערו. אף כי רמת רבניה התחילה לרדת, השפעתם בבלקן ואף בערי טורקיה האירופית והאסיאתית נמשכה עוד עד שנת תרל"ה (1875) לפחות, כמו שנראה בפרקים הבאים.

החומה המזרחית ומגדל יידי (יידי קולי).

1 ר' יוסף מודיגליאנו, "ראש משביר" ח"ב, סי' מ"ז, דף צ"ו, ב'.
2 ר' אהרן הכהן פרחיה, "פרח מטה אהרן", ח"ב, דף כט, א'.
3 [אוקה=1280 גראם].
4 [לבנים=אֲזים ; הגרוש היה שווה בממוצע כ־100 לבנים].
5 שם, ח"א, סי' מ"ד, דף צ"ו, א'.
6 "עדות ביעקב", סי', נ"ז, קכ"ח, ב'.
7 שם, סי' ע"ד, דף רכ"ז, א'.
8 ר' אהרן הכהן פרחיה, "בגדי כהונה", דרוש ל"ד, דף ק', א'.
9 ארכיון הקהילה הפורטוגיזית באמשטרדם, הסכמות, ח"ב, 5440—5472, עמ' 270.
10 ארכיון, שם, זכרון דברים הנקרא "מימורייאס", דף 60.
11 ר' משה אמארילייו, "דבר משה", אבן העזר סי' ע"ו, דף קע"ח, א'.
12 השווה, עמנואל, Histoire de l'ndustrie des tissus des Israélites de Salonique, pp. 7—9.
13 "פני שלמה", דרוש מ"ט.
14 "מעשה טוביה", דף 83, א'.
15 "פרח מטה אהרן", ח"ב, סי' א', דף א"ב, סי' כ"ה, דף נ"ה, א'.
16 "נאמן שמואל", סי' ק"ה.
17 ר' בנימן עשאל, "סם חיי", סי' כ"ז, דף נ"ז, א'.
18 שם, סי' ל"ה, דף ע"ג, ב'.
19 "פרח מטה אהרן", ח"א, ס' ה', דף ט', א'.
20 "נאמן שמואל", סי' פ"ד.
21 שם, דף ל"ג, ב'.

ר׳ יוסף קוב׳ו וחבריו — רוחות חדשות

מעמד הרבנים

מקומה החשוב של הרבנות היה ניכר למדי עדיין במאה השמונה־עשרה. בתקופה הזאת היו עדיין רבני העיר נשאלים ממקומות שונים בטורקיה, מאיטליה, ולפעמים — אף מאשכנז. כנגד זה הם התחילו להפסיד ממעמדם החזק כלפי פנים בהנהגת הקהילה, שהיה להם במאה הקודמת, וחלק מסמכויותיהם עברו לגבירים ומורשי הקהילה. אף על פי כן היו הרבנים נערצים בעיני העם, שראו בהם את סמל הצדק והיושר, ובפרט גדול היה מאד כבוד הרבנים הראשיים, שבאותה תקופה היו הבאים להלן:

ר׳ יוסף ב״ר שמעיה קוב׳ו, היה בן שנה בערך כשאבי־אביו, ר׳ יהודה קוב׳ו, הוצא להורג ע״י המלכות, כאשר נשלח בשנת שצ״ז בשליחות העדה לקושטא. הוא נקרא על שם אבי־אימו, יוסף, אביו של החכם ר׳ שלמה אמאריליו. ר׳ יוסף קוב׳ו למד תורת הסוד מנתן העזתי, והחזיק בכמה מנהגים שקיבל ממנו. הוא היה אחד מדייני העיר בזמן ההמרה הגדולה בשנת תמ״ג. כפי הנראה נתמנה לרב הכולל בסוף ימיו של ר׳ אהרן הכהן פרחיה. אחרי פטירתו של ר׳ שמואל יצחק מודיג־ליאנו בשנת תס״ד, הכתירו אותו הגבירים והרבנים בתור רב הגדול (כלומר רב ראשי), ור׳ יוסף כיהן במשרה זו שלושים ושבע שנים, עד מותו בשנת תפ״ז (1727). הוא כתב דרשות והספדים, שרובם אבדו. תשובותיו ויתר חיבוריו הופיעו בספר בשם ״גבעות עולם״. ככל חבריו לא כתב דבר בנוגע לשבתי צבי ומעריציו.

שני לו בחשיבותו היה דודו ר׳ שלמה אמאריליו. ר׳ שלמה נולד לאביו יוסף לפני שנת הת״ה (1645). בבחרותו היה פרנס תלמוד תורה ומשגיח יום יום על מהלך הלימודים, על התלמידים והמלמדים. זמן מה אחרי כן נתמנה לגזבר קופת ״תכריכי מצוה״, משרה נכבדה אז. נזכר כדרשן וספדן בשנת תכ״ז, כפוסק בשנת תל״ב, וכדיין בשנת תמ״ו. עמד בראש ישיבה אשר ממנה יצאו מורי הוראות. הוא נתמנה לרב הכולל בסוף ימיו של ר׳ שמואל יצחק מודיגליאנו. במות זה האחרון, השתתף בתור רב שני עם בן אחותו — ר׳ יוסף קוב׳ו. דרשותיו והספדיו הופיעו בספרו ״פני שלמה״, ותשובותיו — בספרים ״כרם שלמה״ ו״עוללות הכרם״. הוא היה פעיל עד חדשים אחדים לפני פטירתו, בשנת תפ״א (1721).

מצבת ר׳ יוסף דוד.

Tomba de Rebi Yoseph David.

הרב השלישי שהצטיין בשנים הללו היה ר׳ יוסף דוד. נולד בשנת הת״ך (1660) בערך לאביו החכם השלם ר׳ דוד שבתי. נודע כדרשן משנת תמ״ד, נתמנה דיין בשנת תס״ב. כפי הנראה מינוהו לרב הכולל אחרי נסיעת׳ הרב אליהו ן׳ שאנג׳י לארץ ישראל, זמן מה אחרי שנת תפ״ה. ר׳ יוסף דוד, כחברו הגדול ממנו ר׳ יוסף קוב׳ו, אף כי היה פוסק ומורה הוראות, הושפע מתורת הסוד, שבאותה תקופה בשלוניקי היתה לפי שיטת נתן העזתי. ר׳ יוסף דוד, או מהרי״ד, כמו שמכנים אותו רבני שלוניקי בתשובותיהם, כתב ספרים רבים, וביניהם: ״צמח דוד״, דרשות על התורה וכו׳; ״ימי דוד״, דרושים לחגים ולמועדים; ״יקרא דשכבי״, הספדים; ״בית דוד״, תשובות בשני חלקים. נפטר בד׳ בכסליו תצ״ז (1736).

אחרי מותו מינו את ר׳ שמואל צדוק בתור רב ראשי, אולם הוא כיהן במשרה זו רק שבועיים, כי נפטר בינתיים, ואחריו לקח את מקומו ר׳ שאול בכמהר״ר שלמה בר דוד. גם כן לזמן קצר; (הוא היה גיסו של הדיין רבי בנימין עשאל). ר׳ שאול חתם הראשון מבין ״רבני גאוני מתא שלוניקי״ על הסכמה לספר ״זהורי חמה״ לר׳ יצחק קרישפין, שהופיע בכ״ה מנחם יפת״ח, ועל ספר ״שערי רחמים״ לר׳ חיים הכהן, שיצא לאור בתק״א. כפי הנראה נפטר בשנת תק״ב (1742) בשיבה טובה.

שלושת הרבנים הראשונים — ר׳ יוסף קוב׳ו, ר׳ שלמה אמאריליו ור׳ יוסף דוד — תיקנו כמה הסכמות, לפי צורך הזמן, אשר נדבר עליהן בפרק הזה.

גם בזמנם היתה שלוניקי מרכז גדול ללימודי התורה. הישיבות היו מליאות רבנים, מהם ״רבנים מובהקים״, מהם דיינים ומהם ״חכמים שלמים״, (שאת שמותיהם אני מוסר להלן במילואים לפרק זה), מלבד כמה וכמה חכמים המתוארים בתור ״חכם המרומם״ או ״חכם הנעלה״, דרשנים, מורים ומלמדים, שמפני אהבת הקיצור אינני מזכירם.

בשנת תע"א (1711) ערכו הטורקים מלחמה נגד פטר הגדול צאר רוסיה. שלוש שנים אחר כך נלחמו הטורקים נגד ויניציה, וביקשו לכבוש בחזרה את המוריאה שהווניציינים לקחו מהם. בחדש דצמבר 1714 עבר שולטן אחמד השלישי עם חילו, מאה ועשרים אלף איש במספר, דרך שלוניקי, והצי הטורקי נכנס למפרץ העיר. הטורקים ניצחו את הווניציינים וכבשו שוב כמה ערים ועיירות מהמוריאה. השולטן עבר גם בחזרתו דרך שלוניקי, בחדש מאי 1715. ברם הניצחון הזה היה רק לזמן קצר. האוסטרים והווניציינים קמו שוב נגד הטורקים. האוסטרים רדפו את צבאות הטורקים עד סירביה, ובלגראד וכל החלק הצפוני של סירביה נפל בידיהם. בחוזה השלום של פאסארוביטץ (21 יולי 1718) נאלצה טורקיה להניח לאויביה את בלגראד, חלק גדול של סירביה, ואלאכיה ומספר ערים, מקומות שהיו עד אז בקשרי מסחר עם שלוניקי.

אוסטריה אף הכריחה את טורקיה לחתום על חוזה מסחר איתה בתנאים נוחים לה. בין התנאים היה סעיף לפיו ביקשו האוסטרים לאסור על יהודים להיות סוכנים או מתווכים של פירמות ובתי מסחר של נתיני אוסטריה בטורקיה, אם אינם רצויים להם. על ידי התנאי הזה רצו הסוחרים הנוצרים לעקור את זכות החזקה שעל פיה אסור היה למתווך יהודי (ולמעשה גם גוי) להשיג גבול חבירו. יש ידיים מוכיחות שהתנאי הזה לא השפיע בסופו של דבר על מעמד הסוכנים והמתווכים היהודים, שנשארו נאמנים למסורת העתיקה. רבני אותה תקופה המשיכו להגן על זכויות המתווך אם נוכחו שעשה עבודתו באמונה. גם לפי עדויות הלועזים עצמם, היו המתווכים האלו נאמנים לסוחרים הזרים ("פ'ראנקוס" או "נימציס", כפי שהיו מכונים אז), ובלעדיהם למעשה לא היו יכולים לשאת ולתת בטורקיה, או לסחור עימה.

בגלל המלחמות האלו ביקש שר הכספים מנציבי המחוזות לתבוע את המסים בחזקה מהתושבים, וכתוצאה מהלחץ הזה דרשו שבעה טובי העיר מהרבנים והחכמים, שלפי ההסכמות העתיקות היו פטורים מכך, שגם הם ישלמו את המס וה"כרגא". ברם ר' יוסף קוב'ו הצליח לשכנע אותם גם הפעם לוותר על התביעה הזאת.

באותו זמן היו היהודים משלמים את המסים לשלטון חלק באריגים וחלק במזומנים, לפי ראות עיניהם של החיילים הייניצ'ארים בקושטא. ראשי העדה היו שולחים את האריגים או את הכסף לקושטא ע"י מורשה מיוחד (בשנת תע"ה—ת"ף היה זה אברהם אליעזר ועוזרו ר' יהודה כהן). בתקופה זו היה דון משה אבראבנאל, ראש מורשי הקהילה, שהשתדל למצוא את הכסף, ברבית, כדי לשלם את מסי אותה שנה. בדרך כלל לא יכלו היהודים לפרוע את המסים בעיתם, ונוהגים היו לשחד את הפקיד הטורקי הממונה על הגביה ולקבל ממנו ארכה. בגלל החמרת משטר הגביה נתגלה דבר השוחד וגובה המס בשלוניקי נקרא לבוא לקושטא ולהצטדק על פשיעתו. כשראה שסכנת מוות מרחפת עליו, ברח והציל את נפשו.

לפי הנוסע הצרפתי פול לוקאס, שהתגורר בשלוניקי בחדשים דצמבר 1714 וינואר 1715, היו אז בעיר כשלושים אלף יהודים וכל המסחר בידם[1]. בדרך כלל היה המשא ומתן נעשה בהקפה. הסוחרים הגדולים היו מחזרים על הכפרים והעיירות והיו קונים את הצמר ויבול הארץ מהכפריים ומשלמים להם מראש. בגלל כיבוש בלגראד ע"י אוסטריה הפסידו סוחרים רבים את ממונם כי לא קיבלו את תמורת ממכרם. הקמעונאים והסוחרים הקטנים היו קונים בהקפה או היו לווים כסף מהעשירים לצרכי המחזור.

המשבר הכלכלי גרם לכך, שחלק מהסוחרים חיפשו טענות ומענות להיפטר מתשלום חובותיהם. אלו שהיה להם מחסור בכסף, או שהיו בעלי רכוש מועט, היו טוענים שעליהם להפריש ממה שיש להם כדי לשלם קודם כל את כתובת האישה והתוספת; אם בינתיים הגיעה שנת השמיטה היו מהם שמיאנו לשלם; ואם מתו והניחו יתומים קטנים, לא יכלו הנושים לגבות חובם מהיתומים מפני "חששת התפשת צררי". לכן חדלו בעלי הממון והסוחרים הגדולים להלוות כסף או למכור בהקפה. התוצאה הישירה מכל זה היתה ש"נתמעט המשא ומתן ותרד פלאים".

כדי לתקן המצב ולהגן על הסוחרים, קטנים וגדולים, נושים ולווים, הסכימו ר' יוסף קוב'ו ומשנהו ר' שלמה אמארילייו, שלהבא יקבלו עדים על יתומים קטנים רק אחרי שהמלווה יישבע שאין לו מנכסי הנפטר כלום. וכן תיקנו שלהבא לא יישמט שום חוב, דשייך ביה שמיטה, כלל; ושהאישה תגבה כתובתה רק מהמטלטלים והמלבושים הנמצאים בבית. ההסכמה הזאת נחתמה בשנת תפ"א[2]. יחד עם זאת חידשו וקיימו את ההסכמה הקדומה, שרק שני רבנים רשומים וסופר

פרש טורקי
Cavayero Turko.

בית דין עימהם, (הנקראים בית דין של גוביינות), ישביעו את האלמנה שאין בידיה מנכסי בעלה כלום.

מחלוקת המס על הרבנים

המצב החומרי היה כל כך רעוע שגם ההסכמות החשובות האלו לא הועילו הרבה להתפתחות המסחר. בגלל כיבוש בלגראד והסביבה ע״י האוסטרים, ירדו סוחרים רבים מנכסיהם, והיו כאלה שהפסידו עד עשרים אלף גרוש [3]. גבירים רבים טענו שאינם יכולים לשלם המס לפי ״עריכתם״ ושבעה טובי העיר לא יכלו מצידם לשלם את המסים ל״ערכי״. הם שלחו שאלה לרבני קושטא אם מותר להם למכור תכשיטי ספרי תורה של בתי הכנסת כדי לשלם המסים או לחייב את הקהלים להלוות להם כסף. רבני קושטא ענו בצורה דיפלומטית שיש בשלוניקי רבנים גדולים ושיפנו אליהם. אל נכון, ר׳ יוסף קוב׳ו, שנשאל על כך, לא הרשה לשבעה טובי העיר לנגוע בקדשים.

הואיל ורוב היהודים היו עניים והמשא היה כבד יותר מדי על העשירים, תבעו שבעה טובי העיר שוב מהרבנים והחכמים לשלם מסים למלכות כמו כל יהודי. הרעיון הזה אינו חדש. כבר ראינו לעיל שעוד בשנת שכ״ב ביקשו הגבירים להעריך את מרביצי תורה ולקבל מהם מס, ולא הצליחו. הגבירים ניסו שוב להטיל מס על החכמים בימי רבנותו של ר׳ אהרן הכהן פרחיה, לשווא; חזרו על העניין בשנת תע״ג ולא עלה בידם.

שלושים שנה קודם לכן רצה הוויזיר הגדול מוסטאפה קופרילי לתבוע ה״כרגא״ ממורי הדתות, הטורקית, היוונית והיהודית, וגם הוא לא הצליח בכך. מספר הרבנים והחכמים שתורתם אומנותם היה גדול, אף כי פחות ממספר הרבנים של המאה הקודמת, אולם רובם ככולם היו מתפרנסים בדוחק, וכמאמר אחד מהם מאותה תקופה: ״גזרת מלך היא על תלמידי חכמים שיהיו לומדים מתוך הצער ומתוך הטלטול מדלית ליה איסר״ [4]. מעטים היו אלו שירשו מאביהם ירושה הגונה או שקיבלו נדונייא בעלת ערך, וגם אלה נתנו בדרך כלל את כסף נשותיהם בהלוואה בהיתר-עיסקא, היו מתפרנסים בצמצום מההכנסה הפעוטה הזאת, ואת זמנם הקדישו לתלמוד תורה. היו אחדים, שילד מנאם, שהיו עוסקים גם במסחר. עליהם נאמר הפתגם המורגל בפי בני שלוניקי ״חכם אי מירקאדיר אליגריאה די לה מוז׳יר״ (חכם וסוחר — שמחת האישה), כיוון שרק במקרה כזה יכלה האישה לנהל את משק ביתה ביתר הרווחה.

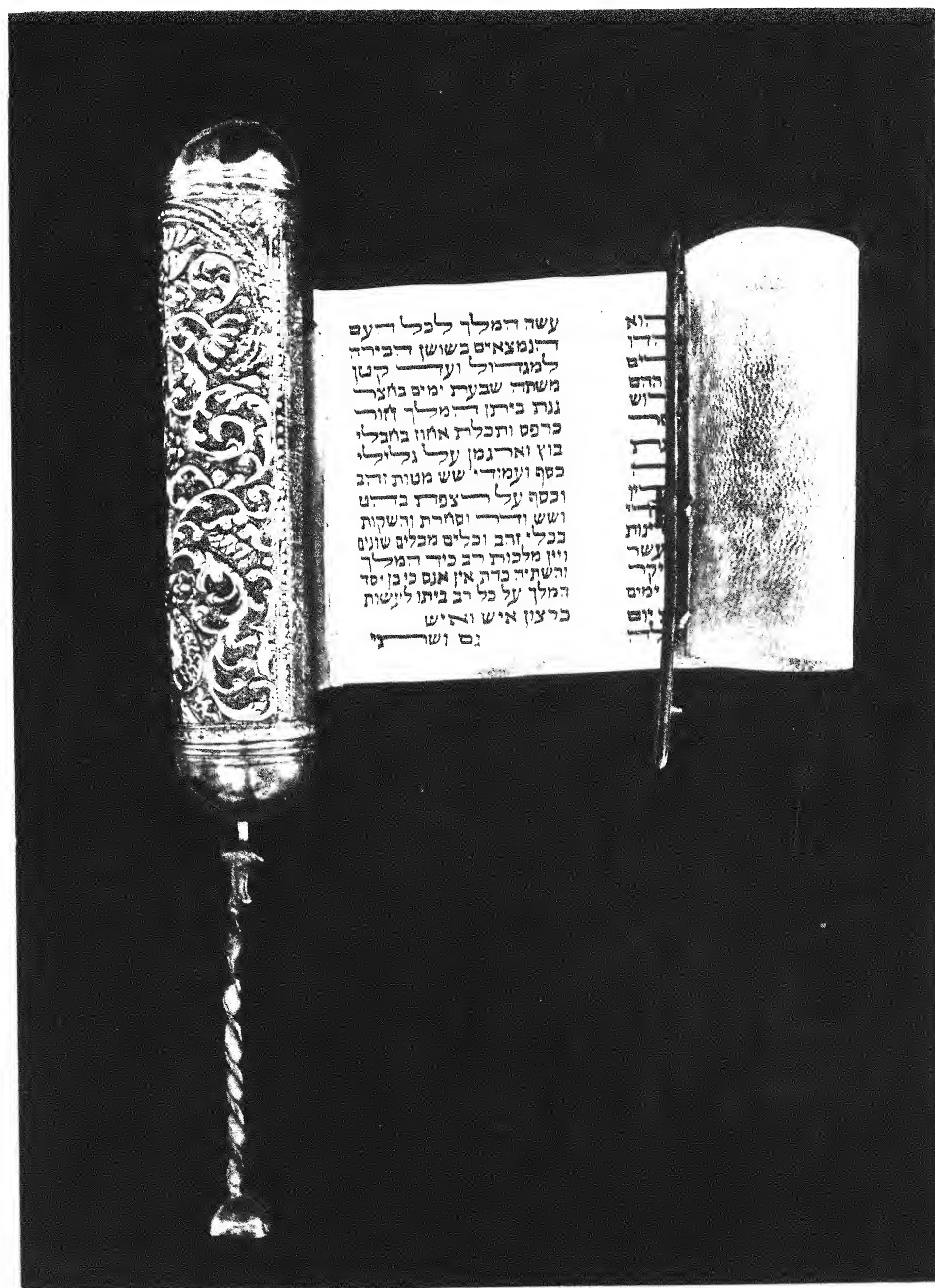
ר׳ יוסף קוב׳ו, אז כבן תשעים שנה, ביקש גם הפעם מהגבירים שיסתלקו מתביעה זו, אך הם לא נשמעו לו. כפי הנראה היו אז בין החכמים אחדים, שמצבם החמרי היה טוב וכדאים היו שיקחו מהם חלקם במס. הואיל והמורשים חשבו שהחכמים האלו צריכים להשתתף בעול, בפרט שלחץ פקידי השלטון שתבעו פרעון מיידי היה כבד עליהם, היו הגבירים נאלצים, בלי ספק למרות רצונם, למסור את רשימת הרבנים ותופסי התורה לראש הייניצ׳ארים. זה האחרון איים על החכמים בכל מיני איומים ודרש שישלמו ה״כרגא״. המאבק היה חזק. הרבנים שלא רצו לוותר אפילו בשעת הדחק על זכות הקדומים שלהם, החליטו לא להיכנע לגבירים, ונקטו באמצעים נגדיים: הם הטילו איסור על השוחטים, שרובם ככולם היו תלמידי חכמים, לשחוט בהמות לצרכי הקהל ״זולת בעד החולה או היולדת״. כפי הנראה ביצעו השוחטים את האיסור, והשביתו את השחיטה. המאורע הזה היה תופעה מיוחדת; מעולם לא נשמע דבר כזה בשלוניקי. שני הצדדים עמדו על דעתם. עשרה רבנים, הגדולים שבהם, התחייבו להגן על זכותם ועל זכות חבריהם בכל האמצעים שבידיהם, וחתמו על ההסכמה הזאת בראשית חדש אייר תפ״ה, ואלו שמותיהם: ר׳ יוסף קוב׳ו, ר׳ אליהו ן׳ שאנג׳י, ר׳ אברהם פרץ, ר׳ יוסף דוד, ר׳ שאול בר דוד, ר׳ אברהם מולכו, ר׳ שמואל צדוק, ר׳ יצחק אישטרושה, ר׳ יצחק ן׳ חסון ור׳ (חיים) אברהם גאטיניו [5].

כיון שהרבנים נרדפו ע״י השלטון ברחו אחדים מהם משלוניקי עד יעבור זעם, וביניהם ר׳ יוסף מולכו, בנו של אחד מחותמי ההסכמה הזאת, שברח לדוייראן [6]; ר׳ משה אמאריליו נסע לקושטא, ר׳ שמואל שלם עבר לפלונין ור׳ אליהו ן׳ שאנגי עלה לארץ ישראל.

המחלוקת הזאת נמשכה עד שנת תפ״ח, כלומר עד אחרי פטירת הרב קוב׳ו. קרוב לודאי שהגבירים הגיעו לידי פשרה עם החכמים המעטים בעלי הממון והכל שב לאיתנו הראשון. ר׳ יוסף מולכו, כר׳ בנימין עשאל בדור הקודם, התמרמר על כי הגבירים היו מזלזלים בכבוד תלמידי החכמים ״וכמעט חרפת אדם לוקח כל הנקרא בשם תלמיד חכם״ [7].

בין ההסכמות והתקנות שתיקנו ר׳ יוסף קוב׳ו ור׳ שלמה אמארילייו ראויות לציון: א) ההסכמה לגבות שניים למאה מכל הכתובות למימון נישואי יתומות ועניות; ב) ההסכמה לתת רשות שחיטה רק לאנשים נשואים, מעשרים שנה ומעלה, והיודעים לפחות ללמוד את ״בית יוסף״.

ההסכמה של שנת תפ״א עודדה את הסוחרים למכור בהקפה, ואת ״בעלי הכיסין״ (כלומר

מגילת אסתר, כסף, שלוניקי
המאה הי״ח

Meguila de Plata del siecolo 18.

שולחנים ובעלי ממון) להלוות כספים לסוחרים קטנים. ברם התקנה הזאת הועילה למעשה, בגלל סבך הנוהגים שהיו אז בקשר לגביית חוב, רק לזמן קצר. בדרך כלל, לפי הנהוג, אם יהודי היה חייב כסף בשטר למישהו ומכר בינתיים את ביתו או את חצרו לאחר, בעל השטר היה יכול לגבות חובו מהבית או מהחצר, אף אם נמכרו בינתיים. הסוחרים הגדולים מכרו בהקפה והעשירים הלוו כסף רק לאלו שהיו להם בתים וחצרות. הם היו בטוחים שאם מקבל הסחורה או הממון יאכל את כספם, הם יוכלו לגבות את שלהם מביתו או מחצרו, אף אם יימכרו לאחר, אחרי זמן קניין השטר. היו בין הלווים שמיחו ולא הרשו שהנושה יגבה חובו מהבתים האלו בטענה "שרוב הקרקעות שלנו היום אינם מולקי (נכסי דלא ניידי) אלא איג׳ארי (שכירות) או מוקטעא (חכירת הקרקע והבית) ויש להם דין מטלטל שאין הבעל חוב יכול לטרוף אותם". ר׳ יוסף דוד וחבריו ראו "שאם ינהג דבר זה ימשך הפסד גדול שכל איש מהסוחרים הגדולים ימשוך ידו... מלתת בהקפות... וזהו הפסד גדול כי רוב מחית אנשי העיר הזאת היא ע״י זה כי... מחזירים תדיר על דלתי הסוחרים... והמקבל טורח באותה סחורה... בין בתוך העיר בין חוץ לעיר... מוציא מזונותיו". מצד אחר חששו "מחטאת האידנא דנפישי רמאי (עכשיו שרבו הרמאים)... ילך... ויקח ממנו בהקפה על דעת למכור ביתו אח״כ לאחר". לכן הסכימו "שכל בעל חוב שיש לו שטר מוקדם... יגבה ויטרוף מן הלקוחות שלקחו מן הלוה אחר זמן קנין שטרו כל מין קרקע שיהיה בין מוקטעא בין איג׳ארי בין משכנתא שמשכן אחר זמן קנין שטרו, בין מקרקע שהיה ללוה בשעת ההלואה... מן הכל יגבה המלוה ויטרוף עד כדי חובו בלי שום פקפוק כלל..." הסכמה זו הוצאה בטבת התפ״ט וחתמו עליה באישור הרבנים האחרים, ר׳ יוסף דוד, ר׳ יצחק ן׳ חסון, ר׳ (חיים) אברהם גאטינייו ור׳ (חיים) משה אמאריליו[8].

באותו הזמן תיקן ר׳ יוסף דוד שמי שירד מנכסיו ואין לו די כסף לשלם לכל נושיו ישלם "אלה ראטה", כלומר שכל אחד מהנושים יגבה מהכסף שנותר ללווה, באופן יחסי לערך חובו. ואם אחד מבעלי החוב קיבל או לקח יותר ממה ששייך לו, מוציאים ממנו כדי להשלים לאחרים.

פסק דין מוות על שודד יהודי

בהסכמת תפ״ט הדגישו רבני העיר שבאותו זמן "נפישי רמאי" (רבו הרמאים). אולם לא חסרו גם גזלנים ושודדים, או משתפי פעולה עם גנבים. הייניצ׳ארים השפיעו כנראה גם על יהודים אחדים, שעברו על המידה ועסקו גם הם בשוד. אחד מאלו היה יהודי בשם שבתי אקוני, שהיה חומס וגוזל את הבריות בלילות. אחרי שהרבנים התרו בו כמה פעמים, שיעזוב דרכו הרעה ויחזור בתשובה, ולא נשמע להם, דנו אותו ר׳ יוסף דוד ובית דינו למיתה, והוא הוצא להורג ע״י שליח בית דין אלמוני בחודש כסליו של שנת תפ״ח (1728).

לפי החוק המושלמי אם נמצא חלל באיזה מקום, ולא נודע מי הרגו, היו כל הדרים באותה שכונה חייבים לשלם ל"ערכי" קנס הנקרא "קאן פאסי" או "ג׳ירימי". גם כאשר נמצאה גופתו של שבתי אקוני הוטל קנס מטעם הרשות על התושבים, ור׳ יוסף דוד ושבעה טובי העיר חילקו את תשלום הקנס הזה בין כל הקהלים (כ״ט או ל׳ במספר). קהל "עץ החיים" למשל, שילם שלושת אלפים "לבנים" בעד חלקו (ערך ה"לבן" היה בערך מאית הגרוש).

כיוון שמאורע זה חשוב מאוד בתולדות יהודי שלוניקי, הנני מוסר להלן את דברי ר׳ אברהם גאטינייו, אחד מהדיינים שטיפלו בדבר, ככתבם וכלשונם:

"על ענין מס המוטלת ע״כ [על כל] ק״ק [קהל קדוש] יע״א [ישמרהו עליון אמן] על פי הרב ה״י [השם ישמרהו] ועל פי הגבירים יצ״ו [ישמרם צורם] ועל ק״ק עץ החיים יע״א דגזרו אומר שיתנו ג׳ אלפים לבנים ויען כי היחידים של הק״ק ה״י הם נפרדים לג׳ כתות והיו אומרים שיתנו שוה בשוה אלף לבנים לכל כת מהם. במקצתם היו אומרים כי אינו מן הדין שכת א׳ [אחת] שהם אנשים עשירים ורבים מחוץ ירבון יתן אלף לבנים וכת א׳ שהם אנשים מועטים ועניים יתנו גם כן אלף לבנים, ובאו לדין לפני מהרי״ד [מורנו הרב יוסף דוד] ה״י ודן את הדין שהרבים יתנו כפליים מהמעטים. כך שמעתי. ואחר כך ישבנו עם הרב ועלה בהסכמה שיתחברו כל הכתות בכיס אחד עד שישלימו מעות המס ואח״כ יפרדו כל כיתה לעצמה איש איש יומו כמאז כמקדם. והמס הזה היתה בשביל שבתי אקוני שהיה גוזל וחומס לבריות בלילות ונהרג ע״פ א״ה (אומר הרב)[9]. מיתתו כפרתו.

זה היה בחודש כסליו שנת התפ״ח" [10].

מהעובדה הזאת אפשר להסיק: א) שנמצאו בין היהודים גם רמאים וגזלנים; ב) שהרבנים לא חתו מפני איש, ייסרו את הפושעים ושילמו להם כפעלם; ג) שעוד בשנת תפ״ח היה מעמד היהודים בשלוניקי איתן ודנו ביניהם אף דיני נפשות.

אולם רבני העיר לא ששו להעניש ענשי הגוף ולא עברו על המידה. היה מקרה, למשל, שיהודי אחד שכב עם אחות אשתו, שהיתה אף אשת איש, והוליד ממנה בן. הוא בא לפני ר׳ יוסף דוד והתוודה על חטאו והרב נתן לו איזה ״תיקון״ לכפרתו. היו בין החכמים כמה קנאים לתורה שטענו שהתיקון לא מספיק, וכי הרב היה צריך לדון אותו למיתה ולמוסרו למלכות. ר׳ יוסף דוד הצטדק והראה בטוב טעם שדן כהלכה [11].

ראשוני ה״פ׳ראנקוס״

באותה תקופה, שנים אחדות לפני שנת תע״ה (1715), התחילו יהודים סוחרים מאיטליה להתיישב בשלוניקי. על פי טעמים בלתי ידועים בדיוק היו פטורים מלשלם מסים, הן ממשלתיים והן קהילתיים. ברם הם הסכימו עם ר׳ יוסף דוד, ומשנהו ר׳ יצחק ן׳ חסון, בשנת תצ״ב (1732), לשלם סכומים מסויימים לצרכי העיר דהיינו ״להוצאת הכראג׳י (מס לגולגולת) אשר אנחנו פורעים בעד עניי העיר... החילוק... בכל פסח... ולהוצאת קרקע בית הקברות״, וכן בעד האורחים והעוברים ושבים חסרי אמצעים, פדיון שבויים (באותו זמן שילמו, במקרה מסויים, דמי פדיון בסך חמש מאות גרוש בעד שבע נפשות), וכן ״הוצאות בתי כנסיות ובתי מדרשות... בנין קטון או גדול״, כלומר תלמוד תורה קטן וגדול, חובות ישנים שהצטברו, ״נשואי יתומות, בקור חולים, שלוחי א״י״, ועוד.

מצבת דוד מורפורגו.

Tomba de David Morpourgo.

אחרי י״ב שנים כשהמצב הכלכלי הורע מאוד, ערערו שבעה טובי העיר נגד ה״פ׳ראנקוס״, ותיקנו את ההסכם, בז׳ בתמוז תק״ד (1744), לפיו ישלמו תשע מאות גרוש בתור תשלום חד פעמי בשבילם עצמם ובשביל בני משפחתם. בהסכם נכללו הפ׳ראנקוס דלהלן: חיים שלמה די ליאון וחתנו, יהודה אלמי(ל)דה ובניו, משה די ליאון ובני ביתו, יצחק די וילאסקו ובני ביתו, דוד מורפורגו ובני ביתו, אברהם מיראנדה אחיו ובני ביתם, דוד פירנאנדיש דיאש, דוד שאקי ובני ביתם, שמואל רובינו ואחיו ובני ביתם, דוד ויליטרו ובני ביתו. כלולים היו בהסכם הזה כל שאר הפ׳ראנקוס חסרי האמצעים שנמצאו בעיר, וביניהם, בלי ספק, גם הרופא עמנואל בכמהר״ר רפאל כלבו שנשא ונתן בדבר הלכה עם ר׳ משה אמאריליו בשנת תצ״ג, ר׳ שבתי קושטנטין, אברהם די וילאסקו שנפטר בתק״ז, ודוד גארשיאה. מצד בני העיר חתמו על ההסכם המתוקן הרבנים ר׳ יוסף הכהן ן׳ ארדוט ור׳ (חיים) משה אמאריליו, והמורשים משה קואינקה, (חיים) אשר אבראבנאל ועוד י״ד מטובי העיר. מיאנו לחתום שלושה מחמשת המורשים: יצחק קאויש, א׳ טאזארטי [ובנימין עשאל] [12].

על זקנים, ציורים ועופות

לפי הנוסע הצרפתי פול לוקאס, שהיה בשנת 1715 בלאריסה, היה מספר היהודים שם כמאתיים משפחות, ורובם היו שולחנים. מסיבות בלתי ידועות, התחילו אחדים מה״בנקאים״ האלה להתיישב באותה תקופה בשלוניקי. הפ׳ראנקוס (המהגרים מאיטליה) והגבירים השולחנים שבאו מלאריסה היו מגלחים את הזקן במספריים, או היו מקצצים אותו לתת לו צורה נאה, בניגוד לגבירי שלוניקי שלא נגעו בזקנם. ר׳ יוסף קוב׳ו וחבריו מיחו על כך, והתרו בהם שאם יוסיפו לקצץ בזקניהם ״ירדפום עד החרמה ויגרשום מן הארץ או יבדילום מתוך העדה״. אחד מהפ׳ראנקוס, דוד מורפורגו, כָּתב מכתב תלונה לאחיו ר׳ שמשון מורפורגו, רופא ורב באנקונה, שהיה מפורסם בהתנגדותו לחכמת הקבלה, בקשר לתביעת רבני העיר ואיומיהם. בכל הכבוד הראוי לרבני שלוניקי הוא כתב תשובה ארוכה והראה לדעת שמוּתר לא רק לסדר הזקן אלא אף לגלחו במספריים אפילו כעין תער. הוא התרעם על שלפנים העלימו רבני שלוניקי עין מהסוחרים מגולחי הזקן ולא מיחו בידם, וכן שרבני איזמיר וקושטא לא ערערו על מנהג נפוץ זה אצל הסוחרים האלו שהתיישבו בעירם. הוא התחנן וביקש מהם לא להקפיד עליהם אלא לקרבם כפי צורך השעה, שהלואי ונעשה המצוות על פי חכמי התלמוד ולא על פי חכמי הזהר כי אין לנו חלק בנסתרות [13]. ברם רבני שלוניקי לא נשמעו לו. לדעתם אין הבאים החדשים יכולים לשנות מנהג המקום, מפני המחלוקת. הגבירים בסופו של דבר נענו לרבני העיר וגידלו זקנם, אלא שקיצצו קוצי הזקן כדי להשוות

השערות וליפותם. ר׳ יצחק מולכו, אחיו של ר׳ יוסף, (בעל ספר ״שלחן גבוה״), ערער גם על זה וביקש מהם וכן מהגבירים של לאריסה שהתיישבו בעיר, שלא ייגעו בזקנם כלל[14]. ראוי לציין שאל נכון רבני קושטא לא החמירו עד כדי כך. הם העלימו עיניהם ולא התרעמו נגד ״נכבדי ארץ... הנכנסים ויוצאין בפתחי השרים... ומגלחים מידי שבוע בשבוע (אפילו) בימי העומר״[15].

מלבד זה נשאלו רבני העיר אם מותר לפ׳ראנקוס להציג תמונת בני משפחותיהם (כמנהג בני איטליה שהיו להם ציורי אמנים) בביתם, וכן ללבוש בגדים שחורים חדשים בתוך שלושים יום לאבלם, ואם מותר בשבת להאכיל את הציפורים, שהחזיקו בבית, ביתושים וכדומה. ר׳ יוסף שמואל מודיליאנו, רב לק״ק איטליה, הפך בזכותם, והתיר להם דברים אלה.

ועוד בעיה: הפ׳ראנקוס, כתב ר׳ יוסף מולכו, ״רוב אכילתם אינם אלא עופות, אווזים ותרנ־גולים, תורים ובני יונה״. לפי הסכמה קדומה בין השוחטים ומורשי העיר, עוד מזמן ר׳ חיים שבתי, היו השוחטים מקבלים חלקים מסוימים משחיטת כל בהמה כשרה, מלבד שומן הלב, ביצי זכר הבהמה, אחד הטבח ואחד השוחט, אולם היו מחוייבים לשחוט כל מיני עופות בלי כסף ובלי פרס. כיון שעם בוא המהגרים מאיטליה התרבו אוכלי בשר עופות, דרשו השוחטים שכר גם בעד שחיטה זו אך שבעה טובי העיר לא נענו להם.

גבירים לטובת הנפגעים והעניים

לפי כתובות בית החיים של יהודי שלוניקי[16], היו באותה תקופה גבירים רבים שתמכו בישיבות ובמוסדות שונים, ומהם שהיו בין מנהיגי העדה (ראה רשימה במילואים לפרק זה).

הגבירים האלו הקלו מאוד בנדבותיהם על המשא הכבד שהיה רובץ על שבעה טובי העיר, בפרט בזמן השריפות והמגיפות שירדו תכופות על העיר בשנים הללו. המגיפות היותר עצומות באותן השנים היו בשנים תע״ט ותפ״ד. המגיפה האחרונה היתה כל כך קשה שהישיבות הפסיקו הלימודים ״כמשלוש חודשים״. שוב הופיעו המגיפות בשנות תפ״ח ותצ״א; המגיפה של שנת תצ״א נמשכה למעשה עד כסליו תצ״ב, ועליה כתב ר׳ יצחק ן׳ שאנג׳י: ״כל חולי וכל מכה, מכת מות אשר בעונות הדור עברו... כמה אנשים ונשים עמהם ונשארו כמה יתומים ואלמנות, יתומים מצד האב והאם״[17].

שריפות ואסונות

עוד לא התאוששו מהמגיפות של שנות תצ״א—תצ״ב והנה סבלו היהודים אסון גדול אחר. בליל ר״ח סיון, תצ״ד (1734) נשרף רביע העיר, ובין הבתים הרבים שהיו למאכולת אש, היה גם בית הכנסת של ק״ק מוגראביז ושלושה בתי מדרש, ונשרפו אחד־עשר ספרי תורה של ק״ק קאסטילייה, ובית עליה של תלמוד תורה. נקל להבין את מאמצי הרבנים והמנהיגים כדי לתמוך בכמה אלפי יהודים מחוסרי דירות. בפרט שלרגלי המגיפות רבו כמו רבו היתומים והאלמנות.

מצד אחר חוסר הביטחון בעיר עצמה הלך וגדל. המצב בקושטא היה כל כך פרוע, שהדבר השפיע על שלוניקי. הייניצ׳יארים הורידו את שולטן אחמד השלישי מכיסא מלכותו והמליכו במקומו את שולטן מחמוד הראשון, ושנה אחרי זה שוב התקוממו נגד השרים. להתערערות סדרי השלטון בבירה היתה השלכה גם על הדרים בשלוניקי: אף כי הבתים בעיר היו בדרך כלל סגורים ומסוגרים, היו יאניצ׳ארים או סתם גנבים שוברים את הדלתות ונכנסים בחזקה, ולא פסחו אף על בתי תפילה; הם נכנסו, למשל, לאחד מבתי הכנסת בשכונת מאלטה[18], והפשיטו את ספרי התורה[19].

בשנת תצ״ו (1736) ערכו הטורקים מלחמה נגד אוסטריה ורוסיה. האוסטרים הגיעו עד ניש, אולם הטורקים אזרו כח וכבשו את כל סירביה ואת בלגראד, וכתוצאה מכך היה חוזה השלום של בלגראד משנת 1739 נוח לטורקיה. באותו פרק זמן היו החיילים עוברים ושבים דרך שלוניקי (תשרי תצ״ח—שלהי 1737) ומחמת מצב המלחמה והדרכים המשובשות בגייסות לא הגיעו הלולבים בעיתם לחג הסוכות ״מפני האונס הנמצא בדרכים מהחיל ההולכים למלחמה״[20]. הודות לכיבוש סירביה ע״י טורקיה הוטב מצב החמרי בשלוניקי במקצת, ברם רק לשנים מועטות, כמו שנראה בפרק הבא.

מילואים לפרק השמיני

א) רשימת החכמים והרבנים שפעלו בפרק זמן זה

החכמים השלמים הכי חשובים שחיו בתקופה הזאת, ר"ל מפטירת ר' שמואל יצחק מודיגליאנו עד שנת ת"ק הם אלו:

ר' אליהו בכמה"ר שלמה הכהן, דיין בשנות תנ"ח—תס"ו, סופר בית הדין בראשות ר' שלמה אמארילייו; הדיין ר' יעקב וידאל, נפטר בתס"ט; המקובל ר' אברהם גאטינייו, שנפטר בירושלים בשנת תע"א; ר' יהושע שויליו ור' אברהם יהודה, שנפטרו בשנת תע"ג; ר' יוסף ברקי ור' שלמה עמנואל, שפעלו בין שנות ת"ם—ת"ף בערך; "הנשר הגדול", הדיין שבתי דוד, אחיו הגדול של ר' יוסף דוד, שנפטר בתע"ד; הרב המובהק, "אבי התעודה", ר' יצחק הכהן, נפטר בתע"ה; ר' יהודה אנג'יל, נפטר בתע"ז; ר' [חיים] שמואל פלורינטין, "רב ועצום", הרבה גבולו בתלמידים רבים ונכבדים, מחבר ספר "מעיל שמואל", שו"ת וחידושים, נפטר בתע"ט; ר' דוד בן הרב יוסף דוד, שנפטר בקיצור שנים והדיין ר' אברהם ב"ר יהושע הכהן פרחיה, נפטרו בשנת תע"ט; ר' בנבנשטי גאטינייו; הרב הכולל ר' יהודה קוב'ו, אחיו של הרב הגדול יוסף קוב'ו והדיין ר' שמואל ב"ר שלמה אמארילייו, שנפטרו בשנת ת"ף; ר' חיים מתתיה גוייוזו "אמיץ לבו בגבורים במלחמתה של תורה... מבנן של קדושים... רב ועצום", נפטר בתפ"א; ר' חיים בן הרב הגדול ר' חסדאי הכהן פרחיה, שנפטר לפני שנת תפ"ג; הרב המובהק והדיין ר' יוסף בר שלמה יחיאל, מחבר ספר דרשות והספדים "בני יוסף", שנפטר תפ"ד; ר' שמעון גוייוזו, שכפי הנראה הוא זה שעבר לגור באותו זמן בצפת; ר' יצחק פלורנטין, אחיו של ר' שמואל הנזכר, נפטר בתפ"ה; הרב המובהק ר' אברהם פרץ, חתם השלישי, לפני ר' יוסף דוד, בין עשרת גדולי רבני שלוניקי על ההסכמה משנת תפ"ה, תלמיד נתן העזתי, וכתב שני קונטריסים בקבלה לפי שיטת רבו, "אגרת מגן אברהם", ו"סוד היחוד"[21], נפטר בשיבה טובה בשנת תפ"ו; באותה שנה נפטרו גם כן ר' יצחק יוסף ור' יום טוב הכהן; ר' חנניה שאול, מחבר שו"ת וחידושים "מגן שאול", נפטר בתפ"ח; באותה שנה נפטר באמשטרדם ר' שלמה בכמהר"ר יעקב אאילייון משלוניקי, שנתמנה בהתחלה כרב בלונדון ואח"כ באמשטרדם, שם הרבה גבולו בתלמידים, ומתואר במצבת קברו "יפה עם", יפה היה במשפחתו, יפה בקהילתו ויפה בעמו.

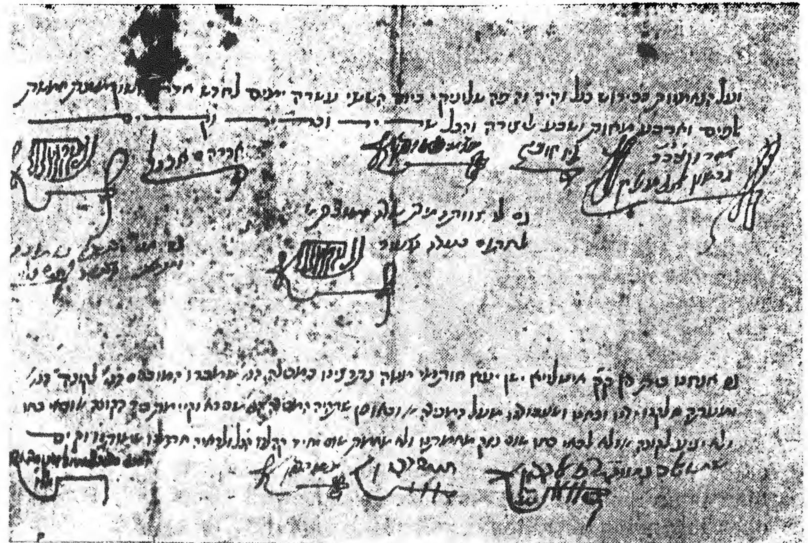
עוד היו אז בשלוניקי: ר' אליהו ן' שאנג'י שחתם השני, אחרי ר' יוסף קוב'ו, בין עשרה גדולי רבני העיר, על ההסכמה משנת תפ"ה, נפטר בירושלים בתפ"ט; ר' אברהם בר יצחק שנפטר בתפ"ט; ר' מנחם קרישפין, שנפטר לפני שנת תצ"ח, ליקט מספר הזהר ומדרש הנעלם על חמש מגילות ובסופו סדר הלמוד לסעודת פורים לפי הרב חמדת ימים, (שלוניקי יפת"ח); ר' שלמה עבדאלה, חתן ר' שלמה אמארילייו, נפטר בירושלים בשנת ת"ץ; ר' יעקב בן הרב שמואל יצחק מודיגליאנו נפטר בת"ץ; באותה שנה נפטרו ר' שלמה הירירה, ר' אהרן דאפ'ה אשר "למד דעת תורת אמת... ובדקדוק...", וכן ר' אברהם ב"ר בנבנשטי גאטינייו, נולד בערך הת"ך, דיה דרשן עוד משנת תל"ט, העמיד תלמידים רבים ומורי הוראות, חתם העשירי על ההסכמה משנת תפ"ה, דרשותיו והספדיו הופיעו בשם "טירת כסף", ותשובותיו וחידושיו בשם "צרור הכסף", היה פעיל עד סוף ימיו; ר' חיים צורי, דיין, נפטר בשנת תצ"א; ר' יהודה עוזיאל, "סבא דמשפטים", נפטר בתצ"א; ר' בנבנשטי ביג'ה, נפטר בתצ"ב; ר' אנג'יל ב"ר חיים, מחבר דרשות, הספדים וטעמי המצוות בשם "עץ חיים"; ר' יהודה ג'יראסי, והוא היה השוחט האחרון למשפחה הזאת; ר' אליהו בר דוד (שלושה רבנים אלו נפטרו בשנת תצ"ג); ר' יצחק ביג'ה, ר' מאיר ג'יפרוט ור' יצחק בן ה"ה אברהם יצחק, נפטרו בשנת תצ"ד; הרב המובהק ר' יצחק נכד ר' דניאל אישסרושה, שחתם במקום השמיני על ההסכמה משנת תפ"ה, נפטר בתצ"ה; הרב הכולל יצחק ן' חסון, חתם תשיעי על ההסכמה מש' תפ"ה. דיין עוד משנת תנ"ז, כנראה נתמנה לרב הכולל אחרי שנת תפ"ה, חתם מיד אחרי ר' יוסף דוד על הסכמות הקהל בשנים תפ"ט ותצ"ב, נפטר בתצ"ה; ר' יצחק אישקאלוני, נפטר בתצ"ו; ר' יצחק די בוזאלדו, דיין ופוסק, תלמידיו היו מורי הוראות, נפטר בתצ"ח; באותה שנה נפטרו גם כן ר' לוי בן ה"ה יצחק מסראן, ור' יוסף בן יצחק המכונה מונטיקייו, שהיו לו תלמידים רבים, כתב דרושים והספדים בשם "יוסף עליו", פירוש על ההגדה של פסח בשם "יוסף עליכם", שו"ת וחידושים על הרמב"ם בשם "כתונת יוסף" וכן דרשות על התורה בשם "משיח השם". הרב המובהק ר' אברהם ב"ר יוסף מולכו, שלפי בנו יוסף נולד בשנת תי"ו או תי"ז, פעל הרבה לטובת ארץ ישראל, "מגייר גיירים, מקבל אורחים וכל הולכים ובאים", אחד מעשרה גדולי הרבנים בשנת תפ"ה (בניו: ר' יוסף, השד"ר שלמה, ר' יצחק ור' שאול היו גדולים בתורה), נפטר בתצ"ט; ר' יהודה, בנו של הרב הגדול יוסף קובו, נפטר בתצ"ט, שלוש מדרשותיו הופיעו בספר "גבעות עולם" של אביו; ר' אליהו נסים, שספרו "סדר אליהו", דרשות על התורה, נדפס ע"י נכדו ר' שמואל, נפטר בערך בשנת ת"ק.

ב) רשימת הגבירים בתקופה זו

דון יוסף אבראבאנאל, נפטר בתמ"ה; דון אשר אבראבאנאל (הראשון), נפטר בתנ"ח; שם טוב קואינקה, נפטר בתס"ו; דון שיניאור ן' יחייא, נפטר בתס"ט; יעקב אבוהב, פרנס תלמוד תורה עוד משנת תל"ו, נשלח כשליח לקושטא, נפטר בתע"ב; יוסף שאמאנון, נפטר בתע"ד; יצחק בן מנחם אמאראג'י והוא "הזיל זהב מכיס" עשה דוד להכיל "המים אשר ישאבון הנערים" של תלמוד תורה, נפטר בתע"ו; שמעיה קובו נפטר בתע"ז; יהושע ן' שושן "איש חיל רב פעלים, שר וגדול בישראל" נפטר בתע"ח; יוסף בנו שהלך בעקבי אביו; דוד די בושאלדו, גבאי תלמוד תורה, נפטר בת"ף; יצחק שלם, שפרע מכיסו שכר מלמד אחד של תלמוד תורה, נפטר בתפ"ד; יצחק קואינקה, נפטר בתפ"ד; דון משה אבראבאנאל, "שר וטפסר ומן הפרתמים, ראש המורשים ונאמני עיר שאלוניקי", נפטר בתפ"ו; יצחק סאפין והוא היה הבנקאי של הפאשה בשנת ת"ץ באותו זמן שיצחק די מאייו, היה הבנקאי של אוסמן פאשה בלארסו[22]; משה מרדכי סיפק צרכי העיר; דון שלמה אבראבאנאל שתמך בהדפסת כמה ספרים, והוא היה חתנו של ר' יעקב די בוטון, נ' בתצ"ח; אברהם ן' חסון, נ' בתצ"ט;

יעקב בן הרב המובהק כמוהר״ר שמואל פישוהם, פיזר ממונו לעניים ולנישואי יתומות, נפטר בת״ק.

עוד היו גבירים למשפחת ארדיטי, די בוטון, ן׳ ארדוט, ן׳ בינשתי, גאטיניו, ג׳וקליל, גורמיזאנו, הירירה, חובה, יקואל, הכהן חסיד, לוביל, מאטאלון, נאוארו, סאפורטה, פלורינטין, פ׳ראנסיס, קאוליירו, קוזין, שאלתיאל, שיקיל, שיראנו, ועוד.

שטר מכירת חצר משנת ת״ז.

Contrato de vendida de cortijo (1647).

---

1 "...et ce sont eux qui y font tout le commerce". — Voyage du Sieur Paul Lucas ... dans la Turquie, t. 1, Rouen, 1719, pp. 50—51.

2 נדפסה בסוף ספר "עדות ביעקב", שלוניקי ת״ף—תפ״א.

3 ר׳ משה אמארילייו, "דבר משה", ח״ג, דף ס״ו, ב׳.

4 ר׳ דוד פלורנטין בהקדמתו לספר "מעיל שמואל". הדברים האלו נאמרו על ר׳ שמואל פלורנטין, שנפטר בשנת תע״ט.

5 "דבר משה", ח״ב, ח״מ, סי׳ נ׳, דף נ״א, ב׳. השווה עמנואל "אל ג׳ידייו" שלוניקי, פסח תרפ״ח, עמ׳ 7. המחלוקת הזאת נזכרת גם אצל ר׳ אהרן אמארילייו, "פני אהרן", ס׳ כ״ד, דף ק״ה, א׳.

6 ר׳ יוסף מולכו, "אהל יוסף" דף ו׳, א׳.

7 ר׳ יוסף מולכו "שלחן גבוה", א״ח, סי׳ תר״ו.

8 "דבר משה", ח״ב, ח״מ, סי׳ י״ב, דף י״ב, ב׳.

9 [ההדגשה שלנו].

10 ר׳ אברהם גאטיניו, "צרור הכסף", ח״מ, סי׳ י״ב, דף ס״ז, א׳. ראשי התיבות א״ה, פתרונן הוא "אומר הרב" (ולא "אומות העולם"), בגלל הטעמים הבאים: א) אין דרך הפוסקים בשלוניקי לכנות את ה"מוסילין" ו"הערכי" הטורקים בכינוי "אומות העולם"; ב) לו היה אקוני נהרג על ידי השלטון לא היו מחוייבים לשלם כתשעים אלף לבנים מס בעד דם הנהרג; ג) לו היה נהרג ע״י גוי לא היה כותב "על פי א״ה" ולא היה מוסיף "מיתתו כפרתו", אלא הי״ד; ד) ר׳ אברהם גאטיניו משתמש במלה "אומר" בתור צו ופקודה וכמו שכתב "דגזרו אומר שיתנו" וכו׳. משום כבוד אלקים הסתר דבר לא כתב בפירוש "אומר הרב". שבתי אקוני היה שייך לק״ק נוה שלום.

11 ר׳ יוסף דוד, "בית דוד", ח״ב, ח״מ. ע״ה; רוזאניס, ח״ה, עמ׳ 21.

12 ר׳ אברהם מיוחס, "בני אברהם", ח״מ, השמטות דף צ״א, א׳; ר׳ בנבנשטי גאטיניו, "מצרף לכסף", סי׳ ל״ט, דף ל״ו, ב׳.

13 ר׳ שמשון מורפורגו, "שמש צדקה" ח״א, ויניציה תק״ג, י״ד, סי׳ ס״א, דף ק״ב—ק״ג. התשובה נכתבה באנקונה בין המצרים משנת תפ״ג. עיין גם ר׳ יוסף עמנואל אירגאס, "דברי יוסף", סי׳ כ״ה, דף מ״ה—מ״ו, שהפך גם הוא בזכות הסוחרים בלי להזכיר את שלוניקי; וכן ר׳ יוסף מולכו "שלחן גבוה", ח״א, תקט״ו, דף ח׳, ב׳, שקיים עמדת רבני שלוניקי.

14 ר׳ יצחק מולכו, "אורחות יושר" (מצורף ל"אורחות צדיקים"), מהדורה שלישית, תקנ״א, דף קמ״ט, א׳.

15 "שלחן גבוה", ח״ב מי״ד, ע׳ קמ״ד ב׳.

16 עמנואל, "מצבות שאלוניקי", ח״ב.

17 ר׳ יצחק ן׳ שאנג׳י, "באר יצחק", דף קע״ו, א׳.

18 היו שלושה: ק״ק ישמעאל, ק״ק נוה צדק וק״ק קייאנה.

19 ולא רק היאניצ׳ארים הטילו חתיתם על העיר. גם כל אימת שעברו חיילים דרך העיר למערכות המלחמה היו התושבים מצטווים להיסגר בבתיהם ונאסר להם לצאת לחוצות כמקרה שקרה בל״ג לעומר תפ״ז (1727) שחל להיות בערב שבת, ובגלל גזירה כזאת שאלו את ר׳ יוסף דוד אם מותר להם להסתפר ביום חמישי במקום בערב שבת ("בית דוד", ח״א, סי׳ ר״פ, דף ע״ב, ב׳).

20 "דבר משה", ח״א, סי׳ מ׳, דף כ״ט, א׳.

21 גרשם שלום, קבץ על יד, ירושלים תרצ״ז, ע׳ 121—155; עמנואל, "מצבות שאלוניקי" ח״ב מ׳ 1244.

22 אחד מתפקידי הבנקאי של הפאשה היה למסור בעצמו הכסף לוויזיר בקושטא.

פרק תשיעי

עת צרה לקהילה
ת״ק–תקמ״ב (1782–1740)

המצב הכללי בקיסרות ובשלוניקי

השתלשלות המקרים באירופה והמצב הפנימי הרעוע בטורקיה, אי־המוסריות של המושלים, וההפקרות של הייניצ׳ארים, היו הסיבות הראשיות לירידה המתמדת של הקיסרות העותומאנית. גם מרכזי היהדות בטורקיה הלכו ונידלדלו הן מבחינה כלכלית והן מבחינה מוסרית ורוחנית. והרי המאורעות החשובים ביותר שקרו בטורקיה בתקופה הזאת:

בשנת תק״א (1741) ערכו הטורקים מלחמה נגד פרס, שנמשכה עד שנת תק״ו (1746). בסוף שנת תקי״ד (1754) מת שולטן מחמוד הראשון ואחיו עושמאן השלישי מלך במקומו. עושמאן היה נוח לנתיניו ודאג להם בלי הפליה ואף שאף להתקדמות, ברם הוא נתקל בהתנגדות מצד גורמים שונים בממלכה. הוא כרת ברית שלום עם רוסיה ואוסטריה, ובין יתר תנאי חוזה השלום עם מאריה טיריזה, קיסרית אוסטרית, דרש השולטן, והשיג, זכויות לנתיניו לעסוק במסחר באר־צותיה בלי הגבלות, וכתוצאה מכך עברו אז משפחות אחדות מבין יהודי טורקיה והתיישבו בווינה, וביניהם משפחת ן׳ וינישטי משלוניקי.

שולטן עושמאן מת בשנת תקי״ז (1757). במקומו מלך אחיו מושטאפה השלישי. גם הוא, כאחיו, רצה לשפר את מעמד נתיניו, לתקן תקנות מתקדמות ולהעניק יותר זכויות לאזרחים, אולם הוויזירים ובעלי הזכויות המיוחדות התנגדו לריפורמות שלו, והן לא יצאו לפועל. הוא הוא שהטיל עונש מוות על כל מי שיתעסק ברפואת חולים בלי רשיון מיוחד. בימיו התנהלו המלחמות האומללות שנתנו הזדמנות לקיסרית רוסיה, קאתרינה השניה, לספח למלכותה מדינות ומחוזות רבים שהיו עד אז בשליטת טורקיה. מתוך אינטרסים מדיניים ושיתוף רגשי ודתי עודדה רוסיה את העמים הנוצרים, ובפרט את היוונים, להתקומם נגד השולטן. גם הפעם פנתה ההצלחה עורף לטורקים. רוסיה כבשה חלק גדול של קרימיאה וביסאראביה, העלתה באש את הצי הטורקי (אפריל 1770), והשתלטה על ים הארכיפלגוס. המצב הכלכלי בקיסרות הטורקית באותו זמן היה כל כך גרוע שבשנת 1773, למשל, לא קיבלו הייניצ׳ארים משכורתם במשך שבעה חדשים, והשול־טן מושטאפה נאלץ להדפיס כסף מזויף כדי לעמוד בהתחייבויותיו. הוא מת זמן מעט אחרי זה בסוף שנת 1773, ובמקומו מלך עבדול חאמיד הראשון, שעשה שלום עם רוסיה בשנת תקל״ד (1774).

הוויזיר הגדול בבגדי שרד.

El grande Vizir.

המלחמות והמשבר הכללי השפיעו לרעה גם על שלוניקי. המושלים הכלליים, שהתחלפו חדשים לבקרים, אף הם הטילו את העיר למצב של אי ביטחון ואנדרלמוסיה. בשנת תקכ״א (1761) היה האנסה מוחאמיד המושל הכללי של שלוניקי, ובשנת תקכ״ג (1763) נתמנה לתפקיד זה בנו של הוויזיר הגדול אוויס פאשה. זמן מה לאחר מכן היה שידאר מוחאמיד פאשה מושל כללי (ב־1770 הועלה לדרגת ויזיר). אחריו נתמנה אבדי פאשה, עריץ ואכזר, והוא היה הקצין הראשי של הייני־צ׳ארים. כשנכנס לתפקידו במשרה הגבוהה הזאת, ציווה, כדי להטיל אימה על תושבי העיר, להמית תשעה אסורים שהיו כלואים במגדל של הייניצ׳ארים (המגדל הלבן), ללא משפט. רובם ככולם, כפי שמספר קונסול צרפת בשלוניקי באותו זמן, היו אסורים שם רק בשל עבירות קלות־ערך שעונשן היה צריך להיות לא יותר מעשרים יום מאסר. הפאשה הורה אז להשמיע יריית תותח על כל איש המוצא להורג כדי שכל העם ישמעו וייראו. אין להתפלא, כתב הקונסול הנ״ל, שרבים חרדו לנפשם וברחו מן העיר. מצד אחר מסופר על פאשה אחר שמרוב אדיקותו לא קיבל לראיון אדם שלא היה מושלמי. זהו בקיצור המצב הפוליטי של השלטון המרכזי ושל השלוחה השלוניקאית שלו באותן השנים.

סבל ודלות

נקל להבין כמה סבלו יהודי שלוניקי [1] מהמצב הפוליטי המזוּעזע הזה. על סבל זה נוספו כמימים ימימה גם המגיפות התכופות שהתפשטו בעיר בגלל מזג האוויר והתנאים הסניטאריים הגרועים. בשנות תק״א ותק״ב, למשל, נתחולל דבר כבד מאוד. אחד מרבני התקופה, ר׳ יצחק שאול, כתב בצער על בני עדתו, כדברים אלו: ״קהל ועדה מישראל כלו בדמעות, זה אומר בכ״ה

וזה אומר בכ״ה לקול בוכים... נהפך להבל מחולינו... חד בתרי בטיל... כל ישראל כעם ככהן ספו תמו... כי קבור תקברנו״ [2]. עוד לא נחו מהדבר והנה באה מגיפה עצומה בשנת תק״ח (1748), בה מתו אלפי יהודים ובתוכם רבנים וגבירים רבים; המגיפה חזרה והופיעה בשנת תקי״ב (1752).

לרגלי המגיפות האלו לא יכלו היהודים לשלם את המסים בעיתם, והפאשה ופקידיו תפסו איפוא את בתי הכנסיות ובתי המדרשות ואת חברת תלמוד תורה, החרימו כספים מכל הבא ליד, היכו ואסרו רבנים ועשירים בלי הבחנה.

וכה דברי ר׳ בנבנשטי גאטיניו, בהקדמתו לספר ״פרי האדמה״, ח״א (תקי״ב), המתאר את הצרות באותם הימים:

״לגלות הנמצא בעירנו זאת סאלוניקי יע״א הזאת נעמ״י שיאמרו כלילת יופי... עיר ואם בישראל, אשר מעולם היתה צבי לכל הארצות. ממנה יצאה תורה וצדקה לכל תפוצות יאודה וישראל. עתה בעונותינו מדוע דרך רשעים צלחה. מוט התמוטטה, כל שעריה שוממים, זקניה משער שבתו, שערים המצויינים בהלכה, מפני היד שנשתלחה. משרבו בעלי רעתן, יד גוי באמצע, אחז בתי כנסיות ובתי מדרשות ועילא מנהון בית קדשנו ותפארתנו הבית הגדול והקדוש חברת תלמוד תורה יע״א [ישמרה עליון אמן] סוגרת ומסוגרת זימנין תלתא בירחא (שלוש פעמים בחודש). ומצדיקי הרבים העומדים בעזרה, אלו מלמדי תינוקות, ברזל באה נפשם. כרו זדים שוחה, מקום אשר אשיר״י המלך אסורים... כולל רבנן סבוראי ותופשי התורה. אנוס על פי הדבר. כאשר ינוח מפי הארי ופגעו הדוב... מבריח מן הקצה אל הקצה, מבית לבית ומחצר לחצר... אין ישיבה בעזרה... וכל עשירי עם ירדו שערים מרוב אבודה בקרוב עלינו מרעים, לאכול לשבעה כסף הקדשים מראש פרעות אויב... והנה עבדיך מוכים. יום יום ידרסון... ופגם משפחה״.

בשנות תקי״ד ותקט״ו (1754, 1755) פרצו שוב המגיפות. בשנת תקי״ד, שרפו היניצ׳ארים, כשם שעשו גם בקושטא, חלק מהעיר, כמו שמעיד ר׳ בנבנשטי גאטיניו ״אשר שלחו באש מקד־שינו ועוד ידם נטויה, מכין ועונשין שלא מן הדין״ [3].

הסכמות לעזרת העם

בגלל המגיפות האלו רבו מצד אחד המתים הנצרכים לתכריכים וארונות, ומצד שני, גדל מחנה היתומות העניות שהגיעו לפרקן. לכן קיימו הרבנים ר׳ יצחק הלוי ור׳ יצחק ן׳ שאנג׳י, שוב בכל תוקף את ההסכמה בנוגע לתכריכים וארונות מתים שנתקבלה בזמנו על ידי ר׳ אהרון הכהן פרחיה ור׳ עשאל, וכן את ההסכמה בקשר לירושות שנתקבלה ע״י הרבנים הנ״ל וקויימה ע״י ר׳ קוב׳ו, ר׳ שלמה אמאריליו ור׳ יוסף דוד. ר׳ יצחק הלוי ור׳ יצחק ן׳ שאנג׳י הרחיבו את ההסכמה על מס הירושות באופן זה:

מס של עשרה למאה מוטל על הירושה שמישהו יורש מאחיו, מבנו, מבתו, מאבי־אביו, מאבי־אימו, מבן־בנו או מבן־בתו, והוא הדין אם הבת יורשת מאביה או מאימה [4], וגם אם הבעל יורש ״הישבון״ (כלומר חצי כתובת אשתו אם נפטרה בלי בנים) וכן אם האב יורש חצי כתובת בתו הנפטרת בלי בנים — כולם ישלמו עשרה אחוזים מס לקהילה [5]. האלמנה תשלם אחוז זה רק מהעודף על סכום כתובתה. פטורים מהמס — הבנים הזכרים היורשים מאביהם או מאימם. כל מי שנפטר בירושלים או חוץ לשלוניקי ישלם אחוז זה על הנכסים שירש בשלוניקי. אם הבטיח המוריש בהיותו בחיים מתנה או בית למישהו, חייב, מקבל המתנה או הבית, לשלם עשרה למאה משוויו. בכלל הירושה נכנסים גם הבגדים, הרהיטים וכלי הבית. היורשים יישבעו שלא הניח המוריש יותר ממה שהצהירו. כן אסרו לחלק הירושה בטרם ישלמו המס של עשרה למאה.

ההסכמה על מס לעזרת נישואי יתומות או בנות־עניים היא כדלקמן:

כל הנושא אישה, בחור או אלמן, ישלם שניים למאה מסך ה״מעות מדודים״ שקיבל בעיין בתור נדן. פטור מלשלם: חתן תלמיד חכם, שקיבל נדן עד מאתיים גרוש; אם קיבל יותר — ישלם רק מהעודף על הסכום הזה. מהמס הזה הוקצבו סכומים כלהלן: לכלה בת תלמיד חכם — תמיכה של 3000 ״לבנים״; לכלה ״בת טובים״, כלומר מאבות צנועים — 1500 ״לבנים״ לכלה בת עניים — 5 גרושים או 625 ״לבנים״. כל זה בשביל הכלה. החתן העני לעומת זאת הופלה לרעה ולא קיבל דבר, כמו שהיה מקובל עד אז.

ההסכמות האלה נחתמו בשליש האמצעי של חודש שבט תקט״ז.

היו בין הסוחרים, פ׳ראנקוס (נתיני ארצות אירופה) שמיאנו לשלם את מס הירושות. ר׳ בנבנשטי גאטינייו, אחד מרבני הכולל אז, מסר לנו, בשנת תק״ך בערך, פרטים על הסכמה בקשר לבעיה הזאת. הוא פסק שהפ׳ראנקוס מחוייבים לשלם את המס הזה ככל יהודי העיר. ברם הוא איווה שאחד מהרבנים הגדולים מקושטא יסכים עמו [6].

שולטן מחמוד הראשון (1730—1754) נאלץ להעניק זכויות גדולות לייניצ׳ארים שאחת מהן היתה הזכות לייבא סחורות בלי לשלם מכס. בשלוניקי היו אז יותר מעשרת אלפים ייניצ׳ארים. רבים מהם היו מתחרים ביהודים כיון שהציעו סחורותיהם החפשיות ממכס יותר בזול, ואם לא הצליחו בכך היו עושקים אותם באופן כזה שהגיעו מים עד נפש. רבני הזמן בספריהם מתלוננים מרה על המצב האיום הזה. יהודים היו נעצרים ונכלאים ללא סיבה וללא משפט. העלילות ברשע רבו כמו רבו. הייניצ׳ארים לא הבחינו בין סוחרים ותלמידי חכמים, והכל היו שווים לפניהם (הגבירים סבלו פחות כי בדרך כלל ״קנו״ הסוחרים העשירים נתינות זרה או את חסותו של איזה קונסול אירופי ועל כן לא העיזו לנגוע בהם). וכה דברי בעלי הזכרונות: ״היינו חרפה לשכנינו, עבדים משלו בנו, מכין ועונשין שלא מן הדין״ (שנת תק״ה); ״הגויים האכזרים הנקראים ג׳ניסארוס שהם אומרים והורגים״ (בשנת תקי״ב בערך); ״אומה של בוזזים... לאכול את ישראל... קנא לשם קדשך נקמת דם עבדים... לקוחים למות בידי אדונים קשים״ (תקי״ו), וכו׳ וכו׳.

כתוצאה מהעושק והחמס האלה רבים היו הסוחרים והאומנים שירדו מנכסיהם ולא יכלו לשלם חובותיהם. שוב נוצר מצב שבעלי הממון והסיטונאים מיאנו להלוות כסף או למכור סחורתם בהקפה, וגם הפעם נכנסו הרבנים, כמו בכל שעת משבר, בעבי הקורה, וחיפשו דרך לעזור לאומללים האלו שהיו מטופלים בבנים רבים. הם ביקשו מבעלי הממון ומהסיטונאים להלוות לקמעונאים ולסוחרים הקטנים או למכור להם שוב בהקפה, אך תיקנו שבעלי החוב האחרים לא יוכלו לנגוע בעסק החדש אשר בו יעסוק הסוחר הקטן באמצעות ההלוואה החדשה שקיבל, והרכוש יהיה משועבד רק למלווה שנתן ההלוואה המיוחדת הזאת.

והרי נוסח ההסכמה החשובה הזאת:

״אנחנו הבאים על החתום... יען ראה ראינו שעירנו זאת שאלוניקי יע״א אזלה ומדלדלה כל יום ויום קללתו מרובה מחברו וגם דל״ה דל״ה לנו...[7] שיש קצת סוחרים הן המתעסקים בסחורות והן המתעסקים במלאכת האומנות שירדו מנכסיהם ומטה ידם ואינם מספיקים לפרוע להבעלי חובות שלהם... ואין להם מושיע... שמתים ברעב ובצמא בתוך בתיהם. אי לזאת... הסכמנו... שמהיום והלאה כל בעל חוב שרוצה לגבות חובו מהחייב שלו, שיוסיף עוד הבעל חוב ויתן מחדש להחייב שלו בין מעות בעין, בין רופאש (סחורות) מסחורות ובזה יהיה החייב מסתפק בהכרחי ולא יחסר לחמו... וגם יוכל החייב לפרוע חובו להבעל שלו לאט לאט... כפי אשר תשיג ידו לפרוע לפי ערך החוב... אך בזאת שמעתה גזרנו אומר, בכח התורה ובגזרת נח״ש [נידוי חרם שמתא] ובכל כחות חומרות התורה ואלות הברית, על כל שאר בעלי חובות, בין איש בין אשה שיש להחייב ההוא כל שלא נתן להחייב שלו מעות בעין או עסק משא ומתן מחדש שלא יוכל ולא יורשה [בעל חוב אחר] לא על ידו ולא על יד זולתו, ולא בכח שרי האומות ועש״ג [ערכאות של גויים] לפשוט ידו בנכסי העסק שמתעסק החייב שלו ולא יקח ממנו אפילו שוה פרוטה עד שיהיה נפרע תחילה הבעל חוב שלו, אותו הבעל חוב שנתן לו היום מחדש מעות או סחורות... פה שאלוניקי... בסדר ובשנת למען תחיה **וירשת את הארץ**[8] לפ״ק. יצחק הלוי, אהרן אמארילייו, בינבנישטי בכמהר״ר אברהם גאטינייו זלה״ה, יצחק בכמהר״ר אליהו ן׳ שאנג׳י זלה״ה״[9].

תוצאות שריפת תקי״ט ומגיפות תקי״ט—תקכ״ב

ההסכמות האלו עזרו הרבה לכמה בעלי מלאכה וסוחרים צנועים ובני טובים. ברם הצרות רדפו אחרי בני הקהילה הגדולה והשיגום. החורף של שנת תקי״ח היה קר. עד מאוד. בכ״ז אלול תקי״ט (1759) היתה שריפה גדולה בעיר ״אשר כמוה לא נהיתה ונשרפו הבתים, בתים אשר אין להם מספר, רוב בתי כנסיות ישראל, בעוונות הרבים״[10]. באותה שנה, ובשנות תק״ך, תקכ״א ותקכ״ב (1760—1762) קנו להן המגיפות הגדולות שביתה בעיר ולא זזו ממקומן. שבעה טובי העיר לא יכלו לגבות ולשלם את המס לשררה. המושלים הכלליים תפסו וכלאו כמה חכמים ובכ־

ללם את הרב הרב הראשי ר׳ יצחק הלוי כדי לאלץ את יהודי העיר לשלם המסים. ״ראינו״, כתב ר׳ בנבנישטי גאטיניו, ״לכמה תלמידי חכמים רבים שתו את קובעת כוס התרעלה ברזל באה נפשם. פוק חזי מאן גברא רבא, גדול אדונינו מהר״י הלוי ז״ל, כמה פעמים ענו בכבל רגלו עד שבעוונות הרבים מבית האסורים יצא ולא קמה עוד רוח בו והלך למנוחות ועזב אותנו לאנחות [בשנת תקי״ח]... ועוד רבים ונכבדים ימיהם קלו מני ארג, ויכלו באפס תקוה״ [11]. וכן העיד ר׳ שמואל סורנאגה בשנת תקי״ו: ״וכל איש ישראל גנוחי גנח וילולי יליל, דווים וסחופים... מיום אל יום גוענו אבדנו.״ ור׳ שמואל אמארילייו כתב באותו סיגנון בשנת תקי״ב: ״הן גוענו אבדנו מקול מחרף ומגדף אשר בשם ישראל יכונה, חובטין אותנו במקלות ובעוקצי תאנה... כלתה פרוטה, דמא דידן סומק טפי... לקוחים למות בידי אדונים קשים״ [12].

זמן מה לאחר מכן שוב אסר הפאשה יהודים רבים וביניהם תלמידי חכמים ושם ידו על בתי הכנסיות, ואלו הם דברי ר׳ בנבנשטי גאטיניו: ״לשערי מות הגיעו... יחד עשיר ואביון והתלמידי חכמים ענו בכבל רגלם... הצר אחז בתי כנסיות ובתי מדרשות ותלמוד תורה כנגד כולם סוגרת ומסוגרת. ואחרון הכביד כל בית ישראל יבכו את השרפה [של שנת תקי״ט]... כמעט רביע א׳ [אחד] מן העיר היתה למאכולת אש... המגפה... ועל ד׳ שנים כי לא זזה ממקומה... ובתוך זה הזמן רבו ההוצאות... [ל] שומרים את הנגפים במגפה, להחולים... ותכריכין... ושכר הרופאים.״[13]

לפי ר׳ יצחק די פאס, שנפטר בשנת תק״ך, היה ועד הקהילה זקוק בשנת תקט״ו, לעשרה ״כיסים״, (חמשת אלפים גרוש), לצורך הכאראג׳י של עניי העיר; כלומר ההפרש בין המס שהיו משלמים הנערכים ובין המס הכללי שועד העיר היה נאלץ לשלם למושל הכללי, בעד כל היהודים כולל העניים שלא שילמו. כן היה ועד הקהילה זקוק לשלושה ״כיסים״ אחרים ל״הספקת״ תלמידי החכמים של הישיבות, ובפרט לשלם מיני תשלומים שסחטו השליטים בעלילות שווא, ״שרוב הפרעונות הם עלילות״. והרי דבריו של ר׳ יצחק די פאס על המצב האיום של היהודים באותו זמן: ״צער עירנו זאת אשר מקדם היתה שרתי במדינות ותהילתה מלאה הארץ... שמהם יצאה תורה לישראל... מלאה פרנסים שופטים ומנהיגים... הן עתה ירוד ירדנו למדרגה התחתונה ומרוב עבודה מנאמת [מנהמת] כיונה העמוסה מרוב התלאה... יען העיר הזאת כהיום מצוקה, קולה כנחש הולך, בוקה ומבוקה, כל רודפיה השיגוה בין המצרים... גם היא נאנחה, כל עמה נאנחים, מבקשים לחם, פורש אין להם... כי אפס כסף... ומעלילים על ישראל העניים והת״ח [והתלמידי חכמים] בכל רגע ובכל שעה, רודפין אותם ממאסר למאסר בשלשלאות של ברזל... ובכל יום ויום התלמידי חכמים בין גדולים, בין קטנים, מוליכים אותם הא״ה [האומות העולם] בעלילה כל דהו במאסר ובשלשלאות של ברזל, וכל ישראל צפד עורם על עצמם יבש היה כעץ [14]. מכח הטלות והעלילות להציל לתלמידי חכמים ולעניים מידי חמת המציקים״ [15].

משלחת פ׳לורנטין לפ׳ראנקיה

עוד לפני שריפת תקי״ט והמגיפות האחרונות, בגלל המצב הקשה שבו היתה נתונה הקהילה, החליטו רבניה ופרנסיה, למרות רצונם, ואולי בפעם הראשונה בהיסטוריה שלה, לשלוח שלוחים לדפוק על דלתי הקהילות של ערי פראנקיה (אירופה) לבקש עזרה חמרית. אל נכון הם שלחו את החכם ר׳ דניאל פלורינטין ואת החכם יוסף ברכה, שביקרו בין היתר בקהילת הספרדים של אמשטרדם, שם נתקבלו בכבוד במעמד הפרנסים, בט׳ באייר תקי״ט (1759). השלוחים הסבירו להם עומס הגלות והצרות הגדולות של קהילת שלוניקי וביקשו תרומתם. פרנסי אמשטרדם נענו להם והחליטו לתת מקופת פדיון שבויים שלוש מאות פלורין ועוד חמשים פלורין לשליח. כן הרשו לשליחים לבקר בבתי ה״יחידים״ ולקבל מהם תרומתם. הפרנסים הצדיקו את פעולתם היוצאת מן הכלל הזאת וכתבו בספריהם לזיכרון, כי עשו זאת ״הואיל והקהילה של שלוניקי לא דרשה עד היום מהקהל הקדוש הזה אמשטרדם שום עזרה״. גם קהילת ״מקוה ישראל״ של קוראסאו, המושבה ההולאנדית, באותן השנים הקהילה היותר גדולה וחשובה בכל אמריקה, שלחו, לפי בקשת פרנסי אמשטרדם, שבעים וחמישה פיזוס בשביל קהילת שלוניקי, וחמישים בעד השליח, מלבד תרומת ה״יחידים״ [16].

בו בזמן שהרבנים פלורינטין וברכה היו נוסעים מעיר לעיר, חיפשו רבני שלוניקי דרך נוספת לבוא לעזרת קופת הקהילה הנמוטה. הם הסכימו בכל תוקף ״ותיקנו גאבילה על כל בני העיר הזאת כגר כאזרח הבא להסתחר פה שיפרעו גאבילה גרוש א׳ למאה מכל מין סחורה ואפי׳[לו]

מבעלי אומניות לא יבצר מהם"[17]. הגאבילה הזאת היתה מכוונת בפרט על ה"מתורגמנים"[18] שניסו כמה פעמים להשתמט מלשלם מס ככל היהודים.

המתורגמנים ופריעת המסים

באותו זמן התרבו המתורגמנים שהיו פטורים מכל מס, עד כי כמעט לא נשאר בעיר מי שיפרע המסים והארנוניות בעד העניים. לפי הסכמות הקהל היו המתורגמנים מחוייבים לשלם מס בעד החובות הישנים של הקהילה וכן להוצאות העניים, הישיבות ותלמוד תורה. ברם דור אחר דור היו מתורגמנים שמיאנו לשלם את המגיע מהם והביאו את משפטם לפני רבני קושטא, כגון המתורגמן אליהו סאמאנון בזמן ר' יוסף דוד, שהרבנים והמורשים נאלצו להתפשר איתו והוסכם שישלם 400 גרוש לאותה שנה, ובשנת תק"ה הסכימו שני הצדדים שישלם 500 גרוש לשנה, 435 בשביל עצמו ו־65 גרוש על חשבון בנו יוסף. בשנת תק"ו הסכימו עם המתורגמן דניאל יעקב בורלה וגיסו יוסף מזרחי שישלמו רק 150 גרוש לשנה. בשנת תקכ"ה התפשרו עם המתורגמן דניאל יוסף בורלה שישלם רק 350 גרוש לשנה.

בערך באותו זמן מסופר על מתורגמן יהודי משלוניקי, שהיו לו בתים וחצרות בלאריסה. רבני העיר ביקשו ממנו לשלם מס גם על הבתים האלה. ר' חיים אבואלעפיה, שכיהן אז כרב לאריסה, פטר את הגביר הזה מלשלם על רכושו שבלאריסה, אולם ר' יצחק די פאס התנגד לו. הוא התרעם על הגבירים בכללם הממאנים לשלם לפי עשרם, בדברים אלו: "ועל בחירי ועבדי ה' השליכו משאם... ומה יעשו [הגבירים] כי יקום אל וכי יפקוד מה ישיבהו... ואתם הלוקחים הבראט'יש[19] תשבו בשובה ונחת וכו' וכן לא יעשה".

כמו שראינו לעיל גם הסוחרים האירופים, הפ'ראנקוס, שהיו תחת חסות ממשלות פראנקיה, התפשרו עם מורשי הקהילה לשלם רק תשע מאות גרוש מס. ברם הם מיאנו לשלם את המס של עשרה למאה מהירושות, וכן את ה"גאבילה" של גרוש א' למאה מכל הסחורות, בעיקר על המיר־צאות משלוניקי, כי רובם ככולם היו יצואנים. גם הם הביאו משפטם לפני רבני קושטא. בהזדמ־נות זאת נתנו לנו תמונה מעציבה על המצב הירוד של הקהילה. לבסוף, התפשרו הגבירים האלה בדרך כלל עם שבעה טובי העיר.

יעקב פראנק.

Yaacov Frank.

יעקב פראנק

בתקופה קשה זו כשהרבנים ושבעה טובי העיר היו סובלים משבר אחר משבר, ביקר בשלו־ניקי יעקב לייבוויץ', הידוע בשם יעקב פראנק, בלווית שניים ממעריציו. הוא שאף להשתרר על ה"דונמים" שבעיר בטענה שהוא ממלא מקומו של שבתי צבי. השתלשלות המקרים בעיר, המגיפות והמשבר הכלכלי לא היו בעזרתו. הוא יצא מהעיר, התעכב זמן מה בלאריסה, וחזר לשלוניקי. ה"דונמים" לא נשמעו לו, והיהודים מצידם לא היטו לו אוזן, אדרבה הם רדפוהו וביזוהו. פראנק "שם המצנפת על ראשו" — כלומר המיר דתו — ולא הועיל לו. בראותו שלא מצא שם אוהדים, עזב את העיר והלך ללמברג. שם יעץ לבני כיתתו להמיר דתם בדת השלטת. בניגוד לשבתי צבי, קירידו וברוכיה, לא הניח יעקב פראנק שום זכר בשלוניקי.

סכסוך עם הספרן — מחלוקת הקצבים

בתום שנה לפטירת הרב משה אמארילייו, בשנת תק"ט (1749), תבעו שבעה טובי העיר מר' יצחק אחיו, ספרן הקהילה (מנהל חשבונות ראשי או גזבר), שימסור להם את החשבונות של הוצאות והכנסות הקהילה. הם חשדוהו כנראה במעילה, ורצו למנות ספרן אחר תחתיו. ר' יצחק פנה אל רבני העיר: ר' יצחק הלוי, ר' יצחק ן' שאנג'י ור' יצחק שמואל פלורינטין, ואחרי עיון בדבר זיכוהו בדינו. אף על פי כן מינו ועדה של עשרה גבירים לבדוק את החשבונות, ואחרי הבדיקה התברר שלא מעל אלא שהקהילה חייבת לו 5551 גרוש. למרות זאת הם ביקשו לפטרו ממשרתו. ר' יצחק ערער על כך בפני שלושת הרבנים הנזכרים, שענו לו: "מה נעשה אין בידנו כח כאשר מקדם." בינתיים תבעו נושים יוונים ממנו פרעון החוב שהיה מגיע להם (כנראה מהקהילה) בטענה שהוא ספרן הקהילה, וכיון שלא שילם פנו לרשות ששמה אותו בבית הסוהר. בקושי רב הצליח ר' יצחק לצאת לחפשי. כפי הנראה מקור הסכסוך היה בזה שר' יצחק חכר את הגאבילה ושילם מראש בתור הלוואה סכום גדול מאוד לוועד הקהילה.

בעצם המחלוקת, בשנת תקי"ו נפטר ר' יצחק. הואיל ושבעה טובי העיר לא רצו, או לא יכלו, לשלם את החוב, הביאו הבנים את משפטם, בשנת תקי"ט, לפני ר' משה הירירה, שהיה אז

רב ראשי, ור׳ יהושע בדרשי, ר׳ אהרן אמארילייו ור׳ בנבנשטי גאטינייו רבני הכולל. אחרי בדיקת החשבונות, הסכימו המורשים לשלם להם 60,308 גרוש בתוך י״ג שנים. אולם מטה ידם של המורשים ולא שילמו. לכן הביאו היורשים את משפטם, בשנת תקל״ה, לפני הרב הגדול ר׳ אלעזר נחמיאש שזיכה אותם בדינם. ר׳ יעקב מנשה, אז צעיר לימים, פסק שמחוייבים המורשים לשלם לא רק הקרן כי אם גם הכשר הריווח (כלומר, רבית כעל השקעה) [20]. גם הסכסוך הזה שנמשך כשלושים שנה מראה בעליל מה גדול היה המשבר הכלכלי בשנים הללו, וכי חוסר האמון והתככים לא פסחו גם על הנהלת הקהילה ומוסדותיה.

עוד מזמן הרשד״ם היו היהודים משלמים גאבילה מיוחדת לטובת חברת תלמוד תורה, ומזמן הרב שמואל גאון היו משלמים גאבילה כזאת מהבשר ומהיין. הגאבילה הזאת ״נתקנה לחזק בדק הבית, דהיינו לצורך פרעון השבועות (תשלום שבועי) של המלמדים של ת״ת הגדול שבעירנו יע״א ולצורך הלבשת העניים כנודע״[21]. בדרך כלל חכרו יהודים את הגאבילות האלו משבעה טובי העיר, בפרט את הגאבילה של הבשר, לתקופה של שלוש שנים, תמורת סכום קבוע, והיו משלמים מראש בעד כל שנה, ואח״כ היו הם גובים את המס. בגלל טעם בלתי ידוע, היו בין הקצבים הגדולים אז, מוכרי הבשר בסיטונות, שהיה להם סכסוך עם שבעה טובי העיר. אפשר שהמורשים תבעו מהם מס קטן נוסף על הגאבילה, שהם מיאנו לשלמו. בכל אופן נתגלעה מחלוקת חמורה, והרבנים ושבעה טובי העיר אסרו על הקצבים האלו להמשיך במלאכתם, ואף אם יוותרו על תביעותיהם — נקבע בהחלטתם — לא יוכלו לחזור לעבודתם, אלא אם כן ישלמו 500 גרוש קנס לחברת תלמוד תורה. שבעה טובי העיר מצידם התחייבו לשלם לחוכרי הגאבילה את כל ההפסד שיסבלו מחמת הסכסוך הזה. כן מונו קצבים חדשים, אולם הם נרדפו ע״י הקצבים הישנים, שלא הניחו להם לתפוס את מקומם. בסופו של דבר חזרו הקצבים הקודמים למלאכתם, ולא עוד אלא שעשו הסכם ואגודה אחת לשחוט בשר שמן בימי החול ובשר כחוש לשבת, וכן לשחוט פחות ממה שהיו רגילים לשחוט, וכל זה בניגוד להסכמה שאסרה על בעלי המקצועות בעיר להקים ״ליגאס״ [22].

המחלוקת הזאת נמשכה משנת תקי״ז (1757) עד תקכ״ט (1769) בערך, והשביתה החלקית של הקצבים נמשכה אף היא כמה שנים. כתוצאה מכך תבעו חוכרי הגאבילה מהקהילה 2100 גרוש, דמי פיצויים לשנה, בעד הנזק שסבלו לרגלי שביתה חלקית זאת.

ארבעה רבנים — ר׳ יצחק הכהן חסיד שהיה אז צעיר לימים, ר׳ אברהם קוב׳ו, ר׳ יצחק די פאס והרב הראשי ר׳ אלעזר נחמיאש — כתבו על העניין הזה, וארבעתם פסקו לטובת שבעה טובי העיר. הרב נחמיאש, למשל, כתב כי כיון שהחכירה של הגאבילה היתה רק 1600 גרוש לשנה, והואיל ושבעה טובי העיר התחייבו לשלם רק ההפסד של הקרן, אין לז׳ טובי העיר לשלם יותר ממאתיים עד שלוש מאות גרוש קנס [23].

כפי הנראה היתה המחלוקת הזאת בין הקצבים והמורשים גדולה למדי ומכשול חמור להתבססותו של תקציב הקהילה. היא רמוזה בוידוי ליום כיפור שנדפס בשנת תקל״ט בשלוניקי בדברים אלו: ״ויעדנו עצמנו למחלוקת בקשר של רשעים״ [24]. המוכיח ר׳ יצחק מולכו התבטא בדברים קשים נגד הקצבים ״שעוברים על הסכמה שהסכימו הרבנים בחרמות שלא יוכלו הקצבים לעשות שום קשר וליג״א בלי רשות הרבנים ומעמד שבעה טובי העיר. ובשנת התקכ״ד והתקכ״ה נתקשרו כל הקצבים קשר אמיץ ונתנו כתף סוררת לחכמים ולשבעה טובי העיר ולא היה בידינו לכופם וכשאין דין למטה יש דין למעלה וירדו מנכסיהם וענו אמן בע״כ [בעל כרחם] ויפרדו איש מעל אחיו ויחזרו לאיתנם״ [25]. מהמחלוקות האלו מוכח שכח הרבנים והשפעתם לא היו כאז ומקדם; כמו שראינו לא יכלו לשכנע את שבעה טובי העיר לשלם לבני ר׳ יצחק אמארילייו את המגיע להם, ואף לא יכלו לעמוד בפני הקצבים, (שכנראה היו להם יחסים עם גדולי היינ׳יצארים, וידם תקיפה).

סכסוכים ומלשינות

לדאבון לב הרבנים היה חוסר המשמעת בין הגבירים דבר הווה ורגיל בשנים הללו וכל דאלים גבר. בשנת תקל״ג, למשל, העז יהודי אחד לחרף ולגדף רב מובהק, דיין ופוסק, ופגע בכבודו. הואיל והמחרף היה איש אלם, מלשין ומוסר, החרים אותו הרב הגדול, ר׳ אלעזר נחמיאש, בצנעה בבית מדרשו, ולא בחברת תלמוד תורה, כנהוג; ולא עוד אלא שבין הגבירים, ואף בין

החכמים, נמצאו אחדים, שעמדו לימין המגדף. ר׳ יוסף שמואל מודילייאנו, שנשאל על העניין הזה, כותב שהמגדף ״אמר לפני השר (כלומר הפאשה) ששני יהודים כשרים וצדיקים מעשירי עם וישׂשכר (הרב הנעלב) עמהם שלחו להרוג יהודי א׳ [אחד]... הולך [המוסר] לשרי או״ה [אומות העולם] ותובע ומוציא כמה ממון מכוללות עירנו״, ושם בסכנה את הרב הגדול. ״אי לך ארץ שבאת לידי כך, וצר לי מאד על עונות הדור אשר כל כך גברו״. הוא פסק שהמגדף נשאר בנידוי ומחוייב לפייס את הרב ישׂשכר (הנעלב). בהזדמנות זו הוא מבקש מהרבנים להתאחד, להרים את דגל התורה ״ולא תהיה חגורת שק״ [26].

ר׳ יוסף שמואל מודילייאנו, שיצא להגן על הרב הגדול מפני הגבירים, הוא עצמו נתנסה ברדיפות ומלשינות מצידם. עוד משנת תק״ג הוא היה רבה של ק״ק איטליה־ישן ומפקח על עסקי הקהל הזה. הוא בנה שוב את ״החזקות״, כלומר את הבניינים של הקהל, שנשרפו בשנת תקי״ט, יסד קופה ליתומות, ביסס את הישיבה של הקהל, קנה רימונים ונרות־תמיד (״קאראייאס״) של כסף, ודאג לשיפוצים וקישוטים עד שבית הכנסת ק״ק איטליה־ישן נעשה המפואר בעיר. והנה נתקנא תלמיד חכם אחד מהקהל ברבו, גידפו וחירפו, ובעצת כמה מהיחידים שהתנגדו כנראה לפעולותיו תבע ממנו דין וחשבון על הכספים. הרב מסר את החשבונות לבדיקה לידי הרבנים וראשי הישיבות, וכל אנשי הקהל הודו שהכל בסדר. אפילו הכי, היתה קבוצה מבין היחידים וביניהם ״ראש השטנים״ (כפי שמכנה אותו ר׳ יוסף מודילייאנו), הגביר יצחק שלום, שהמשיכו להתנגד לו [27]. הם הלכו והלשינו עליו אצל הרשות, לפני ״המשנה״, שתבע מר׳ יוסף ארבעים אלף גרוש. הרב ברח ונחבא מפניו במשך י״ב ימים עד יעבור זעם. ״השטנים״, מתנגדיו מהקהל, הלכו עם אנשי ״המשנה״ לחפש בבית הרב, ציוו לחתום בתיו, וביקשו לתת בבית האסורים את בני משפחתו. בן הרב וחתנו ברחו לשירון, ונתפשו ע״י שוטרי ״המשנה״ שרדפו אחריהם והשיגום בדרך. הם נכלאו בבית הסהר ועינו בכבל רגליהם. אולם ר׳ יוסף עצמו הצליח להימלט והגיע לשירון. בכתביו הוא מתרעם על כי בי״ב הימים שהתחבא בעיר לא עזרו לו הגבירים, הרבנים וטובי העיר, כנראה מפחד אנשי השלטון.

והנה הופיע יהודי ״פ׳ראנקו״ (נתין אירופי) שלא ירא ממלשינות וממסירה, וביקש מהרב הגדול ר׳ אלעזר נחמיאש, שהיה מוטל אז על ערש דווי, משפט כתוב על המוסרים. הוא פנה גם אל הקונסול שלו, וזה השיג צו ופקודה מקושטא לתבוע מהמתנכלים את תמורת כל הנזק שהזיקו לרב. הגבירים מצידם הצטדקו שלא יכלו לעזור לרב הנרדף כי גם הם יראו מהאנשים האלו פן יעלילו עלילות גם עליהם. בסופו של דבר התחייבו בני ק״ק איטליה־ישן לשלם את כל הנזק שנגרם לרבם. אולם כיון שלא היה להם כל הכסף, הלווה הרב הגדול ר׳ אלעזר נחמיאש (שהיה גיסו של ר׳ יוסף מודילייאנו) מכספו לבני הקהל, כדי שישלמו חובם. בינתיים עזב הרב נחמיאש את שלוניקי ועלה לירושלים, ואפוטרופוסיו תבעו מבני קהל איטליה־הישן את פרעון ההלוואה.

בתשובותיו פסק ר׳ יוסף שמואל מודילייאנו שיחידי הקהל חייבים לשלם לאפוטרופוסי ר׳ אלעזר נחמיאש את החוב. בהזדמנות זאת הוא כותב במרירות על המצב המוסרי הירוד של שלוניקי, אשר לפנים ״צדק ומשפט ילין בה ועתה מרצחים... שהיה הרשע האלם הולך עם אדם גדול מהמשנה בבית הרב הגדול ומפחידו פחדים גדולים פחדי מות״, וכן שגדולי העיר ״אחזו פלך השתיקה, אוי להם אוי לנפשם״ [28].

לפעמים לא היו הרבנים של אותה תקופה תמימי דעים ביניהם. מפני הכבוד או מפני היראה, דומה היה כאילו היו מטים את הדין חלילה. לכן התרעם ר׳ יצחק די פאס ואמר: ״כי אנשי דורינו רואין עין בעין והם נסוגים אחור מפני יראת בשר ודם... ומה נעשה כי יקום אל״ [29]. ר׳ דניאל אישטרושה השתדל להצדיק את הרבנים האלו כי ״מפני חמת המציק דעתם מטורפת עליהם... התורה אינה חוזרת על אכסניא שלה ואזלא ונתדלדלה... נעשתה התורה כמה תורות... הללו אוסרין והללו מתירין, הללו פוסלין והללו מכשירין״ [30].

גם ר׳ אלעזר נחמיאש, שנתמנה לרב ראשי בשנת תקכ״ג (1763), ועמד על משמר דגל התורה, נשא עם אחיו בסבלם, ונכנס בעבי הקורה להגן על העשוקים ועל תלמידי חכמים — פגש בדרכו מכשולים חמורים מצד הגבירים, שמיררו את חייו והכריחוהו לעזוב את עיר מולדתו ולנסוע לירושלים. את מרירותו וצרותיו עם הגבירים הביע בהקדמתו לספרו ״הון רב״, ח״ב, בדברים אלו: ״עזבתי את ביתי... והנחתי מולדתי ומקומי. בני עמי נחרו בי עד שקמתי לברוח

ולבקש מרגוע [מ]אויבים מצודים... הגבירים העצומים... אשרי אנוש ינצל מהם וחוטא ילכד בם, ונוקש במכמרותם לא ימלט, ונלכד ברשעם לא יפלט, כי לרע ירוצו רגליהם, ואשר בתוכם לא יבין ולא יחכם ושוא ידבר, והצדק יעות, והאמת יהולל... ראיתי בו בוגדים, ומשתחווים ואומרים מודים" [31].

המוכיח ר' יצחק מולכו אף הוא התרעם בשנת תקל"ג (1773) בערך, על כמה גבירים שלוק־חים ממון מהקדשים, מיתומים ואלמנות ב"הכשר", (כלומר ברבית של היתר עסקא), משלמים עשרה או י"ב למאה וחוזרים ומלווים לגוים בעשרים או עשרים וחמישה למאה, למרות שיודעים "שממון ישראל שנכנס בידי גוי אינו יוצא מידם כי אם ע"י נס". הגבירים האלו, התלונן ר' יצחק, פושטים את הרגל, וגם אם יכולים לשלם למחצה, לשליש ולרביע, אינם משלמים. יש מהם שלווים כסף בכוונה תחילה לא לשלם, "כי בדורות הללו רבו כמו רבו השקרים והכזבים". הוא התרעם גם כן על כי הגבירים קונים שפחות נכריות במקום לשכור משרתות יהודיות, וכן שהם גאוותנים, ומתביישים להתפלל בבית הכנסת עם הציבור ו"ליכנס בתוך עם קודש, עם דכא ושפל רוח" [32]. אולם מצד אחר הוא ביקש מהפרנסים והמנהיגים להתנהג ברחמנות עם הבעלי בתים בנוגע לפרעון המס וה"כרגא".

חמס היינִיצ'ארים ותוצאות המלחמה עם רוסיה

לפי הנוסע הצרפתי בארון טוט, שביקר בשלוניקי בשנת 1776 בערך, רבים היו ה"פאשאס" בשלוניקי, שנפלו קרבן בידי הייניצ'ארים. בשנת תקל"ז (1777) בערך עלה מספר הייניצ'ארים בעיר לשלושה־עשר אלף, ובכל טורקיה — לארבע מאות אלף. בדרך כלל כל טורקי בשלוניקי היה ייאניצ'ארי. היהודים סבלו מהם מאד. אם אחד מהעשירים היה ממאן לתת להם את הכסף שהיו דורשים, נמצאו הוא או אחד מבני ביתו, בסכנת מוות. רבים היו אלו שנהרגו ע"י הייניצ'ארים בתקופה הזאת. בשנת תצ"ד, למשל, נהרג בכור אלאלוף. בערך בשנת תק"ח רצה ייניצ'ארי אחד לאנס ולבוא על בחור יפה תואר, וכשהלה נס מפניו — הרגו. בשנת תקכ"ד מצא הבחור סעדי אוילה את מותו מידיהם. בשנת תק"ל הרגו את הגביר שמואל ן' נחמיאס בביתו במעמד אביו ואימו, וכן את הבחור שלמה גומיש סילווה. בשנת תקל"ג הרגו את הגבירים חזקיה שלם ודוד אנג'ל. בהזדמנות זאת תאר ר' אברהם קוב'ו, שהספיד את הגביר שלם, את המצב לאשורו: "ופחדת לילה ויומם. אין לך יום ש[אין] קללתו מרובה מחברו... הרגו אותו במיטב ימיו". שנה אחרי כן נהרג הגביר יצחק בכור ייני (כפי הנראה היתה גם יד היהודים האלמים באמצע), ובשנת תקל"ט נהרג אברהם ראובן צאדיקאריו. אין ספק שהיו יהודים אחרים שנהרגו ושמותיהם נעלמו מאיתנו.

ראש הייניצ'ארים.
Capo de los Yenitcheris

לעתים קרובות עמדו היהודים על נפשם. מסופר על טורקי אחד שנתקל באישון לילה ביהודי, גידף אותו, ושלף את כלי זינו להכותו. יהודים אחרים שהיו בקרבת מקום התנפלו עליו, לקחו את נשקו, שברוהו וברחו להם. הטורקי בא להתרעם אצל הפאשה בטענה שהיכוהו וחירפוהו, ושני יהודים מאותה שכונה נאסרו, אולם הם שוחררו אחרי שהתחייבו לשלם קנס. המאורע הזה קרה בערך שנת תקט"ו [33]. היו מקרים, אם כי נדירים, שהיהודים אף הרגו ייניצ'ארים שהתנכלו להם, ואת הגופא היו זורקים לים או שרפוה בתנורים.

כמו שכתבתי לעיל השמידו הרוסים את הצי הטורקי ושלטו בים הארכיפלגוס. האוניות המעטות שהיו יוצאות משלוניקי היו שייכות לממשלות נייטראליות, ואפילו הכי, לא היו מפליגות כי אם בלוויית אונית מלחמה. בשנת תקל"ג (1773), למשל, תפסו הרוסים סירה ובה שבעה יהודים. הם שלחו את אחד מהם, משה אבואלעפיה משלוניקי, להביא, בתוך שלשה ימים, אלף גרוש בעד פדיונם. הואיל ואבואלעפיה איחר לחזור עם הכסף שאסף בשביל השבויים, מפני שלא מצא אוניה המפליגה לשם, הרגו הרוסים את ששת היהודים הנותרים. כתב על כך ר' אלעזר נחמיאש "שבעו־נות עכשיו המושקוף (כינוי לרוסים) נעשה מלך בים ואינו ירא משום אומה כנודע והיהודים הם כבושים ומסורים בידם".

הדרכים ביבשה לא היו פחות מסוכנות מפחד החיילים מהעמים הלוחמים, או מפחד היינִי־צ'ארים, כעדות ר' אלעזר נחמיאש: "בזמן הזה אשר אין יוצא ואין בא מפחד הרגלים הולכי למלחמה". הוא מספר כי באותן השנים הרגו שני ייניצ'ארים יהודי ולקחו ממנו 150 גרוש, וגם על הטורקי שליווהו לא חסו והמיתוהו על כי הגן על היהודי; יהודי שלוניקאי אחר נהרג בשובו לעירו ובידו שטרי חוב בסך שישה עשר אלף גרוש מקויימים על ידי הרשות; השולחני יעקב

אליה משירון נהרג בדרכו, בשנת תקל״ג. בגלל נצחון הרוסים על הטורקים מיאנו היוונים מהכפרים לשלם חובותיהם ליהודים ״הואיל שידם של היוונים תקיפה״. בגלל הסכנות פסק למעשה המשא והמתן כמעט כליל ושיתוק המסחר היה סיבה ליוקר השערים.

פורענויות, מגיפות ורופאים

מצד אחר מגיפת הדבר של שנת תק״ל (1770), שהמיתה מאה וחמישים אלף נפשות בקושטא, עשתה שמות גם בין יהודי שלוניקי. בשנת תקל״ג היתה גם עצירת גשמים והרבנים גזרו על תענית צבור, סליחות, ביטול מלאכה וקראו לחזור בתשובה[34]. המגיפה של שנת תקמ״א היתה קטלנית עד אין חקר, ועליה כתב הדיין ר׳ שמואל סורנאגה ״ותֵּצֵא אש בציון אלו תלמידי חכמים, ויכרות קומת ארזיו אלו גבירי ישראל, מזה ומזה הם קטופים״.

הרופאים המעטים שהיו באותה תקופה מילאו את חובתם באמונה, ואלו הם הידועים לי: נחמיה אישפיאירה ״גומל חסדים... בכיסו והונו... לחולי ישראל ירפא בנדבה... רפואה נשגבה״, נפטר בתפ״ז; שלמה רוסו, שלמה שאמאריל, דניאל מינדיש לושינה, שהיה מפריש מממונו כסף לנישואי יתומות, (שלושתם נפטרו בשנת הת״ץ); ר׳ משה די בוזאלדו, שנפטר לפני שנת תצ״ה; יהודה חאנדאלי, שהתיישב אח״כ בקושטא; חסדאי קרישפין, שנפטר בתק״א; אברהם שיפאמי, תק״ח; אברהם שלום, תק״ט; שבתי קופינו, תק״י; יצחק די בילאסקו, נסע לירושלים לפני שנת תקט״ו, והוא היה חתנו של הגביר יצחק די מאייו מלאריסה; יעקב (חאני) [חנן], תקי״ז; דוד מורפורגו, שלמד חכמת הרפואה בפאדובה, התיישב בשנת ת״ע בערך בשלוניקי, נפטר בתקי״ח; יצחק גומיש סילווה, תקכ״ד; רפאל המכונה חכם חנן, תק״ל; יואל נחמה, תקל״א; אברהם ביג׳ה, תקל״ב; שמואל אלפאנדארי, פעיל בשנת תקל״ג; שמואל המכונה בכור ערמה, נפטר תקל״ה; משה יוסף שאלאניקיו, תק״ם; עמנואל ב״ר רפאל כלבו, קיבל דיפלומה בפאדובה בשנת תפ״ד (1724), נפטר תק״ם; שמעון שלמה ודוד יוסף שנפטרו בזמן המגיפה הגדולה של שנת תקמ״א. ובודאי היו גם אחרים. בכל אופן מספר הרופאים בטורקיה באותה תקופה בדרך כלל היה קטן מאוד ביחס לאוכלוסי הארץ.

על יד הרופאים היו הרבנים, החכמים והדרשנים שהשתדלו לאמץ לב נדכאים ובאו לעזרתם בכל הצורות והדרכים. שמותיהם ופעולותיהם יבואו לפנינו בפרק הבא.

---

1 [כיון שהרבנים רשמו בספריהם בדרך כלל רק את הפורענויות שבאו על יהודי העיר וגם בשל דרכם לראות את הזמנים הקדומים כמזהירים ואת תקופתם כתקופה פחותה, יש לקבל את הכללותיהם על הירידה, ההידלדלות וכו׳, בזהירות רבה].

2 בהקדמתו לספר ״מגן שאול״, שלוניקי, תק״ב.

3 בהקדמתו לספר ״צרור הכסף״, שלוניקי תקט״ו—תקי״ו.

4 קשה לדעת למה עשו ההפליה הזאת, כי על פי הדין הבת יורשת רק אם אין לה אחים.

5 קשה להבין למה חייבו את אבי הבת, הנפטרת בלי בנים, לשלם מס על חלק הכסף שחזר לרשותו.

6 ״מצרף לכסף״ דף ל״ח, א׳. ההסכמה הזאת במקורה היתה בגנזי ר׳ שאול אמארילייו. ראה מיכאל מלכו: Essai d'une Monographie sur la famille Perahia, Thessaloniki, 1938, p. 83.

7 [מלשון דבריהן של בנות יתרו לאביהן על משה (שמות ב׳, י״ט), כאן במובן שדלות גדולה באה על העיר].

8 דברים ט״ז כ׳, פרשת שופטים, סוף חודש אב תקי״ו.

9 נדפסה בסוף ספר ״צרור הכסף״, שלוניקי תקי״ו.

10 ר׳ אלעזר נחמיאש, ״הון רב״, ח״ב, ח״מ, סי׳ כ״ה, דף ע״ג, א׳.

11 ״מצרף לכסף״ (״תרומת כסף״) ל״ד, ב׳.

12 בהקדמתו לספר ״הלכה למשה״, ח״א, שלוניקי, תקי״ב.

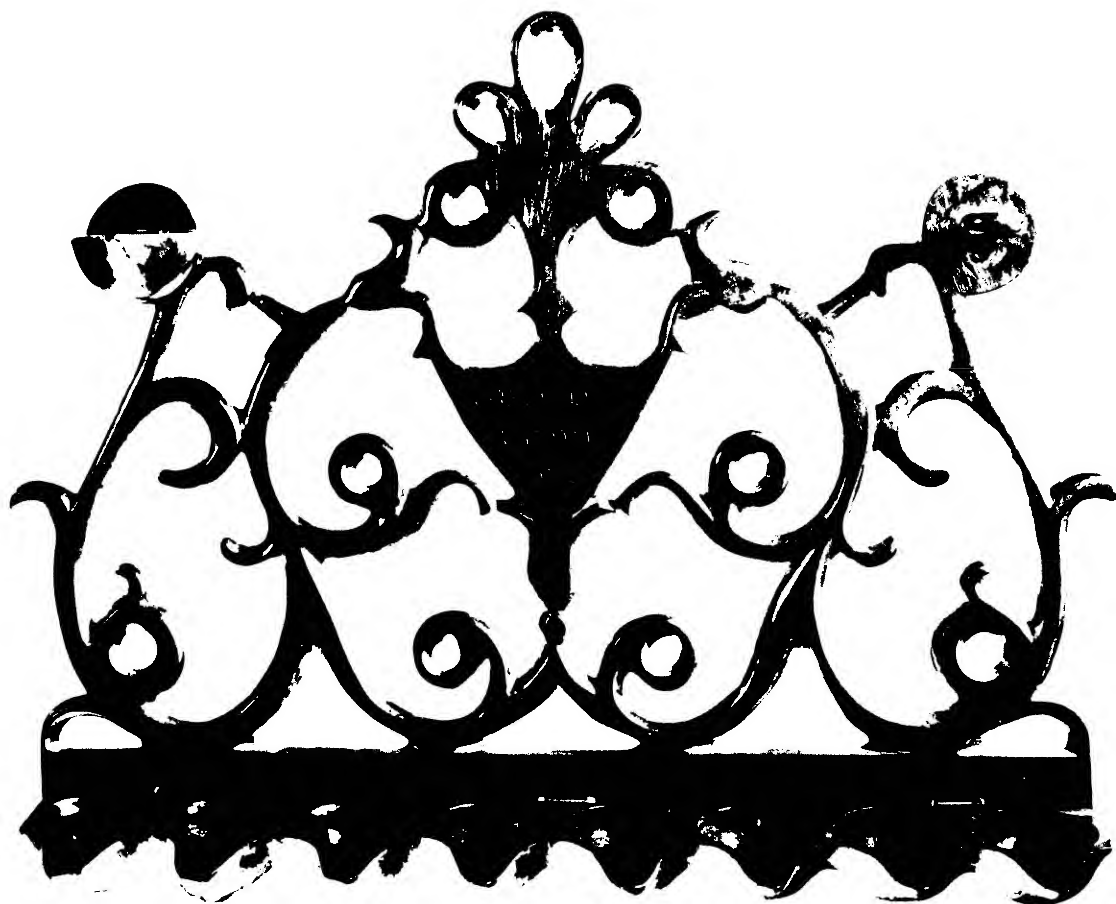
13 ״מצרף לכסף״, דף ל״ג, ב׳.

14 [איכה, ד׳ ח׳].

15 ר׳ יצחק די פאס, ״ברך יצחק״, שלוניקי תקס״ג, דף נ״ג, א־ב.

16 ארכיון הקהילה הפורטוגיזית אמשטרדם, ״ריזולוסואינס דוס סינייוריס דו מעמד, 5511—5527״, אסיפה של 9 באייר 5519. השווה: עמנואל, ״קשרים בין קהילות שלוניקי ואמסטרדם״, ב״גינזך סלוניקי״, קובץ א׳, תל־אביב 1961, עמ׳ 24־25, שם מסרתי העתק הסכמת פרנסי אמשטרדם וקוראסאו לתרום בעד קהילת שלוניקי. בנוגע לקוראסאו, ראה ״מימורייאס סינייור״, כ״י בפורטוגיזית, רכוש מר שלמה אברהם לוי מאדורו מקוראסאו, דו״ח אסיפת הפרנסים מקוראסאו מ־ח׳ בשבט וח׳ באדר א׳ תקכ״א.

17 ״מצרף לכסף״, דף ל״ג, ב׳.

חנוכיה מפליז, שלוניקי המאה הי״ח.

Hanoukia del siecolo 18.

18 Drogmans, שהיו קרויים גם ״טראג׳ומאניס״ או ״ביראטירוס״ (מלשון ״ביראט״, צו מיוחד, בטורקית), יהודים שהיו כביכול בשירות קונסול זר בתור מתורגמנים, והיו נפטרים ע״י כך ממיסי הרשות והקהילה.

19 ״ביראט״ תעודת מינוי הניתנת מצד ממשלת טורקיה לפקידי הקונסול.

20 ר׳ אהרן אמארילייו, ״פני אהרון״, ח״מ, סימן כ״ד, ק״ה, א׳־ב׳ ; ר׳ יעקב מנשה, ״באר המים״, ח״מ, סי׳ צ״ג, דף פז, ב׳ ; ר׳ אלעזר נחמיאש הנזכר בתור דיין ופוסק בענין זה ע״י ר׳ מנשה, שם.

21 ר׳ אברהם קובו, ״חיי אברהם״, עמ׳ ל״ט, א׳.

22 [קורפורציות או איגוד מקצועי].

23 ״הון רב״, ח״ב, ח״מ, סי׳ כ״ג, דף ע״א, ב׳ ; ״חיי אברהם״, ח״מ, סי׳ ה׳, דף מ״א, ב׳ ; ר׳ יצחק די פאס הסכים לפסקו של ר׳ אברהם קובו, שם ; ״אהל יצחק״, דף נ״ו, א׳.

24 מחזור לימים נוראים, (מחזור ליום כפור) דף רל״ה, ב׳.

25 ״אורחות יושר״, מהדורה שלישית, תקנ״א, דף קמ״ז, ב׳.

26 ״ראש משביר״, ח״א, יורה דעה, סי׳ ט״ז ; דף כ״ב—כ״ד.

27 מוצאו היה מלאריסה ; הוא יסד ישיבה לר׳ יצחק ן׳ שאנג׳י.

28 ״ראש משביר״, שם סי׳ י״ז, דף כ״ה—כ״ו.

29 ״ברך יצחק״ דף כ׳, ב׳.

30 בהקדמתו לספר ״מגן גבורים״, תקי״ו.

31 ר׳ דוד פיפאנו במחקרו ״שלשלת רבני שלוניקי״, דף ז׳, א׳, שהעתיק קצת מההקדמה הזאת מספר ״יחיד ומיוחד״, מספר כי עד כדי כך הגיע הריב, שהגבירים ערכו צנזורה ועקרו מכל המהדורה של הספר את הטרוניה הזאת נגדם.

32 ״אורחות יושר״, דף ק״כ, ב׳ ; קל״ד, ב׳.

33 שו״ת ר׳ שאול ן׳ מאיור, כ״י ספריה לאומית ירושלים, מ׳ 1278 Heb 8°.

34 המוציא לאור ומפרש המחזור לימים נוראים (מחזור ליום כפור), שלוניקי תקל״ט, בפירושו ״על חטאים שאנו חייבין עליהם ארבע מיתות בית דין״ כתב ״ועינינו רואות וכלות מידי יום ביום אין לך יום שאין קללתו מרובה מחברו, רבות רעות וצרות, רבים מבני ישראל היו לשרפת אש והרג וחנק בלב ימים ומיני רעשים ומפולת כי ממש נתקיים שלשתן סקילה... אל שדי יאמר לצרותינו די״ (דף ל״ב, ב׳).

הרבנים הראשיים ותקנותיהם
תק״א–תקמ״ב (1741—1782)

רבנים ראשיים ורבני הכולל

אף כי השנים הללו היו שנים של קשיי גלות ומצוקה ליהודי שלוניקי, התאמצו הרבנים למלא תפקידם באמונה למרות ההפקרות ששררה בעיר בכמה מובנים. נזכיר אחדים מהחשובים שבהם:

ר׳ יצחק בדרשי, שנזכר כדיין בשנת ת״ף, וחתם חמישי על ההסכמה של שנת תפ״ה נגד הפרנסים, נתמנה בסוף ימיו כרב הגדול, והוא מתואר ע״י בני דורו כ״מר קשישא... רבא דעמיה... הרב הישיש״. הוא נפטר בזמן המגיפה של שנת תק״א (1741). דרשותיו והספדיו הופיעו בספר בשם ״הרי בשמים״ בשנת תקנ״ג.

אחריו היה רב הגדול ר׳ שאול ב״ר שלמה בר דוד, וכשנפטר בשנת תק״ב, נתמנה במקומו כרב הגדול ר׳ יוסף הכהן ן׳ ארדוט, שהיה כבר דיין בשנת ת״ץ. הוא נשא לאישה את בת רבי שלמה אמארילייו. בימיו, בשנת תק״ב, הוכרז בתלמוד תורה על ההסכמה, לפיה מותר לקדש אישה רק בפני עשרה ובמעמד אבי החתן והכלה, והוא הוא שחתם הראשון על ההסכם עם הפ׳ראנקוס בחודש תמוז תק״ד. ר׳ יוסף כתב הקדמה לספר ״פני יצחק״ (תק״ג), ולספרי שו״ת של מחותנו ר׳ יוסף דוד, (ת״ק—תק״ו), וחתם על הסכמות לחמישה ספרים שהופיעו משנת תפ״ח עד תקי״ב. הוא לא יכול היה לסבול ולהיות עד למצוקה הגדולה שאחיו סבלו מהטורקים, עזב את העיר ונסע, בסביבות שנת תקי״ד, לירושלים. בנו החכם השלם, ר׳ עזריאל, היה חתנו של ר׳ יוסף דוד.

רב הכולל בזמן ר׳ יוסף הכהן ן׳ ארדוט היה גיסו, ר׳ משה בן ר׳ שלמה אמארילייו. הוא נולד בשנת תנ״ו (1696), ובשנת תפ״ה היה כבר מחותמי ״הסכמות הקהל״. כפי הנראה נתמנה לרב הכולל בשנת תצ״ז אחרי מות ר׳ יוסף דוד. אם השערתי נכונה, הוא היה הרב הכולל הצעיר ביותר הנודע בתולדות העיר. אף כי היה עסוק מאוד בצרכי ציבור ובהנהלת כמה הקדשים, נכסי יתומים ואלמנות וכדומה, הוציא לאור (או הגיה) חמישה ספרים בין השנים תע״ז—תפ״ב. בעצמו כתב ספר שו״ת בשם ״דבר משה״ בשלושה חלקים, ספר ״יד משה״, דרשות והספדים, וספר ״הלכה למשה״, חידושים על לשונות הרמב״ם בשני חלקים. היה פעיל עד סוף ימיו (תשובתו האחרונה היא משנת תק״ח). הוא היה הראשון בשלוניקי שתיקן היתר עסקא לטובת תלמידי חכמים, יתומים ואלמנות וכיוצא בהם[1]. ר׳ משה לקח לאישה את בת אחיו, הפוסק ר׳ שמואל אמארילייו, אך אסון גדול פקד אותו: אשתו, ״בת מלך״, ושתי בנותיו מתו ביום אחד בשנת תק״ח; אחת מהבנות הנפטרות מתה ביום אירושיה[2]; והוא עצמו נפטר כשישה חודשים אחרי זה, בזמן המגיפה העצומה של שנת תק״ח.

שער ספר ״דבר משה״ לר׳ משה אמארילייו.

El livro "Devar Moche" de Rebi Moche Amariglio.

בין חברי הרבנים ן׳ ארדוט ואמארילייו היה גם ״הרב המופלג המקובל האלהי״ ר׳ דוד שירירו. הוא נתמנה כדיין בשנת ת״ץ, ומתואר בתור ״הרב הכולל״ ע״י חבריו. הוא היה ידוע בשלוניקי בכינוי ״הרב סוכת דוד״ על שם ספר דרשותיו על התורה (תקל״ח). כמה פסקים משלו וכן חידושי תורה הופיעו בספרי חבריו: ״מגן שאול״ ״דבר משה״, ״פני אהרן״, ״באר יצחק״, ״הון רב״, ועוד. הוא עצמו כתב ארבעה ספרים: ״סוכת דוד״, דרשות על התורה, ח״א וח״ב (נדפס רק ח״א); ״משנה כסף״, ביאורים על הרמב״ם וטור אבן העזר (תקנ״ז); ״סוכת שלום״, הספדים שנאבדו; ו״שלל דוד״, הנזכר ע״י בנו יצחק. ר׳ דוד נפטר בשנת תק״ח (1748). על קברו היו באים להשתטח אלפי יהודים מדור לדור בהערצה גדולה.

רב הכולל השני בזמנו של ר׳ יוסף הכהן ן׳ ארדוט היה ר׳ יצחק בכמהר״ר אליהו ן׳ שאנג׳י. נולד בשנת תמ״ג בערך, היה תלמיד ר׳ מרדכי עזריה. בראשיתו היה סופר גיטין, אח״כ דיין (בשנת ת״ף), ונתמנה לרב הכולל אולי אחרי פטירת מחותנו ר׳ דוד שירירו. הואיל והיהודים לא יכלו לשלם המסים וה״עלילות״, תפסו אותו הטורקים, בתור אחד מרבני העיר, ״הרבה פעמים אין מספר, שמו אותו בבור וכשל בעונותינו כחו ולא הלך כפעם בפעם לישיבות מקוצר רוח כל ראש לחלי״[3]. ר׳ יצחק כתב דרשות והספדים, שהופיעו בחייו בשנת תצ״ה, בשם

"באר יצחק" ו"באר לחי". מחוסר כסף לא נדפס הספר עד קיצו. כן כתב שו"ת על אורח חיים, יורה דעה ואבן העזר בשם "בארות המים" (תקט"ו). מחוסר כסף לא נדפס החלק שהכיל את תשובותיו על חשן משפט, וכן שיטות על סנהדרין וקידושין, חידושים על קצת הלכות מספר המדע להרמב"ם בשם "לחם הפנים". בביתו היתה ישיבה חשובה שנוסדה ע"י הגביר יצחק שלום מלארסו שהתיישב אז בשלוניקי. בשנת תקי"ז נסע לירושלים ושם היה אחד מהארבעה ועשרים המקובלים ב"בית אל". נפטר שם בשנת תקי"ט. עוד בהיותו בשלוניקי חתם על הסכמות הקהל והסכים על שלושה ספרים משנת תקי"ב עד ל' באב תקי"ו. חתניו היו ר' יוסף נחמולי, רב בלארסו; ר' יעקב בן הרב דוד שירירו; ר' יצחק הירירה ור' וידאל שבתי, דיינים בשלוניקי.

במות ר' משה אמארילייו מילא את מקומו בתור רב הכולל ר' שמואל בן ר' דוד פ' לורינ־טין, המתואר במצבת קברו כ"רועה נאמן... היה על שכמו המשרה... הרב הכולל". בשנת תקי"ב חתם בתור רב הכולל על הספר "מאורי אור" לר' מאיר בקייאם. הוא למד תורה, בהתחלה אצל אחי אבי־אביו ר' שמואל, ואחרי מותו של זה — אצל ר' אברהם גאטיניו. היתה לו ישיבה אשר ממנה יצאו רבנים ומורי הוראות. הוא כתב הקדמה והגיה את הספר "מעיל שמואל" לאחי סבו עם שו"ת של סבו ר' יצחק. הוא עצמו כתב ספר "בית הרואה", מראה מקום לקצת דינים מארבע חלקי שולחן ערוך; "מנחת שמואל", דרשות והספדים; ו"עולת שמואל", שו"ת. היה פעיל עד סוף ימיו בשנת תקי"ד.

אחרי נסיעת ר' יוסף הכהן ן' ארדוט לארץ ישראל ואחרי פטירת ר' שמואל פ'לורינטין בשנת תקי"ד, ניתנה הרבנות הראשית לר' יצחק ב"ר יעקב הלוי הידוע בשם מהר"י סג"ל. הוא נתמנה דיין עוד בימי ר' שלמה אמארילייו, והיה פעיל עד סוף ימיו. כמו שכתבנו לעיל הוא סבל מאד מהטורקים מחמת המסים והארנוניות שאחיו לא יכלו שלם. הוא תיקן הרבה תקנות לטובת הכלל. והסכים על י"ב ספרים משנת תצ"ח עד תקי"ח. כן כתב דרשות על התורה, שנאבדו. חידושיו על מסכת קידושין וגטין הוצאו לאור ע"י נכדיו בשם "באר מים חיים", בשנת תקמ"ו. נפטר בשיבה טובה בכ"ג ניסן תקי"ח (1758).

עוד בחיי ר' יצחק הלוי היה ר' משה ב"ר יוחנן הירירה זמן קצר ממלא מקום הרבנות הראשית ולכן הוא מכונה במצבת קברו: "רועה עמו... היה המשרה על שכמו". הוא נפטר בשיבה טובה בח"י תמוז תקכ"ב (1762).

אחריו, או אפשר עוד בחייו, נתמנה לרב הכולל ר' יהושע ב"ר יצחק בדרשי, המתואר במצבת קברו: "מלך גדול ומהולל גדול ליהודים... הרב הכולל". הוא נפטר רק ט"ו ימים אחרי הרב הירירה בערב שבת ג' אב תקכ"ב, בזמן המגיפה. לפי המסורת בשלוניקי, עמדה השמש לכבודו כיהושע בן נון בשעתו, עד שגמרו לקברו, ולא חיללו עליו את השבת. הוא כתב דרשות והספדים בשם "ערוגת הבושם", שהוציא לאור בנו החכם ר' חננאל בשנת תקנ"ג. ר' יהושע סייע בכספו להדפסת ספר "זהורי חמה", זהר על חמש מגילות (תצ"ח).

הרב הגדול ר' אלעזר ב"ר שמואל נחמיאש (שבחלותו הוסיפו לו את השם רפאל) נולד בשנת תנ"ח בערך. ידוע שבשנת תע"ז כבר דרש ברבים. הוא נתמנה לרב הגדול בשנת תקכ"ג (1763) בערך, אחרי פטירת הרבנים הירירה ובדרשי. בימי רבנותו, בה' באדר תקכ"ג "קנו" היהודים את העיר מידי שר העיר למאה שנה כדי לעשות עירוב. כמו שכתבתי לעיל מיררו הגבירים את חייו, ולכן נאלץ לעזוב את עיר מולדתו ולעלות ירושלימה; הוא נפטר שם בג' אלול תקל"ח (1778).

ר' אלעזר כתב הקדמות לשלושה ספרים, ו"הסכים", משנת תקכ"ה עד תקל"ה, על שישה ספרים. כתב קי"ט דרושים (וביניהם כ"ז הספדים) שדרש בין השנים תע"ז—תקל"ג, וכן: שו"ת לסדר ארבעה טורים, חידושים על מסכת שבת, ביצה ועל גידולי תרומה. כתביו נדפסו בספר בשם "הון רב" בשני חלקים (תקל"ז—תקמ"ד). כמו שכתבתי לעיל, בהקדמתו לחלק השני, התלונן מרה נגד גבירי שלוניקי. ברם הגבירים, אף כי בינתים עברו שבע שנים מזמן המחלוקת ורבם נפטר, לא יכלו לסבול ביקורת ועקרו את הדפים הללו מספרו. תשובותיו הן מקור חשוב לתולדות יהודי שלוניקי וסביבותיה באותה תקופה. בנו ר' שמואל היה מחכמי העיר, חתנו היה המוכיח ר' יצחק אברהם מולכו, וגיסו — ר' יוסף שמואל מודילייאנו. אחד מתלמידיו החשובים היה ר' יוסף נחמולי, פוסק, מחבר, ואח"כ — רב בלארסו.

הרב הכולל שפעל רבות באותן השנים היה ר׳ ב נ ב נ ש ט י ב״ר אברהם ג א ט י נ י י ו, הידוע בשם מירקאדו, שנתמנה למשרה זו כפי הנראה אחרי פטירת ר׳ יצחק הלוי. הוא סייע הרבה בהדפסת כמה ספרים משנת תק״ד עד תקל״א [4]. כתב פסקים רבים, שרובם נשרפו בשנת ת״ר (1840) ורק חלק קטן מהם הופיעו בספר ״מצרף לכסף״. מפסקיו מופיעים גם בתוך ספר פסקי אביו, ״צרור הכסף״. ממנו תשובה לקורפו בנוגע לקריאת שמע בניגון בשם ״שפר קריאת שמע״ (תקט״ו), שחתמו עליה שמונה רבנים משלוניקי. נפטר בשנת תק״ל (1770).

רב הכולל השני לרב נחמיאש היה ר׳ א ה ר ן בן ר׳ שלמה א מ א ר י ל י י ו, תלמיד ר׳ יצחק די בושאלדו. כפי הנראה נתמנה לרב הכולל אחרי מות ר׳ יהושע בדרשי בשנת תקכ״ב. תשובותיו הופיעו בשם ״פני אהרן״ בשנת תקנ״ו. דרשותיו לא הגיעו לידינו. ר׳ אהרן כתב גם הקדמות לחמישה ספרים, הגיה הספר ״מלכי בקדש״ בשנת תק״ט, וחתם על הסכמות לשבעה ספרים אחרים. נפטר בתקל״ב (1772).

רבנים מובהקים וחכמים חשובים

מלבד הרבנים הכוללים האלו היו עוד בשלוניקי באותן השנים דיינים, רבנים מובהקים, מחברים וחכמים שלמים שתורתם אומנותם שעל אחדים נתעכב כאן, ואת האחרים נזכיר ברשימה הניתנת במילואים לפרק זה.

בין הרבנים המובהקים שהצטיינו אז במיוחד, כדאי להזכיר את ר׳ י ו ס ף ב״ר אברהם מ ו ל כ ו. הוא נולד בשנת תמ״ז בערך. במשך ארבעים שנות חייו הראשונות היה סמוך על שולחן אביו ולכן היתה לו האפשרות להתרכז בלימודיו. בשנת תפ״ז נתמנה לשוחט באידירני (אנדריא־נופלי). במות ר׳ יהודה ג׳יראסי, בשנת תצ״ג, שהיה השוחט האחרון למשפחה הזאת, חזר לשלוניקי, למלא את מקומו. ר׳ יוסף כתב דרשות והספדים שנאבדו. מספריו הופיעו בדפוס: שו״ת וקונטריס על לשונות הרמב״ם בשם ״אהל יוסף״ וספר חידושי דינים על שלחן ערוך בשם ״שלחן גבוה״, אשר עליו טרח יותר משלושים שנה. (כרך א׳, אורח חיים, מסימן תכ״ח והלאה, שלוניקי תקי״ו; כרך ב׳, יורה דעה, ח״א, תקכ״ד; כרך ג׳, יורה דעה, ח״ב, מסימן צ״ח עד רל״ט, תק״ם; כרך ד׳ י״ד, ח״ג, מסימן ר״ם עד הסוף, בתוספת נ״ח סימנים הראשונים של א״ח, תקמ״ד). חידושיו על הלכות שחיטה הם חשובים מאוד. הספר הזה היה למורה דרך לכל השוחטים בארצות הבלקן ואף בירושלים. הוא אף כתב מאה ושבעים כללים על שלחן ערוך, הרמב״ם, הרשב״א, הרא״ש והפוס־קים שהופיעו בספרו ״שלחן גבוה״, ח״א, תקי״ו. כתב ופרסם ספר מיוחד על הלכות בדיקת הריאה בשם ״זובח תודה״ (תק״א), שתורגם ללאדינו ע״י ר׳ רפאל יוסף ששון מבילוגראדו בשנת תר״ך. גם הוא, כחבריו, קיבל עליו כמה ממנהגי נתן העזתי והוא מזכיר אותו בכבוד בספריו ״אהל יוסף״ (דף י״ב, ב׳, י״ג, א׳) ו״שלחן גבוה״ (א״ח דף ס״ח, א׳). ממנו כ״י על הלכות שחיטה הנושא גם הוא את השם ״זובח תודה״, נמצא בספרית ששון, לונדון, מ׳ 696. באחת מתשובותיו כתב ״שאין לאדם להחמיר במקום שנהגו להקל אעפ״י שיש מחמירים בדבר״ [5]. בשנת תק״ח התיישב ר׳ יוסף בירושלים והיה מרבני העיר, ממונה על השוחטים, וחבר לישיבת ״יפאר ענוים״. הוא הכין את קברו בחייו כדי שלא יבואו לחלל שבת אם ימות, כאביו, ביום ששי. נפטר בירושלים בשנת תקכ״ח (1768) בערך. בצוואתו ביקש שיתנו סיד על גופו למטה ולמעלה ומכל צדדיו כדי להחיש כליית הבשר. לר׳ יוסף היו שני אחים בירושלים: ר׳ שלמה ור׳ שאול. זה האחרון היה חבר לחברה של מקובלים ״ברית שבעה־עשר״ בשנת תקי״ז [6].

בין המקובלים שהצטיינו באותה תקופה חשוב להזכיר את ״המקובל האלקי״ ר׳ ח י י ם ש ל מ ה פ׳ י ר נ א נ ד י ס ־ ד י א ס. שאח״כ התיישב בירושלים ונמנה שם, בשנת תקי״ו, בין שנים־עשר המקובלים של חברת ״אהבת שלום״ (בשנת תקי״ז גדל מספר החברים והיא נקראה ״ברית שבעה־עשר״), ובשנת תקי״ח הוא נזכר כחבר לישיבת ״מדרש חסידים״. כתב: א) ״אורחות צדיקים״, בשני חלקים, דברי מוסר ודינים מלוקטים מספר משנה תורה להרמב״ם (תק״ל), אביו, הגביר דוד, שילם הוצאת ההדפסה; ב) ״סוכת דוד״, פלפול על הלכות הרמב״ם ודרושים (נספח לספר ״בית המלך״, תקמ״ד). בניו: יוסף דוד ואליהו שילמו הוצאות הדפסת הספר. הוא חזר לשלוניקי ונפטר בה בשנת תקל״א (1771).

בין הרבנים המוכיחים הצטיין ר׳ י צ ח ק בכמהר״ר אברהם מ ו ל כ ו. נולד בערך בשנת תפ״ב, היה חתנו של ר׳ אלעזר נחמיאש, נזכר כדיין עוד משנת תקכ״ד, הרביץ תורה הרבה

מצבת ר׳ חיים שלמה פ׳ירנאנדיס־דיאס.

Tomba de Rebi Chelomo Fernandes-Diaz.

מצבת ר׳ יצחק מולכו.

Tomba de Rebi Itshac Molho.

בתלמידים. כתב הקדמות לספרי אחיו יוסף: ״אהל יוסף״ ו״שלחן גבוה״, ח״א. אך בעיקר הוא התפרסם בקשר לספר מוסר קטן בשם ״אורחות יושר״ (שהופיע כנספח לספר ״אורחות צדיקים״) וזכה לשלוש מהדורות (לפני תקכ״ט, תקכ״ט ותקנ״א), בו משתקף המצב המוסרי בזמנו ובו מסופר על כמה מנהגים נפוצים טובים או רעים, ומובאות ״הסכמות״ בלאדינו אשר עליהן נדבר להלן. ר׳ יצחק נפטר בזמן המגיפה של שנת תקמ״א (1781). הוא הניח אחריו ארבעה בנים: יוסף, בעל בית דפוס; שאול, רב ראשי בסוף ימיו; אלעזר, דיין, ושמואל, שהגיה ספר ״דברי חפץ״ לר׳ אהרן די טולידו (תקנ״ה).

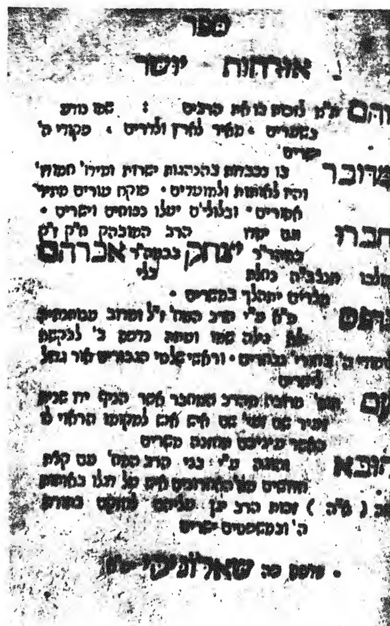
באותה תקופה באו לשלוניקי מחברים מארצות שונות להדפיס בה את ספריהם. הם ידעו מראש שימצאו בין גבירי העיר, מעריצים ותומכים. אחד מהרבנים האלו היה ר׳ שלמה בכמהר״ר משה העלמאי. הוא היה במשך שנים רבות רב לק״ק העלמא בסביבת לבוב. לעת זקנתו בא עם אשתו לשלוניקי להדפיס שני חלקיו האחרונים של הספר ״מרכבת המשנה״ על הרמב״ם. הוא ואשתו נפטרו שם במשך הדפסת הספר, בא״ך תמוז תקמ״א [7], בזמן המגיפה העצומה של אותה שנה. רבני שלוניקי וגביריה הוקירו את חכמתו בתורה. הדיין ר׳ שמואל מאיר סורנאגה והחכם השלם ר׳ יצחק אמארילייו המשיכו בהגהת הספר החשוב הזה, הגביר יוסף צלמונה מצידו תרם להוצאות הדפוס, ושני חלקי הספר הופיעו בשנת תקמ״ב בבית דפוסו של ר׳ אברהם נחמן. ר׳ שלמה הוא אחד מיחידי סגולה המתואר על המצבה בבית החיים של יהודי שלוניקי בכינוי ״הגאון המפורסם״ (ראה מ״ש, מ׳ 1617) [8].

אחד מהרבנים המובהקים של אותן השנים היה ר׳ יוסף שמואל מודילייאנו. נולד לאביו החכם השלם ר׳ שמואל יוסף, בשנת תע״ד. אחי אבי־סבו היה הרב הגדול יצחק שמואל מודיגלייאנו. ר׳ יוסף למד תורה אצל ר׳ משה אמארילייו. הוא נתמנה ראש ישיבת ק״ק איטליה ישן, פעל רבות לטובת הקהל הזה ועשה אותו ״צבי לכל הקהילות״. בשנת תקט״ו הוא נמנה כבר בין הרבנים החשובים וחתם על הפסק לקורפו יחד עם ר׳ בנבנשטי גאטינייו. הוא היה קנאי גדול, איש אמת, ולכן סבל הרבה מהגבירים, בפרט מהגביר יצחק שלום ואף מאחדים מחבריו ״יחידי״ קהלו, כפי שסיפרנו לעיל. לכן חתם על פסקיו: ״איש נרדף, נרדף מאויבי, נרדף מאחיו, נרדף משונאיו״. גם הוא, כרוב רבני זמנו, התרעם ״שבזמננו זה... רבו המוסרים ובפרט בשאלוניקי פוחזים וריקים, מלשינים ומוסרים ומוחה אין בידם״ [9]. כמו שכתבתי לעיל הוא היה שרוי בסכנה מפאת מסירות ומלשינות, לולי אחד הקונסולים שהגן עליו וע״י כך הצליח לחזור בכבוד לשלוניקי.

ר׳ יוסף הוציא לאור, הגיה וכתב הקדמות לספרי בן משפחתו ר׳ יצחק שמואל מודיגלייאנו, ״מזבח אדמה״ ו״הון רב״, ח״א, בין השנים תקי״ו—תקל״ז, וכן ל״שיירי כנסת הגדולה״ לר׳ חיים בנבנשתי, בהשתתפות ר׳ יצחק הירירה. הוא הוציא לאור ספר ״אוריין תליתאי״ ובתוכו חידושים על מסכת שבועות, לר׳ יוסף הלוי אבן מיגאש. כתב שיטה על מסכת קדושין, ודרשות הספדים, שנאבדו. תשובותיו הופיעו בספר בשני חלקים בשם ״ראש משביר״ (תקפ״א—ת״ר). נפטר בזמן המגיפה של תקמ״א. ידועים ממנו שני בנים החכם ר׳ ישעיה והדיין ר׳ יעקב.

בין חברי ר׳ יוסף ידועים הפוסק ר׳ שלמה ב״ר שמואל אמארילייו, והדיין והפוסק ר׳ יצחק ב״ר משה הירירה. משנת תק״ד עד שנת תקל״ז הגיה ר׳ יצחק שבעה ספרים ולפעמים כתב גם את ההקדמות. בדרך כלל הוסיף בספרים אלה חידושים וציונים משלו. פסקיו וכתיבותיו נשארו בכ״י. נפטר בתקמ״ב. בשנה זו נפטרו גם הדיין ר׳ אברהם בן הרב הגדול ר׳ יצחק הלוי, המתואר ״אדם הגדול בענקים, הרב המובהק״, ור׳ שמואל נחמיאש, בירושלים. ר׳ שמואל היה בנו של הרב הגדול ר׳ אלעזר נחמיאש. הוא הגיה הספר ״מלך שלם״, תקכ״ט, וכתב ההקדמה לספר ״מכתם לדוד״, תקל״ב.

באותן השנים התגורר בשלוניקי גם המקובל ר׳ חיים די לה רוזה.

ספר
אורחות - יושר
שאלוניקי

שער הספר ״אורחות יושר״ לר׳ יצחק מולכו.

Prima Oja del livro de Rebi Itshac Molho.

רבים מהרבנים האלו שהגשימו תשוקתם והוציאו לאור כתבי ידם חייבים תודה למדפיס, החכם השלם ר׳ (רפאל) יהודה די ליאון קלעי, אחיו של הרב המובהק ר׳ יוחנן קלעי. בשנת תקי״ד (1754) יסד, עם הבחור מרדכי נחמן, בית דפוס אשר בו הודפסו יותר מארב־עים ותשעה ספרים חשובים. הספר הראשון היה ״מגן גבורים״ לר׳ דניאל ור׳ דוד אישטרושה. בהקדמתו לספר הזה, הודיע ר׳ יהודה שזהו הספר הראשון הנדפס אצלו. הספר האחרון, שר׳ יהודה לא זכה לראותו כי נפטר בזמן ההדפסה, היה ״מרכבת המשנה״ לר׳ שלמה מלבוב. אחרי

מותו, גמר שותפו מרדכי נחמן לבדו את הדפסת הספר הזה. ברם בנו, ר׳ חיים ליאון קלעי, המשיך עם נחמן בעבודות הדפוס עד שנת תק״ן בערך. כרוב המדפיסים באותו זמן, היה ר׳ יהודה למעשה עורך ומגיה את כתבי היד, ונותן להם צורת ספר. הוא היה גם משורר עממי, וחיבר את השיר המפורסם בלאדינו ״איס ראזון די אלאב׳אר״, שהספרדים במזרח מזמרים בחג השבועות (״כתובת התורה״ בלאדינו). הוא כתב גם את ה״קומפלאס״ (מכתמים על הפירות) לט״ו בשבט, שנדפסו בספר ״פרי עץ הדר״, (שלוניקי תק״ם). לפי כתובת מצבתו היה ״מייסר עמים״, כלומר דרשן ומוכיח. נפטר בשנת תקמ״ב (1782).

אלו הם החכמים השלמים החשובים ביותר שפעלו בשלוניקי משנת הת״ק עד התקמ״ב. בצדק כתב ר׳ חיים ב״ר דוד אבואלעפיא, שהיה הרב של לארסו, והתגורר באותן השנים גם בשלוניקי, ששלוניקי היתה ״ארץ אשר ממנה יצא לחם ומקריא ארעא דרבנן״ [10].

הסכמות בלאדינו

ר׳ יצחק מולכו בספרו ״אורחות יושר״ מסר לנו, דרך אגב, כמה מהסכמות הרבנים שנכתבו במקור בלאדינו, במיוחד להמון העם. ההסכמות האלו נותנות לנו ידיעות חדשות על חיי היהודי השלוניקאי באותן השנים. להלן כמה דוגמאות:

בין אדם למקום: כל בעל בית שיש לו פועלים חייב להזכיר להם להתפלל מנחה ויתפללו במקום בו הם עובדים, אם יש מניין והמקום נקי; אם לאו — ילכו להתפלל בבית הכנסת. אם הפועל עובד אצל גוי, שאינו מניח לו לצאת, יתפלל ביחיד (״אורחות יושר״, מהדורה ג׳, דף ק״א, ב׳).

שלא יתפללו סליחות, ערבית, תפילה ומנחה בשווקים או בחצרות, הואיל ורוב השווקים בשלוניקי אז היו מטונפים (שם, דף ק׳, ב׳).

לא יהיה אדם שליח ציבור בשחרית, במנחה או בערבית ב[בית הכנסת של ה]״דייגים״, בתלמוד תורה, ב[ק״ק] פולייא או במקום אחר, אם אינו יודע היטב מה שהוא מבטא בפיו, וכן שיתפללו מתוך ספר (שם, ק״ח, א׳).

כל הירא לנפשו יבדוק התפילין והמזוזות לפחות פעמיים בתוך שבע שנים (שם, דף ק״ו, ב׳. ראה להלן הווידוי המיוחד).

אסור ליהודי לשתות ״בוזה״ (משקה של תירס) ב״בוזאנה״ (מקום שעושים או מוכרים ה״בוזה״) בשבת כלל (שם, קנ״ב, ב׳).

ו״תמוז דהאי שתא, שנת התקל״ג, נמצא הסכמה אחת שעשו ראשונים, שלא יצאו הקצבים והדייגים וכיוצא בהן בערב שבת [לכפרים או לדוג] אלא מי שיצא ביום חמישי יצא. ואם לן ליל ששי בעיר אינו יכול לצאת ביום ששי אפי׳ שחרית. ודוקא הולכי כפרים וכיוצא דרגיל והוה, אבל אם נזדמן איזה שירה שהוא משנה לשנה יכולים לצאת ביום ששי״ (שם, קמ״ז, א׳).

אין לאפות מצה בתוך הפסח (שם, קס״א, א׳).

צניעות: אסור לתלמיד שאינו נשוי לילך בלילה לבית הלימוד של בעלי הבתים, משום שהתלמידים היו חשודים על משכב זכר (שם, ק״מ, א׳; ראה להלן הווידוי המיוחד).

לא ילך בחור עם המזמרים לשיר בליל השימורים (לפני יום המילה) אף אם אבי הבן הוא קרובו, אם לא יהיה נשוי שנה שלמה (שם).

״באומנות של האדרות שעושין פה שלוניקי יע״א שלא יורשה שום בחור ליטול שום טילא״ר (מקור אריגה וסריגה) בפ״ע [בפני עצמו] מפני כשיש לו טילא״ר בפ״ע צריך ליטול תלמידים ואינו מן הראוי שהאומן בחור יהיה לו תלמיד בחור״ (שם).

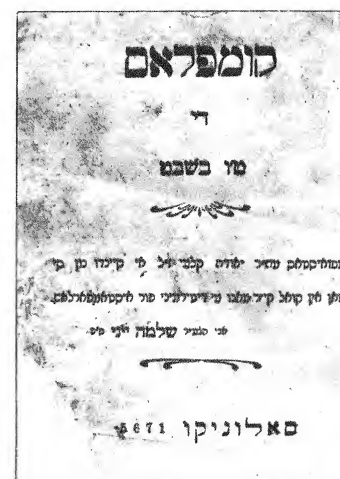
לא תלך אישה לבית הטחנה לקנות קמח. אם אין מי שהוא שילך במקומה, יכולה ללכת בתנאי שלא תיכנס לטחנה (שם, קמ״א, א׳).

אסור לאישה לשבת בחנות ולמכור, או ללכת לשאוב מים אחרי חשכה, וכן שלא יהיו אנשים ונשים יחד במקום שאופים המצות (שם).

הנשים שיושבות על הספה של הכלה, ״טאלאמו״ בלע״ז, אינן יכולות ללבוש כי אם ״פ׳יריג׳י״ שחור (מלבוש של נשים מיוחד, feradjé בטורקית; שם, קמ״ב, ב׳).

שלא ״יוליכו״ [11] בנות ישראל שום תכשיט של זהב אלא הענק הנקרא ״ייארדאן״ (חרוזי פנינים) לבד, ולא יביאו לבית המרחץ יין או ״בוזה״ (שם, קמ״ג, א׳).

אחת מהמהדורות הרבות של ה״קומפלאס די ט״ו בשבט״.

קומפלאס

די

טו בשבט

סאלוניקו 5671

אסור לאנשים לנגן לפני הנשים אחרי הסעודה (שם קמ״ב, ב׳).
אסור למנגנים לעשות ״קומפליאר״ [12] לשום אישה, בתולה או נשואה (שם).
כשהסנדקת מביאה את הילד לא תעבור בין הגברים. הסנדק ילך אצלה ויקח את הילד ממנה (שם).
משחק קלפים: אסור לשום איש ולשום אישה לשחק בקלפים בשום זמן כלל. הואיל והיו ״אורחים״ (תיירים) שהיו משחקים בקלפים בטענה שהם לא נכללו ב״הסכמה״, כתב ר׳ יצחק מולכו שגם הם בכלל ההסכמה (שם, ר״ז, ב).
בין אדם לחברו: אסור למוכרי יין למזוג מים ביין זולת בשעה שדורכים הענבים. אסור להם לערבב יין משובח עם יין פחות משובח [13] (שם, קמ״ח, א׳).
כל המעסיק פועלים ישלם שכרם השבועי ביום חמישי או ביום שישי בבוקר, כדי שיוכל הפועל לקנות צרכי שבת (שם, ק״ג, א־ב).
משמעת: אסור לקצבים לעשות שום קשר וליג״א (טרוסט או איגוד) (שם).
כל היודע על מי שהוא שעבר על איזו עבירה ילך ויגיד לממונים כדי שייסרו לכל אחד ואחד לפי פשעו. כל היודע ולא יגיד ונשא עוונו (שם, קמ״א, א־ב).
מההסכמות האלו, שרובן נמסרו במקורן בלאדינו, אפשר להסיק כי הרבנים השגיחו על הנהגות חיי היהודי על כל פרטיו, וכן שרבנים מיוחדים היו ממונים על העבירות, והמחבר, ר׳ יצחק מולכו, היה כנראה אחד מהממונים האלו.

מנהגים והנהגות

ר׳ יוסף מולכו, בספרו ״שולחן גבוה״, ור׳ יצחק אחיו, בספרו הנ״ל, מסרו לנו על כמה וכמה מנהגים טובים (או רעים) שהיו נפוצים אז בשלוניקי. הנני מוסר המנהגים האלו ומוסיף מספר מנהגים אחרים, שמצאתי בספרי יתר רבני התקופה הזאת. באופן זה נוכל לקבל תמונה מהימנה על המצב הדתי, המוסרי והחברתי של יהודי העיר באמצע המאה השמונה עשרה.
ברית מילה: ב״ליל השימורים״ (הלילה שלפני יום המילה) למדו זהר בבית אבי הבן עד חצי הלילה, ואבי הבן היה עורך סעודה למוזמנים, מלבד הסעודה שהיה עושה ביום הברית עצמו. המוהלים לא נהגו להסתפר ביום המילה. נהגו להכריז על אבי הבן בשווקים וברחובות, מבית הכנסת של אבי הבן עד ביתו, כדי שיבואו לשמוע ברכת המילה. כשהיו מביאים את התינוק לסנדק להימול היה אחד מהנוכחים שם אומר, בקול רם: ״ברוכים היושבים והעומדים״, והאורחים משיבים לו: ״ברוך הבא בשם ה׳״.
בר מצוה: הבנים מניחים תפילין כבר בהגיעם לגיל י״א או י״ב שנים כדי לחנכם במצוות. הנער מתענה ביום בו הוא מניח התפילין בפעם הראשונה. כשהגיע למצוות, מכין לו אחד מרבותיו דרוש, שהבר מצוה דורש ברבים.
נישואין: מנהג פשוט בין העשירים בשלוניקי שיותר על מה שהכניסה לו הכלה מה־״מדודים״ [14] עם התוספת שלהן, עושים הם לכלותיהם תכשיטין של כסף ושל זהב ובגדי רקמה. המנהג הזה נזכר בימי ר׳ יעקב די בוטון, בשנת תכ״ח, והיה נהוג עדיין בימי ר׳ יצחק מולכו בשנת תקל״ג. ר׳ יצחק התרעם שהיו בזמנו כמה מבני עשירים בני כ״ה שנים שלא נשאו אשה מפני שלא השיגה ידם לעשות מלבושים ותכשיטים חשובים לנשותיהם המיועדות ״לפי כבודם״.
עוד בשנת תקכ״ג בערך היו מברכים ברכת האירוסין ביום מסויים ורק למחרתו מברכים ברכת הקידושין, והחתנים מתענים בו ביום. לא נהגו בשלוניקי לקרוא הכתובה בפני החתן והכלה.
מנהג שהעשירים מקדשין אור ליום רביעי והעניים אור ליום שישי. החתן מזמין את קרואיו בלילה, גברים לבד, והכלה — את קרוביה, נשים לבד. ביום מוליכים את הכלה לבית החתן ומברכים שבע ברכות ואוכלים אלו ואלו בבית החתן.
מנהג נוסף היה ״להסגיר״ החתן והכלה בעוד הקרואים מצויים בבית המחותנים. אחרי שהחתן בא על כלתו היו שתי נשים פורשות השמלה ומראות לכל הקרואים דמי בתוליה של הכלה לשמחת המשפחות ובפרט לשמחת משפחת הכלה. גרמני נוצרי, שנוכח באוגוסט 1875 בחתונה אחת וראה בעצמו הטכס הזה, התפעל, ושיבח את המנהג המראה על שמירת טהרת המשפחה וכבוד האשה [15].

אישה יהודיה בבית.
"Dona Ebrea en Caza".

החתן (והוא הדין באבל) הולך בשבת לבית הכנסת, ובצאתו היה כל העם מלווה אותו עד ביתו לברכו (או לנחמו).

הנשים לא היו אוכלות בשר ביום שהיו הולכות לטבילת מצווה. אין שתי נשים טובלות בבת אחת, אף כי המקוואות בשלוניקי היו גדולים ("ארחות יושר", רי"ז, ב'). נשים ממונות מצד הרבנות הראשית היו משגיחות על הנשים הטובלות.

אבילות: בספרי "מצבות שאלוניקי", ח"א, עמ' 12—17, וברשימה מיוחדת בספר זה, מסרתי מנהגים רבים של יהודי שלוניקי בנוגע לקבורת המת, אבילות, תפילות אשכבה, הספד וכו'. הנני מציין פה פרטים נוספים אלו:

כשנפטר אדם חשוב היו מוליכים את ארונו לבית כנסת גדול ואומרים עליו דברי תורה, כלומר הספד. בזמן ההספד היו האבלים והקרובים עומדים בשורה לקבל תנחומים. דרשן היה דורש בשבת שלאחר מכן לכבוד הנפטר. בחול היה החזן מקונן קינות בבית האבל, אחרי התפילה. לא נהגו להספיד על קטן.

כשמתו לאדם שני מתים בזמן קרוב, וכן כשמתו בחצר אחד שני מתים בתוך שלושים יום, היו שוחטים תרנגול אחד להשלים שלוש נפשות וקוברים הראש והרגליים בבית החיים ונותנים העוף השחוט לעני (שם, קצ"ח, ב').

יש שנהגו שלא לומר קדיש יתום בשבת (עוד בשנת תקכ"ד בערך).

זכר לחורבן בית המקדש: היהודים בשלוניקי היו בונים בתים "כהיכלי מלכים ומציירין אותן בציורין... ומשחירין אמה על אמה, וסביב אותו אמה מציירים מיני ציורין שלא שבר לבו בכל עת שהוא רואה אותו. ומה גם שכותבין בתוך אותו אמה חרוזים והלצות...[16] זכר לחורבן וכותבין אותו באותיות גדולות לבנות עד שאינו נראה מן השחור". ר' יצחק מולכו התנגד למנהג הזה, ותבע להשאיר האמה על אמה הזאת מושחרת (שם, קפ"ב, ב').

חיי יום: מנהג לשחוט שור, כבש או עז לכפרת עוונותיו ולחלק הבשר לעניים. ר' יצחק מולכו ביקש מבעלי הבתים לשחוט הבהמה הזאת ביום חמישי כדי לחלק הבשר לעניים ביום שישי לכבוד השבת.

מי שהיה חולה מסוכן היה נודר לרפואתו "שלחן אליהו", כלומר: סעודה גדולה לעניים.

היה מנהג שאישה נידה בימי ראיתה אינה נכנסת לבית הכנסת, אינה מתפללת, אינה מזכירה את השם ואינה נוגעת בספר תפילה, וכדומה. ר' יצחק מולכו הורה שמותרת בכל אלה (שם, קפ"ז, ב').

פעמים רבות, במות לאדם בת נשואה, היה אבי האישה מאלץ את חתנו האלמן לקדש את אחות אשתו (לעיתים בפני גוויית הנפטרת, לפני הלוויה), כדי שלא תתפרדנה המשפחות. הואיל ולפעמים המקדש היה בן חמישים והכלה בת י"ג או י"ד שנים, התנגד ר' יצחק מולכו בהחלט למנהג הזה שהוא קוראו "גרוע" (שם, רי"ב, א').

שבת: היה מנהג שלא לאכול תבשיל בשר אור ליום שישי. נשים צדקניות נהגו איסור מלאכה ביום שישי. רבים היו קונים בשמים בערב שבת ובערב יום טוב ומעבירים אותם אחר תפילת ערבית בין המתפללים כדי שיברכו ברכת בורא מיני בשמים. כן היו עושים בבתי החתנים ובברית המילה.

תחום שבת מצד צפון היה מקום הנקרא: "שייטי ארבוליש", שבעה ארזים[17], ששם כלים האלפיים אמה. התחום לרוח דרום היה עד בית הקברות.

היה מנהג שהיהודים וגם תלמידי החכמים היו הולכים בשבת ל"קאב'אני" (בית קפה) ושותים מה"קהוה" (קפה) שנתבשל בשבת לצורך ישראל. המנהג הזה היה כל כך עממי "שלא יגיעו לעשרה שנזהרים בזה". ר"י מולכו התנגד לכך. (שם, קנ"א, א־ב).

ימים נוראים: מנהג שלוניקי לעשות כל "סדר נזיפה" ארבעים יום לפני ראש השנה. יחידי סגולה היו מקבלים מלקות וסדר ארבע מיתות בית דין לפני ימים נוראים. החכם המלקה היה צריך להיות הוא עצמו מולקה וכו' (שנת תקל"ח).

מנהג בין חסידים ויחידי סגולה לתקוע שופר בראש השנה בהנץ החמה. מקורו של מנהג זה בזמנו של נתן העזתי. המנהג הזה התפשט בשלוניקי מאד אחרי שהופיע הספר "חמדת ימים" בשנות תצ"א־תצ"ב וכעדות ר' משה אמארילייו בשנת תק"ו: "דעינינו הרואות דישראל קדושים

הם וזריזין מקדימין למצוות וכמעט רוב בני העיר נהגו בכך לקום באשמורת הבקר בזהירות וחיבה ונגררים זה אחר זה, קהל רב, גדולים עם קטנים... כי עינינו הרואות התועלת הנמשך מזה מה שלא היה לימים ראשונים. נהירנא כד הוינא טליא מסיבה דמאחרין התפלה בב״כ (בבתי כנסיות) ובב״מ (ובבתי מדרשות) כשאר י״ט (ימים טובים) למאי דבני בני כמה מהמון העם היו מטיילין בחומת הים ואיש מקטרתו בידו, אש המעלה עשן, עם שיחה בטלה, עד שכמה פעמים הרב א״א (אדוני אבי — ר׳ שלמה אמארילייו) ז״ל בכבודו ובעצמו היה קם והולך אצלם עד שהיה מפזרן איש איש למקומו. והן עתה ת״ל (תודה לאל) אכשור דרי אגב תקיעות שבבקר עומדים בבית ה׳ ברוב עם״[18].

בין תקי״ו—תקל״ז נזכר מנהג ששני רבנים גדולים היו הולכים אצל הסוחרים בעשרת ימי תשובה ״לגבות צדקה לכופר נפש לחלקה לתלמידי חכמים״.

התפילה ״ונתנה תוקף״, הנהוגה אצל האשכנזים, הופיעה בפעם הראשונה במחזור שלוניקי בשנת תקל״ח.

מנהג שהרבה מן החכמים, עוד מזמן ר׳ יוסף דוד, תפשו חומרא לעצמם להתענות שני ימים, ביום הכיפורים ולמחרתו. יחידי סגולה היו נשארים בבית הכנסת בליל כיפור, קוראים תהלים, מסכת יומא וישנים שם.

סוכות: ״הרשומים אשר בעיר״ (כלומר רבנים ואנשי מעשה) היו מתפללים בתוך הסוכה ומביאים ספר תורה מביתם (אשר בו מתפללים בשבתות וימים טובים) לסוכה. ר׳ יצחק ן׳ שאנג׳י התנגד למנהג להוציא הס״ת מן הבית. מנהג פשוט לישון בסוכה (ראה הווידוי המיוחד).

ממנים ״חתנים״ גם קטנים בשמחת תורה ואף בני חמש ושש שנים. ר״י מולכו התנגד למנהג הזה שקראו ״גרוע״ (שם, ר״א, א׳).

פורים: ר׳ יצחק מולכו התנגד למנהג להכות על העצים והאבנים כשקוראים המגילה. אין בונים בתים בפורים.

פסח: לקהלים השונים היו תנורים לאפות מצה, והיא נחשבה ליותר כשרה מהמצה שאופים בעלי הבתים, אף כי המצה של בעלי הבתים היא יותר יפה, הואיל ובני הקהל ממהרים יותר במלאכתם.

נהגו לסגור החנויות בערב פסח, מלבד הספרים והג׳ארשיג׳יס (סוחרים) שפותחים עד חצות היום. ר״י מולכו היה אחד מהרבנים המזרזם לסגור החנויות בשעה מוקדמת.

מנהג שלוניקי לחלק בין המסובים הביצה של קערת סדר פסח.

נהגו לסגור החנויות בחול המועד של סוכות ופסח.

שבועות: מנהג הנזכר ע״י ר׳ יוסף מולכו ״לפזר עלי ורדים בשבועות על פני ס״ת בשעה שמגביאין [מגביהין] אותו להראות הכתב לעם וגם השמש נותן מהם לכל יחידי הקהל מעצי ורדים אלו ונותנים בספר הסדור וגם... בהיכל בין הספרים״.

תשעה באב: מנהג קדום שלא לאכול בשר בשבוע שחל בו תשעה באב. ״דאפילו בזמן הבשורות ממש (בזמנו של שבתאי צבי) שהיו אוכלים בט״ב כמה בעלי בתים המאמינים באותן הבשורות, שמענו מפי מגידי אמת שהיו שומרים פשטי״ל (פשטידה) משבת של חזון עד ליל ט״ב כדי לאכול בשר בליל ט״ב שהיה חג הנחמות להם״[19]. ברם היו בין העשירים שנהגו לאכול בשר עוף בימים ההם ור׳ יצחק מולכו התרעם על זה.

נהגו להניח תפילין בט״ב בבוקר בלי ברכה, וכן לקונן קינות שונות בלאדינו.

הרגלים רעים

מלבד המנהגים האלו עוד היו אחרים שהמוכיח ר׳ יצחק מולכו ביקש לבטלם ואלו הם היותר חשובים:

ה״טראפירוש״ (עושי שטיחים), היו עושים מלאכה אחר עלות השחר, קודם התפילה, ולא טוב הדבר. לדעתו, העשירים יורדים מנכסיהם מפני שבקיץ הם אוכלים ארוחת הערב לפני תפילת ערבית, (בשלוניקי יורד הערב בקיץ באיחור רב), או מפני שלוקחים שפחות גויות, או מפני שאינם נזהרים בעוון ריבית (ר׳ הווידוי המיוחד).

הסוחרים ביטלו המנהג לחזור עם בניהם בערב לדעת מה למדו ביום עם רבם, וכן אינם קוראים כמקודם שניים מקרא וא׳ תרגום, תיקוני שבת, פרשת השבוע במוצאי שבת, ותחת לישא

בחיקם ספר תהילים ומעמדות ומשניות הם נושאים "השעון הנק[רא] ש"אט (שעון בטורקית) ושבעת, וטרישפיליש" (חרוזי אלמוג שהיו נוהגים להחזיק ביד לשעשוע). מטעם זה, לדעתו, "כל עמא נאנחים ויוקר השערים... שבר על שבר".

כן הוא מתרעם ש"רוב אנשי עירנו היתה פרנסתם במלאכת המשי והקאזאלי"ק (רוכלים כפריים ?) ומלאכת הצמר והאדרות. וכולם מטה ידם מפני שעברו על לאו דלא תעשוק שכר שכיר. ונותנים להם מעות רעות (מזוייפות)... ופעמים ביום הששי אחר חצות" (תחת לשלם ביום החמישי בערב), לכן "הם עצמם נעשו פועלים ושכירים למינים (כלומר, ל"מאמינים" בשבתי צבי) ולגויים" (שם, דף קל"ח, א׳).

הוא גוזר על ספרי ישראל שלא יקצצו קוצי הזקן של העשירים שנהגו בכך. רובם של העשי־רים שמעו בקולו "זולת קצת עשירי עם..." והוא מוסיף: "ואם אישר חילי אשבר מתלעותיהם" (שם, דף קמ"ט, ב׳, ראה גם הוידוי המיוחד).

הוא התרעם נגד אלו שלובשים בגדי עכו"ם, וכן נגד אלו שמביאים תינוקות של שנה או שנתיים לבית הכנסת.

הוא התנגד לחכמים המחדדים חידודים וכן נגד הרבנים האשכנזים המפלפלים בלימודם, ואלו הם דבריו: "והעידו רבנן סבוראי מחכמי אשכנז כי מיום שבא לימוד המבולבל הזה באשכנז בא ערבוביא וחשיכא גדולה לעולם וצרות צרורות הוה על הוה, שבר על שבר יחדיו ידובקו וכמה אלפי אלפים נפשות שמתו עד שנשארו מעט מהרבה ואין זה כי אם שעל ידי לימוד הזה נתנו כח לאיש תהפוכות לשון שקר" (שם, קס"ג, ב׳).

הוא התלונן גם כן נגד חכמי עירו הכותבים "הלצות", (כתובות על המצבות) על המתים.

הוא ביקש מאלו שאין להם בנים ליקח להם תלמיד חכם עני שיעסוק בתורה ויהא לו כבן ליורשו ויעסוק בתורה לשמו ויאמר עליו הקדיש.

תפילות ווידויים

הואיל ורבו היהודים — בעיקר הנשים — שלא ידעו להתפלל בעברית סידר להם ר׳ מולכו את התפילה הזאת בלאדינו:

בינדיג׳ו טו מואישטרו דייו ריי די איל מונדו קי קרייאשטיש טודו שיילוש אי טיירה, מאר אי טודו לוקי אין איליוס, מאנטייניש אי גוב׳ירנאש אה טודאש לאש קריאנסאש קי קרייאשטיש אין איל מונדו. סיאה וילונטאד דילאנטרי די טי מי דייו אי דייו די מיש פאדריש קי מי מאנדיש מיש מאנטינימיינטוש די טו מאנו לה לארגה אי נו די מאנו די בשר ודם. בינדיג׳ו טו מי דייו קי נו מוש פ׳אלטו מואישטרו מאנטינימיינטו אי נו מוש פ׳אלטארה.	ברוך אתה ה׳ אלוקינו מלך העולם שבראת הכל, שמים וארץ, הים וכל אשר בם, שאתה זן ומפרנס את כל ה־בריות שבראת בעולם. יהי רצון מלפניך אלוקי ואלוקי אבותי שתשלח לי פרנסתי מידך הרחבה ולא מידי בשר ודם. ברוך אתה ה׳ שלא חסרה פרנסתנו ולא תחסר.

הואיל והנשים לא היו יודעות להתפלל הוא דרש שנוסח זה "ילמוד כל אדם לאשתו שיאמר [שתאמר] אותו אצל המזוזה" (שם, דף ק"ט, א׳).

בשנות תקל"ח־תקל"ט הופיע בשלוניקי מחזור לימים נוראים לפי ספר "חמדת ימים". בסוף המחזור ליום כיפור, דף רל"א—רל"ח, הדפיסו המוציאים לאור וידויים בסדר א"ב שנהגו רוב קהלי שלוניקי לאמרם, בחזרת מוסף ליום כיפור. הווידוי הראשון סודר בלשון יחיד והשני בלשון רבים. קרוב לוודאי שיד ר׳ יצחק מולכו בעריכת הווידויים האלו, הואיל ורבות מהעבירות הנזכ־רות שם באו בספרו "ארחות יושר". הואיל והווידויים האלו משלימים את התמונה על היהדות השלוניקאית בחצי השני של המאה השמונה־עשרה, הנני מוסר תמציתם במילואים לפרק זה.

מהווידויים האלו אפשר להסיק: א) שהמוכיחים הקפידו על העבירות הקלות (כמו אכילה לפני קידוש והבדלה), כמו על עבירות החמורות (כגון משכב זכר, שהיה רגיל באותו זמן בין הטורקים); ב) שהיו בין היהודים כאלו שעברו חוק בזדון, כמו שראינו בפרק הקודם, והיו כאלה שהיו יהודים טובים, ששגגו ושכחו, למשל, להזכיר הגשם והמטר בעונתם, או שלמדו תורה בלילה ו"הגבירו הדינים".

גבירים מסייעים למוסדות הקהילה ולהדפסת ספרים

משנת הת״ק עד תקמ״ב הופיעו בשלוניקי יותר ממאה ועשרה ספרים, רובם חשובים בכמות ובאיכות, ביניהם: שו״ת ״בית דוד״ בשני חלקים; ספרי ר׳ משה אמארילייו; ״שיירי כנסת הגדולה״ לר׳ חיים בנבנשתי; שלושת החלקים הראשונים של הספר ״שלחן גבוה״; שני החלקים האחרונים של הספר ״מרכבת המשנה״, ועוד. הוצאת כל ספר היתה עולה, באופן ממוצע, כמאתיים גרוש, סכום גדול באותו זמן. הואיל והמצב הכלכלי היה רע מאוד, יש לנו הזכות להוקיר את יהודי שלוניקי על הקרבנות הגדולים, שהרבנים, בניהם ומעריציהם, הקריבו כדי למצוא את הכסף לשלם למדפיס. גם גבירים רבים, שמיאנו אמנם לשלם המסים והגאבילות, תרמו מרצונם הטוב וביד רחבה להדפסת ספרי רבני עירם ואף להדפסת ספרי רבני חוץ, או תמכו בישיבות וחברת תלמוד תורה. הנני מוסר להלן במילואים לפרק זה שמות הגבירים היותר חשובים, הידועים לי, שמשנת ת״ק עד תקמ״ב הצטיינו בנדיבותם.

מילואים לפרק העשירי

א) רשימת החכמים והרבנים שפעלו בפרק זמן זה

ר׳ יצחק פראנסיס שקיבל משרת רב בלארסו, מחבר ספר דרשות והספדים ״פני יצחק״, תק״ג; מילא את מקומו בלארסו — ר׳ חיים ב״ר דוד אבואלעפיא מאיזמיר עד שנת תכ״א בערך (כפי הנראה התעכב זמן ארוך בשלוניקי ולכן הוא מתואר במקורות כאב בית דין בה)[20]; ר׳ שמואל יוסף מודילייאנו, אביו של הרב יוסף שמואל מודילייאנו; ר׳ יוסף וארשאנו ״בתוך חברת מחנה מאסף אצילי בני ישראל... את מי יורה דעה... ואת מי שמועה״, נפטר בזמן המגיפה של שנת תק״א; ר׳ יצחק בן הגביר עמנואל שלם, הוציא לאור חידושי מסכת שבועות להרשב״א, (תפ״ט); ר׳ מנחם בכר עזריאל אשכנזי; ר׳ גבריאל ברזילי; הדיין ר׳ דוד יקואל; ר׳ חנן דוד, כתב פסקים, דרשות וחידושים שהופיעו בספר ״בני יצחק״ לר׳ יצחק חנן; ר׳ יוסף ן׳ חסון, כתב פסקים וחידושים (שהופיעו בספרי גיסיו ״מגן שאול״, לר׳ חנניה שאול ו״מטה אשר״ לר׳ אשר שלם); ר׳ אברהם הלוי, המכונה בכור, נפטר בתק״ב; ר׳ משה הלוי קאראסו; ר׳ דניאל בר משה אישטרושה, שהאריך ימים ונפטר בתק״ה; ר׳ מנחם בן ״ריש גלותא״ ר׳ יצחק בן חביב, נתמנה כרב באישטיפ ליד שלוניקי, כתב ההקדמה לספר ״בני יוסף״ לר׳ יוסף ב״ר שלמה יחיאל (ת״ף), נסע לירושלים ונתמנה בין דייניה עוד בשנת תצ״ז, נפטר שם בשנת תק״ו; ר׳ יוסף קאנפילייאש הכין לדפוס את כתב היד של הספר ״מטה אשר״ לר׳ אשר שלם (תק״ח); ר׳ מאיר בן יעקב נחום, דיין בין השנים תצ״ח—תק״י; הדיין ר׳ וידאל ב״ר שבתי ב״ר אנג׳יל, שאחד מפסקיו הופיע בספר חמיו ״בארות המים״ לר׳ יצחק ן׳ שאנג׳י עם הקדמתו לספר הזה, תקט״ו, דרשותיו והספדיו הופיעו בשם ״ספור החיים״ (תקכ״א); ר׳ יוסף בן הגביר יעקב ן׳ חסון.

עוד חיו בתקופה ההיא: ר׳ אהרן ן׳ חסון, שנסע לירושלים ונפטר שם בשנת תק״י; באותה שנה נפטר בשלוניקי הדיין ר׳ נסים בן החכם יהושע שילייו ״כולם סרים למאמרו... נהג בם כרועה עדרו״, כתב הספדים ודרשות שהופיעו עם כמה דרשות מחתנו, ר׳ משה לידידי, בספר בשם ״מעשה נסים״ (תקי״ז); החכם המרומם ר׳ אברהם בן דוד נחמן, הדפיס הרבה ספרים משנת תע״ג והילך והגיה את הספר ״דבר משה״ ח״ב, בתק״ג (המדפיס מרדכי נחמן היה אולי בנו); ר׳ יוסף קירידו, והוא ״היה לדור מגן וצינה״, נפטר בתקי״ב; ר׳ יצחק בן הגביר משה קואינקה, פעיל בשנת תקי״ב; ר׳ יצחק ב״ר מנחם קרישפין, תלמיד ר׳ יצחק ן׳ שאנג׳י, שליקט וסידר חמש מגילות מהזהר בשם ״זהורי חמה״ (תפ״ח), כתב הקדמה לספר רבו ״באר יצחק״ (תצ״ה), נפטר בירושלים בשנת תקי״א; ר׳ שם טוב קואינקה נזכר בשנת תקי״א; ר׳ משה בדרשי, כתב דרשות שנשארו בכ״י, נפטר בתקי״ב; ר׳ יצחק שיראנו, נפטר בירושלים והוספד ע״י ר׳ שמואל פלורינטין, הנפטר בתקי״ד.

באותן השנים חי בשלוניקי ר׳ יצחק בן החכם אברהם שיראנו, תלמיד ר׳ יוסף יצחק מונטיקייו, הוא כתב הקדמה, הגהות והוספות לספר רבו ״יוסף עליו״ (אביו אברהם בן יעקב, שהיה גיסו של המחבר אף הוא כתב הקדמה לספר זה) הוא היה בן בתו של הרב הכולל ר׳ שמואל פלורינטין ולכן הוציא לאור את ספר ״בית הרואה״ לאבי אמו, (תקי״ח), ואחד מפסקיו, כנראה, הובא ע״י בן משפחתו ר׳ אברהם שיראנו, בספרו ״לאברהם למקנה״ (תרל״א, דף ע״ו, א־ב), נפטר לפני שנת תקל״ו; בשנת תקי״ד נפטרו: הרב הישיש יצחק שולם ו״החכם המקובל״ אהרן בכר יצחק אלבוחיר; שנה אחרי כן נפטרו: ר׳ דוד ן׳ יעיש, ר׳ משה ברכה (שהיה זקנו של ר׳ אברהם אלקלעי מחבר ספר ״זכור לאברהם״ ועוד), ר׳ משה בן הרב דוד שירירו ור׳ ידידיה ב״ר אהרן אשכנזי (זה האחרון היה תלמיד ר׳ אברהם גאטינייו, ודרשותיו והספדיו אשר דרש משנת תפ״ט עד תקי״י הופיעו בשם ״ידיד השם״, תקי״ט—תקכ״ז).

ר׳ יצחק בן הרב שלמה אמארילייו, סופר מתא, שהוזכר לעיל, כתב ״חבור על המילה להגות בליל השמירה״ בלאדינו בשם ״ליל שמורים״ (תקע״ט), נפטר בתקי״ו; באותה שנה נפטר גם ר׳ יעקב בן הגביר אברהם ברזילי, ולפי ציונו אפשר להסיק שהיתה לו בביתו ישיבה של חכמים ושהקים בית הכנסת; ר׳ שמואל בכר יהודה, נפטר תקי״ח; ר׳ יצחק בן הפוסק חנניה שאול, הגיה וכתב ההקדמה לספר אביו ״מגן שאול״ (תק״ב); ר׳ משה אנג׳יל ״מייסר את העם, למוכיחים ינעם״, נפטר במגיפה של תקי״ט; ר׳ שמואל בן ר׳ משה אמארילייו, אף הוא נפטר בתקי״ט (כפי הנראה בו ביום מתה אשתו השניה של ר׳ משה אמארילייו), כתב ההקדמה והגיה הספרים ״דבר משה״, ח״ג, ו״הלכה למשה״ ח״א, לאביו בשנת תק״י ותקי״ו; ר׳ דניאל ב״ר יצחק ב״ר דוד אישטרושה,

הגיה הספר "מגן גיבורים" מאת סבו ואבי סבו (תקי"ו) ; ר' משה מבורך, רב מובהק ופוסק, אחד משמונת הרבנים הרשומים שחתמו בשנת תקט"ו על הפסק של ר' בנבנשטי גאטינייו לקורפו בנוגע לקריאת שמע בניגון, נפטר בתקכ"א ; ר' מיכאל ב"ר יום טוב הכהן החתום גם הוא על הפסק הנ"ל ; ר' שבתי בן אנג'יל, חתן ר' וידאל שבתי, הגיה ספר חותנו "ספור החיים" (תקכ"א), ואולי הוא זהה עם ר' שבתי אנג'יל חבר לישיבת "חסד לאברהם" ו"בנין שלמה", בירושלים.

עוד היו בשלוניקי אז : ר' אברהם גאגין ; ר' בנימן עשאל, נכד הרב הכולל ר' בנימן עשאל, הוציא לאור את הספר "סם חיי" לאביו ולאבי אביו, וכתב ההקדמה ; הדיין ר' חיים ב"ר אליהו נסים, כאביו כתב דרשות ועוד לשונות על הרמב"ם וכו' בשם "מצא חיים" (תקע"ו) — שלושת החכמים האלו נפטרו בזמן המגיפה של שנת תק"ך ; אותה שנה נפטר גם הרב המובהק ר' יצחק ב"ר שמואל די פאס, ששרת בתור רב זמן מה בסופיה, סבל מרה מהגבירים שם וחזר לשלוניקי, היה קנאי גדול, "איש אמת", כתב שו"ת "ברך יצחק" (תקס"ג), ופעל עד סוף ימיו ; בין חבריו נמנו ר' עמנואל שלם (הנזכר אצל ר' חנניה שאול), ר' אברהם קובו, ר' עזריאל בן הרב יוסף הכהן ן' ארדוט ואביו של הרב הגדול ר' יוסף.

עוד היו שם : ר' יעקב ב"ר שלמה ברזילי ; ר' יעקב וארשאנו המתואר בתור "החכם השלם והכולל" ; ר' ישעיה ן' מאיור ; ר' משה לידידי, פוסק ודרשן, שמפסקיו הופיעו בספרי חבריו, ומהם שנשארו בכ"י — כל החכמים האלה נפטרו במגיפה של שנת תקכ"ב ; באותה שנה נפטרו עוד : ר' שבתי המכונה בכור וידאל, ר' יהודה ברוך, ור' נח בכר צבי אשכנזי ; באותו זמן נפטר בירושלים ר' יוסף ב"ר אהרן ן' חסון, מחבר חידו־שים על מסכתות שונות ושו"ת בשם "בית המלך", שהיה מורו ורבו של ר' אברהם קובו, הוא התיישב בירושלים ושם היה בין רבני העיר יחד עם הרב המובהק ר' יוסף חזקיה קובו משלוניקי, הנפטר גם כן בשנת תקכ"ב ; ר' יוסף ב"ר יהודה קובו, כתב ציונים וחידושי דינים על שלחן ערוך א"ח, אה"ע וח"מ, שהוציאם לאור תלמידו ר' שלמה הכהן פרחיה בשם "בן פורת יוסף" (ציוניו על יורה דעה ודרשותיו, נשארו בכ"י), נפטר בתקכ"ג ; ר' יעקב וידאל, נפטר בתקכ"ד ; ר' דוד ן' פוראדו, וחברו ר' שאול ב"ר ישעיה ן' מאיור, שפסקיו נשמרו בכ"י בירושלים [21].

עוד היו באותן השנים ר' יצחק אשיאו חברו של ר' יוסף מולכו ; ר' מרדכי שמואל [מודיאנו], שהגיה ספר "בני יצחק" וכתב ההקדמה (תקי"ז), נתמנה לרב באיסקופיה ; ר' מרדכי בן יוסף אמארילייו, תלמידו וחתנו של ר' משה אמארילייו, כתב ההקדמה לספר חותנו "דבר משה", ח"ב (תק"ג) ; ר' רפאל בן הגביר מיכאל הכהן, הגיה הספרים "מגן שאול", "פרי האדמה", ח"א, ו"מנחת בכורים" (תק"ב ותקי"ב) היה רבו של ר' שמואל סורנאגה כמו שמוכח מההקדמה שכתב לספר תלמידו "פרשת הכסף" (תקי"ח) ; הדיין ר' יעקב בן הרב דוד שירירו, בקי בדיני חזקות ונזקי שכנים, כתב כמה פסקים וכן ההקדמה לספר "באר יצחק" לחמיו, ר' יצחק ן' שאנג'י, חתם בתור אחד משמונת הרבנים על הפסק לקורפו, נפטר בתקכ"ט ; הפוסק ר' שלמה בכמה"ר חיים יהודה נכד הרב שלמה אמארילייו, גם הוא נפטר בתקכ"ט.

כמו שראינו לעיל בשנת תק"ל היתה מגיפה גדולה ומתו בה ארבעת החכמים האלו : הדיין ר' יצחק ב"ר יעקב הלוי קאראסו (אחד מתלמידיו היה ר' אברהם אמארילייו שנתמנה לרב בטריקאלה, מחבר ספר "ברית אברהם" דרשות והספדים, תקס"ב, נפטר בירושלים), ר' שמואל ב"ר בנבנשטי גאטינייו הוא הגיה הספר "שער המים" לר' מרדכי יוסף מיוחס (תקכ"ט), ר' אברהם הלוי, והדיין ר' שלמה ב"ר יצחק אמארילייו, שחתם בשנת תקט"ו על הפסק לקורפו וכתב הקדמות לספרי דודו ורבו ר' משה אמארילייו ("דבר משה", "יד משה" ו"הלכה למשה"), ופסקים שהופיעו בספרי חבריו.

כן נזכרים : הדיין ר' יוסף פיג'ון, נפטר בתקל"ג ; הדיין ר' מרדכי מאטאלון, פעיל לפני שנת תק"ל ; ר' יעקב די בוטון, שנתמנה לרב בלארסו ; הפוסק ר' שלמה ב"ר שמואל אמארילייו ; ר' יוסף הכהן, ר' אברהם שיראנו ור' יוסף הלוי הנזכרים כדיינים בשנת תקל"ו ; ר' יוסף ב"ר מרדכי אשיאו, דיין בשנת תק"ל, והוא היה סופרו של הרב אלעזר נחמיאש ; ר' שמואל ן' חסון, נתמנה לדיין בשירון ; ר' שמעון שלמה, דיין בשנת תקל"ד ; ר' יששכר אבואלעפיא, שכפי הנראה הגיע לשלוניקי בתור שד"ר מאר"י ונמנה בין דייני הקהילה, הוכרח לצאת מהעיר אחרי שנת תקל"ב, הלך ראשית ללארסו ואח"כ לסופיה ושם נפטר בשנת תקמ"א ; ר' מיכאל יוסף ור' יוסף בן יוסף נכדי הרב יוסף דוד, כתבו ההקדמות לספר "יקרא דשכבי" לאבי אביהם, השני נפטר בתקל"ו ; ר' גבריאל עמנואל, נפטר בתקל"ח ; ר' עמנואל כלבו, אף כי היה רופא מומחה ומוכתר מהאוניברסיטה של פאדובה, עסק גם בכתיבת פסקים, שירים וקינות, נפטר בתק"ם ; "החכם השלם והכולל" ר' דניאל פלורנטין, שכמו שכתבנו לעיל הלך בשליחות עירו לערי פ'ראנקיה, נפטר בתק"ם.

באותה שנה היתה מגיפה בעיר ובה מתו : ר' שלמה בן ר' אהרן אמארילייו, ר' משה פולידור והרב המובהק יוחנן בן ליאון קלעי, הידוע בשם מהר"י די ליאון, סופרו של ר' יוסף דוד במשך עשרים שנה, דיין עוד משנת תצ"א ובין רבני מתא בשנת תקל"ד, הגיה ספרי שו"ת בית דוד, ח"א וח"ב ; עוד חיו בתקופה ההיא ר' יעקב ב"ר יוסף וארשאנו, מחבר דרשות על סדר שמות בשם "יעקב חבל" (תקל"ב), ור' עובדיה אחיו, מחבר ביאור על פרקי אבות בשם "חזון עובדיה" (תק"ל).

עוד חיו באותה התקופה הדיין ר' יהודה חזקיה. הוא הגיה הספר "הון רב", ח"א (תקל"ו), ר' פרחיה חנן, אחד מהרבנים הרשומים בשנת תקל"ד, נפטר בירושלים בתקמ"ז ; ר' אברהם הירירה, הוציא לאור ספר "צמח דוד" (תקל"א) ו"עבודת ה'" "אשר אסף הרב חמדת ימים על סדר עבודת יום הכפורים" (תקל"א) ; ר' יעקב מולכו, תקל"ה ; ר' עמנואל עשאל, תקל"ו.

ב) רשימת הגבירים בתקופה זו

דון אשר בן דון משה אבראבאניל, משה יצחק קואינקה, בנימן משה עשאל, יצחק קאזיש וא׳ טאזארטי, היו מורשי הקהילה בשנות תק״ד ותק״ה. דון אשר, נפטר בשנת תקכ״ה; משה קואינקה, היה חתנו של הרב יוסף קובו, תמך בהדפסת ספר חותנו וספר ״אדמת קודש״ ח״ב לר׳ משה מזרחי (תקי״ו). הוא, ו״השר והטפסר״ יוסף זונאנה, שילמו מכספם כדי לתקן צינורות המים של ״תלמוד תורה״ בשנת תקי״ב. בנימן עשאל, ש״גדולים מעשיו״, תמך ופרנס את ר׳ משה לדידי, המאריך בשבחו בהקדמתו לספר ״סם חיי״ (תק״ו), נפטר בתק״ט. יצחק קאזיש, נדב ספר תורה, ור׳ משה אמארילייו דרש לכבוד המאורע הזה, וכן תמך בהדפסת ספר ״פרשת הכסף״ לר׳ משה סורנאגה (תקי״ח).

בימי המורשים האלו השתתפו גבירים אחרים עימהם ועם אלו שבאו במקומם, בהנהלת הקהילה, למשל: עמנואל שלם, אביהם של הפוסקים אשר ושמואל, יסד לבניו ישיבות מפוארות עם ספרים יקרי ערך, נפטר לפני שנת תק״א; יוסף יצחק סאפורטה, שנדב מאה גרוש להדפסת ספר ״תורת חיים״, ח״א, לר׳ חיים שבתי, תע״ג, נפטר תק״א; ״השר והטפסר... יעקב פלורינטין דרחים ומוקיר רבנן, ביתו פתוח לרוחה לעוברים ושבים״ ששילם הוצאות הדפסת הספר ״מעיל שמואל״ לר׳ שמואל פלורינטין (תפ״ה); הגביר אברהם בן נתן (שהתיישב אחרי זמן מה ברישיד), יסד ישיבה בק״ק סיציליה ישן, תמך בלומדי תורה, נפטר בתפ״ה; ר׳ יהודה די בוטון, שנפטר לפני שנת תק״ו, והוא היה ממונה על מס הקהילה מצד פורעי המס; ר׳ יוסף בן הגביר אליהו סאמאנון.

בזמן המגיפה של שנת תק״א נפטרו ששת הגבירים האלו: יעקב ן׳ חסון, משה עשאל ״אוהב צדקות ומישרים... מוקיר רבנן״, אליהו ואברהם שאפורטה, שמואל נאוארו וזכריה שאקי.

עוד היו אז: אברהם ברזילי שנפטר בתק״ג, יסד ישיבה לבנו החכם יעקב; הגבירים יעקב ן׳ חסון השני, חותנם של החכמים חנניה שאול ואשר שלם, אברהם פ׳ראנקו אלמידה [22] ויעקב עשאל, שנפטרו תק״ד; אברהם אמארילייו, שנדב להדפסת שו״ת ״בני יונה״ לר׳ יונה ן׳ ריי מקושטא, (תק״ג); דוד בן הרב הגדול משה חיים, נפטר בתק״ה; בנימן וחיים בני יעקב עשאל, שנדבו כסף להדפסת ספר ״סם חיי״ (תק״ו); ברוכיה רוסו, שאירח בביתו את החכם האשכנזי ר׳ אברהם נתן בן משה מייזלש מחבר ספר ״קול שחל״ (תק״ו); אברהם די בילאשקו [22], נפטר בתק״ז; אברהם קוב׳ו ״איש חיל רב פעלים״ נפטר בתק״ח; שלמה ארדיטי, שנדב להדפסת ספר ״מגן אבות״ לר׳ מאיר ביקייאם (תק״ח); שמעיה קוב׳ו ודון יצחק ן׳ ונישתי, שנפטרו בתק״ט; יוסף משה ושמואל שאפורטה ויוסף קובו, שנפטרו בתק״י; יוסף שאפורטה הישיש, והוא היה זקנו ומורו של החכם שלמה שלם מאמשטרדם, ונכדו האריך בשבחו ואמר: ״מטיל מלאי לתלמידי חכמים״, נפטר בירושלים בתקי״א; דון שיניאור אבראבאניל; שמואל יצחק נחמיאש, נפטר בתקי״א; יצחק משה חנן ויוסף פ׳לורינטין, שנפטרו בתקי״ד; אברהם דוד הירירה נפטר בתקט״ו; הרופא יצחק די בילאסקו, ״שמו נודע בשערים בכל עיר ועיר לשם טוב ולתהלה״, תמך בהדפסת ספר ״פרי האדמה״, ח״ג, לר׳ מיוחס בר שמואל [22], התיישב בירושלים בשנת תקט״ו בערך; אברהם אליעזר הכהן ויוסף יעקב סאפורטה, נפטרו בתקי״ז; דוד בן סאלואדור מורפורגו [22] ״שר גדול... נשוא פנים״ אחיו של החכם והרופא שמשון מורפורגו, נדב להדפסת ספר ״פרי האדמה״, ח״ג (תקט״ו), נפטר בתקי״ח; אברהם נתן; אברהם שונינה ואחיו החכם השלם יהושע שנדבו להדפסת ״שיירי כנסת הגדולה״, תקי״ז; אברהם ן׳ פוראדו שנדב להדפסת הספר ״מעשה נסים״, (תקי״ז); שמואל יום טוב מודיליאנו שתרם להדפסת ספר ״ארוחת תמיד״ לר׳ שמואל יצחק, (תקי״ו); דוד שאקי; יצחק שלום, שיסד ישיבה בבית ר׳ יצחק ן׳ שאנג׳י; דון דוד אבראבאניל, שתרם להדפסת ספר ״אדמת קדש״, ח״א (תקי״ו); יצחק אנג׳יל, תמך בידי ר׳ יצחק מאגריזו מקושטא להדפסת ״מעם לועז״ ויקרא (תקי״ג) ומשה בנו שעזר להוציא לאור את ״מעם לועז״ במדבר (תק״ך); אשר קאזיש, שהלך בעקבות אביו הגביר יצחק; אברהם הינריקיס מיראנדה [22] ואחיו יוסף, שבביתם נתארח המקובל מאיר ביקייאם, תמכו בהדפסת ספרו ״מאיר לארץ״ (תק״ז), וכן בהדפסת ספר ״בתי כהונה״, ח״ב, לר׳ יצחק הכהן איש ירושלים (תק״ד), ו״צרור הכסף״ (תקי״ו), ואברהם תמך גם בהדפסת ספר ״פרי האדמה״, ח״א, ח״ב וח״ג, (תקי״ב—תקט״ו), נפטר בתק״ך; באותה שנה נפטרו דון יוסף אברבנאל וחיים שם טוב קואינקה; שניאור די בוטון, נזכר בשנת תק״ך; יהודה אברהם קוב׳ו ויעקב אברהם סאפורטה, שנפטרו בתכ״א; חי יעקב אברהם לופיש סילוה ״מלוה וחונן דל בעת צרה״ [23] אברהם אשכנזי, נפטר בתכ״ב; אליהו חאנדאלי, נפטר תקכ״ג; שלמה קאזיש, שנדב להדפסת ספר ״כתונת יוסף״ לר׳ יוסף מונטיקייו (תקכ״ג); אברהם יצחק אישטרושה, ״מוקיר ודחיל רבנן... גביר ומעולה... עושה מאהבה כי פתח את אוצרו הטוב״ להדפסת ספר ״מגן גבורים״ (תקי״ד), נפטר בתקכ״ז; עמנואל שלם (השני) ״שר גדול... היה המשרה על שכמו״, ויהושע ן׳ שושן שנפטרו בתקכ״ח; דוד פירנאנדיש נפטר בתקכ״ט; יעקב ן׳ חסון (השלישי) ״שר וטפסר, מחסה לאביון בצר, רועה כצאן עמו ולא יחסר״, הוא, ואחיו יצחק ״נציב אחד בארץ גבר בגברין״, תמכו בהדפסת ספר ״בית הראה״ לר׳ שמואל פ׳לורנטין (תקי״ח), נפטר בתק״ל; באותה שנה נזכר החכם ברוך יעקב אלאלוף, שהתחייב לתת לחתנו יעקב בכר צמח אלאלוף יחד עם נדן בסכום מסוים גם תלמוד בבלי [24].

אחד מהגבירים שפעל הרבה לטובת הקהילה היה אברהם המון. לפי כתובת מצבתו הוא היה ״מקים עניים נאנקים... שר וגדול ליאודים מלכא ורופילא...[25] עזרה בצרות וידו אוחזת עם העניים ואביונים״, החזיק בידי לומדי התורה, נפטר בזמן המגיפה של שנת תק״ל; שניאור שאפורטה ויוסף ן׳ שושן, נפטרו בתקל״א; דוד אנג׳יל, נהרג בתקל״ב; יצחק עזריה ״רהמיו את האביונים, מלוה ה׳ חונן דלים״, הוא ואחיו מרדכי נדבו חמישים גרוש להדפסת ספר ״בארות המים״ (תקס״ו), ובתוכו שו״ת לזקנם ר׳ מרדכי עזריה; יוסף משה מודיאנו, נפטר בתקל״ה; שמואל קובו, ״שר וגדול... דבר אחד מימין הגולה, דרש טוב לעמו״, נכד הרב יוסף קובו ואביו של הרב הגדול ר׳ אברהם קובו, הוא נדב להדפסת ספר אבי אביו, נפטר בתקל״ו; שם טוב שאלתיאל, נפטר בתקל״ח;

יוסף מזרחי, כגבירים רבים באותו זמן נתן את בתו לר׳ יוסף הכהן ן׳ ארדוט, שבמשך שנים רבות היה סמוך על שולחנו, נפטר בתקל״ט; הח׳ יוסף ן׳ וינישתי, שתמך בהדפסת מחזור לימים נוראים (מחזור ליום כפור), עם פירוש והוספות, (תקל״ט); דוד הלוי קאראסו, משה ן׳ נחמיאש וגדליה ייני, שתרמו להדפסת ספר "סוכת דוד" לר׳ דוד שירירו (תקל״ח); יוסף צלמונה, שתמך בהדפסת ספר "מרכבת המשנה", ח״ב וח״ג לר׳ שלמה ב״ר משה מלבוב (תקמ״ב); יצחק שמואל מודיליאנו, שבביתו נתארח ר׳ אברהם שמואל מיוחס מירושלים בשלושת בקוריו בשלוניקי; שלמה ן׳ חסון, תרם להדפסת ספר "מנחת בכורים" לר׳ מיוחס בר שמואל (תקי״ב), נפטר בתקמ״ג.

אין ספק שהיו עוד גבירים שתמכו בידי הרבנים והעניים בהעלם שמם, וזכרם לא הגיעו לידינו.

ג) הווידויים במחזור ליום כיפור משנת תקל״ח—תקל״ט, דפים רל״א—רל״ח

אכלתי ושתיתי דברים הצריכים ברכה לפניהם ולאחריהם ולא ברכתי, אכלתי בשר ודגים בזה אחר זה בלא נטילה בינתיים, אכלתי חדש, אכלנו קודם קדוש והבדלה, אכלנו מאכלות שהוחמו בשבת, אכלנו עם נשותינו בטומאת נידתם בקערה אחת ושתינו בכלי אחד, אכלנו דבש של גוים במקום שמערבים בה תירוש, אכלנו ושבענו והותרנו ולא נתננו חלק השם לעניים, אחזותי באמה והשתנתי, את אשת חברי טמאתי, את זכר משכבי אשה שכבתי, אשמנו באשמת העם על כי לא הודענו להם את חוקי האלהים ואת תורותיו.

בזיתי תלמיד חכם, בזיתי אשת אבי, בזיתי אחי הגדול, ברכנו ברכות הצריכות לברך מיושב מעומד, ומעומד מיושב, ברכנו בתפילין שעברו עליהן שביעית שלא נבדקו.

גנבתי כסף ושוה כסף, גלחתי פאת ראשי ופאת זקני, גרמנו בעונינו מיתת בנים קטנים, גאינו ולבשנו טלית תלמיד חכם ליהנות מהבריות, גלינו פנים בתורה שלא כהלכה, גילינו סוד חברינו וסוד בית דין, גרענו שארה כסותה ועונתה של אשה.

דברתי לגוי ולגויה לעשות בשבת דבר האסור, דברנו בשבח הגוי, דברנו בבית הכסא, דנינו יחידים.

הלכתי בגלוי ראש, העברתי תער על בשרי, הרהרתי באשת איש, הוריתי הוראה בפני רבי, הסגתי גבול, התחזקתי בחלוקת, הרגתי כינה בפני חברי, הטלתי אימת יתירה בתוך ביתי, הסתכלתי בקשת הרבה פעמים, הסתכלתי במראה, בנשים, בבגדי צבועים של אשה, התפללנו ביחיד וביטלנו תשעים אמנים וארבע קדושות ועשרה קדישים ומאה ברכות, הלכנו בחוקות הגוים, הלכנו בקומה זקופה, הרבינו שפחות.

ויעדנו עצמנו למחלוקת בקשר של רשעים.

זלזלתי מורי ורבותי, זלזלנו במים אחרונים ופרטי דיני נטילת ידים בלי כח גברא, זלזלנו בכבוד בית דין ובכבוד שלוחם, זלזלנו בכבוד יום טוב שני של גליות.

חמדתי ממון אחרים, חמדתי נשים נכריות חבקתי אותם ונשקתי אותם, חללנו שם שמים בסתר ובגלוי, חפינו על עוברי עבירה ובקשנו להם זכות לפוטרן.

טעיתי בהוראה, טעיתי בדיני ממונות, טמאינו עצמנו בעריות ומאכלים ומשקים טמאים וטומאת הנידה.

יחדתי עם נשים, ישנתי על ערפי ופני למעלה, ישבנו בישיבת בתי כנסיות של עמי הארץ, ישבנו בבית־ועד מינים ואפיקורסים, ישבנו בגאוה ובוז בבית הכנסת, ישננו חוץ לסוכה, ישננו בלא למוד תורה בלילה.

כניתי שם רע לחברי, כעסתי כמה פעמים על חברי.

לויתי ברבית, לקחתי רבית קצוצה, לקחתי אבק רבית, לקחתי שוחד דברים ושוחד ממון ושוחד מאוחר, למדנו תורה לקנטר ולהתייהר ולהתלבש בטלית של תלמיד חכם ליהנות מן הבריות, למדנו תורה לגוי, למדנו פשטי התורה ופנינו עורף בסודותיה, למדנו תורה שבכתב בלילה והגברנו הדינין.

מסרתי ממון חברי בידי גוי, מאסנו מהיות עם הצבור, מאסנו בדירת ארץ ישראל ולא קיימנו ישיבתה בשמחה, מאסנו בחיינו במאורעות הזמן ולא צדקנו עלינו את הדין על כל הבא עלינו. נתתי יד לפושעים, נהנתי מסעודת חתן ולא שמחתיו, נהגנו היתר בקול באשה ערוה.

סודי התורה גילינו לאומות העולם.

עשיתי כעורכי הדיינים, עשיתי עול במשפט, עויתי הדין, עברתי על דברי חכמים ותקנתם, עשינו המדרש עיקר והמעשה טפל, עשינו מלאכת ה׳ רמיה, עסקנו עם הצבור שלא לשם שמים.

פרשתי מן הצבור, פתחתי כתב סתום וחתום ששלח חברי לאחרים.

ציערנו נפשנו בסיגופים, עודנו השרץ בידנו ולא שבנו מתעיתנו, צרי עין היינו בממונינו ובממון חברינו.

קרצתי בעיני ומללתי ברגלי, קנא קנאתי שלא לשם שמים, קשרתי קשרים תוך הקהל שלא לשם שמים.

רדפתי אחר השררה, רכלתי, רגלתי, רמינו את רענו בהונאת ממון ובהונאת דברים, רפואה עשינו בשבת לחולה שאין בו סכנה.

שתיתי יין נסך וסתם יינם, שכחנו מלהזכיר הגשם והמטר בעונתם.

תרתי אחר לבי ואחר עיני, תשובה ותענית עשינו ופרסמנו לבני אדם.

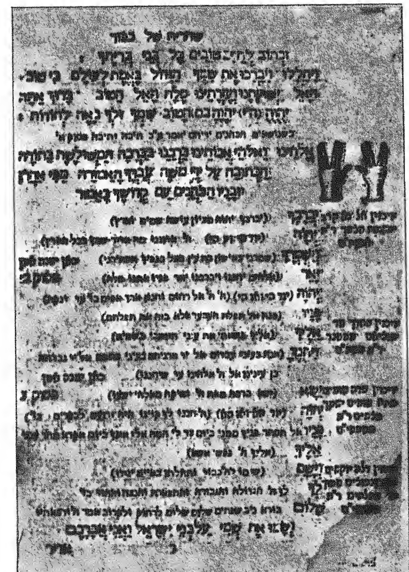
1 עדות ר׳ משה לדידי בספר "שער אשר", ח״א, י״ד, סי׳ ט׳ דף ט״ו.

2 "דבר משה", ח״ג, י״ד, דף כ״ז, ב׳; רוזאניס, ח״ה, עמוד 24; דוד א׳ רקנטי, מחזור שלוניקי לראש השנה, תשכ״ג, עמ׳ י״ט.

3 ר׳ בנבנשטי גאטינייו, "מצרף לכסף", ("תרומת כסף") דף ל״ד, ב׳.

4 האחרון בהם הוא ספר "מזבח אדמה" לר׳ מיוחס בר שמואל. רב״ג נפטר בזמן ההדפסה.

5 "אהל יוסף", דף ק״א, ב׳.

עמוד מתוך מחזור ליום כיפור,
שלוניקי, תקנ״ג.

Una foja de Mahzor de
Kippur, Salonique, 1793

6 עוד מהתחלת המאה השבע־עשרה אנו רואים את בני משפחת מולכו עולים ומתיישבים בירושלים. באותה תקופה נסע לעיר הקודש ר׳ שלמה ב״ר דוד מולכו, שהיה מגבירי ורבני שלוניקי. שם, בירושלים, ״החיה נפשות רעבות וכל לב צר ונדכה מצא אצלו מנוס ומחסה״. הוא כתב שלושה ספרים: ״שמן משחת קדש״, פירוש על שיר השירים על דרך הסוד ופיוטים ושירים משלו על דרך הקבלה, (תקל״ט); ״שמן זית זך״ על עניני קבלה (תקל״ט); ו״שמן המור״, שלא נדפס. נפטר בירושלים בשנת תקמ״ח. גם ר׳ שלמה ב״ר אברהם מולכו התיישב בירושלים, ומשם נשלח בתור שד״ר לטורקיה האירופית ונפטר בשלוניקי בתקופת שליחותו.

7 ר׳ שלמה כתב עוד שבעה ספרים. רק שנים מהם הופיעו בדפוס: ״שלחן עצי שיטים״, תקכ״ב ו״שערי נעימה״, תקכ״ד.

8 [אולי מפני שהרבנים הספרדים לא השתמשו בכינוי ״גאון״ בצורה שגרתית].

9 ״ראש משביר״, ח״ב, אה״ע, סי׳ ל״ג, דף ע״ב, ב׳.

10 שם, דף מ״א, ב׳ [כלומר, אשר ממנה יצאה תורה והנקראת ארץ של חכמים].

11 [תרגום מילולי מאיספניולית שפירושו, שלא יענדו].

12 מהמשך העניינים אי אפשר לתרגם ״קומפליאר״ מלשון ״קומפלאס״, כלומר ״לחרוז חרוזים״. אפשר שכוונתו ״קופליאר״ (בלי מ׳), לעשות זוגות. להצטרף לזוג אולי כדי לרקוד. והרי נוסח ההסכמה במקורו: ״וכן ראיתי בהסכמות הראשונים וז״ל: קי נו פואידין לאש מוג׳ריש קי שי אשינטאן אל טאלאמו דילה נוב׳ייא וישטיר שאלבו קי פיריג׳י פריטו, אי נו פואידין טאנייר אומבריש דילאנטרי לאש מוג׳יריש אין פיישטה דישפואיש די קומיר, ני פואידין לוש טאניידוריש קומפליאר אה ניגגונה מוג׳יר, ני מושה, ני קאזאדה, ני ג׳יקה, ני גראנדי, ני מוג׳יר אה אומברי, אין ניגגון לוגאר די פיישטה״. (״אורחות יושר״, דף קמ״ב, ב׳).

13 ההסכמה הזאת היתה קדומה ונהוגה ברוב הקהילות בטורקיה, לכן שיבחו הנוסעים הלועזים מדור לדור את היין של היהודים.

14 באיספניולית ״אשוגאר אי קונטאדו״, כלומר, נדוניה (בכלי בית ובגדים) ומזומנים.

15 קארל בראון־וויסבאדן, שם. עמ׳ 236.

16 [הלצות־מליצות, כתובות אבל וצער].

17 המקום הזה נקרא אצל היהודים בכוף המאה השמונה־עשרה, גם ״סינקו פלאטאנוס״, והוא ידוע בשם ״ביש ג׳ינאר״. ישמעאל ביי משיריס, בהיותו מושל כללי בעיר, בסוף המאה השמונה־עשרה, קישט את המקום הזה עם קייוסקים יפים. האגודות היהודיות מכל הסוגים היו מארגנות שם טיולים ופיקניקים.

18 ״דבר משה״, ח״ג, א״ח, סי׳ י״ג, דף י״ג, א׳.

19 ״שלחן גבוה״, ח״א, דף ג׳, ב׳.

20 ראה בנוגע למועמדות ר׳ חיים דוד אבואלעפיא לחכם באמשטרדם, עמנואל, ״קשרים בין קהילות שלוניקי ואמסטרדם״ גינזך סלוניקי, קובץ א׳, תל־אביב תשכ״א, עמ׳ 25—33.

21 כ״י ספריה, לאומית, מ׳ 1278, Heb.8

22 החכם שלמה רוזאניש בספרו ״קורות היהודים בטורקיה״ ח״ה, עמוד 33—35, כתב בטעות שבתקופה שאנו עסוקים בה באו לשלוניקי אנוסים מספרד ופורטוגאל. הוא הושפע ממה שכתבו לו שני מורים משלוניקי שהעתיקו ציוני מצבות בלועזית ובעברית, וחשבו שהם של אנוסים. גם אחי המשכיל חיים הי״ד ואני העתקנו את הציונים האלו, אולם הם אינם שייכים כלל וכלל לאנוסים. הם נכתבו על מצבות של יהודים שבאו מאי־טליה, ובפרט מליוורנו, עוד משנת הת״ע. רוב השמות על הציונים האלו, שחשבו אותם לאנוסים, למשל וילאשקו, אלמידה, מורפורגו, מיראנדה, פירנאנדיש ועוד, מופיעים בהסכם שמורשי העיר עשו בשנות ת״ץ ותק״ד עם ה״פראנקוס״ יוצאי איטליה.

23 הוא לא היה אנוס. מקורו מליוורנו. לפי ר׳ משה אמארילייו, ״דבר משה״, ח״ג, דף מ״ב, ב׳, ״יחידי ליוורנו יע״א שבאו לעירנו יע״א... קורין לבניהם בשעת מילה... רפאל חי״.

24 כתב יד בבית מדרש לרבנים שכטר, ניו־יורק.

25 שבועות דף ו׳, ב׳ — כינוי רומי, Rofulus, לשר צבא או טריבון.

מלחמות טורקיה והשפעתן על יהודי שלוניקי
תקמ״ב–תק״צ (1782–1830)

מלחמות ומרידות בזמן שולטן שלים השלישי

ו בזמן שממשלות אנגליה, צרפת, אוסטריה ורוסיה היו פורחות ומתקדמות באופן מפליא, היתה טורקיה הולכת ויורדת מכל הבחינות. תיאבון רוסיה לספח אליה את כל הקרימיאה, את ביסאראביה, מולדאוויה ואף את קונסטאנטינופול, היה כביר וחזק. עוד לא נחו הטורקים מהמלחמה האחרונה והרוסים כבר מצאו אמתלה להתנפל שוב על טורקיה בשנת 1788. באותה שנה התקיפה גם אוסטריה את טורקיה מצד צפון, וכבשה את בלגראד וחלק גדול של סירביה (1789). לאושרה של טורקיה מת הקיסר יוסף השני בזמן המלחמה (1790), ואחיו ליאו־פולד, שמלך במקומו, כרת ברית איתה והשיב לה כל הערים שכבש אחיו ובכללן בלגראד (1791). אולם הרוסים גברו גם הפעם על הטורקים וכבשו חלק מביסאראביה ומקרימיאה.

בינתיים מת שולטן עבדול חאמיד הראשון ומלך במקומו שולטן שלים השלישי (1789). השולטן הזה שאף לתיקונים ולהתקדמות. היו לו יועצים צרפתים ואנגלים, ובעזרתם התחיל לעשות תיקונים וסדרים לטובת המדינה, וארגן צבא מודרני. אולם היניצ׳ארים התנגדו לו בכל תוקף, הוא לא יכול לעמוד בפניהם, ורסן השלטון היה רפה, ולמעשה נשמט, מידיו.

עקב האנארכיה הזאת ועקב המלחמות עם רוסיה מרדו בשולטן כמה וכמה משרי המדינה, בפרט בבלקן ובמוריאה. אחד מאלה, פאזוואן אוגלו, מרד והתבצר בווידין. ישמעאל ביי משיריס, אף כי מפעם לפעם גם הוא לא היה מהשרים הנשמעים לאדוניו, אסף ששת אלפים סיפאאים (פרשים), ויצא להילחם נגד פאזוואן אוגלו. בסביבות שלוניקי היו גדודים שונים נכנסים לעיירות הקטנות ולכפרים ולא יצאו משם עד שקיבלו סכומים גדולים ככופר. אחרים היו אורבים בדרכים, מלסטמים את הסוחרים, או היו תופשים אותם, ולא ישלחום לחפשי טרם יקבלו ממשפחותיהם סך גדול בעד פדיונם. ישמעאל ביי הצליח להחליש את הגדודים האלו ולהבטיח את הדרכים בין שלוניקי ושיריס ובין שיריס וכמה כפרים שהיו ״מסתחרים״ — כלשון הרבנים — עם העיר הפוריה הזאת.

עוד לא שקט המרד של פאזוואן אוגלו והנה התקומם נגד השולטן גם אלי פאשה מיאנינה. הוא כבש חלק גדול של המוריאה והגיע עד ויררייה. אלי פאשה דרש מתושבי ויררייה, לפי הקונסול הצרפתי קויזינרי, מס כפול ממה שהיו משלמים לפאשה של שלוניקי. זה האחרון וכן ה״ביי״ם לא יכלו להושיע. באותו זמן היה הפאשה של שלוניקי מושל על שטח של שבע מאות מילים מרובעים. אלי פאשה כבש חלק מהשטח הזה, נכנס אף לקאשטוריאה, ושאף להשתלט על שלוניקי. באותן השנים התקוממו גם האלבאנים נגד השלטון המרכזי. היו להם ספינות מזויינות שהתקיפו את האוניות היוצאות משלוניקי או הבאות אליה. בחוף העיר היתה אמנם אוניית מלחמה טורקית, אולם רב החובל לא יצא מחוץ לנמל כי אם לעיתים רחוקות. אלי פאשה היה שבע רצון מהמצב הזה והיה מצפה לשעת כושר להתקיף את העיר. האנארכיה הזאת הזיקה כמובן למהלך התקין של המסחר בין שלוניקי וחופי פראנקיה, ובגלל מצב זה היו האניות היוצאות מהעיר בשנת 1793 נוסעות קודם למארסיליה בלוויית אוניית מלחמה צרפתית ומשם חוזרים לחופי איטליה. אחרי שפאזוואן אוגלו השלים עם השולטן הוא התקומם שוב נגדו (1800) וערך מלחמה נגד הפאשה של בלגראד. שנה אחרי זה מרדו היינצ׳ארים במוסטאפה, הפאשה של בלגראד, והרגוהו.

בינתיים כבש נאפוליאון את מצרים, ואת יפו וסביבותיה (תקנ״ח—1798). הטורקים לא טמנו את ידם בצלחת ונלחמו עימו. הוא נאלץ לעזוב את מצרים וארץ ישראל, ולבסוף כרת ברית עם טורקיה (1802).

חמס הממשל המקומי וצרת המלחמות

בשנים הללו היתה העיר מנוהלת על ידי פאשה בעל דרגה של ״שלשה זנבות״ [1], ו״מוללה״ ממדרגה ראשונה. הפאשה היה רודן כל יכול, וה״מוללה״, הדיין הגדול, היה בדרך כלל לוקח שוחד ומעוות את הדין, במקום לעשות משפט. קשה מאוד היה ליהודי לזכות בדינו אם בעל הדין, מתנגדו, היה טורקי. היו מקרים שאפילו בעלי דין טורקיים בתביעה נגד יהודים, ביכרו את

משפט "החכם באשי" על משפט הקאדי או ה"מוללה". מלבדם עוד היו באותם הימים שרים בתואר "ביי" וה"יינצ'יר־אגה", ראש היניצ'ארים, שהיה איש תקיף ובעל השפעה רבה.

לפי המנהג אז, תפקידו העיקרי של הפאשה היה להתעשר בזמן הקצר ביותר, לפני שיסלקוהו ממשרתו. ה"פאשאליק" של שלוניקי היה כולל כשבע מאות מילין עם אוכלוסין של כשבע מאות אלף נפש, ולפאשה היתה הכנסה רשמית חשובה. למרות זאת הוא היה דורש, ומקבל, סכומים גדולים מהתושבים, ובפרט מהנוצרים והיהודים, בטענות שונות. באותן השנים היה המושל הכללי מוסטאפה פאשה, הנשוי לאחותו של שולטן שלים, עשיר בזכות עצמו. מסופר כי היה נותן לאשתו חמישה־עשר אלף גרוש לחודש, היו לו חמש מאות משרתים ומשרתות ומאה וחמישים סוסים, והוצאותיו עלו לחמישה־עשר אלף גרוש נוספים. הוא היה היחיד אז, מבין הפקידים הגבוהים, שלא רדף אחרי הממון. לא כן היניצ'ארים, השרים, ה"ביים" וכמה "פאשאס" אחרים, שהיו עושקים וחומסים את היהודים. בצדק התרעמו רבני הזמן על המצב האיום הזה. ר' אברהם קוב'ו, הרב הראשי אז, כתב: "ישראל בידי אדונים קשים... דשים אותו כדבילה... והם לדמ"ם יארובו סלעים דינרין... ויאכלו את ישראל... וראה כי עמך ישראל דחופים וסחופים ומעונים ויתרוש"שו הבנים" [3]. ור' חיים אברהם בכר שבתי כתב: "קדמו צרים... צרי אלפים מר צורח. אהה ה' אלקים תן להם כפעלם השב גמולם... מות יומת הרוצח ומחה ה' כל הרע אויב בקדש" [4]. ר' שמואל חיים ור' יעקב ן' חסון הביעו את התמרמרותם אף הם במלים אלו: "עד מתי יהיה זה לנו נצטער וניזיל בידי אדונים קשים... אומה של בוזזים, בידיהם זימה לחשוב מחשבות, היכא דקיימי זוזי מוציאין מיד המוחזק, מכין ועונשים שלא מן הדין, כי אין חסד ואין אמת" [5]. גם רבני מתא: ר' יוסף ן' יעיש, ר' אברהם גאטינייו, ר' חיים יוסף הכהן ן' ארדוט, בהסכמתם לספר שו"ת הרשב"א, ח"ד (שלוניקי תקס"ג), כתבו: "ישראל קדושים נתונין למטה דרוסים... להתם ולכלה או לעקר אשר בשם ישראל יכונה".

לדאבון הקהילה פגעו בה גם אסונות טבע באותן השנים. בשנת תק"ן (1790), כותב נוסע צרפתי, היה מפל־שלג, והמים הרבים שטפו כמה וכמה פגרים של בית הקברות הטורקי מצד שער הווארדאר. הפגרים הרקיבו, האוויר הבאיש ו"יותר מחצי האוכלוסין [של העיר] מתו כתוצאה מהמאורע הזה שהרעיל האווירה" [6]. בשנת תקנ"ד (1794) עשה השולטן פיחות הכסף ולא היה שווה כי אם חצי ערכו. בשנת תקנ"ח הופיעה שוב המגיפה בעיר.

אם בעקב המגיפה אם לשם הגנת העיר נגד המורדים במלכות, לא הרשה הפאשה אז לשום אוניה ולשום איש נכרי להיכנס לנמל או לעלות לחוף. הפאשה תיקן את החומות והמגדלים, אסף לתוכם כל מיני נשק ותחמושת, וחייב את החיילים לערוך אימונים מהבוקר עד הערב [7].

לרגלי המרידות התדירות לא היתה אפשרות לייצא הסחורות לא לאיטליה ולא למצרים. אחרים איבדו את הונם באיטליה. קרה מקרה שיהודי שידך את בתו לבחור, שהיו לו עסקים בליוורנו. המשודך מיאן לשאת את משודכתו בטענה שהצרפתים נכנסו לליוורנו "ושללו שלל רב והוא לא ידע מה נעשה בממונו". הרב הראשי, ר' יוסף ן' יעיש, שנשאל על העניין הזה, פסק שיתירו לו את השבועה ויבטלו השידוכים [8]. עוד נשאלו ר' יוסף ן' יעיש ור' חנוך פיפאנו על יהודי שהיו לו נכסים בליוורנו והצרפתים החרימו את רכושו [9].

הואיל והמלחמה נגד נאפוליאון היתה כרוכה בהוצאות גדולות, דרש השולטן מנתיניו מלווה חובה בסך שמונה־עשר מיליון גרוש. יהודי הקיסרות נאלצו ללוות כספים כדי לשלם את חלקם בסך שמונה מאות אלף גרוש.

ההסתה של הרוסים נגד טורקיה הביאה את פריה המר. בסירביה התקומם נגד השולטן גיאורג פיטרוביץ' (הידוע בשם קאראגיאורג) ושחרר את בלגראד (1804). הרוסים תמכו בידי המתקוממים בכל מקום שהם.

ר' אברהם גאטינייו, אחד משלושת הרבנים הכוללים אז, מודיע לנו דרך אגב על הצרות הרבות שהתרגשו על יהודי שלוניקי באותן השנים, ועל מלחמת אזרחים שפרצה בתוך העיר: "שלוניקי... נפלה מאיגרא רמא לבירתא עמיקתא. רעות רבות וצרות, דבר אשר לא ישוער מרוב ההוצאות... רבו ההוצאות מהמלחמות בכל שנה ושנה". זה עשר שנים "הן חסר הן יתר", הוא מוסיף, שהצרפתים נכנסו למצרים "ונתמעט המשא ומתן. עוד רעה חולה בא על צווארינו. קול תרועת מלחמה במחנה להלחם עליה תוגרי העיר עם המשנה מושל העיר [10] וכבשו התוגרים מגד־

לות העיר [11], והיו בורחים [פורחים] באויר העיר הקובארדא״ש (כדורים מתפוצצים) כגשמים ומהם [מהקובארדא״ש] רבים היו באים בחצרותינו ותלי״ת [ותודה לאל יתברך] שלא נגעו [הקו־בארדא״ש] בשום א׳ מישראל. אמנם הגענו עד שערי מות והוצרכו המשנה והשרים כדי להצילם מהם להביא מחוץ לעיר כמה אנשי פלשתים ותמלא הארץ אותם, והלך סך עצום גדול מהוצאות כוללות העיר, שנתנו סך עצום בעד עדת ישראל, חלק המגיע עלינו. ואחרון הכביד... שגזר אומר המשנה לנו עדת ישראל לבנות ולתקן חומת העיר... כמה אנשי בני עמינו מחללים כמה שבתות ע״כ [על כרחם] שלא בטובתם ונתנו כוללות העיר סך עצום גדול כדי להצילם ולא עלתה על ידינו״ [12].

אין להתפלא איפוא אם חובות הקהילה עלו לשש מאות ״כיסין״, סכום גדול מאוד באותה תקופה.

באותן השנים בערך, כלומר בסוף המאה השמונה־עשרה, העלילו הערלים (היוונים) על שלו־ניקי עלילות ברשע על היהודים. אז נאלץ ר׳ אברהם גאטינייו למסור עצמו על קידוש השם, ללכת ולהראות לפני השרים צדקת היהודים, ״וה׳ המשיך עליו חוט של חסד ממרום ויצאו הערלים בפחי נפש״ [13].

כמו בכל שעת משבר גם הפעם נכנסו הרבנים בעבי הקורה ותפשו דרך כדי להרים ראש. הם, בלוויית מורשי הקהילה, הסכימו וגזרו שכל יהודי ״יחד עשיר ואביון, כגר כאזרח, ויתומים ואלמנות ועל רבנן הי״א [ה׳ ישמרם אמן] שיפרעו שכירות הבית משנה א׳ לכיס כוללות העיר... להציל ממות נפשם״. אולם ה״אורחים״, כלומר הפ׳ראנקוס יוצאי איטליה, שנתפשרו בזמנו עם מורשי הקהילה, שוב מיאנו לשלם. ר׳ אברהם גאטינייו הודיע להם שצרכי העדה מרובים ואין ביכלתה לשאת בעול כל ההוצאות האלו, היוצאות מן הכלל, והם מחוייבים להשתתף, מה גם כי מזמן ההסכם הישן עד אז הוכפלה ה״עריכה״, כלומר מס הקהילה, והגאבילה של הבשר היתה כפולה ומכופלת. מעולם לא תיארו לעצמם מורשי העיר דאז, חותמי ההסכם ההוא, שהעיר שלוניקי תבוא למדרגה זאת. ההוצאות של הקהילה היו כל כך גדולות שאף תלמידי החכמים, שבדרך כלל היו פטורים מלשלם מס, השתתפו מרצון ושלמו ״למחצא לשליש ולרביע״ [14].

עזרת רוסיה ליוונים

בשנת 1807 ערכה שוב רוסיה מלחמה עם טורקיה ולקחה ממנה את כל חבל מולדאוויה ווּאלאכיאה. הצי האנגלי נכנס לדארדאנילים, והטורקים הכינו את עצמם להתקיפם. רק כשראו האנגלים שרעה נגד פניהם, נסוגו אחור. אולם התשועה הזאת לא הועילה לשולטן. הייניצ׳ארים הורידו אותו מכסאו והמליכו במקומו את שולטן מוסטאפה הרביעי בן עבדול חאמיד הראשון. אולם גם הוא לא מלך אלא שנה אחת, כי נהרג על ידי הייניצ׳ארים יחד עם השולטן הקודם, שלים השלישי. לבסוף המליכו את שולטן מחמוד השני, אחיו של שולטן שלים הנהרג, שהיה הנצר היחיד לבית עושמאן. אפשר להבין את האיבה הגדולה שהשולטן הזה שמר בליבו כל השנים נגד החיילים האלו שהמיתו את אחיו וכמה מהשרים החשובים.

מחמוד השני מצא, עם עלותו לכיסא מלכותו, אנארכיה מזעזעת בקיסרות כולה. קול המרד נשמע בכל מדינה ומדינה ובכל עיר ועיר. המלחמה עם רוסיה רוששה את אוצרות המלוכה, לכן כמנהג כמה שולטנים בשעת משבר, הוא ציווה, בשנת 1810, להחרים מהיהודים והנוצרים את תכשיטי הכסף והזהב שלהם וכן את קישוטי בתי הכנסת ובתי תפילתם, כדי לשלם את הוצאות המלחמה עם רוסיה. בשנת 1812 לרגלי פלישת נאפוליאון לרוסיה נאלצו הרוסים לכרות ברית עם טורקיה. לאסונה של טורקיה לא נמצאו אז שרים בעלי כישרון (כקייפורלי, במאה השש־עשרה), שיכלו לנצל ההזדמנות החשובה הזאת ולדרוש מרוסיה להשיב להם כמה מהערים שלקחה מטורקיה במלחמות הקודמות; להיפך, באופן פאראדוכסלי נאלצה טורקיה לוותר על ביסא־ראביה לרוסיה.

תעמולת האיבה הדתית והגזעית של רוסיה נגד טורקיה בקרב עמי הבאלקאן הנוצרים נשאה פרי. היוונים יסדו בשנת 1815 אגודה בשם ״היתיריאה פ׳יליקי״ (Heteria Philike), כלומר אגודה ספרותית פוליטית שלאמיתו של דבר היתה תנועה מהפכנית, אשר מגמתה שחרור יוון מעול טורקיה. בשנת 1821 הגיע כבר מספר חבריה למאתיים אלף, בכל ערי טורקיה ואיי הים.

המתקוממים היוונים וסבל היהודים

בשנת תק״ף (1820) התקוממו היוונים בגלוי נגד השולטן, ובראש המתקוממים בכל מקום עמדו בדרך כלל הכמרים. הואיל והפטריארך של עיר הבירה נחשד ע״י הטורקים שהוא חבר למורדים תלו אותו בפני קהל ועדה (1821). זאת לא היתה הפעם הראשונה שהטורקים הרגו פאטריארך יווני, אולם בפעם הזאת גרמה ההוצאה להורג צרה גדולה ליהודים.

בין הצופים בחזיון התליה נמצאו, במקרה, שלושה יהודים. הטורקים חייבו אותם לקחת את גוויית הפאטריארך המת ולהשליכה לים. היוונים הממורמרים העלילו עלילות, כמנהגם, והעבירו קול בכל מקום כי היהודים התקיפים של קושטא הם הם שדרשו מהטורקים להמית את הפאטריארך שלהם. השמועה הכוזבת הזאת עוררה סערה וזעם בין היוונים בכל מקום. האיבה הדתית והגזעית ששלטה מדור לדור אצל היוונים נגד היהודים, התעוררה מחדש, ורבים היו היהודים במוריאה ובמקומות אחרים, שנהרגו בידי היוונים בשנים הללו (ההיסטוריון פראנקו העריך אותם לחמשת אלפים) [15]. כמה מהסוחרים שהעיזו לצאת משלוניקי בלי הגנה חזקה נהרגו ונשרפו. רבני הזמן: ר׳ יעקב מנשה (בספרו ״באר המים״), ר׳ אברהם דוד (בספרו ״תפארת אדם״), ר׳ דוד הלוי קאראסו הזקן (בספר ״ידי דוד״), ר׳ שמואל גאטיניו (בספר בן אחיו ״צל הכסף״), ור׳ אשר קוב׳ו, שהיה אז צעיר לימים (ראה ספרו ״שער אשר״), ועוד, מסרו לנו עדויות מזעזעות על כמה מהיהודים האומללים האלו שנהרגו בים או ביבשה ע״י היוונים, השודדים והמורדים, והתירו את נשי הקדושים האלו מעגינותן. בין הקרבנות היה גם אהרן, בנו של הרב הכולל ר׳ משה ברכה, שנהרג בשנת תקפ״ה (1825) בגומירג׳ינה, באישון לילה בהיותו ישן.

בין הידיעות שהניחו לנו רבני הזמן על המרד הזה כדאי לרשום את אלו: הדיין ר׳ יעקב יוסף מודיאנו כתב: ״מה גם דאלו ערלים הרשעים המורדים במלכות הורגים אותו לגמרי וגם שורפים או קוברים אותו כדי שלא יפילו על אחיהם הערלים דמי ג׳ירימיט (כופר הדם) כשימצאו אותם התוגרמים״ [16]. ר׳ יוסף הכהן ן׳ ארדוט, אז הרב הראשי, כתב: ״והנה עבדיך מוכים ומעונים ברשעת הגוים פצע וחבורה״ [17]. ר׳ שמואל גאטיניו אף הוא העיד על תוצאות המרד הזה ליהודים: ״ש׳ תקפ״א שנת בצורת היתה, צוק״ה על גבי צוק״ה מחמת מרדין שמרדו הערלים היוונים לאדוניהם הוא אדונינו המלך יר״ה ומחמת זו בחג הסוכות שנת תקפ״ב עברו עלינו מי המרים להמציא לולבים... ובאלף צרות... נזדמן לנו כמו ט״ו לולבים״, בלי הדסים [18]. ור׳ אשר קוב׳ו ראה בצרות האלו חבלי משיח: ״דכיון שבדור הזה שאנחנו עומדין בו קא חזינן כי קרוב יום אידם... וצרות רבות ותקופות זו לזו באות ואין יום שאין קללתו מרובה מחברו וחסרון כיס קשה מכולם ודאי דימהר ויחישה [המשיח לבוא] עלינו״ [19].

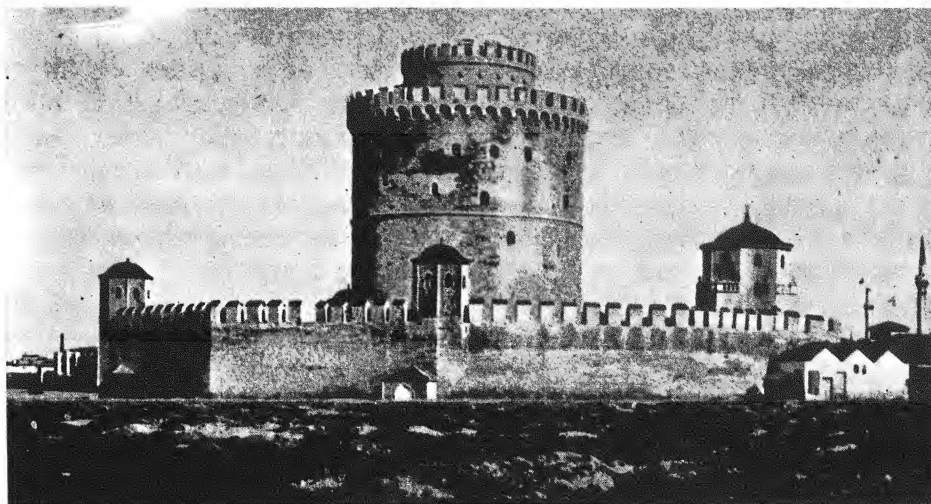
לפי ההיסטוריון בר הסמכא ייורגה, הרגו היוונים אז בטריפוליטסה, שלושים ושנים אלף טורקים. כנקמה על כך ציווה עלי פאשה בשלוניקי להרוג כמה כמרים יוונים שנחשדו בעזרה למורדים.

הריגת הייניצ׳ארים

למרות ששולטן מחמוד היה עסוק מאוד עם המורדים בסירביה וביוון, הוא מצא שעת כושר להיפטר מהייניצ׳ארים ולנקום גם את נקמת אחיו ושריו הנאמנים שנרצחו על ידיהם. ב־15 ביוני 1826 הוציא צו להרוג את כל הייניצ׳ארים בקיסרות, ואכן בצורות שונות הומתו עשרים אלף מהם. אחמיט ביי מצידו הרג את שלושת אלפי הייניצ׳ארים שחנו בשלוניקי. בדרך כלל היו כל עמי טורקיה שבעי רצון מפעולה קיצונית זו, מפני, שהייניצ׳ארים היו, כמו שראינו, מכשול חמור בדרך התיקונים של הקיסרות ומפגע רציני להתקדמותה. אף היהודים נחלצו עתה מהצרה הזאת, שהיתה מעיקה עליהם דור אחר דור. בזמן ההריגה התחבאו כמה מהייניצ׳ארים בבתי היהודים וניצלו. אפשר שבהזדמנות זאת ביקש ר׳ שאול מולכו, אז אחד מהדיינים החשובים, מהפאשה להרוג יהודי אחד שהיה מכונה ליאג׳י ״איל פ׳ארינירו״ (מוכר הקמח), שהיה מוסר את היהודים בידי הייניצ׳ארים, ולא רצה לחזור למוטב [20].

הריגת הייניצ׳ארים החלישה במקצת את כושר ההגנה הצבאית של המדינה. היוונים המשיכו להתקיף את צבאות טורקיה. תושבי קאסאנדרה, ליד שלוניקי, שהתמרדו הגיעו כמעט עד שערי העיר. אחמיט ביי מושל שלוניקי ציווה לחזק המגדלים ולבצר החומות, ובהזדמנות זאת השתמשו הטורקים אף באבני בית החיים לשם כך [21]. בגלל מלחמת טורקיה עם היוונים מצא הצאר ניקולאי אמתלה להתקיף את טורקיה שוב, וצבאותיו הגיעו עד ג׳אטאלג׳ה (1829). האנגלים הגנו הפעם על טורקיה והכריחו את רוסיה להפסיק את המלחמה, אך טורקיה נאלצה לשלם לרוסיה פצויים

בסך שישה־עשר וחצי מיליון דוקאטים הולאנדיים, להניח בידי רוסיה את ג׳יאורג׳יה (גרוזיה) ומדינות אחרות בקאוקאז, וכן הסכימה להעניק עצמאות לנסיכי מולדאוויה וואלאכיה (רומאניה המודרנית). באותו זמן אילצו המעצמות הגדולות, צרפת, אנגליה ורוסיה, את טורקיה, להכיר בעצמאות יוון ונסיכות סירביה (1830); סירביה התחייבה מצידה לשלם סכום שנתי לטורקיה בעד עצמאותה. כך הלכה והתמוטטה הקיסרות הגדולה של טורקיה האירופית.

המגדל הלבן לפני שנהרסה החומה סביבו.

La Torre Blanca antes ke etcharon las murayas ke la entouravan.

מסחר ותעשיה של יהודי שלוניקי (תקל״ה־תקנ״ח — 1775־1798).

בשנים הללו עדיין היתה מאקידוניה איזור פורה. באותו זמן היו מייצאים משלוניקי לקושטא ארבעה מיליונים וארבע מאות אלף ״אוקות״ חיטה. לאירופה ולטורקיה היו מוכרים עשרה מיליון אוקות טבק, בעיקר את הטבק של ייניג׳י, המשובח בעולם.

השוק של שירון (שיריס), הסמוכה לשלוניקי, היה מפורסם בכל הבלקן, וכשלוש מאות כפרים היו נזקקים לו. בחורף בכל יום ראשון היו האיכרים באים למכור יבולם, בפרט צמר גפן, והסוחרים היהודים והיוונים — לקנותם. מנהג היה אז, שהסוחרים היו משלמים לכפריים בעד היבול עד חצי ערכו מראש. מספר היהודים משלוניקי שהלכו לסחור בשירון, והמשיכו ללכת שם עוד בהתחלת המאה התשע־עשרה, היה כל כך גדול, שסוחרי שירון היהודים רצו, מכח החזקות, למנוע אותם לבוא בגבולם, או לפחות שישלמו מס לקהילת שירון. ר׳ דוד הלוי קאראסו הזקן, שנשאל על העניין הזה, פסק שסוחרי שירון אינם יכולים למנוע את הסוחרים מלסחור שם וגם פטורים הם מלשלם מס, הואיל ושירון נמצאת באיפרכיה של שלוניקי והם משלמים מס בעירם [22].

הישוב היהודי בשירון היה כל כך חשוב באותן השנים שזכו לקבל עליהם רבנים מובהקים כר׳ חיים נסים רפאל מוצירי, פוסק ומחבר שמשם עבר להיות לרב בלאריסה; הפוסק והמחבר ר׳ מרדכי אסיאו; ר׳ אברהם דוד אישטרושה (משנת תרס״ד) גם הוא פוסק ומחבר; ר׳ אברהם דוד, מחבר ספר ״תפארת אדם״; הפוסק ר׳ מנחם הכהן ן׳ ארדוט; ואחרון חביב — ר׳ שמואל ן׳ חביב מחבר ספר ״אמר שמואל״ [23].

יהודי שלוניקי היו הולכים לכפרים שונים אחרים לפי חזקת אבותיהם ואבות אבותיהם, לא רק לקנות את יבול הארץ, כי אם אף לקנות חלב לעשות גבינה כשרה, ואסור היה ליהודי אחד להשיג גבול חברו. ״בעירנו״, כתב ר׳ יוסף ן׳ יעיש בערך בשנת תקנ״ב, ״פ[ה] ש[לוניקי] יע״א, נוהגים בה דיני חזקות בענין הצמר וגבינות שאין אחד נכנס בכפר שהחזיק בו חברו בכמה חומרות״ [24].

מסחר הצמר ותעשיות שונות: באותן השנים היתה תוצרת הצמר של שלוניקי כשלוש מאות אלף וחמש מאות אוקות. הואיל והיהודים היו צריכים לצמר בכדי לארוג הבדים לייניצ׳ארים, היה יהודי אחד חוכר מהשלטון את הזכות לקנות כמות ידועה של צמר (בהתחלה היתה

הכמות שלושים אלף אוקות, ואחרי איזה זמן — חמשים אלף אוקות, ועוד יותר), וברוב השנים היה מקבל זיכיון יחיד על כל הצמר. הזיכיון הזה היה נקרא "בייליק", והיהודי בעל הזיכיון היה ידוע בשם "ג׳ואה ויקייל". היהודי הזה היה מוסר את הצמר המיועד לייצור לפועלים היהודים לעבודתם, ואת השאר היה מוכר לסוחרים הלועזים. שום אדם לא היה יכול לקנות צמר מהרועים בלי לשלם מראש ל"ג׳ואה ויקייל" מ־5 עד 12 "לבנים" לכל אוקה צמר, וכן נראה מעדות ר׳ אברהם גאטיניו בשנת תק"ס: "יען מנהג עירנו יע"א שלא יוכל בעל הסחורה הנ"ז למכור סחורתו [צמר] לאחרים אם לא יטול רשות מהויקייל הבגד הנ"ז"[25]. בשנת תקנ"ד למשל היה ה"ג׳ואה ויקייל" נחמן רפאל מולייא ממונאסטיר הואיל ויהודי מונאסטיר לא קיבלו עליהם את החרם שלא להוציא צמר אל מחוץ לשלוניקי. הצמר של סביבות שלוניקי היה המשובח ביותר במזרח הקרוב ומחירו בשנת 1797 היה 22 "פארה" האוקה.

פועלים יהודים היו אורגים את הצמר בשביל הייניצ׳ארים. לכן היה טורקי אחד, המכונה "ג׳ואה ג׳אאוש", ממונה מצד השלטון להשגיח על איכות העבודה. הבדים האלו היו עבים והיו ידועים בשם "אבאד" או "ג׳ואה" (לכן נקרא בעל המונופול של הצמר "ג׳ואה ויקייל"). היהודים היו טווים אדרות נאות עד מאוד ומפורסמות ביפי הצבעים שלהן. כשלושים אלף חתיכות ארי־גים היו שולחים בכל שנה למארסיליה, מלבד האדרות שהיו נמכרות בטורקיה.

אסיף צמר הגפן היה מגיע עד שבעים אלף חבילות (או שבעה מליון אוקות), ומחירו היה אז גרוש אחד האוקה. חלק מיבול צמר הגפן היה נשאר בשלונקי. לפי עדות הקונסול הצרפתי בוז׳ור, בערך בשנת 1798, שכללה משפחת סאיאס את תעשיית הטוויה של צמר הגפן בעיר.

מלבד התעשיות האלו היו היהודים עובדים בייצור משי שהיה עולה בטיבו על המשי הידוע של ברוסה. עיבוד עלי הטבק היה גם הוא מעסיק הרבה אנשים: סוחרים, מוכרים, קונים ופועלים. בשנת תקל"ז היתה חזקת חיתוך הטבק או ה"טוטון", כפי שהיה ידוע אז, מיוחדת ל"בני הרופיט", שהיו עובדים בשביל "ערל אחד" בשם קולי ושותפו, ובשביל "טורקי אחד" בשם טוכסון אוגלי. בשנת תקל"ז קנו שמואל טיאנו, וידאל הכהן ואליהו ישראליג׳ה את החזקה מ"בני הרופיט", ומוכרי החזקה התחייבו שלא לחתוך "טוטון" (טבק) לגוים ולטורקים בלי רשות קוני החזקה, כל ימי חייהם. ההסכם הזה בין הקונים והמוכרים נחתם בחדש תמוז תקל"ז בפני הדיין ר׳ אברהם הלוי[26]. היהודים עסקו במלאכות שונות אחרות כגון: תעשיית הסבון, שהיתה תעשיה גדולה. היו שולחים סבון, בפרט למצרים ולאלג׳יר, בסכומים גדולים עד מאוד; המחיר היה חמשת אלפים "לבנים" למאה קינטאלים[27]. וכן היו בידיהם תעשיות הזכוכית, הצריפה, הצבעים, בניית הבתים, הדפוס, וכו׳.

מצבת הגביר הנדיב דניאל בורלא, שנפטר בתקנ"ד (1794). עם גיסו יוסף מזרחי עסק בשלוניקי בעסקי בנקאות, ביצוא תוצרת חקלאית ממאקידוניה, תראקיה ותיסאליה (טבק, עורות, גרעינים, אופיום, משי וכו׳), וביבוא מוצרים מוגמרים מאיטליה ועצים מבראזיל. תמך בהתמדה בכל מוסדות הקהילה, וסייע בידי הרבנים להוציא לאור את ספריהם. שני בניו, יוסף ומשה, הלכו בדרכיו.

Tomba del philantropo Daniel Bourla.

התרת יצוא הצמר

עוד לפני הריגת הייניצ׳ארים ביקשו הסוחרים היהודים מהרבנים להתיר להם את החרם של שנת הש׳ (1540) כדי שיוכלו למכור ולהוציא צמר אף מחוץ לשלוניקי, ככל יתר הסוחרים הלועזים. אחד מהרבנים הנשאלים על כך פסק כי על כל רבני העיר להתאסף כדי שיוכלו להתיר את ההסכמה העתיקה. כשנודע הדבר ל"ג׳ואה ויקייל", הוא "הפחיד את החכמים והרבנים שבעירנו יע"א במיני איומים וגזומים", ואסיפת הרבנים נמנעה בשל כך.

בינתיים הוציא שולטן מחמוד את הייניצ׳ארים להורג. אחמיט ביי, מושל שלוניקי, סגר את ה"בייליק", כלומר את המקום, שבו היו הפועלים היהודים טווים את הצמר ומייצרים את הבד שהיה מיועד בעיקר לייניצ׳ארים, וכל אנשי מקצוע זה נשארו לפתע מחוסרי עבודה. שוב נתעוררה השאלה אם להתיר לסחור בצמר בלי הגבלה, לייצא ולמכור אותו מחוץ לשלוניקי. ארבעה רבנים טיפלו בשאלה החשובה הזאת: ר׳ יעקב מנשה („באר המים", יורה דעה, סי׳ מ׳), ר׳ אברהם דוד ("תפארת אדם" י"ד, סי׳, נח), ר׳ אשר קוב׳ו, ("שער אשר" ח"א, י"ד, סי׳ י"ג) ור׳ אברהם גאטינייו ("צל הכסף" ח"ב, י"ד, סי׳ י׳), ופסקו להתיר להם את הדבר, כל אחד לפי שיטתו.

ר׳ אשר קוב׳ו פסק ששלושה רבנים מחוץ לעיר שאבותיהם לא קיבלו ההסכמה הזאת יבואו ויתירו החרם[28]. הסכימו עימו ר׳ נחמה שבתי ור׳ אברהם די בוטון. מצידו פסק ר׳ אברהם גאטינייו שאין צורך בהתרה כלל, ונתן טעם לדבר "כי נתמעט המשא ומתן מהעיר הזאת ותרד פלאים שכמעט רוב מבני עמינו הם עניים מרודים אין לחם ואין שמלה", ומסחר הצמר בלי הגבלה יביא ברכה רבה בקרב כמה משפחות.

רוב התעשיה והמסחר היה איפוא בידי יהודים ומופעל על ידיהם ובפרט ע״י יוצאי איטליה שהיו ידועים בשם פ׳ראנקוס. המסחר עם אירופה היה כל כך חשוב שלהרבה ממשלות היו באי כח בעיר, למשל: צרפת, ויניציה, טוסקאן, רומא, גינואה, פיימונט, אנגליה, הולאנד ועוד. הסוחרים האלו היו מייצאים לאיטליה ולצרפת יבול חקלאי ותוצרת חצי מוגמרת, ומייבאים משם נייר, כלי זכוכית, אריגים יקרים, כלי נשק, גרביים, כפתורים וכדומה. קשה מאוד היה לסוחרים הבינוניים לקנות במזומן את הסחורות האלו. בעלי הסחורה או הממון היו דורשים שמונה עד עשרה למאה רבית, או ״ריווח״, כמו שהיו מכנים את הרבית אז, מהסוחרים מבני הפ׳ראנקוס, ומסוחרים יחידי סגולה הידועים בנאמנותם; חמישה־עשר עד עשרים למאה מסוחרים טורקים ויוונים; ושלושים עד ארבעים למאה מהטורקים השייכים לפקידות השלטון, בגלל הסכנה הגדולה שההלוואות לא יוחזרו, כי ״כלל מסור בידינו שממון ישראל שנכנס בידי גוי אינו יוצא מידם כי אם על ידי נס״.

מגיפות ואסונות

לרגלי מלחמות טורקיה עם רוסיה ונאפוליאון וההתנגשויות של כחות השלטון עם המורדים הטורקים, עם המתקוממים הערבים והמהפכנים היוונים, נתמעטה תנועת המסחר בשלוניקי. מספר העניים — ואלה שירדו מנכסיהם — בין היהודים היה די גדול. הרבנים בתשובותיהם הדגישו את המשבר הזה, כל אחד לפי סיגנונו, וכתבו: ״וחסרון כיס קשה מכולם״. היהודים לא שקטו מהמלחמות, לא נחו מהמשבר הכלכלי ו״יבא להם רוגז״, אלו הן המגיפות הנוראות משנות תקנ״ח—תקס״ב וכן תקע״ד, תקע״ה, תקע״ו ותקע״ז. המגיפה של שנת תקע״ד היתה עצומה. מתו בה אבות ובנים בתוך ימים מועטים. ר׳ שמואל ב״ר חיים נסים בהקדמתו לספר אביו ״מצא חיים״ (תקע״ו), מודיע שאשתו מתה במגיפה וימים אחדים אחריה מת גם בנו. ר׳ יעקב מנשה בהספדו על הגביר שלמה פראנסיס, תמוז תע״ד, בא בתוכחות מוסר ״מפני היד שנשתלחה באף ובחימה מדבר באופל״, ועל המגיפה של שנת תקע״ו הוא כותב: ״יראה ורעד ופחד וחלחלה מפני היד שנשתלחה באף ובחימה ובקצף גדול הנה יד ה׳ הויה דגמר קיחה קיחה זה... חדשים... להכרית עולל גם בחור גם בתולה... אנשי שם חכמים ונבונים צדיקים וחסידים״ [29].
זמן מה לפני כן בשנות תקנ״ח—תקס״ב, הופיע שוב הדבר ובפעם הראשונה — מחלת אבעבועות. ילדים רבים נדבקו במחלה הזאת, שעשתה בהם שמות. לכן מינו רבני מתא ממונים להחזיר את העם בתשובה. הם ציוו שכל אחד ואחד יבא לפני הממונים האלו יתוודה על חטאיו או יגיד על עוונות חבריו. בשנת תקפ״ח (1828) רעשה הארץ במשך חודש עם הפסקות שונות.

בשנת תקצ״ב — כמו בעונות רבות אחרות — פשטו בדרכים גדודים של שודדים והיו אורבים לסוחרים ולנוסעים בסביבות שלוניקי. היו ביניהם גם חיילים אלבאנים משוחררים או עריקים, שביכרו את הגזל על העבודה.

הרופאים המעטים שפעלו בשנים הללו, כלומר עד שנת ת״ר (1840), השתדלו עד כמה שאפשר לעזור לאחיהם, ואלו הם הידועים לי: משה אלאטין, שעבר אח״כ למונאסטיר (ומשם כנראה לאיטליה); יוסף שמואל, נפטר בתקנ״ו; מאיר מצליח אשכנזי — תקס״ב; ישי ג׳יליבי חביב — תקע״א; יוסף לופיס סילוה, פעיל בשנת תקע״א; עמנואל יהושע, נפטר בתק״ף; שמעון בכר ירמיה חנן — תקפ״ב; יצחק אשינייאס — תקפ״ט.

הרופא המפורסם ביותר אז היה אליעזר בן משה אלאטין הנ״ל, נולד באיטליה בשנת תקל״ו (1776) ושם נתחנך, אח״כ התיישב בשלוניקי בהתחלת המאה התשע־עשרה. לפי כתובת מצבתו הוא היה רופא חולי עניי ישראל והפריש מממונו לפדיון שבויים שנפלו בידי השודדים הרבים. הוא היה אבי משפחת אלאטיני בשלוניקי. נפטר בכ״א מנחם תקצ״ד (1834) בן שמונה וחמישים שנה (אשתו חנה בת דוד מורפורגו, נפטרה בשנת תרכ״ח).

מצב הקהילה — הצהרת שולטן מחמוד

למרות הצרות האלו לא זזו יהודי שלוניקי ממקומם. ב־23 מארס 1797 ביקש דון פדרו ווארלה, שר המסחר של ספרד, מהמלך דון קארלוס, לבטל את גזירת הגירוש של שנת 1492, ולהניח ליהודים לחזור ולהשתקע בספרד, אך ללא תוצאות. כפי הנראה הגיעה השמועה הזאת לשלוניקי, אולם לדברי הקונסול הצרפתי בוז׳ור, מיאנו היהודים מכל מקום לחזור לספרד.

אולם כפי שנראה מדבריו של מטיף (מיסיונר) אנגלי שביקר בעיר בתקפ״ח (1828) היה

מצבם הכללי והחמרי של יהודי שלוניקי לא כל כך נורא ואף טוב באורח יחסי :

"ליהודים (25 או 30 אלף במספר) רב ראשי עם מספר הגון של רבנים אחרים תחת רשותו. יש בשלוניקי 36 בתי־כנסת, בית ספר גדול ומספר בתי ספרים קטנים. מצויים ביניהם כמה בנקאים וסוחרים, והשאר הינם סוכנים, חנוונים, אומנים, סבלים ובעלי סירות. הם חרוצים מאוד... בגלל היותם מרובים מתחשבים [הטורקים] עימהם יותר מאשר ביהודים הדרים במקומות אחרים בטורקיה, וגם המס השנתי שהם מעלים הוא נכבד. בקיצור, הם במסחר הגלגל העיקרי. כמעט שאין עושים שום פעולה [מסח־רית] בשבת בתיסאלוניקה, הרחובות והשווקים נראים עזובים ביום זה. מכרתי להם כמה ספרי נביאים בהיותי שם" [30].

בניגוד לקושטא לא סבלו יהודי שלוניקי מהריגת היניצ'ארים, כי לא היו מעורבים בתככי הפוליטיקה של הבירה. לפי ההיסטוריון פראנקו, הוציא שולטן מחמוד בסוף ימיו את גילוי הדעת הזה : "אנחנו רוצים שהמושלמים ייחשבו כמושלמים רק בבתי המסגד, שהנוצרים יהיו נוצרים רק בכנסיות שלהם, והיהודים יהיו יהודים רק בבתי הכנסת. מחוץ למקומות תפילה אלו ייהנו כל התושבים אשר תחת חסותי, בלי הבדל דת, מזכויות מדיניות שוות" [31]. בשלוניקי היה להצהרה זו משמעות מעשית. גם הרב הראשי היה נערץ ע"י אדוני הארץ. במות הרב הראשי של שלוניקי ר' יעקב מנשה בפסח תקצ"ץ, למשל, באו ללווייתו "שרי ואילי הארץ כלם אחוזי חרב על מטתו" [32]. על כל פנים יהודי טורקיה היו צריכים לחכות להצהרת הזכויות של שנת 1839 ואח"כ של 1856 כדי להשיג לאט לאט זכויות כטורקים, בלי הפליה.

הרב הראשי ר' אברהם קוב'ו

אחרי שר' אלעזר נחמיאש הוכרח לנסוע לירושלים בסוף שנת תקל"ו, מינו הרבנים והגבירים את ר' רפאל חיים אברהם קוב'ו לרב הראשי. ועליו אפשר לאמר, תורה וגדולה במקום אחד. אביו, שמואל בן הגביר אברהם, היה מעשירי שלוניקי ונכד הרב הגדול ר' יוסף קוב'ו. עוד בימי עלומיו הוציא ר' אברהם לאור והגיה את הספר "מטה אשר" לחמיו ר' אשר עמנואל שלם, עם כמה הוספות ממנו (תק"ח). בשנת תק"ד כבר נשא ונתן בדבר הלכה עם הרבנים שמואל פלורינטין ומשה אמאריליו וזה האחרון ענה לו "מפני הכבוד". אח"כ הוציא לאור על חשבונו, בעזרת חכמי הישיבה, את הספר "גבעות עולם" לאבי סבו, ר' יוסף קוב'ו (תקמ"ד). הוא עצמו כתב שו"ת, דרשות וקונטריס על "בעל התרומות", שהופיעו בספר בשם "חיי אברהם" (תקס"ד). פעמיים היה חולה אנוש והוסיפו לו, בפעם הראשונה, את השם חיים ובפעם השניה, את השם רפאל, כנהוג, אולם הוא היה ידוע למעשה בשם ר' אברהם בכור קוב'ו.

באותן השנים התגורר בעיר ר' אברהם ראובן שכיהן באישטיפ, התיישב בירושלים ובא לשלו־ניקי להדפיס את ספרו "דרך ישרה" (תקמ"ה). בהקדמתו כתב על ר' אברהם קוב'ו : "אנכי בדרך נחני ה' לעיר רבתי עם, רבתי בדעות, עיר גדולה לאלהים, שאלוניקי יע"א, וכל העם אשר ראיתי בתוכה אנשי מדות טובות שמנו חכמים. מניהו מלכי, מנייהו אפרכי רבנן סבוראי, ועילא מנהון מלך ביופיו התייר הגדול, מופת הדור והדרו, ועליו יציץ נזרו, עטרת ראשינו ומשוש תפארתנו, הרב-הגדול מעוז ומגדול המלאך רפאל וחיים יוסיפו לו, גדול הנאמר באברהם, בכור שקדושתו מרחם... ותהי המשרה על שכמו, דן ידין עמו, מלך במשפט יעמיד ארץ... טוב הוא לישראל... להקים דגל התורה, להחיות לב נדכאים לומדי התורה, לתומכם ולסעדם, להוציא לאור משפטם. ואלו פינו מלא להודיע לבני האדם גבורותיו אין די באר... משוך וכלול נהוריה עד עשרה דרי... אשרי הדור שר' שרוי בתוכו" [33].

ר' אברהם קוב'ו נפטר בזמן המגיפה של שנת תקנ"ב, והניח אחריו בן חכם ועשיר הלא הוא ר' יעקב קובו, אביהם של חמישה חכמים שזכרם יבוא בפרקים הבאים.

מילואים לפרק האחד־עשר

רבנים וגבירים שפעלו בתקופה זו

מלבד הרבנים והמחברים שהזכרנו בפרק התשיעי, פעלו בימי ר' אברהם קוב'ו החכמים האלו : ר' יעקב די בוטון, נפטר בתקל"ד ; ר' חיים נסים רפאל מוצירי, שליח מצפת, נשאר שבע שנים בשלוניקי, ושם הוציא לאור את ספרו "באר מים חיים", שו"ת וכו', (ח"א, בתקנ"ד ע"י בנו, ח"ב בתקע"ד — ע"י נכדו), אח"כ נתמנה לרב, קודם בשירון ואחרי כן בלאריסה, נפטר בתקס"ב ; ר' דוד ב"ר אברהם אישטרושה, שכתביו (שו"ת ודרשות)

הופיעו בספרי בנו ר׳ אברהם: ״בן אברהם״ ו״ירך אברהם״; הדיין ר׳ שמואל מאיר סורנאגה, ידוע בשם מהר״ש סורנאגה, כתב ספר ״פרשת הכסף״, חידושים על הלכות עכו״ם של הרמב״ם (תקי״ח), הגיה את הספר ״מרכבת המשנה״, ח״ב וח״ג, לר׳ שלמה מלבוב (תקמ״ב), והותיר אחריו בכתב יד: דרשות, חידושים על הרמב״ם ושו״ת הנזכרים אצל רבני שלוניקי, היה מן המקילים (הוא התיר, למשל, להדליק בבית הכנסת נר של שעווה שהוקדש לעבודה זרה או להשתמש בכלים ועליהם צורת חמה, צורת לבנה וצורת דרקון, ללוש מצות של מצווה בערב פסח עם מים ממקום שבו משתחוים הגוים ומדליקים נרות, וכן התיר לאומן יהודי לתפור ספר ישן שהביא לו גלח אחד, ולבעלי חנויות יהודים בשלוניקי הרשה למכור לגוים לבונה זכה להקטיר בכנסיות שלהם [34]), נפטר אחרי שנת תקמ״ב; אחיו ר׳ יוסף היה אף הוא אחד מרבני העיר.

עוד פעלו באותן השנים: ר׳ אברהם אמארילייו, שנתמנה אח״כ כרב בטריקאלה, חיבר ספר ״ברית אברהם״, דרשות על התורה, הספדים, חידושים וכו׳ (תקס״ב), התישב בירושלים לפני שנת תקל״ח [35] ונפטר שם; ר׳ יצחק בנו היה פעיל בשלוניקי בשנת תקמ״ח; ר׳ שמואל רבינו, נפטר בתקמ״א; ר׳ יוסף יצחק יקואל, שהיה בתחילה רב באישטיפ ומשנת תקמ״א נמנה בין רבני סופיה, כתובותיו הופיעו בשם ״מטה יוסף״ (תקמ״ה); ר׳ שלמה ב״ר משה אמארילייו, הגיה הספר הנ״ל; ר׳ יוסף, אחיו של ר׳ יעקב מנשה, נפטר, עודנו באיבו, בשנת תקמ״ב; וכן ר׳ אברהם שאול.

אחד מהרבנים החשובים שפעל הרבה מחוץ שלוניקי היה ר׳ אברהם בן הגביר וחכם ר׳ יהודה די בוטון, ״מזרע האיתנים״, נתמנה לרב לק״ק מונאסטיר (תקכ״א), תשובותיו ותשובות בנו יהודה שנפטר בקיצור שנים, הופיעו בשם ״מחזה אברהם״ (תקנה), ונכדו, ר׳ דוד, הגיה הספר וכתב ההקדמה, ר׳ אברהם נפטר אחרי שנת תק״ם.

עוד היו באותו הדור: הרב המובהק ר׳ אברהם בן הרב הגדול ר׳ יצחק הלוי, נפטר תקמ״ב; הרב המובהק ר׳ שלמה בן הרב משה בולה, שבא לשלוניקי מירושלים ויסד שם ישיבה חשובה, סבר שכחא דהיתרא עדיף (ספרו ״לחם שלמה״, תקנ״ח, חשוב מאוד בנוגע לדיני קניין, חזקות לפי מנהג שלוניקי, ושמות הגיטין), היה בר פלוגתיה של ר׳ יוסף שמואל מודיאנו, נפטר בן נ״ב שנה בשנת תקו״ם, והניח אחריו שני בנים חכמים: ר׳ אברהם ור׳ יוסף.

שער ספר ״לחם הפנים״,
שלוניקי תקצ״ט.

El livro Lehem Hapanim
(1839).

עוד הצטיינו באותן השנים: ר' אהרן אישקאלוני, דיין יתומים ואלמנות, נפטר בתקמ"ז; ר' יוסף נחמולי, חתן ר' יצחק ן' שאנג'י, תלמיד ר' חיים אבואלעפיא ור' אלעזר נחמיאש, היה רב בלארסו, כתב "אשד הנחלים", הספדים (תקמ"ג), "אשדת הפסגה", הכולל שו"ת, ביאורים על הרמב"ם, שיטה על בבא מציעא וכתובות, דרשות ופירוש ההגדה של פסח (תק"ן), נפטר אחרי השנה הזאת; ר' יעקב ן' נחמיאש, נפטר בתקג"ן; ר' יצחק מרדכי מודיאנו, נזכר בדבר תמיכתו בשד"ר חיים יאודה נבון; ר' יעקב שלם, שכתב ההקדמה לספר "שלמי צבור" לר' אברהם חיון (תק"ן); ר' משה אלגאבה, שדרשותיו הופיעו בשם "יסוד עולם", תקט"ז, וממנו אף קונטריס על "קנין אין כאן, שבועה אין כאן", הנדפס בסוף ספר "טל אורות" לר' יוסף ן' גוייא (תקנ"ה), שהוא הגיהו; ר' יצחק ב"ר יוסף חזקיה קובו ובנו ר' חזקיה יוסף, שהתישבו בירושלים ונמנו בין גדולי רבניה; הדיין ר' יצחק הירירה (השני) והוא עזר בהגהת שו"ת הרשב"א, "תורת הבית", (תקנ"ו); ר' שלמה הכהן פוחיה, שהוציא לאור ספר "בן פורת יוסף" לרבו יוסף קוב'ו (תקנ"ז). ר' משה מוצירי, בנו של ר' חיים נסים, שהגיה ספר אביו "באר מים חיים" ח"א (תקנ"ד).

אחד מהרבנים המפורסמים בשלוניקי אז היה ר' דוד בן עמנואל חייט, הידוע בשם "איל רב דיל וידוי" על כי ציווה שכל מי שיבוא להשתטח על קברו, יקדים ויתוודה על החטאים שחטא כלפי חבריו, נזכר בכבוד ע"י ר' אברהם גאטינייו, ומזה אפשר להסיק שר' דוד היה גדול ממנו בתורה, נפטר בשנת תק"ס בערך.

מלבד הרבנים האלו עוד היו באותו הדור דיינים, חכמים ומחברים שזכרם יבוא בפרק הבא.

בין הגבירים שתמכו בידי העניים, בידי החכמים, והשתתפו בהוצאת ספריהם ידועים לנו:

ר' יעקב בבאני, עוד בחייו הניח כסף להדפסת הספר "אורחות צדיקים" — "אורחות יושר" לר' יצחק מולכו, הוצאה שלישית (תקנ"א), נפטר לפני שנת תקמ"א; אברהם בכור בן יעקב פירנאנדיש־דיאש, נפטר בתקמ"ג; דניאל יוסף בורלא, "שר חמישים ונשוא פנים", ראשיתו מלארסו, ביתו בית ועד לחכמים, תמך בהדפסת ספר "אשדת הפסגה" לר' יוסף נחמולי (תק"ן), נפטר בתקנ"א; "השר" דניאל יעקב בורלה "תומך ימין דלים ואביונים, עזרה בעת צרות, ראש גולת אריאל, המאיר לארץ בשמו ובמעשיו, רודף צדקה וחסד", בא בחליפת מכתבים עם פרנסי אמשטרדם בנוגע לפדיון שבויים בסביבות שלוניקי, נפטר בתקנ"ב בערך; "השר הגביר... עוזר דלים" דוד פירנאנדיש־דיאש, בן הרב המקובל ר' שלמה, תמך בהדפסת הספרים: "שם יוסף" לר' חיים יוסף אליקים (תקכ"ט), "תוצאות חיים" לר' אליהו די וידאש (תק"ל) ו"אורחות צדיקים" לאביו (תק"ל, נ' תקנ"ה; יצחק שמואל המ' בכור מודיאנו, הנזכר בפרק הקודם, "ביתו בית ועד לחכמים ושם ינוחו יגיעי כח משום חולשא דאורחא... ושלחן וכסא ומנורה" [36], תמך בהדפסת הספרים: "שעשוע התלמידים" לר' שמואל יצחק מודיגליאנו (תקנ"ז), "נר מצוה", ח"א, לר' יהודה מנוח סיד (תקע"א), וכפי הנראה גם עזר בהוצאת ספר "דרך ישרה" לר' אברהם בן ראובן; הגביר יוסף שלמה צלמונה תמך בהדפסת שו"ת ר' ישראל מברונא (תקנ"ח), וספר "שמחת יום טוב" לר' יום טוב אלגאזי מירושלים (תקנ"ד); הגביר משה בצלצאל, שתמך בהדפסת שו"ת ר' ישראל מברונא הנ"ל; ה"שר בשרים הפחות והסגנין" הגביר יצחק בורלה "פזר לאביונים כל חפציהם ישלים... להחיות רוח שפלים", נפטר בתקנ"ד בערך; הגבירים השותפים יאודה דניאל ושמואל נאבארו, שתמכו בהדפסת ספר "לחם שלמה" לר' משה בולה (תקנ"ה); הגבירים אליהו ארדיטי, יעקב עשאל, האחים שלמה ומרדכי פראנסיס והגביר ישראל שולם, שתמכו בהדפסת שו"ת "פני אהרן" לר' אהרן אמארילייו, (תקנ"ו); "השר המרומם הקצין והטפסר" יעקב דמנשה, שתמך בהדפסת ספר "שיטת המאירי" למסכת יבמות, ושילם כל הוצאות ההדפסה של הספר "באר מים חיים", ח"א, שהופיעו בתקנ"ד.

אין ספק שהיו עוד כמה וכמה גבירים שהצטיינו בצדקותם ונדיבותם ושזכרם נעלם מאיתנו.

מגילת אסתר, נרתיק כסף, שלוניקי, המאה הי"ח.

Meguila de Salonique del ciecolo 18.

1 [דרגה גבוהה שאולי צויינה ע"י 3 זנבות בכובע או בבגד].

2 שופט בדרגה גבוהה, ראש ה"אלימים", וסמכות דתית טורקית עליונה.

3 בהקדמתו לספר "גבעות עולם", תקמ"ד.

4 בהקדמתו לספר "תורת משה", תקס"ב.

5 בהקדמתם לספר שו"ת מהרד"ך, תקס"ג.

6 F.C.H.L. Pouqueville, Voyage de la Grèce, t. III, Paris, 1826, pp. 106-107.

7 Le Nouvelliste Vaudois, Lausanne, 29 Sept., 13 Oct. 1798.

8 ר' אברהם אישטרושה, "בן אברהם", ח"א, מספר דף שני כ"ד, ב'.

9 ר' אברהם גאטינייו, "אלף כסף", ט"ז, א'.

10 מדובר על שנת תקס"ה (1805). ה"מוסילין" היה אז יוסף ביי.

11 באותן השנים היו בשלוניקי חמישה או שבעה מגדלים, א) La Tour de la Poudrière מגדל אבק השריפה; ב) מגדל הייניצ'ארים שכונה בשם "קאן קולי" (מגדל הדם), הידוע גם בשם "טורי די לאס סאלינאס", הוא המגדל הלבן; ג) מגדל "ידי קולי" (המגדל השביעי); ד) "גינגירלי קולי" או La Tour de la Chaîne, בדרומו של המגדל השביעי; ה) מגדל הפסל ("נאמאסיה קולי"), שם אפשר היה לראות באותו זמן פסל גדול מאוד של אשה, סמל תיסאלוניקי. כפי הנראה היו עוד שני מגדלים קטנים ליד החומה.

12 ר' אברהם גאטינייו, "אלף כסף", דף ט"ז, א'; המאורע הזה אינו נמצא לא אצל Hammer ולא אצל Jorga, מומחים בתולדות ימי תוגרמה. לפנינו התקוממות הייניצ'ארים נגד הפאשה. ה"פלשתים" היו כפי הנראה נוצרים מבושנא.

13 ר' אברהם בנבנשטי גאטינייו הבחור, בהקדמתו לספר "מצרף לכסף", תרכ"ז.

14 "אלף הכסף", נ"ג, א'.

15 M. Franco, Essai sur l'Histoire des Israélites de l'Empire Ottoman, Paris, 1897, p. 132.
שלמה רוזאניס, ח"ו, עמ' 51.

16 "ראש משביר", ח"א, ח"מ, דף כ"ב, ב'.

17 בהסכמתו ל"ראש משביר", ח"א, תקפ"א.

18 "צל הכסף", ח"ב, סי' ז', דף נ"ח, א'.

19 "שער אשר" ח"ב, דף ד, ב, דרוש משנת תקפ"ו.

20 דוד א' רקנטי, "חרב"י שאול מולכו", ניב המדרשיה, תל־אביב, חרף תשכ"ה, עמ' צ"ז־צ"ח; סעדי הלוי, "מיס מימורייאס", פרק 5, עתון "לה אקסיון", שלוניקי, 27 בנובמבר 1931.

21 סעדי הלוי, שם; 29 נובמבר 1931. לפי האגדה, הגיעו היוונים עד בית החיים; אבני בית החיים נדמו להם כחיילים טורקים, והם נסוגו אחור.

22 "ידי דוד", דף נ"א, א'.

23 ראה בנוגע לקהילת שירון, מירקאדו קוב'ו, "קוים לתולדות קהלת ישראל בסרס", תל אביב, הוצאת המכון לחקר יהדות שלוניקי, התשכ"ב.

24 שו"ת ר' יוסף ן' יעיש בתוך ספר "בן אברהם" לר' אברהם אישטרושה, דף ל"ב, ב'.

25 "אלף כסף", דף פ"ג, א'.

26 כ"י, כפי הנראה מר' שמואל סורנאגה, שראיתי בשלוניקי בשנת תשכ"ה, דף 357.

27 ר' שמואל שלם, "מלך שלם", ח"מ, סי' כ"ט, דף מ"ב, ב'.

28 עמנואל, Histoire de l'industrie des Tissus des Israélites de Salonique, 1935, p. 61.

29 "עין המים", דף נ', א'.

30 בנימין בארקר, מיסיונר של האגודה האנגלית התנ"כית, מצוטט אצל Josiah Brewer שם, עמ' 292־293.

31 פראנקו שם, עמ' 130. השווה רוזאניס, חלק ו', עמ' 34.

32 לפי עדות בנו, ר' אברהם, בהקדמתו לספר אביו "באר המים", תרי"ח. [אולם נראה ששמרו על הלוויה לא רק מפני הכבוד, כי בהמשך נאמר "כולם אחוזי חרב סביב מטתו מפני חמת המציק הן אד לערלים יש"ו", וכנראה התקיימה הלוויה ביום הפסחא של היוונים והיתה סכנה להתפרעות מצידם].

33 דברי הערכה אלה נכתבו על הרב הראשי קובו ולא על ר' שמואל נחמיאס, כסברת רוזאניס (ח"ה, עמ' 50, 98־99), מה גם שהשמות רפאל חיים אברהם בכור נזכרים בפירוש.

34 "פרשת הכסף", דף כ"ח, א'; דף ל"ז, א'; דף ס"א, א'; דף פ"ו, ב'; דף צ', א'.

35 ראה דרושו שם ב"ברית אברהם", פרשת ויקרא, דף ל"ט, ב'.

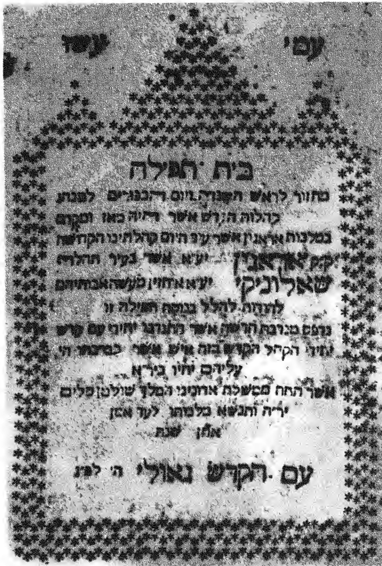
36 ר' אברהם ראובן בהקדמתו לספר "דרך ישרה".

הרבנות הראשית
תקנ״ב—ת״ר (1840—1792)

הרמה התרבותית בירידה

ב דרך כלל השפיעה תרבותם הכללית של בני המדינות אשר לא מבני ישראל המה השפעה לא מעטה על היהודים בכל מקומות מושבותיהם. אלמלא אפלאטון, אבן סינא ואבן ארוש, דיקארט, ואן דן אנדן ולייבניץ, אפשר שלא היינו זוכים לאישים יהודים כפילון, הרמב״ם, שפינוזה ומנדלזון. ברם מתוך עיון בדברי ימי טורקיה מתברר שהתרבות הטורקית היתה נחותה מזו של היוונים והיהודים שישבו בגבולותיה ועל כן לא ניכרת השפעתה עליהם אלא לשלילה. עד שנת 1728, למשל, לא היה בטורקיה בית דפוס עם אותיות ערביות, בו בזמן שהיהודים התחילו להדפיס ספריהם בקושטא ובשלוניקי עוד בהתחלת המאה השש־עשרה. ירידת הקיסרות הטורקית השפיעה לרעה על מצב החינוך היסודי של הטורקים. מעטים היו ביניהם, בסוף המאה השמונה־עשרה ובהתחלת המאה התשע־עשרה, שידעו לקרוא ולכתוב. אין ספק בדבר שמצב ירוד זה השפיע במידת מה גם על היהודים.

ואכן רמת הלימוד בין יהודי שלוניקי ירדה, בפרט בין האברכים והבחורים. אולם למרות זאת, תלמודי התורה, שהחינוך בהם היה חינם — אך לא חובה — היו מלאים תלמידים, והמצ־טיינים מבין הבוגרים היו עוברים לישיבות. רוב הגבירים היו תומכים בישיבות האלה ואף מייסדים ישיבות חדשות. היו מבין העשירים שהשתתפו במימון הוצאת ספרי הרבנים, והיו מהם שהשיאו בנותיהם לתלמידי חכמים ודאגו לכל מחסורם. כמו שראינו לעיל, העיד ר׳ אברהם ראובן, ששלוניקי היתה ״עיר רבתי עם, רבתי בדעות, עיר גדולה לאלהים... מניהו מלכי, מניהו אפרכי רבנן סבוראי״, ובן זמנו, ר׳ משה אלגאבה, כתב, ששלוניקי היתה אז ״מעולפת ספרים״ [1].

מחזור אראגון, שלוניקי, תקס״ט.

Mahzor Aragon, Salonique 1809.

בפרק הזה — ובמילואים — אני מוסר שמות הרבנים החשובים ביותר שפעלו בשלוניקי בין שנות תקנ״ב—ת״ר, בתור רבני מתא, דיינים, מחברים, או מגיהים (באותם הדורות מגיה הספר היה למעשה שותף למחבר; הוא היה עורך את הספר, נותן לו את צורתו הסופית, מסדר התשובות לפי סדר ה״ארבעה טורים״, מדפיס ההספדים באופן כרונולוגי, מתקן שגיאות הדקדוק והכתיב, עושה מפתחות, ולפעמים אף מציין ציונים חשובים בהעלם שמו). משום אהבת הקיצור לא מסרתי פרטים על חיי האישים אלו, וכן העלמתי את שמותיהם של כמה חכמים בתואר ״חכם המרומם״ או ״חכם הנעלה״, כי רבו (הקורא המעוניין ימצא רבים מהם בספרי ״מצבות שאלוניקי״). הנני משער באופן קונסירבאטיבי שבמשך חמישים השנים הללו, היו בשלוניקי כשמונים ״חכמים שלמים״ וכמאתיים חכמים ממדרגה שניה, שפעלו בתור מורים, דרשנים, סופרים, חזנים ושוחטים. מהסטאטיסטיקה הזאת יוצא בבירור, כי למרות ״התמעטות הדורות״, עדיין היתה שלוניקי עיר של רבנים, לומדי תורה ויודעי ספר למכביר.

הרבנות הראשית

עוד מזמן פטירת הרב הכולל ר׳ אברהם הכהן פרחיה, בשנת תכ״ח (1668), היה מינוי הרבנים הראשיים נעשה באופן זה: הרבנים והגבירים בחרו באחד מהדיינים, שהיה ידוע ומפורסם בגודל חכמתו בתורה, ומצויין במידותיו ותכונותיו הטובות, והיו מצרפים אליו שני רבנים מבין הזקנים ובעלי השפעה, ושלשתם היוו את מוסד הרבנות הראשית וניתן להם התואר ״רבני הכולל״, או ״רב הכולל״. במות אחד מהם, לא היו ממנים אחר במקומו אלא במקרה יוצא מן הכלל. הוא הדין במות השני. הרב שנשאר בחיים המשיך לשמש לבדו בכהונת הרב הראשי והיה נקרא ״הרב הגדול״ או ״ריש מתא״. בערך בשנת תק״ע תיקן שולטן מחמוד שמינוי הרב הראשי צריך לקבל אישור (״ביראט״) מצד המלכות, וכן שהרב יהיה נתין עותומאני.

במות ר׳ אברהם קובו בשנת תקנ״ב (1792), באו במקומו ר׳ יצחק ב״ר משה ברכה, ר׳ יוסף ן׳ יעיש, ר׳ אברהם בנבנשטי גאטיניו ור׳ חיים יוסף הכהן ן׳ ארדוט. לפי ר׳ דוד פיפאנו [2] היה אז ר׳ יצחק ברכה, ״הוא הקדוש״, בן תשעים שנה, וסירב לקבל את המינוי ״ועם כל זה המליכוהו עמהם״. בכתובת מצבתו — הוא נפטר בשנת תקנ״ה — הוא מתואר כ״הרב הכולל״ והדבר מתאים איפוא למה שכתב ר׳ דוד פיפאנו.

והרי פרטים אחדים על רבנים אלה :

ר׳ יוסף (ב״ר אברהם בן החכם שלמה בן הרב הכולל אברהם) ן׳ יעיש, היה אל נכון הרב המפורסם ביותר אז. הוא נולד לפני שנת תע״ח למשפחת רבנים וגבירים. בשנת תקי״ז הוציא לאור והגיה את הספר ״בני יצחק״ למקובל ר׳ יצחק חנן, ממשפחת אשתו. הוא כתב פסקים רבים, שאבדו. חלק מתשובותיו ומכתביו (פירוש על הרמב״ם) הופיע בספר ״ירך אברהם״, ח״א, לר׳ אברהם אישטרושה (תקע״ה). הוא חתם על הסכמות לאחד־עשר ספרים שנדפסו בשלוניקי בין השנים תקנ״ה—תקס״ד. נפטר בשיבה טובה בח׳ בכסליו תקס״ח (1807).

שני לו היה ר׳ אברהם (בן הרב הכולל ר׳ בנבנשטי) גאטינייו, ונכד הרב המובהק ר׳ אברהם גאטינייו. כאביו גם הוא עזר בגופו ובממונו להדפסת כמה ספרים ואף הגיה אחדים מהם. חתם יחד עם חברו ר׳ יוסף ן׳ יעיש על הסכמות לי״א ספרים. כמו שראינו לעיל הוא נסע לקושטא בשליחות הקהילה להגן על בני עדתו נגד עלילות הערלים בפני שרי המדינה. אחדים מפסקיו הופיעו בספר ״אלף כסף״ (תרכ״ז), אולם דרשותיו והספדיו אבדו. נפטר בתקס״ט.

משפחת הכהן ן׳ ארדוט הצטיינה בשלוניקי עוד מהתחלת המאה השש־עשרה (ר׳ מאיר ן׳ עראמה בזמנו נתן את ביתו לגביר וחכם אברהם הכהן ן׳ ארדוט, ראש בית אב למשפחה הזאת). ר׳ חיים יוסף הכהן ן׳ ארדוט היה בן החכם השלם ר׳ עזריאל ונכד הרב הכולל ר׳ יוסף, ומצד אימו בן־נכד הרב הגדול ר׳ יוסף דוד. הוא נולד בסביבות שנת תצ״ה (1735). בשנת תקמ״ז כבר נמנה בין דייני העיר, ובשנת תקנ״ג או תקנ״ה נתמנה לרב הכולל. אחרי פטירת הרב גאטינייו היה רב ראשי יחיד בפועל או ״ריש מתא״, וחבריו ותלמידיו ביקשו הסכמתו לפסקיהם. יחד עם ר׳ נסים מודעי מאיזמיר הוציא לאור את שו״ת הגאונים, ״שערי צדק״, בשנת תקנ״ג. הוא הגיה עוד שני ספרים. בתור אחד מרבני הכולל בהתחלה, ורב ראשי לאחר מכן, חתם על הסכמתו לט״ו ספרים, בין השנים תקנ״ה– תקפ״א [3]. הוא היה ידוע בשם ״רב כהנא״. נפטר זקן ושבע ימים בתקפ״ז (1827).

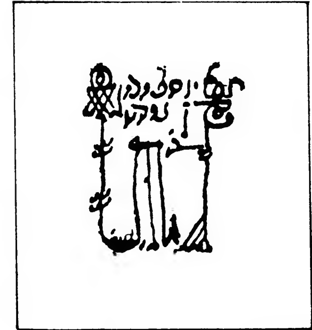
מילאו את מקומו בתור ״רבני מתא״ : ר׳ חיים נחמה שבתי בן שבתי נחמה, ר׳ יעקב מנשה ור׳ משה ברכה.

ר׳ חיים נחמה שבתי נולד לאביו הגביר שבתי נחמה. הוא, ואחיו ר׳ חיים אברהם, הדפיסו בבית הדפוס של אביהם כמה ספרים חשובים. ר׳ חיים נחמה היה דיין עוד בשנת תקנ״ו, כתב פסקים רבים שנשארו בכ״י ואבדו, אך לא האריך ימים ברבנותו, כי נפטר, בשיבה טובה, בשנת תקפ״ח.

חברו ר׳ יעקב ב״ר אברהם מנשה קיים את התורה מעוני. לכן הוכרח לצאת בשליחות מטעם העיר חברון בערי פראנקיה (איטליה) בשנות תקס״ה—תקס״ח. הוא יצא, אחרי כמה שנים, לערי טורקיה בשליחות לעצמו, אולם השליחות הזאת לא הביאה לו ברכה והוא נשאר חסר אמצעים. היה דיין עוד משנת תקנ״ז. הוא כתב : ״אהל יעקב״ חידושי דינים וכללים (תקצ״ב); ״באר המים״, שו״ת (תקצ״ו) ; ״עין המים״ חידושים על יורה דעה ומ״ח דרושים והספדים (תרי״ח). מלבד זה הוא הגיה שני חלקים של הספר ״מטה שמעון״ לר׳ מרדכי שמעון, תקנ״ז־תקע״ד, ועזר בהוצאת ספרים אחרים.

בימי רבנותו הסכימו מורשי העיר והרבנים, בגלל המשבר הכלכלי שהיה חמור, שגם העולים לארץ ישראל ישלמו לקופת הקהילה חמש פעמים המס לפי ה״עריכה״, כמו אלו שהיגרו לארצות אחרות (ולא רק שלוש פעמים כמו שהיה נהוג עד אז [4]. המס הזה היה מיועד לתשלום החובות הישנים של הקהילה לממשלה שעלו אז לסכום גדול מאוד, עקב המלחמות עם רוסיה והמרידות של הסרבים והיוונים). ר׳ יעקב מנשה נפטר בתקצ״ב, וכבוד גדול עשו לו במותו. הניח אחריו שלושה בנים חכמים : אברהם, מנחם ומאיר.

אחרי פטירתו מילא את מקומו ר׳ משה ברכה. ר׳ משה נולד לאביו, הרב הכולל ר׳ יצחק. הוא ור׳ יעקב מנשה חתמו על ההסכמה לספר ״דובר מישרים״ לר׳ רפאל מרדכי יהושע שאול (תקפ״ח) ור׳ משה ברכה חתם ראשון. שניהם חתמו גם על ההסכמה לספר ״ברכת יוסף״ לר׳ יוסף אידלש אשכנזי (תקצ״א). במות ר׳ יעקב מנשה היה ר׳ משה ברכה צריך להיות ״הרב הגדול״, אולם בהיותו, כפי הנראה, בא בימים, צירפו אליו את הרב המובהק ר׳ מרדכי מאטאלון, (המכונה בשם בכור). שניהם חתמו בתור רבני העיר, ש״עול הציבור כבד עלינו כידוע לכל״, על פסק

חתימת ר׳ חיים יוסף הכהן ן׳ ארדוט (רב כהנא).

Siniatura de Rav Cahana (Rebi Joseph Hacohen Ben Ardout).

ר׳ אשר קוב׳ו בנוגע לצוואה חשובה, בשליש האחרון לחודש טבת תקצ״ה. כן חתמו שניהם על פסק אחר של ר׳ אשר קוב׳ו בנוגע לחזקת יתמי טאראגאנו מקושטא [5].

מהר״ם ברכה נפטר בי״ב באדר תקצ״ה. ידוע ממנו בן חכם בשם יצחק.

לפי המנהג אז, היו מוסיפים את התאר ״בכור״ לשמו של הבן הנולד ראשון, ובמרוצת השנים תפס הכינוי הזה את מקום השם המקורי. כך קרה גם לכמה רבנים וחכמים משלוניקי, ובכללם ר׳ מרדכי מאטאלון, חבריו של ר׳ מרדכי הפליגו בשבחו, היללוהו על גודל חכמתו בתורה וביקשו הסכמתו לפסקיהם. ר׳ מרדכי הוא כנראה הרב השלוניקאי היחיד המתואר בציון מצבתו ״הגאון״ [6]. כמו שראינו הוא נתמנה בתור רב הכולל יחד עם ר׳ משה ברכה, בין השנים תקצ״ב — תקצ״ה, והמשיך בכהונתו עם הרב שאול מולכו בשנים מתקצ״ו עד תר״ב בערך. הוא חתם השני, אחרי ר׳ שאול מולכו, על ההסכמה לספר ״דברי מרדכי״ לר׳ מרדכי קרישפין (תקצ״ו). הוא הושעה מרבנותו ע״י הגבירים כיוון שהתיר לגביר האלמן, יהושע מודיאנו, שהיה נתין איטלקי (ורודף צדקה וחסד ומיטיב לעניים), לשאת נערה יהודיה נתינה טורקית, דבר שכנראה היה נגד חוקי השררה. ר׳ מרדכי היה אמיד בנכסים, ותמך בהדפסת ספר ״מטה שמעון״ ח״ב, לר׳ מרדכי שמעון (תקע״ד). נפטר בשנת תר״ז. בניו ר׳ אברהם ור׳ שמואל, היו מדייני העיר.

הרב, שהרעיש את שלוניקי בגודל מרותו, היה ר׳ שאול בן הרב יצחק מולכו, ומצד אימו נכד הרב הגדול ר׳ אלעזר נחמיאש. אחרי שהשעו את ר׳ מרדכי מאטאלון מתפקידו נשאר הוא יחידי בתור רב ראשי. דיין היה כבר בשנת תקע״ח. הוא ואחיו — יוסף, אלעזר ושמואל — הגיהו את הספר ״אורחות יושר״ (המודפס יחד עם ״אורחות צדיקים״) לאביהם בתוספת כמה ציונים חדשים (תקנ״א). ר׳ שאול הגיה גם את הספר ״דברי חפץ״ לר׳ אהרון די טולידו (תקנ״ח). חתימתו בתור רב ראשי באה על חמישה ספרים בין השנים תר״ג—תר״ח.

ר׳ שאול היה קנאי גדול לתורה ולא חת מפני איש. סעדי הלוי, בן זמנו, מספר, שאף הטור־קים והנוצרים היו באים להישפט בפניו, ויהודי שלוניקי עד הדור האחרון היו מספרים עליו כמה וכמה אגדות.

והרי דוגמא: הגביר יעקב פ׳ירנאדיס אכל טרף, הדבר נודע לר׳ שאול, שהחרים אותו. (הקונסול הצרפתי של שלוניקי, מאותן השנים מספר, שהחרם של רבני שלוניקי באותה תקופה היה עונש שאי אפשר לעמוד בו, כמו בזמן הקיסר הגרמני הנרי הרביעי שהאפיפיור גריגור השביעי הטיל עליו חרם). שלמה פ׳ירנאדיס, אחי הנחרם, היה כפי הנראה ממלא מקומו של קונסול טוסקאן בעיר [7]. הואיל וקונסולים אחרים לא שבעו רצון מהרב, שהיה כפי הנראה מחרים גם את נתיניהם היהודים, הם התלוננו עליו אצל הפאשה [8]. זה האחרון הזמינו לפגישה עם הקונ־סולים, וביניהם גם הנחרם. כחמשת אלפים יהודים ליוו את ה״חכם באשי״, רוכב על סוס, עד הארמון של הפאשה, שהתפלא על כך. ר׳ שאול הראה לפאשה את הספר ״אורחות צדיקים״ מהמקובל ר׳ שלמה פ׳ירנאנדיש־דיאש, אבי אביו של הנחרם, אשר בו הוא מזהיר את אחיו היהודים שעליהם לחיות לפי חוקי תורת משה. הואיל והטורקים מכבדים ונשמעים להוריהם, אף אחרי מותם, הצדיק הפאשה את הרב וביקש מיעקב פ׳ירנאנדיס לדרוש סליחה מהחכם, וכן נעשה, והאחרון התיר לו החרם [9].

והנה סיפור אחר: טורקי מסר ליהודי שעון, והיהודי טען — להד״ם. הטורקי במצוקתו פנה אל ר׳ שאול. עוד בטרם הספיק היהודי להכחיש את הדבר לפניו, רמז לו ר׳ שאול שלמעשה ״טעות הגוי מותר״, ומותר לו להחזיק בשעון. כאשר הודה היהודי, שאכן השעון בידו, דיבר אליו החכם קשות וציווה לשמשו ללכת לביתו, לקבל את השעון ולהחזירו לטורקי.

ר׳ שאול נפטר בשנת תר״ט (1849). הרבנים שהספידו אותו, כולם פה אחד, הביעו את הער־כתם על אומץ ליבו של רבם, והצטערו על האבידה הגדולה לקהילה, ועל כי לא הניח אחריו רב אחר שיוכל להוכיח את העם כמוהו. הוא הניח אחריו ארבעה בנים: יצחק, אברהם, אלעזר ושלמה, ובת אחת, רחל, שנישאה לר׳ דוד אמארילייו, ואחרי מות בעלה נישאה שנית לר׳ אהרן פיפאנו (סבו של ר׳ דוד פיפאנו).

ח״ם סעדי הלוי מספר שר׳ אברהם וארסאנו היה רב הכולל בזמן ר׳ משה ברכה [10]. מצידו ר׳ דוד פיפאנו מונה את ר׳ אברהם טיאנו, בתור רב שלישי אחרי פטירת ר׳ יעקב מנשה [11]. זו טעות דפוס, והכוונה לרבי אברהם שיראנו. (אולם תמוה, שחתימתו לא באה על פסק

מצבת ר׳ שאול מולכו.

Tomba del gran rabino Rebi Chaul Molho.

ר׳ אשר קוב׳ו משנת תקצ״ה ועל הסכמת הספר ״דברי מרדכי״, תקצ״ו ועוד יותר תמוה, שנכדו ר׳ אברהם ברכה וכן ר׳ אשר קוב׳ו עצמו לא הודיעו לנו, בהקדמות שכתבו לספריו, שזכה למינוי החשוב הזה, כמו שנהוג, וכן לא מובן שמחבר מצבת קברו קוראו ״הרב המובהק״ ולא ״הרב הכולל״).

ר׳ אברהם שיראנו (שם אביו אינו ידוע לי, אפשר שהוא יצחק), נזכר כדיין בסביבות שנת תקפ״ב. הוא מוזכר יחד עם הדיינים ר׳ חיים נחמה בן שבתי ור׳ יעקב מנשה, והוא חתם אז לפני הרב מנשה. ר׳ אשר קוב׳ו העיד עליו: ״קרא הרבה ושנה הרבה, משנתו קו ונקי סולת נקיה, ראשון לכל דבר שבקדושה, מר קשישא, דן ידין עמו״ [12]. מחיבוריו, הופיעו בדפוס אחרי מותו שני ספרים חשובים: א) ״מקנה אברהם״ (תרי״ח), כולל חידושי דינים וכללי הגאונים, הרי״ף, רש״י, הרמב״ם, הראב״ד, רבינו תם, ר״י, מהר״ם (רבו של הרא״ש), התוספות, בעל העיטור, הרשב״א, בעל תרומות הדשן, הרב המגיד, הטור, ר׳ ירוחם, הר״ן, מרן (ר׳ יוסף קארו), מור״ם [13], כללים על יתר הפוסקים וכללים על התלמוד, בסדר א״ב. מימנו את הוצאות הספר הזה בני בניו: אליהו, אברהם, שאלתיאל ושלמה שיראנו; ב) ״לאברהם למקנה״, (תרל״א), כולל חידושי דינים על הטור (א״ח, י״ד, וח״מ), שיטה על ארבעת הפרקים הראשונים של מסכת קידו־שין, וכן חידושים על פרק א׳ דכתובות. ר׳ אשר קוב׳ו כתב את ההקדמה לשני הספרים. בן בתו, ר׳ אברהם ב״ר יצחק ברכה, הגיה את הספר האחרון והוסיף ציונים רבים בבקיאות גדולה. גם נכדו השני, ר׳ אברהם ב״ר יצחק הכהן פרחיה, טרח הרבה ותרם כסף להדפסת הספר יחד עם בני בניו של המחבר. ר׳ אברהם שיראנו כתב את הספר הזה עוד בשנת תק״ס. מלבד הספרים האלו הוא כתב שו״ת, קונטריס ההקדמות, וכן דרושים הנזכרים בהקדמת ספריו, שנשארו בכ״י ואבדו. שמו בתור דיין ופוסק בא בספרי חביריו. נפטר בשיבה טובה בי״ז מנחם תקצ״ו (1836).

דיינים ורבנים חשובים

רשימה מפורטת של דיינים ו״חכמים השלמים״ שפעלו בתקופה זו, נעביר לפני הקורא בקיצור נמרץ במילואים לפרק זה. כאן נזכיר רק אחדים, תוך מסירת פרטים חטופים על פעלם:

אחד הרבנים, שהצטיין לא רק בתור חכם וראש ישיבה, כי אם גם בתור עסקן ציבורי, היה ר׳ יהושע הכהן פרחיה. נולד לאביו הדיין ר׳ אהרון ב״ר יהושע בשנת תקל״א. היה חתנו של ר׳ יצחק הכהן חסיד. בין תלמידיו נמנו ר׳ אברהם דוד ור׳ יוסף שאלתיאל. הוא בנה את בית הכנסת ״לה פלאסה״ בשוק היהודים, הקריב ממרצו ומזמנו למען קופת ביקור חולים, וכל ימיו חי בקדושה ובחסידות; מלומד בנסים, ודורש ברבים. כתיבותיו: חידושי דינים, דרשות ושו״ת שהוצאו ע״י בנו, הדיין ר׳ יצחק, בשם ״ויקרא יהושע״ (תרמ״ב) עם הוספות מבן המחבר ר׳ אהרן, שנפטר בשנת תקע״ג, בקיצור שנים. מגיה הספר היה ר׳ אברהם ברכה, שהוסיף ציונים חשובים בבקיאות גדולה. ר׳ יהושע נפטר בשנת תק״ע (1810).

ראש ישיבה, בר אבהן ובר אוריין היה ר׳ מיכאל (בן הרב המובהק ר׳ אברהם ונכד הרב הגדול ר׳ יצחק) הלוי, ובין תלמידיו המפורסמים נמנו ר׳ אברהם אישטרושה, מהר״ם טאזארטי ור׳ דוד הלוי קאראסו הזקן. הוא ובן דודו, ר׳ מנחם בכור ב״ר יעקב הלוי, הוציאו לאור וכתבו ההקדמה לספר ״באר מים חיים״ לאבי אביהם ר׳ יצחק הלוי (תקמ״ו). ר׳ מיכאל פעל בעיקר בין השנים תק״ם—תק״ס, היה דיין משנת תקנ״ז, הכין לדפוס את כתב היד של שו״ת ״תורת משה״ לר׳ משה חיים (תקנ״ז), והסכמותיו לפסקי חבריו או תלמידיו הופיעו בספרי בני זמנו.

אחד מהחכמים שרכש לו שם בספריו הוא ר׳ אברהם בן שמואל אלקלעי. אימו היתה בת החכם השלם ר׳ משה ברכה הזקן. הואיל ומצויה דרשה ממנו על פטירת זקנו הנ״ל, משנת תקי״ו, נראה שנולד בין השנים ת״ק—תצ״ה. עוד לפני שנת תק״ם נקרא להיות רב בדופניצה על יד שלוניקי. כתב: א) ספר ״זכור לאברהם״, דינים על ד׳ חלקי הטור בסדר א״ב, שזכה לשש מהדורות (תקנ״ה—תרנ״ה); ב) שו״ת ״חסד לאברהם״ ב׳ חלקים (תקע״ד—תקע״ט); ג) דרשות והספדים שנשארו בכתב יד. נפטר בצפת בשנת תקע״א. הוא הניח אחריו שלושה בנים חכמים: ר׳ משה, ר׳ יוסף ור׳ שמואל, ואח חכם ר׳ משה.

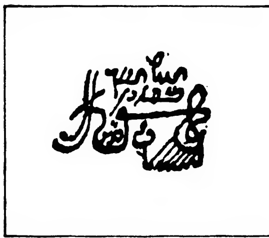
בין הרבנים החשובים שפעלו בתקופה הזאת הצטיין ר׳ חיים חנוך פיפאנו (השם חיים הוסיפו לו בחליו). היה דיין עוד בתקנ״א, ובאותה שנה הגיה את שו״ת ״אבקת רוכל״ לר׳ יוסף קארו. בן נכדו, ר׳ דוד פיפאנו, האריך בשבחו ופרסם אחד מפסקיו [14]. חבריו ביקשו את הסכמתו לפסקיהם. נפטר בתקע״ט.

תמונת חכם באשי בטורקיה, סוף המאה הי״ח.

Figura de gran rabino en Turkia a la fin del ciecolo 18.

חבירו ר׳ יוסף ן׳ אדון לא נפל ממנו. היה אב בית דין של דיני חזקות ונזקי שכנים עוד משנת תקנ״ה, ומפורסם בדורו בתחום זה. כתב פסקים רבים שנשארו בכ״י ונזכרים ע״י רבני זמנו ותלמידיו וחלק מהם הופיעו בספרי חבריו. דרשן ומספיד (הספדו על פטירת ר׳ שלמה בולה, הופיע בספר ״לחם שלמה״), נפטר בשיבה טובה בתקפ״ד.

חתימת ר׳ חיים חנוך פיפאנו.

Signatura de Rebi Hanoh Pipano.

משפחת הכהן חסיד היתה ידועה בשלוניקי עוד מזמן ביקורו של נתן העזתי בעיר. שאחד מתלמידיו היה ר׳ אלעזר הכהן חסיד. כששים שנה אחריו נולד מי שעתיד היה להיות ר׳ יצחק בן יוסף הכהן חסיד. אימו היתה בת הרב הגדול ר׳ אלעזר נחמיאש. עוד בבחרותו כבר התחיל לכתוב פסקיו. ר׳ יעקב מנשה מתארו כ״רב וגדול בישראל... דיינא בארעא... ישר ונאמן ומודה על האמת, פיו ולבו שוין״. בו בזמן היה אחד מהמפקחים על קופת ביקור חולים. הוא היה מצווה לרופאים לילך ולבקר לחולים והיה משגיח עליהם [15]. חתנו היה ר׳ יהושע הכהן פרחיה הנזכר לעיל. תשובותיו, חידושיו על הרמב״ם, דרשותיו והספדיו (בלי להזכיר שם ושנת הנפטר) הופיעו בספר בשם ״אהל יצחק״ אחרי שנת תקפ״ד (כך נראה, הואיל והוא מזכיר את ר׳ יוסף ן׳ אדון שנפטר בתקפ״ד בברכת המתים [16]). חי שמונים שנה בערך ונפטר בשנת תקפ״ז.

גם משפחת ן׳ נחמיאש, או נחמיאש, המשיכה לתת דיינים וחכמים לקהילה. ידועים ר׳ יצחק ן׳ נחמיאש, ממנו הוספות לספר ״זכור לאברהם״ לר׳ אברהם אלקלעי לחלק אורח חיים ויורה דעה (תקע״ח). ר׳ משה ן׳ נחמיאש, נתבקש ע״י ר׳ אברהם דוד לתת הסכמתו לאחד מפסקיו בערך בשנת תקע״ב. ר׳ אלעזר נחמיאש, נתמנה לרב באישקופיה בשנת תקע״ט. כפי הנראה הוא היה נכד הרב הגדול ר׳ אלעזר נחמיאש, ונשא את שמו. כן נזכרים ר׳ מאיר ור׳ שלמה ן׳ נחמיאש, דיינים בשנת תק״ץ. ר׳ שלמה כתב שו״ת שהיו בכתב יד בידי ר׳ דוד פיפאנו [17].

כמו שראינו לעיל היו לר׳ שאול מולכו שלושה אחים חכמים: ר׳ שמואל, ר׳ אלעזר, דיין בשנת תקס״ב, ור׳ יוסף. ר׳ יוסף מולכו היה שותף בשנת תקס״ב עם המדפיסים ר׳ חיים אברהם בכר שבתי נחמה וסעדי יהודה הלוי אשכנזי. ר׳ יוסף, המתואר כ״חכם השלם״, הביא אותיות מקושטא. הספרים הראשונים שהדפיסו היו: ״כנסת הגדולה״ לר׳ חיים בנבנשתי (תק״ס), ״נהרות דמשק״, לר׳ שלמה ג׳יליבי קאמונדו ושו״ת הגאונים ״שערי תשובה״ (תקס״ב). ר׳ יוסף המשיך במלאכת הדפוס לבדו עד שנת תקפ״ט, והשתמש גם בבית הדפוס של חברת תלמוד תורה.

מדפיסים אחרים אז היו האחים ר׳ חיים נחמה (דיין) ואחיו החכם ר׳ חיים אברהם, בני הגביר שבתי נחמה, שהדפיסו ספרים בבית אביהם בשותפות עם סעדי יהודה הלוי אשכנזי. מהספרים החשובים שהוציאו לאור היה ״תורת הבית״ להרשב״א (תקנ״ו). מגיה הספר היה החכם ר׳ חיים אברהם בכר שבתי, והוא כתב שני שירים שנדפסו בראש הספר ובסופו. הם הדפיסו גם שו״ת ״תורת משה״ לר׳ משה חיים עם הקדמה מהמדפיס ר׳ חיים אברהם בכר שבתי (תקנ״ז), שהוסיף כמה ציונים חשובים ומראה מקום של ספרים. עוד הדפיסו ״שו״ת רשד״ם״, חשן משפט (תקנ״ח) ו״שו״ת ר׳ ישראל מברונא״ (תקנ״ח). גם אחיו הגדול ממנו בשנים, ר׳ משה בכר שבתי, הוציא לאור את שו״ת ר׳ אברהם אליגרי ולר׳ יעקב אשכנזי ועשאם ״חטיבא אחת״ (תקנ״ג).

אחד מהחכמים המצויינים, שרבני העיר שלחו לשמש בתור רב בערים שבקרבת שלוניקי היה ר׳ אברהם ב״ר דוד אישטרושה, מבני בניו של הרב המובהק ר׳ דניאל אישטרושה. בהתחלה נתמנה לרב בקומורג׳ינה בתקנ״ג, ואח״כ בשנת תקס״ד, רב בשירון. לפעמים היה בא לשלוניקי בקשר לעניינים הנוגעים לקהילתו. בהיותו שם, בשנת תקס״ט, נשאל אם מותר לישראל ליהנות ממנורות של כסף שתולים הערלים בבית תפילתם שיש בהן שתי וערב, ופסק שמותר להתיכם אבל לא למכרם לגויים [18].

ר׳ אברהם כתב ספר שו״ת בשם ״ירך אברהם״ ב׳ חלקים (תקע״ה), ודרשות והספדים בשם ״בן אברהם״ (תקפ״ו). נפטר בתקפ״ט (1829).

במשך מאתים שנה נתנה משפחת גאטינייו לקהילה רבנים ודיינים בלי הפסקה. ר׳ חיים שמואל גאטינייו (השם חיים הוסיפו לו בחליו), היה בנו של הרב הכולל ר׳ אברהם, והיה חוליה ב״שלשלת יוחסי עדיות״. כאביו וסבו השתדל לעזור למחברים להגיה ספריהם. הוא הגיה הספר ״פני אהרן״ לר׳ אהרן אמארילייו (תקנ״ו), השתתף בהגהת ספר שו״ת ר׳ ישראל מברונא (תקנ״ח), הגיה הספר ״פני מבין״ לר׳ יצחק נאבארו (תקע״א), ו״קהל יהודה״ לר׳ יאודה אשכנזי (תקפ״ה). היה דיין ליתומים ואלמנות עוד משנת תקע״ח. הוא היה ״מגן וצינה לדור

לעמוד בפרץ על כל דבר שלא תבא״. כ״ז מתשובותיו הופיעו בספר ״צל הכסף״, ח״ב, לבן אחיו ר׳ אברהם גאטיניו. ועוד היו לו שו״ת בכ״י. שמו בתור פוסק ודיין בא בספרי חבריו. נפטר בתקצ״ה. היה לו אח, ר׳ משה, שהיה אף הוא מדייני הקהילה.

בין חבריו המצויינים ידוע ר׳ דוד ב״ר יהודה הלוי קאראסו, דיין בין שנות תקע״ב עד סוף תקצ״ג, התיישב בירושלים בשנת תקצ״ד בערך, ונפטר שם בשנת תקצ״ה בשיבה טובה. תשובותיו עם שו״ת בנו יהודה ונכדו דוד בן יהודה — הופיעו בשנת תרכ״ז בספר בשם ״ידי דוד״. ידוע ממנו עוד בן חכם, ר׳ יצחק. בהתחלה היה יצחק סוחר, ולאחר כמה שנים זנח את המסחר והקדיש עצמו ללימוד התורה. לפי המנהג אז רק תלמידי חכמים ואלמנות היו יכולים להלוות כסף בהיתר עיסקא. לפי בקשתו הכירו בו רבני שלוניקי, בשנת תקצ״ט, בתור תלמיד חכם, שתורתו אומנותו, והתירו לו להלוות כסף בהכשר (״שער אשר״, ח״א, דף ט״ו, ב׳).

ר׳ אברהם משה בן הגביר דוד בן משה, היה כפי הנראה סמוך על שולחן אביו וכל מחסורו עליו. לכן התמסר ללימוד התורה מצעירותו. היה דיין עוד משנת תקע״ב, השתתף בהוצאתו לאור של הספר ״מטה שמעון״, ח״ב, לר׳ מרדכי שמעון (תקע״ד). כתב ההקדמה לספר ״מראה האופנים״ לר׳ שלמה מורדוך (תקפ״ז). תשובותיו הופיעו בשם ״תפארת אדם״ (אדם, ראשי תיבות: אברהם דוד משה), בתרכ״ג. הוא נזכר בתור דיין ופוסק בספרי חבריו. נתמנה לרב בשירון אחרי פטירת ר׳ אברהם אישטרושה. אולם מאוחר יותר חזר לשלוניקי, כיוצא מתשובה שכתב בשנת תק״ץ, והמשיך להיות דיין בה.

בין השד״רים המעטים ילידי שלוניקי נמנה הדיין ר׳ מרדכי אשיאו, שנסע למקו־מות שונים בשליחות צפת משנת תק״ף עד תקצ״ג, בהתחלה בערי פראנקיה, לאחר זמן בטורקיה. בשנת תקס״ד נשאר זמן מה בשירון עד בוא ר׳ אברהם אישטרושה (באחת מתשובותיו התרעם שהיו לו שם אויבים ״אנשי רשע״). נפטר בירושלים בשנת תקצ״ח. בניו יצחק, שמואל וחיים הוציאו לאור ספר תשובותיו בשם ״הגיד מרדכי״ (תר״ה), ר׳ אשר קוב׳ו, אז אחד מהדיינים, כתב את ההקדמה ור׳ דוד שירירו, נכדו, היה המגיה. בסוף ספר זה הופיעו שני הספדים, אחד על אישה ואחד על פטירת ר׳ אברהם אישטרושה, מר׳ יעקב שירירו המכונה בכור, אז רב בשירון. ר׳ יעקב היה בן ר׳ דוד נכד ר׳ יעקב ובן נכד המקובל ר׳ דוד שירירו. בנספח לספר הודפסו ״ליקוטים״ בנוגע להלכות מסים מאת ר׳ משה ששון.

ממשפחת גאטיניו הצטיין עוד ר׳ בנבנשטי רבינו ב״ר משה גאטיניו, מ״בית דין רבא דחזקות״, עוד בשנת תק״ץ. בנו, החכם ר׳ יהודה, נפטר בזמן המגיפה של שנת תקצ״ט בקיצור שנים. אביו הצטער מאוד על פטירתו וכתוצאה מכך נפטר גם הוא כעבור חודשים מספר בכ״ד בטבת ת״ר (1840). ר׳ בנבנשטי כתב דרשות על התורה והספדים שנשא מתקס״א עד תקצ״ה והוציאם לאור בשם ״משחקים כסף״ יחד עם דרשות מבנו יהודה. בניו, לוי ואברהם, הגיהו הספר. הספר הזה נדפס בשנת ת״ר בחיי המחבר, ולא כמו שכתבו הביבליאוגראפים שנדפס בשנת תר״י, (שהרי נזכר בשער שולטן מחמוד השני, שאף הוא מת בשנת ת״ר—1839). ר׳ בנבנשטי הוספד ע״י בן משפחתו ר׳ אברהם גאטיניו המודיע לנו בדיוק יום פטירתו [19].

עם חברי ר׳ בנבנשטי נמנה ר׳ שמואל סאפורטה, אחד מהחכמים השלמים שלא רצו ליהנות מתורתם. הוא נסע מעיר לעיר לרגל עסקיו, ובהיותו בסליסטרה הבטיח לר׳ אליעזר פאפו להוציא לאור את ספרו ״אורות אלים״, מאמרי מוסר, וכן היה ש״הח׳[כם] הש׳[לם] עצו״ר כמה״ר [עצום ורב כבוד מורנו הרב] שמואל שאפורטה נר״ו [נטריה רחמיה ופרקיה] תושב עיר שלוניקי״, עזר בגופו ובממונו להביא הדבר לידי גמר טוב. הספר הזה נדפס בשנת תקפ״ג. ר׳ שמואל נפטר בשנת הת״ר בשלוניקי והוספד ע״י חתנו ר׳ אברהם גאטיניו.

ממשפחת בוטון הצטיין אז ר׳ דוד בוטון בנו של ר׳ יהודה ונכדו של ר׳ אברהם. ממנו ספר חידושים על שולחן ערוך יו״ד עד סימן קי״א, בשם ״יד דוד״, (תרי״ט).

בין המגיהים החשובים נמנו ר׳ יעקב חי ור׳ רפאל ן׳ חסון. הראשון, המתואר ״ראש המגיהים״, הגיה את הספרים ״פאת הנגב״ ו״דרך הנגב״ לר׳ נסים גבאי מקושטא וכתב את ההקדמה (תקנ״ז). הוא אף הוציא לאור את ספר השו״ת של ר׳ משה מינץ, (תקס״ב). כן הגיה את הספרים ״בית המלך״ לר׳ יוסף אהרון ן׳ חסון, ״סוכת דוד״ לר׳ שלמה פ׳ירנאנדיס־דיאש (תקס״ד), וספר ״נר מצוה״ ח״ב, לר׳ יהודה מנוח סיד (תקע״א). ר׳ רפאל הגיה את הספר ״חיי

אברהם" לר' אברהם קוב'ו, (תקס"ד), "נר מצוה", ח"א, לר' יהודה מנוח סיד, וכן את "עושה שלום" לר' נסים חיים שלום מרגונטו, שניהם בשנת תק"ע. אחד מפסקי ר' רפאל ן' חסון הופיע בספר "ידי דוד" לר' דוד הלוי קאראסו (דף ח', ב').

מגיפות ומסים

פעילות הרבנים והדיינים הקיפה את כל תחומי החיים. הדיינים נדרשו לפתור כמה וכמה בעיות, מהן חמורות, ולא רק בנוגע לעניינים שבין אדם לחבירו ובין איש לאשתו, כי אם גם בנוגע להנהלת הקהילה בת עשרים וחמישה אלף הנפש בכללה, ולעיתים קרובות הם נקראו לעזור גם בפתרון הבעיות ולתמוך במנהיגים של הקהילות הקטנות ליד שלוניקי. למטרה הזאת היו שולחים אחד מהם לאותו מקום לזמן מה. הם אף היו מטילים חרם על היהודי התקיף שלא סר למשמעת רבני עירו.

בשנת תקצ"ב (1732) הופיעה לראשונה מגיפת החולירע, שהפילה הרבה חללים. במגיפות של שנות תקצ"ז, תקצ"ח, ובפרט במגיפה העצומה של שנת תקצ"ט, מתו כעשרת אלפי יהודים. הרבנים ושבעה טובי העיר היו צריכים לדאוג למאות, ואולי לאלפי, היתומים והאלמנות, שנשארו בלי מפרנס.

עוד לפני המחלות האלו, העלה שולטן מחמוד את הכראג' (מס הגולגולת) מ־14 ל־30 גרוש לאיש. הקהילה כאמור היתה חייבת לשלם את המס של העניים ומחוסרי היכולת, וההוצאות רבו עד מאוד. שבעה טובי העיר, ביניהם יצחק פ'ירנאנדיס וג'יליבי פ'אראש, החליטו להגדיל ה"גא־בילה", כלומר את המסים העקיפים על מצרכי המזון: בשר, יין, שמן, גבינה, דגים מלוחים וכדומה. ר' שאול מולכו וחבריו התנגדו בכל תוקף להגדלה הזאת, כי הצרכנים היו המון העם והעניים, בעלי המשפחות הגדולות. ר' שאול דרש במקום זה להגדיל את ה"פיג'ה", הוא המס הישיר של בעלי הרכוש לקהילה, שבאותו זמן היו משלמים אותו רק הסוחרים והעשירים. לדברי ח"ם סעדי הלוי פנו שבעה טובי העיר אל הפאשה וביקשו ממנו להשפיע על הרב מולכו להיסוג מעמדתו. קרוב לוודאי שהפאשה הצדיק את הרב, שהיה נערץ על כל העם.

הסכנות בדרכים ותנועת המסחר

מאקידוניה והים האיגאי היו תמיד מקומות מחסה לשודדים וגזלנים, ומיועדים, לפי רבני הזמן בתשובותיהם, לפורענויות. הרבה יהודים נהרגו ע"י שודדים בשנים תק"ץ—תקצ"ח, בסבי־בות שלוניקי ומונאסטיר. מהאנארכיה הזאת סבלו כמובן לא רק היהודים כי אם גם שאר התושבים.

הקונסול האמריקאי בשלוניקי, מ' ליוולין, שלח דין וחשבון למזכיר המדינה, (כלומר לשר החוץ) על מצב הדרכים ותנועת המסחר באותן השנים. לפי תזכיר זה היו שודדים מתנפלים על הכפריים, בסביבות הר אולימפוס לעיתים מזומנות. התושבים ביקשו מאיברהים פאשה, מושל שלוניקי, לשלוח לשם 500 חיילים לרדוף אחרי השודדים, והפאשה נענה להם (1836). באותו זמן, כותב הקונסול האמריקאי, פעלו שודדי־ים בין קאסאנדרה והר אתוס ולהם שתי אוניות מזויינות. במקרה מסוים התנפלו על אוניה אחת והרגו את כל המלחים. לכן המעצמות הגדולות: אנגליה, צרפת ואוסטריה שלחו אוניות מלחמה לשלוניקי להגן על אוניות הסוחר וללוות אותן; במבצע זה השתתפו גם טורקיה ויוון. המושל איברהים מצידו הבטיח פרס שערכו מאה דולרים לכל מי שיביא חי או מת את אחד השודדים האלו. בסופו של דבר הצליחה ספינת מפרשים יוונית מזויינת לגלות את אחת מאוניות שודדי־הים וטיבעה אותה, ברם השודדים נמלטו לאי פיפירי, הידוע בשם קארה פאנאגייאה, בין שלוניקי וב'ולו, ואוניות המלחמה שמו מצור על האי כדי ללכוד את הנמלטים. אולם, מוסיף הקונסול ומספר, שוב הופיעו ספינות שודדי־ים אחרות. הוא פנה איפוא לממשלתו לשלוח אוניית מלחמה אמריקאית לשלוניקי כדי להשתתף עם הממשלות האחרות בפעולה נגדם, וכן נעשה [20].

המסחר שהופרע ע"י השודדים, כמעט ושותק לגמרי בגלל המגיפות של שנות תקצ"ו ותקצ"ז. בפרט סבלו מכך הכפריים בסביבות שלוניקי. בכמה מהכפרים האלו נספתה רוב האוכלוסיה, והירידים העונתיים, ואף החשובים והמפורסמים ביותר, נזנחו. נתהווה משבר גדול, כעדות רבני הזמן; גם הקונסול האמריקאי העיד וקיים שכלתה פרוטה מהכיס. כמה מהסוחרים ירדו מנכסיהם. לפי הקונסול ליוולין נתרוששו בעיקר הסוחרים היוונים; לא כן היהודים, שלפי דבריו "הם פה הספיקולאטורים היותר גדולים, והם עוזרים איש לרעהו בשעת אסון מסחרי" [21].

בתזכירו הנ"ל, מתרעם הקונסול על פקידי המכס הטורקים על אי הסדר השורר אצלם. בניגוד לתנאי הזכויות והחוזים, היו הטורקים דורשים מכס גם על סחורות שעברו כבר דרך נמל טורקי אחר, ושכבר שולם עליהן מכס שם. הקונסול הצרפתי ש' גוייס, ערער, בשם כל הקונ־סולים, אצל המושל על זה, וכן על כי המושל נתן זכות יחיד לסוחר אחד לסחור בקפה (כל מי שהיה מביא קפה מחוץ לארץ היה מחוייב למכור את סחורתו רק לבעל המונופול הזה ולא לאחר).

אחרי שנתפסו כמה משודדי הים גדל קצת היצוא, והרי כמה פרטים על תנועת האוניות בנמל שלוניקי באותו זמן:

בשנת 1837 נכנסו לנמל 330 אוניות נושאות 25,154 טון סחורות בערך של 801,000 דולר. לעומת זה יצאו 309 אניות, עם מטען של 22,957 טון, בערך של 854,000 דולר. בשנת 1838 נכנסו 768 אוניות, עם מטען של 43,634 טון בערך של 798,050 דולר, ויצאו 751 אוניות עם מטען של 43,766 טון בערך של 928,500 דולר.

הארצות העיקריות שנשאו ונתנו אז עם שלוניקי היו: אנגליה, אוסטריה ויוון. אין ספק בדבר שחלקה הגדול ביותר של התנועה המסחרית הזאת נעשה ע"י יהודים, שהיו הסוחרים הגדולים ביותר בעיר, כמו שאפשר לראות גם ממקור אחר.

"אפייה של שלוניקי", כתב חוקר גרמני נוצרי שביקר בעיר בשנת תר"א (1841), "הוא בדרך כלל ישראלי (יהודי), ובצדק אפשר היה לקרוא לה שומרון. מכלל שבעים אלף התושבים, משלושים עד שלושים ושישה אלף הם בלי הגזמה יהודים, כלומר, כ־6000 משפחות. בדרך כלל המסחר, הבורסה, עסקי הכספים, השולחנים, המסחר בקמעונות ובפרט השירותים בחנויות ובבתים בכל העיר הם בידי היהודים, וכן חלק של בעלי הסירות וכמעט כל הסבלים הם יהודים. הם מתרכזים בשכונה מיוחדת, שכונה יהודית, אולם בני אברהם אלה מצויים למעשה בכל מקום. בית הספר הגבוה לרבנים עם מאתיים מורים, כנזכר בספרים, אינו קיים זה זמן רב, ויהודי שלוניקי אינם זוכרים אותו כלל. וכן אינם מייצרים עתה את השטיחים כמו בזמן [חאג'י] חאלפה, במאה השבע־עשרה. הם מרבים בחתונות ופרים ורבים, ואפשר לאמר שזו ההתעסקות העיקרית שלהם; ולא מרשים לשום אדם השייך לעם הזה, עשיר או עני, להישאר רווק. כשהנער מתבגר מיד דואגים להשיאו אישה... אם נפטרה אשתו משיאין לו אישה אחרת תוך זמן קצר... משפחות עניות מפרנסות את בניהן עד גיל של עשר שנים... האחווה והאחריות ההדדית בין היהודים תושבי העיר הן מופתיות. אם נוצרי או מוחמדי מפטר את משרתו היהודי בלי סיבה, אי אפשר לו למעסיק למצוא בשום מחיר יהודי אחר שיקח את מקומו טרם ישתווה עם המשרת הקודם"[22].

שריפת שנת ת"ר

בליל ראש השנה של שנת ת"ר (8 בספטמבר 1839) היתה שריפה גדולה בשלוניקי, ושני שלישי העיר נשרפו. לפי הדו"ח של קונסול אמריקה, נשרפו הבתים והמשרדים של תשעה קונסולים: האנגלי, הצרפתי, הפרוסי, הניאפוליטני, הסארדיני, היווני, הבלגי, הספרדי והאמריקאי, וכן כל השכונה של האירופאים (השכונה הפ'ראנקית). לדעתו עלה הנזק לחמישה מיליוני דולר, סכום גדול מאוד באותו זמן[23]. עדות הקונסול ליווילין מקויימת ע"י בן זמנו ר' דוד הלוי קאראסו הבחור שכתב: "בליל ראשון של ר"ה [ראש השנה] הת"ר שרף ה' שריפה גדולה בעיר הזאת אשר מעולם לא שמענו כזאת. ותהי השריפה גדולה עד מאוד... נשרפה מקצוע גדול שבעיר ורוב בתי ישראל העניים והעשירים... ואשר לא נשרף, הן נגע לו ממה שנשרף. הכלל הוא שלא יש אדם מישראל שלא נגע אליו נזק בשריפה... ובעוונות נשרפו ארבע קהלות (בתי כנסת) גדולות וכמה בתי מדרשות"[24]. כן נשרפו הרבה ספרים וכתבי יד, וביניהם כרך גדול של הלכות לרב הכולל ר' בנבנישטי גאטינייו. ממקור אחר אנו יודעים ש"שני שלישי העיר היו למאכולת אש" ובכללם "אלפי בתים יהודים", וכן שמספר הבתים הנשרפים עלה לעשרים אלף בערך[25]. האסון היה כל כך גדול ששלושה יהודים יצאו משלוניקי בתור שליחים לעצמם, והתדפקו על דלתות הגבירים הספרדים באמשטרדם לעזרה והם: דוד אברהם, יעקב קו'בו ויהודה גאטינייו. זה האחרון, לפי רבני אמשטרדם, היה "חכם השלם"[26].

שמונים אחוז מכל הנזק סבלו היהודים. הפעם באו המושלים הטורקים לעזרת הנזוקים כעדות ר' דוד הלוי קאראסו הבחור:

"ויהי כשמוע השר המשנה הגדול אורמילי ב'אלישי העיר ה' את רוחו ונדבה רוחו

ממון לבנות בתים לעמי הארץ בין מישראל ובין מהאומות ושלח המעות ביד אדם מיוחד, ושלוש אגרות בידו: אחד לרב העיר [ר׳ שאול מולכו] וא׳ לגדול שבערלים יש״ו וא׳ לדיין הגדול שבתוגרמים, שיראה בעיניהם מי הוא אשר נשרף... ויבנו בתים ויכתבו בפתח הבית שהוא מממון שנתן לצדקה המשנה פ׳[פלוני]... וכן עשו שנקבצו כולם אל מקום אחד וראו בעיניהם שחמישית הממון יתנו לאומות העולם והשאר לבני ישראל וכן עשו. הן עתה שואלים אם מותר ליהנות מממון זה״.

הרב הצעיר פסק שאין שום איסור בדבר ואין לשנות דעת השר הגדול [27].

עזרת הממשלה הפעם לנגועי השריפה היתה יחידה במינה. הנכונות הזאת מוכיחה התקדמות מצד המושלים ונדיבות שלא היתה נהוגה עד אז. ברם היהודים עוד היו סובלים גלות ולחץ כעדות ר׳ אשר קובו בשנת תר״ח, ״מפני חמת המציק כלתה פרוטה וידל ישראל עד מאד מחמתן של עוברי עברה מכין ואונסין שלא מן הדין, אומה של בוזזים, הללו בעלי מארה״ [28].

גבירים

הגבירים בני אותה תקופה לא התעלמו מחובתם. יש מהם שנדבו ביד רחבה לעניים ויש מהם שהשתדלו בגופם ובממונם להשפיע על השרים לטובת אחיהם. בין הגבירים האלו ידועים: ר׳ משה בורלה, ״אדם חשוב, שר וגדול, נשיא ישראל... עומד בפרץ על כל צרה שלא תבא להציל כמה נפשות מישראל לקוחים למות ומטים להרג... חסד וצדקה בארץ ומחזיק ידי לומדי תורה בגופו ובממונו... דמטפל עצמו בצרכי צבור״ [29], נפטר בן ל״ה שנים בשנת תקס״ב [30]. בן זמנו היה הגביר שלמה פ׳ראנסיס, שנפטר בן פ״ב שנה בזמן המגיפה של שנת תקע״ד. כגביר בורלה, כן גם הגביר יעקב עשאל ״היה עומד בפרץ רב להושיע לישראל מכל צרה... על הכלל ועל כל יחיד ויחיד מישראל ממקרים רעים או מעלילות ברשע היה מקדים הוא בעצמו לילך לפניהם בפני שרי ואילי הארץ מאו״הע [מאומות העולם] והיה משתדל בגופו בכל כחו ככל הבא מידו... ואשר הוא עושה ה׳ מצליח בידו והיה מושיע לישראל מידי צרתם מידי אדונים קשים״ [31]. הוא נפטר בשיבה טובה בשנת תקע״ז. באותו זמן היה גם הגביר יצחק המכונה בכור הכהן חסיד, ״זריז ונשכר במצות גמילות חסדים בגופו ובממונו... שהיה גבאי צדקה... שהיה עושה ומעשה בכחו והונו כדי להחזיק לעשרה בטלנין שעוסקים בתורה פה עירנו כידוע״ [32], נפטר בתק״ף.

גבירים אחרים אירחו בבתיהם רבנים מארץ הקודש או השתתפו בהוצאות להדפסת ספרי מחברים שונים. הגביר יצחק שמואל מודיאנו למשל, אשר עליו כתבנו בפרק הקודם, וכן הגביר מרדכי מודיאנו אחיו, נפטר בא בימים בתקע״ז, תמכו בהדפסת ספר ״נר מצוה״ ח״א, לר׳ יהודה מנוח סיד (תק״ע). הגביר יצחק בכור ן׳ וינישתי נדב הנייר להדפסת הספר ״ירך אברהם״, ב׳ חלקים, לר׳ אברהם אישטרושה (תקע״ה). הגבירים וידאל ן׳ וינישתי ואליהו מאטאלון תרמו להד־פסת ספר ״מטה שמעון״, ח״ב, לר׳ מרדכי שמעון (תקע״ד). הגביר אברהם בן שניאור אבראבאניל נדב להדפסת החלק השלישי של הספר הזה (תקע״ט). יוסף בכר נחמה יוסף, נחמה בכר יעקב, עזרה ברזילי וחתנו יהושע אמאראג׳י תמכו בהדפסת ספר ״בתי אבות״ לר׳ יוסף דוד (תקפ״ה). הגביר וידאל ן׳ וינישיתי הנ״ל השתתף בהוצאות להדפסת הספר ״באר המים״ לר׳ יעקב מנשה (תקצ״ו). הגביר אליהו בן הרב שלמה פ׳ירנאנדיש־דיאש (שנפטר בתקצ״ח), אף הוא מנדיבי העם.

בין הגבירים האלו, שאירחו בבתיהם רבנים מארצות אחרות ומארץ ישראל, ידועים: שלמה אשיאו שאירח בביתו את ר׳ רפאל הלוי המכונה בכור, מירושלים, שבא לשלוניקי להדפיס שו״ת הרשב״א, ח״ד (תקס״ג); הגביר הזה היה עוד בחיים בשנת תקפ״א כשנפטרה אשתו בונה. הגביר אברהם שלום וחותנו ור׳ שאול מולכו קיבלו בביתם את הדרשן אהרן בן משה יהודה צבי אשכנזי בשנת תק״ף. בהזדמנות זאת כתב האורח שני שירים: אחד לכבוד ר׳ שאול מולכו, ואחד ״זמר לכבוד שאלונק״ אשר בו הוא מתאר את גדולת שלוניקי רבניה וגביריה, ואלו דבריו:

״אני הייתי ובעיני ראיתי קהלות קדושות שבסאלוניק ה׳ ישמרהם ויברכהם שלא ילדו לבהלה ולא יהגו לריק... אם להגיד שבחם אין להעריך ערכם... הכהן הכהן, הכהן הגדול הוא [ר׳ חיים יוסף] אבן ארדוט... ראש פינה למדינה תקרא אם לבינה... נאמנים ונחמדים בה הגבירי׳[ם] כנופכים וספורי[ם]. ואוצר של יהלום, חכם אברהם בכ״ר שלום, שהעלינו לעליותיו, והאכילנו ממעדנותיו, וביתו וחותנו כגפן ושורק... ציון המצויינת,

בתו׳[רה] ובמצות, ושמה נודע בכל התפוצות... בששה ושלשים קהלות קדושים חוץ ישיבות, ובתי מדרשים... חזק שנת הקפ״ת... נר אלהים טרם יכבה ושאול [מולכו] שוכב בהחבא. קודם ששקעה שמשא דכהן [אבן ארדוט] כבר זרחה שמשא דשאול״[33].

עלילות הדם בדמשק ורודוס

כשבאה השמועה לשלוניקי שכמה מיהודי דמשק ורודוס נאסרו ועונו באשמת עלילת הדם המפורסמת, ערכו רבני העיר ״מנחה גדולה״ ותענית, כמו שכתב ר׳ אברהם נחמן הכהן: ״השתא שנת הת״ר ביום חמישי כ״ח לח׳ אדר ב׳ באו שמועות רעות מבני ישראל הדרים בעיר שא״ם (דמשק) ורודיש (רודוס) שהם אסורים בחבלי ברזל ויש מהם שהמירו דתם ויש שהרגו מהם אנ״ה אנ״ה ובו ביום רבני העיר הזאת שלוניקי יע״א העבירו כרוז וערכו מנחה גדולה... והרבה מתענין ועלה לתיבה רב כהנא בכור קרייא רחמנא [ר׳ מרדכי הכהן פרחיה]. וקודם התפלה דבר על לב העם... שנשוב אל ה׳... יום הב׳ שהוא ג׳ לחדש ניסן הכריזו תענית צבור וגם הוא [רב כהנא] עלה לתיבה ודרש... ואמר ענינו בשומע תפילה כמנהג העיר הזאת בכל תענית שגוזרין על הצבור... תפילה בפרטות על יושבי עיר שאם ורודיש...״ לר׳ אברהם הכהן היה ספק ״אם יפה עשו לגזור תענית בימי ניסן ולהתריע בשופר כיוון שאנו רחוקים מאד משאם ורודיש יע״א״[34]. ר׳ אברהם נחמן הכהן פסק שהיו יכולים לתקוע בשופר אבל לא לגזור תענית ציבור בימי ניסן. אין ספק בדבר, שרבני שלוניקי גזרו תענית ציבור אף בימי ניסן מפני שהצטערו עד מאוד בשמעם צרת יהודי דמשק ורודוס והשתתפו בצערם.

מילואים לפרק השנים־עשר

חכמים ורבנים שפעלו בפרק זמן זה

ר׳ חננאל בן ר׳ יהושע בדרשי, הוציא לאור את הספר ״הרי בשמים״ לזקנו ואת הספר ״ערוגת הבושם״ (תקנ״ג) לאביו, עם פסקים משלו (ר׳ אברהם ברכה מזכיר גם כתבי יד אחרים שלו), נפטר בתק״ס; החכם, הגביר המרומם, ר׳ אברהם חביב, ״ברוך שחלק [לו] מחכמתו״, שנפטר, עודנו באיבו, בשנת תק״ם; ר׳ אלעזר בן הרב יצחק מולכו, נפטר בתקס״ב; ר׳ משה בן הרב הכולל בנבנשטי גאטינייו (ואחיו של הרב הכולל ר׳ אברהם גאטינייו), המתואר כ״הרב העצום״, נפטר בתקס״ג; הדיין ר׳ שם טוב שאול, שכתב הספד על ר׳ שלמה בולה, נדפס בסוף ספר ״לחם שלמה״ (תקנ״ה); ר׳ יוסף ב״ר שלמה בולה, הגיה וכתב את ההקדמה לספר אביו ״לחם שלמה״; הדיין ר׳ אברהם הלוי, נפטר בתק״ע; ר׳ יעקב נחום המכונה בכור, פעיל בשנת תק״ס; ר׳ פנחס חדידה, נפטר בתקס״ט.

עוד היו בשנים הללו: ר׳ אברהם יהודה, מגיה הספר ״לב שלמה״ לר׳ שלמה בנימן הלוי (תקס״ח); ר׳ דוד ב״ר דניאל ן׳ מאייור, שנתמנה לרב בבאזארג׳יק ליד שלוניקי בשנת תק״ס בערך; הדיינים ר׳ חיים ברוך סאפורטה ור׳ יהודה בכר שמואל (מהאחרון מופיע פסק משנת תקנ״ו בספר ״באר החיים״ לר׳ יעקב מנשה); ר׳ חיים נסים רפאל מוצירי, אז רב בלארסו, שהרשיע בדין יהודי מלשין, וכנראה פסק דינו למיתה (רבני שלוניקי שנשאלו על עניין זה, הסכימו עם הרב מוצירי, ואלו שמותיהם: ר׳ יוסף אברהם ן׳ יעיש, ר׳ אברהם גאטינייו, ר׳ חיים יוסף הכהן ן׳ ארדוט, ר׳ יהודה בכר שמואל, ר׳ חיים ברוך סאפורטה ור׳ יעקב מנשה, שכתב פסק על זה)[35].

באותה תקופה אנו מוצאים עוד הדיינים והחכמים האלו: הדיין ר׳ אהרן ב״ר יהושע הכהן פרחיה ״זקן ויושב בישיבה, עוסק בתורה ובגמילות חסדים בגופו ובממונו״, בחייו מתו בנו ר׳ יהושע ונכדו ר׳ אהרן, נפטר בתקע״ה, הדיין רפאל חיים אקוני דמתקרי בכור ״רב מובהק ובקי בתלמוד, מאיר עיני חכמים בהלכה בחקירות עצומות... אין חקר לתבונתו״, נפטר בזמן המגיפה של שנת תקע״ו; באותה שנה נפטר גם כן החכם השלם, הגביר ר׳ יעקב קוב׳ו, כפי הנראה הוא בנו של הרב הגדול ר׳ אברהם קוב׳ו ואביו של ר׳ אשר קוב׳ו, מחבר ההקדמה לספר ״חיי אברהם״ (תקס״ד); ר׳ שמואל ב״ר חיים נסים, הוציא לאור והגיה כתבי אביו ר׳ חיים וסבו ר׳ אליהו בשם ״מצא חיים״ ו״סדר אליהו״ עם הקדמה וחידושים ממנו בשם ״לקוטי שמואל״ (תקע״ו); הדיין ר׳ יעקב בן הרב המובהק ר׳ יוסף שמואל מודיאנו, שכמה מתשובותיו הופיעו בספר אביו ״ראש משביר״, ח״א (תקפ״א), שמו בתור דיין בא בספרי חבריו, נפטר בקיצור שנים, בתקע״ח; ר׳ משה קואינקה, גביר וחכם, נפטר בירושלים בתקע״ט; ר׳ בנבנשטי בן הרב הכולל ר׳ אברהם ואביו של הרב הראשי ר׳ אברהם גאטינייו, נפטר בקיצור שנים, בתקע״ט; ר׳ יעקב ן׳ וינישתי דמתקרי בכור, דיין, נפטר בתקע״ט. בהספדו אומר עליו ר׳ יעקב מנשה: ״מי כמוהו מורה... דקים ליה בבקיאותיה בדיני אסור והיתר... צדיק מושל ביראת אלהים, ולא היה נושא פנים, כלם בהשואה אחת דתו... לדון... ובפרט בדיני אסור והיתר דהוה בקי בהו טובא... ברוך שחלק מחכמתו... שהיה אב מוכיח לישראל... ובימים טובים היה הולך בכבודו ובעצמו אצל הדייגים כדי למחות ביד ישראל שלא יקחו דגים ביום טוב כאשר פשתה המספחת... שהיה מוכיח אפילו נגד רבותיו״ (״עין המים״ דף ס׳ א׳).

עוד היו באותן השנים, ר׳ שאלתיאל ב״ר חיים ן׳ שאלתיאל, דיין עוד משנת תקס״ג (ר׳ דוד הלוי קאראסו ביקש הסכמתו על אחד מפסקיו); ר׳ אברהם הירירה נזכר כדיין בשנת תקע״ח; ר׳ שם טוב אמארילייו, שהלך

ללארסו ושם היה מדייני הקהילה בשנת תקע״ו; ר׳ שאול יצחק מודיאנו, הוציא לאור ספר ״שעשוע התלמידים״ לר׳ שמואל יצחק מודיליאנו וכתב ההקדמה (תקנ״ז), וכתב בעצמו פסקים המופיעים בשו״ת ״באר המים״ לר׳ יעקב מנשה (סי׳ ע״א ו־קי״ב), נפטר בין השנים תקע״ח—תקפ״ז; ר׳ אברהם בן שאלתיאל די בוטון דיין עוד משנת תקע״ג, נפטר אחרי שנת תקפ״ד; ר׳ אהרן די בוטון, אביו של הדיין ר׳ אברהם די בוטון; ר׳ ברוך סותו מגיה ספר ״ראש משביר״ ח״א, לר׳ יוסף שמואל מודיאנו, היה אחד מהמדפיסים הבקיאים ביותר בש״ס ופוסקים בזמנו; ר׳ יעקב הלוי ור׳ משה צירירו, נין ונכד להרב המקובל ר׳ דוד שירירו, שנפטרו בשנת תקפ״ז; ר׳ חנניה קובו, אחיו של ר׳ אשר קובו, נפטר עודנו באיבו בשנת תקפ״ח; ר׳ שלמה מוצירי, נכד ר׳ חיים נסים רפאל מוצירי, הוציא לאור תשובות סבו, ״באר מים חיים״, ח״ב (תקע״ד).

עוד נזכרים באותן השנים, הדיינים ר׳ אברהם ן׳ חסון (בשנת תקפ״ב) ושמעון רוסו (בשנת תקפ״ה); ר׳ מנחם גאטינייו ״בנן של קדושים״, שתשובות משלו מופיעות בספר ״באר המים״ לר׳ יעקב מנשה (דף פ״ד, א׳) ובספר ״ירך אברהם״ לר׳ אברהם אישטרושה (ח״ב, סי׳ מ״ב); ר׳ יוסף אנג׳יל, שהוציא לאור ספר ״בתי אבות״ לר׳ יוסף דוד (תקפ״ה); ר׳ משה אשיאו ״אחד מעיר רב חביבא״, חכם חשוב ונכבד, שכפי הנראה לא התפרנס מתורתו אלא סחר ונשא ונתן ״עם שרי אילי הארץ״; הדיין גדליה דמתקרי בכור הירירה, שנפטר בתקצ״א; ר׳ יצחק הלוי, דיין בשנת תקצ״א; ר׳ אברהם הכהן פרחיה, דיין בשנת תק״ץ; ר׳ מרדכי פראנסיס, נפטר בתקצ״ד; ר׳ חננאל ב״ר יצחק הכהן חסיד, דיין עוד בחיי אביו בשנת תקפ״ד, נפטר בתקצ״ה; גם אחיו ר׳ אלעזר היה מדייני העיר, בשנת תק״ץ; ר׳ יצחק משה אנג׳יל, פוסק, נזכר בשנת תקצ״ה בערך; ר׳ יעקב ב״ר דוד ישראליג׳ה, הגיה הספר ״בתי אבות״ לר׳ יוסף דוד, כתב ההקדמה והוסיף פירוש על ה״הושענות״ ממנו (תקפ״ה) וכתב קונטריס על חשיבות הצדקה על פי הקבלה שנדפס אחרי מותו בסוף ספר ״ימי דוד״ לר׳ יוסף דוד (תר״ו), ור׳ אברהם נחמן הכהן מזכירו בספרו בכבוד וקוראו ״שקדן בתורה, חסין קדוש כי מה ידעתי ולא ידע מר״[36], נפטר אחרי שנת תקצ״ג; ר׳ אברהם הכהן, רב מובהק, ״מאיר עיני חכמים בהלכה״, נפטר בזמן המגיפה של שנת תקצ״ז.

עוד היו בשנים הללו: ר׳ יצחק בכה״ר אברהם אמארילייו, נפטר בתקצ״ח; ר׳ יהושע משה קרישפין, מגיה ספר ״מאמר מרדכי״ לר׳ מרדכי קרישפין (תקפ״ח); בזמן המגפה של שנת תקצ״ט נפטרו: ר׳ יוסף ב״ר יעקב קובו, (אחיו של ר׳ אשר) ור׳ יצחק גאטינייו ״רב ועצום״ (שתיים מתשובותיו הופיעו בספר ״באר המים״ — ח״מ, סי׳ ק׳־ק״א).

---

1 [על משקל ״מעולפת ספירים״, שיר השירים, ה׳ י״ד].

2 ״שלשלת רבני שלוניקי״, דף ז׳ א׳.

3 הספר ״שארית יוסף״ בכ״י הוא כפי הנראה לסבו ר׳ יוסף הכהן ן׳ ארדוט הראשון.

4 ר׳ דוד הלוי קאראסו, ״ידי דוד״, נ״ב, א׳.

5 ר׳ אשר קובו, ״שער אשר״, ח״ב, סי׳ ע״ג, דף כ״ג, ב׳, סי׳ כ״ב, דף ל״א, ב׳.

6 מלבדו מכונה בתואר זה במצבות שלוניקי רק ר׳ שלמה מלבוב (נפטר בתקמ״א), אך הוא היה אשכנזי; אף כי היה ראוי לתואר זה, ידוע כי האשכנזים הפריזו יתר על המידה בהענקת התואר ״גאון״ למוריהם או חבריהם.

7 שמו של הקונסול היה ל׳ קארבונירי והגיע לשלוניקי בדצמבר 1836.

8 המושלים הכלליים — ה״פאשאס״ — שהיו בשלוניקי משנת 1836 עד 1839 הם: איבראהים פאשה, מוסטאפה ״פ׳יריק״ פאשה, חאסניב פאשה ואקיפ׳ו פאשה.

9 דוד א׳ רקנטי, שם. סעדי הלוי, ״מיס מימורייאס״, פרק 14.

10 ״מיס מימורייאס״, לה אקסיון, 15 דצמבר 1931. ספרי הרב שיראנו נדפסו בדפוסו של סעדי הלוי.

11 ״שלשלת רבני שלוניקי״ דף ז׳, א׳, אות י׳.

12 ״בהקדמתו לספר ״לאברהם למקנה״.

13 [כך מכנים הספרדים את ר׳ משה איסרלש הוא הרמ״א].

14 בספר ״עין משפט״ לר׳ אברהם לבית הלוי, תרנ״ז.

15 ר׳ יעקב מנשה, „עין המים״, דף פ׳ ב׳.

16 ״אהל יצחק״ דף קל״ג, ב׳. לפי הביבליאוגראפ׳ים נדפס הספר הזה בשנת תקס״א. לפי שער הספר המדפיסים היו ״הישיש ונכבד מרדכי נחמן ה״י[ו] הח׳ המ׳ דוד ישראליג׳ה הי״ו״. אולם המחבר מזכיר את חתנו ר׳ יהושע הכהן פרחיה, הנפטר בשנת תק״ע, בברכת המתים. (שם, דף קי״ט, ב׳). וכן מזכיר גט שנתן בח׳ ניסן תקע״ז (שם, דף ק״ל, ב׳). ועוד מזכיר את ר׳ יוסף ן׳ אדון שאל נכון היה מק״ק פולייא, והנפטר בשנת תקפ״ד, בברכת המתים. מצד אחר קשה להאמין שהמדפיס מרדכי נחמן, כבר בא בימים בשנת תקס״א, היה בחיים בשנת תקפ״ד. אפשר שהתחילו ההדפסה בשנת תקס״א (אף כי בשער הספר כתוב בפירוש ״ותשלם המלאכה״), ונמשכה ההדפסה עד אחרי שנת תקפ״ד.

17 ראה הספר ״יהודה יעלה״ לר׳ יהודה קובו, תרנ״ג, דף ע״ב, א׳.

18 ״ירך אברהם״, ח״א, דף כ״ד, ב׳.

19 ״צל הכסף״, ח״א, דרוש ד׳, דף רכ״ו, ב׳.

20 הדין וחשבון של הקונסול האמריקאי בשלוניקי, מ׳ ליוולין, נמצא ב־National Archives, Washington D.C., Despatches from United States consuls in Salonica, 1832—1840, T—414.

21 ליוולין, שם.

22 Jacob Ph[ilipp] Fallmerayer, Fragmenten aus dem Orient, t. II, Stuttgart 1845, pp. 181-182.

23 ליוולין העריך את אבידתו הפרטית ב־15,000 דולאר. הוא הצטער בעיקר על כמה כתבי יד ודברים עתיקים שקנה ואסף במשך שמונה שנים בשלוניקי ושבדעתו היה לשלוח אותם לאמריקה.

24 ר׳ דוד הלוי קאראסו, ״ידי דוד״, סי׳ י״ב, דף רי״ח, א׳.

25 הקדמת ר׳ יהודה ב״ר שלמה אלקלעי לספרו ״שלום ירושלים״, אופן 5600. זכרונות סיר משה מונטיפיורי, מובא ע״י יצחק מולכו, קהלת שלוניקי במאה ה־19, ״אוצר יהודי ספרד״, ח׳, ירושלים, תשכ״ה, עמ׳ 20. המספר עשרים אלף בתים בערך, הוא מוגזם מאוד, והראיה שנשרפו רק ״ארבע קהלות״. לפי מקורות הזמן לא היו בשלוניקי אז יותר מתשעת אלפים בתים בסה״כ.

לפי החוקר הגרמני, יוהאן גאורג פון האן, היו בשלוניקי, בשנת 1853, 5048 בתים באופן זה : 2780, שייכים לטורקים, 1364 ליוונים, 854 ליהודים ו־50 לפראנקוס (פון האן, שם, עמ׳ 154). הטורקים היו משכירים בתיהם וחצרותיהם ליהודים. נוסע גרמני אחר, בראון ויסבאדן, שביקר בשלוניקי בשנת 1875 איננו תמים דעים עם האן וכתב שמספר הבתים בעיר היה גדול מזה. ברם הוא מסכים שהיחס בין בעלי האחוזות היהודים, היוונים והטורקים הוא נכון. ליהודים, אף כי היו 45 אחוז מכל התושבים, היו שייכים רק 17 אחוז מנכסי דלא ניידי.

26 ארכיון הקהילה הפורטוגיזית אמשטרדם, צרור מכתבים, מס׳ 75, 1839—1842, מס׳ 76 א׳, 1842—1845.

27 ״ידי דוד״, שם, לפי עדות הפוסק, קיבלו היהודים את הכסף. ברם זה נוגד למה שכתב סיר משה מונטיפיורי בזכרונותיו, דהיינו שבהיותו בקושטא, באוקטובר 1840, שנה ויותר אחרי השריפה, פנתה אליו משלחת קהילת שלוניקי לבקש מאת השלטון שיבוא לעזרת נגועי השריפה, כמו שבא לעזרת הניזוקים האחרים, וכן לצוות למושל שלוניקי שלא ידרוש מהיהודים מס קבורת מתים אחר ממה שמשלמים התושבים האחרים (י׳ מולכו, שם). אפשר שר׳ דוד הלוי קאראסו כתב את תשובתו אחרי שהמשלחת הצליחה בקושטא.

לפי הקונסול האמריקאי, ליווילין, היו הפקידים הגבוהים בשלוניקי באותה שנה : מוסטאפה ״פיריק״ פאשה, ראש לשמונה ״פאשאליק״, מרומילייה ומקידונייה, והשני, ״מישיר מרומילי״ אחמיד זאכאריא פאשא.

28 בהקדמתו לספר ״הגיד מרדכי״ תר״ה.

29 ר׳ יעקב מנשה בהספדו עליו, ״עין המים״, דף ל׳, א.

30 ולא תקס״ג כמו שכתב ר״י מנשה, הואיל וכתוב בציונו ״כ״ט תמוז שנת ויהי **משה בהר** לפ״ק״.

31 ״עין המים״ דף נ״ג, ב׳.

32 שם, דף ס״ג, א׳. המוסד של עשרה בטלנים היה קיים עד חרבן הקהילה ע״י הנאצים. מר אבי ז״ל, החכם שמואל, הי״ד, היה אחד מהם.

33 ר׳ אהרן בן משה יהודה צבי, ״יד אהרן״ (י״ד פיוטים, י״ד חדושים, י״ד משלים וכו׳) ח״א [שאלוניקי] תקצ״ט? דף נ״ט, ב׳—ס׳. ראה גם : הערת יצחק ר׳ מלכו ב״תולדות היהודים בטורקיה וארצות הקדם״ לשלמה רוזאניס, ח״ו, עמ׳ 97־98. דוד א׳ רקנטי, ר׳ שאול מולכו, ״ניב המדרשיה״, חורף תשכ״ה. השתמשתי בטופס יחיד הנמצא בספריה העירונית של ניויורק.

34 ״מעט מים״ (שארית הפליטה), שלוניקי 5637, סי׳ ח׳, דף ג׳, ב׳.

35 ״באר המים״ דף פ״ו, ב׳.

36 ״מעט מים״ דף א׳, א׳.

שער ״חשק שלמה״, חלילה (לוח תאריכים, אלמאנאק) לשנת תר״ז.

"Halila" para el anio 1846/47.

תמורות גדולות – ניצני השכלה מערבית
תר״ט–תרל״ה (1849–1875)

זכויות שולטן מיג׳יד ליהודים

בקיץ תקצ״ט (באחד ביולי 1839) עלה לכיסא המלוכה שולטן עבדול מיג׳יד, בנו של שולטן מחמוד, והוא אז רק בן שבע־עשרה שנה. ארבעה חדשים אחרי עלותו על כס המלכות עשה כמה תיקונים בחוקה הנקראים ״טאנזימאט״, לטובת נתיניו הלא טורקים. הוא חתם על ה״פ׳ירמאן״ הידוע בשם ״חאטי שיריף״ של ״גולחאני״ (שם גן שושנים בקושטא) ב־3 בנובמבר 1839. לפי ה״פ׳ירמאן״ (צו־מלכותי), הושוו זכויות היהודים לזכויות הטורקים בכמה תחומים, למשל: בית המשפט חוייב להתחשב בעדות היהודי אף נגד המושלמי; נאסרו עינויי נאשמים, ולא הותר להחרים את רכושם; כל מי שיעשה עוולה נגד היהודים ייענש.

ארבע שנים אחרי כן, בשנת תר״ג (1843), הביע הוויזיר הגדול ריזה פאשה בפומבי, בפני ראשי הדתות, בשם השולטן, שהוא מוכן להגן על החיים, הכבוד והרכוש של כל נתיניו כולל נוצרים ויהודים, כי כולם שווים לפניו. גילוי דעת דומה חזר ונעשה שוב ע״י הוויזיר הגדול רישיד פאשה בשנת 1846. השולטן, הוריד מ־30 ל־14 גרוש את מס הגולגולת (״כראג״ כפי שהיה לפנים. בו בזמן תיקן שראשי הדתות וביניהם ה״חכם באשי״, יטפלו בעצמם בהערכת בני דתם.

שער גאליריוס בזמן הטורקים.

El Arco de Gallerius.

יגבו ה״כראג׳״, ויפרעו את המסים לאוצר במקובץ. בשנת 1855 ביטל השולטן את ה״כראג׳״ לגמרי, ותיקן שכל נתיניו יהיו זכאים להתגייס לצבא, ברם היהודים והנוצרים יוכלו לשלם כופר הנקרא ״בידיליאי אסקיריאי״ או סתם ״בידיל״, להשתחרר מהשירות. היהודים בשלוניקי שילמו את המס הזה עד שנת תרע״ב (1912).

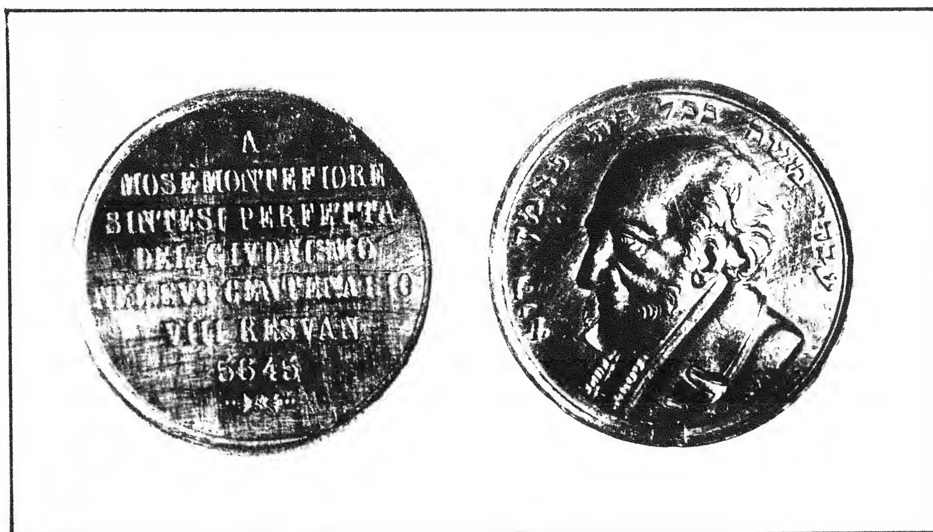
בשנת 1853 התקיפה רוסיה את טורקיה. הפעם נחלצו צרפת ואנגליה ובאו לעזרתה. המלחמה הזאת, הידועה בשם מלחמת קרים (קרימיאה), הפילה חצי מיליון חללים. טורקיה ובני בריתה גברו בסופו של דבר על רוסיה בסביבות סיבאסטופול. חוזה השלום של פאריס, שנחתם ב־30 במארס 1856, הגביר עוד יותר את הישגי השולטן. בימים שנעשו ההכנות לנסיעת באי כחו לפאריז לחתום על החוזה הנ״ל, ב־18 בפברואר, פרסם השולטן, את ה״פ׳ירמאן״ המפורסם הידוע בשם ״חאטי הומאיון״. לפי ה״פ׳ירמאן״ הזה, קיבלו היהודים והנוצרים בקיסרות את הזכויות (והחובות) האלו:

קויימו ואושרו הזכויות ליהודים שניתנו ע״י השולטנים הקודמים בהתאם לרוח הזמן; נקבעה שבועת נאמנות לשולטן מהרב הראשי טרם היכנסו למשרתו הגבוהה; מינו ועד משותף המורכב מהרב ומראשי הקהילה להשגיח על רכוש הקהילה; הוכרז על חופש הפולחן; הוצא איסור לאנוס יהודי להמיר דתו; אושר מינוי יהודים למשרות שונות בתוך הממשלה; הותר לקבל יהודים לבתי הספר הממשלתיים הגבוהים ובתי הספר הצבאיים; ניתנה זכות לדייני ישראל לשפוט ריבי אחיהם אף בדיני ירושות וכדומה; הוכרה שבועת היהודי בבית המשפט הממשלתי; כל האזרחים חוייבו לשרת בצבא עם אפשרות לפיטור ע״י תשלום כופר; הוענקה זכות לכל מי שאינו נתין טורקיה לרכוש אחוזות ובתים; ניתנה זכות לראשי הדתות להתמנות למועצה הגדולה של בית המשפט העליון של כל עיר ועיר. מלבד זה, התרה השולטן בפקידים הגבוהים, שאם יחזיקו ברכוש נתיניהם שלא כדין, יסולקו ממשרתם.

בקיצור: הובטחו, לפחות בחוק, החיים הכבוד והרכוש.

בשנת ת״ר (1840) העניק השולטן ראיון לסיר משה מונטיפיורי, ופרסם את ה״פ׳ירמאן״ של 6 בנובמבר 1840 אשר בו הכריז וקיים שידוע לכל כי אסור ליהודים, לפי דתם, לאכול דם בהמה וכל שכן דם אדם, וכל השמועות המופצות על כך הן עלילות דברים.

לרגלי עלילות־הדם בדמשק וברודוס ורדיפות היהודים שבאו לאחר מכן היתה התעוררות גדולה בין יהודי צרפת ואנגליה לטובת יהודי טורקיה והמזרח. משפחת רוטשילד שלחה את האוריינטליסט אלברט קון (1814—1877) למזרח הקרוב לדרוש ולחקור בקשר למצב היהודים בקיסרות העותומאנית בכלל, ובארץ ישראל בפרט. הוא נתקבל ב־21 באוגוסט 1854 לראיון אצל השולטן. הוויזיר הגדול, רישיד פאשה, הבטיח לו בכתב בשם השולטן, בשנת 1856, שהיהודים

מדליה לכבוד הולדת המאה של מונטיפיורי שהוטבעה על ידי יהודי קורפו בשנת תרמ״ד.

Medalia a la honor de Sir Moses Montefiore (1885).

יקבלו את כל הזכויות שהשררה תיתן לנוצרים ולא תהיה שום הפליה בקשר לנתינים הלא טורקים של הקיסרות.

אין ספק בדבר ששולטן מיג׳יד היטיב חסדו עם היהודים. מספרים עליו את המקרה דלהלן: באחד מביקוריו בבית ספר צבאי לרפואה בקושטא התפלא על כי לא מצא שם סטודנטים יהודים. הממונים ענו לו כי היהודים אוכלים כשר ושומרים השבת ולכן אינם יכולים להירשם לבית הספר. מיד פקד השולטן להקים מטבח כשר ולהרשות ליהודים להיעדר מהשעורים בשבת, וכן נעשה. מבית הספר הזה יצאו רופאים מומחים ששירתו בקהילת שלוניקי, וביניהם ד״ר ז׳אק פאשה.

על אף הרוחות החדשות שהחלו מנשבות בטורקיה לא קוימו למעשה כל הזכויות האלו במאה אחוזים. עלילות דם הופצו ע״י הנוצרים לעתים קרובות במקומות רבים בטורקיה ואף בשלוניקי. המושלים הטורקים המקומיים מצידם המשיכו לעשוק את היהודים. היה גם מקרה אופייני של הפלית יהודים. לפי פקודת השולטן, ציווה המושל — בשנת תרכ״ד (1864) — לפרוץ דרך משלוניקי לשירון, ולגייס למטרה זאת פועלי כפייה יהודים ויוונים. היהודים נשמעו ועבדו במשך ט״ו ימים, אולם כשראו שהיוונים לא נקראו לעבודה, פסקו מלעבוד, והמושל, בתגובה על כך, אסר שלושים סוחרים יהודים בתור בני ערובה. היהודים טענו שהם מוכנים לעבוד בתנאי שישתתפו עימהם היוונים והטורקים. הואיל והמושל לא נענה להם, פנה הוועד המקומי של כי״ח (האליאנס) לוועד המרכזי בפאריס, כדי שישלחו מברק לקוסטאנטינופול, להפסיק את הכפייה, למנוע ביזיון ולשחרר מיד את האסורים [1].

מגיפות — שודדים — שריפות

עוד לא נחו בני שלוניקי מהמגיפה של תקצ״ט והנה הופיעו שוב מחלות שונות בשנים הללו. שעשו שמות בין היהודים. בשנת תר״ב מתו יותר מאלף ילדים וילדות מחולי אבעבועות, והרבנים עמלו קשות לשכנע ולחייב את ההורים להביא את הבנים לרופא לעשות הרכבה נגד המחלה. בשנת תר״ו המיתה המגיפה כחמשת אלפים איש. בשנת תר״ח הופיעה מחלה משונה, שר׳ אשר קוב׳ו קוראה ״חולי הרוח אשר לא היה לעולמים, לא תבוא פעמים צרה״ [2]. בשנות תרי״ד ותרט״ז הופיעה שוב החולירע, שקטלה בחורים רבים וכמה צדיקים.

הרופאים המעטים שהיו אז טיפלו בחולים במסירות גדולה, ואלו הם הידועים לי: יעקב חנן, פעיל בשנת תר״ו; אברהם משה קוב׳ו, נפטר בתר״ח; אברהם קאסטרו, נפטר בתרי״א; אברהם באייונה לופיס סילוה, נפטר בתרכ״ב; יעקב שם טוב כהן — בתרכ״ד; שם טוב הלוי קאראסו, פעיל בשנת תרכ״ה; חיים גאטינייו פעיל בשנת תרכ״ז; נסים דוד, אביו של הרופא ז׳אק פאשה, פעיל באותן השנים, נפטר בתרנ״ח.

הדרכים היו תמיד בחזקת סכנה. הנה מוזכר יהודי בשם יעקב מונטיקייו שנהרג בשנת תקצ״ד בסביבות דורמינגאלוס. כן מסופר כי בט״ו באב שנת תר״ג התנפלו ליסטים מזויינים על שיירה של סוחרים שיצאו ממונאסטיר לבוא לשלוניקי, ו״הוכו [הסוחרים] מכת חרב, מכת אכזרי, מכות גדולות ונאמנות״. בין הנוסעים נמצא החכם ר׳ אברהם גאטינייו המספר על המאורע [3]. בשנת תרי״ב נכנסו שודדים לבית יהודי עשיר בעיירה איסטרומיטסה, ליד שלוניקי, וגזלו ממנו תכשיטים וכסף מזומן בסכום של חמישים אלף גרוש. בשנת תרט״ו הרגו את משה מולכו שיצא לכפרים לקנות תירס. בשנת תרט״ז ארבו ליסטים לסוחרים יהודים שיצאו מהעיר ״תפשום חיים וכל אשר להם נתנו בעד נפשם והיתה להם נפשם לשלל״ [4]. בנבנשטי, בנו הגדול של ר׳ אברהם גאטינייו, נהרג בכ״ב בתמוז תרי״ט בצאתו ממונאסטיר, יחד עם ״כמה... סוחרים יהודים נהרגים כדי לשלול שלל״ [5].

הנסיעה בדרכי הים היתה גם היא לא פחות מסוכנת. בשנת תר״י התנפלו שודדי ים על אוניה שיצאה לאיזמיר וטיבעוה ליד האי לימוס, ובה שני יהודים. בשנת תרכ״ב טובעה ספינת מפרש בסביבות שלוניקי ועימה י״ד יהודים, מהם חמישה נשואים.

השריפות אף הן היו תכופות, ולפעמים קטלניות, בשנים הללו.

בשנת התדי״ר היתה דליקה גדולה בעיר. יווני בשם קילקיג׳, או איסקיליג׳, היה סוחר בכלי נשק ותחמושת מוברחים (כנראה היה בשירות המורדים היוונים). קרה אסון בביתו ומחסן התחמושת ואבק השריפה שבמרתף התפוצץ. כעשרים נפשות מישראל מתו בשריפה הזאת [6], (ט׳

תמוז תרי״ו) [7], ועוד 117 נפצעו, ובין הפצועים נשארו רבים בעלי מומים.

ב־13 במארס 1857 (תרי״ז), נשרפו מאה וחמישים בתים, וכן חנויות רבות מלאות סחורות, ו־650 משפחות, שמנו בסך הכל 3120 נפשות, נשארו בלי מחסה. ד״ר מואיז אלאטיני, שלמה פ׳ירנאנדיס, יצחק משה טיאנו, בכור שלמה פ׳ראנסיס, ארבעה משבעה טובי העיר, ביקשו בהז־דמנות זו עזרה מאחיהם הצרפתים.

לרגל מלחמת קרימיאה היה משבר כלכלי גדול בעיר, ובשנת תרי״ח היה גם קור עז מנשוא, והבארון רוטשילד שלח אלף פראנקים בשביל העניים שנתרמו ע״י אישה צרפתית נכבדה בעילום שם.

יחסים עם היוונים

האיבה הדתית המסורתית של היוונים כלפי היהודים היתה פורצת החוצה מפעם לפעם. באותן השנים היו היוונים בשלוניקי יותר מתקדמים מבחינת ההשכלה הכללית, מהיהודים, והיו להם כבר בתי ספר מודרניים. עם התקדמותם בהשכלה נתרבו גם הסוחרים, שנתקנאו בעמיתיהם היהודים. מנהג הכמרים היה להטיף נגד היהודים ביום השישי הקדוש שלהם לפני הפסחא, ולחזור על הסיפור שהיהודים הרגו את משיחם. לעיתים קרובות היו היוונים בשלוניקי מנסים להפיץ עלילות דם, למרות הפ׳ירמאן שהוציא שולטן מיג׳יד בהתערבות מונטיפייורי. הקונסול היווני, במקום להשתדל למען השלום, היה בדרך כלל נותן יד לפושעים, כמו שאירע, למשל, בשנת תרי״ב (1852).

בחורף של שנה זו (ב־19 בדצמבר), התנפלו שישה יוונים על יהודי ורצחו אותו. היהודים לא טמנו ידם בצלחת וכנקמה על הריגת אחיהם הרגו תושב יווני. הפאשה אסר בהתחלה את הריצחים היוונים, אולם בהשתדלות הקונסול היווני, שהעיד עדות שקר, שחרר אותם ואסר במקומם עשרים יהודים. בגלל התנאים הסניטריים הרעים בבית האסורים, הם חלו, וארבעה מהם מתו מטיפוס. לעומת זאת, הקונסול האנגלי בלונט המליץ בעד היהודים. כתוצאה מתקרית זו היו היחסים בין היהודים והיוונים מתוחים במשך זמן רב. ד״ר מואיז אלאטיני, שערך נשף ״בינלאומי״ בביתו, שלושה חדשים אחרי מקרה זה, בהשתתפות הקורפוס הדיפלומטי, לא הזמין את הקונסול היווני.

היחסים הוטבו במקצת רק משנת תרי״ח (1858) והלאה אחרי שמשפחת אלאטיני הקימה את טחנת הקמח הגדולה, ולאחר מכן — את בית החרושת לרעפים ולבנים שרופות ואת משרפות הבירה, אשר העסיקו מאות פועלים וביניהם הרבה יוונים. בכלל השתדל ד״ר אלאטיני לקיים יחסים טובים עם כל העדות והעמים בעיר. בשנת תרל״ז (1877) נתן ד״ר אלאטיני חמישים לירות זהב טורקיות למיטרופוליט היווני בשביל בתי הספר של עדתו. בתור הוקרה על כך הזמין המיטרופוליט את ד״ר אלאטיני להיות נוכח בבחינות הפומביות בבתי הספר האלו. היווני ז׳אק רוגאטי מצידו נדב שלושים לירות לבתי ספר של כי״ח. היחסים בין העמים נשתפרו אז עד כדי כך שבית ספר כי״ח בשלוניקי הקצה במערכת השעורים שעות מספר ללימוד השפה היוונית, שהעריכו אותה יותר מהשפה הטורקית. ההנהלה שכרה מורה שקיבל לירה לשבוע (משכורת חשובה מאוד באותן השנים), וועד הכי״ח מפאריס הקציב הוספה של אלף פראנק לשנה למטרה זו. ועוד מקרה המעיד על שיפור היחסים:

בהתחלת שנת תרל״ח חטפו ליסטים יוונים שני יהודים משלוניקי שעסקו בטעינת סירה של מלח בכפר קיטרוס, ליד הר אולימפוס, ודרשו חמשת אלפים לירות זהב לפדיונם. הואיל והסוחרים היו עניים נערכה מגבית בעיר, נאספו 112 לירות שנשלחו לליסטים, אולם הללו מיאנו לקבל סכום קטן זה, והודיעו שלא יסתפקו אלא בשלושת אלפים לירות; סכום גדול מאוד. בקושי רב הצליחו יהודי העיר לאסוף 350 לירות, שלוש מאות בשביל הליסטים וחמישים בשביל המתווכים. בינתיים יצאו הליסטים מאותו המקום ועברו לקולינדיס ואי אפשר היה לאתרם. היהו־דים ביקשו מהמיטרופוליט היווני לתווך בדבר, והמיטרופוליט כתב שני מכתבים, אחד לליסטים עצמם ואחד למיטרופוליט של קולינדיס. אך בגלל המלחמה בין הטורקים והמהפכנים היוונים אי אפשר היה לקיים את הפגישה עם הליסטים. כפי הנראה הם שוחררו לבסוף [8].

אחר ששירת יותר מארבע שנים בשלוניקי הועלה המטרופוליט היווני, באוקטובר 1878, לדרגת ראש הכנסיה היוונית בקושטא, ונקרא מאז יוהכים ג׳. בהזדמנות זאת הלך ד״ר מואיז אלאטיני

לברכו בלוויית הוועד המקומי של כי״ח, ואפשר שהשתתפו במשלחת גם מגדולי הקהילה ומהרבנות הראשית. הם מסרו לו מכתב־ברכות מטעם חברת כי״ח בשלוניקי במעמד קהל של כמרים וראשי הקהילה היוונית. על הברכות האלו חתמו: ד״ר מואיז אלאטיני, ד״ר הנרי פירירה, דוד מורפורגו, ר׳ יהודה נחמה, הגביר שלום סאאיאס, גייוזיפו מזרחי, ליאון מודיאנו, יצחק יהודה מודיאנו ואוגו, בנו של ד״ר אלאטיני [9]. המטרופוליט חיבק את ד״ר אלאטיני בחיבה בפני כל הקהל, ואח״כ ענה למשלחת היהודית מן הכתב. הוא הבטיח שימשיך לעבוד למען הסובלנות והטבת היחסים בין שני העמים. הוא הדגיש כי ההבדלים בין הדתות צריכים להישאר בתחומי היכלי הדת, אך לא בחברה, מקום שם הם חייבים הכל לחיות כאחים. גם ועד כי״ח מפאריס שלח לו את ברכותיו בשם יהודי צרפת. הפאטריארך ענה להם, במכתבו מ־13 בדצמבר 1878, שימשיך לעודד את היחסים הטובים בין שני העמים [10].

אל נכון הפאטריארך יוהכים קיים את הבטחתו, ובשלוניקי הלכו בעקבותיו ראשי הכנסיה היוונית קאלינקוס וסיגורוס. במות האחרון ליווהו מספר גדול של יהודים (ובמות המטרופוליט יוהכים הרביעי(?), בשנת 1912, סגרו היהודים חנויותיהם, ותלמידי תלמוד תורה ובתי הספר של כי״ח, לבושים שחורים, הלכו אחרי הארון. יוסף מזרחי הספידו בכנסיה אגיה מינאס בשם הקהילה, והתזמורות של ה״קלוב דיזינטים״ ושל כי״ח לקחו חלק בלוויה).

הרכב האוכלוסיה — מקצועות ומעמדות

קשה לקבוע בוודאות מה היה מספר יהודי העיר בשנים אלו, בגלל חוסר סטאטיסטיקה, אף כי בקשר לתקופה זו יש יותר עדויות מאשר בקשר לתקופות קודמות. (בדרך כלל, היו ריבוייה הטבעי וגידולה של האוכלוסיה היהודית, תלויים במצב התברואה של העיר. בשנת מגיפה למשל, היו מתים עד חמישית האוכלוסין).

אחת העדויות היא זו של פארסונס. המיסיון של סקוטלאנד שלחה אז את המיסיונר־המסית J. W. Parsons לשלוניקי כדי לעשות תעמולה ״משיחית״ בין היהודים. הוא שהה שנתיים בעיר וסביבותיה (1852—1854), ובדו״חות שלו נרשמו מספרי היהודים בשלוניקי ובכמה ערים אחרות בטורקיה בשנים הללו, כדלקמן:

שלוניקי	25,000	גאליפולי	500
דוייראן	200	ב׳יריאה (ווירייה)	500
שיריס (שירון)	6,000	דארדאניל	800
סטרומסה	500	מונאסטיר	3,000
אישטיפ	800	קאסטוריה	1,000
איסקופיה	1,000	טריקאלה	500
גיוסטינדיל	1,000	לאריסה (לארסו)	1,000
סופיה	3,000	איזמיר (איזמירנה)	10,000
דובניטצה	1,000	פירגמוס	800
סימאקוב	800	מאגניזיה	800
פיליפופוליס	1,000	קאסובה	400
טאטאר באזארג׳יק	800	טיריה	100
אדריאנופול	2,000	איידין	1,000
סקאלה נובה	300	רודוס	2,000
רודוסטו	500	קונסטאנטינופול (קושטא)	60,000(?)

מספר כלל היהודים במאקידוניה ובאסיה הקטנה עלה אז לדבריו ל־150.000 [11].

25,000 (או 30,000) יהודי שלוניקי אלה, היו רובם ככולם עניים שבקושי רב פרנסו את משפחותיהם. אולם בניגוד ליישובים אחרים בצפון אירופה ובמערבה, היה היהודי השלוניקאי בעל מלאכה, שהתגאה באומנותו, והעובד היה חשוב בעיני אחיו, ובעל בעמיו. פרט לעבודת אדמה ומלאכת הציפוי בבדיל (״איסטאנייאדור״), הוא עוסק בכל יתר המקצועות, מצורף ורוקח עד בורסקי ומנקה שיחין ובורות. אינו עצל חלילה. ישכים למלאכתו ולא ישוב לביתו עד שיגמור העבודה שקיבל בקבלנות. יעמיד עצמו בסכנה, ילך לסובב בכפרים, למכור או לקנות, או יעז אף בחורף ויצא עם חבריו הדייגים לדוג ולהביא טרף לביתו. גם הנשים משתתפות בהשגת הפרנסה. מהן מבשלות, משרתות או כובסות בבתי הגבירים; מהן רוקמות, תופרות המרגליות ב״קופ׳ייאס״

(כיסוי ראש של אישה נשואה בשלוניקי) או פרווניות (הפרווה באותן השנים היתה תלבושת חביבה לאנשים כמו לנשים); וכל אחד ואחד הוא מומחה במקצועו. הוא הדין בבעלי הסירות ה״בארקירוס״, העובדים בסירות המטען, ה״מאאונאג׳יס״ בחוף הים, הפורקים, הטוענים, והסבלים. אלא שבדרך כלל הריווח — פעוט, והמשפחה — גדולה; המחלות, ולפעמים גם השריפות, אינם נותנים לו להרים ראש. הוא תלוי בעזרת אחרים, ולפעמים הוא נאלץ בלית ברירה, לפשוט יד.

מספר בני המעמד הבינוני (בעלי בתי מלאכה מצליחים, סוחרים בינוניים, שולחנים וכדומה), היה קטן, ביחס להמון העניים. העשירים, כמו בכל מקום, היו היותר מעטים.

היה קיים אז עוד מעמד מיוחד, והם החכמים והרבנים, כמאתיים איש; דיינים, מורי הוראה, דרשנים, חזנים, סופרי סת״ם (תורה, תפילין ומזוזות), מדפיסים (שרובם היו אז תלמידי חכמים), שוחטים ומוהלים. פרט לדיינים ותלמידי החכמים של ״עשרה בטלנים״, שקיבלו משכורתם המצומצמת מקופת הקהילה, היו כל האחרים נזקקים למוסדות או נתמכים ע״י גבירים. לומדים החכמים גמרא ופוסקים כמה שעות ביום או בשבוע בישיבות הרבות ומקבלים ממש שכר בטלה. מן המאושרים היה חזן של אחד הקהלים (בתי הכנסת ההיסטוריים), וגם השוחט, שתודות לזכות החזקה הוא מתפרנס בריווח (השוחטים היו כולם ממשפחות בעלי החזקה: ברכה, איסטרומסה או מולכו).

בדרך כלל, כדי להרוויח פרנסתו, היה ה״חכם״ נאלץ ללכת פעם בשבוע, לדרישת בעלי הבתים, לקרוא תהלים בביתם. דבר זה היה נקרא ״ישיבה״. לכל חכם היה לו חוג של כמה עשרות משפחות שהיה מקובל עליהן כאיש אלקים. הוא היה מחויב לבוא ללמוד ב״ייארצייט״ (בלאדינו: ״נוג׳אדה״) וכן, בחנוכת הבית, ב״לימוד״ (״מילדאדו״) של ליל השימורים (לפני יום המילה), וכן ללמוד בכל שבת בבית הנפטר בתוך י״א חודש. לפעמים היה אף כותב תנאי שידוכן (״פאפיליס די דיספוזורייו״). הוא חי בצמצום, מסתפק במועט, אבל מתנהג היה באצילות. מעטים היו, וילד מנאם, החכמים העשירים.

הנהלת הקהילה

הנהגת עשרות אלפי יהודים אלה היתה מוטלת על שבעה טובי העיר, שהיו נבחרים מבין העשירים. בשנת תרי״ז (1857), למשל, היו שבעה טובי העיר: ד״ר מואיז אלאטיני, בכור שלמה פ׳ראנסיס, יצחק משה טיאנו, שלמה פ׳ירנאנדיס, יצחק יהושע מודיאנו, יעקב משה מזרחי ושאול מודיאנו. בכל שלוש שנים היו נבחרים חמישה גבירים נוספים להשגיח על ענייני הקהילה. הרב הראשי היה לוקח חלק במועצות בעניינים החשובים.

ועד הקהילה היה חייב לשלם לשלטונות טרם כל את מס ה״בידיליאי אסקיריאי״ (פדיון עבודת הצבא) על כל יהודי שהגיע זמנו להתגייס, וכן את האמורטיזאציה של החובות הישנים, שהיו חייבים לשררה. הוצאות חשובות אחרות היו: עזרה כספית למאות משפחות עניות, חלוקת מצה לפסח, פחם בחורף, שכר דירה למחוסרי אמצעים, ומשכורת הדיינים ומלמדי תורה. הכנסות הקהילה באו ממקורות שונים: מהמסים העקיפים, ה״גאבילה״ על הבשר, המוקדשת לתשלום חלק לשוחטים וחלק לטובת התלמוד תורה; ה״גאבילה״ על הגבינה (שבאותן השנים הכניסה מאה אלף גרוש, או אלף לירה), שהיתה מועברת ל״ביקור חולים״ כדי לשלם לרופאים ורפואות; ה״גאבילה״ על היין (שבשנת תרמ״ח—1888 הכניסה אלפיים לירה זהב), לתשלום לרבנים והוצאות תלמוד תורה. עוד היו: ה״גאבילה״ על שחיטת הכבשים, על שיווק החלב׳ה, הקמח, והסוכר לפסח (מס זה היה מיועד ל״ביקור חולים״) וכן ה״גאבילה״ על דג־מלוח ושמן. הסוחרים העשירים והגבירים היו משלמים מס ישיר הנקרא ״פיג׳ה״ על הרכוש וההכנסות; והכל — עניים ועשירים — משלמים לקהילה מס נדוניות, מס קבורת מתים וירושות, וכן — ה״קאב׳יסאז׳י״, כלומר מס גולגולת מהיהודים נתיני טורקיה. הואיל והצרות שהתרגשו באותן השנים גררו אחריהם הוצאות רבות, היתה קופת הקהילה בגרעון מתמיד והחוב לשררה עלה למאה וחמישים אלף גרוש מסים משנים קודמות.

ד״ר משה אלאטיני.

Dr. Moise Allatini.

ד״ר משה (מואיז) אלאטיני

בתולדות יהודי שלוניקי אנו מוצאים בכל דור ודור גבירים שהתמסרו בגופם ובממונם לטובת אחיהם. למשל: בני משפחות ן׳ יחייא, סיניור ואבראבאניל במאה השש־עשרה; לוביל, שיקיל ובן שושן — במאה השבע־עשרה; צלמונה, סאפורטה, בורלה, דמנשה — במאה השמונה־

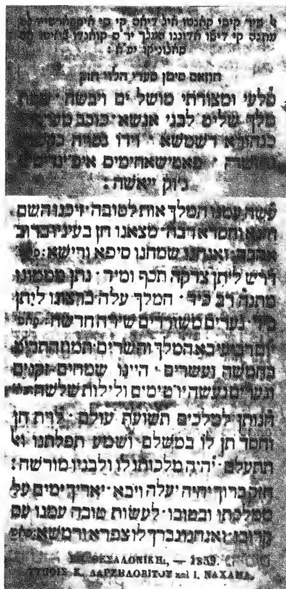
עשרה; מודיאנו, סאאיאס, חסיד, ובפרט אלאטיני — במאה התשע־עשרה.

ראשון למשפחת אלאטיני בשלוניקי היה כנראה הרופא משה לאטין (או אלאטין), שר׳ חיים חנוך פיפאנו (שנפטר בתקע״ט) מזכירו בבקשתו מאחד הרבנים שישב בסביבות שלוניקי (כפי הנראה, בלאריסה או מונאסטיר): ״על האי סבא דארמא׳י, רופא מובהק, ידוע בשמו ובמעשיו, כה״ר משה לאטין הי״ו, הוא ההולך קדמת אשור תוך מ[חנהו] ק[דוש]... יהיה לו לעזר ול״ו להועיל, ויכיר יכירנו לאחרים... גודל חכמתו בחכמת הרפואה כי רפא ירפא״ 12. משה לאטין היה אביו של הרופא אליעזר בכר משה לאטין, אשר עליו כתבנו לעיל. במותו, הניח הרופא אליעזר, ארבעה בנים: משה, מנחם, דוד (דאריו) ושלמה.

משה נולד בשלוניקי בשנת תקס״ט (1 ביולי 1809). הוא למד חכמת הרפואה בליוורנו, ושימש שש־עשרה שנה כרופא בטוסקאן. במות האב, ירשו הבנים מנחם, דאריו ושלמה מאביהם עסקים מסועפים חשובים. ד״ר מואיז (משה), חזר לעיר מולדתו להשתתף עם אחיו בעסקים. ידוע לנו שכבר היה בשלוניקי כאשר נפטר הרב הגדול ר׳ שאול מולכו, בשנת התר״ט, והלוויתו, שבה השתתפו אלפי יהודים מהמון העם, שבכו אחרי מיטת רבם, עשתה עליו רושם גדול.

אף כי עסק במסחר לא זנח את מקצועו, ובתור רופא ביקר בבתי עניים בעיר והכיר מקרוב את הדלות הגדולה ששררה בין אחיו. עסקי בית אלאטיני התפתחו מיום ליום, והיו לו סניפים בקושטא, איסקופיה, איטליה, לונדון, מארסיליה, פאריס ומקומות אחרים. שם ד״ר אלאטיני היה כה מפורסם עד שאחד מרבני איזמיר קראו ״רוטשילד של טורקיה״. הוא ניצל את השפעתו הגדולה והיכרותו עם נציגי השלטון ועם באי כח הממשלות השונות לטובת אחיו. ראשון היה לכל דבר שבצדקה, ותורם ביד רחבה לטובת העניים. סופר עליו כי הרבה עניים היו משכימים לפתח ביתו — שהיה מצוי מול בית הקונסול האנגלי — לקבל נדבתו. הוא הכותב לעשירי יהודי צרפת ואנגליה על העוני השורר בבתי אלפים מאחיו, והוא שהשתדל והצליח ליסד בתי ספר מודרניים בשלוניקי, כמו שנראה להלן.

גודל חשיבות משפחות אלאטיני ופ׳ירנאנדיס הובלט בפרט בזמן הביקור של שולטן עבדול מיג׳יד בשלוניקי.

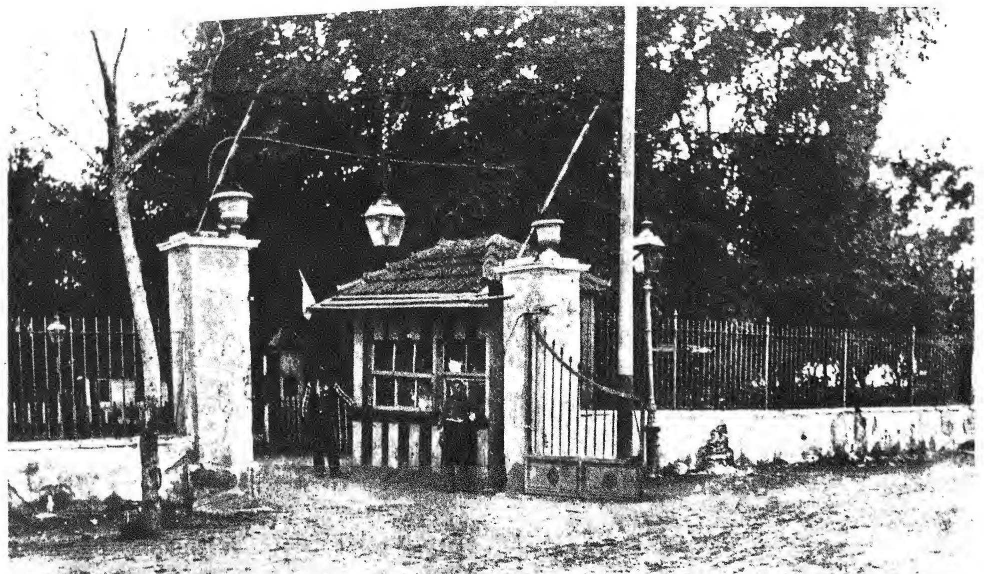

השיר שהושר לכבוד שולטן מיג׳יד כאשר ביקר בשלוניקי.

El cante a la honor de Sultan Mejid quando vijito Salonique.

ביקור שולטן מיג׳יד בעיר

כשלושים אלף יהודים חיו אז בעיר, והיוו מחצית אוכלוסייתה. היהודים, כהוקרה על אהדתו של השלטון לגביהם, התעתדו לקבל את פניו ואת פני אחיו, (שלאחר מכן היה שולטן עזיז), לא רק בהערצה ובכבוד כנהוג, כי אם גם בחיבה יתירה. לבקשת המושל סאאיד פאשה, שלח הרב הראשי ר׳ אשר קוב׳ו שלוש מאות ושישים יהודים, עשרה לכל אחד משלושים ושש הקהלים,

הכניסה לגן הציבורי בישג׳ינאר שבו נערכה קבלת פנים לשולטן מיג׳יד בביקורו בשלוניקי.

Entrada a la guerta puvlica "Bechtchinar".

בכדי לנקות את הרחוב המתחיל מאחרי שער ה״ווארדאר״ עד גני ״ביש־ג׳ינאר״. השולטן הגיע לעיר עם פמלייתו בכ״ה בתמוז תרי״ט (1859). גבירים אחדים מסרו את בתיהם לשיכון גדולי המלכות. ד״ר אלאטיני אירח בביתו את מחמד אלי פאשה, ״סיראסקייר״ (כלומר ראש הצבא), ובני לווייתו; דאריו אלאטיני, אחיו, אירח את גיסו של השולטן; שלמה פ׳ירנאנדיס אירח את ריזה פאשה, שהיה ״באש נאווי אינטישי״ (כלומר הצ׳אמבירליין הראשון). המשורר והמדפיס סעדי הלוי חיבר לבקשת ועד הקהילה, שירים מיוחדים ומנגינות יפות וארגן מקהלה מתלמידי בתי הספר, ו״כל העם מקצה יצאו להקביל פניו״.

הכל נעשה בסדר מופתי. בהתחלה עמדה המקהלה של תלמידי בתי הספר, ואחריהם מאתיים ושבעים יהודים לבושים בגדים לבנים. השולטן קיבל לראיון ב״ביש־ג׳ינאר״, את הרב הראשי קוב׳ו, שבא בלווית החכם ר׳ משה דניאל בנבנשתי, והגבירים שלמה חכים, יצחק טיאנו, יעקב משה מזרחי, ויצחק ושאול מודיאנו. הרב קוב׳ו מסר לשולטן ברכת ה״נותן תשועה למלכים״ כתובה על קלף נהדר, (בלי ספק עם תרגום טורקי), ולפי מה ששמעתי מרב זקן, התפעל השולטן מדמותו המרשימה של הרב.

לפני צאתו מן העיר נדב השולטן לקהילה 26,100 גרוש לחלקם לעניים ועוד 25,000 בשביל בתי הספר. לרב קוב׳ו הוענק עיטור כבוד. הביקור הזה, כותב סעדי, העלה כבוד יהודי שלוניקי ברחבי טורקיה [13].

הזיות ואמונות הבל

בשלוניקי, כמו בכל ערי המזרח, האמינו היהודים, כמו שכניהם הטורקים והיוונים, בכמה אמונות תפלות [14]. חלק מהאמונות הבטלות האלה היו עדיין קיימות במאה התשע־עשרה, אף כי הרבנים הנאורים השתדלו, עד כמה שיכלו, לעקרן. כמו אצל האשכנזים במאה השמונה־עשרה, וגם לאחר מכן, גם היהודים בשלוניקי האמינו, עד סוף המאה התשע־עשרה, במה שקרוי ״דיבוק״. השלוניקאים היו אומרים על כך ״לי אינטרו רוח״ — נכנסה בו רוח. את בעל ה״דיבוק״ היו מוליכים לישיבה של ״עשרה בטלנים״, ותלמידי החכמים היו ״מצווים״ ל״רוח״ לצאת מגוף החולה. לעיתים קרובות נקראו למיטות החולה, במקום הרופא, נשים היודעות ללחוש על המכה.

לפי האמונה העממית כל המחלות באות משום פחד שפחד החולה. תחת לקרוא לרופא היו קוראים לנשים זקנות המכונות ״פירקאנטאדיראס״ או ״אינדולקאדיראס״. הן היו עושות מיני סגולות על ראש החולה, או בביתו, ומתפללות תפילה קצרה, בנוסח שנמסר להן מדור לדור, ומזכירות זכות אבות, אברהם יצחק ויעקב, וכדומה. ה״קסמים״ האלו נקראו ״אינדולקו״ או ״אינדולקו בואינו״ [15]. ה״פירקאנטאדירה״ היתה לוקחת מלוא החופן מלח ומעבירה את ידה כמה פעמים על ראש החולה. אחרי זה היתה זורקת המלח על האש ואומרת נוסח מיוחד הנגמר במלים אלו ״כשם שמתפוצצים הניצוצות האלו, כך יתפוצצו עיני אויביך״.

בדרך כלל האמינה רוב האוכלוסיה, ואף חלק מהחכמים, במציאות רוחות שהיו קוראים להם ״לוס די אבאשו״ (דרי שאול), ״לוס קי נו סון אה גומבראר״, (שאין לכנותם בשם) או ״לוס מיז׳וריס די נוזוטרוס״ (הטובים מאיתנו). מעטים היו היהודים שלא הניחו קמעות על גופם, ולעיתים אף בפינות שונות בחדרים.

היו כאלה שלא נטלו ציפרניהם אלא בימים מסויימים, ושרפו אותן, מפני השדים.

אם חששו שהחולה חלה משום ״עין הרע״ היו מזמינים את אחד החכמים, שהיה קורא שלוש פעמים, במשך שלושה ימים, לחש נגד ״עין הרע״, כשהוא מניח ידו על ראש החולה. המנהג הזה נשתמר עד הדור האחרון והיה ידוע בשם ״פאסאר לה מאנו״. הנשים מצידן היו עושות מיני סגולות נגד עין הרע, והיו משגיחות בפרט על החתן והיולדת בתוך שמונה ימים לחופה או ללידה.

לעיתים היו מזמינים את אחד מהחכמים לעשות ״פדיון נפש״ ככתוב בסוף ספר ״יוסף תהלות״ להרב חיד״א. החכם היה לוקח ק״ס מטבעות של כסף כמנין כס״ף. היו מביאים לו מגש, והיה מונה במחשבה י״ז מטבעות כמספר ״אהוה״ ושם אותם בפינות המגש. שוב היה מונה במחשבה כ״א מטבעות כמספר ״אהיה״ ושם אותם בפינה השניה של המגש. ועוד היה מונה כ״ו מטבעות כמספר ״הויה״. בסך הכל שישים וארבע, כמספר ״דין״. אחרי זה היה מניח ידו על המטבעות בלי לערבבם. עוד היה מונה שישים וחמישה כמספר ״אדני״, ואחרי זה היה מערבב כל המטבעות

יחד במהירות כדי "להמתיק הדין". שוב היה מונה שלושים ואחת מטבעות כמספר "אל", משום "חסד אל כל היום" ולבסוף היה מערבבם כולם יחד ומתפלל תפילה קצרה וקורא תהלים. ה"פדיון" היה נהוג עדיין בהרבה בתים עד חורבן הקהילה ע"י הנאצים.

רבים היו נוהגים מנהג "כפרה" לחולה, תרנגול לאיש ותרנגולת לאישה. היו מעבירים העוף על ראש החולה, שוחטים אותו וקוברים הראש והרגלים בבית החיים, על יד קבר ידוע, ונותנים את גוף העוף לעניים או לחכם שעשה הכפרה. אם בבית אחד מתו שני אנשים בתוך שלושים יום היו עושים כפרה, כמו על החולה, כדי להגן על הדרים בבית, ולא ימות שלישי, ח"ו.

האמונה בחלומות היתה כמעט כללית אף בין הנאורים יותר. בדרך כלל היה החכם פותר את החלום באופן שבעל החלום לא יצטער עליו. לפעמים לא היה בעל החלום שליו עד שקרא עשרה חכמים וערך "לימוד" בביתו (או בבית החיים ליד קבר פלוני). היו מקרים שאם בזמן שמישהו היה בונה בית, חלם אותו איש שימות בגמר הבנייה, היה פוסק מלבנות, וזכורני בהיותי ילד, ראיתי בעיני בית חצי בנוי מטעם זה.

היו בין סופרי תפילין ומזוזות שהיו מטילים גורלות או עושים כל מיני סגולות לחולים, לאישה חשוכת בנים, או שלא תפיל פרי בטנה, וכו'.

כך היה המצב כשהרופא מואיז אלאטיני השתדל להעיר את העם מתרדמתו וליסד בתי ספרים מודרנים, וכן לעורר דעת הקהל האירופאי למצבם, כמו שנראה מהתזכיר שכתב בשנת תרט"ז (1856), שחלקים ממנו מובאים להלן.

מן הדין וחשבון של ד"ר אלאטיני

בשנת תרט"ז (1856) נשלח ד"ר לודוויג אוגוסט פ'ראנקל לירושלים, לפי בקשת הגברת עליזה הערץ למעל מווינה, ליסד שם בית מחסה לילדים. בדרכו הוא ביקר באיזמיר, קושטא ועוד. הואיל ולא ביקר בשלוניקי, ביקש מהקונסול האוסטרי שם, מר פיליק, לדבר על לב ד"ר אלאטיני שישיב לו על מספר שאלות בנוגע ליהודי קהילתו. פ'ראנקל למד רפואה בפאדואה וידע איטלקית, וד"ר אלאטיני ענה לו איפוא באיטלקית, בסוף אותה שנה. ד"ר פ'ראנקל פרסם ספר על מסעותיו אלה בגרמנית, בשם Nach Jerusalem (לייפציג 1858), ובו כלל גם את תשובותיו של ד"ר אלאטיני[16]. הנני מוסר להלן את תמצית דברי ד"ר אלאטיני המודיעים לנו דברים רבים על מצב אחיו בעירו אז:

שפה: היהודים בשלוניקי מדברים ספרדית בניב מיוחד להם. הם גם כותבים שפה זו בקורסיב מיוחד ולא באותיות לטיניות, ודבר זה אינו מרשה להם לבוא במגע עם אחרים לפי צרכם.

חינוך: כמו בכל ערי המזרח, החינוך מוגבל ללימוד התפילות ולימודי קודש אחרים, אין לומדים טורקית ולכן הם נחותים מהטורקים. יודעים הם לחשב חשבונות למסחרם. לעיתים רחוקות רואים יהודי קורא ספר בעברית, אם אינו מתעתד להיות רב.

חיי יום יום: רוב הבחורים פונים למסחר. מעטים הם בעלי מלאכה, ואף אלו אינם כל כך מוכשרים בעבודתם[17]; רבים מחוסרי תעסוקה קבועה ומסתובבים ברחובות, משליכים על המקרה יהבם, ולפעמים אף פושטים יד. לעומת זאת הם מוכשרים למסחר ועושים בו חייל. אולם בטורקיה, בלי הבדל לאיזו דת הם שייכים, האבות אינם יכולים להנחיל את הונם לבניהם אחריהם בגלל חוסר הביטחון של החוק הטורקי לגבי נתיניו, ועריצות השלטון. משפחות עשירות נופלות לטרף לשיני גדולי הטורקים, והקהילה — לבז הפאשה. לעתים תכופות באות מגיפות ושריפות המכלות כהרף עין את הרכוש, עמל הדורות ואחוזת העם המעונה. למרות זאת מתחיל היהודי מחדש עד שבאה עליו צרה אחרת. עם פרסום הפ'ירמאן (צו השולטן) של "גולחאני" נשתנה קצת המצב, ומשפחות אחדות, והן מעטות, מקוות להחזיק ברכושן ואף להורישו הלאה. אולם המון העם נמצא באותו המצב הירוד כמקדם. (הוא מזכיר עוד טעם לדבר מדוע העושר אינו עובר בירושה לבנים. כמו בכל המזרח הקרוב, הבנים בני י"ז וי"ח מתחתנים עם בנות בגיל י"ג וי"ד. המשפחות גדלות. איש שהגיע לגיל שלושים [שלושים וחמש] חייב כבר לדאוג לא רק למשפחתו, כי אם גם לבניו הנשואים, הדרים אתו, ואינם יכולים לפרנס את עצמם. ליהודי כזה אין גם האומץ לנסות לנסוע למקום אחר לנסות שם מזלו. הוא מחוייב להיות שכיר־יום כל ימיו).

נשים: הן אינן באות בחברה ורתוקות לביתן, עמוסות במלאכת הבית, מטפלות בילדים

ובחולים ומזדקנות טרם זמן. זה שנים אחדות שנשים מדלת העם יוצאות לעבודה במטוויות המשי. לכל משפחה יש אמנם בית, אך בדרך כלל הוא צר וצפוף ובריאות בני המשפחה סובלת מזה, בפרט בזמן מחלות ומגיפות.

איכרים: איכרים, חקלאים וגננים אין, מפני שהיהודים מתאווים לחיות יחדיו ולא מפוזרים (הוא מספר אמנם שהיה כפר בסביבות שלוניקי שנתגלו בו חורבות של בית כנסת ובית חיים. אולם הוא נעזב ע״י היהודים כאשר נסו לשלוניקי לרגל רדיפות היוונים. שנים מספר לפני כן קנה יהודי שדות, אך לא היה ביכלתו לעבדם ולשמרם).

ה״פ׳ראנקוס״: רוב היהודים הזרים ידועים בשם ״פ׳ראנקוס״, כלומר נתינים אירופאים, הנמצאים תחת חסות באי כח הממשלות השונות. הם נבדלים רק מעט מילידי שלוניקי המקוריים. משפחות מועטות מביניהן שולחות את ילדיהן ללמוד בצרפת או באיטליה, ואחדות לוקחות להן מורי בית, אולם אלו מעטות מאוד.

הרב הראשי: גדולי העדה וגדולי החכמים נוטלים חלק בבחירת הרב הראשי. בדרך כלל נבחר הגדול בחכמה ובמניין, והמפורסם על בקיאותו בתורה. מבכרים מועמד שהוא ממשפחת רבנים מפוארים. אם אין יתרון לאחד מהם על רעהו, יבחרו ארבעה או חמישה(?) רבנים גדולים. הזקן מכולם ישב ראש [18] והיותר מוכשר מהם יקבל המשרה הרשמית. הרב הראשי של קושטא ימלא את ידו בשם הממשלה בתור ראש יהודי שלוניקי. מצודתו פרוסה לא רק על יהודי שלוניקי כי אם גם על יהודי שירון, מונאסטיר, דאנייה, איסקופייה, לאריסה, טריקאלה, ייאנינה וכו׳ [19]. סמכותו של הרב הראשי גדולה. יש לו הזכות ליסר הנאשם בנפש ובגוף [20]. אין לרב הראשי שום הכנסה מאנשי הקהילה, ומצבו הכלכלי אינו מזהיר [21]. אין לו קול בועד הקהילה [22], אולם הוא יושב ראש במועצה (ועד הגשמי) ובבתי דינים. כל הדברים הקשים יביאון אליו.

בתי דינים: קיימים ארבעה, והם: בית דין יתומים ואלמנות, בית דין של ממונות, בית דין של איסור והיתר ובית דין של נזקי שכנים, בתים וחצרות. בית הדין האחרון, כותב ד״ר אלאטיני, הוא מיותר הואיל והממשלה אינה מכירה בפסקיו [23]. כן יש רבנים מיוחדים, הפותרים בעיות איש ואשתו, המשגיחים על השחיטה, וכדומה [24].

אוכלוסים ומסים: מלבד הרבנים ושבעה טובי העיר קיים ועד של חמישה אנשים, ועל ראשם הרב הראשי, המנהלים את כספי הקהילה, והם אחראים בפני הממשלה. מספר היהודים שנמסר לממשלה לא היה נכון, בגלל העושק שהיו עושקים אותם [והמסים שהיו מטילים לגולגולת]. על כן שבעה טובי העיר היו מקטינים את מספרם, או היהודים לא פקדו את עצמם. ד״ר אלאטיני בעצמו לא ידע בדיוק מה מספר היהודים בעיר. הוא העריך אותם ב־3500 משפחות בערך (או 16000 נפש), נתיני טורקיה. עליהם יש להוסיף עוד 1200 נתינים זרים שהיו פטורים ממסים, וד״ר אלאטיני השמיט אותם, סך הכל 17000 נפשות. אולם המספר הזה אינו מתאים למקורות אחרים. הכתב השלוניקאי של ״ארשיב ישראליט״, שהופיע בפאריס, כתב בשנת תרי״ט, שיהודי שלוניקי מנו אז כעשרים וחמישה אלף נפש. ר׳ יהודה נחמה, שהינו בר־סמכא בכל הנוגע להיסטוריה של יהודי העיר, כתב בשנת תרכ״ג לד״ר שלמה רובין, שהיו אז בשלוניקי ״כמו שלושים אלף יהודים״. ליאון מודיאנו כתב, בשנת תרל״ד, ל״ארשיב ישראליט״ בפאריס, שחיו אז יותר מארבעים אלף יהודים. ד״ר אלאטיני עצמו העריך אותם, בשנת תרל״ה, ב־25 עד 30 אלף. הואיל וכל משפחה בשלוניקי היתה עשירה בבנים, ובאופן ממוצע היתה בת שמונה נפשות, יש להעריך את מספר היהודים יחד ב־30000. לגבי הממשלה הם היו נחשבים כיחידה אחת, והקהילה היתה אחראית כלפיה, גם בקשר למסים האישיים.

ההכנסות וההוצאות של הקהילה: אחת לשלוש שנים היתה יושבת ועדה בת שלושה או חמישה אנשים שהיו ״מעריכים״ את היחידים וקוצבים את הסכום שעל כל אחד לשלם לקהילה. מס ישיר זה נקרא ״פיג׳ה״. אם הנערך ערער על ״עריכתו״ הוא היה נשבע ומשלם על פי שבועתו. מקרים כאלו, כותב ד״ר אלאטיני, היו קורים לעיתים רחוקות. הקהילה מטלת גם מסים עקיפים (״גאבילה״) על הבשר, היין ומיני מאכל אחרים, וכן מס חתונות, לידות, קבורת מתים וירושות. אבל היא היתה נמנעת עד כמה שאפשר מקחת מס ה״פיג׳ה״ מהיחידים, מפני שהמס הזה היה גורם לסכסוכים בין הנערכים ושבעה טובי העיר. מכלל דבריו אנו מיטיבים להבין

חכם שלוניקאי, תרל״ג (צילום בספרו של חמדי ביי, המתאר אותו כ״חכם באשי משלוניקי״).

Haham de Salonique, 1873.

מה גרם לסכסוכים בין הרבנים שאול מולכו (לפני תר״ח), ואברהם גאטינייו (לפני תרל״ח) מצד אחד, ושבעה טובי העיר מצד שני. הרבנים האלו דרשו לגבות את ה״פיג׳ה״ מבעלי היכולת, או להגדיל את אחוזיה, בו בזמן שהגבירים ביקשו להגדיל את ה״גאבילה״. באותו זמן כותב ד״ר אלאטיני, הוכנס סדר בענייני המס ומונו פקידים להשגיח על ההכנסות ועל ההוצאות של הקהילה. המס לממשלה היה תלוי במספר בעלי נכסי־דלא־ניידי. היוונים והיהודים, כמו הטורקים עצמם, היו משתמטים מלשלם המסים, ולכן עשתה הממשלה את הקהילה אחראית למסי יהודיה. בשנת 1856, למשל, היתה הקהילה חייבת לשררה מאה אלף פראנק על חשבון מסים אלה. עוד כתב שבני שלוניקי עושים צדקות רבות, אולם אין סדר בחלוקתן לעניים, אחדים מקבלים מעט ואחרים הרבה.

הרב אשר קוב׳ו: ד״ר אלאטיני כותב עליו כי הוא איש נהדר במידותיו. ידיעותיו בתלמוד ובתנ״ך הן גדולות ומעמיקות. בני לווייתו אף הם אנשים חכמים ובעלי נסיון. הוא משתדל ליסד מוסדות חדשים לתועלת הקהילה, ומשתף פעולה בעבודתו עם ר׳ אברהם גאטינייו, נשיא בית דין ליתומים ואלמנות. עוד כתב שחסרים אנשי־מדע, סופרים ומליצים. לדאבוננו, הוא אמר, אין לנו ספר על דברי ימי יהודי שלוניקי. ״יש אומרים שיש בעיר הרבה תעודות וכתבי יד עתיקים אשר מהם אפשר ללמוד הרבה על ההיסטוריה של הקהילה. מעולם לא ראיתי אחד מהם״ [25].

מצב היוונים: מזמן מרד היוונים, התקדמו בני העדה הזאת מאוד. יש להם בתי ספר מודרניים. הם שולחים בניהם ללמוד ביוון [העתיקה]. בדרך כלל הם התקדמו בקשר להשכלה וחינוך מודרני יותר מהטורקים ומהיהודים.

אישה יהודיה משלוניקי, תרל״ג.

Mujer Judia de Salonique (1873).

נתיני החוץ נגד בתי ספר מודרניים: ההפתעה היותר גדולה בדו״ח זה היא ההאשמה שד״ר אלאטיני מאשים בה את אחיו נתיני החוץ, הפ׳ראנקוס, שהם לדעתו בעלי השכלה שטחית, ומפיצים בין המון העם את האמונה שבתי ספר מודרנים ותקנות (לטובת החינוך) הנם חילול השם, ולכן גרמו, אם לא משטמה לגבי השכלה מערבית, בכל אופן, לאיזה מין חשד ואדישות [26]. (גילוי הדעת הזה הבא מעטו של הפראנקו׳ס, הלוחם הגדול למען בתי ספר מודרנים, סותר את הטענה של חברי כי״ח בשלוניקי, אשר חזרו עליה מדור לדור עד היום, שרבנים קנאים התנגדו לבתי ספר של האליאנס, בשעה שהמתנגדים האמיתיים, כפי שמתברר, היו נתיני החוץ, הפ׳ראנקוס). כנראה שע״י תואנה זו הם השתדלו להשתמט מלתרום להחזקת בתי הספר הללו. ד״ר אלאטיני מוסיף ״שבזמן האחרון הוטב המצב״, המסחר הולך ומתקדם, והאבות רואים צורך עכשיו לחנך את בניהם לפי רוח הזמן, אלא שאינם משלמים שכר לימוד ברצון. עוד הוסיף שה־הבחנה בין היהודים ילידי העיר ובין היהודים נתיני החוץ וההתבדלות של האחרונים אינן כל כך חריפות כמקודם. נתיני החוץ, אף כי אינם מחוייבים, ואינם מסכימים לשלם מסים, וכן גם מס לקהילה, הם תורמים לעניים וכדומה [27].

בסוף הדו״ח מבקש ד״ר אלאטיני מאת ד״ר פ׳ראנקל, שיהודי אירופה יבואו לעזרת יהודי שלוניקי כדי ליסד שם בתי ספר מודרנים כדוגמת בית הספר שיסד ד״ר אלברט קון בקושטא [28].

סדרי הלימוד בתלמודי התורה

אם נשווה את מצב החינוך בשלוניקי, בשנים ת״ר—תר״י (1840—1850), למצב החינוך אצל היהודים בגרמניה, צרפת, אנגליה ואפילו פולין וגליציה, ניווכח לדעת שהיהודים בשלוניקי היו מאה שנה אחורנית [29]. תלמודי התורה היו במצב נורא. המורה, היה יושב על מזרון, עם מקל בידו, להטיל מורא על התלמידים, כארבעים במספר, שישבו על מחצלות פרושות על הרצפה. בתלמוד תורה הגדול היו אלף ילדים מבני שש שנים ומעלה נזקקים למורים אלו. החומר הנלמד היה מורכב מקריאת התפילות, פרשת השבוע עם טעמיה, הפטרה, חלק מנביאים וכתובים, וחמש מגילות — הכל בניגון. המורה היה מלמדם לתרגם ללאדינו את הפרשה, ההפטרה, ישעיה, דניאל, איוב, משלי, וחמש מגילות לפי סדר השבוע והעונה (כפי המנהג שנשתמר עד הדור האחרון, היו שרים בטעמים המיוחדים בשבת, בבית הכנסת או בבית אחרי הסעודה, את הספרים דלהלן במקור ובלאדינו: שיר השירים — בפסח; פרקי אבות ומשלי — בין פסח לשבועות; רות — בשבת לפני שבועות, ובשבועות; איוב — מתמוז עד תשעה באב; דניאל — אחרי תשעה באב; קהלת — לפני סוכות; וישעיה — בחורף). עוד היו מלמדים דקדוק (בלוויית ניגון), טעמי המקרא, לקרוא בלאדינו ובעברית וכן שרשי ידיעות חשבון.

הלימוד למתחילים לא היה ניתן לכל הכיתה יחד, אלא קבוצה של ארבעה תלמידים היתה באה לפני המורה והיו לומדים איתו את החומר במשך רבע שעה. אח״כ היו באים ארבעה אחרים וכן הלאה. באופן זה היו כל התלמידים עוברים לפני המורה במשך היום. אולם בזמן שהמורה היה עסוק עם קבוצה אחת, היו האחרים חפשים לצחוק, להפריע ולהשתולל. בכיתות היותר מתקדמות היו התלמידים שרים כולם יחד בקולי קולות, וחוזרים על מה שהמורה היה מקריא. לצורך התרגום ללאדינו היו משתמשים בתרגומו הספרדי של אוסקי משנת 1553, תרגום עתיק, שאפילו המורה לא היה מבינו במילואו, בפרט את שמות השרצים והעופות מפרשיות שמיני וראה, וכן מעשה המשכן בפרשיות תרומה ותצוה.

לפני החגים היה המורה מלמד אותם את ההגדה של פסח בניגונה המיוחד עם תרגום לאדינו; את ״האזהרות״ של ר׳ שלמה ן׳ גבירול לשבועות, בעברית ולאדינו; תרגום בלאדינו של מגילת איכה, לתשעה באב; פיוטי ימים נוראים ופזמוני סוכות; תרגום לאדינו של הפיוט ״מי כמוך״ לר׳ יהודה הלוי לשבת זכור.

לילדות לא היה אז בית ספר. הן היו לומדות לתפור, לרקום וכדומה אצל מורות פרטיות.

לימוד גמרא ופוסקים

אחרי שהבן למד היטב התנ״ך ותרגומו ללאדינו, היה עולה לכיתה העליונה בתלמוד תורה ללמוד גמרא. לעיתים קרובות היה אביו מוליכו אצל למדן ידוע והיה משתווה לתת לו שכרו ללמדו עד שידע בנו לקרוא ולהבין, בלי עזרת חכם, דף של גמרא ופוסקים, והתלמיד אף הוא לפעמים אוכל וישן בבית המורה. לא היה, כמו באמשטרדם, בית מדרש לרבנים. אחרי כן, הבחור, אם הצטיין, היה עובר לאחת הישיבות, שהיו מרובות בעיר עוד בשנת תר״ן.

בניגוד למורי תלמוד תורה לילדים, היו המורים לגמרא חכמים שלמים, למדנים מובהקים, בעלי תכונות נעלות, יראי שמים, מתנהגים בחסידות, ולעיתים אף לא קיבלו שום שכר תמורת שיעוריהם, לקיים ״מה אני בחינם אף אתם בחינם״. החכמים האלו השפיעו הרבה מרוחם על תלמידיהם. התלמיד היה אסיר תודה לרבו כל ימיו ואף אחרי מותו, כמו שניווכח מכמה רבנים ומחברים, שעד סוף ימיהם, הזכירו את רבותיהם בכבוד ובהערצה גדולה [30].

בתי־ספר מודרניים

לפי הדו״ח של ד״ר אלאטיני, כבר היה בתרט״ז (1856) בית ספר מודרני בשלוניקי. הואיל והיו צריכים לבתי ספר אחרים, ביקש ד״ר אלאטיני עזרה לשם כך מהקונסיסטואר הגדול של יהודי פאריס ומגדולי יהודי צרפת, לונדון ווינה. אל נכון, הבארון רוטשילד נעתר לו ושלח את ד״ר אלברט קון לשלוניקי[31], ובעקבות פעולה זו פתח ד״ר אלאטיני בית ספר חדש בעיר. מצרפת שלחו לו את המחנך יוסף ליפמאן, שנשאר בעיר כשלוש שנים והצליח בתפקידו. כדי לכסות את הוצאות בית הספר וכן כדי לבוא לעזרת עניים, יתומים ואלמנות, יסדו ד״ר אלאטיני ואחיו, יחד עם גיסו שלמה פ׳ירנאנדיס בשנת תזר״ח את הקופה ״חסד עולם״ [32]. הסוחרים התחייבו לשלם מעין מס של עשר פרוטות מכל ארגז או חבילה של סחורות הנכנסות לשלוניקי או היוצאות ממנה. ועד הקהילה מצידו התחייב לתת בכל שנה סכום מסויים להוצאות בית הספר החדש.

במשך השנה הראשונה, כתב ד״ר אלאטיני, התפתח הכל יפה. אולם קופת הקהילה נמצאה במצב רע מאוד, ושבעה טובי העיר פסקו מתת תמיכתם; היה עליהם לשלם לשררה כמה וכמה אלפים גרושים על חשבון החובות הישנים ובעד ה״קאב׳יסאז׳י״, והשתמשו בהכנסות קופת ״חסד עולם״ לתשלום המסים כי רבו. המצב הכלכלי היה רע מאוד. תנועת המסחר ירדה והצטמצמה, וכתוצאה מכך ירדה הכנסת ה״גאבילה״ החדשה. ד״ר אלאטיני לא יכול איפוא לשלם את הוצאות הארגון מחדש של תלמוד תורה, אולם הקופה המשיכה להשתתף בהוצאות בית הספר החדש.

אחרי כארבע שנים של עבודה פוריה, עזב ליפמן את העיר אם בגלל מזג האוויר שהשפיע לרעה על בריאותו, או על כי חברי ועד תלמוד תורה לא קיבלו את דעותיו. בכל אופן בית הספר שניהל נסגר בשנת תרכ״א (1861) [33]. אולם ה״מתקדמים״ לא אמרו נואש. שלמה פ׳ירנאנדיס, שהיה קונסול כבוד של איטליה, יסד בשנת תרכ״ד (1864) בית ספר איטלקי, ששימש למעשה את בני האמידים היהודים. הוא קיבל תמיכה שנתית מממשלת איטליה, בהתחלה בסכום של 900 פראנק, ואחרי כן הודות להמלצת הקונסול האיטלקי החדש, הנסיך סיסטארי, 2000 פראנק. המורה לעברית בבית ספר זה היה ר׳ יוסף ג׳אחון (אביו של סאלב׳אטור ג׳אחון), שנפטר בן 83 בשנת תרע״ב.

באותו זמן יסד הרב המשכיל ר׳ יהודה נחמה, יד ימינו של ד״ר אלאטיני, בית ספר מודרני בשם ״קוליג׳יו די פאדרי די פ׳אמילייה״, שלמדו בו כמאה ילדים; בשנת תרכ״ה שימש שלמה רוזה כמנהלו. אולם גם ר׳ יהודה נחמה לא הצליח להחזיק מעמד. בית הספר נסגר, ואחד מתלמידיו, חיים אשר שלם, פתח זמן מה אחר כך, בית ספר שלאמיתו של דבר היה המשך בית ספרו של ר׳ יהודה נחמה. שלם אף חיבר ספר קטן בלאדינו, בשביל תלמידיו, בשם ״לוס פרינסיפיוס די סאב׳יר״ (עִיקרי הדעת), שלוניקי תרל״ו.

גם השליחים המיסיונרים, הקאתולים כפרוטיסטאנטים, יסדו, שנים מספר לפני כן, כמה בתי ספר בעיר; הקאתולים — בתי ספר של ה״אחים״ וה״אחיות״ [34] (שפת הלימוד בהם היתה צרפתית), והפרוטיסטאנטים — בית ספר אנגלי לילדות בהנהלת הכומר הפרוטיסטאנטי פיטר גרוסבי, מחסידי אומות העולם [35]. גרוסבי הגיע לשלוניקי בשנת 1851. בניגוד לקאתולים, שהיו לפעמים מסיתים ומדיחים את ילדי היהודים לבקר בבתי תפילתם, היה גרוסבי ניטראלי. לפני שנת 1875 עזב גרוסבי את העיר ובית ספרו נסגר. הוא חזר לאחר זמן ופתח שוב את בית הספר, בעזרת אשתו. היהודים המשיכו לשלח בנותיהם לבית הספר הזה עד מות גרוסבי בדצמבר 1904 בן 76 שנה. הואיל והכומר שמילא את מקומו היה מסית ומדיח, הוציאו היהודים את בנותיהם ממנו ויסדו בית ספר אנגלי לבנות שנתארגן במשך ימים מספר (פברואר 1906). הקאתולים שהיו מעוניינים מאד לקבל תלמידים יהודים התקינו אפילו מטבח כשר בבית ספרם.

שניים מהרבנים הנאורים, כפי הנראה ר׳ משה בנבנשתי ור׳ יהודה נחמה, ועוד רבנים אחרים, שיתפו פעולה עם ד״ר אלאטיני בארגונו מחדש של בית הספר תלמוד תורה הגדול. הם הבטיחו למורים, עשרים וחמישה במספר, שיקבלו משכורתם בזמן, בתנאי שלא יפנו אל מלא־כות אחרות.

ר׳ יהודה נחמה ממפיצי ההשכלה

כמו שנראה להלן, שלוניקי היתה עדיין מליאה חכמים, שרובם המשיכו לחיות בתוך ארבע אמות של הלכה. אולם היו כבר ביניהם אחדים ששאפו לרכוש ידיעות כלליות ולהרחיב את תחומי הלימוד וההשכלה של הילדים, אך לא העיזו להביע דעתם בגלוי. לא כן ר׳ יהודה נחמה, שנעשה לראש המדברים בשבח ההשכלה האירופית, בנוסח שד״ל, שהעריצו, ועימו — ועם רבים אחרים — התכתב.

הוא נולד לאביו יעקב בשנת תקפ״ז (1827), למד תורה, ולאחר זמן נשא את בת הגביר והחכם יהושע מודיאנו. אף כי היה רב מובהק לא נהנה מתורתו, עסק במסחר תבואות והיה סוכן חברות לביטוח ולאוניות.

הוא הטיף להשכלה, אמר ועשה: כאמור, יסד בית ספר; תרגם מאנגלית ללאדינו את ״היס־טוריה אוניב׳רסאל״ לפיטיר פאראליי, בתרכ״א, בשביל תלמידי בית ספרו (הואיל והמדפיס היה יווני, ולא היה לו כנראה רשיון, סגר הפאשה את בית הדפוס ור׳ יהודה נחמה עצמו היה שרוי בסכנה לולא הקונסול האנגלי שהגן עליו); בתשרי תרכ״ה (אוקטובר 1864) הוציא לאור את העיתון הראשון בלאדינו בשלוניקי בשם ״איל לונאר״ [36]; עוד משנת תרי״א (1851), והוא רק בן ארבע ועשרים שנה, התחיל כבר להתכתב עם חכמי ישראל באירופה, שפנו אליו וביקשו ממנו ידיעות על דברי ימי ישראל בשלוניקי, על מצב הקהילה, על ספרים נדירים וכתבי יד. בין החכמים האלו כדאי להזכיר את יעקב שטערן, שד״ל (שמואל דוד לוצאטו), ר׳ אליעזר אשכנזי תושב תוניס, ישראל כנעפעלמאכער, הרבנים מרדכי לוי מורטירה ושלמה נסים ממאנטובה (שביקשו היתר לסוחרי איטליה לבטל יום טוב שני של גלויות [37]), יש״ר (יצחק שמואל ריגייו), ישראל שטערן, י״ב גולדברג, פרץ סמולענסקין, צונץ, מיכל וואלף, מענדיל מאער מפאריס, וויניציאני, אפרים עפשטיין, האורייאנטליסט יוסף הלוי מאנדריאנופלי, ועוד. במכתבו מח״י באייר תרי״ז ל״חכם הגדול מופלא ומופלג בחכמה וביראה... כבוד מו״ה מענדל מאער״ כתב על אחיו: ״בושתי וגם נכלמתי... רוב אחינו הסוחרים אשר בטורקיה של איברופה לא ידעו ספר ולשון עבר. ואותם אשר בשם חכמים יקראו חדים בפלפולם״ [38]. בהזדמנות אחרת הוא כותב גם על חדירת מלבושי אירופה בין יהודי העיר ומודיע בשמחת ניצחון ש״יותר משישים בחורים החליפו שמלותיהם והסירו הבגדים הצואים(?) מעל נשיהם (ה׳קופ׳ייה׳) וילבישום בגדי אירופה החמודות״ [39].

למרות דעותיו המתקדמות לא הוטל עליו חרם ע״י יתר הרבנים. אדרבה הוא מצא ברבנים הגדולים, ר׳ אשר קוב׳ו ור׳ אברהם גאטיניו, חברים יקרים.

בשנת תר״ך (1860) נוסדה בפאריס חברת כל ישראל חברים, (אליאנס ישראליט אוניברסיל). בין מטרותיה נכללה התכנית לפתיחת בתי ספר מודרניים במזרח הקרוב, ואכן בשנת תרכ״ב (1862) פתחה את בית הספר הראשון מיסודה בטיטואן. אז נוסד גם בשלוניקי ועד מקומי של כי״ח, שר׳ יהודה נחמה היה נשיאו הראשון [40]. מיד השתדל לייסד בית ספר של כי״ח לילדים בעיר. בטבת תרכ״ג כתב לד״ר שלמה רובין והציע לו לבוא לשלוניקי כי ״אנחנו חברת כי״ח מייסדים פה בית ספר״. הוא הוסיף שיש להם כבר מורה ״לשפת איטאלקי, טורקי, צרפתי, וספרדי״. אולם צריכים מורה לעברית אשר ילמד להם הדקדוק ודברי הימים לישראל. הוועד מוכן לתת לו דירה ועשרים פלורין לשבוע, המספיקים לפרנסתו [41].

אך הוועד המקומי לא הצליח בנקל לפתוח את בית הספר. כפי הנראה היו קשיים כספיים וגם רבים שערערו על עצם הרעיון, והדבר לא יצא לפועל. ב־17 בנובמבר 1864 כתבו ראש האליאנס אדולף (יצחק) קרימייה, שחתם ״כרמו״, ומזכירו יהודה וארדמאן, וביקשו מהרב הראשי קוב׳ו, לתמוך בידי הוועד המקומי, לייסד את בית הספר, ואל ישגיח בקנאים.

הואיל והאליאנסיסטים בשלוניקי האשימו את רבני משפחת קוב׳ו בהתנגדות לבתי ספר ולהשכלה וטפלו עליהם עלילות שהיו קנאים (״פ׳אנאטיים״), הנני מוסר בזה קטעים מתשובת הרב הגדול ר׳ אשר קוב׳ו לפאריס :

״את הוד קולכם אדונים נכבדים ׳חברת כל ישראל חברים׳, שמענו מקצוי ארץ וישמח לבבינו, קול מבשר טוב, קול משמיע ישועה, קול קורא לחכמות ותבאנה בקרב מחנה ישראל... ילדים אשר אין בהם כל מום ותלמוד תורתנו הקדושה... ללמד(ו)[ם] ספר ולשון... אשריכם רודפי צדק! אשריכם גומלי חסדים... להרים דגל ישורון... התורה והחכמה צמודות יחדיו, קרניכם תרום בכבוד, כי תסירו מאחרינו שפלות מצבינו... חן וכבוד יתן ה׳ את אוצרו הטוב מן השמים ויריק ברכתו עלי נטעי נעמנים כאלה... אשריכם אוהבי... ואתם אחי תמהרו בכל כחכם למען תנובות בינה והשכל ישאון על אהליהם כאשר בתחילה. ויהי כאשר שמענו כן ראינו, בעירנו זאת, המעט המטע אשר שתלו בני חברתכם... בה ילמדו הנערים את שפת העבריה ויבינו במקרא בשום שכל... גם לא יניחו ידיהם משפת ׳טורקי׳... צרפתית, איטלקית ואנגלית עם ראשית למודי החכמות... תודות לכם אנשים חכמים... ועל אשר שמעתם, יקירי, קול תרועת מלחמה אשר קדשו על בני חברתכם פה איזה חכמים בעיניהם, אל נא ירך לבבכם, אנשים נכבדים... כי לא דבר קל הוא לגשת אל היכל החכמה פנימה בארץ הלזו... אבל דבריהם לא יועילו... ואני בכל מאויי אחיש לעוזרם ולהיות בתומכי הבית הזה, ובצל כנפי יחסיון כאשר נדרתי, פה אל פה, אל כבוד החכם ר׳ יאודה נחמה נר״ו ראש החברה. לא אכחד תחת לשוני כי תועלת גדולה ורב טוב יצא מן הבית הזה לנערי בני ישראל, ואף כי ללשוננו הקדושה אשר נגדעה בחרי אף הזמן.

רפאל אשר קוב׳ו״ [42].

הרב קוב׳ו היה נאמן לשיטתו זו ובשנת תרל״ג (1873) תמך שוב ביזמה ליסוד בית ספר מודרני מטעם הכי״ח ונתן הסכמתו וברכותיו לד״ר אלאטיני ולחבריו, וכן עזר בהשפעתו, שהיתה גדולה, להקמת המוסד החינוכי הגדול הזה [43].

המכשול הכי גדול לא היו איפוא ה״קנאים״ האמיתיים או המדומים שילד מנאם אלא הכסף. רוב העשירים היו נתיני חוץ, שהיו פטורים מתשלום מסים והתרגלו לא להשתתף בהוצאות הקהילה ועל כן מיאנו בשנים הראשונות לתרום אפילו בשביל בית ספר מודרני. בכל אופן אחרי השתדלות גדולה מצד הרופא אלאטיני וחבריו בוועד המקומי, וביניהם ר׳ יהודה נחמה, הוחלט לפתוח בית ספר לבנים. הם ביקשו בהתחלה לשתף פעולה עם הקונסול האיטלקי ולהביא לאיחוד בית הספר ״ריגייה סקולה איטאליאנה״ עם בית הספר של האליאנס בשם ״בתי ספר מאוחדים של ממשלת איטליה ואליאנס״ (כי למעשה חוץ משלושה תלמידים קאטולים כל יתר התלמידים של בית הספר האיטלקי היו יהודים). אחרי שהיוזמים חיכו זמן מה לתשובה מרומא, הוחלט

חתימות מייסדי חברת ״כל ישראל חברים״ בשלוניקי.

Siniaturas de los fondadores de la Alliança en Salonique.

בית הספר לבנים של
"כל ישראל חברים".

La Alliança, Escola
de ninios.

לפתוח את בית הספר לבנים, בתקווה לשיתוף פעולה בעתיד עם בית הספר האיטלקי. אבל גדול היה צער אנשי הוועד כשממשלת איטליה לא רק שלא נתנה הסכמתה להסדר שהוצע אלא אף ציוותה לסגור את בית ספרה בשלוניקי. ועד כי"ח נאלץ איפוא לקבל גם את התלמידים היהודים של בית הספר האיטלקי לבית הספר של האליאנס[44].

באותו זמן בא בארון הירש לביקור בשלוניקי (ב־26 בינואר 1875). כשנתבקש לעזור בממונו הוא הבטיח לד"ר אלאטיני שכל סכום שיתרמו יהודי שלוניקי יחד לבניין בית הספר, יתרום הוא אותו הסכום. גבירי העיר תרמו 1848 לירות אנגליות, ובארון הירש קיים הבטחתו ותרם גם הוא כסכום הזה (וה"אנגלו ג'ואיש אסוסיישיון" מלונדון תרמה 150 לירות אנגליות). בין התורמים היותר גדולים בשלוניקי נמנו ד"ר אלאטיני ושאול מודיאנו, וכן חיים (חיימוגו) קוב'ו, בנו של הרב אשר קוב'ו, ור' יעקב קוב'ו חתנו. עוד תרמו יחידי סגולה מלונדון, למשל ראובן ששון — 55 לירה, פ'רדריק דוד מוקאטה — 44 לירה. הנסיך קאמונדו מקושטא נדב 2520 פראנק. גם שני טורקים משלוניקי נדבו 1137 פראנק, וכן נאספו כספים גם מתורמים מחוץ לשלוניקי.

בית הספר נחנך ב־14 באוקטובר 1876 וקיבל את ברכתו של הרב גאטיניו. כרגיל בהזדמנויות אלה התפללו לשלום השולטן ולשלום הבארון הירש[45]. שנה אחרי כן חנכו את בית הספר לילדות שעלה 2700 לירה.

בשנת תרל"ה (1875) כבר היו בבתי הספר האלה 210 תלמידים ו־150 תלמידות. בין התלמידים נרשמו גם שמונה טורקים, בלי ספק מבני ה"דונמים" (ורק ארבעה מהם היו משלמים שכר לימוד). מכלל התלמידים והתלמידות כשליש לא שילמו שכר לימוד. המנהלת הראשונה לבית הספר לילדות היתה איסטילה קארו, והמנהל הראשון היה מוריס מארקס, לפנים מנהל בית ספר בבגדד. משכורתו היתה 5000 פראנק לשנה, מהם 1000 מחברת כי"ח מפאריס.

המושל מדחאט פאשה[46] תרם ספרים בטורקית והבטיח תמיכה קטנה. ועד הקהילה הקציב אז לבית הספר 1120 פראנק לשנה, ואחרי כמה שנים הוגדלה ההקצבה, ל־3000 פר', ובשנת תרנ"ז — ל־5000. גם האנגלו ג'ואיש אסוסיישיון מלונדון היתה נותנת בהתחלה 60 ואחרי זמן מה —

100 לירות אנגליות בכל שנה. בארון הירש נדב 600 לירות כקרן שמרווחיה יתנו פרס לשני התלמידים היותר מצויינים. (בשנת 1876, קיבלו את הפרס האחים עמנואל ומנחם בני לוי מאטא־לון בין שניהם, ופלור בת יעקב קאראסו). מספר שנים אחרי כן היה הבארון הירש שולח 3000 פראנק לשנה כהשתתפותו בתקציב של בתי ספר כי״ח.

אחד מהמורים הראשונים לעברית היה יצחק בנבנסטי גאטיניו, שכתב ספר דקדוק בשם ״מעשה חושב״, שלוניקי תרל״ו. בשנת 1877 נוסד ועד להקמת בית ספר לאומנויות ומלאכה; דוד מורפורגו נתמנה כיושב ראש, החכם ר׳ יעקב׳אג׳י קוב׳ו סגן, והנדיב הגדול חיימוג׳ו קוב׳ו, בנו של הרב אשר, חבר לוועד.

ד״ר אלאטיני היה גאה, בצדק, על בתי הספר של כי״ח, מעשה ידיו, ולחגיגת הבחינות הפומביות לבנות, באוגוסט 1879, הזמין את המושל ריפ׳את פאשה, המושל הצבאי של מאקידוניה מארישאל סאפ׳ב׳יט פאשה, הגינירל של דיביזיה סאלי פאשה, מוסטיחאר קונסטאנידי פאשה, הבישוף היווני קאליניקוס, שישב על יד הרב הראשי ארדיטי, באי כח ממשלות צרפת, אנגליה, יוון, ספרד, פרס, אוסטריה־הונגריה, איטליה ועוד אישים רבים וחשובים כמוהם. התזמורת הצבאית הטורקית ניגנה בחצר קטעים לסדר היום [47]. החגיגות האלו הרימו את קרן כי״ח ושם הקהילה.

מלבד בתי הספר לבנים ולבנות, נוסד, בהשתדלות ד״ר אלאטיני, ה״אזילו״ (גן ילדים). הבארוניסה קלארה הירש שלחה מתנה של 10000 פר׳ לגברת רוזה אשת ד״ר אלאטיני בשביל בתי הספר, ובכסף הזה השתמשו לבניין ה״אזילו״. בהזדמנות זאת תרמו כל פקידי בתי המסחר של ד״ר אלאטיני וכן נתקבלו עוד כמה נדבות מחוץ לשלוניקי.

כיון שבארון הירש ואשתו נדבו 52200 פר׳ לבניית בתי ספר אלו, דרש ועד כי״ח בפאריס שהבניינים יירשמו על שם הוועד המרכזי מפאריס, ולא על שם ד״ר אלאטיני. במכתביו הסביר ד״ר אלאטיני שלפי החוק הטורקי אי אפשר לרשום נכסי דלא ניידי על שם אגודות או קהילות. לכן הכל נרשם על שם יחידי סגולה ואלה מוסרים הודאה בכתב שהבית שייך למעשה למוסד פלוני ולא להם או ליורשיהם. מה גם שנדבת הבארון נתקבלה תוך כדי ביקורו בשלוניקי ולא ע״י תיווך או המלצת הוועד המרכזי; גם 10000 הפראנקים ניתנו ע״י הבארוניסה ישירות לאשתו, בלי שום התערבות של הוועד המרכזי. באופן זה בתי הספר של כי״ח בשלוניקי נשארו רשומים, עד חורבן הקהילה, על שם כי״ח של שלוניקי.

אחרי פטירת אלאטיני המשיך הוועד המקומי בעבודתו במרץ. בשנת תרמ״ז (1887) פתחו את בית הספר לאומנויות לילדות בשם ״פרופ׳יסיונל״, וכן את בתי הספר העממיים ״פופולאר״, לילדים וילדות. כן נוסד אז האורפ׳ילינאטו קארלו אלאטיני (בית מחסה ליתומים).

בשנת תרס״ט (1909) כבר היו בבתי הספר של האליאנס 2300 תלמידים ותלמידות ולימדו בהם 65 מורים. בשנת תר״ע (1910) נבנה בית ספר חדש לבנים שעלה 130 אלף פראנקים בערך, וקופת הקהילה השתתפה בהוצאות הבנין ב־25 אלף פר׳. התקציב השנתי השוטף עלה אז ל־95000 פר׳ לשנה. מזה שילמו התלמידים והתלמידות בתור שכר לימוד 64200 פר׳, ועד הקהילה ויחידים שונים השתתפו ב־16000 פר׳, האנגלו ג׳ואיש אסוסיישיון מלונדון ב־4400 פר׳, והשאר, כ־10000 פר׳, שלח הוועד המרכזי של כי״ח מפאריס.

האמת על האליאנס בשלוניקי

בשנים הראשונות היו הלימודים בבתי ספר כי״ח בשלוניקי לפי המסורת, ולא התכחשו למורשת הלאומית, כי כן היתה דעת כמה מהמייסדים: ר׳ יהודה נחמה, הרב קוב׳ו וחבריו. בשנת תרל״ז (1877) אף שלחו חמישה תלמידים לבית ספר החקלאי ״מקוה ישראל״ ע״י יפו [48]. אולם אחרי כמה שנים לא התחשבו המחנכים עם קדושת המסורת. הם הזניחו את לימודי הדת והשפה העברית. (ראיתי דין וחשבון בכתב יד משנת 1910 בערך, של כ״ה דפים, בו נמסרה תכנית איך להיטיב את החינוך המעשי ולא כתבו שם אפילו ברמז על חינוך דתי או לימוד השפה העברית), באופן זה הושפעו רוב התלמידים מהתרבות הספקנית הצרפתית, שהיתה מפורסמת באותן השנים בסקיפטיסיזם שלה ויחסה השלילי לדת. התלמידים האלו לא ידעו להוקיר אוצרות היהדות, אהבת ציון וירושלים.

הנני חושב שכדאי במקום זה להכחיש את טענות אוהדי האליאנס בשלוניקי, כי הם הם

ש״גאלו״ את יהודי שלוניקי, ושהיה עליהם ״להילחם״ נגד החרדים ה״מנוונים באי סובלנות קנאית״, שהחכמים ״היו בירידה גדולה, והתנגדו בכל תוקף לבתי ספר, להשכלה וכו׳ וכו׳״ [49].
כל הטענות האלו אינן מתאימות לאמת ההיסטורית. כמו שראינו עוד היו בשלוניקי, במאה התשע עשרה, רבנים גדולים בתורה ממש גאונים, שאם לא עלו על חכמי ירושלים, קושטא ואיזמיר, לא נפלו מהם. והרבנים הגדולים האלה: ר׳ אשר קוב׳ו, ר׳ אברהם גאטינייו, ר׳ שמואל ארדיטי, ור׳ יעקב קוב׳ו (שידע גם טורקית), היו כולם אוהדי ההשכלה וההתקדמות. רבים היו בין הרב־נים בשלוניקי שהיו חברי כי״ח ושילמו שנה אחרי שנה 12 פר׳, חצי — לטובת הכי״ח משלוניקי וחצי — לטובת כי״ח מפאריס. בין הרבנים האלו, הידועים לי, נמנו (לפי הארכיון של כי״ח, צרור אלאטיני) הרב הגדול ר׳ שמואל ארדיטי, ר׳ חיים בן הרב אשר קוב׳ו, ר׳ יעקב חנניה קוב׳ו, ר׳ דוד פיפאנו, ר׳ רפאל בנבנשתי ועוד רבים וטובים, (קשה להבחין בין הרבנים ובין מי שאינם רבנים כי רשימות החברים אינן מציינות תואר רב או חכם פרט לרב הראשי ארדיטי). אפשר להזכיר עוד כמה רבנים כגון התוכן ר׳ שלמה מורדוך, ר׳ יעקב אשר, ר׳ שלמה יוסף בכר יהודה, ר׳ יצחק בכור אמאראג׳י, ר׳ משה ששון, ר׳ דוד שמואל הלוי קאראסו, ר׳ משה בנבנשתי, ר׳ דניאל יצחק מורדוך, ר׳ ברוך כהן, ר׳ שמואל שמחה, ר׳ חיים המ׳ בכור ב״ר שמואל מאטאלון, ר׳ יעקב אברהם די בוטון, ר׳ שאול אמארילייו ועוד כמה רבים וטובים — ששלחו בניהם ובנו־תיהם לבתי ספר כי״ח עוד בשנה הראשונה ליסודם. כמו שראינו רבני משפחת קוב׳ו לא רק שלא ״לחמו״ נגד בתי ספר כי״ח אלא אף עזרו לוועד המקומי והשתתפו באופן פעיל בייסוד בתי הספר האלה.

היו אלה הסוחרים נתיני החוץ, הפ׳ראנקוס, שערערו ויצאו, בשנים הראשונות, נגד בתי הספר המודרניים, בטענה שהדבר מנוגד לדת. בטענה זו הם ניסו להשתמט מלשלם תרומתם, כעדות ד״ר משה אלאטיני לעיל. הם, ולא הרבנים, הם שפיתו והסיתו את המון העם להתנגד לבתי ספר מודרניים. לא היתה שום ״מלחמה״ על ההשכלה, כמו שטוענים, ללא יסוד, האליאנ־סיסטים משלוניקי. אפילו נארסיס לווין הודה שרבני שלוניקי לא התנגדו לבתי ספר כי״ח. לאמיתו של דבר היו כמה גבירים שמיאנו בהתחלה לתת יד למפעל, והראיה היא שבארון הירש הוא שהציב את האתגר להם ואמר שהוא יתרום רק אם גבירי שלוניקי יתנו חלקם.

עוד טוענים אוהדי האליאנס, שבלעדי החינוך בבתי הספר של כי״ח לא היו יהודי שלוניקי מגיעים לאותה דרגת השכלה גבוהה שאליה הגיעו. הטענה אינה מוצדקת אלא במקצת. עוד לפני בתי ספר של כי״ח נוסדו בשלוניקי בתי ספר מודרניים שונים, הראשון — בשנת תרט״ז (1856); השני — בשנת תרכ״ד (1864) (נוסד ע״י ממשלת איטליה ורוב תלמידיו היו יהודים); השלישי — בית הספר של ה״אחים״ וה״אחיות״ הקאטולים, שבו היו הרבה תלמידים יהודים; הרביעי — בית הספר שהוקם ע״י ר׳ יהודה נחמה והמשיך בקיומו ע״י תלמידו אשר שלם; החמישי — בית הספר האנגלי של הכומר פיטר גרוסבי. לכל אלה זכות הקדימה. מלבדם היו עוד: בית הספר הגרמני שנוסד בתרמ״ז (1887) ו״המיסיון לאאיק פראנסיז״, שנוסד בתרס״ה (1905), בהם למדו מאות בחורים, שהמשיכו אח״כ בלימודיהם בצרפת. מלבד זה הבחורים ששאפו להיות עורכי דין או פקידים למדו בשני בתי הספר הטורקים בעיר ואח״כ עברו לאיסטאנבול. כל המוסדות האלה יחד הרימו את הרמה התרבותית והחדירו את ההשכלה האירופית לבני הקהילה, ולא רק האליאנס. אמנם נכון שבתי הספר של האליאנס בשלוניקי גם הם הכינו מאות מנהלי חשבונות, כתבים, סוכנים, עיתונאים, וכמה מהם, שהמשיכו ללמוד בצרפת, הוסמכו שם לרופאים, מהנדסים וכו׳, ואולם הרבה משכילים למדו וחונכו גם בבתי הספר הנזכרים.

כן טוענים אוהדי הכי״ח, שהמצב הכלכלי והבריאותי של היהודים הוטב תודות לבתי הספר שלה. גם זה רק חלק מן האמת. הגורם העיקרי להטבת המצב הכלכלי היה, כמו שאפשר להבין מד״ר אלאטיני, החוקה החדשה של הממשלה הטורקית, לפיה ניתנה הגנה על החיים והרכוש לכל הנתינים בלי הבדל דת. באופן זה היה האב יכול להוריש את הונו לבנו, בלי שהשלטון יחרימו; הסוחר ידע שלא ייגע לריק. מצד אחר, התחברות שלוניקי למסילת הברזל, בתחילה עם איסקו־פייה, ואחרי כן עם הערים האחרות, עד ווינה מצד צפון וקושטא מצד דרום, הביאה ברכה רבה לעיר (קשר הרכבות הזה היה אחד מהמפעלים החשובים של קונגרס ברלין; אוסטריה, סירביה, טורקיה ובולגריה התחייבו להשתתף בבניית מסילת הברזל הקושרת את וינה לאיסטאנבול דרך

בלגראד־איסקופייה־שלוניקי, או דרך בלגראד וסופיה). ההתקשרות הזאת, כתב סופר צרפתי בשנת 1888, היוותה "שינוי מהפכני", שבעקבותיו בא שגשוג כלכלי לכל מאקידוניה ולשלוניקי בפרט.

מצב הבריאות וההיגיינה אף הוא הוטב ע"י הקמת קאראנטינה בעיר, ע"י יסוד "החברה למים" וכן ע"י רופאים מומחים שלמדו באיטליה, באיסטאנבול, ואחרי כן — גם בצרפת, ובעיקר ע"י פעולות הריסה ובינוי והתפזרות אוכלוסי העיר. עוד משנת תר"י (1850) התחילו היהודים לבנות וילות ליד הים, רחוק מן העיר, מצד דרום. בשנת תרכ"ז (1867), הרסה העיריה את חומת העיר מצד הים, ושנים מספר אחרי כן הרסה את חומת העיר מצד דרום. כן בנתה רחוב מקביל לים, ואח"כ את רחוב אידאדיאי. אחרי השריפה הגדולה של שנת תר"ן (1890), נסללו רחובות רחבים ונבנו בתים חדישים. כל זה הועיל מאוד להטבת בריאות התושבים.

אחד מגדולי האליאנסיסטים בשלוניקי, המשיך בשיטתו וכתב אף בתשכ"א (1961) שהיהודים "הריאקציונרים", יסדו את אגודת "עץ החיים" כדי להילחם נגד המתקנים, המשכילים והאליאנס, ויסדו בית דפוס, להתחרות, כן הוא כתב, בדפוס של סעדי הלוי. אולם בין ה"ריאקציונרים" האלו, שיסדו בשנת תרל"ד (1875) את האגודה הזאת, נמנו הרב ר' אשר קוב'ו, בנו חיימוג'ו, וחתנו ר' יעקבאג'י קוב'ו, שהיו הם עצמם מתומכי בית הספר של כי"ח. ר' יעקוב'אג'י קוב'ו הוא הוא שבאחת מדרשותיו באסיפה הכללית של "עץ החיים", שהתקיימה בשנת תרל"ח, שיבח את כי"ח על מעשיה הטובים. ומצד שני נמנו בין תומכי "עץ החיים", ד"ר אלאטיני ורבים מהגבירים ממעריצי כי"ח. בית הדפוס של "עץ החיים" הוציא לאור משנת תרל"ה עד תרע"ז ספרי שאלות ותשובות חשובים מאד, ושם הופיע העיתון "איל אב'יניר" (מש' תרנ"ח עד שריפת תרע"ז), שהיה העיתון העממי ביותר בשלוניקי וחינך את קוראיו ללאומיות ולישוב ארץ ישראל.

השפעת בתי הספר של תלמוד תורה

הצרות התכופות שבאו על יהודי שלוניקי במחצית הראשונה של המאה התשע־עשרה, הריקו את קופת הקהילה. שבעת טובי העיר לא יכלו לתמוך בבתי הספר של תלמוד תורה כראוי. התלמידים עצמם לא רק שלא שילמו שכר לימוד, להיפך, הם קיבלו תמיכה וניתנה להם גם חליפה חינם בכל שנה. בגלל חסרון כיס היו שוכרים מורים בלתי מומחים, ומשכורתם היתה כל כך פעוטה עד שהיו נאלצים לעבוד במקצועות אחרים כמה שעות ביום כדי להרוויח לחמם. בשנת תרל"ח (1878) הבטיח ד"ר אלאטיני בשם הוועד המקומי של כי"ח להעניק אלף פראנקים לשנה לקופת תלמוד תורה בתנאי שיקחו להם מנהל מודרני וישפרו את הסדרים ותכנית הלימודים במוסד הגדול הזה שהיו בו אז 1200 תלמידים. מהכנסות ה"גאבילה" על הבשר, הקציבו גם כן כ־300 לירות להוצאות תלמוד תורה. ואכן ניגשו למלאכה, הבניין תוקן ושופץ, הוציאו את המחצלות שעליהן היו התלמידים יושבים ובמקומן הכניסו ספסלים. עם גמר התיקונים החיצוניים נערכה חגיגה שבה נאמו הרב הראשי ארדיטי, ד"ר הנרי פירירה ואחרים. כמה מהמלמדים פוטרו ומורים יותר מנוסים נלקחו במקומם. הואיל והבניין היה צר מלהכיל את כל התלמידים בהרווחה, קנה הוועד מגרש גדול ליד בית הספר תמורת 775 לירה. הקהלים וה"חברות" הרבות השתתפו בהוצאות קניית המגרש.

בשנת תר"ם (1880) הזמינו את משה יעקב אוטולינגי, לפנים מנהל הת"ת בליוורנו, בשכר 3600 פראנקים לשנה, לעמוד בראש המוסד, והוא ניהל את בית הספר ת"ת הגדול ברוח המשכילים החרדים באיטליה[50], עד פטירתו בתרס"א (16 בדצמבר 1900).

בשנת תרנ"ז יסד רבי יעקב קוב'ו את בית המדרש לרבנים "בית יוסף" (בכספי עזבון יוסף ן' שושן ואשתו רחל), שקלט את טובי הבוגרים מת"ת והכשירם לרבנים ומורים מצויינים לקהילה ולקהילות אחרות ביוון ובאירופה.

ד"ר יצחק אפשטיין שנתמנה למנהל החינוכי של בית ספר תלמוד תורה הגדול בתר"ע (1910) העלה את רמת הלימודים במוסד החשוב הזה, שהפך להיות בית ספר עברי מודרני ברוח המסורת.

ואכן בית הספר ת"ת הגדול העמיד תלמידים לתפארת בשלוניקי. המורים המסורים השרישו בלב התלמידים את אהבת היהדות המסורתית ואהבת השפה העברית.

מנהלי תלמוד תורה ומוריו בשנים האחרונות לקיומו, היו: חננאל חיים חסיד, ברוך בן

יעקב, אברהם אטאס (הם היו גם עמודי התווך של אגודת ה״פייטנים״־זמרים, שמשכו קהל שומ־עים רב לבתי הכנסיות עד חורבן הקהילה ע״י הגרמנים). ייזכרו לטובה המורים, שאני הכרתי ושלמדתי מרובם: ח״ם (חכם) משה נסים, ח״ם יעקב אטאס ובנו אברהם הי״ד, ח״ם יעקב מאטא־ראסו, מומחה לדקדוק (אביו של העיתונאי אלברטו מאטאראסו וחותנו של העיתונאי מינטיש ז׳ סאנג׳י), מצליח נסים, אברהם איסטרומסה, אדון פסח, אדון קאסטרו, ברוך בן יעקב הנ״ל, ברוך אלאלוף, החכמים ר׳ יצחק ברודו ור׳ אשר בוטון, המנהלים ח״ם אליהו חסון ויעקב אליהו כהן. תודות להם ולחבריהם, ותודות לחכמים, שהרביצו תורה, אהבת ישראל וחיבת ארץ ישראל בכל שכבות העם, מצאה התנועה הלאומית, וביחוד התנועה הציונית הדתית, לכשהוקמה בעיר, ציבור תומכים ואוהדים, שברבות הימים הלכו והתעצמו, ומהחוגים האלה בעיקר נמצאו המוע־מדים לעליה הגדולה לארץ ישראל בשנים תרצ״ב—תרצ״ו.

בשנת תרפ״ג (1923) אילצה הממשלה היוונית את היהודים לסגור את חנויותיהם ועסקיהם ביום ראשון. הואיל ורבים לא רצו לחלל שבת, או לא העיזו לפתוח חנויותיהם בשבת בעיר מולדתם, עזבו אלפי יהודים את שלוניקי, ויעד ההגירה שלהם הוא אפייני לחינוכם: רוב חניכי בתי הספר של האליאנס היגרו לצרפת (ורובם נהרגו לצערנו, ע״י הגרמנים). המהגרים מבין חניכי תלמוד תורה שהצטרפו לתנועות הציוניות עלו רובם ככולם לארץ ישראל והינם היום חיים בארץ אבותם הם ובניהם אחריהם.

יש להוקיר כראוי פעולת חברת כי״ח על שהשתדלה והצליחה להיטיב מצב היהודים במזרח, ובפרט בטורקיה, ועל היותה ראשונה לבוא לעזרתם, אולם יש להצטער על נטיותיה השליליות ללאומיות היהודית, למסורת ולישוב ארץ ישראל.

ר׳ אשר קוב׳ו וחבריו

נארסיס ליווין, בספרו ״חמישים שנות האליאנס אישראליט אוניברסל״ הכיר בכך שר׳ אשר, ויתר רבני שלוניקי, הבינו את התועלת שביסוד בתי ספר של כי״ח. גם ד״ר אלאטיני, כתב בצדק שר׳ אשר קוב׳ו היה רב סובלני ואוהב שלום. אך אין זו תכונתו הטובה היחידה, אלא חלק מדמות גדולה וססגונית בתולדות רבני העיר.

ר׳ אשר נולד לאביו, החכם וגביר יעקב, בשנת תקנ״ז. בגיל צעיר כבר היה בקי במכמני התלמוד והפוסקים, וידוע ממנו פסק על עגונה כבר משנת תקע״ח. לרב ראשי נתמנה בשנת תר״ט עם מות ר׳ שאול מולכו. אליו נלוו, כנהוג אז, שני רבנים אחרים: ר׳ חנניה סאפורטה ור׳ דוד יוסף, בתור רבני הכולל; ר׳ אשר קוב׳ו היה הרב הראשי, המוכר ע״י השלטון.

בשנת תרכ״ד (1864) ארגן ועד לבית הספר תלמוד תורה, תחת נשיאותו של חתנו, הרב הראשי להבא, ר׳ יעקב קוב׳ו, והוא עצמו הכין והוציא לאור ספר לימוד קטן, בלאדינו, כספר קריאה לתלמידי ת״ת. בימיו, כמו שראינו לעיל, נוסדה הקופה ״חסד עולם״ וכן בית הספר כי״ח ובתי ספרים אחרים. שנתיים לפני מותו יסד את האגודה ״עץ החיים״, שטיפלה בחולים עניים ותלמידי חכמים. על חברי האגודה היה מוטל התפקיד לבקר חולים ואבלים, וכן לשמור על הגוססים והמתים, ולהציל מהשריפה חפצי חבריה. כפי שהזכרנו לעיל, יסדה האגודה הזאת גם בית דפוס משובח, שנשרף בשנת תרע״ז.

עד אותו זמן היו היהודים שוכרים ומשכירים דירות מניסן עד ניסן. הואיל והיה קשה מאד לראש המשפחה למצוא כסף לשכר דירה לשנה מראש דווקא בערב חג הפסח, שרבו אז ההוצאות, התקין ר׳ אשר קוב׳ו שההשכרה תהיה מתשרי עד תשרי, ולמעשה נעשו ההעברות והחוזים במשך חודש אלול כל שנה.

ר׳ אשר קוב׳ו היה מפורסם בתור רב גדול בתורה בכל טורקיה ואף באיטליה. תשובותיו ודרשותיו הופיעו אחרי מותו בספר ״שער אשר״, ב׳ חלקים, (תרל״ז—תרל״ט). הוא כתב הקדמות לארבעה ספרים והסכמות לארבעה ספרים. עוד כתב חוברת על קופת ״עץ החיים״ בשנת היווסדה בשם ״אגרת החיים, איל קומפונימיינטו דילה קופה עץ החיים״, שלוניקי תרל״ד. במקום אחר [51] כתבתי באריכות על ספריו ותשובותיו.

בקשר אליו כדאי להזכיר פרט חשוב הנוגע לטופוגראפיה של העיר, הוא מבאר מדוע אין כותבים בגטין של שלוניקי (כמו בקושטא), ״דעל כיף ימא רבה מותבה״, וכותבים רק ״דעל כיף

ימא מותבה". הוא הביא טעם לדבר משו"ת, בכ"י, של ר' אברהם יצחקי (חי בזמנו של מהרח"ש): "יען כי מלפנים עירנו זאת היה רחוק מן העיר יותר מתחום שבת ומפונטא'ס [52] עד חומת העיר היו גנות ופרדסים. ואח"ך מלך יוון אחד עלה ברצונו להמשיך להים עד חומת העיר באופן דכל שיעור הים הנראה לעינינו היום הוי שלוליות מהים ולא חשיבי כהים עצמו, א"כ אפוא אין לנו לכתוב בגט רק ימא סתם" [53].

ר' אשר קוב'ו לא נהנה מתורתו, לא בתור חכם, לא בתור דיין ולא בתור רב הקהילה, ושירת את העם שלא על מנת לקבל פרס.

הוא נפטר בי"ט בטבת תרל"ה. כבוד גדול עשו לו במותו. למקום מנוחתו ליווהו הפאשה, באי כח הממשלות, להקה של כמרים, וכל יהודי העיר [54]. המספידים הדגישו בפרט את גודל ענוותנותו. מיתתו היתה אבידה גדולה, ועליו אפשר לומר: משמת ר' אשר בטל כבוד התורה בשלוניקי.

שריפת משפחת פ'ראנסיס

כעשרה חדשים לפני מות ר' אשר הוא ראה בעיניו אסון גדול, שזעזע את כל תושבי שלוניקי, יהודים, יוונים וטורקים והידוע בשם "שריפת משפחת פ'ראנסיס". בחצות הלילה של כ"ה שבט תרל"ד, 12 פברואר 1874, הצית אלמוני, כנראה מתוך רגשי נקם, אש בארבע פינות ביתו החדש של הגביר יעקב יוסף פ'ראנסיס. מלבד שניים שניצולו, כל הדרים בבית נשרפו חיים, וביניהם הגביר פ'ראנסיס עצמו, אשתו ריינא, שהיתה מעוברת, בניהם ובנותיהם: שמואל, דוד, אברהם, רחל ולונה, הילד יהודה משה פ'ראנסיס, המשרתות רבקה בן־דוד, דונה עם ילדתה תמר בת משה בן־עוזיליו. יש אומרים שעושה הנבלה הזאת היה יהודי, שאר בשרו של הגביר. קשה להאמין בכך, כי יעקב פ'ראנסיס היה איש גומל חסדים, רודף צדקה וחסד, אוהב ל־יהודים ולגויים גם יחד. פועל־הרשע הזה החריד ודיכא את כל תושבי העיר. האגודה של הפועלים היוונים התמה על גילוי דעת אשר בו הביעה את צערה הגדול על האסון, ושלחה ברכת תנחומים למשפחת פ'ראנסיס. ימים אחדים אחרי הלוויה ההמונית שנעשתה לקרבנות, ארגן הרב הראשי הספד גדול בבית הכנסת של תלמוד תורה הגדול. כששת אלפים אנשים באו לשם וביניהם הרבה יוונים. הרב, בנאומו, הביע את תודתו ליוונים על השתתפותם באבל הכבד הזה ועל כי המיטרופוליט תיאודורוס בא להשתתף בהספד. בין הנאומים נמנה המיטרופוליט [55]. בהזדמנות זאת הופיעה חוברת בת 16 עמודים בשם: "בכי תמרורים, הספד בת"ת הגדול על אבדן של (תשע) [י"א] נפשות בדליקה של כ"ה שבט תרל"ד", סלוניקו תרל"ד.

לרגלי המאורע הזה יסדו בחורים אחדים את האגודה "סירקל דיזינטים", שנשיאה הראשון היה יוסף מודיאנו והמזכיר יוסף שולם. מטרות האגודה היו: א) לבוא לעזרת נצרכים; ב) להפיץ תרבות אירופה ע"י רומאנים וספרים אחרים, מתורגמים מצרפתית ללאדינו.

דיינים ורבנים

את רשימת הדיינים ו"החכמים שלמים", שפעלו משנת ת"ר עד תר"ם בערך, כלומר בימי רבנותו של רבי אשר קוב'ו, נביא להלן במילואים לפרק זה, וכאן נזכיר רק את החשובים שבהם:

דמות מעניינת היה ר' שלמה מורדוך, שבניגוד לחכמי דורו, היה בקי בחכמות חיצו־ניות, חשבון ומתימטיקה, וביחוד בתכונה. הוא נולד לאביו חיים בשנת תק"ק בערך. היה מפורסם על חכמתו באיצטגנינות, ואליו גויים ידרושו. הוא כתב שני ספרים קטנים בעברית צחה: "מראה האופנים", דרושים והספדים; ו"עצת חכמים", חידות, פתגמים ומוסר לפי הפילו־סופים, שאינם מבני ישראל, שלוניקי, תקפ"ז.

ר' חיים פאלאג'י מאיזמיר התרעם על "כי לא יפה עשה מעלת החכם התוכן הי"ו להדפיס ספר עצת חכמים... כי אין לנו ללמוד מהם אפי'[לו] מוסר... כיון שמחברי מוסרים הללו לא מבני ישראל המה" [56]. ר' ש' מורדוך התנגד למשחקים בקוביא או ב"טאב'לי" [57]. על משחק ה"טאב'לי" כתב: "טוב ליה / דלא איברי הטאב'לי, / אשר מונע לימוד ושינה לעוסקים בו, / ולילה כיום יאיר להם עד שיעלה עמוד השחר, אין עייף ואין כושל בו". נפטר בתר"ז (1847).

סופרו ומזכירו של רבי אשר קוב'ו היה ר' אברהם בן הרב הגדול יעקב מנשה, שהגיה את הספר "מטה שמעון", ח"ג, לר' מרדכי שמעון (תקע"ט). הוא ואביו טיפלו בהדפסת ספר "מראה הגדול" לר' רפאל אשכנזי (תקצ"א). כן סייע בהדפסת ספר "נחמד למראה" לר' נסים

אברהם אשכנזי (תקצ״ב), וכתב ההקדמות לספרי אביו: ״באר המים״ (תקצ״ו), ו״עין המים״ (תרי״ח), ערך את המפתחות לספר ״ראש משביר״ לר׳ יוסף שמואל מודיאנו, ח״ב, ת״ר, השתתף בהוצאה לאור, או הגיה, ספרי ר׳ חיים פאלאג׳י: ״נפש חיים״ (תר״ב), ״תורה וחיים״ (תר״ו). כן הגיה וכתב את ההקדמה לספר ״בית מנוחה״, לימוד לייארצייט (תר״ט). לדרישת ר׳ אשר קוב׳ו העתיק ההסכמות של תלמוד תורה. הכ״י המקורי של ההסכמות האלה נשרף בשריפה הגדולה של שנת תר״ן, והעתקתו נשמרה בישיבת סיניור חיימוג׳ו, בנו של הרב קוב׳ו, אך נשרפה אף היא בשריפה הגדולה של תרע״ז. ר׳ אברהם נפטר בשנת תרכ״ד (1864).

הדיין א ב ר ה ם (רפאל) ב״ר אהרן ד י ב ו ט ו ן, כתב ההקדמה לספר ״ימי דוד״ לר׳ יוסף דוד (תרי״א) והוציא לאור יחד עם ר׳ משה קאשטרו את השער ב׳ וג׳ לר׳ חיים ויטאל, תרכ״ב. הרביץ תורה בתלמידים, היה ממונה על הצדקה, ״מכלכל בני ישראל לתת להם לחם ושמלה... וגדול המעשה יותר מן העושה, כדי לרחם על העניים ולהחיותם״, מת קודם זמנו בשנת תרכ״ד.

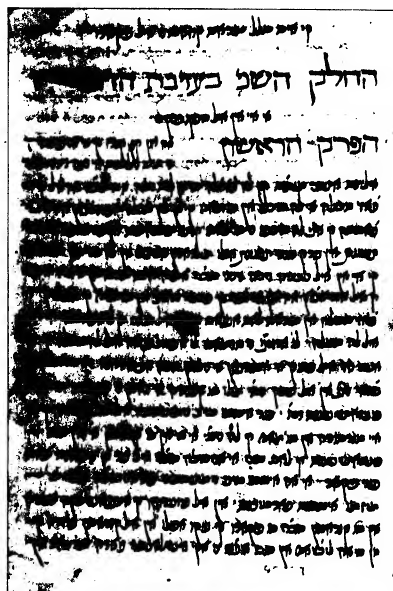
כמו שראינו לעיל, היה ר׳ ח נ נ י ה ס א פ ו ר ט ה הרב הכולל השני ברבנותו של הרב קוב׳ו. הואיל והיה גדול ממנו בשנים, הוא חותם ראשונה בהסכמות וכו׳. נפטר בסוכות תרי״ז. (באותה שנה נפטר בירושלים ״המקובל האלקי חסידא קדישא״ ר׳ דוד חייט, שהיה כפי הנראה נכד הרב בעל אותו שם בן המאה הקודמת).

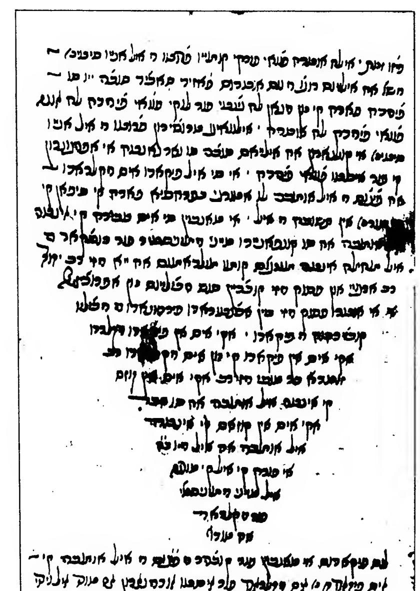
החבר השלישי לרבנות הראשית היה אז ר׳ י ו ס ף ד ו ד, ״דרופתקא דאורייתא, מורה הוראות... שהלכה כמותו״. עליו, על הרב קוב׳ו ועל הרב גאטינייו, אשר אודותיו ידובר בפרק הבא, היו אומרים הזקנים שבדור ״שהיו בעיניהם כמו הרי״ף והרא״ש והרמב״ם, המה היו החרש והמסגר״ [58]. הוא נפטר בז״ך באלול תרכ״ז. בהספדו עליו אמר הרב קוב׳ו שבאותו יום נגנזה עימו התורה.

כאן ובמילואים הזכרתי איפוא את הרבנים החשובים ביותר, שמצאתי זכרם בספרי שו״ת, דרו־שים והספדים וכו׳ של רבני הזמן ובכתובות של בית החיים, שנחרב ע״י הגרמנים והיוונים. אין להתפלא איפוא אם ר׳ חיים פאלאג׳י מאיזמיר כתב על שלוניקי: ״עיר גדולה של חכמים ושל סופרים, עוב״י [עיר ואם בישראל] שלוניקי יע״א, המה הגבורים, אתרא דזקוקי דנורא, שמהם תצא תורה״ [59].

ת ר ג ו מ י ם ל ל א ד י נ ו

בין המתרגמים ללאדינו היו ״החכמים השלמים״ ר׳ יוסף מאיר ששון ור׳ יצחק בכור אמא־ראג׳י. הם תרגמו את רוב ״ספר הברית״ בשם ״מוסר השכל״ ו״דרכי האדם״ (תר״ג) [60]. ר׳ יצחק

כתב יד של תרגום
״מנורת המאור״ ללאדינו.

Manuscrito del livro
"Menorath Hamaor",
tresladado en ladino.

אמאראג׳י תרגם ללאדינו את הספר ״חזוק אמונה״ לר׳ יצחק בן אברהם די טרוקי בצירוף פרק מ״ספר הנצחון״ ו״מלחמת חובה״, בשנת ת״ר בערך, ״בהשתדלות הרב ועצום מעמיד תורה ברבים כמה״ר יצחק ג׳יניאו הי״ו״ [61], וכן תרגם את הספר ״שבילי עולם״ לר׳ שמשון בן יצחק בלאך הלוי (תרי״ג). גם ר׳ משה בן עמנואל שלם כתב ספר מוסר בלאדינו בשם ״טובה תוכחה״ על סדר הפרשיות ב־3 חלקים, תר״ו—תרט״ז. המדפיס סעדי הלוי תרגם כנראה את הספר של מסעות ר׳ ישראל בן יוסף בנימין, בשם ״איל ב׳יאז׳י די רבי ישראל״, עם כמה הוספות (תרכ״ג). החכם שלמה יוסף בכר יהודה תרגם מאיטלקית את ההיסטוריה של מלחמת צרפת ופרוסיה משנת 1870 מאת פייורינטינו, בשם: ״לה איסטוריייה דילה גירה די 1870״ בשני חלקים, תרל״א־תרל״ב. עוד הופיעו בשנים הללו ספרי מעשיות בלאדינו, ספר בן סירה, ״שבחי האר״י״, ״שבט יהודה״ לר׳ שלמה אבן וירגה (בשלוש מהדורות), ספר בן גוריון (יוסיפון), ״אגרת בעלי חיים״ לרבנו קלונימוס בן קלונימוס (שלוש מהדורות), ועוד ספרים אחרים בעילום שם המתרגמים.

מגבירי הקהילה

מן הגבירים שתמכו בישיבות, בחכמים והסופרים, ושבכלל הצטיינו בנדיבותם, אפשר להזכיר: ״השר והטפסר״ אליהו ב״ר יהושע הכהן, מוצאו מלאריסה, התיישב בשלוניקי ושם יסד את הישיבה הידועה בשם הישיבה של ג׳יליבי אליהו כהן ובפי ההמון ״לה בוייאנה״, תמך בהדפסת כמה ספרים וביניהם ספרי ר׳ חיים פאלאג׳י מאיזמיר, נפטר בתר״ד; הגבירים אברהם בכר שבתי ויוסף שמעיה מודיאנו שתרמו להדפסת ספר ״ראש משביר״, ח״ב, לר׳ יוסף שמואל מודיאנו (ת״ר); הגביר שבתי הנ״ל יחד עם הגבירים אברהם קאבילי המ׳ בכור, משה הכהן בן יהושע (כנראה אחיו של הג׳יליבי אליהו), שתמכו בהדפסת ספר ״בית מנוחה״, לימוד לייארצייט (תהד״ר); הגביר דניאל אנג׳יל, נפטר בתרנ״ג; הגביר דוד אנג׳יל ״זקן מפרנסי ומנהיגי הצבור... מהנה ת״ח״, נפטר תר״ט; הגביר שמואל הכהן חסיד, נפטר בתרט״ו; הג׳ שלמה ארדיטי נפטר תרי״ח; הג׳ אברהם אליהו שאקי עזר להוציא לאור ספר ״עין המים״ לר׳ יעקב מנשה, תרי״ח; הג׳ שמואל עמנואל שלם דמ׳ בכור, נדב ספר תורה לבית המדרש של ג׳יליבי אליהו כהן, בשנת תרי״ט; הג׳ חנניה ארדיטי, נפטר בתר״ך; הג׳ שלמה דוד פ׳ראנסיס, נפטר תרכ״ב. הג׳ יעקב אליהו פ׳רנאנדיס־דיאס שיתף פעולה עם ד״ר אלאטיני להטבת סדרי החינוך, נפטר בתרכ״ח, ואחיו הגבירים משה ודוד שנפטרו בש׳ תרל״א; יעקב בנבנשתי ״פרנס וממונה על הצבור, ומתעסק בצרכיהם ביושר ובכושר ובנאמנות גמורה״, נפטר בשיבה טובה בשנת תרל״ז; יהודה שאול מודיאנו מז׳ טובי העיר נפטר בן שמונים בשנת תרמ״ח. באותו זמן יסד הגביר שלום סאיאס ישיבה חשובה שנודעה בשם ״לשכת הגזית״, שממנה יצאו רבנים ומורי הוראות.

בין הנשים היקרות שהצטיינו בצדקתן ראויה להיזכר בפרט רוזה אשת משה פ׳ירנאנדיס, הידועה בפי ההמון בשם ״קוקונה רוזה לה דיל קאלדו״ (הגברת היפה רוזה של המרק), על מנהגה לשלוח מרק עופות ליולדות ולחולים עניים (נפטרה בשנת תרל״ט).

אלו הם האישים החשובים שפעלו בזמן רבנותו של ר׳ אשר קוב׳ו, ועזרו להרמת קרן אחיהם באותו הדור.

מילואים לפרק השלושה־עשר

א) חכמים ורבנים שפעלו בפרק זמן זה:

ר׳ יצחק בן הרב הכולל ר׳ משה ברכה, חתן ר׳ אברהם שיראנו, הניח אחריו כתב יד הנזכר ע״י בנו ר׳ אברהם [62], נפטר בתר״ד; ר׳ אברהם המכונה רבינו קוב׳ו, נפטר בתר״ה; הדיין נתן המ׳ בכור צבי נפטר בתר״ו; ר׳ חיים אברהם המ׳ בכור קוב׳ו, אחיו הגדול של ר׳ אשר ואביו של ר׳ יהודה, דיין יתומים ואלמנות (שניים מפסקיו הופיעו בספר בנו ״יהודה יעלה״), בתו היתה נשואה לר׳ שמואל חביב, נפטר בתר״ו; ההכמים ר׳ יצחק ב״ר אלעזר מולכו ור׳ יוסף שמואל המ׳ רבינו מודיאנו, שהגיהו יחד את הספר ״מחזיק ברכה״ להרב חיד״א (תקע״ב); ר׳ יהודה חיים אלקלעי בן ר׳ משה, שהגיה ספרי דודו, ר׳ אברהם אלקלעי, והוציא לאור את הספרים ״שעת רצון״ על הזוהר לר׳ שלמה הכהן, ״מטה אהרן״ לר׳ אהרן הלוי, ו״תקוני הזוהר״, שלושתם בשנת תק״ף, היה דיין עוד משנת תר״א, ספרייתו היתה הגדולה והחשובה בכל המזרח, נפטר בתר״ט; באותה שנה נפטר גם הרב המובהק, החסיד ועניו, ר׳ מרדכי המ׳ בכור הכהן פרחיה, דרשן ומוכיח, שהיה עולה לתיבה בכל צרה והיה ידוע גם בשם רב כהנא; ר׳ משה ב״ר אברהם קואינקה, נפטר בתר״י.

עוד היו בשנים הללו: ר׳ חיים משה אמארילייו, דיין בשנת ת״ר; ר׳ יוסף משה, דיין, נפטר בשנת תר״א;

ר׳ חזקיה שם טוב, ר׳ שלמה פיפאנו, ר׳ חיים שלמה ששון, ר׳ סעדי מיכאל — דיינים נזכרים בשנת תר״ג (כתבי היד של ר׳ שלמה פיפאנו היו בידי בן משפחתו, ר׳ דוד פיפאנו, המזכירם בספריו) ; ר׳ יהושע ב״ר שאול מודיאנו והדיין ר׳ אשר הלוי קאראסו, שנפטרו בשנה תרי״ג (זה האחרון הניח אחריו בן חכם ופוסק בשם יהודה) ; הדיין ר׳ יהודה קאפואנו והח׳ השלם, זרע קודש, חיים הכהן חסיד, שנפטרו שניהם בערב חג השבועות תרט״ז ; שני ימים אחריהם נפטר הדיין והפוסק ר׳ דוד הלוי קאראסו הבחור, בקיצור שנים מהחולירע (אביו, ר׳ יהודה בן ר׳ דוד, נמנה גם כן על חכמי זמנו), תשובותיו הופיעו יחד עם שו״ת זקנו דוד, בשם ״ידי דוד״ (תרכ״ז), היה מורה הוראה ל״דונמים״ ; באותה שנה נפטר גם ר׳ יעקב מוצירי ; ר׳ יצחק משה אנג׳יל, שתשובה משלו הופיעה בספר ״אמר שמואל״ לר׳ שמואל חביב (סי׳ ח׳).

בין החכמים השלמים היו ר׳ אברהם ב״ר מרדכי הכהן פרחיה, ר׳ שמואל פ׳אאיס, הדיינים ר׳ שם טוב בכר יצחק ארדיטי, ר׳ שלמה ב״ר אהרן ן׳ חסון, ר׳ משה די בוטון ור׳ יהודה בר יוסף (זה האחרון חתם בתור דיין על גט בחשון תרט״ו — יחד עם הרבנים קוב׳ו וגאטינייו — כנהוג בלי שם משפחתו ; אך יתכן שהוא הוא הדיין יהודה קאפואנו, הנפטר באותה שנה). כן היו בימים ההם החכמים האלו : ר׳ דוד בכור חסיד, שדרש מהר־בנים שיוכיחו את הגבירים, כמו את העניים, בלי משוא פנים, ונפטר בציון בשנת תרכ״ג ; באותה שנה נפטרו בשלוניקי : הדרשן ומזכה את הרבים ר׳ שלמה ב״ר שאול מולכו, וכן הדיין ר׳ רפאל שמואל שאול, שנפטר בלי בנים (בתו, אשת ר׳ יהודה קוב׳ו, נפטרה בחייו) ; ר׳ אברהם ב״ר שאול מולכו, דיין עוד מש׳ תקצ״ה ; ר׳ יוסף ב״ר אברהם שאלתיאל ״סבא דמשפטים, מורה לרבים, דורש טוב לעמו... משים שלום בין איש לאשתו״, שכתב ספר דרשות על סדר הפרשיות וההפטרות בשם ״ויוסף אברהם״ ופירוש על פרקי אבות המופיע בסוף דרשותיו לספר במדבר (תרי״ב), נפטר תרכ״ג ; ר׳ משה בכר יוסף ; ר׳ יוסף עמנואל שלם ; ר׳ אהרן ב״ר חנוך פיפאנו, נפטר בתרכ״ה ; הדיין ר׳ משה בכר יוסף הלוי, נפטר בתרכ״ה.

בשנת תרכ״ז היתה כנראה איזו מגיפה ונפטרו כמה חכמים וביניהם : הדיין ר׳ אברהם בן הרב הכולל ר׳ מרדכי מאטאלן, רב בשם מאיר (יתכן שזה בנו של הרב יעקב מנשה), ר׳ שמואל חאגואל, מר קשישא, והרב יצחק הכהן חסיד (האחרון כתב ספר בשם ״גן נעול״, רמזים, גימטריאות, ראשי תיבות על פירוש רש״י על התורה, וכן דרושים והספדים, תרכ״ז, ועוד חיבור על ספר ״נחל קדומים״ להרב חיד״א, שנשאר בכתב יד) ; אליהו ב״ר יעקב נכים, שהתיישב בירושלים, יצא בשליחותה ואחר כך בשליחות חברון, נפטר בירושלים בשנת תרכ״ט ; המקובל האלקי ר׳ וידאל קואינקה, שעלה לירושלים בשנת תרי״ב, הוא אחי אביו של הרב בן ציון קואינקה עורך ״המאסף״ ; המקובל ר׳ שבתי גבריאל יהושע, שהתיישב בירושלים בשנת תרי״ג, הוא אביו של ר׳ חזקיה שבתי.

מהספרות הרבנית השלוניקאית אנו יודעים שחיו באותן השנים ה״חכמים השלמים״ האלו : ר׳ אהרן ב״ר יצחק הכהן פרחיה, שנפטר בקיצור שנים בשנת תרכ״ח ; ר׳ אברהם בכמהר״ר רבינו גאטינייו, הגיה את הספרים ״מלאכת שלמה״ לר׳ שלמה חכים (תר״ג), ו״ידי דוד״ לר׳ דוד קאראסו (תרכ״ז) ; ר׳ יצחק ב״ר שלמה מור־דוך, כתב ההקדמה לספר ״מראה האופנים״ לאביו (תקפ״ז) ; ר׳ יוסף אחיו, הוציא לאור, יחד עם ר׳ משה קאשטרו, השער ה׳ מספרי השערים לר׳ חיים ויטאל (תרי״ב) וכתב הוספות משלו ומכ״י שמצא בתוך ספרי אביו, לשערים ב׳ וג׳ (תרכ״ב), הוציא לאור ספר ״עולת התמיד״ לר״י צמח חיים (תרי״ד), דרשותיו על התורה והספדים, על פי הקבלה, הופיעו בשם ״נפש יוסף״ (תרי״ו), נפטר בירושלים בשנת תרכ״ח ; ר׳ אברהם הגר, יווני שהתגייר אף הוא היה אחד מ״החכמים השלמים״, דרשן ומוכיח (החכם אלקן נתן אדלר ראה כ״י ממנו, בביקורו בשלוניקי בשנת תרנ״ח[63]), נפטר בתר״ל. באותה שנה נפטר גם הדיין והמוכיח ר׳ יצחק ברזילי, שהרביץ תורה בתלמי־דים, ובין תלמידיו החשובים נמנה קרובו ר׳ אשר קוב׳ו וכן ר׳ משה קאשטרו ; הדיין לנזקי שכנים, ר׳ יעקב ן׳ נחמיאש (מסופר עליו שטעה פעם בדינו ואף כי לא היה עשיר שילם מכספו לבעל הדין הניזק מפסקו), שניים מתלמידיו המצויינים היו ר׳ יהודה קוב׳ו ור׳ שמעון מנשה, נפטר בתרל״ד.

בין החכמים החשובים אפשר למנות גם את ר׳ יצחק ן׳ נחמיאס, שאחד מפסקיו מופיע בספר ״ימי דוד״ לר׳ דוד הלוי קאראסו (סי׳ ק״ט), נפטר בתרל״ה ; ר׳ יעקב ג׳יניאו, שהעמיד תלמידים הרבה, יסד את הישיבה ״בית יעקב״, הידועה בשם ״ישיבה ג׳יניאו״, שנתקיימה עד חורבן הקהילה ע״י הגרמנים, נפטר בחברון בתרל״ה ; ר׳ משה ברכה, שנפטר לפני תרל״ז ; בשנת תרל״ז נפטרו גם : ר׳ מנחם בן הרב יעקב מנשה, ר׳ חיים רפאל יהושע מנשה, ור׳ מנחם הכהן ן׳ ארדוט (זה האחרון היה לפנים רב בשירון ונפטר בירושלים) ; בשנת תרל״ט נפטרו : הפוסק ר׳ חננאל בדרשי הבחור (המ׳ בכור), ר׳ יוסף בדרשי, ר׳ יוסף בנימין שירירו ור׳ עמנואל שמואל, ש״ידיו רב לו בנגלה ובנסתר״ ; ר׳ דוד יעקב חאגואל, מחבר פירוש להושענות לפי מנהג ק״ק ציציליה (תרכ״ז) ; ר׳ חיים שלמה עמאר ; הדיינים ר׳ יצחק שם טוב ארדיטי ור׳ דניאל די בוטון ; ר׳ דוד ב״ר יעקב שירירו המ׳ בכור, נין ונכד להרב המקובל בשם זה, שתיים מתשובותיו הופיעו בספר ״ירים משה״ לר׳ משה די קאשטרו, כתב ההקדמה לספר ״תורת חכם״ לר׳ חיים די לה רוזה (תר״ח), נפטר בירושלים בשנת תר״ם ; ר׳ אהרון רפאל חיים משה ב״ר יצחק פירירה, מחבר הספר ״אפר יצחק״, אמיד בנכסים, בשנת תר״ח יצא משלוניקי והתיישב בירושלים, הוא וכל בני ביתו, נמנה שם בין המקובלים, וכתב בה ארבעה ספרים[64].

ממשפחת הלוי קאראסו הצטיין ר׳ דוד בן שמואל, שנסע לתימן, לרגל עסקיו בשנת תרל״ד, וכתב ספר קטן בלאדינו : ״לה איסטורייה די לוס ג׳ידייוס די לה פארטי די תימן״ (קושטא תר״ם), אשר בו מסר ידיעות חשובות על היהודים שם.

ב) זכרון דברים על יהודי שלוניקי משנת תרל"ה (1875)

בחדשי אוגוסט וספטמבר 1875 ביקר הגרמני קארל בראון־וויסבאדן בשלוניקי. הנה תמצית דבריו:

"בין היהודים [חמישים אלף בערך] יש בנקאים, סוחרים גדולים בעלי חינוך אירופי, אולם רובם אינם אמידים וחיים בבתים דלים ששוכרים הם מהטורקים, בתים העומדים כאילו להתמוטט מיום ליום. לכל משפחה יש הרבה בנים. קשה לתאר איך העניים האלו חייב כולם יחד במקומות צרים כאלו". הוא התפעל במיוחד מהסבלים היהודים וכתב: „אני זוכר שקראתי בעיתון אנטישמי שהיהודי אינו מוכשר לעבודות גופניות. לו העיתונאי הזה היה רוצה להשכיל יותר, שיבוא לשלוניקי. יש פה מספר גדול של יהודים סבלים ובעלי סירות אשר אני איני יכול להתחרות בכחם אף כי אני גרמני נוצרי חזק". והולך הוא ומתאר איך הסבלים היהודים נושאים המשאות הגדולים בכנופיא של שמונה, ארבעה מלפנים וארבעה מאחור, כל אחד אוחז ביד חברו באופן שהמשא של כל הארבעה הראשונים נחלק ביניהם. אלו הארבעה מתחברים אל הארבעה האחרונים והם נושאים את המשא כאילו הם רוקדים ברחובות. הוא מבקש מאותו עיתונאי שונא ישראל לבוא לשלוניקי ולקחת חלק ב"חאמאלקונסורסיום" של השמונה, אם יכול. "בין הספרדים האלו" כתב, "יש הרבה בעלי מלאכה: כובסים, עושי כסאות, עושי לבדים (כובעים ?) צבעים, אורגים, מרקעי פחים, בקיצור, הם עובדים בכל מה שהאחרים [לא יהודים] עובדים... היהודים הם פקידים טובים וזריזים... הם חושבים שהרב הראשי שלהם [הרב גאטיניין] עולה על הרב הראשי של קושטא, שהוא היותר גדול במזרח ואף בעולם. יהודי שלוניקי", כתב עוד, "הם יפי תואר, האנשים כמו הנשים, בפרט הזקנים הדומים לנביאים קדמונים, והנשים הצעירות המפורסמות ביופיין, אולם הן מזדקנות מהר בגלל רוב ילדיהן, האקלים, הקדחת וחוסר התזונה". המחבר הולך ומתאר את בגדי האישה היהודית הנשואה, על שלל גוניהם. בשלוניקי יש "שכונת יהודים" שרוב הדרים בה הם יהודים, אולם היהודים דרים גם במקומות אחרים בעיר, ואינם מחוייבים לדור בשכונה מוגבלת[65].

---

1 ארכיון כי"ח, פאריס, צרור שלוניקי.

2 "שער אשר", ח"ב, דף י"ח, ב'.

3 בהקדמתו ל"צל הכסף", ח"א.

4 שם, דף רל"ח, ב'.

5 שם, בהקדמה.

6 "אמר שמואל", דף ס"ט ב'.

7 ראה פרטים, עמנואל, מצבות שאלוניקי, מ' 1721—1721 ****.

8 ארכיון כי"ח, צרור שלוניקי.

9 שם. לפי סאם לוי (Mes Mémoires, אוצר יהודי ספרד, ח"ד, תשכ"א, בהערה, עמ' XXV) השתתפו במשלחת גם הרב הראשי גאטינייו וכמה חכמים. הפרט החשוב הזה חסר במכתבו של ד"ר אלאטיני מ־21 באוקטובר 1878, לנשיא הכי"ח מפאריס על העניין. הרב גאטינייו התפטר באוקטובר של אותה שנה.

10 ארכיון כי"ח, צרור מואיז אלאטיני

11 The Occident, Philadelphia, אפריל 1855, עמ' 45—46. לודוויג פראנקל שביקר באיזמיר וקושטא בשנת 1856 העריך את מספר יהודי איזמיר ל־15,000 ויהודי קושטא ל־38,400 (פראנקל, "נאח ז'ירוזאלם", עמ' 131, 194) ; מספרי פראנקל נראים יותר נכונים.

12 כ"י בשכטר סימינאר, ניו יורק, מכתבים מרבני תורכיאה, עמ' 110. חסר שם הרב אליו מופנה המכתב ושם המקום שלשם נסע הרופא משה לאטין, וכן התאריך. קרוב לוודאי שהמכתב הוא מסוף המאה השמונה־עשרה. רוב המכתבים הללו הם משלוניקי למונאסטיר ולהיפך.

13 "אונה מיראדה אלה איסטורייה אוטומאנה", שלוניקי 5620, עמ' 31. פראנקו, שם, עמ' 157. סעדי הלוי, "מים מימורייאס", פרק 38. ר' יהודה קוב'ו "יהודה יעלה", שלוניקי 5653, דף י"ט, א'.

14 [אמונות תפלות — מסוג זה או אחר — היו מנת חלקם של ההמונים הפשוטים בעולם דאז, כולל החברה המערבית, ואף כי מעניין לדעת מה היו האמונות הטפלות המיוחדות ליהודי שלוניקי, לא היו הם יוצאי דופן בכך].

15 לדעתי המלה "אינדולקו" באה מאינדולסאר, להמתיק, כלומר ל"המתיק הדינים" ומזלו של החולה.

16 מעמוד 242 עד 252 ; הספר תורגם לעברית ע"י מענדל בר"י שטערן, בשם "ירושלימה", ווין תר"ך ; הפרטים על שלוניקי מצויים בתרגום בעמ' 70—76. יצחק ר' מולכו פרסם קטעים אחדים ב"אוצר יהודי ספרד", ז', ירושלים תשכ"ה, עמ' 24—27.

17 זה נוגד למה שאנו יודעים מעדויות רבני הזמן. ידוע שהיוונים היו נזקקים לבעלי מלאכה ופועלים יהודים. אף המיסיונר בייקר ואחרים שביקרו אז בעיר העידו על כך. בשנת 1856 העסיקו בני משפחת סאאיאס הרבה יהודים בבית הטווייה שלהם. רבות היו הנשים הטוות במשי, וכו'.

18 הוא היה ידוע בשם הרב הזקן.

19 לפי המיסיונרים מאותה תקופה כל יהודי רומילייה היו כפופים לרב הראשי של שלוניקי.

20 ד"ר פראנקל מספר בספרו (עמ' 195) שהיה לרב הראשי של קושטא בית סהר ב"חכם־חאני" ("משרד החכם") ששם היו אוסרים אסירים יהודים. אחד מזקני הדור סיפר לי שהרב קוב'ו אסר פעם בביתו יהודי בפורים על כי אכל בצום אסתר.

21 ד"ר אלאטיני כתב באופן כללי. דווקא ר' אשר קוב'ו, היה עשיר וויתר על תשלום מהקהילה.

22 כוונתו אולי שאין לו זכות להיחשב כאחד מז' טובי העיר. ברם הוא היה לוקח חלק בהנהלת ענייני הקהילה, בפרט בדברים חשובים.

23 לדעתי אינו צודק. לעיתים קרובות היו מריבות מפני שחסרו ה"קוג'אניס" ושטרי הקניין. לפעמים לא השתוו יורשי הבתים והחצרות ביניהם. הדיינים האלו היו מומחים גדולים במקצועם. היו הולכים למקום, מעריכים את הבתים בלי משוא פנים, דורשים וחוקרים, מעיינים בשטרות עתיקים וכיוצא בזה, ופוסקים דינם. הם היו ידועים גם בשם "משכנתאג'יס", כלומר דיינים מומחים בכל מה שנוגע למשכנתות על נכסי דלאניידי. בדרך כלל היו בעלי הדינים מקבלים את גזר דינם, ורק לעיתים רחוקות היו פונים לערכאות של גוים. זכורני כי זקני, יצחק עמנואל ז"ל, הניח במותו, בשנת תרנ"ח, חנות במרכז המסחרי (בדיוק ברחוב סאברי פאשה או ג'ארשי) בר־מיצרא שלו, יהודי עשיר, טען לחלק מקרקע החנות. בית דין "ירד" למקום, ואחרי עיון בדבר זיכו את זקנתי ובניה, והעשיר נשמע להם.

24 כפי הנראה לא התייעץ ד״ר אלאטיני עם ר׳ יהודה נחמה לפני כותבו הדו״ח הזה. באותן השנים היה בית דין של גטין וחליצות הפותר גם כן בעיות איש ואשתו. בית דין של איסור והיתר אינו ידוע לי. רק היו "ממוני עבירות" וכדומה שהשגיחו על כל הדברים הנוגעים לדת.

25 לא ראיתי אינה ראיה. בשנת 1856 עוד היו באמת הרבה כתבי יד בשלוניקי. למשל הסכמות תלמוד תורה ב־2 עותקים, שטרות ותעודות רבים. לר׳ דניאל מורדוך ולמשפחת פרחיה היו הרבה כתבי יד שמהם אפשר היה לדעת הרבה על הקהילה. חלק מכתבי יד אלו הגיעו לידי ר׳ שאול אמארילייו, ובניו נדבו אותם למכון בן צבי, בירושלים. כתבי יד אחרים מפוזרים בכמה ספריות, ואולם רובם ככולם היו למאכולת אש בתרע״ז או נעלמו בימי המלחמה העולמית השנייה.

26 כיון שגילוי דעת זה חשוב, הנני מוסר את הדברים במקורם:
Ausser diesen Gründen finde ich, dass die hierher eingewanderten Juden, meist Franken, Personen sind, welche nur eine oberflächliche Bildung besistzen. Sie verbreiten in die Massen den Glauben, dass Schulen, Unterricht, Reformen [des Unterrichts] eine religiöse Entweihung seien, und so enstand, wenn auch nicht Hass gegen okzidentalische Verbesserungen, dennoch ein gewisses Misstrauen und eine grosse Gleichgiltigkeit. (p. 251).
(תרגום: "אני מוצא כי פרט לסיבות אלו, שהיהודים שהיגרו לכאן, בחלקם הגדול הפ׳ראנקוס, הם אנשים שיש להם רק חינוך שטחי, הם מפיצים את הדעה שבתי ספר, השכלה, ותיקונים בצורת הלימוד, זה חילול הקודש, ומזה מתקבלים, אם לא שנאה והתנגדות לשכלולים ברוח המערב, לפחות אי־אמון ואדישות מסויימים").

27 חשוב להעיר כי נתיני חוץ אלו רובם ככולם אף הם נולדו בשלוניקי.

28 W. Reich בספרו Berühmte Judengemeinden des Osmanischen Reiches (Frankfurt a/M) בעמ׳ 46, העיר כי ד״ר אלאטיני צייר את מצב היהודים בדו״ח שלו, בצבעים שחורים, אך הוא הצדיקו בטענה שרצה כנראה להשיג ע״י כך עזרה חשובה מחוץ לארץ. מצידו אפרים עפשטיין, במכתבו מחודש אלול תרכ״ה, לר׳ יהודה נחמה, התרעם על כי ד״ר אלאטיני לא כתב אם יש בתי דפוס או לא בשלוניקי (ר׳ יהודה נחמה, מכתבי דודים מיין, ח״א, תרנ״ג, מכתב צ״ו, עמ׳ 159־160).

29 [המחבר מגזים ב"התקדמות" של יתר קהילות ישראל וב"נחלשות" של קהילת שלוניקי. בארצות המערב, גרמניה, צרפת ואנגליה היה החינוך של ילדי היהודים כמובן יותר מתקדם, אך כבר לא היה זה חינוך יהודי; וברוסיה, פולין ויתר ארצות הבלקן היו מוסדות החינוך באותו מצב או במצב גרוע מאשר בשלוניקי].

30 מר אבי החכם שמואל הי״ד, למד תורה מפי הדיין ר׳ רפאל חביב, אביו של הדיין ר׳ יעקב ושל הרב החסיד ר׳ חיים הי״ד. הוא היה קורא לרבו "מי סינייור חכם". לטוב ייזכר רבי ומורי המובהק הדיין ר׳ משה הירירה ז״ל, על מסירותו ואהבתו הגדולה לתלמידיו, בבית מדרש לרבנים אור החיים, מעזבון הנדיב החכם ר׳ חיים קוב׳ו, שהשקנו מי בורו, באר מים חיים, גמרא ופוסקים ויראת שמים.

31 במותו, בשנת תרל״ז, שלח ד״ר אלאטיני מכתב תנחומים לאלמנתו, ור׳ יהודה נחמה הספידו (זכרון טוב, שלוניקי 5637).

32 בהזדמנות זאת דרש ר׳ אשר קוב׳ו בת״ת הגדול על חשיבות הקופה וברך את מיסדיה: ד״ר אלאטיני, אחיו ופקידיו. "שער אשר", ח״ב, דרוש ח״י, עמ׳ כ״ו.

33 M[oise] Allatini, A Sketch, State of primary education among the Jews of the East, and especially among the Jews of Salonica, London 1875, pp. 3—7.

34 מטעם המיסיון: Les filles de la charité de St. Paul

35 נשלח מטעם The Jewish Mission of the Established Church of Scotland. ראה עליו יוסף עוזיאל, שם, עמ׳ 96־97, ועל מותו, "איל־אב׳יניר", 14 בדצמבר 1904.

36 [לא היה זה עיתון לחדשות אלא קובץ, שהכיל רשימות עממיות, בדרך כלל מתורגמות, פרקי היסטוריה, סטאטיסטיקה, וידיעות פרקטיות (על תעריפי המכס וכו׳); מעין אלמנק].

37 ראה ר׳ אשר קוב׳ו, "שער אשר", ח״א, סי׳ ח׳.

38 "מכתבי דודים מיין", ח״א, שלוניקי התרנ״ג, עמ׳ 78.

39 שם, עמ׳ 127.

40 במכתבו מ־17 בנובמבר 1863 לנשיא כי״ח בפאריס, ביקש להשתדל שחברי הוועד המקומי של כי״ח בשלוניקי יהיו תחת הגנת הקונסולים האירופים. הוועד המרכזי של פאריס מיאן ולא הסכים עימו. ר׳ יהודה נחמה כתב בצרפתית וחתם "ליאון נחמה".

41 שם, עמ׳ 144.

42 ר׳ יהודה נחמה, "מכתבי דודים מיין", ח״א, מכתב צ״ג, עמ׳ 151—154. מכתבו של הרב קוב׳ו בלי תאריך, וכנראה נכתב בתרכ״ד או תרכ״ה (1864—1865). בית הספר הנזכר במכתב הוא כנראה ה"קוליג׳ייו די פ׳אמי־לייה" של ר׳ יהודה נחמה. נדמה לי שיד ר׳ יהודה נחמה היתה בחיבור המכתב הזה. יצחק ר׳ מולכו העתיק את כל המכתב (מחברת, ירושלים סיון תשי״ז, עמ׳ 100—101, 105) בלי לציין מספר המכתב והעמוד.

43 ועד שנוסד אז (וחבריו רובם ככולם מחברי חברת כי״ח בשלוניקי) למטרה זאת, פרסם בדפוס ב־23 בינואר 1873 חוזר בצרפתית ובלאדינו שבסופו נרשם: "אלגונוס די איסטוס פאדריס סי אדריסארון קון סוס פ׳יר־מאס אין גראן נומירו אה סו סאנטידאד מוה״ר רפאל אשר קוב׳ו איפ׳ינדי נר״ו... נואיסטרו פאסטור מוה״ר נר״ו יא דיקלארו סו בואינה ב׳ילונטאד אי אינסיסטי די איסטאבילירלה [לה איסקולה]" (ארכיון כי״ח, צרור אלאטיני).

44 ארכיון כי״ח, צרור אלאטיני.

45 ארכיון כי״ח, שם. ראה להלן התפילה שיהודי שלוניקי התפללו בעד שלום בארון הירש בהזדמנות זאת.

46 מדחאט פאשה (1872—1873) יסד בית ספר למלאכה לכל תושבי העיר בלי הפליה. הוא שהרס את חומת העיר מצד הים, הרחיב את החוף והתחיל לפתוח רחובות חדשים, כשהשולטן העבירו למקום אחר. באותן השנים לא היה מניח השולטן את המושל במקום זמן ארוך. לכן רבו המושלים בשלוניקי בשנים הללו.

47 ארכיון כי״ח, צרור אלאטיני.

48 משנת 1877 עד 1882 נשלחו שני תלמידים לבית ספר למורים בפאריס ועוד שתי תלמידות למוסד "בישופס־היים". כן תמכו בכמה תלמידים שנסעו לקושטא או לצרפת ללמוד רפואה.

49 יוסף נחמה, The Alliance Review, The Fight for Enlightement, חלק 18, מס׳ 38, ניו־יורק 1964.

50 גם אשתו היתה פעילה בשלוניקי בתור מנהלת ה"אזילו" (גן הילדים) של כי״ח.

51 "מצבות שאלוניקי", מ׳ 1737.

52 ["פונטא ג׳יקא" ו"פונטא גראנדי", שני כפים מזרחית־דרומית לעיר שהיו מכונים ה"חוד הקטן" ו"החוד הגדול"].

53 "שער אשר", ח"א, דף קכ"א, א׳.

54 הקונסול האנגלי בלונט כתב זכרון דברים על לווית הרב קוב׳ו, (לדבריו היה הרב קוב׳ו רב ראשי על כל הרומיליה), כדלקמן: "בלוויה השתתפו כל הפקידים הגבוהים של המושל [אומר פ׳יב׳זי פאשה], נשיא ועד העיר, כל הקונסולים [בלבושם הרשמי עם בני לווייתם] המטרופוליט עם להקת כמרים, הכמרים הפרוטס־טאנטים, ובאי כח של אגודות רבות. היתה זו אולי התקהלות האנשים היותר גדולה שנראתה בטורקיה. כשהלוויה עברה דרך הכנסיה של המטרופוליט צלצלו שם הפעמונים. הדגלים של הקונסולים ושל כל האוניות בנמל הורדו לחצי התורן. כל המשרדים והחנויות נסגרו. אנשי הפלוגה היהודית של מכבי האש בשרות חברות הביטוח, Sun, North British, Mercantile Insurance Office נערכו שורות שורות ברחובות וקיימו סדר יפה. כל היהודים המבוגרים היו ברחובות, ובאותו הזמן השקיפו הנשים על הלוויה מחלונות הבתים".

ג׳יימס בייקר, המביא זכרון דברים זה, מסיים בדברים אלו: "הרב נ"ע שרת במשך כ"ו שנים. התנהג ביושר ובצדק. הלוויה הזאת היוותה שיעור טוב כיצד אישיות בעלת מידות מוסריות כאלו יכלה לאחד את אנשי כל הדתות והעדות ברגשי כבוד ואבל משותפים" (ראה: James Baker, Turkey, 1877, p. 361)

55 ראה כתובת מצבתם של הנשרפים האלו, עמנואל, שם, מס׳ 1734—1736. ה"ניו יורק טיימס" מ־7.3.1874 מזכיר דליקה גדולה בשלוניקי שבה נשרפו הרבה בתים ונספו י"א נפשות, והיא לדעתי השריפה הזאת.

56 "תוכחת חיים", בראשית, שלוניקי ת"ר, הקדמה, דף ד׳ א׳.

57 [משחק הנקרא בארץ "שש־בש"; באנגלית — backgammon].

58 ר׳ דוד פיפאנו, "שלשלת רבני שלוניק", דף ז׳, ב׳.

59 "ידי דוד" לר׳ דוד הלוי קאראסו, דף קכ"א, ב׳.

60 הוצאה שניה של "מוסר השכל" שלוניקי בערך תרמ"ה. בעמ׳ 146—148 מביא מעשה שהיה בין ר׳ יוסף קוב׳ו ויעקב צבי המ׳ קירידו, גיסו של שבתי צבי, בשלוניקי, בשם "זקנינו".

61 כן כתוב בשער הספר. כפי הנראה יש טעות דפוס. צ"ל יעקב, תחת יצחק ג׳יניאו.

62 בהגהותיו לספר "ויקרא יהושע", עמ׳ ס"ב, א׳.

63 E.N. Adler, Jews in many lands, London, 1905, p. 145.

64 לפי אריה ליב פרומקין—אליעזר ריבלין, תולדות חכמי ירושלים, ח"ג, ירושלים תרפ"ט, עמ׳ 306. תמוה שלא מצאתי זכרו בספרי רבני שלוניקי. משפחת פירירה היתה שייכת לק"ק פורטוגאל (עמנואל, גדולי שלוניקי לדורותם, עמ׳ כ"ב). באותן השנים התגוררה בשלוניקי משפחת לופיז־פירירה (מצבות שאלו־ניקי מ־1770).

65 קארל בראון־וויסבאדן, שם עמ׳ 221—236.

תחנת הרכבת המזרחית של שלוניקי.

La Station Orientala.

פעולות אלאטיני ומודיאנו

המצב המדיני בקיסרות העותומאנית

ולטן מיג׳יד מת ב־25 ביוני 1861 בהיותו בן ל״ט שנים. מותו היה אבידה גדולה לכל הקיסרות העותומאנית. במקומו מלך שולטן עזיז, שבעלותו על כיסא המלוכה הבטיח לכל נתיניו, שלא יעשה שום הפליה ביניהם וישתדל שכל אזרחי הקיסרות יהיו מאו־שרים. (אז נתמנה יהודי משלוניקי בשם אברהם, ליועץ ב״דיוואן״, היא המועצה המלכותית, ומשכורתו 7,000 גרוש לשנה[1]). בימיו יסד הוויזיר הגדול פ׳ואד 15,071 בתי ספר בטורקיה שלמדו בהם שש מאות וששים אלף תלמידים. בתי ספר אלה היו מחולקים לשני סוגים: ה״אידא־דיאי״, כמין פרו־גימנסה; וה״סולטאניאי״, — בית ספר תיכון, שכמותם נוסדו אחרי כמה שנים גם בשלוניקי.

לאסון ממשלת טורקיה, לא שיתף שולטן עזיז פעולה עם שריו ולא קיים את הבטחותיו בנוגע לנתיני המלכות. הוא היה מפזר עד חצי מיליון גרוש לחדש להוצאות על נשותיו ומשרתיו. האוצר היה חייב יותר מ־222 מיליון שטרלינג, לכן הכניס שר הכספים לשימוש כסף נייר (״קאיימיס״) בערך של כ־283 מיליון פראנק. הואיל והעם והסוחרים לא היו רגילים לשטרי נייר ומיאנו לקבלם נאלצה הממשלה להוציאם מהמחזור. בימיו קיבל הבארון משה הירש את הזיכיון לבנות את מסילת הברזל בבלקן ובמאקידוניה, שקישרה את אירופה למזרח הקרוב, כלומר מווינה עד קושטא.

שרי המדינה לא יכלו לסבול את בזבוז הכספים של השולטן והורידו אותו מכסאו; שלושה ימים אחרי כן הוא איבד עצמו לדעת. במקומו מלך שולטן מוראד החמישי, אולם גם הוא לא החזיק מעמד אלא שלושה חדשים, ואף הוא הורד מכסאו. במקומו עלה לשולטנות עבדול חאמיד השני (תרל״ו—1876). לדרישת הוויזיר הגדול מדחאט פאשה, נתן שולטן חאמיד חוקה חדשה לטובת כל נתיניו (דצמבר 1876), לפיה היו כל היהודים חפשים לקיים מצוות דתם בלי מעצור והורשו לכהן במשרות גבוהות בממשלה (ואכן שלושה יהודים נבחרו אז לפארלאמנט ושניים לסינאט[2]). ל״חכם באשי״ ניתנה זכות להשתתף בדיוני מועצת השרים, והשולטן הכיר בהחלטות בית הדין היהודי אף בנוגע לדיני ממונות.

הריגת הקונסולים של צרפת וגרמניה

האסונות[3], המרד וההתקוממות היו דבר הווה ורגיל באותם הימים במדינות הקיסרות, ובפרט במאקידוניה וכתוצאה מכך רבתה ההפקרות ותהו ובהו השתרר במחוזות הפרובינציה. בשנת תרל״ה (1875), למשל, פשטו שודדים, שהיו ידועים בשם ״באשיבוזוקס״, בשלוניקי ושדדו את בתי היהודים ובתי מסחרם, אף אנסו נשים[4]. שנה אחרי זה, קרתה תקרית, שזעזעה את כל אירופה והיוותה תואנה להתערבות המעצמות בענייני טורקיה.

והרי המקרה: נערה בולגריה מכפר סמוך לשלוניקי רצתה להמיר דתה בדת האישלאם, כפי הנראה כדי להתחתן עם טורקי. הנערה הגיעה ברכבת לשלוניקי כדי להתייצב בפני המושל, כנהוג אז. קהל רב של טורקים עם נשותיהם ליוו את הנערה מבית המושל למסגד ״סאאטלי ג׳אמי״. אותו יום היה גם יום אידם של היוונים; כמאה וחמישים מהם, בלוויית קהל בולגרים, התנפלו עליהם, חטפו את הנערה והכניסוה למרכבתו של הקונסול האמריקאי — בולגרי עשיר בשם חאג׳י לאזארו — שהיה נוכח במקום, והסתלקו איתה משם[5].

כשנודע הדבר לטורקים הלכו לבית הקונסול האמריקאי ודרשו ממנו את הנערה. בינתיים הוציאה אם הנערה את ביתה מבית הקונסול. כיון שלא היתה שם, הלכו הטורקים למושל, מחמד ריפ׳ת פאשה, שהיה במסגד האמור. הקונסול הצרפתי מ׳ מולין (Moulain), שהיה מקודם סגן קונסול צרפת ביפו) והקונסול הגרמני, הנרי אבוט (Abbot), שהיה אמנם נתין אנגלי, אולם באמונתו היה אורטודוקסי) נזעקו לעזרת גיסם, הקונסול האמריקאי (שתי אחיותיו היו נשואות לשני הקונסולים שהזכרנו לעיל). הם הלכו למסגד וחיכו למושל בחדר צדדי, לאחר דין ודברים ביקשם המושל לכתוב לגיסם שישחרר את הנערה.

ה״ניו יורק טיימס״, שהקדיש די מקום למאורע הזה במשך ארבעה חדשים והביא שלוש גירסות שונות על השתלשלות העניינים, לא ביאר לשם מה למעשה נכנסו הקונסולים הצרפתי והגרמני למסגד. על כל פנים הטורקים לא הניחו להם לצאת משם טרם ימסרו הנערה. הקונסו־לים, שנוכחו בסכנה הנשקפת לחייהם, אכן כתבו לגיסם, שימסור את הנערה לטורקים, אולם כיוון שבינתיים נעלמה הנערה ולא נמצאה, הרג ההמון הטורקי את הקונסולים הצרפתי והגרמני. זמן מה אחרי הרצח נודע כי הנערה נמצאת בביתו של יווני, היא נלקחה והובלה לבית המושל. זה הצליח להציל את הקונסול האמריקאי ומשפחתו, שנמצאו בסכנה. הנרצח מולין היה בן ל״ט שנים, ואבוט — עוד צעיר ממנו. לפי ה״ניו יורק טיימס״ היו בין המסיתים כמה מחברי ועד ״המיג׳ליש אידארי״ (ועד הנהלת העיר).

הרצח הזה עורר סערה וזעם בממשלות אירופה, ואוניות מלחמה של כמה מן המעצמות הגיעו לחוף שלוניקי. כדי להשקיט את חמת הנוצרים פיטר השולטן את המושל, ושלח במקומו מושל אחר בשם שריף פאשה, שבא לעיר עם תגבורת של חיילים. המושל החדש אסר חמישים חשודים, הוציא להורג בלי משפט שישה מהם, לפני קהל ועדה, וביניהם מוחמדי שחור ענק. כן הוריד מדרגתם כמה קצינים וגזר על ראש המשטרה סלים ביי ט״ו שנים עבודת כפייה ברודוס. על ריזה ביי, גם הוא מגדולי הפקידים הטיל עבודת פרך של עשר שנים, ועל ולאטה ביי, שר מצודות שלוניקי — שלוש שנים מאסר. ממשלת טורקיה הסכימה לשלם ארבעים אלף לירות אנגליות כפיצויים למשפחות הקונסולים הנהרגים. בלוויית הקונסולים השתתף גם הרב הראשי ר׳ אברהם גאטיניו עם קהל רבנים וחכמים [6].

רוסיה מצאה אז שעת כושר להתקיף את טורקיה, (24 באפריל 1877). היא פלשה מדרום, ובני בריתה, מונטיניגרו וסירביה — מצד צפון. הטורקים הדפו וניצחו את האחרונים, אולם הוכו ע״י הרוסים, שנכנסו לאדריאנופולי (ינואר 1878). לפי החוזה של סאן סטיפאן מ־3 במארס 1878, נאלצה טורקיה לשלם לרוסיה פיצויים גדולים מאוד. הממשלות הגדולות נוכחו לדעת, שטורקיה לא תוכל לשלם סכומים אלה, ורוסיה תמצא אמתלא להתקיף אותה שוב. הן גם לא ראו בעין יפה את הזכויות הרבות שרוסיה עמדה לקבל, בפרט בנוגע ל״קבר הקדוש״ של ישוע הנוצרי בירושלים. לכן זימנו קונגרס מיוחד, הוא הקונגרס של ברלין, שלפי החלטותיו הכירה טורקיה בעצמאות סירביה, מונטיניגרו ורומניה. על בולגריה היה רק לשלם מס שנתי לשולטן. אוסטריה קיבלה את ניהול בוסניה והירציגוב׳ינה; אנגליה — את ניהול קפריסין, ורוסיה קיבלה חלק מארמיניה ועוד מקומות רבים בקווקז. באופן זה התפוררה למעשה הקיסרות הטורקית.

בזמן מלחמת טורקיה ורוסיה העניק שמואל חסון משלוניקי לשולטן חאמיד אוניית קיטור קטנה כדי להעביר בה חיילים ממקום למקום. השולטן, בתור הוקרה, העלה את חסון לדרגת ״קאפוג׳י באשי״, ונתן לו עיטורי כבוד ״אוסמאניאי״ דרגה א׳, ו״מג׳ידיאי״ דרגה ד׳.

פליטים בשלוניקי

יהודי שלוניקי סבלו הרבה מהמלחמה הזאת ותוצאותיה. הם לא היו בטוחים אז לא בגופם ולא ברכושם. עוד יותר סבלו היהודים תושבי המקומות שבסביבות העיר. שודדים רבים ואף חיי־לים, בולגרים וסירבים, היו מתנפלים על התושבים היהודים של הערים והכפרים במאקידוניה, ואף על יהודי סופיה, למטרות רצח ושוד. היו ביניהם גם טורקים, שמרדו נגד ה״פאשה״ של אותם המקומות ובחרו להם את היהודים כקורבנות קלים. גם היוונים מצאו אז שעת כושר לחטוף יהודים ולדרוש כופר נפש גדול. רבים מהקורבנות האלו נמלטו ובאו לשלוניקי בחוסר כל, עם נשיהם וטפם. בין הפליטים האלו היו 161 נפשות מסופיה, 20 מניקופול, 20 מניש, אחרים מפיליפופוליס וממקומות אחרים. ועדים מיוחדים נוסדו בקושטא ובשלוניקי לבוא לעזרתם, ובהזדמנות זאת נוסדה בעיר, ע״י מספר בחורים, האגודה ״איל אב׳ניר״ (העתיד). ד״ר מואיז אלאטיני הצטיין גם הפעם בנדיבותו, ואין ספק שהרב הראשי ר׳ אברהם גאטינייו עורר את צאן מרעיתו לבוא לעזרת פליטי החרב. עם גמר המלחמה רצה הוועד המקומי שיהודי סופיה יחזרו למקומם, ברם הוועד של קושטא היה בדעה כי מוטב שישארו הפליטים עוד זמן מה בשלוניקי, כי הרוסים הבטיחו שהם יגנו על הפליטים בכל המקומות שהיו תחת שלטונם, אולם לא יוכלו להיות אחראים למעשי הבולגרים. ד״ר אלאטיני השתדל לשלוח את פליטי ניש לבא־כחו באסקופיה ומשם להדריכם לניש.

באותו זמן תפשו שודדים 29 יהודים מעיירות שליד שלוניקי וביקשו כופר נפש גדול בעדם. הצבא הטורקי רדף אחרי השודדים והשבויים היהודים ברחו וניצלו. שודדים אחרים הרגו אב ובנו בשלוניקי עצמה, ותפשו שני יהודים אחרים: אנג׳יל ושאלתיאל. יהודי העיר נחלצו ופדו אותם, אף העניקו ארבעים לירה לאנג׳יל כיוון שהשודדים לקחו כל הונו. חברת "עץ החיים" השתתפה ותרמה ¼17 לירות בעד פדיונם. רק כשהמצב במאקידוניה הוטב חזרו הפליטים למקומם; החברה של מסילת הברזל נתנה הנחה של 50% על כרטיסי הנסיעה שלהם, ולדרישת ד״ר אלאטיני נשיא ועד כי״ח המקומי, השתתפה חברת כי״ח מפאריס ברוב ההוצאות האלו. אף האנגלו ז׳ואיש אסוסיישיון מלונדון השתתף בששים לירות סטרלינג, והנדיב יעקב שיף מניו יורק עם כמה יחידי סגולה ערכו מגבית לטובתם [7].

באותה שנה ביקר בשלוניקי הציר האמריקאי באיסטאנבול, מיינארד. ועד הקהילה הודה לו, בשם יהודי שלוניקי, על כי בשנה הקודמת פעלה אמריקה להגנת יהודי המזרח, ומשלחת של פליטי ניש מסרה לו דין וחשבון על העינויים שהסירבים עינו את היהודים שם [8].

ר׳ יעקב קוב׳ו כתב על הפליטים:

"לכו חזו מפעלות אלהים, הארץ היתה בקעים בקעים, פצע וחבורה וחלאים רעים.
בראותנו טף ונשים, עוללים ויונקים, גרים בארץ ומארץ מרחקים, סובבים בעיר ברחובות ושוקים.
אזי חשכו עינינו מראות, לבושי רקמה בשמלות בלות ומטולאות, [אלה אשר] קבוצות כסף בתיהם היו ממולאות" [9].

במליצתו הנ״ל ובנאומו אף שיבח את חברת כי״ח על עזרתה במלים אלו:

"אז שמעו עליהם רודפי צדק חברת כל ישראל חברים, ממעונות אריות מהררי נמרים, יעלו אבר כנשרים ידיהם הזילו גשם נדבה... להחיות בו כל נפש מרה ודאבה". ובלאדינו הוסיף: "זאת היא האליאנסה שממרום מושבה ירדה, כאם רחמניה, לערוך להם [לפליטים] שולחן... העיר השם את לב החברה הקדושה האליאנסה ישראליטה אוניבירסאלה ובהשתתפות השר והטפסר אדון קאב׳אליר דוקטור משה אלאטיני נר״ו והאדונים של הכולל [כלומר שבעה טובי העיר]... וכן הבחורים הטובים של חברת איל אב׳ניר... אמרו נא אדונים, האם אין עלינו החובה לברך ולשבח את המעיין היפה הזה של חברת כל ישראל חברים השופע מי צדקה, והמוריד טל של רחמנות? כי שם צוה ה׳ את הברכה" [10].

בהזדמנות זאת שיבח ר׳ יעקב קוב׳ו במיוחד את ד״ר אלאטיני: "נגד כל עמו תמיד עושה פלאות... שאחרי שיסד בתי ספר לבנים ולבנות... הוא הושיט ידו לעץ החיים"; וכן הזכיר לשבח את ר׳ יהודה נחמה, דוד מורפורגו, הרופאים הנריקו פירירה ומשה מזרחי, ואף את הגברות שבאו לעזרת הפליטים, ובפרט את הרבנים וזקני וטובי העיר שבהתלהבות גדולה עשו מגבית למענם ולמען העניים בכלל.

שער חוברת הדו״ח השנתי של חברת "עץ החיים", שנוסדה בתרל״ד.

Rendiconto de la societa de ayudos "Etz Hahaim", fondada en 1874.

הרבנות הראשית

ר׳ א ב ר ה ם ג א ט י נ י י ו: בין הרבנים החשובים שחיו אז היה ר׳ אברהם גאטינייו. אביו ר׳ בנבנשטי היה אחד מ"החכמים השלמים", וזקנו ואבי־זקנו היו בזמנם רבני הכולל. הוא למד תורה מר׳ אברהם דוד, ואח״כ פנה ועסק זמן מה במסחר ואף עשה חיל, אולם עזב את העסקים והקדיש עצמו לתורה. בשנת תקצ״א (1831) נמנה כבר בין הפוסקים ובשנת תר״ט נתמנה לדיין יתומים ואלמנות. בשנת תרי״ו כבר נחשב לרב החשוב ביותר בקהילה אחרי ר׳ אשר קוב׳ו. במות זה האחרון, בשנת תרל״ה (1875), מינו אותו הרבנים ושבעה טובי העיר לרב ראשי. אליו נלוו, בתור רבני הכולל, ר׳ שמואל ארדיטי ור׳ מאיר ן׳ נחמיאש [11]. לדרישתו שחרר הפאשה עשרים אסירים יהודים ביום שנכנס לכהונתו. ר׳ אברהם גאטינייו, או אג״ן כמו שקראו לו חבריו, היה מהרבנים המתקדמים, ושיתף פעולה, עוד בהיותו דיין, עם ד״ר אלאטיני. כר׳ יהודה נחמה, גם הוא, היה מאוהדי חברת כי״ח. הבארון משה הירש ואשתו, בעוברם דרך שלוניקי ב־26 בינואר 1875, ביקרו אותו ותרמו בהזדמנות זאת עשרת אלפים פראנק לנצרכים. בימי רבנותו קנה ועד הקהילה מגרש גדול לבניית בתים לעניים [12].

כבר בימיו התחיל מספר הרבנים להתמעט, כמו שהוא כותב: "בדור הזה נתמעטו התלמידי חכמים ונשארו מעט מהרבה" [13]. ר׳ אברהם לא האריך ימים ברבנותו. הגבירים רצו להעלות את

הגאבילה (מס עקיף על צרכי מזון), והוא, בתור מגן העניים, התנגד לזה, ונאלץ להתפטר (תשרי תרל״ט). הוא נפטר אחרי שנה, בן שמונים, בסוכות תר״ם (1879). לפי המסורת שהילכה משלוניקי התחרטו הגבירים על הביזיון שעשו לרבם, והלכו להשתטח על קברו לבקש ממנו מחילה. לכן הוא מתואר במצבת קברו בתואר "הרב הגדול", אף כי במותו לא היה הרב הראשי למעשה.

ר׳ אברהם גאטיניו הוציא לאור את הספר "אלף כסף", שו״ת של זקנו ר׳ אברהם, הוסיף לו הגהות וציונים, ועשה לו מפתחות, וכן עשה לספרו של אבי זקנו, ר׳ בנבנשטי גאטיניו, "מצרף לכסף"; שניהם הופיעו בתרכ״ז. הוא הדפיס בחייו את החלק הראשון של תשובותיו והספדיו שלו בשם "צל הכסף" (תרל״ב). החלק השני הופיע אחרי מותו (תרמ״א). הוא תרגם ללאדינו כמה פרקים מ"ספר הברית" לר׳ אליהו בן מאיר שהופיע ב־3 מהדורות בשלוניקי (תר״ז, תרמ״א ותר״ס).

ר׳ שמואל ארדיטי: נולד לאביו יעקב. כר׳ אברהם גאטיניו, גם הוא (וגם עמיתו ר׳ מאיר ן׳ נחמיאש) היה בראשיתו סוחר. אולם בשנת תרטו״ב אנו רואים אותו כבר בין "הרבנים המצויינים". כאשר התפטר ר׳ אברהם גאטיניו נתמנה הוא כממלא מקום הרב הראשי. נלוו אליו ר׳ מאיר ן׳ נחמיאש ור׳ שמואל יוסף בתור רבני הכולל. שלושתם חתמו, ור׳ שמואל יוסף חתם ראשון, על הספר "ויקרא יהושע" לר׳ יהושע הכהן פרחיה (תרמ״ב). גם לו היו סכסוכים עם הגבירים של ועד הקהילה, (ראה פרטים להלן), ואף הוא נאלץ להתפטר. אולם הגבירים שכנעוהו לחזור בו והוא נשאר בכהונתו עד סוף ימיו. שולטן חאמיד נתן לו התואר של "קאימאקאם אפנדי", כלומר ממלא מקום הרב הראשי (של קושטא), שהיה אחראי לפני השולטן על הנהגת הקהילות בטורקיה.

בימיו, נבנה הבניין החדש של בית הספר תלמוד תורה הגדול (בשנת תרמ״ד—תרמ״ה).

ר׳ שמואל ארדיטי כתב ספר שו״ת ודרשות בשם "דברי שמואל", שהופיע בתרנ״א, ועוד דרושים בשם "פרשת דרכים" שנשארו בכ״י [14]. הוא נפטר בה׳ באלול תרמ״ז (1887), בן ע״ה שנים. כבוד גדול עשו לו במותו. אחרי מיטתו הלכו מארשאל ריג׳יף פאשה, המושל אלי פאשה, באי כח ממשלות שונות, המיטרופוליט היווני עם קהל כמרים וכו׳, ואלפי יהודים, מכל שדרות העם.

ר׳ יעקב ן׳ נחמיאש: ארבעה חדשים אחרי ר׳ שמואל ארדיטי נפטר גם חברו הגדול ממנו בשנים ר׳ מאיר בן ר׳ יעקב ן׳ נחמיאש, בן פ״ד שנה. פרי רוחו שנשאר בכתב יד, אבד. כפי הנראה הוא הוא שהמציא — בנעוריו — את השכר הקרוי "ראקי נחמיאש", או "ראקי די לה קאזה דיל חכם נחמיאש", שהיה המפורסם בטיבו וטעמו עד חורבן הקהילה ע״י הגרמנים.

מחלוקת בין הרב ארדיטי והגבירים

ר׳ אברהם ברכה כתב בהקדמתו לספר "דברי שמואל" לר׳ שמואל ארדיטי: "לא נשא פני כל... להיות האמת נהדרת בחבה יתרה". רמז הוא בזה על המחלוקת שהיתה לו עם הגבירים. נתיני החוץ, הפ׳ראנקוס, ששאפו לשנות את הנהלת הקהילה ולהקים הנהלה חדשה. ד״ר אלאטיני, במכתבו מ־24 באפריל 1882, לנשיא כי״ח מפאריס, מספר על המחלוקת, לפי גירסתו, "שנאה ישנה [קיימת] בין היהודים נתיני טורקיה משלמי מס [לממשלה]... והיהודים נתיני הממשלות הזרות. לפי הקאפיטולאציות פטורים הנתינים הזרים מלשלם כמה מסים לממשלה וביניהם הקאב׳יסאז׳י (מס לגולגולת)", ולכן הם מיאנו אף לשלם לקופת הקהילה את חלקם במסים האלו. הואיל והם היו בעלי הון היו צריכים להשתתף ולשלם גם בעד העניים, כי הקהילה היתה אחראית בעד תשלום המס הזה על כל היהודים. אין ספק שבין טובי באי העיר היו גם נתיני חוץ, אולם רובם היו נתיני טורקיה ועליהם הרב הראשי. הוועד המקומי של כי״ח, ובראשם ד״ר אלאטיני, רצו לשנות באופן קיצוני את הרכב ההנהלה. הם ביקשו "להרחיק בהדרגה [את הרב] מענייני הקהילה", ושוועד הקהילה ייבחר "על ידי העם", וכן להכניס בקהילה תקנות חדשות, וכדומה. יש לשער שהמתקנים רצו שוב להעלות את ה"גאבילה", מס עקיף על צרכי מאכל, ולהקטין את ה"פיג׳ה" המס הישיר שנפל על שכם בעלי־הרכוש, וכן גם להחליש את מעמד הרבנות הראשית, תיקונים שהרב ארדיטי מיאן לקבלם ועל כן נאלץ להתפטר. שבעה טובי העיר, שרובם לא הסכימו עם דורשי התיקונים, כתבו לרב של קושטא, והוא פנה לשרים בקשר לכך. ואכן באמצעותו נתקבלה פקודה מצד השולטן להחזיר את הרב על כנו וכן נאסר על נתיני חוץ להיות חברי ועד הקהילה. וכמו שכותב ד״ר אלאטיני במכתבו לנשיא כי״ח "בעקבות התככים

של מפלגת הריאקציה... השיבה הממשלה של קושטא את הרב הראשי לאיתנו וציווהו שלא לקבל לוועד הקהילה כי אם רק נתיני טורקיה". ממקור אחר אנו יודעים, שהתפטרותו של הרב ארדיטי נמשכה רק שלושה חדשים [15].

אולם ד"ר אלאטיני, כן כותב הוא לנשיא כי"ח מפאריס, נתבקש מצד האגודות העיקריות ובתור נשיא כי"ח בשלוניקי, להשלים בין שתי ה"מפלגות". הוא פנה איפוא אל המושל גאליב פאשה וביקשו לתווך בין שני המחנות. לדעתי, אף שכוונת ד"ר אלאטיני היתה אולי רצויה, הוא השתמש בהשפעתו הגדולה וביקש מגאליב פאשה לסדר את העניינים לפי תכנית ה"מתקדמים" הנוהים אחריו, כלומר חברת כי"ח, ולסדר אמנם שהרב יישאר במשרתו, כי לא היתה ברירה אחרת, אך שתינתן אפשרות לקבל לוועד הקהילה גם את נתיני חוץ, וכן נעשה. (ראוי להעיר שחברי הוועד לא היו נבחרים אז על ידי העם. הם היו נבחרים מצד 500 סוחרים משלמי מס הקהילה, ה"פיג'ה", שרובם היו נתיני חוץ).

זאת היא הצגת העניינים לפי ד"ר אלאטיני, המתאר את מפלגת הרב ארדיטי בשם "נסוגי אחור". חסרה לנו הצגת העניינים מצד הרב ארדיטי ואוהדיו. אולם נראה כי המחלוקת היתה חריפה, כדברי הרב בתשובותיו: "דדעתי בל עמי מכמה ארפתקי דעדו עלי על לא חמס בכפי כי רדפוני וטרדוני". ובמקום אחר הוא כותב: "שאיני כדאי לבא בקן קולמוסא מכח הטרדא שרדפוני טרדוני אנשי מצותא מחריבי קרתא ריקים ממצות התורה ופוחזים לעשות הרע לבטל תורת אלוהינו עד שמכח זה ברחתי ממנויי מינוי השררה כבורח מהנחש וריחקתי את עצמי מהשררה ומדומה לה" [16]. אם באמת היתה המחלוקת בנוגע לבחירות הוועד אם לקבל או לא לקבל את נתיני החוץ או לסדר עניני כספים וכדומה — כגירסת אלאטיני — אין בזה שום רע, אם רק הממשלה מסכימה ואם העשירים כולם ישלמו ה"פיג'ה" לפי רכושם. אולם האמת היא כי ה"מתקד־מים" וה"משכילים", רובם ככולם חברי ועד כי"ח, רצו להכניס כמה תיקונים שלא היו לשם קיום התורה והדת אלא להיפך להגבלת סמכויות הרב הראשי וכדומה, ולכן הרב ארדיטי ותומכיו התנגדו להם. לרגלי המחלוקת הזאת התפטרו רבים מחברת כי"ח וביניהם גם הרב ארדיטי.

כארבע מאות עד חמש מאות אנשים משני המחנות שלחו מכתב תודה לגאליף פאשה על תיווכו. מצידו ביקש ד"ר אלאטיני מנשיא כי"ח מפאריס ומ"האנגלו ג'ואיש אסוסיישיון" מלונדון שגם הם יכתבו למושל וכן נעשה [17].

מסורת קיימת בשלוניקי כי בכל פעם שהגבירים פגעו בכבוד רבם נפטרו אחדים מהם בתוך השנה. והנה במקרה או שלא במקרה נפטרו בתוך י"ב חודש מזמן המחלוקת: ד"ר אלאטיני, דוד בכור פ'ראנסיס משבעה טובי העיר, ושאול מודיאנו. אין ספק שהרב ארדיטי הספיד את ד"ר אלאטיני אף כי לא מצאתי שום מקור המקיים את זה. אף כי הרב ארדיטי נשאר ברבנותו עד סוף ימיו, היו לו, כפי הנראה, עוד סכסוכים אחרים עם חברי הוועד. לדעתי מאותו זמן והלאה התחילו כמה מהמנהיגים ומטובי הקהילה לראות בעין רעה את התערבות הכי"ח בענייני הנהלת הקהילה.

שלושתם: הרבנים גאטיניו, ארדיטי ונחמיאש זכו לראות בהתקדמות הקהילה על כל חוגיה, כמו שנראה להלן.

בספריהם התרעמו הרב גאטיניו והרב ארדיטי על כי היהודים יוצאים בשבת מחוץ לתחום שבת, מלווים כספם ברבית בלי הכשר, מבזים תלמידי חכמים, מקיפים פאת ראשם, והמשודכים מבקרים בבתי כלותיהם. שניהם, כר' אשר קוב'ו בשעתו, התירו ליהודים, בזמן המלחמות עם הנוצרים, בלית ברירה, לפרוק כלי נשק מהאוניות בשבת, כי לא נמצאו אז גויים או טורקים מוכ־שרים לעבודה הזאת, שהיתה בידי היהודים מתמיד.

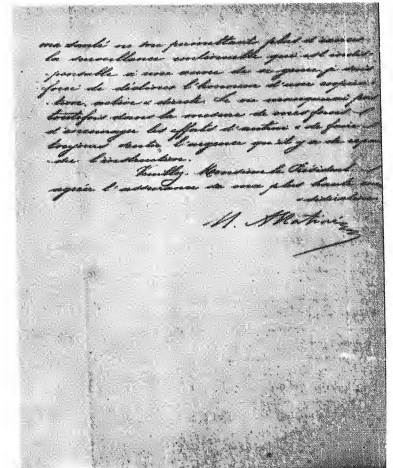
לפי סדר הערכת מס הקהילה, היו הבחורים פטורים מלשלם מס. ה"עריכה" היתה מתקיימת פעם לשלוש שנים. הבחורים שבינתיים נשאו אישה היו "נערכים" בתוך שלוש השנים האלה ולזה קראו "עריכת חתנים". כיוון שהזמנים נשתנו, דאגו אז הבחורים קודם כל להרויח לפרנסתם ואיחרו לבוא בברית הנישואים. לכן הסכימו שבעה טובי העיר עם הרב ארדיטי, בשנת תרמ"ג, להטיל מסי הקהילה גם על בחורים מעשרים שנה ומעלה, אף אם היו רווקים.

ד״ר אלאטיני ארגן מחדש את קופת ״ביקור חולים״, ושמו היה חקוק על לוח שיש במרפאה שהוקמה לאחר זמן ב״מיידאן די לוביל״ יחד עם שם חבירו שאול מודיאנו ועוד שמונה אחרים. ד״ר אלאטיני ומשפחתו תרמו 585 לירה זהב (יותר משליש התרומות כולן) לבניין בית ספר כי״ח לבנים. הוא שילם חלק גדול מההוצאות לבניין בית הספר לבנות ובפרט לגן הילדים (״אזילו״), פעל למודרניזציה של בית הספר תלמוד תורה הגדול ומינה את ישראל דאנון, מנהל כי״ח, ור׳ יהודה נחמה כמפקחים על המורים ועל תכנית הלימודים.

בשנת תרי״ח הקים כאמור טחנת קמח גדולה, ושנים אחדות אחרי כן יסד בתי חרושת לבירה, לרעפים ולבנים שרופות. הוא העסיק בבתי חרושת אלו הרבה מאות פועלים יהודים והרבה יוונים, לכן הוא היה אהוב על היוונים ובפרט חיבבו המיטרופוליט. היחסים בין היהודים והיוונים בזמנו היו הטובים בתולדות הקהילה. לבקשתו הריץ הפאטריארך היווני מקושטא ״מכתב כהונתי״ לכל היוונים שלא יביאו לפניו עלילות דם נגד היהודים; וכן פנה למיטרופוליט של אלכסנדריה למנוע התנפלויות יוונים על יהודים שם.

ד״ר אלאטיני השתמש בהשפעתו הגדולה לטובת אחיו, לא רק בעיר מולדתו, שלוניקי, כי אם גם לטובת יהודי קהילות רבות אחרות כגון: בולגריה, סירביה, זאנטי, ב׳ולו, קייוסטינדיל, אלכסנדריה וכו׳. הוא שיסד את הקופה ״חסד עולם״ ותיקן שהסוחרים החברים בה ישלמו אחוז מסויים מהסחורות היוצאות מן העיר, כמס חבר. בשנת 1878, שהיתה שנת בצורת והיצוא היה כאין, ביקש מהסוחרים לשלם מס מיוחד על הסחורות הנכנסות לעיר וחילק את ההכנסות 40% לביקור חולים, 30% לבתי ספר תלמוד תורה, ו־30% לבתי ספר של כי״ח.

בקיץ תרל״ה (1875) נסע עם אשתו לאירופה. בחזרתו בסוף תשרי תרל״ו, קיבלו אנשי העיר את פניו ואת פני אשתו בכבוד גדול, ואחד מהמשוררים כתב לכבודו את השיר הזה:

כתב ידו וחתימתו של ד״ר אלאטיני.

Autograph del Dr. Allatini.

ברוך הבא

אל אלוף עמנו, נדיבנו ושוענו, פאר ישראל ומופת דורנו,

האדון השר הנכבד קאב׳אלייר דוטור

משה אלאטיני

יאריך האל ימיו בשפעת שלום וברכה· ושנותיו בנעימים עד בלי די אכי״ר

בשובו בשלום עם רעיתו הצדקת· שושנה [רוזה] פורחת ואור מברקת·

מנסיעתם הגדולה באיב׳רופה· ביום 30 לח׳ תשרי שנת ל׳ת׳ו׳ר׳ לכם מקום

לחנתכם לפ״ק

מי זה בא מדרך רחקה הלום
תהלתו בפי כל המוני
מי הוא זה נופך ספיר ויהלם
ברוך הבא בשם אדוני

מי זה מ׳מכון ש׳בתו ה׳שגיח
חסדו גבר על אמוני
מי נדיבות עץ צדקה הצמיח
ברוך הבא בשם אדוני

זה דודך עדתי הנה בא־רון
צהלי בהיכל לפני
זה נגיד עמי שובי לבצרון
ברוך הבא בשם אדוני

זה האיש משה הלאטיני
לו יודו כל רעיוני
זה הביא ראשית על־הטני
ברוך הבא בשם אדוני

המתנשא לראש המערכה
רצה אמרי פי והגיוני
ברכהו ממעין הברכה
ברוך הבא בשם אדוני [18]

ד״ר אלאטיני פרסם שני מאמרים על מצב יהודי שלוניקי בזמנו: אחד בשנת תרי״ו (1856) הוא הדו״ח שתמציתו נמסרה לעיל, והשני שהופיע בשנת 1875 ב״ג׳ואיש קרוניקל״ בלונדון בשם: A Sketch, State of Primary Education among the Jews of the East, and specially among the Jews of Salonica, addressed to the Anglo Jewish Association. Translated from the Italian by James Picciotto, London, 1875. כן הופיעו בדפוס מספר הרצאות ונאומים משלו על בתי ספר של האליאנס [19].

הוא הדגיש הנחיצות לשלוח בחורים לקושטא ולפאריס לחנכם לרבנות ולהוראה. בהשתדלותו נשלחו שלושה בחורים משלוניקי ללמוד רפואה בקושטא ואח״כ בפאריס, ושם סיימו ועשו חיל [20].

ד״ר אלאטיני הוכתר באות כבוד מממשלת טורקיה (הוא קיבל ״מג׳ידיאי״ מהדרגה הגבוהה ביותר). ממשלת יוון נתנה לו אות כבוד ״סאלבאטורי״, מממשלת אוסטריה קיבל את העיטור של אביר המסדר של פראנץ יוסף (Ritter des Kaiserlichen Franz Joseph-Ordens) ומממשלת אי־

טליה את העיטור "קאב'אליירו" של כתר איטליה.

הוא היה פעיל עד יומו האחרון. ב־20 ספטמבר 1882 בבוקר חתם על מכתבו האחרון לנשיא כי"ח מפאריס, ובו ביום נפטר, זמן מה לפני חצי הלילה. במותו עשו לו כבוד מלכים. השתתפו באבל הזה לא רק אחיו היהודים, כי אם כל בני עירו בלי הבדל דת וגזע. באי כח ממשלות שונות וגדולי העיר נשאו את ארונו מביתו עד בית החיים. אחרי מיטתו הלכו: המושל גאליב פאשה, הפקידים הבכירים של שלטונות העיר, קציני צבא גבוהים, המטרופוליט, ראש המיסיון הקאטולי וראשי דתות אחרים. בזמן הלוויה צלצלו הפעמונים של כנסיות היוונים, וה"חוג'א"ים הטורקים קוננו קינות מרום מגדלים. דגלי הקונסולים וכן דגלי האוניות הורדו לחצי התורן. בין המספידים הלא יהודים היו הקונסול האיטלקי וראש העדה היוונית. הטורקים והיוונים ארגנו תפילות מיוחדות בבתי תפילתם, וה"חוג'א"ים קרעו בגדיהם לסימן אבלות.

שולטן חאמיד הוקיר את ד"ר אלאטיני עד כדי כך ששלח את שלישו אסיף פאשה לבית הכנסת של קונסטאנטינופול, ליצגו בהספד הגדול שיהודי קושטא עשו לרופא היקר. מעולם לא כובד יהודי שלוניקאי במותו ע"י הרשות וגדולי המלכות כמו שנתכבד ד"ר אלאטיני. רבני העיר ערכו לו מספד מיוחד בק"ק איטליה ישן, ומנהל תלמוד תורה, אוטולינגי, כתב קינות לכבודו [21]. ר' יהודה נחמה כתב את תולדות ימי חייו בשם "ימי ובכי אבל משה" (תרמ"ג ?) וכן חוברת בשם "זכר צדיק" (תרמ"ח). הרופא משה מזרחי אף הוא כתב תולדותיו בשם Moisé Allatini, Onoranze funebri resealla sua memoria raccolti e publicati per cura del Dr. M. Misrachi, Salonico, 1883, pp. 88. גם סעדי הלוי בעיתונו "לה איפוקה", פירסם: "אופיניונים... סוברי לה אוב'רה די מימבראסיון... אין אונור דיל דיפ'ונטו דוטור מואיז אלאטיני" (1883), שהופיע גם כחוברת. עוד בחייו כתב ד"ר הלוי מקורפ'ו את תולדותיו בכתב העת "משה", באיטלקית, ודוד פ'ריסקו מקושטא גם הוא פירסם פרטים על חייו ופעלו בעיתונו "אמיגו די לה פ'אמילייה", שנה א', מס' 36.

הרופא החביב הניח עזבונות לעדה הטורקית, היוונית והאיטלקית, וכן למוסדות שונים של הקהילה (למשל — 5200 פראנק לבתי ספר תלמוד תורה). בנו, הוגו, נדב סכום מסוים לחברת כי"ח מפאריס לזכר אביו, ומעריציו נדבו ארבעה אלפים לירה זהב לעשות לו יד ושם בתוך הקהילה. ועד כי"ח קרא את בית הספר לבנים על שמו. בהרבה בתים של המון העם בשלוניקי עד השריפה של שנת תרע"ז, היו קבועות בכתלים, התמונות של שלושת הנדיבים הידועים שפעלו לטובתם: ד"ר משה אלאטיני, ד"ר משה מזרחי, ובארון משה הירש (על שני האחרונים נכתוב להלן).

ד"ר אלאטיני הניח אחריו אלמנה: רוזה למשפחת מורטירה, ושישה בנים: לאזארו, קארלו ראובן, הוגו, אידוארדו, רובירטו ודאריו. ויתכן שהיו לו גם שתי בנות [22]. בזמן הכיבוש הגרמני נהרסה מצבת קבורתו עד היסוד ע"י היוונים, שלא זכרו צדקותיו ופעולתו הטובה גם לגבי בני עמם.

הגביר שאול מודיאנו.

Sinior Saul Modiano.

שאול יצחק מודיאנו

הנדיב השני שהצטיין בשנים הללו הוא הגביר שאול בן יצחק מודיאנו, נכד הדיין ר' שאול, שאת שמו נשא, ומצאצאי הרב יוסף שמואל מודיאנו (מודילייאנו), מחבר ספר "ראש משביר". הוא היה במשך שנים רבות אחד משבעה טובי העיר, מבין התומכים ביסוד בתי ספר מודרנים, ובעיקר התעניין בשיפור מצב בתי הספר של תלמוד תורה. הוא עשה רבות ותרם להקמת בנין בית הספר החדש של ת"ת אך לא זכה להיות נוכח בחנוכתו, כי נפטר בינתיים. הוא אף הוריש חנויות בעלות ערך בשוק ה"קאפאן" לטובת המוסד החשוב הזה, ובחייו תרם 200 לירות זהב לבנין בית ספר כי"ח. כן היה אחד מאלו שביססו את קופת "ביקור חולים". כד"ר אלאטיני, גם הוא, קיבל אות כבוד של "קאב'אליר" מממשלת איטליה וכן ניתנו לו עיטורי כבוד ע"י ממשלות אחרות. בניו: יעקב, לוי ושמואל וכן אלמנתו, סיניורה פ'אקימה, הלכו בעקבותיו והרבו במעשי צדקה. הוא הוספד כראוי לאיש דגול כמוהו: אוטולינגי כתב לכבודו שתי קינות, ומהן אנו למדים שהיה תומך ביתומים, מעוז לדל, וש"דת אל בקרבו היתה יוקדת" [23].

בשיתוף עם הרבנים גאטיניו וארדיטי פעלו גם הגבירים האלו: איזאק וויטה מודיאנו, שבגלל מעשיו הטובים הוא מתואר כ"ביניפ'אקטור"; דוד בכור פ'ראנסיס, סגן נשיא ועד הקהילה, "ממונה מתעסק בצרכי ציבור" (נפטר בתרמ"ג); יוסף בן משה סאיאס (אחיו של הגביר שלום

סאיאס), "צדקות עשה כי מספור רבו" (נפטר בתרמ"ו); יצחק שמואל חסיד (נפטר בתרמ"ז); באותה שנה נפטרו גם ליאונארדו פ'ירנאנדיס, "עלי אביונים חסדו להם גבר", ודוד משה מורפורגו, "איש גדול העצה... לבתי ספר... משען משגיח"; יהודה שאול מודיאנו, מהכולל הישן, נפטר בן שמונים בשנת התרמ"ח; יוסף שמואל חסיד, לפנים מז' טובי העיר, נפטר בתרמ"ט.

דיינים וחכמים

אף כי מספר החכמים לא היה גדול כמקדם, עוד היו בימי הרבנים גאטינייו וארדיטי חכמים חשובים רבים שאת מיעוטם נזכיר כאן ואת יתרם במילואים לפרק זה.

כמו שראינו לעיל היה ר' שמואל יוסף (או בן יוסף), אחיו של הרב דוד יוסף, אחד מרבני הכולל, "רבה דעמיה". הואיל והיה היותר זקן, היה הוא חותם ראשונה על פסקים והסכמות. נאמר עליו שלא נשא פנים לשום איש, ולא היתה לו חמדת ממון כלל. נפטר בן פ"ד שנים בתרמ"ה.

בין החכמים המובהקים היה ר' אברהם נחמן הכהן. הוא יסד ישיבה בשם "בית אברהם לחיים", שנתקיימה עד הדור האחרון. כתב שישה ספרים, שחמישה מהם: "בית אברהם לחיים", "מעט מים", "טהרת המים", "יוקח נא", "סעדו לבכם", הופיעו בין השנים תר"ד—תרמ"א, והספר השישי "תחת העץ", דרושים ופשטים על התורה, נשאר בכ"י. נפטר בתרמ"ו.

ר' משה הלוי קאראסו היה דיין לחזקת בתים וחצרות, ראש ישיבת "בית יעקב ג'יניאו" והרביץ תורה הרבה שם. נפטר בתרמ"ז.

ר' משה ב"ר אברהם קאשטרו, שקיבל תורה מר' יצחק ברזילי, היה שקדן גדול, והוציא לאור את ספרי הקבלה: "תורת חכם" לר' חיים די לה רוזה (תר"ח), השער החמישי לר' חיים ויטאל (תרי"ב), "אשמורת הבוקר" לר' יהודה ב"ר שלמה הכהן, ביאורים על הזוהר (תרי"ב), "עולת תמיד" למהרי"י צמח חיים (תרי"ד), והשער השני והשלישי לר' חיים ויטאל (תרכ"ב). היה אב בית דין של גוביינות, "אבי יתומים ודיין אלמנות", כתב ספר "ירים משה" הכולל שו"ת על אבן העזר, מזכרת גיטין, כללים על הגט, דרושים והספדים (תר"ן). אף כי לא היה מן העשירים הניח במותו אלף גרוש לקופת "עץ החיים". אחד מחמשת בניו היה החכם ר' אברהם קאשטרו, ואחד מנכדיו היה הדיין ר' שאול קאשטרו, חותנו של החכם ר' משה מלאך. נפטר בתרמ"ז.

כמו שכתבנו לעיל רוב החכמים למדו את התורה מעוני. אחד מאלו היה ר' שמואל בן חיים חביב. הוא נולד בערך בשנת תקע"ג, קיבל תורה מר' אשר קוב'ו. היה חתן הדיין ר' אברהם קוב'ו. הואיל והתפרנס בדוחק יצא בשליחות לעצמו בערי טורקיה, אך כפי הנראה לא הצליח ביותר ובשנת תרל"ח קיבל מינוי כרב לשירון. נפטר שם בשנת תרמ"ז[24]. הוא הגיה את הספר "שער אשר" לרבו, ר' אשר קוב'ו, ח"א (תרל"ז), ושניים מהספדיו, על אשת רבו ועל רבו, הופיעו בספר "שער אשר", ח"ב. תשובותיו ודרשותיו שלו הופיעו בשנת תרמ"ז בספר "אמר שמואל", יחד עם חידושי הלכות ושו"ת מבן בנו, ר' שמואל ב"ר רפאל אברהם חביב, שנפטר סמוך לחופתו (ר' שמואל הבחור היה אחיו של הרב הקדוש ר' חיים חביב הי"ד).

עוד היו בשנים הללו: ר' חנניה גבריאל שהתיישב בירושלים בערך בשנת תרל"ו; ר' שם טוב הכהן חסיד, שעלה לירושלים בשנת תר"ך ונפטר בה בשנת תרמ"ח.

כדאי להזכיר במיוחד את ר' יהודה ב"ר אברהם קוב'ו, בן אחיו של הרב אשר קוב'ו, תלמידו של ר' יעקב ן' נחמיאס, חבר לוועד תלמוד תורה, דיין יתומים ואלמנות, אחד מהרבנים העשירים, חסיד ועניו (הוא ביקש מתלמידו, ר' דוד פיפאנו, שלא יכנוהו בתואר "חכם" בתפילת האשכבה), נפטר בתרמ"ח, ותשובותיו ודרשותיו הופיעו אחרי מותו בספר בשם "יהודה יעלה", (תרנ"ג).

בין חבריו נמנו הדיין ר' שלמה יצחק סאיאס, ר' משה בן חיים די בוטון, הדיין ליתומים ואלמנות ר' יעקב בן הרב מאיר ן' נחמיאש, הידוע בשם ר' בכור נחמיאש (שני האחרונים נפטרו בשנת תרמ"ט); שנה אחריהם נפטר ר' חיים בן יוסף; ר' שלמה אהרון ייני, שהביא לדפוס ספר "מוסר השכל" (מהדורה ב') בערך בתרמ"ה; ר' רפאל חסון מתומכי החברה "עץ החיים"; ר' אברהם בכור בכר שמואל שאלתיאל, שהגיה הספר "מעט מים" לר' אברהם נחמן הכהן (תרל"ז), וכפי הנראה הוא שחיבר כמה פזמונים ובקשות שהופיעו בספרי הפזמונים בשלוניקי במאה האחרונה.

שולטן עבדול חאמיד והיהודים

משנאתו את הנוצרים או מחיבתו לנתיניו מזרע אברהם, כך או אחרת, עבדול חאמיד היטה חסד ליהודים. בצדק הוא נתן בהם אמון יותר מאשר לנוצרים, שהיו חשודים בכך שתמיד זממו להתקומם ולמרוד במלכות. בהזדמנויות רבות הגן עליהם ואף מחה על רדיפות היהודים במקומות אחרים. בשנת תרמ״ג (1883), למשל, הביע בפומבי את צערו על רדיפות היהודים בכמה מקומות באירופה; בהזדמנות אחרת ציווה לתת דרכונים טורקים לפליטי רוסיה והרשה להם להתיישב בממלכתו. הוא היה השולטן הראשון שמינה יהודים למשרות גבוהות בממלכה, ואף העניק תואר ״פאשה״ לרופאים יהודים, שהצטיינו בשרות הקיסרות. כמו שכתבנו לעיל שלושה יהודים נבחרו בזמנו לפרלמנט ושניים לסינאט. הוא העניק הכרתו לרב הראשי של קושטא והקציב לו משכורת מיוחדת מטעם הממשלה (שבשנת 1906 היתה 3,500 פראנק), שיתף אותו במועצה המיוחדת של שרי המלכות, ואף נתן לו זכות להחזיק יהודים במעצר במשרדו; היו אלה זכויות מיוחדות שעד אז לא כולן ניתנו לראשי הרבנים בקהילות טורקיה.

היהודים היו חופשים להתנהג לפי מנהגי דתם בלי מעצור. ניתנה להם רשות להדפיס ספרים כמקדם, אם רק אין בהם דברים נגד השולטן והשררה. ה״פאשאס״ (המושלים) של שלוניקי משנת 1867 עד 1908 התנהגו בדרך כלל ברוח זו. ראויים להיזכר מביניהם: מדחאט פאשה, אומיר פ׳יבזי פאשה, מחמד ריפ׳עט פאשה, גאליב פאשה, רוג׳יב פאשה, אלי פאשה, סאברי פאשה, חאיירי פאשה, חאסאן פ׳יחמי פאשה [25], ריאוף פאשה, וחוסיאין חלמי פאשה. סאברי פאשה מינה ועדה של שישה יועצים לענייני העיר שהיתה מורכבת: משלושה טורקים, יווני אחד ושני יהודים. ההתחשבות ביהודים הגיעה עד כדי כך, שנכבד יהודי (יוסף נער), אף היה מספר שנים ראש הוועדה הזאת [26].

בין חברי העיריה היהודים הידועים לי נמנו יעקב דוד בנבנשתי ויעקב יצחק קאזיס, בשנת תרמ״ח (1888); שניהם היו גם חברי ועד הקהילה. בשנת תר״ס (1900) היו קאזיס ומשה שבתי עשאל (המכונה מואיז אפנדי), ואחריהם — דוד מתתיה ביז׳ה. בשנת תרס״ט (1909) היו — נער, עשאל ואיזאק בוטון.

באותן השנים הוקמה מועצה עירונית מיוחדת בשם ״מיג׳ליש אידארי״, והיו חברים בה באופן קבוע הרב הראשי ונציג יהודי נוסף; בשנת תרמ״ח (1888) היה זה בכור אפנדי שאלתיאל, ואחריו — שבתי ח׳ אבראבאניל (הידוע בשם נאדיר אפנדי אבראבאניל), מנטש אפנדי אסטרומסה וכן ביניקו שאלתיאל, ועוד.

גם במועצת בית המשפט העליון היה בא כח יהודי, שבשנים הללו היה אליהו יעקב פ׳ראנסיס, ואחריו — מרדכי שלמה אבאסטאדו. חברים לבית המשפט למסחר היו: נחמה אהרן מלאך, אשר אפנדי שלם, ונסים מצליח אפנדי. המושל פ׳יחמי פאשה הקים בתרס״ד (1904) לשכת מסחר שז׳וזיפו מזרחי כיהן בה כסגן היו״ר, ויעקב שאול מודיאנו היה אחד מחבריה הפעילים.

בין הפקידים הגבוהים בשלוניקי, מלבד הרופאים, נזכיר את יוסף אפנדי קריגר, שהיה בתרנ״ב (1892) מנהל כללי של העיר לעניינים פוליטים [27]; דאאוד (דוד) אפנדי לוי, שהיה במשך כמה שנים פעיל במועצה הזאת, ואחרי כן ממונה על משרד הדרכונים; ויטאליס אפנדי בן מרדכי אסטרומסה, אגרונום, שנתמנה בתס״א (1921) מפקח כללי לחקלאות לשלוניקי וסביבותיה, ועוד רבים אחרים.

תקרית בין טורקים ויהודים

למרות הזכויות המדיניות והיחסים הטובים האלה קרו בשלוניקי מפעם לפעם מעשי עוול מצד המושלים, כמו המקרה דלהלן שאירע בשנת תרמ״ד (1884):

ביוזמת יהודים או בשיתופם, נבנו בשלוניקי בניינים גדולים שבהם עסקו הפועלים במיון הטבק. השלטונות העמידו שם ממונים (״קולדג׳יס״) טורקים להשגיח שלא יבריחו טבק לפני גביית הבלו. ביום שישי, 8 באוגוסט 1884, כשהרבה יהודים הצטופפו בשוק היהודים, לקנות צורכי שבת, פנו חמישה־עשר מפקחים (״קולדג׳יס״) אל חנווני יהודי וביקשו להיכנס לחנותו לבדוק אם אין לו טבק מוברח. היהודי התנגד בטענה כי השומרים צריכים לבוא בלווית ה״מוכתר״ של השכונה (שהיה יהודי) ופקיד טורקי רשמי. המפקחים לא שעו לדבריו ופרצו פנימה בחוזקה. החנווני המשיך להתנגד, ואחד מהמפקחים ירה באקדחו באויר, וחבריו אף הם שלפו אקדחיהם וירו. שבעה יהודים ואישה שעברו ברחוב באותה שעה נפצעו. היתה בהלה

גדולה, וכל בעלי החנויות סגרו חנויותיהם ונסו לכל עבר. הקונסול האנגלי בלונט ששמע את היריות הגיע ראשון למקום, ומיד הזעיק את המושל גאליב פאשה ואת ראש המשטרה, ואחריהם הגיעו למקום הרב ארדיטי ואנשי ועד הקהילה. כל הציבור היהודי רגז על המקרה, והרב הראשי כתב למושל וביקש להעניש את הנאשמים. הוא התרעם על כי המפקחים, בטענה כי הם באים לבדוק אם אין טבק מוברח נכנסים לבתי היהודים דווקא בזמן שרק הנשים נמצאות שם; הם עוצרים עגלות־משא ומטרידים את העוברים והשבים ברחוב באופן שרירותי. כן דרש הרב לאסור על המפקחים לשאת נשק בתוך העיר. המושל ענה כי יחקור ויעשה דין ומשפט.

בינתיים מתה האישה הפצועה. ראש המשטרה מסר למושל דין וחשבון, שהסתמך על הגירסא של המפקחים הטורקים. גם סוכן ה״ריז׳י״ (חברת הטבק), דטרוביטש, וכן מנהל בנק עותומאן, ליר, והמפקח הממשלתי של מסילת־הברזל, קופיר (שני האחרונים היו שונאי ישראל ידועים), שהיו ביחסים טובים עם המושל, השפיעו עליו ועל ראש המשטרה, וכתוצאה מכך, במקום להעניש את היורים הטורקים, נאסרו שישה יהודים.

ועד הקהילה, בעזרת טובי עורכי הדין היהודים, ערערו נגד המאסר השרירותי, והרב ארדיטי כתב לרב הראשי של קושטא שיגיש תלונה רשמית אצל שר המשפטים, על העוול הזה. ואכן מקושטא כתבו למושל לבחון את העניין שנית בלי משוא פנים. רק אחרי התערבות זו שוחררו היהודים ונאסרו שומרים טורקים אחדים. אולם כמשקל נגדי נאסרו שני יהודים אחרים נתיני איטליה, שלדברי ״עדים״ טורקים ביקשו להרוג את ה״קולדג׳יס״. הקונסול האיטלקי התערב והגן עליהם. בינתיים חתמו יהודים רבים, יוונים, בולגרים — ואף טורקים — על בקשה למושל לפרוק את הנשק מעל המפקחים [28].

עוד היו בימים ההם כמה טורקים אלמים, שהשתדלו בכל מיני איומים לגזול כסף מיהודים עשירים. בדרך כלל היתה המשטרה פועלת נגדם בלי התלהבות, וכשנוכחו שהמשטרה אדישה, היו היהודים לפעמים ״מטפלים״ בשודדים בעצמם [29].

עם כל זאת אפשר להגיד בהחלט שיהודי שלוניקי היו אסירי תודה לשולטן עבדול חאמיד על כי בימיו התפתחה העיר באופן נפלא בפרט במה שנוגע למסחר, תעשייה ובנין. ההתפתחות הזאת הביאה עימה התקדמות מהירה של החינוך בכל השכבות והגדילה כבוד הקהילה, שמנתה אז מספר רב של רופאים, עורכי דין, עיתונאים, מהנדסים ומשכילים, שחונכו במוסדות השכלה גבוהה בקושטא, באירופה ואף בעיר עצמה. היהודים באמת העריצו את שולטן חאמיד וחגגו את ימי הולדתו, שהיו ימי חג רשמיים, בשמחה רבה ובהתלהבות, אף בבתי הכנסיות ובבתי המדרשות. ההתלהבות הזאת הצטיינה בפרט במלאת כ״ה שנים למלכותו [30].

אין להתפלא איפוא אם ר׳ יעקב מאיר, שנתמנה כרבה של שלוניקי, בתרס״ח (1908), אמר בתרע״ג (1913) למלך גיאורגוס, אחרי כיבוש שלוניקי ע״י היוונים, כי ב״זמן השולטן עבדול חאמיד, אפשר שאומות אחרות סבלו ממנו, אולם היהודים לא סבלו דבר מפני שהשולטן האמין ביהודים שהם נשמעים לרשות ואינם מתקוממים נגדו״ [31]. מצידו הוקיר השולטן את נאמנות היהודים לו ולממלכתו ועיטר את הנכבדים באותות כבוד שונים. במילואים לפרק זה הנני מוסר את רשימת היהודים משלוניקי, הידועים לי, שניתן להם עיטור כבוד מאת השולטן עבדול חאמיד.

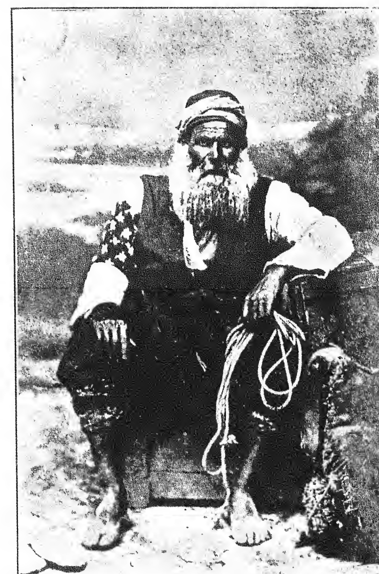
בשנת תרס״ב (1902) בנו הטורקים, רובם ״דונמים״, מסגד מפואר בפרבר ה״קאמפאניאס״ ויהודים רבים תרמו להוצאות הבנין, ביניהם אלפרד אלאטיני ואלמנתו, שתרמו שלושים וחמישה אלף גרוש. במות אלפרידו, בשנת תרס״א (1901), נדבה אלמנתו מאה לירות זהב לבתי הספר הטורקים. בשנת תרס״ד (1904) תרמו יהודים ביד רחבה לבית הספר הטורקי ״ייאדיגארי טיריקי״.

כדאי להזכיר גם את יוסף יעקב נחמה שקישט בקישוטים יפים את המסגד החדש שנבנה אז. (הרב קוב׳ו לא מחה על עבודה זו במסגד, כיוון שהטורקים מאמינים באחדות האל).

היחסים בין היהודים והטורקים בשלוניקי היו כל כך טובים שלעיתים קרובות היה המושל (הפאשה) נוכח, לא רק בלוויות יהודים נכבדים, כי אם גם בחגיגות בתי הספר, בפרט של כי״ח, ובנשפים ומסיבות שערכו אנשי סגולה יהודים. כאסאן פאשה, למשל, ועימו כמה פקידים גבוהים, היו נוכחים בברית המילה של בנו של חנן מירקאדו יהושע בשנת תרס״ב (1902). במות אלפרידו בן ד״ר מואיז אלאטיני, בשנת תרס״א (1901), נשאו את ארונו, בין היתר, גם מארישאל חאיירי פאשה ואלי ביי מצד הטורקים. היחסים הטובים האלו נמשכו עד כיבוש העיר ע״י היוונים.

סבל יהודי בשלוניקי.

Hamal Jidio.

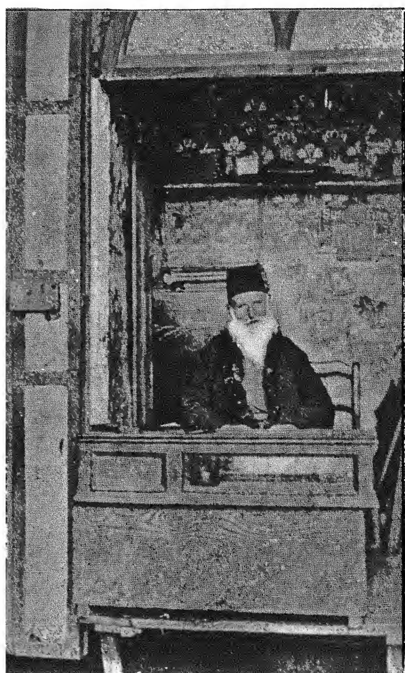
התפתחות המסחר

בשנת תרל״ב (1872) קיבל הבארון משה הירש משולטן עזיז את הזיכיון להנחת מסילת הברזל במאקידוניה. בהתחלה חוברה שלוניקי לאיסקופיה ואחרי זמן מועט האריכו את המסילה עד זביפג׳י ומשם עד בלגראד.

באופן זה היתה שלוניקי קשורה לבודאפיסט, וינה ופאריס. בערך באותו זמן קשרה חברה גרמנית את שלוניקי למסילה למונאסטיר. חברת מסילת הברזל של הבארון רוטשילד קשרה את קושטא לרומילי והחברה הצרפתיה האריכה את הקו מאיסקופיה לבלגראד.

תודות לקשר רכבות מפותח זה הובילו רבים מהכפריים את יבול שדותיהם לתחנה היותר קרובה המוליכה לשלוניקי. סוחרים רבים מצידם יצאו משלוניקי לבקר אצל הכפריים לקנות מהם או למכור להם. אחרים נסעו עד וינה, פאריס ולונדון לצורכי עסקיהם, בלי להזדקק למתווכים מקומיים. גם הכפריים התרגלו לנסוע לעיר לקנות תוצרת אירופה בהקפה ולשלם בעדה ביבול אדמתם. עוד בזמנו של הרב ארדיטי נהיתה שלוניקי לאסם המרכזי של מאקידוניה לכל מיני תבואות, טבק, תולעת משי, צמר־גפן, עורות, פירות, ענבים, זיתים ואף בהמות.

אוניות רבות היו מגיעות לנמל [32] לפרוק סחורות יבוא, מינים ממינים שונים, ולטעון התוצרת החקלאית בעיקר, שרוכזה בעיר ליצוא. עבודת הפריקה והטעינה נעשתה כולה, כעדות אדלר בשנת תרנ״ח (1898), ע״י יהודים שהיו מומחים במקצועם. היהודים היו גם סוכני האוניות וכן באי כח רוב חברות הביטוח [33]. בתי המסחר הקיימים הלכו והתפתחו וחדשים נפתחו מדי יום ביומו. הסוחר מירקאדו יהושע, למשל, הרחיב את בית מסחרו שנוסד בשנת תק״ץ (1830) וכן נחמה אהרן מלאך שבית מסחרו נוסד בשנת תר״ל (1870). סוחרים גדולים כסקיטודי (יצחק נסים) וחסדאי משה עזרתי פתחו בתי מסחר חדשים. ארבעה אלה סחרו בצורכי הלבשה, אריגים של משי, צמר גפן, כפתורים וכו׳. בני משפחות פ׳ראנסיס ובנבנשתי היו סוחרים באריגים של צמר שיובאו מאנגליה. בני גדליה אברהם אירירה, וכן בני אברהם ביב׳אס, פיתחו את המסחר הצנוע של אביהם והפכוהו לבתי מסחר גדולים בסיטונות ובקמעונות. הם היו מוכרים גם בהקפה לכמה סוחרים קטנים ולרוכלים שהיו מחזרים על הבתים, והיו מוכרים גם בבתי היוונים והטורקים.

״סאראף״ (חלפן) יהודי.

Saraf Jidio.

היהודים הם שהביאו לראשונה מאירופה לא רק אריגים וחפצי צריכה אחרים אלא גם ציוד תעשייתי כגון מכונות קיטור, משאבות, מנועים וכדומה. פ׳ראטילי (האחים) טיאנו ושות׳ היו בין יבואני המכונות. אברהם יוסף קוב׳ו יסד בשנת תרכ״ח (1868) בית מסחר לאספקה בשביל תעשיית הדפוס: אותיות, מכונות, דיו, נייר וכו׳.

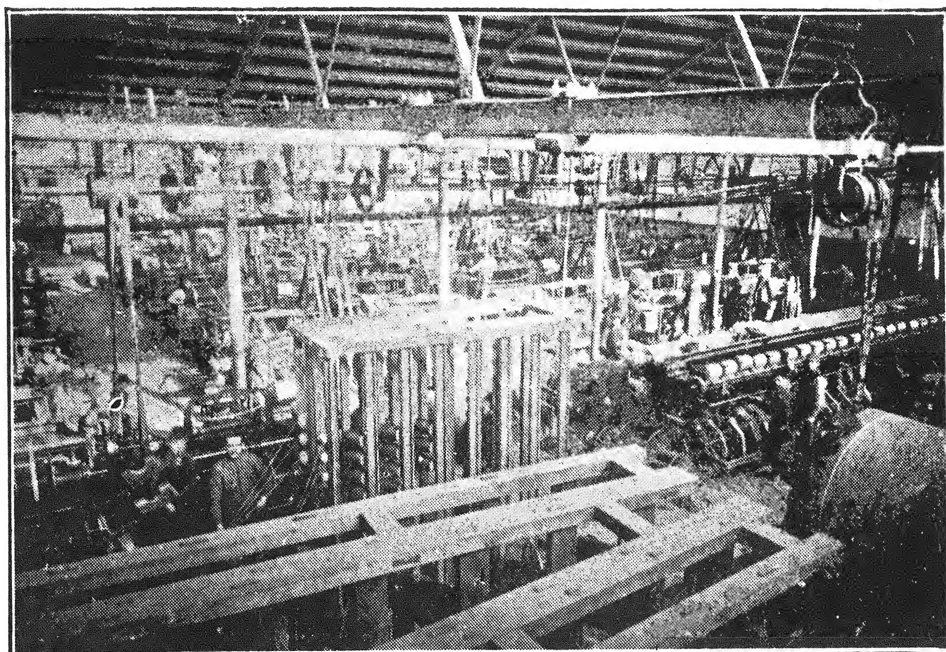
המסחר התפתח בשלוניקי עד כדי כך שבשנת תר״ס (1900) הגיע ערך היצוא דרך נמל שלוניקי לשישה מיליון דולרים, והיבוא לשמונה־עשר מיליון וארבע מאות אלף דולרים. לפי עדות אדלר, משנת תרנ״ח (1898), 75 אחוז מכל המחזור הזה עבר דרך היהודים.

תעשיה ומלאכות

מגורשי ספרד בשלוניקי היו מפורסמים על בקיאותם במלאכות ותעשיות שונות. בהמשך למסורת יצרנית זאת יסדה משפחת סאיאס במחצית השניה של המאה השמונה־עשרה בית חרושת לטוויה. בית החרושת התפתח ונעשה למפעל הגדול והמשוכלל בסוגו בעיר. לפי דבריו של סופר צרפתי משנת תק״ץ (1830), היו היהודים עוסקים כבר אז בטוויית בד בגוונים שונים, הנקרא בטורקית ״באסמה״.

בשנת תרי״ח (1858) בנה ד״ר אלאטיני טחנת קמח גדולה, בה היו טוחנים מאה אלף קילוגראם חיטה בכל יום והיא היתה מספקת קמח לכל תושבי העיר. כמה שנים אחרי זה הקים את בית החרושת לבירה, ושנים אחדות אחרי כן — בית חרושת ללבנים שרופות וביח״ר לרעפים. כיוון שאי אפשר היה לסגור את בתי החרושת האלה בשבתות וימים טובים, הכניס ד״ר אלאטיני גוי בתור שותף, והעסיק במפעליו מאות פועלים יוונים שעבדו בשבת. מובן שרוב הפקידים ומנהלי העבודה היו יהודים. הטחנה היתה סגורה רק ביום כיפור. היא נשרפה ונבנתה שוב בשנת תר״ס (1900) [34].

היתה קיימת אז ״החברה לטוויית משי״ (נזכרת בין התורמים לבניין בי״ס כי״ח ב־1875), וכן היו בתי חרושת לטוויה בבעלות טוריס ומזרחי, שבתי חסיד, וסידיס; בית חרושת לצעיפי נשים וטוויית משי, שיוסף מודיאנו יסד בשנת תרנ״ח (1898); מודיאנו ושות׳ בנו מחסנים גדולים למיון הטבק בשם חברת ״ריז׳י״, שבראשיתה העסיקה מ־400 עד 450 פועלים ופועלות, והגיעה

מטויה יהודית בשלוניקי.

Fabrica de filados.

בשנת תר״ס (1902), עד עשרת אלפים פועלים ופועלות.

בתחילת תר״ע (אוקטובר 1909) אירגנה אגודת תלמידי כי״ח לשעבר בשלוניקי תערוכה של עבודות יד, אומנות ותעשיה. מאה וחמישים אומנים ובעלי מלאכה, רובם יהודים, לקחו חלק בתערוכה. הם הציגו מוצרים מסווגים לארבעים מלאכות שונות. הרבה יהודים הצטיינו בהזדמנות זאת ובין אלה שקיבלו מדליות של זהב היו: מאייו ופילוסוף, בעלי בית חרושת לסבון (הם היו ספקי סבון לשולטן); יצחק ד׳ סירירו ושות׳, בעלי בית חרושת למברשות, קיבלו בהתחלה תעודת־כבוד וזמן מה אחרי כן, מדליה של זהב; אברהם אבאסטאדו, יצרן נעליים, קיבל מדליה של זהב על הנעליים היפות שייצר; יצחק שאקי, חיט, קיבל פרס ראשון לתפירה מעולה; יוסף נחמיאס, בעל בית חרושת לסריגה, ומיכאל ושלמה אנג׳יל, חייטים, קיבלו תעודת שבח.

אלקן אדלר מעיד, בספרו הנ״ל, שגם הבנאים והעובדים במשי אז, היו כולם יהודים.

באותן השנים יסדו חברות אירופאיות בית חרושת לגאז ותחנה ראשונה לחשמל, וכן מסילת־קרונות (״טראם״) בהתחלה משוכות ע״י סוסים, ואחרי כמה שנים, מופעלות בחשמל, וכן חברה להספקת מים. ברוב החברות האלה השתתפו יהודים בתור משקיעים ובעלי מניות. אפשר להגיד בהחלט שלא היתה פעולה כלכלית בשלוניקי, בין שנות תר״י—תרע״ב (1850—1912), שהיהודים לא יזמו או לא השתתפו בה.

בנקים ובנקאים

עם התפתחות המסחר והתעשיה נוסדו מספר בנקים ששירתו לא רק את סוחרי שלוניקי אלא היו להם קשרים ומשא ומתן עם בנקים באירופה וטורקיה. הבנקים והבנקאים החשובים ביותר שפעלו בין השנים תרכ״ד—תרע״ב (1864—1912), היו: ״באנקו אלאטיני״; יהודה שאול מודיאנו; פ׳ראטלי (האחים) מודיאנו; שאול יהושע מודיאנו; פ׳ראטלי אליהו הכהן; יוסף יעקב קאפואנו; חיים שלמה עמאר; ״באנקו שאול מודיאנו״, שבניו לוי ויעקב המשיכו בפעילותו ופיתחו אותו. בנקאים פעילים אחרים היו: חיים שלמה עמאר, שבתי חסיד, ואחריו בנו שלמה; ובשנים האחרונות — אברהם ח׳ עמאר, ובנו שאול אברהם עמאר; שלמה שלם; יהודה ן׳ עוזיליו ושותפיו; א׳ באייונה; דוד ג׳ פ׳ירנאנדיס; בנימין חסיד ובניו; בני אשר חסיד, וכן יעקב דוד בנבנשתי ומוסירי.

בשנת תרמ״ח (1888) יסדו כמה יהודים יחד עם האחים אלאטיני, את ה״בנק די סאלוניק״, שמנהלו היה בדרך כלל יהודי. מנהל ה״בנק עותומאן״ היה באותן השנים שמואל דוד צדוק.

בניינים מפוארים

הואיל והסוחרים, התעשיינים והבנקאים היו זקוקים למחסנים גדולים, לחנויות ולמשרדים, בנו היהודים באותה תקופה בניינים מפוארים במרכז העיר, בפרט ברחוב סאברי פאשה וסביבתו. בין הבניינים החשובים כדאי לציין: בניין "סיטה שאול" (Cité Saul). על שם שאול מודיאנו; פאסאז' בן רובי; חאן אלאטיני; חאן ייני בשכונה הפ'ראנקית; חאן סאיאס; פאסאז' אוריינטל וג'ידיד חאן, שהיו שייכים לקהילה; הבניין של טירינג (חברה מסחרית) ברחוב סאברי פאשה, שהיה שייך למשפחת שמחה; מחסנים גדולים בשוק התבואות, "אישטירה" ו"סיבי", מלבד כמה בניינים יפים ב"קוארטייר פ'ראנקו" (השכונה הפ'ראנקית), ביניהם בניין הבנק די סאלוניק, וכו' וכו'. ערך הבניינים האלו עלה למאות אלפי לירות זהב.

מלבד הבניינים המסחריים בנו להם העשירים ארמונות ממש מחוץ לעיר. בהתחלה בתור בתי קיץ, ולאחר זמן — בתור בתי מגורים לכל השנה. הוחל בבניית בניינים כאלו עוד בשנת תר"י (1850) בשכונה הידועה בשם "קאמפאנייאס". בחווילות אלה נתקבלו הפקידים ואורחי השלטון הגבוהים ובאי כח הממשלות השונות. יהודים אף בנו בתים יפים ברחוב "החוף החדש". אי אפשר לדבר באותן השנים על התחדשות ובינוי העיר בלי להזכיר תרומת היהודים בבנייה.

נוסף לזה הצטיינו היהודים בתור פקידים בדאר והמברקה, במסילת הברזל "ז'ונקסיון", במשטרה, שאחד מראשיה בשנת תר"ע (1910) היה יצחק יהושע ביי, ובמשרות ממשלתיות שונות. מספר עורכי הדין היהודים הלך וגדל מיום ליום, וכן מספר ה"מוכתרים" (ראשי שכונות).

גבירים מסורים לעמם

על אף החיל שעשו, נשארו העשירים, הוותיקים והחדשים, מסורים לעמם ולדתם. כמו שראינו לעיל אף כי יזם ד"ר אלאטיני ויסד בתי ספר מודרניים, הוא תמך ביד רחבה גם בבתי הספר של תלמוד תורה ובחברת "עץ החיים". הגביר שאול מודיאנו היה אחד מעמודי התווך של מוסד תלמוד תורה. הגביר שלום סאיאס יסד ישיבה, שנשאה את שמו, והיתה ידועה בשם "לשכת הגזית" או "ישיבה די ח"ם שלום סאיאס". הגביר שבתי חסיד יסד גם הוא ישיבה, לא רחוק משכונת "רוגוז", שהיתה ידועה בשם "לה ישיבה די ח"ם שבתי חסיד"[35]. הגביר אברהם אירירה יסד ישיבה בשם "בית יצחק" בשכונת ה"מאדריזיקה דיל אגואה", וסייע יחד עם יוסף שולם ובני אברהם ברוך ברכה בהדפסת ספר "עין משפט" (תרנ"ח). מספר שנים אח"כ יסד גבריאל אלמושנינו, גם הוא ישיבה, שנקראה על שמו. בישיבות האלו היו מספר תלמידי חכמים (לפחות שלושה) לומדים בכל יום גמרא ופוסקים על חשבון הנדיבים, והיו בהן גם ספריות מלאות ספרי שו"ת, תלמוד וכדומה.

הגביר יוסף ן' שושן ואשתו רחל תרמו מגרש בעל ערך לבניית בית מדרש לרבנים, שאל נכון נוסד בשנת תרנ"ז (1897). הגביר אהרן נחמה מלאך תמך גם הוא במוסד הזה. מצידה סינייורה פ'אקימה, אלמנת הגביר שאול מודיאנו, בנתה מכספה את בית הכנסת הנהדר בשכונת "הקאמפאניאס", שעלה כשלושת אלפים לירה זהב. באופן רשמי היה קרוי על שם בעלה "בית שאול", אולם בפי העם היה ידוע בשם "איל קהל די לא סינייורה פ'אקימה"[36]. עשירים אחרים למשפחת טיאנו, רוסו, דאסה, פ'ירנאנדיס, מוסירי, פירירה, מזרחי, באייונה, אבאסטאדו, טוריס, עמאר, ביז'ה, ג'יניאו, קוב'ו ועוד, תרמו ביד רחבה לבתי הספר של תלמוד תורה, כי"ח, בית הספר למלאכה, למספר רב של אגודות צדקה, ובפרט לקופת ביקור חולים, שבאותן השנים נתנה טיפול לשלושים אלף מקרים בשנה. כן נתנו מהונם לבניין בית החולים, אשר עליו נדבר בפרק הבא.

יהודי שלוניקי בעיני לא־יהודים

בשנת תרמ"ז (1887) ביקר בשלוניקי סופר צרפתי לא יהודי, ואלו הם דבריו במה שנוגע לתושבים היהודים:

"מ־130 אלף תושבים ישנם פה בערך 70 אלף יהודים. אינני חושב, שנמצא כמספר הזה אפילו בירושלים. בשום מקום בעולם אין היהודים מרגישים את עצמם כמו בבית יותר מאשר כאן. הם מבכרים את שלטון הטורקים על ממשלת הנוצרים... רובם מדברים ספרדית עתיקה, שהיתה שפת אבותיהם. מצבם הכלכלי הפורח באופן יחסי, מושך לכאן גם מהגרים מאיטליה... ראיתי אותם [את היהודים] בחנויות שלהם, ברחוב, בנמל, במש־רדי הסוכנויות יש להם מין הליכה חפשית כזאת... הלכתי ברחובות הצרים, נכנסתי

לחצר... ראיתי צעירה יפה... שהחזיקה בידה מטאטא כאילו היה זה שרביט מלכות, ונזכרתי בפסוק ׳שחורה אני ונאוה בנות ירושלים׳... היהודים פה מתעסקים בכל העבודות, ממלאכת כפיים עד התפקידים המנהליים הגבוהים ביותר. מובן שהם מצטיינים במסחר... הם גם בעלי בתי חרושת וגם סבלים, מתורגמנים ופקידים, מתווכים ובנקאים. הם תופשים מקום בכל המעמדות של החברה מהגבוהה ביותר ועד הנמוכה ביותר. הסוחרים הגדולים הם יהודים: השמות של אלאטיני, מודיאנו ידועים במארסיליה, בפאריס ובלונדון, לא פחות מאשר בים האיגאי. ליד הגבירים האלו יש גם יהודים בלי מזל, כמו הנוצרים... על יד השוק הישן נמצא הארמון הנהדר של מודיאנו, ושתי פסיעות משם באיזה מין מרתף ראיתי מספר ילדים במצב נורא, מזמרים משהו בעברית... הסוחרים הגדולים הם בעלי צדקה...״

כן כתב עוד שיהודי בעל סירה אמר לו שלעשירים הרבה כסף ״אולם הם שוכחים שאנחנו העניים הננו אחיהם״, ויחד עם זאת הוא משבח את משפחת אלאטיני דווקא על נדיבותם... מספר הטורקים, לפי דבריו ארבעים אלף; ה״דונמים״ דרים בפרבר בגובהה של העיר במקום נקי מאוד; מספר היוונים עשרים אלף והם מתחרים ביהודים, אולם היהודים מושלים בכיפה בעיר ועשו ממנה [ארץ] ישראל קטנה [37].

הטענה של בעל הסירה שאחיו העשירים הזניחו את העניים סותרת מה שכתב הוא עצמו שהסוחרים הגדולים הם בעלי צדקה. בכל אופן העדות הזאת בכללה, הבאה מצד גוי, מאשרת שוב גדולתם וייחודם של יהודי שלוניקי בשנים הללו.

מצידו, שמואל קוקס, ציר אמריקה בקושטא, שביקר שלוניקי בערך בשנת 1885 כתב:

״שלוניקי הוא גן עדן ליהודים. כשאתה מגיע לחוף — בעל הסירה המביאך הוא יהודי... כשאתה עולה ליבשה אתה נדחף ע״י סבלים בטורבאן שהם יהודים, וכשאתה נכנס לבית המכס, עוטים עליך פקידים, המדברים בלי הרף — יהודים... הבנאים הם יהודים, הספרים הם יהודים. בני ישראל נמצאים בכל מקום, ועוסקים בכל סוגי העבודה. הם סוחרים במתכת, בבגדים ישנים, וכמעט בכל דבר הנסחר בעיר... יש בעיר הזאת הרבה יהודים עשירים, ואחדים הם מיליונרים״ [38].

האם — בלבוש העתיק,
הבת — בלבוש האירופי.

La madre vistida "a la viejá",
La ija — "a la evropea".

מילואים לפרק הארבעה־עשר

א) רשימת החכמים והרבנים שפעלו בתקופה זו

ר׳ יהודה מאטאלון, ״רב ועצום מר קשישה״ נפטר בתר״ם; באותה שנה נפטר גם הדיין ר׳ יצחק שם־טוב ארדיטי, שהיה דרשן ומוכיח, והרביץ תורה בתלמידים; הדיין, ר׳ יצחק, אחיו של הרב אשר קוב׳ו, והחכם ודרשן ר׳ יצחק דוד אמארילייו, נפטרו בתרמ״א. הדיין ר׳ יצחק ב״ר יהושע הכהן פרחיה, חדושי תורה משלו והספד לאמו, הופיעו בספר אביו ״ויקרא יהושע״, נפטר בירושלים בן שמונים, אחרי שנת תרמ״ב; הדיין ר׳ יעקב המכונה בכור ברכה (הדיינים בשלוניקי לא קיבלו אלא משכורת פעוטה מקופת הקהילה, ורובם היו עניים, ור׳ שמעון מנשה, בהספדו על הדיין ברכה, כתב ״דעניות קשה״), נפטר בתרמ״ג מדוכא ביסורים; הדיין ר׳ יצחק צלמונה נפטר בתרמ״ד; הרב המובהק ר׳ שלמה מולכו, הרב יוסף יעקב ור׳ משה בנבנשתי, שנפטרו בתרמ״ה (זה האחרון היה חבר לועד תלמוד תורה, עלה לירושלים, נתמנה כפקיד הצדקה וראש אב בית דין, ונפטר שם בן שבעים וחמש שנים, היה גיסו של ר׳ שמעון מנשה, שהספידו בק״ק אשכנז בשלוניקי, ומשה אוטולינגי כתב קינה לכבודו)[39].

עוד פעלו בימי הרבנים גאטינייו וארדיטי: הדיין ר׳ שמואל בן יהודה גאטינייו, בן אחיו של הרב אברהם, נפטר בתרמ״ו; ר׳ שמואל המכונה בכור גאטינייו, חתן ר׳ אברהם גאטינייו (הספדו על חותנו נדפס בספר ״צל הכסף״, ח״ב, עמ׳ קכ״א א׳); ר׳ בכור יצחק אירירה, דרשן ומרביץ תורה, נפטר בתרמ״ח; ר׳ משה חיים אאליון.

ב) רשימת מקבלי אותות כבוד טורקיים[40]

ד״ר משה אלאטיני, פעמים רבות בדרגות גבוהות; הרב הראשי ר׳ שמואל ארדיטי — ״מג׳ידיאי״; שמואל חסון הנזכר לעיל — ״אוסמאניאי״ דרגה ג׳ ו״מיג׳ידיאי״ דרגה ד׳; שלמה ואליעזר אלאטיני — שניהם ״מיג׳ידיאי״ דרגה ג׳; יוסף נער אפנדי — מג׳ידיאי ואוסמאניאי דרגה ד׳; הרופא בנבנשטי אפנדי אסטרומסה — ״מג׳ידיאי״ דרגה ה׳; בכור אפנדי שאלתיאל — ״מג׳ידיאי״ דרגה ד׳; פירנאנדס ומזרחי — ״אוסמאניאי״ דרגה ד׳; הרב הראשי ר׳ יעקב קוב׳ו — ״מג׳ידיאי״ דרגה ג׳, ועוד; לאזאר מזרחי — ״אוסמאניאי״ דרגה ד׳; קארלו אלאטיני — ״מג׳ידיאי״ דרגה א׳; ״אוסמאניאי״ דרגה ב׳; קיימאל אפנדי בן רובי — ״סאליסי״; יהושע אפנדי אמאראג׳י, הוכתר פעמים רבות בתור אחד מראשי המשטרה; יעקב מודיאַנו — ״אוסמאניאי״; יוסף מאטאלון אוסמאניאי מדרגה ד׳; יוסף אפנדי קריגר — פעמים רבות בדרגות גבוהות; הנריקי מזרחי — ״מג׳ידיאי״ דרגה ג׳; יוסף יעקב נחמה, על קישוטיו האמנותיים במסגד החדש — ״אפ׳טיחאד״; פיפו עשאל — ״אוסמאנאי״ דרגה ד׳; יעקב משה פלורינטין, יצחק יעקב פלורינטין, יצחק יוסף שמחה, ז׳אק מולכו, בצלאל לוי, סאם לוי, ואיזאקינו קאראסו — ״אוסמאניאי״ דרגה ד׳; ז׳אק פאשה נסים ועמנואל שלם, הוכתרו פעמים רבות בדרגות גבוהות; הרופא שלמה ביי נחום — ״מג׳ידיאי״ דרגה ג׳; הרופא בכור ביי קמחי — ״אוסמאניאי״ דרגה ד׳; הרב יעקב מאיר — ״מג׳ידיאי״ דרגה ב׳ (גם השולטן רישאד נתן לו ״אוסמאניאי״ דרגה א׳); דאאוד אפנדי לוי — ״סאניאי״ דרגה ב׳; איזאק אפנדי גאטינייו — ״אוסמאניאי״ דרגה ד׳; שטיינר — ״אוסמאניאי״ דרגה ג׳; ז׳אק בנבנשתי גאטינייו וארדיטי — ״מג׳ידיאי״ דרגה ה׳; יוסף סילאמי אפנדי — ״אוסמאניאי״ דרגה ד׳; ויקטור ביי אפנדי — ״מג׳ידיאי״ דרגה ד׳; ז׳וזיף בן חיים שלם, סגן קונסול טורקיה בברוקסיל — ״מג׳ידיאי״ דרגה ד׳; אחיו אשר — ״מג׳ידיאי״ דרגה ה׳; נשותיהם של מואיז אלאטיני, קארלו אלאטיני, אדוארדו אלאטיני, אלפרד אלאטיני, יעקב שאול מודיאנו, עמנואל שלם, יוסף נער ואשתו של ז׳אק פאשה, שכל אחת מהן קיבלה ״שיפ׳אקאט״ דרגה ב׳ או ג׳. (גם שולטן רישאד הכתיר כמה יהודים וביניהם את יצחק יהושע ביי, שקיבל ממנו ״מג׳ידיאי״ דרגה ד׳).

---

1 Archives Israélites, Paris, 1868, pp. 730-731; אולי אינו משלוניקי, רק שם משפחתו ״שלוניקיו״.

2 לפי החוקה החדשה קיבלו תושבי שלוניקי ומחוז מאקידוניה את הזכות לשלוח שישה צירים לפארלאמנט בקושטא: שלושה טורקים ושלושה מבין הנוצרים והיהודים נתיני טורקיה. אולם ד״ר אלאטיני כתב לנשיא כי״ח מפאריס שאין בשלוניקי, מבין היהודים נתיני השולטן, אף אחד הראוי ומוכשר להיות ציר. כפי הנראה מבין שלושת היהודים שנבחרו אז לפרלמנט, ועוד שניים לסינאט, לא היה אף אחד משלוניקי.

3 ב־11 אוגוסט 1875 נשרף חלק משכונת הטורקים ליד ארמון המושל. כיון שהשריפה הגיעה עד סביבות בית האסורים, הוציאו משם 460 אסורים להובילם למגדל מאסר אחר, והאסורים השתוללו וחטפו בדרכם דברי מאכל מדוכני מוכרי הפירות היהודים.

4 סאם לוי, זכרונותי, שם, עמ׳ 10. גם ה״ניו יורק טיימס״ מהשנים הללו מודיע על השערוריות שה״באשי־בוזוקס״ עשו אז במאקידוניה.

5 לפי נוסח אחר, לא היה הקונסול בתחנה, אלא מרכבתו בלבד.

6 ניו יורק טיימס, מאי—אוגוסט 1876.

7 ניו יורק טיימס, 17.3.1878, ושם הופיע תיאור צרות הפליטים כנזכר בדרושו של ר׳ יעקב קוב׳ו.

8 ארכיון כי״ח, צרור שלוניקי.

9 ר׳ יעקב קוב׳ו, ״דיסקורסו פור איל אנייו קינטינו די חברת עץ החיים״ סלוניקו 5638, עמ׳ 5 הקדמה לדרשה שנשא בשבועות תרל״ח.

10 ר׳ יעקב קוב׳ו, שם עמ׳ 6, 10, 12 (זאת ראיה נוספת נגד ״האליאנסיסטים״ משלוניקי, שטענו כי הרבנים התנגדו לכי״ח).

11 שלשתם חתמו על ההסכמה לספר ״מעשה חושב״ לר׳ יצחק בנבנשתי גאטינייו, תרל״ו.

12 בשנת 1877 התקיימה בפריס אסיפה בנוגע למצב היהודים במזרח. עורכי האסיפה ביקשו מהרב גאטינייו להביע דעתו על יחסי היהודים עם השולטן. הרב ענה להם שהשלטון בדרך כלל מתחשב עם היהודים. לעומת זאת ביקש מהם שישתדלו להיטיב את מצב יהודי רומניה וסרביה.

13 "צל הכסף", ח"א, דף רכ"ד, א׳.

14 לפי עדות המגיה, ר׳ אברהם ברכה, "דברי שמואל" דף קפ"א, א׳.

15 לפי ספרו "דברי שמואל", לא סדר הרב ארדיטי גיטין מי"א שבט עד י"א אייר תרמ"ב.

16 "דברי שמואל", א"ח, סי׳ י"ח, דף ס"ב, ב׳, י"ד סי׳ ט׳, דף ק"ה א׳.

17 "דברי שמואל", שם; ארכיון כי"ח, צרור ד"ר אלאטיני. La Turquie, קושטא, יוני 1882. המאמר ב"לה טורקי" נכתב ע"י או בצווי, ד"ר אלאטיני, והוא כמעט העתק מדויק מהמכתבים ששלח ד"ר אלאטיני לנשיא כי"ח לפאריס על העניין. חשוב להעיר שד"ר אלאטיני במכתביו לנשיאי כי"ח העלים השתתפות הרבנים ופעולת כמה "חברות" לטובת העם במכתביו הוא הדגיש שרוב צדקותיו, והיו אל נכון גדולות וחשובות עד מאד, עשהם בתור נשיא כי"ח בשלוניקי. אך לא הזכיר הצדקות הרבות שעשו אז הגביר שלום סאיאס והגביר שאול מודיאנו ואחרים, וחבל.

18 ארכיון כי"ח, צרור אלאטיני. [את השיר כתב ר׳ יהודה נחמה ופרסמו ב"לה איפוקה" גיליון מס׳ 2, י׳ בחשוון תרל"ו, 8.11.75].

19 בין ההרצאות האלו ידועות, Discorso del Dott. Moise Allatini, Modena, 1877. הופיע גם בלאדינו בשלוניקי בשם "דיסקורסו די דוטור משה אלאטיני, פריזידינטי דיל קומיטאטו דילה אליאנסה ישראליטה אוניב׳ירסאל אלה אוקאזייון דילה אב׳יירטורה דילה איסקולה די לוס ניניי וס, 26 תשרי 5677". עוד הופיע ממנו: "דיסקורסו... פרונונסייאדו אל 21 לולייו 1878, אין אוקאזייון די אונה אדונאנסה ג׳ינירל דילוס אדירינטיס אה לה אליאנסה ישראאיליטה אוניב׳ירסאל אין סאלוניקו", סאלוניקו, איסטאמפאריה דיל ג׳ורנאל לה איפוקה, 1878.

20 בין הרופאים שלמדו בילדותם בבית ספר כי"ח בזמנו של ד"ר אלאטיני נמנו איזאאי צדוק, אלברט שאקי, איזאק בכר יהודה, ועוד שני טורקים, ריפ׳את מוסטאפ׳ה אפ׳נדי וישמעל חאסאן אפ׳נדי; בהתחלה למדו בקושטא ומשם נסעו לפאריס. (ארכיון כי"ח, שם).

21 משה יעקב אוטולינגי, צמח דוד, שלוניקי, 5647, סי׳ כ־כ"א, עמ׳ 24—27. עמנואל, מצבות שלוניקי, מס׳ 1746. אלמנתו רוזה נפטרה בשנת תרנ"ב (עמנואל, שם, מס׳ 1769). השתתפה עם בעלה לטובת בתי הספר.

22 משפחות אלאטיני ומורטירה היו מחותנות עם המשפחות האלו: פ׳רנאנדיס, מזרחי, נסיך קאמונדו מקושטא— פאריס, באריאולה, טיאנו, שולטץ. פרידמן, פירירה, בלוך, מורפורגו, ליבוב׳יטץ, לומברוזו, מודיאנו, באייונה, פ׳ראנג׳יטי ומורו. (לפי הזמנת המשפחה ללויית ד"ר אלאטיני, ארכיון כי"ח, צרור אלאטיני).

23 אוטולינגי שם, סי׳ כ"ב־כ"ג, עמ׳ 27—31. הואיל ומשפחת מודיאנו הצטיינה במאה התשע־עשרה ובהתחלת המאה העשרים ובניה היו משבעה טובי העיר ומנכבדי הקהילה, הנני מוסר להלן את שמות הגבירים היותר חשובים מהמשפחה הזאת שפעלו בין השנים תר"ך (1860) עד תרמ"ג (1883) (אחדים מהם נפטרו בהתחלת המאה העשרים). ואלו שמותם בסדר כרונולוגי: יהושע מודיאנו, שאול יהודה מודיאנו, שמואל יצחק מודיאנו, שמואל י׳ מודיאנו (שניים בשם זה), יצחק שמיאל מודיאנו, האחים סאלב׳אטור ושלמה בני יצחק מודיאנו במארסיליה, יהודה שאול מודיאנו, שאול יהושע מודיאנו, יצחק יהושע מודיאנו, שאול יצחק מודיאנו, יצחק יהודה מודיאנו, יוסף יצחק מודיאנו, יצחק וויטה מודיאנו, האחים יצחק, שמואל ושאול בני דניאל מודיאנו, יעקב ש׳ מודיאנו, רפאל יוסף מודיאנו, יצחק שלמה מודיאנו, אלברט שאול מודיאנו, האחים שמואל ולוי בני שאול מודיאנו, אלים (אליהו ?) מודיאנו, ועל כולם האישה הנדיבה פ׳אקימה אלמנת שאול מודיאנו.

24 ראה על רבני שירון, מרקדו קוב׳ו, "קוים לתולדות קהילת ישראל בסרס", תל־אביב, תשכ"ב, עמ׳ 8־10.

25 כשהגיע חאסן פאשה לשלוניקי בה׳ לח׳ תשרי ש׳ קרנו ת ר ו " ם (5646), כתב אוטולינגי לכבודו "שיר זהב"; שם, סי׳ מ"א, עמ׳ 61.

26 ראשי העיריה עד שנת 1908 היו: אריף ביי, פ׳אייק פאשה, אחמיד ביי, אלי אורפי אפנדי, אלי ריזה ביי, אריף ביי (שנית), מופ׳טי איבראאים ביי, חאמדי ביי, קיירים אפנדי, חוסני אפנדי, חאמדי ביי (שנית), חולוסי ביי מסירים, חולוסי ביי מסורלוב׳אלי, אחמיט קאפאנדארג׳י אפנדי, אוסמאן אדיל ביי, ישמעאל ביי, יוסף נער, טיפ׳יק ביי (לפי סאם לוי Salonique au point de vue municipal, ב־Almanach National, שלוניקי 1912, עמ׳ 213).

27 Director General of Political Affairs.

28 ארכיון כי"ח, צרור שלוניקי.

29 ראה למשל, יוסף עוזיאל, "המגדל הלבן" עמ׳ 112—120.

30 [המחבר מסתמך על פרסומים רשמיים בעיתונות הזמן, שאינם משקפים נכונה את הלך הרוחות בכל שכבות העם. אין ספק שדווקא בין המשכילים וחניכי אירופה היתה התנגדות למשטר העריצות של עבדול חאמיד ועל כן היו רבים מהם פעילים במהפכת "הטורקים הצעירים" ואף נמנו על מנהיגיה. הם היו אע"פ כן פטריוטים טורקים בדרך כלל, ולא אהבו את תנועת השחרור היוונית, שנוהלה ע"י הכמרים שעמדו בראשה, כמלחמה ב"כופרים", שהיהודים כטורקים נמנו עליהם].

31 אברהם גאלאנטי, Turcs et Juifs, סטאמבול 1932, עמ׳ 42־43.

32 משנת 1901 עד 1905 הגיעו לשלוניקי 3400 אניות עם מטען של 930,000 טון סחורות ובשנת 1911 הגיעו 992 אניות עם מטען של 1,042,775 טון.

33 בנקאים יהודים, ועל ראשם יעקב שמואל מודיאנו ולוי מודיאנו, קנו אוניה בת 2900 טון להפלגה בין שלוניקי והערים שעל חופי הים התיכון, וקראו לה "אידה" על שם אשתו של לוי מודיאנו ("איל אב׳ניר" 10 בפברואר ו־9 במארס 1904).

34 בהזדמנות זאת ארגנו האחים אלאטיני שתי חגיגות לחנוכת הטחנה: אחת דתית ואחת ניטראלית. הדתית נערכה בנוכחות הרב הראשי ר׳ יעקב קוב׳ו והרבה חכמים; והניטראלית, שני חדשים אחרי כן, במלאת כ"ה שנים למלכות שולטן עבדול האמיד, בהשתתפות הפאשה ופקידים גבוהים. שחטו באותו יום "קרבנות" כנהוג אצל הטורקים, וחילקו הבשר בין העניים.

35 כפי הנראה היו הגביר שלום סאיאס והגביר שבתי חסיד יודעי תורה ולכן הם מתוארים בכינוי "ח"ם" (כלומר חכם).

36 ראה עליה ועל גודל נדיבותה, יוסף עוזיאל, ה"מגדל הלבן", עמ׳ 86־87.

37 Revue de Deux Mondes, חלק 85, פאריס, 1888, עמ׳ 114—120.

38 Samuel C. Cox, Diversion of a Diplomat in Turkey, ניו יורק 1887, עמ׳ 188, 194.

39 שם, סימן ל"ד, עמ׳ 52—54.

40 לקחתי השמות האלו מעיתוני הזמן בשלוניקי ומ"ג׳ואיש קרוניקל", לונדון.

רפובליקה יהודית
תרמ״ח–תרע״ב (1888–1912)

הרבנות הראשית

הדו״ח שכתב ד״ר אלאטיני, אנו יודעים על המנהג לבחור לרב ראשי של שלוניקי בן למשפחת רבנים גדולים, בתנאי שהוא ראוי לכך. אף כי לא התחשבו בייחוס משפחה, כי רוב הרבנים הראשיים היו שייכים דווקא למעמד הבינוני (ולא ל״אריסטוקראטיה״ או לגבירים), בכל זאת הביאו בחשבון את זכות האבות, כלומר את ההערצה הגדולה שכל העם העריץ את משפחות הרבנים הגדולים בני הדורות הקודמים. משפחת קוב׳ו הצטיינה ברבניה ובמסירותה לענייני הקהילה מאז שנת שע״ה (1615). ראשי ועד הקהילה, אחרי שהתייעצו עם הדיינים ובפרט עם הרב הכולל ר׳ מאיר ן׳ נחמיאש, בחרו איפוא כרב ראשי ברבי יעקב קוב׳ו, שהיה ידוע בשלוניקי בשם החיבה חרב״י יעקובאג׳י.

ר׳ יעקבאג׳י קוב׳ו עם עיטוריו.

ר׳ **יעקב קוב׳ו** נולד לאביו, החכם חנניה, בשנת תקפ״ד (1824). הוא גדל על ברכי דודו ומורו, הרב הגדול ר׳ אשר קוב׳ו, שנתן לו בשנת תר״ד את בתו מרים לאישה.

בצעירותו עשו הכמרים הפרוטיסטאנטים תעמולה גדולה לנצרות בין היהודים והוא הצליח לבטל השפעתם [1].

בשנת תרכ״ד היה כבר נשיא ועד תלמוד תורה ולא פסק מלהשגיח עליו ולהתמסר להת־פתחותו עד סוף ימיו. היה נשיא קופת ״עץ החיים״ משנת תרל״ד עד תרמ״ז. במות חותנו, ניהלו הוא וגיסו, החכם והנדיב ר׳ חיים (חיימוג׳ו) יוסף קוב׳ו, את ההקדשות שהניח ר׳ אשר אביו של האחרון לטובת הישיבות והחכמים. כר׳ אברהם גאטינייו ור׳ שמואל ארדיטי גם הוא עסק בהתחלה במסחר, והיה אולי הרב היחיד בתולדות הקהילה שידע לדבר טורקית.

El Gran Rabino Rebi Yaacovatchi Covo con sus medalias.

שולטן חאמיד אישר את מינויו והעניק לו את התואר של ״קאיימאקאם אפ׳נדי״, ולבוש מיוחד לראשי הרבנים. בתור רב ראשי היה אוטומאטית חבר לוועד ה״מיג׳ליש אידארי״ (מועצת המחוז) [2]. ר׳ יעקב היה כה עמוס בתפקידיו השונים עד שהיה נאלץ לקבל את בעלי הדין עד שעה מאוחרת בלילה.

משנת תר״י (1850) עד סוף ימיו של הרב יעקב קוב׳ו נתרבו האוכלוסין של יהודי שלוניקי מאוד, ולכן נוסדו הרבה אגודות (״חברות״) שמטרתן העיקרית היתה לעזור למשפחות עניות, ובפרט לחולים, ואף להפיץ תורה והשכלה. (רשימתן המליאה ראה במילואים לפרק זה). בשנת תרע״ב (1912) עדיין היו קיימות יותר משלושים ״חברות״ כאלה.

בדרך כלל היה כל חבר באחת ה״חברות״ משלם עשרים ״פאראס״ (פרוטות) בשבוע והיתה לו הזכות לקבל רופא ורפואות בחוליו. לרוב ה״חברות״ היו, ממאה עד שלוש מאות חברים כל אחת, חוץ מ״עץ החיים״ (היו לה כאלף חברים). ה״חברות״ האלו הקלו במאוד את צרת העניים בפרט בעת מחלה או שריפה גדולה, כמו זו, שפרצה בשנת תר״ן.

שריפת תר״ן

בליל י״ט באלול תר״ן (1890) יצאה אש משכונת ״פולייא״ ותאכל יותר מאלפיים בתים בתוך שטח של מאתיים וחמישים אקרים. האש התפשטה עד חוף הים מצד מערב, ועד רחוב איגנאטיה הנוכחי מצד מזרח. מצד צפון היא הגיעה כמעט עד הרחוב הפונה לשוק היהודים ומצד דרום עד הג׳אקמיקג׳י. יותר מט״ו אלף איש, רובם ככולם יהודים, נשארו בלי מחסה ובחוסר כל. שבעה בתי כנסת היסטוריים (״קהלים״) ביניהם ק״ק איטליה חדש וישן, ק״ק פולייא ושמונה בתי מדרש, נשרפו. כן נשרפו כמה ישיבות וספריות חשובות. כתבי יד נדירים וביניהם ההסכ־מות העתיקות של חברת תלמוד תורה, היו למאכולת אש (הודות לרב הראשי ר׳ אשר קוב׳ו, שציווה להעתיק הסכמות אלה, אמנם נשתמר העתק מהן אולם אף הוא נשרף אח״כ בשריפה של שנת תרע״ז). נשרפה הספריה החשובה, בת כאלף ספרים, וביניהם דפוסים עתיקים, של ר׳ יהודה נחמה, עם כמה ספרים משל עצמו שעוד היו בכתובים. בין הבתים שנשרפו היו בתיהם של הקונסול האנגלי והיווני. אסון כזה לא נודע בשלוניקי מאז שנת הש״ף. הנזק עלה לאחד־עשר מיליון פראנק, אולם רק חלק קטן מהרכוש היה מבוטח נגד אש.

הרב יעקב קוב׳ו וועד הקהילה פנו אל יהודי לונדון ופאריס לעזרה. אמיליו אלאטיני, שותף לבית העסק ״אחים אלאטיני״ בסניף הלונדוני, ביקש מראש העיריה, הלורד מאייור הנרי איזאקס, לארגן מגבית לטובת האומללים, וראש העיריה נענה לו. הוא הקים ועד מיוחד שהיו חברים בו גם ציר טורקיה בלונדון, הקונסול היווני, וכן ליאופולד די רוטשילד, הרב ד״ר הרמן אדלר ועוד כמה אנשי צורה. ה״אנגלו ג׳ואיש אסוסיישיון״ תרמה 350 לירות אנגליות, אמיליו אלאטיני — 200, נתנאל די רוטשילד — 100, וכו׳. הרב ד״ר אדלר מצידו ארגן מגבית בתוך צאן מרעיתו, וכל הכסף הנאסף נשלח לרב קוב׳ו. גם חברת כי״ח מפאריס תמכה בנשרפים. הבארון משה די הירש נדב 110,000 פראנק. שולטן חאמיד העניק תרומה מכספו בסך 5000 לירות טורקיות, ויווני עשיר שלח אוניה מלאה בגדים וכמה אוהלים.

הפאשה של שלוניקי הקים מחנה ארעי של אוהלים ובו מצאו מחסה אלפי יהודים, שדירו־תיהם נשרפו, וחילק להם בר ולחם. אולם כעבור כמה שבועות שטפו הגשמים את האוהלים, ויהו־דים רבים חלו ומתו. ר׳ יהודה נחמה, אחד מנשיאי ״ביקור חולים״, נתמנה לדאוג ל־4500 משפחות, לספק להם ״רופאים, רפואות, בשר, חלב, ובגדים שונים״. הרב קוב׳ו השתדל בכל כחו לבוא לעזרת האומללים, ולפי המלצתו קנה ועד הקהילה שני מגרשים גדולים: אחד בצפון העיר בשכונת ווארדאר, ואחד בדרומה בשכונת קאלאמריה — כדי לבנות שם שיכונים למפונים. ביוזמה זו ובבניית הבתים בקאלאמריה, השתתפו עם הרב קוב׳ו, הגביר חיים סאיאס, היועץ יעקב קאזיס, המורה דניאל שונינה, והחכמים ר׳ משה ארדיטי ור׳ דוד פיפאנו. נבנו שם 160 בתים בשביל 337 משפחות. זמן מה אחרי כן בנו בית ספר, בית כנסת ומרפאה. בשכונת ווארדאר נבנו 162 בתים בשביל 334 משפחות (בשנת תרע״ו־1916, בנו שם כמה בתים נוספים לפליטי מונאסטיר, וכן בשנת תרע״ז). גם בשכונה הזאת בנו בית ספר, בית כנסת ומרפאה. אחד מהחכ־מים שהשפיע ברוחו על תושבי השכונה הזאת היה ר׳ יצחק בנבנשתי. השכונה נקראה אח״כ, ועד חורבן הקהילה ע״י הגרמנים, שכונת ״בארון הירש״ על שם הנדיב הגדול. שריפת תר״ן היתה ידועה בשלוניקי בשם ״איל פ׳ואיגו גראנדי״ (השריפה הגדולה).

Los restos de la Kehila de Katalan despues del fuego de 1890.

חורבות ק״ק קאטאלאן אחרי שריפת תר״ן.

בשלוניקי היו השריפות והמחלות באות בתכיפות. בסוף החצי השני של המאה התשע־עשרה סבלו בני העיר מהמחלות האלו: אדמת בתרמ״א (1881), אבעבועות בשנת תרמ״ב, ומחלת ה״דאנגה״ (dengue) בשנת תרמ״ג. בשנת תרנ״ד (1894), סבלו היהודים הדרים בשכונת בארון הירש, ממאלאריה. שנה אחרי כן הופיעה שוב מחלת אבעבועות בכל העיר. ועד הקהילה ורוב ה״חברות״ (אגודות הצדקה) באו לעזרת החולים, ובמיוחד הצטיינה קופת ביקור חולים. כדי למלא את הגירעון המתמיד בכסף העניק ועד הקהילה לביקור חולים, בשנת תרמ״ח (1888), זכות יחיד להדפיס מודעות והזמנות של חתונה ושמחות, ושום יהודי לא היה רשאי לפנות אל מדפיס אחר, כי אם אך רק לוועד ביקור חולים.

ביחס למספר תושבי העיר היתה תמותת היהודים גדולה, וזאת בגלל התנאים הבלתי נוחים אשר בהם היו חיים כתוצאה מהשריפה הגדולה. בתחילת תרנ״ט (נובמבר 1898), דרך משל, מתו 129 תושבים, מהם: 16 טורקים, 20 נוצרים ו־93 יהודים; כלומר 72% מכל המתים היו יהודים אף כי האוכלוסיה היהודית היוותה רק כ־45% של כל התושבים.

רוב הרופאים טיפלו בחולים העניים בלי תשלום, וכדאים הם ששמותיהם ייזכרו לטובה. נזכיר כאן את החשובים שבהם, ואת יתרם — במילואים לפרק זה.

על ד״ר משה אלאטיני כבר הרחבנו את הדיבור.

רופא אחר שעשה לו שם בשלוניקי היה ד״ר מואיז אברהם מזרחי[3]. הוא היה רופא מסור לעניים בכל נפשו ומאודו, וידע להוציא כסף מהעשירים למען מוסדות הרפואה ולתמיכה בחולים. הודות להשתדלותו נבנה בית החולים הירש, אשר עליו נדבר להלן. הוא כתב מחקרים על נושאים הנוגעים לרפואה שהופיעו בפאריס[4]. בשנת תרס״ט (1909) כאשר יצא לפנסיה (או הפסיק לעבוד) עזב את שלוניקי, ובצאתו — ליוו אותו אלפי יהודים לדרכו. הוא נפטר זמן מה אח״כ בתר״ע (28 ביוני 1910), בן נ״ז שנה, בביתו ליד פאריס. כמו שכתבנו לעיל, היו תמונתו ותמונת ד״ר אלאטיני ובארון הירש תלויות על כותלי בתי העניים בעיר עד שריפת תרע״ז. הרחוב שהיה מוביל לבית החולים הירש נשא את שמו[5].

בו בזמן שד״ר מואיז מזרחי הצטיין במסירותו הגדולה בטיפול בחולים העניים, התחיל כוכבו של רופא אחר להזהיר בשמי שלוניקי. היה זה ד״ר ז׳אק נסים (ז׳אק פאשה). הוא נולד בשנת תר״י (1850) לאביו ה״פראקטיסיין״ (מרפא) נסים דוד, בן המעמד הבינוני[6]. הוא למד בקושטא והוסמך לרופא בשנת תרל״ו (1876), והצטיין בתור רופא צבאי בזמן המלחמה עם רוסיה. בשנת תרל״ט נתמנה בתור רופא צבאי בעיר מולדתו. בשנת תרנ״ו הועלה לדרגת Général de Brigade ובשנת תרס״א ל״פ׳יריק״, ז״א Général de Division, הדרגה הצבאית הגבוהה ביותר שיהודי הגיע אליה בקיסרות הטורקית. בקיץ תרס״ב (1902) נתמנה למפקח כללי על הבריאות למחוז שלוניקי ומונאסטיר. היה נשיא ועד הרופאים. כתב מחקרים על הקדחת ועל בעיות ניתוח. היה יהודי מסור לכל דבר, חבר למועצת הקהילה, ונשיא קופת ביקור חולים.

בעוברו ברחובות העיר היו העניים נושקים שולי בגדיו. נודע לי מזקן אחד שלעיתים קרובות היו העניים עוצרים אותו ברחוב ומבקשים ממנו להיכנס לביתם לטפל בחולה. מיד היה מצווה לעגלונו לעמוד, היה נענה ברצון, ובראותו את העוני ששרר בתוך הבית היה מניח בצנעה כסף תחת כסת החולה.

הוא נפטר בג׳ באלול תרס״ג (1903), בן חמישים ושלוש שנים, כתוצאה מזיהום שדבק בו בזמן שעשה ניתוח לחייל טורקי. כבוד מלכים עשו לו במותו. גנרלים נשאו את מיטתו. בין המספידים נמנו מארישאל חאיירי פאשה, המושל הכללי חאסאן פ׳יחמי פאשה, הרב הראשי קוב׳ו, יעקב מודיאנו בשם ועד הקהילה, וכמה רופאים. ארבעים אלף איש ליווהו למקום מנוחתו. הלוויה הזאת היתה הגדולה ביותר בשלוניקי מאז פטירת ד״ר אלאטיני. כשהורדה גופתו לקבר ירו החיילים מטח לכבודו. קברו היה אחד היפים בבית החיים; והמקום אשר בו נקבר היה ידוע בשם ״שטח ז׳אק פאשה״. מסופר על יהודי אחד שהתרגש עד כדי כך, שאיבד עצמו לדעת ונקבר על יד רופאו החביב[7].

ד״ר אלאטיני וז׳אק פאשה עזרו כרופאים (והראשון — אף בממונו) גם למאות יוונים. לחרפת נושאי התרבות ההילינית בשלוניקי, חוללו קבריהם ע״י היוונים ככל קברי יהודי שלוניקי, ונהרסו עד היסוד בזמן הכיבוש הגרמני.

ד״ר ז׳אק נסים (ז׳אק פאשה).

Dr. Jacques Pacha.

היו אז גם רוקחים רבים ואלו הם היותר חשובים: ד״ר שלמה בן נחמיאש, הוסמך באיטליה; אידוארדו אבראבאניל; יוסף שאקי; אברהם נחום; האחים דניאל ומואיז נסים, אחיו של ד״ר ז׳אק פאשה; הנרי יצחק ארדיטי; רפאל ז׳ עוזיליו; שבתי כהן, ועוד.

פליטי רוסיה

עוד בשנת תרמ״א (1881) התחילו לבוא פליטים מרוסיה. מספרם גדל מאוד כשרוסיה גירשה מארצה את היהודים נתיני טורקיה. בהתחלה היה מספר הפליטים באופן יחסי מצער. ברם אחרי שנה זו עלה מספרם למאות, ובקיץ תרנ״ב (8 אוגוסט 1892) הגיעו לעיר, דרך קושטא, אלף פלי־טים בבת אחת. הם שוכנו בבית ספר תלמוד תורה ובבתי הכנסת. ועד הקהילה השתדל מאד לבוא לעזרתם, אולם בגלל השריפה הגדולה של שנת תר״ן, היה קשה מאוד לטפל בהם כראוי. המושל גם הוא לא יכול לעזור, מחוסר כסף. בהשתתפות המושל מינה ועד הקהילה ועדה מיוחדת כדי למצוא להם עבודה ולסדרם בתוך אוכלוסי העיר. חברי הוועדה הזאת, בנשיאותו של איבראאים אפ׳נדי, המזכיר הכללי של מחוז שלוניקי, היו משמנה ומסלתה של הקהילה, ואלו שמותם: הוגו אלאטיני, לוי מודיאנו, ז׳יוזיפו מזרחי, הרופא ז׳אק ביי נסים (אח״כ ז׳אק פאשה), חיים סאיאס, ויטאל (חיים) פ׳אראג׳י, נחמה מלאך ואליהו מודיאנו. הם ערכו מגבית בהצלחה גדולה, למרות שבאותו הזמן ממש, ערך המושל התרמה למען בית מחסה לעניים בקושטא. אשתו של לוי מודיאנו ארגנה אף היא ״קירמיס״ [8] בגני ״ביש־ג׳ינאר״ לטובתם, שהשתתפו בה גם לא יהודים. המושל רצה לשלוח 300 פליטים למונאסטיר ו־300 לאיסקופייה, אולם היו חסרים לו האמצעים לכך. היהודים שלחו י״ב משפחות למונאסטיר וי״ב לאסקופיה.

הפליטים בדרך כלל ביכרו להישאר בשלוניקי. אחדים שטענו כי הם איכרים, נשלחו ע״י המושל לעבודה חקלאית; המושל ובעלי אחוזות הציעו להם שדות לעיבוד, אולם אחרי דרישה וחקירה, הסתבר שלא היו דברים מעולם. רבות מהנערות הפליטות מצאו עבודה בבתי חרושת לטוויה ובבתי חרושת למשי.

היו בין הפליטים כמה אנשים שהיה להם כרטיס נסיעה ללונדון, ולאחרים — מלונדון לארצות הברית. הם ביקשו מהוועדה את דמי הכרטיס לחלק מהנסיעה, ללונדון או לארצות הברית, שלא היה בכרטיס המקורי. ט״ו משפחות ביקשו לחזור לרוסיה. הבארון משה הירש שלח 60,000 פראנק לעזרתם, חברת כי״ח מפאריס — 3,000 פראנק, ועד מפראנקפורט ענ״מ — 500 פר׳, ו״האנגלו ג׳ואיש אסוסיישון״ מלונדון אף היא שלחה תרומה. הפליטים המשיכו להגיע עד שנת תרנ״ח, שכן אנו למדים מהמאזן של אותה שנה, שוועד הקהילה הוציא בשבילם 5345 גרוש. באותן השנים באו לשלוניקי אף פליטים רוסיים שעברו דרך ארץ ישראל בדרכם לגרמניה או אוסטריה. למרות העוני הגדול ששרר אז בין יהודי שלוניקי בגלל השריפה של שנת תר״ן, השתדלו ה״חברות״ הרבות ועזרו להם כפי יכולתן [9].

מלחמת טורקיה—יוון

בגלל ההתקוממות של היוונים באי כריתים נגד הטורקים שם, פרצה המלחמה בין יוון וטור־קיה בחודש אפריל 1897. צבאות טורקיה נכנסו ללאריסה, לוולו ולמקומות אחרים בתיסאליה. כאשר עמד גרומקוב פאשה לעבור על גשר ידוע סמוך ללאריסה, שמו היוונים פצצות תחת הגשר. שלושה יהודים, שלמה ביז׳ה ובנו יוסף והבחור יוסף אברהם, לפנים נתיני טורקיה, שראו את הדבר, צעקו בקולי קולות לפאשה מהצד השני של הגשר, ובסימנים בידיים הודיעו לטורקים על הפצצות. הפאשה ציווה לפרק את המוקשים וצבאו עבר בשלום. היוונים ירו על היהודים, שהזהירו את הטורקים, המיתו את יוסף ביז׳ה ופצעו את יוסף אברהם. בתור הוקרה על מעשה זה העניק שולטן חאמיד למשפחות ההרוג והפצוע 3000 גרוש לחודש [10].

והנה מקרה אחר: כמה ילדים ונערים יהודים התלוצצו על חיילים יוונים שבויים שעברו דרך שלוניקי. עיתוני אתונה, בפרט ה״אקרופוליס״, תיארו את העניין בהגזמה וכתבו שהיהודים חיללו כנסיות ונכנסו לבתי היוונים לגזול, ולשדוד, וכו׳. הקונסול האנגלי בלונט, בא־כח ממשלת יוון בשלוניקי, כתב לציר האנגלי באתונה, אגרלון, שההאשמות של עיתוני אתונה אין להן שחר, מסר לו שוועד הקהילה הצטער על התלוצצות הילדים בשבויים והבטיח לדאוג שדברים כאלו לא יישנו [11].

במשך המלחמה הזאת הצטיינו יהודי טורקיה, ובפרט יהודי שלוניקי, בעזרה שהושיטו

לשלטונות. הם תרמו ביד רחבה בשביל צרכי הצבא. כמה בחורים משלוניקי ערכו מגבית וקנו 250 שעונים עם שרשראות, חרטו על כל שעון "מתנה מהנוער השלוניקאי" ומסרום ל־250 הפצועים הראשונים, שהגיעו לעיר. כן חילקו סיגריות וממתקים לחיילים. מספר רופאים יהודים התנדבו ונסעו לקווי הקרבות, כדי לטפל בנפגעים. אגודת צעירות תרמה 20 לירה לבית החולים הצבאי. חברת "אהבת חסד" העבירה לאשרף פאשה 6000 גרוש בשביל הצבא והוא שלח מכתב תשבחות על כך. גנרל הדיביזיה (פ'יריק) מינדוש פאשה, כתב לאחד מידידיו היהודים "שהוא, כל המפקדים והקצינים אסירי תודה ליהודי שלוניקי על חביבותם... ושהם התרגשו לדעת איך הנוער היהודי קיבל את פני הפצועים". גם מחמד גלאל אלדין פאשה מקושטא, והעיתונים, בפרט ה"סאבא", כתבו דברי הוקרה על מסירות היהודים לשולטן ולארץ מולדתם[12]. לרגלי המלחמה הזאת באו פליטים יהודים רבים שברחו מלאריסה והתיישבו בשלוניקי. בעזרת תושבי השכונה וארדאר הם בנו שם בית כנסת בשם "אהבת עולם", שהיה ידוע בתור "איל קהל די לוס יינישירליס".

משפט דרייפוס

כשהגיעו לשלוניקי הידיעות על משפט דרייפוס, האמינו כל הקהל בהתחלה לדברי שונאי ישראל, שאחד מאחיהם בגד, כביכול, בארץ מולדתו, והצטערו על כך. אולם כשהסופר אמיל זולה פרסם, ב־13 בינואר 1898, את ה"אני מאשים" המפורסם שלו, כל שדירות העם צהלו ושמחו וציפו לתשועת דרייפוס. בתור הוקרה על פעלו של זולה הכינו יהודי העיר אלבום מצויר בן ל"ב עמודים, מקושט בקישוטים יפים מעשה ידי האמן האיטלקי זאמבילי שהיה אז בעיר. בעמוד הראשון פנו החותמים אל זולה בדברי שבח על אומץ ליבו ואהבת האמת והצדק שלו. על ל"א העמודים האחרים חתמו מאות אנשים מכל השכבות ומכל העמים: יהודים, טורקים ויוונים, באי כח ממשלות שונות, סלתה ושמנה של העיר. סאם לוי, שישב אז בפאריס, מסר את האלבום, בחודש מאי 1898, לסופר הנערץ. הוא בא לביתו של זולה בלוויית עוד י"א אנשים חשובים, ביניהם בירנאר לאזאר וארבעה יהודים משלוניקי[13]. אמיל זולה התרגש מאד מהמתנה המקורית הזאת. נשלחו גם מברקי ברכה לגברת דרייפוס, ולגברת גודארט על תמיכתה בגברת דרייפוס. כשהגיעה הידיעה על ההאשמות נגד דרייפוס במשפט שני, על אף החנינה שהעניק לו נשיא הרפובליקה, התמרמרו יהודי שלוניקי על העוול הזה[14]. במות זולה כתב פלוני (כפי הנראה ברוך יוסף כהן), קינה בת ט"ז חרוזים לכבודו (בראשי החרוזים "אמיל זולה האמת"), המתחילה "על מות איש צדיק אמיל זולה זכרונו לברכה..."

א'ש מ'שמים י'וקד ל'בב...	זולה זולה מי זולתך...
לבש הוד האמת כשמלה...	האמת בוכה איך פנה הודינו...[15]

אגודת תלמידי בית ספר כי"ח מצידה תרמה 3412 גרוש בשביל מיטה ע"ש זולה בבית החולים הירש.

יהודי שלוניקי הראו התעניינות גדולה במאורע דרייפוס, ושלושה מהם כתבו על משפט דרייפוס בלאדינו[16].

שריפות, ברד, רעש, פצצות

בב' באב תרנ"ח (1898) נשרף בניין חברת ת"ת, כלומר בית הכנסת הכללי, מרכז הקהילה, אחד מהבניינים העתיקים ביותר של יהודי שלוניקי (משערים כי הוא הבניין שנבנה בשנת שפ"ד).

כארבעה חודשים אחרי השריפה הזאת, בכ"ה בחשון תרנ"ט (10 באוקטובר 1898), המטיר ה' ברד כבד על הארץ אשר לא נשמע כמוהו מזמן גירוש ספרד, והגשמים שירדו אחריו גברו כל כך עד שהבתים והחנויות נמלאו מים. לפי עדויות עיתוני הזמן היו גרגרי ברד שמשקלם עלה ל־250 גראם. במשך שמונה דקות נשברו אלפי שמשות וחמישה מיליון רעפים (באותו זמן היו כשנים־עשר אלף בתים בעיר). הנזק עלה לארבע מאות אלף לירות זהב. הברד הזה היה ידוע בין יהודי העיר בשם "איל פידריסקו גראנדי" (הברד הגדול).

מספרות רבני שלוניקי אנו למדים שהעיר רעשה לעיתים מזומנות. אולם הרעש שעליו דיברו הזקנים עוד לפני כמה שנים היה בקיץ תרס"ב (ב־5, 6 ו־7 ביולי 1902). ח"ם סעדי הלוי, אז בן פ"ד שנה, העיד, שלא ראה מימיו רעש כל כך חזק בעירו. חמש מאות משפחות נטשו בתיהן ולנו בלילות בגני "ביש־ג'ינאר", ורבים ברחו לשיריס הסמוכה. כל העם הלכו לבתי הכנסת

להתפלל לה׳ בסליחות ותחנונים. לא היו קרבנות פרט לילד אחד שמת מכותל שנפל עליו. המושל ציווה להרוס כמה בתים שניזוקו ומטו לנפול. הרעש הזה ידוע בשם "איל טיריטימבלו גראנדי" (הרעש הגדול) [17].

היו פגעים גם מעשה ידי אדם: הבולגרים שאפו לספח את שלוניקי לבולגריה. כדי למשוך תשומת לב המעצמות הגדולות לתביעותיהם, הניחו בין מארס למאי 1903, פצצות במקומות רבים בעיר, שרפו את הבנק העותומני, פוצצו את מפעלי המים והגאז, הציתו את האוניה "גואדאל קייביר" שנשרפה בנמל, וניתקו את חוטי הטלפון. ידוע על יהודי שתפש בולגרי אחד באישון לילה בזמן שהתכונן לפוצץ פצצה [18]. המשטרה אף היא תפשה ואסרה הרבה בולגרים. הואיל והיו במשטרה כמה שוטרים יהודים, האשימו הבולגרים את היהודים שהם מסרו את אנשיהם לרשות. באותו זמן הגיעו לנמל אוניות מלחמה של ממשלות שונות וביניהן ממשלת אוסטריה, שהיתה מעוניינת במיוחד בשלוניקי. קמה בהלה בין היהודים; החנויות נסגרו והתלמידים לא הלכו לבתי הספר. בסופו של דבר, אחרי שהטורקים כלאו הרבה בולגרים, שקטה העיר [19].

תלמודי התורה ובתי הספר

הואיל ובית הספר של תלמוד תורה היה קטן מלהכיל את אלף ומאתיים התלמידים שלמדו בו, השתדל ועד ת"ת ובראשו אז, ר׳ יעקב קוב׳ו, הרופא משה אלאטיני, הגבירים שאול מודיאנו, שבתי טיאנו ושלום משה סאיאס, והתחילו לבנות בניין נוסף לבית ספר גדול. אלאטיני ומודיאנו נפטרו בזמן הבניה. בניין בית הספר הזה נחנך בפאר והדר בט"ו תמוז תרמ"ה. בהזדמנות זאת דיבר הרב הראשי ר׳ שמואל ארדיטי [20]. משה יעקב אוטולינגי, מנהל המוסד משנת תר"ם, כתב שיר מיוחד אשר בו הזכיר את הגבירים שפעלו למען הקמתו, מהם שהלכו לעולמם, ומהם בחיים [21].

בשנת תרמ"ח (1888) היה מספר התלמידים 1198, ובשנת תר"ן (1890) — 1280. רק מאה, כלומר כ־10% בלבד, שילמו שכר למוד (מיג׳ידיאי לשנה). ההנהלה נמנעה מלקבל כמאתיים תלמידים בגלל חוסר מקום.

בשנת תרנ"ח (1898) היו הכנסות ת"ת כדלקמן: 600 לירות זהב, הקצבה מה"גאבילה" של הבשר; 400 לירות, שכר דירה מהקדשות; 200 לירות מהקהלים, ו־120 לירות משכר לימוד. על הוועד היה לשלם לשלושים מורים 105 לירות בחדש בסה"כ, ועוד 50 לירות הוצאות.

בשנת תרס"ב (1902) עלה מספר התלמידים ל־1300 ומספר המורים ל־37. ההכנסות של אותה שנה היו 254,124 גרוש, וההוצאות — 353,162 גרוש.

בדרך כלל סבל הת"ת מגירעון כרוני. כדי לשפר את המצב תרמו השותפים יצחק יעקב פ׳לורנטין, יעקב משה פ׳לורנטין וגיסו יצחק יוסף שמחה, בשנת תרס"ד (1904), 1250 לירות זהב, מעשר מהריווח של בית מסחרם במשך כמה שנים. בכסף זה קנו שבע חנויות יפות במרכז המסחרי, שהכניסו למוסד 111 לירות לשנה.

עוד מראשית המאה השש־עשרה היו תלמידי תלמוד תורה מקבלים בשבת־חנוכה בדים או אריגים לתפירת בגדים. במהלך השנים קיבלו שמלות (כפתנים) או גלימות, שהיו נמסרות להם, בהתחלה בשבת זכור, ואחרי כמה שנים — בשבת הגדול. בשנת תרמ"ח, למשל, חולקו לתלמידים עניים או יתומים 850 כפתנים (אינטהריס) 150 גלימות (קאפיטאנאס) ורק 8 בגדים "אלה פ׳ראנקה" (כלומר אירופיים). ביום מסירת המלבושים לתלמידים היו עורכים את החגיגה הגדולה ביותר בקהילה. התלמידים היו שרים שירים (בפרק זמן זה — מפרי עטו של אוטולינגי) ומציגים מחזה, לא רק מחיי גיבורי התנ"ך, אלא גם, לפי עדות ווגנוורט, שהתפעל מזה, אף מחיי התושבים.

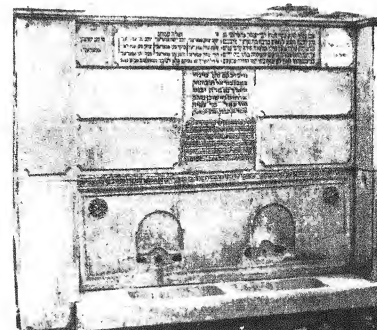
לדרישת ד"ר משה אלאטיני, הביאו בשנת תר"ם את משה יעקב אוטולינגי מליוורנו לנהל את המוסד הזה. הוא השתדל, והצליח, במידה רבה, להכניס שיפורים בתכנית לפי דרישות הזמן [22]. פיטרו אז כמה מורים ולקחו במקומם יותר מומחים. החשוב שבהם היה ר׳ אברהם הכהן ן׳ ארדוט, שתרגם ללאדינו את ספר איוב עם תמצית הוויכוח בין איוב ורעיו (שלוניקי תרמ"ט). בו בזמן לקחו גם מורים לשפה הטורקית. אחרי מות אוטולינגי, בראשית תרס"א (דצמבר 1900), מילאו את מקומו החכם אליהו חסון ויעקב אליהו כהן, עד בואו של ד"ר יצחק אפשטיין בשנת תר"ע (1910). אפשטיין השתדל להתחרות בבתי ספר כי"ח, בקשר ללימודי חול, והצליח במידה מסויימת.

ד"ר קלוזנר שביקר בשנת תרע"ב (1912) בבית ספר תלמוד תורה הגדול כתב:

"לאורך ימים ישאר בזכרוני הבקור ב׳תלמוד תורה׳. לא תלמוד תורה הוא זה, אלא

מאגר מים שבנה הנדיב יצחק אמאראג׳י במאה הי"ז בחצר תלמוד תורה הגדול לרוות צמאון התלמידים.
בכתובת אשר נחקקה עליו היה כתוב בין היתר:
נדיב לב קם נתן מימיו
כאבן צור אל תוכו תחק
והארך נא מדת ימיו
אלהים חי שוכן שחק
וידע אל כל עמיו:
אשר אהבת את יצחק

Reservoir de Agua instalado al ciecolo 17 en el cortijo de Talmud Tora Hagadol por el philantropo Itshac Amaraggi.

גימנסיה עברית גמורה. מלמדים בו התעמלות ותלמוד, דברי ימי ישראל וידיעות הטבע, תנ״ך וצרפתית ועוד, הכל בעברית. כאן ראיתי בפעם הראשונה, כיצד ׳חכם׳ ספרדי, למדן מופלג, מלמד את התלמוד בלי תרגום ז׳ארגוני, בלי בוהן היד הימנית ובלי נגונים״ [23].

הודות לתמיכה של 15,000 פראנק שנתקבלה מהברונית קלארה הירש, בשנת תרנ״ח, נפתח בית ספר ת״ת גם בשכונת בארון הירש, שמנהלו היה יעקב די־בוטון. בו בזמן נפתח בית ספר גם בשכונת קאלאמאריה בשם ״ת״ת הקטן״, בהנהלת דניאל משה שונינה ובהשגחתו של החכם משה ארדיטי. מספר התלמידים בשני בתי ספר אלו, בשנת תרס״ג עלה לארבע מאות [24].

כמו שראינו לעיל, בשנת תרל״ג (1873), נוסד בית ספר הראשון של כי״ח. מספר התלמידים היה אז 300 ומספר התלמידות 246. בהתחלה היה המנהל ישראל דאנון, ואחריו — יוסף מאטאלון. בשנת תרמ״א (1881) פתח ועד כי״ח גם גן ילדים. בשנת תרמ״ז (1887) נפתחו בית ספר למלאכה ובתי ספר ״פופולארים״ לבנים ולבנות. בשנת תר״ע (1910) כבר מנו בתי הספר של כי״ח ובתי הספר שבתמיכתה — שבעה; מספר התלמידים והתלמידות היה 2,302, ומספר המורים — 65. 25% מהתלמידים היו לומדים ללא שכר. מלבד בתי ספר אלו, שהיו או תחת הנהלת הקהילה (ת״ת) או שקיבלו תמיכה ממנה (כגון כי״ח), היו עוד הרבה בתי ספר מיוחדים או פרטיים שרשי־מתם ניתנת במילואים לפרק זה.

תלמידי בתי הספר הפרטיים היהודים ותלמוד תורה, היו חייבים לבקר בהם גם בשבתות שעות אחדות בבוקר, לקרוא תהילים (ולפי מנהג עתיק, היו התלמידים מביאים ביצה אפויה למורה בשבת זכור). ד״ר יצחק אפשטיין, המנהל הארץ ישראלי של המוסד, הוא ששכנע, כפי הנראה, את ועד ת״ת לסגור את בית הספר בשבתות, ובתי הספרים הפרטיים עשו כמותו.

העונשים שהיו נהוגים באותן השנים בת״ת היו: הכאה על כפות הידיים בבול עץ, או שהמורה היה מחייב את התלמיד להחזיק בידיו ספרים כבדים במשך זמן ידוע. לפעמים היה המורה מצווה לשמש ת״ת לשים מין סד של ברזל על רגלי תלמידיו (״סיפוס״). שיטות ענישה אלו הופסקו ע״י ד״ר אפשטיין בשנת תר״ע (1910).

במות איש חשוב, היו שולחים כארבעים תלמידים של ת״ת, לבושים שחורים, והם היו מקוננים קינה, אחרי הארון, בדרכו לבית החיים; היו אלה קינות עתיקות או חדשות, שהמנהל אוטולינגי, ואחריו יעקב כהן, היו מחברים.

כמה מתלמידי ת״ת לבושים לבנים, היו נשלחים ל״חוקייומיט״ (ארמון בית המשפט) לשיר לפני המושל, הפאשה, שירי הערצה ביום הולדת השולטן, או ביום השנה לעלותו על כיסא המלכות.

בשנת בצורת, היתה הרבנות הראשית מכריזה על תענית ציבור ותפילת סליחות בבית הכנסת הגדול של תלמוד תורה, שהיו משתתפים בה אלפי יהודים ולפעמים גם ראשי דתות אחרות. בהזדמנות זו היו תלמידי ת״ת קוראים בקולי קולות את הפסוק של איוב (ה׳, י׳) ״הנותן מטר על פני ארץ ושלח מים על פני חוצות״, ובצאתם מבית הכנסת היו שרים בלאדינו את החרוזים האלו:

אגואה דיו לה טיירה לו דימאנדה
אב׳רי טוס סיילוס אי אריגה טוס קאמפוס
אריגאדור, אריגאדור, איג׳ה טריגו אל סיגאדור [25]

היתה זו דרכם של יהודי העיר לשתף את הבנים בחיי הקהילה, שהיתה בעלת האופי היהודי הטבעי ביותר בכל טורקיה ואולי בכל העולם, כמו שנראה מיד.

עיר יהודית

בשנת תרנ״ט בערך (1899) הגיע אלכסנדר קיילנד, סופר נורווגי, לשלוניקי בשבת, והתפלא לראות שכמעט כל החנויות סגורות: מרכז התבואות, השוק המרכזי, השוק לצורכי מאכל, ועוד; הוא התפעל בראותו יהודים יפי תואר מטיילים ברחובות בשבת, לבושים בגדיהם הטובים, הכפתן או הגלימה, ובחלקם במלבושים אירופיים, הולכים ושבים להנאתם, בקומה זקופה, כאילו היו אדוני העיר. סופרים אחרים שביקרו אף הם בעיר מסרו לנו תיאור מצב היהודים בשנים ההן, והרי תמצית דבריהם:

כשמגיע נוסע באוניה לעיר בימי החול הוא יפגוש בשעות הראשונות רק יהודים, כי ה״מאאו־

נאג׳יס״, הפורקים והטוענים בים, וה״בארקירוס״ (בעלי הסירות), שיפרקו סחורותיו ושיובילוהו לבית המכס, הם כולם יהודים. גם סבלי המכס, בעלי הגוף ״כמעט ענקים״, הם יהודים העובדים שם בזכות החזקה שירשו מאבותיהם ואבות אבותיהם. בצאת הנוסע מהמכס — עגלון יהודי יוביל אותו למלון. למחרת, כאשר יצא ממלונו וילך ל״אישטירה״, ״סיבי״, ״ג׳ארשי״ או ל״פלאסה״, כלומר, למרכזי התבואה והיבולים הקולוניאליים, יראה על החנויות שלטים באותיות עבריות, כי רוב מסחר זה גם הוא בידי יהודים. אם ילך קצת מזרחה הוא ימצא ב״קוארטייר פ׳ראנקו״ (השכונה הפ׳ראנקית, כלומר האירופית) את הבנקאים, השולחנים והחלפנים, שהזכרנו בפרק הקודם, ובעלי מקצועות אחרים — והם רובם ככולם יהודים. בדרכו יגיע ל״קאלדירירִיאה״, כלומר מרכז הקדרים, שרוב אומניו הם יהודים, ומלאכתם לייצר קדירות וגם כלי בישול מנחושת.

משפחה יהודית ברחובות שלוניקי

Famiya judia passeando en las cayes de Salonique.

הוא יתפעל בראותו את ה״פלאסה״, השוק לדברי מאכל, והוא מלא וגדוש במוכרים וקונים יהודים. ואם ירצה להכיר את כל שכונות היהודים הוא יגיע לידי מסקנה כי הם דרים למעשה בכל העיר ורק הלא יהודים שרויים בגיטאות.

ולא רק במרכז העיר אלא גם בסביבותיה גרים יהודים. והרי השכונות אשר בהן גרו היהודים בשנים תר״ס—תר״ע: רוגוס, מואינסיזיס, באלאט, קייאטיב מוסלידין, קאסימייה, גייולמיז אוגלו, אילאן מירמיר, שיש ביש, קאראגאג׳ אוגלו, הוג׳ה בורחאנידין, ייאניק מונסטיר, סינאג׳יק, ליביאה, אגודה, טופחאני, קאדירייוג׳, ג׳אאיר, דאבאג חאיירידין, אייה סופיאה, אייה ניקולאס, אייה טאנאש, אלי פאשה, פורטה קאפו, ג׳ידיד, סארי חאטיב, שאאיבידין, סאראיי אטיק, אבדולה קאדי, אחטאר מיחמיד, חאג׳י חאסאן, קארה אג׳י, חאג׳י איסמאאיל, חאג׳י איסקיסקינדיר (השמות האלו ניתנו ברובם ע״י השלטון).

עוד היו שכונות הידועות בשם: זינגאניריאה, גאייגוס, אוג׳ ייומורטה מאליסי, קלדירירִיה, לוס אינקאנטאדוס, קאלוואסארה, לה מאדריזיקה דיל אגואה, איל קאמפו דיל דיין, מיידאן די לוביל, סאלחאני, פוליה, סואוק בונאר, זינדאן, קאמפאנייאס, לה קאמפאנה, קוארטייר עץ חיים, סיגונדו מולו, קאלאמארייה, בארון הירש, בילידיאי, אקג׳ימיקג׳י, לה אגואה נואיבה, מוסטאפה אריף אפנדי, ועוד (שמות שברובם ניתנו ע״י היהודים עצמם).

לעיתים קרובות כינו הטורקים את הרחובות בשם בתי הכנסת שנמצאו שם או בשם איזה חכם שדר באותו הרחוב. באותן השנים היו מאה בתי מדרש ושלושים בתי כנסת היסטוריים (קהלים), כולם מפוזרים בשכונות, וביניהם בתי הכנסת ״בית אל״ באקג׳ימיקג׳י ו״בית שאול״ ב״קאמפאניאס״ שנבנו לאחרונה בזמן הרבנות של הרב יעקב קוב׳ו. רק בשנת 1898 נתנה העיריה שמות רשמיים לרחובות.

אף כי מספר החכמים היה הולך וחסר, עוד היו בשנים הללו ארבע־עשרה ישיבות [26] ואלו הן הידועות לי: ישיבת סינייור חיימוג׳ו קוב׳ו, היותר משוכללת בספרים; ישיבת בדרשי; ישיבת

בנימין; ישיבת ח״ם שלום סאיאס, הידועה בשם ״לשכת הגזית״; ישיבת ח״ם שבתי חסיד; ״לה בוייאנה״ מיסודו של ג׳יליבי אליהו כהן מלאריסה; נחלת יהודה; ישיבת מלאך; ישיבת ג׳יניאו; ישיבת בית אברהם לחיים; ישיבת ח״ם אברהם שאלתיאל; ישיבת ח״ם דניאל טוריס; ישיבת בני גדליה אירירה ״בית יצחק״; ישיבת גבריאל אלמושנינו, ועוד אחרות שנעלמו ממני.

הנוסע שהיה פוגש בדרכו כל כך הרבה בתי כנסת, בתי מדרש, ישיבות ורחובות הנושאים שמות בתי כנסת או חכמים, היה שואל את עצמו אם באמת אינו נמצא בעיר יהודית.

״סאבאטופוליס״

כבר בליל יום שישי, כלומר אור ליום חמישי, היתה רוח השבת מתחילה לרחף על פני העיר. קבוצות יהודים היו מתאספים לקרוא את ״לימוד ליל שישי״, ואחרי זה שבים לביתם ואוכלים ארוחה (לרוב איטריות) בלי בשר כדי לעשות שינוי לכבוד שבת. הנשים היו עוסקות כבר באפיית בוייוס״, פיתות, ו״סוב׳ראדוס״ מלבד ה״פאסטיל״ וה״בוריקאס״ בבית, כי בסוף המאה התשע־עשרה עוד היו תנורים ברוב הבתים. ביום שישי בבוקר היו הקצבים, סוחרי הפירות וכו׳ מוכרים מרכולתם ליד בתי הכנסיות ״איב׳ורה״ ובפרט ״פוליה״, והמקום היה הופך לשוק הומה לדברי מאכל. ביום שישי היו מקדימים לסגור את החנויות מבעוד יום. הכל רצים להיות בביתם טרם חשכה. הכל שובת. הנמל, ה״אישטירה״, ה״סיבי״, ה״פלאסה״ ורוב ה״ג׳ארש׳י״. עוד בשנת תר״ע היתה אוניה, שהגיעה בשבת או ביום טוב, נאלצת להישאר עשרים וארבע ואף ארבעים ושמונה שעות בנמל, כי אין מי שיפרוק או יטעון משאה, כעדות יצחק בן צבי, ואלו דבריו:

> ״מי שלא ראה את סלוניקי בשבת, או ביום מועד, לא ראה יד ישראל בתקפה בגולה. עוד מערב שבת, לפני שקיעת החמה, נפסקת כל התחבורה בנמל. בבת־אחת מתחילים כל הספנים היהודים, הממלאים בסירותיהם, בדוגיותיהם ובספינותיהם את מי הנמל, לחתור אל היבשה, מכנסים מפרשיהם ואוספים את משוטיהם ומכמרותיהם וכל כלי חרמם: שבת! האניות האירופיות מוכרחות להתאים את מהלכן לשבת היהודית ולכוון את שעות בואן וצאתן לסדרי נמל סלוניקי, שלא יחולו ביום שבת או מועד יהודי. אפילו חברת האניות הרוסיות היתה מוכרחה להתחשב, על אפה ועל חמתה, בשבתם של ספני סלוניקי היהודים. יחד עם הספנים שבים למנוחתם ולנויהם הדייגים היהודים, היוצאים לבקש להם ציד ומחיה בים הגדול וחוזרים לבתיהם ליום שבת. גם הסבלים, פועלי החוף והעגלונים, שרובם ככולם מישראל, ממהרים הביתה, וכל הנמל מתכונן לקבל פני שבת״ [27].

אלפי יהודים בלווית בניהם הולכים לבתי הכנסיות ובתי המדרשות לקבל שבת מלכתא. בצאתם היה השמש או אחד ה״יחידים״ נותן למתפללים לימון או ״בשמים״ לברך עליהם ולהשלים בזה מאה ברכות. בבית הכל נקי ובהיר. כשעוברים ברחובות רואים דרך החלונות שולחנות ערוכים ונרות דולקים, שומעים איך כל בני המשפחה מזמרים ״שלום עליכם״ ואומרים הקידוש, ומאוחר יותר — את הפזמונים השונים כגון ״יום השבת אין כמוהו״, ולפעמים גם הנשים משתת־פות ושרות ״דיאה די שבת נו איי קומו איל״...

בבוקר, רבים משכימים והולכים לשמוע בקשות מפי ״פייטנים״ בבתי כנסת שונים, ואח״כ מתפללים שחרית ומוסף, חוזרים הביתה, מקדשים ואוכלים ה״פאסטיל״, עוגת גבינה מסורתית, עם קצת ״ראקי״ (מין שכר). אחרי ארוחת הבוקר מתאספים חברי ה״חברות״ השונות בכל שבת בבית אחד מהם, חוזר חלילה, קוראים תהלים, שרים פזמונים, אומרים קדיש בניגון, ועורכים ״טאנדה״ [28], כלומר מחלקים ביצה אפויה לכל חבר, ו״מוכרים״ שלוש עד חמש ביצים ב״מכירה פומבית״ כדי לשלם חלק מהוצאות ה״טאנדה״, הכל בלווית שתיית ראקי, כי ״גדולה לגימה שמקרבת הרחוקין״. ״חברות״ כאלו היו קיימות כמעט בכל שכונה.

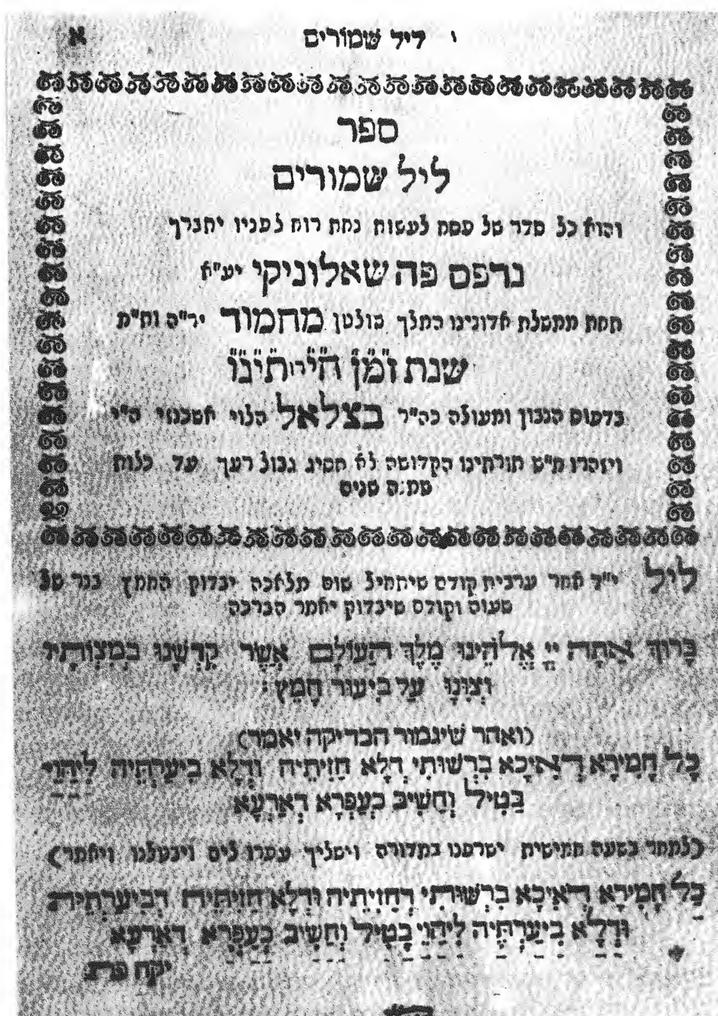
אחרים הולכים לבתי הכנסת לשמוע דרשות של כמה דרשנים מצויינים, שהמפורסם ביניהם היה אז החכם העשיר והנדיב ר׳ בכור (חיים) מאטאלון, וכן ר׳ אברהם מאטאלון, ועוד. לפני הדרוש היתה מקהלה של ״משוררים״ או ״פייטנים״ שרה בעברית ובלאדינו שיר השירים עם תרגום שני, משלי, דניאל, איוב, או ישעיה, הכל לפי העונה. אחרי הצהריים היו שוב הולכים לבתי הכנסת או לישיבות לקרוא זהר, מדרש או גמרא, עם אחד מהחכמים, כל אחד לפי ידיעותיו, עד זמן מנחה. בלילה, אחרי ההבדלה, היו עושים בכל שכונה, ״מילדאדו״ (לימוד): השכנים היו מתאספים בבית

אחד מהם לסירוגין, וקוראים בעזרת חכם הפרשה עם רש"י, קצת זהר על פרשת השבוע, שרים הקדיש, ומחלקים קפה, "לוקום" ו"ראקי". היו גם כאלו שהיו מארגנים במוצאי שבת "פאסה־טיימפו" (בילוי) עם "ג'אלגי" (תזמורת קטנה), והיו משתתפים בשירה בלאדינו, בטורקית, ולפעמים מוסיפים גם "בקשות" בעברית. ככה היו מלווים את שבת המלכה.

ראשי חדשים ומועדים

יומים לפני ראש חודש היו כמה מבעלי הבתים מזמינים חכמים ושכנים לביתם ללמוד כל הלילה זהר או גמרא. גברת הבית היתה מביאה קפה וכל מיני דברי מזונות. בבוקר השכם היו מסיימים בשירת "בקשות" לאשמורת הבוקר בניגונים יפים עד מאוד. השכנים שלא באו ל"לימוד", לא רק שלא היו מתאוננים על כי העירו אותם משנתם, אלא שהיו באים להשתתף בפיוטים. הלימוד זה היה נקרא "משמרה".

החגים היו מדגישים עוד יותר את היות שלוניקי עיר יהודית למעשה. דומה היה כאילו היהודי נמצא בירושלים בבניינה. ההכנות לפורים, למשל, היו מתחילות מיד אחרי ט"ו בשבט. החרטים (הנגרים) היו עסוקים בהכנת מאות פטישי עץ, שהאבות היו קונים לבניהם, כדי להכות על ספסל בית הכנסת בזמן הזכרת המן. בעלי מלאכה אחרים היו מייצרים תופים קטנים ("פאנדירוס") ללוות את שירת ה"קומפלאס די פורים". מוכרי ממתקים היו עושים "פ'ולאריס"[29] דמויות המן ובניו, ו"קופיטה"[30]. עוד מערב שבת זכור היו הנשים מכינות עוגות וממתקים ממינים

ליל שמורים א

ספר
ליל שמורים

נדפס פה שאלוניקי יע"א

שנת זמן חירותינו

בצלאל

ליל

ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם אשר קדשנו במצותיו וצונו על ביעור חמץ:

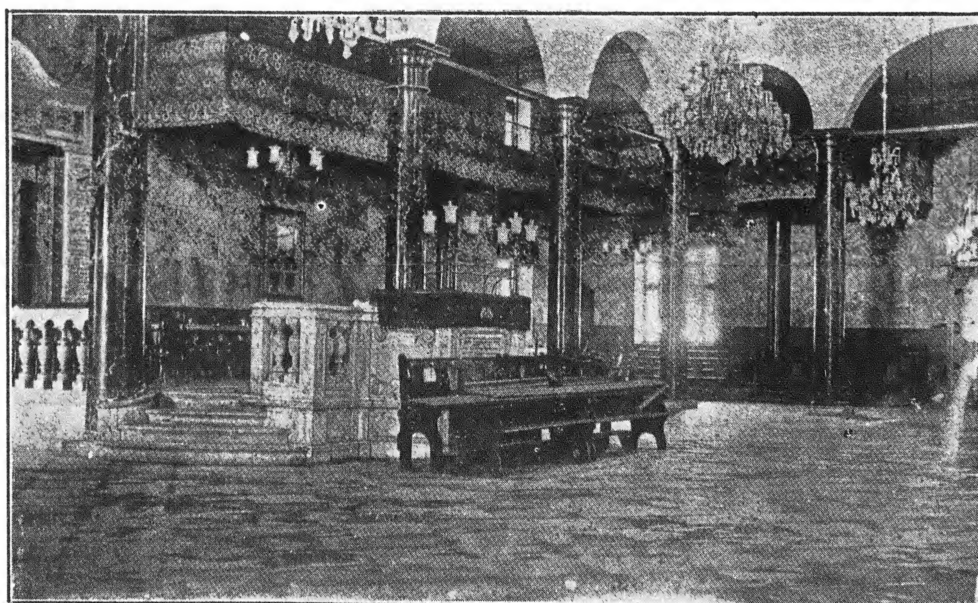
(ואחר שיגמור הבדיקה יאמר)
כל חמירא דאיכא ברשותי דלא חזיתיה ודלא ביערתיה ליהוי בטיל וחשיב כעפרא דארעא

כל חמירא דאיכא ברשותי דחזיתיה ודלא חזיתיה דביערתיה ודלא ביערתיה ליהוי בטיל וחשיב כעפרא דארעא

שונים, ובצום אסתר היו עושות את ה״אוריז׳אס די המן״ (אוזני המן). בליל פורים בסעודה שומעים בכל פינה שירי פורים ובפרט ה״קומפלאס״. אף שומר השכונה הטורקי, הוא ה״פאזב׳אן״, היה משתתף ובא לברך את היהודים, שעל רכושם הוא משגיח בלילה, ומקבל מהם מתנת פורים (״פורימליק״). בעל הבית, אפילו העני ביותר, היה קונה דבר־מה לאשתו מלבד מעות הפורים שהיה נותן לבניו. ביום פורים היו כמה יהודים עוברים בחוצות השכונה כשהם רוכבים על סוסים בגאון, לזכר מרדכי הצדיק, והילדים היו אצים רצים בשווקים וברחובות, מוליכים ומביאים משלוח מנות.

עוד לפני פורים היו כבר מתחילים לאפות המצות ל פ ס ח. לפנים, בכמה קהלים (בתי כנסת) היו תנורים מיוחדים לאפיית מצה, אך בשנת תרמ״ו, או מעט לפני כן, בנה ועד הקהילה מאפיה מרכזית גדולה למצה. באותן השנים היתה הקהילה צורכת כמאה וששים אלף אוקות של קמח למצות, שהאחים אלאטיני היו מוכרים לה בזול. היו גם מאפיות ותנורים של אנשים פרטיים, והמצה שהיו מייצרים היתה נקראת ״מצה די מאנו״, מצה עשויה ביד (ולא במכונות), או ״נומירו אונו״ (מספר אחד), כלומר שהיתה דקה מן הדקה. היו מכינים גם ״מצה די ב׳ינו״, מצה עשירה אפויה ביין מיוחד הנשמר מזמן הבציר בחותם הרבנות הראשית.

ארבעה ימים לפני פסח היו מביאים את הכלים לקהל (בית הכנסת) ושם היו מגעילים אותם. הנשים אף היו שופכות מים רותחים על הדלתות ועל כל דבר שיש בו חשש ״חמצות״. ב״כל חמירא״ (כך כינו את ערב החג) בבוקר היו הצוועניות שבעיר עוברות וקוראות ״דאלי פאן מאדונה!״ כלומר: גברת תני הלחם הנשאר. מיד אחרי ביעור החמץ ושריפתו היה כל ״יחיד״ הולך לקהלו לקבל שש מצות שמורה עבות וחרוסת לסדר. רבים היו הולכים למרחץ לטבול טבילת מצווה. בערבית, בליל פסח, היו שרים בבתי הכנסת כל ההלל בהתלהבות גדולה ובצוותא. ובבית, הבנים, אף הילדים הקטנים, משתתפים וקוראים ההגדה, בעברית ובלאדינו, וכן בשירים ״אונו קיין סאב׳י״ (אחד מי יודע), ו״איל קאב׳ריטיקו״ (חד גדיא), בלאדינו. בבוקר, אחרי התפילה, אוכלים ה״בימואילוס״ (לביבות מפתיתי מצה), והגברים עם הבנים הולכים לבקר את בני משפחתם. לפעמים היו נאספים יחד שניים או שלושה אחים נשואים עם בניהם כדי לבקר את יתר בני המשפחה יחד. הרחוב, אף היותר רחב, היה קטן מלהכיל כל כך הרבה יהודים עם ילדיהם ההולכים להנאתם ולאיטם באמצעו, כאדוני העיר; כל אחד מברך את חברו בקולי קולות בברכת ״מועדים לשמחה״ ורעהו עונה לו, מהצד השני ״חגים וזמנים לששון״. המבקרים היו מקבלים מבעלת הבית ביצה אפויה, והילדים — אגוזים וקליות. הרבה מבתי־הקפה היו מודיעים בעיתונים שהם

בית הכנסת תלמוד תורה הגדול (תר״ע).

Interior de la Kehila Talmud Tora Hagadol (1910).

מגישים בחג רק כשר לפסח [31], ובתי הקפה של היוונים היו נותנים ללקוחותיהם רק תפוז או "מצה די ב׳ינו" (מצה עשירה שנילושה ביין). בשביעי של פסח היו לומדים כל הלילה בבתי הכנסת או בבתים פרטיים, תיקון ליל שביעי של פסח, בלוויית חכם. אחרי התפילה היתה בעלת הבית נותנת למתפללים "בימואילוס פ׳ריסקוס" (לביבות טריות ממצה). במוצאי פסח היה מנהג שהילדים היו תולשים עשבים בשדות ומפזרים אותם בכל פינות הבית וזורקים עליהם מים, סימן לשפע.

בליל שבועות, כמו בליל שביעי של פסח, היו לומדים כל הלילה בבתי הכנסת ובכמה בתים פרטיים, תיקון ליל שבועות. אחרי התפילה היו אוכלים ה"סוטלאג׳י" (מחלב ואורז) וה"אינ־קייוסה" (פאשטידה של גבינה עם ביצים) ושרים ה"אזהרות" של ר׳ שלמה אבן גבירול ומגילת רות עם תרגום לאדינו. רבים מבעלי הבתים היו הולכים עם נשותיהם וטפם למעין "פיקניק" לשכונות שמחוץ לעיר, כגון "שיח סוייו", "יור באבה" או "אל מוליניקו דיל איירי", שהיו נמצאות על גבעה, כאילו יוצאים הם לקבל התורה, והיו אוכלים ושותים שם ושמחים בחגם, ואחרי האכילה היו שרים "איס ראזון די אלאב׳אר אה איל דייו אלטו אי פודירוזו" (עלינו לשבח לאל הגדול והאדיר) [32]. הטורקים היו קוראים לחג שבועות "סוט באיירמי", חג החלב. בהרבה בתי כנסת היו קוראים תהלים לכבוד דוד המלך ואחרי גמר התהלים היה אחד מהחכמים דורש על חשיבות היום.

בכל חודש אלול היו מתעתדים לקבלת הימים הנוראים. יום יום היו מאות אנשים ונשים הולכים לבית החיים ומשתטחים על קברי קרוביהם ועל קברי כמה רבנים מפורסמים. השמש היה משכים ועובר מבית לבית לקרוא בקול נעים את יחידי בית הכנסת לקום באשמורת הבוקר לסליחות. בראש השנה ויום כיפור היו בתי הכנסת ובתי המדרש קטנים מהכיל את המון האנשים, הנשים והטף. ביום ראשון של ראש השנה, אחרי תפילת מנחה, היו עור־כים תפילת התשליך ליד חוף הים מבלי להתחשב כלל בעוברים־ושבים הלא יהודים. בערב יום כיפור היו שוחטים אלפי תרנגולים ותרנגולות לכפרה (מנהג עתיק לתת העוף השחוט לעניים). אחרי הצהרים אפשר היה לראות מאות יהודים עם נרות עבים וגבוהים בידיהם הולכים לבית המדרש או לבית הכנסת להדליקו לעילוי נשמת אב, אם או קרוב אחר. הנר הזה יישאר דלוק במשך 25 שעות ויותר, ובנותר ממנו ישתמשו לברכת ההבדלה במשך כל השנה. בליל כיפור וביומו, מרבה החזן לתרגם הסליחות והפיוטים ללאדינו, כדי שכל הקהל, כולל הנשים, יבינו וישתתפו בתפילה. אלקן אדלר בביקורו בעיר בכיפור תרמ"ט (1898) כתב על כך: "כמות הלאדינו בתוך התפילה הוא מפליא. רוב התחינות, הוידויים והסליחות נאמרו בשפה המקומית" [33].

מיד אחרי כיפור היו מתחילים לבנות את הסוכה. יהודי שלא היתה לו חצר היה בונה סוכתו בשוק, ברשות הרבים, על יד כותל ביתו. המפקח הטורקי, ה"טיפטיש", יודע שזאת דירת עראי, רק לסוכות ולא יותר, ולא היה מקפיד [34]. בשמחת תורה היו חתני התורה עוברים ברחובות עם קהל אנשים המלווה אותם לביתם. הואיל ובאותן השנים היו כמאה ושלושים בתי כנסת ובתי מדרש בעיר, נקל לתאר מה רב היה המון העם המלווים 130 זוגות של חתנים לביתם, בלווית אלפי ילדים או בחורים המקניטים את הזקנים בבטאם בקול רם את הכינוי הלועזי של הקהל שאליו היו שייכים [35]. על שמחת תורה של שלוניקי אפשר לומר: כל מי שלא ראה שמחת תורה בשלוניקי באותן השנים, לא ראה שמחת חתני תורה מימיו.

"אלמוסאמה" ומנהגי חתונה

מנהג עתיק היה בעיר לערוך חגיגת "אלמוסאמה" [36] לכלה במוצאי שבת שלפני יום חתונתה. חברותיה היו באות לביתה ושרות לכבודה רומאנסות ושירים מיוחדים בלאדינו, שנמסרו מדור לדור. לא היתה לגברים רשות להשתתף בחגיגה הזאת, שהיתה אולי היותר עתיקה בחיי היהודים בשלוניקי. לדעתי היא נמסרה מדור לדור עוד מזמן שלטון הערבים בספרד, והובאה לשלוניקי מגרנאדה או מאנדאלוזיה. כן היה מנהג שאבי החתן היה נותן לכלה, "פור ביזאדורה די מאנו" (לרגל נשיקת ידו לאות כבוד) את החפצים הבאים: מראה, קופסה של כסף לשים בתוכה הסבון, מזלג, "טאסה" (מין קערה עמוקה מנחושת לערות מים על הגוף), כיס (ארנק קטן עשוי חוטי כסף מעשה ידי אמן; הצנועים היו נותנים ארנק ממשי) ו"אוזלוק" של נחושת. ביום הטבילה היתה משפחת הכלה שוכרת את כל בית המרחץ. המחותנות היו מזמינות כמה ידידות לבוא לבית המרחץ להשתתף בשמחתן, וגם הן היו מתרחצות שם באותה הזדמנות, נשים מנגנות היו מנעימות בכלי נגינה, וכולן יחד היו שרות רומאנסות ושירים בלאדינו, מיוחדים לפרק היום. הרבנים,

לעיתים קרובות, הגבילו את הטקסים בבית המרחץ ואסרו לנשים לשתות שם "בוזה" (משקה של תירס). הדיינים היו משגיחים שמקוואות הטהרה שבכל שבעה בתי המרחץ שבעיר יהיו מתוקנים על פי הדין. הטורקי, או האלבאני, חוכר בית המרחץ, היה משתף פעולה ונזהר לעשות הכל בסדר לפי הוראת החכם המשגיח.

שלושה ימים לפני החופה היו באים שני שמאים מקצועיים ומומחים מטעם הרבנות הראשית, שהיו שמים ומעריכים כל דבר שהיתה הכלה מביאה לחתן, מחוט ועד שרוך נעל, רהיטים, כסתות, מלבושים, כלי בית, תכשיטים וכו' וכו'. את סכום ההערכה היו רושמים בכתובה לזכות הכלה. הערכה זאת היתה נקראת "פריסייאדו". השמאים של אותן השנים ועד חורבן הקהילה ע"י הגרמנים, היו: ר' משה יהודה חסיד, ר' שאול אמארילייו, ואחריהם — ר' יוסף כהן, ר' רפאל יעקב חביב ויעקב יצחק חסיד. ה"ג'אלגיג'יס", המנגנים, היו מנגנים בבית הכלה לפני ה"פריסייאדו" ואחריו. ביום החתונה היו מרכבות פתוחות עוברות ברחובות העיר ועליהן תזמורת ה"ג'אלגיג'יס", המחותנות, וקצת מהכסתות או הנדן ("אשוגאר") שהכלה הביאה לחתונה, שכל העם יראו וישמחו; ואיש אינו מתחשב בכלל ב"מה יאמרו הגויים".

Mujer Judia. אישה יהודיה.

ריפובליקה יהודית

לרב הראשי ול"קונסיליו" (ועד הקהילה), שאז היה בן י"ח יועצים, היתה רשות מטעם השררה להטיל מס על היהודים. הרב היה להלכה ולמעשה הסמכות העליונה, ראש הקהילה. אם ועד הקהילה התפטר, היה הנשיא מוסר ההתפטרות לרב הראשי, ועליו היה למצוא אנשים אחרים במקומם. מועצת הקהילה (האסיפה הכללית) היתה מורכבת ממאה חברים: 18 אנשי ועד הקהילה, הרב הראשי, ועוד 81 נבחרים. אחרי שנת תרע"ב (1912) היתה מועצת הקהילה בת שבעים איש והרב הראשי בכלל זה, ומספר חברי ועד הקהילה — י"ב.

זכות הבחירה היתה רק לאלו ששילמו "פיג'ה" (מס ישיר לקהילה) [37]. מספר ה"פיג'ירוס" הלך וגדל ברבות הזמן. בכל שנה היו בוחרים ב־9 (מתוך 18) יועצים. באופן זה יכול ועד הקהילה להמשיך במהלך העניינים עם חלק מהיועצים שכיהנו בשנה הקודמת.

בשנות תרנ"ז, תרנ"ח, ותרנ"ט היו הכנסות הקהילה: בגרושים: 246,136, 322,862, 306,445; וההוצאות: 343,662, 366,265, 354,500. היה איפוא גרעון של 97,526, 43,403, 48,054 גרוש בהתאם [38]. סעיף ההכנסה הגדולה ביותר היה ה"פיג'ה", וסעיפי ההוצאה הגדולים ביותר היו ה"קאביסאז'י" (מס לממשלה בשביל היהודים נתיני טורקיה, שבשנת תרס"ו, למשל, עלה ל־50,567 גרושים) [39], והשתתפות הקהילה בשכר דירה לעניים. ההכנסה מה"גאבילה" של הבשר היתה מוקדשת לבית ספר תלמוד תורה הגדול.

שלושים בתי הכנסת העתיקים (הקהלים) ועשרות ה"חברות", היו מטפלים אף הם בצרכי העניים, היתומים והאלמנות, שהיוו כשבעים אחוז מכלל אוכלוסי הקהילה.

הרב הראשי היה ראש "הריפובליקה היהודית" הזאת המאושר ע"י הממשלה, ככל באי כח הממשלות והדתות האחרות בעיר.

אפשר להגיד שמזמן גירוש ספרד עד כיבוש העיר ע"י היוונים, היתה שלוניקי עיר יהודית אוטונומית במלוא מובן המילה. אין להתפלא אם הסופר הנוצרי, אלכסנדר קליינד, כתב את הדברים האלו:

"אילו יהודי הייתי וגרתי בצפון אירופה... כי אז הייתי מעניק לעצמי, בכל שנה, נסיעה לסלוניקו, כמי שמזדרז פעם בפעם לעדן את בשרו באמבטיה חמה ומזככת... מימי לא חזיתי אנשים יותר יפים מיהודים אלה אשר ראיתי בסלוניקו... ויש להם רגש של כבוד עצמי... ביהודי סלוניקי אנו מוצאים שוב את הכח הבלתי מנוצח" [40].

ד"ר אלפריד שטראוס, גיאוגראף וחוקר חיי עמים, שביקר בשלוניקי בימי רבנותו של ר' יעקב קוב'ו, כתב אף הוא:

"בכל פעם שיש לי הזדמנות להתעכב בשלוניקי אני מתמלא הערצה בראותי את היהודים הספרדים על יפי תארם ועל התמדתם לשמור מסורת אבותם. כשעוברים לפני האנשים החזקים האלה, בעלי הגוף הזקוף, הקומה הגבוהה, המראה הנעים, הראש המכוסה ב"פיס" (תרבוש), עם הזקן הפטריארכלי, נדמה לי שדמויות תנ"כיות קמו לתחיה. בין שמונים אלף היהודים לא מצאתי יהודי אחד שהוא משונה התאר. אף הסבל המוביל על

גבו משא עצום, יש לו חיצוניות נעימה, מלאה אצילות כבן דתו היותר עשיר בעיר...
היהודי השלוניקאי אינו בררן בקשר לעבודה כאשר הוא צריך לפרנס את משפחתו" [41].

עדות אלפרד שטראוס, בנוגע ליהודי שלוניקי ומלאכתם, מאושרת ע״י מה שכתב יוסף עוזיאל עליהם. אכן היהודים היו פעילים בכל הענפים, "מבאנקיר עד סבל, מסוחר עד מנקי תעלות־שופכין, מרופא עד פושט נבלות, מבעלי טחנות עד אוספי סמרטוטים, מסוחר יערות עד חוטבי־עצים, מבעלי מלאכה עד חמרים, מפקידי בנק... עד דייגים, מאינדוסטריאלים עד סתם פועלים, מעורכי דין עד מנקי ארובות עשן" [42], ואפשר להוסיף: מסוכני חברות ביטוח עד מכבי אש, מבעלי מניות לחברת המים עד שואבי מים, מטווי חוטים עד תופרות וחייטים, מטווי משי עד רוקמות, מ"מוכתרים" ושוטרים עד מדליקי פנסי הנפט ברחובות, וכו׳ וכו׳.

באותן השנים היו כעשרת אלפים פועלים ופועלות יהודים עובדים בבתי החרושת לטבק, מלבד הפועלים והפועלות הרבים במטוויות סאיאס, חסיד, טוריס, מודיאנו, וכן בבתי חרושת לסבון, לאריגים, לדברי סריגה, לעיבוד עורות, ביח״ר לרהיטים של שמואל מודיאנו ושאלתיאל צדוק, בתי חרושת לנייר לסיגריות, ועוד.

כל אלה יחד בנו את שלוניקי ועשו אותה עיר של יהודים. השתתפות היהודים בבניינה של העיר נמשכה עד כיבושה ע״י היוונים. בשנת תר״ע (1910) הצהיר ממלא מקום המושל בשלוניקי: "שלוניקי היא יחידה בין ערי הקיסרות אשר כה פורח בה המסחר. העיר הזאת היא יצירה יהודית. העיר הזאת תופסת את המקום הגבוה ביותר בין יתר ערי טורקיה בגלל הכישרון והיזמה של היהודים" [43].

באביב תרס״ד (1904) ביקר מוריץ ואגנוורט בשלוניקי ונשאר בה שישה חודשים. הננו מוסר בזה תמצית זכרונותיו: "...היהודי בשלוניקי הוא טיפוס מזרחי... נשאר יהודי... תשעים אחוז הם עניים... הנשים מדברות יותר טוב בספרדית מאשר האנשים... העיר שייכת ליהודים. השוק הוא כמעט כולו יהודי ורוב ה׳ווילות׳ שייכות להם. אולם לא בווילות ולא במשפחות [העשירות] אלאטיני ומודיאנו מצויים החיים היהודיים. היהדות מצויה בשכונות, בתוך העיר, בבתי הכנסת הצנועים בחיצוניותם... רוב היהודים אינם יודעים על הציונות [44]. הם לא ימצאו בירושלים יותר חרות מזאת שיש להם פה". בכל זאת הוא משבח את אגודת "קדימה" על פעולתה להפצת השפה העברית, וממשיך: "יהודים אלה הם בעלי גוף (zwaargebowde); בעלי כתפיים רחבות (breedge-schouderde), שחרחרים, בעלי זקן כאבות הקדמונים, מין יפה של אנשים, בעלי מראה אצילי, בעלי הכרה, אולם הם מדברים בקולי קולות, רבים ומתקוטטים ואף שולפים סכינים... הנשים הן יפות, עיניהן שחורות ורכות... רובם סובלים מתת־תזונה. הם מרבים לאכול לחם ודגים מטוג־נים, והרבה ביצים... הרבה ילדים מתים, עובדים קשה... אך אין להם השכלה [אירופית], אם כי חלק גדול מהם יודעים קרוא וכתוב. בבית הספר תלמוד תורה יש 1200 תלמידים ובעוד שני בתי ספר 200 תלמידים בכל אחד [ת״ת קאלאמארייה ובארון הירש]... בבית ספר כי״ח 400 תלמידים. [בבתי ספר ת״ת] מעניקים כאלף ׳כפתנים׳ לילדים... וכן 65,000 קילו מצה לעניים... הילדים אינם סובלים ממחלות עינים... אם רק תעבורנה השנים הראשונות המסוכנות, יהיו הילדים לאנשים חזקים מאוד ובריאים... הזקנים ממשיכים לעבוד עד סוף ימיהם".

הוא הציע, בתנאי שיהודי שלוניקי ימצאו את הכסף הדרוש, להקים בעיר מרכז תרבותי עם אוניברסיטה יהודית. לדעתו הרבנים והחכמים חיים עדיין לפי מנהגי העבר. הוא מספר כי בתי הקפה משתמשים בפסח בכלים מיוחדים לפסח. החכמים אמנם משגיחים שהיהודים יסגרו חנויו־תיהם בערב שבת מבעוד יום, והיהודים אינם נושאים כסף בשבת, אולם למרות זאת בתי הקפה מלאים בהם ביום זה. הם משחקים בקלפים ורבים בשל "מיטאליק" (פרוטה) שישלמוה או יגבוה אחרי שבת. כולם שובתים בשבת. הנשים מדרבנות את בעליהן שילכו לבית הכנסת להתפלל. העשירים נושאים נשים מפאריס, לונדון או ברלין" [45].

יסוד "בית יוסף"

בד בבד עם דאגתם לעשות חיל, להקים חרושת ולהרחיב את המסחר, דאגו יהודי שלוניקי גם לכלל והעשירו את קרן הקהילה. בימי רבנותו של רבי יעקב קוב׳ו נבנו השכונות בארון הירש וקאלאמאריה. שבעה בתי הכנסת שנשרפו בשנים תר״ן, וביניהם בית הכנסת איטליה־ישן המפואר, נבנו — או הוחל בבנייתם — מחדש. נבנה שוב בית כנסת "קייאנה" (שמו של הרב קוב׳ו היה

חקוק בפתח הכניסה), כן נבנה בית כנסת חדש בשם "בית אל" ע"י תורם אלמוני ו"בית שאול", בית הכנסת המפואר ב"קאמפאנייאס", ע"י האלמנה סיניורה פ'אקימה מודיאנו על שם בעלה. כמה עשירים בנו מכספם בתי מדרש בשכונות החדשות, כגון: מדרש ח"ם שבתי חסיד[46], מדרש ח"ם עובדיה ברודו, מדרש אסתר די יצחק קאראסו, ועוד. בימיו שוכללה המאפיה הגדולה לאפיית מצות לפסח, ונבנה ה"פאסאז' אוריינטאל" במרכז המסחרי, בשנת תרנ"ח. לדרישת הרב קוב'ו, קנה ועד הקהילה את הבית המפואר של ד"ר מואיז מזרחי בשביל משרדי הקהילה, הרבנות הראשית ודירה לרב הראשי. בניגוד לרבנים אחרים, העלה הרב קוב'ו קצת את ה"גאבילה" על הבשר ומההכנסה הזאת קנה חנויות בשוק היהודים, שהכנסתן היתה קודש לטובת בתי הספר של תלמוד תורה.

הרב קוב'ו יסד את בית המדרש לרבנים "בית יוסף" מעזבון יוסף ן' שושן ואשתו רחל, שבוגריו נתמנו אח"כ כרבנים ומורים לא רק בשלוניקי כי אם גם בקהילות רבות ביוון ואף באירופה. הוא כתב איגרת וביקש תמיכת האליאנס בפאריס לבית מדרש לרבנים זה, אך כנראה לא נענה בחיוב. הואיל ומכתבים כאלו הם יקרי המציאות, הנני מוסר להלן את נוסח המכתב הזה שהרב קוב'ו כתב לנשיא כי"ח:

כוללות עיר סאלוניקו יע"א קאיימאקאמליק דיל חכם באשיליק בה"י 24 ג'ינאיו 1895	Grand Rabbinat de la Communauté Israélite Salonique

שלו'[ם] וישע רב, לאור נערב, חמדת הלבבות ראש הועד מאליאנסה ישראליתה אוניבירסאלה יכ"ץ [יכון צדק] אשר בעיר הבירה פאריס יע"א, צורו יהיה מגינו ועזרו כיר"א [כן יהי רצון אמן].

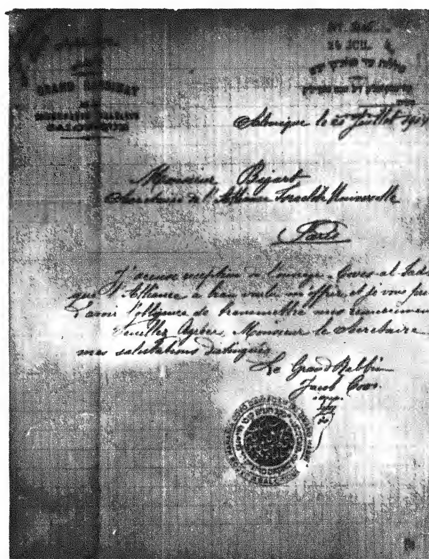
אדון יקר ומאד נעלה

היום היא שיחתי להודיע להדרת כבודו את המפעל היקר אשר התחיל להפיץ אורו בקרב מחנינו זה, בימים האלו ובזמן הזה, הנה מימים ימימה נכספה וגם כלתה נפשינו ליסד בית ספר תורני הנקר'[א] "איסקולה ראביניקה" אשר היא נחוצה מאד לכללות עדתינו וכאשר החלו לעשות גם באיזה מקומות ממשלת תוגרמה יר"ה [ירום הודה] ולא היינו יכולים להפיק מחשבתינו לפועל על רוב ההוצאות הצריכות להגיע למטרה הלז, וביחוד המקום המוכשר לתכלית המבוקש. ואולם מקרוב רוח ה' נוססה בקרב לב המנוח כה"ר יוסף בן שושן נ"ע [נוחו עדן] ואשתו מ'[רת] רחל ת"מ [תבורך מנשים] להקדיש קרקע עולם ולבנותו על הוצאותיהם לצורך בית הספר הנזכר. ותעלוזנה כיליותינו כי מעתה בעזר העוזר ניגע בכל כחינו כדי ליסד ולכונן הבית ספר הנז'[כר] וראינו כי צריך בכל שנה הוצאה קרוב לחמשה אלף פ'ראנקי'[ם], הן להחזיק בידי הבחורי' חמד אשר יקדישו עתותיהם לכך והן לשכר הסופרים והמורים כי מלבד לימוד התלמוד הקדוש ופירושיו, צריך ללוות עמו גם לימוד משאר לשונות הנחוץ מאד לזה. ואנחנו מצדינו עשינו ככל אשר בכחינו להמציא כמו שני אלפים פ'ראנקים לשנה מכוללות עדתינו הגם כי כוללות עדת ישורון מפה הנם בדוחק עצום מרוב העניים והדלים הנמצאים פה וכמה חולים הנתמכים מהוצאות הכוללות, עם כל זה מרוב השמחה כי מאת ה' היתה ליסד בית ספר כזה במכון שבתינו אזרנו חיל לסבול את עול הסך הנזכר כדי להפיק מזמותינו לאור. האמנם אין הקומץ משביע ועדין לא נושענו לבקש מנוח כדי להתחיל במצוה הלזו מפחדינו ח"ו [חס ושלום] כי לחסרון הכסף הצריך תתבטל מלאכת הקדש הנז'[כרת].

אשר על כן היות כי ידענו נאמנה כי כל ישעם וחפצם לרומם ולהקים דגל עדתינו ותרתינו ובפרט לכונן בית ספר כזה, הרהבתי בנפשי עז להפיל תחנתי לפני הדרת יקר תפארת "חברת כל ישראל חברים" כי המה בצדקתם יעשו להחזיק בידינו ולהריק לנו מגשמי נדבתם בכסף מלא בסך מסויים לשנה, באופן שנוכל להתמיד במצוה הלזו ולעשות פרי למעלה ראש, בטחנו בחסדם וביושר לבבם שכה יוסיפו לאמץ את לבבינו. ולא יהיה כל יגיעינו לריק, ובראשון נזכה לחזות בנועם תשובתם היקרה, ובעל הגמול ישלם להם כפעלם. באמת אמרו אין המצוה נקראת אלא על שם גומרה[47], הלא כה דברי החו"פ

מכתב ר' יעקב קוב'ו לחברת כי"ח בפאריס.

Lettra de Rebi Yaacov Covo a la Alliança de Paris.

Monsieur Bigart

Paris

Le Grand Rabbin
Jacob Covo

[החותם פה] לאהבת ה׳ ותורתו מוקירו ומכבדו כערכו הרם והנשא דשו״ט [דורש שלומו וטובתו] ברוב עוז וש״א [ושלום אמן].

אנכי רועה צאן קדשים מפה העירה שאלוניקי יע״א [ישמרה עליון אמן]

הצעיר יעקב חנניא קוב׳ו ס״ט [סופי טוב] [48].

הוועד מפאריס ענה לרב קוב׳ו שמוטב שישלחו משלוניקי שני בחורים לבית המדרש לרבנים באדריאנופלי במקום להקים מוסד כזה בעיר. הרב כתב להם שהאבות אינם מעוניינים להוציא כסף בעד זה, והקהילה אינה יכולה להוציא 1450 פ׳ראנק לשנה רק בשביל שני תלמידים. ברם למרות התנכרות כי״ח והקשיים החמריים הצליח הרב קוב׳ו למצוא את התקציב הדרוש ובית המדרש לרבנים נפתח בהתחלת שנת תרנ״ז.

נבנו אז גם בתי ספר חדשים בקאלאמאריה ובשכונת בארון הירש, מלבד בתי הספר ה״פופו־לאריים״ והמקצועיים בהנהלת הכי״ח. כן נבנה בניין המרפאה של ביקור חולים ב״מיידאן די לוביל״, שנחנך בשנת תר״ס (1900). בבעלות המרפאה היו חנויות אחדות, שההכנסות מהן עזרו מאוד למלא הוצאות ביקור חולים [49]. הוקמו אז גם מרפאות בשכונות בארון הירש וקאלאמאריה, אף הן בהנהלת ביקור חולים [50]. זמן מועט אחרי מותו של ר׳ יעקב קוב׳ו נבנה ה״ג׳ידיד חאן״ במרכז המסחרי, שהיה אחד מהבניינים המעטים החשובים שלא נשרף בשנת תרע״ז. גם קרנות ה״חברות״ השונות הלכו וגדלו, בפרט קרן קופת חברת ״עץ החיים״. ועל כל אלה עלו — בפארו וגדלו — בניין בית הכנסת של תלמוד תורה הגדול, ובחשיבותו — בית החולים הירש, מפעלי הכותרת של תקופה נהדרת זו.

בניין בית הכנסת תלמוד תורה הגדול

בב׳ לחודש אב תרנ״ח (1898) נשרף הבניין, שהרבנים הזקנים קראו לו ״חברת תלמוד תורה״, כלומר בית הכנסת והבתים שהיו לפנים מרכז הקהילה. הרב קוב׳ו ור׳ שמואל שמחה מחותנו [51] מינו ועדה לבנייתו מחדש. כל בעל בעמיו היה צריך לתרום חצי לירה, וכל אגודה של בעלי מלאכה (״איזנאפ׳יס״) התחייבה לגבות הכסף מחבריה. מגבית זו הכניסה 1100 לירות. בכ״ג באב תרנ״ט ירו את אבן הפינה בצירוף קלף שבו סופר על שריפת תרנ״ח, ונרשמו מלכותו של שולטן חאמיד ורבנותו של הרב קוב׳ו, ותאריך היום. אולם קשה מאוד היה למצוא את הכסף הדרוש להשלמת הבניין כי באותו זמן עצמו היה ד״ר מואיז מזרחי דורש כסף לבניין בית החולים.

ר׳ שמואל שמחה עבד בכל כחו. לדאבון לב אנשי הוועד הוא נפטר בלא עיתו בחודש שבט תרס״ב, ולמרבה הצער נפטר אז גם עסקן חשוב אחר, יצחקוג׳ו מודיאנו.

בכל אופן העבודה נמשכה ונעשו פעולות שונות: חברי הוועד הפיצו הגרלה של חמישים אלף גרוש. בארון אדמונד די רוטשילד ואשתו, בעוברם דרך שלוניקי, נדבו עשרת אלפים פ׳ראנק למטרה זאת. אין ספק שגבירים רבים תרמו אף הם בלי שישאר זכר לכך. ידוע לי כי אלמנת אלפ׳רידו אלאטיני תרמה אלף פ׳ראנק, אלמנת ד״ר ז׳אק פאשה — עשרים וחמש לירות זהב, סיניורה פ׳אקימה, אלמנת שאול מודיאנו — אלף פ׳ראנק, (שלושתן לזכר בעליהן), לבניית ההיכל (ארון הקודש) וקישוטו. האחים שלמה ושמואל בני שבתי חסיד תרמו ששים לירות זהב, לזכר אביהם, להקמת התיבה.

סוף סוף אחרי למעלה משש שנים של עבודה מסורה הצליחו להשלים הבניין. אורכו של בניין בית הכנסת היה 38 מטרים, רחבו 24, גבהו — 14. בסה״כ 1600 מטרים מרובעים של בניין. בסביבתו היו משרד הרבנות הראשית, משרד הקהילה, בתי הספר של תלמוד תורה, חמישה בתי כנסת (קהלים): אשכנז, מוגראבים, קאטאלאן־ישן, יחייא וסיציליה־ישן. הבניין עלה 4,500 לירות זהב, בלי המגרש וחצר הכניסה. היה זה ממש בית מקדש קטן ליהודי העיר.

בית הכנסת נחנך בפאר והדר בג׳ בטבת תרס״ה (11 דצמבר 1904). הדיקוראטור אליאטו נח קישט את המקום במיוחד לכבוד המאורע, ויותר מאלף וחמש מאות איש היו נוכחים בחגיגה [52]. ברגע שנכנס הרב קוב׳ו פצחו תלמידי החכמים הצעירים בשיר מיוחד שחובר לכבוד היום, התזמו־רת של כי״ח ניגנה קטעי מוסיקה לסירוגין לפי התכנית, ומקהלה של תלמידים שרה שיר שכתב דניאל שונינה. חמישה־עשר ספרי תורה, מהם עתיקים מאוד, שהיו מונחים, בזמן הבנייה, בבית הכנסת קאטאלאן־ישן, ליד תלמוד תורה הגדול, הוצאו בטקס מרשים משם ונמסרו מידי יוסף שאל־

תיאל, גזבר קאטאלאן־ישן, לידי חמישה־עשר רבנים, גדולים בחוכמה ובמניין, וביניהם הדיינים ר׳ יצחק חזן, ר׳ בנבנשתי שמואל ור׳ יוסף מולכו. בראש התהלוכה משם לבית הכנסת החדש צעדה תזמורת מנגנים (״ג׳אלגיג׳יס״) והרבנים עם כמה חכמים שנלוו אליהם, שרו בדרכם, בסדר מצויין, ״שאו שערים״ ויתר פזמוני שמחת תורה. הדיינים והרבנים מסרו את ספרי התורה בפתח בית הכנסת החדש — לידי הגבירים, שמנה וסלתה של קהילת שלוניקי, אוגו אלאטיני, שמואל שאול מודיאנו, עמנואל שלם, מואיז מורפורגו, שלמה שבתי חסיד, שמואל דניאל מודיאנו, ביניקו שאלתיאל, אליהו מ׳ אאיליון, שלמה יעקב חסיד, יעקב יצחק קאזיס, יעקב דוד בנבנשתי, אברהם עמאר, דניאל גאטיניו, וח׳ שלמה שלם. יצחק יעקב פ׳לורינטין התכבד במסירת מפתח ההיכל (ארון הקודש) לר׳ יעקב קוב׳ו. הרב קוב׳ו נאם על חשיבות היום, והביע צער על פטירתם של הרב שמואל שמחה והגביר יצחקוג׳ו יהודה מודיאנו שהיו מעמודי התווך של ועד הבניין. הוא שיבח את העסקנים הנדיבים, וביניהם גם את בארון אדמונד די רוטשילד ואשתו, על תרומותיהם לבניין בית הכנסת. אחריו דיבר יעקב שאול מודיאנו, נשיא ועד הקהילה, שציין בנאומו את מסי־רות הרב הראשי בקשר להשלמת המפעל הגדול הזה. כן שיבח את חיים יוסף סאיאס, יצחק יעקב פ׳לורנטין, חנניה (בנו של הרב) קוב׳ו וחננאל יעקב צדוק, על פעולתם. בגומרו שר החזן המהולל יצחק יעקב עוזיאל את הברכה ״הנותן תשועה למלכים״ לכבוד שולטן חאמיד והתזמורת ניגנה את ה״חאמידיאי״, הוא הימנון השולטן.

כאות הוקרה למשתדלים נחקקו שמות אנשי ועד הבניין על התיבה שהיתה בנויה משיש, והם: ח״ר שמואל שמחה נ״ע, סיניורים: אשר משה טיאנו, בכור יצחק מאטאלון, ויקטור דוד שאקי, חננאל יעקב צדוק, חיים אליהו פנחס, יעקב משה פ׳לורינטין, יצחק אברהם יקואל, יצחק יהודה בוטון, יוסף משה ן׳ שושן, ליאון שמואל יהודה, מירקאדו חנן יהושע, עמנואל חיים עובדיה, פאג׳ינו יצחק מודיאנו, שלמה שמואל סאפורטה, שמואל יהודה ן׳ שושן ושמואל שבתי חסיד.

בני משפחת אמאראג׳י, שהמשיכו את מסורת משפחתם מאז המאה השבע־עשרה, בנו מכספם בחצר המוסד מאגר מים עם ברזים ומוצאי מים, הכל עשוי שיש אומנותי.

בבית הכנסת הזה היו מתפללים כל יהודי העיר על כל צרה שלא תבוא, ולשם היו מביאים את הארונות של הרבנים הגדולים והדיינים להספידם.

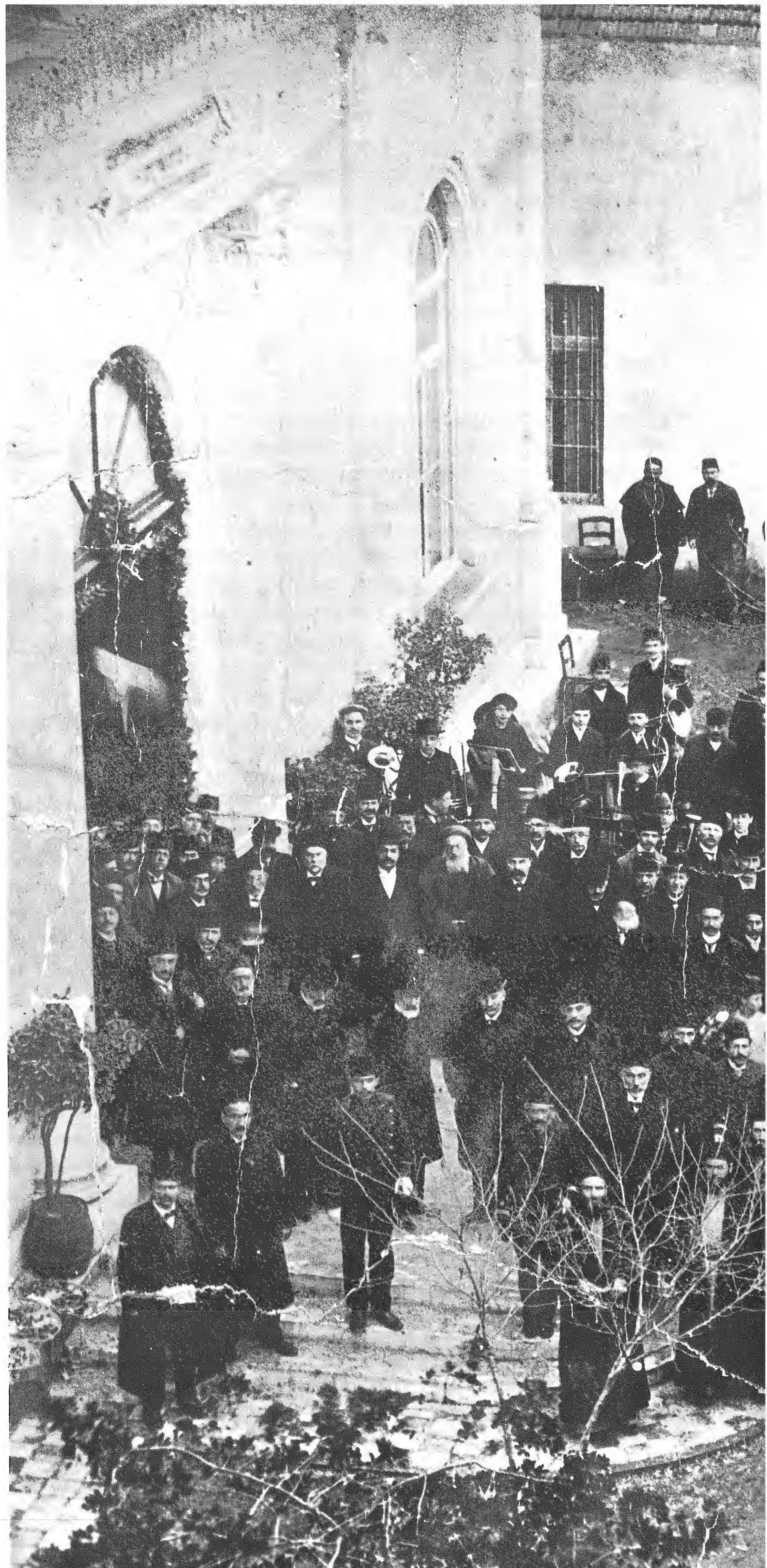
בית הכנסת תלמוד תורה הגדול היה פאר הקהילה, אחד מהיפים בטורקיה. עליו ועל בית הכנסת איטליה־ישן, כתב ד״ר יוסף קלוזנר: ״בקרנו [בניסן תרע״ב] גם כן את שני בתי כנסיות היותר גדולים והיותר יפים שבסאלוניקי. הדרת קודש שוררת בהם. רחבות נפלאה יש כאן, למרות העמודים המרובים, מפני שהעמודים אינם עומדים צפופים כל כך. הסדר משונה הוא מזה שבבתי־הכנסיות האשכנזיים, ושנוי זה הוא שנוי לשבח: יותר מזרחיות יש בו ויותר מקוריות. ההדור הוא פחות מזה שבבתי־התפלה המתוקנים של יהודי אירופה, ואף על פי כן היופי הוא יותר מרובה. יש קדושה בפשטות זו, ובחרדת־קודש עמדתי בבתים הגדולים והקדושים הללו של בני־בניהם של הרמב״ם ור׳ יהודה הלוי״[53]. בית הכנסת המפואר הזה של תלמוד תורה היה אף הוא למאכולת אש בשריפה הגדולה של שנת תרע״ז.

בית החולים הירש

בגלל העדר בית חולים בעיר מתו הרבה יהודים קודם זמנם. ד״ר מואיז מזרחי הראה לדעת לגבירים כי יש הכרח לאוכלוסין של שבעים עד שמונים אלף נפש להחזיק בבית חולים מיוחד להם. הוא התמסר בכל כחו להגשמת המפעל הגדול הזה. אליו נלוו ר׳ שמואל שמחה, ד״ר ז׳אק פאשה וד״ר הנריקו פירירה. זה האחרון אף נדב 80,993 גרוש למטרה זאת. משפחת אלאטיני תרמה 99,831 גרוש, משפחת הרופא מזרחי — 70,000, הבארונית אדמונד די רוטשילד — 43,575 פ׳ראנק, והברונית קלארה די הירש ציוותה בירושתה מיליון פ׳ראנק לבית החולים. היורשים סירבו לקיים את הצוואה, וכמעט שהעניין הגיע לערכאות. בסופו של דבר נתקבלו רק מאתיים אלף פ׳ראנק שהבארונית שמה עוד בחייה בבנק אחד בפאריס בתור פרעון ראשון.

הואיל והמפעל היה באמת ענקי, החליט ועד הקהילה, בהשתתפות הרב קוב׳ו, להעלות קצת את מס ה״פיג׳ה״ ולהקדיש רביע ההכנסה לקרן בית החולים. מצידו ידע ד״ר מואיז מזרחי להוציא כסף אף מהגבירים הכי קמצנים. אחרי ט״ו שנים של עבודה מסורה הוא הצליח לבנות בית חולים בן ארבעים מיטות לעניים ועוד מספר מיטות בשביל בעלי אמצעים. בית החולים נחנך בקיץ

טקס חנוכת בית הכנסת של תלמוד תורה הגדול
בהשתתפות רבני שלוניקי ונכבדיה
ג׳ בטבת תרס״ה.

Ceremonia del estrenamiento de la kehila Talmud Tora Hagadol. 11/12/1904.

שורה ראשונה מימין לשמאל: (ליד הגדר) ר׳ יעקב חגואל, אח״כ מזכיר בית הדין; (בפרופיל) ר׳ משה חסיד, ״אפריסייאדור״; (?); (?); ח״ם חיים לזר, מורה לציור; ר׳ דניאל ציון, בן ר׳ שלמה ציון, אח״כ רב בסופיה, עלה לארץ; (מרכיב משקפיים) ר׳ יהודה פרחיה, עלה לארץ; ר׳ גבריאל מונינה, חכם וחזן בת״ת הגדול לפני שריפת תרע״ז; ר׳ משה קאראסו, בן ר׳ יוסף קאראסו המוהל; ר׳ יעקב שמואל, חכם, מוכר ספרים ובעל ישיבה; (?).

שורה שניה: ר׳ מרדכי ברודו; ר׳ בן חסון; ח״ס אברהם אשכנזי, חזן; (?); ר׳ דניאל טו־ריס; (?); ר׳ אליהו פ׳ראנסיס; (?).

שורה שלישית: (בעל הזקן הלבן) ח״ם אליהו ברוך (אביו של ברוך בן יעקב); ר׳ אברהם מיג׳י, סופר סת״ם; (?); ר׳ יצחק ברודו, אח״כ מזכיר בית הדין; (?); (?).

שורה רביעית: ר׳ שאול אמאריאו; ילד; יצחק עוזיאל, פייטן; (?); (?).

שורה חמישית: (הראשון הנראה עם ספר תורה) ר׳ יוסף קאראסו, מוהל; ר׳ יוסף ג׳אחון (או ר׳ יוסף פרץ ?), ר׳ אלעזר חסיד; (?); (מוסתר קצת ע״י ספר התורה) ר׳ אברהם ברכה, ראש השוחטים; ר׳ שאול מולכו, מוהל; (?); ר׳ שלמה סאלמונה; ר׳ בן־סאנג׳י (?); ר׳ יצחק חננאל חסיד (״איל רויו״); ר׳ יעקב בוטון; (?); ר׳ בנבנישתי שמואל, אב בית דין; (?); (?).

שורה שישית: (?); (?); (?); (בעל התרבוש) ח״ס אליהו חסון; ר׳ שלמה ציון, אח״כ דיין; ר׳ חיים מנשה; אברהם בז׳ה; (מאחורי הילד) יעקבאג׳י עוזיאל (שמש ר׳ יעקב קובו ור׳ יעקב מאיר).

שורה שביעית: (מאחורי ר׳ אליהו חסון מימין) ר׳ משה מלאך; (משמאל) ר׳ חיים חסיד; (מאחורי ר׳ חיים מנשה) אברהם פ׳ראנסיס, בן ר׳ יצחק, מורה בת״ת.

מימין עומדים שלושה אנשים בפיזור, השמאלי — המורה קוב׳ו עם תלמידיו מת״ת.

שלושת האחרונים מימין: יעקב כהן, ברוך בן יעקב, אברהם מאטאראסו, מורים בת״ת.

ליד הכניסה משמאל: ר׳ יעקב קוב׳ו, הרב ה־ראשי, ולידו מנכבדי הקהילה: בניקו שאלתיאל; (?); מודיאנו; (?); חסיד; ובנו חנניה קוב׳ו.

תרס״ח (3 במאי 1908, ונפתח לחולים ב־18 בו) במעמד חמישה־עשר אלף איש בערך. הרב הראשי ר׳ יעקב מאיר מסר מפתח זהב למושל, מארשאל איסאד פאשה, שנתכבד בפתיחת השער. בין הנוכחים היו חלמי פאשה, כמעט כל באי כח הממשלות השונות, ראשי הכנסיות של היוונים, הבולגרים וכו׳, וכמובן הרבנים, הדיינים וגדולי הקהילה. בתור הוקרה נשאו הבחורים את ד״ר מזרחי ברחובות על כיסא מקושט בפרחים. הבניין, הציוד והרהיטים, עלו כארבעה־עשר אלף לירות זהב.

בצדק כינו את בית החולים ״בית החולים הירש״ לזכר הבארון משה הירש ורעיתו קלארה די הירש.

במות ד״ר מזרחי בנו מעריציו לזכרו ביתן ליד הבניין, בשביל חולים חיצוניים, שהיה לתועלת גדולה מאוד לנזקקים לו. בין השנים תרס״ח—תר״ע (1908—1910), למשל, היה מספר הביקורים של חולים חיצוניים 38,559; בשנת תרע״א (1911) עלה תקציב ההוצאות ליותר מ־2200 לירה.

בשנת תר״ף (1920) תרמה משפחת הרופא מזרחי מאה אלף דראכמים לבניין ביתן חדש שהכיל עשרים מיטות נוספות. ובשנת תרצ״ו (1936) בנה הנדיב אליהו ן׳ עוזיליו בית יולדות ליד בניין בית החולים.

בכלל, רבים מבני העם תרמו סכומים גדולים לבית החולים. ראוי להזכיר במיוחד את הסבל הזקן דוד איספורמיס ואשתו שהנחילו בשנת תרע״א את כל נכסיהם לטובת בית החולים, בסך 1,439 לירה זהב. העיזבון הזה עשה רושם גדול בכל העיר בשעתו.

לכיסוי הוצאות הטיפול בבית החולים תיקן ד״ר מואיז מזרחי, עוד בשנת תרס״ה (1905), שכל יהודי יתרום ״מיטאליק״ (רבע גרוש) לשבוע. בכסף הנגבה, שעלה בשנת תרס״ח (1908) ל־7200 לירה, קנו בניין מפואר במרכז המסחרי, שהכניס דמי שכירות רבים. כן נעשו לשם כך פעולות נוספות: ועד בית החולים הוציא לאור משנת תרס״ט עד תרע״ז (1909—1917) לוח בשם ״אלמאנאק נאסייונאל״ בצרפתית, לטובת המוסד. בשנה הראשונה הפיצו 500 טפסים תמורת חמישה גרושים כל אחד, וכן פרסמו בו מודעות. באלמאנאק זה הופיעו מאמרים מעניינים על יהודי העיר באותן השנים. בשנת 5673 (1912—1913) הופיע ״אלמאנאקו נאסייונאל״ בלאדינו, בצורה יותר עממית. בית חרושת לנייר סיגריות עשה נייר לסיגריות עם שם בית החולים הירש לתועלת המוסד, ודבר זה הגדיל את ההכנסה השנתית ב־400 לירה.

הודות לתרומות אלו, וניהולו הטוב, היה בית החולים הירש אחד מהיותר חשובים בעיר עד זמן הכיבוש הגרמני. בשנת תר״ע (1910) ביקרו הרב הראשי של קושטא ר׳ חיים נחום, ואוסקאר שטראוס, ציר ארצות הברית בקושטא, בבית החולים הירש. שטראוס אמר בהזדמנות זאת, לסופר של ״ג׳ואיש קרוניקל״ מלונדון, שבית החולים יכול להשתוות לטובים ביותר באמריקה ואנגליה[54], וד״ר קלוזנר שביקר בו בשנת תרע״ב כתב עליו כעל ״בית החולים העברי המצויין שאף קהילה אירופית גדולה יכולה להתפאר בו״[55]. בזמן מלחמת העולם השניה חייבו היוונים את היהודים לפנות את בית החולים. אחרי המלחמה לא יכלו היהודים המעטים שנשארו בחיים לשאת באחזקתו, ומכרו אותו ליוונים בשנת תשי״א (1951). בתור הוקרה ל״דוקטור הטוב״ כפי שכינו יהודי שלוניקי את ד״ר מזרחי, חקק ועד הקהילה על לוח שיש בכניסה לבית החולים את הכתובת הזאת:

עדת שאלוניקי מעריצה ומכרת טובה
לפועל צדק רודף טוב ורב מעללים
כש״ת[56] ד״ר משה א׳ מזרחי נוחו עדן
שהקריב את חייו לצדקה וחסד
לבו הנדיב ונפשו האצילה
חוללו רעיון המכון הזה לעניים המדוכאים
והשתדלותו וחריצותו הקימו לנס ולתפארת
ישלם ה׳ פעלו אמן

Au Docteur Moise Misrachi
Homme de bien
Dont la vie fut toute d'abnégation et de charité
Promoteur de cette fondation
Créée et soutenue
Par son dévouement et ses efforts incessants
Grand Philanthrope
Dont les ressources de l'esprit et les trésors
du coeur Elèvent ce temple à la misère
et à la souffrance[57]

בארון משה די הירש

היהדות השלוניקאית במחצית השניה של המאה התשע־עשרה חייבת תודה לבארון משה די הירש ולאלמנתו קלארה על נדיבותם הגדולה למען עניי העיר, בתי ספר הקהילה ומוסדיה, משנת תרל״ד עד תרס״ח (1874—1908).

בשנת תרל״ד (1874) נדב הבארון 10,000 פ׳ראנק לעניים. אחרי שנה נדב 42,200 פ׳ראנק לבניין בית הספר כי״ח. בשנת תרל״ז (1877) יסד קרן של 600 לירה זהב שמרווחיה תינתן מילגה לשני תלמידים מצטיינים מבתי הספר הנ״ל. אחרי שנה שוב נדב 10,000 פ׳ראנק לעניים, ועוד 10,000 לבתי הספר כי״ח. בשנת תרל״ט (1879) נדב 300 לירה זהב לחלקם בין בתי הספר כי״ח, תלמוד תורה, ביקור חולים ומוסדות אחרים. בשנת תרנ״א תרם 110,000 פ׳ראנק לבניין שכונות ליהודים שבתיהם נשרפו בשנת תר״ן. באותו זמן שלח 60,000 פ׳ראנק לטובת פליטי רוסיה שנמלטו לשלוניקי מתרמ״א עד אז, וכן 60,000 פ׳ראנק לבניין מרפאות מטעם ביקור חולים במרכז העיר ובשכונות ווארדאר וקאלאמאריה, 6,000 פ׳ראנק — לתלבושת תלמידים עניים, וכ־5,000 — לעניים.

אלמנתו נדבה בשנת תרנ״ח 15,000 פר׳ לבניין בית הספר ת״ת בשכונת בארון הירש. כן הניחה בירושה, כמו שכתבנו לעיל, מיליון פ׳ראנק להקמת בניין בית החולים ולהוצאות אחזקתו, שהיור־שים סירבו לקיים. בכל אופן הקהילה הצליחה לקבל מאתיים אלף פ׳ראנק שהנדיבה הכניסה בחייה לבנק בשביל בית החולים.

סך כל התרומות של בארון הירש ואלמנתו ליהודי שלוניקי עלו 600,000 פ׳ראנק בערך. על שמו ועל שם אשתו ובנו נקראו המרפאות שנבנו ע״י הקהילה וביקור חולים: מרפאת ״קלארה די הירש״ במיידאן די לוביל, המרפאה ״בארון משה די הירש״ בפרבר ברון הירש, והמרפאה ״לוסיין די הירש״ בשכונת קאלאמארייה, מלבד בית החולים עצמו שנשא שם כל המשפחה.

כשהגיעה לשלוניקי הידיעה שהבארון נדב 42,000 פ׳ראנק לבניין בית הספר כי״ח, נתאספו כל העם בתלמוד תורה הגדול, בכ׳ בכסלו תרל״ו, והתפללו עליו ועל אשתו הבארונית כדלקמן:

תפלה

לבני ישראל בסאלוניקי, אשר התפללו בתלמוד תורה הגדול, יחד כולם עשיר ואביון, גדולים וקטנים, על אלוף דורנו צבי תפארתנו כבוד

הבארון מוריס הירש נר״ו

ועל רעיתו החסידה והצדקת

הבארוניסה הירש מב״ת

ביום שבת קדש כ׳ כסלו הנמצא כ׳זה׳ א׳י׳ש׳ אש׳ר לפ״ק

אל עליון אלהינו ואלהי אבותינו אברהם יצחק ויעקב אשר אתה עשית את השמים ואת הארץ ובראת כל בני אדם עליה יחד עשיר ואביון. ותחלק ביניהם כרצונך את העושר ומתנות ידך הגדולה. כי לא יחדל אביון מקרב הארץ. ובטובך הגדול הקימות מביניהם המתנדבים בעם ועם ללשונו. למען פתוח יפתחו ידם לאחיהם ויחזיקו בם בכל עת אשר על פתחיהם יבואו. כטל עלי עשב כן הנדיבים יניאו כל עצב. אתה ה׳ ברצונך עשית זאת. מה עמקו מחשבותיך! מי יבינם שוכן גבוהים! ומי יאמר לך מה תעשה? ותגדל חסדך עמנו היום ותתננו לחסד ולרחמים בעיני אחינו בשרנו צבי עדינו. גבר הוקם על. הודנו והדרנו כבוד

בארון מוריס הירש נר״ו

ורעיתו החסידה והצדקת

בארוניסה הירש מב״ת

אשר בחמלתם כנשר על גוזליו ירחפו עלינו. ואוצרם הטוב יפתחו לנו בכל עת דפקנו דלתותם.

במה נקדם פני איש החיל רב פעלים? ומה תשורה נשיב לו? המרכבת כבודו בכחנו נריצה? או ציצים ופרחים לרגליו נפיצה? היערוך מהללינו לו? הישוה את גדלו? היש יתרון לספיר כי ישובץ בעופרת? אהה ה׳! הלא אין כחנו אלא בפינו. אנחנו בשמך אלהינו נזכיר שמו לברכה. ואתה בטובך תגדלהו בשמחה. צדיק אתה ה׳ ואוהבי צדקות תאהב. אליך אדון עולם. אליך אל שדי. אליך עינינו נשואות ומקירות לבינו נפשנו לפניך תתחנן. השב להם כגמול צדקתם וכבוד ידם.

אל נהדר בקודש! הבט נא משמים וראה הצדקה וחסד אשר עשו עם בניך העניים בחורף העבר בעיר הזאת עיר־שרובה ישראל. והן עתה יגדלו חסדם האחרון מן הראשון בנדבה הראויה להתכבד אשר הקדישו לתורה ולתעודה זאת תורת הבית החינוך אשר ילדי עמך ישראל בה על דלתיה ישקודו התורה והחכמה צמודות יחדיו:

אנא ה׳! ברכם נא בטובך הגדול בברכה המשולשת בתורה.
ותתנהג עמהם כגודל חסדיך.
תסך עלימו ועל כל הנלוים אליהם
תצילם מכל רעות המתרגשות בעולם.
יחיו נא לפניך ה׳ עד אורך ימים.
רע לא תדע נפשם.
ואך טוב ויושר יסובבם.

האל הקדוש! הטה אזנך ושמע תפלתנו היוצאת היום מעמקי לבינו כי אתה שומע תפלת כל פה ברוך שומע תפלה. אמן [58].

במותו, בשנת תרנ״ו (1896), ערכו לו מספד גדול בקהל קדוש קיאנה. הספידו הרב יעקב קוב׳ו והחכם ר׳ יהודה נחמה [59]. ובמות אלמנתו, הבארוניסה קלארה, הספידוה, כראוי לאישה גדולה כמותה [60]. לפי עדות החוקר אלקאן אדלר היו תמונת בארון הירש ותמונת אשתו תלויות בבתי העניים בתור הוקרה על נדיבותם לטובתם.

טובי העיר וחכמיה — מות ר׳ יעקב קוב׳ו

בימי הרב קוב׳ו חגגו יהודי שלוניקי בשמחה רבה, ככל יהודי טורקיה, ביום ראשון של פסח משנת תרנ״ב, את מלאת ארבע מאות שנים להתיישבותם בטורקיה אחרי גירוש ספרד. ר׳ משה הלוי, ממלא מקום הרב הראשי של קושטא, כתב תפילה מיוחדת על ״ממשלת תוגרמה״ ועל שולטן עבדול חאמיד, ששלח אותה לכל קהילות הקיסרות. בתפילה הזאת, הזכיר ר׳ משה הלוי את הטובות שעשה בזמנו שולטן באייזיד ליהודים, וכמה יהודי טורקיה הם אסירי תודה לו. כן הדגיש נדיבות שולטן חאמיד לגבי אחיו [61]. חברת כי״ח מפאריס וחברת ״אנגלו ג׳ואיש אסוסיי־שון״ מלונדון, שלחו מברקים לשולטן חאמיד אשר בהם שיבחוהו על נדיבותו לגבי היהודים. גם עיתוני הטורקים השתתפו בחגיגות אלה וכתבו מאמרים מתאימים. החגיגה הזאת בשלוניקי היתה כה מוצלחת שהעיתון ״איל אב׳יניר״ סיפר עליה לקוראיו שש שנים לאחר מכן.

במהלך הפרק הזה והפרק הקודם, כתבנו על אחדים מאנשי הסגולה שהשתתפו עם הרבנים גאטינייו וארדיטי במשא העם. הואיל והארכיון של הקהילה נשרף בשנת תרע״ז, הנני מוסר להלן — במילואים לפרק זה — למזכרת עולם, כמה שמות מחברי ועדי הקהילה, שלקחתים מעיתוני הזמן, ושבהשתתפות הרב יעקב קוב׳ו הרבו לפעול למען עדת שלוניקי.

רוב חברי ועד הקהילה ואף מועצת הקהילה, היו בעלי הון או עורכי דין. עד שנת תרע״ב (1912) היתה הנהלת הקהילה בידי סוחרים, תעשיינים ובנקאים, והם גם נשאו בחלק הארי של הוצאות הקהילה.

בהקדמתו לספר ״יהודה יעלה״ (תרנ״ג), כתב ר׳ דוד פיפאנו כי לפנים שלוניקי ״היתה עיר גבורים... ועל ראשיהם חכמים״, אולם בזמנו ״חכמת חכמינו... חלפו עם אניות״. לעומת זאת יוסף עוזיאל מעיד שבשנת תר״ס (1900) חיו בשלוניקי כמאה חכמים. ר׳ דוד פיפאנו שראה כביכול את ״בית המקדש הראשון״ עם הכהנים, כלומר החכמים, במעמדם, או שקרא כמה וכמה כתבי יד מרבני הדורות הקודמים, כלומר מהתחלת המאה התשע־עשרה, הצטער על ירידת התורה, ולעומת זאת יוסף עוזיאל, אז צעיר לימים, התפעל על רוב חכמיה. אולם למרות ירידת חכמת התורה עדיין היו בתקופה זו, שאנו עוסקים בה, הרבה רבנים מובהקים, חכמים גדולים בתורה וביראת שמים. במילואים לפרק זה ימצא הקורא רשימה מליאה עד כמה שאפשר של רבנים וחכמים אלה, וכאן — על החשובים שבהם.

בפרקים האחרונים הזכרנו את ר׳ יהודה נחמה ואת פעולתו בשלוניקי, והרי פרטים נוס־פים עליו: הוא היה חכם, ״משכיל״, ועסקן ציבורי. (בשנת תרכ״ד הפיץ בהצלחה גדולה הגרלה להל־בשת עניים). היה נשיא ועד קופת ביקור חולים, והשתדל בכל כחו לבנות מרפאה מטעמה במרכז העיר,

ר׳ שמואל שמחה, נולד בתר״ב (1842). כאשר נסע לפאריס בתרנ״ו (1897) הורשה ע״י הרב הראשי לחבוש צילינדר במקום המצנפת.

Rebi Chemuel Simha.

ב״מידאן די לוביל״. אף כי התחילו לבנותה בימיו לא זכה לראות את חנוכתה כי נפטר בינתיים. הוא לא נהנה מתורתו, אלא היה סוכן חברות ביטוח, וחברות אוניות. כן היה מיוזמי חברת הגאז לתאורה וכן חברות למים ולטראם. בביתו החזיק בית הכנסת מהסוג שהיה נקרא בשלוניקי ״מדרש״. ר׳ יהודה נחמה כתב שו״ת, חידושי תורה ודברי ספרות, היסטוריה עברית בשם ״נדחי ישראל ונפוצות יהודה״, ותולדות יהודי שלוניקי, שנשרפו יחד עם ספרייתו החשובה בשריפה של תר״ן. את הספר ״היהודים בשלוניקי״ כתב לפי בקשת ד״ר משה אלאטיני, ואת שני הפרקים הראשונים שלה, לפי דבריו, לחברת כי״ח בפאריס [62]. הכומר הפרוטסטנטי פיטר גרוסבי תרגם כמה פרקים (כ״עשרה בוגין״), לאנגלית בשם ״די ג׳ואיש אין סאלוניקה״. כפי הנראה גם התרגום הזה אבד.

מכתביו הופיעו בדפוס: 1) הקדמה לספר פזמונים לר׳ ישראל נאג׳ארה (תר״ך); 2) ״היסטוריה אוניברסאל״ מהסופר האנגלי י׳ פארליי, מתורגם ללאדינו (תרכ״א); 3) ״איל לונאר״ העיתון הראשון בלאדינו בשלוניקי (תשרי תרכ״ה); 4) ״זכרון טוב״, תולדות ימי חיוו של ד״ר אלברט (אברהם) קון (תרל״ז); 5) ״קול ענות״ הספד על אביו יעקב (תרמ״ח); 6) ״זכר צדיק״ הספד בלאדינו על ד״ר משה אלאטיני (תרמ״ז); 7) ״דיסקורסו... אין לה אסאמבליאה ג׳ינֵיראלה... דילה אליאנסה״ (תרמ״ט); 8) ״ימי ובכי אבל משה״ על פטירת ד״ר אלאטיני; 9) ״דיסקורסו... פור איל בארון מוריס די הירש״ (תרנ״ו); 10) ״מכתבי דודים מיין״ (מ י י ן, ר״ת: ממני יהודה יעקב נחמה), חליפת מכתבים עם גדולי ״חכמת ישראל״: צונץ, שד״ל וכו׳, ח״א (תרנ״ג), וח״ב, חליפת מכתבים עם שמעון ברנפלד, משה קאייזרלינג, משה גודמן, משה גאסטר, מרדכי יעקב גרינוואלד, א׳ ברלינר, ראובן בריינין וכו׳, (שלוניקי, דפוס ביזיס בש״ד, כנראה בין תרפ״ט—תרצ״ט) [63].

במכתביו מסר ר׳ יהודה נחמה ידיעות חשובות על יהודי שלוניקי ונשא ונתן עם חבריו על נושאים שונים. הוא היה אחד השלוניקאים הידועים אף מחוץ לעיר מולדתו. הרי דוגמא: ב־25 בדצמבר 1867 נכנסו שודדים לעיר בערלאד במאלדווא. מאתיים יהודים נשדדו ונשארו בחוסר כל. הוועד המקומי של כי״ח מבערלאד פנה אל ר׳ יהודה נחמה לעזרה. ר׳ יהודה שלח להם 500 פ׳ראנק, והתנצל שלא יכול לשלוח להם יותר הואיל ו״צעקת אחינו באה עלינו מכמה מקומות הקרובים והרחוקים ולעשות רצון כולם לפום צערם זה בוודאי א״א[אי־אפשר]״ [64].

ר׳ יהודה נחמה נפטר בשנת תרנ״ט בהיותו בן ע״ד שנה. במותו הורד הדגל בבית הקונסול האנגלי, ואלפי אנשים ליווהו למקום מנוחתו.

מבני זמנו היו: ר׳ יעקב יוסף קוב׳ו, דיין לבתים וחצרות עוד משנת תרנ״א, נפטר בן ס״ג בשנת תרנ״ט; הדיין ר׳ מיכאל (הידוע בשם בכור) מולכו ב״ר שלמה, שנפטר כשנה אחריו, וכן ר׳ שלמה צלמונה, הדיין ר׳ שבתי שאלתיאל, ר׳ גבריאל הכהן פרחיה שנפטר בתרס״א, והדיין ר׳ דניאל די בוטון, נפטר בתרס״ב.

כר׳ יהודה נחמה, גם ר׳ שמואל יוסף שמחה היה אחד מהרבנים ה״מתקדמים״, וגם הוא לא נהנה מתורתו. היה חבר לוועדים של ה״חברות״ הבאות: ״עץ החיים״, בית ספר תלמוד תורה, ״פועל צדק״, ועל הכל — נשיא ועד בניין בית הכנסת תלמוד תורה. הוא לא זכה להיות נוכח בחנוכת בית מקדש קטן זה, פאר עדת שלוניקי, כי המוות חטפו לפני כן בהיותו רק בן שישים, בשנת תרס״ב. אלפי אנשים ליווהו למקום מנוחתו, וארבעים חזנים קוננוהו בדרכו לבית החיים. שלוש מדרשותיו, על חברת עץ החיים, הופיעו בשנות תר״ן, תרנ״ו ותר״ס; כן דרש בשנת תר״ן על הצורך ביסוד בית חולים. הוא הניח אחריו שני בנים: החכם ר׳ אשר שמחה, ושבתי שמחה, ובת, נשואה לגביר מאיר רפאל בן בנשתי. אחיו, יצחק, וגיסו, יעקב משה פ׳לורינטין, שהיו שותפים בעסק, נדבו, לפי המלצתו, 1250 לירות זהב לטובת בית ספר ת״ת. קברו, שנהרס ע״י היוונים, בזמן כיבוש הנאצים, היה אחד מהיפים שבבית החיים.

ח״ם סעדי הלוי.

Ham Saadi Halevy.

אף כי לא היה למדן, כדאי הוא ח״ם סעדי הלוי אשכנזי להיזכר, שכן היה חזן מעולה, כותב שירים ומדפיס חשוב. הוא היה בן נכד המדפיס בצלאל הלוי אשכנזי שמאמשטרדם בא להתיישב בשלוניקי בשנת תצ״ח בערך. כאבותיו ואבות אבותיו, גם הוא המשיך במלאכת הדפוס. בבית דפוסו נדפסו ספרים רבים וביניהם ספרי שו״ת, דרושים וחידושים, הרבה ספרים בלאדינו, לא רק מרבני וסופרי עירו כי אם גם מרבני חוץ. הוא היה מן המתקדמים והתומכים

ב״השכלה״ ופעם הוטל עליו חרם ע״י הרב אשר קוב׳ו. עם כל זאת הוא המליץ בעיתונו ״לה איפוקה״ על מינויו של ר׳ יעקב קוב׳ו, חתנו של הרב אשר, לרב ראשי. ד״ר אלאטיני תמך בו ובדפוסו.

בתור סופר הוא כתב שירים בלאדינו הידועים בשם ״קומפלאס״ לפורים, לפסח וכו׳, שיהודי שלוניקי היו שרים בבתיהם במועדם. הוא הוציא לאור בהשתתפות ידידו, ר׳ יהודה נחמה, בשנת תר״ך, את ספר הפזמונים לר׳ ישראל נאג׳ארה. בהקדמתו כתב ר״י נחמה: ״נתעורר איש אמונים, הנו״מ נו״י כה״ר [65] סעדי הלוי אשכנזי הי״ו, להחזירם לאיתנם הראשונים. חפש אחריהם כמטמו־נים, אסף וקבץ המבחר שבמינים, וטהר אותם מכל סיג ואבנים. (אפח) [הפיח] באפם רוח חן כעוגב ומינים. סדרם בסדר יפה לכל האופנים, כאשר לעיני המבחין פה נתונים״. ח״ם סעדי תרגם ללאדינו ספר ״מאורעות צבי״ [66] (תרל״א). ב־ג׳ בחשון תרל״ו (נובמבר 1875), הוציא לאור את העיתון ״לה איפוקה״, שהופיע עד שנת תרע״א (1911). בעיתונו שהומלץ ע״י אלאטיני ונתמך ע״י חברת כי״ח הוא עשה תעמולה למען ה״קידמה״ ואירגונה מחדש של הקהילה. ב־7 בנובמבר 1895 הוציא לאור בהשתתפות בניו בצלאל, דאוט (דוד) אפנדי ושמואל, את העיתון Journal de Salonique בצרפתית. דאוט היה במשך שנים רבות המנהל הארגוני של הקהילה, ושמואל (סאם) הוציא לאור בפריז את השנתון Guide Sam, ואחרי המלחמה — את Les Cahiers Séfaradis, פאריס 1946. סאם כתב מאמרים רבים בנוגע לספרדים. ח״ם סעדי נפטר בתרס״ג. זכרונותיו: ״מיס מימורייאס״ הופיעו בעיתון ״לה אקסיון״ בשנת תרצ״א (1931).

שמו של ר׳ **דוד פיפאנו** היה ידוע גם באירופה, ואלקן אדלר הזכיר אותו בספרו Jews in Many Lands עמ׳ 142, בתור אחד מדרשני שלוניקי וחכמיה משנת תרנ״ח. ר׳ דוד נולד לאביו החכם אברהם פיפאנו בשנת תרי״א. היה בן נכד הרב חנוך פיפאנו. הוא קיבל תורה מר׳ יהודה קוב׳ו, ובהיותו בן עשרים כבר היה מתווך בין בעלי דינים. בשנת תרל״ג יסד אגודה (״חברה״) בשם ״צדקה וחסד״ והיה נשיאה במשך שנים רבות. בשנת תרל״ז נתמנה כרב לק״ק מאייור. אולם, כמו שכתב בעצמו בהקדמתו לספרו ״אבני האפוד״, ״הקיפו עלי צרות רבות ורעות״ אשר לא פילל להן ונאלץ, בשנת תרנ״ט (1899), לצאת מעירו. לפי מה שסופר בשלוניקי נמסרו לו כספי הקדשים להשקיעם ולהרוויח בהם ולא הצליח, אולי בגלל איזה אסון או משבר לרגלי מלחמת טורקיה עם יוון. הוא עזב את העיר ונסע לבולגריה ובבואו לסופיה, בתור אורח, מינו אותו שם למורה הוראות, ואח״כ — לאב בית דין ולרב הכולל של העיר ״מבלי שיתערב הגראן ראבין (כלומר הרב הראשי הרשמי של בולגריה) בענייני כוללות סופיה״. ממוצאי ראש השנה תרפ״א העלוהו על במת הכבוד בתור ממלא מקום ה״גראן רבינו״ (הרב הראשי) בבולגריה [67], והוא נשאר במשרתו הגבוהה הזאת עד יום מותו בכסליו תרפ״ה (1925).

רד״ף היה שקדן גדול. בשנת תרנ״ג הגיה שני ספרים עם הוספות, הגהות וציונים רבים ממנו והם: א) שו״ת רבו, ר׳ יהודה קוב׳ו, ״יהודה יעלה״, ב) שו״ת ״עבודת השם״ לר׳ שמואל מאטאלון. בספר הראשון הופיע הספד שרד״פ כתב על המחבר (דף י״א, א׳) ובספר השני שו״ת ממנו (אבה״ע סי׳ מ״ז, דף ר״ח, א׳). בשנת תרנ״ט הוציא לאור מכתב יד את ספר ״עין משפט״, שו״ת לר׳ אברהם לבית הלוי, אחד מחכמי שלוניקי הקדמונים משנת שע״ו, בצירוף ידיעות חשובות על משפחת בית הלוי [68]. שנתיים אחרי כן הוציא לאור שו״ת הרשב״א על פי כ״י, נדפס בווארשא בשנת תרנ״ט (ולא תרס״ח כמו שכתוב בשער הספר) [69].

הוא עצמו חיבר את הספרים האלו, שנשרפו או נשארו בכתב יד:

1—4) ארבעה חיבורים על סדר שולחן ערוך ״כמלאכת המאספים״. הוא ״שם רעיונו״ ביותר על חשן משפט מסימן רנ״ח והלאה, הואיל ור׳ חיים בנבנשתי, מחבר ״כנסת הגדולה״, לא המשיך מסימן זה ואילך [70].

5) שו״ת על ארבע טורים.

6) כללים על שולחן ערוך.

7) חיבור גדול (פירוש) על ספר החינוך.

8) דרושים והספדים, ביניהם הדרושים על החברה ״צדקה וחסד״, שקצת מהם יצאו לאור בקונטרס מיוחד בשם ״אהבת חסד״.

9) קונטרס הקדמות לדרוש.

ר׳ דוד פיפאנו בשנת תר״ן.

Rebi David Pipano (1890).

ר׳ דוד פיפאנו כרב ראשי בסופיה (תרע״ה).

Rebi David Pipano, Gran Rabino de Sofia (1915).

10) מזכרת הגיטין שנתן בסופיה משנת תרנ״ט עד תרס״ה.

כתבי היד של עשרת החיבורים האלה נשרפו בסופיה בט״ו כסליו תרס״ה [71].

11) מלואים לאפוד, סופיה תרע״ג [72].

12) טבעות האפוד, שלפי בנו אברהם, נדפס חלק ממנו [73].

13) אבני האפוד, ח״ב.

14) נושא האפוד, שו״ת על ענייני אישות.

כפי הנראה שני הספרים האחרונים נשארו אף הם בכתובים [74].

יצאו לאור בוודאות:

א) ״אהבת חסד״, דרשות שדרש בחברה ״צדקה וחסד״ משנת תרל״ז עד תרמ״ג, שלוניקי תרמ״ג.

ב) ״חשן האפוד״, חידושי דינים ושו״ת על חשן משפט, ב׳ חלקים, שלוניקי תרנ״א—סופיה תרע״ה.

ג) ״אבני האפוד״, חידושי דינים ושו״ת על אבן העזר, סופיה תרע״ג.

ד) ״חגור האפוד״, מזכרת הגיטין משנת תרס״א עד תרפ״ג, סדר גיטין וחליצות, שמות אנשים ונשים. הופיע אחרי מותו, סופיה תרפ״ה. (בסופו — הקונטרסים ההיסטוריים החשובים ״שלשלת רבני שלוניקי״, ו״שלשלת רבני סופיה״).

רד״ף היה מן המקילים בפרט בשעת הדחק. אף הדפיס בשער ספרו ״אבני האפוד״ התאריך למספר הרגיל וכן עשה מגיה ספרו ״חגור האפוד״, בשנת תרפ״ה. בשנת תר״ע (1910) הוצעה לו משרת הרב הראשי לירושלים ולא נסתייעא מילתא. הוא היה הרב המחבר האחרון יליד שלוניקי ואחריו נסתם חזון (לרב הקדוש ר׳ חיים חביב הי״ד היו כנראה חיבורים בכתובים שאבדו בזמן כיבוש הנאצים).

בין החכמים המתקדמים נמנה ר׳ רפאל יצחק בן מאיר בנבנשתי. הוא כתב ספר ״מעם לועז״ למגילת רות (תרמ״ג), שהסכימו עליו הרבנים מאיר ן׳ נחמיאש ושמואל ארדיטי. תרגם ללאדינו את ״דגל התורה״, מחזה בשבע מערכות, מאת משה אוטולינגי, מנהל בית ספר תלמוד תורה (עברית ולאדינו יחד, תרמ״ה). היה חבר לוועד תלמוד תורה, לוועד ק״ק לישבון־ישן, לוועד ביקור חולים ועץ חיים. נפטר בתר״ע.

מגדולי הידענים היה ר׳ יעקב בכמה״ר אברהם די בוטון. הוא מילא מקום הרב הראשי מפטירת הרב קוב״ו עד בואו של הרב יעקב מאיר. נאמר עליו ש״דאג לטובת עמו... בכל לבו אהב את כל הוגי תורה, ועשות חסד נבחר לו מכל סגולה יקרה״. נפטר בתרע״א (1911).

אחד מהחכמים שעשה לו שם בשלוניקי על נדיבותו הגדולה היה ר׳ חיים יוסף קוב׳ו בן הרב הגדול אשר קוב׳ו וחתן הרב יעקב קוב׳ו, שהיה ידוע בכינוי החיבה סיניור חיימוג׳ו. אל נכון היה הוא כמו שכתב מחבר כתובת מצבתו: ״סגולת העם רכב ישראל ופרשיו... התנדב רוב הונו לכל דורש עזרה וללומדי תורה, בכל מוסד טוב היה לראש פינה והכל בסתר וביראת ה׳ טהורה, והרביץ תורה ברבים, הלביש ערומים״. בכל חורף היה שולח פחם למשפחות עניות רבות. היה עמוד התווך של בית הספר תלמוד תורה וחברת ״עץ החיים״. ישיבתו היתה היותר חשובה בשלוניקי בעיקר על רוב הספרים הנדירים שירש מאביו ומכמה רבנים ממשפחתו. כמה חכמים היו לומדים שם תלמוד ופוסקים בבוקר ובצהריים. סיניור חיימוג׳ו נפטר בכ״ה בחשוון תרע״ה. במותו הוא הניח 20,000 לירה זהב למוסדות שונים, וכן קרן להלוואות ״חן וחסד״ לסוחרים קטנים ובעלי מלאכה וכו׳. מעזבונו נוסד בית המדרש לרבנים ״אור החיים״ (כותב המחקר הזה היה בין הבחורים הראשונים שחונכו בבית מדרש לרבנים זה). ישיבתו וכל עזבונו נשרפו בשריפה הגדולה של שנת תרע״ז. גיסו, החכם ר׳ אשר שמואל שמחה, ור׳ משה מלאך, שהיה המפקח על ההקדשות האלו, הקימו שוב את הישיבה ואת בית המדרש לרבנים, שנתקיימו עד חורבן הקהילה. (הואיל וסיניור חיימוג׳ו נפטר בלי בנים, המחבר הקדיש לו ולאשתו הרבנית ג׳וייה, הנפטרת בתרפ״ט, את ספרו ״גדולי שלוניקי לדורותם״, תרצ״ו).

אלו הם החכמים הכי חשובים שפעלו תחת הרבנות הראשית של הרב יעקב קוב׳ו [75].

ר׳ יעקב קוב׳ו נפטר בכ״ז ניסן תרס״ז. בין אלו שהספידוהו ביום הלוויה נמנה גם המיטרו־פוליט היווני. המשורר העממי יעקב אברהם יונה חיבר עליו שתי קינות בלאדינו (סופיה תרס״ח).

ר׳ יעקב הניח אחריו בן חכם, חנניה, ושתי בנות נשואות לחכמים חיים יוסף קוב׳ו ואשר שמחה. הוא כתב ספר שו״ת הכולל י״ב דרשות, בשם ״כוכב מיעקב״, שלוניקי תרע״ה. ר׳ פנחס ברזילי היה הרב המגיה. כל ההוצאה של שלוש מאות טפסים נשרפה בשנת תרע״ז[76]. כן חיבר בצעירותו ספר לימוד לדקדוק עברי ״חנוך לנער, גראמאטיקה דיל לשון הקודש״ (שלוניקי תרכ״ד).

ר׳ יעקב דרש הרבה דרשות. דרשותיו בתור נשיא חברת ״עץ החיים״ משנת תרל״ה עד תרמ״ז הופיעו מדי שנה בשנה (ידועות לי הדרשות של שנות תרל״ה—תר״ם, תרמ״ב ותרמ״ה), הספד על ר׳ שמואל ארדיטי, הופיע ב״לה איפוקה״, תרמ״ח; דרוש על תלמוד תורה, תר״ן; דרוש לחנוכת בית ספר בארון הירש (הופיע ב״איל אב׳ניר״, פברואר 1898); דרוש לחנוכת ביכנ״ס ת״ת (״איל אב׳יניר״, טבת תרס״ה); ועוד.

ר׳ יעקב קוב׳ו היה הרב הראשי הרשמי האחרון יליד שלוניקי.

מילואים לפרק החמישה־עשר

א) רשימת החברות (האגודות) שנוסדו או פעלו מתזר״ח עד תר״ע

להלן רשימת ה״חברות״ הידועות לי שנוסדו או פעלו בין השנים תזר״ח עד תר״ע (1855—1910)[77]:

1. חסד עולם, נוסדה בתזר״ח.
2. ועד מקומי של חברת כי״ח, תר״ך.
3. גמילות חסדים, נוסדה לפני תרכ״ז, ולה בית דפוס מפואר[78].
4. עץ החיים, תרל״ג. מלבד מה שכתבנו לעיל, יש להוסיף שמשנת תר״ם היתה מארגנת הרצאות תורניות פעם בחודש בבתי כנסת שונים.
5. צדקה וחסד, נוסדה בתרל״ג, ע״י ר׳ דוד פיפאנו והוא היה נשיא במשך שנים רבות; היא תמכה בוועד כי״ח בשלוניקי.
6. סירקל דיזינטים (חוג האינטימים), תרל״ד.
7. סירקל די לה ז׳יניס (חוג הנוער), תרל״ז.
8. איל אב׳יניר (העתיד), נוסדה לפני תרל״ח.
9. לומדי תורה, תרל״ח. ללמד תורה לעניים ולבוא לעזרתם. החכם שלהם היה בשנת תרמ״ח ר׳ ישראל שם טוב ריווח.
10. אומאנידאד (אנושות), תר״ם, ולה 280 חברים, אף היא היתה מתומכי האליאנס.
11. לה אירמאנדאד (האחווה), נוסדה לפני תרמ״ח. ר׳ שלמה מולכו היה נשיא הכבוד שלה.
12. סירקל קומירסיאל (חוג מסחרי), נוסד לפני תרמ״ט. למעשה היה זה איגוד לשמירה על האינטרסים המקצועיים של הסוחרים.
13. גראן סירקל (החוג הגדול). בשנת תרמ״ט התאחדו מספר 6 ו־7 דלעיל ויסדו אגודה חדשה זו.
14. עזרה בצרות.
15. שפת אמת, תרנ״א. ללמוד לקרוא, להבין ולכתוב ב״לשון הקודש״.
16. ישועה ורחמים, תרנ״ג. לתת רפואות, חלב ומרק לחולים ופחם בחורף. אחד ממייסדיה היה החכם אברהם שאלתיאל. בשנת תרס״ו הוציאו נייר דק לסיגריות שמכרוהו לטובת החברה.
17. מקור חיים, תרנ״ח.
18. פועל צדק, תרנ״ה. ר׳ שמואל שמחה היה נשיאה.
19. דובב שפתי ישנים, תרנ״ו. להוציא לאור כתבי יד עתיקים. נוסדה ע״י ר׳ דוד פיפאנו, החכמים הבחורים מרדכי אברהם ברכה, יצחק עמנואל ברודו, ורבינו יעקב בוטון.
20. תפארת ישראל, תרנ״ו. ללמד לנערות לתפור. בשנת תרנ״ח עלה מספר התלמידות ל־50. הן היו מקבלות שמלה בכל פסח וסוכות.
21. לה אינסטרוקסיון (החינוך), לפני שנת תרנ״ז. חברה להפצת השכלה בין בני העם.
22. עוזר דלים, לפני תרנ״ז. לתת תמיכה לחולים עניים.
23. אסוסיאסיון די ב׳ייז׳וס איליב׳וס די לה אליאנסה (אגודת תלמידי בתי ספר כי״ח לשעבר), תרנ״ז.
24. אוהבי שלום, תרנ״ז.
25. אהבת חסד, נוסדה לפני תרנ״ח.
26. אהבת רעים סומך חולים, תרנ״ח. לשלוח רופא ולשלם הרפואות לחברים החולים. בשנת תרס״ד עלה מספר חבריה למאה.
27. גמילות חסדים [ב], תרנ״ט. נוהלה ע״י הגזברים של שלושים הקהלים כדי לשפר את השרותים בלוויות מתים. הם הפסיקו להוביל את המתים על הכתף בשנת תר״ס והשתמשו במרכבות, ו־קבעו עשר דרגות שכר לוויה לפי המצב החמרי של משפחת הנפטר.
28. קדימה, תרנ״ט. להפצת השפה העברית. היתה לה ספרייה עברית מודרנית חשובה. נוסדה ע״י משה אהרן כהן ודוד פלורינטין[79].
29. חובבי שפת עבר, תר״ס. אחד מהמסורים לחברה הזאת היה החכם והמשכיל (ואח״כ — דרשן עממי מפורסם) משה ברוך טאוארטיס, שהיה חותם שיריו בעברית בשם ״מביט״.
30. מתנות לאביונים, תרס״א, לתת ארוחת הצהרים לתלמידי בתי ספר תלמוד תורה עניים ויתומים. אחד מהמייסדים המסורים היה אברהם חיים ריווח.
31. מתן בסתר, לפני תרס״ב. באותה שנה היה הנשיא ר׳ שלמה ן׳ סאנג׳י.
32. ראביזאי ליסאני אוסמאני (אגודה ללימוד השפה העותומאנית), נוסדה בתרס״ב. ה״חברה״ הזאת היתה מארגנת שעורי ערב לטורקית. בשנת תר־ס״ח למשל שילמה את שכר הלימוד של מאה תלמידים בבתי ספר טורקיים חשובים. ועד ה־קהילה היה מעניק לה מאה לירה בשנה (ארכיון כי״ח).
33. מחזיקי תורה, תרס״ב, לספק ספרים חינם ל־

תלמידים עניים של ת״ת הגדול. נוסדה ע״י המורה הראשי יעקב כהן.

34. צרור החיים, תרס״ב.
35. אהבת הנערים, לפני תרס״ג.
36. אהבת חסד [ב], תרס״ג, ולה 250 חברים בשנת תרס״ד.
37. דרך אמונה, תרס״ג, ולה 120 חברים בשנת תרס״ד.
38. לה בואים — סוג׳יטה פ׳ילודראמאטיקה (להקה דראמאטית) חבריה הציגו מחזות לטובת מוסדות צדקה.
39. מחזיקי שפת עבר, תרס״ד.
40. שאריטי די לאס דאמאס (צדקה ע״י הנשים)[80].
41. לה ביינפ׳יזינסייה די דימואזילים (צדקה של ה־נערות).
42. שאריטי וארדאר (צדקה לתושבי שכונת וארדאר).
43. אוב׳רה די סיקורסוס (מפעל לעזרה).
44. תומכי יתומים ואלמנות.
45. אסיסטינסייה אל טראב׳אגו (תמיכה לעבודה), תרנ״ט.
46. סוג׳יטה פ׳ילאנטרופיקה ישראליטה (חברה ל־נדיבות יהודית).
47. שאריטי קאלאמאריה (צדקה לתושבי שכונת קאלאמאריה).
48. Oeuvre de Layette, לספק חיתולים לתינוקות של עניים.
49. עוזר דלים ואביונים.
50. לי גראן סירקל איזראאליט (החוג הישראלי ה־גדול), בשנת תרס״ט התאחדו מס׳ 12 ו־13 לאגודה בשם זה.
51. גילד אוף סימפאטי, לספק ספרים לתלמידים עניים שאינם תלמידי תלמוד תורה הגדול.
52. דורשי תורה, אגודת רבנים צעירים מודרנים, שהיו נותנים הרצאות לעם, בשכונות השונות.
53. מקור מים חיים.
54. לה אוניון (האחדות). נוסדה ע״י הרופא אמון די מידונסה. הוא היה מטפל בחברי האגודה בלי כסף.
55. Labor et Lux, לשכת בונים חופשים.
56. Veritas, לשכת בונים חופשים.
57. אגודה להתעמלות מכבי, תרס״ח.
58. בני ציון, האגודה הציונית הרשמית הראשונה, תרס״ח.
59. לשכת בני ברית. נוסדה בשנים תר״ע־תרע״א.
60. בר כוכבא, אגודה להתעמלות, תר״ע.

ב) רשימת הרופאים שפעלו בפרק זמן זה

אברהם פ׳ירנאנדיס, נפטר בתרמ״א; ד״ר רות נזכר בשנת תר״ם; נתן, המכונה מירקאדו, בנבנסתי, נ׳ בתרמ״ד; בנבנסתי מרדכי אסטרומסה, למד בקושטא, רופא צבאי בדרגת ליוטינאן מאז׳ור, נפטר בן שלושים בשנת תרמ״ט; יצחק דניאל בכר יהודה, כפי הנראה למד בצרפת, נפטר בן כ״ח שנה בשנת תרנ״א; אוריאל אברהם לופיס פירירה, הידוע בשם ד״ר אנריקו פירירה, למד באיטליה, חבר מועצת הקהילה, רופא מסור לעניים, ״לטובת אחיו טובות רבות פעל״, נפטר בתרנ״ה; עובדיה מנחם בורלה, מרפא (״פראקטיסיין״), הוא אף נדב מגרש גדול לטובת פליטי רוסיה שהתיישבו בעיר, נפטר בתר״ס; חיים ביג אנג׳יל, רופא צבאי בדרגת מאז׳ור; יוסף אפנדי בן מירקאדו עראמה; מואיז ביג ברזילי, ליוטינאן קולוניל; יוסף אפנדי גבאי, אברהם ביג כהן, שמעון אפנדי טוריס, שלמה אפנדי כהן, שלשתם בדרגת מאז׳ור; אליאס ביג פ׳אראג׳י, קולוניל (מספר שנים אחרי כן נתמנה כפרופיסור לרפואה בבית ספר לרפואה בקושטא), נפטר בתרפ״א; דוד ביג פסח, מאז׳ור. תשעת הרופאים האחרונים היו בשרות הממשלה או הצבא ועברו אח״כ לערים אחרות ובפרט לקושטא.

עוד היו בזמן הרבנות של הרב קוב׳ו הרופאים הבאים (אחדים המשיכו בפעולתם בימי הרב יעקב מאיר): מואיז באיונה; מואיז עובדיה בורלה, שלמד בפאריס; מאיר יואל; מואיז מאטאלון; אלברט די מאיו; אליאס ביג מודיאנו, קולוניל, נפטר בקושטא בן ע״ב שנה בשנת תרפ״ה; ליאון מודיאנו; מואיז מודיאנו, והוא קיבל אות כבוד ״קאבאלייר״, מממשלת איטליה; משה ארדיטי, מרפא; יעקב צדוק, מרפא מטעם ביקור חולים במשך 40 שנה, נפטר בתרס״ח.

עוד היו באותן השנים הרופאים: דרייפוס; אלבירטו נחמיאס, מנתח; שלמה אפנדי בן משה נחום, רופא צבאי מאז׳ור־קולוניל; דארייו אוטולינגי; יוסף אליסבירג, רופא עיניים, יליד רוסיה; אלבירט ואליאס נסים, אחיו של ד״ר ז׳אק פאשה נסים; ז׳ול חיים סאאיאס, ולאזאר אחיו; משה דוד פ׳ירנאנדיס הידוע בשם ג׳ון פ׳ירנאנ־דיס (נ׳ תרע״ב); דאוד ביג בן שלום פסח; איזאאי יעקב צדוק; אלברט שאקי; דוד שאקי; הנרי ח׳ שלום, קיבל אות כבוד ״קאבאלייר״ מצד ממשלת איטליה; אמון די מידונסה, רופא לקונסולאט סירביה (תרס״ד—תרפ״ה), כמו שכתבנו לעיל יסד את האגודה ״לה אוניון״ והיה מבקר אצל חולי האגודה בלי כסף, (והרוקח שבתי כהן היה מוכר הרפואות בזול); אברהם ן׳ יעיש, מרפא (פראקטיסיין); בכור ביג קמחי; אידגאר בן אליהו סאאיאס, שלמד בפאריס; מנחם קאזיס; אלבירט טאראגאנו; פ׳רידיריקו ליבוויטש, שהיה חתנו של דוד מורפורגו (הרופאים מואיז מודיאנו, אלבירט שאקי ודאריו אוטולינגי היו בשרות בית החולים האיטלקי, שהיתה בו מחלקה מיוחדת ליהודים עם מטבח כשר).

ג) בתי ספר פרטיים שנוסדו בין תרט״ז לתר״ע[81]

1. בית הספר הראשון בעיר שנוסד ע״י ד״ר משה אלאטיני.
2. בית הספר שנוסד ע״י ר׳ יהודה נחמה.
3. בית ספר חיים אשר שלם.
4. ״ ״ ח״ם יעקב ן׳ פ׳וראדו וברוך נסים, בערך תר״ם.
5. ״ ״ יצחק פינטו, תר״ם. בנו מאיר המשיך וקיים את בית הספר עד חורבן הקהילה ע״י הנאצים.

			תלמידים	תלמידות
				(עד כמה שהדבר נרשם) בתרס״ט
.6	בית ספר	יעקב יצחק אלשיך, תר״ם. בשנת תר״ע היתה גם פנימיה. בניו יצחק ואברהם המשיכוהו והרחיבוהו והקימו לידו גם גימנסיה.	150	
.7	" "	למסחר, נוסד ע״י דוד חסון, תרמ״ח.		
.8	" "	פראנקו אלימאן, נוסד ע״י ליאון גאטינייו, תר״ן.	250	
.9	" "	בית יוסף, בית מדרש לרבנים על שם יוסף ן׳ שושן, תרנ״ז.		
.10	" "	יצחק ן׳ ארדוט, לבנים ולבנות. הבנות היו לומדות גם לתפור ולרקום.	60	240
.11	" "	יוסף ן׳ ארדוט, לבנים ולבנות.	45	60
.12	" "	מאיר ברכה.		
.13	" "	דוד ברודו, לבנים.		
.14	" "	שלמה אשר שלם.		
.15	" "	יעקב ושם טוב מולכו, תרנ״ג. התקיים עד תרס״ב.		
.16	" "	יעקב ג׳יליבון מודיאנו, לבנות.		
.17	" "	שמואל ג׳יליבון מודיאנו, לבנים.		
.18	" "	ברוך ג׳יליבון מודיאנו, לבנות ; למדו צרפתית, לאדינו, תפירה ורקמה.		
.19	" "	יעקב פאלאדינו.	55	60
.20	" "	יצחק מאטראסו.		
.21	" "	אלי פאשה, ע״ש השכונה אלי פאשה, ששם הוא נמצא.		
.22	" "	משה דוד שאלתיאל, תרס״ב, בשכונת ״יולמיס אגלי״.		
.23	" "	ח״ם אברהם שמואל שלם, לבנים, בשכונת ה״דונמים״.		
.24	" "	אברהם חסון, לבנים בשכונת הדונמים.		
.25	" "	פ׳ורטוני פ׳אראש, לבנות.		
.26	" "	נימוניי גאיירית, בהנהלת מואיז ש׳ מודיאנו.	105	90
.27	" "	דוד פ׳ראנסיס.	50	40
.28	" "	מרדכי וארסאנו.	45	30
.29	" "	יוסף פאלאדינו.	90	100
.30	" "	לה אינסטרוקסיון (החינוך), איחוד של שישה בתי ספר פרטיים, בערך בשנת תרס״ב, תחת ההשגחה של יוסף מאטאלון, מנהל בית ספר כי״ח.		
.31	" "	יעקב עמאר.	45	30
.32	" "	מרדכי עזרתי.	15	25
.33	" "	אזילו פ׳ראנסיס. למדו בו : עברית, טורקית, צרפתית, גרמנית ויוונית. חלק מהתלמידים חיו בפנימיה.		
.34	" "	גבריאל עמאר.	30	25
.35	" "	יצחק מירקאדו סופר.	80	20
.36	" "	יהודה ביטראן.		85

חלוקת אוכל בבית ספר
של האליאנס.

Espartition del comer en
una escola de la Alliança.

בית ספר קהילתי לבנות, תרע״ב.

Escola communala para ninias, 1912.

		תלמידים	תלמידות
		(עד כמה שהדבר נרשם) בתרס״ט	
.37	בית ספר עדתי אנגלי לבנות, מסונף לבית הספר האנגלי של המיסיון הסקוטי (נוסד 11.12.1906). בית הספר הזה היה בן שבע כתות. המנהלת, בשנת תרס״ט (1909), היתה גברת צרפתי.		220
.38	״ ״ יעקב אליהו נחמיאס.	30	65
.39	״ ״ חזקיה שבתי כהן.	40	20
.40	״ ״ עובדיה וארסאנו.	42	30
.41	״ ״ דוד מאיר לוי.	35	
.42	״ ״ יעקב אברהם אירירה.	45	30
.43	״ ״ דוד יוסף וארסאנו — Hadikay Mearif	140	
.44	״ ״ הילפספיריין (עזרה), מצד חברת ״הילפספיריין דער דייטשע יודען״ מברלין. נוסד בשבט תרס״ט. ההורים מיאנו בהתחלה לשלוח את בניהם לשם. רק כשר׳ יעקב מאיר שלח את נכדתו, נהרו אליו תלמידים ותלמידות. בהתחלה נרשמו כ־100 תלמידים, ואח״כ עלה מספרם ל־200. המורה והמנהלת הראשונה היתה יונינה כהן חאנוביטש. משנת תרע״ב עד תרע״ד היה המנהל שמחה רובינשטיין. באי כח ה״הילפספיריין״ בשלוניקי היו יעקב קאזיס ויעקב מיר. בשנת תרע״א יזמה ה״הילפספיריין״, בהשתדלות עורך הדין יוסף נער, ייסוד גימנסיה עברית בשכונת ״הקאמפאנייאס״. הציונים ומעריצי התרבות הגרמנית תרמו 500 לירות זהב למטרה הזאת. נשיא הוועד המקומי של כי״ח כתב לוועד המרכזי בפאריס כי הגימנסיה הזאת תהווה סכנה לבתי הספר של כי״ח. בסופו של עניין לא יצא הדבר אל הפועל בגלל כיבוש שלוניקי ע״י היוונים.		
.45	״ ״ איל פרוגריסו די לאס לינגואס, נוסד לפני תרנ״ח. מנהלו היה אלברט ב׳ עמאר.		
	עוד היו אז 16 בתי ספר קטנים פרטיים, שבחלקם נזכרו ברשימה דלעיל וחלקם — לא; כגון אלה של שלם, חסון, שאלתיאל ועוד. מספר תלמידיהם ביחד היה:	621	282
	נוסיף כאן את בתי הספר הקהילתיים או של כי״ח:		
.46	״ ״ תלמוד תורה הגדול.	1200	
.47	״ ״ ת״ת הקטן קאלאמאריה.	220	
.48	״ ״ ת״ת הירש.	150	
.49	״ ״ בשכונת וארדאר, לבנות.		138
.50	״ ״ מואיז אלאטיני, כי״ח.	470	
.51	״ ״ ״פופולאר״ בתמיכת כי״ח.	272	
.52	״ ״ לבנות, בתמיכת כי״ח.		440
.53	״ ״ גן ילדים, בתמיכת כי״ח.		380
.54	״ ״ למלאכה, כי״ח.		432
.55	״ ״ כי״ח (בקאלאמארייה ?).		120

בנין בית ספר פינטו (צולם אחרי השואה). La escola Pinto.

אפשר לשער שמספר התלמידים והתלמידות שביקרו בבתי הספר היהודיים בשלוניקי בשנת תרס״ט עלה בערך ל־7500 (תלמידים — כ־4400, תלמידות — כ־3100) [82].

מלבד בתי ספר אלו היו הורים יהודים ששלחו את בניהם לבתי הספר הזרים דלהלן:

56. בית הספר של ה־ Frères (ה״אחים״) של המיסיון הקאטולי. מספר התלמידים היהודים היה רב עד כדי כך שההנהלה סידרה מטבח כשר בשבילם.

57. בית הספר האיטלקי, נוסד בסביבות תרכ״ד (1864), וכמעט כל תלמידיו היו יהודים. בשנת תרמ״ט פתחו גם סניף לבנות.

58. בית ספר לבנות של מיסיון כנסיות סקוטלנד, בהנהלת הכומר פיטר גרוסבי. רוב התלמידות היו יהודיות.

59. בית ספר גרמני לבנים ולבנות, שנוסד בתרמ״ז. למדו שם גרמנית, צרפתית, טורקית, אנגלית, יוונית, עברית ומסחר. בין התלמידים והתלמידות נמנו הרבה יהודים.

60. מיסיון לאאיק פראנסיז, נוסד בתרס״ה. רוב התלמידים והתלמידות היו יהודים.

היו בין ההורים ששלחו את בניהם לבית הספר הטורקי ״אידאדיאי״. מספר התלמידים היהודיים בבתי ספר הזרים האלה בשנת תרס״ח היה 100 בערך.

ד) רשימת אחדים מחברי ועדי הקהילה ועסקני ציבור:

אליהו יעקב פ׳ראנסיס; בכור יצחק מאטאלון; יהודה שמואל ייני; משה יצחק צלמונה; יעקב דוד ן׳ ויניסתי (נפטר בתרל״ה); חיים יוסף סאאיאס (נפטר בתר״ם); אברהם יצחק מודיאנו; יעקב יצחק קאזיס, היה במשך כמה שנים נשיא הקהילה, יסד בית ספר שנשא שמו (נפטר תרצ״ה); לוי שמואל נחמיאס; ג׳וזיפו משה מזרחי; יוסף שמואל מזרחי; שמואל שאול מודיאנו; משה שלמה עמאר; משה יצחק פ׳ראנסיס; מנחם עובדיה פ׳אראג׳י; מרדכי שלמה אבאסטאדו (נ׳ תרס״ג); יהודה שמואל ן׳ שושן; חיים (ויטאל) משה פ׳אראג׳י; עמנואל רפאל שלם (נפטר ת״ש); שלום משה סאאיאס (נ׳ תרנ״ז); יוסף יצחק מודיאנו (נ׳ תר״ע); שלמה יעקב חסיד (נ׳ תרפ״ג); בכור משה שאלתיאל; יצחק יהודה מודיאנו; יעקב שאול מודיאנו, שהיה במשך שנים רבות נשיא הקהילה; יוסף יעקב קאפואנו; יצחק יהושע מודיאנו, נשיא בשנת תרמ״ח (נ׳ חשון תרנ״ו); שבתי חיים אברא־ב׳אניל, ידוע בשם נאדיר אפנדי אבראב׳אניל; יוסף יעקב אאילייון; יוסף יהודה אסיאו; יצחק רבינו די בוטון; יוסף אברהם ן׳ רובי; נחמה אהרן מלאך; יצחק יעקב פ׳לורינטין (נ׳ תרפ״ד); ביניקו משה שאלתיאל (נ׳ תרפ״ט); שלמה שבתי חסיד (נ׳ תרע״ה); ויטאליס אפנדי איסטרומסה, לוי שמואל מודיאנו; בונומו יצחק ן׳ ששון; רפאל יוסף מודיאנו; משה יצחק טיאנו; ועוד. אחדים מאלו פעלו גם בימי ר׳ יעקב מאיר, ור׳ חיים חביב.

היו מאלו שמיאנו לקבל המשא הכבד להיות משבעה טובי העיר אף כי היו חברים למועצת הקהילה. הם פעלו הרבה לטובת כמה מוסדות, ואלו הם הידועים לי: ד״ר הנריקו פירירה, נשיא ועד כי״ח בשלוניקי, יד ימינו של ד״ר מואיז מזרחי להגשמת בניין בית החולים; האחים קארלו ודאריו אלאטיני; לוי שאול מודיאנו; הוגו אלאטיני; אליהו מודיאנו; שבתאי טיאנו; שמואל שלמה סאפורטה; משה שבתי עשהאל, הידוע בשם מואיס אפנדי עשהאל; יהודה משה אסיאו; משה שלמה ביז׳ה; יוסף חיים גאטינייו; יעקב ש׳ חסיד; דוד שם טוב מאסאראנו; יהודה דוד מאסאראנו; יצחק דניאל מודיאנו; פ׳אג׳ינו מודיאנו; מאיר שלמה מוצירי; שלמה שמואל סאפורטה; שניאור אברהם סאפורטה; אליהו יעקב סידיס; עמנואל חיים עובדיה; יאודה אברהם פ׳לורינטין; יוסף שלמה צרפתי; מאיר יצחק קאראסו; יצחק משה קוב׳ו; אליהו שבתי רוזינטאל; פיפו דוד שאקי; דוד יצחק שלם; יצחק אברהם ששון; יצחק יעקב שלום; ד״ר מואיז מזרחי; ד״ר ז׳אק פאשה, ועוד.

בין עסקני הציבור שכפי הנראה אחדים מהם היו גם כן חברי ועד הקהילה, נמנים גם: ד״ר מואיז באייונה; מואיז דוד מורפורגו; אברהם אהרן מלאך; איזאק (אינו) יהודה ן׳ שושן; אברהם גדליה אירירה; שמואל דניאל מודיאנו, במשך שנים רבות נשיא הקהילה (נ׳ תרצ״א); אליהו מ׳ מאטאלון; אברהם חיים עמאר; דניאל גאטינייו; אשר משה טיאנו (נ׳ תרע״ז); יצחק טיאנו; ויקטור דוד שאקי; חננאל יעקב צדוק; חסדאי משה עזרתי; דינו ג׳וזיפו פ׳ירנאנדיס; חיים אליהו פנחס; יצחק אברהם יקואל; יצחק יהודה בוטון; איזאקינו יוסף בכר יהודה (נ׳ תר״ץ); חיים אברהם חיים חסיד, יוסף משה ן׳ שושן; שמואל שבתי חסיד (נ׳ תרע״ד); דוד מתתיה ביז׳ה; יצחק יוסף שמחה (נ׳ תרפ״ט); מאיר רפאל ן׳ ויניסתי; אשר אפנדי שלם; יוסף נער אפנדי; מארייוס זכריה נער; לאזאר אברהם מזרחי (נ׳ תרפ״א); קיימאל אפנדי ן׳ רובי; הנריקי אברהם מזרחי (נ׳ בפאריס תרצ״ג); ח׳ שלמה שלם; מאיר דאסה; בכור רוסו; ועוד.

ה) רשימת הרבנים והחכמים

ר׳ אלעזר מולכו; הדיין ר׳ יעקב יוסף מודיאנו, בן־נכד ״הרב המופלא״ יוסף מודיאנו, נפטר בתרנ״א; ר׳ שמואל בן הרב הכולל ר׳ מרדכי מאטאלון, דיין עוד מש׳ הת״ר, רוב כתביו וכל דרשותיו נשרפו בשריפה הגדולה של שנת תר״ן, אך אחדות מתשובותיו הופיעו בשם ״עבודת השם״, שלוניקי תרנ״ג, נפטר בתרנ״א; ר׳ דניאל ב״ר יצחק מורדוך, נכד התוכן ר׳ שלמה מורדוך, כאבי־אביו גם הוא למד תורת האיצטגננות וחכמת התכונה, והוציא לאור כל שנה את ה״קאלינדארייו״ לוח שנתי או כפי שהיו קוראים לזה בשלוניקי ״חלילה״, היו לו כמה כתבי יד בעברית, נ׳ תרנ״א (ר׳ שאול אמארילייו, ירש כתביו); ר׳ שמעון ב״ר אברהם מנשה ״ספרא רבה ויקירא״, היה סופר הרבנים אשר קוב׳ו, אברהם גאטינייו ושמואל ארדיטי, הגיה ספר ״רב דגן״ לר׳ יצחק שלמה הלוי (תרכ״ב), הגיה ועשה מפתחות לספר ״תפארת אדם״ לר׳ אברהם דוד (תרכ״ז), הגיה הספר ״צל הכסף״ ח״א לר׳ אברהם גאטינייו (תרל״ב), אחדים מפסקיו הופיעו בספרי חבריו, ותשובותיו ודרשותיו, על פי הרוב הספדים, יצאו לאור בשם ״שם משמעון״ (ירושלים, תרס״ו) — הדרוש היותר קדמון בו הוא הספד על אביו, תרכ״ד; ר׳ עזריאל דוד מאטאלון, ״מגזע היחס והמעלה״, נ׳ תרנ״ז, (כפי הנראה הדיין ר׳ אברהם עזריאל מאטאלון היה

ר׳ יוסף אברהם מולכו.

Rebi Joseph Abraham Molho.

בנו) ; ר׳ חסדאי אלשיך שהתיישב בירושלים ושם היה חבר לועד ״משגב לדך״, נפטר שם בתרנ״ז.

עוד היו בשנים הללו : הדיין ר׳ יעקב מירקאדו ברכה, שנפטר בתרס״ג בהיותו בן פ״ד שנים ; ר׳ יוסף מרדכי פרץ, אב בית דין, חיבוריו בכתב יד נמצאים בספריה הלאומית בירושלים, מ׳ 3169, נפטר בתרס״ד בן צ״ג שנים ; באותה שנה נפטרו : הדרשן והסופר ר׳ דוד יצחק אמארילייו, וכן ר׳ חיים בכמה״ר אברהם מולכו, ראש המוהלים (בנו, ר׳ אברהם, היה רב בקאוואלה) ; ר׳ דוד יהודה ארדיטי ראש הסופרים ; ר׳ יוסף שמואל, בן הדיין שמואל יוסף ואחיו של הדיין בנבנשטי שמואל, נפטר בן ע״ו שנים ; הדיין ר׳ דניאל בורלה, שנפטר בתרס״ה ; ר׳ חזקיה שבתי, שנתמנה בהתחלה לרב ראשי בארם צובה משם עבר והיה לרב ליפו ואח״כ רב ראשי בטריפולי.

עוד היו אז : הדיין ר׳ יצחק חזן ; ר׳ אברהם שאלתיאל, מייסד חברת ״ישועה ורחמים״ ; ר׳ שלמה ן׳ סאנג׳י ; ר׳ חננאל חיים חסיד ; ר׳ משה חנניה ארדיטי ; ר׳ שם טוב ב״ר מאיר בן נחמיאש, שנפטר בתרס״ט ; ר׳ חיים שאול מולכו, ראש השוחטים ; ר׳ ישראל שם טוב ריווח ; ר׳ אברהם ב״ר משה קאשטרו ; ר׳ יהודה שלם ; ר׳ משה יצחק ארדיטי, עסקן בצרכי ציבור, בפרט בשכונת קאלאמאריה, נפטר בתרע״ז בן ע״ז שנים ; ר׳ אהרן דוד די בוטון ; ר׳ רבינו די בוטון ; ר׳ שמואל די בוטון ; ר׳ אברהם הכהן ן׳ ארדוט ; ר׳ יוסף מירקאדו בנבנשתי ; ר׳ מנחם עזרה ברזילי ; ר׳ עובדיה ברודו, שנפטר בירושלים ; ר׳ יוסף הכהן ן׳ ארדוט ; ר׳ אברהם יוסף סאראגוסי ; ר׳ יוסף עובדיה שאקי, שנפטר בתרס״ח ; הדיין ר׳ חננאל יצחק הכהן חסיד, הוציא לאור והגיה בבחרותו ספר אביו ״גן נעול״ (תרכ״ז), נפטר בן ע״ה שנים בתרס״ט ; הדיין ר׳ שאול קאשטרו ; הנדיב ר׳ חיים המ׳ בכור ב״ר שמואל מאטאלון, הניח אחרי מותו 1550 לירה זהב לבית החולים הירש, תמך בחייו בביקור חולים, בחברת ישועה ורחמים וכו׳, היה אחד מהדרשנים הגדולים בעיר, נפטר בתר״ע ; ר׳ משה הכהן, חכם גדול בנגלה ובנסתר, למד מתוך העוני והדחק ומיאן ליהנות משל אחרים.

עוד היו בזמן הרבנות הראשית של הרב יעקב קוב׳ו : הדיין בנבנשטי בן הרב הכולל שמואל יוסף ואחיו של החכם יוסף שמואל, ראש אב בית דין, ועסקן ציבורי, נפטר בן ע״ט בשנת תרע״ב ; הדיין ר׳ יוסף ב״ר אברהם ונכד הרב הגדול שאול מולכו (בראשיתו היה רב בקאשטוריאה), ראש המספידים, נפטר בתרע״ד ; הדיין ר׳ דוד אהרן די בוטון נפטר בלי בנים בתרע״ה ; באותה שנה נפטר ר׳ אברהם יצחק הכהן פרחיה, ובשנת תרע״ח — ר׳ ישעיה מרדכי פרץ, אחיו של אב בית הדין ר׳ יוסף פרץ ; הדיין ר׳ רפאל ב״ר שמואל חביב, אביו של הדיין ר׳ יעקב והקדוש ר׳ חיים חביב, הי״ד ; ר׳ אלעזר חסיד ; ר׳ חננאל הכהן ן׳ ארדוט, ראש ישיבת בית יוסף ; ר׳ שלמה בן הדיין ר׳ מיכאל מולכו, אף הוא דיין משנת תרס״ג, נפטר בתרע״ח ; ר׳ חיים ב״ר שמעון מנשה, כאביו ואבי־אביו גם הוא היה סופר לרב הראשי, הגיה הספר ״ירים משה״ לר׳ משה קאשטרו (תר״ן), הוציא לאור והגיה ספר אביו, שו״ת ודרשות בשם ״שם משמעון״ עם הוספות וציונים ממנו, וכן כתב בסופו מחקר על ״ספק ספקא״, עשה מפתחות לספר ״דברי שמואל״ לר׳ שמואל ארדיטי, תרנ״א (בנו רפאל מנשה הי״ד לקח את מקומו בתור מזכיר לרבנים הראשיים עד חורבן הקהילה על ידי הגרמנים).

1 ר׳ יהודה נחמה כתב, בשנת תזר״ח, ליש״ר (ריגייו) על ״המחלוקת של חכמי שלוניקי עם הפרוטיסטאנסטען״, ״מכתבי דודים מיין״, ח״א עמ׳ 57. אחד מהמסיתים היה המיסיונר ז׳ ו׳ פארסונס, שנהרג בסביבות ים מארמארה ע״י שודדים טורקים ב־1880

2 באיספניולית : קונסילייו אדמיגיסטראטיבו דיל ב׳ילאייט.

3 משפחת מזרחי היתה מחותנת למשפחת אלאטיני. כפי הנראה אברהם, אביו של ד״ר מואיז מזרחי, היה נשוי עם מימיקה, אחותו של ד״ר אלאטיני. מבני משפחת מזרחי כדאי להזכיר גם את : יעקב משה מזרחי שהיה בין מקבלי פניו של שולטן מג׳יד כשביקר בעיר ; אברהם בן משה מזרחי ; יוסף (גייוזיפו) משה מזרחי ; לאזאר אברהם מזרחי ; רודולפ׳ו ז׳ מזרחי ; אלפ׳רד ז׳ מזרחי ; לודב׳יק א׳ מזרחי ; הנריקי אכרהם מזרחי ; אלברט א׳ מזרחי ; יוסף שמואל מזרחי ; ואברהם ש׳ מזרחי.

4 לפי ה״ג׳ואיש קרוניקל״ מלונדון מ־8 יולי 1910, וכן העיד עורך ה״אלמאנאק נאסיונאל״ משנת 1910

5 כפי הנראה החליפו את שם הרחוב אחרי חורבן הקהילה ע״י הגרמנים.

6 הם היו בעלי שמות ״מאב לבן״, כלומר שהשם הפרטי של האב היה שם המשפחה של הבנים.

7 יוסף עוזיאל, שם, עמ׳ 86.

8 [Kermesse, חגיגת־גן].

9 ארכיון כי״ח, צרור שלוניקי. חשבון הקהילה לשנת 1898.

10 ארכיון כי״ח. אברהם גאלאנטי, Turcs et Juifs, איסטאנבול 1937, עמ׳ 21—25.

11 ארכיון כי״ח, שם.

12 ארכיון כי״ח, צרור שלוניקי.

13 מלבד סאם לוי היו עוד : סאם קאראסו, סינור סאפורטה והרופאים יוסף צדוק ויהושע. לפי ״איל אב׳יניר״ מ־4.5.1898 היה האלבום בן 18 עמודים. זאמבילי היה מורה לציור. רוב הציורים היו נופי העיר ובנייניה.

14 ארכיון כי״ח, צרור שלוניקי. סאם לוי, אוצר יהודי ספרד, ח״ט, ירושלים תשכ״ו, עמ׳ לועזי 71—73.

15 ״לה איפוקה״, 10 באוקטובר 1902.

16 שמואל סעדי הלוי, ״איסטורייה דיל קאפיטאן אלפריד דראייפ׳וס, אקומפאנייאדה די אילוסטראסייוניס״. בילוגראדו 1898 ; אליהו שם טוב ארדיטי, ״דראייפ׳וס, או איל רומאנסו די און אינוג׳ינטי״, סאלוניקו 1901, עם מכתב משמואל סעדי הלוי, עורך ה״איפוקה״ ; ז׳אן פ׳לוריין, ״דראייפ׳וס, או איל מארטירייו דילה איזלה דיל דיאב׳לו״, שלוניקי, 1929.

17 מנהג שלוניקי להוסיף בתפילת השכיבנו, בערבית של חול, את הפגעים ״חולי״ (כלומר חולי רע), ו״רעש״ באופן זה : ״והסר מעלינו מכת אויב, חרב דבר וחולי, צרה, רעש, רעה, רעב, וכו׳״.

18 .Maurits Wagenvoort, Nederland, Vol. 3, 1904, p. 140

19 ארכיון כי״ח, צרור שלוניקי.

20 ״דברי שמואל״, דרוש כ׳, דף ל״ו, ב׳, סי׳ ו׳, דף כ׳, ב׳.

21 אוטולינגי, שם, עמ׳ 43—49.

22 כתב והוציא לאור: א) ״דגל התורה״ מחזה בשבע מערכות, תרמ״ה; ב) ״נאום על ההלבשה״, תרמ״ז; ג) ״צמח דוד״, ליקוטי שירים קינות וכו׳, תרמ״ז; ד) ״משפט ליעקב״, חוקים ומצות, אשר העתיק מלשון איטלקי, בשני חלקים, בארח ויכוח בין רב ותלמידו, תרנ״ב—תרנ״ה; שירים וקינות, שהופיעו בעיתוני שלוניקי. בשיריו ובקינותיו אין כישרון פיוטי רב, אלא מליצות וחרוזים ברוח הזמן.

23 ד״ר יוסף קלוזנר, ״עולם מתהווה״, השילוח, כרך כ״ז, תרע״ב־תרע״ג. עמ׳ 257.

24 בשנת תרפ״ב (1922) עלה מספר בתי הספר של הקהילה לעשרה, מספר התלמידים והתלמידות בהם ל־2400 ומספר המורים ל־79, מלבד המפקח ז׳ קון.

25 [מים, אלי, האדמה משוועת / פתח שמיך והשקה שדותיך / משקה המים, משקה המים, שלח חיטה לקוצר].

26 לפי עדות החכם אליהו פ׳ראנסיס ב־ De Vrijdagavond, שנה שמינית, ה״ב, אמשטרדם 1931. שמות של ישיבות אחדות נמסרו לי בזמנו ע״י החכם והעסקן הציבורי ר׳ אשר שמחה ז״ל.

27 אוצר יהודי ספרד, ח״ט, עמ׳ 28.

28 [מסיבת חברים עם כיבוד קל].

29 [מיני מגדלים עשויים סוכר צבעוני ובמרכזם ביצה אפויה].

30 [מין עיסת סוכר מעורבת בשקדים ואגוזים, שבעלי שיניים בריאות, נהגו לנגוס ממנה בשבת זכור].

31 הרי, למשל, בתי הקפה שהודיעו בעיתונים, בשנת 1899, שהם ״פאסקואל״, כלומר כשר לפסח: קולומבו, אולימפייה, אימפארייאל ו־רואייל. גם וואגנוורט מספר שבתי הקפה היו מחוייבים להשתמש בפסח בצלחות וכלי חרס מיוחדים לפסח.

32 תרגום חפשי בחרוזים של הפיוט לר׳ ישראל נגארה ״ירד דוד לגנו״, שנכתב ע״י ר׳ יהודה ליאון קלעי, חי במאה השמונה־עשרה (ראה עמנואל, מצבות שאלוניקי, מ׳ 1659).

33 אדלר, שם, עמ׳ 142.

34 בהושענא רבה היו לומדים כל הלילה בבתי כנסיות ובבתי מדרשות. כן היה מנהג שכל בעל בעמיו היה קושר את חמשת בדי הערבה אחרי חבטת הערבות, במזוזת פתח חדרו, ומשאירם שם במשך כל החורף. הוא היה משתמש בהם להבעיר המדורה לבער החמץ בערב פסח.

35 ראה על הכינויים האלו, דוד א׳ רקנטי, מחזור שלוניקי לראש השנה, עמ׳ ז—יא, ולשלש רגלים, עמ׳ 586־587, תל־אביב תשכ״ג. כינוי זה יהיה מותר לבטא רק בעיצומו של חג שמחת תורה.

36 גם בתונים היו נוהגים לעשות חגיגה כזאת אשר בה היו נוכחות רק חברות הכלה, והנקראת ״לילת אלחננה״ (ליל האלחנה). פירוש המלה ״אלמוסאמה״ לא ברור, וכנראה מקורו בערבית. [המשכילים שסברו ״דלית מילתא דלא רמיזא״ בשפה העברית, טענו שהשם אינו אלא סירוס המלים העבריות ״עלמות שמה״...].

37 [בטבע הדברים היו משלמי ה״פיג׳ה״ בעלי הרכוש, והם בחרו בדרך כלל את עמיתיהם הגבירים למועצת הקהילה].

38 התקציב לשנת תרס״ו היה: הכנסות 297,567 והוצאות 341,418 גרוש.

39 40 גרוש על כל איש מבוגר.

40 יוסף עוזיאל, שם, עמ׳ 12—13.

41 ״איל אב׳ניר״, שנה ח׳, 5 פברואר 1905. בין אנשי הסגולה שביקרו בשלוניקי בשנים תרמ״ה—תרע״ב ידועים לי: ה״חכם״ ד״ר משה גאסטר, החוקר ד״ר אלקאן אדלר, בארון אדמונד די רוטשילד ואשתו, מוריטס וואגנוורט, ד״ר פול נתן, ר׳ חיים נחום, אוסקאר שטראוס, יצחק בן צבי, דוד בן גוריון, ד״ר יוסף קלוזנר, בצלצאל ש״ץ, ד״ר בן ציון מוסינזון, בן ציון כ״ץ, ז׳אבוטינסקי (פעמיים), ד״ר יעקובסון, אברהם אלמאליח, משה גאון, ועוד.

42 יוסף עוזיאל, שם, עמ׳ 31.

43 ״ג׳ואיש קרוניקל״, לונדון, 20 מאיי 1910.

44 וואגנוורט כתב את זה בזמן עבדול חאמיד בשנת 1904, שאסר כל פעולה ציונית.

45 Maurits Wagenvoort, De Salonicensche Jodengemeente, Nederland, Vol. 3, 1904(?), .pp: 129—154.

46 ראה עליו, עמנואל, ״אברהם העברי״, תל־אביב, תשי״ח, עמ׳ 16־17.

47 תנחומא, עקב, ח, א.

48 ארכיון כי״ח, צרור הרב קוב׳ו.

49 במרפאה הזאת היה לוח שיש ועליו היו חקוקים שמות התורמים והמשתדלים: יצחק טיאנו, משה אלאטיני, שאול מודיאנו, דוד אלאטיני, מאיר דאסה, שלמה אלאטיני, גב׳ אנינה אלאטיני ובכור רוסו. כן תרמו לבניית המרפאה הזאת ד״ר מואיז באייונה 200 לירה זהב, והבארוניסה ק׳ארה די הירש 30,000 פ׳ראנק. מצידו השתדל ר׳ יהודה נחמה, בכל כוחו להגשמת המפעל הגדול הזה, אך נפטר בתקופת הבנייה.

50 עוד בשנים הללו היה מפעל הביקור חולים ענקי. בשנת תרס״ב (1902) ערכו חמישה־עשר רופאים מאה אלף ביקורי חולים, ובתי המרקחת של ביקור חולים הוציאו רפואות לפי מאה ושמונים אלף רצפטים.

51 שרה, בתו של הרב קוב׳ו, היתה נשואה לחכם השלם ועסקן צבורי ר׳ אשר בן ר׳ שמואל שמחה.

52 הרב קוב׳ו הרשה לוועד הבניין למכור כרטיסי כניסה לחגיגה, שהכניסו 251 לירות.

53 יוסף קלוזנר, שם, עמ׳ 259.

54 ״אלמאנאק איזראאלית״ 5683, ע״י יוסף ב׳ידאל אנג׳יל, א. לוי, שלוניקי 5682, עמ׳ 40.

55 קלוזנר, שם, עמ׳ 258.

56 כבוד שם תפארתו.

57 ברוך בן יעקב, ״קהל רופאים״ בשנתון ״ישראל״, שלוניקי תרצ״ג, מס׳ 38, עמ׳ 28.

58 איסטאמפאריאה די קופת עץ החיים יכ״ץ (ארכיון כי״ח, צרור אלאטיני).

59 הופיע בשם ״דיסקורסו... פרונונסייאדו אין איל סירב׳יסייו פ׳וניברי קי טובו לוגאר...20 אייר 5656 פור איל... פ׳ילאנטרופו איל בארון מוריס די הירש״ סאלוניקו 5656, 20 עמודים.

60 בחשבונות ועד הקהילה משנת 5659־60 כתוב שהוציאו 2492 גרוש על ההספד של ״הבארונה די הירש״.

61 ראה נוסח התפילה וכו׳ אצל אברהם גאלאנטי, Turcs et Juifs, 1932, עמ׳ 32—34, ח״ב, 1937, עמ׳ 34—37.

62 כתבתי לחברת כי״ח בפאריס אך שם לא מצאו את הפרקים האלו.

63 הספר הוגה ע״י חננאל חיים חסיד, נפטר תרצ״ט. יצחק מלכו, אוצר יהודי כפרד, ח״ט, עמ׳ 48.

64 "מכתבי דודים מיין", ח"א, מכתב ק"ז, קי"א, קי"ב, עמ' 176, 179—181. לבקשת החברה "צמח צדיק" ממונאסטיר, הביא ר' יהודה לדפוס את הספר "צמח צדיק", קריאה לליל שישי, שלוניקי, תרי"ג.
65 הנבון והמעולה נעים זמירות ישראל כבוד הרב.
66 ח"ם סעדי תרגם גם את "מסעות ר' ישראל בן יוסף בנימין" ללאדינו בשם: "איל ב'יאז'י די רבי ישראל" עם כמה הוספות (תרכ"ג), ועוד תרגומים אחרים בהעלם שמו.
67 ר' דוד פיפאנו, "שלשלת הרבנים מעיר סופיאה", סופיה תרפ"ה, סי' מ"א־מ"ב, דף ג', א'.
68 ראה על משפחת הרבנים לבית הלוי, עמנואל, "מצבות שאלוניקי", מס' 147, 407, 485, 527, 595, 599.
69 הערת ר' דוד פיפאנו בהקדמתו לספרו "אבני האפוד".
70 כן כתב רד"פ שם. אולם ר' חיים בנבנשתי כתב עד סי' רפ"ט, איזמיר תצ"ד.
71 לפי הקדמת ר' דוד פיפאנו לספרו "אבני האפוד" תרע"ג.
72 לפי בנו אברהם פיפאנו, במאמרו "ר' דוד פיפאנו ז"ל", בשנתון "ישראל", שלוניקי תרצ"ה, עמ' 23.
73 הקדמת ר' דניאל שלמה ציון לספר "חגור האפוד", תרפ"ה.
74 לפי פרידברג, "בית עקד ספרים", הופיעו הספרים האלו: "אבני האפוד", ח"ב, סופיה תרע"ד, "אוד מוצל מאש", לקוטים מן שלושת חיבוריו שנשרפו בשריפת העיר סופיה בשנת תרס"ה, שם, תרס"ה; "נושא האפוד" סופיה תרפ"ה. מסופקני אם אל נכון יצאו הספרים האלו לאור.
75 הנני מודה להאי צורבא מרבנן ר' חננאל יצחק חסיד על שמסר לי כמה שמות של רבנים ממשפחתו שחיו בזמן הרבנות של הרב קוב'ו.
76 נשאר רק עותק אחד, רכוש מורי ורבי הדיין ר' משה הירירה ז"ל. לפי השמועה הוא מסרו לרב טולידאנו, ואחרי מותו לא נמצא.
77 אספתי שמות ה"חברות" מספרי שו"ת, ספרי לאדינו שנדפסו בשלוניקי, עיתוני שלוניקי מאותה התקופה, דרושים ונאומים בלאדינו, "אוצר יהודי ספרד", וארכיון כי"ח (צרור שלוניקי). על "חברות" אחרי ש' תר"ע, ראה להלן. [מובן מאליו שחלק מה"חברות" האלה חדל להתקיים אחרי מספר שנים, ובשנת תרע"ז התפרקו רובן ככולן].
78 בית הדפוס נוהל ע"י דוד הכהן מעלי, יוסף אברהם, חנוך יצחק פיפאנו ובנימין אברהם יהודה. בין הספרים שהדפיסו היו "מעם לועז" על שמות, עד פרשת יתרו; "דברי מנחם", ח"ב, לר' מנחם ב"ר שמעון מרדכי, תרכ"ח—תרכ"ט.
79 [ברבות הזמן הפיצה את הרעיון הציוני במחתרת].
80 האגודות מכאן והילך, חוץ מחמש האחרונות, נזכרות בשנת תרס"ד. יתכן שנוסדו גם לפני שנה זו. חמש האחרונות נוסדו בין תרס"ה לתרע"א.
81 חלק מהם נסגר אחרי מספר שנים.
82 אספתי את החומר הסטאטיסטי וכן את שמות מוסדות החינוך מהארכיון כי"ח (צרור שלוניקי); עיתוני שלוניקי: "לה איפוקה", "איל אב'ניר", וכו'; "אלמאנאק ישראלית" לטובת בית החולים הירש; "המגדל הלבן"; יהושע קונטורוביץ, "העולם", 3 מארס 1909.

מנהלים, מורים ותלמידים של בית הספר פ'ראנקו אלימאן, תר"ע. יושבים מימין לשמאל: יהודה־ליאון רקנאטי, ליאון גאטיניו, סאלב'אטור ג'אחון.

La escola "Franco-Allemande", 1910.

זעזועים מדיניים ורוחניים
תרמ״ח–תרפ״ב (1888–1922)

פרק שישה־עשר

יהודי שלוניקי עם בחירת ר׳ יעקב מאיר

אחרי פטירת הרב הראשי ר׳ יעקב קוב׳ו, הציעו הרבנים לבנו, החכם חנניה, למלא מקום אביו, אך הוא סירב לקבל המשרה על שכמו; הקהילה גדלה, והאחריות רבתה מאוד. שלושת הדיינים החשובים היו כבר באים בימים ואי אפשר היה למסור בידיהם את הנהלת הקהילה, שדרשה מרץ ויזמה לפיתרון הרבה בעיות חמורות. לכן, בהסכמת גדולי החכמים, פנה ועד הקהילה לירושלים.

שנתיים לפני כן נבחר ר׳ יעקב מאיר לרב ראשי שם. ברם היתה סיעה אחרת שבחרה בר׳ משה פאניז׳יל לאותו תפקיד. נשלחו אז שליחים לקושטא ששכנעו את ר׳ משה הלוי, ממלא מקום הרבנות הראשית בטורקיה, לא לאשר את מינוי הרב מאיר. קהילת שלוניקי היתה אז לצד המתנגדים לר׳ מאיר. אולם, אחרי עיון בדבר, החליטו הרבנים ומועצת הקהילה לבחור בו לרבם. אולם מושל שלוניקי, חוסיאין חלמי פאשה, התנגד למינוי, בהשפעת דודו איקראם ביי, מירושלים. נשלחה משלחת לקושטא, שהצליחה לשכנע את שרי המדינה לאשר את המינוי, וגם ר׳ משה הלוי המליץ על כך בפני השולטן חאמיד.

עם הסרת המכשולים הוזמן ר׳ יעקב מאיר ובא לשלוניקי בחודש שבט תרס״ח. חגיגת הכתרתו התקיימה בר״ח אדר א׳ בק״ק תלמוד תורה הגדול במעמד ראשי הממשלה ובאי־כח המעצמות. פעולתו הפוריה בעיר תבוא לפנינו להלן.

בפרקים האחרונים מסרנו על הרושם שיהודי שלוניקי עשו על נוסעים יהודים ונוצרים. הואיל ורשמי מסעות אלו אינם מצויים בידי כל אדם, הנני מוסר בקיצור גם מה שכתב משה אייזינשטאדט, סופר עברי מרוסיה, על ביקורו בעיר בסוף שנת תרס״ט [1]:

״רושם שלא נשכח לעולם עושה על הנוסע היהודי העיר ׳סאלוניקי׳. ברדתך מהמעלות של האניה יקיפוך בעלי סירות קטנות להביאך אל החוף והם כמעט כולם יהודים, והמתעסקים ב׳טעינה ופריקה׳ על החוף הם גם כן יהודים. בבואך להעיר פנימה, תתפלא לראות עיר מזרחית־יהודית במלוא מובן המלה. יותר משני שלישים של התושבים הם יהודים. כל בתי המסחר היותר גדולים, המחסנים והחנויות וגם התגרנות הפעוטה שייכים ליהודים. העיר גדולה ויפה בעתיקותה, והיהודים הסאלוני־קאים נבדלים לגמרי מיתר אחיהם הספרדים שבערי טורקיה, ביפים, במבנה גופם החזק, בקומתם וברוח־האצילות הנפלאה השפוכה על פניהם, והם חפשים בכל תנועו־תיהם ומעשיהם ומלאים גאוה והכרת־עצמם. זהו טפוס מזרחי מיוחד ומקורי לגמרי! לא תמצא ביניהם את הגב העקום, את הפנים החוורים, את העינים המפיקות שפלות־רוח־ונפש, שהנחילה לנו ה׳גלות׳ בהשתלשלות הדורות. בהביטך על יהודי סאלוניקאי יתיצב לפניך כמו חי הטפוס היפה והנהדר של גבורי ישראל מלפנים, ונפשך תתמלא גאה וגאון כי יש לך אחים כאלה, ותתחיל להאמין אמונה שלמה בתחית העם וגאולתו.

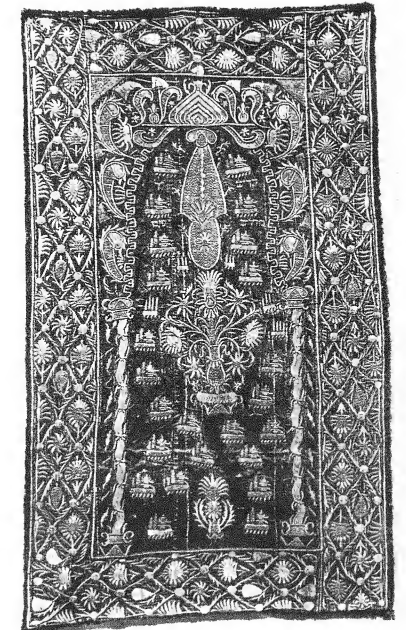
גם המצב הרוחני טוב הוא בסאלוניקי מבשאר ערי־טורקיה, הודות להחכם באשי הגאון ר׳ יעקב מאיר, שמלבד ידיעתו הגדולה בספרות הרבנית, הוא משכיל ואוהב את החכמה, ופקח נפלא הוא בעניני החיים ועסקן מצוין בעניני הקהלה. מי שלא ראה את החכם־באשי הזה לא ראה טפוס של יהודי מזרחי יפה מימיו; איזה חן מיוחד, איזה קסם עליון נפלא שפוכים על פני אדם־המעולה הזה, שלא ניתנו להתאר.

הרבה בתי־ספר ישנם בסאלוניקי: של האליאנס [2], של חברת ׳עזרה׳ ושל הבארון הירש [כלומר תלמוד תורה הירש], ומלבדם יש שם בית־תלמוד תורה גדול, שלומדים בו יותר מאלף תלמידים. לפני שנים אחדות למדו בו עפ״י השטה הישנה, אבל בשנים האחרונות התחילו להנהיג גם את השטה החדשה ומרגילים את התלמידים לדבר עברית.

׳גן ילדים׳ עברי נתיסד בסאלוניקי זה לא־כבר בהשתדלות החכם־באשי ובעזרת

פרוכת ב״מדרש פינטו״.

Parohet del Midrach Pinto.

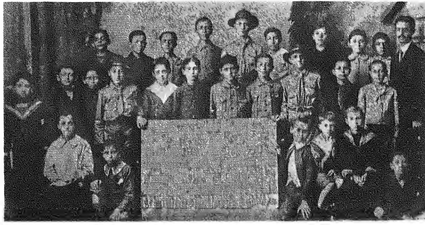
החברה 'עזרה'. כמאתים ילדים וילדות מתחנכים בו וכולם מפטפטים ומצחקים בעברית חיה במבטא הספרדי המצלצל...

עתונים אחדים באיספאניולית מופיעים שם ודגלם — הלאומיות וחיבת ציון. הקלוב 'קדימה', שהלאומי והציוני מר דוד פ'לורינטין יסד אותו, ראוי באמת לשבח. בכל ערב, אחרי כלות העבודה היומית, מתאספים בו הספרדים הצעירים ומתוכחים ומדברים בענינים לאומיים וגומרים את האספות ב'שירי ציון' במנגינה מקסימה ומלבבת. על יד האולם יש ביבליאותיקה גדולה מלאה ספרים עבריים מהספרות העתיקה והחדשה. גם העיתונים העבריים: 'השלח', 'העולם', ו'הד הזמן' מתקבלים שם, והם נקראים בהתענינות...

כשירדתי מהאניה בסאלוניקי, נלקחה מאתי תעודת־מסעי לאישור. אבל הפקידים לא חפצו לאשרה ולמסרה לי, מפני שמצאו כי עברתי על חוק אחד מחוקי הנוסעים בטורקיה באין לי 'תזכרה' [טיסקיירי]... ויאמרו לי שדבר זה ימסר לבית השלטון העירוני, ושם ישפטו כמה קנס צריך אנכי לשלם על זה.

כשבאתי לבית השלטון הנ"ל... הציגוני תיכף לפני הפקיד הממונה על זה, והוא יהודי ספרדי צעיר לימים. התחלנו לדבר עברית... התנצל הפקיד... שלפטור אותי לגמרי אי־אפשר, אלא שיפחיתו לי את הקנס ויעמידוהו על חמשה פראנקים, וזהו המי־נימום, ונתפרד מאתי בברכת־פרדה עברית נעימה. מזכרונו של יהודי־גלותי שבכלל זרה לו 'קבלת פנים' מעין זו באחד מבתי פקידות־הממשלה, וביחוד פגישת פקיד יהודי שמדבר אתו בלשון הנביאים בבית כזה, לא יוכל חזיון כזה להשכח לעולם".

התיאור הנלהב הזה מקיים ומאשר את דבריהם של נוסעים אחרים שהזכרנו בפרקים הקוד־מים ומדגיש את השפעת היהודים בשנות תרס"ט—תר"ע, לא רק במסחר, בתעשיה וכו', כי אם אף בבית המשפט העירוני.

תלמידי כיתות ד'—ה' בבית ספר עזרה (תרע"ז).

Elevos de la escola "Ezra" (1917).

מהפיכת הטורקים הצעירים

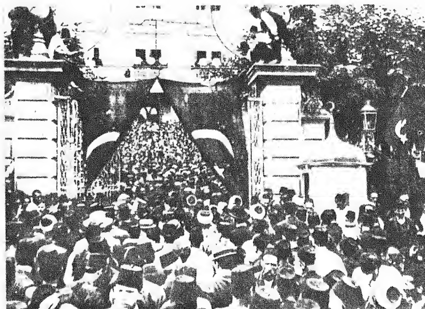
הטורקים המתקדמים, וביניהם כמה "דונמים", יסדו בשלוניקי מועדון בשם "ז'ין טורק" (Jeunes Turcs — הטורקים הצעירים), וזמן מה אחרי זה יסדו ועד בשם Union et Progrès (אחדות וקדמה). לאגודות האלה הצטרפו הרבה יהודים, שפעלו במחתרת נגד העריצות של שולטן חאמיד. אחרי שה"ז'ין טורק" נוכחו לדעת שהצבא לצידם, הם פרסמו בשלוניקי, ב־23 ביולי 1908, בכיכר המרכזית (שמאז נקראה כיכר החרות), את החוקה של שנת 1876, ששולטן חאמיד הבטיח בשעתו לקיימה ולהוציאה לפועל, ולא עמד בדיבורו. בו בזמן הודיעו לשולטן כי הצבא הנמצא בשלוניקי ייכנס לקושטא כדי לדאוג שאכן החוקה תבוצע. השולטן הסכים מיד, והבטיח להתנהג בעתיד לפי החוקה הזאת. קיימאל פאשה נתמנה בתור הוויזיר הגדול וטורקיה נהפכה למלכות חוקתית (לא אבסולוטית). אולם גם בפעם הזאת לא קיים השולטן הבטחותיו. לכן שיפקיט פאשה, מראשי המהפכה, נכנס לקושטא בראש עשרים וחמישה אלף חיילים, מהם ששת אלפים משלוניקי, ואילץ את השולטן להתפטר. השולטן הוגלה לשלוניקי והושם במעצר בית בווילה של אלאטיני (שממשלת טורקיה קנתה מהמשפחה תמורת עשרים אלף לירות זהב) ושם הוא נשאר עצור עד כיבוש העיר ע"י היוונים. במקומו המליכו את אחיו הצעיר ממנו, רישאד, הידוע בשם שולטן מיחמיד החמישי.

בין היהודים החשובים שהשתתפו במהפיכת ה"טורקים הצעירים" או בוועד "אחדות וקידמה" ראוי להזכיר את הבאים:

ע מ נ ו א ל ק א ר א ס ו, נולד בשלוניקי בערך בשנת תרי"ח (1858), עורך דין. הוא הצטרף ל"טורקים הצעירים" עוד בשנים הראשונות, והוטל עליו התפקיד להעביר בסתר מכתבים משלו־ניקי לקושטא. הוא היה אחד מאלו שנאמו בכיכר החרות ביום המהפכה, אח"כ חבר המשלחת שדרשה משולטן חאמיד להתפטר, והיהודי היחידי שנבחר לפארלאמנט משלוניקי וסביבותיה. הפארלאמנט היה מורכב מ־240 מורשים והסינאט מ־40. משלוניקי וסביבותיה נבחרו שישה מורשים, וקאראסו בכללם. זמן מה אחרי כן מינו אותו למושל כללי באחד המחוזות של הקיסרות, אך הוא סירב לקבל את המינוי. כן לא רצה לקבל את מיניסטריון המסחר שהוצע לו, ובשנת 1910 סירב לקבל את המיניסטריון לעבודות הציבוריות (Public Works)[3]. ביוני 1912 נבחר לסינאט.

תושבי שלוניקי מתאספים לפני ארמון הממשלה עם פרסום החוקה ביולי 1908.

La mutchidubre selaniklia delantre del Konak (El Palacio de La Justicia) en el dia de la proclamation de la constitution (Julio 1908).

נסים מצליח אפ׳נדי, נולד באיזמיר בערך בשנת תרל״ה (1875), היה זמן מה שופט בבית המשפט העירוני בשלוניקי. גם הוא נבחר בשנת 1908 לפארלאמנט מטעם תושבי איזמיר, ונתמנה מזכיר הנשיאות של בית הנבחרים.

פ׳יריד אפ׳נדי אסיאו, בילה את מבחר שנותיו בבית הסוהר בבירה, על פעילותו המחתרתית נגד השולטן.

ויטאל אפ׳נדי פ׳אראג׳י, נולד בשירון (שיריס) ליד שלוניקי בשנת תרכ״ח (1868). היה עורך דין ויועץ רשמי מטעם הממשלה לחברה לתעשיית טבק ״ריז׳י״. נבחר כציר מקושטא לפארלאמנט.

נסים אפ׳נדי רוסו, בשירות המושל הכללי חוסיאין חלמי פאשה בשלוניקי. גם הוא, בהרצאותיו ובנאומיו, הלהיב את העם להתקומם נגד השולטן. בנעוריו עסק בהדבקת כרוזים בלתי חוקיים על כותלי בתי שלוניקי נגד השולטן.

ויטאליס אפ׳נדי אסטרומסה, נולד בשלוניקי בשנת תרכ״ה (1865), מזכיר ראשי של הוועידה המאקידונית תחת חלמי פאשה. נתמנה לשר עבודת האדמה, יערות ומכרות בממשלה החדשה, ואחרי זמן מה נתמנה מזכיר בוועדה העליונה שבמיניסטריון הכספים.

כן היו פעילים בשלבים שונים של המהפכה:

רפאל ן׳ עוזיליו, רוקח, גם הוא היה נוסע מהכא להרים ומעביר ידיעות ל״טורקים הצעירים״. כרוסו, היה חבר המחתרת והדביק כרוזים בלילות בערב המהפכה.

ליאון גאטינייו, נשבה ע״י אנשי השולטן, חלה בזמן שביו, ברח לפאריס, חזר לשלוניקי, ונפטר לפני המהפיכה.

האחים אשר ואברהם שלם, מצאצאי הפוסק ר׳ אשר שלם. שניהם נתפסו והוגלו לטריפולי־טניה. אברהם חלה ומת לפני המהפיכה. אשר נפטר בפאריס, בשנת 1948, אחרי מחלה ארוכה שנשארה בגופו מזמן שביו.

יצחק חנניה קוב׳ו (נכד הרב יעקב קוב׳ו ?). בשנת 1908 היה כותב מאמרים בעיתון Journal de Salonique בעד המהפיכה.

אלברטו טיאנו, אברהם בן ארולייה ופיפו נחמה מלאך, שהתנדבו לצבא בראשות שיפקיט פאשה להילחם נגד השולטן ומרעיו.

עמנואל רפאל שלם, מצאצאי הפוסק ר׳ עמנואל שלם שאת שמו הוא נשא, עורך דין. אף כי היה ממעריצי ״הטורקים הצעירים״ לא היה חבר רשמי לוועד ״אחדות וקידמה״, אך בשנת 1909 היה חבר בוועד שנוסד לארגן מחדש את הרשות המשפטית בקיסרות העותומאנית. בניגוד לעמנואל קאראסו שהתפקר, היה עמנואל שלם מיראי השם ושומרי דתו. הוא ידע לפתור, לשביעת רצון המעוניינים, כמה בעיות משפטיות שהתגלעו בין הקיסרות העותומאנית ובאי כח ממשלות שונות ואף תיווך בין טורקיה והוואטיקאן, ועל כך קיבל עיטורי כבוד משולטן חאמיד ושולטן רישאד, וכן מממשלות אוסטריה, איטליה, צרפת, יוון, בלגיה, בולגריה ואף מהוואטיקאן. הוא כתב מחקרים בנוגע לחוקי הסגרת פושעים שהופיעו בדפוס בשנים 1888, 1891. בשנת 1920 השתקע בפאריס והשתתף בעבודת הקהילה הספרדית שם. נפטר בפאריס בשנת ת״ש (1940).

מלבדם היו עוד כמה וכמה יהודים, רובם ממשפחות נכבדות, וביניהם סאם לוי ואחרים, שהעיזו לשתף פעולה עם המהפכנים, ואשר שמותיהם נעלמו מאיתנו.

המלחמה עם איטליה

המהפיכה הזאת לא הביאה ברכה, בסופו של דבר, לקיסרות. בולגריה, שעד אז היתה משועבדת לטורקיה ושילמה מס שנתי של אחד־עשר מיליון דולר, ניצלה את המצב והצהירה על עצמאותה, ונסיך בולגריה הכריז על עצמו כצאר. בו בזמן סיפחה אוסטריה אליה את בוסניה וארציגובינה והפסיקה לשלם לאוצר הטורקי את המס השנתי של עשרים וארבעה מיליון דולר. אלבאניה התקוממה, ואיטליה התקיפה את טורקיה, וכבשה את איי דודיקאניז, את טריפולי וקירינאיקה, ורק אחרי שהטורקים פינו לגמרי את שתי הארצות האלה, הסכימה איטליה לצאת מהדודיקאניז (1910—1912).

בזמן המלחמה עם איטליה תרמו היהודים כסף למען הצי הטורקי, בפרט גדולי הסוחרים, שתרמו 1% מכל מה שמכרו. העיתונים ״אימפארסייאל״ ו״פרוגרי״ אף הפיצו הגרלה למטרה זאת.

עורך הדין עמנואל קאראסו.

Emanuel Carasso, uno de los capos de los "Jeuns Turcs".

ויטאליס אפ׳נדי פ׳אראג׳י.

Vitalis Effendi Faraggi, Deputado de Constantinople.

לרגלי החוקה החדשה נקראו היהודים בפעם הראשונה להתגייס לצבא. כאלפיים יהודים משלוניקי התגייסו, ביניהם אבות לילדים, וקופת הקהילה וה״מועדונים״ היו נאלצים לטפל במשפחותיהם. קשה מאוד היה ליהודים לשרת בצבא. רובם לא ידעו טורקית כלל, וכן היו שומרי מסורת ולא יכלו, ולא רצו, להסתגל למצב החדש, לחלל שבת ולאכול טרף. לכן רבים, אף מבין העניים, שילמו את הכופר של חמישים לירה זהב כדי להשתחרר מהשירות. בחורים אחרים השתדלו לצאת משלוניקי ומערי טורקיה בטרם תגיע עת פקודתם והיגרו לאמריקה הדרומית והצפונית, לצרפת או אנגליה.

עקב המלחמה עם איטליה, סבלו יהודי שלוניקי בני כל השכבות, סבל רב, כי רבים מהם היו בבחינת ״נתיני אויב״ (לרבים היתה נתינות איטלקית, אף כי נולדו בעיר). הטורקים החרימו 36 בתי מסחר של נתיני איטליה, ש־33 מהם היו שייכים ליהודים. המפקידים, מחשש של החרמה, תבעו מהבנקים של נתיני איטליה — ורוב הבנקים היו שייכים להם — את פקדונותיהם; יעקב מודיאנו נאלץ לסגור את הבנק שלו. השררה החרימה את בית החולים האיטלקי וסגרה את בית הספר האיטלקי שבו למדו 700 תלמידים יהודים. היו אז בשלוניקי כשלושת אלפים נתיני איטליה, רובם ככולם יהודים. הממשלה הציעה להם לקבל נתינות עותומאנית או לצאת מהעיר. שבע מאות מהם, שהיו העשירים ביותר, עזבו את שלוניקי. בתחילת המלחמה סגר השלטון את בתי החרושת של נתיני איטליה, אולם משנוכח שהדבר יזיק מאוד לפועלים נתיני טורקיה פתחה אותם מחדש. מאז התחילה משפחת אלאטיני לחסל עסקיה בעיר.

נסים אפ׳נדי רוסו.

Nissim Effendi Rousso.

כפי הנראה, בגלל השינויים החדשים, היה הוועד העירוני (העיריה), בשנת תר״ע (1910), מורכב מי״ב יועצים. שישה מהם היו צריכים להיות, לפי יחס האוכלוסיה, יהודים. אולם נבחרו רק שלושה: יוסף נער, שהיה ראש העיריה בשנות תרס״ח—תרס״ט, יצחק בוטון ומ׳ עשאל. זה האחרון התפטר ובחרו במקומו את יצחק פ׳לורינטין. כנראה שזה האחרון התפטר אף הוא ואת מקומו מילא אלי בנוזיליו. הבחירות התקיימו כל ארבע שנים.

מאבק ההגמוניה על העיר

הואיל והבולגרים שאפו לספח לארצם כמה מחוזות ממאקידוניה ובפרט את שלוניקי, השתדלו היוונים מצידם להשתרש עוד יותר בעיר. לכן הם התחילו לדחוק את רגלי היהודים במסחר, בצורה שיטתית, והשתדלו להגדיל את השפעתם כדי להטביע חותמם עליה מבחינה מעשית, בטרם תבוא ההכרעה המדינית.

עד אותן השנים, למשל, מכרו הכפריים הנוצרים (הבולגרים, ה״ב׳לאחוס״, והיוונים) את יבול אדמתם ליהודים וקנו מהם סחורות שונות. וגם יתר המכירות והקניות נעשו ע״י מתווכים יהודים. מתווכים אלו, היו ידועים בנאמנותם. ווגנוורט, מעיד כי הם הגנו על האינטרסים של הכפריים יותר מאשר על האינטרסים של בני עמם. הם הם שערבו לבנקים ולסיטונאים בקשר לכל העיסקות שהיו עושים הכפריים. ואכן אלו האמינו בהם אמונה שלמה. עם התגברות הלאומיות היוונית אולצו הכפריים, וסיטונאי הפירות והירקות הנוצרים, לא למכור את פירותיהם ע״י מתווכים יהודים, כי אם רק ע״י יוונים. אולם הדבר לא הצליח כי היהודים מיאנו לקנות מהסרסורים היוונים. אחרי נסיון של שלושה ימים נאלצו הכפריים להמשיך למכור כמקודם באמצעות המתווכים היהודים. היוונים הביאו לשלוניקי כמה בני כפריים עשירים בתור סרסורים, אך הסוחרים היהודים והבנקאים מיאנו לתת בהם אמון. כתוצאה מכך יסדו היוונים אז שלושה בנקים: בנק מיתילין, בנק ד׳אתין (בנק אתונה) ובנק ד׳אורייאן (המזרח). על אף הכל המשיכו הכפריים לשווק ולסחור באמצעות היהודים.

נסים אפ׳נדי מצליח.

Nissim Effendi Mazliah
Deputado de Izmir.

היוונים לא נסוגו אחור. הם היו עומדים ליד תחנת הרכבת והיו מושכים את הלקוחות והסוחרים היוונים, כמעט בחוזק יד, לבתי המסחר היוונים. היו בין הקונים היוונים מערי השדה שהתנו במיוחד עם הסוחרים הנוצרים שעליהם להטעין סחורותיהם לקרונות הרכבת רק ע״י עגלונים וסבלים יוונים.

למחרת הצהרת החרות של ״הטורקים הצעירים״ באו בולגרים, סירבים ויוונים לשלוניקי כדי לברך את ראשי המתקוממים. בתי הקפה היו מלאים אנשים ממינים שונים. בבית קפה אחד היתה תזמורת של כל אחד מבני הלאומים האלו. כשהבולגרים ניגנו בתזמורת שלהם, התנגדו היוונים. כיוון שרוב המלצרים היו יוונים, הם עשו שביתה ובית הקפה נסגר. היהודים פתחו

בכיכר החרות בית קפה ארעי. יווני שהזדמן לשם דחף את אחד השולחנות על יהודי שעמד לידו. התחילה מריבה ויוונים ויהודים התכתשו ביניהם. היתה מהומה ובהלה, עד שהמשטרה הצליחה לשים סדר.

עקב ההתחרות הזאת פתחו היהודים בתי קפה משלהם עם מלצרים יהודים (ופתיחת בתי קפה אלה הביאה לחילול שבת). היוונים לא ציפו להתחרות הזאת, והעיתון היווני "פ'ארוס טיס תיסאלוניקיס" כתב מאמר ארסי נגד היהודים בו ביקש מהיוונים להחרים את בתי מסחרם וחנו־יותיהם, והוסיף שהיהודים מכורים לאויבי טורקיה. היהודים הגיבו בזעם, והוועד של "אחדות וקידמה" השתדל להשלים בין שני המחנות. באותו זמן יסדו היוונים את החברה "אנגלו איליניק קומירשאל קומפאני", בדומה לבית המסחר של בני גדליה אירירה ואורוסדי באק. הם משכו לבית מסחרם את הפקידים היוונים שעבדו קודם אצל אירירה ואורוסדי באק, כדי להתחרות עם היהודים. בהזדמנות אחרת הביאו היוונים עשרה קרונות משא עם קרר (נהג קרון, עגלון) מאתונה. הקררים היהודים ערערו על כך. לבסוף, הסכימו ביניהם שלא יהיו ליוונים יותר מעשרים קרונות משא. למרות השתדלות היהודים לחיות בשלום עם כל בני עירם, הוסיפו העיתונים היוונים "פ'ארוס" ו"אליתייה" משלוניקי לפרסם מאמרים ארסיים, והוציאו לאור רומאן שבו האשימו את היהודים בעלילת דם וכדומה (מאי 1909).

לאור המצב הזה נכנס ה"קלוב דיזינטים", שנוסד בשנת תרס"ח (1908), לעובי הקורה ויזם דרכי תגובה לעמידה נגד נסיונות הנישול של היוונים. ועד הקלוב ארגן את בעלי העגלות של בית המכס, וכן את בעלי הסירות והסבלים היהודים, כ־500 במספר; איחד את הקורפורציות השונות של הפקידים, הסוחרים הקטנים, בעלי המלאכה והפועלים, ויסד קורפורציות חדשות. יוזמתם ומפעלם הצליחו, ומספר הקורפורציות הגיע, במשך הזמן, ל־58, וחבריהן — ל־28000. הם הוציאו לאור את הדו־שבועון "לה נאסיון" בעריכת יהודה ש' אסיאו. מהקלוב הזה יצאה היזמה ליסוד אגודת סוחרים להגנה על ענייניהם המקצועיים והיהודיים, וכן היזמה ליסוד בנק יהודי כדי להתחרות בבנקים היוונים.

הרב הראשי וועד העדה מצידם כתבו לפרנסים היהודים בקושטא, כדי שיתערבו לשם הפסקת ההסתה האנטישמית של היוונים, ור' חיים נחום, הרב הראשי של הבירה, פנה אל המיטרופוליט של עירו. זה האחרון כתב למיטרופוליט של שלוניקי לצוות לעיתונים היוונים להפסיק את הדפסת הרומן האנטישמי והמאמרים נגד היהודים, וכן נעשה. על אף "שביתת הנשק" יצאו העיתונים היווגים אחרי זמן קצר בהאשמה חדשה, לפיה ה"קלוב דיזינטים" עושה מעשי בגידה במולדת. כך היה המצב מספטמבר 1908 עד סוף מאי 1909 [4].

ביקור שולטן רישאד בשלוניקי

בקיץ תרע"א (יוני 1911) ביקר שולטן רישאד בשלוניקי, איסקופיה ומונאסטיר. יהודי שלוניקי קיבלו את פניו בהערצה גדולה. הקהילה והמועדונים בנו קשתות יפות מאוד ברציף החוף, אשר בו עברו השולטן ופמלייתו, וחברי ה"מכבי" בתלבושתם הרשמית, ערכו הצגת התעמלות לפניו. "המועדון החדש" (נואיבו קלוב) ערך חגיגה נהדרת לכבוד הצי העותומאני שעגן בנמל עם בוא השולטן לעיר. אל החגיגה באו קציני הצי, הרבה צירים מהפארלאמנט, ובתוכם טלאט ביי, חאג'י אדיל ביי, ראשי הרבנים בעיר הרב הראשי ביג'ארנו מאנדריאנופולי, הרב הראשי של קאוואלה, שלוחי קהילת איזמיר וקהילות אחרות, וכמו כן נציגי לאומים אחרים. המועדונים ערכו תהלוכות חג בעיר. ד"ר יצחק אפשטיין, מנהל ת"ת, חיבר מכתב ברכה בעברית שתורגם לטורקית. הרב הראשי הגיש את הברכה הזאת לשולטן בתוך תיק זהב מעשה ידי אמן, ואחד מהמשוררים חיבר שיר בעברית לכבוד השולטן שהושר ע"י תלמידי בתי הספר. השולטן העניק לרב מאיר בהזדמנות זו 75 לירות זהב בשביל מוסדות הקהילה והעניים. גם נתן לו למזכרת שעון ושרשרת זהב משובצים באבנים יקרות. השולטן הביע שמחתו לרב הראשי על קבלת הפנים הלבבית שערכו לו היהודים.

ארגון הקהילה

הקהילה הייתה מתנהלת אז ע"י אסיפה, או מועצה כללית ("אסאמבליאה ז'ניראלה"), בת 100 חברים (99 מורשים והרב הראשי). הם היו נבחרים ע"י משלמי מס הקהילה (ה"פיג'ה"), שבשנת תרס"ט (1909) היה מספרם 1274, ובשנת תרע"ב (1912) עלה ל־1500. 99 המורשים היו

בוחרים בשלושה ועדים: ועד הקהילה הנקרא "קונסיליו קומונאל", ועד של יועצים — "קונסיליו קונסולטאטיב'ו" וועד כספי — או "מיג'ליש גשמי". מועצת הקהילה הייתה ממנה גם ועדות שונות להשגיח על כמה וכמה מוסדות מטעם הקהילה. בשנת תרס"ט (1909) עלתה הכנסת הקהילה ל־4430 לירות זהב, וההוצאה — ל־5000 לירה. ושנתיים אחרי כן (אלול תרע"א — אב תרע"ב) הייתה ההכנסה 549,325 גרוש וההוצאה 556,631 גרוש [5].

ר' יעקב מאיר יסד ועד רוחני (מיג'ליש רוחני) להשגיח על ענייני הדת, שהיה מורכב מתשעה רבנים ועליהם הרב הראשי. בין אלו שנבחרו לוועד זה אז ושפעלו עד סוף ימיהם נמנו: ר' משה מלאך, ר' חנניה קוב'ו ור' אשר שמחה. (בשנת תרפ"ב היה הוועד הזה מורכב מר' בן ציון עוזיאל, רב ראשי; ר' עמנואל ברודו, ר' יצחק חסיד, ר' פנחס ברזילי, דיינים; ר' משה מלאך, ר' חנניה קוב'ו, ר' יעקב שמואל, ר' חיים חביב, ר' אשר שמחה ור' רבינו די בוטון).

מ ס י ם: כל איגוד של בעלי מלאכה או סוחרים שונים, כמו חנוונים, מוכרי פחם וכו', היה מעריך את חבריו ומוסר את הרשימה לוועד ה"עריכה". הנישומים היו משלמים 25 גרוש בעד רכוש של 200 לירה (20,000 גרוש) ו־50 גרוש — בעד רכוש של 201 עד 500 לירה. מהסכום הזה ומעלה היו משלמים 0.125 פ'ראנק בעד לירה. כל מי שהיה מרוויח פחות מ־6 לירות לחודש היה פטור ממס הקהילה. (בשנת תר"ץ־1930 למשל היתה ה"עריכה" מאורגנת באופן זה: ועד של מומחים היה מעריך כל יהודי מבן כ"א שנה ומעלה. ה"עריכה" היתה לשלוש שנים ומחולקת לי"ב דרגות: 50, 100, 250, 500, 750, 1000, 1500, 2000, 3000, 4000, 5000, ו־6000 דראכמים לשנה, כל אחד לפי ערכו).

ה"נערך", כמו בכל דור ודור [6], היה יכול לערער תוך חודש, ולהישבע בפני הרב הראשי, שאין לו יותר ממה שהעריך את עצמו. הוספה של עשרה למאה קנס נגבתה מכל מי שלא שילם בזמן. מי שסירב לשלם הפסיקו לו את כל שירותי הקהילה. הואיל ואי־אפשר היה, בשנים הללו, לשום יהודי לחיות בשלוניקי בלי שיצטרך למה שהוא מהקהילה כגון תעודות רשמיות שונות, שירותי קבורה וכו', לא היה איש יכול להשתמט מלשלם. מוסדות השלטון, מצידם היו מחייבים את הנערך לשלם את חובו. היוצא מהעיר היה מחוייב לשלם את המס של אותה שנה.

מלבד מס הקהילה וה"גאבילה" על הבשר היו גובים גם מס על נדוניה וירושות, בשביל "קופת היתומות". נדוניה עד 125 לירה היתה פטורה ממס. על 125 עד 220 לירה היו משלמים $\frac{1}{4}$%, מ־221 עד 600 — $\frac{1}{2}$%, מ־601 והלאה — $\frac{3}{4}$%. תלמידי החכמים היו פטורים מהמס הזה אם הנ־דוניה לא עלתה על 200 לירה. (בשנת תרפ"ב היו משלמים 1% מהנדוניה מ־20,000 דראכמים ומעלה, ו־5% מכלל הירושות המגיעות לקרובי הנפטר). "קופת היתומות" הייתה תומכת בנישואי יתומות וכלות עניות ומספקת תכריכים לעניים. הייתה זו הקופה העשירה ביותר בשלוניקי. לעי־תים קרובות הייתה מלווה כסף לוועד הקהילה בעת צרה, דבר שבשלוניקי היה הווה ורגיל [7].

מוסדות ואגודות

התקציב השנתי של הקהילה לפני מלחמת העולם הראשונה היה בערך 40,000 לירה, ומספר היהודים לערך תשעים אלף נפש. היו ביניהם אלפי עניים, חולי גוף וחולי רוח. לכן נוסדו באותן השנים, כלומר משנת תרס"ח עד תרע"ז, המוסדות הבאים, שלא בא זכרם בפרק הקודם:

א ו ר פ י ל י נ א ט ו ק א ר ל ו א ל א ט י נ י (בית מחסה ליתומים), שבראשיתו היה נקרא "אורפילינאטו איזראאליטה" והיה נתמך ע"י הוועד של "מתנות לאביונים". במות הנדיב קארלו אלאטיני ב־20 במאי 1910, והוא בן נ"ט, הרחיבו את המוסד וקראו לו בצדק על שם הגביר הזה, שכמו אביו, התמסר לטובת אחיו עד סוף ימיו. התורמים הראשונים, אחרי פטירת סיניור קארלו, היו עורך הדין עמנואל שלם והגביר יעקב מודיאנו שתרמו כל אחד 2300 פראנק. כפי הנראה תרמה גם משפחת אלאטיני סכום נכבד. כשנוסד היו בו בסך הכל שני יתומים, אולם בשנת תרע"ז כבר עלה מספרם לעשרים. המבנה שבו שכן המוסד נשרף בשריפה הגדולה של אותה שנה, ונבנה אחריה שוב ע"י שמואל אסיאו. לאחר זמן, מטעמים תקציביים, נתמזג עם בית המחסה ליתומות "אבוהב" שנוסד ע"י אברהם רקנטי בשיתוף עם ועד "המזרחי" ואגודת הנשים "התחיה". הגרמנים הגלו גם את היתומים והיתומות למחנות ההשמדה ולא חזרו עוד. העסקנים האחרונים שטיפלו במוסד הזה היו: יוסף ברודו הי"ד, יהודה חסיד הי"ד, מואיז יעקב אברבאניל, יוסף

שבעה יתומים שנשלחו לארצות הברית בתרפ״ג.

Los siete guerfanos destinados para la America (1923).

נחמה ויצחק קוב׳ו.

אזילו די לוקוס (בית מחסה לחולי רוח), נוסד בשנת תרס״ח ע״י שלמה שלם, ליאיטו נח (בעל הראינוע ״עדן״) ויצחק יעקב כהן. יוצאי שלוניקי בניו יורק תמכו בו ביד רחבה. אח״כ בנו לידו מרפאה חשובה. הגרמנים נכנסו לעיר ימים ספורים לפני שנחנכה ושמונים החולים בלווית ה״אחים״ וה״אחיות״ נלקחו כולם למחנות ההשמדה ולא חזרו.

קלוב דיזינטים, נוסד בשנת תרס״ח (1908) לרגלי פטירת שבעה יהודים בנפול ביתם עליהם (אין לערבבו עם ה״סירקלי דיזינטים״, שנוסד בתרל״ד).

כרמל, אגודה שנוסדה בחורף תרס״ט ע״י עסקנים נכבדים וביניהם לא ציונים, במטרה לקנות מהממשלה ״ג׳יפליק״ (חווה) בסביבות שלוניקי ולהושיב שם יהודים בתור איכרים. האגודה לא הצליחה כנראה להגשים את התכנית שלה. (ליד העיר הייתה קיימת חווה לדוגמה, ה״פ׳ירם מודיל״, לא רחוק משכונת ה״קאמפאנייאס״, אך מסופקני אם עבדו בה יהודים).

נואיבו קלוב (המועדון החדש), נוסד בתר״ע, ובשנת תרע״ב היו לו כבר 500 חברים.

נטע נעמן ישן, לתת רופא ורפואות לחבריהם.

עזרת יתומים, לטובת היתומים תלמידי בית ספר ״עזרה״.

תעודה בישראל, אגודה דתית, לחזק המסורת ולימוד התורה.

רודפי צדק.

נטע נעמן חדש, לתת רופא ורפואות לחבריה.

עזרת חולים ושמחת נערים.

אוהבי שלום.

לה אומאנידאד (האנושיות), נוסדה בזמן החולי־רע של שנת תרע״א, להענקת עזרה לנצרכים.

איספיראנסה (תקווה), נוסדה בשנת תרע״ב.

אינטיר קלוב, ארגון־גג של נשיאי שישה מועדונים, נוסד לפני תרע״ב או בתרע״ב.

אחדות, נוסדה בשנת תרע״ג ע״י לשכת בני־ברית וחברות תרבות. מטרתה היתה להלוות סכומים קטנים לסוחרים צנועים ובעלי מלאכה, וכן לתת הגנה משפטית ליהודים שהואשמו בלי צדק ע״י השלטון ולא הייתה להם היכולת לשכור עורך דין. נשיאה הראשון היה הציוני והעסקן הצבורי, ציר לפארלאמנט, דוד יעקב מאטאלון. ה״חברה״ הזאת, שנוסדה בקולי קולות לא האריכה ימים ונתבטלה כליל עם שריפת תרע״ז.

החברות והמוסדות האלו, יחד עם החברות הנזכרות בפרק הקודם, היו תומכות קודם כל בחבריהן, ואחדות — גם בעניי העיר בכלל, שרבו מספור.

אסונות ומחלות — התפתחות והתקדמות

בשנים הללו סבלה הקהילה מאסונות שונים ומחולאים רעים.

בב׳ בניסן תרס״ח נפל בית על שתי משפחות, ושבעה יהודים נהרגו במפלות. כל יהודי העיר, ועליהם ר׳ יעקב מאיר, השתתפו באבל המשפחות ובאו ללוות את האומללים. בהזדמנות זאת נוסד ה״קלוב דיזינטים״. המאורע הזה הכאיב כל כך ליהודי שלוניקי שעד חורבן הקהילה ע״י הגרמנים היה המוסד ״מתנות לאביונים״ עושה כל שנה אזכרה לעילוי נשמתם.

בשנת תרס״ט סבלו התושבים, ובעיקר הילדים, מאדמת ומחולי אבעבועות.

בקיץ תר״ע (13 ביולי 1910) נשרפו כ״א בתים של יהודים. הנזק עלה ל־600,000 פראנק (הרכוש היה מבוטח רק ב־350,000). בקיץ תרע״א (25 באוגוסט 1911) נשרף בית הדפוס של ״לה איפוקה״ עם ספרים רבים שנדפסו בבית דפוס זה משנת הת״ק והלאה.

בשנות תרע״א־תרע״ב החולי־רע, שהתחיל ב־8 לספטמבר 1911 ונמשך עד 31 אוקטובר, המית 275 אנשים ונשים, רובם ככולם יהודים. ועד הקהילה הוציא 1800 לירה לעזרת החולים ולמניעת התפשטות המחלה. הרב הראשי ביקש מהנשים להימנע מלבוא לבית הכנסת בימים נוראים של שנת תרע״ב, וכן ביקש מהחזנים שלא לעשות ״שורה״ (העלאת מספר גדול של מתפללים לתורה) ולא להאריך בניגונים כדי לגמור התפילות במהרה. החולי־רע הופיע שוב בשנת תרע״ג.

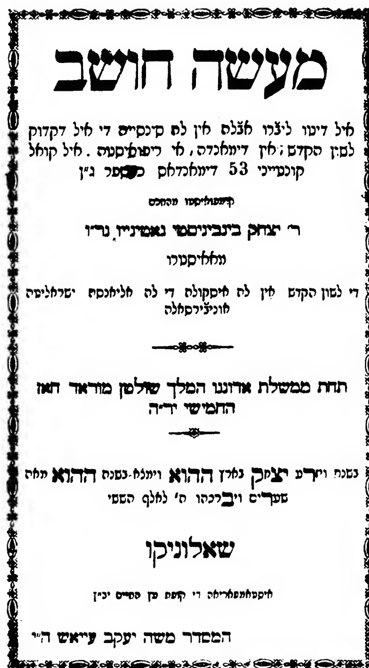
למרות הכל, הייתה התפתחות והתקדמות מתמדת בקהילה. לפי דרישת היהודים, הסכים

המושל הכללי, בשנת תר״ע, לסגור את בית המכס בשבתות. באותה שנה חגג ועד כי״ח את יובל יסוד ה״חברה״. כארבעת אלפים איש באו לבית הכנסת תלמוד תורה, וביניהם ר׳ חיים נחום, הרב הראשי של קושטא, הוא עצמו חניך בית ספר כי״ח, והמושל הכללי. בין הנואמים היה ר׳ יעקב מאיר. באותו יום נורתה אבן הפינה לבניין בית ספר חדש, שנקרא בצדק על שם הנדיב הגדול, השר ד״ר מואיז אלאטיני. בהזדמנות זאת נאם ר׳ חיים נחום. באותה שנה היו כבר ב־7 בתי ספר כי״ח בעיר 2300 תלמידים ותלמידות. המצב הכלכלי של כי״ח בשלוניקי היה כל כך איתן מבחינה כספית, שוועד כי״ח מפאריס, הפסיק בשנת 1910, לתת את ההקצבה השנתית של 20,000 פראנק בערך.

כמו שכתבנו לעיל לקח ועד בית ספר תלמוד תורה לשירותו את המחנך הגדול ד״ר יצחק אפשטיין, שפעל הרבה להתקדמות החינוך העברי בעיר. ד״ר אפשטיין השתתף אף ביסוד לשכת בני־ברית, ולפי המלצותיו נשלחו כמה בחורים ובחורות ללמוד בבתי ספר גבוהים בירושלים, בפעם הראשונה בשנת תר״ע ובשנים הבאות, עד שנת תרע״ה, ואלה שמותיהם: אליהו פנחס ברזילי, דוד בנבנשתי, אליהו יהודה איסטרומסה, שמואל יצחק שאלתיאל, עליזה מולכו, משה חיים חסיד, רפאל אברהם שלם ואחיו דוד, נתן שלם, יהודה כהן, יוסף בורלה, אברהם טוריס, נחמה בריסי, משה אטיאס, ברוך עוזיאל, שמעון מנשה, דניאל דוד סאאיאס, איזאקינו פראנסיס, ליאון אאיליון, שבתי איאש, מארי הררי ואחותה. נתן שלם ויהודה כהן למדו קודם לכן בשלוניקי בבית מדרש לרבנים ״אור החיים״. מלבדם נשלח שמואל אברהם חנן (שבזמנו היה ״כוכב״ המזמרים בשלוניקי) ללמוד מוזיקה, וחיים ברזילי, צורבא דרבנן, לבית ספר לאמנות ע״ש ״בצלאל״.

ד״ר אפשטיין הסתכסך עם ר׳ יעקב מאיר בקשר למדיניות כלפי היוונים, ולדאבון לב רבים, התפטר — כנראה בעקבות המחלוקת הזאת — ועזב את שלוניקי בשנת תרע״ג.

בשנת תר״ע (1910) נקרא ר׳ יעקב מאיר להיות רב ראשי בירושלים. הואיל והיו לו אז מתנגדים בין העסקנים בשלוניקי, חשב להתפטר ולקבל את המשרה הזאת. ברם דוד פלורינטין עורך ״איל אב׳ניר״ כתב שאם הרב יעזוב את שלוניקי יהיה זה אסון גדול לקהילה. אחרי שידול ועיון בדבר נשאר ר׳ מאיר על כנו.

מעשה חושב

איל דיטו ליבֿרו אבֿלה אין לה קינסייה די איל דקדוק לשון הקדש; אין דימאנדה, אי ריספואיסטה. איל קואל קונטייני 53 דימאנדאס כמספר ג״ן

ר׳ יצחק בינבינישטי גאטיניו נר״ו

די לשון הקדש אין לה אישקולה די לה אליאנסה ישראליטה אוניבֿירסאלה

תחת ממשלת אדוננו המלך שולטן מוראד האן החמישי יר״ה

בשנת ויזרע יצחק בארץ ההוא וימצא בשנה ההוא מאה שערים ויברכהו ה׳ לאלף הששי

שאלוניקו

המסדר משה יעקב עייאש הי״ו

״מעשה חושב״ ספר דקדוק מאת ר׳ יצחק בנבנישטי גאטינייו, מורה בבית ספר של האליאנס, שלוניקי, תרל״ו.

Livro de grammaire ebrea, Salonique 1876.

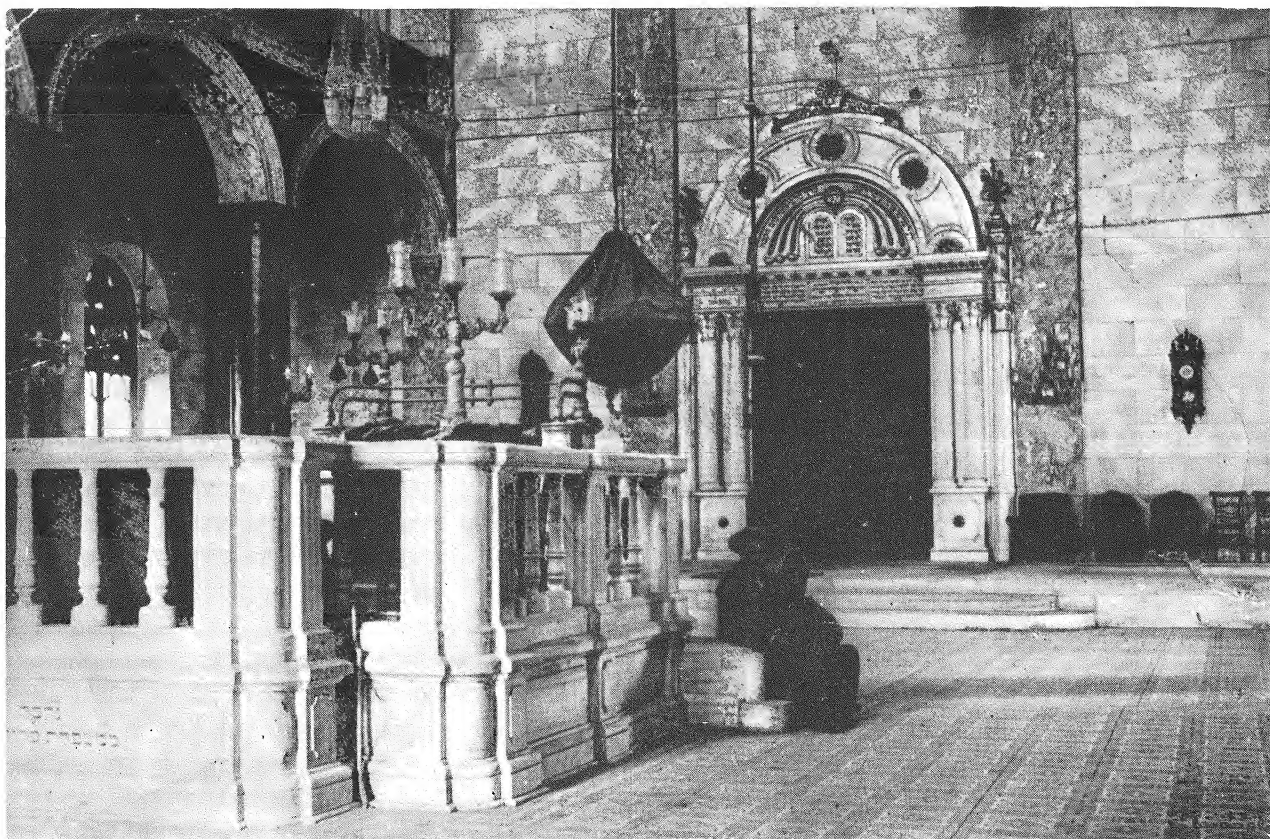
הקהילה בשנים תרע״ב־תרע״ג (1912־1913)

בחורף תרע״ג (בינואר 1913) ביקרה בשלוניקי משלחת של ״התאחדות האגודות היהודיות״ מאירופה ואמריקה (Union des Associations Israélites), שמסרה לנו ידיעות חשובות על מצב יהדות שלוניקי בסוף שנת תרע״ב (1912), כדלקמן:

בעיר 140 אלף תושבים, מהם 70 אלף יהודים, וביניהם: 300 מורים [כולל המלמדים הרבים בבתי הספר הפרטיים], 40 רוקחים, 30 עורכי דין [8] [החשובים שבהם היו: מואיז כהן, אילי ארדיטי, איזאק קוב׳ו, איזאק גאטיניו, יהודה מאסאראנו, מנחם יהודה חאלפון, מואיז לוי, רפאל מודיאנו, איזאק נער, מארייוס נער, אשר שלם, דוד שלם, ואשר מלאך], 20 רופאים [9] [יוסף עראמה, אלבירט יעקב יקואל, מואיז עובדיה בורלה, דרייפוס, רפאל ש׳ ן׳ עוזילייו, ש׳ ז׳וזפוביץ׳, מואיז מודיאנו, אלבירט די מאייו, ליאון מודיאנו, יצחק י׳ מאטאלון, שלמה נחום, האחים אלבירט ואליה נסים, אלבירט שאקי, מואיז מאטאלון, אידגאר אליהו סאאיאס, מאיר יואל, איזאאי צדוק, מנחם קאזיס, ז׳אק נחמיאס; וכן — ד״ר אמון די מידונסה, חיים אפנדי סורוזון (רופא עירוני), ואלבירטו אפרים טאראגאנו מהצבא הטורקי, שהתיישב בפאריס, ונפטר שם בא־בימים בשנת 1936], 25 רופאי שיניים, 10 עיתונאים [דוד פ׳לורינטין, בצלאל לוי [10], אלבירטו ארדיטי, אלבירטו מאטאראסו, אלעזר ניפ׳וסי, מינטיש ן׳ סאנג׳י, י׳ חוללי, ויטאלי כהן, משה כהן מעורכי העתון ״ייני אסיר״, אברהם רקנטי, ועוד]. 5 מהנדסים [וביניהם ח׳ עמאר, וא׳ מודיאנו].

כן היו לפי הדו״ח הזה, 1105 סוחרים גדולים וקטנים וביניהם כמה בנקאים, 1200 חנוונים ובעלי בתי מסחר, 2200 אומנים ובעלי מלאכה, 8000 פקידים במסחר, 8000 פועלים ופועלות בתעשיית הטבק, 500 בעלי מרכבות ועגלות, 600 סבלים, 400 בעלי סירות, טוענים ופורקים משא בים, 150 סוכנים במכס, 2000 מלצרים בבתי הקפה ובמסעדות, והרבה רוכלים [11].

על הסטאטיסטיקה הזאת יש להוסיף מה שמצאתי בארכיון כי״ח על אותה השנה (1912), לפיו היו בעיר אז: 12 בתי חרושת לסבון, 9 בתי חרושת לטוויה שהעסיקו 8000 פועלים ופועלות,

בית הכנסת "איטליה".

La kehila "Italia"

3 בתי חרושת לאריגה, בית חרושת לאריגי יוטה, 6 בתי חרושת לסריגה, מספר בתי מלאכה לעיבוד עורות, ובית חרושת לנייר לעשות סיגארייליות[12]. יש עוד להוסיף כמה אלפי נשים ועלמות תופרות, רוקמות, כובסות, משרתות בבתים, מבשלות, וכו' (בשלוניקי היו קוראים "ג'ודיאה", כלומר יהודית — לאישה העוזרת בעבודות הבית הקשות, בעיקר לכובסת).

באותו זמן היו בעיר 30 בתי כנסת עתיקים, הידועים בשם "קהלים", בתי הכנסת הגדולים "בית אל", "בית שאול" ותלמוד תורה הגדול, ולפחות 60 בתי כנסת קטנים או מדרשים, ו־14 ישיבות. בכל המוסדות האלה כיהנו כ־50 חכמים למדנים, מלבד מספר רב של דרשנים, חזנים, שוחטים, מזמרים, "פייטנים" (יודעי שיר) וכותבי ספרי תורה.

מספר בתי הספר הראויים לשם זה, היה 12, כן היו קיימים כמה וכמה בתי ספר פרטיים קטנים וכן מוסדות יותר צנועים שהיו ידועים בשם "חאב'רה".

תקציב הקהילה באותה שנה היה 13,000 לירות זהב בערך. שלושים ה"חברות" (אגודות הצדקה) והמוסדות השונים היו מוציאים עוד 7,000 לירות זהב בשנה בערך, לתמיכה בעניים, נצרכים וחולים.

באותן השנים הופיעו בשלוניקי לפחות 5 עיתונים בלאדינו: "איל אב'יניר", "אב'אנטי", "לה טריבונה ליבירה", "איל ליביראל", ו"איל קירבאג'"[13]. ועוד ארבעה עיתונים בצרפתית: L'Indépendant. Le Progrés, La Liberté, Le Moniteur de Salonique

מלחמת הבלקן

בטרם נחתם חוזה השלום בין איטליה וטורקיה [14], וכבר כרתו מדינות הבלקן, סירביה, יוון ובולגריה, ברית חשאית, להתקיף את טורקיה (אוגוסט־ספטמבר 1912). המעצמות האירופאיות הגדולות, שהבטיחו לטורקיה שלא יניחו למדינות הבלקן לספח מחוזות חדשים לארצותיהן, ביקשו מהממשלות הנוגעות בדבר להימנע ממלחמה, אולם ההתערבות לא הועילה, ומונטיניגרו פתחה בהתקפה, ולעזרתה באו סירביה, יוון ובולגריה. מדינות אלו התכוננו היטב ומזמן למלחמה הזאת; לא כן טורקיה, שלא הספיקה אפילו להעביר את צבאה מטריפולי לחצי האי הבלקני. לטורקיה היו איפוא רק 400 אלף חיילים לעומת צבאות ממשלות הבלקן שמספר חייליהן עלה ל־780 אלף. מגיפת החולי־רע אף היא עשתה שמות בין חיילי הטורקים. מיד עם התחלת המלחמה, באוקטובר 1912, התקדמו צבאות ממשלות הבלקן בכל החזיתות. הבולגרים כבשו את אנדריאנופול, הסירבים — את איסקופיה ומונאסטיר, הצבא המונטיניגרי — את נובי באזאר ודוראצו, והיוונים — את שלוניקי (26 באוקטובר 1912).

טורקיה נאלצה להשאיר בידי ממשלות הבלקן את כל הערים שכבשו במלחמה. ברם ממשלות הברית הבלקנית לא השתוו בינן לבין עצמן. יוון ביקשה מבולגריה להוציא את אנשיה משלוניקי, ויוונים ובולגרים נלחמו בתוך העיר (30 יוני—1 יולי 1913) על השליטה עליה. גם סירביה ורומניה יצאו אז להתקפה על בולגריה.

טורקיה ניצלה שעת כושר זו וכבשה בחזרה את אדריאנופול ואת תראקיה המזרחית. למרות כל זאת היא הפסידה לאויביה כארבע חמישיות מטורקיה האירופית. מזה סיפחה יוון אליה 17000 מילין מרובעים, סירביה — 15200, בולגריה — 9600, מונטיניגרו — 2100, אלבאניה העצמאית — 11000. נשארו לטורקיה באירופה רק 11000 מילין מרובעים. המדינה שהשיגה את ההישגים הניכרים ביותר הייתה יוון שסיפחה אליה את האי כריתים (קריטה) את העיר יאנינה, כמה איים ובעיקר את שלוניקי. בקרבות מלחמה זו נפלו מכל הצדדים כ־200 אלף איש.

לרגלי המלחמה הגיעו לשלוניקי פליטים יהודים רבים מהערים והעיירות הקרובות. הבולגרים שרפו את שיריס, ו־80 משפחות מהמקום הזה נמלטו לשלוניקי. 710 יהודים באו מאישטיפ, ורבים אחרים ממונאסטיר ואיסקופיה. מובן שוועד הקהילה נחלץ לעזרתם על אף הדאגות האחרות שרבצו עליו, כגון הטיפול באלף החיילים היהודים נתיני טורקיה ששוחררו מהצבא. חברת „הילפספירײן" מברלין וכי"ח מפאריס שלחו כל אחת 10,000 פראנק לעזרת הפליטים.

הכיבוש היווני ותוצאותיו

כפי שסיפרנו היו היחסים בין היוונים והיהודים, עד סוף קיץ תרס"ח (1908) טובים יחסית, אולם מאז הלכו והורעו. הואיל והמדינה היוונית תבעה רשמית בתר"ע (1910) חלק ממאקידוניה, הכריזו "הטורקים הצעירים" בשלוניקי חרם על בתי המסחר של היוונים. כיוון שבין ה"טורקים הצעירים" היו הרבה "דונמים" וגם לא מעט יהודים, ייחסו היוונים את החרם הזה ליהודים. העיתונים באתונה אף הפיצו ידיעות, שיהודי העיר ביקשו לעשות משלוניקי עיר עצמאית עם נציב אוסטרי. מצב זה של אנטישמיות וניגוד אינטרסים בין שתי העדות נמשך עד כיבוש העיר ע"י היוונים. בתרע"ב (1912) כאשר נכנס הצבא היווני לעיר, נמנעו היהודים מכל שמחה. אדרבה הם הצטערו מאוד על האסון הגדול שקרה לטורקיה ולא ניסו להסתיר זאת. הם לא הניפו דגלים יוונים כפי שעשו האחרים [15]; ואי אפשר היה אחרת: היהודים היו אסירי תודה לממשלת טורקיה שקיבלה את אבותיהם בזרועות פתוחות כשגורשו מספרד ונתנה להם את האפשרות לחיות חיים מאושרים, לפי דתם ומנהגיהם בלי התערבות ורדיפות, במשך 400 שנה.

האנטישמים היוונים מצאו בהזדמנות זו שעת כושר להפיח שנאה. העיתון היווני "אימברוס" (קדימה) מ־27 באוקטובר 1912, כתב מאמר השמצות ארסי נגד היהודים. הוא טען שהיהודים אהדו את הטורקים רק מפני שהרשו להם לעשות מעשי מרמה והונאה, כן כתב שהיהודים התפללו בבתי הכנסת לניצחון טורקיה. זמן מעט אחרי כן פורסמה ב„אימברוס" ואחרי כן בעיתון "מאקידוניאה", עלילה לפיה הרעילו היהודים 12 חיילים יוונים. עוד לפני העלילה הזאת נכנסו חיילים יוונים, לשבע מאות בתים וחנויות של יהודים בתואנה של עריכת חיפושים אחרי נשק, ושדדו וגזלו, אנסו שתי נשים והתעללו בחמישים אחרות. הם פרצו גם לבתי כנסת, רמסו ספרי התורה וחמסו תכשיטיהם, ואף התנפלו והיכו יהודים אחרים. אף כי לא טמנו ידם

בצלחת, התקשו היהודים לפעול נגד הפורעים שהיו חיילים חמושים. בדרך כלל היו היהודים תוקעים בשופר כדי להפחיד את התוקפים או להזעיק את השכנים ולהודיעם על ההתנפלות. השוטרים, שרובם היו מבני כרתים, עשו עצמם כאילו אינם יודעים מה שקורה, והשלטונות היוונים לא אחזו בשום אמצעים נגד החיילים, מחשש התקוממות. כשראו הבולגרים, שגם הם נכנסו אז לעיר, את המצב הפרוע הזה, שלחו שומרים לשכונות היהודים לשמור בלילות, למורת רוח היוונים. הופעת העתון "אינדיפאנדאן" שהעיז לכתוב נגד השערוריות האלו, הופסקה לכמה ימים בפקודת השלטונות, והתירו לו להופיע מחדש רק אחרי שאיימו על כל עורכי העיתונים היהודים שאם יכתבו נגד השלטון היווני יוגלו ליוון הישנה (הדרומית).

הרב הראשי ר׳ יעקב מאיר וועד הקהילה מחו נגד עלילות עיתוני היוונים והגיבו בתוקף על זוועות החיילים. בפגישה שהתקיימה ב־19 נובמבר 1912 בין ר׳ יעקב מאיר והמלך גיאורגוס, הצדיק הרב הראשי את אחיו ואמר למלך: "היהודים [היו תמיד] אסירי תודה לממשלת טורקיה על כי קיבלה אותנו בארצה. אנחנו לא סבלנו דבר משולטן חאמיד. חמשת אלף יהודים משרתים בצבא הטורקים, ולכל משפחה יש בן או אח בצבא. רבים נהרגו ונפצעו, ורבים נעלמו או נשבו. לכן אי אפשר היה לנו לשמוח בשמחתכם". ר׳ מאיר מחה על שהיוונים היו נכנסים לבתי המסחר היהודים ושואלים לדתו ולאומיותו של בעל החנות, ואם נמצא שהוא יהודי לא היו קונים ממנו. כן טען כי בעלי הסירות בשלוניקי היו יהודים, והנה באו כשלושים עד ארבעים בעלי סירות יוונים ואסרו על הנוסעים להשתמש בסירות של היהודים.

אחרי הפגישה הזאת השתדל המלך גיאורגוס להשלים בין היוונים והיהודים, אך ללא הועיל.

ימים אחדים אחרי כן, שוב התלוננו ר׳ יעקב מאיר ויוסף מזרחי בפני המושל ארגירופולוס על מעשי הנבלה שעושים החיילים היוונים, והמושל ענה: "כל מה שאתם מספרים הוא אמת. הנני מתבייש ומבוהל. הנני מתפלא על כי בני עמנו [היוונים] מפגינים אי סובלנות והתנהגות בלתי מכובדת" [16]. אך דבריו לא שיפרו את המצב.

ר׳ יעקב מאיר בתחנת הרכבת, בקבלת הפנים לעוצר, הנסיך קונסטאנטינוס.

El gran rabino Yaacov Meir asperando al arrivo del Principe Constantin.

רצח פ׳ראנסיס ועמיר

בי״ד בטבת תרע״ג לפנות ערב יצאו השולחני יעקב פ׳ראנסיס ושותפו דוד עמיר מחנותם ללכת אל ביתו של פ׳ראנסיס. חמישה יוונים מזויינים, שארבו להם בדרכם, דרשו למסור להם את שק הכסף. השותפים סירבו, והיוונים הרגו אותם במקום ושדדו כמאתיים לירות זהב. הרצח הזה זעזע את הציבור היהודי עד היסוד. כל היהודים סגרו את חנויותיהם והלכו ללוות למקום מנוחתם את הקדושים כשבראשם צועד ר׳ יעקב מאיר. כשהגיעה הלוויה לרציף החוף, נתקל קהל המלווים בחיילים יוונים חמושים ברובים, שאסרו עליהם להמשיך. ר׳ יעקב מאיר מיחה בפני מפקדיהם באותו מעמד, וכשלא נענה — הלך מיד אצל הנסיך ניקולה, שענה לו כי אינו יכול להרשות מעשי התקוממות על כי שני היהודים נהרגו ע״י אלמונים. ר׳ מאיר טען כי זו אינה התקוממות אלא השתתפות באבל המשפחות. למרות הכל המשיכה הלוויה בדרכה, לא דרך רציף החוף, שם היו גרים נציגי ממשלות שונות וקונסולים, כי אם ברחוב המקביל [17]. כשעברה הלוויה על פני בית הקונסול הבלגי, הוריד הלה את דגלו לחצי התורן לסימן השתתפות באבל.

עיתוני אירופה בכלל, ושל היהודים בפרט, הודיעו לקוראים על הצרות שהתחוללו על יהודי הבלקן. כתוצאה מכך שלחה ה"התאחדות של אגודות היהודים", שהיתה מורכבת משבע אגודות גדולות מאירופה ואחת מאמריקה, ועדה בת שלושה חברים, לקהילות הבלקן, לחקור ולדרוש במצב היהודים שם, ולבוא לעזרתם. חברי הוועדה היו: ד״ר פול נתן וד״ר ברנהרד קאן מברלין, ואלקאן אדלר מלונדון (נתן ואדליר ביקרו בשלוניקי גם בהזדמנות קודמת).

הם באו לעיר ב־20 בינואר 1913, כלומר כחודש אחרי הריגת פ׳ראנסיס ועמיר. נשיא הקהילה אז היה שמואל דניאל מודיאנו. הגביר יעקב שאול מודיאנו אירח אותם בביתו. ר׳ יעקב מאיר וגדולי הקהילה מסרו להם דין וחשבון על כל מה שקרה ליהודים באותם הימים, וכן סטאטיסטיקה מעניינת על יהודי שלוניקי שהבאנוה לעיל. השליחים הבטיחו לשלוח עוד כסף להשלים הסך של 41,650 פ׳ראנק. הם נתקבלו, בלוויית ר׳ יעקב מאיר, לראיון אצל המלך גיאורגוס, וביקשו ממנו לשמור ולקיים את זכויות היהודים. למשל, משנים קדמוניות התקיימו הירידים בכפרים, בסביבות שלוניקי, בימי החול, והנה החליפו השלטונות בירידים רבים את יום השבוע, לשבת. המשלחת ביקשה מאת המלך, בין היתר, לצוות לחזור שוב ליום החול

כנהוג. המלך הבטיח להשתדל בדבר [18].

סירוס אדלר והרברט פ׳רינדינוואלד, אף הם פנו, בשם יהודי אמריקה, במכתב לנשיא וילסון, מ־28 במארס 1913, והודיעו לו כי הכנסיה היוונית בשלוניקי שונאת את היהודים ומרשה לכמרים לדרוש, להטיף ולהעליל שהיהודים משתמשים בדם נוצרים לאפיית מצות בפסח, וההמון היווני המוסת מתנפל על היהודים; וכי עם כיבוש העיר ע״י היוונים, נשדדו בתי היהודים ובתי מסחרם ונשים נאנסו [19].

פעילות יהודית לעצמאות העיר

ב־5 במארס 1913 נרצח המלך גיאורגוס ע״י יווני בשם אליקסאנדרו סקינאס. היוונים חשדו (או העלילו) שיד היהודים בדבר והוציאו להורג את האומלל שמואל אטאס. ההריגות של היהודים וההתקפות נגדם זעזעו במאוד את ראשי היהודים בשלוניקי. בצדק הם ביקשו מהאגודות הגדולות ״הילפספ׳ריין״, כי״ח וכו׳, להשתדל כדי ששלוניקי תהיה עיר עצמאית, תחת אחריות המעצמות הגדולות וחסותן. עיתונאי אנגלי, מיסטיר גארווין, אף הציע בעיתון ״אובסרבר״ למסור את שלוניקי ליהודים, בהיותם הרבים ובעלי ההשפעה בעיר; באופן זה, כתב, יבוטלו הסכסוכים בין ״היורשים״ (כלומר יוון ובולגריה) [20].

לאור ההתפתחות הזאת, ומחשש להצלחת הלחץ היהודי, ראו היוונים כי צריך לפעול להטבת היחסים, לשכנע את היהודים בכוונותיהם הטובות ולהבטיח להם כל מיני הבטחות מרגיעות. הם שלחו איפוא לשלוניקי משלחות מהקהילות של פיריאוס, אתונה, ב׳ולו וטריקאלה לדבר על לב ראשי העדה להסתגל לשלטון היוונים. באותו זמן נאספו נציגי המעצמות הגדולות בלונדון לחרוץ את גורלה של מאקידוניה. עיתוני היוונים בשלוניקי ובראשם ה״אימברוס״, שינו את טעמם והתחילו לפאר ולשבח את היהודים, שהם התושבים היותר ותיקים בשלוניקי, ושעולים הם בתרבותם, בהשכלתם ובמפעלם על היוונים. ראש הממשלה, ויניזילוס, מצידו, לפני נסיעתו ללונדון, עשה מאמץ גדול לשכנע את חברת כי״ח בפאריס, ועוד כמה גדולי עם ישראל, והבטיח כי הממשלה היוונית תתחשב בזכויות המיוחדות של היהודים בשלוניקי [21]. השלטונות אף הבטיחו לר׳ מאיר שלא יחייבו את היהודים לסגור בתי מסחרם ביום הראשון. הודות להבטחות המילוליות הרבות האלו, שהיוונים לא חשבו לקיים, ובאמת לא קיימון, החליטו הממשלות הגדולות לפי חוזה השלום של לונדון מ־30 במאי 1913, למורת רוח אוסטריה ובולגריה, לספח את שלוניקי ליוון.

בגלל מלחמת הבלקן הפסידו יהודי שלוניקי 70 מיליון פ׳ראנק, שהכפריים היו חייבים לסרסורים ולסחורים; כ־5200 סוחרים איבדו כל הונם, ורבים מהם מטה ידם ונדלדלו. מחוסרי עבודה רבו. מגיפת החולי־רע של אותה שנה הפילה הרבה חללים, ומשבר כלכלי חמור השתרר בכל. יהודים רבים החליטו איפוא לצאת מהעיר על מנת שלא לחזור. ממשלת טורקיה הציעה להם להתיישב בארצה ונתנה להם שחרור ממסים למשך שבע שנים, ואכן כמאתיים יהודים נסעו לקושטא.

טרם יבשה חתימת ויניזילוס על החוזה של לונדון, וכבר התחילו היוונים בשלוניקי לעשות, באופן שיטתי, הפליות לגבי היהודים: הם הכניסו לנמל בחזקה עוד 40 ספנים יוונים, בעלי האוניות היווניות שהגיע יום יום לנמל בשלוניקי, ומספרן הלך ורב, היו שואלים מיד אם הפועלים הם יוונים או יהודים, ומיאנו להעסיק את האחרונים. פרנסתם של היהודים הצטמצמה איפוא לאוניות האירופיות. לכן כשיצחק בן צבי בא לשלוניקי, בשנת תרע״ד, במטרה להעביר ספנים יהודים ליפו, נתרצו עשרים ספנים, להתיישב שם (אולם רק שניים או שלושה עלו למעשה, כי בינתיים פרצה המלחמה העולמית הראשונה ואי אפשר היה להגשים את המפעל הזה). ההפליות וההשפלות הלכו ורבו מספור. באי כרתים, למשל, נאלצו היהודים עוד משנת 1913, לסגור חנויותיהם ביום ראשון בניגוד להבטחות שניתנו בלונדון, והרב הראשי ר׳ יעקב מאיר ביקש מהמלך קונסטאנטינוס לבטל את החוק הזה [22].

המלחמה העולמית הראשונה

המלך קונסטאנטינוס, שהיה נשוי לאחותו של הקיסר וילהלם השני, מיאן לקחת חלק במלחמת העולם. אולם וניזילוס אילץ אותו להתפטר, ובמקומו הומלך בנו אלכסנדרוס. עוד לפני התפטרות המלך נכנסו אלפי חיילים צרפתים, אנגלים ואיטלקים לשלוניקי (באוקטובר 1915), מלבד כמה אלפי חיילים מסירביה, שאח״כ נאלצו לעזוב. הצפלינים הגרמנים הפציצו את ריכוזי

צבא בעלות הברית ואת בתי התושבים בעיר באופן שיטתי ובלי הבחנה, ורבים נהרגו ונפצעו, ביניהם שני האחים אברהם (אלברט) ויוסף (פיפו) בני יהודה סאפורטה. השערים עלו והמצרכים נעלמו מהשוק עד שקשה היה למצוא לקנות לחם. הרבה חיילים מצבאות בעלות הברית מכרו את לחם חוקם בעד 12 פראנק הקילוגראם.

יהודים רבים ברחו אז ממונאסטיר ובאו לשלוניקי, וועד הקהילה בנה בשבילם שיכון בשכונת בארון הירש. הם היו אנשים חרוצים ובעלי מלאכות שונות ועשו חיל (הם אף בנו לעצמם אח״כ, בתרפ״ז, בית כנסת מפואר שנקרא על שם עיר מוצאם: ״לה קהילה די לוס מונאסטירליס״).

לדרישת ר׳ יעקב מאיר קיבלו החיילים היהודים בצבאות בעלות הברית חופשה בזמן חג הפסח. הרב הראשי ביקש מכל משפחה לארח בביתה חייל או שניים, וכמעט כל יהודי קיים מצוות הכנסת אורחים בשמחה גדולה [23]. מצד הרבנות הראשית אורגן סדר גדול בחצר תלמוד תורה לחיילים שלא יכלו ללכת לבתים פרטיים. בהזדמנות זאת הראו יהודי שלוניקי שוב בפועל דאגתם לאחיהם.

בזמן המלחמה עשו יהודים רבים עושר, אולם הכל אבד בתבערת תרע״ז. נוכחות צבאית ממשלות הברית בעיר חיזקה קצת את המעמד המדיני של היהודים והועיל לשימור אופיה היהודי, כעדות פול רוסיל, סופר צרפתי לא יהודי.

לדבריו, היו בעיר אז 95.000 יהודים [24]. שלוניקי, אומר הוא, הייתה, אחרי ירושלים, העיר היהודית הראשונה בעולם. היהודי, אפילו הסנדלר ועושה קדרות הנחושת גאה ביהדותו. הנשים, ובפרט נשי ה״דונמים״, הן יפות מאוד. ״שלוניקי היא עיר שבמשך יותר מארבע מאות שנה נבנתה ע״י בני ישראל. לאט לאט בחריצות ואריכות אפים, נתנו לה היהודים את שפתה, ומראיה היהודי; עיר אשר בה היו היהודים בלי ערעור אדוני המסחר, השפה, ההוראה, ומפני זה אי אפשר היה עוד לחיות בלעדיהם... כשבאו הצרפתים... היתה להם ההרגשה שהם, היהודים, היו האדונים האמיתיים של העיר, הואיל והם היו תופשי המסחר והכספים. אבל עתה נעשו יותר זהירים, להשביע רצון השלטון ההלני החדש ולחיות בשלום איתו״. כשרוסיל שאל יהודי על לאומיותו ענה לו הלה בגאון ״אני יהודי״. ״הרי זו חברה ריבונית, מאורגנת בשלימות, מתנהלת יפה, בעלת הכרה, יודעת את כחה וזכויותיה, נשענת על עצמה, ומרימה את הדגל לחזור לביתה הלאומי בפלשתינה״ [25].

תיירת צרפתיה שביקרה בשלוניקי באותן השנים כתבה אף היא: ״בני הקהילה [היהודית] הם העלית המסחרית של העיר. אפשר למצוא כאן יהודים נכבדים בעלי דמות וצורה כאבות הקדמונים... שקועים בלימוד... התלמוד... הם מפרשיו, בני סמכא ומכובדים... כוחו של הרב הראשי גדול. הוא איש בעל סמכות והשפעה כבירה״ [26].

מראה כללי של שלוניקי לפני שריפת תרע״ז.

Vista de Salonique antes del fuego de 1917.

השריפה הגדולה ביותר שראו יהודי שלוניקי אי פעם מאז התיישבותם בעיר, הייתה בלי ספק, זו שפרצה בל׳ באב תרע״ז (שנת תבער״ה), 18 אוגוסט 1917. כמעט שלושת רבעי העיר נשרפו, ו־73,448 תושבים נשארו בלי מחסה, כ־53 אלף מהם — יהודים. עשרת אלפים בתים בשטח של מיליון מטרים מרובעים היו למאכולת אש. השריפה נמשכה ל״ב שעות. חיילי ממשלות הברית נקטו בשיטה לפיה היו מפוצצים את הבתים כדי למנוע התפשטות האש, והיהודים היו נאלצים להימלט מן השריפה ולנוס מן הפצצות. ראש המשלחת הצבאית של בעלות הברית, גנרל סאראיי, לא הרשה להשתמש במים לכיבוי האש כיוון ששמר אותם כמלאי לעת צרה, לצבאותיו. היו גם הרבה נפגעים ופצועים וגם 15 הרוגים יהודים. נשרפו כל בתי הכנסת העתיקים (קהלים), וביניהם ק״ק איבורה העתיק, היחידי שלא נפגע משריפות עד אז, וכן בית הכנסת החדש והמפואר של תלמוד תורה הגדול, הרבה בתי מדרש, ו־600 ספרי תורה, ביניהם עתיקים מאד. כן עלו באש עשר ישיבות בעלות ספריות חשובות, ביניהן הישיבה המ־הוללה של סיניור חיימוג׳ו קוב׳ו ובה הספריה הרבנית שהייתה אולי המושלמת ביותר בקהילות טורקיה, ובה מספר רב של טפסים יחידים של ספרים יקרי מציאות, הרבה כתבי־יד חשובים כולל הסכמות תלמוד תורה. כמעט כל הבניינים של הקהילה נשרפו אף הם, וכן בנייני הרבנות הראשית עם כל הארכיון, 11 בתי הספר של הקהילה, מלבד כמה וכמה בתי ספר פרטיים, שני בתי מדרש לרבנים (בית יוסף ואור החיים), והבניינים להשכרה שהיו שייכים לקהלים.

כן נשרפו בית הדפוס של ״חברת עץ החיים״ ובנייני ה״חברה״ שהיו מושכרים לשם הכנסה שוטפת, בנייני המרפאה המרכזית של ביקור חולים עם החנויות וכן כל הבניינים השייכים ל״מתנות לאביונים״, לבית היתומים ״קארלו אלאטיני״, ל״חברות״ ולמוסדות אחרים. נשרפו הבניינים החשובים בעלי הערך מההקדש של סיניור חיימוג׳ו קוב׳ו, הבניינים בעלי הערך השייכים לבית ספר תלמוד תורה, כמה בתי חרושת וביניהם גם בית החרושת לטוויה של משפחת סאייאס.

בקיצור — כל החיל שנעשה בעבודה המסורה של ארבע מאות וחמישים שנה, ובפרט בדורות האחרונים — היה לאין. המאמצים שהשקיעו הרבנים וביחוד ר׳ אשר ור׳ יעקב קוב׳ו, משפחות אלאטיני, מודיאנו, שמחה ועוד, נצמתו בתוך שלושים שעות. האופי והמראה היהודיים של העיר, אשר עליה כתב רוסיל, שנה לפני כן, נעלם במחי יד, לעולמים. האסון היה עוד יותר מזעזע מפני שכל בנייני הקהילה וההקדשות, וכן הבניינים והרכוש של הנפגעים הפרטיים היו מבוטחים רק למחצה, לשליש ולרביע. וגם מי שהיו מבוטחים לא קיבלו מחברות הביטוח אלא ששים אחוז מממוצע מהנזק, ואף זה רק אחרי מחאות נמרצות מצד הניזוקים. הנזק לרכוש הפרטי היהודי עלה למאות מליוני פ׳ראנקים זהב והנזק לרכוש הקהילה — לשבעה מיליון לפחות. לפי הערכה אחרת עלה הנזק ל־750 מיליון פ׳ראנק, ורק 100 מיליון פ׳ראנקים היו מבוטחים נגד אש [27].

הנני מוסר לדוגמא כמה מסכומי הביטוח של בתי כנסת אחדים, כדלקמן: ק״ק נווה צדק — 1365 לירות טורקיות זהב; ק״ק פולייה — 600; ק״ק קאשטילייה — 250; ק״ק איב׳ורה — 480; ק״ק איטלייה ישן — 1000; ק״ק איטלייה חדש — 330; ק״ק שלום — 400; ק״ק אוטראנטו — 310; ק״ק אראגון — 850; ק״ק בית אהרון — 170; ק״ק לישבון ישן — 300; ישיבת בית אברהם לחיים — 300; מדרש מארמוליס — 100; ביקור חולים — 1500; משנת חסידים — 50; ק״ק פורטוגאל — 400 (לירות שטרלינג); ק״ק סיציליה ישן — 580; ק״ק קאטאלאן ישן — 400; ק״ק קאטאלאן חדש — 450; החנויות של ק״ק קייאנה — 2750; ק״ק אשכנז — 620; ק״ק אסטרוג — 300; בית אל — 400; ק״ק גרוש — 350; ק״ק ישמעאל — 2800; ק״ק מוגראביס — 350; ישיבת ג׳ינילייו — 800; ק״ק סיציליה חדש — 21,000 פ׳ראנק; ק״ק קייאנה — 15.000 פ׳ראנק; ק״ק מאייור 23.300 פ׳ראנק[28]. חסרים סכומי הביטוח של בתי הכנסת איטליה־שלום[29], הר גבוה, יחייא, לישבון חדש, נווה שלום, עץ החיים, פרובינציה, וכן כמה בתי מדרש שהיו שייכים לרבנות הראשית. לא נכללו כאן בנייני הקהילה והמוסדות השונים.

מן הרשימה הזאת אפשר להיווכח שבנייני בתי הכנסת היו מבוטחים, באופן ממוצע, בשליש מערכם האמיתי. לא נכללו ולא בוטחו, כנראה, תכשיטי ספרי התורה, הפרוכות העתיקות, המפות בעלות הערך האמנותי הגדול, ספרי התורה עצמם והרהיטים.

כל המספרים האלה על הנזקים החמריים הגדולים אינם נותנים תמונה על גודל האבידה. לאסון מבחינה רוחנית לא היה ערוך. עם השריפה הזאת שפיזרה את ריכוזי היהודים נעלמו כמעט מסירות הנפש של תושבי השכונות האחד בעד שכנו, נתרופפו האחווה ונחלשה השפעת החכמים, נאלמו כמעט ה״מילדאדוס״ של מוצאי שבת, ה״משמרות״ בלילות שלפני ראש חדש, ואף ה״אלמוסאמאס״, וכל יתר המנהגים והמסורות נמוגו לאט לאט עד שנשכחו כליל. רוב ה״חברות״ ואגודות הצדקה והתרבות אף הן התפרקו.

אי אפשר לתאר את צרת הניזוקים כי בכללם היו גם הרב הראשי עצמו וכמעט כל חברי ועד הקהילה, היועצים והגבירים, שאף בתיהם ורכושם אבד כהרף עין. ממשלת יוון וצבאות אנגליה וצרפת אמנם באו לעזרת הנשרפים, אך האסון היה כבד מאוד מנשוא. האנגלים הקימו 1300 אוהלים בקאראחוסין, בדודולאר ובקאלאמאריה בשביל 7000 נפש. הצרפתים, בפקודת שר־הצבא דינין, ובהשתתפות גברות צרפתיות, נתנו מחסה ל־400 משפחות, והממשלה היוונית — ל־800 אחרות. הלורד מאיור מלונדון (ראש העיר) ערך מגבית לטובת כל נגועי השריפה בכלל. רוטשילד נדב 1000 לירות שטרלינג, גם מונטיפיורי השתתף, ויחד אספו ושלחו מלונדון 5900 לירות שטרלינג לידי מ׳ א׳ פאליס, מנהל ועד הסעד. חברת כי״ח מפאריס אף היא ערכה מגבית ושלחה 300,000 פ׳ראנק[30]. לעזרת הניזוקים באו גם מאלכסנדריה ומאמריקה. המלך היווני לשעבר, קונסטאנטינוס, שישב אז בשוויץ, תרם 10,000 פ׳ראנק למגבית שערכו למטרה זאת יהודי שוויץ. ממקומות רבים נתקבלו בגדים ממינים שונים. ועד הקהילה קנה מהצבא האיטלקי את הצריפים הידועים בשם ״מספר 151״ (שהיה מחנה צבאי לשעבר), ואחרי זמן גם את המגרשים אשר עליהם היו בנויים — הכל תמורת כמה רבבות דראכמות. כן נקנו מהצרפתים הצריפים שהיו ידועים בשם ״מספר 6״, תמורת 1,400,000 פ׳ראנק, ובנו שם 81 בתים נוספים הודות לסיוע בסך 20,000 דולאר שנתקבל מה״ג׳וינט״ האמריקאי.

מצב נגועי השריפה בשכונות למביט, אגייה פאראסקייבי, זיטינליק, קאמפו דינין, וטומבה — היה בכל רע. רבים שכנו עדיין באוהלים, בחורבות ומערות. למרבה הצער היו הסתיו והחורף של שנת תרע״ח (1918) קשים מנשוא. מספר המתים מהקור והחולאים עלה עד י״ז ביום. בחדש אחד (ספטמבר 1918) מתו 1569 יהודים. הואיל וכל העולם היו טרודים עדיין במלחמה העולמית, לא נחשבו צרות יהודי שלוניקי לכלום. בגלל השריפה לא יכלו ה״חברות״ העתיקות והחשובות, בפרט חברת ״עץ חיים״, וכן ״אחדות״ ״הקדש חיימוג׳ו קוב׳ו״ שעסקו בצדקה ובעזרה הדדית, להמשיך בפעולתן.

על השריפה הנוראה הזאת, כתב יעקב אברהם יונה, הפזמונאי הידוע, אז זקן בא בימים, כמה קינות בלאדינו, ואלמוני קונן בעברית כלהלן:

יום שלושים אב בכי על קרץ
עדת שלוניקי עיר תפארת
יום נשרפת נפרצת פרץ
ותוך לבך פשתה... הבערת...

שברך גדול רחב פצעך
כי אין מספר לדל ולאביון
רק זאת תהי נחמתך
שלום תבל ושיבת ציון [31].

הפקעת הקרקעות — גזירה אנטישמית

מיד אחרי השריפה הציעו גורמים יוונים מאתונה לפארלאמנט להפקיע את כל הקרקעות של הניזוקים "לצרכי שיקום העיר ובינויה". יהודי שלוניקי מחו בצדק נגד גזירת ההפקעה שתמנע מהם את האפשרות לחזור ולבנות בתיהם. שמונת אלפים תושבים, רובם ככולם יהודים, ערכו הפגנה גדולה נגד החוק. יצחק אלב׳ו, ציוני נלהב וחבר ה"מכבי", שנאם באסיפה הזאת ומחה נגד החוק, שלפיו ינושלו בעלי האדמות, ובעטיו יבואו הניזוקים לידי דלדול גמור, נדון ע"י בית המשפט הצבאי לשישה חדשי מאסר.

העיתון "איל פואיב׳לו" הביע תרעומת על המאסר, אולם במיוחד פעל אברהם רקנטי, באמצעות עיתונו "פרו־ישראל", שיצא בהתקפה קשה על השלטונות ועל בית הדין הצבאי, גינה את ההפקעות ודרש את שחרורו המיידי של אלב׳ו. רקנטי, ויצחק כהן, שהיה העורך אחראי של "פרו־ישראל", נתבעו אף הם למשפט.

הקהילה שלחה משלחת לאתונה, ובראשה הרב יעקב מאיר, לשכנע את מנהיגי היוונים לוותר על החוק הזה, ולא הצליחו. ראש הממשלה, ויניזילוס, השתדל להשקיט את הרוחות וגם את דעת הקהל של יהודי אנגליה — שנזעקו למחות נגדו — והבטיח שהריווח ממכירת הקרקעות יחולק בין הבעלים הראשונים. עד כמה שידוע לי לא קויימה ההבטחה הזאת מעולם. הממשלה נתנה רק זכות לכל אחד מבעלי החלקות הקטנות למכור הקרקעות הכלולות בתכנית החדשה.

בגלל כל הצרות האלו והמדיניות האנטי יהודית הכללית של הממשלה היוונית עזבו יהודים רבים את עיר מולדתם ומקום קבורת אבותיהם והיגרו לפאריס, מארסיליה, בורדו, וערי אמריקה, ויחידי סגולה התחילו לעלות לארץ ישראל.

למרבה הצער בין אלו שעזבו שלוניקי, אך מסיבות אחרות, היה גם ר׳ יעקב מאיר. לפנים, כמה פעמים, לא הניחו לו תושבי העיר להתפטר. אולם בפעם הזאת הייתה החלטתו גמורה עמו; וגם נכדתו, בת בתו, מתה בדמי עלומיה, וזה המר לו מאוד. הוא עזב את שלוניקי, לדאבון לב החכמים והמון העם, במוצאי יום כיפור תר"ף (1919). בזמן רבנותו בשלוניקי קיבל עיטורי כבוד (מדליות) מאת שולטן חאמיד, שולטן רישאד, קונסטאנטינוס מלך יוון, אלכסנדר מלך סרביה וממשלת צרפת [32]. ר׳ יעקב מאיר ביקר פעם נוספת בשלוניקי בקיץ תרפ"ח (יוני 1928) בדרכו לחמי קארלסבאד והתעניין במצב הקהילה, שכה חיבבה.

ר׳ בן ציון עוזיאל — אגודות הצדקה

בראשית שנת תרפ"א (1920) החליט ועד הקהילה, בהשתתפות הוועד הרוחני, למנות בתור רב ראשי את ר׳ בן ציון עוזיאל. הרב עוזיאל נולד בירושלים בשנת תר"ם ובעודו צעיר לימים נתמנה כרב ליפו. בזמן כהונתו הקצרה בשלוניקי הוא ביטל את חזקת השחיטה [33], הכניס סדרים בעניין הכתובות, טיפל בבית המדרש לרבנים ויתר המדרשים והישיבות, והשתדל עד כמה שאפשר למען היהודים נגועי השריפה. בימי רבנותו שוב נקנו ע"י ועד הקהילה, ומוסדות שונים, מגרשים רבים וחשובים במרכז המסחרי, ששימשו כמקור הכנסה חשוב.

בימי כהונתו של הרב עוזיאל, ואף לפני כן, החל משנת תרע"ח, נוסדו או נתארגנו "חברות" ומוסדות חדשים, כדלקמן:

אונייון מוטואלה — החברות "נטע נעמן ישן", "דרך אמונה", "מקור חיים" ו"צרור חיים" נתאחדו בשנת תר"ף בשם "אונייון מוטואלה" — במטרה לספק לחבריהן רופא, רפואות וכו׳ (רק לחבר המבוטח ולא לכל בני משפחתו) לאגודה ההדדית הזאת היו בשנת תרפ"ב (1922) 1500 חברים.

בני אברהם, נוסדה ע"י אברהם ש׳ רקנטי. אף היא קופת חולים הדדית שארגנה את בני הפרברים, שביניהם היו פעילים הסוציאליסטים. בשנת תרפ"ב הייתה בת 600 חברים.

עזרת אחים, נוסדה לפני שנת תרע"ט.

משגב לדך, נוסדה ע"י יוצאי מונאסטיר בעיר.

חברה כלכלית של גמילות חסדים, נוסדה בשנת תרפ״ד.

עבודה וחינוך, חברה של פועלים, נוסדה כפי הנראה בשנת תרפ״ד.

מלביש ערומים, לתת מלבושים ונעליים לתלמידים עניים בבתי הספר של הקהילה. נוסדה בשנת תרפ״ה ע״י אברהם יעקב אטאס הי״ד, מנהל בית ספר ריז׳י־וארדאר.

אז נוסדו גם המוסדות החשובים האלו:

המרפאה ע״ש חיים פנחס (בשנת תרפ״ב). חיים פנחס נדב מגרש חשוב ואף תרם די כסף למטרה זאת. במרפאה זאת היו חדרי ניתוח, חדרי טיפול כללי למחלות שונות, מלבד בית מרקחת משוכלל, הכל בהנהלת ביקור חולים.

בית יתומים מאיר אבוהב שנוסד ביזמת הסתדרות ה״מזרחי״, נשיאה אברהם רקנטי ורעייתו דודון. יורשי מאיר אבוהב באו לעזרתו ונדבו אלף לירות זהב למטרה זו ולכן נקרא המוסד הזה ״אורפ׳ילאנאטו אבוהב״. בין העסקנים המסורים נמנו: יעקב יוסף, שם טוב נחמיאס, פיפו כהן (שנספו בבירקנאו), וכן ר׳ יוסף כהן, ראובן אבאסטאדו, סאלבאטור וארסאנו ובפרט שאלתיאל כהן. בסוף שנות השלושים התמזגו בית היתומים ״קארלו אלאטיני״ ובית היתומות הנ״ל למוסד אחד.

מרפאה ע״ש יצחק חסיד, שנוסדה ע״י יורשיו בשנת תרפ״ה בשכונת וארדאר.

מושב זקנים, שהוקם ביזמת נשיא הקהילה יעקב קאזיס. הנדיב שאול דניאל מודיאנו מטריאיסט נדב 400 אלף לירטות למטרה זאת, ועל כן נקרא המושב על שמו.

מוסד מאיר ג׳יניאו, לחולי שחפת.

בנות ישראל, אגודת צדקה לעזרת אלמנות ויתומות, שחבריה היו נשות חברי ״בני ברית״.

אגודת דבורה, לבוא לעזרת נשים יולדות בפרבר ״151״.

יהודי מונאסטיר, ובראשם משפחת ארואיסטי, בנו בית כנסת יפה במרכז העיר, שנחנך בכ״ז אלול תרפ״ז, ונקרא ק״ק מונאסטירליס. זהו בית הכנסת היחיד שלא החריבוהו הנאצים כי הצלב האדום הבין לאומי השתמש בבניין בזמן המלחמה.

בשנת תרע״ט ארגן יצחק שאקי, ציר לפארלאמנט, את בעלי המלאכה והסוחרים הקטנים ב״קורפוראציות״ (חברות חוקיות) ויסד את ה״פידראציה של הקורפוראציות״ שכללה את: החייטים, הסנדלרים, יצרני הממתקים, בעלי עגלות, ספרים, נפחים, פחחים, בנאים, עושי שקי נייר, מוכרי פחם, קצבים, יצרני תיבות גדולות (״פ׳ורסילירוס״), עושי ארגזים, מוכרי קפה קלוי, בעלי מרכבות, יצרני כסאות, מתווכים, רפדים, עושי מטאטים, נושאי סבל, ומוכרי פירות. מלבדם היו קיימות גם הפידיראציות של מוכרי ועובדי טבק ועוד כמה בעלי מלאכות אחרות שהיו בלתי מאורגנים.

ר׳ אברהם ברכה — ״ראש טבחייא״.

Rebi Abraham Beraha — capo de los "chohetim".

ר׳ יצחק חסיד, אב בית דין.

Rebi Ishac Hassid, Capo del Beth Din.

עסקנים ורבנים

חברי ועד הקהילה בזמן ר׳ בן ציון עוזיאל, היו: יעקב יצחק קאזיס, נשיא, דוד יעקב מאטאלון, מינטיש ן׳ סאנג׳י, אשר מלאך, אברהם רקנטי, ביניקו משה שאלתיאל, ליאון אברהם גאטינייו, סאלוואדור ג׳אחון, יצחק ש׳ אמארילייו, יצחק אלשיך, אליהו ן׳ עוזילייו. מנהל הקהילה היה דאאוד סעדי לוי.

בימי ר׳ יעקב מאיר, ובימי הרבנים שבאו אחריו עד חורבן הקהילה, פעלו רבנים וחכמים רבים הנזכרים במילואים לפרק זה. נזכיר כאן רק אחדים מהם:

הרב המובהק ר׳ אברהם ברכה בן הרב הכולל ר׳ יצחק ונכד הרב הכולל ר׳ משה ברכה, קיבל מרבי אברהם הכהן. הוא הגיה ספר אבי־אימו, ר׳ אברהם שיראנו, ״לאברהם למקנה״ (תרל״א) והוסיף ציונים חשובים על פי כתבי יד שהיו בידו. בשנת תרמ״ב הוציא לאור והגיה את הספר ״ויקרא יהושע״ לבן משפחתו, ר׳ יהושע הכהן פרחיה, והביא בו חידושים מאבי־אביו ר׳ משה. מקמ״ה הדפים של הספר הזה, כ״כ״ה הם מאת המגיה ר׳ אברהם ברכה עצמו. הוא הגיה גם את הספר ״דברי שמואל״ לר׳ שמואל ארדיטי (תרנ״א), והוסיף לו ציונים רבים, שבהם מתגלה גודל חכמתו בש״ס ופוסקים. היה ״ראש טבחייא״ (ראש השוחטים), נפטר בשיבה טובה בשנת תרפ״ו (1926).

ר׳ אברהם עזריאל מאטאלון, ממשפחת רבני מאטאלון, מגדולי הדרשנים. (הרבנים

ר׳ פנחס ברזילי, אב בית דין.

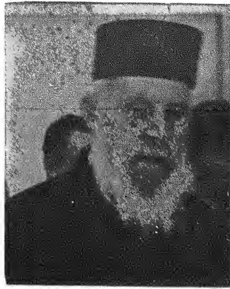
Rebi Pinhas Barzilay, Capo del Beth Din.

ברכה ומאטאלון, וכן רבי יוסף קאראסו, היו האחרונים שחבשו ״בוניטי״, מצנפות שהיו נהוגות בזמן הטורקים).

ר׳ עמנואל יצחק ברודו, מגדולי הדרשנים, אב בית דין. מילא בשנת תרפ״ד את מקומו של הרב הראשי עוזיאל בתור ״לוקום טיננס״ (ממלא מקום). נפטר בן ע״ה שנים בשנת תרפ״ו (1926).

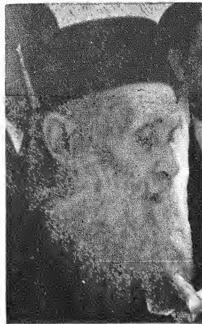
ר׳ חנניה בן הרב הגדול ר׳ יעקב קוב׳ו, למדן גדול. הוציא לאור ספר אביב ״ככב מיעקב״ (תרע״ה). חבר לוועד הרוחני (״מיג׳ליש רוחני״) מזמן הווסדו עד שנפטר. היה חבר לוועד בית ספר תלמוד תורה ול״חברת עץ החיים״. לא נהנה מתורתו. נפטר בתרפ״ט (1929). במותו נסתם חזון למשפחת קוב׳ו וכעדות מחבר כתובת מצבתו: ״בכה עובר כי למשפחת קוב׳ו המהוללה פסו החכמים... ספדי תורה כי חכמיך ספו אבדו״ [34].

ר׳ משה ארירה (צולם בארץ).

Rebi Moche Errera.

הדיין ר׳ שלמה ציון, שהיה בראשיתו סופר סת״ם מומחה, אחר כך התרכז בלימוד תלמוד ופוסקים. היה רב ומורה בבית מדרש לרבנים ״בית יוסף״. אחרי תבערת תרע״ז נתמנה לדיין. נפטר בתרצ״ד.

שמונה ימים אחריו נפטר החכם ר׳ משה אהרן מלאך. הוא נולד בשנת תרי״ג, קיבל מהדיין ר׳ משה קאשטרו, שנתן לו את בתו, ג׳ויה, לאישה. היה מנהל הדפוס ומגיה הספרים הרבים שהופיעו בבית דפוס ״עץ החיים״ משנת תרל״ו עד שנת תרע״ז. יסד וניהל את העיתון ״איל אב׳יניר״ (תרנ״ח). והיה חבר לוועד הרוחני משנת היווסדו עד יום מותו. הנדיב ר׳ חיים קוב׳ו מינה אותו בצוואתו כמפקח על ההקדש הגדול שהניח אחריו. בהשתדלותו נבנה שוב בית הכנסת ״קייאנה״. לא נהנה מתורתו.

ר׳ יצחק ברכה (צולם בארץ).

Rebi Itshac Beraha.

אחד מחבריו היקרים היה ר׳ אשר בן הרב שמואל שמחה, חבר לוועד הרוחני, לוועד תלמוד תורה, לבית המדרש לרבנים ״אור החיים״ ולהקדשות שונים. במשך שנים רבות היה חבר למועצת הקהילה. ע״י השתדלותו נבנה בית הכנסת של ק״ק אשכנז שהיה שייך למשפחתו ובית הכנסת בשוק היהודים (מדרש בורלא) הקיים עד היום. לא נהנה מתורתו. שהה בארץ ישראל בתרצ״ג—תרצ״ד, נסע לפאריס ונפטר שם בן ס״ז שנה בשנת תרצ״ו.

באותה שנה נפטר ר׳ יצחק ב״ר אברהם הכהן פרחיה, שהיה ראש המוהלים אחרי פטירת ר׳ יוסף קאראסו, ומל יותר מ־12,000 ילדים. כתב ״ספר הישר״ על שמות ועל ויקרא בלאדינו, שלוניקי תרנ״ח. אני ראיתי כ״י משלו על הלכות שחיטה. נפטר בשיבה טובה. גם אחיו ר׳ חיים הכהן פרחיה היה מחבר הרבנים.

ר׳ אשר שמחה.

Rebi Acher Simha

בין החכמים שעלו לארץ ישראל בשנים ההן והתיישבו בה היו: ר׳ יהודה חננאל הכהן פרחיה. הוא יסד את ״ישיבת אליהו״ בתל־אביב, וסייע בהקמת בית הכנסת ״אליהו הנביא״ ובי״ת כנסת ״שושנה״. נפטר בשיבה טובה. ר׳ משה אברהם אירירה, מרביץ תורה בבית מדרש לרבנים ״אור החיים״ משנת היווסדו עד עלייתו לארץ, בתל אביב נתמנה כדיין. נפטר בשנת תשי״ח. כן עלו לארץ ר׳ משה פ׳ראנסיס, ר׳ יוסף שמואל שלם, ר׳ שאול חיים מולכו, מוהל ידוע, ר׳ יוסף הכהן, ר׳ יצחק בן ר׳ אברהם ברכה, רב מובהק, ראש השוחטים בשלוניקי, ר׳ אברהם ב״ר ישעיהו פרץ, צנוע, קיים את התורה מעוני.

אחד מהחכמים המקוריים בשלוניקי בתקופה זו היה ר׳ שאול יצחק אמארילייו. קיבל חכמת התכונה מר׳ דניאל מורדוך, והוציא לאור הלוחות המפורסמים הידועים בשם ״חלילות״ שנה אחרי שנה. היה מהרבנים המשכילים, והתעניין בתולדות יהודי שלוניקי. מחקריו, בפרט על השבתאים, הוחרמו ע״י הגרמנים. בניו נתנו למכון בן צבי חלק מאוסף כתבי היד שהיה בידי אביהם, וביניהם עשרים כתובות של בית החיים, שכותב המחקר הזה פרסם בספרו ״מצבות שאלוניקי״. היה חבר לוועד תלמוד תורה, ראש קופת יתומות, ראש ה״שמאים״ (שהעריכו את החפצים והמלבושים שנתנה משפחת הכלה לחתן). נפטר בשיבה טובה בתרצ״ז.

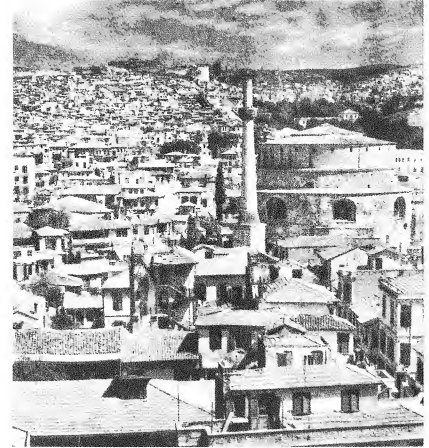
היחסים עם רבי המדינה — בחירות

בקיץ תר״ף (1920) ציווה ויניזילוס לצבא היווני להתקיף את טורקיה. הצבא היווני כבש את אנדריאנופול ונכנס לאיזמיר. קיימאל פאשה וצבאו הדפו אותם, רדפו אחריהם וגירשו אותם מהמדינה. בו בזמן החליט קיימאל לגרש את היוונים שישבו באסיה הקטנה. בסה״כ גורשו חצי מיל־יון יוונים ולמעלה ממאה אלף מהם באו לשלוניקי. יוון מצידה גירשה את כל הטורקים, ועימם ט״ו

אלף ה״דונמים״. (חבר הלאומים השתדל להכניס סדר בגירושים ולהפכם ל״חילופי אוכלוסין״). היוונים החדשים בעיר קיבלו זכויות מיוחדות למכביר. הרשו להם, למשל, למכור סחורותיהם ליד דלתות בתי המסחר של היהודים. הואיל והיו פטורים ממסים וארנוניות לא היו משלמים שכר דירה ועוד כמה הוצאות, הייתה התחרותם קשה לסוחרים היהודים. אף כי היהודים לא ערערו על זה, ואף תרמו כספים לשיקומם, התרעם ויניזילוס על כי היהודים ״לא קיבלו את הפליטים בזרועות פתוחות״. היהודי הנרי מורגינטאו, שר האוצר של ארה״ב אז, השיג הלוואה של עשרה מיליוני לירות שטרלינג בשביל הפליטים האלו, אולם גם זה לא השפיע לטובה על האנטישימים. עיתוני היוונים, ובפרט ה״מאקידוניה״, כתבו מאמרים חריפים נגד היהודים. המשטמה הנושנה של הגזע היווני לצאצאי המכבים הייתה נראית לעין יום יום.

בשנים תרפ״ב־תרפ״ג (1922־1923) אסרה העיריה ליהודים לעבוד בנמל; היא פיטרה את כולם, אחרי ששילמה להם פיצויים, והכניסה במקומם את היוונים פליטי אסיה. כן אסרה על בעלי עגלות ועל בעלי מרכבות יהודים, להמשיך בעיסוקם. גם הדייגים היהודים, שבמשך דורות סיפקו דגים לתושבי העיר, נאלצו אט אט להפסיק עבודתם ולחסל מקצועם.

המפקד הצבאי של העיר פאנגאלוס היה עושה בעיר כבתוך שלו ומושל בעריצות ובלי משפט, לפי חוקי חירום מיוחדים. שני יהודים, יעקב טיאנו והבחור יעקב אהרון עמיר (בן י״ח שנה), שהיו סוחרי גרוטאות ברזל, האשמו באשמת שווא שכאילו ניתקו כבלי טלפון, ונידונו למוות. כל המאמצים וההשתדלויות שננקטו ע״י הרב הראשי ר׳ בן ציון עוזיאל וועד הקהילה, לא הועילו, והם הוצאו להורג ע״י השלטון היווני בא׳ בניסן תרפ״ג (1923).

מראה כללי של העיר העליונה.

Vista de la sivdad vieja.

הואיל ומגמת היוונים הייתה למחוק את האופי היהודי משלוניקי הם אסרו על היהודים לכתוב על השלטים של בתי מסחרם באותיות עבריות, כלומר בלאדינו. שומות מס הכנסה שהיו תלויות בשיקול דעתו של המפקח היווני הוגדלו תמיד ונופחו כלפי הנישומים היהודים. כל ההבטחות שוויניזילוס נתן, בשנת 1913, בוועידת השלום בלונדון, בנוגע לקיום זכויות היהודים, היו רק מן השפה ולחוץ.

עוד לפני מלחמת העולם הראשונה היו אזרחי יוון נחלקים בדרך כלל לשתי מפלגות גדולות: בעד המלך או בעד איש ריבו, ויניזלוס. רוב היהודים תמכו במפלגה המלוכנית, כי ויניזלוס ומפלגתו היו לאומנים קיצוניים ובדרך כלל אנטישמים. הצבעת היהודים הייתה חשובה מאוד, וקולותיהם היו יכולים להכריע, לעיתים, את תוצאות כלל הבחירות. לכן הוציא ויניזלוס צו שהיהודים יבחרו, בבחירות של ה־15 בדצמבר 1923, שני צירים בלבד באיזורים מיוחדים להם, (הצבעה לפי ״קוריות״) ובאופן זה לא ישפיעו על כלל ההצבעה. בעלי זכות הבחירה היהודים, 7000 במספר, מחו נגד החוק הזה והחרימו את הבחירות[35]. למעשה השתתפו בהצבעה רק 52 יהודים ונבחר על ידם יצחק (יצחקוג׳ו) אלחאנטי. ההפליה הזאת בשוויון הזכויות נמשכה עד שנת 1934; ראש הממשלה החדש, מיטאקסאס, ביטל אותה.

היהודים, שנבחרו במרוצת השנים הללו לפארלאמנט היווני, הידועים לי, הם: ד״ר משה קופ׳ינאס, פיפו נחמה מלאך, שהיה זמן מה גם שר הכספים (אח״כ בשנת 1949 הוא נתמנה ציר ישראל ביוון), חיימאקי אליאס כהן, יוסף מלאך, ליאון גאטיניו, יצחק שאקי, דוד יעקב מאטאלון, יצחקוג׳ו אלחאנאטי הנ״ל, ד״ר דוד אלחאנאטי, יהושע שמואלידיס, אשר מלאך, ד״ר ז׳אק לוי, יוסף סאאיאס, מינטיש ן׳ סאנג׳י, דניאל אלאלוף, אלבירטו ג׳ינילייו, והקומוניסטים: אלברט קוריאל, מישל (מיכאל) קאזיס, דוד סולאם וז׳אק וינטורה. לאחר זמן נבחרו לסינאט: אשר מואיסיס, אשר מלאך ויצחק שאקי.

המורשים האלו שיתפו בדרך כלל פעולה עם מועצת הקהילה והשתדלו להגן על זכויות היהודים בכל מקומות מושבותיהם ביוון, אולם בדרך כלל בלי הצלחה יתרה, כמו שנראה מיד.

שבתון כפוי ביום ראשון

בשנת תרע״ט (1919) רצתה הממשלה לחייב את אזרחיה בשלוניקי לסגור את החנויות ביום ראשון, אולם הדבר לא יצא לפועל, כי בשנה ההיא עדיין היו היהודים רוב אוכלוסי העיר. הם מחו בחזקה והתקנה בוטלה אחרי שבוע ימים. לא כן בשנת 1924; בגלל היישוב ההמוני של הפליטים היוונים מאסיה הקטנה בעיר, ירד אחוז היהודים בה ביחס לכלל האוכלוסים ל־25%. השלטון היווני ניצל מצב חדש זה וחידש את תחולת החוק לפיו חוייבו היהודים לסגור עסקיהם

ביום ראשון יחד עם כל תושבי העיר. מחוקקיו של חוק זה לא התחשבו בהבטחות שהבטיחו ויניזילוס והמלך גיאורגוס לר׳ יעקב מאיר, כשכבשו היוונים את העיר, שיקיימו זכויות היהודים החוק היה גם בניגוד לנאמר בסעיף גדול 246 של החוקה היוונית בקשר לקהילות היהודיות, שהופיע בעיתון הרשמי של ה־2 באוגוסט 1920. שם נאמר (פרק עשירי, סעיף קטן 26): ״ליהודים הזכות לשבות בשבת תחת יום ראשון״, וכן שהשרה והשופטים לא יזמינו את היהודים למשרדי השלטון או למשפטים, בשבת ובחגים הדתיים. החוק הזה עמד גם בניגוד לסעיף 2466 של פקודת המלכות מ־12 באפריל 1923, המצהיר בעליל שיום המנוחה של היהודים הוא השבת.

ר׳ משה הלוי קאראסו, ראש המוהלים.

Rebi Moche Halevi Carasso capo de los "mohalim".

משרד ה״ג׳ויינט״ מלונדון ביקש לבטל את הגזירה, בטענה שבארצות רבות באירופה מותר ליהודים השובתים בשבת לפתוח חנויותיהם ביום ראשון, ואף העביר תזכיר על כך לחבר הלאומים בג׳נבה[36]. נקל להבין את ההתמרמרות של כל הציבור היהודי לחוק אנטישמי זה. מועצת הקהילה, הרבנות הראשית, העיתונים היהודים, ובעיקר אברהם רקנטי ב״פרו־ישראל״, מחו בתוקף נגד החוק, אך ללא הועיל. במשך חדשים רבים סגרו היהודים עסקיהם שני ימים בשבוע. אולם היה קשה מאוד לסגור 125 ימים בשנה — ולהתפרנס. ואם נוסיף על זה את המועדים, ואת ימי אידיהם, להבדיל, שהיו רבים מאד — הרי זה היה בלתי אפשר. רבים מהיהודים שלא רצו לחלל שבת ומועדי ה׳ בפני הוריהם, חכמיהם או שכניהם — נסעו לצרפת, ואלו שרצו לשמור השבת כהלכתה התחילו לעלות לארץ ישראל. השאר, כלומר הרוב, נאלצו לפתוח החנויות בשבת. באופן זה החותם היהודי היחידי שעוד נשאר בעיר, שפעם כינו אותה ״סאבאטופוליס״, חלף עבר לו.

בשנת תרפ״ב (1922) נאלץ המלך קונסטאנטינוס להתפטר לטובת בנו גיאורגוס השני. אחרי תבוסת יוון במלחמה עם טורקיה בשנת 1923, יצא גם המלך גיאורגוס לגלות. זמן מה אחרי זה נוסדה הריפובליקה (1 במאי 1924) בראשות ויניזילוס. אפשר להבין כמה סבלו יהודי שלוניקי מהשינוי הזה, הואיל והם היו בדרך כלל מתומכי המלוכה, ומפלגת ויניזילוס, נטתה לאנטישמיות.

אף כי ר׳ בן ציון עוזיאל הסתגל לחיים בעיר עם צאן מרעיתו, עם ועד הקהילה והרבנים ואף קיבל עיטור ממלך יוון, הוא התפטר בשנת תרפ״ג (1923), כי נקרא להיות רב ראשי לתל־אביב. ידוע כי אחרי פטירת הרב יעקב מאיר, הוא נבחר במקומו בתור ראשון לציון. נפטר בירושלים בכ״ג אלול תשי״ג. הוא היה הרב הראשי הספרדי האחרון בשלוניקי.

מילואים לפרק הששה־עשר

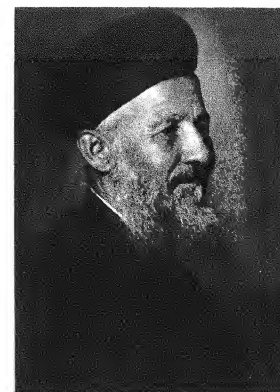
רשימת הרבנים שפעלו בעת הזאת

ר׳ עזריאל משה קואינקה, נפטר בתרע״ד; ר׳ משה יהודה חסיד, ראש ה״שמאים״, ולו בית כנסת מפואר, ציווה שלא יתנו לו שום תואר בתפילות ה״אשכבה״, נפטר בתרע״ו; באותה שנה נפטר גם ר׳ יוסף שמואל חסיד; ר׳ יוסף משה הלוי קאראסו, ראש המוהלים ודרשן גדול, שלדרשותיו היו נוהרים מאות בפרט לאלה שדרש בימי ספירת העומר, בין מנחה לערבית, בק״ק פולייא, שהיה מתמלא על גדותיו, נפטר בתרפ״ה; הדיין ר׳ יצחק פ׳ראנסיס, נפטר בתרפ״ו.

עוד היו באותן השנים: ר׳ שמואל שאלתיאל; ר׳ חיים חננאל הכהן חסיד, בקי בספרי מדרש, והוא היה חותנו של ר׳ משה אירירה; ר׳ פנחס ברזילי, אב בית דין, נשא ונתן עם ר׳ דוד פיפאנו[37], והגיה הספר ״ככב מיעקב״ לר׳ יעקב קוב׳ו (תרע״ה); הדיין ר׳ יעקב בן הדיין ר׳ רפאל חביב, שכל חייו היו בקדושה ובחסידות; ר׳ גבריאל מונינה; ר׳ שלמה פינחס ואחיו ר׳ משה (ר׳ שלמה היה ממורי בית מדרש לרבנים ״אור החיים״); ר׳ אשר שמואל בוטון, מורה לגמרא בת״ת; ר׳ אליהו משה פ׳ראנסיס ור׳ מרדכי דוד סאיאס (הראשון נתמנה לרב לקהילה הספרדית באמשטרדם והשני לרב לספרדים באנטוורפן); ר׳ עזריאל ב״ר אברהם מאטאלון, דרשן כאביו, נפטר בניו יורק; ר׳ יעקב דוד חאגואל, מזכיר בית דין ועסקן צבורי; ר׳ רבינו ב״ר יעקב די בוטון, חבר לוועד הרוחני, לא נהנה מתורתו; ר׳ מרדכי קאסטרו מבני בניו של הדיין ר׳ משה קאסטרו; ר׳ שלמה עובדיה ברודו, לא נהנה מתורתו; ר׳ אליהו חסון, למדן גדול, סיני ועוקר הרים, מנהל ת״ת לפני בוא ד״ר אפשטיין; ר׳ יצחק בנבנשתי, שפעל רבות לטובת אחיו היהודים בשכונת בארון הירש; ר׳ יעקב שמואל אחי הדיין ר׳ בנבנשתי שמואל, ראש ישיבת אירירה, חבר לוועד בית מדרש לרבנים ״אור החיים״ והקדש קוב׳ו.

עוד היו החכמים והדיינים האלו שהובלו למחנות ההשמדה, ולא חזרו: ר׳ יצחק חננאל חסיד, אב בית דין, בצעירותו היה ראש ישיבת ג׳ינלייו, הדיין ר׳ מרדכי בן ר׳ אברהם ברכה, הדיין ר׳ דוד סעדי שאלתיאל; מזכיר

הדיינים ר׳ יצחק בן הרב עמנואל ברודו ; ר׳ מרדכי אחיו ; הדרשן המהולל משה ברוך טאזארטיס (בבחרותו היה מורה וכתב כמה שירים בעברית בשם ״המבי״ט״) ; ר׳ שמואל יצחק עמנואל, אבי המחבר, חסיד ומדקדק במצוות, אף כי התפרנס בדוחק הפריש ממה שהיה מרוויח מעשר לעניים ולתלמידי חכמים ; ר׳ רפאל יהודה שלם ; ר׳ יעקב שאול פיפאנו ובנו שאול ; האחים אברהם ורפאל בני הדיין ר׳ יעקב חביב ; האחים ר׳ שאול, ר׳ רפאל ור׳ יצחק, בני ר׳ חיים מולכו ; הדרשן המהולל יהודה יוסף ליאון, סגי־נהור, ששהה זמן מה בת״א וחזר לעירו ; ר׳ יעקב שלמה נחמיאס ; ר׳ משה נחמיאס ; ר׳ שלמה ן׳ סאנג׳י ; ר׳ אברהם מרדכי וארסאנו ; ר׳ חיים ישעיה פרץ, שהיה בעל זיכרון יוצא מן הכלל ; ר׳ יצחק משה פרץ ; הדרשן והמוהל ר׳ אברהם קמחי ; ר׳ אברהם ישראל מיג׳י, סופר גיטין וספרי תורה ; ר׳ יעקב יצחק חסיד. כן נשבו והושמדו החזנים ללוויות מתים : ר׳ חיים אברהם אורי, ר׳ מנחם אטאס, ר׳ דוד שלמה מולכו ור׳ ברוך ציון. אקונ״ה[38].

ר׳ שמואל עמנואל.

Rebi Chemuel Emmanuel.

---

1 מ׳ אייזינשטאדט, ״מנסיעתי במזרח הקרוב״, ווילנה תר״ע, עמ׳ 27—32. גם יהודי אחר, נ׳ מאייר מאנגליה, כתב אחרי שביקר בעיר כמה פעמים : ״יהודי שלוניקי מוכיחים בעליל לכל העולם שהיהודים יכולים לחיות ולהתפתח ביחד בתור קיבוץ עצמאי, וכי הדת אינה מפרעת להתפתחותם, שהרי כמעט כל בני העיר שם שובתים בשבת״ (N. Meyer, The Jews of Turkey, London 1913, pp. 36—40).

2 בעמ׳ 8—11, כתב המחבר בצער, כי ״האליאנס״ דאגה רק להשכלה הכללית והזניחה את החינוך העברי ״בגזלה מחניכיה את האוצר היותר קדוש לנו, את הנשמה העברית״.

3 ״ג׳ואיש קרוניקל״, לונדון, 30 בדצמבר 1910.

4 ארכיון כי״ח, צרור שלוניקי ; ה״עולם״, 17 במארס, 8 יוני, 1909.

5 הלירה נערכת במאה גרוש. סעיפי ההכנסה החשובים ביותר בשנים 5671־5672, כלומר שלושה חדשים לפני כיבוש שלוניקי ע״י היוונים, היו : ״פיג׳ה״ — 262,568 גרוש ; זכויות בעד הקמח לאפיית מצה — 125,360 ; ״גאבילה״ על היין — 60,000 ; מה״מיג׳ליש גשמי״, כפי הנראה חלק מה״גאבילה״ על הבשר — 25,000 ; ״דילאס קישלאס״ (כנראה השכרת מגרשים לקסרקטין) — 20,462 גרוש ; ״קאביסאז׳י״ — 39,612 גרוש.

סעיפי ההוצאה הגדולים ביותר היו : הרבנות הראשית, דיינים, חכמים, שמשים, סופרים, שומר ראש וכדומה — 105,255 גרוש ; מצה לעניים — 103,243 ; עזרה לעניים, יתומים ואלמנות — 81,455 ; פקידים ומשרתים 63,611 ; לבתי ספר של העדה ותקציב לבתי ספר כי״ח והילפספריין — 59,589 גרוש. באותה שנה היתה הקהילה חייבת 429,635 גרוש, כפי הנראה משכנתות על הבניינים השייכים לה.

6 עמנואל, Histoire des Israélites de Salonique, עמ׳ 128.

7 יוסף וידאל אנג׳יל־א׳ לוי, ״אלמאנאק איזראאילית״ 5683, סלוניקו 5682, עמ׳ 38־39.

8 בשנת 1911 היה בשלוניקי בית ספר ממשלתי לעורכי דין; ישראל חזן היה הרקטור. American Jewish Year Book, 1912, p. 183.

9 בשנת 1912 היו בשלוניקי רק 7 רופאים נוצרים ו־5 טורקים, וכן 14 עורכי דין טורקים ו־6 יוונים. (לפי Almanach National, שלוניקי 1912, עמ׳ 312,306).

10 סאם לוי, אחיו, היה אז בלוזאן.

11 Bericht über das Balkanhilfswerk [von] Dr. Paul Nathan [etc.] Berlin, July 1913, p. 26

12 ארכיון כי״ח, צרור שלוניקי.

13 בעליו של עיתון היתולי־סאטירי זה, וגם עורכו ומנהלו, היה מואיז בן חיים לוי, נכד ח״ם סעדי הלוי. הוא שם ללעג וקלס לא רק את נכבדי הקהילה אלא אף את קדשי ישראל, את המשנה והתלמוד. הוא הוחרם ע״י הרב יעקב מאיר שלא בפניו, אך העורך התלוצץ גם על החרם. בשנת 1937 איבד את עצמו לדעת בפאריס.

14 „החוזה של אושי״, 18 אוקטובר 1912.

15 אולי גם על כי בדגל הזה מצוייר השתי־וערב.

16 ארכיון כי״ח, צרור שלוניקי. ״איל אביניר״, 22 כסליו 5673.

17 ארכיון כי״ח, שם. ברוך בן יעקב, ״לה אקסייון״, סאלוניקו, 15 ספטמבר 1931. ״לה ליביראסייון די סאלוניקו״, 5692. אברהם גאלאנטי, Turcs et Juifs, 1932, עמ׳ 41—43, ח״ב, 1937, עמ׳ 25—26. סאם לוי, Les Cahiers Sefardis, פאריס, 20 יוני 1947, עמ׳ 276־277.

18 Bericht über das Balkanhilfswerk, pp. 26-27.

19 Max J[ames] Kohler and Simon Wolf, Jewish Disabilities in the Balkan States, 1916, p. 87

20 ״העולם״. 3 בדצמבר 1912. [ראה פרטים על כך ברשימה ״ניסיון לבינאום שלוניקי״ להלן].

21 ארכיון כי״ח, צרור שלוניקי.

22 שם, שם.

23 גם אבי אירח בביתו חייל יליד מארוקו.

24 מקורות אחרים העריכו מספרם ל־70,000.

25 P. Russel, Salonique au temps de la Campagne d'Orient, t. 1, pp. 96, 99, 155, 158, 160

26 René Marie F. Dufour de la Thuillerie, De Salonique à Constantinople, Paris 1921, p. 113.

27 לפי יוסף מזרחי, נשיא ועד העזרה לניזוקים, בדין וחשבון שלו, Relation sur la Catastrophe du 18 Août 1817, שלוניקי 1917 ; קונטרים של שני עמודים יקר המציאות. הנני חושב שהמספר 750 מיליון פ׳ראנק הוא קצת מוגזם. לא כן סכום הרכוש המבוטח, 100 מיליון פ׳ראנק, שהוא קרוב לאמת. יוסף מזרחי היה בנקאי ויכול היה להעריך את הנזק. לפי דין וחשבון אחר, עלה הנזק ל־200 מיליון פ׳ראנק ומהם 160 מיליון מבוטחים. הסכום הראשון הוא קטן מאוד והשני הוא גדול. רוב היהודים היו עניים ולא ביטחו את בתיהם ורכושם.

28 ״איל פואיבלו״, 10 בדצמבר 1917, 5 במארס 1918.

29 כפי הנראה היה כלול בביטוח של ק״ק איטליה חדש, היאיל ושניהם היו תחת גג אחד.

30 „ג׳ואיש קרוניקל״, לונדון, 19 אוקטובר 1917.

31 [יצחק די בוטון] ״איל אינסינדייו די 18־19 אגוסטו 1917... אידיטאדו פור לה סוג׳יטה עזרת אחים״, מהדורה שלישית, סאלוניקו [1919], עמוד 94.

ר׳ אברהם פרץ (צולם בארץ).

Rebi Abraham Perets.

32 משה דוד גאון ומ׳ לאנייאדו, ״זכרון מאיר״, ירושלים תרצ״ו. כותב מחקר זה אז צעיר לימים, התפלל בשבתות בבית מדרשו של ר׳ מאיר לפני השריפה וקרא לפניו קריאת התורה בתור חניך במשך חמישה חדשים בחורף תרע״ז.

33 המחבר היה השוחט הראשון בשלוניקי שלא היה שייך למשפחות בעלות החזקה : מולכו, ברכה ואיסטורמסה. השוחטים מיאנו בהתחלה ללמדני הלכות שחיטה. רק כשראו שהרב עוזיאל, לפנים שוחט ביפו, לקח אותי וחינך אותי בדינים אלו (ראה הקדמתו לספרי Histoire des Israélites de Salonique) הסכימו לקרבני להלכה ולמעשה.

34 עמנואל, ״מצבות שאלוניקי״, ח״ב, מ׳ 1797.

35 [לא כל היהודים ראו בזה אסון. היה מי שחשב שחוק אנטי יהודי זה יכול להיות מנוף לתביעת זכויות של מיעוט לאומי נוספות. ראה במאמר „הסתדרות המזרחי בשלוניקי״ בקובץ זה].

36 Minorities in Greece. Letters addressed to the Secretary-General of the League of Nations [Sir Eric Drummond] and the High Commissioner for Refugees, relative to the guarantee of the Greek Minorities Treaty of August 10, 1920. Presented to the members of the Council, August 20, 1924 (London, 1924). המכתב והתזכיר נשלחו ונחתמו ע״י לוסיין וולף, מזכיר ה־Joint Foreign Committee of the Board of Deputies of British Jews and the Anglo-Jewish Association גם בשם חברת כי״ח מפאריס. וולף כתב גם לנציב העליון של ועד הפליטים בג׳יניבה.

37 ״אבני האפוד״, שות׳ אבן העזר, סי׳ א׳.

38 [אל קנוא ונוקם ה׳].

משפחה יהודית בשלוניקי בראשית המאה ה־כ׳.

Familia Judia de Salonique
Al empesijo del ciecolo 20.

פרק שבעה־עשר

העידן הציוני — הגירה ועליה
תרפ״ה—ת״ש (1940—1925)

חיבת ציון וירושלים — ציונות מדינית

וד מזמן גירוש ספרד, הצטיינו יהודי שלוניקי באהבתם לציון. רבים עלו לירושלים לרגל, ורבים התיישבו שם, דור אחר דור, עם בני משפחותיהם [1]. תרומותיהם לצרכי יהודי הארץ באמצעות שלוחי ארץ ישראל, שהגיעו לעיר מידי שנה בשנה, היתה באמת גדולה וכבירה, ולכן רבו השלוחים שביקרו בשלוניקי.

כשהגיעו השמועות הראשונות על ד״ר הרצל ופעולתו המדינית, ראו בו יהודי שלוניקי שליח ההשגחה. כיוון שממשלת שולטן חאמיד התנגדה לציונות, עסקו היהודים בפעילות ציונית במחתרת. כמו שראינו לעיל, משה כהן ודוד פלורינטין יסדו בשנת תרנ״ט (1899), את האגודה ״קדימה״ שמטרתה המוצהרת היתה הפצת השפה העברית (והיתה לה ספריה עברית חשובה), ולמעשה היו חבריה כולם ציונים פעילים. צירי הפארלאמנט היהודיים וכן חברי המיניסטיריונים, חברי מועצת העיריה, ילידי שלוניקי, או שחיו זמן רב בשלוניקי, כגון: קאראסו, פ׳אראג׳י, מצליח, רוסו, אסטרומסה ויוסף נער — לא התנגדו, וחלק אף היה אוהד, לציונות. אין להתפלא איפוא על אשר, אחרי המהפכה של ״אחדות וקידמה״ וה״טורקים הצעירים״, הכריזה ״קדימה״ על עצמה מיד כעל אגודה ציונית. בהתחלה, כל עיתוני שלוניקי, ובכללם: ״איל אב׳ניר״, ״לה איפוקה״, ״איל אימפארסיאל״ (בלאדינו) וה״ז׳ורנאל די סאלוניק״ (בצרפתית), כתבו באהדה על הציונות, אולם אחרי זמן מה שינו חלק מהם את טעמם, חוץ מ״איל אב׳ניר״, שנשאר נאמן למטרות הלאומיות הדתיות שלו ונשא את דגל שיבת ציון וגאולת ישראל, ברמה. כתוצאה מכך נוסדו אז כמה עיתונים ציונים מעיקרם. בניגוד למקומות אחרים, היו הרבנים והחכמים כולם אוהדי הציונות. באזכרות שנערכו לד״ר הרצל, היו בתי הכנסיות מלאים על גדותיהם אנשים ונשים שהיו באים מידי שנה לשמוע הרצאות על האיש הדגול ועל הציונות, ואחד מהדיינים הכי נכבדים היה אומר תפילת האשכבה בכוונה גדולה, כשכל העם עומדים ושומעים את שמו של המנהיג הציוני המדיני ביראת כבוד.

המכבי — מבשרת הלאומיות האקטיביסטית

בראשית תרס״ט (דצמבר 1908) ביקרו בעיר חברי ה״מכבי״ מבולגריה. בהזדמנות הזאת נוסדה אגודת המכבי בשלוניקי. באותו זמן אמנם יסדו הציונים את אגודת ״בני ציון״ (ב־1909 היו לה כ־120 חבר; באותה שנה נמכרו 1100 שקלים בעיר), אולם היא נאלצה להפסיק את פעילותה הרשמית [2], בגלל האיסור המחודש של השלטונות הטורקיים, והמכבי היתה למעשה הארגון הלאומי היחידי בעל המשקל. דוד יצחק פ׳לורינטין, עורך עיתון ״איל אב׳ניר״, היה אז ראש הציונים, ואברהם ש׳ רקנטי עמד בראש אגודת המכבי. בעבודה הציונית השתתפו עם פ׳לורינטין: אברהם רקנטי, יוסף פנחס עוזיאל, יוסף חסיד ואשר מלאך. עם רקנטי השתתפו במכבי: שלמה ויניזיה, יצחק אלב׳ו, יצחק דוד כהן, חיים לוי, ז׳אק פינחס, לוי מאסאראנו, שבתי פ׳ראנסיס, דוד שמואל אמארילייו, אלברט ברכה, יצחק שאול אמארילייו ועוד, וכן אהרון פארדו שהיה מורה ההתעמלות הראשי, והרוח החיה בענייני הספורט.

המכבי התנוסס לתפארת בשלוניקי. באולמם היה רקנטי מארגן קורסים, שיעורים והרצאות עם ויכוחים, שבהם חינך דור של עסקנים ציונים [3]. שם אף נערכו ויכוחים, לפעמים חריפים, בין ראשי הסוציאליסטים ובין הציונים. היתה למכבי גם תזמורת מצויינת בשם ״כינור ציון״ (לאחר זמן הם ארגנו גם קבוצת צופים צעירים, 400 במספר, ועל ראשם יצחק מאיר שלם). המכבי היתה מארגנת טיולים אל מחוץ לעיר, ועורכת חגיגות ומופעים בגני ״ביש ג׳ינאר״ (חמשת הארזים), בהשתתפות מאות משפחות. כשהמכבים היו עוברים ברחובות, בטורים רחבים של רביעיות, לפעמים בצורה קצת תיאטרלית, ובראשם תזמורת כלי הנשיפה, והיו שרים שירי ציון בעברית וגם חרוזים בלאדינו, היה כל העם מוחא להם כפיים בגאווה. בשנת תרע״ב, ואולי עוד לפני זה, הוציאה ה״מכבי״ לאור שנתון בשם ״איל מכביאו״ שהופיע כמעט עד חורבן הקהילה ע״י הגרמנים. אז, בשנת תרע״ב, הייתה תקופת הזוהר של המכבי [4].

מחברי המכבי. מימין לשמאל,
עומדים: שלמה ונזיה, לוי מסרנו,
ברוך אגוסטרי, ז׳אק פנחס.
יושבים: ש׳ ברודו, חיים לוי.

Miembros de la Maccabi.

אגודות ציוניות שונות

זמן מה אחרי הכיבוש היווני נוסדה "מאקס נורדאו" שהתמזגה עם חברת "בני ציון" לאגודה בשם "מבשרת ציון". האגודה הזאת יחד עם ה"מכבי" ו"קדימה" נתאחדו לפני שנת תר"ף (1920) והקימו את "תיאודור הרצל".

משנת תרע"ב (1912) עד חורבן הקהילה נוסדו האגודות הציוניות הבאות, שבחלקן התקיימו ובחלקן התפרקו, ובמקומן קמו אחרות:

"למען ציון", "גרינבאום" (ציונים ראדיקאלים), "התחיה" לנשים, ועליהן דודון חסון (עכשיו רקנטי), רבקה רקנטי (אח"כ כהן), תמר ציון (אח"כ מסא), דודון מנשה ודודון עוזיאל; "בנות מכבי" (סניף לנערות); "ויצו"; "בנות ציון"; "אגודת צעירים עברים" (A.J.J.), שעשתה נפשות לציונות בקרב הנוער המתבולל והצליחה להביא אל חיקה כמה מתלמידי בית ספר כי"ח; Le Nouveau Cercle Sioniste; "לבנון"; "בר כוכבא"; "אהבת ציון" (להתעמלות); "דרורים מכבי"; "הכח" (גם כן להתעמלות); "אוהבי ציון"; "מנורה"; "תל אביב"; "ביאליק"; המקהלה "רננה" שנוסדה בשנת תר"ץ (1930); "אחדות".

האגודות הציוניות בעלות האופי ה"ציוני־כללי" הקימו את ה"פ'ידיראציה הציונית לארץ יוון", שייצגה אותן בפני ההנהלה הציונית וריכזה את העבודה המעשית והכספית של אגודות אלה בשלוניקי וביתר קהילות יוון.

בין הציונים הוותיקים, מלבד אלו שהזכרתי לעיל, ראויים להיזכר: אליהו שם טוב ארדיטי, יצחק רפאל מולכו, דוד יעקב מאטאלון, שם טוב אלאלוף, יצחק אנג'יל, שלמה גארגיר, יצחק אלב'ו, אלי פ'ראנסיס, שלמה ביטי, שמואל אברהם ביב'אס, משה בן־עוזיליו, העיתונאי מינטיש (מרדכי) בן סאנג'י, ועוד.

הסתדרות המזרחי

הואיל ורוב הנוטים אחרי הציוניות, מהמעמד הבינוני ומדלת העם, היו שומרי מסורת, יסד אברהם ש' רקנטי בשנת תרע"ט (1919) את ה"מזרחי" בשלוניקי. השתתפו עימו בכך החכמים ר' יעקב הגואל, ר' יוסף כהן ור' ישראל אסטרומסה, וכן הסוחרים דניאל אברהם פילוסוף, משה עמנואל נער, מנחם טיאנו, יעקב כהן, יצחק כהן (מייאנינה), אברהם ברכה, רפאל מנשה, חיים עזרתי, חיימאקי כהן ומואיז בן־עוזיליו. בין הבחורים נמנו חננאל יצחק חסיד, משה ברזילי, והמחבר, (שנשלח כציר מיוון לקונגרס המזרחי בווינה בשנת תרפ"ג). מספר חבריה עלה בהתחלה לארבע מאות.

המחבר הקים בשיתוף פעולה עם המזרחי, בשנת תר"ף, סניף לצעירים בשכונת וארדאר בשם "שיבת ציון", ועוד סניף לנערים מי"א עד ט"ו שנים בשם "חשמונאים". "שיבת ציון" היתה בת מאתיים חברים בחורים. היו לה מועדון להתעמלות בו ניתנו גם שיעורי ערב לעברית, ובית כנסת לתפילות בשבתות וימים טובים. המורה להתעמלות, יצחק כהן, והמחבר עבדו שלא על מנת לקבל פרס. בשבתות היו הבחורים האלו באים לבית הכנסת "אהבת עולם" (יינישירליס) לשמוע הרצאותי על התנ"ך ופרשת השבוע. בצאתי משלוניקי, בסוף שנת תרפ"ג (1923), ללמוד בבית המדרש לרבנים של בריסלאו, מילא אחי חיים, הי"ד, את מקומי ב"שיבת ציון". הוא אף יסד את האגודה "בלפור" והיה ראש הצופים.

מפקדי מחלקת הנוער של ה"חשמונאים" (יושב במרכז חיים עמנואל, אחי המחבר).

עוד נוסדו ע"י המזרחי האגודות הבאות: "ברוריה", "מוריה", ו"בנות מזרחי", לצעירות, "פרחי ציון", "תורה ועבודה", "אוהבי תורה", "פאר מזרחי", "בני מזרחי", "תפארת ישראל", "גאולה", "נשרים", "יבנה" ועוד. לעיתים קרובות היה מספר השקלים שהיו נמכרים ע"י המזרחי שווה למספר השקלים שהיו נמכרים ע"י יתר האגודות הציוניות יחד (הפידיראציה הציונית). והסתדרות המזרחי על שלוחותיה (ובשיתוף עם הצה"ר) שלחה תמיד צירים לכל הקונגרסים הציוניים מתרפ"א (1921) ועד תרצ"ו (1936).

אגודות של ציונים ושל המזרחי נוסדו אט אט בכל קהילות יוון.

רביזיוניסטים

בשנת תרפ"ג (1923) יסדו אברהם ש' רקנטי, יצחק כהן ומספר צעירים, את המפלגה הרביזיוניסטית בעיר. הואיל ורקנטי היה אז גם יו"ר הצה"ר וגם נשיא המזרחי, השתדל בקונ־גרסים, בלי הצלחה, להביא לידי שיתוף פעולה בין הרביזיוניסטים והמזרחי, במישור של המפלגות העולמיות, וניהל משא ומתן עם ז'בוטינסקי ור' מאיר ברלין לשם כך. לעומת זאת בשלוניקי פעלו

שתי המפלגות בשיתוף פעולה מלא. במחנה הרביזיוניסטי או מקורבים אליו היו האגודות: "ברית תרומפלדור" (שהתאחדה בתרצ"א עם בני מזרחי, בשם "בני מזרחי־ברית תרומפלדור"), "ארצנו", ו"בני עקיבא".

האגודות הציוניות הכלליות נתארגנו בשם "הפידיראציה הציונית ביוון" והאגודות של המזרחי — בשם "הסתדרות המזרחי ביוון".

פרסומים ועיתונים

הציונים בשלוניקי הוציאו לאור את העיתונים האלו: "לה ליבירטאד", (תרס"ח), "נואיבו אב'ניר" או "ריב'יסטה פופולאר" (תרס"ט), "איל מכביאו", שנתון (תרע"ב), "לה איספיראנסה" (תרע"ה), "לה רינאסינסיה ג'ודיאה" (תרע"ז), "איל קונגריסו ג'ידיו" (תרע"ז), "לה אקסיון ציוניסטה" (תרפ"א), "איל דרור" שנתון (תרפ"ח), "איסטודיוס ציוניסטאס" (תרצ"ג).

הרביזיוניסטים הוציאו את "לה בוז ציוניסטה" (תרצ"ד) ו"מנורה" (תרצ"ז).

מצידו הוציא המזרחי לאור את: "השחר" (תרפ"ד), "איל ג'ידייו", שנתון (תרפ"ד), "התחיה" (תרפ"ח), "ישראל" (תרפ"ט, ע"י צעירי המזרחי), "לה נאסיון" (תרצ"ב), "תקותנו", (תרצ"ה) [5].

אגודת הנשים "התחיה", המקורבת למזרחי, היתה מוציאה לאור חוברות במסגרת "ביבליאוטיקה התחיה" ובהן הרצאות וחומר תעמולה. כן עשתה הפידיראציה הציונית שפרסמה כמה וכמה חוברות, אף ספרים, על הציונות, קרן קיימת וקרן היסוד, בלאדינו.

מלבד הפרסומים בלאדינו הוציאו הציונים והמזרחים בצרפתית: את "פרו ישראל", דו שבועון, ו־La Tribune Juive.

העיתונים הציונים והמזרחים, ובפרט ה"פרו־ישראל" (1917־1926), לחמו בהצלחה מלחמת ה' נגד הסוציאליסטים והמתבוללים של בתי ספר כי"ח, שזנחו את החינוך ליהדות ושהתנגדו לשיבת ציון, וכן בנוגע לבעיית השבת. הציונים והמזרחים לקחו חלק כביר בבחירות לפארלאמנט, לעיריה ולמוסדות הקהילה (אברהם רקנטי ואלי פ'ראנסיס, למשל, היו כמה שנים סגני ראש העיר בשלוניקי).

פעילות ציונית בכל השטחים

חיבת העם לציון התגלתה גם בתרומותיהם הנדיבות לקרן הקיימת, לקרן הייסוד ולכל מפעלי הציונות, שקלים, ישוב ארץ ישראל ועוד.

בזמן המלחמה הראשונה התגייסו מספר בחורים לגדוד העברי של ז'בוטינסקי ביזמת קבוצת "פרו ישראל" (אך לא הספיקו לצאת לחזית, כי המלחמה הסתיימה בינתיים). כאשר חנו בעלות הברית בעיר, היתה תזמורת הצבא האיטלקי, בהשפעת הציונים, מנגנת בכל מוצאי שבת את "התקווה" בכיכר של ה"מגדל הלבן", לפני מאות יהודים שהיו מטיילים שם, והם היו מוחאים כף למנגנים בהתלהבות גדולה.

כשהגיעה הבשורה של הצהרת בלפור, ארגנו האגודות הציוניות תהלוכת־הפגנה ענקית בכיכר ה"מגדל הלבן", אשר השתתפו בה עשרים אלף יהודים. משם הלכו בסדר יפה ל"קאמפאנייאס", מקום מושב באי כוח הממשלות השונות. ר' יעקב מאיר מצידו, ערך אז תפילה נהדרת בבית הכנסת "בית שאול" בנוכחותם של באי כח השלטון היווני, מדינאים יוונים ובאי כוח בעלות הברית. בהפגנת הצהרת בלפור של שנת תרע"ט (1919), השתתפו גם הדיינים והחכמים שבאו לכיכר "המגדל הלבן" ארבעה ארבעה בשורה, בסדר מצויין, ונתקבלו בתשואות.

בדרך כלל היו המונים מתאספים לשמוע את הרצאות השליחים או ראשי הציונות שעברו דרך שלוניקי, וכשהגיע ז'בוטינסקי לעיר, בראשית תרפ"ז (17 בנובמבר 1926), קיבלו שלושת אלפים איש את פניו בתחנת הרכבת. הוא נישא על כתפיים עד המכונית שהיתה עטורה בפרחים.

רבים היו, בני המעמד הבינוני, ובני הפרברים, שהשתדלו, למרות המכשולים הרבים, לעלות לארץ ישראל. בין העולים נמנו 45 דייגים בשנת תרפ"ד וכמה ספנים וסטיבדורים. עליהם כתב עד ראיה: "לולא הסירות של האחים צרפתי והקבוצות של הספנים, הסטיבדורים והסבלים השלוניקאים, מי יודע אם היינו יכולים להתגבר על שביתת הערבים משנת 1936, אשר רצו להרעיבנו בסגרם את כל נמלי הארץ" [6]. אם לא היו המכשולים וההגבלות ששמה ממשלת המנדט, היו רוב אוכלוסי יהודי שלוניקי עולים ארצה, אולם למרות הכל מספר עולי שלוניקי בין שנות תר"ף—תרצ"ו היה למעלה מ־15 אלף נפש.

חשוב לספר את המקרה הטראגי דלהלן: יהודה אברהם כהן, יליד שלוניקי, בא לארץ כפי הנראה בתור "תייר". האנגלים לא העניקו לו את הרישיון להשתקע בארץ ועמדו לגרשו. הואיל ולא רצה לחזור, הצית את עצמו בתור מחאה ונפטר בי"ח בתמוז תר"ץ (או תרצ"א). הסופר והמשורר משה מבשן, שישב אז בירושלים, כתב על מקרה זה שיר בשם "מתוך האש" [7].

הסוציאליסטים [8]

כעשרת אלפים פועלים ופועלות יהודים היו עובדים בשנת תר"ס (1900) בבתי החרושת לטבק של החברה "ריז'י". הפועלים האלו התארגנו בהתחלה בשם: "קלוב די לוס לאבוראדוריס" (מועדון פועלים), ומיד אחרי נפילת שולטן חאמיד קראו לעצמם "קלוב סוסיאליסטה" (תרס"ח). ראשי התנועה היו: אברהם בן ארויה, שמואל סעדי הלוי, אברהם חזן, אלברטו דאסה ואברהם ארדיטי (מבני בניו של הרב שמואל ארדיטי). אחרי זמן מה נתארגנו בפדיראציה כללית של פועלים יהודים ויוונים שמזכירה היה יוסף חזן. אחד מהיותר קיצונים ביניהם היה אברהם בן ארויה, שבראשיתו היה מורה, אח"כ פועל בבית דפוס ובטבק. עם הכרזת החוקה התגייס לצבא של מחמוד שפקיט פאשה נגד שולטן חאמיד. הוגלה מדי פעם ע"י הטורקים ואחר כך ע"י היוונים, ואף נאסר. למרות זאת כאשר ויניזילוס היה צריך לו בהזדמנויות מסויימות, הזמינו אצלו.

בין פעילי השמאל אז היו גם שמואל אמון, חיים חסון, דוד חגואל, ז'אק אמארילייו, דוד מנשה, חיים בן רובי, שלמה בוטון, דוד סימן-טוב רקנטי, ז'אק וינטורה, אברהם כהן, אלבירט מולכו, ליאון שלמה קאראסו, משה קאזיס, שמואל יונה, שבתי לוי, אלבירט קוריאל (מאיזמיר), שנבחר כציר לפארלאמנט היווני, יצחק פ'לורינטין, שתרגם ללאדינו את ה"מאניפיסט הקומוניסטי" (ביבליאוטיקה קומוניסטה, 1914), ועוד.

חברי הפידיראציה הסוציאליסטית היו, עד שנת תרע"ז (1917), רובם ככולם יהודים. ברם לרגלי השריפה של אותה שנה, נשרף המועדון שלהם, ששכן בבניין שהיה מקודם ארמונו הנהדר של אוסמאן ביי, וכשהתארגנו מחדש העמדו בראשה גויים. על אף זאת, נשאר בן ארויה מסור לתנועה בכל כחו.

הסוציאליסטים לחמו נגד מוסדות הקהילה, התנגדו בכל כוחם לדת ולרבנים, היו שונאי ציון ויצאו חוצץ נגד הציונות, ה"קלוב דיזינטים" ולשכת בני ברית, שכינו אותם "בורז'ואה". להכעיס, היו מוציאים לאור את אחד מעיתוניהם רק בשבת. ויכוחים חריפים נערכו ביניהם ובין הציונים באולם המכבי ובאולם המועדון הסוציאליסטי, שהגיעו לפעמים גם לתגרות ידיים. בין האורחים שביקרו בעיר ונאמו במועדון הסוציאליסטי היו גם יצחק בן צבי ודוד בן גוריון. האידיאולוגיה הסוציאליסטית והקומוניסטית לא היכתה שרשים בין המון העם, שרובם ככולם היו שומרי מסורת וחשקו לראות גאולת ישראל בארץ אבותיו. יווני אחד העיד שראה פעם יהודים מתפללים בשבת במועדון הסוציאליסטי, והסיק מכך את המסקנה ההגיונית שהיהודים האלו אינם מוכשרים להיות סוציאליסטים אמיתיים. האמת היא כי רוב חברי התנועה הסוציאליסטית מבין היהודים הצטרפו אליה כדי להיטיב את מצבם החמרי ולשמור על האינטרסים המקצועיים. בין 8500 היהודים שבחרו לבחירות של הפרלמנט היווני בשנת 1936, רק 600 מהם בחרו ברשימה הקומוניסטית [9].

הסוציאליסטים הוציאו לאור את העיתונים האלו: "לה סולידארידאד אוב'ראדירה" תרמ"ד(?), "איל ג'ורנאל דיל לאב'וראדור" (תרס"ט), שבועון שהופיע דווקא בשבת. "אב'אנטי" (תרע"א), שהופיע עדיין בשנות השלושים. "איל קומבאטי" (תרע"ד), והעיתון ההיתולי "לה ב'ארה" (תרפ"ג-תרפ"ד). מצידם הפיצו הציונים שני עיתונים שלחמו במיוחד נגד הסוציאליסטים: "איל קומבאטי" (המאבק, תר"ץ) והעיתון ההיתולי "איל אזנו", (החמור, תרפ"ג). מעת לעת היו הסוציאליסטים מציגים ומדפיסים מהתלות נגד הציונים. למשל: "בילאג'י" (איש ריב ומדון), "שינאס די לה ב'ידה פוליטיקה ציוניסטה" (חזיון מחיי הציונות המדינית) ע"י אלברטו מולכו, שלוניקי, 1930.

כמכבים כן גם הסוציאליסטים היו מארגנים חגיגות ברוב עם בגן העירוני "ביש ג'ינאר", שקראו להן "קרמיס" וכן תהלוכות של בחורים ובחורות, עם תזמורת משלהם, שמשתתפיהן היו שרים שירים סוציאליסטים בלאדינו. התקופה הזאת הייתה "התקופה הרומאנטית" של יהודי שלוניקי.

למרות הצרות הכלכליות והאנטישמיות שהתעצמה, היו בין המון העם, אגודות לזמרה דתית, הנקראים "פייטנים", שהמשיכו לשמח אלקים ואדם ולהעביר מדור לדור את הניגונים המסורתיים של הפזמונים שנשארו מזמן גירוש ספרד. האגודות האלו היו:

א) "הלל וזמרה", שהמורה והמנצח שלה היה צדיק נחמה גרשון, סגי־נהור. האגודה הזאת הוציאה לאור, בהגהתו ועריכתו של המורה והמנהל, חננאל חיים חסיד, קובץ של פיוטים, רובם של מהר"י נאג'ארה, בשם "הלל וזמרה, בקשות ופזמונים", שלוניקי תרפ"ח (דפוס אשר מרדכי ברודו).

ב) "נעים זמירות", שנשיאה היה המורה והיסטוריון ברוך בן יעקב הי"ד, והמנצח — אברהם אהרן ברזילי, נוסדה בתרפ"ה.

ג) "נותן זמירות", נוסדה בשנת תרפ"ו, נשיאה היה המורה והמנהל אברהם יעקב אטאס הי"ד, והמנצח — משה אהרן ב'אאינה. היא הייתה למעשה סניף של "נעים זמירות" בפרברים ריז'י ווארדאר.

"נעים זמירות" הוציאה לאור גם היא ספר פזמונים בשם "ספר נעים זמירות", בהגהת המורה ברוך בן יעקב, עם מבוא מההיסטוריון שלמה רוזאניס בעברית, ועוד אחר בלאדינו מהמגיה,

נואם: ממלא מקום הרב הראשי ר' חיים חביב. מימין הבמה: מודיאנו מטרייסט, אחד התורמים. משמאל הבמה: ר' יצחק חסיד, ר' יעקב חביב. בפינה השמאלית: אנשי אגודת ה־

פייטנים הלל וזמרה ובראשם המורה הסגי נהור (במשקפיים כהים), צדיק גרשון, לידו יוחנן לוי.

הנשיאות ו"הפייטנים" ביריית אבן הפינה לבית הזקנים ע"ש ויטאל מודיאנו (פרושים: דגל יוון והדגל הציוני, מעליהם תמונת ויטאל מודיאנו).

El presidium en. la ceremonia de etchadura de piedra del azilo de viejos "Vital Modiano".

שלוניקי תרפ״ט (דפוס ברודו). המגיהים הוסיפו בשני הקבצים האלו פזמונים (שירים) לכבוד האגודות האלו וכן לכבוד כמה מחברי הוועד של ״הלל וזמרה״ ו״נעים זמירות״ ואף לכבוד המדפיס ברודו [10]. כן היו עוד האגודות ״שיר שבחה״; ״ששון ושמחה״; ״הלל וזמרה״ סניף שכונת ״אליהו ן׳ עוזיליי״, בהשתתפות ״אוהבי תורה״ של המזרחי; וכן האגודה ״תהילות וזמירות״ בפרבר אגייה פאראסקייבי.

כל האגודות האלו התאחדו בשנים האחרונות ושמו עליהם לראש את צדיק גרשון. הוא וחבריו היו מוסרים לתלמידים הגדולים של בתי ספר הקהילה, בפרט של ריז׳י ווארדאר, אגייה פארסקייבי, אגייה סופיאה ועוד, את הניגונים של הפזמונים והבקשות, כמו שנשתמרו אצל הזקנים, ומלמדים אותם ״חזנות״. ה״פייטנים״ היו שרים בשבתות בישיבת ״אור החיים״ בעיר, בבתי הכנסת ״אהבת עולם-יינישירליס״, ״בית שאול״, ״בית ישראל״, ובבתי כנסת אחרים, ברוב עם.

מלבד האגודות לשירה דתית נוסדו בשנים הללו ״חברות״ לעזרה כדלקמן: ״תקוות ישראל״, תר״ץ; ״אור החיים״ של נשים, תרצ״ג; חברת הפועלים לאפיית מצה בפסח, תרצ״ג; ״עזרה ומלאכה״, תרצ״ז; עזרה לאומללים של שכונת ״אליהו ן׳ עוזיליי״, ״עזרה בצרות״; ״סוכת שלום״,

שורה ראשונה מימין לשמאל: ליאון גאטניו, (?), אליהו בנוזיליו, דוד מאטאלון, סאלוואטור ג׳אחון, מואיז מורפורגו, ר׳ חיים חביב, יעקב קאזיס.
החכמים בפינה הימנית: ר׳ יצחק בנבנישתי, ר׳ מרדכי ברכה, ר׳ יוסף שלם, ר׳ יוסף כהן, ר׳ יעקב חגואל, ר׳ משה ארירה.
שורה שניה מימין לשמאל: אשר מלאך, דוד פלורנטין, ד״ר בורלא, מנחם נער, אלברטו ג׳יניאו, דינו פ׳ירנאנדיס, יוסף בן שושן, ר׳ יעקב שמואל, שלמה עזרתי, יעקב יוסף, אללוף (מבנק עמאר), מודיאנו (מטרייסט, אחד התורמים העיקריים).
אחדים מן השורות שלאחריהם: יוסף אנג׳ל, חיים עזרתי, ח״ם אברהם ברכה, שאלתיאל כהן, חננאל נער, סנאטור שאקי, מאיר פינטו, משה פרנסיס, חננאל חסיד, אהרון טולידנו, ז׳ק צרפתי, שמעון בורלא, אלפונסו לוי.

נכבדי הקהילה ומוזמנים בירֵיית אבן הפינה לבית הזקנים ע״ש ויטאל מודיאנו.

Los notavles de la Communita a la etchadura de piedra del Asilo de Viejos al nombre de Vital Modiano.

בשכונת בית אל; "עזרה לחורף", תרצ"ח; "פרי חדש" חברה דתית, תרצ"ט; "הכנסת אורחים", שטיפלה ב־73 פליטים שבאו מאירופה המרכזית בהשתתפות ועד הקהילה, ת"ש; מצידו הנדיב אליהו ן' עוזיליו יסד בשנת תרצ"ו בית יולדות שנשא את שמו ושם אשתו רחל (שניהם נשרפו בבירקנאו, הי"ד).

בתי ספר — הגבלות — תקציבים

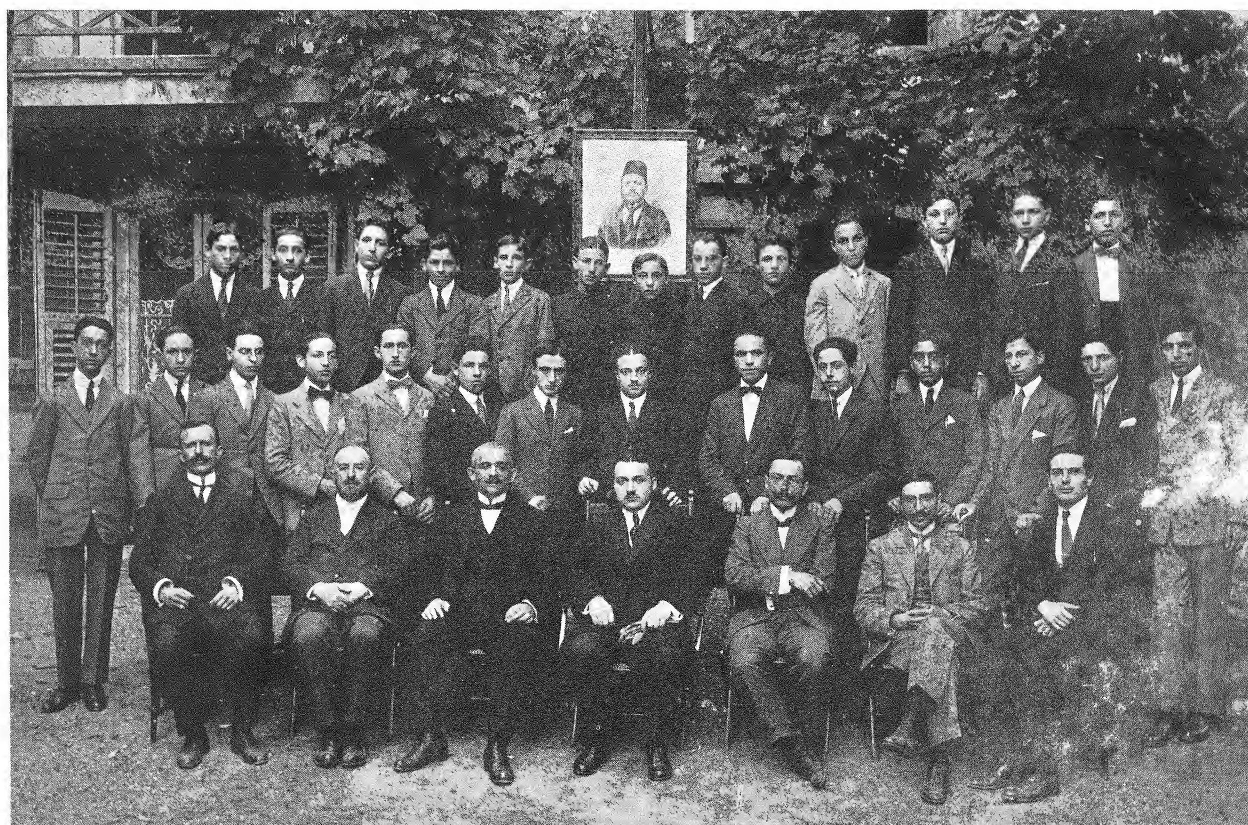
בשנת תרצ"ה (1935) הגבילה הממשלה היוונית את שעורי העברית, היסטוריה יהודית ושיעור הדת בבתי הספר של הקהילה ל־12 שעות לימוד בשבוע בלבד. כן אסרה לימוד שפה נוספת, פרט ליוונית. רק בגני הילדים היה מותר ללמד עשר שעות עברית וכו' מתוך עשרים שעות הלימוד בשבוע. בתי הספר של כי"ח נחשבו כבתי ספר של הקהילה לעניין זה.

בשנת תרצ"ט (1939) היו בבתי ספר הקהילה 123 מורים ומורות, מהם 52 מורים לעברית, היסטוריה יהודית ולימודי דת.

מספר התלמידים שלמדו בבתי הספר השונים (ובכללם 50 באוניברסיטה) עלה ל־8000 בערך, ונחלקו באופן זה: בתלמוד תורה — 600, קאלאמאריה — 400, בית ספר על שם יעקב קאזיס — 900, ריז'י, אגייה פאראסקייבי וסינגרו — 934, מספר "6" — 250, אגייה סופיה —

מנהלים, מורים ותלמידים של בית הספר התיכון "אלשיך".

Directores, maestros i elevos de la escola Alcheh.

200, בתי ספר כי״ח, שנספחו לבתי ספר של הקהילה — 722, תלמידים ותלמידות בחמישה בתי ספר עירוניים מיוחדים ליהודים — 1584, תלמידים ותלמידות בבתי ספר פרטיים ובתי ספר תיכוניים יוונים — 839, בבתי ספר לאזרחי חוץ — 283, ועוד כ־430 בבתי הספר הצרפתי, האיטלקי, הגרמני, והאמריקני. ועד הקהילה היה מוציא 700,000 דראכמים לשנה להחזקת בתי הספר.

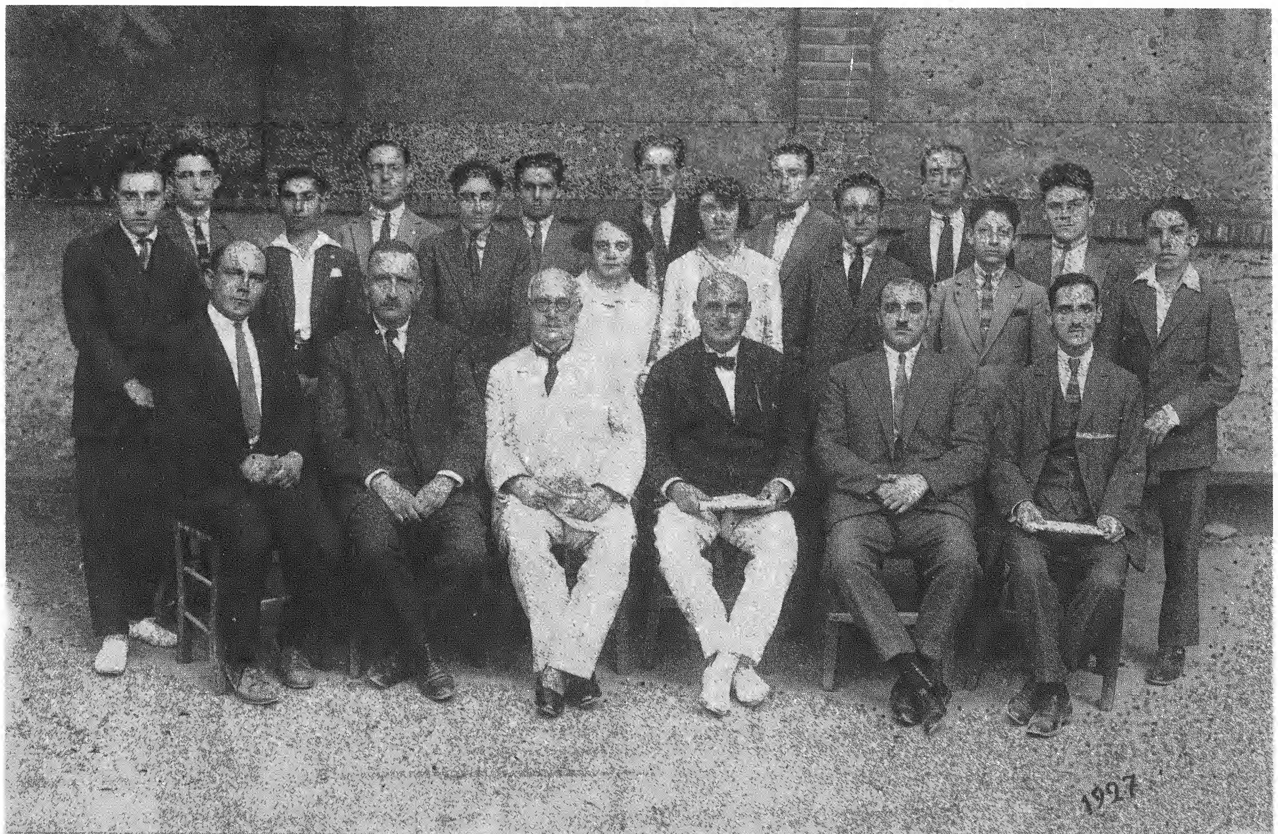
הממשלה הוציאה לאור 5000 ספרי לימוד ביוונית במיוחד לתלמידים יהודים. בספרים האלו לא הופיעו השיעורים והסיפורים על הנצרות ועל ישו, שספרי הלימוד הרגילים היו מלאים בהם.

רוב התלמידים היו חסרי אמצעים ולא היו משלמים שכר לימוד. קופת ״מתנות לאביונים״ היתה מחלקת ארוחת צהרים חינם ל־2500 עד 3000 תלמידים וחברת ״מלביש ערומים״ חילקה בגדים לעניים ביותר שביניהם.

כל המורים, מלבד אחד שהתחבא בין היוונים, הובלו עם תלמידיהם למחנות ההשמדה, ולא חזרו. הי״ד.

אחת מכיתות בית הספר
״ליאון גאטיניו״ עם מוריה.

Escola Leon Gategno

בפרק הקודם מסרתי שמות הרופאים שפעלו בעיר בזמן כיבוש שלוניקי ע״י היוונים. אחדים מהם פעלו עד שנת תרצ״ו (1936). הנני מוסר להלן שמות הרופאים שלא בא זכרם בפרק הקודם ושפעלו בשנים הללו: ד״ר יוסף ש׳ שיינבערג, יליד חוץ; לואיג׳י מודיאנו; מוריס ארדיטי; הרופאה אסתר מלכה אשת ד״ר שיינבערג, נפטרה בתרצ״ב; הרופא פ׳לורינטין; מיכאל פסח; ויטאל שאקי; הנרי אלברט שאקי; ס׳ מאטאלון; משה טאראגאנו; אילי בנבנשתי; רפאל הלוי; אלפונס יואל; ס׳ בן נחמיאס; אהרן קאזיס; אלברט כהן, דוד אלחאנאטי; דוד נסים; מוריס אלאלוף; אלברט ישראל; איזאק אליאס; אלברטו טוריס, רופא עינים; מואיז אלגאבה; מ׳ ר׳ שאמי, רופא עינים; לאזאר בנפ׳וראדו; יוסף אמאריליו; איזאק ז׳ כהן, בבית החולים העירוני; סאלב׳אטור צרפתי; עובדיה ביז׳ה; ליאון קואינקה; אלברט מנשה, ראש בית החולים לחולי רוח; ליאון כהן; ז׳אן אלאלוף; ז׳ אמאראג׳י; ש׳ שמואילידיס; גיום אירירה ויצחק א׳ מאטאראסו.

הרופאים דלהלן הוגלו למחנות ההשמדה ולא חזרו: מואיז בורלה, ישראל, טוריס, איליאס, אירירה, פסח, קאזיס, ואמארילייו. יבדלו לחיים ארוכים: קואינקה וז׳אן אלאלוף שטיפלו בחולים צרפתים, וכן בחולים יהודים, במחנות השואה ונשארו בחיים. ממשלת צרפת העניקה להם עיטורי כבוד על פעלם. גם אלגאבה ושמואילידיס נשארו בחיים. איזאק כהן נהרג בזמן השחרור. אמאראג׳י נפטר במחנות אחרי השחרור. ביז׳ה, ליאון כהן ומנשה חזרו לשלוניקי, והאחרון השתקע לאחר זמן בניו יורק. מאטאראסו הצטרף למחתרת ונשאר בחיים. הוא כתב מחקר ביוונית על קורות היהודים בזמן הכיבוש. מנשה כתב מחקר על השיגעון בין יהודי שלוניקי [11], וכן ספר באנגלית על הזוועות בבירקנאו [12]. הרופא היהודי היחידי הפעיל עכשיו בשלוניקי הוא אלברטו בן רובי [13]. הרופאים האלו הקריבו את עצמם בעת צרה לטובת אחיהם וראויים הם להיזכר כאן לשבח.

בית החולים הירש.

El Ichpital Hirsch.

Personnel del Ichpital Hirsch. (1939).

רופאים, אחיות ועובדים של בית החולים הירש (תרצ״ט).

התגברות האנטישמיות

לאט לאט השתדלו היוונים בכל כחם להחליש את השפעת היהודים ולקפח את זכויות הקהילה, לא רק בגשמיות כי אם אף ברוחניות. הם אסרו לדיינים לדון דיני ממונות בכלל ואף דיני אישות הקשורים בממון ודיני ירושות, וכתוצאה מכך נתבטל בית הדין המיוחד ל״יתומים ואלמנות״. הדיינים היו רשאים רק לסדר גיטין וחליצות, אחרי שהכתובה הייתה מאושרת ע״י נוטאריון; אפילו הכי הם היו יכולים רק לפשר בתור בוררים ולא בתור דיינים. מצד אחר אסר השלטון על השימוש בשפות זרות בשלטים ובניהול החשבונות, נאסר על נתיני חוץ לרכוש נכסי דלא ניידי, ובתי הספר של הקהילה וכי״ח נדרשו לגרוע כמה שעות לימוד בעברית מתכנית הלימודים, אולצו להוסיף שעות ללימוד יוונית והיסטוריה יוונית, ונאסר על לימוד שפות זרות ליהודים נתיני יוון. כן ביקשו להפקיע את בית החיים, מקום קבורת גדולי מגורשי ספרד וגדולי הקהילה מדור דור.

בשנת תרפ״ז (1927) נוסדה אגודה אנטישמית, שדרשה, ופעלה בין היוונים, להחרים את המסחר היהודי ולא לקנות מחנויות היהודים, והעיתון האנטישמי ״מאקידוניאה״ (שעורכו היה כומר) פרסם אז את כתב הפלסתר ״הפרוטוקולים של זקני ציון״. באותן השנים הציג הראינוע ״דיוניסיה״ בשלוניקי את הסרט ״מלך המלכים״ על חיי ישו הנוצרי, ובו קטעים שפגעו ביהדות ושהשפיעו על הפ׳אנאטים היוונים והסיתום ביהודים. אברהם רקנטי מחה בתוקף נגד מנהל הראינוע וביקשו להשמיט את הקטעים העלולים להגדיל את משטמת היוונים ליהודים.[14]

בשנת תר״ץ (1930) חיללו היוונים כמה מצבות של בית החיים. ה״מאקידוניאה״ המשיך לפרסם מאמרים ארסיים נגד היהודים ובדה עלילות מסוכנות, כגון שהיהודים תומכים בתביעות

הטריטוריאליות של הבולגרים על שלוניקי; שהיהודים הרגו את משיחם; שהם אויבי האומה ההילינית, וכדומה. ב־23 ביוני 1931 נתפרסם בעיתון זה מאמר בשם "נסדר החשבונות", שקרא בגלוי למעשי אלימות נגד האוכלוסיה היהודית. האגודה הלאומנית "איתניקי אנוסיס אילאס" (אחדות לאומית יוונית) הידועה בראשי התיבות E. E. E. (שלוש האפסילון), הפיצה כרוזים בכל העיר בהם קראה "לעבור לפעולה ממשית נגד אויבי המולדת". ב־24 ביוני של אותה שנה הפיצה אגודת הסטודנטים "איתניקי פאמפיטיקי אינוסיס" קול קורא להחרים את בתי המסחר של היהודים, ובו האשימה אותם בי"ט פשעים מדומים. בין הפשעים הייתה שוב העלילה כי היהודים, ובפרט המכבי, משתפים פעולה עם הבולגרים כדי ששלוניקי וסביבותיה יעברו לממשלת בולגריה.

היה מקרה ששנה קודם לכן התקיים כינוס של המכבי בסופיה, והמכבי בשלוניקי שלחה ציר לכינוס. אחד הבולגרים שנאם בכינוס ובירכו, שוב הזכיר את תביעתה המסורתית של בולגריה על חלק ממאקידוניה. העיתונות היוונית קפצה על המציאה ויצאה בטענות על כי הציר היהודי משלוניקי לא מחה נגד גילוי הדעת הזה. האמת היא כי הציר השלוניקאי טרם הגיע אז לכינוס בבולגריה כשהבולגרי דיבר מה שדיבר. הצירים היהודים בפארלאמנט היווני ביקשו לערוך חקירה מדוייקת, והיה אם אמת הדבר יש להעניש את המכבי, ואם שקר — להעניש את המסיתים. אולם איש לא שם לב לדרישתם.

תריסר מועדונים ארציים של יוונים הצטרפו ל־ E. E. E. האנטישמי. היו חוגים בין היוונים שדרשו בפה מלא לגרש את היהודים מיוון. כל כתבי הפלסתר האלו נפוצו בגלוי בלי שהמשטרה תנקוף אצבע [15]. להיפך, יהודי שהתלונן במשטרה על כרוזי הסתה אלו נאסר, והמסיתים המשיכו בעבודתם (רק כשוועד הקהילה מחה נגד כרוזים אלו, אסרו את הופעתם רק לשני ימים). משנוכחו האנטישמיים שהמשטרה אינה נוקטת בשום אמצעים נגדם גברה חוצפתם, ומאה חברים של E. E. E. התפרצו למועדון המכבי, פצעו ארבעה בחורים ושברו את הרהיטים. ב־25 ביוני שוב כתב העיתון "מאקידוניאה" מאמר שטנה ודרש ל"הרוס את קיני הצפעים". באותו יום בערב התנפלו כנופיות יווניות שלוש פעמים על השכונה היהודית "151". ועד הקהילה שלח מברק מחאה לאתונה. ויניזילוס גינה את פעולת האנטישמיים אך לא נקט בשום אמצעים נגדם. למרות גילוי דעת זה של ויניזילוס, התנפלו יוונים, זמן מה אח"כ, על פרבר "מספר 6". היהודים הגנו על עצמם במקלות, אך בכל זאת נפצעו ארבעה עשר מהם. ה"מאקידוניאה" הצדיק את הפורעים והאשים את היהודים בהסתה.

חוץ מהעיתונים "ואלקאניאון" ו"ניאוס דרומוס" וחמישים פרופיסורים שהעיזו לצאת נגד עורכי הפרעות האלו, ועוד יחידי סגולה, שילד מנאם, כל האחרים, רוב האוכלוסיה, תמכו בהם או לא הגיבו.

פרעות קאמביל

ב־28 ביוני 1931 נודע ליהודים שהיוונים מתכוננים להתקיף ולשרוף את פרבר קאמביל, שכונה של 220 משפחות יהודיות, שוועד הקהילה קנה אותה תמורת 10000 לירות זהב. ועד הקהילה שוב הבריק לאתונה ופנה למושל שלוניקי למנוע את הדבר, אולם ללא הועיל. לבושת תרבות יוון, אלפיים יוונים, כקוזאקים בשעתם, רובם פליטי אסיה הקטנה, פרצו לשכונה ב־29 ביוני, עם קנקני נפט בידיהם, מזויינים בסכינים, מקלות וכו׳, שרפו 29 בתים, וכן את בית הכנסת, את בית הספר, את בית המרקחת, את בתי הרב והרופא, חיללו ספרי תורה, ואף השתדלו לאנוס נשים. עד נוצרי סיפר: "גם חיילי חיל האויר השתתפו בהתנפלות על קאמביל. בראש המתנפלים היה שר־חמישים שנתן פקודה לירות על השוטרים שבאו להגן על הפרבר. לחיילים היה נוזל דליק ששפכוהו על כותלי בית הכנסת והבתים. כן זרקו רימוני־יד" [16]. המתקיפים מנעו בכח מהכבאים לכבות את האש, והמשטרה לא יכלה, או לא התאמצה, להדוף את המון המתקיפים.

באופן זה ראו 45 משפחות את בתיהן נשרפים, ללא עוון וללא סיבה, וצעקתם עלתה השמימה. נחתום יווני שניסה להגן על היהודים נהרג. עשרים יהודים נפצעו; וליאון וידאל, שנפגע לפני כן בהתקפה על שכונת "151", מת מפצעיו. הנזק החמרי עלה לשני מיליון דראכם.

הפרעות האלו החרידו את כל היהודים עד עמקי הכרתם. בתי ישראל ומעונותיהם הותקפו הפעם לא בהיסח הדעת באופן ספונטאני כי אם אחרי הכנות מדוקדקות, לעיני כל, ולמרות

האזהרות המוקדמות של ועד הקהילה בפני השררה. מאות משפחות בשכונות המרוחקות עזבו את בתיהן ויצאו ממנוחתם, כי יראו לנפשם, ובצדק.

ב־20 ביוני שדדו היוונים בית מסחר יהודי בפרבר ריז'י, וכן בזזו את משרד אגודת הצופים "הכח", והניחו שם מודעה — "היהודים צאו משלוניקי". כנופיות האנטישמים עברו על פני העיר ובשיטתיות סימנו את הבתים באותיות K או H להודיע שהם שייכים ליהודים, ושלחו מכתבי איום אנונימיים להרבה יהודים לצאת מן העיר. הם שברו את השמשות של בית היתומים אבוהב והתנפלו על כמה בתים בקצות העיר.

ויניזילוס גילה דעתו בפארלאמנט שהאשמות שהאשימו בהן את היהודים לא היו צודקות, אבל לא עמד בפרץ טרם המעשה. הוא היה היחידי שהיה יכול למנוע את הפוגרום הזה, אך לא עשה דבר. עיתוני אתונה הביעו אמנם צער על מה שקרה ליהודים, והעיתון "פרואיאה" דרש התפטרות מושל שלוניקי.

כאשר הרוחות שקטו קצת התחילו המשפחות היהודיות בשכונות המרוחקות לחזור לבתיהן, אבל לא 220 המשפחות של שכונת קאמביל, שנשארו ללא מחסה.

משפט הפורעים

משפט נאשמי הפרעות של קאמבל נערך חדשים אחדים אחר כך, אולם בכוונה לא קיימו אותו בשלוניקי, כי אם בעיירה ויריה, הסמוכה לעיר, ושהיתה מעוז ה־E. E. E. בית המשפט הכיר בכך שהעיתון "מאקידוניאה" אחראי לתקריות וכי ההאשמות שהאשימו בהן את היהודים היו עלילות. למרות זאת הצדיק בית המשפט את מעשי המתנפלים, בטענה שהם עשו זאת מתוך פטריוטיזם כי ראו "שהמולדת בסכנה". סוף סוף אחרי דיונים יצאו כל הנאשמים זכאים בדינם [17].

המשפט הנחיל כמובן הכזבה גדולה לא רק ליהודים, כי אם גם לכמה לא־יהודים אוהבי האמת והיושר. השאלה היתה, הואיל והכירו באשמת ה"מאקידוניאה" למה לא הענישו את העורך? האמת היא כי השנאה קלקלה את השורה. האיבה נגד היהודים, מטעמים דתיים וגזעיים ומטעמי התחרות במסחר, היתה איבה עזה ונושנה, שנתגלתה במיוחד בימים ההם.

כיוון שהאנטישמים לא באו על ענשם, הם המשיכו במעשיהם. יווני הרג יהודי בשם אלבירט אירגאס בלי כל סיבה. יוונים אחרים ניסו להצית את בית הכנסת "צרפתי", שברו שמשות בית הכנסת "מונאסטירליס", הציתו אש בבית מגורי יהודים, וכו', וכו' [18].

היו גם הפליות רשמיות. למשל, חיילים יהודים שביקשו להתקבל לקורס קצינים נדחו ללא מתן סיבה; העיריה הקטינה אז הקצבתה לתקציב הסעד של הקהילה מ־1,250,000 דראכמים ל־350,000 בלבד.

לאט לאט התחילה לחדור ההכרה במוחות של רבים מהיהודים שאי אפשר להמשיך בחיים יהודיים בשלוניקי. מאות ואלפים עזבו את העיר, ורובם עלו לארץ ישראל.

תנאי העליה היו אז קשים ביותר. אלו שעלו בתור "תיירים" היו צריכים להוכיח בשביל קבלת הוויזה לאר"י שיש ברשותם שישים לירות שטרלינג, סכום גבוה באותם הימים. היו רבים שלא היה להם כסף אף לשלם תמורת כרטיס הנסיעה. הממשלה היוונית מצידה לא היתה מעניקה מטבע זר, ואנגליה מאנה לתת רשיונות במספר מספיק. הואיל והרבה יהודים נכנסו לארץ בתור "תיירים" ונשארו בה, פנה שגריר אנגליה באתונה בשנת תרצ"ה (1935), במחאה לממשלה היוונית והתמרמר על כי שלוניקי נהייתה מרכז של עזרה לעולים בלתי חוקיים לפלשתינה. בגלל הקשיים האלה, אלפי יהודים שהיו יכולים לנסוע ארצה ולהינצל, נשרפו בתנורי אושוויץ [19].

הרבנות הראשית — ר' חיים חביב

כמו שראינו לעיל התפטר ר' בן ציון חי עוזיאל ועזב את שלוניקי בשנת תרפ"ג, ובמקומו נתמנה כממלא מקום הרב הראשי ("לוקום טיננס"), ר' עמנואל ברודו, שהתפטר זמן מה לאחר מכן בניסן תרפ"ד. ועד הקהילה והוועד הרוחני החליטו למנות במקומו את הרב ר' חיים חביב.

ר' חיים נולד בשנת תרמ"ב לאביו הדיין ר' רפאל [20]. הוא למד תורה מר' חננאל הכהן ן' ארדוט ומר' שלמה ציון בבית המדרש לרבנים "בית יוסף", וחותנו ר' גבריאל אלמושנינו דאג לפרנסתו בזמן לימודיו. כמה שנים אחרי כן נתמנה למנהל הקדש חיימוג'ו קוב'ו והמשיך בו

בזמן בלימודיו, ונעזר בספריה הרבנית המשוכללת בספרים יקרים, שבאה לו בירושה ממשפחתו.

את משרת הרבנות קיבל למרות רצונו כי מטבעו היה למדן ולא עסקן. הוא היה דוגמא מופתית לרבני שלוניקי שקדמוהו, וכבוד אחיו היה חשוב בעיניו מכבודו. אהבתו הנאמנה לחבריו ולצאן מרעיתו היתה מפורסמת בעיר. היה נס מן הכבוד כבורח מן הנחש, ועליו אפשר לאמר: במקום שמצאנו גדולתו שם מצאנו ענוותנותו. היה מקבל את כל האדם בסבר פנים יפות, וניהל את ענייני הקהילה הדתיים והרוחניים בהקפדה מצפונית גדולה. בזמנו היה אב בית הדין ר׳ פנחס ברזילי, מגדולי החכמים, ור׳ חיים לא נפל ממנו, ואולי עלה עליו בידיעותיו התורניות. בעלי הדין אפילו העקשנים ביותר היו נשמעים לו. הם בטחו ביושרו ובאהבתו את האמת והצדק. היו מקרים כאשר היו צריכים להישבע (שבועות בית דין, או שבועה הנוגעת לענייני ממון, על מסים לקהילה וכו׳) לפניו, וחייבי השבועה היו נרתעים ברגע האחרון כי יראו לנפשם בעמדם לפני גדול הקהילה, ובמקום זה שילמו או הודו על האמת, ולא נשבעו. בתוקף תפקידו היה מחוייב, להיות נוכח בתפילות חגיגיות בבתי תפילתם או במסיבות בבתי המיניסטרים, והוא היה משתתף בהן למורת רוחו.

סיפרו עליו שפעם נתן נעליו לתיקון. חנות הסנדלר נשרפה יחד עם נעליו של ר׳ חיים, והוא אץ לשלם לסנדלר את דמי התיקון, במקום שהסנדלר ישלם לו ערך הנעליים.

אף כי בשלוניקי היו מומחים לניקור הבשר, הוא היה קונה רק בשר שבין הצלעות בלי שום פקפוק.

בזמן רבנותו נחנכו: בית הכנסת של המונאסטירלים, המרפאה ע״ש איזאק חסיד, בית הספר ע״ש יעקב קאזיס, מושב הזקנים ע״ש שאול מודיאנו, בית היתומות ע״ש מאיר אבוהב, אולם האוכל של בית הספר ריז׳י־ווארדאר (שנפתח ע״י ״מתנות לאביונים״ על שם הנדיב אהרן מאטאראסו), בתי הכנסת ק״ק קיאנה, ק״ק פלאסה, האולם הנהדר של ״מתנות לאביונים״, ועוד.

הנאצים בזזו את חיבוריו שבכתובים (שאלות ותשובות) ואת ספרייתו החשובה, והוא הובל עם אשתו ושתי בנותיו (שרה ומטילדה) ובנו (רפאל) למחנות השואה [21].

ד״ר צבי קורץ

אף כי ר׳ חיים חביב היה ממלא תפקידו בצדק וביושר, והיה רצוי לכל אחיו, היו בין חברי לשכת ״בני ברית״ ובין הציונים הכללים (דוד פ׳לורינטין, שאלתיאל כהן, יצחק אמאריליו) שחשקה נפשם ברב ראשי ״מודרני״ בעל תואר אקדמאי. בהתחלה פנו אל הרב ד״ר אייזיק הרצוג, שהיה רב ראשי בדובלין, אך הוא סירב לקבל המשרה. כפי הנראה מי שהוא שהיה

הרב המיועד ד״ר צבי קורץ (באמצע) בלשכת בני ברית. לצידו (מימין לשמאל) אברהם רקנטי, יו״ר הקהילה אליהו בנוזיליו, ממלא מקום הרב הראשי ר׳ חיים חביב, ודוד פלורנטין, שבאו לתהות על קנקנו.

El Rav Dr. Sevi Koretz en la "Bene Berit".

אז בברלין הציע למועצת הקהילה בלי דרישה וחקירה עמוקה, את מועמדתו של ד״ר צבי הירש הנרי קורטץ (או קורץ). הוא נקרא לשלוניקי לביקור היכרות, עשה רושם טוב על גבירי הקהילה ו״משכיליה״ — ונתקבל כרב ראשי.

ד״ר קורץ נולד בז׳ישוב, בגאליציה, למד בבית המדרש לרבנים בווינה ומילא מקום רב ומטיף באחד מבתי הכנסת הליבראלים בברלין (בשארלוטנבורג).

ר׳ חיים חביב, שהיה סמל הענווה, לא התנגד על כי שמו ״צרה״ על ידו, אם המינוי, כפי שהובטח, הוא לטובת הכלל ולהפצת הדת בין אחיו. אולם היו בין יהודי שלוניקי, אחרי שנודע להם מיהו ואחרי שהכירו את תכונותיו של הרב החדש, שלא שבעו רצון מזה, מטעם שמעלין בקודש ולא מורידין. יהודי שלוניקי למעשה, גם בזמן כהונתו של ד״ר קורץ התחשבו ברב חביב וכיבדוהו, לא כסגן הרבנות, כי אם כרב הראשי לכל דבריו.

המינוי של ד״ר קורץ לרב ראשי בשלוניקי הייתה השגיאה הגדולה ביותר שוועד הקהילה עשה בהיסטוריה של העדה. לא רק על כי קורץ היה אשכנזי ויחד עם זאת ליבראלי ואפשר היה לראות מראש שהשידוך בין רב כזה ובין קהילה רבת מסורת ותהילה לא יצליח[22], אלא בגלל תכונותיו האישיות ואופיו הקשה, ומידת הענווה שהיתה ממנו והלאה. נחמה ומולכו כתבו עליו שהיה ״מחוסר הבנה, עקשן, גאותן, מתנשא ומטיל מרות[23]״; ניגוד גמור לרב חביב.

לפי המנהג בשלוניקי, היה הרב, ביום הכתרתו, נושא דרוש לפני חבריו. כאשר גמר ד״ר קורץ את ״דרשת ההכתרה״ נוכחו רבני העיר שאברך מ״אור החיים״ היה עולה עליו בחכמת התורה. לכן הוסכם שהרב חביב והדיינים ימשיכו לטפל בענייני גטין וחליצות וכו׳ הדורשים ידיעה עמוקה בהלכה, ולד״ר קורץ הניחו את האדמיניסטרציה, ״דבר שעורך דין מומחה היה יכול לעשות במקומו״, כפי שכתב אברהם, בן הרב דוד פיפאנו, בביקורו בשלוניקי, ובראותו היסורים שגדולי העדה והרבנים סבלו מקורץ.

לא עברו חדשים אחדים מיום היכנסו למשרה, והעתונים ״אב׳אנטי״ ובפרט ״איל טיימפו״ כתבו מאמרי ביקורת נגדו. ד״ר קורץ התמלא חימה ותבע את עורך ״איל טיימפו״ למשפט, דבר שמעולם לא נשמע כמוהו בתולדות יהודי שלוניקי. הוא היה יכול להתלונן בפני מועצת או ועד הקהילה, ולא לפנות לערכאות של גויים. נכון הדבר שבמאה התשע־עשרה היו לעיתים סכסוכים בין שבעה טובי העיר והרבנים שאול מולכו, אברהם גאטינייו ושמואל ארדיטי, אך זה היה מפני שהרבנים האלו הגנו על צאן מרעיתם נגד החלטות שבעה טובי העיר, שדרשו זכויות לעצמם. לכן העריצו יהודי שלוניקי את רבניהם מדור לדור. לא כן ד״ר קורץ, שכל ימי רבנותו היו שלשלת של סכסוכים על רקע אישי, ידו בכל ויד כל בו. יוסף עוזיאל, הידוע בזהירותו, כתב עליו: ״ד״ר קורץ השתרר על כולם, זלזל בעצות הטובות ביותר, חשב את עצמו גדול על כל מי שהיה בסביבתו; כעסן. כל מי שלא היה תמים דעים עימו היה אויב בעיניו. לא סבל הביקורת הקלה ביותר מהעיתונים. מיד היה תובעם למשפט. הוא ביזה את החכמים ואף את ר׳ חביב״[24]. גאוותו של ד״ר קורץ הגיעה עדי כך שביקש ממועצת הקהילה לבנות גרם־מדרגות מיוחד רק לו כדי לעלות למשרד הרבנות, וכן נעשה. ר׳ חיים חביב והדיינים, הענווים והצנועים לא ערערו על זה. לא כן העם שראה בזה דיסקרימינאציה כלפי החכמים החביבים.

היחסים בין ד״ר קורץ והקהילה

כפי שראינו חדשים מעטים אחרי היכנסו למשרה כבר נתגלעו סכסוכים בינו ובין העיתונים. אחד מחברי מועצת הקהילה התרעם שבתוך שנה וחצי עלה קורץ לקהילה 642,500 דראכם וביקש שימצאו דבר מה בחוזה, המרשה לקהילה לפטרו[25]. בהוצאות האלו נכללו: שכר דירה, המדרגות שבנו בשבילו, שומר ראש וכו׳ וכו׳. ימים אחדים אחרי כן כתב גם יצחק דוד פ׳לורינטין שצריך לפטר את הרב העולה אלף דראכם ליום[26]. העיתון ״אב׳אנטי״ הסוציאליסטי אף הוא התלונן (ינואר 1935) שקופת הקהילה מוציאה חצי מיליון דראכם לשנה ״מזיעת העניים״ בגלל קורץ, והעיתון ״אקסיון״ כתב שהקהילה מוכרת בכל שנה מגרש בעל ערך כדי לשלם לד״ר קורץ[27]. לכן ביקש עיתון זה, שהיה היותר נפוץ, שיפטרו את ד״ר קורץ. גם אליה ויליסיד, מנהל העיתון ״מיסאז׳ירו״, שנטה בהתחלה אחרי ד״ר קורץ, התרעם על כי הקהילה מוכרת מגרשי הקהילה, אולם בלי להזכיר למה ועל מה[28].

הואיל וקורץ רצה להשתרר על הקהילה, היו מבין חברי ועד הקהילה שלא יכלו לעבוד

עימו והתפטרו. מזמן גירוש ספרד עד זמנו של קורץ לא ראינו כל כך ועדי קהילה שהתפטרו בזה אחר זה, ומשבר רדף משבר. בהזדמנות זאת כתב ה"מיסאז'ירו": "הטעמים שהביאו להתפטרות ועד הקהילה הם רבים, אך העיקרי הוא כי הרב הראשי מתחשב רק בדעתו שלו, הוא יותר מדי עצמאי; משתדלים לשכנעו, להגביל פעולתו רק לתחומי סמכויותיו, חדשים ארוכים דיברו עימו, ולא הצליחו" [29]. אי תלותו של קורץ הגיעה עד כדי כך שאת כספי מגבית אחת (250 אלף דראכמים) לבניין דירות לעניים, שהוא היה יושב הראש שלה, שם בבנק על שמו בלבד, וכן הזמין מהנדסים והוציא הוראות להתחיל בבניה בלי אישור ועד הקהילה [30]. אפילו רבנים גדולים, שהיו עשירים ובעלי הון בזכות עצמם ובעלי השפעה גדולה, כר' אשר קוב'ו ור' יעקב קוב'ו, לא הרשו לעצמם מעולם לעשות דבר כזה.

נשיא הקהילה היחיד שיכול היה לסבול את קורץ היה ליאון אברהם גאטיניו, שהיה כבר זקן בן שבעים שנה. לפי העיתון "אקסייון" (שעורכו היה אלי פ'ראנסיס) "הוא [גאטיניו] אינו אלא צילו של החכם... מעין שמש באשי [31]... כל תפקידו בפני ועד הקהילה הוא לחזור על מה שאומר כבוד הרב, למחוא כף לכל דבריו, ולהודיע כי הרב הוא בעל אופי חזק ומטיל מרות". עוד לפני זה הציע אלי פ'ראנסיס באירוניה כי כדי למצוא פיתרון לכל המשברים של ועד הקהילה, שיהיה הרב גם נשיא הקהילה ויבחר בעצמו ביועציו ושלום על ישראל. אולם הפיתרון הנכון הוא שפעילותו תוגבל לענייני הדת בלבד [32]. אך קורץ היה איש תקיף בדעותיו, וחשב ברצינות את עצמו ראש גמור לכל דבר. מתנגדיו טענו, ואף אוהדיו הודו, כי הוא "רב עם הדיי־נים, עם מועצת הקהילה, עם הנשיא, עם הקאנצ'יליר, עם דוד פ'לורינטין שהביאו הנה, ואין איש היכול לחיות בשלום עימו, הוא עקשן... שום אדם אינו יכול לשנות את דעתו אף אם שגה" [33]. העם והחכמים התרעמו כי, כשהוא מופיע בקבלות פנים רשמיות ולחגיגות יווניות, הוא הולך בגילוי ראש, בעוד הבישוף היווני וכן ראשי דת האחרים מופיעים דווקא בכיסוי ראש. יהודי שלוניקי, שרובם היו שומרי מסורת, לא רצו ב"חכם" ליבראלי כזה.

פעמים רבות יצאו משלחות, ובראשן ד"ר קורץ, לאתונה כדי לפתור בעיות הקהילה עם הרשות. לעיתים רחוקות מאוד היו מצליחים בשליחותם, והעיתונים ייחסו את אי ההצלחה בדרך כלל לחוסר ההבנה ששררה בין השליחים והרב.

בספטמבר 1936 חייבה הממשלה את העיתונים לשבות ביום ראשון. ה"מיסאז'ירו" של אליה ויליסיד, שהיה חפשי בדעותיו, הופיע כמעט מייד בשבת. ה"אקסייון" קיווה שד"ר קורץ יצליח לבטל את החוק, ורק אחרי שניסה להוציא לאור עיתון ספרותי ביום שני, דבר שהיה מותר לפי החוק החדש, והקונים מיאנו לקנותו, נאלץ גם הוא, אחרי חודש, להופיע גם בשבת. העורך אלי פ'ראנסיס התרעם שקורץ לא השתדל כראוי לבטל הגזירה.

בדרך כלל תמכו בקורץ אנשי הסיעה שקראו לעצמם "מודיראדוס", מתונים. ה"מתונים" היו למעשה מתבוללים ו"משכילים" מחניכי בתי הספר של כי"ח, ובראשם יוסף נחמה וחברי "בני ברית", שאחרי עליית ראשי הציונות (כגון א' רקנטי וד' פ'לורנטין ואחרים) לארץ ישראל, הלכו והשתלטו על הקהילה. פעמיים תם החוזה של קורץ, ובכל פעם הצליחו ה"מתונים" לשכנע את האחרים לחדשו. גם ה"מתונים", הודו ולא בושו, שרבם אמנם "עקשן, דיקטאטורי, איטי בעבודתו, רוצה לכפות דעתו על אחרים" וכו', אולם הוסיפו שהוא "נבון, למד השפה היוונית והאישפאניולית, רכש כבוד הגויים, השלטון מאמין בו... ואין מי שימלא מקומו". המתנגדים טענו "שלא מילא תקוותינו, בנוגע לענייני הדת לא עשה ולא כלום, לא פעל דבר לארגון בתי הכנסת, לחיזוק רגשי הדת... יש שתי המרות דת בכל שבוע [34]... שלא נתן למוסד הרבנות הראשית שום זוהר, תחת להיות יסוד שלום הוא יסוד המדון [35]. עוד התרעמו שלא הצליח לבטל גזירת הפקעת בית החיים, ולא הצליח לשכנע את המפקח היווני על החינוך להרשות לימוד השפה העברית וההיסטוריה העברית בבתי הספר של הקהילה כמקודם (לימודים אלו הוגבלו אז לי"ב שעות בשבוע).

מצידו אברהם רקנטי במאמר ששלח מתל־אביב אחרי עלייתו לאר"י, התרעם שד"ר קורץ לא השריש בעם רגשי אהבה לתורה ולמסורת, שלא הצליח לבטל החוק שחייב את בעלי החנויות לסגור ביום ראשון, שדרשותיו דומות לדרשות של הרבנים המתבוללים, ובנאומיו מבכר ד"ר קורץ לדבר יוונית במקום לאדינו, או עברית, וכן שלא עשה דבר למען הציונות אלא להיפך הוא

מתנכר לבעיות העליה וישוב ארץ ישראל[36].

גם עורך ה״מיסאז׳ירו״ הודה בסופו של דבר שקורץ לא השתדל להסתגל לנוהגי העיר, ושהדיינים אינם שבעים רצון ממנו. אולם הוסיף שהממשלה לא תיתן אישור לרב אחר, שיובא מחוץ ליוון, ושבכלל אי אפשר למצוא רב מתאים אחר, לכן המליץ בעד חידוש החוזה. מפני טעמים אלו, ניצחו ה״מתונים״ את מתנגדי קורץ, והוא נשאר על כנו, לאסון הקהילה.

עמדתי קצת באריכות על יחסי ד״ר קורץ עם הקהילה וראשיה, על שתטלנותו וחוסר הסתגלותו, כדי שאפשר יהיה להעריך נכונה את אחריותו בזמן הכיבוש הגרמני.

אין ספק בדבר שד״ר קורץ השתדל להיטיב מצב הקהילה ולפתור כמה וכמה בעיות שהיו מתעוררות יום יום. יתכן שאם היה מגביל את פעולתו לענייני הרבנות הראשית בלבד, ולא לאדמיניסטרציה של הקהילה בכלל, היה מצליח. כמו שראינו הוא למד מהר יוונית ואיספאניולית; היה יוצא ובא לפני אדוני הארץ בלוויית חברי ועד הקהילה וצירי הפארלאמנט היהודים, יסד כיתה גבוהה להכנת מורים, כנראה בלי הצלחה. הוא אף תיקן שהוועד הרוחני יחד עם השוחטים יבחנו את לומדי השחיטה[37].

ד״ר קורץ יזם בתרצ״ט עריכת מגבית כדי להקים שיכון ליהודים הרבים שגורשו ממעונותיהם, בהפקעות מצד הממשלה להגדלת תחנת מסילת הברזל, ואמנם נבנו הבתים בדרך ללאנגאזה, והממשלה גם היא השתתפה במימון. לאות הוקרה חקקו, מצד הרשות, על לוח שיש, את שם המלך גיאורגוס, שם ראש הממשלה מיטאקסאס, שם המושל וכו׳ והוסיפו גם את שמו של ד״ר קורץ (ראוי לציין שבהשתדלות הרב אברהם גאטיניי̇ו, ובהשתדלות הרב יעקב קוב׳ו נבנו פרברים גדולים, בשנים תרל״ט ותרנ״ה, בצניעות גדולה ובלי קביעת לוחות שיש). אשתו, הרבנית, יחד עם כמה נשים יקרות באו לעזרת משפחות עניות בחורף תרח״ץ (1938).

יחסי הממשלה והקהילה לפני הכיבוש הגרמני

כמו שראינו לעיל, בשנת תרפ״ג (1923) אילצו ונִיזֵילוס וסיעתו את המלך גיאורגוס להתפטר, ובשנת תרפ״ד (1924) נוסדה הריפובליקה. מאז הלכו ורבו הגזירות והחוקים האנטי יהודים: יהודי שלוניקי הוכרחו לסגור חנויותיהם ביום ראשון, הופקעו רכוש וקרקעות, לא הרשו לתלות שלטים באותיות עבריות, ובאותו זמן הרימו האנטישמים ראש, אירע פוגרום קאמביל והופקע חלק של בית־החיים.

כאשר במשאל העם שנערך בראשית תרצ״ו (אוקטובר 1935) נקרא המלך גיאורגוס לחזור לכיסא מלכותו, היתה ליהודים קצת הרווחה.

צאלדאריס, ראש הממשלה החדש, אסר פעילות כל האגודות הפאשיסטיות והאנטישמיות וביניהן ה־E.E.E. הוא חידש את זכות ההצבעה הכללית והיהודים בחרו לפארלאמנט עם כל היוונים בלי הפליה. הוא אף תיקן שיום כיפור יהיה יום מנוחת חובה ליהודים. אחד משני הצירים שנשלחו מיוון לוועידה הכלכלית של לונדון, בשנה זו, היה היהודי פיפו (יוסף) מלאך, למורת רוח האנטישמים שמחו על מינוי זה.

בתרצ״ו (יוני 1936) ביקרו המלך גיאורגוס ופמלייתו בשלוניקי. בהמלצת ד״ר קורץ ביקש ועד הקהילה מהמושל להזמין את המלך ובני לווייתו לתפילה חגיגית בבית הכנסת ״בית שאול״. רק אחרי כמה הפצרות, הסכימו גדולי השלטון לבוא, ואכן נערכה תפילה מיוחדת בפאר והדר ביום השישי בערב (ליל שבת) 26 יוני 1936. ד״ר קורץ קרא ביוונית תפילה מיוחדת שחיבר לשלום המלך והממשלה, ובנאומו הבטיח למלך ולשריו כי יהודי יוון מסורים לו ו״למולדת״ (ה״מיסאז׳ירו״, אף כי היה נוטה אחרי ד״ר קורץ, גם הוא התרעם על שהביקור בבית הכנסת בא אחרי הפצרות מרובות, והוסיף: היינו יכולים להראות מסירותנו למלך ולממשלה באופן אחר; ואותות הכבוד, שקיוו לקבל נכבדי הקהילה בהזדמנות זאת, לא נתקבלו). היה זה צעד נוסף מצד ד״ר קורץ שהשתדל, בלי הצלחה, לקרב לב היוונים אל היהודים ולב היהודים ליוונים.

למרות כוונותיו הטובות, לא הצליח קורץ להגשים שום דבר חיובי בתחום הרוחני או הכלכלי. מעולם לא הגיע רגש הדת למדרגה נמוכה כזאת כמו בימיו. הרב לא היה כבעבר סמל הקדושה, אוהב שלום ורודף שלום. סכסוכיו הרבים עם כמעט כל הסובבים אותו, לא עודדו את המנהיגים לשתף עימו פעולה להקמת מוסדות חינוך, ישיבות או מפעלים חדשים חשובים, או לשיפור מעמדו של בעל המלאכה ושל הסוחר הצנוע, שהיו הולכים ונדחקים מפרנסותיהם ע״י

מתחריהם היוונים, שנעזרו כמובן בממשלה ובעיריה.

נישואי תערובת — דלות ועניות

בשלוניקי, כמו בכל המזרח הקרוב, אי אפשר היה, לפי חוקי המדינה, להתחתן עם מי שהוא בן דת אחרת, בלי שאחד מהמתחתנים לא ימיר את דתו. אולם לא בגלל זה היו נישואי התערובת בשלוניקי, עד בערך שנת תרפ״ה, אפסיים, אלא בגלל אורח החיים המסורתי והקשרים המשפחתיים ההדוקים. אולם המצב השתנה, בפרט משנת תר״ץ והלאה, כשהתחילו בחורי ישראל ללמוד בבתי ספר תיכוניים וגבוהים יוונים, ובאוניברסיטה של שלוניקי. בחורים ובחורות הצטרפו למועדונים יוונים להתעמלות וכדומה, וההתרועעות בין יהודים לגויים הלכה וגברה. כמו בהרבה מקומות, היתה הנערה היהודיה בעיקר המוותרת על יהודתה וממירה את דתה כדי להתחתן עם יווני. לפי עדות אחד העיתונים דאז הלך מספר נישואי התערובת וגדל; רבים התחתנו בנישואים אזרחיים בעיריה בלי חכם או בלי כומר.

כדי לעצור בעד אלו, הודיע ד״ר קורץ, כי יהודי או יהודיה שיתחתנו עם גוי או גויה בלי חופה וקידושין ייחשב ללא יהודי. ר׳ חיים חביב והדיינים מחו נגד גילוי הדעת הזה, שהוא בניגוד להלכה, באמרם: ״ישראל שחטא, אף על פי שחטא, ישראל הוא״.

אולם למרות זאת הלכו נישואי התערובת והתרבו (והם הם מן היהודים שנשארו בחיים בשלוניקי בזמן כיבוש הגרמנים). ב־2 באפריל 1940 הפסיקה הממשלה נישואי תערובת למעשה כיוון שבאופן רשמי אסרה לקיים נישואים אזרחיים ע״י העיריה, אלא דרשה שהנישואים ייערכו רק ע״י כוהני הדת, זאת אומרת שלמעשה אחד מהמתחתנים היה מחוייב להמיר דתו (בדרך כלל היו הנערות היהודיות ממירות את דתן).

ראש הממשלה מיטאקסאס אף כי הכריז על דיקטאטורה, לא היה שונא יהודים ואפשר לומר שתמך בהם במידה מסויימת. בכל אופן הוא אסר את הפעילות האנטישמית מכל וכל. בהשתדלותו הגדילה עיריית שלוניקי את תמיכתה במוסדות הקהילה משני מיליון לשני מיליון וחצי דראכם. הוא הסדיר לשביעת רצון הקהילה את עניין החוב הישן של חמישה מיליון דראכם שהקהילה הייתה חייבת לממשלה במסים על נכסי דלא ניידי. הוא ביטל את ההפליה שהנהיג ויניזילוס בבחירות לפארלאמנט, ברם הוא לא הצליח לשכנע את ראשי העיריה לוותר, לפחות במקצת, על הפקעת בית החיים.

אולם מיטאקסאס בעקבות חוקים כלליים שונים אסר על יהודים אזרחי חוץ להיות חברים בוועדים של מוסדות הקהילה. באופן זה נמנעה השתתפותם של אנשים חשובים ומסורים במוסדות אלה. בזמנו התפטר ה״קאנג׳יליר״ (מנהל הקהילה) שלמה ביטי, ובמקומו מונה סאבי (שבתי) שאלתיאל. הממשלה מצידה מינתה לוועד הקהילה את האנשים הבאים: ליאון גאטיניו, נשיא, אלברט ג׳יניאו, ז׳ול נער, אברהם לוי, מואיז בן ביניסטי, דאאוד לוי, אהרן פ׳לורינטין, מואיז ברזילי ואת ד״ר רפאל הלוי בתור ״קומיסאר״. על תקנותיו אלה רשמו (או ראו עצמם נאלצים לרשום) יהודי שלוניקי את מיטאקסאס בספר הזהב של הקרן קיימת.

יהודי יוון השתדלו, עוד בשנת תרפ״ט (1929), לארגן פידיראציה של כל קהילות המדינה. התקיימו גם שתי ועידות הכנה לפני שנת תרצ״ו (1936), ברם הממשלה לא אישרה את הקמתה. בשנת תרצ״ו השתדלו גם הרב הראשי ד״ר קורץ, ו״בני ברית״ של אתונה, לקבל את האישור הממשלתי לכך.

תקציב ההוצאה של הקהילה באותה שנה עלה לשבעה מיליון וחצי דראכם, מלבד שישה מיליון דראכם שהוציאו מוסדות שונים בהשגחת הקהילה.

כמו שכתבתי לעיל, המוסדות הכי חשובים היו: בית החולים הירש ולו 120 מיטות; ביקור חולים, שהיה מטפל ב־30 עד 35 אלף מקרי מחלה בשנה; בית מחסה לחולי רוח ובו שמונים חולים; בית היתומים אלאטיני, ובית היתומות אבוהב, שנתמזגו לפני המלחמה ושטיפלו יחד ב־60 יתומות ו־80 יתומים; מוסד ג׳יניאו לחולי שחפת; מתנות לאביונים; בית יולדות ע״ש ז׳ עוזילייו שנחנך ביוני 1936; תורה ומלאכה; מושב זקנים עם 80 באי בימים; ועוד.

בראשית המלחמה חיו בעיר כ־55,500 יהודים, שהיוו 24% מכל תושבי העיר, ו־60% מכל יהודי יוון. 65% מהיהודים היו פקידים או פועלים שכירי־שבוע במסחר או בתעשיה. חציים, בפרט פועלי הטבק, היו עובדים רק חלק מהשנה. 25% היו בעלי מלאכה, מתווכים,

מורים ואקדמאים. 3% נמנו בין הסוחרים הגדולים, ו־7% היו מחוסרי עבודה. הקהילה תמכה אז ב־32,500 נפש, ברב או במעט.

אחד מטעמי ההתנגדות לד״ר קורץ היתה משכורתו וההוצאות של משרדו, שהיו גדולות מאד ביחס לתקציב הקהילה ולמצב הכלכלי של היהודים אז. עקב כמה וכמה חוקים חדשים, לא יכלו היהודים להרים ראש מבחינה כלכלית. מספר היהודים ירד לשישים אלף נפש אחרי ההגירות, וכארבעים אלף מהם היו זקוקים לעזרה במידה זו או אחרת. אלפי יהודים, שלפנים עבדו בבתי החרושת לטבק של חברת ״ריז׳י״ נהיו מחוסרי עבודה או עבדו רק חלק מזער של השנה. עשירים רבים ירדו מנכסיהם. העיתון בשפה הצרפתית ״לי פרוגרי״ ערך, ביוני 1933, מחקר בנוגע לגורלן של משפחות יהודיות שהיו עשירות לפנים, ומצא שרבים מבניהן שהיו פעם בעלי הון גדולים, חיו עתה ״בבתים עלובים מזיקים לבריאות״, וחלק מהם ״הולכים לישון בלי ארוחת הערב״.

עוד בפסח תרצ״ה (1935) נתנה הקהילה מצות לכל החג ל־11,022 משפחות נצרכות, כנהוג [39]. הגרעון בתקציב עלה ל־850 אלף דראכם. העיריה אמנם היתה נותנת תמיכה לקהילה, אך היא היתה קטנה ביחס למסים הרבים שהיהודים שילמו לה שנה שנה, וביחס לשירותים והסעד שוועד הקהילה נתן לנצרכים היהודים תושבי העיר. הג׳וינט האמריקאי אמנם בא לעזרתה, אך כל זה לא הספיק. כדי לכסות את הגרעון החליט ועד הקהילה בשנת תרצ״ה (1935), לדרוש מס מיוחד בעד כל קבורה (דבר שלא היה כמוהו מעולם), באופן זה: אם הנפטר היה ממשלמי המסים לקהילה (פיג׳ירו) ישלמו יורשיו את סכום המס על הקבורה. אם הנפטר היה אחד ממשפחתו, היה אבי המשפחה משלם 50% של מס הקהילה. אם היה פטור מלשלם מס, היה משלם 50% של הוצאות הקבורה. אם היה עני היה פטור מכל וכל. מס זה הכניס בשנת תרצ״ו (1936) — 565 אלף דראכם.

בשנה זו, למשל, היו הכנסות הקהילה כדלקמן:

מס הקהילה (פיג׳ה)	1,500,000 דראכם
גאבילה על הבשר	336,000
אב׳ארה (לא ידעתי פירושו)	36,000
הכנסות מנכסי דלא ניידי	1,700,000
שירות לקבורה	600,000
מס על תעודות לידה, מוות וכדומה	85,000
מס כתובות	400,000
מס קרקע לקבורה	565,000
שכר דירה מהפרברים	300,000
סך הכל	5,522,000 דראכם

בנין בית היתומות
ע״ש ״מאיר אבוהב״
(מצולם לאחר השואה).

Immoble del Orphelinato
de ninias Meir Aboaav.

בדרך כלל היו ההוצאות תמיד מרובות על ההכנסות. מעולם לא שילמו יהודי שלוניקי, באופן ישיר או בלתי ישיר, כל כך הרבה מסים לקהילה כמו משנת תרצ״ו (1936) עד חורבן הקהילה ע״י הגרמנים.

לפי העיתונאי הציוני דוד פ׳לורינטין, שאפשר לקבל דבריו כבר סמכא, איבדו יהודי שלוניקי משנת תרע״ח (1918) עד תרצ״ב (1932) שלושה רבעים מרכושם. לפני התבערה הגדולה משנת תרע״ז (1917), למשל, עלתה הכנסת מס הקהילה ל־5000 לירות שטרלינג בשנה, ובשנת 1932 — רק ל־2000. בנייני הקהילה ששוויים היה כ־70 אלף לירות שטרלינג היו ממושכנים בערכם המלא, למלא חסרון הכיס בקופתה [38]. העניות היתה כל כך גדולה שכמה אומללים אמרו נואש ואיבדו את עצמם לדעת. יהודי אחד פנה למשרד הקהילה לעזרה, וכשסירבו לבוא לעזרתו, הפיל את עצמו מחלון בניין הקהילה ומת.

בעיתוני הזמן משתקפים הדלות והעוני של היהודים. באותן השנים היו היהודים מפוזרים בכל קצווי העיר, בפרברים האלו: ריז׳י — 2360 משפחות; אגייה פאראשקיבי — 647; בארון הירש — 689; קאלאמאריה — 431; ״מספר 151״ — 1340; ״מספר 6״ — 363; קאראקאג׳יס — 71; אנגילאקי סטראטו — 200. עוד חיו יהודים בפרברים: מוסטפה אריף, חארי לאאוס, ך׳

עוזילייו (על שם הנשיא הנדיב אליהו ן' עוזילייו), ועוד פרבר שנבנה ע"י הג'וינט האמיריקאי. בשכונות אלו היו דרות לפעמים שתי משפחות בחדר אחד עם מחיצה של וילון המפסקת ביניהן, לפעמים שבע ואף שמונה נפשות שכבו בחדר אחד. השחפת עשתה שמות. ידוע בבירור לפחות על 1200 חולי שחפת שהיו אז, מלבד כמה מאות שלא נודע עליהם. החולים האלו היו חיים יחד עם בני משפחותיהם ואפשר לשער מה היו התוצאות. המוסד ע"ש מאיר ג'יניאו לעזרת חולי השחפת, לא יכול היה לעמוד בהוצאות הרבות שגדלו יום יום. ביקור חולים היה מספק אמנם רופאים ורפואות ל־35 אלף נפש במסירות גדולה, אך לא יכול היה לדאוג לאשפוז לזמן ארוך לחולים כרוניים. רבים מאלו שנתרפאו לא יכלו להרוויח לפרנסתם והיו מחוייבים לפשוט יד. נשים יקרות, שהביאו לבעליהן נדוניות גדולות, נאלצו עם ההתרוששות הכללית, לעבוד בבתי העשירים המעטים עד י"ד שעות ביום, כדי להרוויח — בתור כובסות או מבשלות — 25 דראכם ליום (שערכם היה 25 סנט של הדולאר). רבים שרצו להסתדר בתור רוכלים לא מצאו הכסף אפילו לשלם דמי הרישיון לעיריה.

זה היה מצבה הרוחני והכלכלי של הקהילה ערב מלחמת העולם השניה.

---

1 אבי סבי, אברהם עמנואל, התיישב בירושלים בשנת תר"י עם כל בניו והותיר בשלוניקי, בת ובן (הוא סבי).

2 [רק אחרי הכיבוש היווני, כלומר בתרע"ג (1913), הוחל שוב בפעילות ציונית רשמית].

3 שלמה ביטי, "מורי בציונות", בקובץ "אברהם העברי", תל־אביב, תשי"ח, עמ' 22־23.

4 שלמה ונציה, "תקופת הזהר של המכבי", שם, עמ' 20־21.

5 מתוך ספרו של משה דוד גאון, „העיתונות בלאדינו", ירושלים תשכ"ה.

6 שלמה ונציה בקובץ "אברהם העברי", שם.

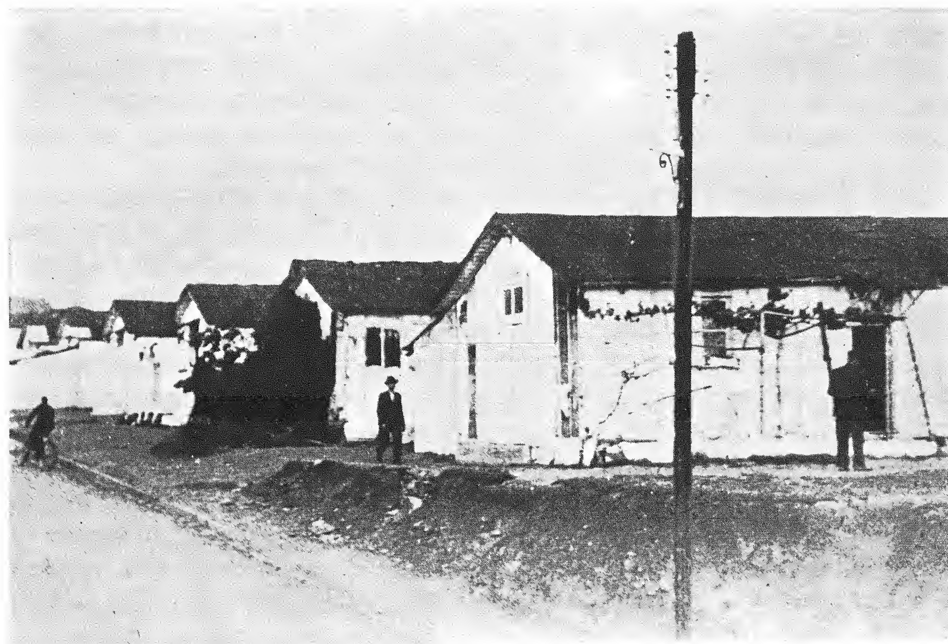
7 "ישראל", שלוניקי, תשרי תרצ"ב, עמ' 23.

8 [ראה גם מאמרו המיוחד של בן ארויה בקובץ זה].

9 ראה Abraham Ben Aroya; J. Star, The Socialist Federation of Salonica, Jewish Social Studies, N.Y., 1945, pp. 323-336 Social Studies, 1949, pp. 69-72.

10 חננאל חיים חסיד כתב בעצמו כמה שירים (פזמונים) לכבוד החברה "הלל וזמרה" ולכבוד אנשי סגולה אלו: אברהם שמואל ישראל, יעקב עזרתי, מאאיסטרו צדיק נחמה גרשם, שאול יצחק אנג'יל, אליהו שמואל יצחק, לוי יהודה מאסאראנו, מארייוס זכריה נער, דוד נחמה, החכם אליהו חסון, אליעזר יוסף ביב'אס, שמעון חנן, אברהם רקנטי והמדפיס אשר ברודו.

ברוך בן יעקב כתב בעצמו שירים (פזמונים) לכבוד "נעים זמירות", "נותן זמירות", ולכבוד חיים יעקב איספורמיס, מאאיסטרו אברהם ברזילי, אשר משה מולכו, יוסף יצחק צרפתי, נסים חנן, צדיק נחמה גרשון יוסף אברהם הכהן, שמואל משה אלבו, לעילוי נשמת בנו הבחור יוסף, פזמון לשבת מילה ולשבת חתונה ועוד אחר לכבוד החברה "משגב לדך" מגולי מונאסטיר. אברהם עטאס כתב, פזמון ליום מלאת ל"נותן

השכונה היהודית 151.

Quartier 151.

זמירות" שתי שנים, כסליו תרפ"ט. אלמונים כתבו פזמונים לכבוד יוסף יעקב חזן, חיים אלבו, אליהו יצחק הלוי, דוד אליעזר נאג'ארי, מרדכי עזריה, החזן המפורסם יעקב שם טוב ן' עוזילייו, אליהו נחמה ועל החברה "נטע נעמן".

11 La Volonté, שלוניקי, דצמבר 1934.

12 Birkenau, How 72,000 Greek Jews Perished, New York, 1947.

13 הנני מודה לד"ר אלברט מנשה על כי מסר לי כמה משמות הרופאים האלו, וכן פרטים על אלו שנספו בשואה.

14 ראה פרטים על העניין הזה, חיים אהרון טולידאנו, בקובץ "אברהם העברי" עמ' 63—64.

15 "לה אקסיון", 26 ביוני 1931.

16 "לינדיפאנדאן" 18 באפריל 1932.

17 "לינדיפאנדאן", שם.

18 מלבד עיתוני שלוניקי, עיתוני אירופה ואמריקה שכתבו על המאורעות האלו הם: Jewish Chronicle, London; Vrijdagavond, Amsterdam; America Jewish Year Book.

19 חשוב לציין את העובדה הזאת: בשנת 1927 בערך הכיר המלך אלפונסו הי"ג מספרד בכל היהודים במזרח הקרוב כאזרחי ספרד והזמין אותם להתיישב בארצו תוך שש שנים. באופן כללי הספרדים ובפרט יהודי שלוניקי לא הפיקו תועלת מההזמנה הזאת ובחרו להתגבר על הגבלות המנדט ולעלות לארץ ישראל. ראה Ismar Elbogen, A Century of Jewish Life, Philadelphia, 1946, pp. 544-545.

20 בן ר' שמואל ן' חביב, מחבר ספר "אמר שמואל".

21 גבריאל בנו ואסתר בתו עלו לארץ לפני המלחמה, וחיים בתל־אביב. יוצאי יוון בארץ בנו בחיפה בית כנסת הנושא את שמו.

22 משנת תר"ע עד תרצ"ו היו מורים אשכנזים ואף מנהלים בעיר: ד"ר אפשטיין, המפקח ז' קון, שהסתגלו יפה.

23 יוסף נחמה ומ' מולכו, In Memoriam ח"א, שלוניקי 1948, עמ' 5.

24 יוסף עוזיאל, "רבי חיים חביב", Le Judaisme Sephardi לונדון, פברואר 1960, עמ' 863.

25 "איל טיימפו", 1 בדצמבר 1934.

26 שם, 8 בדצמבר 1934.

27 "אקסיון", 23 בדצמבר 1936. גם "איל טיימפו" כתב אותו הדבר (13 ביוני 1936).

28 "איל מיסאז'ירו", 26 במאי 1937.

29 שם, 19 ביוני 1937.

30 "אקסיון" 12 באוקטובר 1937.

31 [על משקל "חכם באשי"]. "אקסייון" 13 באוקטובר 1937.

32 שם, 11 בנובמבר 1936.

33 "איל טיימפו" 2 במאי 1936.

34 לדעתי זה קצת מוגזם. אפשר שרבו נשואי תערובת באותם החדשים, בפרט בין הבחורות היהודיות, אך לא ההמרות.

35 „אקסיון", 15 באוקטובר 1937.

36 „מיסאז'ירו", 16 במארס 1936.

37 לא היה זה דבר חדש; הרב בן ציון עוזיאל, לפנים שוחט מומחה, היה בוחן בכבודו ובעצמו את הלומדים שחיטה, מלבד הבחינה שהיתה נערכת ע"י השוחטים הראשיים, כמנהג שלוניקי. לי למשל ניתנה סמיכות שחיטה של בהמות דקות וגסות, על תעודה כפולה. האחת חתומה ע"י ראש טבחייא, הרב המובהק ר' יצחק ברכה ז"ל והשוחטים אליהו יצחק מולכו ובונומו שלמה מולכו, והשניה מיד הרב עוזיאל לבדו בתור רב ראשי.

38 Le Judaisme Sephardi, London, December 1932.

39 היו נותנים שתי אוקות מצה (3560 גראם) לנפש.

Vista de la sivdad de Parte de la mar. מראה כללי של העיר מצד הים.

חורבן הקהילה ע"י הגרמנים

אחד בספטמבר 1939 התקיפה גרמניה את פולין. ב־10 ביוני 1940 כרתה איטליה של מוסוליני ברית עם היטלר, וב־28 באוקטובר 1940 התקיפה את יוון. 12,898 יהודים התגייסו לצבא היווני, ביניהם 343 קצינים, 2 בדרגת ליוטינאן־קולוניל וסינטאגמא־טארחיס (אלוף משנה) אחד, הוא גיבור־החיל מרדכי פ'ארג' (או פריזי), שנפל חלל בקרב פורידו, ומשוררי יוון כתבו שירי תהילה מפוארים על מעשי גבורותיו.

היוונים ובפרט היהודים, לחמו כאריות. 613 יהודים נפלו בגיבורים בשדה הקרב ו־3743 נפגעו, מהם 1412 פצועים קשה, שנשארו נכים מלאים באי־יכולת לעבוד, ו־862 בעלי נכות חלקית. (כדאי להדגיש כי בעוד אשר אחוז החיילים היוונים שנפגעו היה 12% היה האחוז אצל היהודים — 34%).

המצביא הראשי, ראש הממשלה לעתיד, אלקס פאפאגוס, כתב: "הם [היהודים] מילאו את חובתם עד תום". על גבורת יהודי יוון ושלוניקי ניתנו עדות ופרסום בפקודת היום של המחנה הצבאי השלישי מ־13 בנובמבר 1940, במנשר של מושל שלוניקי מ־25 בדצמבר 1940, במכתב משר הצבא קירימיס לנשיא קהילת שלוניקי מ־1 בינואר 1941 (שכתב בין היתר: "בשם ממשלת יוון הנני מברך אותך על גבורת היהודים בשדה הקרב"), וכן במכתב של ראש הממשלה מיטאקסאס מ־4 בינואר ליצחק שאקי, לפנים סינאטור משלוניקי, שנאמר בו בין היתר: "אני גאה ביהודים שלנו, בת מזל היא מדינתנו על שיש בה יהודים כאלו" [1]. התובע הכללי של אתונה אמר בהזדמנות אחרת לשמונה יהודים שנאסרו ע"י שר הכספים (משתף פעולה) באפריל 1942: "אתם נרדפים; לא רק אתם אלא גם אנו. אני מכיר שמות קצינים יהודים רבים שמילאו את חובתם בשדה הקרב, בצורה כזאת ששמותיהם ייחקקו באותיות זהב בפאנתיאון ההיסטוריה היוונית. אני מכיר יהודים שמילאו חובתם בעורף יותר טוב מנוצרים רבים" [2].

אחרי שהצבא היווני הביס את האיטלקים והדף אותם עד לתוך אלבאניה, באו הגרמנים לעזרת בני בריתם והתקיפו את יוון ב־6 באפריל 1941. היוונים לא נכנעו והמשיכו בהתנגדותם בכל כוחם, אך לא יכלו לעמוד בפני הצבא הגרמני רב הנשק והכוח. אחרי שלושה ימים של קרבות דמים ומלחמת חרמה, נכנסו הגרמנים, ב־9 באפריל בבוקר לשלוניקי, וב־27 באפריל — לאתונה.

הכובשים הגרמנים ופשעיהם

נקל להבין צרת יהודי שלוניקי [3]. בצדק נתמלאו ייאוש וחזו שחורות.

יוון חולקה ע"י הכובש לשלושה איזורים: איזור שלוניקי והים האיגאי — בשלטון כיבוש גרמני, איזור אתונה ורוב "יוון העתיקה" — בשלטון איטלקי; איזור תראקיה וצפון־מזרח יוון — בשלטון בולגרי. באופן זה נמצאו רוב יהודי יוון תחת השלטון הישיר של הגרמנים.

יומיים אחרי היכנסם לעיר הפסיקו הגרמנים את הופעת כל העיתונים ובכללם את שני העיתונים היהודים בצרפתית: Le Progrès ו־ L'indépendant, ואת העיתון היחיד בלאדינו ה"מי־סאז'ירו". הורשו להופיע רק שני עיתונים ביוונית: ה"ניאה איברופי" (אירופה החדשה) וה־"אפוייבמאטיני" (אחרי הצהרים).

ב־15 באפריל אסרו הגרמנים, ללא סיבה וללא משפט, את חברי ועד הקהילה, את מזכיר הרבנות הראשית רפאל מנשה, את יצחק שאקי, לפנים סינאטור, ועוד כמה יהודים חשובים. באותה הזדמנות שדדו את הארכיון וכל מה שהיה במשרד הקהילה, וכן כמה ספרים מהספריה הרבנית. על היהודים נאסר להיכנס לבתי הקפה והמסעדות. אח"כ לקחו מהם את מקלטי הרדיו והפסנתרים (לאחר זמן עשו כן גם ליוונים עצמם). הוחרמו כל הספרים של מוכרי הספרים, ובכללם בית המסחר לספרים המפואר של מאיר מולכו. ד"ר קורץ היה אז באתונה בשליחות הקהילה לשיחות עם הממשלה המרכזית עם ד"ר רפאל הלוי, נשיא הקהילה, וז'ול טאזארטים. זה האחרון וד"ר קורץ נעצרו ע"י הגרמנים והוגלו לווינה באווירון.

אחרי כמה ימים מינו הגרמנים את סאבי (שבתי) שאלתיאל, עד אז מנהל משרדי הקהילה, לנשיאה. הם שיחררו את האסירים והחזירו חלק מהארכיון למקומו, ולשאלתיאל העמידו כמתור־גמן לגרמנית את ז׳אק אלבאלה, שמוצאו היה מקאסטוריה. עם התחלת התקפת הגרמנים על רוסיה, שוב אסרו יהודים רבים בטענה שהם קומוניסטים, ביניהם היה גם דוד סולאם, לפנים ציר קומוניסטי לפארלאמנט היווני. כן הוציאו להורג פועל יהודי על לא חמס בכפו.

זמן מה אחרי הכיבוש, הגיעה לעיר משלחת של "יחידת רוזנברג" שאחד מחבריה היה ד"ר פול, מנהל הפאקולטה לעברית של אוניברסיטת פראנקפורט. הוא עבר בספריות ובבתים פרטיים ושדד הרבה ספרים יקרי המציאות (הוא ידע למשל, על ספרי ביהדות והיסטוריה של יהודי שלו־ניקי, בא לבית אבי, החכם החסיד שמואל הי"ד, לראות ספרייתו ולקח כל הישר בעיניו). אחריו בא עוד חוקר אחר, האנס היינריך, ושניהם הריקו את שלוניקי מכל הספרים בעלי הערך שנמצאו אצל כמה חכמים ועשירים, ירושת אבות. בין הספרים החשובים, שבהזדמנות זאת נעלמו מידי יהודי שלוניקי, היו כעשרת אלפים ספרי שו"ת, פוסקים וכדומה, הספריה החשובה של הרב הנערץ ר׳ חיים חביב, וכתבי יד שברשותו בכלל זה, וכן הספריה הרבנית של צאצאי הרב נחמיאס, כמה וכמה ספרים יקרי המציאות בלאדינו, שנמצאו עוד בבתי היהודים שהיו בשכונות העממיות קאלאמאריה ובארון הירש, שכונות שלא נשרפו בשנת תרע"ז, והספריה שחידש הרב יהודה נחמה. נעלמו עוד עשרות אלפי ספרים של אגודות שונות או של אנשים פרטיים וכן אוסף של עיתונים בלאדינו, ובכללם כ־26 העיתונים ההיתוליים שבהם הופיעו שירים בעלי ערך בלאדינו, ושהיו בידי יחידי סגולה ולא נשאר לנו העתק מהם כלל. אף אם ניקח בחשבון רק את כתבי היד השונים והספרות בלאדינו שנשדדו או הושמדו כליל, הרי זאת אבידה גדולה שאי אפשר להעריכה (כל האוצר הרוחני הזה הושמד יחד עם בעליו). כן החליפו את שמות הרחובות בעלי שם יהודי לשמות יווניים.

הקהילה חוייבה לשלם את הוצאות הכלכלה והאחזקה של אנשי הגיסטאפו, משלחת רוזנברג, וארבעים יהודים משתפי פעולה שהובאו מגרמניה, פולין, הונגריה ורומניה, כדי לעזור במעשי הרדיפה והדיכוי של יהודי העיר.

המשבר הכלכלי היה קשה מנשוא. בגלל הרעב, ששרר בסוף תש"א (1941) והתחלת תש"ב (1942) בעיר, ובגלל המחלות המידבקות, מתו עד שמונים יהודים ביום. לפי עדות סאם אנג׳יל, החי עכשיו בסינסינאטי, לא היו הקברנים היהודים מספיקים לקבור את המתים הרבים. מספר המתים מרעב מבין היהודים בשלוניקי ובאתונה עלה ל־3250 נפש. (לפי מקור איטלקי עלה מספר מתי הרעב בכלל באיזור הכיבוש האיטלקי, ל־24 אלף נפש). המוסד "מתנות לאביונים", בהשתת־פות הצלב האדום, בא לעזרת הרעבים וחילק אלפי ארוחות, בפרט לילדים.

בינתיים נכנסה אמריקה למלחמה (11 דצמבר 1941) והגרמנים בעיר הוציאו להורג אז את דוד טיאנו, אחד ממזכירי הקונסוליה האמריקאית בשלוניקי, ועינו בעינויים קשים את המזכיר השני, עמנואל קאראסו. באותו זמן הרגו את דוד סולאם ומישל קאזיס, לפנים צירים קומוניסטים בפרלמנט היווני, וכן את אלברט קאראסו.

בסוף ינואר 1942 שוחרר ד"ר קורץ והוחזר לכס רבנותו. יש ידיים מוכיחות שהגרמנים עשו לו "שטיפת מוח" ואחרי שנוכחו לדעת כנראה שהוא ישתף פעולה איתם השיבוהו על כנו. כידוע לא עשו הגרמנים שום דבר בלי איזו כוונה ואם הדבר לא היה להנאתם. תפקידו של ד"ר קורץ הוגבל רק לעניינים השייכים לדת. הרב קורץ שהשתוקק להיות גם ראש הקהילה התרעם באזני גנרל יווני על הגבלת סמכויותיו. סאבי שאלתיאל, שהיה אז ראש הקהילה פנה לגיסטאפו שאסרה את קורץ לכמה חודשים.

במשך שנה ויותר המשיכו היהודים לחיות בצער ובסבל. אמנם עדיין לא נגעו הגרמנים בדרך כלל בגוף, אבל היו מחרימים רכוש היהודים אף מתנפלים עליהם מפעם לפעם, ומכים ומתעל־לים בלי טעם מספיק. חייל גרמני, למשל, גילח את זקנו של רב שפגש ברחוב. פעם נכנסו חיילים לבניין הקהילה, והיכו את הרב הקדוש ר׳ חיים חביב. ברם עוד לא הוחלט אז כנראה אם להשמיד את יהודי יוון או לא. בסוף הקיץ של תש"ב (1942) ביקרו אדולף אייכמן יש"ו ושלישו רולף גינטר בשלוניקי ואז נחתם כנראה גזר דינם של היהודים למוות[4]. ראוי לציין שעוד משנת 1941 חשבו הגרמנים להשמיד את יהודי שלוניקי. במברק ששלחו משגרירות באיסטאנבול, ב־13

נשים וילדים של משפחה יהודית שלוניקאית בתש"א.

Mujeres i criaturas judias en 1941.

באפריל 1941 לנאצים בסופיה, נאמר שיהודים משלוניקי ביקשו רשות מעבר (טראנזיט) דרך טורקיה ולא ניתנה להם. כן נאמר שם שעשרים אלף יהודים משלוניקי בערך נסעו כבר לדרום יוון ולאתונה ומשם למצרים, ואהדים לישראל [5]. אף כי המספרים במברק מוגזמים ביותר, ואינם מתאימים למאורעות של אותם הימים, אפשר להסיק שהגרמנים התעניינו ביהודי שלוניקי, ולקחו אותם בחשבון הקהילות המועמדות להשמדה, אך עשו הכל בערמות ותחבולות ובצביעות גדולה, כדי לאחז את עיני היהודים וללכוד את כולם במלכודת האבדון.

בתום שנת הכיבוש הראשונה פרסם העיתון "אפוייבמאטיני" פקודה, בשם המושל הגרמני, לכל היהודים נתיני יוון מי"ח עד מ"ה שנה להתייצב ב"כיכר החרות", בשבת 11 ביולי 1942, בשמונה בבוקר. לנשיא הקהילה, סאבי שאלתיאל, כמו ליתר היהודים, נודע על הפקודה מהעיתון. מיד פנה אל הגיסטאפו וביקש הסברים. אמרו לו שהיהודים האלו יגויסו לעבודה למען המאמץ המל־חמתי. בקושי רב הצליח שאלתיאל לשחרר את הרבנים, המורים ופקידי הקהילה וכדומה מה־התייצבות. כתשעת אלפים איש התייצבו באותו יום בכיכר החרות בשמונה בבוקר. היה יום שרב. השמש בערה כתנור אך על המתייצבים נאסר אף לכסות את ראשיהם בעיתון או להרכיב משקפי שמש. אסור היה להם לזוז ממקומם, ואוי ואבוי למי שניסה לשבת או לנוח על המדרכות. החיילים הגרמנים היכו אותם במכות אכזריות, שיסו בהם כלבים שקרעו את בגדיהם ובשרם, ואילצו אותם באותו מעמד לבצע תרגילי התעמלות עד אפיסת הכוחות. כמה מהם מתו. נשות אנשי הצבא הגרמני עמדו, הסתכלו במחזה הנורא הזה, מחאו כף וצהלו משמחה, כאילו נמצאו בקולי־סיאום של רומא, אלפיים שנה לאחור, כששבויי מלחמה היו לוחמים בחיות טרף. המוני היוונים, שחזו אף הם במחזה הזה היו אדישים וחלקם אף שמחו למראה עיניהם. העיתון היווני "ניאה אברופי" פרסם תמונות מהמאורע וביקש "שמחזות כאלו יימשכו זמן רב ככל האפשר" [6]. האנ־טליגינציה היוונית, הכמרים והשלטון היווני לא מחו כנגד מעשי האכזריות האלו, שנעשו לנתיני יוון המסורים, שרק שנה וחצי לפני זה לחמו כאריות בעד מדינתם [7].

אחרי הצהריים נשלחו היהודים לבתיהם. הם הוזמנו והופיעו שוב ביום שני ה־13 ביולי. שוב אילצו אותם לבצע תרגילי התעמלות בלי רחמנות, ואח"כ נלקחו ונשלחו לעבוד עבודות פרך במקומות שונים מחוץ לשלוניקי בתנאים קשים עד מאוד. הם היו מחוייבים לעבוד במכרות ובמחצבות, לסלול כבישים ושדות תעופה עשר שעות ביום, בשמש בוערת בלי מנוחה ובלי שום נוחיות. במקומות אחדים לא ניתנו להם אפילו מים. לארוחות היו מקבלים רק 300 גראם לחם ביום ומרק דליל של חצילים ועגבניות. רבים חלו בשחפת, טיפוס, מאלאריה ודיזינטיריה. הרופ־אים שהיו ביניהם, כד"ר מאטאראסו, ד"ר מנשה ועוד, הצטיינו במסירותם לגבי אחיהם. שנים עשר אחוז ממגוייסים אלה מתו בעבודות הכפייה.

הצעירים היהודים שנקראו ע"י הגרמנים להתייצב בכיכר החרות ביולי 1942.

Los mansevos jidios ke fueron yamados por los Alemanes a "La Place de la Liberté" (Julio 1942).

בגלל התמותה הזאת ואחרי צעקת נשותיהם של הנלקחים לעבודת הפרך, הצליחו סאבי שאלתיאל ויועציו, ביניהם עורך הדין יום טוב יקואל, הי"ד, להעביר את הנהלת העבודה לידי ועד של יהודים. הם השתדלו לשפר את מצב הפועלים, שלחו מזון ותרופות למקומות העבודה, והצליחו לשחרר ראשי משפחות גדולות, נכי מלחמה ועוד, תמורת מיליון דראכם לפחות דמי פדיון לכל נפש, הכל לפי המצב הכלכלי של המעוניין. באופן זה שוחררו אלף פועלים ויותר. מוסד "מתנות לאביונים" מצידו היה נותן ארוחות צהריים לנצרכים ובפרט לבני המגוייסים לעבודות הכפיה. ראויים להיזכר לשבח ז'אק רוסו ויצחק ארוך שהתמסרו לכך בכל כוחותיהם.

בינתיים הגיעו הגשמים ובמקומות אחרים אף התחיל לרדת שלג, ואי אפשר היה לעבוד. בהמלצת מילר, קבלן עבודות הצבא, שוחרר ד"ר קורץ, באמצע ספטמבר, ממעצרו. הנאצים הכריחו את שאלתיאל ויועציו לקבל את ד"ר קורץ כחבר בוועד הקהילה. היועץ למושל הצבאי, ד"ר מקס מרטן, הציע ב־13 באוקטובר 1942, לוועדה, שבראשה עמד ד"ר קורץ, לשחרר את הפועלים תמורת דמי כופר בגובה של 3—5 מיליארדי דראכמות, סכום גדול מאוד, שקופת הקהילה לא יכלה לשלם. אז הציע מרטן שהקהילה תשלם שני מיליארדים ותמורת שלושת המיליארדים הנשארים יקחו הגרמנים את בית החיים. ד"ר מרטן ומאיסניר הוסיפו: "[יוונים] רבים בעיר אויביכם, ואלה משתדלים תכופות אצל השלטונות הגרמניים להרוס את בית הקברות ולהפעיל את האמצעים האנטי־יהודיים". בצביעות מחפירה הבטיח שלא ינהיג בשלוניקי חוקי הגזע. הואיל וקשה מאוד היה למצוא בשלוניקי שני מיליארדי דראכמות, החליטה הוועדה לשגר משלחת לאתונה ולדרוש מהיהודים שם, רובם ילידי שלוניקי, להשתתף בהשגת דמי הכופר. אולם ד"ר קורץ התנגד ללכת ל"דפוק על דלתי היהודים באתונה". בהתמרמרות גדולה כתב יקואל על כך: "התנגדות הרב נמשכה. זכורני התנגשות חריפה בין ד"ר קורץ ובין חבר הועדה יצחק אמריאו, בן אחד הרבנים הגדולים של הדור הקודם, שהיה אחד מחברי הועדה המסורים והפעילים ביותר, בענייני הקהילה ובייחוד בענינים כספיים ומסחריים. באחד הדיונים על שיגור המשלחת לאתונה ואחרי שהביע שוב הד"ר קורץ את התנגדותו (אגב עליו נאמר שהוא לא פעל ולא נתן לאחרים לפעול כשהתנגד להחלטה כל שהיא), הגיב מר אמריאו בחריפות ותיאר את מנהיגי הקהילה היהודית, בשאלוניקי תחת המשטר העותומני, כשהיו צריכים להציל את בני דתם, תאר את מאמצי הרבנים כדי להגיע לקושטא כשהם רוכבים על סוסים ובמשך ימים רבים כדי להשתדל אצל ראשי המדינה לטובת אחיהם. הנימוקים ההגיוניים והשתדלויותיהם של המתונים מבין חברי הועדה המרכזית, לא הועילו לשנות את דעתו של ד"ר קורץ. עקשנותו נראתה כהתנגדות לפעולת הועדה בכלל" [8].

במקום אחר [9] כתבתי על המשא ומתן בין ד"ר קורץ, ועד הקהילה וד"ר מרטן בנוגע לבית החיים, בית המנוחה של חמש מאות אלף קדושים. ועד הקהילה אולץ לקבל את הצעת

בית הקברות היהודי לפני שנעקרו מצבותיו ומתיו.

El cimeterio jidio antes de su destruyition.

מרטן. הפועלים היהודים, שבלאו הכי לא יכלו להמשיך לעבוד בגלל הגשמים והשלגים, שוחררו. הקהילה, בהשתתפות העשירים נתיני החוץ, שילמה שני מיליארדי דראכמות כופר, ובדצמבר 1942 נשלחו כ־500 פועלים יוונים שפשטו בארבע פינות בית החיים, הרסו ועקרו כמאה אלף מצבות, מהן מיוצאי ספרד, מהן של רופאים שמסרו נפשם לא רק על היהודים, כי אם גם על התושבים היוונים. בקושי רב הרשו ליהודים אחדים להוציא עצמות קרוביהם וידידיהם אחרי ששילמו גם על זה מס מיוחד. הגרמנים שדדו אף את הזהב של השלדים: שיני זהב, גשרים וסתימות, ולפעמים אף טבעות. חלק מהעצמות, ביניהן של כמה רבנים גדולים, הועברו לבית החיים החדש הנקרא זייטינליק.

הפקעתו ועקירתו של בית החיים, אשר להן שאפו היוונים זה יותר מעשרים שנה, היא אבדה גדולה שאינה חוזרת. לא רק על עצם חילול הקודש כי אם גם על תוכן הכתבות, שברבות מהן היו פרקים חשובים של ההיסטוריה של הקהילה[10]. היוונים, לא רק שלא הגנו על האוצר התרבותי הזה, שסוף סוף היה חלק מההיסטוריה של העיר עצמה, כי אם גם ששו להחריבו בזריזות נפלאה.

אחרי המאורעות האלו, נוכחו היהודים לדעת שהם ורכושם — הפקר. חלק גדול מהעשירים נסעו לאתונה, לאיזור האיטלקי. ברם גם הבריחה הזאת היתה בלי שום ארגון. רוב העם קיווה שיתרחשו נסים ויוושעו, ואפשר שהאמינו למרטן שלא ינהיג חוקי נירינברג ביוון.

החרמת חנויות גדולי הסוחרים

לפי דרישת היוונים, הפקיעו הגרמנים את בתי הקולנוע "אלקאזאר" ו"אילון" שהיו שייכים ליהודים אטאס וסיגורה, ומסרו אותם ליווני אחד. כן החרימו את מחסני הנייר של שלמה כהן, ואסרו אותו, ובזמן שהיה בבית הסוהר הריקו הגרמנים את חנותו ומחסניו ושדדו את התכשיטים והמזומנים. כן הריקו את קופת הברזל של משפחת שלום, המלאה דברי ערך, שהיתה במרתפו של כהן. שמונה ימים אחרי כן הופקעו מחסני הנייר של חננאל עמנואל נער, פרחיה את ארדיטי, ברוך משולם, אברהם חסיד, ז'אק נחמיאס, גבריאל נסים, שמואל ציון, בן רובי את ביריסי, ויקטור אלמושנינו ועוד. סגרו את בתי הדפוס של שבתי בכר, מואיז אבראבאניל, ברוך ביזיס, שמשי את טיאנו, כהן את ששון, דוד אסטרומסה (לפנים אשר ברודו), אליעזר ציון, יוסף קטן, דאסה ואחרים.

חייל גרמני כותב **JUDE** (יהודי, על חלון ראוה של חנות יהודית ומצייר מגן דוד.

Soldado Aleman escriviendo "JUDE" (Jidio) sovre la vitrina de una boutica judia.

בחודש ינואר 1943 החרימו הגרמנים והעבירו ליוונים את חנויות היהודים בשוק הירקות שבקרבת החוף (לפנים "לה פלאסה" ועכשיו ואסיליאוס איראקליאו). ב־2 בפברואר החרימו את בית החרושת והמחסנים לחמרי בניין, כלי ברזל ומסגרות של האחים אלב'ו, שהיה בית החרושת הגדול והעשיר ביותר בעיר. החומסים הוצרכו לעבוד שלושה שבועות כדי להריק את המחסנים האלו. ב־10 בפברואר גזלו את רכושם של שלושים סוחרי ברזל אחרים וכן שדדו מחסני מכונות, מפעלי בורסקאות של אב'איו, אמיר ומבורך, וכן חנויות תכשירי רוקחות ורפואות. ערך הגזילה עלה לארבעה מיליוני פ'ראנקים זהב.

ד"ר קורץ — ראש הקהילה

אחד ממנהלי הגיסטאפו, ד"ר קאלמיס, הציע לד"ר קורץ את משרת ראש הקהילה ונתן לו ארכה של 24 שעות להשיב, הן או לאו. הואיל והמינוי הזה חשוב מאוד להבנת השתלשלות המאורעות הנני מוסר מה שכתבו מחברי הספר "שואת יהודי יוון" על כך:

"לשוא ניסו חברי מועצת הקהילה לשכנע את ד"ר קורץ, שלא כדאי למזג את התפקידים המנהליים עם תפקידי הרועה הרוחני. הוא היה תמיד משתוקק לשלטון וכשרמזה לו עתה סמכות בלעדית כמעט, נתפתה — ולמחרת השיב בחיוב... אמנם הכושר המנהלי של קורץ היה מוטל בספק, בשל עקשנותו ואמונתו המופרזת שהוא כל־יכול" (עמ' 58).

בהזדמנות זאת "כינס [ד"ר קורץ] את עובדי הקהילה... אמר... כי בגרמניה אין מחסור בלחם לבן ובחמאה... מוטב שתסתכלו עלי... האין פני טובים אחרי שחזרתי ממחנה ריכוז בווינא?" (עמ' 59).

פרסום חוקי הגזע

כמו שכתבנו בא איכמן בסוף קיץ תש"ב (1942) לשלוניקי ואז נתקבלה ההחלטה לבצע את השמדת כל יהודי יוון, וב־6 בפברואר 1943 הגיעה לעיר ועדת "שירות הביטחון" (Sicherheitsdienst, בקיצור — SD) לבצע את חוקי גירנברג. ראש הוועדה היה בארון ריטר פ'ון ויצליצני, סגנו מאייזר אנטון ברונר, וחבריה — ארבעה פושעים מפורסמים באכזריותם כלפי היהודים. הם ארגנו את ה־ SIPO (Sicherheitspolizei). שני ימים אחרי כינון הוועדה הודיעו לד"ר קורץ ששירות הביטחון SD נטל מידי הגיסטאפו את סמכויות הפעולה בענייני היהודים, ושיונהגו כמה מחוקי הגזע. כל יהודי שלא יישמע להם ייהרג.

בין ה־6 ל־17 בפברואר 1943 הוציאו הגרמנים את הפקודות הבאות:

א. כל יהודי מבן חמש שנים ומעלה מחוייב לענוד מגן דוד צהוב עם מספר סידורי על החזה מצד שמאל של הבגד העליון בגודל 10 על 10 סנטימטרים;
ב. אסור ליהודים לנסוע בחשמלית או לעבור דרך הרחובות המרכזיים והחשובים של העיר אחרי חשיכה;
ג. אסור ליהודים להשתמש בטלפון (רשאים רק חברי מועצת הקהילה והרופאים);
ד. על היהודים להדביק בחנויות כתובת בגרמנית וביוונית: "בית מסחר יהודי" בגודל של 50 על 30 ס"מ;
ה. יש להדביק על דלת הכניסה של בית שבו גרים יהודים שלט עם מגן דוד;
ו. אסור להחליף הדירה בלי רשות הגרמנים;
ז. על כל יהודי למסור הצהרה מדוייקת על נכסיו, ניידי ולא ניידי;
ח. על היהודים לגור בגיטאות מיוחדים.

הגזירות האלו לא חלו על היהודים נתיני ממשלות ניטראליות ונתיני איטליה. ד"ר קורץ נתבקש לבצע את הפקודות האלו, לא רק בשלוניקי, כי אם גם בכל איזור הכיבוש הגרמני.

על חלק מהפקודות האלו חתם ד"ר מרטן, ועל אחרות — הצורר ויצליצני. הן נמסרו לידי ד"ר קורץ ולא פורסמו בעיתונים. חברי ועד הקהילה ביקשו מד"ר קורץ לפנות לממשלה היוונית לעזרה. ד"ר קורץ התנגד בטענה "שמחלקת הס.ס. אינה מרשה כל התערבות צדדית בפעולותיה". לכן חברי הנהלת הקהילה החליטו פה אחד לשלוח תזכיר למפקד הצבאי הגרמני ולדרוש ממנו: א) לדחות את ביצוע ההוראות, הקמת הגיטו וכו', ב) לוותר על הקמת המשטרה היהודית, ג) לפטור ילדים עד גיל 14 מנשיאת המגן־דוד הצהוב. "אולם", כתב יקואל, אחד מחברי הוועדה המרכזית,

"ד"ר קורץ התנגד באופן עקרוני לשליחת תזכיר כל שהוא למפקד הצבאי. למרות דרישת חברי הועדה וההנהלה ונכונותם להתחשב בהערותיו סרב ד"ר קורץ לחתום על התזכיר. בפני עמדה עקשנית זו קבלו עליהם חברים מהנוכחים להפגש עם ד"ר מרטין ולמסור לו בעל פה על תוכן התזכיר בהשתתפות 2 חברים של הועדה המרכזית, אשר היו בקשר עמו לפני שסולקה היתרה של 250 מיליון דרכמות על חשבון הכופר. גם להצעה זו התנגד ד"ר קורץ והתזכיר שהוכן בקפדנות רבה לא נשלח, לצערם של חברי הועדה המרכזית, למפקדה הגרמנית. חברי הועדה התמרמרו קשות על סרבנותו של הד"ר קורץ" [11]. כמו שאפשר לראות מהיומן של עורך הדין יקואל, מלבד ד"ר קורץ והמנהלים המנויים מטעם הנאצים, היתה ועדה מרכזית מאנשים חשובים ומסורים שתפקידם היה לייעץ לד"ר קורץ ואנשיו בשעות המסוכנות האלו. יום טוב יקואל, אחד מחברי הוועדה המרכזית ועורך דין הקהילה, כתב: "אך לדאבון לב אי אפשר היה לשכנע את ד"ר קורץ שיתפנה מפעולות שגרתיות וימסרן לפקידי הקהילה ויישב ראש בישיבה עם

INSTRUCTIONES

A LOS DJIDIOS EMIGRANDO DE THESSALONIKI

Los coreligionnarios preparandossen para la partencia deven tomar con si las cosas las mas indispensavles por el viaje, como tambien por el segiorno en el nuevo lugar de residencia sea:

1) Convierturas, mondadouras limpias, resias condourias y vestimientas solidas. Cosas de lusso son superfluas.

2) Comanias ke non se bosean son a preferar. Se deve tomar tambien con si una gourde o una redoma para la agua.

3) La [illegible] y la muñedura deven ser bien empaquetadas en una valija o tchanta y las comanias en otra tchanta.

4) Las paras en drachmes non pueden ser tomadas con si. Deven ser remettidas al Baron Hirsch, a la Commission communala y convertidas en zlotys. Akel ke, malgrade esto, toma con si drachmes por el viaje, se exposa a una severa punition.

5) Todo el oro, djoyas y qualunke otro objeto de valor topandosse en possession del partiente, deven ser remettidos a la Commission Communala, la quala enregistrara estos objetos por ser remettidos a la Communita.

6) Antes de la partencia, se deve remetter las yaves de la grouta, en el cavso aude non se topan en poder del messengiouhos, a la Communita.

7) Mientres el segiorno al Baron Hirsch como mientres el embarcamiento por la partencia, se deve guadrar el orden y suivir las recommandaciones de la Politofilaki y de los miembros de la Commission preposados a este effeto.

8) Se recommenda de ayoudar y de [illegible] mientres el embarcamiento como tambien mientres el viaje, a los hazinos, avidados, mujeres y criaturas.

9) Por el approvisionnamiento en comanias mientres el viaje, [illegible] la Communita Djudia de Thessaloniki [illegible] se topan las comanias [illegible] para todo el viaje.

10) Se recommenda de respectar, [illegible] el viaje, los ordenes del sur- [illegible] cargado de assegurar el orden y la [illegible] esparticion de las comanias.

Thessaloniki, el 6 Avril 1943
El Presidente de la Communita Djudia y
Gran-Rabbino de Thessaloniki
Dr. Savy Koretz

"הוראות ליהודים המהגרים משלוניקי" מ־6 באפריל 1943 חתומות ע"י ד"ר צבי קורץ "נשיא הקהילה היהודית והרב הראשי של שלוניקי", וביניהן: לקחת שמיכות ולבנים חמים וחזקים, ומזון הנשמר יפה; יש להחליף הדראכמות ב"זלוטים", את הזהב והתכשיטים יש למסור לועדה מיוחדת של ועד הקהילה; יש להישמע להוראות המשטרה הפוליטית ולחברי הוועדה המיוחדים; כן מוצע לעזור במשך המסע לחולים, לקשישים, לנשים ולטף..

חברי הועדה כדי לכוון את פעולות הקהילה במצב שנוצר. ד״ר קורץ וחברי משרדו ויתרו על עצות הועדה [המרכזית]. הם ביצעו בצורה עוורת ללא ערעור או וויכוח או שינוי כל הפקודות של משרד הס.ס.״ [12].

ראש הממשלה, הקויסלינג לוגותטופולוס, ואחריו ראליס, עשו את עצמם כאילו אינם יודעים דבר מהנעשה. בעיתונות היוונית פרסמו ויצליצני ומרטן מודעות שאסור להם ליוונים לקבל לשמירה, או לפיקדון, רכוש היהודים. מפתחות החנויות נלקחו ע״י הגרמנים שבזזו כל אשר בהן. כן אסרו על הסתדרויות ואגודות של יוונים לקבל חברים יהודים ובכלל לטפל בענייני היהודים.

לדרישת ממשלת איטליה נחשבו בתור נתינות איטלקיות גם כל הנשים (ובניהן) שלפני נישואיהן היו נתינות איטליה, אם נתגרשו בינתיים, או אם בדעתן להתגרש. עשרים יהודים גירשו את נשותיהן למראית עין והן ניצולו ע״י כך. האיטלקים אף הצליחו להציל כמה מבעליהן של נתינות איטלקיות שהם עצמם היו נתיני יוון.

ד״ר קורץ מוציא לפועל פקודות הגרמנים

ד״ר קורץ, כ״ראש הקהילה״ מטעם הגרמנים העביר לידיעת הציבור היהודי את הפקודות של הגרמנים והוסיף נופך משלו: ״אנו מבקשים את בני עדתנו לציית ללא דיחוי ובקפדנות לפקודה זו״ [13].

ד״ר קורץ ביצע, לאסון היהודים, בדייקנות ובמהירות הבזק את פקודות הנאצים. הוא גייס את כל פקידי הבנקים היהודים ואת כל מנהלי החשבונות כדי להכין ולמסור לנאצים, לפי דרישתם, את רשימת כל היהודים השלוניקאים, גילם וכתובותיהם. הוא העביד את מאות ״המתנדבים״ עד שש־עשרה שעות ביום כדי למהר ולספק רצון הצוררים. הנה מה שמחברי הספר ״שואת יהודי יוון״ כתבו עליו:

״ד״ר קורץ היה מדרבן את חבר עובדיו ומפקח בעצמו על המלאכה. הוא צעק והתרגז, התרשלות קטנה ביותר היתה מעבירה אותו על דעתו. הוא נמצא בכל מקום וידו היתה בכל, שהרי צריך היה להשביע את רצון הגרמנים: לבצע את הנדרש ללא דופי, להוכיח דייקנות, לעולם לא להסס ולא לדחות.

אדם קטן זה היה עקשן ולא קיבל עצה משום איש, הוא פעל על דעת עצמו מעשה רודן, כשכל הזמן דברי איום בפיו. הוא היה איש נוקשה, נוטר איבה, קפדן, לא סבל דעה מתנגדת, דחה כל הצעה, היה מצווה וחסל! הכל היו חייבים לציית לו, אי־אפשר היה להתקרב אליו. ודאי, הוא היה בעל השכלה רחבה, אך קומתו הרוחנית הייתה נמוכה. לא היה לו טאקט, לא עין חדה, לא אינטואיציה, לא הבנה פסיכולוגית כלשהי, לא ידע להשפיע השפעה טבעית, דרך אהדה ושכנוע. הוא היה פועל לפי דחיפתם וכפייתם של הנאצים, שלעיתים היו מתעללים בו ומשפילים אותו עד דכא. אולם הוא היה רושם את הפקודות, מחמירן ומקפיד הקפדה מרגיזה ומבחילה על כל תג ותג בביצוען. ההייתה זאת התרפסות תוך כוונה לרכוש לעצמו את אהדת הגרמנים? או שמא הייתה זאת מדיניות מחושבת, שנועדה לשכנע את הגרמנים, שהיהודים הם אנשי סדר, אוהבי משמעת ונאמנים, וקיווה בתמימות לעקור על־ידי כך את שנאתם? הייתכן, שהוא אשר חי שנים כה רבות על אדמת גרמניה, לא הכיר דיו את נשמותיהם המפותלות והאכ־זריות של הגרמנים ועשה משגה גדול כזה? תהיה התשובה אשר תהיה, האמת היא, שפעילותו הקדחתנית בשעות ההכנה להשמדה הייתה הרת אסון וגרמה להחשת הביצוע המלא של תוכנית הנאצים לגבי יהדות סאלוניקי. לולא הלהיטות שלו, לולא עיוורונם — ונאמר את האמת — לולא שפלותם של הסובבים אותו, לא הייתה מן הסתם ועדת האס־דה מסוגלת לבצע את מזימתה במהירות כזאת ובהצלחה כזאת. מספר לא קטן היה יכול להימלט... קורץ עזר, איפוא, כפי יכולתו ל׳וועדה׳, הוא היה חוזר ומשנן, כי הוא זקוק לעבודה ולא לרעיונות־ולעצות. מחשבה אחת קיננה במוחו: איך למלא ׳בדייקנות׳ את פקודות אדוניו האכזריים״ (עמ׳ 72־73).

מצווה לציין כאן שהגרמנים פנו לפני כן אל העיריה וביקשו ממנה את רשימת כל היהודים. ובניגוד לד״ר קורץ ענו הפקידים היוונים שעבודה כזאת דורשת לפחות שלושה חדשים, וד״ר

קורץ לתמהון היוונים, ובניגוד אף לצפייתם של הנאצים עצמם, מסר את הרשימה תוך מאה שעות. יווני נוצרי, פ׳ידון קונדופולוס, שברח משלוניקי ב־18 ביולי 1943 לקהיר כתב משם ב־15 בספטמבר 1943 כי ״[מסירת] רשימת כל התושבים היהודים [ל־ SD] היתה שגיאתם החמורה ביותר של יהודי סלוניקי. היא היתה יסוד כל האסונות שניתכו עליהם אחרי זה״ [14]. ״בראש כל הארגון המסובך״ העיד יקואל ״עמד הד״ר קורץ אשר עסק מהבוקר עד השעות המאוחרות בלילה, בפרטים הקטנים ביותר, כשהוא מזניח את הבעיה הגדולה: גורל יהדות שאלוניקי״ [15].

בו בזמן שבמשרדי הקהילה עבדו במהירות קדחתנית לרשום כל איש ואיש, נתן ד״ר קורץ פקודה לכמה וכמה חייטים ותופרות להכין את הטלאים הצהובים עם מספרם הסדורי. ״קורץ בעצמו האיץ בהן ללא הרף״. כל יהודי היה מחוייב לענוד שני טלאים: אחד על אדרתו ואחד על מקטרונו (ז׳קט החליפה), לא רק ברחוב כי אם גם בבית. ב־25 בפברואר 1943 כבר יצאו היהודים לרחובות עם הטלאי הצהוב.

על אף אדישות הציבור היווני בכללו היו יוונים בודדים שהתייחסו בחמלה ליהודים ועזרו להם. כמה מהכמרים ביקשו מצאן מרעיתם שלא לנגוע לרעה ביהודים, ורבים מהמורים ביקשו מתלמידיהם שלא להפריע ליהודים.

הגיטאות

לפי הפקודה המקורית היו היהודים חייבים להתרכז בגיטאות ב־25 במארס. אולם הואיל וד״ר קורץ ועוזריו הצליחו לגמור את ההכנות במהירות יוצאת מן הכלל, נצטוו היהודים להקדים התאריך ולהתרכז במקומות הריכוז עוד בסוף פברואר 1943. הגרמנים תחמו חמישה מקומות ריכוז או גיטאות: א) בשכונת בארון הירש על יד תחנת הרכבת; ב) בשכונת אייא פאראסקייבי; ג) בשכונת ריז׳י וארדאר; ד) בשכונת ה״קאמפאנייאס״ ברחוב המקביל לשדרות המלך גיאורגוס, שדרות המלכה סופייה, רחוב 25 במארס עד הרחוב אווזונוס, ובתוכו גם הפרבר קאלאמאריה; ה) בסוף רחוב איגנאטיאה ע״י רחוב סינגרו עד הווארדאר.

בכדי להוציא מלב היהודים כל חשד, אמרו להם הגרמנים שהגיטאות האלו יהיו כמין רפובליקה יהודית. הם אף הקימו משמר של 250 שוטרים יהודים שקראו לו ״פולוטו פ׳ילאקי״. שוטרים יהודים אלו נשאו על זרועם סרט צהוב, והיו מלווים את היהודים שהיו מחוייבים לצאת מהגיטו. הודות לערמה הזאת לא חשדו רוב תושבי הגיטאות שבעוד ימים לא מרובים יובלו למוות הם ו״שוטריהם״. רק מעטים הבינו מה עתיד להתרחש וכי רעה נגד פניהם, והשתדלו לברוח מהגיטו, בפרט לאתונה. אולם כפי שכתבו מחברי ספר ״שואת יהודי יוון״, ״קורץ הטיף לצייתנות, למשמעת ולהרגעה. הוא אמר שרק עמדה כזאת עשויה להבטיח יחס סלחני מצד הגרמנים. כל עמדה אחרת עלולה לגרור משנה אכזריות ומעשי תגמול״. אין להתפלא איפוא — אחרי שיתוף הפעולה המזורז שלו בנוגע להגשת הרשימות וביצוע פקודת הנאצים — על שד״ר קורץ פרסם, ב־5 במארס 1943, עשרה ימים לפני המשלוח הראשון, את ההודעה הבאה:

״אנו קוראים לאחינו בני ישראל לשמור על שקט, על קור רוח ולא להיגרר לבהלה, לא לתת אמון בשמועות מדאיגות, שאין להן יסוד. כל אחד חייב להמשיך בשלווה בעסקיו ולהשליך את יהבו על ראשי הקהילה״.

״הבטחות מגבוה״, כתבו מולכו ונחמה, ״באו להרדים כל פחד וחשד. ועדת האס־דה הייתה מעבירה בערמומיות שפע של תעתועים כאלה לרב הראשי והלה היה חוזר עליהם בצייתנות ובאדיבות עם תוספת פירוש משלו: תיווסד קהילה אוטונומית, מדינה זעירה עם משטרה משלה, עם לשכת מסחר, לשכת עבודה ועיריה משלה. כל הלא־יהודים היושבים בתחום הגיטו יצטוו לעזוב את המקום ויעברו לבתים שהיהודים נטשו אותם. החנויות, בתי־המלאכה, המשרדים של היהודים יועברו כולם לפנים העיר הקטנה, שמעתה תהיה כולה שלהם. ד״ר קורץ וועד הקהילה דנו ארוכות על ארגון ה׳רפובליקה׳ האוטונומית הזאת. הוגדרו בדיוק יסודותיה ופרטי המינהל שלה״ (שם, עמ׳ 70).

מהקול־הקורא הזה של ד״ר קורץ, המבטיח שאין יסוד לשמועות מדאיגות, ומתעתועי ההערמה של ה־ SD אפשר להסיק שלאנשים מסויימים היה ידוע שהיהודים יובלו למוות, וצריכים היו להשקיטם, לרמותם. הייתכן שד״ר קורץ לא ידע דבר ולא שמע את השמועות האלו?

בינתיים הקיפו הגרמנים את הגיטו של שכונת בארון הירש בגדר של קרשים גבוהים ובחוטי ברזל דוקרניים ובה רק שני שערים; בפינות העמידו עמדות של מקלעים וזרקורים. ליהודים נאסרה היציאה, וללא יהודים — הכניסה.

בעת ובעונה שהיהודים רוכזו ונלכדו בגיטאות, ביקשו הגרמנים מד״ר קורץ לטפל בכל הנכסים היהודיים ולהגיש את רשימתם לגרמנים: נכסי דניידי, חשבונות בבנקים וכו׳ ולהעביר כל החשבונות של כל היהודים לחשבון כולל מיוחד של הקהילה היהודית. באופן זה, כהרף עין, רוששו כל היהודים לגמרי.

הואיל והגרמנים חששו שמי שהוא ישתדל להציל כמה יהודים או להפריע לביצוע המשלוחים, ביקשו ממועצת הקהילה למסור להם רשימה של 104 נכבדים שיהיו בני ערובה. הרשימה נמסרה, והנכבדים לא איחרו להתייצב לפני הצורר ברונר. ד״ר קורץ אמר להם: ״האס־דה רצתה להחזיקכם במאסר, מפני שאתם נחשבים כבני ערובה. אולם אני אישית ערבתי בכם והבטחתי שתתייצבו מיד אם תיקראו לכך. אתם ערבים בחייכם למשמעת, בעד כל הפרת משמעת, כל אי־ציות מצד מישהו משלנו — תשלמו בחייכם״! (עמ׳ 74).

עם כל הרצון הטוב קשה להבין את הרב הראשי־״נשיא הקהילה״ ואת הערובה שנתן. כל אחד מהקוראים, אפילו המתון ביותר, יסכים עימי שבמצב כזה מחוייבים היו ד״ר קורץ וסיעתו למסור עצמם לפושעים ולא למסור 104 נכבדים, כי היתה קיימת האפשרות הגדולה שיותר מיהודי אחד יפר את המשמעת וישים את בני הערובה בסכנה. לו הגרמנים עצמם היו בוררים בני ערובה, החרשתי, אבל למסור יהודים להורג, על זה נאמר ״ייהרג ולא יעבור״. באופן זה ד״ר קורץ וסיעתו עזרו במו ידיהם לחתום ולסגור כל שערי הצלה אף לבודדים.

מלשינים ומוסרים

כמו בכל הקהילות הגדולות באירופה, גם בשלוניקי נמצאו, לצערנו, מלשינים ומוסרים בין היהודים. אף כי מספרם היה קטן באורח יחסי, הם היו סיבה למותם של הרבה יהודים. והרי שמותיהם: א) ויטאל חסון, בן 25, בנו של חייט. תפקידו היה לבלוש אחרי יהודים נחבאים ול־מוסרם ל־ SD, וכן לגלות את המקומות בהם הסתירו העשירים את רכושם וכספם, לשדוד אותם ולתת השלל לגרמנים (או להחזיקם לעצמו). הוא היה נשוי אך היתה לו גם פילגש, ותוך כדי ״פעילותו״ אנס כמה נשים. ב) ז׳אק אלבאלה, הנזכר לעיל. ג) ליאון ציון המכונה טופוז. איש בעל כוח גופני רב מאוד, שהיה שובר במו ידיו עצמות קרבנותיו. ד) אדגאר קונייו, בעל בית מסחר לרפואות. ה) דארייו חאדאיו. ה) ג׳אקו אבוהב. ו) דינו חסון. ז) ג׳אקו קאזיס. כן היו מספר משתפי פעולה יהודים ממרכז אירופה: בלומנפלד, אברהם אמסטר, קאפל, ועוד. היהודים האלו היו מוסרים את אחיהם לידי ויצליצני, ברונר וחבריו, והיו מענים את הקרבנות עד שיגידו את המקום בו הסתירו כסף, זהב וחפצי אמנות; חלק ניתן לקצינים הגרמנים הבכירים וחלק למוסרים עצמם.

חיי היהודים בגיטאות

החיים בגיטו היו נוראים. לא היו כל תנאים היגיינים וסניטאריים. בחדר של 16 מטרים מרובעים רוכזו עד 30 איש יחד, ואלה היו מן המאושרים שזכו לקורת גג כזאת (סיפרו לי אנשי אמת שרבים מאלה שנמצאו בגיטו התאוו להישלח — לפי גירסת קורץ לקראקא — בלי דיחוי). רבים חלו, אולם הגרמנים לא הרשו אפילו לצלב האדום הבין־לאומי להחיש עזרה. רעב כבד שרר שם, וחברת ״מתנות לאביונים״ השתדלה לעזור כמיטב יכולתה.

כיוון שהגרמנים היו לוקחים את הרווקים לעבודות כפייה, רבו הנישואים, כדי להיפטר מהיציאה למחנות הפרך. בגיטו שבשכונת הירש הגיעו נישואים אלה לפעמים עד מאה ביום. אחרי שהבחורים האלו סבלו עינויים קשים בעבודות הכפיה ביולי—אוקטובר של שנת 1942, וראו בעיניהם כמה מהם מתו יום יום, חשבו שבהיותם נשואים יוטב מצבם, ולפחות לא יילקחו שוב לעבודות הפרך; ואולי היתה בכך יד הרבנים שזכרו זמן גירוש ספרד (גם באותו אסון המליצו הרבנים להרבות בנישואים להגן ע״י כך על בנות ישראל). ברם הנישואים בגיטו היו לבסוף לאסון לכמה וכמה עלמות שנשארו מעוברות מבעליהן והגרמנים השליכון בשל כך לתאי הגאז (בין הכלות המעוברות האלה שנישאו בגיטו ״בארון הירש״ היתה גם אחותי, הי״ד). בכל אופן החתונות הרבות בגיטו והשמחה העגומה שנלוותה אליהן השכיחו לשעה קלה את הצרות ואת העתיד הקודר.

כשהודיעו ליושבי הגיטאות כי יישלחו לפולין, ניחמו זה את זה בכך כי בקראקא בוודאי תדאג להם הקהילה היהודית שם... ר׳ חיים חביב הזמין אז את העם לתפילת סליחות בבית הכנסת של שכונת בארון הירש לבקש מה׳ שיבטל הגזירות הרעות. ברם — גזר הדין כבר נחתם.

ואשר יגרתי יבא לי

כשנודע ליהודים ששלוש מאות קרונות הגיעו לתחנת הרכבת הבינו וידעו סוף סוף בוודאות שהם עומדים להישלח לגלות. ד״ר קורץ הציע לעוזריו לפנות לד״ר מרטן ולהציע לו למסור לגרמנים מחצית רכוש היהודים, נכסים דניידי ונכסי דלא ניידי — לפדיון נפשם. מרטין התייעץ עם הצורר וצליצני, הם טילגרפו לברלין ומשם ענו בשלילה, בטענה שארגונים יוונים משלוניקי ביקשו מגרמניה שהיהודים יגורשו. יש לשער כי תשובת מרטן היתה בדויה. קרוב לאמת שלא באו במגע עם ברלין על זה. הלא אם יהודים יושמדו, הגרמנים ינחלו, בכל אופן, את הכל, ולמה להם לקבל רק חצי רכושם? אייכמן ומרעיו היו מעוניינים במטבע זר (דולרים) ובטראק־טורים, דברים שיהודי שלוניקי לא יכלו לתת להם.

נחמה ומולכו כותבים כי דבריו של מרטן על דרישת ארגוני היוונים היא ״עלילה איומה״. לדעתי אמתלת מרטן לד״ר קורץ שהיוונים ביקשו גירוש היהודים איננה רחוקה כל כך מן האמת. לפי ה״איורואליטיקון ב׳ימה״ [16] יעץ המושל היווני של שלוניקי סימונידיס, לראש הממשלה לוגותטופולוס לתמוך בפעולת שילוח היהודים בכדי לפתור סופית את בעיית הפליטים היוונים ממאקידוניה ותראקיה ולתת להם את בתי היהודים וחנויותיהם, ולגותטופולוס נשמע לו. וכן גם נראה ממולכו ונחמה שכתבו בבירור: ״הוא (לוגותטופולוס) אפילו ראה בעין יפה את השילוחים, שעשויים היו לפנות מקום בסאלוניקי לאיכסון הפליטים מתראקייה, שהיו נמלטים מפני אכזריות הבולגארים. ואת המחשבה הצינית הזאת הוא גילה אף במפורש לאישיות מדינית רמה, ואיש זה הוכה בתדהמה למשמע אוזניו ולא היסס להביע בפניו את זעמו״ (עמ׳ 103).

בכל אופן, האופורטוניזם של היוונים מצד אחד, שיתוף הפעולה של ד״ר קורץ מצד שני, ועל הכל — התכנית הנאצית השטנית השיטתית שהוצאה לפועל בתשוקה גדולה ע״י ויצליצני ומרטן, גרמו לכיליון הכללי של יהודי שלוניקי.

ב־14 במארס קיבל ד״ר קורץ פקודה מצד ה־ SD להודיע מעל במת בית הכנסת לתושבי הגיטו של שכונת בארון הירש, על שילוחם למחרת היום לקראקא. והנה מה שאמר ד״ר קורץ בנאומו: ״הקהילה הגדולה בקראקא תדאג לכם [17]. כל אחד מכם ימצא תעסוקה לפי טעמו, כישרונו, ידיעותיו ונסיונו בחיים״... נקל לתאר את גודל היאוש של הנוכחים שפרצו בבכי מר. כדי לרמות את קרבנותיהם ״החליפו״ הגרמנים את הדראכמות של ה״נוסעים״ ונתנו תמורתם, לכל ראש משפחה, צ׳קים צהובים של 600 זלוטי (בערך 33 זלוטי בעד אלף דראכמות), וכתוב עליהם בגרמנית: ״היהודי הנוגע בדבר הפקיד בבנק כך וכך דראכמות״ [18]. נאסר עליהם לקחת עימהם זהב או תכשיטים. כל משפחה לקחה עמה משא עד 20 קילו לנפש. אסור היה לקחת מזוודות, הכל נארז בתוך שק. ויצליצני טילפן לאייכמן לברלין, ושאל אם לקחת גם החולים בטיפוס ונענה שיש לכלול את כולם בלי שום יוצא מן הכלל [19]. הקונפידיראציה היוונית של נכי המלחמה ביקשה להוציא מן המשלוח את הנכים, אולם הגרמנים השיבו שאל להם להתערב בענייני היהודים. כך חוסלה השכונה הזאת, וכל תושביה נסעו ולא חזרו עוד. בו ביום פינו הגרמנים את היהודים שהיו בגיטו של שכונת אייא פאראסקייבי. להם ניתנה רק ארכה של עשרים דקות. ב־16 במארס פינו היהודים שהיו דרים בשכונת ״לה סטאסיון ג׳יקה״ (התחנה הקטנה), וכולם הועברו לשכונת בארון הירש הפנויה. ב־17 במארס יצא המשלוח השני ושכונת הירש נתמלאה שוב ביהודים שהובאו משכונת ריז׳י וארדאר והסביבה. הגרמנים השקיטו את ד״ר קורץ ואמרו לו שהיהודים הדרים בשכונות האלו חשודים בקומוניזם ולכן הם נשלחים לפולין, ומתוך דבריהם נשמע כאילו לא ייגעו לרעה ביהודים ה״הגונים״ במרכז העיר. כמובן שגם זה היה שקר וכזב.

אנחנו מתארים לעצמנו את גודל האסון: חולים, ילדים, זקנים, נשים הרות נשים שזה עתה ילדו, עוברים בסך ברחובות, בוכים ומקוננים כבלוויית מתים; את הנכים והחולים קשה הובילו בעגלות. שוטרי הגיסטאפו היכו וגידפו את אלה שלא מיהרו ללכת. הבחורים עזרו לחלשים. כל ההמון הזה אנשים נשים וטף, חולים ובריאים, נהדפו באכזריות, שבעים עד שמונים במספר, עם מטענים, לתוך קרונות משא מטונפים שבקושי היו יכולים להכיל ארבעים איש; נכי המלחמה

גירוש יהודי מקידוניה, תש״ג.

"El transfer" de los jidios de la Makedonia, 1943.

שבאו עם עגלותיהם הקטנות נזרקו לתוך הקרונות ועגלותיהם נלקחו מהם; וכל כולם — צפופים צנופים ומצופפים יחד "איספאלדה קון איספאלדה", גב לגב, כפי שהעיד סאם אנג'יל באזני המחבר. היוונים ראו את כל זאת ולא נקפו אצבע. אדרבא רבים מהם חיכו לשעת הכושר הזאת כדי לשדוד את רכוש היהודים ולתפוס את בתיהם. הקצינים האיטלקים, אף כי מאסו בפעולות בני בריתם הגרמנים נגד היהודים, לא יכלו לעזור.

הקרונות ננעלו בשלשלאות של ברזל, אחרי שהגרמנים הניחו בתוכם שני פחים: אחד למים ואחד לצרכים. הרכבות יצאו משלוניקי, עברו דרך גייבגילי, בלגראד, וינה ומשם — למחנות המוות. הנסיעה ארכה משמונה עד אחד עשר ימים עד בואם לאושוויץ. במשלוחים אחדים פתחו, בכל יום או בכל שלושה ימים, את דלתות הקרונות כדי לשים מים בפחים ולפנות את הפסולת והצואה. רבים מתו בדרך, ולחמישה עשר מהם נטרפה דעתם עליהם, עוד בטרם הגיעו למחנות.

"מכור! בוגדן!"

אחרי שאלפי יהודים נשלחו כביכול לקראקא, לא יכלו עוד היהודים לסבול את קורץ. הנה פה מה שמחברי "שואת יהודי יוון" כתבו על כך:

"זו אחר זו הוקפו השכונות היהודיות ותושביהן הועברו למחנה־הירש ומשם לקרונות. הכל התקדם בקצב מזורז עד שהיהודים, שעד כה נתנו כל אמונם בראשי הקהילה, פגה סבלנותם. אנשים הפגינו מורת־רוח ובשכונות היהודיות גברה התסיסה. התנהלו ויכוחים על התנהגותו ועמידתו של קורץ והבריות גינוהו בפה מלא. הטיחו על קורץ את האשמה, שהקל על הגרמנים את הנהגת חוקי הגזע וביצועם. האשימוהו בצייתנות יתרה שלא הייתה במקומה, בהתרפסות ובפתיות שגילה במגעו עם האס־דה, בחוסר כל אומץ־לב, בחוסר עין חדה ותפיסה מהירה. הוא לא הבין דבר מכוונת הגרמ־נים. באיוולתו האמין לכל תרמית ולכל תעתוע משלהם, שהעבירים לצאן מרעיתו בתו־ספת הגזמה מצידו. הוא לא הבחין דבר במתרחש ולא ראה את הנולד. במקום לעודד לבריחה, מנע אותה ע"י הטפותיו האופטימיות על אודות תוכניות הנאצים לגבי היהודים, והרי הוא שחייב היה להזעיק את העם" (עמ' 81).

משלחת של יהודים שבאה אליו ביקשה לדעת ממנו מה יעשה כדי שהגרמנים לא ימשיכו במשלוחים. הוא הבטיח שישיב להם באותו יום בבית הכנסת של יוצאי מונאסטיר, שנתמלא עד גדותיו. שם אמר להם "שאין מוצא אלא לצאת לגלות", שהעשירים יעזרו לעניים להתלבש

מכף רגל ועד ראש "כדי לקיים את שמה הטוב של סאלוניקי בין היהודים האחרים, אשר יקבלו את עדתם". בשמעם את הדברים האלה התפרצו חלק מהמשתתפים, קיללו אותו וקראו לו "מכור! בוגד!" ואף רצו לעשות בו שפטים בו במקום לולא השוטרים היהודים שהגנו עליו והגניבו אותו החוצה דרך דלת צדדית. היאוש הגיע עד כדי כך שהתנכלו להמיתו, אולם לא נמצא בין הבחורים איש אמיץ לב לבצע את הדבר הלכה למעשה.

כמו שראינו לעיל מינה מרטן את ד"ר קורץ על ההוצאה לפועל של חוקי הגזע גם ביתר הקהילות של אזור שלוניקי־איגי, כלומר הקהילות של מאקידוניה ותראקיה. ואכן ד"ר קורץ שלח לקהילות אלו שלוחים או פקודות להישמע לגרמנים.

ד"ר ליאון קואינקה וחטיפתו

משפחת ד"ר קואינקה היתה אחת מהמשפחות הנכבדות והעתיקות של הקהילה. היא היתה שייכת לק"ק מאייור. לפני שריפת תרע"ז היה להם בית מדרש נהדר, לא רחוק מהמקום הידוע בשם "בולמאלי ג'אמי". (אני הייתי הולך בכל יום שישי לבדוק את פרשת השבוע בספר התורה, כמנהג אז, ומר אבי היה "חכם הבית"). הם היו "קולונייאליסטים", כלומר סוחרים בתבואה, סוכר, קפה וכדומה, בסיטונות. ד"ר קואינקה עצמו היה רופא למחלות אוזן, אף וגרון. כיוון שלמד בווינה וקיבל דיפלומה בלוזאן ידע גם גרמנית. הוא היה אז רופא מטעם הצלב האדום הבינלאומי ואהוב מאוד על גדולי האיטלקים, לכן לא הוטלו עליו חוקי הגזע. למרות זאת, ואף על פי שעמד בקשר טלפוני מתמיד עם מגיניו וכמעט לא יצא מפתח ביתו, הצליחו אנשי ה־SD לחטוף אותו ואת אשתו (בין החוטפים היה ויצליצני עצמו והפקודה לכך ניתנה ע"י מרטן), ושילחו אותו לאושוויץ.

כדי לחפות על החטיפה שלח מרטן "מחאה" למועצת הקהילה אשר בה התרעם על כי ד"ר קואינקה "ברח" בלילה שבין ה־18 ל־19 במארס, ובכדי למנוע בעתיד "בריחות" כאלו ציווה לקחת 25 יהודים כבני ערובה. באותו זמן נאסר על יהודים לצאת מהגיטו לפני השעה 10 ואחרי השעה 16.

לדרישת אירגון טוט, ובהסכמת איכמן, הוציאו אז מן הגיטאות כאלפיים יהודים, רובם בחורים, לעבודת כפייה. ד"ר קורץ ביקש מה־SD לקחת 15 אלף (כדי להצילם, ולו לזמן מה מהשילוח) — ולא שמעו לו. גם בהזדמנות הזאת העבידו אותם עבודת פרך בתנאים נוראים. רבים שלא יכלו לעבוד בזריזות הומתו, ואלה שניסו להימלט — נורו.

המצבה על קבר ששת הקרבנות הראשונים שנרצחו ע"י הגרמנים בשנת תש"ג.

La tomba de los sech primos Jidios massacrados por los Allemanes en 1943.

אף כי הרבה יהודים מאתונה (כולל יהודים שנמלטו לשם משלוניקי) ברחו להרים או התחבאו בעיר עצמה, הצליחו הגרמנים, תחת פקודת שר הצבא יירגן שטרופ׳, ״כובש גיטו ווארשא״, לתפוש 800 יהודים נתיני יוון ואיטליה, שנשלחו לאושוויץ והושמדו שם. 155 יהודים נתיני ספרד, ביניהם יוסף נחמה ואשתו, שנשלחו לברגן־בלזן נותרו בחיים.

בריחות, התנגדות, המתות

לוויטאל חסון המוסר ניתן לברוח עם אשתו, פילגשו, אחותו וגיסו וכמה מחבריו, בסך הכל ט״ו נפש בערך; הוא אשתו ופילגשו עברו לאלבאניה והאחרים — לאתונה. האיטלקים נתנו להם דרכונים, תמורת השירותים שעשה להם (הוא הוציא מהגיטו כמה יהודים שהאיטלקים רצו להציל).

סוף סוף התחילו גם כמה יהודי שלוניקי להבין מה צפוי להם. רבים השתדלו להימלט לאתונה. הוקם בית מלאכה לזיוף תעודות זיהוי, והבורחים היו משלמים מ־35 עד 40 לירות שטרלינג זהב למורי דרך שעזרו לבורחים. המבריחים היו בדרך כלל ספנים, עגלונים ועובדים ברכבת. היו מקרים שהמבריחים עצמם הלשינו על ״לקוחותיהם״ אחרי שקיבלו שכרם. אחד מאלו הלשין על שלושה צעירים יהודים שניסו להימלט. הם נתפסו ונורו למוות בגיטו של מחנה־הירש לעיני מאות יהודים.

בין הבורחים שנתפסו בהזדמנויות שונות ונורו היו: אימו אטיאס; תורי (יהושע) קואינקה, בן עשרים; מוריס עמנואל אירירה, בן עשרים ושלוש; נסים כהן, בן ארבעים, ובנו; יצחק דאריו אפ׳ייאס, בן עשרים ושלוש; אלברטו יוסף ז׳ בנסטי בן שישים ושלוש.

משה עמנואל ארירה, אחד משׁשת הקרבנות הראשונים שנרצחו ע״י הגרמנים בתש״ג (תצלום מתרצ״ג, מוקדש לסבתו).

Maurice Emmanuel Errera, massacrado por los Alemanes en 1943.

היה מקרה שתפסו צעיר יהודי, בנו של נסים שלמה קמחי, שניסה לברוח מהגיטו. האב האומלל, נסים, בן 65, התחנן וביקש מהצוררים הגרמנים שימיתו אותו תחת בנו, וכן נעשה. הבן עצמו נשלח בסופו של דבר לאושוויץ, ולא חזר.

הקהילה השלוניקאית הקימה אחרי המלחמה מצבה לקרבנות אלה עם כתובת בעברית וביוונית לזכר עולם כדלהלן.

כאן נחים

שישה מראשוני הקרבנות
שנרצחו על ידי הנאצים
בנוכחות משפחותיהם בשנת 5703
1943. על פשע היותם יהודים. ינעמו
להם רגבי עפר שלוניקי בה
נולדו
תנצב״ה

אברהם יוסף ז׳ ביניסטי 1880—1943	נסים שלמה קמחי 1878—1943	יהושע קואינקאס 1923—1943
יצחק דאריו אפיאס 1920—1943	משה ע׳ אירירה 1920—1943	נסים כהן 1903—1943

יהודים אחרים שנהרגו או הומתו אז, היו:

רוברט מטראני, סטודנט לרפואה, לוחם במחתרת בשם הבדוי היפוקראטיס. הוא ארגן את המחלקה הראשונה לרפואה בהתקוממות המחתרת היוונית. נפל בקרב בזמן שטיפל בפצועים, ב־5 בינואר 1944 [20].

יצחק אברהם חסיד משלוניקי, נהרג בסיקי־בולו ב־27 במארס 1944, כנראה בזמן פעילותו במחתרת.

אברהם חיים פריזי, בן עשרים, יליד חאלקיס, נהרג בשלוניקי ב־24 במאי 1944, על כי הצטרף למחתרת. הוא היה המזכיר של הגדוד הי״ג של ההתקוממות.

סיום האקציה

לדרישת יהודי אתונה בא לשלוניקי הקויסלינג ראליס, ראש הממשלה. ד״ר קורץ, בנוכחות המטרופוליט, ביקש ממנו להמליץ בפני ה־SD בעד היהודים הנשארים, שלא יישלחו לפולין אלא יוגלו, במקום זה, לאחד האיים היווניים. ראליס העביר את הבקשה לגרמנים, שבמקום להיענות

לה, הטילו עונש על קורץ על כי העז פניו לפנות לראליס ישירות. הוא הורד ממעמדו ושמו במקומו את אלבאלה בתור "נשיא הקהילה", ואת ר' חיים חביב בתור רב ראשי. על ד"ר קורץ הוטל בהתחלה מעצר בית ואח"כ העבירוהו למחנה בארון הירש, אולם נתנו לו שם תנאים מיוחדים.

הואיל ורוב היהודים היו כבר מרוכזים בשכונות־הגיטו נקל היה לגרמנים לבצע את השילוחים מהר. מ־15 במארס עד 9 במאי בוצעו 16 שילוחים, בתאריכים הבאים: ב־15, 17, 19, 23, ו־27 במארס; ב־3, 5, 7, 10, 13, 16, 20, 22, ו־28 באפריל; והאחרונים ב־3 ו־9 במאי. בסך הכל שולחו אז 42,830 נפש.

אח"כ, ב־1 יוני 1943, נשלחו 820 איש, משמנה וסלתה של הקהילה: חברי מועצת הקהילה, פקידי הקהילה, מורים וכו'. הגרמנים רימו אותם ואמרו להם שיישלחו לטירייזינשטאט ולכן ביקשו מהם להחליף את הצ'קים של זלוטי שנמסרו להם קודם לכן — במארקים, אולם לאמיתו של דבר נשלחו ישר לתאי הגאזים של בירקנאו, (איש מציבור המורים הנשלחים לא ניצול).

ב־7 באוגוסט שולחו 1800 נוספים, רובם בחורים, שעד אז היו במחנות עבודות־הפרך של ארגון טוט, וכבר אז היו שלדי אדם; מתוך ה־1800, 1565 נשלחו ישר לתאי הגאז. המספר הכללי של הנשלחים למחנות ההשמדה היה 45,810 (כולל 2000 מערים ועיירות בסביבות שלוניקי).

ימים אחדים לפני צאתם מהעיר, הרגו הגרמנים שמונה יהודים (ארבעה אנשים וארבע נשים), שהיו במחנה פאבלו מילה. הם היו הקרבנות האחרונים בתוך העיר.

נסיונות של הצלה

שלושה עורכי דין יוונים ופרופסור ויזוסקידיס פנו אל המושל סימונידיס, בסוף פברואר 1943, וביקשו ממנו לפנות אל המפקדה העליונה הגרמנית ולבקש להפסיק את המשלוחים. סימונידיס, עשה זאת, כפי הנראה, למרות רצונו. כך או אחרת — הגרמנים לא נשמעו לו. ויזוסקידיס וחבריו פנו אז אל המטרופוליט גנאדייוס, שבשם הכנסיה היוונית ביקש מד"ר מרטן לעצור במשלוחים. מרטן ענה לו: "אמנם ציפיתי לפנייתך אך אין מה לעשות, כיוון שהפקודות מגבוה הן מדוייקות". כשנתקבלה התשובה הזאת, פנו 150 עורכי דין אל ראש הממשלה היוונית באתונה, בשם התרבות ההילינית, שישתדל להציל את היהודים הנותרים, או שלפחות שירכז אותם באחד מאיי יוון.

כשד"ר איזאק מאטאראסו ראה את הקרונות מוכנים למשלוח, סיכן את עצמו וטילפן בלשון־סתרים לאתונה. כמה מגדולי היהודים השלוניקאים שהיו שם, בלוויית כמה מיהודי יוון הישנה, הידועים כאמיצי לב, פנו למנהיגים הפוליטיים השונים, אל המטרופוליט ואף לראש הממשלה לוגותטופולוס, וביקשו מהם לדבר על לב הגרמנים להפסיק את המשלוחים, והציעו את הברירות הבאות: 1) שהיהודים יוגלו לאחד מאיי יוון כאסירים פוליטיים; או 2) שיישלחו רק הגברים הבריאים מ־18 עד 45 שנה, ולרכז את הנותרים: נשים זקנים וילדים, באיזה מקום ביוון; או 3) שיישלחו אלו מבן 11 עד 60 שנה; או 4) שלא יישלחו הילדים והילדות עד גיל עשר, והצלב האדום הבין לאומי, או אחרים, יטפלו בהם.

גדולי אתונה מכל השכבות ומכל המפלגות והזרמים בלי יוצא מן הכלל, וביניהם המטרופוליט דאמאסקינוס, הנודע לתהילה, פנו אל לוגותטופולוס וביקשו ממנו לדבר עם הממונים הגרמנים ולהושיע כל מה שאפשר. לוגותטופולוס טען שסימונידיס, מושל שלוניקי, לא הודיע לו כלל מהנעשה שם, ושיהודי שלוניקי לא דרשו עזרה מסימונידיס. כדי לצאת ידי חובה פנה בחצי־פה אל נציגי הגרמנים, כמובן בלי הצלחה. ברם נכבדי היוונים באתונה אילצו אותו לפנות שנית, לערער ולהשתדל להציל. לוגותטופולוס שלח איפוא, ב־23 במארס 1943, מכתב לשגריר גרמניה באתונה, וביקש ממנו להפסיק את "השמדת אלפי אנשים חפים מפשע". למחרת שלחו המטרופוליט דאמאסקינוס, ועוד נציגי 29 ארגונים יוונים, תזכיר ללוגותטופולוס אשר בו ביקשו אותו להגן על יהודי יוון, בתור אזרחים יוונים שמסרו עצמם למען ארצם. גם התזכיר הזה, כמו מחאות רבות אחרות לא הועיל במאומה. ראליס, שבא בינתיים במקום לוגותטופולוס כראש ממשלה מטעם הגרמנים, גם הוא לא עמד בפרץ. ראויות לשבח משפחות יווניות מועטות בשלוניקי, שילד מנאן, ומאות משפחות באתונה ובמקומות אחרים, שהחביאו יהודים למרות הסכנה הגדולה שריחפה עליהן.

איטליה — האויב שעזר

למוסיליני לא היתה אידיאולוגיה אנטישמית ולמעשה היה מעוניין בקיום האוכלוסיה היהודית. אמנם לא היה יכול להתנגד בפומבי לגרמנים, אולם יש אומרים שבחשאי נתן פקודות לנציגי איטליה ביוון להציל מספר יהודים ככל האפשר; וכן היה. האיטלקים הצילו מהגיטאות הרבה יהודים, שנמלטו לאחר מכן לאתונה. הם הצילו לא רק את נתיני איטליה כי אם גם, לעיתים קרובות, גם את בני משפחותיהם. הקונסול האיטלקי, גנרל קאסטרוסי, מסר תעודות אזרחות איטלקיות ל־550 יהודים, רובם נשים. על אף מחאות הגרמנים העבירו קצינים איטלקים מספר רב של נשים משלוניקי לאתונה בטענה שהן נשואות להם. (ובאיטליה עצמה, כמרים, נזירות ואמיצי לב אחרים הצילו גם כן חלק גדול מהאוכלוסיה היהודית). הם התנהגו בחסד וברחמים. ברוכים הם להשם.

עמדת טורקיה — אדישות עויינת

כשכבשו היוונים בשנת תרע״ב (1912) את שלוניקי, נשארו היהודים אסירי תודה לטורקיה ולא הסתירו זאת מהכובשים היוונים, וכמו שכבר כתבנו, סבלו היהודים קשה בשל כך. אולם טורקיה שכחה מהר את הנאמנות הזאת. לאסון יהודי שלוניקי (והיהודים נתיני טורקיה בצרפת) לא עשתה טורקיה דבר בזמן המלחמה להצלת היהודים בכלל, לא הרשתה לבורחים מיוון (ומרומניה) להישאר בארצה, ואף לא להצלת נתיניה. היא לא נתנה הכרה לאלפי יהודים שנולדו בה ופסלה אותם בגלל פרט זה או אחר שלא מילאו בחוק. בגלל התנכרות זו, הושמדו רוב הספר־דים ילידי טורקיה שישבו בצרפת. טורקיה, בתור מדינה ניטראלית, היתה יכולה להתערב אצל הגרמנים, לבקש חנינה או לדרוש שישלחו לארצה לפחות את הילדים והזקנים, להציל מה שאפשר, אך היא לא נקפה אצבע. זה נכון שגרמניה הפילה מוראה על כל שכניה ובכל העולם. אולם באותם החדשים שבהם עסקה בהגליה ובהשמדת היהודים היא התחילה כבר בנסיגה מצפון־אפריקה וסבלה תבוסה בסטאלינגראד. אפילו העיתונאי השלוניקאי סאם לוי, שהיה כל ימיו פ׳ילוטורקי, שאל: ״איך אפשר שהטורקים, שהצטיינו בעבר ביחסם הטוב לגבי היהודים, לא עזרו ולא עשו דבר להצילם?״ כל מה שטורקיה עשתה אז היה שהתירה לכמה נמלטים לעבור דרך ארצה, בדרכם למצרים או לארץ ישראל.

ספרד ונתיניה

היהודים בשלוניקי מסרו מאב לבן את תרבות ספרד: במשך 450 שנה המשיכו ודיברו בלאדינו ושרו שירים ורומאנסות משל משוררי ספרד (הגויים), עד בוא הכורת על הקהילה. המלך אלפונסו הי״ג נתן הכרה לכל היהודים של המזרח הקרוב והעניק נתינות ספרדית לכל מבקש. לא כן פ׳ראנקו. לא רק שלא ניסה להציל את יהודי יוון, אלא אף סירב בהתחלה לקבל בארצו את נתיניו, בטענה שהם קומוניסטים (נוטים לאנשי רפובליקה). בו בזמן שידוע היה, שהיהודים נתיני ספרד ביוון היו אדישים לפוליטיקה הפנימית של ספרד. זה נכון שפ׳ראנקו נתן הוראות למשטרה לעשות עצמם כמי שאינם רואים, וע״י כך הרשה למאות יהודים מצרפת לעבור אליה דרך הפירנאים, אולם פ׳ראנקו לא העז, גם הוא, לנקוט עמדה פומבית למען נתיניו היהודים.

בעוד פורטוגאל, שווייץ, ומדינות ניטראליות אחרות, הגנו על נתיניהן היהודים, שחיו בארצות הכבושות וקיבלו אותם בארצם, סירבה ספרד לקבל את נתיניה. לכן היהודים נתיני ספרד שהיו בשלוניקי, 367 במספר, וביניהם סגן הקונסול שלמה עזרתי, שולחו אף הם ב־23 באוגוסט לברגן־בלזן. במשלוח זה נכללו גם שבעים וארבעה יהודים נתינים יוונים, וביניהם כאלו ששיתפו פעולה עם הגרמנים, ואחרים — בגלל סיבות אחרות ושונות: ד״ר קורץ ומשפחתו, טופוז הארור, אלבאלה, אדגאר קונייו, מוסר יהודי בשם מאקס וכו׳. לאשרם של אנשי המשלוח הזה נכלל עימהם ד״ר ז׳אן אלאלוף, שדאג במסירות נפש לרפואת החולים במחנה הזה. בניגוד למשלוחים האחרים, נסעו האנשים האלו בתנאים יותר נוחים. לפני צאתם נאלצו נתיני ספרד למסור ל־SD במזומן 42,000 דולארים, 55,000 פראנקים שויצרים, מטבעות זהב ותכשיטים, וכן 24 מיליון דראכם. מנתיני ספרד מתו שניים מיתה טבעית: עלמה וזקן, ויתרם שוחררו מה־מחנה ב־7 בפברואר 1944, ונשלחו בשתי קבוצות לספרד. משם עברו למארוקו ומהמקום הזה עלו לארץ ישראל. כ־150 מהם התיישבו בארץ ואחרים חזרו ליוון[21].

עמדת אנגליה ובעלות הברית

המלכה ההולנדית וילהלמינה הציעה לצ׳רצ׳יל ממקום גלותה להסכים לדרישת הגרמנים לשלם כופר בעד יהודי הולנד ולהצילם ממוות. צ׳רצ׳יל התנגד לכך בטענה שהגרמנים ישתמשו בכסף הזה להגברת המאמץ המלחמתי נגד בעלות הברית, אף כי ידע היטב שכסף הפדיון הזה לא יוכל להכריע את הכף להפסד או לניצחון. הרי ידוע שהאנגלים סגרו את שערי ארץ ישראל בזמן המלחמה מסיבות של מדיניותם האימפריאליסטית במזרח התיכון, וללא קשר למאמץ המלחמתי. פייר ואן פאסן כתב בבירור: ״החלטת הקולוניאל אופיס לאסור את העליה לארץ ישראל... מטילה אמנם את האחריות להשמדת היהודים על גרמניה, אך עושה את אנגליה אחראית למניעת הצלתם״ [22]. רבים שואלים עד היום מדוע לא פוצצו אנגליה, ארצות הברית ורוסיה את מחנות המוות באושוויץ ובבירקנאו? למה לא פוצצו את הגשרים והמנהרות אשר דרכם היו עוב־רות הרכבות להשמדה? מדוע לא ניסו לעשות מה שהוא להפסקת ההשמדה השיטתית בפרט בשנים 1943—1944 כשהחלו הסובייטים בהתקפה הנגדית הגדולה? הזוועות האלו בוצעו ע״י הגרמנים בכל מקום בפני שגרירי ממשלות ניטראליות שידעו על כך. הם אף דרשו מדי פעם בפעם כופר בעד היהודים: דולארים, קרונות, טראקטורים וכדומה, כלומר, הדבר לא היה בגדר סוד, שעומדים להרוג ולהשמיד את יהודי אירופה כולה. השאלה היא, לו במקום היהודים, היו הגרמנים משמידים אנגלים או אמריקאים, האם היה ״העולם הנאור״ עומד אדיש לגורלם, כמו שעמד לגבי עם ישראל?

שמואל מרדכי צוגלבאום, עסקן ציבורי בפולין עוד לפני המלחמה, נשלח ע״י אנשי ה״בונד״ בארה״ב לפולין, לדעת בדיוק גורל אחיו. הוא כתב ב״פרוורטס״ של ניו יורק (סוף 1940, התחלת 1941) על זוועות הגרמנים אז. אח״כ, ב־1943, נסע בלוויית ידיד יהודי ללונדון, לדבר על לב האנגלים והאמריקאים לעשות למען אלה שעוד אפשר היה להציל. כשראה שנציגי הממשלות האלה, לא שמו כלל לב לפניותיו, פרסם מודעה בעיתון שיאבד עצמו לדעת, ואכן הוא שם קץ לחייו ב־12 במאי 1943, כמחאה על אדישות העולם.

חוסר התגובה של ממשלות בעלות הברית, חוסר ההתעניינות בגורלם, וחוסר הפעילות להצלתם, וגם אדישות הצלב האדום הבין־לאומי, אימצו את ליבות הצוררים הגרמנים להמשיך בהשמדת היהודים, וביניהם יהודי יוון, ממש עד הרגע האחרון, עד שבוע לפני תבוסתם. אין ספק איפוא שממשלות בעלות הברית של אותן השנים, גם הן אחראיות למותם של הרבה רבבות אלפי ישראל, שניתן היה להצילם [23].

עמדת הוואטיקן

שאול פרידלנדר בספרו Pie XII et le IIIe Reich (פיוס ה־12 והרייך השלישי), פאריס 1964, פרסם מספר רב של מסמכים אשר מהם אפשר להיווכח שהאפיפיור המתואר בצדק ע״י הגרמנים כ״אוהב גדול של גרמניה״, לא עשה כל ניסיון לעורר התנגדות כלשהי מצד צאן מרעיתו להיטלר ולשריו. הוא לא מחה ולא פצה פיו אפילו נגד מאסרם של מאות כמרים ונזירות. שגריר בראזיל בהתחלה, ואחריו שגרירים של כמה ממשלות, ביקשו ממנו להצהיר ולמחות נגד זוועות הנאצים כלפי היהודים; עוד בחודש מארס 1942 העבירה לו הסוכנות היהודית, באמצעות אישים ידועים משוויץ, תזכיר על הרדיפות והעינויים של יהודים (בהתאם לעדויות נאמנות של לא יהודים שראו בעיניהם השמדת אלפי יהודים בפולין. הידיעות האלו אושרו ע״י זכרון־דברים שקולוניל ה־SS קורט גרסטיין, מסר באוגוסט 1942, לד״ר וינטר, יועץ חוקי לבישוף של ברלין. בזכרון־דברים זה, העיד גרסטיין שהוא ראה בעיניו איך היהודים מובלים לתאי הגאז ליד לובלין), אך ראש הכנסייה הקאתולית לא מצא לנכון להתערב או למחות.

עמדתו ה״זהירה״ של האפיפיור לא נשתנתה אף אחרי כניעתה של איטליה למעצמות הברית. האפיפיור אף כי היה בישוף של רומא, לא מחה כשהגרמנים הגלו שמונת אלפים יהודים מרומא, חלק מהם ישר לתאי הגאז באושוויץ, דבר שלא נעלם ממנו. הוא לא עשה דבר גם כשהגרמנים רדפו את יהודי איטליה, 35,000 במספר, שלולי השתדלותם של איטלקים רבים וביניהם כמרים ונזירות, שהחביאו הרבה יהודים, היו כולם מֻשמדים עד אחד.

הרב הראשי לארץ ישראל, ד״ר הרצוג, השתדל, לשווא, להשיג ראיון עם האפיפיור כדי לשכנעו להפעיל את השפעתו להצלת שארית יהודי הונגריה בשנת 1944. האפיפיור אף לא הת־חשב בהצעות המעשיות שהרב הרצוג הציע בקהיר למונסיניור Highes בשנת 1944. לו האפי־

פיור היה מוחה בכל כוחו בשם כל הנצרות, נגד מעשי הגרמנים, עוד בהתחלת ביצוע ההשמדות האלו, בשנת 1942, אפשר שהגרמנים, בפרט הקאטולים, היו מתחשבים והיו נמנעים מלהשמיד רבבות אלפי ישראל ויהודי יוון בתוכם.

באסיפה של ההגמונים מ־23 באוגוסט 1945 בפולדה, הודו גדולי הכנסיה הקאטולית שגם הם אחראים לפשעים הגדולים של הגרמנים, בדברים אלו: "אחריות כבדה מעיקה על אלה שהיו יכולים, ע"י השפעתם, למנוע הפשעים האלו. לא רק שהם לא עשו את זה (כלומר לא מחו), אלא איפשרו, באופן זה, ביצוע הפשעים האלו, ונעשו ע"י כך שותפיהם של הפושעים" [24].

הואיל ואנו דנים בעמדת הוואטיקאן והנוצרים, נגיד דרך אגב, שהכמרים היוונים משלוניקי, בניגוד לחבריהם מאתונה וכן לכמרים הקאטולים מכמה מקומות באירופה, לא עשו דבר להציל לפחות את הילדים והתינוקות למרות שהפאטריאך היווני של קושטא ביקש מהם ומכל הכמרים בבלקן להציל את היהודים. לעומת זאת הכנסיה היוונית באתונה ובמקומות אחרים ביוון "הישנה", הצילו הרבה יהודים.

מדוע לא היתה התנגדות פעילה וכללית

בזמן שלטון הטורקים, ידעו יהודי שלוניקי, אף כי היו נתונים לשלטון הפאשה וסבלו הרבה מהייניצ'ארים, להגן על עצמם. כל היהודים הגרים בשכונה אחת היו עוזרים איש לרעהו בשעת סכנה. לפעמים אף נהרגו יוונים או טורקים ע"י יהודים על שהעיזו להרוג יהודים בתוך העיר; לעיתים קרובות היו אורבים באישון לילה, לייניצ'ארי שיכור, שניסה לאנוס נערה יהודיה או שבא לשדוד ולהתעלל, והרגו אותו. לפני כיבוש שלוניקי ע"י היוונים היו בין יהודי שלוניקי ממש גיבורים, בחורים אמיצי לב, שהעיזו לעמוד בפני האלמים המסוכנים ביותר מבין הגויים.

אולם משנת תרע"ב (1912) עד הכיבוש הגרמני השפילו היוונים באופן שיטתי את היהודים עד דכא. נתהוותה לאט לאט אותה אטמוספירה של גלות כמו בקהילות פולין. העלילות הרבות, החוקים שנחקקו בכוונה תחילה לרעת האוכלוסיה היהודית, הפוגרום של קאמביל, זיכוי הפורעים, כתבי הפלסתר, הפקעת חלק של בית החיים, חוקי ההפליה בבחירות, בעיית השבת והחינוך היהודי, ביטול בית הדין וכו' וכו', כל זה השפיע לרעה על היהודים מבחינה כלכלית ורוחנית, ולאט לאט נסתלקו מהם הגאווה העצמית ואומץ הלב של אבותיהם.

שינוי אופי זה אולי היה בין הגורמים שהביאו לכך שבזמן הכיבוש הגרמני לא נמצאו ביניהם אנשים אמיצי לב לברוח ולעודד את חבריהם לבריחה. גם הדרשות וההבטחות האופטימיות של ד"ר קורץ הרדימו אותם וסילקו מהם את מעט היוזמה שהתעוררה בכיוון זה. אם אחד ברח בהצלחה לאיזה מקום, הוסתר מעשהו ולא הגידו אותו לאחרים, מדאגה שאולי איזה מוסר ילשין עליו. מצד אחר הגרמנים, שנעשו מומחים לתעמולה והולכת שולל, הטילו אימתם על היהודים, לא רק ע"י זה שהרגו בפני קהל־מאות שישה אנשים שברחו מהגיטו, אלא גם מנעו בריחתם של רבים ע"י שלקחו בני ערובה, שיהיו אחראים במקרי בריחה של יהודים. האמת היא כי היהודים גם לא האמינו ולא פיללו שהם מובלים למוות [25], לו היו מבינים זאת כי אז בוודאי היו מסכנים את עצמם ואת בני הערובה, ובורחים.

ההשמדה באושוויץ ובירקנאו

כמו שכתבנו לעיל רבים מהגולים מתו בקרונות הרכבת מרעב ומצמא, מסירחון חריף וחוסר אוויר, או פשוט מאפיסת כוחות. מעריכים את מספר הקרבנות האלו לחמשת אלפים נפש. אלו שהגיעו לאושוויץ היו כבר שלדי אדם. ואכן רודולף הוס, ראש מחנה אושוויץ, כתב שיהודי יוון "היו חומר אנושי כל כך דל, שלא היה צורך לעשות את הברירה המפורסמת, להבדיל בין אלו שאפשר לצפות מהם שיעבדו ובין אלו הנשלחים מיד לתאי הגאז" [26]. השלוניקאים מוכי הטיפוס גרמו למגיפה גדולה באושוויץ. בגלל זה ציווה הוס להפנות משלוחים אחדים למיידאנק ולסור־ביבור [27]. כמנהגם, שלחו הגרמנים מיד לתאי הגאזים את הנשים, הילדים, הזקנים, החולים ותשושי הכוח. באושוויץ הושמדו ממארס 1942 עד אוקטובר 1944, יותר מארבעה מיליוני יהודים, מלבד ההשמדות במחנות אחרים. החזקים המעטים נשלחו לעבודות כפייה ואלו שלא מתו בעבודה, נשלחו, אחרי שתשש כוחם, לתאי הגאזים ולכבשנים.

היו בין יהודי יוון שאולצו לטפל במתים, לבדוק ולהוציא מהם שיני זהב, גשרים וסתימות, כדי למוסרם לגרמנים, ואף לגלח ראשי הנשים. יהודי שלוניקאי, אינו וידאל וארסאנו, שעבד

זמן מה בתור חשמלאי בכבשן מס׳ 3, כתב: ״הגהינם של דאנטי היה סאנאטוריום ממדרגה ראשונה ביחס לבית הסוהר הנתעב של אושוויץ״[28] אך ווארסאנו עצמו הצליח להימלט משם, הצטרף לפרטיזאנים הפולנים והשתתף בהתקוממות של אוגוסט 1944 נגד הגרמנים; נפצע, ונשאר בחיים.

רבים כתבו על הזוועות של אושוויץ. אזכיר בקיצור מה שאירע ליהודים מיוון ושלוניקי במחנה הנורא הזה.

כידוע היו הגרמנים מאלצים את השבויים באושוויץ להתייצב ערומים, גם בחורף, לפני המחנה, בלי לזוז ממקומם. בחור שלוניקאי בן ט״ז שנים, בנו של רופא השיניים עובדיה ציון, התנדב להישלח לתאי הגאז תחת למות מקור ומקיפאון, וכן נעשה.

הגרמנים אילצו את הסופר סת״ם ר׳ אברהם מיג׳י, ואת שלמה מאטאלון, חזן שהיה נוהג ללמוד על קברי המתים, לכתוב ולחתום בעברית הצהרות שהגרמנים מתייחסים באדיבות ליהודים[29]. בסופו של דבר גם הם הוכנסו לתאי הגאז.

ד״ר אהרן ביילין העיד במשפט אייכמן שד״ר שומן, עוזר למרצח ד״ר יוזף מנגלה באושוויץ, לקח ממחנה מס׳ 1 ״40 בחורים יהודים יוונים יפים מאוד, צעירים מאוד״ ושרף את אברי המין שלהם בקרני רנטגן. ד״ר ביילין ציווה, בפקודת ד״ר מנגלה, לפתוח את התחבושות של הבחורים כדי לעקוב אחרי התפתחות הפצעים. לדבריו נשלחו הבחורים, אחרי גמר הנסיונות האלו, לתאי הגאז[30].

כשבנו הגרמנים מחנה חדש באושוויץ, ציוו באורח סארקאסטי, על שני חכמים זקנים משלוניקי, ללכת בראש התהלוכה כדי ״לברך את חנוכת המחנה החדש״.

יהודי יוון השתדלו עד כמה שאפשר לעזור איש לרעהו וליתר היהודים, לעיתים מתוך סכנה גדולה לעצמם. אחרי כניעת איטליה הגיע לאושוויץ משלוח מיהודי אתונה. אלברט בנווניסטי משלוניקי שהיה זה זמן במחנה, צעק בקולי קולות ביוונית לעברם: ״אימהות צעירות מיסרו בניכן בידי נשים זקנות. הצלב האדום הבין לאומי יטפל בהם״. הודות לאזהרה זו, כתב ד״ר אלברט מנשה, שהיה עד ראיה לכך, ניצלו כמה נשים צעירות מתאי הגאז[31].

ביוני 1943 נשלחו כאלפיים יהודים מיוון, רובם משלוניקי, מאושוויץ לווארשא. שם הם נאלצו לעבוד במחנה שהוקם במקום שלפנים עמד הגיטו המפורסם. בזמן ההתקוממות הפולנית, באוגוסט 1944, שוחרר המחנה הזה ע״י הפרטיזאנים, ויהודי יוון שעבדו שם הצטרפו אל המת־קוממים[32]. בין היהודים האלו היה אינו ווארסאנו דלעיל. לפני ההתקוממות הזאת, או בזמן ההתקוממות, העבירו הגרמנים כמה מאסירי יהודי יוון לדאכאו.

הנרי נחמה קאפון, מראשי המרד באושוויץ.

Henri Nehama Capon, uno de los dirigentes de la revolution contra los Allemanes en Auschwitz

התקוממות יהודי יוון בכבשנים

היו בין יהודי יוון שהעיזו לסרב לעבוד בכבשנים, כלומר לזרוק לתוך התנורים את פגרי האנשים והנשים שנחנקו בגאז הציקלון. מאה מהם, כולם מאתונה, נורו והושלכו הם עצמם לכבשן בשל סירובם זה. לפי מולכו ונחמה, הרג יהודי שלוניקאי בסכינו איש SS אחד. אלברט אירירה מלאריסה (הידוע בשם אלקו אלכסנדרידיס), הוגו ברוך ויניזיה והנרי נחמה קאפון, אולצו להוביל מכוניות עם אפר הקדושים הנשרפים ולפזר את האפר על נהר הויסלאי. הם ניצלו את המצב: אירירה היכה במגריפתו את אחד מאנשי ה־SS ודחף גרמני נוסף לתוך הנהר, וברח. ברם בסופו של דבר נתפש והוצא להורג.

יוסף ברוך מיאנינה, ליוטינאן־קולוניל בצבא היווני, היה אף הוא עובד בכבשנים. תוך כדי ״עבודתו״ הכיר ברוך בין הגוויות המוצאות מתאי הגאז את הוריו ואת עורך הדין יום טוב יקואל, ולא יכל עוד לעצור בעצמו. עבדו אז עימו יוסף הלוי, ליוטינאן שני, מוריס אהרן, יצחק ברוך, יצחק ויניזיה, סאם קאראסו, יעקב ברודו ועוד. הם ארגנו מרד בהשתתפות יהודים פולנים, רו־סים ואחרים, שעבדו איתם בכבשנים. ההתקוממות נגד הגרמנים פרצה ב־6 בספטמבר 1944: הם פוצצו את אחד הכבשנים, הרגו 4 קצינים ו־12 חיילים גרמנים וכן 4 אזרחים. ההתקוממות דוכאה באכזריות נוראה ונפלו בה בסה״כ 300 יהודים[33].

ניצולים: אחד מעיר ושניים ממשפחה

בינתיים סבלו הגרמנים תבוסה אחרי תבוסה. הרוסים כבשו את פולין, והאנגלים, בעזרת המחתרת היוונית, שיחררו את אתונה ב־14 באוקטובר 1944, ואת שלוניקי — 15 יום אחרי כן. הרוסים בצפון, אנגליה, ארצות הברית ובעלי בריתם בדרום, כבשו את כל גרמניה. גרמניה האדירה נכנעה בלי שום תנאי, והמפלצות היטלר והימלר איבדו עצמם לדעת.

כמו שראינו לעיל, היו בשלוניקי, בתרצ״ט (1939), כ־55,000 יהודים ועד סוף המשלוחים נולדו עוד כ־2,000 תינוקות. ממספר זה הובלו למחנות ההשמדה 45,000 נפש [34]. מתחילת המלחמה עד השחרור מתו בשלוניקי עצמה, במלחמה נגד איטליה וגרמניה, במחתרת ובמחנות עבודות הכפיה וכן בגלל הרעב הנורא, המחלות והעינויים ע״י הגרמנים — כ־6,000 יהודים. בסה״כ ניצלו כ־6000 באופן זה: כ־1300 נתיני יוון, שחזרו ממחנות המוות בפולין וגרמניה; כ־2500 מאלו שברחו לאתונה וליוון העתיקה ונשארו בחיים; 140 חיילים שבויים שחזרו מאלבאניה ומ־איטליה; כ־70 נשואים לגויים; כ־400 שברחו להרים או שהתחבאו בשלוניקי עצמה, מהם שהיו חברי המחתרת, וכן כ־1590 נתיני ממשלות ניטראליות ובכללם נתיני ספרד ופורטוגאל, ויחידי סגולה שהצליחו לברוח למצרים או לארץ ישראל.

מסירות נפש בין היהודים

כשהקרונות הגיעו לתחנת הרכבת, למרות הסכנה הגדולה, טילפן ד״ר יצחק אברהם מאטא־ראסו ב־13 במארס 1943 לאתונה והודיע לכמה יהודים שם על הגירוש המחריד הממשמש ובא. ויטאל חסון המלשין חשד בו והביא אותו לפני אנשי ה־ SD, ואלה ביקשו ממנו לגלות להם היכן הסתירו כמה עשירים ממיודעיו את כספם. הם היכוהו ופצעוהו אך הוא עמד בניסיון ולא הגיד. הוא ומשפחתו הצטרפו אח״כ למחתרת. אשתו, שרה, נפטרה בשלוניקי ימים אחדים אחרי ה־שיחרור, ונקברה בבית החיים החדש. אחרי השיחרור, התמסר בכל כוחו לטיפול ביהודים תשושי הכוח שחזרו ממחנות השואה. הוא כתב ביוונית ספר זכרונות על המאורעות השונים הללו בשם Ki homos holoi tous den epestepsan... (״ובכל זאת לא כולם מתו״), אתונה 1948. הוא נפטר באתונה בן 65, ב־21 בינואר 1958 [34].

למרות הסכנה שהיתה מרחפת עליהם עזרו כמה מהשוטרים היהודים, וביניהם אחי חיים הי״ד, ליהודים אחדים לברוח מהגיטו [35]. בימים הראשונים אחרי שרוכזו בגיטו עשו ז׳אק ריווח, יצחק ארוך, וז׳אק ארדיטי, חברי ועד ״מתנות לאביונים״ מאמצים גדולים בזמן הרעב וחילקו עד 5500 ארוחות ליום לבני הפועלים שנלקחו לעבודת הכפיה ולעניים, בהשתתפות הצלב האדום. יצחק קוב׳ו עמד אף הוא בפרץ בימים קשים אלו; הוא ראה בעיניו איך לקחו הגרמנים, את היתומים ממוסד ״קארלו אלאטיני״ ואת היתומות ממוסד ״מאיר אבוהב״, אשר עליהם מסר את עצמו כל הימים.

יחס היוונים

מעטים היו בשלוניקי היוונים שהחביאו יהודים, וגם מאלה רובם עשו זאת תמורת כסף מלא. לא כן ביוון העתיקה, שם רבו היוונים חסידי אומות העולם. ראינו כבר איך ראש המשטרה באקאטיריני יעץ ליהודים לברוח. באתונה המטרופוליט דאמאסקינוס, מחסידי אומות העולם, ציווה לכמרים לתמוך ביהודים ולעזור לבריחתם עד כמה שאפשר. בתור הוקרה העניקו יהודי יוון לכנסיה היוונית, בשנת 1963, טבלה מארד ועליה כתובת אשר בה הביעו את תודתם הנאמנה על הצלתם בזמן הכיבוש הגרמני. יוונים רבים מאתונה ומכפרים שונים סיכנו את עצמם והחביאו בבתיהם הרבה יהודים. ראויים לשבח: אירקליס רוטוס, נשיא אגודת הרוקחים מאיזור טריקאלה, שהסתיר בביתו הרבה יהודים; דמטריאוס אנאגוסטופולוס שהחביא בביתו יותר משלושים יהו־דים; ניקולאס פילדראס, שהציל הרבה משפחות יהודיות; אנגילו אורט ו־וואסטאריס, שני קצינים מהמשטרה של אתונה, שמסרו ליהודים מאות תעודות זיהוי מזוייפות נושאות שמות יוונים [36]; ועוד רבים אחרים. מעובדות אלו שוב אני מסיק שלו ידעו יהודי שלוניקי שהם מובלים למוות, אין ספק בדבר שכמה אלפים מהם היו מתחבאים ובורחים ונשארים בחיים.

חורבן בתי הכנסת

אחרי ששלוניקי נשארה בלי יהודים, הרסו הגרמנים את בתי הכנסיות. ימים אחדים בטרם עזבו את שלוניקי, הרסו גם את בית הכנסת המפואר ״בית שאול״ שנבנה בתרומות משפחת מודיאנו, משפחה שהחזיקה בנתינות איטלקית מדורי דורות. רק בית כנסת אחד נשאר על תילו,

בית הכנסת "בית שאול" -
לפני שהוחרב ע"י הגרמנים.

La Kehila Beth Chaul antes
ke fue destruyida por
los Alemanes.

הוא בית הכנסת של ילידי מונאסטיר. היות והצלב האדום הבין לאומי השתמש בבניין. שנה לפני כן שדדו הגרמנים את תכשיטי כל בתי הכנסת, רימונים של כסף וזהב, פרוכות ומפות רקומות בחוטי כסף וזהב מעשה ידי אמן, וכן כמאתיים ספרי תורה. אחרי ששולחו כל היהודים, החריבו הגרמנים את פרבר בארון הירש, והניחו רק את בניין בית הספר ובניין בית החולים לחולי רוח. את הקרקע מכרו ליוונים בעבור נעליים.

רכוש היהודים הנשדד

אברהם לוי, עורך הדין של הקהילה, כתב בעיתון "לה אקסייון" מ־9 במאי 1938, שמעולם לא היתה קהילת שלוניקי עשירה כמו שהיתה אז, והביא הוכחות לדבריו: פרבר "151" היה שווה 40 מיליון דראכם, כלומר 400 אלף דולאר לפי שער הדראכם אז. הפרברים האחרים שבהם גרו שלושת אלפים יהודים כלומר "מספר 6", "קאלאמאריה", "בארון הירש" וכו', היו גם הם שייכים לקהילה, וכן בניינים חשובים במרכז המסחרי וביניהם הבניין ג'ידיד־חאן, שלא נשרף בשנת תרע"ז, וכמה בנייני בתי ספר. הבניינים האלו, כתב אברהם לוי, הכניסו לקופת הקהילה שני מיליון דראכם לשנה. למוסדות שונים אף להם היו שייכים בניינים מפוארים כגון הבניינים של "מתנות לאביונים", בתי מחסה ליתומים וליתומות, ביקור חולים, שהיו לה חנויות בשוק היהודים, המרפאות ע"ש חיים פנחס ואיזאק חסיד, מושב זקנים ע"ש שמואל מודיאנו, בית היולדות ע"ש אליהו ן' עוזיליו, הקדש אברהם שלום, והקופה להלוואות. בסיום מאמרו הוא כותב כי לא רק הקהילה אלא גם המצב הכלכלי של הפרטים היה יותר טוב מאשר חמישים שנה לפני כן. לוי לא כלל במאמרו את רכוש בית החולים הירש עם הביתן החדש של לאזארו מזרחי, ומספר גדול של בנייני בתי כנסת ובתי מדרש, הקדשות רבים ובפרט הרכוש הרב של הקדש

הנדיב חיימוג'ו קוב'ו ז"ל, וכן מגרשים רבים במרכז המסחרי שהיו שייכים לקהילה, בית המחסה לחולי רוח, וכן בית החיים, שאדמותיו היו שוות לפחות חמישה מיליון דולאר וכו' וכו'. אף כי לוי הגזים קצת בהערכת הרכוש הכללי, אין ספק בדבר שלקהילה היה רכוש בעל ערך רב ומכניס, וגם בין היחידים היו בעלי הון רבים.

הגרמנים שדדו כל מה שאפשר היה לשים עליו יד, את כל נכסי־דניידי. על הנכסי־דלא־ניידי מינו "אפוטרופוס". היוונים "תפסו" 11,000 דירות של יהודים עם הרהיטים והחפצים שבהם ולקחו לעצמם את תכשיטי הזהב והכסף שהיהודים החביאו במרתפים או בעליות גגות הבתים. יוונים אחרים "פלשו" ולקחו את חנויות היהודים; כל הקודם זוכה. ה"אפוטרופוס" ביקש מהם אמנם לשלם שכר דירה, היו מי ששילמו מה שליבם חפץ, והיו מי שלא שילמו כלל.

לפי יוסף נחמה, שהיה מנהל "באנק אוניון" ומומחה בענייני כספים, היה ערך הרכוש הנייד 102 מיליונים פראנק זהב לפחות, באופן זה: מטלטלים וחפצי בית, לבנים וחפצי הלבשה, תכשיטי משפחה, חסכונות וביטוחי חיים — 53 מיליון פראנק; סחורות וכספים, בתי חרושת וסדנאות — 47 מיליון פראנק (בשאר קהילות יוון הוערך הרכוש הנשדד ב־25 מיליון פראנק); נכסי דלא ניידי של יהודים בשלוניקי — 168 מיליון פראנק זהב (מתוך 200 המיליון של הרכוש היהודי בכל יוון).

אינני יכול להגיד אם בהערכה הזאת נכללים נכסי דלא ניידי של הקהילה ומוסדותיה הרבים. עיתון אמריקאי העריך את נכסי־דלא־ניידי של כל יהודי שלוניקי ב־50 מיליון דולאר. הסכום הזה הוא מוגזם, בעוד שהערכתו של נחמה היא די קונסירבאטיבית. מן הרכוש הנייד קיבלו אלו שנשארו בחיים פיצויים בגובה של 1% בלבד. מן הרכוש דלא ניידי רק 15% הוחזרו לבעליהם. אולם נזכיר בכל הכבוד את ממשלת יוון שוויתרה על הזכות לרשת את נכסי המושמדים שלא הותירו יורשים, והניחה את הרכוש הגדול הזה בידי מועצת קהילת שלוניקי בתור אפוטרופוסית עד שיופיעו היורשים.

משפטי משתפי הפעולה

אחרי השחרור הובאו המלשינים והמוסרים היהודים (והיוונים, כמובן) לאט לאט למשפט. כמו שכתבתי, ברח ויטאל חסון לאלבאניה, משם לבארי שבאיטליה ומשם לאלכסנדריה. האנגלים אסרו אותו שם ושלחוהו לאתונה, ושם שוחרר משום מה. כאשר עבר לשלוניקי להניח ידו על השלל שבזז מקורבנותיו והסתירו בעיר — נתפס. בו בזמן תפסו את ז'אק אלבאלה, ליאון ציון (המכונה טופוז) ואדגאר קוניו. בית המשפט דן את חסון למוות, את ליאון ציון — למאסר עולם, את אלבאלה — לט"ו שנות מאסר, ואת קוניו — לשמונה שנים. חסון הוצא להורג בקורפו, וה־אחרים הושמו במאסר. גם היהודים הבוגדים מאתונה: אינו ופיפו רקנטי, ודניאל כהן (המכונה קריסטו מיכאלידיס), הובאו למשפט. הראשון נדון למוות (הוא ניסה לאבד עצמו לדעת, בסופו של דבר נטרפה דעתו ושמו אותו בבית חולי רוח), וכל האחרים נידונו למאסר עולם.

משפט מרטן

מכסמיליאן מרטן הצליח להימלט לגרמניה לפני תום המלחמה, אולם כאשר הגיע באפריל 1957 כתייר לאתונה, נאסר והעמד למשפט. התובע האשימו בהרג 600 יוונים ומספר רב של יהודים, וכן שהוציא הפקודות לעשות כל הזוועות הכתובות לעיל. הוא נמצא אשם ונידון ל־25 שנות מאסר, אך ידידיו ומעריציו לא נחו עד שהשיגו לו חנינה. הפארלאמנט היווני, לתמהון רבים וטובים, למרות מחאות קהילת שלוניקי והפארטיזאנים, שלחמו בגרמנים בזמן הכיבוש, למורת רוחה של דעת הקהל הכללית, אך כנראה בגלל טעמים מדיניים ואפורטוניסטים, אישר את שיחרורם של 734 נאשמים אזרחי גרמניה, שהיו בבתי הסוהר ביוון; ביניהם היה גם הצורר מרטין, שאף הוא שוחרר וגורש מיוון.

כשאנחנו משווים את פסק הדין על המלשינים היהודים שנידונו בצדק למוות, ופסק הדין על מרטן הנאצי שנידון למאסר, יש לנו הזכות לשאול, למה לא דנו גם את מרטן למיתה? הלא הוא חתם על רוב הפקודות להוציא להורג יוונים ויהודים. רק זה בלבד כבר היה מספיק כדי לחיבו מיתה. הלא הוא הוא אשר ביצע את חוקי הגזע ושלח אלפי יהודים למשריפות. לא כן נהגו שופטי צ'כוסלובאקיה שדנו את הצורר ויצליצני למוות והוציאוהו להורג ביולי 1948 בבראטיסלאווה.

פיצויים

ממשלת גרמניה המערבית העבירה לממשלת יוון עשרה מיליוני לירות אנגליות בערך כדי לשלם דמי פיצויים בעד הנהרגים, ליורשים היותר קרובים: בן, בת, אח, אחות, אב, אם, בעל או אשה, ולא יותר. בהתחלה דובר כי כל יורש יקבל אלף דולארים בעד כל נפש שנספתה. הממשלה טענה שרבו התובעים ועל כן הקטינה את דמי הפיצויים ל־55%. מזה עוד תיקנה שהיורש לא יקבל כי אם רק על שניים ממשפחתו, אף אם מתו לו יותר מזה. באופן זה כל יורש קיבל, לכל היותר, 1200 דולארים בעד שתי נפשות. רבים מהשלוניקאים מחוץ ליוון סירבו להשתמש בכופר הזה והקדישו את הכסף למוסדות שונים, לזכר קדושי משפחתם.

למרות השילומים והכופר, לא תשכח ההיסטוריה העברית לעולם את השמות שעשו הגרמנים בעם ישראל, וזכר קדושינו לא יסוף מזרענו לעולם.

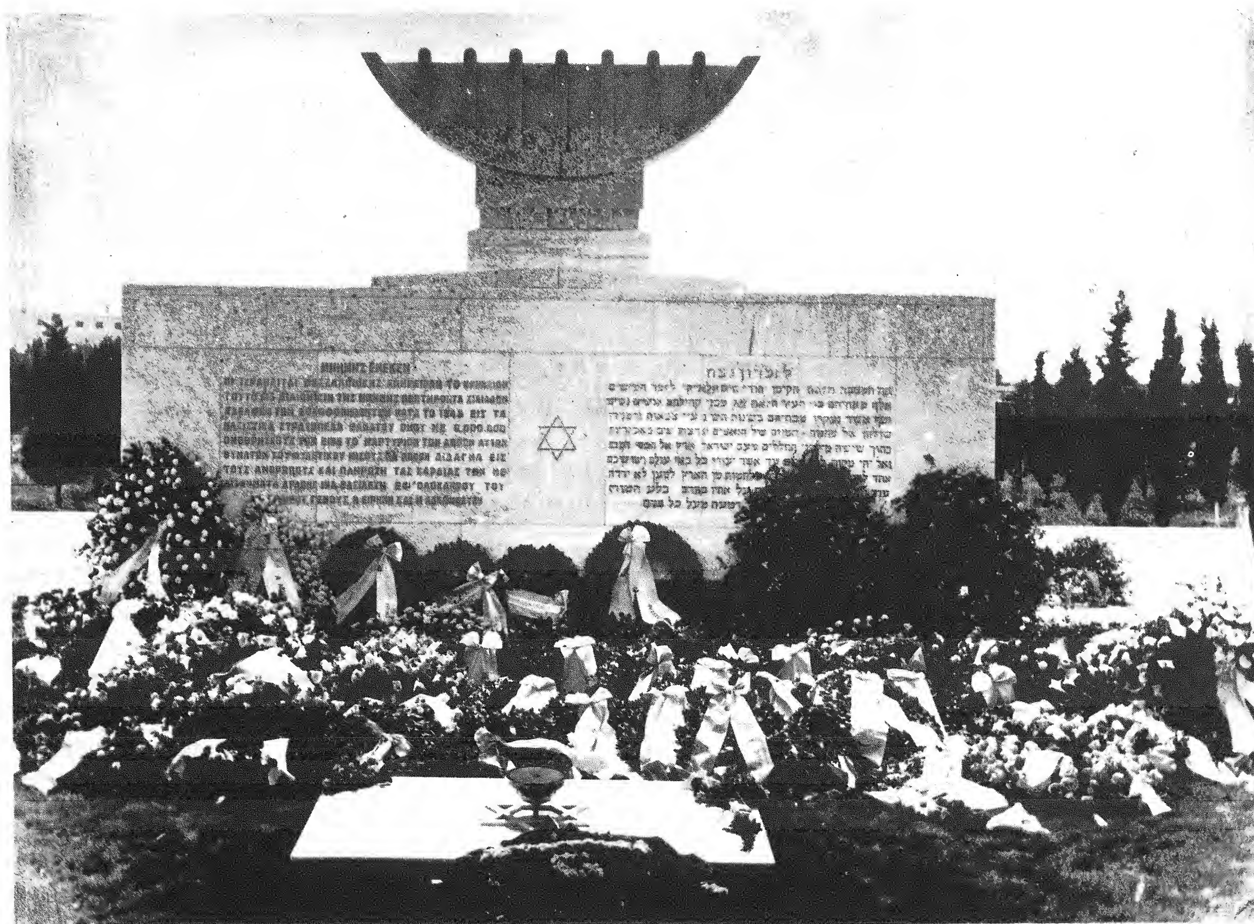
לזכרון נצח

על קדושי שלוניקי אפשר לקרוא, בשינוי מה, את הקינה:

"לבי לבי על חללי בת עמי, מעי מעי על הרוגי בני ישראל, אשר שפכו אכזרים דמם כמים, וישפכו עליהם חרון אפם, אכלם, הממם, בלעם כתנים" [38].

אחרי השיחרור הקימו יהודי שלוניקי בבית החיים החדש, מצבה לזכר הקדושים.

הואיל והיהודים הנשמדים היו לפחות עשרים ושישה אחוז מתושבי העיר כולם, היתה המצבה הזאת צריכה להיות מוקמת לא בתוך בית החיים, קניין הקהילה, כי אם באחד מכיכרות העיר, כמו שעשו כמה וכמה עיריות באירופה. המקום היותר מתאים לזה הוא במקום שהיה לפנים פרבר בארון הירש, הואיל ומשם נדחפו לקרונות שהובילו אותם לאושוויץ. ראויים הם הקדושים האלו למצבת זיכרון מרכזית ורשמית מצד העיריה ומצד ממשלת יוון.

להלן נוסח הכתובת על גבי המצבה:

לזיכרון נצח

את המצבה הזאת הקימו יהודי תיסאלוניקי לזכר חמישים אלף מאחיהם בני העיר הזאת 96% מבני קהילתם אנשים נשים וטף אשר נעקרו מבתיהם בשנות תש"ג ע"י צבאות גרמניה שולחו אל מחנות־המוות של הנאצים ונרצחו שם באכזריות בתוך שישה מיליוני החללים מעם ישראל ארץ אל תכסי דמם ואל יהי מקום לזעקתם עד אשר יעורו כל באי עולם ויטו שכם אחד להעביר זדון ולהשבית מלחמות מן הארץ למען לא ירדה עוד עם בעם ואיש לא יקום על אחיו בחרב בלע המות לנצח ומחה ה' אלקים דמעה מעל כל פנים.

---

* הערות בתוך סוגריים מרובעים [ ] הן של העורך.

1 השווה יצחק קבלי, The Resistance of the Greek Jews, Yivo, Annual of Jewish Social Science, vol VIII, New York, 1953, p. 281.

2 "גינזך סלוניקי", תל־אביב תשכ"א, עמ' 87.

3 השתמשתי בספריהם של מיכאל מולכו ויוסף נחמה, In Memoriam, שלוניקי 1948—1949, ובתרגום העברי "שואת יהודי יוון 1941—1944", ירושלים, יד ושם, תשכ"ה; Dr. Albert Menasche, Birkenau, How 72000 Greek Jews Perished, New York 1947; Nora Levin, The Holocaust, pp. 518—526, 667—698; יומן יום טוב יקואל, "בדרך לאבדון", שאלוניקי עוב"י, עמ' 275—290; וכן קראתי ספרים אחרים על השואה בכלל, ודרך אגב גם על יהודי יוון. הנני מכיר תודה לספריה של "היברו ייוניון קוליג'" וכן לד"ר יעקב ר' מארקוס, מנהל הארכיון היהודי האמריקאי בסינסינאטי, על עזרתם.

4 לפי הפרוטוקול של "וואנסי קונפראנס" החליטו הגרמנים, בינואר 1942, להשמיד כ־11 מיליון יהודים שתחת שלטונם. מצד אחר אנו יודעים שבדעת היטלר ומוסוליני היה להשמיד גם רבבות־אלפי תושבי אירופה הנכבשת כדי לרשת מקומם. ראה Look, דיס־מואנס, ייובה, 5 במאי 1966.

5 יד ושם, ירושלים תשי"ז, עמ' 8 ושם צילום המברק.

6 במשפט אייכמן העיד יצחק נחמה על המעשים האלה. בר אור מהתביעה הראה לו תשע תמונות הנוגעות למאורע הזה. לבקשת השופט להגיד מה הוא רואה, ענה העד בהתרגשות: "זה אני, זה אני!" (היועץ המשפטי לממשלה נגד אדולף אייכמן, עדויות [ב], ירושלים תשכ"ג, עמ' 658—668).

7 "בכל הפעולות האלה, רישום, שמירה ופיקוח על הסדר, נעזרו הנאצים על ידי פקידים ממשלתיים ועירוניים וכן על ידי המשטרה [היוונית]", יקואל, שם.

8 יקואל, שם, עמ' 282.

9 "מצבות שאלוניקי", ח"א, עמ' 23—26.

10 משנת תרפ"ד עד תרצ"ח העתקנו אחי, המשכיל ונבון חיים הי"ד, ואני, מאות כתבות מהחשובות ביותר בבית החיים בדיוק נמרץ. מכון בן צבי, ירושלים, הוציאם לאור. הקורא ימצא בהם מקור חשוב להיסטוריה של יהודי שלוניקי, רבניה, גביריה ורופאיה.

11 יקואל, שם, עמ' 287.

12 שם.

13 "שואת יהודי יוון", עמ' 65. ההדגשה שלי.

14 "גינזך סלוניקי", עמ' 78.

15 יקואל, שם, עמ' 290.

16 לא ראיתי את העיתון. כך כתבו לי בינואר 1946 מיוון והדבר מתאים למה שכתבו מולכו ונחמה על הקווי־סלינג לוגותטופולוס בקשר לעניין זה. השווה גם נורה לווין, שם, עמ' 525.

17 ויצליצני, הודה במשפט נירנברג שהוא הוא שרימה את היהודים ואמר להם שיובילו אותם לקראקא.

18 עדות ד"ר אהרן ביילין במשפט אייכמן שראה את הצ'קים האלו בידי יהודי יוון באושוויץ כשביקשו לקבל את תמורתם. (היועץ המשפטי, שם, עמ' 1166).

19 לפי דברי ויצליצני במשפט נירנברג, 3 בינואר 1946. Le Monde Juif פאריס, יוני 1960, עמ' 60—62.

20 Centre de Documentation Juive, pp. 53—54.

21 [לדעתנו עושה המחבר עוול לספרד ופראנקו. העובדה היא שלפי דרישת ממשלת ספרד לא נשלחו נתינים ספרדים אלה (אף כי למעשה לא היו אף פעם תושבי ספרד) למחנות ההשמדה, ולפי בקשתה הם שוחררו מברגן בלזן ונתקבלו ונתארחו במשך שבועות מספר, וכך ניצלו].

22 Pierre Van Passen, The Forgotten Ally, New York, 1943, pp. 315—16.

23 ראה באריכות על אדישות הפקידים הגבוהים ממשרד החוץ של ארצות הברית ועל המכשולים הרבים ששמה אנגליה להצלת היהודים, נורה לווין, שם, עמ' 668—683 וכן Arthur D. Morse, While Six Million Died, New York 1968.

24 Une responsabilité lourde pèse sur ceux qui auraient pu empecher de tels crimes par leur influence et qui non seulement ne l'ont pas fait mais ont rendu possible ces crimes et se sont déclarés par là solidaires des criminels et le IIIe Reich. אצל שאול פרידלנדר, Pie XII, אלפרד גרוסר, עמ' 227.
לפי הכומר רוברט לאייבר, מזכירו של האפיפיור פייוס הי"ב, שנולד בגרמניה, שילם האפיפיור מכספו בעד העברת כמה יהודים מגרמניה למקומות אחרים, וכן ביקש מהנזירים והכומרים להחביא יהודים באיטליה. ברם כששאלו את לאייבר למה לא מחה האפיפיור נגד השמדת היהודים, ענה שהאב הקדוש לא יכול היה למחות רק על היהודים. עוד הוסיף דבר שקשה להאמין "שהיהודים [מאיטליה] עצמם היו שמחים שה־אפיפיור לא אמר מה שהוא [לזכותם]". Look, שם. נורה לוין, שם, עמ' 684—683.

25 אחי חיים הי"ד, פקיד במשרד הקהילה, באחד ממכתביו לאחותי מלאריסה, הודיע לה בצער שהם "נוסעים לקראקא", אבל לא רמז במה שהוא שסופם למוות.

26 Charles Wighton, Eichmann, His Career and Crimes, London, 1961, p. 158.

27 יוסף טננבוים, "מלכות הגזע והרשע", ירושלים תשכ"א, עמ' 309—310.

28 Les Cahiers Séfardis, Floch Mayenne, 7 Janvier, 1947, pp. 112—14.
גם הרופא יוהאן קרמר, כשראה בפעם הראשונה ב־2 בספטמבר 1942 את ה־Sonderaction, כמו שהיו קוראים לחנק היהודים כתב ביומנו: "התופת של דאנטי, ביחס למחנה זה, הרי זו קומדיה. בצדק קוראים לאושוויץ — מחנה השמדה". KL Auschwitz, Comité International d'Auschwitz, Krakow, p. 48

29 In Memoriam, ח"ב, עמ' 93.

30 היועץ המשפטי, שם, עמ' 1117.

31 אלברט מנשה, שם, עמ' 80—81.

32 מכתב מלוסיין שטיינברג מ־20 באפריל 1966 למחבר. שטיינברג כתב המאמר על יהודי יוון ב־Centre de Documentation Juive Contemporaine, הנזכר בציון הבא.

33 מלבד מה שכתבו נחמה ומולכו על זה, ראה עדותו של ד"ר אלברט מנשה, בספרו Birkenau, עמ' 89—94; Henry Bulawko, Centre de Documentation Juive Contemporaine... Les Juifs dans la lutte contre l'hitlerisme, Paris, p. 51. Ben-Yossef, Heroic Figures in Auschwitz, Salonica 1950. Joseph Tenenbaum, Race and Reich, New York, 1956, p. 485. Kabeli; The Revolt of the Greek Jews in Auschwitz, P.A.M.E.M., May 1946. נורה לוין, שם, עמ' 526.
ד"ר מנשה במכתבו למחבר מ־12 ביולי 1966, תמה על כי יש מי שהוא המטיל ספק במהימנות ההתקוממות של יהודי יוון וכותב:
"אני לא כתבתי היסטוריה בספרי [Birkenau, Memoirs of an eye-witness, New York, 1947], כי אם מסרתי עדות. ימים אחדים לפני ההתקוממות ניגנו מוסיקה לפני המשרפות (כמעט בכל זמן היותו בבירקנאו, ד"ר מנשה שהיה רופא, בחר להיות מוסיקאי, כי באופן זה היה יכול לאכול קצת יותר טוב). הגרמנים ציוו עלינו לנגן מנגינה יוונית כדי להשביע רצון יהודי יוון שעבדו במשריפות. ביניהם נמצאו שלושה מבני דודי, האחים ג'אחון. הנני זוכר שהגרמנים דרשו מאיתנו לנגן גם את השירים Mon dernier soupir, Ma dernière Pensée וכו'. הבנו מכך כי רצו לרמוז לנו ששעתנו כבר הגיעה. בשעות המעציבות האלו, חייתי במרחק אמות מועטות מהמשריפות במשך שתי שנים... לא איכפת לי מה אמר או מה שמע פלוני אלמוני".
גם הרופא מיקלוס ניסלי בספרו Medecin a Auschwitz פאריס 1961, עמ' 182, מספר שבין המת־קוממים ב"זונדרקומאנדו" באושוויץ, היו יהודי יוון (לפי ל' שטיינברג, במכתבו אלי מ־20 באפריל 1966). ובכן, לפי הסופרים האלו, ובפרט עדות ד"ר מנשה, אין ספק בדבר שיהודי יוון יזמו או השתתפו בהת־קוממות ה"זונדרקומאנדו" באושוויץ. ד"ר גוטמן, המטיל ספק בכך, כפי שכתב לי מר שטיינברג, היה שייך לסיעה במחנה, שלא לקחה חלק בהתקוממות, בו בזמן שד"ר מנשה היה בכל יום, הולך ובא, בתוך ארבע אמות של המשריפות, וראה את המאורע בעיניו.

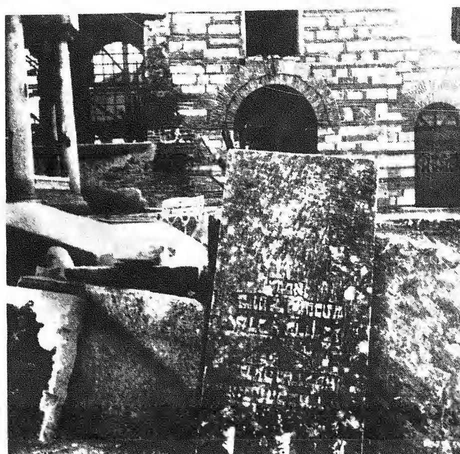
34 Le Judaïsme Sephardi, London, Avril 1959, p. 809.

35 אחי היה יכול לברוח ללאריסה כי שם גרה אחותינו ולא ברח, כי לא רצה להניח את אבי החכם החסיד זצ"ל ואמי. הוא, כמו כל השלוניקאים, לא חשב שהם נשלחים למוות. הם ועוד שתי אחיות נשואות עם בעליהן ובת נספו באושוויץ. אחותי מלאריסה ומשפחתה ניצולו. שני אחי אבי ובנם ונכדם הושמדו; בסך הכל 23 נפשות. הי"ד.

36 Henry Bulawko, Centre de Documentation Juive Contemparaine, pp. 52—53.

37 "שואת יהודי יוון", עמ' 240—241.

38 השווה "מצבות שאלוניקי", מס' 470—472.

מצבות יהודיות שנעקרו
משמשות לבנין כנסיה.

Tombas empleädas para
fraguar una clyssa.

מילואים לפרק השמונה־עשר

ד״ר קורץ והגרמנים

סמכויות ושתלטנות

ד״ר נתן עק [1] נזעק משום מה וניסה להצדיק את ד״ר קורץ ומעשיו. גם אני רציתי למצוא לו צד זכות, אולם האמת ההיסטורית היא אחרת.

על הסכסוכים הרבים שהיו בין ד״ר קורץ וראשי הקהילה, כתבתי כבר ארוכות [2]. העיתונים, אף ה״מיס־אז׳ירו״ שבהתחלה תמך בו, הודו כי ד״ר קורץ שאף להשתלטות יתרה־על־המידה ורצה להיות ראש עליון לקהילה בנוסף להיותו רב ראשי, ושום איש לא יוכל להגיד לו מה תעשה ומה תפעל. אחי חיים הי״ד, שנספה בן 33 שנה, היה פקיד במשרד הקהילה, ובמכתביו אלי, משנות תרצ״ז—תרצ״ט (1937—1939), הוסיף כמה וכמה פרטים על מה שכתבו העיתונים. קשה מאוד היה לעבוד עימו. ידוע הדבר, כי כשהגרמנים הציעו לו גם את נשיאות הקהילה יעצוהו לא לקבלה על עצמו ולהסתפק ברבנותו, אבל הוא כדרכו לא היטה אוזן לעצות הטובות שנתנו לו והשיג את מה שחמד כל זמן היותו בשלוניקי, להיות רב ראשי וראש קהילה בלי לקבל מרות מאחרים.

נכון הדבר שבקהילות מסויימות באירופה היה הרב הראשי נכנס ויוצא לפני אדוני הארץ. אולם לא ראי שלוניקי כראי מקומות אלו. אמנם היה הרב הראשי לפנים האישיות החשובה ביותר בקהילה, האיש היותר נערץ על כל השכבות, בפרט בגלל גודל חכמתו בתורה, תלמוד ופוסקים, ובגלל חסידותו לפני ה׳ ומסירותו למען אחיו. אולם לפי מסורת הקהילה מדור לדור, הוא היה מבצע בדרך כלל ״הסכמות״ שבעה טובי העיר, או לפחות היה מתייעץ בוועד או מועצת הקהילה לפני ביצועם של הדברים. מעולם לא שלט הרב הראשי של שלוניקי לבדו בכיפה. אפילו הרבנים הגדולים: ר׳ יוסף קובו ור׳ יוסף דוד במאה השמונה עשרה, ר׳ שאול מולכו ור׳ אשר קובו וחתנו ר׳ יעקב קובו (שני האחרונים היו גם עשירים ובעלי רכוש) במאה התשע עשרה והתחלת המאה העשרים, נועצו תמיד בגבירים ובפרנסים, ויחד ובשלום הרימו קרן הקהילה. ר׳ יעקב מאיר, אף כי לפני מלכים התייצב, ואף כי הכל כיבדוהו, הנשיא עמד מעליו באדמיניסטראציה של הקהילה. הנשיא היה אחראי לענייני העם ולא הרב. (השיטה הזאת שהרב הראשי יהיה גם ראש הקהילה לא הצליחה גם בבולגריה. מינויו של ד״ר הרנפרייז שם גרם לפירוד לבבות ובסופו של דבר לא המשיכו עימו [3]. אפשר שגם מפני זה התנגדו למעמדותו לרב בשלוניקי). ועד הקהילה התנגד תמיד למסור לד״ר קורץ את הסמכויות הגדולות שהיה לוקח לעצמו. יומרותיו היו הגורם לסכסוכים הרבים ביניהם, שפרצו חדשים לבקרים; בסופו של דבר השיג קורץ את מבוקשו רק מידי הגרמנים.

ארבעה חודשים גורליים

ד״ר עק כתב שד״ר קורץ נתמנה לראש הקהילה ב־11 בדצמבר 1942 ונשאר בתפקידו רק עד 10 באפריל 1943, כלומר במשך ארבעה חודשים בלבד. אולם למעשה הוא היה האיש הקובע גם לפני כן. הוא השתתף יום יום עם שאלתיאל ואחרים בפתרון בעיות הקהילה. הוא היה עוד לפני זה (ב־13 באוקטובר 1942) ראש הוועדה שנשאה ונתנה עם ד״ר מרטן בנוגע לבית החיים. זאת ועוד — ארבעת החודשים האלה שבהם היה גם רשמית ראש הקהילה, היו הגורליים ביותר. הוא התחיל בתפקידו זה לפני בוא כנופיית אייכמן ועד אחרי שנשלחו רוב יהודי שלוניקי להשמדה, בתשעת המשלוחים הראשונים, שהתחילו ב־15 במארס 1943. אנשי ה־ SD נוכחו אחרי זה ששוב אין להם צורך בו, אחרי העבודה המצויינת שעשה בשבילם, ופיטרוהו. ארבעה חודשים אלה, היו הימים הגורליים שבהם הוכרעה הכף, ובתקופה זו היה קורץ בידי הגרמנים כחרס ביד היוצר.

הידע האמת או התכחש לה?

כמו שכתבנו לעיל, כאשר פרסם ד״ר קורץ, לבקשת הגרמנים, את חוקי הגזע, הוסיף נופך משלו וכתב: ״אנו (כלומר קורץ) מבקשים את בני דתנו לציית ללא דיחוי ובקפדנות לפקודה זו״. ביום בהיר אחד, לפני המשלוח הראשון, ציוו אנשי ה־ SD על קורץ להודיע לעם שהם נשלחים לפולין. הוא עשה כפקודתם, ובמקום להזהירם ולייעץ להם לברוח, הרגיע אותם באומרו שיהודי קראקא ידאגו לסידורם וכו׳ וכו׳. ססיל רות תמה ושואל: ״הייתכן שהוא לא ידע שיהדות קראקא כבר הושמדה אז?״ [4] שהרי יהודי קראקא גורשו, כמעט כולם, באביב 1941 [5]. גם רדיו לונדון היה מודיע לעולם, עוד מ־28 ביוני 1942, על פעולות ההשמדה של יהודי פולין בתכנית London Calling Europe (לונדון קוראת לאירופה) [6], והעיתונים, בהרבה מקומות של העולם החופשי, פרסמו כבר בסוף 1942 על השמדת יהודי פולין בתאי הגאז [7], לפי דין וחשבון מפורט שממשלת אמריקה מסרה להם [8]. זה נכון שיהודי שלוניקי לא הורשו להחזיק מקלטי רדיו אולם היו מקלטי רדיו רבים ליוונים הפטריוטים, שמאסו במשתפי הפעולה והתכוננו להתנגדות לכובש. קשה להאמין שבין הקצינים הגבוהים האיטלקים לא היו כאלה ששמעו או ידעו שיהודי אירופה נשלחים יום יום, זה יותר משישה חודשים, לכבשנים של אושוויץ ובירקנאו, ולא סיפרו על כך למכרים יהודים ולאנשי סודו של קורץ. בתזכיר שראש הממשלה, הקויסלינג לוגותטופולוס, הגיש לאלטנבורג, שגריר גרמניה באתונה, ב־23 במארס 1943, בנוגע למשלוחים בפולין, כתב בין יתר דבריו: ״אני רואה חובה לעצמי... לאשר את מחאת ממשלת יוון נגד השמדת אלפי אנשים חפים מפשע״ (שואת יהודי יוון עמ׳ 105) פירוש הדבר שבאתונה ידעו שהיהודים מובלים למוות. בלי ספק מפני זה הרגיע ד״ר קורץ, לדרישת ה־ SD, את אחיו ואמר להם שהשמועות המדאיגות האלו אין להן יסוד, בעוד שחובתו היתה דווקא להזהירם כדי להציל מה שאפשר.

אינני תמים דעים עם מה שכתב ד״ר עק, שקורץ לא הכיר את המנטאליות של הגרמנים ; הרי הוא חי ביניהם ולמד באוניברסיטה של ברלין. איפכא מסתברא : כל מי שלמד קצת היסטוריה של האנטישמיות יודע, שהם, הפרופיסורים של האוניברסיטאות של גרמניה (הרשימה גדולה מלהזכירם), הם הם שהסיתו בספריהם את העם הגרמני, ואף את העמים הסלאוויים, להתנגד ולשנוא את עם ישראל. הרי האנטישמיות מקורה בגרמניה (מתחילת 1924 עד סוף 1927 למדתי באוניברסיטאות של ברסלאו וברלין, וטעמתי בעצמי, בפרט בברלין, טעמה המר של האנטישמיות).

כשהיטלר נבחר בינואר 1933 כקאנצליר הרפובליקה הגרמנית הוא דיבר בחימה עזה נגד היהודים. ד״ר קורץ היה אז בברלין. משנת 1933 עד 1939 באו לשלוניקי יהודים פליטים מגרמניה, שהקהילה טיפלה בהם. קורץ שמע מהם על זוועות הגיסטאפו במחנות של דאכאו, אוראניינבורג ובוכינוואלד. בלי ספק קרא בעיתונים מה שעשו הגרמנים ליהודי וינה, כשנכנסו לשם ב־12 במארס 1938, וכן מה שאירע לקהילות גרמניה ב־10 בנובמבר 1938, על שריפת 600 בתי כנסת בגרמניה ועל הפוגרומים ומחנות הריכוז והכפייה ליהודים שעשו והקימו בכל מקום בו דרכה כף רגלם. הידיעות האלו היו מגיעות לשלוניקי בלי הפרעה עד ראשית אפריל 1941. איך אפשר היה איפוא להאמין להבטחות הרשעים האלו ?

ב־11 ביולי נשמעו כ־9000 יהודים להוראות הגרמנים והתייצבו, בתום לב, בכיכר החרות. היהודים האלו אולצו לעבוד עבודת פרך בתנאים בלתי אנושיים, ואלף מהם לפחות מתו. בסוף נאלצו היהודים לשלם בעדם כופר גדול ולהקריב הדבר היותר יקר והקדוש להם, בית החיים. רק הטראגדיה הזאת כבר היתה מספיקה כדי לפקוח עיני המנהיגים שמגמת הגרמנים השמדה.

ציות טוטאלי לגרמנים

ד״ר עק טוען בזכות קורץ, שהלא דרש קורץ מכנופיית אייכמן שיקחו חמישה עשר אלף יהודים לעבודה ביוון תחת שלושת האלפים שהחליטו לקחת, ובלבד שלא יישלחו לפולין, אולם היהודים בחרו להישלח לקראקא. לדעתי דווקא זאת ראיה חותכת שד״ר קורץ ידע אל נכון שאחיו נשלחים למוות ורצה, בשעה האחרונה, להציל כל מה שאפשר, אלא שלא העיז להגיד את האמת לצאן מרעיתו. הואיל והיהודים האמינו בו שהם נשלחים לגלות לקראקא ולא למחנות השמדה, בחרו ללכת לשם, ל״רפובליקה היהודית״ המדומה, אחרי שראו בעיניהם מאות יהודים שמתו במחנות העבודה ביוון.

עיד בטרם הגיעו קרונות המשא לשלוניקי סיפר יהודי אחד, פועל בתחנת הרכבת, לד״ר קורץ, שראה מברק מגרמניה כי שמונים קרונות המשא מוכנים, ויגיעו בקרוב. אך ד״ר קורץ לא שם לב לדבריו. יהודי זה ברח ללאריסה וסיפר את זה לרב יצחק קאסוטו [9].

כשהגרמנים דרשו מעירית שלוניקי את רשימת היהודים וכתובותיהם ענו פקידי העיריה שהם זקוקים לארכה של שלושה חודשים לפחות. אולם, כמו שכתבתי לעיל, קורץ מסר את הרשימה של 49,800 יהודים בתוך מאה שעות, וגם נזעק להכין מיד אלפי טלאים צהובים, שלטים וכו׳ (״התרשלות קטנה ביותר היתה מעבירה אותו על דעתו״).

מנהיגים שלא שיתפו פעולה

כשהגרמנים פנו לר׳ יצחק קאסוטו, מורה ורב בלאריסה, שימסור להם את רשימת היהודים וכתובות בתיהם, הוא טען שהוא רק מורה פשוט ואין בידו רשימות וכתובות. הגיסטאפו אסרה אותו שלוש פעמים, איימו עליו באיומים נוראים, ואף כי הרב קאסוטו לא היה גיבור, הוא עמד בניסיון זה ולא מסר את אחיו, ובינתיים, בהתחלה העשירים ואח״כ רוב האוכלוסיה, הספיקו להימלט ; וגם הוא ומשפחתו וספר תורה בידו ברחו אל ההרים. שם הסתתרו במינזר יווני על הר, שהיה פותח שעריו רק יום אחד בשנה.

ידועה ומפורסמת עמידתו האמיצה של הרב אליהו ברזילי מאתונה שגם הוא עמד בניסיון והציל מאות יהודים ממוות.

סיפר לי סאם אנג׳יל, לפנים סטודנט בגימנסיה הראשונה של שלוניקי, משרידי בירקנאו, כי מנהל מחלקת החינוך בשלוניקי ציווה לשרוף רשימות אשר בהן היו שמות התלמידים היהודים, כדי שלא יפלו לידי הגרמנים. אנג׳יל עצמו מיאן לענוד הטלאי הצהוב עד שתפשו אותו ושמו אותו בגיטו. מנהל מחלקת החינוך הנוצרי ראה חובה לעצמו להגן על התלמידים היהודים, אך קורץ — לא.

כשהגיסטאפו ביקשה מד״ר אשר חננאל ז״ל, רבה של סופיה [10], לשתף פעולה עם שלטון הכיבוש, הוא הזמין את הקהל לבית הכנסת ואמר לאחיו : ״אני יודע מה מצפה לנו. אני מודיע לכם שבתי העלמין בסופיה הם יותר טובים מבתי העלמין במקום אחר. אתם יודעים מה עליכם לעשות. נניח לרכבות לנסוע. אנחנו נישאר כאן. לא נלך לשחיטה״ [11].

כשהגרמנים ביקשו מראש היודענראט בווארשא, אדם צ׳ירניאקוב, למסור להם אלפי יהודים, בקיץ 1942, איבד הוא עצמו לדעת ולא מסר את אחיו למוות [12].

ד״ר קורץ טועה ומטעה

לפי עדות יעקב כהן, ראש מועצת הקהילה בפ׳לורינה ביוון, הוא והרב משה ביב׳אס, טילפנו לד״ר קורץ ב־17 במארס 1943, יומיים אחרי שיצא המשלוח הראשון משלוניקי, לדעת אם אמת הדבר שיהודי העיר נשלחים לפולין. ד״ר קורץ השיב ״כי אין כל יסוד לידיעה זו, וכי אין מקום לדאגה״. וכן העיד מנחם אסטרומסה, ראש מועצת קהילת ויריה, כי ד״ר קורץ טילפן לו ״שכפי שנמסר לו, הגיעו שלושת המשלוחים הראשונים בשלום לקראקא, וכי יהודי המקום הזה קיבלום בסבר פנים יפות ודואגים לסידורם״ (שם, עמ׳ 89). הרב עזריה שבתי, כיום רב בשלוניקי (מוצאו מווריה), במכתבו מ־20 בסיוון 5726 למחבר כתב, שהוא היה עד לשיחה הטלפונית הזאת ושמע שבכלל דבריו אמר ד״ר קורץ, שהנסיעה אורכת שבעה ימים, ושיהודי קראקא יקבלו אותם. עוד

כתב לי ר׳ שבתי, שקורץ שלח ימים אחדים לפני זה כמה מורים משלוניקי לוויריה, שרשמו את כל היהודים ונתנו להם טלאים צהובים עם מגן דוד. היהודים ממקומות אלו האמינו לדברי ד״ר קורץ ולא ברחו, פרט למעטים, ורובם הושמדו. למעלה כתבנו איך אמר ד״ר קורץ ליהודים, כי בגרמניה לא חסר לחם וחמאה ושפניו נראים טובים ממאסרו בווינה. ד״ר עק השמיט את האשמות המכריעות האלו מפרסומי הסניגוריה שלו.

אין ספק בדבר שאנשי SD איימו על ד״ר קורץ ואמרו לו שאם לא ישתף פעולה יומת. אפשר, שכדרכם, הבטיחו לו שלא ייגעו בו ובמשפחתו אם יעזור להם. אולם על זה כבר נאמר: ״ייהרג ולא יעבור״. האיש היותר חשוב בקהילה, אחרי ד״ר קורץ, היה הרב הנערץ ר׳ חיים חביב ז״ל. הגרמנים ידעו שאותו לא ישכנעו לשתף פעולה איתם. כל שלוניקאי יודע שאם היו דורשים ממנו לשקר לנשיאי ויריה ופ׳לורינה, או לבקש מהמשטרה של אקאטיריני לאסור את היהודים ולהביאם לשלוניקי, הוא היה מקריב עצמו, למות מות קדושים, ולא היה מוסר את אחיו.

חשוב להדגיש שאחד ממחברי הספר ״שואת יהודי יוון״, שממנו נשמעת בבירור אשמת ד״ר קורץ, היה אחד מראשי מפלגת המתונים שתמכה בד״ר קורץ בלי היסוס, עד המלחמה. למרות זאת השתתף נחמה עם מולכו בכתיבת הספר והאשים את ד״ר קורץ [13], יתכן גם משום שנחמה בהיותו זמן מה באתונה, ראה שאפשר היה להציל יהודים לו היו נמנעים משיתוף פעולה עיוור וכניעה טוטאלית לצוררים.

ח י פ ו ש צ ד ז כ ו ת

בשנת תשי״ט (1959) ביקרתי בישראל ובשנת תשכ״ה (1965) — בישראל ושלוניקי. דרשתי וחקרתי בין הניצולים ולא מצאתי אפילו אחד שלא האשים את ד״ר קורץ. בסינסינאטי יושבים חמישה יהודים שלוניקאים משרידי מחנות המוות: ישראל לוי, סאם אנג׳יל, איזאק סינור, איזאק סוטו, ומואיז חאליגואה; וכן משפחה שניצולה מאקאטיריני: דוד מתתיה יהושפט, וגיסו מיכאל טאבוך. דיברתי עימהם בחודש מארס 1966, בפני כמה אנשים ונשים. השתדלתי למצוא צד זכות לד״ר קורץ. אחד מהם חשד בי שאולי מישהו משלם לי כדי להפוך בזכותו, התרגז ואמר: ״הוא היה יותר גרמני מיהודי״. השני אמר שהגרמנים עשו לו שטיפת מוח בווינה ובגלל זה עשה מה שעשה, והשלישי הצהיר שקורץ הקריב את אחיו כדי להציל את עצמו ואת משפחתו. טילפנתי לדוד ביטראן משיקאגו, והוא סיפר לי שדיבר באושוויץ עם רב אשכנזי מצ׳כוסלובאקיה והלה הצהיר, שאם ד״ר קורץ היה אסור בווינה, וכפי הנראה גם במחנה טיריזינשטאד, אי אפשר שלא ידע מהנעשה ליהודים במשטר הנאצי. אף ססיל רות כתב: ש״הראה חולשה מעציבה, הכנעה שהיתה דומה כאילו לבגידה״ [14], וכשנודע לו שמת בברגן־בלזן יום אחד אחרי השיחרור, ב־16 באפריל 1945, הוסיף ״אולי היה זה לטובתו״. מצידו מחבר הביולטין של וועדת ההצלה של הסוכנות היהודית לארץ ישראל, פברואר 1945, בדברו על מסירות הנפש של הרב ברזילי מאתונה כתב: ״בניגוד להתנהגותו המחפירה של הרב הראשי ד״ר קורץ אשר מסר לידי הגיסטאפו את כל הארכיב [של הקהילה] וכל הידיעות שביקשו ממנו״ [15]. היווני פ׳ידון קונדופולוס, שנמלט משלוניקי ב־18 ביולי 1943, כתב מקהיר ב־15 בספטמבר 1943: ״הרב הראשי צבי קורץ, צריך גם כן להיחשב בין הבוגדים בגלל פחדנותו״ [16]. יצחק רפאל מולכו, מירושלים, מחה בכל תוקף נגד הסתייגות ד״ר עק וכתב, בין יתר דבריו, על פי עדות בר סמכא, ״שד״ר קורץ השתיק בהזדמנות אחת בשלוניקי, אחד המתווכחים איתו באמרו: שקט, די! עוד מילה ואני מודיע לגיסטאפו!״ [17] וזה מתאים למה שכתבו מחברי ספר ״שואת יהודי יוון״, ״שכל הזמן דברי איום בפיו״ (שם, עמ׳ 72—73).

אמנם נכון שאחרי שיצאו משלוניקי תשעה משלוחים התחנן קורץ ובכה, בלי הצלחה, לפני ראש הממשלה היווני ראליס, לבוא לעזרת היהודים. אין ספק בדבר שהתאכזב אז מהאמון שנתן בגרמנים וגם מכך שאף הוא ומשפחתו הינם בסכנה ויגיע תורם. לו היה ד״ר קורץ דוחה את ביצוע הפקודות כדי להרוויח זמן אפשר היה לקוות שיבוא שינוי לטובה. צבאות בעלות הברית התקיפו והתקדמו אז בכל מקום. עוד מקיץ 1942 היו אווירונים אנגלים ואמריקאים מפציצים יומם ולילה את ערי גרמניה. ב־28 באוקטובר 1942 הדף מונטגומרי את צבאות רומל באיל־עלאמין ושיחרר חלק גדול מצפון אפריקה. ב־2 בפברואר 1943, ארבעה ימים לפני בואה של כנופיית אייכמן לשלוניקי, נאלץ היטלר להיסוג מסטאלינגראד, אחרי שהקריב שם 330,000 חיילים גרמנים. רדיו לונדון היה מבשר לכל העולם על הנצחונות האלו, ועמי אירופה נוכחו שכפות המאזניים התחילו לנטות לטובת מעצמות הברית. אם קורץ וחבריו היו נוקטים בתכסיסי השהייה היו יהודי שלוניקי, כיהודי סופיה, יכולים בינתיים לדעת את האמת על גורלם, שהם נשלחים למוות, ולא לקראקא, ובלית ברירה היו מסכנים את עצמם ובורחים ונמלטים. לאסון יהודי שלוניקי לא עשה ד״ר קורץ דבר לקדם פני הרעה, להציל מה שאפשר, כי ב״חכמתו״ הגדולה חשב... שאין מה לדאוג כיוון שלדעתו לא נשקפה כל סכנה. יהודי בולגריה פנו בהצלחה אל אחיהם בניו יורק. ביוון היוונים היו במגע עם ממשלת יוון בגולה, שישבה במצרים, ואפשר היה, אם לא לבטל כליל את הגזירה, להשהות את ביצוע ה״אקצייה״, או להגיד לבחורים לפחות; sauve-qui-peut (יימלט כל היכול).

ד״ר עק מצדיק את ד״ר קורץ כי, לדבריו, גם מחברי הספר ״שואת יהודי יוון״ מודים שאי אפשר היה ליהודי שלוניקי להימלט בגלל הטעמים האלו: 1) צריך היה להיות עשיר כדי לברוח; 2) היהודים לא דיברו יוונית צחה. רבים, בפרט אלו בני 50 שנה ומעלה לא דיברו יוונית כלל וקשה היה להם להיראות כיוונים; 3) היו מלשינים רבים. 4) הבנים לא רצו להיפרד מהוריהם; כמה מהנשואות ליוונים עזבו את בעליהן ונלוו ברצון להוריהם; 5) לא היו בשלוניקי פארטיזאנים; 6) היציאה מהגיטו היתה בלתי אפשרית; 7) יחס האוכלוסייה היוונית ליהודים לא היה ידידותי ביותר. לכן, כתב ד״ר עק, חשב ד״ר קורץ כי טוב להישמע לגרמנים אולי יוקירו ההכנעה.

לדאבוני התירוצים האלו אינם צודקים. אם קורץ היה מודיע לעם שהם נשלחים למוות, היו מחייבים את העשירים, ובפרט את אזרחי החוץ, להקריב נכסיהם ורכושם לפדיון שבויים, ולארגן הצלה לעניים כמו לעשירים,

כמו שעשו באתונה. הבנים לא רצו להיפרד מהוריהם מפני שלא ידעו שכולם עתידים להישמד, לו ידעו — כי אז האב היה מחייב את בניו להיפרד ממנו. הלא ראינו שהאב נסים קמחי ביקש מהגרמנים שיהרגו אותו תחת בנו. לפי עדות סאם אנג׳יל, שריד בירקנאו, עכשיו בסינסינאטי, היו בשלוניקי פארטיזאנים וכן נראה מעדות־משיח־לפי־תומו של יצחק נחמה במשפט אייכמן. תכנון הבריחה וההצלה היה צריך להיעשות בטרם התרכזו היהודים בגיטאות. גם יצחק נחמה העיד במשפט אייכמן כי לו היה יודע שיישלח למחנה השמדה היה בוחר למות בשלוניקי, וכמוהו כולם. זה נכון שהאוכלוסיה היוונית משלוניקי לא היתה מעוניינת להציל את היהודים. אולם למרות הכל היו ביניהם רחמנים, שלו היו מודיעים להם בפה מלא שהיהודים יישלחו למוות, היו מחביאים את התינוקות והילדים לפחות. רוב היהודים שהתחבאו בשלוניקי ובסביבותיה ברחו מהעיר אחרי המשלוח הראשון, כשראו או שמעו איך מובלים אחיהם. רק אז הבינו את חוסר הברירה שלפניהם. בין אלו שנמלטו בשעה האחרונה היו מיכאל מולכו ומשפחתו (אחד ממחברי הספר הנ״ל), ד״ר מאטאראסו שהצטרף למחתרת, עורך הדין יום טוב יקואל, שברח לאתונה (ושם מסר אותו לשלטונות המלשין אינו רקנטי והוא נשלח עם משפחתו למחנות ההשמדה ולא חזר), וכן הרבה שוטרים יהודים שהיתה להם הרשות לצאת ולבוא מהגיטו.

אין הצדקה למעשיו

ההאשמה הכי גדולה שמאשימים בה את ד״ר קורץ היא שגייס מאות בחורים לערוך מיד את רשימת 50,000 היהודים, וכן לייצר מאה אלף טלאים, ולהכין השלטים וכו׳, ובכלל, שעזר בכל כוחו לבצע ה״אקציה״ של הצורים תוך מאה שעות. הוא היה צריך להאריך בעיקר את עבודת הרשימות במשך חודשים, ולתת זמן לבחורים ולבחורות לברוח, כמו שעשו במקומות אחרים. לדעתי לד״ר קורץ אכן הגיעו השמועות שהגרמנים משמידים את היהודים, ואולי אף היה ידוע לו קיום תאי הגאז אלא שלא רצה להאמין בכך, וחשב שזו רק תעמולה אמריקאית. הוא שיתף פעולה כי חשב שהגרמנים יוקירו ההכנעה ויובילו את היהודים אם לא לקראקא, לפחות למחנות יותר נוחים. אין ספק שגם גורלו שלו וחיי אשתו ובנו השפיעו על כל העניין, כיוון שחזרו והבטיחו שלא ייגעו בו ובמשפחתו, אם יישמע להוראות. וכן היה, שבגלל שיתוף הפעולה שלו נשלח הוא ומשפחתו למחנה ברגן־בלזן והוחזק שם בתנאים נוחים, ולא למחנה השמדה. לא כן הרב הקדוש ר׳ חיים חביב, ומשפחתו שהיתה בשלוניקי, כולם הושמדו. על הרב חביב נאמר זכר צדיק לברכה ועל ד״ר קורץ אפשר לאמר לכל היותר — מיתתו כפרתו. כל המצדיק את מעשיו של ד״ר קורץ חוטא הוא ל־45,000 קדושי שלוניקי. זאת היא אמת שאין להרהר אחריה.

---

1 ״עיון חדש בקיטרוג על רבה של קהילת סאלוניקי״, — ״ידיעות יד ושם״ ירושלים, אדר ב׳ תשכ״ה, מס׳ 34 עמ׳ 5—11. ובאנגלית, שם, מס׳ 17, יוני 1965 ; וכן הקדמתו לספר ״שואת יהודי יוון״.
2 לעיל, ברשימה על חורבן שלוניקי.
3 ד״ר הרנפרייז התמנה בשנת 1900 והתפטר בשנת 1914. כאשר נתמנה ר׳ דוד פיפאנו לרב של סופיה, הוא דרש כפי הנראה שד״ר הרנפרייז לא יתערב בענייני כוללות סופיה. ר׳ ״שלשלת רבני סופיה״, דף ג, א.
4 Cecil Roth, Los Ultimos dias de la Salonica Judia, Revista de la Alliance, New York, Mars, 1952, No. 24, p. 5.
5 American Jewish Year Book, vol. 43, 1941—1942, p. 231.
6 מכתב מ״בריטיש ברודקאסטינג קורפוריישון״ מ־14 באפריל 1966 למחבר. למעשה עיתוני אנגליה והרדיו הבריטי פרסמו כבר ב־1940 ידיעות על הריגת יהודים וטבח אכזרי בהרבה קהילות בפולין, ובשנה זו היתה יוון עדיין עצמאית, וכל אחד היה יכול לשמוע החדשות. ראה גם נורה לוין, שם, 672—673.
7 Ismar Elbogen, A Century of Jewish Life, Philadelphia, 1946, pp. 676—77.
8 US State Department Bulletin, December, 1942, vol. VII, No. 182, p. 1009.
9 מכתב ר׳ קאסוטו למחבר מ־12 בינואר 1946.
10 היינו שני הספרדים היחידים בבית המדרש לרבנים בברסלאו. ד״ר חננאל היה מטבעו איש אמיץ לב. בבחרותו היה קצין בצבא הבולגרי.
11 בנימין ארדיטי, ״יהודי בולגריה בשנות המשטר הנאצי״, 1940—1944, חולון, תשכ״ב, עמ׳ 374. בהתאם להסכם בין ממשלות בולגריה וגרמניה התחייבו הבולגרים למסור לגרמניה 20,000 יהודים מתראקיה ומאקידוניה. הואיל ומסרו רק 11,363, דרשו הגרמנים עוד 8637 מבולגריה הישנה ולא הצליחו. שם, עמ׳ 283 ועוד.
12 American Jewish Year Book, vol. 45, 1943—1944, p. 306.
13 החלק הראשון ״אין מימורייאם״ נכתב, לפי יוסף נחמה, רק על ידו בלבד ״בלי שמי שהוא השתתף איתו, בעריכתו״. לפי הצהרתו ליצחק רפאל מולכו, אוצר יהודי ספרד, שם, עמ׳ 101.
14 ססיל רות, שם.
15 ״אוצר יהודי ספרד״, ג׳ עמ׳ 134.
16 ״גינזך סלוניקי״, עמ׳ 81.
17 ״אוצר יהודי ספרד״ ט, עמ׳ 101.

לאחר השואה

יד אחרי השחרור, בסוף אוקטובר 1944, יצאו ממחבואם היהודים שהיו נשואים ליווניות ואחרים, מועטים מאוד, שהסתתרו בבתי היוונים. אח״כ חזרו לעיר אלה שברחו להרים ונספחו למחתרת. החוזרים נוכחו לדעת שנכרים החזיקו בבתיהם וחנויותיהם, אולם בחודשים הראשונים אחרי השחרור הצליחו כמה מהיהודים לקבלם בחזרה; לא כן היה עם אלו שחזרו ממחנות הריכוז, כמו שנראה מיד.

השרידים האלה פתחו בחוזק יד את דלתות בית הכנסת של ה״מונאסטירליס״, שהגרמנים לא הרסוהו, כיוון שהצלב האדום הבין לאומי השתמש בבניין בזמן המלחמה והכיבוש, וכמה משפ־חות השתכנו בעזרת הנשים. מצב הניצולים היה קשה מאוד. אי אפשר היה לקבל שום תמיכה מחוץ לארץ כי המלחמה עוד לא תמה, ונמשכה שישה חודשים נוספים.

השרידים טרם ידעו אז את ממדי השואה והטראגדיה הנוראה. הם קיוו כי בכלות המלחמה ישובו אחיהם ובני עירם, שנשלחו כביכול לקראקא, למקומם. רק כשהתחילו לבוא פליטים, ניצולים ראשונים ממחנות המוות ב־15 במארס 1945, וסיפרו על הזוועות של הגרמנים, איך מיליוני יהודים מאירופה הכבושה ובכללם יהודי יוון, נשלחו לתאי הגאז ולמשריפות, התחילו להבין את גודל האסון.

ארגון ראשון

עוד בטרם התחילו להגיע לעיר ניצולי אושוויץ ובירקנאו, התאספו 137 יהודים שהתחבאו בעיר או שנסו אל ההרים וחזרו, ובחרו בוועד עראי. כמרכז דתי וארגוני בחרו בבית הכנסת הקטן הנוסף שנשאר לפליטה (שהיה ידוע בשם מדרש בורלא) במרכז העיר, והפכוהו למשרד הקהילה. בהגיע הניצולים ממחנות השואה בעירום ובחוסר כל, רבים בבגדים דמויי הפיז'אמות שלבשו באושוויץ, נתגלע ריב גדול בין הראשונים והאחרונים, שהתלוננו נגד הראשונים על כי השתלטו והחזיקו הכל בידם. הסכסוך נמשך זמן רב. הוועד העראי הצליח לאלץ את היוונים, שתפסו אותם שלא כחוק, לפנות בניינים אחדים של הקהילה, כגון: בית החולים לחולי רוח, ישיבת ג'יניאו, בית המחסה ליתומים אלאטיני, בית המחסה ליתומות אבוהב, מושב זקנים מודיאנו, ״מתנות לאביונים״ ומספר בתים בפרבר ״151״. הוועד הזה שיכן בבתים המפונים האלה רבים מניצולי המחנות, שכונו אז בשם ״פולנים״ (הראשונים היו מכונים ״הרריים״). ה״פולנים״ התארגנו ויסדו אגודה בשם ״אוניון״ (אחדות), ובבחירות למועצת הקהילה, נבחרו חמישים יועצים רובם מקרב ה״פולנים״. לאחר זמן נרגעו הרוחות ושתי הסיעות פעלו בשלום ובאחווה לטובת הכלל.

באותן השנים התנהלה ברחבי יוון מלחמת אזרחים בין הקומוניסטים והלאומנים. המצב הכלכלי אף הוא היה חמור ואי אפשר היה להשיג לחם ומזונות בסיסיים בלי תעודות זהות וכרטיסי מזון. השלטון בשלוניקי לא הכיר בניצולים החוזרים בתור תושבים מקומיים וסירב להעניק להם תעודות זהות. בסופו של דבר הצליחה מועצת הקהילה להשיג את המסמכים בשביל היהודים האלו.

עזרת חוץ, הג'וינט

מיד אחרי כלות המלחמה נחלצו היהודים הספרדים, ובפרט ילידי שלוניקי ויוון, באמריקה הצפונית והדרומית, במצרים, ארץ ישראל ומקומות אחרים, לעזרת יהודי יוון ויהודי שלוניקי בפרט. במיוחד הצטיינו יהודי ארגנטינה ששלחו כאלף חליפות בגדים, יותר מאלף זוגות נעליים, מאות כתונות, גרביים וכו' [1].

ראוי לשבח ה״ג'וינט דיסטריביושן קומיטי״ מאמריקה שממש הציל אז מבחינה כלכלית את יהודי יוון ושלוניקי, ובלעדיו לא היו יכולים להרים ראש. עוד בתחילת תש״ה (1945) שלח הג'וינט משלחת לעמוד על המצב, בראשות יאקובזון, ונלוו אליו אחרי כן מארווין גולדפיין ומורטין ר' אדל (בשנת 1959). ראשית כל הצליח הג'וינט לשים שלום בין שתי הסיעות: הפולנים וההרריים. בשנת תש״ו (1946) הוא תמך לפחות בחצי האוכלוסין של יהודי יוון. מספר מקבלי התמיכה ירד בהדרגה במשך השנים עם הטבת המצב הכלכלי הכללי ושל כל יחיד ויחיד. כן פתח

הג׳ויינט קאנטינה לצרכי מזון בזול בשלוניקי ובאתונה. בשלוניקי חולקו בקיץ תש״ו (יולי 1946) מספר שיא של 28,000 ארוחות, ובדצמבר של אותה שנה 7000. כשהמצב הוטב נסגרה הקאנטינה (באפריל 1947). במשך שנת תש״ו (1946) שלח הג׳ויינט ליוון 8376 ק״ג של בגדים שונים, 13,000 זוגות נעליים, 5000 קופסות חלב, מאות שמיכות, חיתולים לתינוקות וכו׳.

קרן הלוואות ״חן וחסד״

בסוף קיץ תש״ה (1945) יסד הג׳ויינט קרן להלוות כסף־במחזור לסוחרים ולבעלי מלאכה בלי רבית. בשלוניקי ניתנו הלוואות מקרן זו ל־311 יהודים. הנני מוסר את רשימת מקבלי ההלוואות כדי לקבל מושג על תמיכת הג׳ויינט והפעילות הכלכלית היהודית בשנים תש״ו—תש״ז (1946—1947).

ההלוואות ניתנו: ל־80 אומנים ובעלי מלאכה; ל־22 תעשיינים קטנים; ל־45 בעלי מקצוע; ל־152 סוחרים; ול־12 שונים.

מספר היהודים בשלוניקי שהשתמשו בכספי הקרן הזאת עד שנת תש״ט (1949) עלה לשש מאות. הג׳ויינט הקציב שלוש מאות אלף דולאר למטרה זאת. כל מגיש בקשה קיבל עד חמישה מיליוני דראכם, והיה עליו להחזירם בתשלומים לשיעורים במשך י״ח חודש. ואכן רובם ככולם שילמו בכבוד. אולם כיוון שבינתיים בוצע פיחות הדראכם, קיבל הג׳ויינט למעשה בחזרה רק שליש מהקרן המקורית. מזמן השחרור עד שנת תשי״ט (1959) הוציא הג׳ויינט כשני מיליוני דולאר לטובת יהודי יוון.

באותו זמן, הודות לאלפיים דולאר שקיבל מתורמים בחוץ לארץ, ובהשתתפות הג׳ויינט, בנה ועד הקהילה שש עשרה חנויות על קרקע קניין הקהילה, והן נמסרו או הושכרו ל־16 בעלי משפחות. אם בהזדמנות מי שהוא מהיוונים פינה אחת מהחנויות הרבות שהיו שייכות לקהילה, היו משכירים את החנות ליהודי.

אחרי זמן מה גם ה־ Conference on Jewish Material Claims against Germany (ועד תביעות הרכוש נגד גרמניה), של הקונגרס היהודי הלאומי, בא לעזרת יהודי יוון, ובפרט לעזרת יהודי שלוניקי [2].

היוונים ממאנים להחזיר רכוש היהודים

בניגוד לרוב הארצות והערים בארצות אירופה שבהם קיבלו התושבים הנוצרים את היהודים החוזרים, בני עירם וארצם, בזרועות פתוחות, לא הראו בשלוניקי סימני חיבה למעטים שניצלו. הם שנאו אותם והמשיכו להחזיק בלי צדק ובלי יושר את הבתים והחנויות של היהודים שפלשו לתוכם.

היוונים טענו שרק לבעלי הבית או החנות עצמם הזכות לתבוע את רכושם. הואיל והבעלים מתו, הם החזיקו בקניינים האלו ומיאנו למסור אותם ליורשים. לדאבון לב העשוקים נחוקו בזמן

מעבירים את ספרי התורה לבית הכנסת של ה״מונאסטרליס״.

Fiesta del transfer de los Sifre Tora a la Kehila de los Monastirlis.

הכיבוש חוקים חדשים, שאכן הוציאו את היורשים מהזקתם. היהודי שחזר מאושוויץ היה חסר כל, ולא היתה לו היכולת לשלם לעורך דין הוצאות לעריכת משפטים. מצד אחר המסים על הירו־שות עלו עד כדי כך שקשה מאוד היה ליורש — כאשר כבר זכה לקבל את רכוש הוריו — למצוא הכסף הדרוש כדי לשלם המס.

מתוך 11,000 דירות של יהודים בערך, שהיוונים תפסו או פלשו לתוכן, רק 600 נתבעו בחזרה, ומהתובעים האלו רק 300 השיגו את מטרתם, באופן זה: 30 זכו בשלמות במשפט, ו־270 זכו רק בחלק מהרכוש, ואלה האחרונים היו נאלצים לדור יחד בבתי הוריהם או קרוביהם עם היוונים הפולשים. מתוך 2,300 החנויות ובתי חרושת שהיו שייכים ליהודים רק 50 הוחזרו לבעליהם [3].

בנוגע לעוול שעשו היוונים ליהודי שלוניקי בשנים הללו, כתב היומון "ניאה אליתיה" מ־23 בינואר 1945 את הרשימה דלהלן:

"עולם שלם נעקר מבתים אלה. רכושו העצום [של הציבור היהודי] חוסל בצורה מדהימה ע"י הגרמנים וידידיהם. חנויות ומחסנים נמסרו למי שהציע בעדם את הסכום הגבוה ביותר, או 'ניתנו' לסוכנים נאמנים, בין שהיתה להם שייכות כלשהי לענף זה של מסחר, תעשיה או מלאכה, בין שלא היתה להם שייכות. תחילה נתפסו מפעלי הבורסקאות על כל אוצרותיהם ע"י רב הבוגדים עצמו לאסקאריס פאפאנאוס הידוע לשמצה. מחסנים גדושי אריגים, חוטים, לבנים, ניירות, תכשירי רוקחות, רהיטים, כלי זכוכית ומכונות, נשדדו ע"י יחידים, או ע"י חברות גרמניות־יווניות. כלהקות עור־בים שלא ידעו שובע עטו על הפגרים. שפע רכוש המתים הוצע למכירה פומבית. שכונות היהודים חרבו. מלבד מתי מספר אנשי המקצוע האמיתיים, שקיבלו מקומות ריקים לשם עיסוק במקצועם, אשמים כלפי המולדת ללא ספק כל אלה שקיבלו חנויות יהודיות מידי הגרמנים. בלי תמורה לא נתנו הגרמנים דבר לאיש" [4].

העיתון ביקש מהממשלה להעניש את כל אלה שקיבלו חסדים מהגרמנים, בצורה של רכוש יהודי.

נוסף לשוד הרכוש העצום הזה, הרבה יוונים, אחרי שכל היהודים הוגלו מן העיר, הלכו לבית החיים החדש (אחרי שהישן נעקר כולו) ופתחו את קברי המתים החדשים למצוא אוצרות, שהיהודים לדעתם קברו עם מתיהם. אחרים הרסו את קירות בתי היהודים, או עשו חפירות במרתפיהם כדי לגלות כסף וזהב. היהודים המעטים שהצליחו לחזור לבתיהם לא מצאו דבר וחצי דבר מרכושם הנייד. הכל נגנב ונשדד.

אפשר להבין את אכזבת הניצולים שקיוו להתקבל בזרועות פתוחות ונמצאו דחופים והדופים. ולא רק זאת, שמונה מאות היהודים שלחמו בפולש הגרמני בשורות המחתרת השמאלית EAM (חזית השחרור הלאומי) נאשמו בקומוניזם. בקושי רב הצליחו לשכנע את השופטים כי מגמתם שלהם לפחות היתה רק להילחם נגד האויב המשותף. במאמצים גדולים שוחררו אחדים מהם ועלו לארץ.

חגיגת פורים לילדי שלוניקי אחרי השואה (תש"ח).

Fiesta de Purim para las criaturas judias de Salonique (1948).

מצב משפחתי

רוב הניצולים היו בחורים, רווקים או אלמנים שנשותיהם הצעירות נספו עם הילדים הקט־נים. מספר העלמות או הפנויות ביחס למספר הגברים היה קטן, כשמונים בחורות למאה גברים. לכן הזמינו לשלוניקי כמה נשים צעירות או אלמנות מיוון הדרומית (העתיקה), שנשארו בחיים, ואלה שודכו ונישאו לבחורים או לאלמנים מהניצולים. כל אחד רצה להסתדר וליסד משפחה בכבוד. הקהילות הספרדיות ממקומות שונים והג׳ויינט קיימו מצוות הכנסת כלה ותמכו בזוגות האלו. ה־ Salonica Jewish War Relief Committee מניו יורק [5] שלח שבעת אלפים דולאר למטרה זאת. הודות להשתתפות הזאת עלה מספר הנישואים.

ירידת רגש הדת והמסורת

עקב המאורעות נאלצו השרידים שנותרו ביוון ואלו שחזרו מהמחנות לחלל שבתות וימים טובים ולאכול נבלות וטריפות במשך שנים. הדבקות במסורת בין הנשארים בחיים היתה כאין. בקושי רב הצליחו הניצולים הראשונים לארגן התפילות במניין. נשארו אמנם על תילם חמישה בתי כנסת ומדרשים אולם הואיל ואין מי שילך להתפלל, השתמשו — ומשתמשים כיום — רק בשניים מהם. האחד במרכז העיר, מדרש בורלה, (או ״לה פלאסה״), ושם מתפללים בבוקר ובערב בימי החול; ובית הכנסת של ילידי מונאסטיר — לשבתות וימים טובים. לא היה בשלוניקי מבין הניצולים מי שהוא שלמד שחיטה. בלאריסה ניצול מאימת המלחמה רבי יצחק קאסוטו, והוא שירת שם בתור רב, מורה, שוחט ומוהל במשך ט״ו שנים, ובחודשים הראשונים אחרי השחרור היה בא לשלוניקי למול את הבנים שנולדו כאשר התחבאו הוריהם, בכפרים יוונים או על ההרים, בזמן הכיבוש הנאצי. בינתיים למד אחד התושבים דיני שחיטה אך לא רבים נזקקו לשירותיו. מורה עברי, שנמלט ליוון העתיקה וחזר לעיר, נתמנה כרב, אך לא הצליח לעורר רגש הדת והמסורת בצאן מרעיתו.

בדרך כלל היו ניצולי המחנות בחורים חסונים מבין הפועלים והמון העם, בעלי גוף חזק, שיכלו ועמדו ביסורים הקשים הידועים במחנות המוות. לא כן החכמים והמורים, המשכילים והנבונים שכמעט כולם נספו. לכן חסרו לקהילה הקטנה מנהיגים רוחניים בעלי השפעה וכושר הנהגה בענייני יהדות.

בביקורי, בקיץ תשכ״ה (1965) בשלוניקי, כאב לבי בקרבי, בראותי שבקושי רב אפשר היה להשיג מניין בבוקר ובערב. קורא הפרשה בשבת, היה הולך לעבודתו מיד אחרי גמר התפילה, כבימות החול. ואין אחד שימלא מקומו, שידע לקרוא פרשה ושלא יחלל שבת. הצטערתי מאוד לראות שלר׳ עזריה חנניה שבתי, לפנים מורה עברי בוויריה ליד שלוניקי, שנתמנה בשנת תשי״א (1951) לרב, אין לו שום השפעה בהנהלת הקהילה, ואנשי ועד הקהילה אינם מתחשבים עימו.

חינוך עברי

לרגלי הנישואים הרבים גדלה קצת האוכלוסיה היהודית. בשנים תש״י—תשי״א (1950—1951) אנו מוצאים כבר ילדים וילדות בני חמש ושש שנים. אחרי זמן מה לקח ה־ British Jewish Committee for Relief Abroad על עצמו את התפקיד לארגן מועדון לילדים

בנין בית הספר היהודי היחידי באתונה.

La escola judia de Athena.

וילדות בשלוניקי אחר הצהרים, וכן קייטנות בעונת הקיץ. בהשתדלות הקונגרס היהודי העולמי נשלח מורה עברי מארץ ישראל ללמדם קצת עברית כמה שעות בשבוע. לדברי הרב אליהו ברזילי מאתונה, רוב המורים האלו אינם דתיים ואינם מעוניינים להכניס בלב הילד רגש הדת והמצוות. לפני שנים אחדות קנה ועד הקהילה מגרש על יד הים, הרחק מהעיר, והקים שם מחנה קיץ לילדים וילדות. ביקרתי במחנה הזה. אמרו לי שבמשך תקופה מסויימת לא היה הבשר כשר ורק אחרי התעוררות של כמה אנשים התחילו לספק בשר כשר. בשער המחנה היה רק דגל יווני וכששאלתי למה חסר הדגל הישראלי ענו לי שאינם רוצים להרגיז את היוונים.

לבקשת הוועד, אמרתי כמה דברי ברכה לילדים ולהורים בלאדינו. אולם לצערי הגדול הילדים אינם מבינים לאדינו. אחד מהאדונים תירגם את נאומי ליוונית. אין להתפלא איפוא אם ועד הקהילה הוציא לאור, בשנת תשט״ו (1955), הגדה של פסח, בעברית עם תרגום יווני בלבד. רק החלק הראשון, לפני ברכת המזון עד עריכת הסדר תורגם בלאדינו באותיות לטיניות, ולא בכתב רש״י המסורתי [6].

מאה וחמישים הילדים לומדים בשלושה בתי ספר פרטיים של יוונים, והקהילה משלמת שכר לימוד בעדם. מורה עברי מלמד להם משתים עד ארבע שעות בשבוע עברית, בזמן שה־תלמידים הנוצרים לומדים יסודי דתם. מלבד זה יש גן ילדים לילדי היהודים. בכל ליל שבת מארגנים תפילת ערבית וקידוש עם הילדים. לתלמידים יש מועדון בשם ״אירמאנדאד״ (אחווה). בעזרת המורה הם הוציאו לאור עיתון ביוונית ובעברית בשם ״עיתוננו״. כפי הנראה מספר התלמידים הלומדים עברית הולך ומתמעט [7].

רכוש הנהרגים

כמו שראינו בפרק הקודם, ויתרה הממשלה על זכותה לירש הנכסים שאין להם יורשים, לטובת הקהילה [8]. הודות לחוק של ה־20 במארס 1949, נוצרה ועדה שעליה הוטל לטפל בנכסים של הנהרגים, בשם OPAIE כלומר ״ארגון סעד ואספקה למען יהודי יוון״. הוועד הזה יכול להשתמש בהכנסות מהנכסים אך אין לו הזכות למכור את הבניינים האלו. הואיל והיו חילוקי דעות בין היהודים בנוגע להנהלת הקרן הזאת, רצתה הממשלה ב־1959 להכניס פקיד יווני בתוך הוועדה. ביוני 1959 בא ליוון זכריה שוסטר, מנהל לאירופה מטעם הוועד היהודי האמריקאי, והתראה עם כמה מגדולי הממשלה, שהבטיחו לו להתחשב בבקשת היהודים לוותר על מינוי פקיד יווני בועדה. ערך הרכוש ללא יורשים נערך בעשרים מיליון דולאר. בין היתר האשימו את הוועד הזה שהוא משלם משכורות גבוהות לפקידיו. האשמות האלו נתפרסמו ב״אבראאיקי איסטיאה״, בטאון הוועד המרכזי לקהילות יוון [9].

הציונים תבעו לשלוח חלק מההכנסות של OPAIE לישראל ליישוב ולשיכון שבעה עד עשרת אלפים יהודים מיוון. הודות לתיווך הקונגרס היהודי העולמי התפשרו המפלגות וסכום מסויים נשלח לארץ.

רכוש הקהילה

כמו שכתבנו היו בשלוניקי בניינים גדולים בעלי ערך רב שהיו קניין הקהילה. לפי הסדר קדום, שהיה נהוג עוד מזמן הטורקים, היו בניינים רבים של הקהילה או של מוסדות שונים, רשומים על שם אנשים פרטיים, ואלה — נהרגו במחנות המוות. קשה היה לוועד הקהילה לשכנע את השלטון שהבניינים האלו היו לאמיתו של דבר רכושה. בינתיים נמצא חלק מהארכיון של הקהילה בגרמניה והוא נשלח בחזרה לשלוניקי, ובאמצעות הרישומים בתיקיו הוחזרו הבניינים לבעלות וועד הקהילה.

קשה להעריך את שוויים של ההקדשות הרבים, המוסדות, בתי הכנסת ובתי המדרשים, הישיבות ובתי ספר, החנויות הרבות במרכז המסחרי שהיו קניינם של כמה וכמה מוסדות ושל הקהילה, היה זה רכוש שהושג במשך 450 שנים. כיוון שערך נכסי דלא ניידי בשלוניקי, בשנים האחרונות, עלה מאוד, יש לשער שהבניינים והמגרשים האלו שווים עתה למעלה מעשרים מיליון דולאר. לפי סאם מודיאנו, לפנים מנהל היומון הצרפתי, ״לי פרוגרי״, אין ארגון מרכזי שישגיח על מימוש מתוכנן של הרכוש העצום הזה [10]. לדברי הרב אליהו ברזילי רבה של אתונה לשעבר ויליד שלוניקי, מוכר וועד הקהילה את הבניינים היקרים האלו באופן שיטתי ״למטרות בלתי ידועות״ [11].

בין הנכסים הגדולים שנמכרו ליוונים, או שהתפשרו עליהם, היה גם בית החולים הירש ובית החולים ליולדות ע״ש בנוזיליו, שלפי סאם מודיאנו, נמכר ליוונים בעד שני מיליון דולאר. הקהילה מסרה לג׳וינט שליש מהסכום הזה בעד חובות ישנים. בשנת תשכ״ג (1963) קיבל וועד הקהילה פיצויים מהאוניברסיטה היוונית על הפקעת אדמות בית החיים. הסכומים האלו היו די גדולים. בצדק דרשו יהודי אתונה, רובם ילידי שלוניקי, פיקוח והשגחה על הנעשה בקהילה בתחום זה, אך ללא הועיל. בהיותי בשלוניקי, בקיץ תשכ״ה (יולי 1965), נאמר לי שאל נכון יש אי סדרים בטיפול בנכסים, בהנהלתם ומכירתם. כפי הנראה בינתיים המצב הוטב במקצת. על כל פנים היה רצוי יותר שיהודי שלוניקי באתונה ובישראל ימנו ועדה של אנשים מסורים ונאמנים ש־ישגיחו על הקדשי אבותינו ויגנו על הרכוש הרב הזה.

ועד מרכזי לקהילות יוון

לפני הכיבוש הגרמני היתה קיימת ביוון פידיראציה של הקהילות היהודיות. עורך הדין אשר מואיסיס, שהיה לפנים נשיא הקהילה, השתדל והצליח לארגן שוב את נציגי קהילות יוון. באתונה נוסדה מועצה מרכזית לקהילות יוון (קינטריקון יזראאליטיקון סימבוליון). כל קהילה בת עשרים משפחות לפחות יש לה זכות לשלוח ציר למועצה הזאת. הצירים בוחרים, כל שלוש שנים, בוועד של י״ב חברים, ואלה מחוייבים למסור דין וחשבון למועצת הקהילות. בשנת תשי״ט (1959) עלה מספר הקהילות המאוחדות לשמונה עשרה. המועצה הזאת מייצגת את יהדות יוון בפני הממשלה ומטפלת בבעיות המשותפות לכל הקהילות. ה־ OPAIE מקציבה חלק מהכנסותיה למועצה הזאת, המחלקת את ההקצבה בין כל הקהילות. למועצה בטאון בשם ״איבראאיקי אסטיאה״ (בית יהודי), שהחל להופיע עוד בשנת תש״ז (1947).

עליה והגירה

למרות המאמץ הגדול שעשה הג׳וינט לשפר את מצב השרידים והניצולים, לא יכלו רוב יהודי יוון, ובפרט השלוניקאים, להישאר במקום מולדתם. מכ־60,000 נותרו רק כ־15 מאות. היוונים לקחו ותפסו את אחוזות אבותיהם ואחיהם, בית החיים הקדוש נחרב, בטלו החברות והאגודות, החכמים והמורים אפסו, וכל רחוב וכל בית בשלוניקי, עוררו בהם כאב הדוקר את הלב. ואף נמצאו אחרי החורבן אנטישמים יוונים ששלחו מכתבים בהעלם שם ליהודים לצאת מן הארץ. שוב האשימו אותם בהאשמות הידועות ואף פרסמו אז את הזיוף המפורסם של ה״פרוטקולים של זקני ציון״. הג׳וינט שוב בא לעזרת היהודים שהחליטו לעזוב את יוון ואת שלוניקי. משנת 1946 עד 1966 עלו כארבעת אלפים יהודים מכל ערי יוון לארץ ישראל. ממשלת יוון מצידה התירה ליהודים לצאת מארצה, אף לאלו שהיו מחוייבים להתגייס לצבא, בתנאי שיוותרו על נתינותם היוונית.

לפי חוק ההגירה האמריקאי החדש, הותר ליהודי שנולד ביוון, ושנשבה בזמן המלחמה לאיטליה או לגרמניה, או שבכלל סבל מידי הגרמנים, להיכנס לאמריקה מיד, אם רק יש לו קרובים שיהיו ערבים לו. גם בהזדמנות זאת פעל הג׳וינט במרץ. הוא התחייב לטפל במהגרים לאמריקה, שילם הוצאות הדרך ובכלל השתתף במבצע זה בתקציב של שלוש מאות אלף דולאר. גם ה־ "HIAS" השתתפה לפי יכולתה. וועד הקהילה מצידו קנה למהגרים בגדים חדשים ונתן להם דמי כיס. במבצע זה אופשר ל־1200 יהודים מיוון לנסוע לארה״ב, ול־500 אחרים למקומות שונים באמריקה הדרומית ובאירופה, מלבד אלו שעלו ארצה. בו בזמן יהודים רבים שהמשיכו עד אז לגור בכפרים ובערי השדה, התיישבו באתונה או בשלוניקי.

העוזבים את יוון, ובפרט שלוניקי, היו באופן כללי, החלק הכי חשוב מקרב בני הקהילה: רופאים, עורכי דין, מהנדסים ומנהיגים לשעבר, אישים הנחוצים כל כך להנהלת הקהילות האלו.

מרפאה חיים פנחס

במשך יותר משנתיים סבלו השרידים והניצולים צרות רבות ורעות. כוחם תשש, היו ביניהם הרבה חולי שחפת. הג׳וינט טיפל בהם ושלח רופאים לבקרם בבתיהם, אף פתח מרפאה לשינים שטיפלה באופן ממוצע במאה ועשרים חולים בחודש. כן פתח בית הבראה, בהשתתפות ה־ Central British Fund for Jewish Relief and Rehabilitation. ועד הקהילה מצידו בנה שוב את המרפאה ע״ש חיים פנחס בשנת תש״ח (1948) וכן את בית החולים ליולדות על שם אליהו ורחל בינוזילייו הי״ד, שהיו בהם יחד עשרים מיטות. בשנת תש״י (1950) אישפזה המרפאה הנ״ל

374 חולים, וטיפלה 4127 פעמים בחולים חיצוניים, ובבית היולדות נולדו 27 ילדים ו־21 ילדות. מחמשת הרופאים הפנימיים שפעלו במרפאה הזאת בשנת תש״י (1950) רק שלושה היו יהודים והם: ד״ר עובדיה ביז׳ה (נפטר בשלוניקי בשנת תשכ״ד), ד״ר אלברט מנשה וד״ר ליאון כהן (כעת בניו יורק). מלבדם עוד היו שישה רופאים חיצוניים יוונים.

בכדי לכסות חלק מהוצאות, וועד המרפאה, בנשיאות אלברטו סאפ׳אן, הוציא לאור החל בשנת תש״ט, לוח שנתי שהופץ בכל יוון, ובמקומות רבים באמריקה הדרומית.

ישוב ארץ ישראל

בין הניצולים היו אחדים שהמשיכו, למרות הצרות הרבות אשר סבלו, לתמוך בישוב ארץ ישראל. הם אימצו לב הפליטים חבריהם לעלות ארצה. באופן זה, כמו שכתבנו לעיל, כארבעת אלפים התיישבו בארץ אבותם. כמה נשים יסדו סניף של ה״ויצו״ והנשיאה היתה זמן מה מרי עזרתי אשת יוסף נחמה.

החל בשנת תשי״ג (1953) השתתפה מדינת ישראל בתערוכה הבין לאומית בשלוניקי. אף היא מוציאה לאור, משנת 1959, חוברת ביוונית ותמצית באנגלית, בשם ״אללאס־ישראל״, בה השתתפו מצד ישראל שר המסחר והתעשיה, הנציג הדיפלומאטי הישראלי ביוון, נשיאי לשכות המסחר והתעשיה מירושלים, תל אביב, חיפה ועוד. ומצד היוונים — נשיא התעשיינים, נשיא אגודת הסוחרים וכו׳. הודות לקשרים הטובים האלו, הגיע היצוא הישראלי ליוון בשנת 1964 ליותר מעשרה מיליוני דולארים.

הקונסול הישראלי באתונה מצידו מוציא לאור מעת לעת עלון בשם News from Israel (חדשות מישראל). כמו שכתבנו לעיל בהשתדלות הציונים שולחת ה־ OPAIE בכל שנה, סכום מסויים לישראל.

עיתונים ופרסומים

העיתון הראשון שהופיע אחרי השחרור הוא ״איזראאיליטיקון ווימה״ ביוונית, עם מוסף בלאדינו בשם ״לה טריבונה ג׳ודייה״, סאלוניקו 5706. מנהל החלק בלאדינו: ויטאל דאסה.

כן הופיעו הפרסומים הבאים:

״איבראאיקי איסטיאה״ הנ״ל, באתונה;

״ישראאיליטיקי אפיתיאוריסיס״, כתב עת יהודי, משנת 1962, באתונה;

״עיתוננו״ ביוונית ועברית, הופיע בשלוניקי בשנת 1962 ע״י תלמידי בתי הספר;

לוח שנתי לטובת המרפאה ע״ש חיים פנחס, משנת 5709 ובו מאמרים בנוגע לקהילה; במקומו הופיע אח״כ:

לוח שנתי מוצא לאור ע״י הקהילה בעריכת ר׳ עזריה חנניה שבתי. גם בו מאמרים על הקהילה ביוונית ובלאדינו באותיות לועזיות. (בלוח של שנת תשכ״ז פרסם המחבר בלאדינו, באותיות לועזיות, מאמר על משפחת גאטינייו ורבניה בשלוניקי). הואיל ורבים הם שאינם יודעים לקרוא עברית, ועוד אחרים שמתקשים אף לקרוא באותיות לועזיות, פרסם ר׳ שבתי את הקדיש, החלק הראשון של ״שמע ישראל״, וכן ברכות הדלקת נר חנוכה, באותיות יווניות.

המצב הנוכחי

כעת [12] חיים בשלוניקי כמו אלף ומאתיים יהודים, בעיר זו שלפנים היתה עיר ואם בישראל. רבים מהילדים שנולדו בשנות 1945—1947 לומדים כבר באוניברסיטה. אולם הם, והנוער בכללו, אינם מעוניינים לא בנעשה בקהילה ולא בדברים הנוגעים ליהדות; רובם ככולם התבוללו בתרבות היוונית.

בשנת תשכ״ו (1966) הגיע לשלוניקי בא כוח ה־ HIAS, ורבים נרשמו כדי לנסוע לאמריקה. במועדון היפה ברחוב מיגאלו אלכסנדרו, מתאספים חברי המועדון, 150 במספר, לעיסוקים חברתיים (והמטבח שם כשר). אולם חסרה פעילות תרבותית כללית, עברית וציונית, בה הצטיינו לפנים מועדוני היהודים בשלוניקי. רבים הם האבות שממאנים אף לשלוח את ילדיהם למחנה הקיץ ולחיות כמה שבועות באווירה יהודית. עיתונאי אחד שביקר בעיר ביולי 1966 כתב: ״מה שנשאר (מהיהדות) בשלוניקי הוא רק צל ממה שהיה לפנים״ [13].

אם יהודי שלוניקי בכל מקום לא ישתדלו להציל את שארית הפליטה, תעמוד קהילת שלוניקי בקרוב בסכנה גדולה של טמיעה וחידלון. לדעתי אדוני וועד הקהילה צריכים לקחת לשרותם, נוסף לרב הנוכחי, רב צעיר, בעל בעמיו, אידיאליסט, בעל מרץ, לתת לו הסמכות הדרושה, ולהתאמץ עימו ללא ליאות, לעשות נפשות ולהכניס רוח יהדות בכל המשפחות ובמשרדי הקהילה עצמה. יש להשתדל בכל הכוח לחנך לא רק את הילדים אלא אף את המבוגרים לידיעת עברית ודברי ימי ישראל ויסודות המסורת, לארגן את הנשים ולבקש מהן להשפיע על בעליהן ובניהן לקיים היהדות המסורתית, כמו שעשו אימותיהן לפנים.

הואיל וחסרים מנהיגים בשלוניקי עצמה, מה טוב היה לו אחת מהאגודות הגדולות בארץ, באמריקה או באנגליה היתה שולחת למטרה זאת נציג, לעיין במצב בכלל, להתוות להם הדרך אשר בה ילכון, ולמצוא תרופה לקהילה העומדת בסכנת היעלמות.

אם אחרי הנסיונות האלו לא יצליחו להיטיב המצב הרוחני והיהודי, אין ברירה אחרת כי אם לשלוח לישראל, בהשתתפות קופת הקהילה, את כל הילדים והילדות מגיל חמש שנים ומעלה, להצילם מסכנת התבוללות ומנישואי תערובת.

ואני תפילה — שיוצאי שלוניקי בישראל ובכל אתר ילכו בעקבות אבותיהם ויפעלו יחד עם אחיהם להרמת קרן ישראל וקרן מדינת ישראל, לפי רוח המסורת, שרבני שלוניקי החזיקו בה דור אחר דור.

---

1 הנני מודה לד״ר מנשה, אוד מוצל מאש, על הרשימות ששלח לי בנוגע לתקופה הזאת, אשר בה היה פעיל בתור נשיא הקהילה או בתור אחד מאנשי הוועד.

2 ד״ר אלברט מנשה במכתביו למחבר. Joint Distribution Committee, vol. IV, no. 2, April 1948 ; Oscar Handlin, A continuing Task, The American Jewish Joint Distribution Committee 1914—1964, New York, 1964 ; American Jewish Year Book, 1946—1965.

3 Ascher Moisis, "La situation des Communautés Juives en Grèce", Les Juifs en Europe, Paris, 1949, pp. 47—54.

4 "שואת יהודי יוון", עמ׳ 237.

5 מזכיר הוועד היה יצחק שאלתיאל. הוא הוציא לאור הספר Birkenau מעטו של ד״ר אלברט מנשה.

6 דפוס ד׳ גאטיניי׳ו, שלמה א׳ חאגואל ושותפו. [53 עמוד].

7 באתונה יש בית ספר יסודי עברי, בבניין בן שלוש קומות, עם 180 תלמידים ותלמידות מגיל הגן, הלומדים עשר שעות בשבוע עברית ועוד תלמידים אחרים בגילים אחרים הלומדים מחמש עד שבע שעות בשבוע. מצידו פתחה "אורט" בשנת 1948 באתונה בית ספר למלאכה ובו משמונים עד מאה תלמידים (בשנת 1952).

8 בביקורו ביוון, בשנת 1947, התראה ד״ר מאקס גוטשאלק, מנהל ענייני החוץ של הוועד היהודי האמריקאי, עם שר המשפטים של יוון וזה האחרון הבטיח לו לסדר את העניין הזה לטובת היהודים.

9 ראה דין וחשבון משנת 1952 על יהודי יוון מאת סאם מודיאנו, "Greece", American Jewish Year Book, 1953, vol. 54, Philadelphia 1953, pp. 294—300.

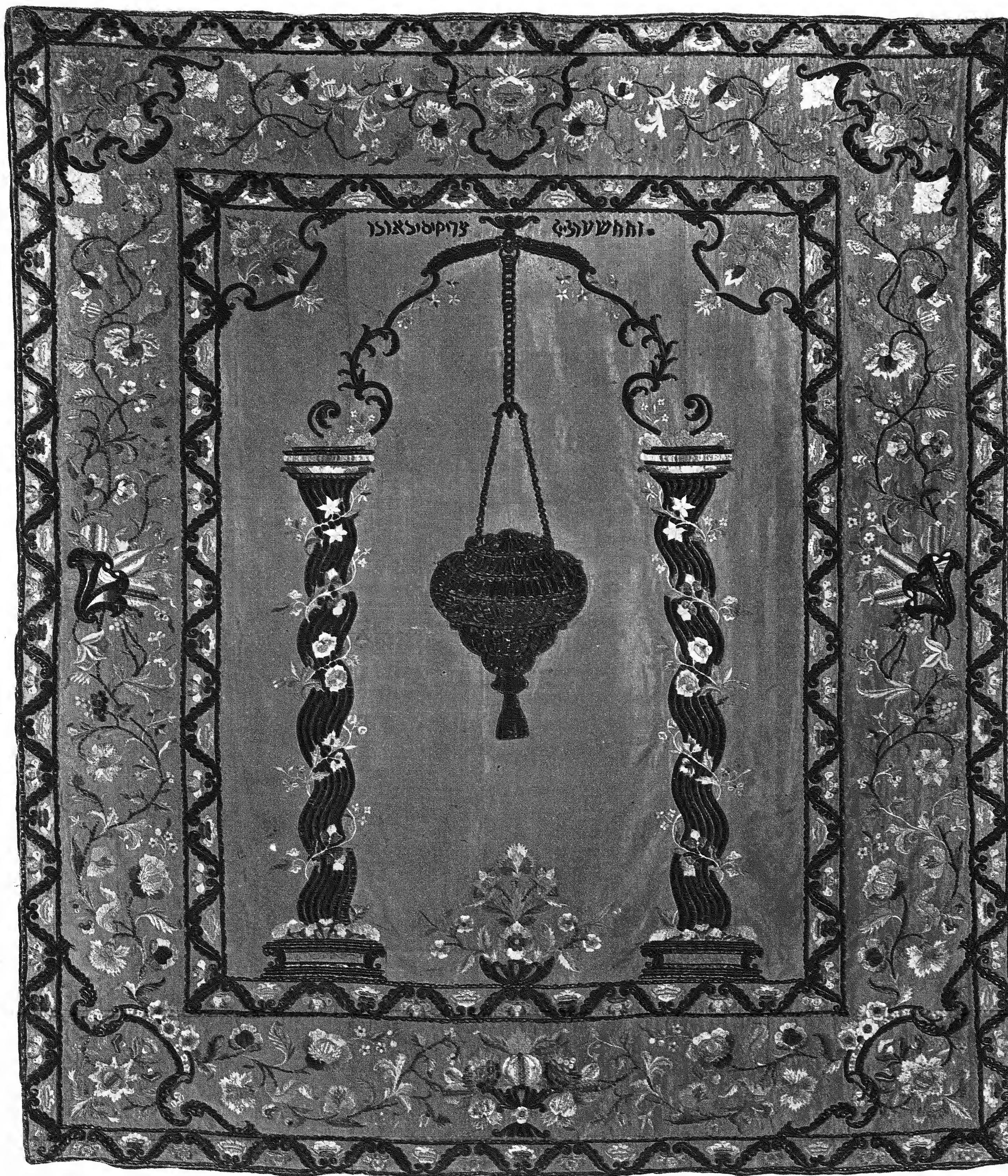
10 מודיאנו, שם, עמ׳ 299. "No Central Organization supervises the liquidation and proper use of these large sums".

11 "La Communauté de Salonique possède des grandes propriétés ...dont elle tire d'importants revenus. Ce qui est grave c'est qu'elle les vend progressivement pour des affectations inconnues" ר׳ אליהו ברזילי לפי דין וחשבון שמסר לוועידת הרבנים ב־West Cliff-on-Sea ב־22 במארס 1960. קול ספרד (באנגלית), שנה ג׳ מס׳ 14, לונדון אפריל—מאיי 1960, עמ׳ 211.

12 [בסוף תשכ״ז].

13 דער טאג־מארגען זשורנאל, 5 ביולי 1966.

זָ֬כַ֥רְתִּי יָמִ֨ים ׀ מִקֶּ֗דֶם

Parohet de Salonique, ciecolo 18 פרוכת משלוניקי, המאה הי״ח.

התעוררות לאומית
התנועה הציונית

הקדמה

בעוד בעיות ה״השכלה״, ההומאניזם, ההתבוללות, הסוציאליזם, האנטישמיות, הלאומיות והציונות, הסעירו את הציבור היהודי במערב אירופה, וחסידי האסכולות והאידיאולוגיות השונות היו בעיצומם של ויכוחים נוקבים, התגודדות והתארגנות — לא העסיקו כמעט עניינים אלה את יהודי שלוניקי בתחילת המאה הי״ט בעודם תחת השלטון הטורקי. על אף הפליות פורמליות מסויימות, נמשכו החיים העצמאיים של קהילה גדולה זו במסגרתם הלאומית הטבעית ללא צורך בהגדרות עצמאיות מיוחדות או בניסוחי חוק כפויים מבחוץ. אנטישמיות לא היתה כמעט קיימת בעיר זו, שרובה ישראל; ה״השכלה״ בנוסח גאליציה חדרה אמנם בין אלה שקראו את העיתונים העבריים ״המגיד״, ״המליץ״, ״הצפירה״ ודומיהם, אולם היא נתקבלה כתוספת טבעית לחיבת לשון הקודש, ולא היתה כרוכה במאבק אידיאולוגי. שאיפות הגבירים והחדשנים ללימוד שפות זרות, מדעים וידיעות כלליות, לא נתקלו בשלוניקי בהתנגדות ממשית. אנשי ה״אליאנס״, שעשו למען תכניות אלו, לא היו מעולם מהלוחמים הקיצוניים לענייני ה״השכלה״ אלא החדירו את רעיונות ה״קידמה״ שלהם במסווה של חינוך מסורתי שמרני ורצון לקדם את מצבם הכלכלי של בני השכבות הנמוכות. בשורת חיבת ציון והציונות אף היא לא עוררה הדים גדולים — לא בעד ולא נגד. מקדמת דנא היו יהודי שלוניקי ציונים טובים, שלחו תרומותיהם לכוללים בארץ, קיבלו פני שד״רים בכבוד ותרמו להם סכומים יפים, ורבים מהם — בפרט בעלי־תורה, בעלי־נדרים וזקנים — עלו לירושלים מדי פעם בפעם.

מהפכת ה״טורקים הצעירים״ בתרס״ח (1908) והחופש החוקתי הקצר, בו ניתנה אפשרות להתארגן במסגרות לאומיות ופוליטיות בנוסח המערב, הביאו לידי תסיסה לאומית וחברתית התחלתית בין יהודי שלוניקי. ברשימות על חלוצת ההתעוררות הלאומית בעיר — ״המכבי״, שנוסדה בשנה זו, ופעלה החלוצי הכביר — אנו פותחים מדור זה.

הציונים הצעירים שהתכנסו עד אז בסתר (במסגרת אגודת ״קדימה״ להפצת העברית) התחילו — ביוזמה עצמית וע״י דרבון ז׳בוטינסקי שביקר בעיר באותה שנה — לפעול במסגרת אגודות ציוניות גלויות, כגון ״בני ציון״ ו״מאקס נורדאו״ (הראשונה).

אז אף התארגנו הסוציאליסטים היהודים — שעליהם מסופר במאמר מיוחד להלן — תקעו יתד בשכונות העממיות, גייסו חברים בין פועלי הטבק, וניסו להטות את ההתעוררות הפוליטית לאפיק ההתבוללות הקומוניסטית.

אולם שני המחנות נאלצו לרדת למחתרת זמן קצר לאחר מכן, ורק אגודת המכבי, שלא היתה אז ארגון ציוני רשמי, המשיכה לפעול במרץ ובהצלחה גדולה והולכת.

מצב זה נמשך עד אשר מוגר שלטון הטורקים במאקידוניה בתחילת תרע״ג (סוף 1912), ובשלוניקי — אחרי מאבק עם הבולגרים — התבססה ההגמוניה בידי היוונים.

אולם לפני שנפלה ההכרעה — נעשה ניסיון מצד חוגים לאומיים יהודיים, לגייס תמיכה בין מעצמות אירופה להפיכת שלוניקי לעיר בינלאומית בשלטון עצמי, שפירושו היה שלטון יהודי (כיוון שהיהודים היו אז רוב תושבי העיר). על כך — ברשימתו של ״סופר״ להלן (צירפנו אליה את תרגום שני מכתביו של דוד פלורנטין להסתדרות הציונית העולמית)[1].

השלטון היווני בשלוניקי פעל מתחילתו כד״ר ג׳קיל ומיסטר הייד לגבי הקהילה היהודית. בתקופה הראשונה, כששלטונם בעיר לא היה מובטח, ואח״כ בזמן מלחמת העולם הראשונה, כש־צבאות ההסכמה ישבו בקרבה — ואף לאחר מכן בשעות משבר — העמידו היוונים פני ליבי־ראלים, דימוקראטים שומרי משמרת הזכויות הלאומיות של היהודים, והתירו פעילות ציונית ולאומית בלי הפרעות. אולם למעשה, בסתר ובגלוי — לפי הנסיבות — חתרו בהתמדה, באורח רשמי ובלתי רשמי, לטשטש את הצביון המיוחד של שלוניקי כעיר שרובה מאוכלסת יהודים בעלי תודעה לאומית טבעית מפותחת; חקקו חוקי ״שוויון״, שאסרו למעשה על היהודים לקיים את ייחודם הלאומי; נישלו את היהודים מעמדות המפתח שלהם בנמל, בדאר, בחברות הבינ־לאומיות למאור, למים, לרכבת וכו׳; דחקו את רגלי בעלי העסקים והפועלים היהודים; הטילו חרם בלתי רשמי על חנויות יהודיות, ועסקו בהסתה אנטישמית שהלכה וגברה משנה לשנה.

היהודים, על אף כל זאת, לא נמנעו מלהשתתף בחיים הפוליטיים של המדינה, למרות שה־

זכויות האלמנטריות כבוחרים הוגבלו לעיתים ביחס אליהם. הם אף גוייסו ושירתו בנאמנות בצבא היווני; ובמלחמה נגד האויב האיטלקי במלחמת העולם השניה, היה ביצועם — בשירותים ובקרב — למופת. על חלקם של היהודים ברקמה הפוליטית והצבאית של המדינה מובאות רשימות קצרות להלן.

המפנה הדראמאטי והמכריע לרעה במצב היהודים בעיר חל, כאשר, בעקבות המפלה של היוו־נים במלחמתם נגד טורקיה בתרפ״ב (1922), גירשו היוונים את כל הטורקים שהיו במאקידוניה, וכתגובה על כך שילחו הטורקים את כל היוונים שבאסיה הקטנה. חבר הלאומים נכנס לעובי הקורה ובתמיכתו הפך הגירוש ההדדי ל״חילופי אוכלוסין״. ממיליון הפליטים שבאו מטורקיה, התיישבו בשלוניקי וסביבותיה למעלה מ־100,000 יוונים, וכך — בחדא מחתא — הפכו היהודים מהקיבוץ האיתני הגדול ביותר בעיר (קרוב ל־45%) למיעוט של כ־25%.

הקנאה, הנישול, דחיקת הרגליים, ההפליות, החוקים האנטי יהודיים (שהיו מוסווים תמיד כחוקים ״כלכליים״, ״סוציאליים״ או ״תרבותיים״), הלכו וגברו, הלכו ותכפו; יחד איתם התעצמה ההסתה האנטישמית אשר פרטה על מיתרי הפאנאטיות הדתית של המוני היוונים, ובשיאם — שתי מהלומות: האחת, רשמית מטעם השלטונות — איסור מלאכה ביום ראשון בשבוע, גם ליהודים ששבתו בשבת; והשניה, מצד ההמון היווני המשולהב והמוסת — הפוגרום בשכונת קאמפבל. התפתחויות אלה ומאבק האיתנים של הציבור היהודי הלאומי נגד האנטישמיות — מועלים במאמרים ומסמכים המתפרסמים אף הם במדור זה.

להידרדרות זו ביחס היוונים כלפי היהודים היו שתי תוצאות. הלחץ היווני גרם להגברת כח המתבוללים והסתגלנים בקהילה, שטענו ברמז או בגלוי, כי אכן צודקים היוונים ואין לדרוש זכויות לאומיות, אלא צריך ל״התבולל״, ללמוד יוונית, לבקר בבתי ספר יוונים, להשתלב בחברה היוונית וכו׳ וכו׳, בקיצור — יש לקבל את הדין ללא התנגדות. בשלוניקי היו חוגי המתבוללים במחלוקת פנימית ביניהם, האליאנסיסטים דרשו השכלה והתבוללות ״אירופית״, קרי צרפתית, והסתגלנים והמתונים, (שנעזרו ע״י יהודים רבים מיוון העתיקה שבאו לגור בשלוניקי), דרשו השתלבות בתרבות, ובחברה היוונית (המחלוקת הזאת נפתרה ע״י השלטון היווני בזמנו של מיטאקסאס, שאסר על לימוד, ועל שימוש פומבי, של שפות זרות בכלל...) אלה כן אלה, גרמו לכך שרבים התרחקו מיהדות פעילה, לאומית ובעלת גאווה עצמית, ונעשו יוונים (או צרפתים) בני דת משה. מובן מאליו כי חוגים אלה לא רק שלא עזרו אלא אף הפריעו למאבק החוגים הלאומיים והציוניים למען זכויות מיעוטים והכרה לאומית.

אולם להפליה של השלטון, לחוקיו האנטי יהודים, לאנטישמיות, שנעשתה פרועה יותר ויותר, היתה גם השפעה הפוכה, חיובית. בני העיר היהודים — שישבו בה, אבותיהם והם, כ־500 שנה בשלווה ובעצמאות יחסית — אף בעלי העור העבה, חשו שאין הם רצויים עוד, שאין להם מעמד מוגדר בתחומי המדינה היוונית, והפיתרון היחיד הוא — הגירה ממנה.

אך העליה לארץ ישראל לא היתה דבר המובן מאליו.

זכותה הגדולה של התנועה הציונית בשלוניקי היתה, כי בשעה קריטית זו, יצאה לפעולה גדולה ואינטנסיבית של חינוך, השפעה ודרבון, על הנוער ועל המבוגרים, לשכנעם לראות את ארץ ישראל כמולדת העם היהודי וכארץ ההגירה הטבעית להם בצאתם מעירם, והיא שהשפיעה על המון העם ואירגנה, ולעיתים גם מימנה, את העליה הגדולה מבני העיר לארץ בשנות תרצ״א—תרצ״ו (1931—1936).

על תולדות התנועה הציונית, אגודותיה וארגוניה השונים, על הפעילות הדינאמית, האינ־טנסיבית, כלהצלה מכיליון, למען העליה לארץ, של הסתדרות המזרחי והצה״ר מצד אחד, ועל מעשיה — ומחדליה — של הפ׳ידיראציה הציונית, למען אותה מטרה — ידובר ברשימות המיו־חדות המוקדשות להן בחלק זה של ספרנו.

ה ע ו ר ך

המכתבים המקוריים בצרפתית מצויים בארכיון הציוני בירושלים, שממנו קיבלנו את צילומם.

המכבי
התקופה ההירואית של התנועה הלאומית בשלוניקי

מאת אברהם ש׳ רקנטי

זמן אל״ף

ה היסטוריון שיעמיק חקר בחיי היהדות הנפלאה והמיוחדת במינה אשר בקהילת שלוניקי, ירושלים דבלקן, שהתנשאה כמגדלור לתפוצות הגולה במשך מאות בשנים, ויעלה על נס את הפרקים המזהירים והמיוחדים שבתולדותיה — בפרט ביובל השנים שקדם לחורבנה בידי הגרמנים — לא יוכל להתעלם מתקופת הזוהר של האגודה להתעמלות ״מכבי״, שהיתה אבן התשתית של התנועה הציונית וגם גולת הכותרת שלה, בית היוצר לנוער הלאומי, זר התהילה של הקיבוץ היהודי הגדול. הוא יצטרך לספר על פעולותיה שהטביעו את חותמן על חיי הקהילה, על גישתה, מושגיה ועמדתה כלפי בעיות תנועת התחיה, שגרמו להתעוררות ההכרה הלאומית והאדרתה ושסללו את הדרך להחדרת הרעיון הציוני המהפכני בקרב השכבות הרחבות של העם.

איך נוסדה האגודה

עם מיגור משטרו של השולטן העריץ עבדול חאמיד בשנת תרס״ח (1908) והכרזת הקונ־סטיטוציה על ידי ״הטורקים הצעירים״, חברי האגודה ״אחדות וקידמה״, נסללה לכאורה הדרך בפני הלאומים השונים בטורקיה, וביניהם היהודים, לפעילות לאומית גלויה, באווירה של חופש. ואכן בתחילת תרס״ט (ב־12 בדצמבר 1908) נוסדה אגודת מכבי בשלוניקי. הדחיפה ליסודה ניתנה על ידי ביקור תעמולתי בעיר של למעלה ממאה חברי המכבי מבולגריה, מהערים פלובדיב, פאזארג׳יק וימבול, שעברו בסך ברחובות העיר על דגליהם הלאומיים, תלבשתם האחידה ושיר ״התקווה״ בפיהם. הופעתם השאירה רושם עמוק בלבבות הנוער היהודי ומספר צעירים החליטו ללכת בעקבותיהם. הם קראו לאסיפת מייסדים, קבעו את תקנות האגודה החדשה, ובחרו ועד זמני.

סמל המכבי בשלוניקי.

El embleme de la Maccabi.

ייסוד אגודה לאומית להתעמלות היתה פעולה טבעית, אם לוקחים בחשבון ששלוניקי היתה אז עיר יהודית למעשה, המטרופולין של היהדות הספרדית, בעלת חיים ציבוריים לאומיים וארגון קהילתי ממלכתי מלא. ביקור משלחת המכבי מבולגריה שימש, איפוא, רק אות מעורר לגילוי הרגשות היהודיים השרשיים שהיו טמונים מדורי דורות בנבכי נפשות המוני בית ישראל ולא יכלו להתגלות בהיות השלטון הטורקי האוטוקראטי והחשדני על כנו. עם מיגורו, התחילו זרמים תת־קרקעיים אלה לפכות בחזקה באפיקים החדשים שנפרצו וקיבלו כיוון חדש על ידי הציונות. אולם, כפי שנראה להלן, התגלה במכבי השלוניקאי אופי מיוחד בעל יסוד מהפכני שהיה גורלי להתפתחות תנועת התחיה בעיר.

עד אותה שנה היה קיים בשלוניקי רק ארגון יהודי צנוע לספורט בשם ״אוניון ספורטיב״ ולו קבוצת כדורגל וכמה חובבי סיוף. יסוד המכבי היה צורך השעה, ואכן תוך תקופה קצרה הצליחה אגודת המכבי לרכז בשורותיה חברים רבים.

שיעורי ההתעמלות התקיימו בהתחלה בהדרכתו של סבריצולי, נוצרי שהיה מורה להתעמלות בבית הספר של האליאנס ומדריך ספורט במשטרה, והפעולות השונות נערכו באולמה של ״אוניון ספורטיב״, היות ולא היה למכבי מועדון משלה. אחרי הצעדים הראשונים הצטרפה אליה קבוצת תלמידים מבית הספר ״אלשיך״ שנקראה ״ילדי ציון״. עם כניסת קבוצה זו, ואלמנטים חדשים נוספים, הפכה המכבי למרכז החינוך הגופני והאזרחי לנוער הלומד היהודי.

תרס״ט: צעדים ראשונים — ״איל מאיסטרו״

בשנה הראשונה חתרה המכבי לבסס את הארגון ולשפר את רמת החינוך הגופני בלי לשקוד במיוחד על טיפוח הערכים הלאומיים והרוחניים. החברים אברהם אשכנזי, שבתי פ׳ראנסיס, ליאון פינחס, אברהם מלאך ומנחם בורלה, נרתמו למשימה ועשו לביסוסה וקידומה המהיר. הם התקשרו עם ראשי המכבי בקושטא, שנוסדה שם בתרנ״ה (1895), לשם השגת מורה יהודי להתעמלות ולשירה.

חבר ותיק מהבירה, מאיר יהודה כהן, הציע את שירותו, נתקבל, והיה למדריך בשיעורי ההתעמלות שהתקיימו בכל יום שבת. עם ריבוי החברים חיפשו מקום יותר מרווח, והשתכנו לבסוף בחצר בית הספר "הילפ׳ספ׳יראין".

מימין לשמאל:
אהרון פארדו, יצחק אלשיך,
דוד פארדו.

Aharon Pardo, Itshac Alcheh, David Pardo.

כשהוזמן יצחק אפשטיין, הפדגוג הנודע מירושלים, לנהל את בית הספר המפורסם של הקהילה "תלמוד תורה הגדול", רצה, בין יתר החידושים, שיוקצו במוסד מספר שעות בשבוע לתרבות גופנית, ולשם כך חיפש מורה מוכשר. פפו בן אדון, ממייסדי המכבי השלוניקאית, הכיר את אחד מחברי הקבוצה הבולגרית בזמן ביקורה בעיר, והציע אותו כמורה להתעמלות לתלמוד תורה ולמכבי. ואכן אפשטיין התקשר עם החבר הזה, אהרון פרדו, שנתן הסכמתו והתחיל למלא את תפקידו, בת"ת ובמכבי, בתשרי תר"ע (שלהי 1909).

אהרון פרדו נחלץ לעבודה ומילא את תפקידו במסירות נפש וכישרון מופתיים, והכל — החניכים והמדריכים — קראו לו מאז ועד מותו "איל מאיסטרו" (המורה). ראוי להעלות על נס את עבודתו הפוריה בשורות המכבי, את התמורה שחולל בהחדירו בחברים את הרעיון שהספורט והחיזוק הגופני של הנוער היהודי מהווה גם מכשיר לאומי רב ערך. תמיד היה שופע חדוות חיים ויוזמה, היה אהוב על חניכיו, הפיח בהם רוח חדשה, ובהישגיו הפריך דעות קדומות על מהות ההתעמלות ועל כשרו של הנוער היהודי.

תוצאות פעולתו הנמרצת והמבורכת הורגשו כבר בשנה הראשונה, עם ההופעות הפומביות הספוגות רוח לאומית של חברי האגודה, עם השירים בעברית וספרדית שהוא לימד, בהעדר מורה מיוחד, עם ההסברים הקצרים לפני התרגילים, עם החדרת הפקודות בעברית.

פרדו התייחס לתפקידו ברצינות, עבד קשה, בהתלהבות ושיטתיות, והצליח לגבש בזמן קצר יחסית, קבוצת מתעמלים, שהופיעה בפומבי בתרגיליהם המגוונים, על אף החששות וההיסוסים שהיו לוועד האגודה שמא חלק מהקהל ילעג, בגלל המושגים המיושנים של התקופה, על התעמלות זו בצוותא.

הצגת בכורה

ההצגה הפומבית הראשונה התקיימה בחנוכה תר"ע בתיאטרון "עדן" ובה הושר לראשונה ההימנון "שיר המכבים", שחובר על ידי אברהם אשכנזי [1] ע"י הצעירים שהופיעו בתלבושת הלאומית תכלת לבן.

יצחק אלשיך מראשוני הציונים בעיר (ומנהל בית הספר היהודי הפרטי בשם זה) פתח את החגיגה, מקהלת בית הספר השמיעה מספר שירים, והפדגוג מירקאדו קוב׳ו קרא שירים לאומיים באיספאניולית מפרי עטו. החברים שהקדישו את זמנם ומרצם להצלחת ערב ראשון זה היו: ליאון פינחס, ברוך אגוסטרי, אברהם מאטארסו, פפו בן אדון, שבתי פ׳ראנסיס, שמואל חנן, מנחם בורלה, אליהו ארדיטי ויצחק סידס.

האולם היה מלא על גדותיו, ההצגה הפכה למאורע חברתי שדובר בו רבות, ורשמה פשט ברחבי הציבור. מספר החברים שהיה כ־75, הלך וגדל, אחרי ההופעה הזאת, ועלה בזמן מועט ל־140 חברים ואוהדים. באותו זמן נוסדה גם מחלקה לילדים.

באותו ערב נשלח מברק ברכות לאגודת המכבי בקושטא שחגגה גם היא את חגה.

גם יום השנה הראשון ליסוד האגודה הוחג ברוב פאר והדר. אברהם מאטארסו, מזכיר הוועד, ואהרון פרדו, המדריך הראשי, נשאו את דבריהם בהבליטם את יעוד המכבי בפיתוח התודעה הלאומית וזקיפת הגוף והנפש של הדור העולה, והרב יעקב מאיר, רבה הראשי של קהילת שלוניקי (שהיה אחר כך ראשון לציון בארץ ישראל), הביע במילים חמות את אהדתו העמוקה לאגודה, בהסבירו את משמעותן של המילים המרכיבות את שמה. אחרי הצהריים יצאו המכבים, בתלבושת אחידה, בפעם הראשונה, בתהלוכה ברחובות המרכזיים, כשהם שרים בחדווה שירים שהלהיבו את ההמונים שהצטופפו בצידי הרחובות לחזות בתהלוכה יהודית ראשונה מסוגה בעיר. שני מפגנים פומביים אלה הוציאו את המכבי לדרך המלך, והשפעתה גדלה והלכה בתוך שדירות העם השונות.

השורות הלכו והתרחבו. שיעורי ההתעמלות שהתקיימו ברציפות משעה 5 עד 10 בלילה, משכו ערב ערב קהל גדול של משקיפים ואוהדים. ההופעות הספורטיביות והתהלוכות הרצופות תוכן לאומי, שתכפו כל השנים, לרגלי חגים ומאורעות לאומיים, כבשו את הלבבות ושימשו מנוף לגיוס חברים ולהתקדמות מתמדת.

תר"ע: ניסיון לטורקיזאציה — חזרה למקור

אולם אחרי עליה זו, בא בשנת תר"ע (1910) מפנה זמני לרעה. ה"טורקים הצעירים", שאהדו בתחילה את הציונות, הפכו את עורם ונעשו עויינים לכל תנועה, אגודה או פעולה בעלות אופי לאומי. פתאום נישא גל של פאטריוטיות עותומאנית גם בקרב היהודים. המתבוללים נשאו ראש והגבירו את תעמולתם ואת תעלוליהם. אגודה אחת של סוחרים מהמעמד הבינוני שקראה לעצמה "קלוב דיזינטים" (מועדון הידידים), שבראשית עבודתה היתה לאומית, אולם אחרי כן הכריזה על נחיצות ההתבוללות ו"ההשתלבות בלאום הטורקי", התקיפה בשבועונה "לה נאסיון" (האומה) את התנועה הציונית, את המכבי ואת פעולותיהן. העיתון טען כי האגודה היא אנטי פטריוטית ודרשה את ביטול הפקודות והשירים העבריים. עיתונים יהודים אחרים כגון "לה איפוקה" גם הם הפכו עורם והתקיפו את הציונים והציונות, ואף ראשי הקהילה נתקפו באימה ופחד והסתייגו בגילויי דעת פומביים מהציונות והלאומיות[2].

כדאי לציין כאפיינית לאווירה שהשתררה בתקופה ההיא, את העובדה, שהאגודה הציונית הראשונה שהיתה קיימת בעיר בשם "בני ציון" (והושיטה את עזרתה היעילה למכבי בהזדמנויות שונות) היתה מוכרחה לוותר על שמה ולהיכנות אף היא בשם "חוג מכבי".

אימת ההחשדה בציונות נפלה, במשך זמן מסויים, גם על חברי ועד המכבי, שחששו פן יחשבו גם את המכבי ל"ציונית", ואותם — לבוגדים במולדת, והאגודה נסחפה אף היא בזרם העכור של חנופה לשלטונות. לפתע נדמו במועדון צלילי השירים הלאומיים המובהקים, והימנון "התקווה" נפסל מלהישמע. אווירת חששות וחשדות כבידה העיקה על הכל, חדוות העשייה פגה והפעולות השתבשו. המכבים התחילו להופיע בימי החגים הלאומיים הטורקים ובראשם דגל עשוי משי שבו היה רקום שם האגודה בעברית וטורקית וכן הסיסמה "נפש בריאה בגוף בריא". אברהם אשכנזי, מורה לעברית ומשורר לעת מצוא, חיבר שיר מתוקן, בעל תוכן פטריוטי יהודי־טורקי והמכבים היו שרים אותו בצעדתם. כן למדו גם שיר לכת בלשון הטורקית לליווי קצב ההליכה; ולפי שמעון ברזילי, שהיה בזמנו חבר פעיל במכבי (וכעת בעל ביח"ר לעגלות ילדים בת"א) והשתתף בתהלוכות אלה, הוחלפו בשיר הנודע "חושו אחים חושו", המילים "דגל ציון נרימה" ב"דגל טורקיה נרימה"...

ברם, קבוצת חברים מהשורה עם ה"מאיסטרו" בראשם, שלא נרתעו מפני האיומים והחשדות, התנגדו בתוקף לדרך הנלוזה של הוועד והצליחו, אחרי מאמצים רבים והסברה מאירה, לעודד את המתייראים ולהחזיר את המצב למסלולו הנאות. השירים וההימנון הלאומי פרצו שוב בעוז בחוצות שלוניקי, כעדות נאמנה על קשריה האמיצים של המכבי עם תנועת התחיה. ההעזה הזאת חישמלה את החברים והאוהדים, וההופעה הפומבית השניה שנערכה רק שישה חודשים אחרי הראשונה, באייר תר"ע, זכתה להצלחה גדולה משפיללו, חיזקה את מעמדה של המכבי בקרב המוסדות היהודים בקהילה וקרנה עלתה בעיני הציבור.

צעירים לעשרותיהם המשיכו להצטרף לאגודה וקבוצות חדשות של מתעמלים הלכו והת־ווספו, והיה זמן שחסרו מדריכים מתאימים להפעלת הכוחות הנוספים. בין המדריכים שפעלו אז בלהט ושקידה היו: אברהם שמשי, שמואל חנן, יצחק שלם, שמואל עובדיה, יצחק כהן, ועוד.

אהרון פרדו, יחד עם שמואל חנן, שלימד את החברים שירים שונים, אירגנו גם חוג מוסיקלי בשם "מאנדולינטה" לפיתוח המוסיקה וחיבת האמנות בקרב המכבים.

נחיצות בתמורה יסודית

והנה שוב נוצר משבר, אם כי מסוג אחר. הריבוי המתמיד והרבגוני של החברים, שבאו במיוחד מהשכבות העממיות של האוכלוסיה, נשא אופי סטיכי, וראשי הוועד לא יכלו להשתלט על הזרם, לארגנו לקבוצות ולכוונו במסלול הדרוש. חסרו בין החברים בעלי השכלה ויזמה שב־כשרם יוכלו לארגן את החדשים, לשלבם עם הוותיקים, לגבש וליצור את המסגרות המתאימות לגילים, לכושר, להשכלה ולכוון את הפעילות הכללית לאפיק הרצוי. ואכן גמרו אז אומר למשוך לתוך המכבי אלמנטים חדשים מחוגי הנוער המשכיל כדי שיוכלו לשנות לטובה את פני הדברים ולהפוך את האגודה לארגון בעל רמה, מגובש וממושמע לפי המושגים והשיטות המקובלים באגודות דומות בעולם.

שמטוב אלאלוף.

Chemtov Allalouf.

על פרדו הוטל התפקיד לבוא בדברים עם מועמדים מתאימים, ואכן גם כאן הצליח במשימתו, בגייסו לשורות המכבים מספר צעירים אינטלקטואלים, שביניהם התבלט במיוחד עורך הדין שמטוב אלאלוף (חתנו של הרב שאול אמאריו). אלאלוף התגלה מיד ככוח ארגוני ממדרגה ראשונה. הוא קיבל על עצמו לערוך חוקה, להכין תקנון פנימי, ולקבוע תכנית כללית להתעמלות ולפעילות הספורטיבית היומיומית, ומאמציו אלה הוכתרו בהצלחה מלאה. הוא חילק את המתעמלים למחל־קות שונות, הפקיד עליהן את המדריכים ומדריכי המשנה הנאותים, והשליט משמעת ברזל בשורות החברים.

מפקידה לפקידה, אורגנו והתקיימו באגודה הרצאות ושיחות על נושאים לאומיים וחינוכיים שהושמעו על ידי אנשים בני סמכא, ביניהם גם יצחק אפשטיין, מנהל ת״ת הגדול. ההרצאות קויימו במועדון ״בני ציון״ כי למכבי טרם היה אולם משלה. שם גם הוכנה ההצגה השלישית והוחג יום השנה השני ליסוד המכבי.

ברם, עם כל המאמץ הארגוני החדש, עמד הוועד, בפרוס השנה השלישית לפעילות המכבי, בפני בעיות פנימיות שלא היה בכוחותיו לפתרן, ובפני קשיים אובייקטיביים, שלא יכול היה להתגבר עליהם. אלאלוף עשה אמנם רבות לחיזוק הארגון מבחינה טכנית, אולם המנהיגים היו נטולי תפישה סינופטית, מחשבתית ומעשית, כללית וציונית, תחושה לאומית, מעוף, יוזמה; בקיצור — חסרו התכונות הנחוצות לנהל אגודה זו רבת החברים בצורה שההתעמלות והספורט ישמשו בה מנוף ליעודים רוחניים חינוכיים ולאומיים. היו דרושים אנשים שיוכלו להפוך את החומר האנושי ההיולי לחטיבה הומוגינית ומוצקה לא רק מבחינה משמעתית, אלא גם מנקודת מבט אידיאולוגית, לחבר־אנשים בעלי הכרה לאומית משותפת ועמוקה, מטרה ברורה ותכנית פעולה מותווית מראש.

לשבחם של חברי הוועד יש לאמר שבלי פניות אישיות הסיקו את המסקנות, דאגו את דאגת העתיד ועמלו למשוך כוחות חדשים, צעירים משכילים, מעורים בהוויות העולם, חדורים תרבות יהודית, אנשי רוח ומעשה, כדי לחלץ את האגודה מהמשבר המהותי שנקלעה לתוכו.

הנחיצות בתמורות יסודיות, בהתחדשות כללית, בלטה והורגשה ביתר שאת עם זרם החברים החדשים שהלך וגאה. החומר האנושי שמילא את השורות והשתתף יום יום בתרגילים הגופניים היה מורכב, רובו ככולו, מנוער של השכבות הרחבות: פקידים, שכירי יום, בעלי בתים צעירים, סוחרים זעירים — חומר בלתי מגובש, בלי מכנה משותף רוחני מלכד, בלי רעיון־על מתסיס המוביל למטרה ברורה. הספורט, ההתעמלות, הפקודות והשירים העבריים לא יכלו לבוא במקום האידיאל.

אהרון פרדו ושלמה גרגיר פנו אז, בין היתר, גם לאברהם רקנטי והוא הצטרף למכבי בשנת תרע״א (1911).

מאמר מוסגר

כותב שורות אלה חש בשלב זה בצורך להבהיר — במאמר מוסגר — נקודה עדינה המעמידה אותו במבוכה לא מעטה. קרה כי מי שהקדיש את חייו ומלוא יכולתו, בתקופה זו שידובר עליה להלן, למכבי — לא למכבי בתור אגודה להתעמלות גרידא, אלא למכבי כתנועת נוער לאומית מהפכנית — ושהיה לו חלק לא מועט במיטאמורפוזה הזאת — הוא הנאלץ, בכורח המסיבות ובתוקף המציאות, אף לכתוב את ההיסטוריה של שנים נהדרות וגורליות אלה. הדבר לא קל, ותיאור השתלשלות האירועים והשימוש בביטויים ומונחים אלה או אחרים עלולים להישמע לפעמים כהתפארות עצמית. אולם המילים והתיאורים שנעשה בהם שימוש כאן להטעמת חשיבות העבודה שנעשתה, הבלטת הגורמים המשפיעים והמנחים, מהווים, עד כמה שאפשר, את הבבואה הנאמנה לטיב ולמהות העובדות בעיקרן; הדברים הוארו באורם הנכון בלי כחל ושרק ומבלי להאדיר — אולם אף בלי למעט — את תרומת כל אלה שהשתתפו בפעולות. בדרך כלל תינתן למעשים זכות בכורה ולעדויות הכתובות לדבר בעד עצמן. אולם, העובדות היבשות אינן היסטוריה, על כן לא יוסתרו הנסיבות האובייקטיביות, ההשפעות האידיאולוגיות, והטבעת החותם של האישים הפועלים; בלי הגזמה — אך גם בלי ענווה מעושה.

אברהם רקנטי לא מאחרי הצאן נקרא לתת מכוחו למכבי. הוא היה כבר מזה מספר שנים פעיל בתחומים שונים של הציבוריות היהודית השלוניקאית.

הוא סיים את לימודיו באליאנס (לשם עבר אחרי שלמד בתלמוד תורה) ורכש השכלה עברית וכללית בלימוד עצמי ואינטנסיבי. הוא היה כבר — מאז תרס״ד — עיתונאי בעל עט שנון ובעל דעות מגובשות על הצורך בחינוך יהודי מסורתי ובהתלכדות למטרות לאומיות; דעות שהיו יוצאות דופן בקהל הרחב, ובפרט בין המשכילים, שיכורי ״תרבות צרפתית״ שטחית, ולמעשה חסרי כיוון ומצפן בקשר לבעיות החברתיות והפוליטיות שהתעוררו אז. רשימותיו חוצבות הלהבות (בעיתון ״איל־אב׳ניר״, שדוד פ׳לורנטין היה עורכו, ״לה טריבונה ליבירה״, ״לה נאסיון״, וגם ב״איל ג׳ודיו״ של דוד אלנקווה בקושטא) עוררו לא רק עניין רב בקרב הנוער המשכיל, אלא גם פולמוס חריף בעיתוני המתבוללים ואנשי כי״ח בעיר [3]. הוא נטל חלק פעיל באגודה להפצת השפה העברית ״קדימה״ ובאגודה הציונית הראשונה בטורקיה ״בני ציון״.

וכשנקרא להצטרף למכבי מצא כאן כר נרחב להפצת הרעיון הלאומי השלם, לא כעיתונאי הפונה אל קהל חסר־זהות, אלא כאידיאולוג ומחנך הזורע זרעי מחשבתו ושותל אידיאליו הקדושים בליבות ילדים ונוער מאוגדים במסגרות וסרים למשמעת.

מהרגע הראשון הוא נרתם לעבודה בכל מאודו, ובפרק זמן קצר, אחרי שניתח ועיכל את מכלול הבעיות הארגוניות והרעיוניות, שהטרידו את הוועד, תוך הפעילות ומציאת הפתרונות, קביעת העמדות, סימון היעדים והדרכים, נתמנה רשמית כמזכיר כללי (לא היה אז תפקיד של יו״ר) ונתקבל למעשה על ידי הוועד והחברים — כראשה הטבעי של האגודה, האידיאולוג והמנהיג.

תוך בחינת הדרכים שהשתמשו בהן עד כה, נקט רקנטי בגישה חדשה לפתרון הבעיות שהתעוררו, וקבע את המצב הרעיוני והרוחני של האגודה על יסוד העקרונות של לאומיות צרופה, משולבים עם עיקרי המסורת היהודית, בלי ויתורים והסתגלויות. הוא ביסס וחיזק את האגודה תוך שימת הדגש על הצד העיוני והחינוכי והכנת הנוער להשגת המטרה: התחדשות בתפוצות, שבירת כבלי הגלות והפיכת ארץ ישראל למדינה יהודית.

הוחל אז בפעולות תנופה שהלכו ותכפו בשיטתיות, בקצב מוגבר, להחדיר בחברים את הרעיונות החדשים, להדליק בנפשותיהם את שלהבת הכמיהה לעצמאות ולקוממיות, ולחשל בהם את הרצון האישי והייעוד הציבורי, בשנים בהן חל גיבוש האופי אצל הצעיר ונקבעים בנשמתו האידיאלים החברתיים והכלליים. ואכן מאז החל במכבי החינוך שהרגיל את המכבים ללחום בגאווה, בסערה, בעד המטרה הנשגבה, מבלי להתחשב במוסכמות אופורטוניסטיות.

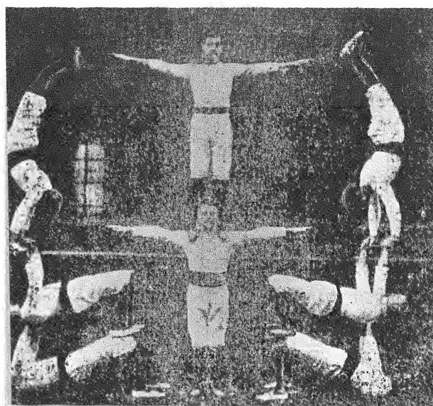
בין חברי הוועד שנרתמו אז לעבודה מאומצת והצטיינו במשך השנים בעבודתם המסורה, בהתמדתם ותחירתם להתפתחות האגודה וקנאותם והקרבתם למכבי, היו: יצחק אמאריו, בן ר׳ שאול, סוחר פיקח, בעל חוש ריאלי והיגיון שנון; אברהם מאטאראסו, המזכיר, שתקן, שופע אדיבות, מסור בלב ונפש לתפקידו; יצחק אלב׳ו, מלא מרץ, דואג לתיקון העולם, בעל רעיונות ״מתקדמים״; שלמה גרגיר, הרומאנטיקן והמשורר, שכתב לנו כמה וכמה פואמות; ברוך אגוסטארי, מחונן בשכל ישר ובעל ניסיון בחיים; ז׳אק פינחס, גזבר, בקי בהוויות העולם; שבתאי פ׳ראנסיס, נפש עדינה, הולך תמים; ליאון פינחס, עניו, תובע מתינות; ושם טוב אלאלוף, שכבר הזכרנוהו.

מבין החברים הפעילים היו: לוי מאסאראנו (עלה לארץ והיה כאן יצרן סבון), יוסף אנג׳יל (היה אח״כ עיתונאי בשלוניקי; בארץ משתתף בעיתון ״לה ב׳ירדאד״ באיספאניולית), שמואל אמאריו, פעיל ונלהב; שבתי שאלתיאל (מחוג ״ילדי ציון״), שם טוב ברזילי (מורה לצרפתית), שמעון ברזילי, חיים לוי, אלברט ברכה (עלה לארץ, סוחר בת״א), מריוס מולכו, ועוד.

בד בבד עם העמקת משמעת החינוך הגופני וחיזוק התודעה הלאומית, הוצאה לפועל תכנית תרבותית מקיפה שנועדה להפוך את המכבי מאגודה ספורטיבית בעיקרה, לתנועה עממית בעלת מגמות פוליטיות, בחוללה שינוי גמור בהלכי הרוחות של הציבור היהודי הרדום, באמצעות פעולות נועזות ומחושבות היטב. בהרצאותיו החינוכיות המלהיבות, המבוססות על ההיסטוריה היהודית ועל המאורעות של העידן החדש, השתדל רקנטי בלי ליאות להשריש בנפשות הצעירים את ההכרה כי יש צורך בתמורה יסודית, במהפיכה, במצבה של האומה. הפעולות החינוכיות והתרבותיות האלה הוסיפו נופך והתלהבות יתר גם בהופעות הפומביות.

הצגות ההתעמלות הרוויות תוכן ציוני מהפכני עם נאומי הפתיחה היוקדים פאטריוטיות

מתעמלי המכבי מדגימים ״פירמידה״.
Gymnastas Maccabeos.

יהודית, התרגילים האופייניים של מגיני דוד עם רובים, הנפת הדגל הציוני ², ה״תמונות החיות״, השירים, הדקלומים, החלק הספרותי, חגיגות יום השנה באולם ה״קלוב הציוני״ בנוכחות סלתה ושמנה של הקהילה, המצעדים בעיר והטיולים מחוץ לעיר בתופים וחצוצרות, בכלל מראה המכבים החסונים והרעננים המשמיעים שירי לכת מלבבים בעברית ואיספאניולית — כל אלה הציתו את אש הלאומיות בלבבות, גרמו להתלהבות עממית שלא תתואר, הרטיטו עמוקות את מיתרי הנפש של המוני העם וגרמו להחדרת האידיאל הלאומי בשכבות הרחבות.

תרע״ב: מרדנות ותעוזה — הכנת צמרת לאומית

מן הראוי להזכיר תקרית שהתרחשה בהתחלת שנת תרע״ב (1912) והמאפיינת את הלהט הציוני שפעם בלבבות חברי הוועד, את רוח המרדנות והתעוזה נגד המקובלות, ששררו בשורות.

ועד המכבי החליט אז להצעיד את האגודה צעד נוסף קדימה בתהליך השתלבותה בתנועת התחיה העברית. בתהלוכה השנתית, הוטל על צעיר בעל גוף אתלטי, לשאת בפעם הראשונה ברחובות העיר — בזמן שארץ ישראל היתה עוד חלק אינטגראלי של הקיסרות העותומאנית — דגל ציוני גדול, עשוי משי ורקמה, שליווה, במלוא הדרו, את הצועדים במשך כל הדרך, כשה־ציבור הנלהב מקדם אותו במחיאות כפים סוערות ובקריאות: יחי המכבי! תחי האומה היהודית! ההפגנה הזאת השאירה רושם בל יימחה על הכל.

באסיפה החגיגית, במעמד ר׳ יעקב מאיר, נכבדי העדה וקהל רב, ביום השנה ליסוד המכבי, מסר רקנטי דו״ח על פעולות האגודה במשך השנה, והעלה על נס את המאורע ההיסטורי של נשיאת הדגל הציוני בפומבי בהבהירו את משמעותו הלאומית. הרב יעקב מאיר, שכיהן כרב ראשי לקהילת שלוניקי, מתרס״ח (1908) עד תרע״ח (1918), בתקופה קשה של חילופי משטרים ושלטונות, אמנם הוכיח את עצמו כמנהיג בעל שיעור קומה רוחני ופוליטי, תקיף בדעותיו והחלטי במעשיו, ומילא את תפקידי משרתו בגאון וכבוד, כיודע ומכיר את סמכויותיו הרחבות בעיר היהודית האת, אבל היה רגיש להפגנת ציונות בפומבי, אולי בגלל דאגתו לצאן מרעיתו. זמן מה לפני כן כבר גרם לביטול הרצאה ציונית ב״בני ציון״. אף הפעם חשש להיראות כתומך בפומבי, אף אם באורח פאסיבי, בציונות תחת המשטר הטורקי, קם ועזב במחאה את האולם, ובחגיגות הבאות נמנע לכבדנו בנוכחותו. על אף זאת, נשאר הוועד שלנו איתן בעמדתו והמשיך במדיניותו הלאומית הגלויה.

המכבי יזמה אז סידרה של אסיפות מצומצמות ופומביות, בהן הוטף לשינוי ערכים ראדיקאלי, לשידוד מערכות, לדבקות בקניינים הנעלים של תנועת ה״ריניסאנס״ הציונית־הפוליטית הגואלת, לשנאה עמוקה לדוקטרינות הזרות לרוח היהדות השלמה. באופן מקביל, הוקמה קבוצה מובחרת, מטובי חניכי הכיתות הגבוהות של בתי הספר והנוער המשכיל, שלהן נתן רקנטי הרצאות מיוחדות וערך קורסים על תולדות עם ישראל לדורותיו, על התנועה בהתהוותה ובהסתעפויותיה השונות, על תנועות השחרור של העמים בעולם ומלחמותיהם נגד המשעבדים, בהבליטו בהערצה את העלילות המהפכניות.

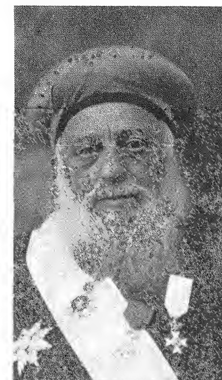
מגמת הקורסים לא היתה רק עיונית. כוונתם היתה לגבש צמרת רוחנית אינטלקטואלית שתהווה את החלוץ ההולך לפני המחנה, את הקאדר של המדריכים והמנהיגים לעתיד, שיהיו מצויידים בידיעות הנרחבות הדרושות, ובעיקר בלהט אמיתות הרעיון, וכדי להכשירם באופן יסודי למילוי המשימות החיוניות של הפצת עיקרי הציונות השלמה וביצועם, בלי ויתורים ופשרות, בקרב הנוער ובציבור הרחב. כן ניתן להם חומר עיוני וספרות מתאימה כדי שידעו להשיב מלחמה שערה, ונעשו מאמצים גדולים להכינם למאבק עקבי ועיקש נגד היריבים (ה״משכילים״־המתבוללים והסוציאליסטים), שעמדו למכשול בדרך הפדות לאומה והשתדלו לחבל בפעילות הלאומית.

הקורסים הללו, שהפכו לכעין אוניברסיטה עממית, עוררו התלהבות רבה וגרמו לתסיסה מבורכת. הצעירים השתתפו בהם בשקידה ראויה למופת. השיעורים היו מלווים ויכוחים, בירורים וביקורת, שהגבירו את התעניינות החברים ומסירותם.

הגשמת התכנית הרחבה והמעמיקה לא איחרה להניב פרי. הרעיון שהופץ והושרש, לבש עור וגידים בתוך השורות וגם מחוצה להן; נתגבש חבר מדריכים, בעלי מעוף וחזון, דרוכים לביצוע המלאכה; עוצבה המסגרת שהבטיחה רציפות א־דיאולוגית ופעילות מתמידה, לפי הקווים

ר׳ יעקב מאיר,
הרב הראשי של שלוניקי.

El gran Rabino,
Rebi Yaacov Meir.

שהותוו בקורסים ובהרצאות. חיל המכבים, שבִלבותיהם הוצתה אש קודש, חדור הכרה בלתי מעורערת בייעוד עם ישראל, מחוסן נגד השפעות זרות, היה מוכן להקביל את פני האתגרים שיוטלו עליו, באמונה ובמסירות נפש. הקרקע שהוכשרה הצמיחה לוחמים מגשימים, מנהיגים לעתיד ליהדות ולציונות השלוניקאית, שבפעולותיהם הנמרצות גרמו להתעוררותה לתעודתה החדשה. שכבת פעילים זו תרמה במרוצת הזמן תרומה מכרעת לעיצוב דמות הציונות בעיר, ונתנה לא מעט גם במישור של התנועה העולמית.

סכנת ההתבוללות והסוציאליזם

ואכן, באותה שעה נכונו מבחנים קשים ליהדות הלאומית והמסורתית, שדרשו כוחות אידיאליסטיים מאומנים, חזקים ומגובשים, שיעשו לסילוק סכנות חמורות שאיימו לקעקע את היסודות המוצקים של הקהילה. סכנות אלה התגלמו במתבוללים למיניהם ובעיקר בתנועה הסוציאליסטית שמצאה לה אז מהלכים בנוער ובשכבות שונות של העם. נראה, כי שר ההיסטוריה שקד לחשל כלי מגן וצינה להגנת היהדות השרשית של שלוניקי נגד כוחות ההרס והכליה שחתרו להחריבה, לערטלה מתכונותיה היסודיות הרוחניות והמוסריות, להשחית את פניה החברתיים היהודיים, שעוצבו במשך דורות ארוכים, ולבלום את הדרך לתחיה הלאומית — על ידי הופעת המכבי והתנועה הציונית בזירה, בזמן הנכון.

התמורות הגדולות שהתרחשו בסוף המאה הקודמת והתחלת המאה העשרים במבנה הפוליטי והסוציאלי בעולם, עם התפשטות הדוקטרינה הסוציאליסטית־קומוניסטית (שדגלה בין היתר גם ב״הריסת המחיצות״ בין העמים, במלחמה נגד הדת והלאומיות, ועשתה למחיקת המנהגים המסורתיים ומוסר המשפחה), השתחררות העמים הקטנים מעול המעצמות הגדולות, הופעתו של חוזה הציונות הפוליטית, מותו והתפשטות תורתו — זיעזעו את העולם הרחב, וכפל כפליים — את העולם היהודי.

הזעזועים הללו לא פסחו גם על יהדות שלוניקי. אחרי מהפיכת ״הצעירים הטורקיים״, שמרכזה היה בעיר זו, והכרזת החוקה, שבאה אחרי תקופה של דיכוי תנועות המיעוטים הלאומיים, השפיעו השפעה עצומה על אוכלוסי העיר. המהפיכה גרמה לתסיסה חזקה מאד ועל ידה נפתח פתח לחדירת האידיאולוגיה הסוציאליסטית בקרב שכבות הרחבות של הפועלים היהודים, שהיוו אחוז ניכר באוכלוסיה היהודית, ונוסדה אז הפידיראציה הסוציאליסטית (הכללית), שמרבית חבריה היו יהודים [5].

אולם בסופו של דבר, אחרי חודשים מועטים של היסוסי חירות ושוויון לאומיים, חזרו ה״טורקים הצעירים״ והמשיכו במדיניות שוביניסטית קיצונית, הטיפו לפטריוטיות טורקית, ודיכאו אף הם את השאיפות הלאומיות של עמי טורקיה, והיהודים בכללם. חלק מהציבור היהודי החל מיד לרקוד לפי נעימת חליל זה ובולמוס של טורקיזאציה ו״נאמנות למולדת״ תקף רבים וטובים. גם אגודת בוגרי בתי הספר של כי״ח, בהשפעתו של המנהל יוסף נחמה, הפיצה את ה״תורה״ שיצאה ממרכז האליאנס בפאריז: צריכים היהודים להיות צרפתים (או טורקים) בני דת משה, והעם העברי צריך לחדול מלהתקיים כיחידה אתנית נפרדת; הוא צריך להיטמע בתוך אומות העולם. אולם באורח פאראדוכסאלי רצו אנשי האליאנס בעיר להשיג זאת דווקא באמצעות התרבות הצרפתית...

הרוחות החדשות שנשבו, הגלים הזידוניים שהלכו וגאו, סיכנו את יסודות הקיום הלאומי של מבצר העוז עתיק היומין שהיתה שלוניקי, והבקיעו בו פרצות רחבות. הנוער המשכיל נתפתה לסטות לשני קטבים של התבוללות: הזדהות לשונית, רעיונית ונפשית עם ה״מולדת״ הטורקית — מצד אחד, ושאיפה עזה לרכוש השכלה מערבית (צרפתית בעיקר) ולהשתלבות בזרמים חברתיים ותרבותיים זרים ליהדות — מצד שני; בשתי הדרכים, התוצאה היתה אחת — הזנחה מזורזת של מסורת האבות והזהות הלאומית.

תגובת הציונים הרשמיים

אמנם היו קיימים באותו זמן מוסדות שונים שפעלו לטיפוח ההכרה הלאומית והציונות בציבור: האגודה ״בני־ציון״ שנוסדה בעקבות הרצאות מליאות תוכן ופאתוס של זאב (אז, ולאדימיר) ז׳בוטינסקי, בשני ביקוריו בעיר, ועמלה להפיץ את עקרונות הציונות על ידי הרצאות, הפצת שקלים, פעילות למען הקרן הקיימת, משלוח צירים לקונגרס, וכו׳; ה״נוב׳ו־קלוב״ (המועדון

החדש), בעל הכיוון הלאומי (שהיה מורכב בחלקו מחברים שפרשו מ״קלוב הידידים״ עקב מדי־ניותו האנטי ציונית) עם בטאונו ״הטריבונה ליבירה״ (הבמה החפשית); ״קדימה״ המחודשת, אגודה להפצת הלשון והספרות העברית, ועוד. אולם הפעילות והתעמולה של ארגונים אלה הצטמצמו בקרב חוגים מצומצמים באורח יחסי, והשפעתם כמעט ולא הורגשה בשכבות הרחבות של האוכלוסיה.

נגד הנחשול האדיר של הדוקטרינות הזרות (הסוציאליזם וה״אמנסיפציה״) ונגד הלחץ והדיכוי הממשלתי, שעמדו למוטט ולהחריב לא רק את החומות, אלא את כל המבנה של היהדות השלוניקאית, ניצב ציבור מורכב מאגודות ציוניות, מבויישות ומופנמות, ממוסדות רבניים וקהיל־תיים מסוגרים בתחומיהם, ועל ראשם מנהיגים חסרי הבנה ואדישים למצב הקאטאסטרופאלי שהלך ונוצר, נעדרי יוזמה ומרץ לקדם פני הרעה ולהילחם בה.

אפשר איפוא לאמר, כי רק גוף אחד — או בעיקר גוף אחד — עמד בפרץ בכל להט הנעורים להדוף זרם עכור זה: המכבי.

ואכן, אחרי הכנה מדוקדקת, התחילה אגודת המכבי להוציא לפועל את תכניתה, לפי הקווים המותווים, בתכסיסי התקפה מחושבים, שהפליאו בתעוזתם ובתבונתם. פעולותיה עודדו את הציבור היהודי והפיחו בו רוח איתנה, תקווה ואמונה חזקה בזכות הקיום של עמנו, ברוח היהדות והמעשה הציוני, ואימצו את הכוחות החיוביים להתגבר על המכשולים, לשמור על הגחלת היהודית שלא תדעך. הציבור נוכח במהרה שלא אלמן ישראל, שקיים נוער המשיב מלחמה שערה בעוז, כאשר נעשים נסיונות לרמוס את העקרונות הלאומיים בראש כל חוצות.

בעיקר אסרנו אז מלחמה עזה, עד חרמה, נגד האויב מספר א׳ — הסקציה היהודית של התנועה הסוציאליסטית. ראשי הסקציה ניצלו את המצוקה הכלכלית של העובדים היהודים באלפיהם בבתי החרושת לטבק ותעשיות אחרות, והציבו להם למטרה להחדיר בפועלים ובציבור בכלל את עקרונות האינטרנאציונאליזם, לשים ללעג ולקלס את יסודות המסורת היהודית, לחנכם לאנטי־לאומיות פעילה ולטפח בהם רגשי שנאה כלפי תכונות הייחוד של עם ישראל.

הסוציאליסטים היהודים

הסוציאליסטים היהודים בני שלוניקי, יותר משנתנו דעתם לשפר את תנאי השכר והעבודה, פעלו בדרך כלל לשלילה וחבלה. הם ניהלו מלחמה עזה, שיטתית וארסית בעיקר נגד קדשי האומה וקנייני הדת. לצד מאבקם המילולי נגד הבורגנות, עסקו בפעלתנות נגד תחיית השפה העברית, נגד העמקת ההכרה היהודית, נגד הציונות לכל צורותיה. התנועה הסוציאליסטית בשלוניקי הטיפה לקוסמופוליטיות, לניתוק כל קשר עם היהדות, להתכחשות ליסודות האתניים והמסורתיים של העם היהודי, ואפילו סוציאליסטים מסוגם של ״פועלי ציון״ לא היו טובים בעיניהם מהציונים וה״קלריקלים״. הם הוציאו אז לאור את העיתון ״איל ג׳ורנאל דיל לאב׳וראדור״ (עיתון הפועל) בארבע שפות: יהודית־ספרדית, בולגרית, טורקית ויוונית (במרוצת הזמן שינה את שמו ל״אב׳אנטי״ — קדימה — והופיע רק בלאדינו). עד כדי כך הגיעה חוצפתם ורצונם לפגוע בשרשי החיים היהודים, שהרשו לעצמם לפרסם את הגיליון הראשון של העיתון דווקא ביום השבת, המקודש והמכובד כל כך בקהילה, המושרש כל כך עמוקות בנשמת העם, ושהיה אז למעשה יום המנוחה הרשמי בעיר.

יש להודות כי הסוציאליסטים היהודים היו מאורגנים היטב, ומצויידים בכל הכלים הנחוצים להפצת דיעותיהם. בראשם עמד אברהם בן ארויה, נואם ותעמלן, בעל תכונות של מנהיג, ולידו קבוצת אינטלקטואלים ופעילים, ביניהם: אלברט ארדיטי, ז׳אק אמאריו (המכונה ז׳וליין), דוד סימנטוב רקנטי, אברהם כהן, ליאון קאראסו ואלברט מולכו (המכונה נאפוליטאן). הם הציפו את העיר בתעמולה מגוונת ונקטו בכל תכסיסיה: הרצאות, חוברות, הצגות, טיולים, הפגנות פוליטיות; ופתחו חדשים לבקרים במאבקים נגד הממשלה, הכמורה, הרבנות, הבורגנות, הציונות, הלאומיות, ובכלל — עסקו בהסתה תמידית, אם רצינית ואם היתולית וסאטירית.

היומון שלהם ״אב׳אנטי״ בשפה האיספאניולית, שהיה ערוך בקפדנות ובכישרון, נסך יום יום את רעלו בלבבות הקוראים. יותר מאוחר הוציאו לאור גם עיתון היתולי שלוח כל רסן בשם ״לה־ב׳ארה״ (המקל). הם היו עורכים בכל ליל שבת, בייחוד בחורף, במועדון הגדול שלהם בפרבר ״זינגאנריה״ (מרכז הצוענים), הרצאות עממיות על נושאים שונים, כגון: הקיימת

בעיה יהודית; דת ואתיאיזם; האוטופיה הציונית; הציונות והקאפיטליזם העולמי; הציונות ומלחמת המעמדות; הבורגנות היהודית והפרולטריון בעולם, ועוד. נוער ופועלים במספר רב היו משתתפים באסיפות אלה ושם הלעיטו אותם בתיאוריות הקומוניסטיות, בדוקטרינות מארק־סיסטיות בהשתמשם בפראזולוגיה הידועה נגד הדת והציונות.

התמודדות רעיונית

אמנם גם קודם השתדלנו לעמוד נגד הפעילות הסוציאליסטית על ידי פעולותינו המרובות במרכז ובשכונות העיר, על ידי הרצאות תכופות, תעמולה בעיתונות היומית, מסיבות חברתיות ואמנותיות, חוברות, הצגות ספורטיביות, מחזות, טיולים בעיר ומחוצה לה, אסיפות פומביות, הפגנות פוליטיות וכיוצא בזה; השתדלנו, והצלחנו, להרחיב את השפעתנו בקרב שדירות העם מכל המעמדות ועשינו נפשות רבות לתנועתנו, חרף העדר כלי מבטא יומי או שבועי בבעלותנו, להגנה על שאיפותינו ודעותינו. אולם עם התגברות פעילות הסוציאליסטים ועל מנת לסכל את הסכנה החמורה של גזילת נשמות הדור הצעיר והמון העובדים, שנשקפה מהם, החלטנו לצאת בהתקפה מוחצת נגדם. נערכנו למלחמה ארוכה וקשה לפי תכנית מעובדת מראש והשקענו מאמצים גדולים לעריכת שורה של הרצאות, מבוססות על נתונים בדוקים, סטאטיסטיקות, עובדות, דוגמאות מההיסטוריה הכללית והיהודית, מחיי היהודים בגלות וקורות העמים המשוחררים — לביסוס התיאוריה הציונית ולהפרכת הדוקטרינה הסוציאליסטית. מועדון המכבי הפך אז למעין מכון לציונות, לאומיות, דת, ובעיות חברה. העלינו נושאים אקטואליים יהודיים וכלליים באורם המתאים לנסיבות, והשתדלנו לסתור את ההסברה של מנהיגי תנועת הפועלים, להפריך סיסמ־אותיהם, להוקיע את שקריהם, עלילותיהם ובדותיהם.

הסוציאליסטים נהגו לשלוח לאסיפותינו את מיטב כוחותיהם האינטלקטואליים, פולמוסנים מובהקים, להפריע לנו תוך כדי ויכוחים נגדנו. היו אלה צעירים בעלי כושר דיבור, מצויידים בידיעות כלליות, שהתמצאו בשבילי התיאוריות הסוציאליסטיות, דבקים בפ׳אנאטיות, בדוק־טרינות המארקסיסטיות, ושידעו להשתמש בלהטוטי ריטוריקה שונים לשטיפת המוחות. היינו צריכים להכין איפוא את הרצאותינו בהקפדה יתרה ובתכנון יסודי ולהצטייד בכללי ההיגיון, הידע הכללי והיהודי על מנת להזים את טענותיהם, לסתור את נימוקיהם ולהנחיל לצד הלאומי־מסורתי את הניצחון בהתמודדות־דברים זו.

התפקיד העיקרי בהתמודדות זו הוטל על רקנטי. הוא עמל במרץ יחד עם צוות חברים, להכין סדרת הרצאות שדרשה עבודה יסודית ובקיאות רבה. היה צורך לבחון את זרמי התנו־עות החברתיות, להביא דוגמאות מקורות העמים, ולמצוא ביסוס דיאלקטי לעקרונות התנועה הלאומית היהודית והציונות המדינית. הרצאות רקנטי היו מבוססות על עובדות ומסקנות הגיוניות. תשובותיו הקולעות, הברורות, העומדות על בסיס איתן, שהיו נאמרות בשקט ובמתינות, אך בתקיפות, על אף סערת הרוחות, הביאו את אנשי הצד השני במבוכה והוציאו אותם לעיתים קרובות מכליהם.

אפשר לאמר שעמדנו במבחן זה בכבוד ובהצלחה.

מכות נאמנות

לוויכוחים וההתנצחויות שהיו, לעיתים תכופות, סוערים וגועשים, היה הד רב בציבור והם משכו אליהם קהל רב ומגוון, ובעיקר נוער. אחרי סדרה ראשונה של ויכוחים, בראות ראש הפידירציה הסוציאליסטית כי ידם על התחתונה במישור האידיאולוגי, עברו לטקטיקה של חבלות. הם שלחו בהתחלה מאזינים פרוב׳וקאטורים במגמה לקנטר ולהפריע למהלך הסדיר של הוויכוחים ולגרום למהומות ולקטטות. הם היו צועקים, מוחים ומשמיעים שריקות חדות, או את שירת האינטרנאציונאל, ובסופו של דבר ניסו לפוצץ את האסיפות בקראם למהלומות. אולם, כל התנכלויותיהם ותעלוליהם היו לשווא. גם בתגרות אלו יצאנו וידינו על העליונה. כשם שהתכוננו לצד הרעיוני כך נתנו דעתנו גם להעמיד בחורים משלנו להרחיק את המפריעים. המכבים התגברו עליהם בשריריהם, ועמדו כחומה בצורה להדיפת התקפותיהם.

אזכיר כאן את אחד הגילויים הפראיים ביותר, המעיד על שנאתם הזואולוגית כלפינו ועל הישמטות הקרקע מתחת רגליהם.

בגלל המצב הפוליטי הכללי, נמצאה אז העיר תחת משטר צבאי. באחת ההרצאות שבהן

הותקפו האידיאולוגיה הסוציאליסטית ומבצעיה, רתחו הרוחות באולם והתסיסה גברה. יריבינו, בהרגישם שאין בפיהם תשובות משביעות רצון, לא עצרו ברוחם, שלפו אולרים קפיציים, מספריים, אגרופנים וכלים חדים אחרים והתנפלו על המשתתפים במטרה לפגוע, לחבל, להטיל אימה ולזרוע בהלה בין הנוכחים ולהבריחם מן המועדון. המקום דמה לשדה קרב. ליבנו נתמלא חרדה, לא מפני ההתמודדות, אלא מחשש שמא המשטרה הצבאית שהיתה מסיירת ברחובות, תעצור את חברינו ותסגור את המועדון לתקופה ממושכת. לאשרנו, הצליחו חברינו, אחרי עמל רב, להשתלט על המצב, הכריעו את התוקפנים המתפרעים שנתפסו אחד אחד ונזרקו מהאולם בבושת פנים. כך יצאנו בשלום מן התקרית הרצינית.

והנה דבריו של יצחק אלב׳ו ז״ל, חבר ועד המכבי באותו זמן ואחד הפעילים באסיפות אלה על האווירה המתוחה של לילות הוויכוחים [6]:

״זוכר אני בליל ויכוחים סוער ורועש באולם מועדון המכבי, בינינו לבין הסוציאליסטים היהודים. באמצע הויכוחים נכנס לאולם באופן מפתיע בחור גבה קומה, חבוש תרבוש תורקי, והתקדם אל שולחן הנשיאות. הויכוחים נפסקו וכל הקהל התעניין לדעת את זהותו של האורח. האחרון זהה את עצמו : יצחק בן צבי, סטודנט באוניברסיטה של קושטא... הוא רצה לדבר אל הקהל אבל את שפתו לא ידע. הבעיה נפתרה, כאשר פנה אלינו בשפה התורקית והביע את תדהמתו על קלות הראש שבה ביזבזנו את חופש הדיבור שממנו נהנינו. הוא הזכיר לנו פגישות דומות שאורגנו ברוסיה בזמני בין פועלי ציון ובין בונדיסטים יהודים שהתקיימו במקומות סתר ותחת איום מתמיד של ה׳צ׳יקה׳ שעקבה אחריהם. בכל אחת מהפגישות הללו, ידעו הנוכחים לשמור על קור רוחם וגובה קולם לבל ישמעו מחוץ לכתלי המקום. כי אם יתגלו, סיביר ובתי סוהר יעלו בגורלם״.

דרך אגב, אציין שלפי הזמנת אברהם בן ארויה, מזכיר הפידיראציה הסוציאליסטית, דיבר בן צבי על תנועת ״פועלי־ציון״ במועדונם, למרות התנגדות יתר חבריהם שהיו מתנגדי ״פועלי ציון״ כשם שהיו שונאי ציון.

תרע״ג: הכיבוש היווני — תנופה מחודשת

פעילות אינטנסיבית עוד יותר התאפשרה עם כניסת היוונים לשלוניקי בראשית תרע״ג (סוף 1912), שכן הם התירו פעילות ציונית גלויה. עבודת המכבי קיבלה מיד תנופה גדולה ומחודשת. האגודה בעלת האופי העממי והדימוקראטי נהייתה, באופן הדרגתי, לגורם מכריע בחיים הלאומיים, התרבותיים, החברתיים והפוליטיים של הקהילה היהודית.

תודות להמלצתם של נכבדי הקהילה, נמסרה לרשות המכבי החצר הרחבה של תלמוד תורה הגדול, שהוכשרה למגרש התעמלות, הוקם בה צריף מרווח והותקנו מכשירים שונים. החצר הזאת שקקה חיים תוססים ערב ערב ומאות צעירים נהרו לשם כאל המקום המרכזי של הנוער בה״א הידיעה.

המכבי ידעה אז תקופת שגשוג מיוחדת ; נוסדו פלוגות ספורטיביות חדשות, נפתחו קורסים למדריכים מומחים, הוקם סגל מעמלים בפיקודו של אהרון פרדו ובהשתתפות שלמה ונזיה, יצחק שלם, שמואל חנן, שמואל עובדיה ושמשי. השירים הלאומיים והפזמונים המיוחדים לאגודה, שירי לכת ציוניים בעברית ובספרדית, הדהדו בחזקה באוויר והלהיבו את המתעמלים.

לאנשי המכבי החסונים נועד עתה תפקיד נוסף ; הם נשלחו לעיתים קרובות לסכל התגרויות של אלמים יוונים שנהגו ליידות אבנים בעוברים ושבים יהודים, והציבור החל לראות במכבים את זרוע המגן הלאומית.

השפעת המכבי התעצמה בכל חלקי העיר והוקמו בהם סניפים לילדים ונוער. הודות לפעילות הספורטיבית של המכבי, הונהגה הוראת ההתעמלות במספר ניכר של בתי ספר בתור לימוד חובה, דבר שלא היה נהוג עד אז.

על ידי השיעורים וההרצאות וכן על ידי השפעה אישית של חברי הוועד ופעילים שונים, הצטרפו לאגודה לא רק צעירים אוהבי ספורט משדירות העם העמילות, אלא נתרבו גם החברים מבין הצעירים המשכילים, מבני משפחות המעמד הבינוני, בוגרי בתי הספר של כל ישראל חברים ובתי הספר הזרים (כגון ״קולז׳ די פ׳ריר״, ״מיסיון לאיק״, בתי הספר האיטלקיים ובית הספר ״פ׳ראנקו־אלמאן״), שחונכו על ברכי תרבויות נכריות, זרות ליהדות, ומנוגדות לעקרונות הלאומיות. תלמידים אלה שעד אז קיבלו רק השכלה שטחית פסידו־מערבית פרגמאטית, גילו במכבי עולם בלתי ידוע להם, את היהדות הפשוטה והשרשית. אמנם נתלבטו בבעיות של מאבקי

שמואל עובדיה, מפקד צופי מכבי.
(ראה עמ׳ 299)
Chemuel Ovadia, Capo de los Scouts Maccabi

רוח, אולם במהרה מצאו בה אתגר חדש להתלהבות הנעורים שלהם; כאן הבינו פירושה של ציונות ממלכתית וקיבלו הארה חדשה ומהפכנית על מהות הלאומיות העברית ומורשת האבות. ככל שגידלנו והרחבנו פעולותינו — נעשה כוח המשיכה שלנו עצום יותר. קבוצות שלימות שהיו שייכות לאגודות אחרות כמו "לבנון", "מחזיקי עברית" ועוד, עברו בסך למכבי ונבלעו בתוכה. המחלקות נתרבו, סוגי החברים התגוונו ומספרם גדל מחודש לחודש.

השתלטנו למעשה על הרחוב היהודי. רעיוננו וארגוננו לקחו שבי את ההמונים. היינו כור ההיתוך הלאומי של הנוער השלוניקאי. אגודתנו היתה לשם דבר, לתנועה עממית רחבה Par Excellence, הכובשת עמדה אחרי עמדה מידי הכוחות העויינים (המתבוללים והסוציאליסטים) והמלכדת את העם סביב האידיאלים הלאומיים.

בשנות תרע"ב—תרע"ג (1912/13) עזרה המכבי כמיטב יכולתה לזרם העליה הבלתי ליגאלית, שהלך וגבר, מארצות מזרח אירופה דרך שלוניקי לארץ ישראל. על אף הסיכון שהיה כרוך בדבר, נעשתה מטעם האגודה פעולה שיטתית לקבלתם, הדרכתם, איכסונם והזנתם של העולים על מנת שיגיעו לתעודתם במהירות המאקסימאלית, בלי עיכובים יתרים. מועדון המכבי שימש כמקום מקלט ומקום מעבר, רווי חמימות ואהבה, למספר די גדול של מעפילים לארץ, וחלק מהם היה מוזמן, בפרט בשבתות, לבית היושב־ראש וחברים אחרים. עם רבים מהם נפגשנו בארץ אחרי שנים מרובות, והם זכרו בתודה את העזרה שהגישה להם אז הסתדרות המכבי.

מאות חברים — שיתוף הבנות

אחרי ארבע שנים של עבודה פוריה, על אף התסבוכות הפוליטיות והאירועים המלחמתיים שקרו בפרק זמן זה, מנתה המכבי בהתחלת תרע"ג (1913) אחרי כיבוש העיר על ידי היוונים, 500 חברים, מהם 250 מתעמלים בוגרים בני 17 ומעלה, 120 נערים, ועוד 130 תלמידי בתי ספר. (ונוספו עליהם עוד 120 בנות, כפי שיסופר להלן). החינוך הרוחני והגופני שקיבלו הפכו אותם למחנה מגובש של דור עולה, נוער חלוצי, גאה, חזק בגופו ואמיץ ברוחו, קשור למורשת האבות, מסור בכל נפשו לאידיאל הלאומי, ונכון להקרבה למען שחרור האומה.

מפעולותיה הברוכות של האגודה — יותר נכון לקרוא לה התנועה — נהנו מבני 8 שנים עד 35. כל המחלקות והמדורים פעלו במלוא הקיטור. המעמלים הצטיינו בפעילותם המגוונת. שלמה ונזיה, שהיה, אחרי ה"מאיסטרו" פרדו, אחד מהכוחות המרכזיים בחינוך הגופני, מילא, אחרי שובו משירותו בצי הטורקי, את תפקידו כל השנים בהתלהבות יתרה, מסור כולו למטרה ודרוך לרעיון הכושר הגופני ותקומת ישראל, ונהנה מפופולאריות מיוחדת בין החברים והחברות. בהתעמלות ובאימונים בפיקודו היו משתתפים לא רק החברים אלא גם חברי הוועד ואפילו היושב־ראש. בתרגילים, בטיולים והתהלוכות היינו כולנו לובשים את התלבושת החגיגית, חובשים את כובע הקש הרשמי ועושים דרכנו בחדווה ובשירים, תוך הסרת מעטה הרצינות וכובד הראש שבעבודה היומיומית.

שנה זו ראויה לציון מיוחד בתולדות המכבי. היא מסמנת תקופה של ביצור והתפשטות נוספים, ובעיקר תיזכר כשנה שבה שותפו הנערה והאישה היהודית בתנופה רבה בפעולות התנועה הלאומית. אחרי מסע תעמולה נמרץ בין המשפחות והכנת הלבבות, הוכרז בהצגה השנתית המסור־תית על יסוד "מחלקת הבנות", ולשם המחשת הדבר עלתה על הבמה צעירה שהתכוננה במיוחד למטרה זו והפגינה מספר תרגילי התעמלות לראווה, שנתקבלו בתשואות סוערות ובהתלהבות כבירה על ידי הקהל. הדבר לא היה פשוט. היה צריך להתגבר על המסורת של "כל כבודה בת מלך פנימה" ועל הדיעות הקדומות באוכלוסיה בקשר לחלקה הפעיל של האישה בחיים הציבוריים. הדבר היה עוד יותר קשה בקרב המשפחות שומרות המסורת שאליהן פנינו במיוחד. מובן שגם אחרי הסכמתן העקרונית התנגדו ההורים כל הזמן להשתתפותן של הבנות עם הבנים בקבוצה אחת.

הוועד, מתוך רצון מיוחד לקידום האישה וצירופה לעבודות התנועה, עשה מאמצים מרובים להתפתחות המחלקה. אולם מההתחלה נקבעו עקרונות איתנים של הפרדה גמורה בין בנים ובנות, בהתחשב עם צווי המוסר והצניעות. למחלקת הבנות היו שטחי פעולה משלה, שנוהלו באפיקים שונים. הן לא לקחו חלק, למשל, באסיפות הכלליות שבהן נידונו הפעולות שנעשו והתכניות לעתיד; הן היו מתעמלות לחוד, השתתפו בחגיגות המשותפות, אולם קיימו את אסיפותיהן בנפרד. בנשפים הספרותיים והאמנותיים שאירגנו פעם או פעמיים בשנה ושהיו מלווים בריקודים,

רבקה רקנטי (אח"כ כהן) מפעילות מחלקת הבנות

Rebecca Recanati (despues Cohen) de la section de la jovenas.

דאגנו שתהיה קיימת ביקורת, וההתנהגות תהיה נאה ותרבותית ולא תיפגם האווירה על ידי תופעות מגרות יצרים. אלמנטים מבחוץ שלא היו מוכרים היטב לא הורשו להתערב עם החברים והחברות. הוטעם אז על ידי ראש הוועד כי נערכים נשפים וריקודים כהכרח שלא יגונה, כאחד האמצעים הטכניים לקירוב הנוער למטרתנו, וכי העיקר במכבי אינו הבילוי אלא המטרה והתפקיד.

גם בטיולים שהיינו עורכים תכופות, הוטל על קבוצת מבוגרים שישגיחו השגחה מעולה על המטיילים והמטיילות שייהנו מנוף הטבע, מהעפלה מאומצת על ההרים, מהאוויר הצח, ולא — מקירבה יתירה ביניהם. דוד רמון בספרו "המכבי בארצות הבלקן" כותב בקשר עם החומרה שהיתה נהוגה באגודה: "מעניין לציין שהבנות התעמלו בחולצות עם צווארון סגור ושרוולים ארוכים עד כף היד וכן במכנסיים ארוכים ומהודקים בגומי למטה מהברכיים". ושלמה ונזיה מעיר: "על אף אדיקותו, אברהם רקנטי היה חסיד נלהב ליסוד מחלקת 'בנות מכבי'. בשנת 1913 היה זה מעשה מהפכני ברחוב היהודי השמרני — ולהוציא בנות להתעמל בפומבי על הבמה היתה העזה גדולה, אולם הוא נזהר מאד בשמירת הצניעות וההפרדה המוגזמת בין שני המינים והוסכם שרק שלושה גברים יוכלו להתערב בין הבנות: אברהם בתור מחנך, יצחק אלב'ו בתור מלמד שירים — ואני בתור מורה להתעמלות. ליתר המכבים אסור היה אפילו להציץ בעת התעמלות הבנות. בתור סמל ודוגמה לשמירה הקפדנית הזאת, הורחקו שני חברים מהמכבי למשך שישה חודשים על שהעיזו להציץ מתוך אחד החלונות מהקומה השלישית בזמן שהבנות התעמלו" [7].

בשנה הראשונה מנתה המחלקה 120 חברות. על ידי כניסתן בה, נהייתה פעילות המכבי יותר מגוונת. במשך השנים הן חונכו לפי הקו של לאומיות ושמירה על המסורת, וקיבלו — יחד עם החינוך הגופני האינטנסיבי — גם שיעורים בדברי ימי ישראל וספרות עברית מפי העיתונאי והסופר הצעיר, יצחק רפאל מולכו; התקיימו שיעורים לעברית על ידי המורות: גב' גביזון מארץ ישראל, רחל ציון וחנה מאטאלון משלוניקי; נערכו גם שיחות מלוות שאלות ויכוחים על נושאים יהודיים וכלליים בהדרכתו של רקנטי, ובייחוד על בעיות ספיציפיות של השתלבות האישה בתנועה הלאומית ושל הבעיה היהודית בכלל, בהן אף הורגלו הבנות לדבר בפומבי על בעיות אקטואליות (אחדות משיחות אלה הופיעו בדפוס בשנתון האגודה "איל מכביאו"). הן לקחו חלק בכל האירועים הרגילים ובחלוקת השנתון. אורגנו להן הרצאות עממיות על נושאים שונים, כגון: "התפתחות התנועה הלאומית ואגודות המכבי", "סכנת ההתבוללות בגלות", "תורתו של פ'ראנץ אופנהיימר", וכו'.

הבנות נטלו חלק בכל הפעולות התרבותיות והחברתיות, והפעילות הרבגונית עזרה לחיזוק ההכרה הלאומית והרחבת הידיעות על ההיסטוריה היהודית ובעיות התחיה של העם העברי. כל העבודה התנהלה על ידי ועד מיוחד מקרב הבנות שנבחר בבחירות חשאיות, וצורפו אליו שני נציגים מהוועד המרכזי. נזכיר כאן את חברות ועד הבנות במשך השנים וכן את החברות הפעילות, והן: תמר אסטרומסה, דודון חסון, תמר ציון, רחל ציון, מרים מאטאראסו, אורו אמאריו, מאטילדה אנג'יל, אנה בנימין, רבקה רקנטי, אלגרה מולכו, ז'ולי אמאריו, סטלה קורדובירו, מטילדה שיבי, ועוד.

שמואל חנן, המוסיקאי של המכבי.

Chemuel Hanen.

מוסיקה ועיתונות

המכבי חתרה גם לשוות תוכן וצורה מחודשים לחגים המסורתיים. ט"ו בשבט, למשל, הוחג יחד עם אגודת "בני ציון", תוך הופעה פומבית וביצוע תכנית מובחרת קשורה בנטיעות בארץ ישראל, שהשאירה רושם רב על המשתתפים והקהל.

הוקמה מקהלה שהלכה והשתפרה כל הזמן, וכן תזמורת בשם "כינור ציון" בהנהלתו של הצעיר שמואל חנן, שהיה בעל כישרון מוסיקלי מובהק, וחביב על הבנים והבנות. חנן הורה להם שירים לאומיים, רוויי געגועים וכיסופים לגאולת ציון וירושלים, לימדם את הימנון "שיר המכבים" וכן שירי לכת של האגודה שהיו רצופים הערצה למטרותיה ואהבה עמוקה לעם. התזמורת והמקהלה היוו גורם בעל משקל לחיזוק הרגשות הלאומיים של החברים ולקירוב הלבבות של הנוער בכללו. חנן נשלח על ידינו להשתלם בקונסרבטוריון שולמית בירושלים ואחר כך לפאריס.

בראש השנה תרע"ג או תרע"ד [8] התחילה המכבי להוציא לאור, בעריכת אברהם רקנטי, את הביטאון השנתי שלה בשם "איל מכביאו" (המכבי) שהיה בעל תוכן עשיר ומגוון. ה"מכביאו" היה יוצא בכל שנה בפרוס הימים הנוראים. הוא התמיד בהופעתו עד תרע"ז

שער השנתון "איל מכב־או".

(שלהי 1916) מטעם המכבי. אחרי כן הוא יצא לאור מטעם האגודה הציונית "תיאודור הרצל"[9] שריכזה בתוכה את חברי האגודות הציוניות מכבי, מבשרת ציון וקדימה.

ה"מכביאו" הקדיש את עמודיו לסקירה על מצב היהודים בעולם שנכתבה בשנים הראשונות ע"י יצחק ר' מולכו; לדו"ח שנתי על פעילות המכבי, שנכתב ע"י א' רקנטי[10]; להתפתחות רעיון תנועת המכבי ביוון ובעולם; ולמאמרים ורשימות שהבליטו את יתרונות החינוך הגופני והרוחני הניתן באגודות אלו. הופיע בו גם חומר ספרותי, נובילות ושירים מקוריים ומתורגמים, וכן מאמ־רים על הבעיות האקטואליות בקהילה, על התנועות הציוניות והלאומיות, הציונות הכללית, אגודת ישראל, פועלי ציון, השפה הלאומית, הדמויות ביהדות, מאמרי הטפה ליהדות השלימה, ישוב א"י, חלקה של האישה בתנועת התחיה, וכו'.

השנתון היה גורם מאלף ומתסיס בציבוריות היהודית ומעורר לפעילות לטובת העם היהודי. הופעתו היתה מאורע ספרותי בעל תהודה רבה, ועל ידו נעשה להפצת הספרות הלאומית באיס־פאניולית בין שדירות העם, ספרות שלא היתה עשירה ביותר בכמותה. כל חוברת הכילה כ־60 עמודים בערך ונמכרה על ידי הצעירים והצעירות לקהל הרחב.

בין הכותבים מחברי המכבי, בשנים ראשונות אלה, היו גם: יצחק אלב'ו, שלמה גרגיר, יעקב טאזארטיס, מארקו אלבאלה, אליהו ההלני, וכן חברות במחלקת הבנות: רבקה רקנטי, דודון חסון, ועוד.

בפתח כל גיליון נדפס שיר "במפתן השנה" מפרי עטו של רפאל חביב (בן למשפחת הרבנים המפורסמת בשלוניקי מצאצאי ר' יעקב ן' חביב בעל "עין יעקב") או מאת אברהם אשכנזי, מורה לעברית בבתי הספר של הקהילה. כן הופיעו בו שירי המכבי בעברית ואיספאניולית, כגון "שיר המכבים", "לוס מכביאוס", "ביב'ה לה מכבי" וכו'.

עזר לקהילה — סעד לנצרכים

כשלב חדש בהתפתחותה, התחילה המכבי באותה שנה להושיט את עזרתה לביסוס מוסדות הקהילה היהודית ולהירתם לפעולות־חוץ אחרות. היא נתנה את ידה לארגון החגיגה לטובת בית הספר היהודי בפרבר וארדאר, והיתה גורם חשוב בהצלחתה. כן ערכה פעמיים בשנה, בפסח וסוכות, מגבית לטובת בית החולים היהודי לחולי רוח ואספה סכומים ניכרים.

בזמן המלחמות הבלקניות, היא לא חסכה שום מאמץ להקלת סבלות הפליטים היהודים שהגיעו מאישטיפ וערים אחרות, ומצאו מקלט בשלוניקי. היא היתה ההסתדרות הראשונה שארגנה קבוצות מבין חבריה וחברותיה שהלכו מבית לבית כדי להשיג מקומות לינה, בגדים ומזון עבור המשפחות האלה. כן טיפלה המכבי בכלכלת שלושים וחמישה חיילים יהודים ששהו בשלוניקי בחג הסוכות ודאגה לספק להם כל מחסורם.

בתקופה סוערת זו הוקם ועד מנציגי כל הארגונים היהודים בעיר לטיפול בבעיות עדינות וכלליות שונות, בשם "אינטרקלוב", וכנציג המכבי נתמנה רקנטי לוועד זה ונלחם שם בעוז נגד טשטוש העקרונות הלאומיים.

גם בשטח הקהילתי היתה האגודה פעילה, והרי דוגמה לכך: בפרק זכרונות שכתב יצחק חנן ז"ל, אחד מפעילי המכבי לפני מלחמת העולם הראשונה, בגליון ט"ז בכסלו תשט"ז של העיתון "לה ב'ירדאד" (האמת) המופיע בתל־אביב, הוא מספר:

"אזכיר פה מאורע אפייני מאד שקרה בשנת 1913 בשלוניקי בקשר עם המס הנקרא 'גאבילה'... מזמן שלטון הטורקים, נהנתה הקהילה מהפריווילגיה לגבות מס מיוחד מהקצבים, ממוכרי הגבינות, היינות, הקמח והסוכר לפסח, על מנת לכסות את ההוצאות השוטפות ולהחזקת מוסדותיה, ביניהם ביקור חולים, והיתה מציבה מפקחים במקומות המיועדים לייצור הגבינות, היינות וכו' (כדי לגבות את המס).

ב־1913, שנה אחת אחרי כיבוש שלוניקי על־ידי היוונים, סירבו מוכרי הגבינות להמשיך לשלם את ה'גאבילה'... כל המאמצים לגבות את המס היו לשווא. ביום בהיר אחד, התייצבה משלחת מורכבת מחברי ועד הקהילה וחבר אחד מביקור חולים, מר יצחק רבינו בוטון, סוחר התכשיטים, לפני המושל הכללי של שלוניקי לבקש את עזרתו בעניין זה. המושל קיבל אותם בסבר פנים יפות ואחרי ששמע את תלונותיהם, ענה להם במילים אלו: קראתי את התקנות, שאנו מכירים בהן ומאשרים אותן, אבל אין לשוות להן תוקף חוקי. זה עניין של הרבנים, ותלוי ברצון הטוב של האוכלוסיה.

המושל יעץ להם למנות קומיסארים מצד הקהילה בחנויות היהודיות כדי לפקח ולגבות את המס. חברי המשלחת החליטו לפנות לעזרה לוועד אגודת המכבי שבראשה עמד מר אברהם רקנטי ולידו

החברים יצחק אלב׳ו, שלמה ונזיה, אברהם מאטארסו, שלמה גרגיר, שם טוב אללוף, יצחק אמאריו וליאון פינחס... הוועד החליט שביום חמישי בערב, כאשר השוק היהודי (ה׳פלאסה ג׳ודיאה׳) המפורסם הומה מאנשים ונשים הצובאים על הדוכנים לקניותיהם לכבוד השבת, יתייצבו שם צעירים מהמכבי ועל זרועותיהם סרט לבן עם כתובת ׳שומר כשרות׳, יעמדו בפתחי החנויות וישכנעו את הלקוחות לא לקנות את המצרך שלא קיבל את ההכשר.

כפי שהיה צפוי, נענו המכבים בנכונות מופתית לצו הוועד שבוצע בדייקנות צבאית נפלאה. ביום שישי בשעה חמש בערב, הם היו כבר על משמרתם בתלבושתם הרשמית, כל אחד במקומו. אני הופקדתי על חנותו של יעקב כהן, מול וידאל שאול בעל המכולת. כמה רגעים אחרי הופעתי, בא פועל מבית המכס לקנות גבינה. אמרתי לקונה: ׳יהודי, הגבינה היא טריפה, אל תקנה׳. יעקב כהן, שהיה מרוגז ממה שקרה אחרי שכבר הברחתי לו שני קונים, לא יכול עוד להתאפק, הנחית לי סטירת לחי מצלצלת — וברח מהחנות. המשטרה היוונית שמסרו לה על המקרה וחברי המכבי שמילאו אותו התפקיד בסביבה, הגיעו למקום, אולם החיפושים לא נשאו פרי באותו לילה. למחרת, התערבו כמה סוחרים לטובת יעקב כהן, ונסלח לו — אחרי שהבטיח להיענות לדרישת הקהילה.

הפעולה הדראסטית הזאת, שהוכתרה בהצלחה גמורה, שמה קץ לסכסוך בין ועד הקהילה ומוכרי הגבינות ששילמו את ה׳גאבילה׳ עד הפרוטה האחרונה׳.

במקרה זה ובמקרים אחרים, בכל עניין ובכל מקום שנדרש הדבר למען זכויות הקהילה או למען האינטרסים של העם, היו חברי המכבי דרוכים לעמוד על המשמר.

תרע״ד: כדורגל וסיוף — הצגות

בתרע״ד (1914) התבססה המכבי והסתעפה יותר ויותר. פעולותיה התרבותיות והחברתיות התרחבו, ונוספו מקצועות ספורט שונים, כגון: כדורגל, כדורסל, איגרוף, סיוף והרמת משקלות.

הוקמה קבוצת כדורגל שבמשך הזמן הפכה לקבוצה היהודית החזקה בעיר, התמודדה בתחרויות גם נגד קבוצות יווניות ואחרות ונחלה תכופות נצחונות מזהירים, שהפכו לנצחונות לאומיים יהודיים. המשחקים משכו בכל יום ראשון אלפי משקיפים.

בראשית השנה קיבלה האגודה תגבורת ניכרת; הצטרף אליה מועדון ״התחרות הספורטיבית״, שרוב חבריו היו צעירים אינטלקטואלים מבני משפחות של המעמד הבינוני מבוגרי בתי הספר הגרמני, והצרפתי־גרמני ״ליאון גטיניו״ וכו׳, ורחוקים במידה רבה מיהדות ולאומיות. הם היוו בהתחלה מעין ארגון נפרד שכונה ״אגודה להתעמלות מכבי, מחלקה א׳״, בגלל דעות קדומות על מעמדות וכו׳. אולם לאט לאט השתלבו במסגרת הכללית, הסתגלו לעקרונות העממיים הדימוקראטיים, ולקחו חלק בפעולות הסדירות של האגודה.

האגודה הספורטיבית ״בר גיורא״, בראותה את שגשוגה המתמיד של המכבי, פנתה אף היא אלינו בבקשה להיהפך לסניפנו וליהנות מפרי פעילותנו, אך ההנהלה לא יכלה להיענות בחיוב לפנייתה, כדי לא לפזר את הכוחות יותר מדי.

מחלקת הבנות גדלה, התעצמה והרחיבה את חוג פעולותיה הרבגוניות. היא מנתה כבר כ־170 חברות שהתחנכו ברוח לאומית מסורתית והתכוננו לתפקיד של אימהות עבריות בעתיד.

עד כמה כבשה המכבי את לבבות יהודי שלוניקי בעבודתה בשדה הלאומיות והציונות, הוכח בהצגה ההתעמלותית והספרותית של השנה ההיא. התפרצויות השמחה של הקהל העצום עברו כל גבול. לא היה קץ לתשואות, בייחוד שזו היתה הפעם הראשונה שהבנות הופיעו על הבמה בתלבושתן, בתרגילים המיוחדים שלהן, בדקלומים, שירים וריקודי באלט. ההתלהבות היתה כל כך גדולה שלפי דרישה תקיפה של הציבור, הוכרחנו לערוך הצגה חוזרת כעבור שבוע ימים, ואף היא הוכתרה בהצלחה יוצאת מהכלל[11].

בשנה זו השתכנה כבר המכבי בבניין גדול, בתוככי המרכז העממי של ה״פלאסה ג׳ודיאה״ (השוק היהודי), שכלל אולם רחב לתרגילי ההתעמלות, מצוייד במכשירים מתאימים בשביל החורף; בקיץ המשכנו להתעמל בחצר התלמוד־תורה.

האגודה נתנה את ידה ליזמתה של ״בני ציון״, שהוציאה אז לאור את ספרו של הרצל ״אלטנוילנד״ באיספאניולית בתרגומו של יוסף עוזיאל.

תרע״ה: הנפת הדגל — ארגון ותרבות

שנת תרע״ה (1915), אחרי פרוץ מלחמת העולם הראשונה, אף היא הצטיינה בגודש של מאורעות והתפתחויות, שרישומם ניכר בשטח הפוליטי, היווני והכלל ישראלי, ונעשו ע״י המכבי פעולות מיוחדות בתחומים שונים, בנוסף לפעילות שיגרתית מוגברת שהתרחבה בממדים גדולים.

יום השנה השישי ליסוד האגודה, שהוחג ברוב פאר והדר באולם המרווח של ״הקלוב הציוני

החדש", התקיים במעמד של קהל רב ומובחר. נואמים שונים סקרו את שורת הפעולות התרבו־תיות, הספורטיביות והלאומיות־מסורתיות, ואחרי כן נערכה חנוכת הדגל הציוני של המכבי בטקס מרשים, שבשיאו נשבעו קבוצת מכבים ומכביות, בתלבושתם הרשמית כחול לבן, להקדיש את כל היקר להם ואת כל חייהם, להגשמת האידיאלים הנשגבים של העם היהודי, בדרך לגאולתו. המעמד נגע ללבבות, מעיני רבים זלגו דמעות וצרורות פרחים נזרקו על הדגל המעוטר בשבעת הכוכבים והאריה. באווירה מחושמלת זו עלה לבמה שלמה גרגיר, חבר הוועד, ודיקלם בפאתוס את השיר "איל דראפילו" (הדגל) שחובר על ידו, והקהל הודה לו בתשואות סוערות, שלוו בשירים העליזים של המקהלה.

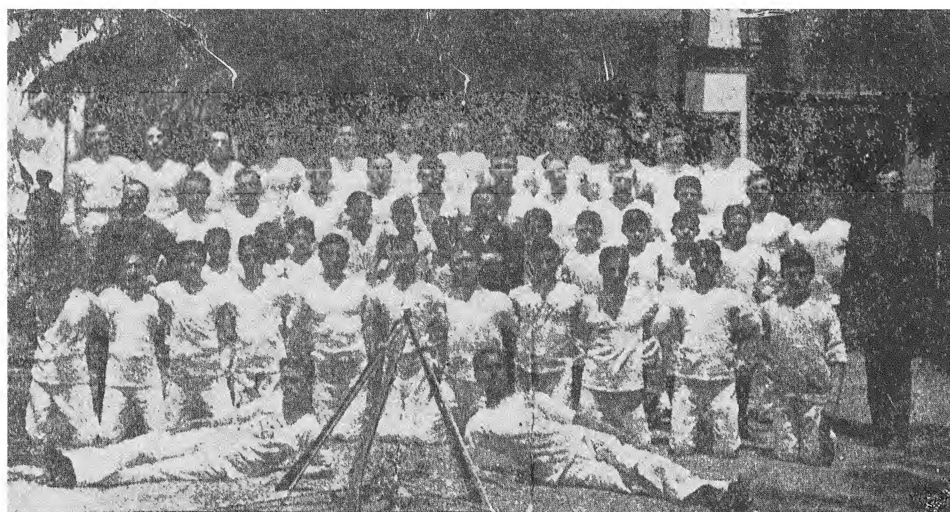
באותה שנה החליטה המכבי השלוניקאית להצטרף להסתדרות המכבי העולמית Judische Turnerschaft, שנוסדה בתרס"ג (1903) בזמן התכנסות הקונגרס הציוני השישי, ומרכזה היה בברלין, ואגודות מכבי ממספר רב של ארצות היו מסונפות אליה. ההצטרפות הזאת העניקה למכבי השלוניקאית אופי יותר כללי, חיזקה אותה, איפשרה לה להרחיב את שדה פעולותיה ולהשפיע מהשקפותיה הראדיקליות הלאומיות גם על המרכז.

שמה של המכבי השלוניקאית, פרסומה, הדי פעולותיה בכל השטחים נודעו והתפשטו בכמה מרכזים ספרדיים, הקרינו מהשפעתם להתחדשות חייהם הציבוריים, עוררו אותם מתרדמתם ו־אדישותם בענינים הלאומיים, ביוון ומחוצה לה. המכבי בעיר השדה איסקופיה, שפעילותה היתה חלשה מאד, הושתתה על יסודות חזקים יותר הודות למסירותם של שני חברים משלוניקי. בניו יורק נוסדה הסתדרות המכבי בציבור הספרדי ביזמתו של אחד מהחברים שהיגר לאמריקה[12].

באותה השנה נוסדו סניפים חדשים בקב'אלה (יוון) בהשפעתו של העסקן יהודה פרחיה, וכן בקהיר של מצרים. מלוזאן (שווייץ) פנו אלינו, ביקשו את תקנות האגודה על מנת לייסד שם סניף, בעקבות השתדלותם של קומץ יהודים שלוניקאים שהתגוררו בעיר זו.

באותה שנה פנו אלינו מוועד הקהילה של איסקופיה שביוגוסלביה וכן בית הספר של כי"ח והמכבי דשם, וביקשו מאיתנו שנערוך אצלם הצגת התעמלות חגיגית לטובת הצלב האדום, מאחר שיהדות יוגוסלביה רצתה לפרוע בזה חוב של הכרת טובה לממשלתה. הקהילה הפצירה בנו במיוחד שנענה בחיוב לפנייתה; ממשלת יוגוסלביה היתה מוכנה להעמיד לרשות החברים והחברות קרונות רכבת מיוחדים, בלי כל תשלום, והבטיחה לשאת בהוצאת השהיה בעיר בבתים של משפחות יהודיות. אולם, מתוך נאמנות לעקרונותינו להקדיש את מאמצינו וכוחותינו אך ורק למטרות לאומיות טהורות, היינו נאלצים להשיב בסירוב.

במשך כל השנים, עמדה המכבי על משמר השפה העברית וטיפוח וחיזוק החינוך העברי בגולה ובארץ. ראויה לציון אסיפת המחאה ההמונית שאורגנה ביזמתה באביב תרע"ד (חודש מארס

קבוצת חברי מכבי בתרע"ד

Un groupo de Maccabeos en 1914.

1914), נגד החלטת הקורטוריום של חברת "עזרה" מברלין להשתמש בשפה הגרמנית בתור שפת הוראה בטכניון של חיפה, במקום העברית. באסיפה דיברו רקנטי, אפשטיין, ברוך בן יעקב, יוסף עוזיאל, יצחק אלשיך וכן רובינשטיין מטעם ה"הילפספ'ראין" בשלוניקי.

ההפגנה שריכזה יותר מ־3000 איש, השאירה רושם עז על הקהל וההתלהבות הכללית תורגמה לתרומות בסכומים ניכרים לטובת הסטודנטים השובתים בארץ ישראל (500 פראנקים אז, ועוד 300 פראנקים בהזדמנות שניה).

שיעורי העברית לחברים ניתנו אז ע"י המורים שמואל שאלתיאל ואליהו סטרומסה. כן חתרנו בשקידה להפיץ ולהשריש את השפה והתרבות העברית בין החברים ובקרב הציבור הגדול, וחיזקנו את פעילותנו בשטח זה, כאשר חברי האגודה הנודעת "מחזיקי עברית" הצטרפה למכבי בסוף תרע"ה (ספטמבר 1915). "מחזיקי עברית" הוציאה לאור, פעמיים בשנה, כתב עת בעברית בשם "התחיה". במאמצים משותפים, ניתנה תנופה חדשה ורבה לשגשוג העברית וספרותה ברחבי הקהילה.

למען ארץ ישראל ומגורשיה

ראויה להבלטה מיוחדת ההרצאה של העיתונאי והתעמלן הציוני הידוע, העורך הראשי של "המבשר" מקושטא, מר קרטשמר, שהגיע לעיר בחורף תרע"ה (ינואר 1915) עם קבוצת מהגרים. לפי בקשת המכבי, הסכים מר קרטשמר להרצות במועדוננו על מצב היהודים בעולם, על חובות הציונים בתקופת המלחמה (אף על פי שהנושא דרש זהירות יתרה בתנאים המיוחדים שבהן חיו הקיבוצים היהודים בארצות המעורבות במלחמה). בעברית צחה, בשפה ברורה ושנונה, הוא צייר תמונה מזעזעת מהמצב והזהיר מפני הגורל המר הצפוי ליהודים בארצות שונות באירופה, ובפרט במקומות בהם הם מרוכזים במספרים גדולים, כגון רוסיה ואוסטרו־הונגריה, על הסכנה האורבת להם עקב ההתפרקות האפשרית של האימפריות הנדונות, בהתנגשות האיתנים ביניהן וכינון אומות עצמאיות חדשות. קרטשמר סיים את נאומו בהדגישו שאם היתה פעם זכות קיום לציונות, הרי זה ביחוד בשעות קריטיות אלו שסכנת כליה מרחפת על חלק גדול של העם היהודי. ההרצאה הפוליטית נגעה עמוקות בלבבות השומעים והיתה לשיחת רבים.

המכבי לקחה חלק פעיל בתעמולה העניפה לבוא לעזרת היישוב בארץ ישראל שסבל קשות מהמלחמה. ביזמתה הוקם ועד מורכב מנציגי האגודות הלאומיות — המכבי, בני ציון, קדימה ונורדאו [13] — לשם הגשת עזרה יעילה ומעשית.

המכבי תמכה בקבוצת תלמידים שלוניקאים שנשלחו על ידי הפדגוג יצחק אפשטיין, מנהל תלמוד תורה הגדול, לארץ ישראל, להשלמת השכלתם בבתי ספר עבריים בארץ, בהעניקם להם מילגות לשלוש שנות לימוד. חברי הקבוצה הזאת, שחלק מהם נשאר בארץ ומילא תפקידים

הצעירים השלוניקאים שנשלחו בעזרת המכבי להמשיך לימודיהם בארץ ישראל.
מימין לשמאל, יושבים: דוד בנבנישתי, נתן שלם, אי׳הו ברזילי, משה חנן, נחמיה בדרשי, יקואל; עומדים: יוסף בורלא, דוד שלם, ברוך עוזיאל, רפאל שלם, יצחק סוסטיאל, אברהם טוריס, דניאל סאיאס, משה אטיאש.

Los mansevos ke fueron embiyados en Eretz Israel por continuar sus estudios.

די חשובים בציבור הישראלי, הם: משה אטיאש (שהיה אח"כ מזכיר הוועד הלאומי וכיהן במשך שנים רבות כראש מחלקת החינוך בעיריית ירושלים); דוד בנבנישתי (עד הזמן האחרון מנהל בית הספר לדוגמה בירושלים וכעת ב"יד בן צבי"); ד"ר נתן שלם ז"ל (מרצה באוניברסיטה העברית); עו"ד ברוך עוזיאל (חבר כנסת לשעבר); אליהו ברזילי (רב לאתונה לשעבר); נחמה בדרישי ז"ל (אומן); שמואל חנן ז"ל (מורה למוסיקה); דניאל סאאיאס ז"ל (מורה לעברית בשלוניקי). לפני נסיעתם נערכה מסיבה יפה במועדוננו לכבודם, ורקנטי העלה, בנאום קצר, חשיבות המאורע החלוצי ליהודי שלוניקי.

בתשעה באב נערכה אסיפה פומבית גדולה בהשתתפות למעלה מ־4000 איש בבית הכנסת "תלמוד תורה הגדול" לזכר אבדן עצמאותנו וחורבן בתי מקדשינו. א' רקנטי סקר את האסונות הכבדים שקרו ביום מר זה לעם ישראל ובסיום דבריו פנה בקריאה נלהבת וחמה לתת יד להקלת סבלות בני ארץ ישראל ולדאוג להצלתם. קריאתו נתמכה על ידי הרב הראשי רבי יעקב מאיר שהיה בין ראשוני המתנדבים, ונענו לה רוב הנוכחים. במשך רגעים ספורים נאסף סכום של 1300 פראנקים לטובת יהודי יפו תל־אביב שגורשו על ידי הטורקים. תנועת העזרה הלכה והתרחבה בציבור הגדול ונוסדה לאותה המטרה האגודה "למען ציון", שבראשית עבודתה כבר מנתה 250 חברים.

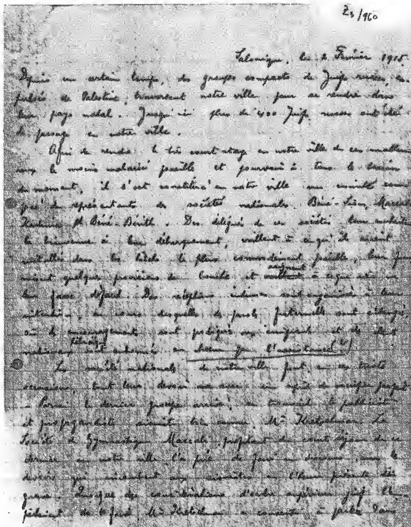
בימים ההם הגיעו לשלוניקי פליטים רבים מארצות שונות שנמלטו ממוראות המלחמה וביניהם מספר גדול מבין אלה שגורשו מארץ ישראל ופניהם לרוסיה, מאחר שסירבו לקבל את הנתינות העותומאנית. הם באו בקבוצות של שמונים עד מאה איש, במצב עגום מאד. בפברואר של אותה שנה באו 400 איש. ועדה מיוחדת מורכבת מחברי האגודות מכבי, בני ציון, קדימה ובני ברית טיפלו בזרם הפליטים ההולך וגובר. משלחות של חברים קיבלו אותם ברדתם מה־אוניות, מצאו להם חדרים במלונות, סיפקו להם דברי אוכל ודאגו שלא יחסרו את הדברים הנחוצים להם. קבלות פנים אינטימיות אורגנו לכבודם בחוגי בית כדי לעודד אותם, ופליטים רבים שוכנו באולם המכבי, והמקום הפך למעשה למלון ולשכת סעד עבורם. אגודתנו הושיטה גם עזרה כספית לאלו שהיו חסרי אמצעים לחזור לארץ מולדתם. היא ציידה, למשל, חמישים פליטים שהתאכסנו בבית הספר של הקהילה, בצרכי מזון לנסיעתם, וסיפקה עבודה לפועל זה או אחר במשך חודשים רבים.

היה אז מקרה מיוחד שדרש את פתרונו הדחוף. בין מגורשי ארץ ישראל היו שלושה צעירים שלא יכלו בשום אופן לחזור לרוסיה. נחוץ היה למלטם ממצבם המיואש ולשלחם לאמריקה. על ועדה מיוחדת הוטל לאסוף את הסכום הדרוש של אלף פראנקים למטרה זו. הודות לנכונות המופתית של המוסדות היהודים: המכבי, לשכת בני ברית, בני ציון, נורדאו, הקלוב החדש, קדימה, מתנות לאביונים, אגודות בוגרי בתי הספר של כי"ח ופ'ראנקו־אלמאן, הפידיראציה הסוציאליסטית ואגודת אור ציון מקאב'אלה, הושלם הסכום.

באותה שנה נעשתה שורת פעולות נוספות:

אורגנה מחדש תזמורת "כינור ציון" במטרה להפיץ ולחבב את המוסיקה היהודית בתוך האוכלוסיה. ניתנה עזרה לייסוד אגודת נשים בשם "עזרה" כדי לעזור ליולדות העניות ולהקל על מצוקתן; ניתן סיוע לחיזוק האגודה "אחדות" שנתנה סעד משפטי לנזקקים.

באורח טבעי, עם גבור השפעתה, טיפלה המכבי בכל מיני בעיות פנימיות של הקהילה היהודית. כאשר, למשל, התלקח פולמוס חריף בין שני העיתונים היומיים בלאדינו בקשר עם ענייני השחיטה, והיצרים התלהטו, היא התערבה והצליחה לשים קץ לדו־קרב; היא טיפלה אצל הרבנות הראשית בדבר סדרי קריאת המגילה בפורים בבתי הכנסת; היא הפעילה את השפעתה על מנת להבטיח את מהלכם הסדיר של הלימודים בבתי הספר של "עזרה" שעמדו להיסגר. ופרי חמש שנות עבודה פוריה להפצת השפה העברית ועקרונות הלאומיות בקרב העם, היו עלולים לרדת לטמיון, ותרמה מכספיה לשם כך. נערכה אז גם חגיגת שדהססגונית הנקראת "קירמיס", ברחבי הפארק הנודע "בישג'ינאר" שעל שפת הים, בהשתתפות קהל עצום, שהפכה למבצע ספורטיבי ותעמולתי גדול. אחרי שהמכבים והמכביות עברו בסך ברחובות העיר בתהלוכה מרשימה בשירים עליזים, הם הראו את כוחם בתרגילים מסובכים, בבאלטים מרהיבים, בהצגות אמנותיות בעלות אופי לאומי — עד השעות הקטנות של הלילה.

Salonique, le 2 Février 1915

מכתב א' רקנטי מ־2/2/1915 להנהלה הציונית על הפעילות המכבית, העזרה לפליטי ארץ ישראל והרצאתו של קרצ'מר.

Lettra de A. Recanati del 2/2/1915 a la Organisation Sionista Mondiala.

Carta de Miembro (1914)

אגודה להתעמלות "מכבי"
שלוניק
כרטיס חבר
כובש ... בזום ...
המזכיר הנשיא

ההיערכות הפוליטית

דף חדש נפתח בתולדות המכבי באותה שנה, עם החלטתה לקחת חלק פעיל ומחושב היטב בבחירות לוועד הקהילה, לעיריה ולבית המחוקקים היווני, כדי להטביע את חותם הלאומיות היהודית גם על הפעילות הפוליטית, שעד אז היתה עניין אישי של מועמד זה או אחר, ובדרך כלל — מערכה מלווה אינטרסנטיות ואופורטוניזם מזיקים. בפעם הראשונה בהיסטוריה הארוכה שלהם, נדרשו יהודי שלוניקי לשלוח את נציגיהם למוסדות הרשמיים בבחירות חפשיות, שלא היו קיימות תחת המשטר הטורקי. הם יצאו מבדידותם, מאדישותם לעניינים פוליטיים, והמכבי לא התעלם מחשיבותה של הזדמנות זו.

ההכנה הרעיונית והנפשית האל־פשרנית שאפיינה את המכבים, היוותה יסוד מוסד להתנהגותם ולמעשיהם בזירה החדשה. ואכן הם עמדו במבחן הוויכוחים ואף במלחמות האגרופים, פנים אל פנים עם היריבים, והדפו באומץ לב את התקפותיהם של בעלי הזרוע והמסיתים מאנשי הפידיראציה הסוציאליסטית, במריבות בחוצות ובמועדונים, שהיו לפעמים עקובות מדם. בהתנגשויות אלו — הרעיוניות והגופניות — היתה ידם של המכבים על העליונה. כאשר היה כותב טורים אלה מופיע ונואם בכיכרות המרכזיות של העיר, היו קבוצות חברי האגודה מסתדרים סביבו כחומה בצורה כדי להגן על חופש דיבורו, דרוכים לקרב למנוע הפרעות ולשתק את המשתוללים.

בפרוץ מלחמת העולם הראשונה, נחלקו תושבי יוון לשני מחנות: האחד — בראשותו של אלפטרוס ויניזלוס, ראש המפלגה הליבראלית — דרש הצטרפות יוון למלחמה בצד מדינות ההסכמה; והמחנה השני — תחת הנהלתו של המנהיג הפוליטי גונאריס, שכלל את משפחת המלך, המקורבת לגרמנים קרבת דם — דגל בניטראליות. יהודי שלוניקי, שחזו על בשרם את נטיותיה האנטישמיות של מפלגת ויניזלוס, בזמן כיבוש העיר על ידי היוונים, התייצבו ברובם המכריע, כגוש אתני, לצד המלוכנים (רק מיעוט מבוטל, שנטה להתבוללות, תמך בוויניזלוס). המכבי תמכה בעמדה זו והעמידה את מערכת הארגון שלה, את השפעתה, נסיונה הציבורי ואת יוקרתה להבטחת נצחונם של המלוכנים[14].

ויניזלוס היה אמנם מדינאי בעל שיעור קומה ופאטריוט יווני גדול, אולם הוא הציב לו למטרה לשוות צביון יווני לשלוניקי בכל מחיר, לדחוק את היהודים, שמנו אז 80,000 איש, מהעמדות הכלכליות והציבוריות שהחזיקו בהן, לחוקק חוקי אפליה נגדם, ובכלל — לרדת לחייהם על מנת להכריחם להגר ממנה. הוא היה האויב המושבע של המרכז היהודי הגדול, שנחשב בעיניו כאלמנט זר במדינה היוונית, והברירה שהעמיד בפני היהודים היתה: מחיקת ההוויה היהודית מן העיר, מה שהיה כמעט בלתי אפשרי, או — עזיבת המדינה.

אולם המדיניות העוינת לגבי הקהילה היהודית גרמה לו ולמפלגתו כשלונות מרובים בבחירות השונות. הבחירות לבית המחוקקים התקיימו במאי 1915. מועמדים יהודים הופיעו אמנם ברשימות של שתי המפלגות הגדולות שנאבקו על השלטון: הוויניזליסטים והגונאריסטים, ברם, הרוב המכריע של יהודי שלוניקי בחרו ברשימה הגונאריסטית; ונבחרו על ידיהם לפארלאמנט: דוד מאטאלון, ד״ר מוריס (משה) קופ׳ינאס, חיימקי כהן, פפו מלאך ואלברט קוריאל.

זמן מועט אחרי הבחירות, נתהוו חילוקי דעות בין המלך קונסטאנטינוס לבין ויניזלוס, והמלך פיזר את הפארלאמנט. בחירות חדשות התקיימו בדצמבר אותה שנה ושוב היה הניצחון בשלוניקי לגונאריס. מבין היהודים נבחרו: פפו מלאך, שלמה מאיר, ליאון גאטיניו וד״ר קופ׳ינאס. בית נבחרים זה החזיק מעמד עד מחצית 1917. ביוני של אותה שנה כינס המלך אלכסנדרוס (יורשו של המלך קונסטאנטינוס שוויתר על כיסאו, עקב לחץ מדינות הברית) את חברי הפארלאמנט שפוזר ב־1915, וכונן אותו כבית הנבחרים החוקי עד 1920.

אהדה למלכי יוון

לאגודת המכבי והיהדות השלוניקאית, רובה ככולה, היו רגשי חיבה ואהדה כלפי המפלגה המלוכנית והם תמכו בה, בדרך כלל, בבחירות השונות לפארלאמנט. תרומת היהודים בבחירות אלה היתה לעיתים מכרעת, מה עוד שמפלגה זו צעדה את צעדיה הראשונים בזירה הפוליטית.

בכלל היו היחסים עם משפחת המלוכה טובים, בפרט בזמן כהונתו של ר׳ יעקב מאיר, שעמד בראש קהילת שלוניקי משנת תרס״ח עד תרע״ט. קשריו עם המלכים שמלכו בתקופה ההיא, גיאורגוס, קונסטאנטינוס ואלכסנדרוס היו הדוקים ומצויינים. בעוד שוויניזלוס, כאמור לעיל, רצה לחסל את העדה היהודית, רבת האוכלוסין והפאר, ושנא אותה שנאת מוות, התייחסו בני המשפחה

המלוכנית אליה בחיבה יתרה, העניקו לה זכויות מיוחדות, במידה מרובה הודות לפעולות המז־הירות והנבונות של ר׳ יעקב מאיר.

בראיון שהעניק לי הרב הגדול בירושלים, בתרצ״ו, במלאת לו שמונים שנה, בשביל היומון היהודי בלאדינו משלוניקי ״אקסיון״, הוא העלה על נס את כל הטובות שהמלכים הרעיפו על היהודים במסיבות שונות.

שאלתי אותו: ״מה היו היחסים של כבודו עם המלכים ששלטו במשך תקופת כהונתו?״, ״יותר ממצויינים״ — ענה. ״השנים ההן היו היותר חשובות בחיי, בהן עשיתי שירותים רבי ערך ותועלת לאחי בשלוניקי. פעמיים בשנה נהג המלך ג׳ורג׳ (גיאורגוס) לבוא לשלוניקי, ומדי בואו הזמינני לבקר בארמונו. בפגישות אלו היינו משוחחים על כל השאלות הנוגעות ליהודים. פעם הוזמנתי על ידו למשתה שערך ביום הכיפורים. בערב הצום נסעתי לארמונו כדי להתנצל ול־הצביע על הסיבה המונעת ממני להיענות לבקשתו. הוא הצדיק אותה בהחלט בבת צחוק על שפתיו. הוא שאלני על מועד סיום התפילה עם חשיכה, רשם לפניו את השעה ולמחרת בערב, על אף היותו נאלץ לנסוע לאתונה בשעה מסויימת, הוא דחה את זמן הפלגתו, ובצאתי מבית הכנסת הלכתי לנמל לפגשו, בלוויית ראש הקהילה, מר יעקב קאזיס. קבלת הפנים שנערכה לנו באניה על ידי המלך, אשר בעצמו עמד לשרתנו, הרימה את כבוד הציבור היהודי והיא רשומה בזכרוני בכל זהרה״.

והרי מקרה אחר שעליו סיפר לי הרב:

״במלוך קונסטאנטינוס פורסמה פקודה הקוראת את הצעירים היהודים להתייצב לעבודות הצבא. קריאה זו גרמה לבהלה בקהילה. נפגשתי עם המלך, הסברתי לו את גודל הדיכאון ועגמת הנפש שהשתררו בציבור היהודי, מאחר והיהודים לא שרתו בצבא בעבר. כתוצאה משיחתי עימו, נתפרסם חוק חדש, לפיו יהיו היהודים פטורים עוד שבע שנים תמימות מעול זה. הצו גרם לשביעות רצון כללית והגביר את אמון העם כלפי המלך וממשלתו״.

הגישה הלבבית של המלכים, והמפלגה שעמדה מאחוריהם, לגבי פתרון הבעיות שהעיקו על הקהילה בשנים הראשונות של שלטון היוונים, רגשי הידידות שגילו כלפי היהודים וראשיהם, ההכרה בהם כחטיבה אתנית בעלת הזכויות ההיסטוריות, קירבו קירבה הדוקה את שני המחנות. ואכן הבוחרים היהודים הנחילו להם את הנצחונות בבחירות לפארלאמנט ולסינאט. למכבי היה חלק לא קטן בהשגת תוצאות חשובות אלו.

חילוקי דעות, או המסגרת והתוכן

המכבי שהלכה מחיל אל חיל, התנסתה בשנה זו בזעזוע ראשון בקירבה. דווקא הצלחת החינוך היהודי והעמקת התודעה הלאומית בין חבריה, מצד אחד, והתפתחות התנועה הציונית העולמית, מצד שני — קירבו את המשבר.

המכבי היתה באופן רשמי אגודה כללית להתעמלות, ודווקא בגלל אפייה הכללי הצליחה לקרב את הנוער היהודי על כל גווניו ואף את הנוטים להתבוללות, וכאשר נקלטו בשורותיה, היא הצליחה לשרש מקירבם את המושגים הנלוזים ולטעת בהם אהבת העם והמסורת וחיבה וכמיהה לארץ ישראל. הפיכתה לארגון לאומי וציוני רשמי, היה מסכל את כל המאמץ והיה מרחיק מיד את החוששים להזדהות פומבית עם הציונות.

אי־תפישה נכונה, ערבוב תחומים וטשטוש מושגים אצל חלק מחבריה, על הייעוד, המטרה והתכנית הבסיסית של תנועת המכבי בשלוניקי (ובעולם) הצמיחו את המחלוקת. למעשה לא היו חילוקי דעות של ממש בין שני המחנות: אלה שתבעו הזדהות רשמית עם התנועה הציונית ואף אלה שהתנגדו לכך — היו כמובן ציונים. כל פעולות האגודה במשך כל השנים היו ספוגות רוח לאומית ראדיקאלית, בהתאם לעקרונות של תנועת התחיה, בלי שום ויתורים וסייגים, אולם הדבר נעשה בלי שהאגודה תסגל לעצמה רשמית את התכנית של הציונות הפוליטית. המכבי היתה אז מבצרה העז של התחדשות האומה, מערך תעמולה אדיר לציונות בתור אידיאולוגיה של שחרור העם מכבליו, מכשיר לכיבוש הקהילה והבסת ההתבוללות. מן המפורסמות הוא שממנה — ולא מהאגודות הציוניות הרשמיות — יצאו רוב המנהיגים הציונים לעתיד בשלוניקי.

למעשה לא היו חילוקי דעות על אפייה הציוני והלאומי של המכבי. הוויכוח היה אם להצטרף לתנועה הציונית באורח רשמי או לא. ואכן באורח פאראדוקסאלי, ההישגים של המכבי

בטיפוח האינטנסיבי של ערכי הלאומיות בין חבריה, הם הם שהביאו לתסיסה הזאת בשורותיה. מכל מקום הרצון ל״ציוניזאציה״ רשמית הובע בפומבי וניצני פילוג התחילו נובטים [15]. דרישה ברורה הועלתה ע״י קבוצת מכבים, שהאגודה תצטרף רשמית להסתדרות הציונית ותשתתף בפעילות הציונית השיגרתית לפי הוראות ההנהלה הציונית.

אך אברהם רקנטי, אף כי הוא עצמו היה ציוני מדינתי מראשוני התנועה ומראשיה בעיר, דווקא הוא, ואיתו כמה חברים פעילים, התנגדו בתוקף למגמה ולתמורה זו. השקפתם היתה כי מטרתה הפוליטית המוגדרת של התנועה הציונית, המסגרת הארגונית, כליה, דפוסיה, אפיה, המבנה שלה, שיטות תעמולתה, החלוקה לפי המפלגות עם מצען הנפרד, כל אלה עשויים לחבל במהותה ולהרוס את יסוד קיומה של הסתדרות המכבי; מטרות מסוייגות, תיחום פעולות, הגבלת דרכי ההסברה במסגרת התכנית המוגדרת של התנועה הציונית, יביאו בהכרח לצמצום שטח ההשפעה שיש למכבי בעולם, ובשלוניקי בפרט, בקרב השכבות הרבות והשונות של העם, והשינוי המהותי שיבוא בעקבות ההזדהות הארגונית עם ההסתדרות הציונית יטשטש את המטרה שלשמה נוצרו אגודות המכבי ותחבל בהשפעתן הלאומית. קיים הבדל מהותי בין שני הארגונים, טענו, לכל אחד רקע אחר, בסיס רעיוני ומעשי שונה; גם לפעולותיהם אספקטים שונים, ואסור, איפוא, לערבב את התחומים. ההפרדה נחוצה דווקא לשם קידום המטרה של התחדשות העם; שני המחנות משלימים זה את זה: למכבי, בתור איגוד עממי, ייעוד מיוחד לטיפוח הווי תרבותי, הכשרה נפשית, משולבים עם חינוך גופני של ילדים, נוער וחוגים רחבים של האוכלוסיה, הרחוקים בדרך כלל מהציונות, ועל ידי כך להביא להחדרה של עקרונות הרוח הלאומית בהם, להכין דורות של צעירים וצעירות ומבוגרים למערכות לטובת תחיית העם וגאולת הארץ. המכבי מייצגת ומפעילה השקפת עולם חברתית, לאומית וחינוכית יותר כוללנית, ויוצרת ע״י כך פריפריה אוהדת, תוססת ומעוררת לתנועה הציונית. הפיכת אגודות המכבי לאגודות ציוניות מהווה פגיעה מוחצת באינ־טרסים הלאומיים הכלליים. הדבר לא יביא לריבוי הציונים, אלא להיפך, יגרום לאבדן צבא גדול של בני נעורים ומבוגרים, חדורי הכרה יהודית שרשית, והרחקת חברים פוטנציאליים אלה, מן התנועה הציונית.

במאמץ למנוע את המשבר הרצה רקנטי במועדון המכבי בראשית תרע״ו (דצמבר 1915) על הנושא: ״האם צריכה המכבי להסתפח להסתדרות הציונית?״ הוא הטעים את היסודות שעליהם התבססה התנועה העולמית של אגודות המכבי, את העבודה הענקית שעשתה המכבי השלוניקאית בשדה החינוך הגופני, התרבותי והלאומי, בשרתה את האידיאל של התחדשות האומה, במידה יותר גדולה מהאגודות הציוניות הרשמיות בעצמן. ״עלינו לראות את המצב בעיניים פקוחות״, אמר אז רקנטי״, ולהוציא את המסקנות המתבקשות מאליהן; לא לגדוע במו ידינו את העץ הפורח והמשגשג, פרי עמלנו ויגיענו במשך שנים רבות... עלינו לטפח אותו, לשמור בקנאות על עצמיותה וייחודה של המכבי בלי לצרפה להסתדרות הציונית ולאפשר לה להמשיך לתרום את תרומתה הספיציפית לטובת עמנו וארצנו״.

החברים הביעו באותו מעמד את דעתם בעד ונגד ההצטרפות. הוויכוחים הפנימיים הלכו והתרחבו וגרמו להתנגשויות וחילופי דברים חריפים.

המשבר לא נמנע אך נדחה. פרץ ראשון נבעה עם התגבשותה של מחלקה נפרדת שקראה לעצמה ״קבוצת מכבים ציוניים״. הם קיימו אסיפה ראשונה ובחרו בוועד זמני בן חמישה חברים: שלמה גרגיר, שבתי שאלתיאל, אליהו פ׳ראנסיס, יוסף אנג׳ל ושמואל משה. הקבוצה הכינה לעצמה תקנון ותכנית עבודה והחליטה לשלוח מכתב עידוד לקבוצה דומה שהתגבשה בתוך האגודה להפצת התרבות העברית ״קדימה״.

״לה־איספיראנסה״

כל זה לא הפריע לשיתוף הפעולה בין המכבי והאגודות הציוניות, שהלך וגבר. בקיץ תרע״ה (יולי 1915) הוחלט לייסד שבועון בשם ״לה איספיראנסה״ (התקווה) שהוצא לאור במשותף על ידי המכבי, והאגודות הלאומיות: בני ציון, נורדאו וקדימה. העיתון היה מיד לבמה חשובה לליבון הבעיות הלאומיות והחדרת הרעיון הציוני באוכלוסיה לנוכח התמורות שחלו במשטר הפוליטי והתארגנות כוחות עויינים, כגון הסוציאליסטים והמתבוללים, בציבור היהודי.

במאמר הראשי של הגיליון הראשון הודגש שהעיתון ״יתעניין בכל הפעולות של הקהילה

ובייחוד ברשת בתי הספר, במגמה להכניס בהם את התיקונים הנחוצים ברוח הלאומיות הטהורה; ישקוד שיישמרו זכויות היהודים בכל יזמה ופעולה ממשלתית או עירונית; ידאג לכך שהיהודים ייהנו משוויון מלא כאזרחים; יעקוב אחרי עבודות חברי הפארלאמנט היהודים, וירים את קולו כל אימת שייגרם אי צדק ליהודים; יקדיש חלק ניכר מתכנו לבעיות ומאורעות בעולם היהודי הגדול; יעשה כדי להאיר את עיני האוכלוסיה בקשר להשקפות ותנועות שונות: הלאומיות, הציונות, הסוציאליזם וכו׳; יהדוף בלהט כל פגיעה והתקפה נגד היהודים והיהדות; יכוון בדרך הנכונה את המון הפועלים היהודים הנתונים להשפעות מזיקות״.

אכן, השבועון הזה — שבין עורכיו נמנו יוסף עוזיאל, אברהם רקנטי, יצחק מולכו ויצחק אלב׳ו — לחם, בייחוד בשנים הראשונות, את מלחמת היהדות הלאומית ביעילות ועוז רוח ושימש מכשיר רב חשיבות לחיזוק החיים הלאומיים, ולהפצת האידיאל הציוני בשדירות הרחבות של האוכלוסיה. במרוצת הזמן הפך לביטאון רשמי של הפידיראציה הציונית ביוון[16].

תרע״ו: צופי מכבי — פעולות שונות

בינתיים נמשכה הפעילות השיגרתית. בראשית תרע״ו (17 בדצמבר 1915), לפי הצעת שלמה ביטי, שהיה מזכיר הוועדה של השכבה הצעירה עד גיל 18 (לאחר זמן שימש כסגן יושב ראש הפידיראציה הציונית ביוון) החליטה ההנהלה להפוך את השכבה הזאת לארגון ״צופי מכבי״, לפי תורתו של הגנראל באדן־פאול, כדוגמת קבוצות דומות בניו יורק, לונדון, אלכסנדריה, פולין, גא־ליציה וכו׳, והתקשרה לשם כך עם מרכז הצופים העולמי בלונדון. החידוש הארגוני הזה הביא לידי התפתחות נוספת בשורות, נוצרו ארבעת הגדודים הראשונים ובראשם המדריכים: יצחק שלם, שמואל עובדיה, יעקב פרחיה וז׳ול טאזארטס. אחרי זמן מה, התארגנה הקבוצה החמישית, קבוצת התזמורת. במשך זמן קצר, הצטרפו מספר רב של צעירים ל״צופי מכבי״ עד כדי כך שלזמן מה נסגרה ההרשמה לחברים חדשים בגלל חוסר אפשרות לקלוט אותם. למותר להדגיש שיחד עם תורת הצופיות נכללו במסגרת פעילות הארגון גם התכנית התרבותית־לאומית ברוח המכבי־האם.

יסוד ״צופי מכבי״ הוחג בטקס יפה בחצר התלמוד תורה הגדול, שאהרון פרדו, המורה להתעמלות המסור, ניהל אותו והסביר בו את העקרונות שלפיהם תתנהלנה הפעולות.

אחרי זמן לא רב, הפכה קבוצת ״צופי מכבי״ לארגון עצמאי.

בתחילת שנת תרע״ו (1916), בזמן הגיוס הכללי לצבא היווני, השתתפו חברי המכבי בוועדות שאספו כספים לטובת המגוייסים.

בעקבות בקשה שנתקבלה מאגודת בוגרי בתי הספר כי״ח, ערכה האגודה מגבית רחבה לטובת מגורשי ארץ ישראל שנמצאו באי קניאה (כרתים) והעבירה לוועדת העזרה סכום ניכר במזומנים וחלק בבגדים.

שמואל רוסו ושמעון ברזילי במדי המכבי.

Chemuel Rousso i Chimon Barzilay.

בכדי לעורר בחברים, ובנוער בכלל, את ההתעניינות בבעיות הלאומיות ואת הרצון להשתתף בהבהרתן ולעזור לפתרונן, החליטה המכבי להוציא לאור שורת חוברות בלאדינו, שהראשונה בהן היתה ״הלאומיות היהודית״·לברנאר לאזאר (הסופר היהודי הצרפתי, מנושאי כליו של ד״ר הרצל, בשנים הראשונות של הציונות המדינית), שתורגמה מצרפתית על ידי יצחק מולכו.

הוקדשו פעולות וחגיגות, ל״יום העברית״, ליום השנה השנים־עשר לפטירת ד״ר תיאודור הרצל, ליובל העשרים וחמישה לעבודתו הספרותית של המשורר הלאומי חיים נחמן ביאליק, ליום השנה השלושים ואחד למות הסופר הציוני פרץ סמולנסקין וכו׳. בהזדמנויות אלה נאמו א׳ רקנטי, שלמה גרגיר, דודון חסון, יצחק מולכו ועוד.

בחגיגת ט״ו בשבט, שהוקדשה להסברה על המצב הפוליטי הכללי של העם היהודי, נאסף סכום ניכר לטובת יהודי ארץ ישראל. שיעורי העברית נמשכו תחת הנהלתו של המורה הידוע אברהם עטאס.

בעקבות המלחמה העולמית, הגיעה הירידה המוסרית באוכלוסיה היהודית באותה שנה, לממדים מדאיגים והיו מספר נישואי תערובת בעיקר בין נוצרים ויהודיות. המחלקה לבנות של המכבי יזמה פעולה אינטנסיבית לביעור הנגע ואף הציגה את המחזה ״נישואי תערובת״, שבו מילאו החברות את התפקידים השונים בכישרון רב.

התנועה בין החברים להצטרפות המכבי להסתדרות הציונית העולמית — שהסתמנה בסוף תרע״ה — הלכה וגברה, בעקבות פעילותה של הקבוצה היוזמת. דבר המחלוקת היה במרוצת הימים נחלת חוגים יותר רחבים. באסיפה הכללית של כ״ג באייר תרע״ו, שהתקיימה תוך מתיחות רבה, החליטה האגודה ברוב קולות באופן סופי להיספח להסתדרות הציונית, בהתאם לתכנית באזל, והמאבק האידיאולוגי — הוכרע.

הצעד הזה גרם לעזיבת חלק מהחברים, כולל יושב הראש וחלק מחברי הוועד, שליבם לא היה שלם עם החלטה זו, שנראתה בעיניהם הרת־אסון לעתיד המכבי כתנועת נוער לאומית כללית. עם אברהם רקנטי התפטרו חברים וותיקים ובעלי משקל וביניהם: יצחק מולכו, יצחק אמאריו, יצחק כהן, שבתי פ׳ראנסיס, אלברט ברכה, מריוס מולכו, שם טוב ברזילי, יצחק עוזיאל, דוד אמאריו, רפאל מנשה וחיים עזרתי; וממחלקת הבנות: דודון חסון, רבקה רקנטי, רחל ציון, מטילדה שיבי, אורו אמאריו, המורות אלגרה מולכו ותמר ציון, דודון מנשה, דודון עוזיאל ואחרות.

כל המרץ השופע, הניסיון הרב, הכשרונות, הידיעות והפעילות של החברים והחברות שפרשו — הופנו עתה לשני אפיקים שונים בעלי מכנה משותף: ביזמתם הוקמה בתרע״ו (1916) ״התחיה״, אגודת נשים להתעמלות ותרבות עברית, שפעלה להתעצמות ההכרה הציונית והמסור־תית, להרמת קרן המשפחה היהודית, ולחיזוק הגופני של הבנות; מבין הגברים התגבשה באותו זמן קבוצה ציונית אקטיביסטית, שהתחילה לפעול באופן עצמאי למען המטרות הפוליטיות של הציונות ולהקמה מיידית של מדינה עברית בארץ ישראל, ופתחה בתעמולה רחבה בין היהודים, ובעיקר בקרב מעצמות ההסכמה, ויסדה לשם כך את העיתון הצרפתי רב החשיבות וההשפעה ״פרו־ישראל״ [17].

בגלל עזיבת חלק מהחברים ובגלל בעיות המלחמה — השתבשה הפעילות של המכבי בתרע״ו־תרע״ז במידה מרובה.

למרבה האסון פרצה בשבת, ל׳ באב תרע״ז (18 באוגוסט 1917) הדליקה הנוראה והגדולה, שהחריבה כמעט את כל שכונות העיר וגרמה לחורבן 4000 מבנים ביניהם 32 בתי כנסת גדולים ו־60 בתי תפילה קטנים, לאבדן קורת גג ל־73,000 נפש (ביניהם 50,000 יהודים) ולמחיקת הצביון היהודי של העיר בעקבות צו הפקעה של מגרשי מרכז העיר שהיו שייכים ליהודים, דבר שהכריח אותם להתפזר בחלקים המרוחקים של הכרך.

ראשי ״הפורשים״ מהמכבי.

Los "dissidentes" de la Maccabi.

עומדים מימין לשמאל: יצחק מולכו, שבתאי פ׳ראנסיס, יצחק כהן, יצחק אמאריו.
יושבים: אברהם רקנטי, דודון חסון (אח״כ רקנטי).

בשריפה הזאת נשרף גם מועדון המכבי וספרייתו, ארכיונו ומכשיריו, וכך — המלחמה, המשבר האידיאולוגי והארגוני, והאסון של הדליקה — חברו יחד ושמו קץ לתור הזהב של המכבי, שנמשך כעשר שנים.

אקורד אחרון לזמן אל״ף

בסיימי להעלות על הכתב את קורות התקופה הנפלאה של צמיחת הציונות השלוניקאית, שהתגשמה בעיקר במכבי, אינני יכול לא להשלים אותן בלי להזכיר מאורע שהתרחש רק ימים ספורים אחרי התבערה, המדגים את רוח הלחימה נגד כל עוול לציבור היהודי שהיתה נחלת חלקם של חברי האגודה וראשיה גם בשעת חירום, חרף כל הסכנות.

יצחק אלב׳ו, מזכיר המכבי אז, התקיף באסיפת מחאה פומבית, במלים בוטות, את השר היווני פאפאנאסטאסיאו, אחד מגדולי המנהיגים הליבראליים, יוזם החוק, שהיה למעשה צו הפקעה כללי של כל האיזור הנפגע על ידי הדליקה, וע״י כך גרם לנישול יהודי שלוניקי, שהיוו הרוב המכריע באיזור זה, מהבעלות על קרקעותיהם. אלב׳ו שהאשים את הממשלה כמפעילה מדיניות אנטישמית מובהקת, נעצר ע״י המשטרה בתור מסית האוכלוסיה נגד השלטונות. בית המשפט הצבאי, על אף נאום הגנה מזהיר של הער״ד טריאנדפילידס, דן אותו לשישה חדשי מאסר.

בגיליון מה־15 באוקטובר 1917 של הדו־שבועון בשפה הצרפתית, ״פרו־ישראל״, פרסם רקנטי מאמר תקיף, בצורת מכתב גלוי לראש הממשלה והמפלגה הליבראלית, אלפ׳טרוס ויניזלוס, נגד ״עיוות הדין המזעזע כלפי חברנו שלא ביצע שום מעשה בגידה או פשע״, ודרש ״שישתמש בסמכותו ויפעל לפי יסודות המשטר הדימוקראטי ועקרונות חופש הדיבור, המצפון והאידיאלים הליבראליים שבהם דוגלת מפלגתו, ויתן את ההוראות הנחוצות להוציא לחפשי את מר אלב׳ו, שהרשעתו גרמה לתדהמה וחרדה רבה באוכלוסיה היהודית, השואלת את עצמה אם הזכויות האלמנטריות שהחוקה מעניקה, אינן מכובדות ביוון״.

המאמר צונזר בחלקו הגדול. בחלק שלא הותר לפרסום היה כתוב: ״מאשימים [את אלב׳ו] שהוציא דיבה רעה על הממשלה. זאת היא עלילה נבזית. מבין עשרה העדים שהעידו במשפט, שלושה היו עדי תביעה ושבעה עדי הגנה. הראשונים היו יוונים שאינם יודעים איספאניולית, שפה שהשתמש בה הנאשם, בעוד שהאחרים היו יהודים המבינים היטב ניב זה. האם עובדה זאת איננה מפריכה לגמרי את עדויות עדי התביעה ומשמיטה כל יסוד להאשמה?״.

חריפותו של המאמר גררה את התערבותו של התובע הכללי. הדבר הגיע עד לתביעת העיתון ועורכו האחראי, יצחק כהן ז״ל — שהיה דמות בולטת במכבי — למשפט, שמסיבות שונות בוטל זמן מה לאחר מכן.

כזאת היתה אש הקנאות לכבוד ישראל, להגנת האינטרסים של הקהילה ואהבת האומה, שבערה בליבות המכבים בכל הנסיבות ובכל התנאים.

קבוצת כדורגל של המכבי

Equipe de football.

זמן בי״ת

אגודת ספורט גרידא

אחרי השריפה הגדולה, ובמשך השנים הבאות, הלכה אגודת המכבי ואיבדה את דמותה כתנועה לאומית גדולה, כוח תנופתה נחלש, תכונותיה הסגוליות טושטשו, והשפעתה המכרעת במהלך הדברים בקהילה — נמוגה.

עם כל זאת אין אנו פטורים מלספר תולדותיה מאז:

בראשית תרע״ט (דצמבר 1918) התמזגו האגודות ״בני ציון״ ו״מאקס נורדאו״ לאגודה אחת בשם ״מבשרת ציון״. בקיץ של אותה שנה (יוני 1919) התאחדה ״מבשרת ציון״ עם האגודות ״מכבי״ ו״קדימה״ והוקם גוף אחד שנקרא ״קלוב תיאודור הרצל״, שכאמור המשיך להוציא לאור את הביטאון השנתי ״איל מכביאו״ במתכונת מצומצמת יותר. בתחילת עבודתה במסגרת זו הצטמצמה פעילות המכבי בקיום מחלקה לכדורגל, אולם גם הפעולות של המחלקה הזאת נחלשו, ואחרי זמן מה נתפזרה הקבוצה, ורק שבט ״צופי מכבי״ המשיך בפעילותו.

בתרפ״ו (1926) עזבו חלק גדול מחברי המכבי את ״תיאודור הרצל״ והתארגנו שוב כגוף עצמאי, שמעתה עסק אך ורק בספורט.

בכל אופן משנה זו גברה הפעילות הספורטיבית, והוקמו קבוצות לכדור עף, אתלטיקה קלה, וקבוצת כדורגל, שכבר השתתפה באותה שנה בתחרויות הארציות והגיעה להישגים טובים בכמה ענפי ספורט, בתחרויות העירוניות והבין עירוניות ביוון.

במאמרים שפורסמו ב״איל מכביאו״, הביעו המנהיגים את צערם וחרדתם על הירידה, שפקדה את האגודה, בעיקר מבחינת החינוך הציוני. הכותבים התגעגעו על העבר המפואר והתאוננו מרה על חוסר המעוף, החידלון, ואזלת היד שבהווה. דניאל אראמה, אחד מראשיה הבולטים של האגודה באותו זמן, כותב בתרפ״ח: ״אנו מצטערים צער רב על שהמכבי לא התפתחה בהתאם לחשיבותה ומהותה של האוכלוסיה היהודית בשלוניקי; מקווים אנו שמצב זה ישתנה (בקרוב) לטובה״.

בתזכיר שנשלח ב־1 ביולי 1930 מטעם המכבי בשלוניקי לקונגרס אגודות המכבי העולמי, שהתקיים באנטוורפ (בלגיה) מסכמים היושב ראש והמזכיר כי המצב רחוק מלהיות מזהיר, ״האגודה מונה רק 150 חברים, שביחס לאוכלוסיה (היהודית) זה מעט מאד״, ומדגישים ״את הקשיים שמנעו את התפתחותה״.

בתרצ״א (1931) השתתפו חברי המכבי במכביה הראשונה בתל־אביב. גם בתרצ״ה (1935) באו למכביה השניה מספר חברים וביניהם חמישה עשר ספורטאים מובהקים, שלקחו חלק פעיל והשיגו הישגים יפים בסוגי הספורט השונים (חלק מהם נשאר בארץ).

מתרצ״ה והלאה המשיכה המכבי את עבודתה בתחום הספורטיבי עד פרוץ המלחמה העולמית.

״דרורים מכבי״

גדודי ״צופי המכבי״ שנוסדו בתוך אגודת המכבי, כפי שהזכרנו לעיל, המשיכו, אחרי השריפה, בתור איגוד נפרד ופעלו כסדרם במשך תקופה מסויימת.

בשנת תרע״ח (1918) נכנסו ״צופי מכבי״ להסתדרות הצופים הכללית היוונית, תוך שמירה על עצמאותם. לפי הסכם מיוחד שנחתם עם השלטונות היוונים, הוענקו להם זכויות יתר מבחינה לאומית יהודית, שפורטו בעיתון היהודי בצרפתית ״אינדפנדאן״ על ידי המזכיר שלמה ביטי, ואלו הן: 1) רשות להניף הדגל היהודי (הציוני); 2) להשביע הצופים בשם האומה היהודית; 3) שלא יהיו קשורים עם הסניף היווני של הצופים בשלוניקי — אלא ישר עם המרכז באתונה; 4) שהצופים היהודים יהיו רשאים לשאת כתובות באותיות עבריות על כובעיהם וכתפיהם; 5) רשות להשתמש בשפה הצרפתית (במקום יוונית) לבחינות הצופים, וכו׳. ההסכם הזה אושר בתרפ״א (1921) על ידי המושל הצבאי מר סטאיס.

הצופים הופיעו בתור חטיבה לאומית בחגיגות כלליות ויהודיות ונטלו חלק באירועים והופ־עות שונות בעיר. אגודת ״תיאודור הרצל״ לקחה תחת חסותה וטיפחה את גדוד הצופים.

אולם, זמן מה אח״כ, תחת לחץ גורמים שונים, יוונים ומתבוללים יהודים, ביטל הוועד המרכזי של הסתדרות הצופים ביוון את ההסכם המיוחד ששמר על האופי הלאומי היהודי של ״צופי מכבי״. המאמצים שנעשו לשמירה על הייחוד היהודי של הצופים לא נשאו שום פרי, ובקיץ תרפ״ג (15 ליוני 1923), פרסמה ״תיאודור הרצל״ בעיתונות הודעה רשמית המכריזה על פירוק גדודי ״צופי מכבי״, והפיכתם לאגודה ספורטיבית, דבר ששחרר אותם מתקנות מרכז הצופים ה־יווני. במקום מדי הצופים, לבשו החברים בגדים אחרים, חבשו כובע אחר והאגודה הפכה ל״הסתד־רות דרורים מכבי״ שהמשיכה את עבודתה בשדה הלאומיות והספורט עד שנת תרפ״ח (1928) [18]. אולם הסדר זה לא החזיק מעמד בגלל סיבות שונות, ושוב הפכה האגודה להסתדרות צופים, התמזגה כליל עם הצופים הכלליים היוונים והיוותה סניף רגיל של המרכז. רק בסימול נשאר זכר לעבר: מספר סידורי ביוונית והאותיות ס.מ. (כנראה ראשי תיבות **ס**קאוטס **מ**כבי) בעברית [19].

עיתון ״דרורים־מכבי״.

סיכום

במשך תשע שנות קיומה הראשונות (תרס״ט—תרע״ז), נועד למכבי תפקיד מכריע בעיצוב דמות דיוקנה הלאומי, הפוליטי, הרוחני והחברתי של האוכלוסיה היהודית בשלוניקי. היא התנוססה בשמי היהדות בעיר, כחלוץ האידיאל והמעשה בתנועה לתחיית האומה. היא מילאה משימות חשובות ויסודיות בשדה הלאומיות והחינוך ליהדות שרירים אמיצה, וחוללה מהפכה שלימה

בהשקפות ובמושגים של כל בני הקהילה. אפשר לכנות את העשור הזה כתקופה ההירואית של הציונות בשלוניקי.

אגודת המכבי, בדינמיותה, תפישותיה הנועזות, פרצה גדרות, הרסה דעות קדומות, סללה דרכים חדשות, העלתה את מעמד האישה ודאגה לשוויונה, והעבירה בכור ההיתוך שלה שלושה דורות: ילדים, צעירים ואף אבות ואימהות, בעשותה אותם חטיבה אחת, יחידה חברתית ספציפית, אף כי היתה מורכבת מאנשי דלת העם, אינטלקטואלים, בורגנים ופועלים, סוחרים ופקידים. האידיאל המרכזי גרם שהחיים והפעילות בצוותא נעשו באווירה דמוקראטית לבבית של שוויון גמור, בלי שום מחיצות. היתה זאת כעין ברית אחים מוצקה, בתוך משמעת חזקה מרצון.

המכבי התחבבה עד למאד על הקהל הרחב, והיוותה מבצר עוז ליהדות יקרה זו, ולתלפיות שעיני כל הציבור, ובפרט הנוער, מופנות אליה לתושיה, ליזמה, לעידוד ולהדרכה במאבקים ציבוריים. שם המכבי הובע כמילת קסם המרטיטה את הלב, המרעידה את מיתרי הנפש של כל יהודי, כי פעולותיה הכבירות היו ספוגות אידיאליזם טהור ונעלה, ובה מצא את מקומו והתעלותו נוער מסור שפעל בלי שום אינטרס, ללא שיקולים צדדיים, פניות ופשרות, ושחונך לקראת מטרה אחת ויחידה: גאולת העם והארץ.

היא שימשה מכון חינוך ומוקד קליטה למדריכים ועסקנים; ממנה יצאו רוב המנהיגים שתפשו עמדות ראשונות במעלה באגודות הציוניות שנוסדו אחרי השריפה הגדולה, בעסקנות הציבורית בקהילה ובראשות התנועות השונות שקמו לאחר זמן. ראוי לציין כי שם גם נוצרה האידיאולוגיה המקורית, התפישה החדשה, של שילוב לאומיות אקטיביסטית עם ערכי הדת והמסורת, שהתגלמו אחר כך באידיאלים של ה"מזרחי" והצה"ר ביוון, שדוגמתה, אפשר, לא נראתה בשום מרכז ציוני בעולם.

הזרע שנזרע בלבבות על ידי המכבי, הניב פרי מהולל, גם בתחום העליה ההמונית לארץ ישראל. היא נטעה בציבור הרחב, יחד עם הארגונים הציוניים האחרים, את הכמיהה העזה, ואת הרצון הנמרץ לעזוב את הגלות ולהתיישב במולדת. השלטונות היוונים, שלא יכלו לעכל את המציאות המרה בשבילם, של עיר מאוכלסת ברוב יהודי עם חיים לאומיים יהודים תוססים, החישו אמנם בהתנהגותם העוינת את תהליך ההתרחקות מהסביבה הזרה וההשתקעות בארץ, אך הכמיהה לעליה צמחה תוך הפעילות במכבי; היא הלכה והתחזקה יותר ויותר, והתבטאה לבסוף במעשים ובהגשמה בבוא העת. זרם ההגירה — שהתחיל עם עלייתם של חלק מחברי המכבי ואגודות ציוניות שונות, אחרי הדליקה הגדולה בתרע"ז — גבר לממדים עצומים בשנים תרצ"א־תרצ"ו והביא ארצה כ־20,000 נפשות מתוך כ־65,000 מתושביה היהודים של שלוניקי, מספר יחסי שקהילות מועטות בעולם הגיעו אליו.

---

* הערות בתוך סוגריים מרובעים [ ] הן של העורך.

1 [משירי המכבי בעברית ובאיספאניולית מתפרסמים במדור "שירים ציוניים" בספר זה].

2 באפריל 1911, למשל, שלח ועד הקהילה מברק בגנות התנועה הציונית לוויזיר הגדול בקושטא.

3 ידוע מאבקו נגד מנהל בית ספרו, יוסף נחמה, על רקע הפצת האידיאולוגיה של ה"השכלה" המתבוללת והאנטי לאומית בקרב תלמידיו באליאנס. חיים לוי (שירת שנים ארוכות במשרד המשטרה בתל־אביב עם המנוח השר בכור שלום שיטרית ז"ל בתור גיזבר ומנהל חשבונות), אחד הפעילים שהיו קשורים בלב ונפש למכבי, מספר על תקרית אפיינית בקשר לכך: הוא היה תלמיד בבית הספר של כי"ח. המנהל יוסף נחמה, באחד משיעוריו, בדברו על ישוב ארץ־ישראל על ידי העם היהודי, אמר שזאת אוטופיה, וכברת הארץ היא קטנה מדי מלהכיל אוכלוסיה גדולה. על זה העיר לו חיים לוי, בטון לגלגני, שאם יהיה צורך נעשה את הארץ שתים או שלוש קומות עבור כל העולים. נחמה הגיב על כך בכעס גדול וגירש אותו מבית הספר. רק אחרי שאברהם רקנטי ויוסף עוזיאל התערבו לטובתו, הסכים לקבלו שוב.

4 בשנה זו ביקר שולטן רישאד בעיר. הקהילה והמועדונים היהודים ערכו לו קבלת פנים מפוארת ובטקסים שאורגנו לכבודו השתתפו משלחות מיהודי אדריאנופול, קאוואלה וכו' וכן צירי פארלאמנט. המכבים בתלבשתם הרשמית ערכו הצגת התעמלות מרשימה לפני השולטן בנוכחות קהל רב מאד; השולטן הביע את קורת רוחו ובירך את המכבים.

5 ראה רשימתו של א' בן ארויה בקובץ זה על ראשית התנועה הסוציאליסטית בעיר.

6 "הלוחם הישר", בקובץ "אברהם העברי", עמ' 52.

7 "תקופת הזהר של המכבי", בקובץ "אברהם העברי", עמ' 20.

8 הגיליון הראשון יצא כנראה בתרע"ב, אך אנו לא ראינו אלא גיליונות מתרע"ד והלאה.

9 עד תרפ"ז. מראש השנה תרפ"ח עד ראש השנה תרצ"א, הפכה שוב המכבי לאגודה ספורטיבית עצמאית והשנתון יצא מטעמה. בתרפ"ח הוציאה "תיאודור הרצל" חוברת נפרדת בשם "איל דרור", ולא יספה.

10 נעזרנו בדו״חות אלה לשם כתיבת רשימה זו.

11 ראויה להדגשה האהדה העמוקה שהפגינו אנשי הצבא האיטלקי, שחנו בעיר בזמן המלחמה, כלפי אגודת המכבי. בתהלוכה הנהדרת ברחובות העיר, שקדמה להצגה ובה השתתפו המכבים והמכביות בתלבשתם הרשמית תכלת־לבן ובמשך ההצגה עצמה, ליוותה התזמורת האיטלקית בנגינותיה את קצב ההליכה ותרגילי ההתעמלות.

12 ראה רשימתו של יצחק ברודו להלן.

13 מהאגודות הציוניות הראשונות ; אין לערבבה עם אגודת ״מאקס נורדאו״ שנוסדה בתר״ף.

14 גם קודם לכן, בהופעתה הרשמית הראשונה, לאחר כיבוש מאקידוניה על ידי היוונים מידי הבולגרים, בתחילת 1913, הפגינה המכבי את עצמתה הקיבוצית בתהלוכה ובמפקד, כשמאות חבריה הופיעו יחד עם הכוחות הצבאיים היוונים בקבלת הפנים שנערכה לכבודו של המלך שהגיע אז לעיר.

15 היתה זו מחלוקת שנתגלעה לא רק בשלוניקי. בבולגריה התלבטה המכבי באותה בעיה החל מ־1903. מלחמה עזה נתלקחה בין שני המחנות, הניטראליסטים והטיריטוריאליסטים מצד אחד והציונים מצד שני שהתחלקו לבסוף לשני ארגונים. הציונים הכריזו על המכבי כחלק בלתי נפרד מההסתדרות הציונית במשך תקופה מסו־ימת, באמצם את תכנית בזל ; אחרי זמן מה גברו היריבים והשתלטו על האגודה, וחוזר חלילה. ברומניה לא יכלה המכבי להשתייך באופן רשמי להסתדרות הציונית, מכיוון שלפי חוקי המדינה, אסור היה לאגודות ספורטיביות לקחת חלק בכל פעולה פוליטית. בטורקיה ויוגוסלביה נוסדו והתפתחו אגודות מכבי בשמרן על ייחודן, בלי להצטרף לתנועה הציונית.

16 ונקרא אח״כ ״לה רינאסינסיה ג׳ודיה״ (התחיה היהודית).

17 [אף על פי שתולדות ״התחיה״ ופעולות קבוצת ״פרו ישראל״ הינם המשך טבעי למכבי, אנו מקצים לראשונה רשימה נפרדת, ולשניה מקום במאמר על הצה״ר, בספר זה].

18 בתרפ״ד ערכו טיול מאורגן לארץ ישראל, בראשותם של יצחק כהן, יצחק שלם, שלמה עמיר ואלי פ׳ראנסיס.

19 [עם מסירת הספר לדפוס נמסרו לנו ע״י חיים טולידנו הפרטים הנוספים הבאים בקשר ל״דרורים מכבי״ : הסתדרויות צופי מכבי ולאחר מזה דרורים מכבי, התפתחו יפה בשטח הספורט והצופיות. הם קלטו בשו־רותיהן הרבה תלמידים מבתי הספר היהודיים ״אלשיך״ ו״גטניו״ ומספרם הגיע לפעמים עד ל־250־300 חבר. מועדונם היה בצריף עץ גדול ובצידו מגרש ספורט רחב ידים, בו היו נערכים תרגילי התעמלות, אטלטיקה קלה, משחקי כדור עף וכו׳. היתה להם תזמורת כלי נשיפה מובחרת — בניצוחו של המפקד יצחק ציון — שניגנה — באירועים ציוניים וקהילתיים. בין היתר זכורה השתתפותה רבת הרושם בקבלת הפנים שנערכה לכבוד זאב ז׳בוטינסקי בבואו לשלוניקי בתחילת תרפ״ז (שלהי 1926). המפקד בשנים האחרונות, עד עלייתו ארצה, היה יצחק שלם. עזרו על ידו אלברט שאקי, יצחק ציון, שם טוב בן עוזיליו, משה חוראס, א׳ נחמה, ג׳ באסאן, ז׳אק אירירה, נינו סמואלידיס, ועוד. בין ממלאי התפקידים היו יעקב צרפתי, אריה ברודו, ויטל מורדוך, דוד נחמיאס, ואחרים. רבים מן הפעילים עלו ארצה והמשיכו — וממשיכים בה בפעילות במוסדות ציבוריים של עולי יוון].

1. מטיילי המכבי בחברת מאיר דיזנגוף (יושב), ראש עירית ת״א. בשורה הראשונה משמאל לימין : שלמה עמיר, אלי פ׳ראנסיס ויצחק שלם.

1. Con Dizengoff, el Mayor de Tel-Aviv.

2. מטיילי המכבי ליד הכותל המערבי. בשורה הראשונה : יצחק כהן (כורע) ויצחק שלם.

2. Los Maccabeos al Kotel Maaravi.

נעורים ב"מכבי"

מאת מרים ונציה

היתי בת חמש עשרה כאשר אחי אברהם [1] בא הביתה עם בחור בשם אהרון פרדו, ודיברו על הקמת מחלקת בנות באגודת ה"מכבי". אהרון פרדו היה מורה להתעמלות שבא לשלוניקי מבולגריה והיה ממדריכי אגודה זו בעירנו. כאשר שמעתי שמקימים את מחלקת הבנות במועדון ה"מכבי" שמחתי מאד ונרשמתי בין הראשונות.

בתקופה ההיא לא היתה שום תובנית בידור לבנות בגיל 15—18. לנשפים של ה"מכבי" היו הולכות בנות יותר מבוגרות ממני. בכלל לא התירו לנו ללכת עם בחורים, ומשעה שש בערב היינו צריכות להיות בבית.

מועדון ה"מכבי" הוא הוא שפתח פתח לחופש בשביל הבנות. בימים הראשונים אמנם אסור היה להישאר שם מאוחר בלילה, אבל ההורים הסכימו אט אט לאיחורים. אולם היו ביניהם כאלה שהתנגדו לייסוד מחלקת הבנות שמא תתיידדנה עם הבנים. בהתחלה הוקם חוג להתעמלות, ואח"כ חוג ללימוד היסטוריה עברית. שמו של המורה להיסטוריה היה יצחק מולכו ושמו של המורה להתעמלות היה שלמה ונציה, שהיום הוא בעלי. ניתנו לנו כל מיני הרצאות חינוכיות, ושמו של המרצה היה אברהם רקנטי. הוא לא הסתפק בהדרכה רוחנית לנו אלא היה נותן הרצאות לקהל הרחב. ביום שבת אחרי התפילה היו באים האנשים למועדון "בני־ציון" כדי לשמוע את הרצאותיו של האדון רקנטי, וזוכרת אני שאמי היתה הולכת עם אבי לשמוע אותו. בכל הרצאה ובכל נושא היה מדבר על ארץ־ישראל, שאז קראו לה "פלשתינה".

על הבחורים נאסר להיות נוכחים בשעת שיעורי ההתעמלות חוץ מהמחנך רקנטי, המורה לשירה יצחק אלבו, המורה להתעמלות שלמה ונציה, והגובה חיים לוי, ואכן — במקרה או לא במקרה — ארבעתם התחתנו עם בנות מה"מכבי"... האיסור לבנים להיות נוכחים בזמן שיעורי ההתעמלות שלנו היה כה חמור, ששני חברים נענשו על שהעיזו להציץ מאחד החלונות של הבניין הקרוב אל מגרש האימונים, והם הושעו מביקור במועדון למשך חודשיים. תלבושת הבנות היתה צנועה וחמורה; שמלות ארוכות למטה מהברכיים, בלי שום מחשוף, וגרביים ארוכים. אולם כאמור על אף מדיניות ה"הפרדה" רבו הנישואים בין מכבים ומכביות.

מראשוני המכבי.
מימין לשמאל, שורה ראשונה: ז'ק פינחס, שמשי;
שורה שניה: (?), ברוך אגוסטרי, אברהם מאטארסו, לוי מאסאראנו.
שורה שלישית, באמצע: שלמה ונציה.

Unos cuantos de los primos miembros de la Maccabi.

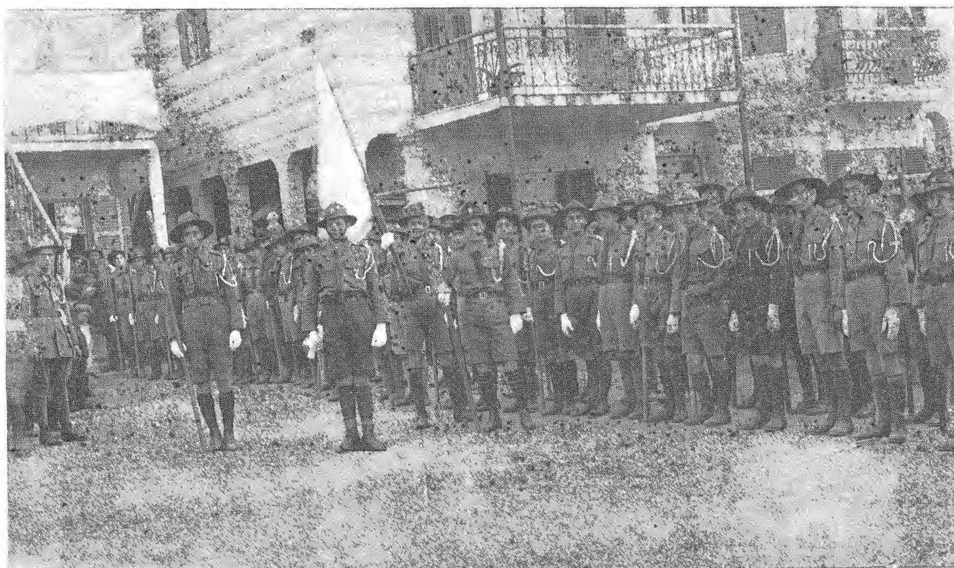
מאין לילות השבוע מספיקים לשיעורים מרוב משתתפות, היינו מסדרות את אחד השיעורים לבנות בשבת בבוקר אחרי התפילה, בחצר בית הכנסת תלמוד תורה הגדול, שאליה נשקפו חלונותיו של בית הרב הראשי ר' יעקב מאיר. כשראה את הבנות מתעמלות ומקפצות בכל מיני תרגילים, קרא לשלמה ונציה, והתרה בו שיחדל לתת שיעורי התעמלות בחצר תלמוד תורה בשבתות, אחרת יחרים אותו. תשובתו היתה: "אדוני הרב, גם הן מתפללות לפי רוח הזמן. במקום הזה מתפללים הגברים במילים 'השיבה שופטינו כבראשונה ויועצינו כבתחילה', והבנות צועדות ושרות 'שאו ציונה נס ודגל'; הגברים אומרים 'ובא לציון גואל' והן מתעמלות ושרות 'קומו הגולים עולכם הסירו'. הרב צחק ואמר: בכל זאת היזהרו ואל תתעמלו ביום השבת.

שיא הפעילות היה בשבוע של החגיגות הציבוריות בימי החנוכה. במוצאי שבת היו נערכות הצגות רבות רושם של תרגילי התעמלות על הבימה ובסוף היינו מציגים מחזות וקומדיות מעודדות של מולייר ואחרים, בהן הייתי אחת המשתתפות העיקריות; במחזה "רות" למשל, שיחקתי את התפקיד של ערפה. ההצגות היו מוצגות לפעמים שלוש ארבע פעמים, לפי דרישת הקהל, והתזמורת הצבאית האיטלקית היתה מלווה את ההצגה עד הסוף.

טיולי ה"מכבי" בימי שבת אל מחוץ לעיר היו מפורסמים. כאשר חזרו מאות המכבים והמכביות במוצאי שבת על תלבושתם, היו נלווים אליהם משפחות שלמות, וכולם יחד היוו כעין צעדה ענקית, צועדים בשירה וזימרה ובתופים וחלילים, והיו מתקבלים ע"י התושבים במחיאות כפיים.

פעלנו והשתתפנו בכל המאורעות היהודיים בחדווה ובתמימות מסויימת. אולם מאותם שיעורי התעמלות מלווים בשירי ציון יצא שרוב המכבים והמכביות עלו ארצה, ואותם גברים שהיתה להם הרשות להיות נוכחים בזמן השיעורים ונשאו להם נשים מחברות ה"מכבי", כולם נמצאים היום בארץ, בריאים ושלמים, והם גידלו בארץ בנים ובנות, נכדים ונכדות, שאף הם נתנו מאונם וכשרונותיהם לבניין הארץ ולמלחמה לשיחרורה וחיזוקה.

אפשר איפוא להגיד שחברי ה"מכבי" ו"צופי המכבי", שעלו לארץ, ניצלו מהשואה, הודות לעסקני ה"מכבי" ולאגודות הציוניות האחרות. תבוא עליהם הברכה.

גדוד צופי מכבי בחגיגת הצהרת בלפור, תרע"ט.

Los Scouts Maccabi a la ceremonia de la Declaration Balfour, 2/11/1918.

1 [אברהם מאטארסו, שהיה מזכיר המכבי].

יהודי שלוניקי — מייסדי ה״מכבי״ בניו יורק

מאת יצחק ברודו

זרם ההגירה של צעירים יהודים משלוניקי — אחרי הכיבוש היווני — בשנים תרע״ה—תרע״ו (1915—1916) פנה בעיקר לארה״ב ובמיוחד לעיר הגדולה ניו־יורק. חלק מאותם צעירים היו חברים לשעבר באגודה הציונית ״מכבי״. אלה האחרונים מצאו עצמם בחברה חדשה בעלת הרגלים שונים וצביון שונה לחלוטין. כמהגרים חדשים, טרם הסתדרו היטב בעבודה ובמקום מגורים נאות, וכבר החלו תוך צעדיהם הראשונים בארץ חדשה זו, בהקמת אגודת ״מכבי״ כדמותה של האגודה שעזבו מאחריהם בשלוניקי. תוך זמן קצר היתה האגודה לעובדה קיימת.

מובן, שבתחילה היו פעולות האגודה מוגבלות ביותר. אולם מרצם והתלהבותם של המייסדים נשאו פרי ולאגודת ״מכבי״ הצטרפו גם חברים לשעבר של ארגונים אחרים משלוניקי, כגון חברי אגודת חובבי טבע ״לבנון״ (שבראשם בשלוניקי עמד הפדגוג הנודע יצחק אפשטיין) וכמו כן חברים ותיקים של ״מחזיקי עברית״, ״בר כוכבא״ ועוד.

בצד הפעילות הספורטיבית, נתארגנו חוגים לעברית ופעולות בעלות אופי ציוני ויהודי. צעירים ספרדים רבים בניו־יורק, יוצאי טורקיה, בולגריה, קאסטוריה, ובמיוחד ילידי ירושלים, הצטרפו אף הם לשורות ה״מכבי״. ההופעה הפומבית הראשונה של חברי ה״מכבי״ בניו־יורק היתה הצגת ההתעמלות והערב האמנותי־ספרותי באולמי ״מנהטאן הול״. ההצלחה היתה גדולה ומעל למצופה. הפעולות נתרחבו, הוקם סניף ״מכבי״ בניו־ברונסוויק (במדינת ניו־ג׳רסי) ונערכו אסיפות וכינוסים בהם הופיעו אישים כגון איתמר בן אב״י, נסים בכר, מנהל בי״ס אליאנס בירושלים, ועוד.

ה״מכבי״ הצטרפה לפידראציה הציונית של ארה״ב והשתתפה בפעולותיה הברוכות, כגון הפצת השקל, תעמולה ציונית וכד׳, ואף הוציאה לאור עיתון משלה, שבו התפרסמו מאמרים ורשימות על כל שטחי החיים היהודיים ובמיוחד על בעיות ספרדיות וציוניות. עריכת העיתון, הדפסתו, ההפצה וכו׳, הכל נעשה ע״י חברי האגודה. רוח התנדבות זו בכל שטחי הפעולה הפיחה חיים בכל חוגי האוכלוסיה היהודית־ספרדית והפיצה ביניהם את רעיונות הציונות והיהדות.

אגודת ״מכבי״ זכתה למעמד של מנהיגות בקרב המהגרים היהודים יוצאי שלוניקי וארצות הבלקן. לקראת הימים הנוראים העמידה האגודה את אולמיה הרחבים לרשות חבר׳ה, שקיימו שם את התפילות המסורתיות, ואף הקימו מקהלה מיוחדת לבית הכנסת.

זמן קצר לאחר שארה״ב נכנסה למלחמת העולם הראשונה נגד הגרמנים ובעלי־בריתם, פורסמה הצהרת בלפור. הרעיון הציוני הערטילאי החל הופך למציאות. יהדות אמריקה חגגה את המאורע בספונטאניות ובשמחה גדולה. רבים הצטרפו לגדוד העברי מתוך הכרת תודה לבריטניה ובעיקר כדי לעזור בכיבוש ארץ ישראל מידי הטורקים, ולהקמת מדינה יהודית בה.

כל הארגונים הציוניים שלחו מתנדבים לגדוד העברי. ראשון המתנדבים משורות ה״מכבי״ היה כותב שורות אלה, ותוך זמן קצר הצטרפו עוד שישה חברים, והם: יצחק מאנו, אלי פסח, נסים ועובדיה פ׳ראנסיס, חיים בכר (מאדריאנופול), והציורי והמעניין מכולם, חבר כת השבתאים (דונמי) בשם מוסטאפ׳ה, אשר בהצטרפו ל״מכבי״ שינה את שמו לרפאל.

מתוך הערכה למתנדב הראשון שלה, ערכה אגודת ה״מכבי״ מסיבת פרידה נלהבת, והגישה לו שי למזכרת — שעון זהב עם הקדשה. כותב שורות אלה עונד שעון זה עד היום [1].

בהפליגי ב־21 במארס 1918 מנמל ניו יורק כמתנדב לגדוד העברי, עזבתי אחרי אגודת ״מכבי״ תוססת ומליאת פעילות בכל הנוגע לענייני הציונות והספורט.

שנים נקפו, ואגודה זו שהפיצה קרני אור ראשונות על היהדות הספרדית בארה״ב, פסקה מלהתקיים. אין ברצוני להתעכב על הסיבות לכך. דבר אחד ברור והנני משוכנע בזאת לחלוטין: אותם צעירים ״מכבים״ ותיקים, אותם צעירים נלהבים מה״מכבי״ בשלוניקי הם כיום בגיל שיבה ונהנים ממעמדם המכובד בארצות הברית. אוכל לאשר אף זאת, כי תמיד נשאו בליבם את האהבה והגאווה לרעיון הציוני; הם לא שכחו את האידיאל אף לרגע, אך לא כל בניהם הלכו בדרכם. ייתכן, שבחלקם פועלים הם עדיין — אם כי ממרחקים בלבד — למען אותה תורה ציונית אשר כיום הגשמנו אותה כאן, היושבים במולדת.

[illegible]
שונה לחלוטין. כמהגרים חדשים, טרם הסתדרו היטב בעבודה ובמקום מגורים נאות, וכבר החלו תוך צעדיהם
ושפך דמו בהגנת המולדת. כאב שכול הנני זועק בקרבי ״כי ארד אל בני אבל שאולה״, אולם כיהודי — הנני גאה על כי בני נפל במלחמה הקדושה לעצמאותנו המלאה.

---

1 [כותב רשימה זו נפטר בינתיים בחורף תשכ״ט. יהיה זכרו ברוך].

ה״מכבים״ במלחמת החופש של יוון[1]

מאת ש׳ יצחקי

ל״מכבי״ בשלוניקי מסורת עתיקת ימים: הסתדרות זו נוסדה עוד בתרע״ח (1908) והפכה במשך זמן קצר למוסד חינוכי חשוב, לארגון לאומי יהודי, אשר הקהילה היהודית היתה גאה עליו. מנהיגי ה״מכבי״ ידעו לשלב כאן את התפתחות הרגשות הלאומיים ביחד עם האהבה אל התרבות העברית והיוונית יחד. זיווג הנמשך זה אלפיים שנה. רבים מבין מייסדיו הראשונים של ה״מכבי״ שלוניקי נמצאים מזמן בארץ, ולא אטעה אם אומר, כי ה״מכבים״ היו מראשוני החלוצים שעלו ארצה מיוון בכלל.

במשך השנים האחרונות עלתה הסתדרות זאת לגדולות: התארגנו קבוצות להתעמלות לאת־לטיקה קלה, לכדור רגל וכו׳ שהתפתחו יפה, ורבים מחבריה הצטיינו בהתחרויות שונות. העובדה, שחברי ה״מכבי״ בשלוניקי השתתפו ב״מכביה״, מוכיחה את מסירותם לרעיון התחיה הלאומית, דרך התפתחות גופנית־ספורטיבית במסגרת ה״מכבי״ העולמי. בזמן האחרון עלה מספר חבריה, בחורי ישראל השייכים לכל שכבות העם, ל־300, והארגון נמנה על ארגוני הספורט המוכרים ביוון.

בהתפתחותה המלאה עמדה ״מכבי״ שלוניקי בשעה שפרצה מלחמת איטליה־יוון. ימים אחדים לפני זה נערך באחד האולמות הגדולים נשף בוקס, שבו השתתף רבן הבוקס בשלוניקי, דוד (דינו) עוזיאל. הריווח הנקי של הנשף נמסר ע״י המשתתפים ל״צלב האדום״ היווני ואת זר הנצחון ענד לעצמו עוזיאל, ראש קבוצת הבוקס של ה״מכבי״. אווירה של מלחמה, ונכונות להקריב קרבנות הורגשה ביום הגיוס הראשון גם בין החברים. כ מ א ה חברי ה״מכבי״ היו בין המגוייסים וכולם נשלחו באותו היום אל חזית האש.

כעבור ימים ושבועות אחדים החלו להגיע ידיעות על ה״מכבים״ בחזית אלבניה הקשה. ידיעות על גבורות, על קרבנות לאין מורא, על מסירות נפש. בין הראשונים שהצטיינו במערכת המלחמה הזאת, היה אחד המהוללים משחקני כדורגל לקבוצת ה״מכבי״, אברהם נחמיאס, ששיחק במשך שנים אחדות בנבחרת הלאומית של יוון והשתתף בתחרויות בין־לאומיות. בעמדו בחזית נצטווה לעלות על עמדת אויב מסוכנת, בראש של עשרה חיילים. נחמיאס הצליח בתפקידו והביא אתו אל המחנה כ־30 שבויים איטלקיים ביחד עם תחמושתם. פעם אחרת הצטיין בקליעה למטרה צבאית חשובה ושמו נזכר שנית מעל לוח ״סדר היום״ של המפקדה הראשית. נפצע פעמיים ברגליו, אך אין סכנה לחייו. חברו, דינו עוזיאל הנ״ל, שירת בפלוגת התותחנים ופעם עמד פנים אל פנים עם האויב במשך 16 שעות רצופות. חבר ועד ה״מכבי״, ש׳ דפאן, שירת בפלוגת התותחים הכבדים, והצטיין ארבע פעמים בעוז רוחו, בקליעתו הנכונה ובהשפעתו הרבה על חבריו, כנוצרים כיהודים.

זכורני, שכמעט בכל שבועיים נערך מטעם הוועד, משתה חברים לכבוד המשתתפים במלחמה. בכל מסיבה כזאת נראו פניהם של חברינו, כשהם צוהלים ושמחים, מלאי־ביטחון ורגש תקווה. רבים מאלה שישבו מסביב לשולחנות היו פצועים... אך איש לא שם לב ל״ענינים קלים״ כאלה, ופעם עלה אפילו אחד הפצועים על המקבילים והראה לחבריו שעוד לא שכח את תורת ההתעמלות.

חוץ מכל אלה, ארגנו חברות ה״מכבי״ קבוצות מיוחדות שעסקו בסריגת גרבי צמר וגופיות לחיילים הלוחמים את מלחמת ההצלה של האומה היוונית בהרי אלבניה המושלגים. חברות אלה היו יושבות בכל יום עד שעה מאוחרת בלילה ובמשך ארבעה חודשים הכינו יותר מאלפיים זוגות גרבי צמר ומאות גופיות. אחדות מבין החברות התנדבו גם לשירות ״הצלב האדום״ ושתיים מהן נשלחו אל השורות הראשונות של החזית. יהודי שלוניקי הכירו והוקירו את מסירותם הגדולה של חברי ה״מכבי״ והתגאו בהם.

החברים בחזית המלחמה הראו לכולם, לנוצרים ביחוד, אשר טרם הכירום, את מסירות ליבם ועוז רוחם במלחמה הזאת. קצינים גבוהים ביקרו פעמים רבות באולם ה״מכבי״ והביעו את קורת רוחם, את התלהבותם הכנה מגבורתם של החברים. רבים נפצעו ואחדים נהרגו בחזית. היהדות העולמית וחברי ה״מכבי״ באשר הם שם יזכרו את הגיבורים האלה שהקריבו את חייהם הצעירים למען כבוד ישראל וחופש יוון והאנושיות כולה.

---

1 [נכתב באביב תש״א (מאי 1941)].

ראשית התנועה הסוציאליסטית בין יהודי שלוניקי

מאת אברהם א׳ בן ארויה

ההיסטוריה של הקהילה היהודית בשלוניקי, המכונה ירושלים של הבלקנים, היא עשירה, חשובה ומעניינת בזכות עצמה, מהבחינה הכללית של תולדות היהדות הספרדית כולה, ואף כפרק מפואר בתולדות היהודים בגולה.

אין ספק שבתוך ההיסטוריה העשירה הזו יש להקדיש פרקים מסויימים לתיאור פעולותיה של תנועת העבודה בעיר, שהופיעה והתפתחה בתוך השכבות העמלות של ציבור יהודי זה, וש־היתה, עד כמה שידוע לי, התנועה הסוציאליסטית והסינדיקאליסטית היחידה בכל פזורי היהדות הספרדית. אינני אומר שלא היו אישים ספרדים, שהשתייכו לשמאל הסוציאליסטי, או שעמדו בראש תנועות סוציאליסטיות כלליות, אולם בשום מקום בגולה הספרדית לא קמה תנועה סוציאליסטית יהודית כפי שקרה בשלוניקי. לתנועה מיוחדת זו היו קווי דמיון רבים, וגם קשרים אידיאולוגיים מסויימים, עם תנועת ה״בונד״ ביהדות האשכנזית.

אין בכוונתו של כותב טורים אלה, שהיה מחלוציה, ובמידה גדולה גם דברה הראשי, לכתוב את תולדותיה המפורטות של תנועת העבודה היהודית בשלוניקי (אף כי הרצון לכך קיים ויתכן שיתממש בזמן מאוחר יותר), אלא לרשום כאן, בקווים כלליים, את תמציתן, שתשמש בבוא הזמן כיסוד לעבודה שלימה יותר.

לדאבוני, כל אלה אשר השתתפו, בצורה זו או אחרת, בארגון התנועה ובהנהגתה ואשר יכלו לתרום בכתיבת היסטוריה זו — אינם עוד בחיים, ונותרתי לבדי לשאת משא כבד זה. אחדים מתו מיתה טבעית אולם חלק גדול מעוזרים וידידים אלה נרצחו באכזריות על ידי חיות הטרף הנאציות במחנות ההשמדה, יחד עם הרוב הגדול של יהודי שלוניקי ויוון.

מבין אלה שהיגרו משלוניקי לפני ההשמדה, או שברחו או ניצלו ממחנות המוות ומהמשריפות, אין כמעט אף אחד מהמנהיגות הישנה של הפידירציה הסוציאליסטית מלבדי. נותרתי לפליטה ונשארתי בחיים דווקא מכיוון שהנאצים הועידו אותי, יחד עם מנהיגים ונכבדים יהודים אחרים, להיות מוצא להורג בשעת הניצחון הסופי במלחמה.

בלי המסמכים, העיתונות, המאמרים, הכתבים והכרוזים המודפסים, שהושמדו, ובפרט בלי העדויות החיות של העסקנים, שנרצחו — קשה מאד לכתוב היסטוריה מדוייקת; ואף לתת תמצית מפעלה של התנועה — לא קל.

תוך כדי כתיבה ארענן בוודאי את זכרוני, וחומר זה, שיצא מתחת ידי ישמש לי, או לאחרים, כבסיס לפרישת היריעה הרחבה והשלימה בעתיד, ואני מקווה שרשימה זו לא תהיה היחידה או האחרונה בנושא חשוב זה בתולדות יהדות שלוניקי [1].

אפשר לומר שבואי לשלוניקי באביב של שנת תרס״ח (1908), בעת שההכנות למהפיכת ״הטורקים הצעירים״ היו בעיצומן, שימש אות לתסיסה, שבעקבותיה נוצרה וקמה תנועת העבודה הסוציאליסטית שם. אכן באתי לשלוניקי בדיוק לשם כך.

אציין כאן כי לאחר שגמרתי את חוק לימודי התיכוניים בתרס״ו (1906) בגימנסיה של וידין, שימשתי, בשנת תרס״ז (1907), כמורה בבית הספר היהודי של הקהילה בפיליפופולי. בהיותי רווי רעיונות סוציאליסטיים הייתי עוד בימי לימודי עסקן בולט באחד הפלגים הסוציאליסטים בבולגריה של הימים ההם. באחת האסיפות הפומביות היהודיות (באותם הימים התווכחו יהודי בולגריה רבות על הסוציאליזם, הציונות והטריטוריאליזם) התחייבתי לנסוע לשלוניקי בעלת האוכלוסיה היהודית הגדולה כדי לפעול למען רעיונות אלה. רציתי להוכיח בכך כי בחברה יהודית, כמו בחברה לא יהודית, קיימים אותם התנאים והנסיבות המחייבים ״מלחמת מעמדות״; כך רציתי לאשר הלכה למעשה את התיאוריות הסוציאליסטיות ע״י הקמת תנועה סוציאליסטית וסנדיקא־ליסטית. באותה האסיפה, היה זה הציוני בוכור עזריה, מורי לבולגרית בבית הספר של הקהילה, שהביע את הדעה כי לגבי היהודי אין כל משמעות לסוציאליזם וכי אין צורך ואין טעם ליהודים

שיהיו סוציאליסטים. לעומת זאת, טען, הכרח הוא לעורר בלב היהודים את הרגשות הלאומיים ולפעול למען תחייתו של עם ישראל בארצו. נושא הוויכוח לא היה מה צריכות להיות דעותיו של יהודי זה או אחר, אלא מה צריכות להיות שאיפות היהודים כציבור, כמיעוט לאומי, כעם.

בתגובה על רעיונותיו הלאומיים של מורי המכובד לשעבר (אשר, דרך אגב, מתוך אידיאל לאומי, היה לא רק אחד הציונים הראשונים בבולגריה ומייסד העיתון היהודי "השופר", אלא אף למד את השפה העברית על בוריה ולאחר מכן היה למורה לעברית בבית הספר של וידין), נסעתי לשלוניקי ורציתי להוכיח שם באופן מעשי, שהמוני העמלים היהודים אינם מחוץ לחוקי הדוקטרינה הסוציאליסטית, וכי יש לה משמעות אף לגביהם.

הייתי משוכנע כי הפיתרון הסוציאלי יביא בכנפיו גם את הפיתרון לבעייה הלאומית היהודית. לא נעלם מעיני שהיתה קיימת בעיה יהודית מיוחדת, אולם סברתי שבמסגרת הסוציאליזם, היא תיעלם ותיפתר מאליה. אני מספר זאת כאן כיוון שוויכוח אידיאולוגי זה הוא שנתן לי את הדחיפה הראשונה לנסות ליצור מסגרת סוציאליסטית להמוני העמלים היהודים אשר בקהילת שלוניקי [2].

הגעתי איפוא לעיר. היה זה אחרי פרסום ההצהרה על הקונסטיטוציה בטורקיה והפעילות הפוליטית והציבורית בעיר הגיעה לשיאה. ניצלתי את המצב ובעת השביתות וההפגנות ההמוניות, בהן השתתפו פועלים רבים, הייתי עולה על כיסא ומדבר אל השובתים או המפגינים, שהיו עוברים ברחובות בלוויית תזמורות ומעלים את דרישותיהם להטבת מצבם. בדברי הייתי מצביע על העובדה שעתה הם חפשים להביע את דעותיהם ורצונם, וכי עליהם להתארגן באגודות (סינדי־קאטים) על מנת להשיג את הזכויות המגיעות להם. אולם דברי לא היו מובנים להם היטב, כיוון שלא הכירו את המונחים שבהם השתמשתי וגם לא ידעו עדיין מה היא חירות פוליטית, מה פירוש סינדיקאטים, ומי הוא אשר היה צריך להחליט על מצבם.

כל ההפגנות היו מסתיימות ליד משרדי ה"טורקים הצעירים" "איחוד וקידמה", או ליד ארמון הממשלה (החוקיומיט). ניצלתי את הדבר ומעל מדריגות משרדים אלה הייתי פונה כמעט לכל קבוצות הפועלים המאורגנים ובעיקר לפועלי ה"ריז'י" (הקונצרן הגדול לטבק). העובדה שמספר שומעי היה גדול, שלא בזכותי, נסכה בי רוח של שכרות, עד כדי כך שהיה נדמה לי שנשלחתי לשלוניקי על ידי ההשגחה העליונה והיא שזימנה לי את קהל המאזינים הרב. התלהבות הנעורים שלי לא ידעה גבול; הנה באתי — ושדה הפעולה היה בשל מכפי שציפיתי.

על מנת להמשיך לבצע את שליחותי בשיטתיות, קיבלתי שתי החלטות מיידיות; הראשונה

ארמון הממשלה הטורקית בשעת חגיגה רשמית.

El palacio de governo turko en Salonique.

נגעה לפרנסתי והשניה נגעה במישרין לרעיונות שרציתי להפיץ.

חיפשתי עבודה כפועל דפוס; ידעתי כמה שפות והיתה לי גם השכלה מתאימה. ניגשתי איפוא לבית הדפוס "אקוארוני", שעסק בייחוד בעבודות דפוס מסחריות, כגון לוחות, חוברות, ספרים, כרטיסים וכו׳ — בכל השפות הזרות שהיו נפוצות בעיר: צרפתית, איטלקית, יוונית, בולגרית וטורקית — ונתקבלתי לעבודה. בשעות הפנאי עסקתי גם בנתינת שיעורים לבולגרית למעוניינים.

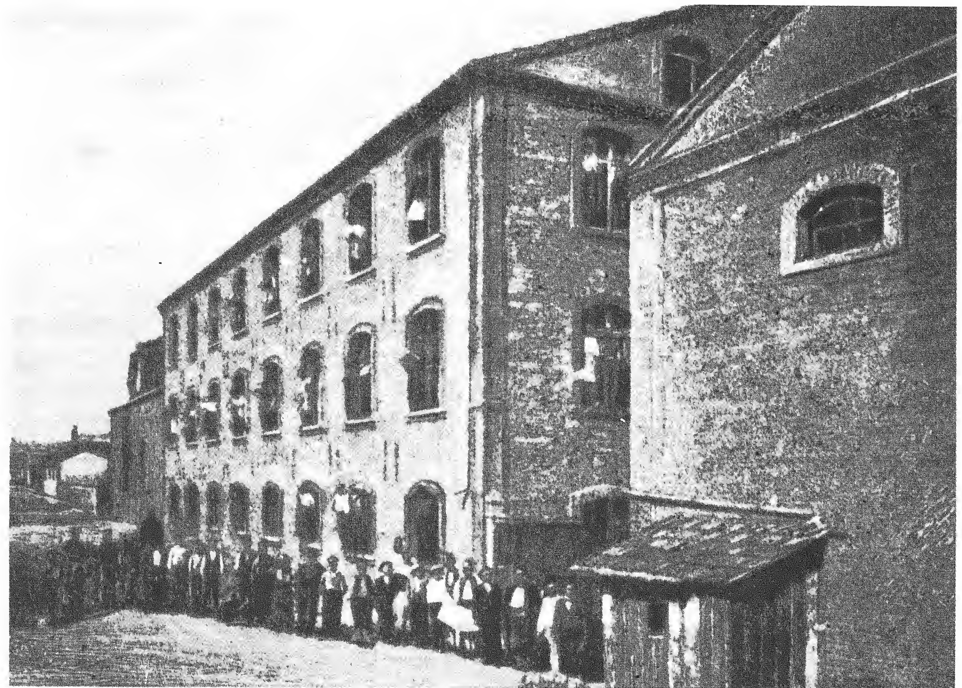
לאחר מכן, פניתי לבעיה של גיוס עוזרים ותומכים להפצת רעיונותי, וריכזתי את מאמצי בבתי הקפה. פעלתי במיוחד ב"קפה דיל אמאניסיר" ("השחר") מול תיאטרון "עדן" של ליאטו נה, וקפה "וארדאר", וכן בשני בתי הקפה של ה"חוקיומיט" (מול ארמון המושל הכללי) — הגדול והקטן.

הפצתי את רעיונותי וניהלתי את תעמולתי בבתי קפה אלה בהתמדה וסבלנות, בעקשנות ובאמונה מליאה בעצמי. בקפה "וארדאר" השתדלתי לקשור קשרים בייחוד עם פועלי השכונה, שהיו רובם עובדי מפעלי הטבק של "ריז׳י עותומאן", ומיעוטם — עובדים בבתי חרושת לסבון, מפעלי ברזל, הרכבת וכו׳. בקפה "השחר" יכולתי לגייס שני סוגי אנשים: פועלים שעסקו במיון טבק, פועלי דפוס, ועוזרי־חייטים — מחד גיסא, ופקידים בעלי השכלה — מאידך גיסא. בקפה הגדול, מול משרדי המושל הכללי, שהיה מתמלא עד אפס מקום בלילות שבת בעונת הקיץ, הייתי פוגש בחורים משכילים מובחרים יותר. בבית הקפה השני, הצנוע מהראשון, אף הוא ליד ה־"חוקיומט" הייתי מתערב בין בעלי מלאכה קטנים שאמצעיהם צנועים, ובעלי עסקים לעתיד.

מבין כל החוגים האלה, רכשתי לא רק ידידים, אוהדים וחברים, אלא גם עוזרים פעילים לעבודתנו הפוליטית.

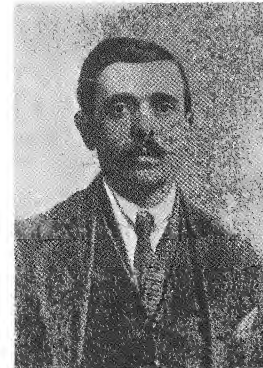
ב"וארדאר", למשל, הכרתי את חיים חגואל, יצרן סבון, ואת חבריו — ששון, ממחלקת האריזה ב"ריז׳י", יעקב אספורמס, משחיז הסכינים, שהיה גם יו"ר "קופת הריז׳י", ובנו שלמה; ששון אף הוא היה חבר ועד וגזבר הקופה הזאת. באמצעותם, ובאמצעות פועלי ה"ריז׳י עותומאן", ניתנה לי ההזדמנות לבוא במגע עם פועלים עובדי עבודה גופנית אחרים, כגון סבלים ועגלונים. לכל אלה היתה זאת הפעם הראשונה בחייהם שמישהו שוחח איתם על נושאים מדיניים וסוציאליים.

קפה "השחר" נקרא כך משום שדלתותיו היו פתוחות ללקוחות בלילה וגם בשעות השחר המוקדמות; מולו היה התיאטרון היחיד בעיר בימים ההם, ובאי התיאטרון ושחקניו היו קובעים

בניני בית החרושת לטבק "ריז׳י".

La fabrica de toutoun Regie.

אברהם בן ארויה.

Abraham Ben Aroya.

את מקום מפגשם בו בגמר ההצגות. שם פגשתי את שמואל סעדי הלוי (קרוב רחוק של משפחת שמואל סעדי הלוי ואחיו, בעלי העיתונים "לה איפוקה" וה"ז'ורנאל דה סאלוניק"), שלמה נער, שבתאי לוי, נסים מצליח, ועוד — כולם פועלים בבתי החרושת לטבק [3].

באותם הימים הגיע לעיר מאיטליה המשכיל אליהו ארדיטי (העורך והמוציא לאור של ה"ליברטאד" ולאחר מכן של "לה נאסיון", בטאון ה"נואיבו קלוב" (מועדון חדש), וכן מתרגמם של רומאנים איטלקיים שונים) וגרם להתעוררות ופעילות תרבותית וסוציאלית בקרב הנוער המשכיל. עם חבורתו נמנו דוד מנשה [4], בנבנישתי, עשהאל ואלברטו דאסה (קרוב לדאסה ממשפחת הקצבים). בתמיכתו של אליהו ארדיטי, לפחות בתחילה, ניתנה לי האפשרות להתקרב לצעירים אלה ובבטאונו פרסמתי מספר רשימות, ביניהן: "אם אין אני לי מי לי, ואם לא עכשיו אימתי?", "האחדות בונה את הכוח", "התעוררות מוכי הגורל", וכו'.

בקפה הגדול שליד ה"חוקיומט" היו מתאספות קבוצות אחרות, ואני התקרבתי אל שתיים מהן. האחת היתה מורכבת מיהודה שאלתיאל (חנווני, חבר "הבונים החפשים", או נוטה לדעותיהם), חיים דה־בוטון (סוחר קטן, ליד שער ה"וארדאר"), דוד חגואל (פקיד בחנות הגדולה "אורוס די באק"), ואחרים. על הקבוצה השניה, שאנשיה נחשבו לבעלי השכלה רמה יותר, נמנו דוד רקנטי, האחים מאיסה (בעלי חינוך היספנו־איטלקי), יוסף חזן, אחד בשם אירירה (פקיד אצל סיטונאי ב"אישטירה"), וכן מספר סוחרים צעירים.

בקפה השני שוב הייתי פוגש בעלי מלאכה, חייטים, נגרים, סתתים, פועלי טבק וכו'. אציין כאן אחדים מהם: מואיז מודיאנו (בעל בית מלאכה לרהיטים שהיגר לאחר מכן לאמריקה), אברהם לוי ויצחק סאראגוסי (נגרים), יצחק לוי (סתת), וכן בעלי מלאכה אחרים שאת שמותיהם לא אזכור. בין פועלי הטבק מיושבי בית הקפה היו שמואל סעדי הלוי האמיר ושלמה נער, שנמנו כבר בין עוזרי.

ובכן, פעולתי להחדרת רעיונות הסוציאליזם התנהלה תוך כדי שיחה עם חבורות אלה, ושם הרציתי בפניהם על נושאים, שעד זמן קצר קודם לכן היו אסורים מלהעלותם על דל השפתיים. בין יושבי בתי הקפה האלה פעלתי בעיקר בשבתות, בין בלילה בין ביום. עוררתי את הבעיות הנובעות מהחירויות המדיניות שניתנו עם הכרזת החוקה החדשה ושוחחתי על סוציאליזם, סינדיקאליזם, ציונות, טריטוריאליזם, פארלאמנטריזם, וכן על החיים הציבוריים, שהחלו לפרוח אחרי המהפיכה של ה"טורקים הצעירים". דעותי נשמעו ונתקבלו בעניין, ושימשו הדרכה שיטתית בכל הנושאים החדשים האלה.

כתוצאה משיחותי בבתי הקפה נוצר מסביבי חוג אוהדים ל"לימודים סוציאליים", בו התרכזו בין היתר דוד חגואל, שהיה גם חבר אגודת תלמידי בתי הספר "כל ישראל חברים" לשעבר, יהודה שאלתיאל, חיים דה־בוטון, יצחק קבלי (חייט מלאריסה, בעל רגשות לאומיים ודעות סוציאליסטיות, כמין ציונות־סוציאליסטית בחיתוליה), מואיז מודיאנו, שמואל סעדי הלוי, ואחרים. בשבתות אחרי הצהרים היינו מתאספים בביתו של דוד חגואל, כמדומני ברחוב סאברי פאשה, שנמשך מה"חוקיומט" עד ה"מגדל הלבן". בחדר שמתחת לקומת המגורים, על השולחן, היו מונחים אמנם ספרי תהילים, אולם במקום לקרוא את מזמוריו היינו מתווכחים על הבעיה היהודית, הסוציאליזם, הסינדיקאליזם, הציונות, וכו'. משם, מ"הקבוצה ללימודים סוציאליים", שהיו משתתפים בה לעיתים גם דוד רקנטי, אירירה ואחרים, יצאה היזמה להקים את "מועדון הפועלים", ומתוך קבוצה זו הופיעו גם המנהיגים הראשונים של התנועה הסוציאליסטית והסינדיקאליסטית היהודית בשלוניקי, כפי שנראה להלן.

אף כי אחדים מהנזכרים לעיל היו מחוגי המשכילים, היו כל הנושאים שעוררתי בשיחותי איתם, חדשים ובלתי ידועים להם, למעשה. משום כך היתה התעניינותם גדולה וסקרנותם הלכה וגברה ככל שסיפרתי להם איך נולדו רעיונות אלה, מי היו הוגי הדעות והלוחמים הראשונים, ובאילו ארצות התפתחו התנועות שדגלו בהם, במידה גדולה יותר.

הרעיון של יסוד "מועדון פועלים" פותח בצורה מקיפה על ידי כותב הטורים האלה בשיחותיו, וזו היתה למעשה מטרת כל פעילותו אז. ואכן באסיפה גדולה למדי שהתקיימה בבית הקפה שממול ה"חוקיומיט" ביום שבת אחד, בתחילת שנת תרס"ט (1909), נתקבלה ההחלטה הרשמית, ע"י כל

דוד סימנטוב רקנטי.

David Simantov Recanati.

המשתתפים, להקים את "מועדון פועלים". באסיפה השתתפו כ־60—70 איש, וביניהם היו נציגים מכמעט כל בעלי המקצועות ומהקבוצות השונות, שהייתי פוגש בבתי הקפה. ההחלטה נתקבלה בהתלהבות, ובאותו מעמד נבחר פה אחד ועד זמני, בהתאם להצעתי, שחבריו היו: מואיז מודיאנו, שמואל סעדי הלוי, דוד חגואל, יצחק לוי, ואחרים.

רעיון זה של יסוד "מועדון פועלים" נתקבל יפה בציבור בימים ההם כי רוב הפעילות הציבורית בעיר התנהלה ע"י "חברות" או "מועדונים" שונים, שביניהם היה "מועדון האינטימים" רב השפעה, אפילו בין המוני העם, תודות לפעילותו הענפה לאחר הצהרת הקונסטיטוציה. מועדון אחר בו התרכזו אנשי האופוזיציה הפנימית למנהיגים של "הקלוב דיזינטים" החל אף הוא לפעול אז בשם "נואיבו קלוב" (מועדון חדש), וכן היתה קיימת אגודת תלמידי האליאנס לשעבר, ואגודות שונות אחרות. "המועדון החדש" התחיל אז במבצע מקיף לאיחוד הקורפוראציות היהודיות, בייחוד לאחר ההתנגשויות שאירעו בין מלצרים יהודים ויוונים, ולחרם הכלכלי נגד היהודים שארגנו האיגודים המקצועיים היוונים. אולם נראה לי שמטרתו העיקרית של מבצע איחוד זה היה להוציא את הקורפוראציות מתחום השפעתו של "מועדון האינטימים".

אליהו ארדיטי הצטרף באותו זמן ל"מועדון החדש", ואז גם החל להופיע שבועונו "לה נאסיון" (האומה), שבו פורסמו מאמרים שונים, בעיקר על בעיות הקורפוראציות היהודיות. אני, כאמור, כבר פרסמתי לפני כן בעיתונו של אליהו ארדיטי "לה ליברטאד", מאמרים על ה"בעיה הסוציאלית", "קורפוראציות וסנדיקאטים", ועוד, שזכו להתעניינות מצד הפועלים.

בשנת תרס"ט (1909) נעשה נסיון על ידי השולטן עבדול חאמיד לבטל את הישגי המהפיכה של ה"טורקים הצעירים". הוא התחרט על שהעביר את השלטון לידי ועד "האיחוד והקידמה". בהתאם לקונסטיטוציה החדשה, פיזר את הפארלאמנט, גירש את הצירים מקושטא, ואחדים אף נאסרו. אולם שלוניקי, מרכז התנועה של ה"טורקים הצעירים", הגיבה במהירות. בעזרת הקורפוס השלישי של הצבא הטורקי, בפיקודו של מחמוד שבקט פאשה, נערכה התקפה על קונסטאנטינופול. חיל זה נכנס לבירה מצד "דאוט פאשה", וכיוון את עיקר התקפתו נגד ארמונו של עבדול חאמיד.

עבדול חאמיד נכנע, הורד מכסאו ונשלח כשבוי לשלוניקי. הצבא כונן מחדש את הפארלאמנט וכן העביר את השלטון לידי הוועד של "איחוד וקידמה" בראשותו של אנבר וניאזי. בכוחות הצבא האלה שעלו על קושטא היו גם מתנדבים רבים ממאקידוניה (ברובם פעילי תנועות שמאליות), מספר יוונים, ושני יהודים. האחד היה בעל חנות לבגדים ליד "כיכר החירות" ושמו ס' נחמיאס, והשני — כותב הטורים האלה.

התגייסתי לצבא הטורקי, שנלחם בשולטן, מטעמים אידיאולוגיים, וגם כדי להסדיר ע"י כך את נתינותי הטורקית. נעדרתי אז משלוניקי שבועות מספר, ועל כן נדחו ההכנות ליסוד "מועדון הפועלים" עד לשובי ממסע הקורפוס השלישי. לאחר שהשתתפתי במסדר הרשמי לרגלי עלייתו לשלטון של השולטן החדש מוחמד ה־5, שוחררתי, חזרתי לשלוניקי, וחידשתי את פעילותי. זימנתי את הוועד הזמני והמועדון החל לפעול.

"מועדון הפועלים" התקיים זמן קצר בלבד, אולם הוא פעל רבות למען הרמת קרנו של הפועל היהודי. המועדון נמצא מעל מסעדה אלבאנית, ע"י בית הספר לבנות, ברחוב איגנאטיה, לא רחוק מבית הקפה "לה קיוסה" בו היו מתאספים פועלי הטבק. על אף תקופת קיומו הקצרה ואפיו, שהיה חינוכי בעיקרו, היו להקמתו ולפעילותו הדים חזקים בין פועלי הטבק של ה"ריז'י", וכן בין פועלי ה"אישטירה" והנמל, הנגרים, ובעלי מלאכה אחרים. ההשתתפות בפעולות המועדון היתה גדולה והתקיימו בו שיחות, הופעות ומספר ניכר של הרצאות.

אולם לא רק בחוגי הפועלים היו הדים לפעילות המועדון אלא גם בכל שכבות האוכלוסיה היהודית, ואף הלא־יהודית, בעיקר בין הבולגרים, ובמידה פחותה בין היוונים והטורקים. דבר זה הוכח בצורה בולטת בעת שכל האוכלוסיה היהודית נענתה לקריאתנו והשתתפה בחגיגה הגדולה שאורגנה ע"י המועדון בגני "ביש־צ'ינאר". בחגיגה זו, שהתקיימה במוצאי שבת, נכחו גם שני צירים חשובים של הפארלאמנט העותומאני, הארמני מורט והבולגרי ולאחוב, וכן בולגרים רבים ממאקידוניה, מספר טורקים, "מאמינים" (דונמים) ויוונים, בעיקר פועלים מה"ריז'י" (אני נזכר

בשמותיהם של סטריו גויקופולוס, דימטריס, סגן יו״ר קרן ״אוניון״ ועוד). כיוון שההכנות לארגון החגיגה לא הסתיימו במועד, היו אלה הבולגרים (ניקולצ׳טו, פקיד ב״אורוס די באק״, ואחרים), היוונים ומספר טורקים (תלמידי ביה״ס המקצועי לנגרות ובראשם המורה), שעבדו בליל שבת ובשבת בבוקר בהשגחתי האישית, ועזרו לסיים את ההכנות, כגון התקנת הדגלים, חוטי החשמל, המנורות וכו׳ בזמן. תוצאות חגיגה זו, מבחינה כספית, היו — יצירת קרן למועדון בת 100 לירות טורקיות זהב שהיה הריווח הנקי שנשאר לאחר ניכוי כל ההוצאות.

זכורני כי ימים מספר לאחר החגיגה הוזמנתי אל משרדי הרבנות והרב הראשי ר׳ יעקב מאיר ז״ל, קיבל אותי אישית, והודיעני כי מאחר ואילצתי יהודים לחלל את השבת, הוא שוקל אם להטיל עלי חרם, אך לא עשה זאת עד אשר ישמע מה בפי. כמובן שהכחשתי את הדברים הבלתי נכונים שנמסרו לו, ונקבתי בשמות ועובדות על מנת להוכיח שיהודים לא חיללו את השבת, והצעתי להביא לפניו את הבולגרים, הטורקים והיוונים להעיד, כי הם הם שעבדו בליל שבת וביום שבת לסיום ההכנות לחגיגה. הרב הראשי נוכח לדעת שדברי נכונים ושלחני באמרו שהפעם הזאת הוא סולח לי וכי עלי להיזהר בעתיד.

הקרן שיצרנו נועדה בעיקר למימון הוצאת עיתון. ואכן העיתון יצא לאור זמן מועט לאחר מכן בשם ״איל ג׳ורנאל די לוס לאב׳וראדוריס״ (עיתון הפועלים). הוא הופיע פעם בשבוע במשך כחדשיים ומחצה.

בחודש הראשון יצא בארבע שפות: איספאניולית, טורקית, בולגרית ויוונית. החלק האיס־פאניולי נערך ונכתב כמעט כולו על ידי; נעזרתי בדוד מנשה בקשר לסגנון ולביטויים המיוחדים בלאדינו שהיו שגורים בפי יהודי שלוניקי. החלק הבולגרי נערך ונכתב על ידי ידידי האישי אנגילוס טומוב, בולגרי מסביבות אדריאנופול, שעשה עבודתו בעזרתי ובהשגחתי. החלק הטורקי תורגם מהאיספאניולית ע״י ״מאמין״ (דונמה), מורה בבית הספר היסודי של ה״מאמינים״, תמורת שכר מתאים. החלק היווני גם הוא היה מתורגם מהחלק האיספאניולי ע״י יווני, ששמו נשכח ממני. יווני זה היה מקבל שכר גבוה עבור עבודתו. כ־5—6 לירות זהב לכל גיליון. העבודה עם המתרגם היווני היתה קשה והתרגום לא היה מוצלח כיוון שלא היה בקי בתיאוריה ובמושגים הסוציאליסטיים.

לאחר החודש הראשון, בראותנו שהקרן בת 100 הלירות, הולכת ומידלדלת, על אף ההכנסות ממכירות העיתון, הוחלט להוציא את העיתון בשתי שפות בלבד (איספאניולית ובולגרית), וזאת מכיוון שטומוב ואני עשינו עבודתנו חינם אין כסף. דוד מנשה היה מקבל שכר צנוע, אולם בנבנישתי עשהאל, שהיה המנהל האדמיניסטרטיבי של העיתון, היה מקבל חמש לירות זהב לחודש, ואחר כך אפילו שבע. המעמסה הכספית היתה גדולה, רגש האחריות של האוהדים לקיום העיתון

עיתון הסוציאליסטים היהודים, תרע״ב (1912).

לה
סוֹלידאריטה
אוֹב׳ראדירה
LA SOLIDARIDAD OURADERA JOURNAL SOCIALISTE

FEDERATION SOCIALISTE
FEDERATION SOCIALISTE
SALONIQUE (Turquie)

היה קטן, והפעולות שנעשו על מנת להבטיח הכנסות מתאימות להמשך קיומו — נכשלו. לאחר הופעת חמישה גליונות שבועיים נוספים בשתי השפות, חדל העיתון להתקיים.

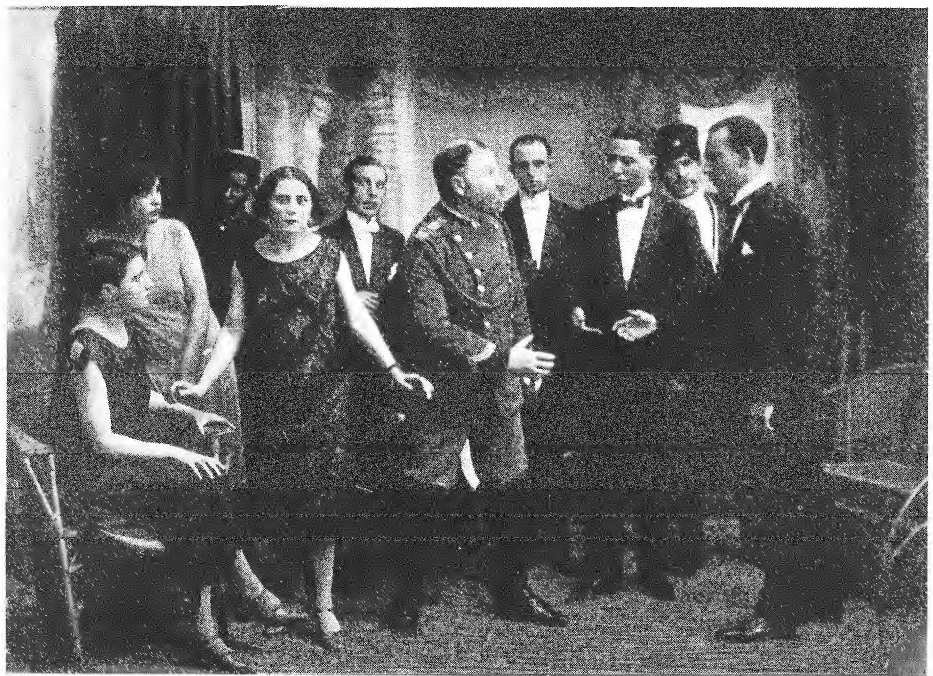
״עיתון הפועלים״ הופיע בסך הכל תשע פעמים, אולם בתקופה קצרה זו הספיק בכל זאת להכות שרשים בתודעת קהל העובדים וחברי ״מועדון הפועלים״, וכאשר פסק מלהופיע הורגש חסרונו, והתפתח הרצון להוציא עיתון אחר מבוסס יותר ובעל תפוצה רחבה יותר, בשפה אחת ויחידה — באיספאניולית.

✶

אמרנו לעיל שהעיתון יצא בתחילה בארבע שפות ולאחר מכן בשתיים ולבסוף רק באיס־פאניולית. מדוע הוצאה מן הכלל גם השפה הבולגרית? כמובן היו הסיבות חמריות וכספיות, אולם היתה גם סיבה עיקרית אחרת. נראה לי שכאן המקום להבהיר נקודה זו.

חברי ״מועדון הפועלים״ היו כמעט כולם יהודים. ביקרו בו, כאמור, שניים שלושה יוונים, פועלים מה״ריז׳י״, שלמעשה ידעו איספאניולית ממש כיהודים, ואי אפשר היה להבדיל בין אלה לאלה; הם היו חברים בקופה של ה״ריז׳י״ בתוך קהל חברים גדול של יהודים, ואף חיו בין יהודים. בין החברים היו עוד — פרט לבולגרים — שני חברים לא יהודים בסך הכל: מורה בית הספר העממי של ה״דונמים״ ועמיתו המורה של בית הספר המקצועי הטורקי.

אולם היה גם חוג של לא יהודים, בולגרים סוציאליסטים, שעליהם נמנו אנג׳ילו טומוב הנ״ל ואחרים, שבאו לשלוניקי על־מנת לשרת ב״תאים הקונסטיטוציונאליים״ של הבולגרים. הבולגרים בעיר היו מחולקים לשני מחנות: ה״קונסטוציונאליסטים״, שהיו בולגרים לכל דבר ודגלו בסיפוח מאקידוניה לבולגריה, וה״פ׳ידיראליסטים״ שראו את עצמם כ״מאקידונים״, התנגדו לראשונים, אהדו את ה״קומיטאג׳ים״ [5] ושאפו ליצור מאקידוניה חפשית, כמדינה ריבונית או כחלק מפידיראציה של ארצות הבלקן, בחיק טורקיה הקונסטיטוציונאלית (סנדבסקי, צרמפרב, פניצה ואחרים). מנהיגם היה סוציאליסט, מורה בית הספר התיכון, כימאי, בשם ולאחוב. הוא היה נואם כשרוני, עיתונאי ומדינאי, שה״קונסטיטוציונאליסטים״ לא רצו בו כראש העם המא־קידוני־סלאבי (בולגרי). טומוב, ניקולצ׳טו וכותב טורים אלה, אף כי היינו חברים בחוג הסוציא־ליסטיים הבולגרים, תמכנו, ואפילו היינו ידידים אישיים, של ולאחוב.

הלהקה הסוציאליסטית בהצגת המחזה ״לה ורטיז׳״ (הסחרחורת), תרפ״ט.

Representation de la pieça "Le Vertige" (1929).

״מועדון הפועלים״ ראה עצמו כמועדון סוציאליסטי לכל דבר והיו לו יחסים טובים עם כל הסוציאליסטים הבולגרים, שאף היו מבקרים בו. מתוך יחסים אלה התעורר הדיון על הפיכת ה״מועדון״ לארגון סוציאליסטי רשמי. כיוזם ומארגן המועדון, וכן כיושב ראשו ומזכירו, סברתי שיש להפוך מועדון זה ל א ג ף י ה ו ד י בתוך פידיראציה סוציאליסטית שתיווצר בעתיד ויהיו בה אגף בולגרי, יווני, טורקי, ואפילו אלבאני.

הוויכוח נסב בעיקר על צורת הארגון הסוציאליסטי שעתיד היה לקום. בוויכוח השתתפו גם הלא יהודים — הבולגרים וה״מאקידונים״. רוב הבולגרים וה״מאקידונים״ חברי המועדון, כ־20—25 במספר, התנגדו לרעיון הפידיראציה. גם חבר המועדון אברהם חסון (סוחר מכנסיים, וקרוב לחסונים שהיו מוכרים בגדים ישנים), יליד מונאסטיר ושידע מעט סלאבית, סבר כמותם, ויחד הם נלחמו נגד הרעיון להפוך את המועדון לחלק מפידיראציה סוציאליסטית.

לעומת זאת, הרוב המכריע של חברי המועדון, כולל מספר ״פ׳ידיראליסטים״ וביניהם טומוב, ניקולצ׳טו ואחרים, תמכו ברעיון להפוך את המועדון לחלק מהפידיראציה, וולאחוב עודד מספר ״מאקידונים״ (סלאבו־בולגרים מטורקיה) להצטרף אליה.

אולם הבולגרים לא קיבלו את דעת הרוב ויסדו ארגון סוציאליסטי מיוחד בשכונה הבולגרית ״קוקושקה מאחלה״, ולאחר מכן — גם בשכונה ליד שער ה״וארדאר״. מובן שהוויכוחים והשיחות בארגון זה התנהלו רק בבולגרית.

הנה כי כן, מכאן מתחילה ההיסטוריה של התנועה הסוציאליסטית בשלוניקי, שמראשיתה היתה מחולקת לשני מחנות: יהודי ובולגרי. המחנה היהודי, שבראשו עמדתי, היה מיד מטרה להתקפותיו של המחנה השני. מכאן מתחילות הפעולות של הפידיראציה הסוציאליסטית: הפגנות, אסיפות וחגיגות האחד במאי; מאבקים למען החירויות בטורקיה, למען הזכות לשבות, בעד הסינדיקאליזם בין הפועלים, למען עצמאותם של עמי האימפריה העותומאנית בתוך פידיראציה כללית, בעד שחרורה של אלבאניה בדומה למאקידוניה, וכן נגד שלטון הריאקציה בספרד.

באותו זמן נידון למוות בספרד הפדגוג בעל השם העולמי פרר, ופסק הדין עורר בשעתו —

ABANTI!
ΟΡΓΑΝΟΝ ΤΟΥ ΤΜΗΜΑΤΟΣ ΘΕΣ/ΝΙΚΗΣ
ΤΟΥ ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΟΥ ΕΡΓΑΤΙΚΟΥ
ΚΟΜΜΑΤΟΣ (ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΙΚΟΥ)

אבאנטי!

AVANTI! ORGANE DE LA SECTION DE SALONIQUE DU PARTI SOCIALISTE OUVRIER (COMMUNISTE)

בוייקוטאד לוס סיגארוס די לה ״סאלוניקה״!

איל קוארטו קונגריסו דיל פארטידו קומוניסטה בולגארו

איל דיסקורסו די פיטסופולוס

עיתון הקומוניסטים היהודים בשלוניקי.

בעולם כולו, וגם בשלוניקי — גל של מחאות, לא רק בין הסוציאליסטים, אלא גם בין ה"בונים החפשים", הליבראלים והרדיקאלים.

בקשר לזה אורגנה על ידינו, בתיאום עם ה"בונים החפשים" ובעזרתם, אסיפת מחאה פומבית גדולה על יד ה"מגדל הלבן". אסיפה זו השאירה רושם עז על כל משתתפיה, ולאחר זמן נוסדה ע"י הפידיראציה ספריה ע"ש פרר.

כאן עלי להזכיר את ההכרזה הפומבית על הפיכת "מועדון הפועלים" לפידיראציה סוציאליס־טית על ידי קיום הפגנה נפרדת ביום השנה למהפיכת "הטורקים הצעירים", על אף בקשת מועדון "איחוד וקידמה", שנצטרף לחגיגה שאורגנה על ידם. הפגנתנו היתה חגיגית, מרובת משתתפים, ולקחו בה חלק גם יוונים ובעיקר בולגרים. בעת ההפגנה חולקו כרזות בארבע השפות, בהם הודענו על יסוד הפידיראציה ועל תכניתה, וכן על השתלבותה בתנועה הסוציאליסטית הבין־לאומית. הצלחת ההפגנה והעובדה ששכרנו הפעם אולם יותר גדול, מול בית הספר לבנות ליד מערכת העיתון "איל אב׳ניר", הביאו להצטרפותם של חברים נוספים לשורותינו כגון אלברט ארדיטי ויוסף חזן וכן בודדים וקבוצות אחרות. מסביב לפידיראציה החלו להתאחד מספר סינדי־קאטים ובראש וראשונה זה של פועלי הטבק היהודים.

השלטונות לא ראו בעין יפה את התרחבות שורותינו, נעשה מאמץ למנוע גידול השפעתה של הפידיראציה והיתה גם התנגדות רשמית מסויימת. כאן המקום להזכיר כי השלטונות הטורקיים לא אבו להכיר באיגוד פועלי הטבק (היהודים) אשר מועדונם נמצא באולם הפידיראציה הסוצי־אליסטית. נערך אז משפט נגד התארגנותו של איגוד פועלים זה, וכותב טורים אלה שימש בו כסניגור. בקשר לזה נסעתי לאיסטאנבול על מנת להביא בפני הפארלאמנט, באמצעות הצירים ולאחוב וארמניס, את עצומות האיגוד הנ"ל. בסופו של דבר התקיים המשפט ואנו זכינו בו. חוברת מיוחדת הוצאה על מערכה משפטית זו בשם "משפט פועלי הטבק".

אחת ההפגנות הפוליטיות הראשונות של הפידיראציה הסוציאליסטית, אחרי היווסדה, היתה אסיפת המחאה הגדולה שאורגנה נגד החוק של פאריד פאשה, שר הפנים, אשר אסר על סוגים מסויימים של פועלים, העובדים בעבודות ממשלתיות או ציבוריות אחרות, להכריז על שביתה.

חגיגות האחד במאי שארגנו כל שנה הן עצמן פרק חשוב בדפי היסטוריה אלה. באמצעות חגיגות אלה, אליהן הוזמנו, על אף חילוקי הדעות שביניהם, גם המועדון הסוציאליסטי הבולגרי, איגודי הפועלים, יהודים ולא יהודים (יוונים וטורקים), הצלחנו להעלות לא רק את קרן הפידי־

קבוצת סוציאליסטים יהודים באחד במאי.

Un groupo de Socialistas jidios al Primo Mayo.

ראציה אלא גם את קרנו של הפועל בכלל.

מסביב לפידיראציה התארגנה גם קבוצת צעירים בשם ה״נוער הסוציאליסטי״ וכן ה״מועצה הסנדיקאלית״, והוצא שבועון בשם ״לה סולידאריד אוב׳ראדירה״ (האחווה הפועלית) אשר הופיע במשך תקופה די ארוכה. הופעתו הופסקה סופית על ידי השלטונות הטורקיים זמן קצר לפני פרוץ מלחמת הבלקנים, משום שעיתון זה תמך במורדים האלבאניים, בהם נלחם הצבא הטורקי.

במקום השבועון הנ״ל הופיע ה״אב׳אנטי״ במשך הרבה שנים, בתחילה כשבועון, אחר כך 2—3 פעמים בשבוע, ולעיתים גם כיומון.

✶

איני מעלה כאן אלא ראשי פרקים מההיסטוריה המגוונת, של התנועה הסוציאליסטית וה־סינדיקאלית הזאת. נערכו משפטים, השתתפנו בבחירות, ניהלנו מערכות נגד מגיפות ומחלות, פעולות לשיפור רמת חיי הרוח והחומר של ההמונים היהודיים בעיקר ולפני כל בשלוניקי, הכרזנו על שביתות, קיימנו הרצאות, ויכוחים פומביים, וכו׳. בכל הפעולות האלה לקחו חלק והשתתפו פועלים רבים. אזכיר להלן את הפעילים ומנהיגי האיגודים שביניהם: שמואל יונה, יצחק אמון, נסים אירירה, שבתאי לוי, שלמה נער, מואיז מודיאנו, אברהם חסון, אברהם לוי, יצחק לוי, שמואל קאסטרו, אברהם מנשה, רפאל חסון, נסים מצליח (השתקע באמריקה), אברהם זכאי (עד לפני זמן קצר מנהל קבוצת נגרים בתל־אביב) וכו׳.

כן חובה לציין את אלברטו ארדיטי, דוד רקנטי, יוסף חזן, ז׳אק אמאריליו ואלברטו דאסה (שהשתקעו בפאריס), חיים בן רובי, מתיוס קאראסו, שלמה קאראסו (שניהם השתקעו באיטליה, הראשון לפני מלחמת העולם השניה, והשני — אחריה), שלמה בוטון, אידה מולכו ורבים אחרים, אשר את שמותיהם איני זוכר עתה. כמו כן, עלי להוסיף את חברי ״הנוער הסוציאליסטי״ ובראשם את המנוח חיים חגואל — המנהיג והרוח החיה של צעירים אלה.

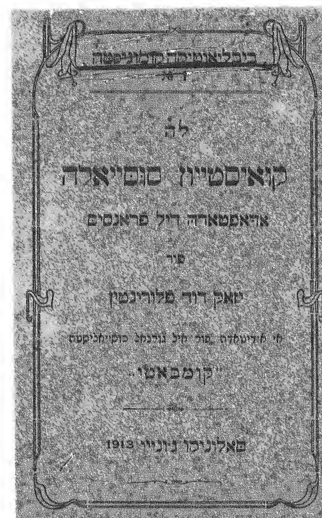
✶

פעולה חשובה ומיוחדת עשתה הספריה ע״ש ״פרר״. הדבר החל בהבאת ספרים, חוברות ושירים סוציאליסטיים מהמפלגה הסוציאליסטית הספרדית ע״י רפאל חסון. אחריו המשיך ז׳אק אמאריליו להביא מצרפת ספרים בעלי תוכן סוציאליסטי; הוא ייסד למעשה את הספריה ע״ש ״פרר״, ניהל אותה במשך זמן לא קצר, והפיץ באמצעותה את האידיאולוגיה שלנו.

כפי שכבר ציינתי, לא חסרו בפידיראציה גם אנשים מהמעמד הבינוני שאהדו אותנו ואהדו רעיונות ליבראליים וסוציאליסטיים. היו אלה טיפוסים מיוחדים במינם, ויהודה שאלתיאל הוא האפייני שביניהם. האינטלקטואלים החדשים, המשכילים ובעיקר יוצאי בתי הספר של כי״ח, כיבדו במיוחד את המשכיל הגדול וההיסטוריון של קהילת שלוניקי, יוסף נחמה, שהיה — ונשאר — בעל נטיות ראדיקאליות וקרוב מאד בדעותיו לסוציאליסטים. הוא תרם, במידה מסויימת, לפעלה של הפידיראציה, בעזרו לערוך ולהפיץ את פרסומיה לכבוד האחד במאי ובהזדמנויות אחרות. הוא עקב בתשומת לב ובעניין מיוחד אחרי חיי הפידיראציה והתפתחותם, אם כי לעיתים במידה מסויימת של דעה קדומה.

על אף הביקורת שמתח יוסף נחמה על הפידיראציה או על אי אלו מפעולותיה, היו קשרי איתו טובים, אם כי לעיתים כשהיה עליו לבחור, בפידיראציה, ביני לבין יוצאי כי״ח, הוא היה כמובן תומך בהם נגדי. דבר זה הביא ברגע מסויים, לידי משבר שכמעט ופילג את הפידיראציה. פילוג זה נמנע בחלקו על ידי התנגדותו של אלברט ארדיטי מחד וע״י יסוד הקואופרטיב העממי, שסחף את כולנו לפעילות מוגברת, מאידך.

בעיתות העדרי מהעיר (הוגליתי על ידי השלטונות יותר מפעם אחת) היה יוסף חזן ממלא את מקומי, כמזכיר־מייסד של הפידיראציה. את מקומי כעורך ה״אחווה הפועלית״ היה ממלא אלברט ארדיטי, שהצטיין בעבודתו המסורה. גם בהוצאת ה״אב׳אנטי״, כשחזרתי לזמן קצר, ומילאתי את תפקידי כעורך ראשי, היה ארדיטי עוזרי ויד ימיני. הוא מילא את מקומי כשהוגליתי שוב, ולמעשה הוא היה במשך רוב הזמן העורך הראשי של העיתון. לאחר מכן, בסוף 1912 כששלוניקי עברה לידי השלטון היווני, הוא נידון לשלוש שנות מאסר על שהשתמש בביטוי מעליב (כך קבעו השלטונות) כלפי המלך היווני באחד המאמרים בעיתון. אלברט ארדיטי, היה,

״הבעיה הסוציאלית״ מפרסומי הספריה הקומוניסטית, תרע״ג (1913).

בלי שום ספק, אחד ממנהיגיה הבולטים של הפידיראציה, העסקן העממי ביותר, וסוציאליסט נאמן. גם כשנעשה ברבות הזמן אחד מהסוחרים החשובים לשעווניות, נייר וכדומה ב״פלאסה״ (השוק) של שלוניקי, לא חדל מפעילותו הסוציאליסטית. גם הוא נרצח בכבשני אושוויץ על ידי הרוצחים הנאצים, ימח שמם.

לא אמנע מלהזכיר בשורות אלה את העסקן החביב והנאמן, ז׳אק אמאריליו, אשר מילא את מקומו של יוסף חזן כמזכיר הפידיראציה הסוציאליסטית, לפני שלקחתי שוב על עצמי את תפקיד המזכיר והעורך הראשי של ה״אב׳אנטי״. (לאחר זמן עברה העריכה לידי ז׳אק ונטורה, אחד מהמנהיגים היהודים של המפלגה הקומוניסטית בעיר [6]).

המנוח יצחק אפשטיין, שהיה סוציאליסט ציוני, היה גם הוא מקורב לנו ועזר לנו לעיתים מזומנות. כידוע הוא נקרא לעיר לנהל את ״תלמוד תורה הגדול״ ובזמן כהונתו הביא לשינוי ראדיקאלי בסדריו, הפך אותו למוסד חינוכי ממדרגה ראשונה להשכלה עממית ולמרכז ללימוד השפה העברית. הוא היה פדגוג מפורסם, ומלבד חינוך התלמידים, העניק גם למורים ידיעות והשכלה מתאימים שעזרו להם למלא את תפקידם בסמכות ובכבוד. כפי שהזכרתי מקודם, הוא הושיט יד עוזרת לפידיראציה בקשר לפרסומיה לכבוד האחד במאי, שהיו מופיעים בצרפתית ובאיספאניולית.

אחד מתלמידי אפשטיין היה דוד יקר ז״ל, מורה בתלמוד תורה, אשר היה חבר נלהב של הפידיראציה ויחד עם זאת ציוני לא פחות נלהב. בהיותו מורה לעברית, הוא נשא לא פעם נאומים במועדון הפידיראציה על הלשון העברית וחשיבות הפצתה. היה לי הכבוד לשמש כמקשר בין הפידיראציה לבין הציוני־הסוציאליסט הדגול הזה, ובמשך הזמן נקשרו בינינו קשרי ידידות עמוקים. השפעתו עלי היתה כה גדולה, עד כי על אף חילוקי הדעות בינינו על התיאוריות הסוציאליסטיות, היו לי כלפיו רגשי כבוד והוקרה.

עלי להזכיר כאן את שני ביקוריו בשלוניקי של מר יצחק בן צבי ז״ל, נשיא מדינת ישראל השני, שהיה אז סטודנט למשפטים באוניברסיטה הטורקית באיסטאנבול. שני הביקורים אורגנו על ידי כותב הטורים האלה עוד שנים רבות לפני בואו של אפשטיין לשלוניקי. הכרתי את בן צבי עוד בהיותי באיסטאנבול, כשהוצג בפני על ידי העיתונאי הידוע, כתבם של כמאה עיתונים גרמניים, הסוציאליסט פרבוס. על אף השוני הרעיוני בינינו, התרשמתי מהעקשנות והלהט בהם הגן בן צבי על הרעיון הציוני סוציאליסטי בנוסח ״פועלי ציון״. באחת מפגישותינו שוחחנו על עניין הדרכונים האדומים שהעניקו השלטונות הטורקיים בארץ ישראל ליהודים שיצאו מן הארץ כדי לא לאפשר את חזירתם אליה, ואשר גם בן צבי היה מצוייד בכמותו. הודות לפנייתי, הובא הדבר לדיון בפני הציר הבולגרי בפארלאמנט הטורקי ולאחוב (שבינתיים נתמנה גם לחבר כבוד של הפידיראציה הסוציאליסטית).

כשבא יצחק בן צבי לשלוניקי, הוא הוזמן למועדון הפידיראציה והרצה שם על תנועת ״פועלי ציון״. כדאי להבהיר כאן כי הסכמת ועד הפידיראציה ליזמה זו לא הושגה אלא לאחר חילופי דברים וויכוחים קשים, בהם הביע יוסף חזן את התנגדותו הנמרצת לכך [7].

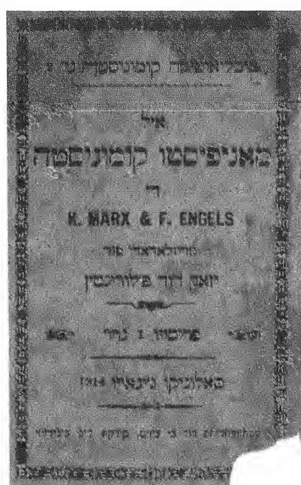
גם דוד בן גוריון, שאף הוא היה תלמיד בבית הספר למשפטים באיסטאנבול, בא לבקר בעיר והשתתף בוויכוח פולמוסי במועדון הפידיראציה על דרכם של הסוציאליסטים היהודים. הוא דיבר רוסית ודבריו תורגמו לצרפתית על ידי דימיטרי ולאחוב. הוא הציג את הרעיונות והמטרות של תנועת ״פועלי ציון״ והציונות הסוציאליסטית, אשר הוא ובן צבי היו ממנהיגיה בארץ ישראל.

✶

כתבתי ברשימה זו אך ראשי פרקים מההיסטוריה של תנועת העבודה היהודית בשלוניקי; יותר נכון — שרטטתי קווים אחדים לתולדות יסודה של הפידיראציה הסוציאליסטית.

כדאי וחשוב שייכתבו תולדות התנועה הסוציאליסטית בשלוניקי על כל פעולותיה ותהפוכותיה, ואם כוחי יעמוד לי אולי אעשה זאת בעצמי, לפחות לגבי התקופה שבין תרע״ב לתרפ״ג (1912—1923), השנה שבה הפך הארגון הסוציאליסטי את עורו והקומוניסטים השתלטו עליו, ואני הייתי נאלץ לעזוב הן את המזכירות והן את עריכת ה״אב׳אנטי״.

אני מקווה שדברי, אף כי הם קשורים לאישיותי באורח הדוק, הינם אובייקטיבים במידת האפשר וכי הזכרתי את פעלם של כל אלה שעמדו ליד עריסת התנועה הסוציאליסטית בשלוניקי,

״המאניפסט הקומוניסטי״, מפרסומי הספריה הקומוניסטית, תרע״ד (1914).

במידה שזכרוני לא בגד בי.

החובה מאלצת אותי להוסיף כאן כי על אף היותי שמאלני וסוציאליסט, שהאמין בפיתרון הבין־לאומי של בעיית מעמד הפועלים, לא התעלמתי מעולם מקיומה של הבעיה היהודית המיוחדת. יתר על כן: בתוך הפידיראציה הסוציאליסטית, הייתי תמיד התומך הגדול ביותר בקיום סקציה יהודית נפרדת. לאחר שהבולגרים הקימו לעצמם מועדון סוציאליסטי משלהם, הפכה הפידיראציה למעשה לארגון שכמעט כל חבריו היו יהודים ולא נותרו בו אלא מספר מצומצם של "מאקידונים", ביניהם ולאחוב וטומוב, אשר לא יכלו להוות אפילו סקציה בולגרית שלמה בה; ועל היוונים והטורקים המועטים כבר דברנו.

על אף הביקורת וההתקפות מצד חברי הבולגרים, המשכתי להחזיק בדעתי ובעמדתי, ביחס להכרח שבקיום סקציה יהודית מיוחדת בתוך הפידיראציה הסוציאליסטית כל הזמן, עד שנת 1918. רק אז תמכתי בהפיכת הפידיראציה לסקציה מקומית של מפלגת הפועלים הסוציאליסטית היוונית, אשר גם היא הוקמה ביזמתנו.

לא האמנתי בציונות ולא הייתי סוציאליסט ציוני, כפי שהיו בן צבי, בן גוריון ויצחק אפשטיין. אולם תמיד היו לי קשרים ומגעים איתם, כיבדתי אותם, הבנתי והערכתי את דעותיהם, אף כי לא יכולתי להאמין בתחיית השפה העברית ובהקמת מדינה יהודית בארץ ישראל.

מימושם של רעיונות אלה הכריעו את ספקנותי וגרמו לעלייתי לארץ.

הצהרה

תמיד היה לי האומץ להחזיק בדעותי וגם להודות בטעותי כשנוכחתי לדעת שטעיתי. תמיד פעם בלבי הרגש היהודי והבעיה היהודית העסיקה אותי כל חיי.

בשנת תרס״ז (1907) פרסמתי חוברת בבולגרית על הנושא "הבעיה היהודית והתנועה הסוציאל־דמוקראטית", בה הצעתי את ההתבוללות הרוחנית כפיתרון לבעיה היהודית.

גם כל פעילותי בשלוניקי היתה מבוססת על אמונתי, שהמארקסיזם־סוציאליזם יפתור גם את הבעיה היהודית. תמיד אהדתי את תנועת "פועלי ציון" והודות לה נקשרו יחסי ידידות ביני לבין יצחק בן צבי ז״ל. אולם, לא ה א מ נ ת י באפשרות הקמתה של מדינה יהודית, ודווקא בארץ האבות; לא האמנתי בתחייתה של השפה העברית, וגם לא האמנתי בקוניוקטורה בינלאומית לקיומה של מדינה יהודית. תמיד הייתי שלם עם עצמי ונאמן לדעותי ואמונתי.

מלחמת העולם השניה וזוועות הפאשיזם וההיטלריזם פקחו את עיני והוכיחו לי כי טעיתי. נדמה לי שהייתי הסוציאליסט היחידי [מיוון] שבא לישראל עוד בתשי״ב (1952). באתי אז לארץ מיוזמתי ומרצוני הטוב כדי לחזות מקרוב בפלא של מדינה חדשה־ישנה זו. חזרתי בתשי״ג (1953) ובקיץ (אוגוסט) של אותה שנה שבתי בשלישית, והפעם — כדי להשתקע בה. עשיתי זאת, בין היתר, משום שראיתי במו עיני את המדינה שחשבתי שאין אפשרות להקימה ושמעתי במו אזני את צלילי שפת־עבר שחשבנוה למתה.

עלייתי לארץ היתה גם מעין הפגנה על אכזבתי מדעותי הקודמות. התאכזבתי גם מהסוציאליזם הקיצוני של רוסיה וגם מהתרבות ה"הומאניטארית" העולמית; אז חזרתי לאהדתי לסוציאליזם הציוני של הס, ברוכוב, ברנר, בן צבי ובן־גוריון. עליתי לארץ כאדם השב אל אהבתו הראשונה — אל הסוציאליזם־הציוני.

15.4.1968 אברהם בן ארויה

---

* הערות בסוגריים מרובעים [ ] הן של העורך.

1 [ראה, א) סדרת המאמרים בשם "תנועת העבודה בשלוניקי" בעיתון "אקסיון" מכ״א באדר תרצ״א (10 במארס 1931) עד ה׳ בניסן תרצ״א (23 במארס 1931); ב) א׳ בן ארויה, בקובץ "אברהם העברי" עמ׳ 24—25; ג) במאמר על "המכבי" בספר זה].

2 אני משתמש בהזדמנות זו על מנת להביע בפומבי את מלוא הוקרתי למנוח בוכור עזריה. למרות שהיינו במחנות יריבים, היו לי תמיד כלפיו, כמורי מילדות, רגשי כבוד והוקרה מיוחדים על היותו אידיאליסט ופעיל במעשה למען דעותיו. על אנשי העליה הבולגרית, ובפרט ציוני בולגריה בארץ, לעשות למען הנצחת שמו של ציוני ותיק ודגול זה, ולתת לו את המקום הראוי לו בהיסטוריה של הציונות בבולגריה.

3 שמואל סעדי הלוי היה מבין האוהדים הראשונים שרכשתי, חבר הוועד הראשון של פועלי הטבק היהודים, ועוזרי בתכניותי הראשונות. אולם הוא נפטר ממחלת השחפת לפני שתכניתנו יצאה מן הכוח אל הפועל. ישמש ציון זה יד לזכרו של אחד הראשונים שעמל למען רעיון הקמת מועדון הפועלים.

4 דוד מנשה, שנפטר לפני כשנתיים בפתח תקוה, ואשר כתב בזמנו זכרונות על שלוניקי העתיקה בעיתון "אל טיימפו", וכן שירים ורשימות פולקלוריסטיות, היה מעוזרי המשכילים הראשונים.

5 [אנשי הרים מזויינים, לוחמי חירות מאקידוניים].

6 גם הוא נרצח על ידי הגרמנים.

7 ראה, יצחק בן צבי, "פועלי ציון בעליה השניה", עמ׳ 108—109.

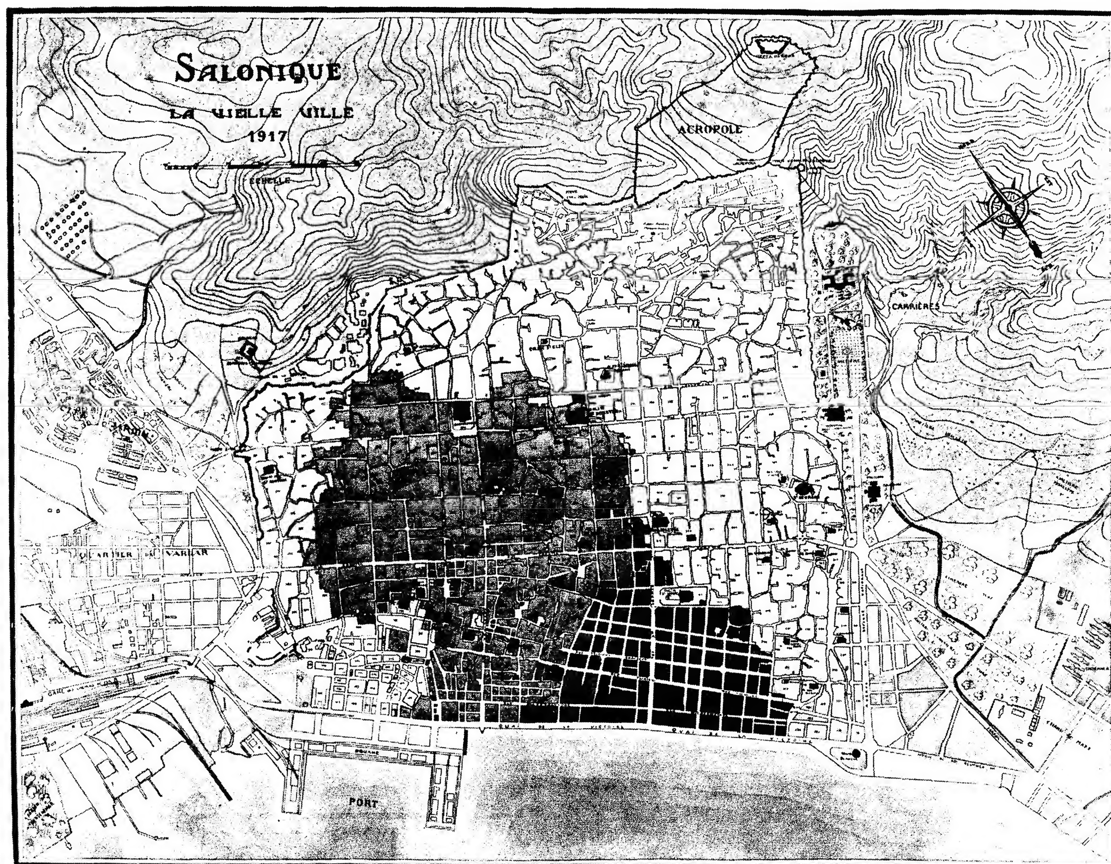
ניסיון לכונן את שלוניקי כעיר עצמאית[1]

מאת סופר

המלחמות הבלקניות של תרע״ב—תרע״ג (1912/13) הן הן ייקבעו את גורל העיר שלוניקי לעתיד. בולגריה, שהיו לה שאיפות התפשטות טריטוריאלית ובמטרה להשיג שליטה על מאקידוניה, עשתה מאמצים מרובים בכדי לתפוס את העיר; יוון, בהסתמכה על הזכויות ההיסטוריות שלה על מחוזות הצפון, השתדלה בכל כוחותיה לכבוש אותה ולהחזיק בה. סרביה גם היא חמדה את העיר הזאת; עברו שנים רבות עד שזו האחרונה שוכנעה שהדברים לא יוכלו להשתנות עוד, ועל כן נאלצה להסתפק לבסוף, בתרצ״ו (1936), בהקמתו של איזור חופשי בנמל שלוניקי, ששירת גם את צרכיה המסחריים של סרביה.

האוכלוסיה היהודית של שלוניקי בתרע״ג (1913) מוערכת ב־70,000 נפש, האוכלוסיה היוונית — ב־35,000 עד 40,000, והאוכלוסיה הבולגרית — ב־5,000.

תוך ניצול המלחמה על טריפולי בתרע״א (1911) בין איטליה וטורקיה — שהיתה נקודת המוצא לשינויים רציניים באירופה — כרתו ארצות הבלקן (יוון, בולגריה, סרביה ומונטה־נגרו) ברית סודית ביניהן בקיץ תרע״ב (1912), לפיה ייצאו למלחמה על טורקיה על מנת לשחרר את בני עמם, שהיו תחת השלטון העותמאני. למרות שרוסיה ואוסטריה הודיעו, ב־8 באוקטובר 1912, כי לא יסכימו לשום שינוי טריטוריאלי בבלקן (אולם יתערבו כדי להבטיח מעמד מיוחד לאוכלוסיה

מפת שלוניקי —
העיר העתיקה — תרע

sivdad vieja, 1917. _

הנוצרית ברחבי הקיסרות העותומאנית), הכריזו ארבע בעלות ברית אלה מלחמה על טורקיה ב־17 באוקטובר 1912, מבלי לענות כלל לאיגרותיהן של שתי המעצמות. היה זה יום אחד לפני חתימת הסכם לוזאן, ששם קץ למלחמה בין טורקיה ואיטליה.

התקפת בעלות הברית היתה מהירה והכוחות הטורקיים סבלו אבידות כבדות. ב־8 בנובמבר 1912 (26 באוקטובר לפי הלוח היווני הישן) נכנסו הצבאות היווניים יחד עם צבאות בולגריה לשלוניקי, העיר הגדולה ביותר במאקידוניה. תוך זמן קצר הוקמה אדמיניסטרציה יוונית־בולגרית, שלא האריכה ימים. המלך גיאורגוס הראשון העביר במהירות את חצר מלכותו אל שלוניקי כדי לתת לעיר זאת אופי יווני מודגש. (הוא נהרג ב־18 במרץ 1913 בידי יווני בשם סחינאס, אשר השליך עצמו מבעד לחלון ונהרג עוד בטרם הספיקו לחקרו). כך, הועמד עניין עתידה של שלוניקי בפני העולם. יוון ובולגריה טענו, שרוב אוכלוסיית מאקידוניה מורכבת מאזרחיהן שלהן. לאוסטריה היה עניין מיוחד בטורקיה. לפי הסכם מ־1883 הבטיחה אוסטריה לעצמה זכות לפתוח קוו מסילת ברזל אשר יקשור את ווינה עם שלוניקי דרך בודפשט, וכך תובטח לאוסטרים יציאה לים האיגאי, וכתוצאה מכך — גם שליטה בכלכלת הבלקנים.

דיפלומאט אוסטרי ששירת באלכסנדריה ובקושטא, הבארון יוסף שביגאל, הציע לבארון ליאופולד ברכטולד, מיניסטר החוץ האוסטרי, תכנית לחדירה אוסטרית בלתי־אלימה לבלקנים. תכנית זו לקחה בחשבון אפשרות של הפיכת שלוניקי לעיר חופשית ונייטראלית בחסות בינ־לאומיות ובעלת איזור חופשי אוסטרי. תוצאה ישירה של תכנית זו, לו התגשמה, היתה הפיכת שלוניקי לעיר יהודית, בשל הרוב היהודי שבה, בעלת עיריה יהודית ומשטרה יהודית.

בהתערבות המעצמות האירופיות הופסקו, ב־3 בדצמבר 1912, פעולות האיבה בין הטורקים והמדינות הבלקניות הנוצריות. כל הבעיות, ובתוכן בעיית הסטאטוס של שלוניקי בעתיד, היו צריכות למצוא את פתרונן בוועידת שלום בראשותו של סיר אדוארד גריי, שר החוץ הבריטי, שזומנה לאמצע דצמבר של אותה שנה, בלונדון.

היוונים סמכו, בין היתר, על אהדת האוכלוסיה היהודית. ראש הממשלה דאז, אלפטריוס ויניזלוס, שלח משלחת של אישים יהודים מיוון־העתיקה, וביניהם העיתונאי הציוני משה חיימיס, כדי לשכנע את יהודי שלוניקי בתועלת שתצמח להם מסיפוח העיר ליוון.

ההסתדרות הציונית העולמית התעניינה בגורל היהודים בשלוניקי מאז נובמבר 1912. ד״ר מאקס בודנהיימר (מנהיג ציוני מגרמניה) וד״ר אדולף פרידמאן (חבר הוועד הפועל הציוני), שניהם מעוזריו הוותיקים של הרצל, הציעו להסתדרות הציונית לעשות צעדים לבינאום שלוניקי תחת שלטון עצמי יהודי, בהנחה שקיימת אפשרות פוליטית כזאת, והעיר תוכר כמרכז יהודי. בודנ־היימר הציע שנחום סוקולוב וד״ר מאקס אהרנפרייז (הרב הראשי של בולגריה) יפנו לממשלות יוון, בולגריה וסרביה כדי לעניין אותן בתכנית זו הנוגעת לשלוניקי. כן הציע, שמאקס נורדאו ודוד וולפסון (נשיא ההסתדרות הציונית לאחר מותו של הרצל), ידונו בעניין זה עם המעצמות האירופיות הגדולות.

ב־26 וב־27 בנובמבר התקיים כינוס הוועד הפועל הציוני כדי לדון בהצעות שהוכנו ע״י המנהל המדיני ד״ר ויקטור יעקבסון. דעתו של זה האחרון היתה כי ההסתדרות הציונית לא תוכל להשפיע על ההחלטות בנוגע לעתידה של שלוניקי, וכי בינאום העיר יהיה לו אופי ארעי בלבד בגלל המאבק המתמיד בין המדינות הבלקניות על סיפוחה של העיר לעצמן; ההסתדרות הציונית תוכל להתערב רק לאחר החלטה על הבעיה מצד המעצמות, ורק במקרה שזכויות היהודים לא יושוו לזכויות האזרחים האחרים.

ד״ר יעקבסון אף היה בדעה כי פעולה בטרם זמן מצד ההסתדרות הציונית עלולה לגרום להאשמות של ניצול הזדמנות להעלאת הצעות חסרות ממשות. נחום סוקולוב דיבר אף הוא על הדרך להבטיח שוויון זכויות ליהודי שלוניקי, מנקודת ראות פוליטית, כלכלית ותרבותית. מאקס נורדאו אמר, שבינאום שלוניקי חייב לעניין את התנועה הציונית. דוד וולפסון אמר כי בשלוניקי בינלאומית, רק המתבוללים ואלמנטים לא ציוניים יוכלו לתפוס את השלטון. ד״ר ג׳ורג׳ אלפרין טען, ששלוניקי מיועדת להיות עיר יוונית וכל פעולה להשגת בינאום העיר תגרום אך נזק ליהודים. ד״ר ניסן כצנלסון וד״ר יחיאל צ׳לנוב אף הם התנגדו לנקודת הראות של ד״ר פרידמאן ואמרו

שלא השתכנעו כי בינאום העיר היא אפשרות ריאלית. מאידך גיסא — ליאו מוצקין וד"ר שמשון רוזנבאום דרשו, שהתנועה הציונית תפעל ברוח הצעתו של פרידמאן. בסוף הוויכוח, אימץ הוועד הפועל את ההחלטה הבאה:

"בנוגע לעתידה של שלוניקי — הבינאום והנייטראליזציה של העיר מסוגלים לשרת את האינטרסים של היהודים, אבל מוקדם מדי יהיה לעשות פעולה בכיוון זה. כאשר יהיה ברור כי שלוניקי תסופח לאחת המדינות, או תהיה מיועדת לבינאום או נייטראליזציה, כי אז תחול על ההסתדרות הציונית, ביחד עם ארגונים יהודיים אחרים, החובה לפעול לשם הבטחת שיווי הזכויות של היהודים וכדי שיילקחו בחשבון דרי־שותיהם בתחום התרבותי".

על יסוד החלטה זאת, החליט הוועד הפועל המצומצם, בישיבתו מיום 12 בדצמבר 1912, כי ד"ר פרידמאן יסע לווינה ולרומא כדי לקיים מגעים מדיניים. פעולה זו אכן נעשתה בווינה בה נפגש ד"ר פרידמאן עם המנהל הכללי של המיניסטריון האוסטרי לענייני חוץ, הבארון קארל מאכיו (Karl Macchio), אשר הצהיר בפניו כי אם יהודי שלוניקי הם בעד בינאום העיר, הרי זו יכולה להיות נקודה חשובה לדיפלומאטיה האוסטרית. הוא הבטיח להעביר את הדברים גם למיני־סטר החוץ, הבארון ברכטולד. ב־2 בינואר 1913 נפגש ד"ר פרידמאן שוב עם הבארון מאכיו אשר קבע כי הממשלה הקיסרית אמנם אינה מעוניינת בשום אופן כי שלוניקי תהיה עיר יוונית, והוסיף כי הוא בדעה שבינאום העיר הוא הפיתרון הטוב ביותר. באיטליה לא נעשו שום צעדים דיפלו־מאטיים בגלל התנגדות הפרופיסור מרגוליס. במיניסטריון החוץ האיטלקי שררה אז אווירה אנטי־יהודית בשל מאמר עויין לאיטליה שהתפרסם באוקטובר 1912 בעיתון היהודי מווינה "יודישה צייטונג" בקשר למלחמה בטריפולי, וכן בגלל הצבעת הצירים היהודיים בפארלאמנט האיטלקי ב־1910 נגד החוק הצבאי.

ב־27 בינואר מסר הבארון מאכיו מחדש לד"ר פרידמאן כי הבארון ברכטולד מתעניין מאד בבעיית יהודי שלוניקי ומקווה כי יושג בינאום העיר, אלא שאי אפשר להפריד בעייה זו מבעיות דיפלומאטיות אחרות. ב־30 בינואר וב־6 במרץ הגיש ד"ר פרידמאן הצעות חדשות לוועד הפועל בקשר לעניין זה.

צעדים אחרים למען הבינאום נעשו גם בלונדון שם הכריזה אישיות דיפלומאטית בפני נחום סוקולוב כי שום מעצמה לא תתנגד לבינאום שלוניקי. במרץ 1913 הודיע ד"ר וויצמן לוועד הפועל כי מיניסטר החוץ הבריטי, סיר גריי, מתעניין בבעיית יהודי שלוניקי.

✶

המצב היה איפוא למעשה בלתי ברור וניתן לשינוי. כך על כל פנים חשב חלק מהציבור היהודי; ואכן, ב־15 בדצמבר 1912 שלח דוד פ'לורנטין, עורך העיתון "איל אב'ניר" ומראשי הציונים בעיר, תזכיר להסתדרות הציונית העולמית, שמושבה היה אז בברלין, על עתיד העיר, שנמלה שירת את צרכיהן הכלכליים של סרביה, מאקידוניה, אלבניה, אפיריו וטורקיה. היהודים, שמנו אז למעלה מ־70,000 נפש, היו מעוניינים כמובן בפתרונה של בעיית עירם, שיהיה תואם את האינטרסים הלאומיים שלהם.

תזכיר זה, הדגיש את דאגתה של האוכלוסיה היהודית לאפשרות של ירידת ערכו של כל איזור שלוניקי במקרה של סיפוח העיר ליוון, דבר שהיה עלול לגרום להחלשת מעמדם הכלכלי של התושבים היהודים והגירתם ממנה. התזכיר העלה גם את החשש מפני אפשרות הלניזציה פעילה של העיר לרעת האזרחים היהודים. אולם, גם אם העיר תסופח לבולגריה, מציין בעל התזכיר, לא תהיינה התוצאות על ההתפתחות הכלכלית יותר חיוביות, בשל הסכסוך התמידי בין יוון ובולגריה. לכן ממליץ התזכיר על נייטראליזציה של שלוניקי כדוגמת טאנג'יר ודאיראן.

ב־3 בינואר 1913, בתזכיר שני, מדגיש דוד פ'לורנטין כי האיזור הצריך להיות בינלאומי ונייטראלי יהיה בין 400 עד 460 קמ"ר ויכיל אוכלוסיה של 270 אלף אזרחים. למעמדה ובטחונה של מדינה זעירה זו יערבו המדינות הבלקניות, טורקיה והמעצמות הגדולות. האדמיניסטראציה וכוחות המשטרה יהיו בידי התושבים המקומיים, שיודרכו ע"י מומחים שוויצארים ובלגים. בדרך זו תהיה העיר לא יוונית, לא בולגרית, ואף לא טורקית, אלא בהתחשב ברוב היהודי שבה, תהיה האדמיניסטראציה למעשה בשליטה יהודית.

במשך התפתחותה של פעילות זו, החליטו מנהיגי יהדות בולגריה לסמוך את ידיהם על סיפוח שלוניקי לבולגריה, בנמקם שטוב יהיה לאחד את חמישים אלף היהודים שבבולגריה עם הקהילה היהודית הגדולה של שלוניקי, בפרט שאלה ואלה הם ספרדים. הממשלה הבולגרית ביקשה את הרב הראשי ד״ר מארקוס אהרנפרייז להשתמש בכל כוח השפעתו כדי לנהל פעילות בכיוון זה לטובת בולגריה. בין יתר הנימוקים שהועלו, הודגשו היתרונות הכלכליים שיצמחו לשלוניקי מיצוא המוצרים החקלאיים הבולגרים. הוחלט שד״ר אהרנפרייז יסע לשם כך, תחילה לשלוניקי ואחרי כן ללונדון. לפני נסיעתו הוא ביקש מהממשלה הבולגרית הצהרה רשמית על שיווי זכויות חוקתי ותרבותי ליהודי שלוניקי במקרה של סיפוח העיר לבולגריה. ראש הממשלה גשוף, בהסכמתו של המלך פרדינאנד, נתן את ההצהרה המבוקשת, בהבטיחו זכויות דתיות, תר־בותיות וחוקתיות ליהודי שלוניקי, והכריז כי האדמיניסטראציה העירונית תהיה בידי אלה שיש להם רוב בעיר.

בסופו של דבר, כל הצעדים שנעשו בכיוונים שונים נשארו ללא תוצאות.

ועידת השלום נפתחה בלונדון ב־16 בדצמבר 1912, אולם לא הגיעה לשום החלטה, בגלל המחלוקת בין המעצמות — מצד אחד, ועקשנותן של מדינות הבלקן, ובפרט בולגריה, רומניה ויוון — מצד שני. הקשיים הפנימיים של הממשלה הטורקית סיבכו את הדברים עוד יותר. ב־30 במאי 1913 אמנם חתמו מדינות הבלקן על חוזה בלונדון, אולם תוצאותיו היו קצרות חיים. המלחמה התחדשה בבלקנים ביולי, ובעקבותיה נחתמו מספר אמנות: בין רומניה ובולגריה — ב־20 באוגוסט, בבוקרשט; בין בולגריה וטורקיה — ב־22 בספטמבר, בקושטא; ובין טורקיה ליוון — ב־14 בנובמבר. שלוניקי סופחה מעשית ליוון לאחר שחיל המצב הבולגרי שחנה בעיר הונס בכוח הנשק.

אנו נותנים להלן את התרגום המלא של איגרות דוד פ׳לורנטין — שנכתבו צרפתית — לוועד ההסתדרות הציונית בברלין:

איגרת א׳

סודי ביותר

לכבוד
ועד ההסתדרות הציונית — ברלין

שלוניקי, 15 בדצמבר 1912.

אדוני הנשיא,

בשעה זו בה מתכוננות המעצמות הגדולות לחלוקה חדשה של מפת הבלקנים, יש צורך דחוף, להתריע בפני הקהילות היהודיות הגדולות באירופה, על הסכנה הנשקפת מכך לקהילה היה־דית החשובה בשלוניקי, כדי לכוון את אהדת הציבור לטובת היהודים, אהדה שתתבטא בצורה ספונטאנית, או שאפשר יהיה ליצור אותה בעולם העיתונות, ואולי בחוגים הפוליטיים. בתור דוברם של כל המועדונים היהודים בעיר ולאחר שערכתי חקירה מדוק־דקת בין כל חוגי העם — אני מרשה לעצמי להביא בפניכם את חששותיהם ותקוותיהם של יהודי שלוניקי.

הפעילות המסחרית של נמל שלוניקי, נובעת מן העובדה שהוא משמש מוצא לסחורות וכן לאספקה של העורף היבשתי (האינטרלנד) שלו, הכולל את סרביה הישנה, אלבניה, אפירוס, מאקידוניה וחלק מתראקיה. אינ־טרלנד זה תורם רבות לפריחתה ושיגשוגה הכלכלי של שלוניקי. מצד אחד, התוצרת החקלאית של איזורים פוריים אלה מובאות לשלוניקי על מנת לייצאה למדינות שמעבר לים, ומצד שני, צבא סוחרים הגדל והולך משנה לשנה, בא לעיר כדי לקנות תוצרת תעשייתית ומצרכי מזון, לסיפוק צרכיהם של כ־4 מיליוני תושבים. חלקה הגדול של טורקיה האירופית היתה עד כה חטיבה ענקית אחת. שלוניקי היוותה את ליבו ומוחו של אורגאניזם זה. היא היתה מקור כל יזמה פוריה וממנה ואליה זרמה כל תנועה חיונית. הממשלה הטורקית, מטעמים מדיניים הפריעה תמיד להתפתחותם הכלכלית של היוונים והבולגרים במאקידוניה. עובדה זו הביאה תועלת עקיפה ליהודי שלוניקי. יהודי העיר, שמספרם, כיום הוא כ־70,000, מוצאים את פרנסתם כמעט אך ורק במסחר ובשירותים. יש ביניהם בנקאים, סוחרים, מתווכים, סוכנים, עגלונים, סבלים, ובעלי סירות. כל אלה מוצאים בימים רגילים את פרנסתם ללא קושי, אולם זהו קיום מהיום למחרת, שאינו מרשה חיסכון או מותרות. כשיש חוסר עבודה או שהמחלה תוקפת, מיד מופיע העוני ומעורר חרדה. על אף הרושם החיצוני של אמידות, שלושה עשר אלף המשפחות היהודיות בשלוניקי חיות בדרך כלל בצורה צנועה. המשפחות העשירות או אלה שנהנות מרווחה כלכלית, הן מעטות. רק כ־1500 איש משתתפים בתשלום המס השנתי לקהילה, המסתכם ב־11 פראנקים לאיש בערך. כ־6000 משפחות עניות מקבלות חינם את המצות לפסח והן רשומות כנזקקות בפנקסי ״ביקור חולים״, מוסד קהילתי המעניק עזרה רפואית לחולים נצרכים ולעיתים גם צרכי מזון מתאימים.

המרידות, המגיפות, השטפונות והבצורת שבאה לאחריהן, ומעל לכל — המלחמה בין טורקיה לאיטליה, עירערו לחלוטין את מצבם של יהודי העיר. אולם, נראה שהמלחמה הנוכחית תהיה המכה הניצחת המונחתת על ראש יהודי שלוניקי. מה יהיה גורל העיר הזאת בעוד מספר ימים ? לפי כל הסימנים היא לא תוכל להישאר בידי הטורקים.

גורל העיר עומד להכרעה בימים אלה בלונדון. היוונים שהתמקמו בעיר עושים כל אשר לאל ידם כדי להישאר בה. הם דואגים לניהול העיר בכל השטחים, הם מקיימים את כל השירותים הציבוריים, הם העבירו לכאן פקידים רבים מיוון העתיקה והם פועלים ומתנהגים כאדוני העיר לכל דבר. הם אינם מזניחים שום גורם היכול לעזור להם כדי להצדיק את סיפוח העיר ליוון. על אף העובדה כי תמיכתה של הקהילה היהודית במטרה זו היתה קלת ערך, השתדלו היוונים לרכוש את ידידותם ותמיכתם של חשובי היהודים בתקווה שזה ישפיע במידה מסויימת על דעת הקהל באירופה, לטובתם. מתוך שיקולים אלה הם דיכאו ביד קשה את הנטיות האנטישמיות שהחלו להתגלות בראשית הכיבוש. ראש הממשלה מר ויניזילוס, מינה בעיר הזאת כנציגי השלטון את היהודים הבולטים ביותר ביוון, כדי להפיח אמון בצמרת הקהילה ולשכנעם בכוונותיו הטובות של השלטון היווני כלפי הציבור היהודי. ראשי השלטון הזמני בעיר, אינם מחמיצים כל הזדמנות כדי ליצור מצבים בהם מושמעים דברי תודה מהרב הראשי או מראשי הקהילה — ולפרסמם ברבים.

אמנם, קיים אצלנו הרצון להיענות באהדה מסויימת לתשומת הלב הזאת מצד השלטונות, אלא שעל אף הכל מורגשת הסתייגות מה המהולה בדאגה. היהודים יודעים ומרגישים שתשומת הלב הזאת והרצון של היוונים להתחבב מוכתבים על ידי אינטרסים וכי אין לתלות תקוות רבות על רגשות ומחוות חולפים ומלאכותיים מסוג זה. לעומת זאת, הכל חרדים וחוששים לירידה הכלכלית הצפויה לעיר במקרה והיא תישאר תחת שלטון יווני.

מה צפוי לעיר במידה והיוונים יצליחו להגשים שאיפותיהם ?

שלוניקי תידמה ללב שפסק מלפעום, היא תידמה לראש שקוצץ מגופו. נמל העיר יופרד מכל האיזור אשר לו הוא שימש כמוצא ; אלבאניה תהיה עצמאית, איזור אוסקופ יסופח לסרביה, ומאקידוניה ותראקיה שיצורפו לבולגריה, ינותקו לעולמים מהמסחר השלוניקאי. אפירוס, שתהווה חלק מיוון, תפסיק את קשריה המסחריים עם שלוניקי, משום שמוצאה הטבעי הוא הים האיוני בוואלונה. בצורה כזאת כל הכספים המגיעים לסוחרי שלוניקי מלקוחותיהם באיזורים אלה, ילכו ברובם לטמיון, כפי שקרה בתיסאליה כשזו סופחה ליוון. הערכה זהירה ואופ־טימית של ההפסד שייגרם לסוחרי העיר נוקבת בסכום של שלושה מיליוני לירות טורקיות, כלומר שבעים מיליון פראנקים. אולם זאת לא תהיה התוצאה המדאיגה ביותר. העיר תאבד את ציבור לקוחותיה בכל האיזורים האלה, לו שימשה כסוכנת. כך שדילדולה המהיר הוא בלתי נמנע ! אין גם יסוד לשיפור כל שהוא עקב שינוי המשטר. בנידון זה, אתונה שווה פחות מקושטא. מצבה הכלכלי של יוון הוא בכל רע, קשה לראות במדינה זו התפתחות חקלאית או תעשייתית ראויה לשמה, שאפשר להשוותה לזו של רומניה או בולגריה. האדמות נטושות ובלתי מעובדות ; בתעשיה ישנה התקדמות חלשה מאד. באדמיניסטראציה שולטים הפחד והתוהו ובוהו. לפיכך, אין כל אפשרות הגיונית לצפות לגידול בעושר הציבורי.

כל מאמצי הממשלה יהיו מכוונים ללא ספק למטרה אחת ויחידה — להפיכת העיר ליוונית ; אוכלוסיה יהודית צפופה מאד הנמצאת בקרבת הגבול, תהווה לדעתה סכנה למדינה. שלוניקי ורצועת האדמה הצרה שתצורף אליה, תשמש כאיזור גבול קרוב לשטחים השייכים לבולגריה, עליו מרחף תמיד האיום האימפריאליסטי של מדינה זו, איום הנובע ממדיניות סופיה מזה שלושים שנה, המטפחת שאיפות התפשטות ואשר קיבלה מישנה תוקף עקב הנצחונות במלחמה הנוכחית. שלוניקי תיהפך לעיר גבול מול המדינות הסלאביות ; היא תהיה עיר מבצר חזקה, נמל צבאי ואולי מרכז אסטרטגי בעל חשיבות מסויימת, אולם, מבחינה כלכלית, אין ספק שהיא תתנוון במהירות. תוך שנים מעטות, ירד הנמל לדרגת הנמלים בוולו או בחאלקיס, ומספר התושבים יצטמצמו לכמה עשרות אלפים. הקהילה היהודית העשירה החיה בעיר ואשר חלק ממנה נמצא בשלוניקי מהזמנים העתיקים ביותר, תיאלץ לנטוש את העיר מחוסר מקורות פרנסה, כדי לחפש לעצמה אפשרות קיום בארצות אחרות. ברור שאהדת השלטונות תינתן לאחים לגזע, ללשון ולתרבות, ומעט העבודה המקומית שתיוותר, לא תאחר להיחטף ע״י היוונים המקומיים וגם לאלה שיבואו לעיר מאיזורים צחיחים אחרים ביוון, כגון, פליפונז ואיי הים המסולעים. תושבי איזורים צחיחים אלה כבר החלו נמשכים לצפון, לשלוניקי, שעבורם היא נראית כעיר העושר והאוצרות האגדתיים. במצב זה, ההגירה מהעיר תהיה הברירה היחידה שתישאר בידי יהודי שלוניקי. לאחר היותה במשך ארבע מאות שנה, מלכת יהדות המזרח, תלך שלוניקי ותדעך לאט לאט, ותיעלם לחלוטין. גורלה ידמה לגורל הקהילה היהודית המפורסמת בפאטראס, אשר זיכרה הוא כל אשר נשאר ממנה.

ימים קודרים נכונו, העוני ועימו המחלות והמוות יהיו ללא ספק מנת חלקם של יהודי שלוניקי.

כזהו הפחד, זהו חלום הבלהות המציק כאן לרוחות. כל כמה שאגזים, לא אגיע לאמת בתמונה הקודרת שציירתי לעיל. הימים הטובים והמאושרים של השלטון הטורקי חלפו ללא שוב. היהודים אינם יותר אדוניה של העיר. הנה הגיעו מתחרים נוקשים הנאבקים בעקשנות ובאכזריות על השליטה הכלכלית בעיר. אין כל אפשרות עתה לקיים מסביב לעיר כחטיבה אחת את כל האיזורים, שהיו בשליטתה של טורקיה, ורווחתם הכלכלית היתה תלויה בשלוניקי. סיפוח שלוניקי על ידי יוון פירושו קץ השיגשוג הכלכלי של יהודי העיר. נראה שתוצאה נוספת מסיפוח זה תהיה, הוצאתו של נמל שלוניקי מכלל שימוש.

כל פיתרון אחר, יהיה טוב יותר לשלוניקי. תחת שלטון בולגרי יש כל הסיכויים לשמור על חלק גדול מהעורף המסחרי שלה (מאקידוניה ותראקיה), וגם למשוך אליה מעט עיסקות מסחריות של רומיליה המזרחית ומהחלק המערבי של בולגריה. שלוניקי תיהפך לנמלה הגדול של בולגריה המערבית.

שלוניקי כבירתה של מאקידוניה חפשית, תשמור לפחות על חלק ממסחרה כיום.

שלוניקי בינלאומית כמו טאנג׳ר או דאלני במאנצ׳וריה, תיבנה משיגשוג כלכלי עקב עידוד מצד מדינות שונות, משום שהיא תפסיק לשמש זירה למריבות ולתככים אין סופיים. יש סיכויים שהיא תמשיך לשמש כמאגר עבור מרבית הארצות הבלקניות. זה יהיה לפי כל הסימנים אחד הפתרונות הטובים ביותר עבורנו, היהודים.

אולם מה כוחן של משאלות של ציבור ללא הגנה וללא תמיכה רשמית מול האינטרסים הנשענים על כוחות ממשיים ! כל תקווה היא לשווא...

בכל אופן, אנו פונים אליך ואומרים :

ככל שהשפעת הסתדרותנו תהיה צנועה כשמדובר בתיאבונן של מעצמות בזירה הבינלאומית, יש בכל זאת סיכויים שהשפעה זו תמצא ביטוי במספר עיתונים חשובים וגם תורגש אצל אחדים מבעלי הכוח של התקופה. אם כל ההסתדרויות היהודיות היו פועלות כאיש אחד, מאחדות את מאמציהן ופועלות מתוך תיאום ותבונה, יש להניח שהיו מצליחות להמתיק לפחות במעט את הגורל המר הצפוי לקהילה החשובה ביותר בכל המזרח, המונה כחמישית מכל יהודי טורקיה.

השעה דוחקת, פעולתכם בשילוב עם פעולתן של אגודות יהודיות אחרות, יכולה להציל כשבעים אלף יהודים מהרס וניוון. הסתדרותכם היא חזקה ומכובדת בישראל. יהודי שלוניקי הנמצאים בצרה פונים אליכם ואומרים לכם : בשם קדוש ישראל, רחמו ופעלו !

הרי הבקשה שאני מעביר לך כב׳ הנשיא, ואני תקוה שאהבתך הגדולה ליהדות, ואמונתך האיתנה בתוצאות הפעולה, ירתמו לפעולה גם את הספקנים וישכנעו את המהססים.

ד׳ פ׳לורנטין
עורך ״אל אב׳ניר״
סגן יו״ר חוג המכבי [2]

איגרת ב׳

סודי ביותר

שלוניקי, 3 בינואר 1913.

אדוני הנשיא,

שאלת מאקידוניה נידונה עתה בלונדון ובקרוב יימצא לה פיתרון. מה יהיה אז גורלה של שלוניקי ? מה צפוי לתושביה היהודיים של עיר זו ?

בפנייתי הקודמת, תיארתי בפני כב׳ את חששותיה של קהילת שלוניקי. כפי שהסברתי, קיימת חרדה מפני המימשל היווני, מכיוון שלדעתנו, שלטון זה יביא ללא ספק הרס מיידי על כלכלת העיר, מאחר והיא תהיה מנותקת אז מהאיזורים שהיוו עד כה את העורף הכלכלי שלה. נמלה ייהפך לנמל צבאי והעיר עצמה למבצר אשר יהיה נתון תדיר להתקפותיהם הנועזות של הבולגרים. כתוצאה מזה תתפורר הקהילה היהודית העשירה במהרה, חבריה בעלי היוזמה ובעלי היכולת יעזבו את העיר ויחפשו להם שדות פעולה נאותים יותר למירצם וכשרונותיהם.

כשפניתי אל כב׳ בפעם האחרונה היה המצב המדיני מעורפל למדי, אמנם ניתן היה להבחין מה הן האפשרויות הבלתי רצויות ליהודים, וזאת ציינתי בפני כב׳, אולם, קשה היה לראות אז מה המצב הרצוי ביותר לנו ולהת־פתחותנו החפשית.

כיום, הולך המצב ומתבהר מיום ליום. עתה ניתן לראות את היתרונות והחסרונות, ביחס ליהודים, של כל אחד מהפתרונות המוצעים לבעיית מאקידוניה. בידענו את העניין הרב שכב׳ מגלה בקיבוץ היהודי הגדול ביותר בבלקנים, אנו מוסרים בזה את תמצית ההרהורים והמחשבות ביחס לבעייה זו, שבהם עוסקים החוגים האחראיים של קהילה זו. זה האידיאל שאנו מציגים לפניך, זה כמעט חלום. אולם, ייתכן והחלום הזה יקרום עור ובשר וייהפך למציאות אם יימצאו כוחות חזקים אשר יעשו מאמץ משותף וממושך כדי לממשו.

הסטאטוס המדיני הרצוי ביותר ליהודי שלוניקי הוא ללא ספק בינאום וניטרול העיר ורצועת אדמה דקה שליד העיר וסביבתה (השטח העכשווי של שלוניקי ויינידג׳ה—וארדאר, 400 עד 600 קילומטרים מרובעים עם כ־260,000 תושבים), כאיזור שיהווה מדינה קטנה אשר תנוהל לפי תקנון שיעובד על ידי מעצמות, בעלות הברית וטורקיה. היא תתקיים תחת אפוטרופוסותן של המעצמות הגדולות. המינהל הציבורי והמשטרה יהיו מור־כבים מפקידים ושוטרים מקומיים, ומנהלים ומדריכים בלגיים או שויצריים. הקונסולים יקיימו פיקוח חמור וישגיחו על קיום קפדני של סעיפי התקנון הבינלאומי. הנמל יהיה נמל חפשי. השטח המשתרע מיינידג׳ה—וארדאר וה־ווארדאר התחתון, שיכלול איזור פורה מאד, החל מאגם יינידג׳ה ועד המפרץ התירמאי, יבטיח למדינה הקטנה מקורות מים עצמאיים ומפלי מים אשר יספקו חשמל וכוח לבתי החרושת ובתי המלאכה של האיזור, שטח מתאים לבינוי והתפתחות עירונית, וכן קרקע פוריה אשר תספק לה תוצרת חקלאית. שלוניקי שתימצא בלב מדינה זו, אם תקום — ואשר תיהנה מאווירה של שלום וביטחון, תיהפך במשך זמן קצר למרכז העשיר של כל האיזור הסובב אותה, הודות לכשרונותיהם, פיקחותם ופעילותם של סוחריה והודות לאמצעים הכספיים העומדים לרשותם וכן להכרתם העמוקה של כל המזרח על אוצרותיו וצרכיו — תיהפך לעיר פורחת ומשגשגת. כוח משיכתה יגדל לאין שעור כל עשרו החקלאי של עמק הווארדאר ימצא את דרכו לנמל העיר, והוא ישמש גם השער למוצרי

התעשיה שייובאו על ידי האניות מאירופה המערבית.

המדינות המעוניינות ביותר בשיגשוגה הכלכלי של שלוניקי — אוסטריה, גרמניה, אנגליה וצרפת — יצטרכו להבטיח לעיר זו מעמד מועדף בחוזיהן המסחריים עם מדינות האיזור השכנות. הן יצטרכו גם לדאוג שתעריפי המכס במדינות השכנות, לא יפגעו במסחר המצרכים המובלים ברכבת.

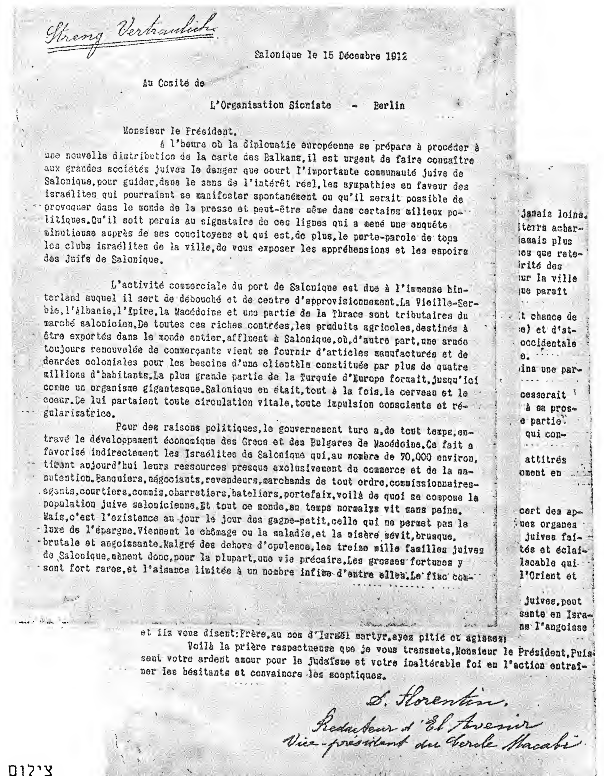
בצורה כזו לא ייפגע מעמדם של סוחרי שלוניקי, אשר במשך דורות תרמו רבות לעשרה ושיגשוגה הכלכלי של העיר.

הפיתרון הזה ישים קץ לשנאה השוררת מזה דורות בסביבות אלה. מאקידוניה הינה, בהתאם לאיזוריה השונים, בולגרית, סרבית או יוונית. אם היא תקבל מעמד של מדינה עצמאית, היא תיהפך שוב לזירת מאבקים עקובים מדם בין היסודות הלאומיים של שלושת העמים שהזכרתי לעיל. לעומת זאת אם תחולק בין בעלות הברית, בהתאם ללאומיותם של תושבי כל איזור ואיזור — יש סיכוי שיציבות יחסית תשרור במאקידוניה כולה. ביחס לשלוניקי יש לציין שהיא איננה יוונית, או טורקית או בולגרית, היא עיר יהודית. שלוניקי תהווה עבור כל מדינה שתשתלט עליה, מקור לסיבוכים ולקשיים. היא תישאר תמיד כגוף שונה וזר עם אוכלוסיה יהודית גדולה, שאינה רוצה להתבולל או להיטמע. יתר על כן, התבוללות זו אינה אפשרית גם מפאת מספרם הגדול של היהודים בעיר וגם מפאת רמתם התרבותית הגבוהה יותר מזו של יתר אוכלוסי האיזור. מיליונים אחדים של איכרים שנאלצו במשך דורות רבים לעבוד את האדמה בתנאי עבדות ודיכוי, ואשר טרם הפכו לציבור מגובש, אינם יכולים לבולל בתוכם ציבור עירוני נבחר המונה שבעים אלף נפש, הגאה בעצמאותו והרגיל לפעול ולחיות מתוך חירות גמורה.

אולי יוכלו הרהורים אלה, למצוא דרכם לעיתונות, אולי תוכלו להשתמש בהם במגעים עם בעלי השררה, אוהבי שלום וצדק, ואשר גורל היהודים קרוב במידת מה לליבם.

בתקווה זו אנו מעבירים אותם אליכם.

דוד פ׳לורנטין

Streng Vertraulich

Salonique le 15 Décembre 1912

Au Comité de

L'Organisation Sioniste - Berlin

Monsieur le Président,

A l'heure où la diplomatie européenne se prépare à procéder à une nouvelle distribution de la carte des Balkans, il est urgent de faire connaître aux grandes sociétés juives le danger que court l'importante communauté juive de Salonique, pour guider, dans le sens de l'intérêt réel, les sympathies en faveur des israélites qui pourraient se manifester spontanément ou qu'il serait possible de provoquer dans le monde de la presse et peut-être même dans certains milieux politiques. Qu'il soit permis au signataire de ces lignes qui a mené une enquête minutieuse auprès de ses concitoyens et qui est, de plus, le porte-parole de tous les clubs israélites de la ville, de vous exposer les appréhensions et les espoirs des Juifs de Salonique.

L'activité commerciale du port de Salonique est due à l'immense hinterland auquel il sert de débouché et de centre d'approvisionnement. La Vieille-Serbie, l'Albanie, l'Epire, la Macédoine et une partie de la Thrace sont tributaires du marché salonicien. De toutes ces riches contrées, les produits agricoles, destinés à être exportés dans le monde entier, affluent à Salonique, où, d'autre part, une armée toujours renouvelée de commerçants vient se fournir d'articles manufacturés et de denrées coloniales pour les besoins d'une clientèle constituée par plus de quatre millions d'habitants. La plus grande partie de la Turquie d'Europe formait, jusqu'ici comme un organisme gigantesque. Salonique en était, tout à la fois, le cerveau et le coeur. De lui partaient toute circulation vitale, toute impulsion consciente et régularisatrice.

Pour des raisons politiques, le gouvernement turc a, de tout temps, entravé le développement économique des Grecs et des Bulgares de Macédoine. Ce fait a favorisé indirectement les Israélites de Salonique qui, au nombre de 70.000 environ, tirant aujourd'hui leurs ressources presque exclusivement du commerce et de la manutention. Banquiers, négociants, revendeurs, marchands de tout ordre, commissionnaires-agents, courtiers, commis, charretiers, bateliers, portefaix, voilà de quoi se compose la population juive salonicienne. Et tout ce monde, en temps normal vit sans peine. Mais, c'est l'existence au jour le jour des gagne-petit, celle qui ne permet pas le luxe de l'épargne. Viennent le chômage ou la maladie, et la misère sévit, brusque, brutale et angoissante. Malgré des dehors d'opulence, les treize mille familles juives de Salonique, mènent donc, pour la plupart, une vie précaire. Les grosses fortunes y sont fort rares, et l'aisance limitée à un nombre infime d'entre elles. Le fisc com-

jamais loins.
terre achar-
jamais plus
es que rete-
rité des
ur la ville
ue parait
t chance de
e) et d'at-
occidentale
e.
ins une par-
cesserait
à sa pros-
e partie
qui con-
attitrés
ement en
cert des ap-
ues organes
juives fai-
tée et éclai-
lacable qui
l'Orient et
juives, peut
sante en Isra-
ns l'angoisse

et ils vous disent: Frère, au nom d'Israël martyr, ayez pitié et agissez!

Voilà la prière respectueuse que je vous transmets, Monsieur le Président. Puissent votre ardent amour pour le Judaïsme et votre inaltérable foi en l'action entraîner les hésitants et convaincre les sceptiques.

D. Florentin.
Redacteur d'El Avenir
Vice-président du Cercle Macabi

צילום מכתבו של דוד פלורנטין.

* הערות בסוגריים מרובעים [ ] הן של העורך.

1 ראה נ. מ. גלבר An Attempt to Internationalize Salonika, בחוברת אפריל 1955 של Jewish Social Studies.

2 [האגודה הציונית הראשונה בשלוניקי "בני ציון", שבהתחלה הורשתה לפעול באופן רשמי, נאלצה בגלל שינוי המדיניות הטורקית הפנימית אז, לשנות את שמה ל"חוג המכבי"].

יהודי שלוניקי בחייה הפוליטיים (והדיפלומטיים) של יוון[1]

מאת א׳ ש׳ רקנטי

בחירות לאסיפה הלאומית

תי מפלגות עיקריות נאבקו על השלטון ביוון בבחירות הכלליות לפארלאמנט שהתקיימו במדינה המאוחדת[2] במאי 1915: המפלגה הליבראלית שבראשה עמד אלפטריוס ויני־זלוס, ומפלגת המלוכנים, שבראשה עמד גונאריס — וברשימות הכלליות של שתיהן הופיעו יהודים כמועמדים. עם נצחונה של מפלגת גונאריס בשלוניקי, נבחרו היהודים דלהלן כצירים לפארלאמנט היווני: דוד מאטאלון, מראשי "בני ברית", ד״ר משה קופינאס, ציוני פעיל, חיים (חיימקי) כהן, ציוני דתי, פפו מלאך ואלברט קוריאל. פארלאמנט זה לא האריך ימים. מיד אחרי הבחירות נתגלעו חילוקי דעות חריפים בין המלך קונסטאנטינוס לבין ויניזלוס והמלך פיזר את הפארלאמנט. אחרי זמן קצר, הוכרז על בחירות חדשות ואלה התקיימו בחודש דצמבר של אותה שנה. שוב ניתנו רוב הקולות בשלוניקי למפלגת גונאריס והיא שלחה לפארלאמנט את היהודים הבאים שהיו מועמדים ברשימתה: פפו מלאך, שלמה מאיר, ליאון גאטניו, מנהל בית ספר (אח״כ נשיא הקהילה) וד״ר קופינאס.

פארלאמנט זה פעל עד אמצע שנת 1917; אולם ביוני של אותה שנה פיזר המלך אלכסנדרוס — שירש את כסאו של קונסטאנטינוס לאחר הדחתו — והחזיר על כנו, ע״י מינוי, את הפארלאמנט שנבחר בשנת 1915, במתכונתו הקודמת; פארלאמנט זה פעל בצורה סדירה עד שנת 1920.

בחודש אוגוסט 1917 פרצה בשלוניקי השריפה הידועה אשר הפכה חלק גדול מהעיר לעיי חרבות; בעיקר נשרף הרכוש היהודי — הבניינים ותכולתם — כולל בנייני הציבור, מוסדות התרבות, העזרה והסעד, בתי הספר, 36 בתי הכנסת העתיקים, הישיבות, הספריות, וכו׳. הודות לפניותיהם והשפעתם של חברי הפארלאמנט היהודים הקימה הממשלה בשלוניקי למענם את השכונות ריז׳י ואיה פרסקובי; העיריה הקימה את השכונות לאופ׳ורו סטראטו ואנגילאקי והעמידה לרשותם את השכונה "מס׳ 6", שהיתה למעשה מחנה צבאי (צרפתי) נטוש. כן הוקמה, ביוזמת הממשלה, ועדה מרובת חברים אשר תפקידה היה לחלק לחם, תרופות, מצרכי אוכל, כלי בית ומטבח וכו׳ לנפגעי השריפה אשר נשארו מחוסרי כל.

בהשפעת קבוצת הציונים האקטיביסטים שהתרכזו סביב העיתון "פרו־ישראל" מסר שר החוץ מר פוליטיס הצהרה רשמית לטובת הקמת בית לאומי יהודי בארץ ישראל, שחזר עליה רשמית בפארלאמנט היווני ב־1919 ביוזמתו של ד״ר משה קופינאס, שהודה לו על כך באותה הזדמנות[3].

ב־1920 שוב התקיימו בחירות לפארלאמנט. הפעם היתה רשימה כללית אחת שהכילה גם שמות מועמדים יהודים, אולם אלה האחרונים נבחרו באיזורים נפרדים. שוב זכתה מפלגתו של גונאריס, והיהודים דלהלן נבחרו כצירים: יצחק שאקי, פפו מלאך וד״ר אלהאנאטי משלוניקי, ומי־טראני מאנדריאנופול. במשך זמן כהונתו של פארלאמנט זה, הציע ראש הממשלה גונאריס, את תפקיד שר האוצר לציר היהודי פפו מלאך — אולם זה סירב לקבלו.

כדאי להזכיר כי בשנת 1919 התקיים בשלוניקי קונגרס כללי של יהודי יוון, אשר ניסח את דרישות היהודים — כדוגמת אחיהם בארצות אחרות — כלפי השלטונות, בעיקר בקשר לשמירת זכויות המיעוט שלהם. כן נכללה בהחלטותיה הדרישה להקמת קהיליה אוטונומית יהודית בארץ ישראל, והחלטה להילחם למען זכויותיהם האזרחיות והמדיניות של היהודים בכל הארצות.

הפארלאמנט שנבחר ב־1920 פעל עד 1922. במשך תקופה זאת הופצו עלילות דם שונות נגד יהודי יוון. חברי הפארלאמנט היהודים יצחק שאקי וד״ר אלהאנאטי הגישו למליאה הצעה, לפיה מגנה הפארלאמנט ודוחה בשאט נפש עלילות שפלות מסוג זה.

בשנת 1922 פרצה מרידה נגד המלוכה אשר בראשה עמדו הקולונל פלאסטיראס וגנראל גונאטאס. ב־1923 הודח המלך והוכרז אז על ביטול המלוכה, כינון רפובליקה, ובחירות כלליות חדשות.

היהודים היו בדרך כלל נותנים את קולותיהם למועמדי הרשימה המונארכיסטית, כיוון שה־

חיימקי כהן.

Haïmaki Cohen.

ראש העיר מאנוס מקבל את פני המלך גיאורגוס בשלוניקי.

El Mayor Manos saludando la bienvenida del Rey à Salonique.

מפלגה הרפובליקאית (ליבראלית) היתה לאומנית ואנטישמית. במגמה להפחידם ולאלצם לבחור במועמדי הרשימה הליבראלית הוויניזליסטית ציוותה ממשלת מפלגה זו, ששלטה אז ביוון, על היהודים לבחור בחבר נבחרים מיוחד (קוריה נפרדת או College séparé וכך הכניסה אותם לכעין גיטו פוליטי. כאות להתנגדותם לפגיעה קשה זו בזכויותיהם האזרחיות — החליטו היהודים שלא להשתתף בבחירות. ההימנעות מהצבעה היתה כמעט שלימה ועשתה רושם חזק על חוגי השלטון. המועמדים היהודים שבכל זאת השתתפו בבחירות היו חסרים כל ערך מוסרי וציבורי וקיבלו מ־15 עד 20 קולות בסך הכל. הנבחרים היו: סמואלידס, ד״ר ז׳אק לוי, יצחקוטשו אלחאנאטי ויוסף סאיאס.

בשנת 1925 תפש פאנגאלוס את השלטון והכריז על משטר דיקטאטורי. שנה לאחר מכן בשנת 1926, מיגר הגנרל קונדיליס דיקטטורה זו והכריז על בחירות חדשות. היהודים שוב נאלצו לבחור בקוריות נפרדות. נבחריהם היו: יצחק שאקי [4] מהמפלגה הצאלדריסטית (מונארכיסט), מנטש בן סאנטשי (קאפאנדאריסט); וז׳אק וינטורה וד׳ סולם — קומוניסטים.

בשנת 1928 נערכו שוב בחירות. היהודים בחרו בקוריות הנפרדות כצירים את מנטש בן סאנטשי ודוד מאטאלון.

באפריל שנת 1929 הוקם ביוון גם סינאט; נערכו בחירות, ומבין היהודים נבחר אשר מלאך, עו״ד, מראשי הפידיראציה הציונית, כחבר הסינאט.

בבחירות של ה־25 בספטמבר 1932 נחל ויניזלוס מפלה ניצחת ופינה את מקומו לצאלדאריס. יהודי שלוניקי הצביעו, ברובם המכריע, לטובת המפלגה העממית — יריבת ויניזלוס — בשלחם לסינאט ולפארלאמנט שניים מהם: יצחק שאקי לסינאט ודניאל אלאלוף לפארלאמנט. ליד השי־קולים הכלליים, שהניעו אותם בבחירתם זו, רצו יהודי שלוניקי להפגין את התנגדותם למפלגה שגילתה נטיה להתייחס אליהם כאל אזרחים נחותים, סירבה בעקשנות למלא אחר דרישותיהם הצודקות וביצעה חקיקה מפלה ואנטישמית. המפלגה הוויניזליסטית היא היא שנקטה שורה של פעולות המיועדות לבטל, באופן פרוגרסיבי, את זכויותיהם הלאומיות ולהתכחש לזכויותיהם האזרחיות והפוליטיות, כגון: מנוחת חובה של יום הראשון, המעטת האוטונומיה הקהילתית וה־חינוכית, יחס בלתי שווה כלפי היחידים והמוסדות היהודיים, קביעת חבר בוחרים נפרד, איסור להשתמש באותיות עבריות בשלטי החנויות, המשרדים וכו׳, איסור לנהל את ספרי החשבונות בלאדינו, עידוד החוגים האנטישמיים והארגונים הלאומנים, נישול בעלי קרקעות האיזור שנשרף מאדמותיהם וכו׳, ובעיקר כאשר ראה הציבור את האדישות שגילתה ממשלת ויניזלוס כלפי הפור־עים שערכו פוגרום בשכונת קאמפבל בשלהי יוני 1931, ואף זיכתה ״מחוסר הוכחות״ את נאשמי הפרעות.

בבחירות של שנת 1936 נבחר מר אלברט ג׳יניאו [7] שהופיע ברשימת גנרל קונדיליס.

באוגוסט של אותה שנה עלה לשלטון הדיקטאטור מיטאקסס שאסר כל פעולה פוליטית. אחרי כן בא הכיבוש הנאצי ששם קץ לחיים הציבוריים היהודיים.

ייצוג עירוני

היהודים היו מיוצגים תמיד במועצות העירוניות של שלוניקי, אשר התחלפו מידי פעם, אולם מספרם היה קטן מאד. מצב זה נשתנה לטובה אחרי הבחירות שהתקיימו ב־1929; היהודים מילאו בהן תפקיד נכבד והודות לתמיכתם נבחר כראש העיר מר מאנוס — שאהד את היהודים.

כהכרת תודה על העזרה הרבה שקיבל מאת היהודים, עשה מאנוס כל אשר ביכולתו כדי להקציב סכומים נכבדים מכספי העיריה למוסדות סעד ועזרה סוציאלית יהודיים. כן נתקבלו בעת כהונתו יהודים במספר רב כעובדים בשירותים העירוניים, תופעה אשר לא היתה ידועה עד אז בשלוניקי. בתקופתו כיהנו בעיריה שני סגני ראש עיר יהודים, אברהם רקנטי [6] ואלי פ׳ראנסיס, וכן שלושה חברי מועצה יהודים: סאלבאטור דז׳אחון, יצחק מולכו ומואיז בנוזיליו.

העיריה התייחסה בתקופה זו באהדה לאינטרסים היהודיים וזאת בעיקר הודות לרצונו הטוב של מאנוס. אחרי זמן מה, הודח מאנוס מראשות העיר על ידי תככים מפלגתיים — דבר שהיווה מכה קשה לאינטרסים של יהודי העיר.

קונסולים

בשנים האחרונות בשלוניקי מונו מספר יהודים כקונסולים של ארצות שונות בעיר. להלן שמותיהם של יהודים כקונסולים עד 1930: אדווין שאלתיאל — קונסול יפן; אלברט נחמה — קונסול פולין; סלומון ארדיטי — קונסול פורטוגאל; דוד מולכו — קונסול ליטא; ליאון קאסטרו — קונסול הולנד; סלומון עזרתי — קונסול בראזיל וסגן קונסול ספרד; סבי מלאך סגן קונסול פורטוגאל.

שלמה עזרתי, קונסול ספרד בשלוניקי.

Salomon Ezratti, consolo de la Espania en Salonique.

* הערות בסוגריים מרובעים [ ] הן של העורך.
1 [מתוך דו״ח שנשלח ע״י אברהם ש׳ רקנטי בתר״ץ (1930) לעיתונות בחו״ל; בשינויים קלים והשלמות].
2 [אחרי כיבוש מאקידוניה ותראקיה מידי הטורקים בראשית תרע״ג (אוקטובר 1912)].
3 [ראה ברשימתו של אשר מואיסיס על ״תולדות התנועה הציונית בשלוניקי וביוון״ בספרנו].
4 [שהיה אז יו״ר הקורפוראציות היהודיות (אגודים מקצועיים)].
5 [עתונאי, ממנהיגי הציונים הכלליים, יו״ר הפידיראציה הציונית ביוון].
6 [רקנטי נבחר למועצת העיריה ולסגנות ראש העיר ברשימת המועמד לראשות העיר פאטריקיוס, שהוא עצמו לא נבחר... רקנטי שהיה אז בעיצומו של מאבק לביטול חוק שבתון החובה ליום א׳, קיבל הבטחה מפאטריקיוס, כי אם ייבחר, יתמוך בדרישת היהודים להתיר להם לפתוח לפחות 4—5 שעות ביום ראשון].
7 [שהיה אז נשיא הקהילה].

אלי מודיאנו בנו של יעקב מודיאנו, בחברת המלך קונסטאנטינוס והנסיכים (אח״כ מלכים) גיאורגוס ואלכסנדרוס.

Elie Modiano con el Rey Constantin i los principes Georges y Alexandros.

יהודים בצבא יוון[1]

מאת אשר מואיסיס

[א]

עד למלחמות הבלקן בתרע״ב (1912—1913), שלאחריהן סופחו ליוון המחוזות אפירוס, מאקידוניה ותראקיה, ובתוכם קהילת שלוניקי המפוארת, מיעטו היהודים ליטול חלק במלחמותיה של יוון. אפיינית לכך התקרית הקשורה בהתקוממות היוונית בשנת תקפ״א (1821), כאשר נכנעה העיר טריפוליצה למתקוממים היוונים שבהנהגת תיאודור קולוקטרוניס. במשלחת שיצאה מן העיר לנהל משא־ומתן עם המתקוממים השתתף, יחד עם הנציגים הטורקים והאלבנים, גם נציג יהודי; הלה היה מזוין, כחבריו, באקדח גדול מן הטיפוס הנפוץ בימים ההם (קומבורה) ובמאכלת ארוכה (יאטאגאני). בראות קולוקטרוניס את היהודי נושא הנשק, צחק, התקרב אליו ונטל ממנו את אקדחו ואת חרבו; ובאמרו: ״יהודי, אקדח וחרב — אינם צירוף מתאים!״ — השליך את הנשק ארצה.

במלחמת יוון־טורקיה בתרנ״ז (1897), שנמשכה שבועות ספורים בלבד ונסתיימה בכניעת היוונים ובכיבוש תיסאליה על־ידי הצבא הטורקי, נטלו חלק כ־200 יהודים, שמוצאם היה מקר־קירה (קורפו), זאקינתוס, פאטראס, אתונה וחאלקידה. באותם קרבות השתתף הציוני מארקו ברוך, אשר חלם על הקמת צבא יהודי שיכבוש את ארץ־ישראל מידי הטורקים. בהשראת מלחמה זו כתב ש׳ טשרניחובסקי את שירתו ״בין־המצרים״, אשר בה תיאר שני אחים, שאחד מהם נלחם למען טורקיה והאחר — למען יוון; בחשכת־ליל מתנגשים השנים ויורים זה בזה, ורק ״לאור ברק היריה איש אחיו הכירו״. לא ידוע אם היה בסיס היסטורי אמיתי לעלילת שירה זו. יש להניח כי המשורר כתבה על סמך סיפור־מעשה שהגיע לאודיסה בימי אותה מלחמה[2].

[ב]

במשך עשר שנים ידעה יוון שלוש מלחמות: מלחמת הבלקן בתרע״ב (1912—1913); מלחמת־העולם הראשונה בתרע״ד—תרע״ח (1914—1918); ומלחמת אסיה הקטנה בתרע״ט—תרפ״ב (1919—1922). אף כי מספר יהודי יוון גדל במידה רבה עקב סיפוחן של מחוזות הצפון ובהם העיר שלוניקי, ערב מלחמת העולם הראשונה, לא גדל חלקם בצבא, כיוון שלפי תנאי הסיפוח היו תושבי המחוזות החדשים פטורים מגיוס לצבא במשך עשר שנים. יתרה מזו, רבים מהם לא קיבלו את האזרחות היוונית כלל. אין בידינו מספרים רשמיים באשר ליהודים שהשתתפו במערכות אלו, אולם ניתן לאמדם ב־400 איש, קצינים וחוגרים, ולצרף אליהם כ־70 יהודים נתיני יוון מתושבי מצרים, שהתנדבו לצבא היווני. מאלה נפלו בקרבות 32 איש. במערכות אלו החלו את שירותם בצבא־הקבע היווני הקצינים מרדכי פריזי ואברהם מאטאלון, שעלו במשך הזמן לדרגת אלוף־משנה (קולונל).

בפגישתו עם רבה הראשי של שלוניקי, הרב יעקב מאיר, בשנת תרע״ג (1913), הדגיש המלך קונסטאנטינוס: ״בצבא היווני לחמו היהודים כפטריוטים ופעמים רבות — כגיבורים. לא אחת לחמו החיילים היהודים בצבא יוון נגד יהודים אחרים ממחנה האויב — ועובדה זו משמשת הוכחה ניצחת לפטריוטיזם כן ואמיתי״.

מעשי־גבורה של חיילים יהודים במלחמות הבלקניות בתרע״ג (1912—13) הובלטו על־ידי העיתונות היוונית של התקופה. העיתון ״הלאס״ מאתונה, למשל, תיאר את גבורתו של החייל עזריה אטון מלאריסה; בהיותו בצבא הגנרל ספירומילו בחימארה אשר באלבניה, נפצע הלה תוך כדי הפעולה אשר הצילה את הצבא היווני ממכת־הפתעה של האויב. העיתון ״פאטריס״ מאתונה, תיאר בדצמבר 1912 את מעשי־גבורתו של סמל ביחידת האבזונים המעולה, היהודי מקרקירה, דניאל בסו.

כן יצויין חלקם של יהודי יוון בקרבות מלחמת־העולם הראשונה ומלחמת אסיה הקטנה.

הרב קורץ נואם בפני המגויסים היהודים החדשים (מאחוריו גנרל דז׳אבילאס מפקד הדיביזיה ה־9).

El Dr. Coretz avlando a los soldados jidios muevos mobilizados.

יהודים רבים נפלו או נפצעו במלחמות אלו, וכן נפלו בשבי או נעדרו רבים מהם בעת נסיגתו של הצבא היווני מאסיה הקטנה, בקיץ תרפ״ב (אוגוסט 1922). במלחמה זו שירתו לראשונה קצינים יהודים בדרגות בכירות (סרן ומעלה), ובהם מרדכי פריזי, אשר שירת כקצין במלחמת־העולם ה־1 ובבריגדה היוונית שלחמה לצד בעלות בריתה של יוון, בימי ה״אינטרבנציה״ נגד הבול־שביקים באוקראינה, ושם נפצע; ואברהם מאטאלון, שהשתתף בשתי המלחמות הללו, שירת באסיה הקטנה כאלוף־משנה במטה הבריגדה הראשונה, וזכה לאותות־הצטיינות רבים על פעולותיו.

[ג]

במלחמה האיטלקית־יוונית ת״ש—תש״א (1940—1941) השתתפו לראשונה גם יהודי שלוניקי, מאקידוניה, תראקיה ואפירוס, אשר סופחו ליוון, כאמור, במלחמת הבלקן. מתוך סטאטיסטיקה בלתי־רשמית שפורסמה בנושא זה, מסתבר כי גוייסו ולחמו 12,898 יהודים, וביניהם 343 קצינים ומש״קים. בחזית אלבאניה, בקרבות נגד האיטלקים ובחזית מאקידוניה, בקרבות נגד הגרמנים, נהרגו 513 יהודים, 3,743 נפצעו, מהם 1,412 שנפצעו קשה ונותרו נכים. שני גדודים ממאקידוניה, הגדוד ה־50 והגדוד ה־63, אשר לחמו באיטלקים באלבניה, היו מורכבים רובם מיהודי שלוניקי וערי מאקידוניה האחרות [3]. האישיות היהודית העיקרית במלחמת יוון־איטליה היה, לכל הדעות, (קולונל) מרדכי פריזי מחאלקיס, אשר נפל בגיבורים בקרב קאלאמה. בפרוץ המלחמה שירת פריזי כקצין בצבא הסדיר בדרגת סגן־אלוף. הוא מונה כמפקדה של יחידה צבאית בחזית, הצליח להדוף במשך תשעה ימים את כל התקפותיהם של האיטלקים בגדה הדרומית של הנהר קאלאמה, ואף הצליח לשבות את השבויים האיטלקים הראשונים. משפקד המטה־הכללי היווני לפתוח בהתקפת־נגד, הצליח מרדכי פריזי, בראש הכוח עליו פיקד, להניס, בין ה־23 ל־27 בנובמבר 1940, את הכוחות האיטלקים אשר מולו, שהיו גדולים הרבה מכוחותיו. לאחר־מכן חצה את הנהר לוגאריצה וכבש את הגשר על נהר פרמטי שבאלבאניה, אשר נודעה לו חשיבות צבאית גדולה. משם התקדם עד לקו קוטובו־קרדמיצי, ולאחר קרבות קשים הכריע את הבריגדה האיטלקית ״מודנה״ ושבה 200 שבויים נוספים. על הישגו זה הועלה פריזי בשדה־הקרב לדרגת אלוף משנה. בהיותו ב־5 בדצמבר, בקווי החזית באיזור פרמטי, רכב על סוסו כשהוא גלוי להפצצות המטוסים האיטלקיים, למרות התראות קציניו, אשר הזהירוהו לרדת מסוסו ולתפוס מחסה, ונהרג — מפגיעת פצצה איטלקית. הוא היה הקצין היווני היחידי בדרגת אלוף־משנה אשר נפל בשדה־הקרב בחזית אלבאניה. על אומץ־ליבו הוענקו לו אות הזהב, צלב המלחמה ועיטורים רבים נוספים. בחאלקיס עיר הולדתו, הוקמה אנדרטה לזכרו.

מרדכי פריזי נחשב לדעת הכל גיבור מלחמת אלבאניה. 25 רחובות ביוון נושאים את שמו, ביניהם אף רחוב באתונה.

יהודים רבים שירתו בצבא יוון כרופאים. הנרי ניסים לוי מיואנינה, חניך בבית־הספר הצבאי לרפואה באתונה, עלה לדרגת אלוף־משנה, וכיהן כמנהל בתי־החולים צבאיים. ז׳אן אלאלוף, הרופא הנודע משלוניקי, גוייס על־פי פקודה מיוחדת של המטה־הכללי היווני, וניהל במשך תקופת המלחמה בית־חולים בשלוניקי.

אלוף־משנה יוסף ברוך מקרקירה לחם בחזית האלבאנית בחיל־הפרשים, נשבה ונשלח על־ידי הגרמנים לאושוויץ. הוא אשר אירגן בספטמבר 1944 את ההתקוממות ב״זונדר־קומאנדו״, קבוצת־העבודה בה רוכזו בקיץ של אותה שנה 135 יהודים מיוון, אשר תפקידם היה לשרוף את גופות המתים שהוצאו מכבשני הגאזים. הם הצליחו לגנוב חמרי־נפץ ממחסני המחנה, ופוצצו אחד או שניים מכבשניו; לאחר מכן נפלו כולם בקרב עם אנשי ה־ס.ס., בהרגם כ־20 גרמנים ומשתפי־פעולה.

יוזכר גם ליאון דוסטיס, אשר השתתף בקרבות באלבאניה, ולאחר המלחמה נשלח להשתלמות לארה״ב, עלה בתשי״ג (1953) לישראל והתגייס לחיל־השריון של צה״ל, בדרגת רב־סרן.

מרבית הפצועים היהודים ממלחמת אלבאניה גורשו על־ידי הגרמנים למחנה בירקנאו בתש״ג (1943), ונרצחו שם. נסיונותיו של איגוד נכי־המלחמה היווני למנוע את גירושם של הללו למחנות־הריכוז עלו בתוהו.

[ד]

תנועת ההתנגדות היוונית נגד צבאות הכיבוש (איטליה, גרמניה, בולגריה) החלה להתארגן בשלהי שנת תש״ב (1942), חודשים ספורים לפני שהחל גירושם למחנות־ריכוז של יהודי שלוניקי, שבה התרכזו רוב יהודי יוון. לפיכך לא היה סיפק בידי היהודים להצטרף אליה. שונה היה גורלם של יהודי האיזורים שמדרום לאולימפוס, אשר היו תחת שלטון איטלקי. הם נמלטו ממקומות מושבם (חאלקיס, תיסאליה ואתונה) עם הכיבוש הגרמני בתש״ג (1943) והצטרפו אל הפארטיזנים היוונים שלחמו בהרים. הם לא יצרו יחידות־לוחמים נפרדות, אלא צורפו ליחידות היווניות הקיימות; זאת — בעיקר כאיזורים ההרריים של ורמיון (מאקידוניה), פיליון, אולימפוס, חסיה ופינדוס (תיסאליה). היסטוריונים אחדים שכתבו על תנועת ההתנגדות היוונית מספרים כי מעשה החבלה הגדול, הלא הוא פיצוץ גשר הגורגופותאמוס, עליו עברה הרכבת המקשרת בין צבא הכיבוש הגרמני ביוון לבין הצבא הגרמני בצפון־אירופה — בוצע בהשתתפותם הפעילה של היהודים שלחמו באותם איזורים.

גם באתונה, בה הסתתרו מאות יהודים מפני הגרמנים, הצטרפו רבים מהם לכוחות הפאר־טיזנים ובאו במגע עם שירותי המודיעין של כוחות בעלות־הברית. התנגדותם של יהודי דרום־יוון היתה מאורגנת עד כדי כך, שלמרות החלטתו של גנרל ה־ס.ס. סטרופ (הוא הוא אשר החריב את גיטו וארשה) באוקטובר 1943 לרכזם ולגרשם לפולין, לא עלה הדבר בידי הגרמנים אלא ב־25 במארס 1944, כלומר — כשישה חודשים לאחר מכן; וכ־80% מן היהודים יושבי האיזורים שמדרום לאולימפוס ניצלו[4].

בתיסאליה הוקמה קבוצת התנגדות יהודית בראשות רבה הישיש של קהילת וולו, ר׳ משה פסח, אשר יצא להרים ולחם באויב. קבוצה זו היתה בקשר עם חוליות־קומאנדו בריטיות וביצעה פעולות־הרס במתקנים צבאיים של הגרמנים בתיסאליה.

* הערות בתוך סוגריים מרובעים [ ] הן של העורך

1 [המאמר נכתב ע״י המחבר בשבילנו ובשביל הוצאת ״מערכות״].

2 [יהודי שלוניקי בזמן השלטון הטורקי, היו משלמים כופר ונפטרים מגיוס לצבא הטורקי, אך אף על פי כן התגייסו רבים מהם לצבא וחלק מהם הגיע לדרגות קצונה].

3 [והיו ידועים בשם ״גדודי כהן״].

4 מעניין להזכיר כאן כי הסוכנות היהודית העמידה לרשות הנרדפים ספינה קטנה, אשר העבירה בסתר יהודים, וכן אנשי־צבא יוונים, מן הנמל הקטן בצ׳איאוס אשר באי אב״יה שביוון אל חופי טורקיה ומשם לארץ ישראל.

המלחמה למען השבת

מאת דוד א׳ רקנטי

ל השבת בשלוניקי נכתבו ונתפרסמו הרבה מאמרים ורשמים (חלק מהם צוטטו והועתקו בספרנו), ולא נחזור כאן על הדברים הידועים. ברשימה זו נביא רק מסמכים הקשורים במאבק של יהודי שלוניקי נגד גזירת השבתון הכפוי ביום ראשון. ולפני כן הערה קצרה.

בזמן הטורקים, כאשר היוו היהודים לא רק את הקיבוץ הלאומי הגדול ביותר בעיר אלא היו בה גם רוב יחסי ועמוד התווך של המסחר והתעשיה, היתה השבת יום השבתון הבלתי רשמי של העיר, וחוץ מחנויות מועטות ביותר של גויים, כל החיים המסחריים והכלכליים של העיר, הבנקים, שוק הסחורות החקלאיות, בתי המסחר הגדולים, השווקים, כולל הנמל — שבתו.

עם עלות היוונים לשלטון התחילו הנסיונות לשנות את כל זאת, לטשטש ולמחוק את האופי היהודי מהעיר. אולם כל זמן שמדינאי יוון, וויניזלוס בראשם, עדיין היו עסוקים בביסוס שלטונם וזקוקים היו לתמיכת מדינות אירופה לשם כך, ומצד שני היה הקיבוץ היהודי כמחצית תושבי העיר, שמרו היוונים בלית ברירה על הזכויות והפריווילגיות הישנות של הקהילה. רק אחרי ששלטונם הוכר ע״י המעצמות, ובעיקר אחרי התיישבות רבבות המהגרים היוונים מאסיה הקטנה בשלוניקי וסביבותיה — נשתנה היחס כליל, והתחילה תקופת דחיקת הרגליים, חקיקת חוקי ההפליות, והאנטישמיות הגלויה. הגזירה החמורה ביותר היתה הצעת החוק ה״סוציאלי״ לשבתון חובה ביום ראשון לכל תושבי העיר, כולל היהודים, שפורסם בשנת תרפ״ד (1924).

להלן צרור מסמכים בקשר לכך עם הערות הסבר מועטות מצידנו.

התנכלויות ראשונות

נסיונות ראשונים לכפיית יום א׳ כיום מנוחה על היהודים (״בני דתות אחרות״, כפי שהם מכונים במסמכים הרשמיים), נעשו כבר לפני כן:

בראשית תרע״ז (1917), הוצאה הוראה ״להרחיב את שבתון החובה ביום א׳ גם על שלוניקי״. אולם אז, בעוד צבאות בעלות הברית בעיר ובטחונם העצמי רב, התעלמו היהודים מההוראה הזאת, ורובם פתחו עסקיהם כרגיל. ההוראה עצמה לא החזיקה מעמד אלא יום ראשון אחד בלבד; לאור המחאה הגדולה שקמה, ביטלה אותה הממשלה המרכזית של ויניזלוס מיד.

באביב תרפ״א (1921) הוציאו השלטונות המקומיים בכמה ערי שדה במאקידוניה — כגון קאב׳אלה — חוקי עזר, לפיהם על היהודים — כנוצרים — לסגור חנויותיהם ביום א׳. העיתון ״פרו־ישראל״, השלוניקאי יצא מיד במאמרי מחאה והתקפה חריפים, ובו בזמן פנו עורכיו לשל־טונות בדרכים אחרות, והצליחו לבטל גזירה זו בעודה באיבה. ״הוועד המנהל של הקרן הקיימת לישראל בקאב׳אלה״, שריכז שם אז את העבודה הציונית, שלח ב־ו׳ בניסן תרפ״א מכתב תודה נלהב לאברהם רקנטי עורך העיתון על הצלחה זו.

באביב תרפ״ב (אפריל 1922) נעשה ניסיון דומה בעיר השדה פ׳לורינה. יום היריד היה מתקיים שם מאז ומתמיד באחד מימות השבוע. האיכרים היוונים החליטו אז לקבוע את יום היריד בשבת, בלי שום סיבה אובייקטיבית נראית לעין, אלא פשוט מתוך רצון לקפח את פרנסת הסוחרים היהודים. העיריה נתנה ידה להתנכלות זו, ויום היריד נקבע בשבת. יהודי שלוניקי ובראשם העיתון ״פרו־ישראל״ פנו במחאות נמרצות לממשלה המרכזית, ומיניסטר הכלכלה הלאומית דאז, ראליס, הכיר בצדקת טענות היהודים ושלח הוראה להחליף את יום היריד לאחד מימות החול. הדבר לא מצא חן כמובן בעיני היוונים, והארגון הלאומי האנטישמי ״מאקידוניקי ניאוליאה״ פרסם כרוז הסתה נגד היהודים, בו נאמר, כי באמצעות הכסף שהם מרוויחים על חשבון החלכאים היוונים, הם משחדים אף את הממשלה[1].

עיריית שלוניקי יוזמת החוק האנטישמי

כאמור נסיונות אלה לא הצליחו, אולם החוגים הלאומניים והאנטישמים ביוון המשיכו במזי־מותיהם והתנכלויותיהם השונות נגד האוכלוסיה היהודית, וכאשר נשתנה הרכב האוכלוסיה בשלוניקי בבת אחת — עם בואם בתרפ״ב—תרפ״ג (1922/23) של עשרות אלפי מהגרים יוונים שגורשו מטורקיה — והיוונים הפכו לרוב מכריע בעיר, גברה חוצפתם. בלחץ האגודות האנטי־שמיות ולשכות המסחר, יזמה העיריה — ברוב קולות, בהתנגדות חבריה היהודים — פניה לממשלה לחוקק חוק ״סוציאלי״ ליום מנוחה כללי לכל האוכלוסיה ביום א׳. מטרת חוק זה היתה כמובן לא לדאוג למנוחת היוונים — שלגביהם היה קיים כבר חוק קודם — אלא להכריח את היהודים לסגור יומיים בשבוע, ועל ידי כך לדלדל אותם ולנשל אותם מלקוחותיהם ופרנסתם.

כאשר נודעה יוזמת העיריה, יצאו היהודים במחאות נמרצות, שנשלחו לכל הגורמים, לא לתת לעיריה לבצע את זממה. בין היתר פנתה משלחת של ועד הקהילה לראש הממשלה פאפא־נאסטאסיאו כאשר ביקר בעיר, וזה האחרון כיתר הגורמים, הרגיע את המשלחת ואת היהודים: ״היו שקטים — הוא אמר — שום אמצעי בכיוון זה לא יינקט. אינני מבין את כוונות דורשי מנוחת יום ראשון. אתם נחים בשבת, והם אין להם אלא לנוח ביום א׳, מה הם דורשים?״ [2].

למחרת, ״אחרי ששמע את כל הצדדים״, כבר הבין אדון פאפאנאסטאסיאו קצת גם את דורשי המנוחה המוחלטת ליום א׳, והציע פשרה לפיה יוחק חוק מנוחה כללית ביום א׳, אך יותר ליהודים בעלי חנויות גדולות, לפתוח ביום זה עד הצהריים, והחנוונים ובעלי המלאכה יוכלו להיות פתוחים כל היום. אך כל זה היה רק אחיזת עיניים.

גם יתר החוגים הרשמיים שאליהם הופנו מחאות היהודים — מיוון ומארצות אחרות — טענו שאין כל כוונה להכריח את היהודים לשבות ביום א׳, אולם החוק בכללו רצוי כחוק סוציאלי וכלכלי חשוב, ויש למצוא פתרונות ופשרות בלי לפגוע ביהודים וכו׳.

העיתונות והארגונים היהודיים ניסו להשפיע על השלטונות באמצעי שכנוע שונים: בבקשות, בהתחשבות במצב הכלכלי, בפניה לא להכתים את שמה של הדימוקראטיה היוונית בחוק ריאק־ציוני כזה, ולשם כך עשו השוואות עם חוקי יתר הארצות שבהן הותר ליהודים לעבוד ביום א׳, אם הם שובתים בשבת. אף הביאו את רוסיה הצאריסטית כדוגמא, שאפילו במשטר האבסולוטי של הצאר ניקולאי ניתנה האפשרות ליהודים, לפי החוק מ־15/11/1908, לפתוח עסקיהם ביום א׳. העיתון ״אינדיפנדאן״, אף הזכיר כי, כמה שנים לפני כן, כאשר נדרש ע״י הארגונים היהודים לחתום על סעיף ״הגנת זכויות המיעוטים״ בחוזה של סבר (Sèvres), הגיב ויניזלוס בדברי הצביעות הבאים:

> ״החתימה על הסכם זה [על הגנת זכויות המיעוטים] נראית לי מיותרת. ביוון אנו מכבדים ונכבד תמיד את זכויותיהם של המיעוטים. מעולם לא חשבנו לבטל זכויות אלה; לו עשינו זאת, היינו מתכחשים למסורות הליבראליות המפוארות שלנו.
>
> אולם, הואיל והנכם מבקשים זאת, לא אהסס להוסיף את חתימת ידי להסכם זה — מכיוון שזה תואם את השקפתנו״ [3].

ראש ממשלת יוון ויניזלוס.

El primo ministro, Venizelos.

הבטחות מרגיעות ויפות הופרחו גם ע״י מדינאים יוונים אחרים, בעיקר בחו״ל, כגון שר החוץ רוסוס שאמר: ״לא נוכל להסכים שהיהודים יוכרחו לשבות ביום א׳ אחרי שהם לא עובדים בשבת״, וכן ניקולא פוליטיס, ציר יוון בצרפת שאמר, ״חוק מנוחת יום א׳ מיועד רק לנוצרים, אין ליהודים מה לדאוג״. אך כל זה היה מן הפה ולחוץ. היוונים — בשלוניקי בעיקר — לא חיפשו צדק, ולא דאגו את דאגת העמל ומנוחתו. בציניות ובגסות חיפשו דרכים לנשל את היהודים מעמדותיהם הכלכליות, לדחוק את רגליהם, ולגרשם מן הארץ. ואכן — למרות כל ההכחשות — נתקבלה בעיריית שלוניקי בישיבתה מ־7/5/24, ההחלטה לדרוש חקיקת חוק מנוחת יום א׳ לכל, והפניה הועברה לממשלה. זו האחרונה פעלה בקדחתנות מדהימה, הכינה את הצעת החוק מיד, והעמידה אותה לקריאה ראשונה תוך זמן קצר.

מאמצים למנוע הגזירה

מובן מאליו שכל הציבור היהודי בשלוניקי — בלי הבדלי השקפות — התאחד וקם כארי להילחם, להפגין ולמחות נגד החלטת העיריה ונגד הגשת חוק כזה לאישור הפארלאמנט (האסיפה הלאומית). מועצת הקהילה, אחרי אסיפה כללית שלא מן המניין, פרסמה את גילוי הדעת הבא:

> ״האסיפה הכללית היוצאת מן הכלל של הקהילה היהודית בשלוניקי, שהתקיימה ב־8 במאי 1924, מביעה בזה את צערה העמוק ואת מחאתה הנמרצת על העובדה שהרוב הלא־יהודי במועצת העיריה

הביע את תמיכתו בחוק המחייב מנוחה ביום ראשון.

חוק זה הוא פגיעה חמורה ביום השבת, יום המנוחה היהודי, המהווה את היסוד לחיינו הדתיים והלאומיים. אנו מוחים על פגיעה בחופש המצפון של הציבור היהודי, דבר שהוא בניגוד בולט למסורת החופש והליבראליות של העם היווני.

האסיפה הכללית הזאת, דורשת שתינתן האפשרות לציבור היהודי בעיר הזאת, המונה שמונים אלף נפש, להמשיך ולשבות ביום השבת ולא להכריחו לשבות ביום ראשון. זכות זו הוכרה עד כה על ידי כל הממשלות שהיו ביוון מאז שחרור העיר, וקיבלה גושפנקא חוקית בחוק מס׳ 2455 על הקהילות היהודיות ביוון.

האסיפה הזאת מיפה את כוחו של ועד הקהילה להשתמש בכל האמצעים החוקיים העומדים לרשותו, וכן לא להימנע מכל קרבן שיידרש, על מנת להבטיח את זכויותינו ; בלעדי זכויות אלה אין קיום לציבור היהודי בעיר הזאת.

האסיפה הזאת, המבטאת את רצונו של כל הציבור היהודי בשלוניקי, מבטיחה לוועד הקהילה את תמיכתה המליאה בכל המאמצים שהוא ינקוט כדי להגן על הזכות הלאומית הקדושה של המנוחה ביום השבת. ועד הקהילה יוכל לסמוך על רוח המסירות וההקרבה של כל הציבור היהודי בשלוניקי העומד מאחוריו כאיש אחד״.

כל הארגונים והמועדונים היהודים הקימו ועד משותף — האינטרקלוב היהודי — לפעולה נגד המזימה, ופרסמו מכתב גלוי, תקיף, שבו ניסחו התנגדות גמורה לניסיון זה, הביעו תקווה כי הממשלה המרכזית תדחה את ההצעה ודרשו מחברי העיריה היהודים להתפטר.

להלן נוסח המכתב הגלוי :

״לראש הממשלה, ליושב ראש הפארלאמנט, לשר הכלכלה הלאומית, לשר המלחמה, לשר הפנים, לשר החוץ.

אנו החתומים מטה, נציגיהם של הארגונים היהודיים, המונים אלפי חברים, מזועזעים עד עומק נשמתנו לשמע ההודעה בדבר ההפעלה בקרוב של חוק מנוחת החובה ביום ראשון לכל תושבי שלוניקי — מוחים בזה נמרצות נגד חוק שרירותי ובלתי־ליבראלי זה, הבא לפגוע קשות במצוות הדת היהודית ובמעמדם הכלכלי של התושבים היהודים. רק חוק הקהילות היהודיות כפי שהוא קיים היום, מבטיח את קיומם הדתי והלאומי של היהודים.

במידה והתגוננותו העצמית של הציבור היהודי לא תועיל והוא יועמד בפני הברירה הטראגית של ביטול אחד הצווים המקודשים ביותר שלו שמירת השבת או ערעור מעמדו הכלכלי — הוא יצהיר קבל העולם כולו שהוא קרבן של דיכוי ; כי חוק זה אם יופעל, יביא בהכרח לערעור מעמדו הכלכלי של הציבור היהודי בשלוניקי או לידי הגירתו לארצות אחרות.

בשם : הסתדרות ״המזרחי״	אברהם ש׳ רקנטי
הפידיראציה של הקורפוראציות היהודיות	יצחק מולכו
איחוד בעלי המכולת היהודים	יצחק מולכו
בני ברית	דוד מאטאלון
אגודת צעירים עברים (A.J.J.)	ברוך קסטרו
חוג האינטימים והמועדון החדש (מאוחדים)	מואיז בורלא
החוג הציוני החדש	מואיז בן־עוזיליו
הסתדרות תלמידי כי״ח לשעבר	יצחק קוב׳ו
האגודה הציונית ״מאקס נורדאו״	שמואל בנבנישתי
האגודה הציונית ״בני ישראל״	יצחק אמון
האגודה הציונית ״שיבת ציון״	נסים חולי
האגודה היהודית (שכ׳ חרילאו)	יצחק מולכו
אגודת נשים יהודיות ״התחיה״	דודון רקנטי
הליגה של הנשים היהודיות	יצחק כהן
אגודת ״בנות ציון״	סול ג׳אחון
אגודת ״בנות ישראל״	ס׳ עזרתי
אגודת ״תיאודור הרצל״	אלי פ׳ראנסיס״

מיד לאחר מכן הורצו מכתבי אזעקה לארגונים היהודיים הבינלאומיים השונים, כגון ה״אליאנס״, ועד הדיליגאציות [4], ה״ג׳ויינט פ׳וריין קומיטי״ של ה״אנגלו־ג׳ואיש אסוסייישון״ וכו׳, שייכנסו לפעולה, יפעילו את ממשלות אירופה ואנגליה וימחו בנציגויות של יוון בחו״ל. להלן מכתב שנשלח ע״י המזכיר הכללי של ועד הדיליגאציות היהודיות, ליאו מוצקין, ב־19/5/1924, למיופה הכוח היווני בפאריס :

״בהמשך לשיחה שהיה לנו הכבוד לנהל עם כב׳ בשבת שעברה, אנו מרשים לעצמנו להעלות

על הכתב את בקשותינו ואת הנימוקים לביסוסן:

הרוב הלא־יהודי במועצה העירונית של שלוניקי הביע את המשאלה, שהפארלאמנט היווני יפעיל בעיר זו את חוק המנוחה ביום ראשון. הפעלת חוק זה בשלוניקי תנחית מהלומה קשה על חיי הדת של היהודים בעיר זו. ציבור זה — המונה כשמונים אלף נפש — הקשור לעיר מזה דורות רבים, הן מבחינה כלכלית והן מבחינה תרבותית, יועמד בפני הברירות הבאות: להפר את אחד הצווים המקודשים ביותר של דתו (שמירת השבת), או להרוס במו ידיו את מטה לחמו. כיוון שמסחר או תעשיה תקינה אינם יכולים לשאת שני ימי מנוחה בשבוע — ייאלץ הציבור היהודי, מחוסר ברירה, לחלל את השבת. דבר זה יפגע קשות בקהילה היהודית בשלוניקי הידועה בעולם כולו בנאמנותה לעקרונות דת משה ולמסורת האבות והמהווה מופת ודוגמא למיליון וחצי היהודים המתגוררים במדינות אגן הים התיכון.

מה שאמרנו לעיל, מסביר את ההתרגשות הגדולה והחרדה שהובעה בעולם היהודי כולו, ובמיוחד בציבוריות היהודית המאורגנת באמריקה ובאירופה, לנוכח פרסום המשאלה של החברים הלא־יהודים במועצת העיר שלוניקי.

אנו, כארגון שנוצר במטרה להביא את העניין היהודי בפני ועידת השלום, מהווים גם כיום ארגון מרכזי המייצג את הציבור היהודי בכעשרים מדינות במרכז אירופה ובמזרחה, ויש לנו ייפוי כוח מההסתדרויות היהודיות הגדולות ביותר באמריקה, קנדה ואפריקה הדרומית; בתור שכזה, אנו מרשים לעצמנו לפנות אל ממשלת יוון בקשר לכך באמצעות כב׳; מה גם שנהירים לנו היחסים הלבביים השוררים בין העם היווני המשוחרר והעם היהודי — יחסים אלה באו לידי ביטוי מספר פעמים במשך המאה האחרונה, ואנו נזכרים בהכרת תודה מיוחדת בתמיכתה של המשלחת היוונית ל׳ועידת השלום׳ בעניין היהודי כשדובר בו בהקמת בית לאומי בארץ ישראל; אנו זוכרים מתוך קורת רוח את העמדה האוהדת של נציגי ארצכם ביחס להכללת סעיפים להגנת המיעוטים בחוזי השלום. וב־הסתמכנו על אותות הידידות האלה אנו רוצים להאמין שממשלת יוון — על אף החשיבות הסוציאלית שהיא מייחסת להפעלת חוק המנוחה ביום ראשון — תתחשב בעובדה שהיהודים מהווים כמחצית תושבי העיר [5], ותשחרר אותם מתחולת חוק זה.

בהקשר עם זה יורשה לנו לציין כי פיטור יהודים מתחולת חוק זה קיים במספר מדינות גדולות. אנו נסתפק בהבאת שלוש דוגמאות — אנגליה, ארצות הברית וצרפת:

1) בתי מסחר בלונדון, באיזורים בהם מהווים היהודים אחוז גדול של התושבים, רשאים להישאר פתוחים [ביום א׳]. גם ביחס לבתי חרושת השייכים ליהודים קיים סעיף מיוחד המתיר ליהודים להעסיק פועלים יהודים בימי ראשון.

2) בארצות הברית, בעיקר במדינות קונקטיקאט, נבראסקה, ניו־יורק, אינדיאנה, מאסאשוסטס, קנטוקי, מישיגן — פטורים פועלים ואומנים יהודים שומרי שבת מלשבות ביום ראשון.

3) בצרפת, אין השבתון השבועי קשור דווקא ביום ראשון. החוק קובע רק ששעות העבודה במשך שבוע לא יעלו על 48 שעות, כך שליהודים ניתנת האפשרות לשבות ביום השבת ולעבוד ביום ראשון. משום כך, אפשר לראות בפאריס, באיזורים רבים, ובעיקר ברובע הרביעי, בו מתגוררים יהודים רבים, חנויות רבות הפתוחות ביום ראשון.

מבלי להתעכב על מדינות אחרות בהן המצב דומה, ברצוננו לציין שברוסיה הצארית היתה רשות בידי החנוונים להשאיר את חנויותיהם פתוחות ביום ראשון במשך מרבית היום. גם ממשלת רוסיה הצארית הבינה שאי אפשר היה להכריח את היהודים לשבות ביום ראשון מבלי לפגוע על ידי כך בצורה קשה בדת היהודית.

בהחלטה שנתקבלה ב־8 לחודש זה ע״י האסיפה הכללית של הקהילה היהודית של שלוניקי, אשר אנו מצרפים אותה לכאן, צויין שממשלת יוון תמיד הבדילה לטובה את יהודי שלוניקי בזה שהרשתה להם לשבות בשבת ולעבוד ביום ראשון.

כן ברצוננו להסב את תשומת לב כב׳ לעובדה שהפעלת חוק מנוחת יום ראשון בשלוניקי תהווה הפרת חוזה לוזאן, החתום גם על ידי יוון. חוזה זה מאשר את הפעולות הדרושות להגנת זכויות המיעוטים שצויינו בחוזה של סבר (Sèvres), בייחוד סעיף 10, בו נאמר שאסור להכריח את היהודים לחלל את השבת. במידה והיהודים יהיו נאלצים לשבות ביום ראשון, לא תהיה ברירה בידם אלא לחלל את השבת, ועל ידי זה להפר את אחד הצווים המקודשים ביותר של הדת היהודית.

לפני שנסיים, אנו מרשים לעצמנו להוסיף שהפעלת חוק זה בניגוד לרצונם של היהודים, ישמש תקדים לא רצוי ויגרום נזק חמור ליהודים רבים גם במדינות אחרות. אם חוק מנוחת יום ראשון יופעל במדינה כיוון, שתמיד נהגה בסובלנות כלפי היהודים, שחייה מתנהלים ברוח דמוקראטית וליבראלית, והיהודים נאמנים לה וחיים בשלווה ובשלום עם עמה; יתירה מזו, אם חוק זה יופעל בשלוניקי, בה חיים מספר כה רב של יהודים הנאמנים לחייהם הלאומיים והדתיים מאז ומתמיד — אין ספק שהדבר יעורר ויעודד חוגים אנטישמיים בארצות רבות אחרות. אין לנו ספק, שחוגים כאלה, במרכזים חשובים כמו ורשה, בוקארסט, קובנא וכו׳ ישתמשו בתקדים שיזומן להם על ידי יוון. אנו, מצידנו, נצטער מאד אם יוון, הסובלנית וההומאניטארית, תיסחף למערבולת מאבק חסר נדיבות לב ויוקרה. מנקודת השקפה זו, בעיית המנוחה ביום ראשון הניצבת כיום בפנינו, אינה בעיה יהודית

מקומית, אלא בעיה כללית, בעיה עקרונית.

אנו משוכנעים, שכב׳ ירצה להשתמש בכל כוח השכנוע שלו כלפי ממשלתו — על מנת לבטל את הגזירה המרחפת על ראשי היהודים בשלוניקי.

קבל נא את רגשי הוקרתנו העמוקים,

המזכיר הכללי,
(—) ל. מוצקין״.

למחאות היהודיות התקיפות הרבות שבאו לידי ביטוי בעיתונות היהודית — ובצורה נמרצת במיוחד בשבועון ״פרו־ישראל״ — לא היו הדים חיוביים בין העיתונים היוונים של שלוניקי, שיצאו באיומים אנטישמיים גסים. אולם כמה עיתונים בבירת יוון — ששם לא היתה אנטישמיות חולנית, שלובה ברצון להיפטר מהיהודים, כמו בשלוניקי — תמכו בעמדה היהודית, כגון העיתונים ״אלפטרון וימה״, ״סקריפ״, ו״אסטיה״. העיתון ״סקריפ״ כתב, למשל:

״ההערות שהעיר ׳פרו־ישראל׳ נגד הציניות של מיניסטר הכלכלה הלאומית הרוצה להכריח את היהודים לשבות ביום א׳, נראות לנו צודקות... עמיתנו הציוני שואל בצדק: אם מקבלים את העיקרון (כי הרוב כול לאלץ את המיעוט לשבות ביום המנוחה שלו) איך תוכל ממשלת יוון למחות בעתיד עם ממשלת טורקיה או מצרים יכריחו את הנוצרים שם לשבות ביום ו׳?״

כן נמצאה גם אישיות יוונית — אחת ויחידה — מר אדוסידס, שדרשה מהממשלה להימנע מצעד בלתי צודק זה, שיעמיד את יוון בעיני דעת הקהל העולמית, בצד הארצות האנטי־ליביראליות.

הפארלאמנט מחליט ומאשר

אולם כל המאמצים והמחאות לא הועילו, ובתחילת חודש יולי הניחה הממשלה את הצעת החוק, שהיה מיועד לשלוניקי במיוחד, על שולחן האסיפה הלאומית (הפארלאמנט).

להלן הנוסח המלא של הצעת החוק המתייחסת לחובת המנוחה ביום ראשון בשלוניקי ובערים אחרות — בהן קיים ציבור תושבים בני דתות אחרות — שהובאה בפני צירי הפארלאמנט[6].

״סעיף 1) מיד עם הינתן תוקף חוקי להצעת חוק זו, יופעלו בשלוניקי ההנחיות הכלולות בצו המלכותי מה־5 באפריל 1924, ׳על הפרסום בנוסח האחד והיחיד של החוקים המתייחסים לחובת המנוחה ביום ראשון׳.
באופן יוצא מהכלל ועד 31 בדצמבר 1924, יותר לפתוח את בתי המסחר בימי ראשון בין השעות 10 ועד 12 בבוקר. החל מה־1 בינואר 1925, ייאסר על בתי המסחר לפתוח בשעות הנ״ל בימי ראשון על פי צו שיוצא על ידי מיניסטר הכלכלה הלאומית, לאחר התייעצות עם המועצה העירונית של שלוניקי.

סעיף 2) בהתאם לצווים שיוצאו על ידי שר הכלכלה הלאומית, הוראות הסעיף הקודם — להוציא את הפיסקא בדבר הרשות לפתיחת החנויות במשך שעתיים — יחולו גם על ערים אחרות בהן קיימים תושבים בני דתות אחרות.

סעיף 3) מבוטלים בזה: הפיסקא הראשונה בסעיף 22 של חוק מס׳ 2466 ׳על הקהילות היהודיות׳ וכן הפיסקא השניה בסעיף של הצו המלכותי מה־5 באפריל 1924 ׳על הפרסום בנוסח אחד ויחיד של החוקים המתייחסים לחובת המנוחה ביום ראשון׳.

סעיף 4) חוק זה ייכנס לתוקפו מייד עם פרסומו בעיתון הרשמי״.

שר הכלכלה הלאומית, מר דוזינאס, ליווה את הצעת החוק הזאת בדברי הסבר, בהם נאמר בין היתר:

״בעוד הוראות החוק על חובת המנוחה ביום הראשון נתקבלו ומבוצעות כיום כמעט בכל הערים והמועצות העירוניות של יוון העתיקה — לא היתה אפשרות להפעילן עד כה בשלוניקי ובערים גדולות אחרות במאקידוניה ובתראקיה מפאת התנגדותו של הציבור הלא־נוצרי שם. כשמספר התושבים היוונים בשלוניקי בעבר לא עלה על מספר היהודים והטורקים בעיר, ייתכן ואי־הפעלת חוק זה היתה מוצדקת. אולם כיום, כשרוב תושבי ערי מאקידוניה ותראקיה הם יוונים, לאחר שפליטים יוונים רבים באו להתגורר בהן, אין כל הצדקה לאי־הפעלתו של חוק זה. גם בשלוניקי, אין היהודים מהווים כיום אלא כרבע מכלל תושבי העיר. זה שלושה חודשים, שכל הארגונים היוונים וכן השלטונות העירוניים של מאקידוניה ותראקיה דורשים בתקיפות להפעיל באיזורים אלה את החוק לחובת המנוחה ביום ראשון; כל העובדות הנ״ל מחייבות את ביצוע החוק הן בשלוניקי והן ביתר ערי מאקידוניה ותראקיה.

לזה יש להוסיף את הנימוקים בעלי המשמעות הבינלאומית שגם הם מחייבים את הפעלתו של החוק; בהתאם להחלטות כנס העבודה השלישי שנערך בג׳נבה — והפכו לחוק מס׳ 2990 — התחייבה יוון להפעיל את חוק מנוחת יום ראשון, החל מ־1 בינואר 1925, בכל התעשיות שלה, עבור כל המעמדות, בלי הבדל דת או לאום״.

החוק המוצע עמד בסתירה גמורה לחוק הבסיסי של יום מנוחה רשמי בשבוע (חוק 180 שאושר בפארלאמנט היווני במרץ 1914), לפיו, בערים המאוכלסות ע״י ״בני דתות אחרות״, יקויים על פי צו, יום אחר מאשר יום ראשון, כיום מנוחה לבני אותה דת. ולא רק זאת, הצעת החוק החדשה עמדה בניגוד גמור לחוק המיוחד מס׳ 2466 שהופיע בעיתון הרשמי מס׳ 173 מ־2 באוגוסט 1920 (פרק 10 סעיף 26), ובניגוד לצו המלכותי, שהופיע בגליון 135 של העיתון הרשמי מ־28 ביוני 1923 שאישר ״כי יום המנוחה השבועי ליהודי שלוניקי הוא השבת״.

תגובות נזעמות

עם הגשת הצעת החוק לאישור הפארלאמנט נוכחו כל היהודים כולם — אף אלה שהשלו את עצמם או הושלו ע״י כל מיני נציגים רשמיים — כי מנוי וגמור עם הממשלה לחוקק חוק אנטישמי זה, בלי להתחשב במחאות הקהילה ובהתנגדות דעת הקהל העולמית היהודית והכללית.

כאשר הגיעה הידיעה על כך לשלוניקי זימן ועד הקהילה ישיבת חירום של מועצתה (האסיפה הכללית). להלן השתלשלות העניינים כפי שתוארה ע״י העתונאי א.מ. [7] בעיתון ״לה וולונטה״, עשר שנים אח״כ, ב־18 במרס 1934, וב־21 באפריל 1934.

״דעת הקהל היהודית שזה עתה נרגעה (אחרי הגזירה האנטישמית של כינון קוריית בחירות נפרדת ליהודים), נסערה שוב כאשר הגיעו הידיעות על הגשת הצעת חוק מנוחת יום א׳ לפארלאמנט... תחת לחץ דעת הקהל נאלץ ועד הקהילה המתון לנקוט מיד בעמדה אמיצה, וזימן את האסיפה הכללית ל־6 ביולי. היתה זו ישיבה קודרת ורצינית ללא תקדים... המנהיגים נשאו נאומים קצרים אך מלאי רטט ומחאה.

׳יציאה או מאבק?׳ העמיד רקנטי [8] את השאלה. מאבק! ענתה מועצת הקהילה. כך לפחות היה נראה מההחלטה דלהלן שנתקבלה והוברקה עוד באותו ערב לממשלה:

האסיפה הכללית של מועצת הקהילה היהודית, אשר התכנסה בתיאום עם מועצת הרבנות, לישיבה יוצאת מן הכלל ביום ראשון 6 לח״ז, שמעה בצער רב, כי — למרות הפניות התכופות והנשנות של מועצת הקהילה היהודית אל הממשלה המרכזית — הביאה זו בפני האסיפה הלאומית הצעת חוק העומדת להפעיל את חוק מנוחת יום ראשון על היהודים. פעולה זו מבטלת את החוק הקיים על הכרת הקהילה היהודית וזכותם של היהודים לשבות ביום השבת במקום יום ראשון.

אנו מצהירים בזה, שבמידה והצעת חוק זו תאושר על ידי האסיפה הלאומית, היא תהווה פגיעה אנושה בדת היהודית ובחופש המצפון, שעד כה כובדו בקפדנות על ידי כל הממשלות שהיו בשלטון, מאז שחרור שלוניקי.

צו תורתנו לשבות ביום השבת, הוא אחד הצווים היסודיים של הדת היהודית; צו זה כובד ונשמר במשך התקופות האפילות והטראגיות ביותר של תולדותינו והוא מהווה את אחד היסודות והסודות של קיומנו כעם עד היום הזה.

הפעלת חוק זה יפגע בצורה קשה באינטרסים החמריים והרוחניים של האוכלוסיה היהודית המונה כ־80,000 נפש, אשר פעלה תמיד, בנאמנות ללא סייג, למען קידומה ושגשוגה של עיר זו ושל המדינה כולה.

מועצת הקהילה מחליטה:

למחות בצורה הנמרצת ביותר נגד הפגיעה בזכויות המקודשות ביותר של הציבור היהודי בעירנו.

להכריז על הדת היהודית כי היא נמצאת במצב של רדיפה.

לסגור את כל בתי הכנסת לאות מחאה [9], ולהפגין בתוקף ומתוך צער וכאב עמוק על הפגיעה בקידמה ובחופש המצפון שהוכרז ע״י כל האומות התרבותיות וכן על ידי חבר הלאומים.

להביא את החלטותינו אלה לידיעת הממשלה המרכזית, הפארלאמנט והמושל הכללי״.

כן הוציאה הקהילה כרוז, שנשלח לכל העיתונות היהודית בעולם, ובו נאמר בין היתר כי ״הקהילה מוחה בצורה הנמרצת ביותר נגד... הפרה כה גלויה של חופש המצפון... היא מצטערת על שיוון... במחי עט אחד מוחקת את כל החקיקה הליבראלית שלה, שהיתה לכבוד המדינה... היא רואה בחוק זה צעד עקיף להיפטר מהאלמנט היהודי של שלוניקי החי כאן מאז דורות קדומים...״

״בו בזמן — ממשיך העיתונאי א.מ. — פרסמו כל הארגונים היהודיים בלי יוצא

מן הכלל, החלטות מחאה תקיפות ונמרצות... אפילו ארגון תלמידי בתי הספר של האליאנס לשעבר, המתונים תמיד כל כך, הצטרפו אף הם למחאות״.

ואכן גל של מחאות הוברק לכל עבר:

ב־9 ביולי 1924 פרסם ״החוג הציוני החדש״ מחאה שנשלחה למושל הצבאי, למושל הכללי, לראש הממשלה ולמיניסטרים לכלכלה לאומית, החוץ, המשפטים והפנים, ללשכת עורכי הדין ולעיתונות. באותו יום פורסמו גילויי דעת ונשלחו מחאות לעיריה ולממשלה ע״י לשכת בני ברית, אגודת תלמידי אליאנס לשעבר, ״תיאודור הרצל״ (שפנתה גם לליגה לזכויות האדם באתונה), ״אגודת צעירים עברים״, ״בני ישראל״, ״חוג האינטימים והמועדון החדש״, הסתדרות ״המזרחי״, ״מאקס נורדאו״, ״לבנון״, ״שיבת ציון״.

החלטות האינטרקלוב היהודי, נשלחו: לראש הממשלה, ליו״ר הפארלאמנט, שר הכלכלה הלאומית, שר המלחמה, שר הפנים ושר החוץ. הפידיראציה של הקורפורציות היהודית אף היא שלחה את החלטותיה לקהילה ומברק לפארלאמנט ולראש הממשלה.

באותו זמן נפגשה משלחת של רבנים עם המושל הכללי, ואלאלאס, והביאה לפניו את מחאות הציבור היהודי ובקשתו לעשות לביטול הצעת החוק.

ליאון גאטיניו, נשיא הקהילה, נסע לאתונה לדבר עם אישי השלטון, אך חזר בידים ריקות. ב־9 ביולי 1924 נסעה משלחת בראשות נשיא הכבוד של הקהילה וכן נציגות של האינטרקלוב (ארגון כללי של ועדי כל האגודות היהודיות) אף היא לאתונה, ונפגשה שם עם אישי השלטון לבקשם להימנע מצעד חמור זה כלפי האוכלוסיה היהודית. אולם ראש הממשלה פאפאנאסטאסיאו, אף כי היה בעיצומו של משבר ממשלתי, לחץ נמרצות, ומנגנון הפארלאמנט עזר על ידו, והוא הצליח להעביר את שלוש הקריאות הנחוצות של הצעת החוק, בתוך צרור חוקים אחרים, שעליהם הצביעו הצירים בסיטונות. החוק נתקבל, ממש ערב נפילת הקבינט שלו, בהתנגדות איש אחד בלבד — צדיק יחיד בסדום — הציר רודופולוס [10].

״פרו־ישראל״ מכריז מלחמה

נמשיך כאן בתיאורו של העיתונאי א.מ. על מה שקרה בקרב הקהילה אחרי שנפל הפור:

״אפילוג זה, שהביא לידי יאוש מוחלט חוגים יהודים מסויימים, חיזק לעומת זה את ההתנגדות של האחרים. הציונים [הכלליים], אנשי ה׳מזרחי׳ ו׳העממיים׳, החליטו להמשיך במאבק. הפועל והמפעיל של מאבק זה היה ללא ספק א׳ רקנטי, שעמדתו האמיצה עד כדי העזה ושלא מצאה חן בעיני כמה מגבירי הקהילה, גרמה לקריאות התפעלות אמיתית הן מפי יהודים גאים והן מפי מספר נוצרים.

רקנטי היה הראשון שהטיל לאוויר העולם את הסיסמא ׳מאבק או יציאה׳. היתה זו כותרת למאמר שהופיע ב׳פרו־ישראל׳ [11], שצוטט ע״י כל העיתונות האתונאית, שהגיבה עליו במתינות בלתי צפויה. כאשר נתקבל החוק, היתה הרגשה כללית של ייאוש. ׳פרו־ישראל׳ הגיב נגדו במאמר סנסאציוני נוסף: ׳אומץ־לב׳! ׳נמשיך במאבקנו הקדוש׳!, ובכותרת משנה — ההצעה הנועזת: ׳חבר הלאומים — הצלתנו העליונה׳!. המאמר עצמו, שכינה את ראש הממשלה פאפאנאסטאסיאו בשם ׳דימוקראט מזוייף׳, הסתיים כלהלן: ׳כיוון שממשלתנו נשארה חרשת למחאותינו והחליטה לרדוף אותנו מבחינה דתית, בהכריחה אותנו לחלל את קדושת השבת, נהיה נאלצים להגיש עצומותינו לסמכות יותר עליונה... חבר הלאומים. בוועידת השלום נקבע עיקרון חדש בחוק הבינלאומי: כל מיעוט לאומי, שזכויותיו מופרות ע״י הממשלות של המדינות בהן הוא גר, יכול לדרוש תיקון וצדק, מהבורר העליון הזה הקרוי חבר הלאומים׳...

׳פרו־ישראל׳ היה מופיע ביום שישי בבוקר, אבל כבר היה מופץ, בחוג מצומצם, מיום חמישי בערב. כך הגיע תוכנו לידיעת כמה מראשי הקהילה לפני הופעתו הרש־מית... בקראם את המאמר, חשבו הנכבדים כי הנה הגיע קיצם. בדחיפות שלחו לרקנטי משלחת, שבה השתתפו בין היתר אשר מלאך ומנטש בן־סאנג׳י.

— מאמר זה אסור לו שיפורסם, אמרו לעורך ׳פרו־ישראל׳, הוא יכול לגרום לאסון גדול ליהדות, יאשימו אותנו שאנו רוצים להשמיץ את יוון בארצות חוץ.

— אשמת שווא, השיב רקנטי בטון יבש, חותך. לא את יוון, אלא את ממשלת

Série 5ème Année No. 56 Vendredi 9 Tamouz 5684—11 Juillet 1924 Prix Dr. 1

למען ישראל

PRO-ISRAEL

REVUE SIONISTE

Rédaction et Administration
50, Rue Venizelos 50
SALONIQUE

HEURES TRAGIQUES

EXODE OU LUTTE ?

La communauté juive de Salonique - une des métropoles les plus florissantes du judaïsme mondial - qui n'a jamais connu les affres de la persécution sous aucun des gouvernements ou régimes qui se sont succédé en notre ville depuis qu'elle s'est constitué comme telle, depuis plus de quatre cents ans, voit, avec terreur, luire l'aurore d'une ère pleine de vicissitudes pour elle, avec le dépôt sur les bureaux de la Chambre du projet de loi sur le repos dominical obligatoire.

Tout notre organisme perçut une commotion sans pareille à l'annonce de la sinistre nouvelle. Une clameur formidable de douleur, d'angoisse suprême, un tollé de protestations fulminantes, sortis de 80.000 poitrines juives, blessées à mort, déchira les airs: on tente de frapper notre judaïsme dans ses œuvre vives.

Le gouvernement de Mr Papanastassiou, obéissant, à ce qu'il semble, à des sentiments de vengeance politique, d'une part, tenant à s'assurer, de l'autre, les votes d'une certaine catégorie de députés à la Chambre, ne recule pas devant le crime le plus abominable qu'une démocratie avancée puisse commettre : le crime de lèse-conscience.

Il fait flèche de tout bois. Tous les arguments lui sont bons pour imposer cette mesure oppressive, digne des temps inquisitoriaux. " Les Israélites de Salonique, constituaient une majorité avant l'arrivée des réfugiés " dit le Ministre de l'Economie Nationale dans son exposé de motifs. " C'est pourquoi ils se reposaient le samedi. Maintenant qu'ils constituent une minorité, ils doivent chômer le dimanche. " Mais, pourquoi Monsieur le ministre du premier gouvernement républicain grec s'est il arrêté en si beau chemin ? Pénétrez, Monsieur le Ministre, plus avant dans les arcanes de l'Histoire universelle et juive et vous saurez que, sous Isabelle et Ferdinand le Catholique en Espagne et sous les princes autocrates dans d'autres pays d'Europe, les Juifs, sous peine de mort, étaient obligés d'abjurer leur religion et d'embrasser le foi dominante, précisément parce qu'ils étaient en petit nombre et faibles tandis que les chrétiens formaient l'immense majorité et se conduisaient en maîtres absolus envers eux.

Est-ce sur celle des potentats du Moyen Age, ces prototypes de l'obscurantisme le plus ignoble, que nos dirigeants actuels veulent modeler leur conduite ?

Au nom de quel principe voulez-vous, Mrs. les Ministres nous forcer, nous, juifs, à nous reposer le dimanche, jour de repos chrétien, si ce n'est au nom de l'intolérance et de l'oppression, méthodes indignes de tout gouvernement vraiment libéral ?

Et du moment que, somme toute, vous déniez à notre minorité le droit d'exercer librement notre culte et de rester fidèles à nos traditions en observant le repos sabbatique, pourquoi la Grèce élève-t-elle des protestations véhémentes, faisant appel au monde civilisé toutes les fois que la minorité grecque est opprimée en Turquie, Bulgarie et Serbie ? Et si, par hasard, les minorités grecques à Alexandrie, à Marseille, ou à New-York venait à être l'objet de persécutions religieuses de la part des Etat respectif vous vous seriez vous-même [illegible], M. le Ministre l'argument [illegible] contre nous pour vous taire ou l'accepteriez vous comme justifié s'il était invoqué contre les Grecs? La réponse n'est guère douteuse. Cela devrait vous induire à réfléchir sur le caractère inique odieux de la mesure à décréter et faire retirer, sans plus le projet de loi incriminé.

Mr le Ministre Douzinas trouve de plus, des raisons internationales pour mettre en vigueur chez nous le repos dominical dans les termes de

LE REPOS DOMINICAL OBLIGATOIRE

L'âme collective juive, ulcérée, exhale sa douleur en une clameur formidable

Protestations enflammées, dignes et courageuses de tous les corps organisés juifs

Le Conseil Rabbinique et l'Assemblée Communale proclament la religion juive en état de persécution

Toutes les synagogues ferment

[illegible]

RÉSOLUTION ADOPTÉE DANS LA SÉANCE DU 5 JUILLET 1924 DE L'ASSEMBLÉE COMMUNALE ISRAÉLITE

L'Assemblée Générale de la communauté israélite, réunie en séance extraordinaire, ce dimanche 6 courant, d'accord avec le conseil rabbinique, apprend avec la plus profonde douleur, qu'en dépit des démarches pressantes et réitérées du conseil communal israélite faites auprès du gouvernement central ce dernier a déposé a l'Assemblée nationale un projet de loi instituant le repos dominical obligatoire pour les Juifs, violant ainsi la loi déjà existante sur la reconnaissance de la communauté et sur le droit pour les israélites de se reposer le samedi au lieu de dimanche.

Considérant que ce projet de loi, si jamais il est voté par l'Assemblée nationale, constituerait un coup mortel porté à la religion juive et à la liberté de conscience, qui furent toujours respectées scrupuleusemet par tous les gouvernement qui se sont succédés au pouvoir depuis la libération de Salonique,

Considérant que la loi sur le repos de samedi est une des prescriptions fondamentales de la religion juive, qu'elle fut toujours respectée et observée à travers les périodes les plus tragiques de l'histoire du peuple d'Israel, qu'elle fut la base principale de la conservation du peuple juif.

Considérant que l'adoption d'une pareille loi porterait une grave atteinte aux intérêts matériels et moraux d'une population de 80,000 âmes qui a toujours travaillé, en toute loyauté, au progrès et à la prospérité de cette ville et du pays;

Décide;

de protester de la façon la plus énergique contre cette atteinte aux droits les plus sacrés de la population juive de notre ville,

de proclamer la religion juive en état de persécution,

de fermer toute les synagogues en de protestation et de manifester notre plus profonde douleur contre la violation du progr[illegible] et de la liberté de conscienc[illegible] que tous les peuples civilis[illegible] et la Société des Nations [illegible] reconnu.

de porter cette résolution [illegible] la connaissance du Gouvernement central, du Parlement [illegible] du Gouverneur Général.

[illegible]

Les membres du [illegible] Club Sioniste, représentant [illegible] grande partie du corps [illegible] et du monde intellectuel juif [illegible] Salonique, réuni aujourd'hui [illegible]di, 5 Juillet, dans leur local, [illegible] assemblée générale extraordinaire pour délibérer sur le repos dominical obligatoire à la suite du projet de loi déposé à l'assemblée nationale à ce sujet.

Douloureusement émus par le peu de considération que le gouvernement est en train d'accorder aux sentiments les plus profonds de la population juive,

protestent de toutes les forces de leur âme contre cette tentative inqualifiable de violer la liberté de conscience d'un élément de 80,000 âmes qui depuis des siècles est établi à Salonique dont il a été le principal artisan de la prospérité et où il a pu jusqu'à présent conserver sans entraves ses traditions religieuses et nationales.

Expriment leur profonde amertume de voir le premier gouvernement républicain, qui devait être le gardien des libertés des citoyens sans différence, se laisser entrainer à proposer contre une population entière une mesure [illegible] incontestable antilibérale,.

העתון "פרו־ישראל" מודיע על המחאות הנסערות של כל הציבור היהודי נגד השבתון הכפוי של יום ראשון.

פאפאנאסטאסיאו אנו מזמינים לדין בפני חבר הלאומים... המאמר יופיע כי הוא מביע את דעתי. אני מצטער באמת שאין זו דעתם של נציגי הקהילה הרשמיים.

ואכן המאמר הופיע..."

העיתונות היוונית שהביאה את מחאות המוסדות והאגודות היהודים פתחה מיד באיומים גסים. "ז'ורנאל דאתין", כתב: "עמדתם של ידידינו היהודים משלוניקי הולכת ונעשית מפתיעה... זה באמת מוזר שאנשים הגיוניים יכתבו: 'עמנו, שנפשו קשורה למסורתנו הדתית, אינו יכול לעמוד מנגד כאשר נעשה ניסיון נורא לחסל את קיומו הדתי והלאומי. תגובתנו תהיה חריפה מאד ותופגן הן בצורה של מאבק להגנת זכויותינו עד ההצלחה, או בצורה של הגירה לעבר ארצות יותר מקבלות אורחים!' — דברים אלה לא נכתבו — אומר העיתון היווני — ע"י איזה עיתון שמי מחתרתי, היוצא לאור תחת משטר צאריסטי נורא, דברים אלה נכתבו ע"י 'פרו־ישראל' משלוניקי. אנו חושבים שהיהודים מגזימים... החוק בכלל אינו נוגע ליהודים, הוא נוגע לנוצרים. יכול להיות שליהודים תהיינה בסך הכל קצת פחות הכנסות" [12]...

העיתון "אתנוס" כתב: "קיבלנו מארגונים יהודים שונים משלוניקי מברק מחאה בקשר למנוחת יום א'... התנהגות זו של היהודים שאיננו יודעים איך לכנותה, מעמידה בניסיון קשה את הסובלנות של דעת הקהל היוונית, כיוון שהיהודים נוקטים עמדה עויינת למדינה שהם אזרחיה... היהודים עלו על דרך מסוכנת היכולה להביא לתוצאות רעות..."

והיו אלה תגובות תרבותיות לעומת השנאה והאנטישמיות שהובעו בעיתונים יוונים בשלוניקי עצמה.

איומי היוונים המושמעים חדשים לבקרים הן בעיתונות והן על ידי אגודות חברתיות ואיגודים כלכליים — בעיקר בשלוניקי — התחילו לערער את עמדות החזית היהודית האחידה, והמתונים, אנשי ה"אליאנס", הגבירים וכו', ביקשו להיסוג, להסתייג מהמאבק החריף, ודרשו למתן את התגובות והתביעות.

אולם "פרו־ישראל", בעזרת הסתדרות "המזרחי" — למרות איומי היוונים, ופחדם וחששותיהם של מתוני הקהילה כולל אנשי הפידיראציה הציונית — ממשיך לנהל מערכה נמרצת במלוא התקיפות; העיתון פונה אף ליוונים, שחלק מהם — אם כי קטן וחסר השפעה — מסתייג מעמדת הממשלה, ובשם הליבראליזם הוא קורא להם לתמוך בעמדה היהודית כדי ל"הציל את יוון העומדת על עברי פי תהום". מצד שני ממליץ העיתון ליהודים להסיק מסקנות ולחשוב על הגירה ממדינה זו "שאינה רוצה בנו", ומדרבן לעליה לארץ. "האם אפשר להמשיך לחיות ביוון?" הוא שואל בכותרת שמנה.

עם נפילת ממשלת פאפאנאסטאסיאו, והקמת ממשלה חדשה בראשות סופוליס, מתעוררות תקוות — קלושות — שאולי יוכנס שינוי כלשהו לטובה בחוק.

עם התכנס הפארלאמנט, שוב נשלחת ע"י האינטרקלוב פניה נרגשת לשינוי החוק, שבה נאמר בין היתר:

"לאסיפה הלאומית, אתונה

אזרחים יוונים אף אנחנו, החיים בארץ זו, שהיתה מהזמנים הקדומים ביותר, ערש החירות והשוויון בזכויות הפוליטיות, אנו פונים תוך אמון מלא לאסיפה הלאומית באחת הדרישות הצודקות ביותר שלנו: פרשת המנוחה הכפויה ביום הראשון.

החופש המוחלט שאנו נהנים ממנו ביוון, שעליו אנו מביעים הכרתנו המלאה, מצטמצם במידה גדולה מאד עקב חקיקת חוק הכופה עלינו את מנוחת יום הראשון... כאשר היהודים... נמצאים בפני הברירה הטראגית: הקרבת מסורתם הדתית או חוסר אפשרות לעבוד מספיק כדי להתפרנס. בהימצאינו לפני הברירה הקשה הזאת, חזקה תקוותנו כי האסיפה הלאומית תחלץ אותנו בהביאה תיקון לחוק מנוחת יום ראשון, לפיו יוכלו היהודים היוונים, שירצו בכך, לנוח בשבת".

ועם כינון הממשלה החדשה נשלח מכתב בקשה מחודש לראש הממשלה, לשר החוץ ושר הכלכלה הלאומית בשם כל הארגונים היהודים בשלוניקי, בו הם מתבקשים לבטל כליל את החוק האנטי יהודי והאנטי דימוקראטי.

אולם התוצאות החיוביות לא נראו באופק.

באותו זמן שלח האינטרקלוב היהודי את המברק הבא לרבנים הראשיים בעולם: לד"ר ישראל לוי, הרב הראשי של צרפת; לד"ר הרץ, הרב הראשי של אנגליה; לרב יעקב מאיר ולרב

יצחק הכהן קוק, הרבנים הראשיים לארץ ישראל:

"על אף המחאות התקיפות של יהודי יוון, הממשלה היוונית... חקקה חוק הכופה מנוחת יום הראשון על מאה וחמישים אלף יהודים משלוניקי, מאקידוניה ותראקיה... נוכח המצוקה הנוראה הזאת הכריזה יהדות יוון כי הדת [היהודית] נמצאת במצב של רדיפה ובתור מחאה סגרה את בתי הכנסת... אנו מבקשים לשלוח מחאה נמרצת נגד הפעולה האנטישמית הזאת... לממשלה היוונית, לבית הנבחרים באתונה ולעיתונות היוונית והעולמית[13]. הקשר איתנו באמצעות אברהם עזרתי, אוסקוב, סרביה"[14].

כתוצאה מהפניה הזאת נערכו בארץ ישראל ובמקומות אחרים בעולם היהודי אסיפות מחאה; הופנו מחאות לשגרירים היוונים (באיטליה, למשל); הרב הראשי של אמסטרדאם, הרב א' ס' אונרווייזר, שלח ב־28 באוגוסט 1924 מברק מחאה לממשלת יוון; לשכת "בני ברית" באר"י הגישה מחאה לקונסול היווני בירושלים; ובתשעה באב תרפ"ד (1924) נערכו אסיפות מחאה בבתי הכנסת בכל ערי אר"י: בירושלים, למשל, התאספו בני העיר בבית הכנסת ר' יוחנן בן זכאי בעיר העתיקה, נאמו ר' חנניה גבריאל, שלמה מזרחי ואליהו מזרחי, ונשלחה משם מחאה לממשלת יוון. ועדי הקהילה בירושלים, חברון, חיפה ותל־אביב אף הם שלחו מברקי מחאה (על המחאה של קהילת ת"א חתמו סגן הנשיא סופרסקי והמזכיר י' הורוביץ).

תזכיר לחבר הלאומים

למרות התנגדות חלק מהמנהיגות היהודית בעיר, חזרו העיתון "פרו־ישראל" והסתדרות "המזרחי" ועמדו על דעתם כי יש צורך בפניה לחבר הלאומים. ואכן בהמרצתם ועל סמך החומר שסופק לו משלוניקי, הגיש לוסיין וולף, מזכיר ה"ג'ויינט פ'וריין קומיטי" של ה"אנגלו־ג'ואיש אסוסייישון", את התזכיר דלהלן למוסדות חבר הלאומים:

המיעוטים ביוון

מכתבים שנמסרו למזכיר הכללי של חבר הלאומים ולנציב העליון לענייני פליטים, בנוגע לערבויות לאמנת המיעוטים ביוון מה־10 באפריל 1920, הוגשו לחברי המועצה ב־29 באוגוסט 1924.

אל כב' סיר אריק דרומון, המזכיר הכללי של חבר הלאומים
מאת ה"ג'ויינט פ'וריין קומיטי"[15]

לונדון, 11 באוגוסט 1924.

אדוני,

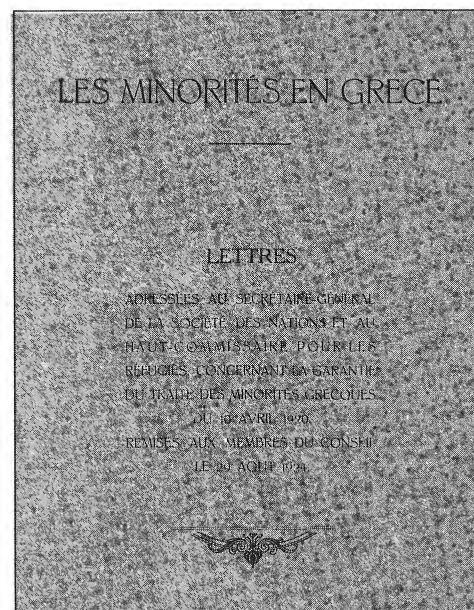
הוועד שלי ו"חברת כל ישראל חברים" נתבקשו להביא לידיעת חבר הלאומים את האסון החמור, לו צפויה הקהילה היהודית בשלוניקי, המונה 80,000 נפש, בשל ביצוע חוק הכופה מנוחת יום ראשון על יהודים, בניגוד למסורת הקדומה שלהם, תוך הפרת החוקים שהדריכום עד עכשיו, וההבטחות החגיגיות שניתנו על ידי הממשלה היוונית ובשמה. הוטל עלי איפוא למסור לכבודו את התזכיר המצוֹרף בזה שבו הוצגה הבעיה באספקטים השונים שלה.

הוועד שלי מקווה שתאופשר הגשת התזכיר הזה למועצת החבר ומרשה לעצמו להציע, כי בהעדר תנאים הולמים הוא יכול להיחשב בצדק, כמסמך המתייחס באופן ברור לעניין המעמיד תחת הערבות של חבר הלאומים את האמנה היוונית על המיעוטים מ־10 לאוגוסט 1920.

אין אנו טוענים כי המעשה הזה של הממשלה היוונית, שעליו מוגשת תלונה, מהווה, באיזו צורה שהיא, עבירה על האות הכתובה של האמנה של המיעוטים, אף על פי שהינו מנוגד בבירור לרוחו של המכשיר הדיפלומאטי הזה. לכן, אין אנו משתמשים בפרוצדורה של המועצה המסדירה סוג זה של עבירות. מכל מקום, התזכיר הזה מעלה מצב חמור מאוד של דיכוי המיעוטים ובהתאם להחלטה החגיגית של האסיפה השלישית המכריזה על "הזכות הבסיסית של המיעוטים להיות מוגנים ע"י החבר נגד כל דיכוי", משוכנע הוועד שלי כי מועצת חבר הלאומים תנצל ברצון את ההזדמנות לחפש תיקון למצב מכאיב זה.

(—) לוסיין וולף, מזכיר.

"המיעוטים ביוון", התזכיר שהוגש לחבר הלאומים.

LES MINORITÉS EN GRÈCE

LETTRES

ADRESSÉES AU SECRÉTAIRE GÉNÉRAL DE LA SOCIÉTÉ DES NATIONS ET AU HAUT-COMMISSAIRE POUR LES RÉFUGIÉS CONCERNANT LA GARANTIE DU TRAITÉ DES MINORITÉS GRECQUES DU 10 AVRIL 1920 REMISES AUX MEMBRES DU CONSEIL LE 29 AOÛT 1924

תזכיר

1. על יהודי שלוניקי, המהווים היום חלק מהמיעוט היהודי ביוון, מאיים אסון חמור עקב הפעלת החוק היווני של כפיית מנוחת יום ראשון. הצעד הזה מהווה לא רק מעשה של עוול ואי־סובלנות דתית, היות והוא פוגע בחלק הלא נוצרי של האוכלוסיה, אלא גם הפרת ההתחייבויות החגיגיות של הממשלה היוונית בזמן סיפוח שלוניקי, שחודשו פעמים רבות מאז ע״י אנשי המדינה היוונים. יתר־על־כן, הוא פוגע ברוח האמנה על המיעוטים, שנחתם ע״י יוון ב־10 באוגוסט 1920, והעומד להיות נערב ע״י חבר הלאומים.

2. להלן הרצאה קצרה של העובדות: מאז בערך ארבע מאות שנה, מהווים יהודי שלוניקי את רוב האוכלוסיה המקומית, והודות לחריצותם וכושר יזמתם, הפכה העיר לאחד המרכזים המסחריים, המתקדמים והמשגשגים ביותר בדרום־מזרח אירופה. במשך כל התקופה הזאת, לא הועלתה אף פעם שאלת מנוחת השבת, כי נאמני כל הדתות שמרו על יום המנוחה שלהם באופן חופשי ועבדו בששת הימים הנותרים של השבוע.

מצב דברים זה פעל בהרגשה של צדק כל כך מושלמת שהנוצרים, ובמיוחד, היוונים — העובדה נקבעה באופן היסטורי — יכלו, הודות לשבת היהודית, למנוע מהיהודים לקחת בידיהם את המונופול של עבודות הנמל. (ראה ביראר: מאקידוניה, עמ׳ 190—191).

ההגמוניה של היהודים [בעיר] עוררה קנאה בין היוונים וכאשר ב־1913 עברה העיר לשלטון הממלכה היוונית, חרדה האוכלוסיה היהודית לעתידה. הממשלה היוונית השתדלה, בתבונה גדולה, לפזר את החששות. היא לא הסתפקה במינוי פקידים שרכשו במהרה את אמונתה של הקהילה היהודית, היא אף עמדה על כך שתינתן ל״חברת כל ישראל חברים״ הבטחה רשמית כי כל זכויות היהודים יישמרו וכי הממשלה תתאמץ במיוחד ״לתמוך במפעלים המסחריים של האזרחים החדשים שלה שבהם היא רואה גורמים חשובים להרווחה הצבורית״.

ביולי 1913 נתן מר גנדיוס, ציר יוון בלונדון, את אותן ההבטחות לוועדנו, ובחוזה השלום עם טורקיה ב־1913 (סעיף 11) התחייבה יוון לכבד בקפדנות לא רק את ״החיים, הכבוד והדת״ של תושבי חבלי הארץ המשוחררים אלא גם את ״מנהגיהם״.

3. המדיניות הנבונה הזאת, הניבה בלי איחור, תוצאות משמחות. היהודים חשבו בראשונה לדרוש הכרה־קבועה־בחוזה של זכויותיהם, בגלל החשיבות הרבה שייחסו להמשך השמירה החופשית של השבת. הם עיבדו אפילו הצעות מפורשות על הבעיה הזאת. בספטמבר 1913, הוגשו הצעות אלה לממשלה היוונית באמצעות ה״ג׳ויינט פ׳וריין קומיטי״ מלונדון. אולם, מאוחר יותר, הם חשבו כי בגלל העמדה הקורקטית והסימפאטית של הרשויות הציבוריות, לא יהיה נאה מצידם ללחוץ על מנת לקבל הבטחות מחייבות; הם הודיעו, על כן, למר ויניזלוס, שהיה באותו זמן ראש הממשלה ביוון, שהם מניחים, באמון מלא, את גורלם בידיו.

4. הבעיה התעוררה שוב ב־1919, במשך הדיון על חוזי המיעוטים לפני ועידת השלום בפאריז, והביאה לחליפת מכתבים אופיינית בין מר ויניזלוס וה״ג׳ויינט פ׳וריין קומיטי״ מלונדון. בהזדמנות זו, התחייב מיופה־הכוח היווני בצורה המפורשת והקאטגורית ביותר: היהודים יכולים להיות בטוחים שלא רק ימשיכו ליהנות משוויון זכויות אלא ייהנו מזכויות שוות ערך לאלו של בני ארצם הנוצרים בנוגע לשמירת השבת והעבודה בימים האחרים (ראה נספח 1). יותר מאוחר קיבלו ההבטחות האלו אישור חוקי. באוגוסט 1920, הוחק חוק על ארגון הקהילות היהודיות המכיל את התקנות הבאות:

> ליהודים הזכות להימנע מכל עבודה בשבת של כל שבוע במקום יום הראשון.
> השמירה של השבת מצד היהודים כפופה לאותם הסידורים החוקיים המתייחסים למנוחת יום ראשון עבור הנוצרים. אולם ליהודים הרוצים להימנע מלעבוד ביום ראשון במקום שבת, תהיה הזכות לעשות זאת, בתנאי שיודיעו על הדבר קודם לכן למשטרה.

חשיבות הסידורים האלה ברורה. מטרתם היתה, בלי כל ספק, להבטיח ליהודים

זכות עבודה ביום ראשון אם נמנעו מכל עבודה בשבת. ב־1923, סודר העניין, פעם נוספת, על ידי צו מלכותי הנוגע לקהילה היהודית בשלוניקי. המסמך הזה קובע (בסעיף 135) כי "יום המנוחה השבועי עבור יהודי שלוניקי הוא השבת".

5. המדיניות הזאת נשארה שרירה וקיימת עד ראשית השנה הזאת. התמורה שנתהוותה נגרמה עקב זרימת הפליטים מאסיה הקטנה אשר לפחות 100,000 מהם השתקעו בשלו־ניקי וסביבתה. למרות שהיו זרים לעיר ולא רגילים ביותר למסורות והמנהגים שלה, הם־קיבלו זכויות עירוניות בבת אחת, דבר ששם קץ לעליונות המספרית שהיהודים נהנו ממנה מזה זמן רב. ועדיין היתה זו המכשלה הקטנה ביותר. האלמנטים המרושעים של האוכלוסיה היוונית, שראו תמיד באיבה את ההישגים של היהודים, אך לא יכלו לעורר מהומות, ניצלו את ההזדמנות לעשות תעמולה אנטישמית שיטתית, לפי הנוסח הגרמני, במטרה להביא לבסוף הרס על היהודים. התנועה הזאת נעשתה כל כך אלימה ומאיימת עד שהממשלה היתה מוכרחה, בינואר שעבר, לאסור הפצת כתבי פלסתר מסויימים, ואפילו לעצור את יושב־הראש של ליגה אנטישמית אחת, שנוסדה על ידי כומר, שהעבירו אותו מכהונתו. אבל לזרע הרע שנזרע לא היה כבר תקנה. הפליטים התמימים שזכרו עדיין את הסבל שסבלו מידי הטורקים, סיגלו לעצמם את התיזה המציגה את היהודים כנוכרים אוהבי טורקים, כופרים, נטע זר בקרקע של יוון, שקיומם הוא לרעת הגולים היוונים החוזרים למולדתם.

כאשר לבשה התסיסה הזאת צורה של דרישה לחייב את החנויות היהודיות לסגור ביום ראשון, תמכו בה הפליטים בלהט, ורק תחת לחצם — ולא עקב בחינה יסודית לגופו של עניין — החליטו, המועצה העירונית תחילה, והממשלה אחר כך, לקבל את החוק הנדון. ההסבר הזה על המקור האמיתי של החוק אינו ניתן להפרכה.

יתר־על־כן, ראש השרים היווני הודה בכך בהצהרה הרשמית שנתן ב־30 ביוני 1924 ל"ג'ויינט פ'ורין קומיטי" באמצעות מר קאקלאמאנוס, שגריר יוון בלונדון (**נספח 2**).

6. האנטישמים השלוניקאים צדקו מאד בחשבם שהתוצאה הישירה של החוק החדש יהיה חורבן הקהילה היהודית. קהילה זו, הקשורה עמוקות, עד היום הזה, לעקרונות והמצוות של היהדות המסורתית — הוכיחה, באופן ברור, דביקות במסורת יהודית, פורחת ומתפתחת; ובו בזמן, תחת משטר של סובלנות וחופש דתי — תרבות מודרנית וגבוהה, בהעניקה שירותים מצויינים. החוק של מנוחת יום ראשון מעמיד את היהודים המאמינים בפני הברירה האכזרית לנטוש את מילוי חובות דתם או להחליש את פעילותם הכלכלית עד כדי הפסד מחייתם. הם נאלצים עתה למעשה לבחור בין חורבנם הגשמי או חורבנם הרוחני; ובשני המקרים, היעלמותם כקהילה יהודית למופת נראית כבלתי נמנעת. הדבר ודאי, למשל, שכתוצאה מיידית של תחולת החוק תתרחש תנועה גדולה של הגירה. והבעיה איננה אך ורק יהודית; היציאה של האוכלוסיה הזאת תחמיר, בלי ספק, במידה רבה את הצרה המשוועת של אוכלוסיות העקורים והנוודים שממנה סובל כבר המערב, והמהווה את אחת הבעיות הקשות ביותר שבהן מטפל חבר הלאומים. אכן, אם החוק היה צודק, התלונות שהוא מעורר, לא היו יכולות להיות להן שום תוקף תיאורטי. היוונים מצהירים שהוא צודק מכיוון שהוא יוצר שוויון זכויות בגזרו יום מנוחה לכל האוכלוסיה בלי הבדל של גזע או דת. אי הנכונות של הקביעה הזאת נובעת מהעובדה הפשוטה שהחוק מחייב את היהודים שומרי המסורת, והמוסלמים, לשבות יומיים בשבוע, בעוד שמתחריהם הנוצרים אינם מוכרחים לשבות אלא יום אחד. כדאי לציין, לבסוף, צד אחר, לא פחות חמור של החוק ההרסני הזה. באיזור הנסער כבר באופן רציני על ידי מלחמות בין דתות ולאומים מתחרים, הוא נותן דוגמא של רדיפה דתית עקיפה שתעודד בוודאי מחקים. האסיפה הלאומית הטורקית באנקארה כבר פירסמה חוק דומה, בהבדל יחיד, שהוא מתייחס באופן נוקשה יותר כלפי המיעוטים הדתיים, הנוצרים והיהודים במיוחד. חוק זה מכריז כי יום שישי, יום המנוחה המוסלמי, הוא יום מנוחת חובה לכל תושבי האימפריה העותומאנית; אפילו בתי הספר והכיתות

הדתיות, חייבים להיות סגורים במשך 24 השעות של יום זה. ברור שצעד כזה המצטרף להסדר דומה הננקט על ידי היוונים, אינו יכול אלא להרעיל את המאבקים הלאומיים והדתיים בדרום אירופה ומערב אסיה, וע״י כך להשהות את השכנת השלום החברתי והפוליטי, שלו זקוקים באופן כל כך דחוף האוכלוסיות המעורבות בחבל ארץ גועש זה.

נספח 1

מאת מר לוסיין וולף
אל מר ויניזלוס

פאריז, 23 באוגוסט 1919.

הוד מעלתך,

לא ייראה מיותר להוד מעלתך כי בהתייחס לשיחתנו מהבוקר, אני מרשה לעצמי לרשום בזה את הדעה שהבעתי ביחס לסעיף 11 של הצעת החוזה.

אינני מייחס חשיבות עיקרית לסעיף זה, בגלל מסורות הסובלנות של יוון, תוכן הסעיפים 2 ו־7, והערבויות הכלליות של החוזה. אולם, נראה לי שבאיזורים שבהם חיים היהודים בריכוזים גדולים, ובייחוד במקומות בהם הם מהווים את רוב האוכלוסיה, כמו בשלוניקי, נחוצות ערבויות נגד קביעת בחירות ביום השבת.

במקרים דומים, הייתי מאחל גם הסדר המרשה ליהודים השומרים את השבת לעבוד ולעסוק במסחר ביום הראשון.

אולי היה אפשרי לממשלתך לתת הבטחות בדבר הנקודות האלה בלי שיהיה צורך בתנאים מיוחדים מתאימים בחוזה.

בהביעי השקפות אלו לא ארצה שיווצר הרושם כאילו הן מחייבות את הציבור היהודי.

(—) לוסיין וולף.

מאת מר ויניזלוס, המשלחת היוונית בוועידת השלום
אל מר לוסיין וולף

פאריז, 27 באוגוסט 1919.

אדון יקר,

בתשובה למכתבך מ־23 באוגוסט אני מתכבד להודיעך כלהלן :

1. הבחירות ביוון מתקיימות תמיד ביום ראשון — קיים חוק הקובע אותו היום להפעלת הזכויות המקודשות של האזרח. למעשה, אם היית מבקש לשנותו לא הייתי יכול אפילו לבחון הצעה כזאת. אני שבע רצון איפוא שאנו מאוחדים בנקודה זו.

2. כאשר לפני שנתיים וחצי הורחבה חובת מנוחת יום ראשון לשלוניקי, היא לא נשמרה על ידי כל האוכלוסיה אלא ביום הראשון שלאחר ההכרזה עליה ; ביצוע החוק נמסר למשטרה. עקב מחאת הרב בשלוניקי ניתן מיד צו המרשה ליהודים השומרים את השבת לעבוד ולטפל בעסקיהם ביום ראשון. החוק על מנוחת יום ראשון לא הופעל איפוא כלפי היהודים אלא יום ראשון אחד בלבד, ומאז הם יכלו לנוח בשבת בלי שום הפרעה.

לסיכום, תרשה לי לציין כי ממשלה שהעניקה כל כך הרבה הוכחות לגישה של ליבראליות ושיוויון בשטח הפוליטי והדתי, אין צורך לבקשה לתת הבטחות חדשות בקשר לנקודות האלה, אבל אם אתה חושב שהדבר נחוץ תוכל להשתמש במכתב הזה למטרה הזאת.

(—) א׳ ק׳ ויניזלוס.

מאת משלחת ה״ג׳ויינט פ׳וריין קומיטי״
אל מר ויניזלוס

פאריז, 8 בספטמבר 1919.

הוד מעלתך,

בהתייחסי למכתב שהוד מעלתך הואיל לשלוח לי ב־27 באוגוסט, הורשיתי על ידי משלחתי להביע להוד מעלתך את תודותיה העמוקות עבור ההבטחות שניתנו במסמך זה.

משלחתי מפרשת את ההבטחות הללו שמשמעותן היא, כי לדעת הוד מעלתך הסידורים העכשוויים בנוגע לקביעת הבחירות ביום הראשון והפעלת חוק מנוחת יום ראשון בשלוניקי, יש להם ערך תמידי, וכי הוד מעלתך יתאמץ להשיג שכך יהיה. לכן, שמחה משלחתי להצטרף להבטחות שניתנו ע״י הוד מעלתך ; ובאשר לסעיף 11 מהחוזה, שעליו מדובר במכתבי מ־23 באוגוסט, אנו חושבים שקיומו איננו הכרחי.

(—) לוסיין וולף.

נספח 2

מאת מר קאקלאמאנוס, צירות יוון
אל ה״ג׳ויינט פ׳וריין קומיטי״

לונדון, 30 ביוני 1924.

אדונים נכבדים,

בהתייחסי לשיחה שהיתה ביני ובין האדונים הנריקס ואביגדור גולדשמיד מה״ג׳ויינט פ׳וריין קומיטי״ של ה״אנגלו־ג׳ואיש אסוסיישון״ בהקשר להפעלת חוק מנוחת יום הראשון ביוון, אני מתכבד להודיעך שנמצאת בידי התשובה שראש הממשלה השיב לדו״חות שלי; היא מכילה את ההצהרות הבאות:

הבעיה של מנוחת יום ראשון בשלוניקי קיבלה אופי חריף עקב צפיפות האוכלוסיה בעיר הזאת, שנוצרה ע״י הנוכחות של מספר גדול של מהגרים שהגיעו מטורקיה, ולעובדה שחלק רב מהם התמסר לעסקים מקצועיים. המהגרים והנוצרים בני המקום דורשים במפגיע הפעלת מנוחת יום ראשון לכל האנשים העוסקים במקצועות, מאחר שבהתאם למנהג ישן, האיכרים מהסביבה באים לעשות קניותיהם בעיר ביום ראשון.

הם טוענים שסגירת החנויות ביום ראשון עבור הנוצרים ושבת עבור היהודים תגרום נזק לאינטרסים של הראשונים. יותר מזה. הם אומרים שהתחיקה בארצות אחרות באירופה לא הוציאה מכלל מנוחת יום הראשון את הציבור היהודי.

מנוחת יום ראשון לא נכפתה עד עכשיו על הכל בעקבות הצעדים המיוחדים של האוכלוסיה היהודית, והעובדה הזאת נחשבת כמין חסד מיוחד שהיהודים נהנו ממנו מצד הממשלות היווניות השונות.

מאחר שברצון הממשלה למנוע היווצרות או התפתחות דעת קהל העלולה להרוס את ההרמוניה השוררת בין שני הגזעים, היא ראתה עצמה מחוייבת לצוות על שמירה קפדנית וכללית של חוק מנוחת יום הראשון ביוון, בהרשותה בתור יוצא־מהכלל, פתיחת החנויות בין השעות עשר עד הצהריים.

הוראה אחרונה זו תישאר בתוקף עד ינואר 1925. אחרי מועד זה, תהיה לעיריית שלוניקי הסמכות המליאה לקיים אותה או להורות על שבתון מלא.

הממשלה היוונית חפצה בכל ליבה שה״ג׳ויינט פ׳וריין קומיטי״ ייווכח שבנקטה באמצעים האמורים לעיל היא היתה מונחה אך ורק על ידי הרצון להבטיח את קיום היחסים הטובים ביותר האפשריים בין האוכלוסיות היהודית והיוונית של שלוניקי ולמנוע רגשי איבה, שבלעדיהם היה מקום לחשוש מהם.

(—) ד׳ קאקלאמאנוס.

מאת ה״ג׳ויינט פ׳וריין קומיטי״
אל מר קאקלאמאנוס

לונדון, 3 ביולי 1924.

הוד מעלתך,

הוטל עלי להודיע לכב׳ שהוועד שלנו עיין במכתבך מ־30 ביוני בקשר למנוחת יום הראשון בשלוניקי.

ההחלטה של הממשלה היוונית להפעיל את חוק מנוחת יום ראשון בשלוניקי גרמה אכזבה עמוקה לוועדנו; הוא לא יכול להבין שבהפעילה הפליה כל כך בלתי צודקת בין האוכלוסיה היהודית והיוונית, יכולים לכונן יחסים של הרמוניה שהממשלה היוונית כה חפצה לחזקם.

בהציבנו לנגד עינינו את המצב המיוחד של קהילת שלוניקי, ההבטחות שניתנו לוועדנו ע״י מר גינאדיוס ב־1913 ומר ויניזלוס ב־1919, מצטער ועדנו שאין לו ברירה אחרת אלא למסור את כל העניין לחבר הלאומים כאשר האסיפה הזאת תעיין בבעיית הערבויות לחוזה המעוטים מ־10 באוגוסט 1920.

(—) לוסיין וולף.

מאת ה״ג׳ויינט פ׳וריין קומיטי״
אל הד״ר פ׳רידיוף נאנסון, נציב עליון לפליטים ליד חבר הלאומים

לונדון, 11 באוגוסט 1924.

אדוני,

הוועד שלנו ייפה את כוחי למסור לך העתק של תזכיר המציג תלונות הקהילה היהודית של שלוניקי. המסמך הזה נשלח למזכיר הכללי של חבר הלאומים עם בקשה להביא אותו לפני המועצה.

כיוון שהתלונות הללו הן, בחלקן הגדול, פועל יוצא מריכוז כ־100,000 פליטים מאסיה־הקטנה בשלוניקי וסביבותיה, סבור הוועד שלנו כי הדבר הוא בסמכותה של הנציבות העליונה לפליטים.

נהיה לכם איפוא אסירי תודה אם תושיטו לנו את עזרתכם בהגשת הפניות הידידותיות, שתמצאו למתאימות ביותר, לממשלה באתונה.

עלי להוסיף שהפעולה של הממשלה היוונית ובאופן מיוחד של הפליטים עשה רושם מדכא על הקהילות היהודיות בארץ הזאת[17], ובארצות הברית, בשל החלק החשוב שהיה ליהודים בעבודות העזרה לפליטים האומללים. יהודי שלוניקי עצמם גילו כלפי המהגרים רגשי אהדה עמוקים ביותר ומידה גדולה ביותר של הכנסת אורחים; ידוע לכם כי מצד שני הרימו היהודים תרומה נדיבה לקרנות העזרה, לקחו חלק פעיל בתעמולת העזרה ובארגוני הסעד השונים, ובמיוחד בוועד המייעץ של הנציבות העליונה ובוועד מוסד הסיוע לילדים. יתר על כן בראש הוועדה שעליה הטיל חבר הלאומים את ארגון העזרה ביוון נמצא יהודי אמריקאי דגול, מר הנרי מורגנטאו, ששירותיו הגדולים בבצעו את המשימה הגדולה שנטל על עצמו, כשהוא מלווה באהדה המליאה של כל יהודי העולם, הוכרו לא רק ע״י חבר הלאומים, אלא גם על ידי הממשלה היוונית. בתנאים אלו, ניתן היה לחשוב שלא תהיה רדיפת יהודים — ואכן אין המדובר במשהו פחות מזה — בקהילת שלוניקי. רדיפת יהודים זו אינה עשויה לקיים ביהודים של הארצות השונות את הנכונות לנדיבות גדולה שהוכיחו אותה עד עכשיו, לטובת פעולת הצדקה שהנציבות העליונה מבצעת בימים אלה ביוון.

(—) לוּסיין וולף.

לתזכיר זה שהוגש לחבר הלאומים היו הדים מדיניים חזקים, והעיתון היווני ״ווראדיני״ הביא אז ידיעה מפאריז, לפיה דובר שם על תוצאות אפשריות, שתהיינה להחלטת ממשלת יוון בקשר לחוק יום א׳, על המלווה הבינלאומי למען הפליטים, כיוון שיופעל לחץ מצד חוגים יהודים בעלי השפעה בחו״ל לעכב מלווה זה אם יוצא החוק אל הפועל.

המשך המלחמה — הישגים מדומים

בסוף אוקטובר 1924, בשהותו באתונה נפגש א׳ רקנטי, בתור נציג ועד הקהילה, עם ראש הממשלה באתונה, ולאחר שהדגיש בפניו עד כמה חשובה ליוון תמיכת היהודים בארצות המערב, הביא לידיעתו את הצעת הפשרה כפי שסוכמה בין לוסיין וולף ובין ניקולא פוליטיס (ציר יוון בפאריס), לפיה:

א. הבנקים ובתי המסחר הגדולים יוכלו להיות פתוחים מ־9.00 בבוקר עד 2.00 אחה״צ, בתנאי שהתנועה המסחרית תצומצם למינימום באיזורים מאוכלסים ברובם ע״י נוצרים;

ב. החנויות הקטנות, בעלי מלאכה וכו׳, יוכלו לפתוח בין 9.00 בבוקר עד 6.00 בערב באיזורים המאוכלסים ברובם יהודים;

ג. בתי החרושת ובתי המלאכה יוכלו לפעול ביום א׳ במקרה שישבתו בשבת;

ד. כל זאת יותר ליהודים שאכן סוגרים עסקיהם בשבת.

ראש הממשלה אישר לרקנטי כי אכן קיבל במברק את הצעות הפשרה האלה ממר פוליטיס, והצהיר כי הוא מוצא שאמנם הן הגיוניות וכי יבקש מהפארלאמנט לתקן את חוק מנוחת יום א׳ ברוח זו.

אחרי שוועד הקהילה קיבל דו״ח על פגישת רקנטי עם ראש הממשלה, הוא שלח לו ולשריו תזכיר, כדי להמריצם לעשות למען ביטול חובת היהודים לשבות ביום א׳. להלן חלק ממנו:

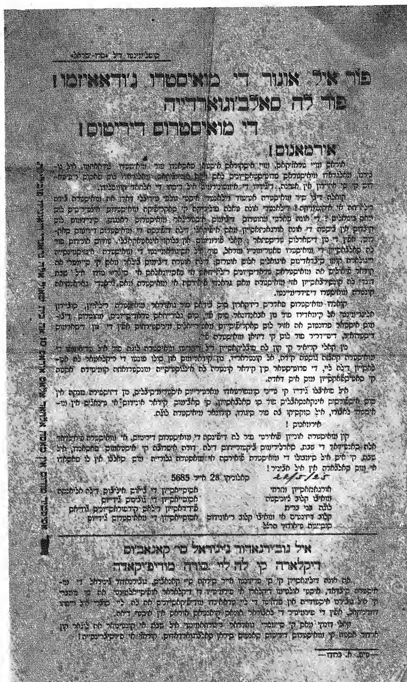
״להוד מעלת ראש הממשלה
ושר החסכון הלאומי והכלכלה הלאומית

שלוניקי, 15 בנובמבר 1924.

...חיובם של יהודי שלוניקי, תראקיה ומאקידוניה לשבות אך ורק ביום ראשון וזאת על פי החוק, גרמה בעקיפין להגבלת חופש הפולחן שלהם. יש לציין כאן, שחופש פולחן זה של מנוחה ביום השבת, לאחר עבודה בכל יתר ימי השבוע, הובטח ליהודים על ידי יוון, על פי החוק, רק לפני כ־4 שנים. אז הוכנס סעיף מס. 26 לחוק מס. 2456 ״על הקהילות היהודיות״, לפיו יוכלו היהודים לשבות בכל יום שבת בשבוע במקום יום ראשון. חופש פולחן זה של היהודים בוטל, כפי שאמרנו, ע״י ממשלת פאפאנאסטאסיאו עם ביטול חוק מס. 2456. עתה, כשהחוק מחייבם לשבות ביום ראשון, ניצבים יהודי שלוניקי בפני הדילמה הבאה: האם עליהם לקיים את צווי דתם ואת צו המדינה גם יחד, כלומר לשבות יומיים בשבוע... או, שעליהם להישמע לחוק המדינה בלבד ולהפר את צו תורתם? יבחרו באפשרות הראשונה — אין ספק, שיהיו צפויים לניוון ולהרס כלכלי, מכיוון שיצטרכו לעמוד בהתחרות כלכלית בלתי שווה עם שכניהם הנוצרים אשר ישבתו רק יום אחד בשבוע; אם יבחרו באפשרות השניה... הם יתרחקו ממצוות דתם ויפרו אותן...

בנסותנו להתעמק בתוצאות לטווח ארוך של הפעלת החוק מס. 3103 למנוחה ביום ראשון בשלוניקי, ברצוננו לציין שתי נקודות אשר לדעתנו ישפיעו השפעה רבה לרעה על חייה הכלכליים

כרוז־אזעקה לציבור היהודי מטעם כל האגודות היהודיות בשלוניקי.

פור איל אונור די מואיסטרו ג׳ודאאיזמו!
פור לה סאלבוגואדרייה
די מואיסטרוס דיריטוס!
אירמאנוס!
סאלוניקו 28 איב 5685
איל גוביירנאדור ג׳ינירל סי׳ קאנאבוס
דיקלארה קי לה ליי סירה מודיפיקאדה

של המדינה. התוצאה הראשונה תהיה הגירה המונית של תושביה היהודיים של שלוניקי...

תופעה זו כבר התרחשה בערים שונות ביוון, בהן הפעילו את חוק מנוחת יום ראשון. קהילות יהודיות שהיו פעם פורחות ומשגשגות הדלדלו והתנוונו משום שתושביהן היהודיים היו נאלצים לעזבן ולהגר למקומות אחרים.

תופעה זו החלה להסתמן גם בשלוניקי מיד לאחר הפעלת החוק הזה. יהודי עיר זאת היושבים בה מזה דורות רבים, ואשר תרמו רבות להתפתחותה ולשגשוגה, נפגעו ברגשותיהם העמוקים ביותר... ברצוננו לציין על סמך ניסיון היסטורי, שהגירתם של המוני יהודים מארץ מסוימת מביאה בהכרח לנסיגה כלכלית, ומדלדלת את עושרה הלאומי של אותה ארץ...

אין ספק, כי חוק מס. 3103, מזיק למדינה... וקהילתנו מבקשת את ממשלת יוון לבטלו משום שהניזוקים המיידיים הם חבריה.

הסתדרות ה״מזרחי״ והעיתון ״פרו ישראל״ לא הרפו מן הנושא ושוב הצליחו לאחד את כל האגודות היהודיות, שקראו לאסיפת מחאה המונית ביום השנה להחלטת העיריה (22/5/25) בבית הכנסת המרכזי ״בית שאול״.

לאור המערכה המחודשת — שידיעות עליה הופצו בחוץ לארץ באמצעות תזכירים שנשלחו לסוכנות הידיעות היהודיות (יט״א) וכן לאישים שונים — הבטיח המושל הכללי של שלוניקי קאנאב׳וס — הבטחות שווא כרגיל — כי הממשלה תעיין מחדש באפשרות הכנסת שינויים בחוק לטובת היהודים.

אולם הממשלה היוונית — למרות הבטחות מילוליות רשמיות ובלתי רשמיות — להחליף את החוק, לתקן אותו וכו׳ — לא נסוגה אחור. מידי פעם בפעם ויתרה, בפרט זה או אחר, אך הגזירה נשארה שרירה וקיימת.

סדקים בחזית הפנימית

מצב רבים מבין הסוחרים ובעלי החנויות היהודים, מבחינה כלכלית, היה די רעוע כבר קודם לכן, ועתה נעשה גרוע יותר כתוצאה משביתה יומיים בשבוע. כיוון שניתנה ארכה לתחולת החוק בשלמותו, מעין תקופת מעבר שבה עדיין מותר היה לפתוח כמה שעות ביום א׳, עדיין החזיקו רוב היהודים מעמד, בעיקר הראו מסירות נפש בני המון העם, הסוחרים והחנוונים הקטנים והבינוניים.

היו אלה דווקא בעלי חנויות גדולות, בנקאים וגבירים מסויימים שרצו כבר מזמן לפתוח עסקיהם בשבת — ושבעה ימים בשבוע — שמצאו עכשיו תירוץ טוב להפר את הסולידאריות היהודית ולחלל את השבת.

״המזרחי״ וחוגי היהדות הנאמנה והלאומית היו נאלצים לפתוח חזית שניה לשכנע את אלה שהתחילו בכך, לא לפתוח החנויות בשבת — למרות הסגירה ביום א׳ — ולא לחלל שבת. נשלחו מכתבים, משלחות, שידולים וכו׳, וכשכל זה לא הועיל ננקטו גם אמצעי איום, ופורסמו שמות מחללי השבת בכרוזים מיוחדים.

כבר ב־1923 הופיע העיתון היהודי בצרפתית ה״אינדיפאנדאן״ בשבת. גם כמה מהבנקים ופירמות של יהודים כגון בנק עמאר, מוסרי ושות׳, מודיאנו וסידס, שארל ברכה, יעקב עשהאל, מואיס לוי ועוד, אף הם התחילו לעבוד בשבת. משלחת מטעם ״המזרחי״ מורכבת מחיימקי כהן, אברהם פילוסוף, אשר ישראל, שאלתיאל כהן, שלמה מודיאנו, אהרון פיפאנו, א׳ רקנטי, מואיס בנבנישתי, ניגשה אז לכולם והצליחה לשכנע את רובם לא לעבוד בשבתות.

אולם עתה התחילו גם חלק ממנהיגי הקהילה, מן המתונים ומן הציונים הכלליים, לא רק להשלים עם המצב, אלא גם לטעון שאחרי שכל המחאות נדחו, והחוק נתקבל ומתבצע, יש לקבל את הדין, כי ״דינא דמלכותא דינא״ (זה היה המפשט היחיד שידעו עסקנים אלא שהיו ברובם אף נגד התעמקות מיותרת בלימודי היהדות). כך טענו גם כמה עיתונים יהודים — ביניהם ״איל פואיבלו״ (בלאדינו) ו״פרוגרי״ (בצרפתית).

בראשית יוני 1925 שלח ״פרו־ישראל״ מברק לספירידיס, שר הכלכלה הלאומית דאז, כלהלן:

״מר קאנאבוס, המושל הכללי, הצהיר רשמית למשלחת הקהילה היהודית, כי על שולחן האסיפה הלאומית הונחה הצעת תיקון לחוק למנוחת יום ראשון המכניס בו שינויים בלקחה בחשבון את האינטרסים הכלליים של המדינה ותביעות היהודים. נא להבריק לנו את טקסט ההצעה הנדונה וכן את תאריך תחולת התיקון לחוק כדי להשקיט את התסיסה בציבור שלנו״.

תשובת ספירידיס לא איחרה לבוא:

״עיתון פרו־ישראל,

בתשובה לשאלתכם הטלגרפית אנו מביאים לידיעתכם כי שום הצעת חוק לא הונחה לפני האסיפה

הלאומית בקשר למנוחת יום א׳ של יהודי שלוניקי ; הצעת החוק שאכן הונחה, בלי קשר כלל למנוחת יום א׳ של יהודי שלוניקי, מביאה כמה שינויים למה שהינו בתוקף בכל יוון. אנו שולחים לכם בדואר את נוסח הצעת החוק״.

ואכן בהצעה לתיקונים בחוק מנוחת יום א׳ נאמר כי ״תותר פתיחת עסקים מסחריים 4 שעות ביום א׳, במקומות שבהם יש אוכלוסיה פחות מ־8000 נפש, כדי למנוע אי סדרים בחיים הכלכליים והמסחריים של הערים הקטנות״.

בכל אופן ״פרו־ישראל״ נתפס בתיקון כללי זה ל־4 שעות (לערים קטנות), וביקש במברק מהציר היהודי בפארלאמנט יוסף סאיאס, להשתדל להכניס בהזדמנות זו תיקון נוסף לפיו יורשו גם יהודי שלוניקי לפתוח 4 שעות ביום א׳, כלהלן :

״19/6/25, לכב׳ הציר סאיאס, רח׳ קאלרגיס 7, אתונה.

אנו חושבים כי מתפקידך לפנות לממשלה בקשר לכוונותיה לבצע את חוק מנוחת יום א׳ ליהודי שלוניקי במילואו למרות הבטחות רשמיות נשנות להביא שינויים בחוק לטובת האלמנט היהודי. אם יהיה צורך נוכל להבטיח תמיכת צירים אחרים סטופ. הכרחי לדרוש הכנסת סעיף להצעת החוק המוגשת לבית הנבחרים לזכות את יהודי שלוניקי בארבע שעות היתר עבודה ביום א׳, שהוענק לערים קטנות, וביטול סעיפים המחייבים מוכרי פירות וחנווני מכולת לסגור יום א׳ כולו. הברק החלטה״.

סאיאס ענה מיד :

״מבטיח להגיש ביום ב׳ תיקון לפיו ייהנו יהודי שלוניקי מארבע השעות שהוענקו ביום א׳ לערים קטנות״.

מברקים באותה רוח נשלחו לראש הממשלה מיכאלאקופולוס, לפאפאנדריאו, שר הכלכלה הלאומית, ולקאנאבוס, המושל הכללי של שלוניקי.

ליגה ״שומרי שבת״

בסוף תמוז תרפ״ה (1925) בעקבות החולשה שהתפתחה בעמדה של המנהיגות הרשמית, יזמו ה״מזרחי״ ו״פרו־ישראל״ הקמת ליגה ״שומרי שבת״ להמשך המאבק ולחיזוק ההכרה היהודית הפנימית.

בכנס היסוד של ה״ליגה״ הוחלט בין היתר :

א. לפנות לקהל בנאומים ודרשות להחזיק מעמד ולשמור שבת על אף הכל ;

ב. לקבל את הטקסט של החוק כדי לאפשר לאלה שמותר להם לפתוח כמה שעות ביום א׳, לנצל דבר זה בלי הטרדות ;

ג. לשלוח הודעות ואזהרות אחרונות לכל היהודים הפותחים בשבת, לא לעשות מעשה בגידה זה, ולכל הקהל — לא לקנות אצל יהודים אלה כל ימות השבוע ;

ד. להזמין את הרבנים, הדיינים והחכמים להצטרף לליגה ״שומרי שבת״ ולהיות מפעיליה ;

ה. לבקש מוועד הקהילה להפריש כספים לעזרת היהודים שבגלל שמירת שבת איבדו חלק מפרנסתם ; לדרוש מהסוחרים מחללי השבת להתפטר מוועד הקהילה ומהוועדות השונות ; להזהיר את החזנים הרשומים [18] לא לפתוח עסקיהם ולא לעבוד בשבת ;

ו. לגייס 500 חברים לפחות.

לעומת העמדה התבוסנית של ראשי הקהילה, תמכו במאבק זה העיתונות היהודית בחו״ל (כגון ״ישראל״ באיטליה), ובעיקר — ה״ג׳ויינט פ׳וריין קומיטי״ וכן ועד הדיליגאציות היהודיות [19].

המערכה החיצונית והפנימית היתה קשה וממושכת. רוב הציבור השלוניקאי ואגודותיו, אחרי הפגנותיו ומחאותיו, עבר לאט לאט לסדר היום, קיבל את הדין, ובהדרגה התחילו רבים וטובים לעבוד, לסחור ולפתוח חנויות בשבת.

רבים שלא רצו לחלל שבת, התחילו להגר מיוון, רובם לצרפת ואיטליה, ומיעוטם — לאר״י.

מי שלא נכנע ולא קיבל את הדין היו הסתדרות ה״מזרחי״, ״פרו־ישראל״, וליגה ״שומרי שבת״, שהמשיכו בעקשנות במלחמתם לביטול החוק ולא נלאו לקרוא שוב ושוב לארגן את כל משאבי היהדות השלוניקאית והעולמית למלחמה נגד חוק זה. בזירה הפנימית כאמור היו העניינים יגעים והופגנו חולשה ונסיגה. אולם לקריאת א׳ רקנטי ואזעקותיו נענו לוסיין וולף מה״ג׳ויינט פ׳וריין קומיטי״ מצד אחד, וליאו מוצקין וועד הדלגאציות מצד שני, וכל אחד מגופים אלה בתחומי השפעתו ופעילותו, השתדל כמיטב יכולתו למחות, לגייס תמיכה, לפנות לשגרירי יוון, לוועדות חבר הלאומים ולדעת הקהל העולמית — כדי לגרום לביטול החוק או להכניס בו שינויים לטובת היהודים.

כרוז ״שומרי שבת״ המוקיע בעלי עסקים יהודים הפותחים בשבת.

סופלימינטו דיל ,,פרו ישראל״

ליגה ,שומרי שבת״
סאלוניקו

זכור את יום השבת לקדשו !

אפילו

ליגה ,,שומרי שבת״

לצערנו התזכירים של גופים אלה והמכתבים שנשלחו אליהם אינם בידינו, אך נביא כאן את התשובות של אלה שאליהם הופנו, ומהם נוכל לעמוד על המערכה הממושכת המתמדת והעקשנית שנוהלה בקשר לכך גם בשנות תרפ״ו—תרצ״ב (1926—1932). התכתבות מסועפת התנהלה בין רקנטי ובין שתי ההסתדרויות היהודיות דלעיל, והרי ציטטות מכמה מכתבים:

ב־15/7/25 כותב לוסיין וולף לרקנטי:

"קיבלתי מכתבך מ־2 ל־ח.ז. הוועד שלנו אינו חושב כלל להרפות מן המאמצים בקשר לקהילתכם... מיד עם התקבל החוק פנינו לשגריר היווני בלונדון והוא שלח את מכתבנו לאתונה... יתכן כי בגלל חילופי הממשלות נשתהתה התשובה... לא אוכל לצערי לקבל הצעתך לבקר בשלוניקי ובאתונה..."

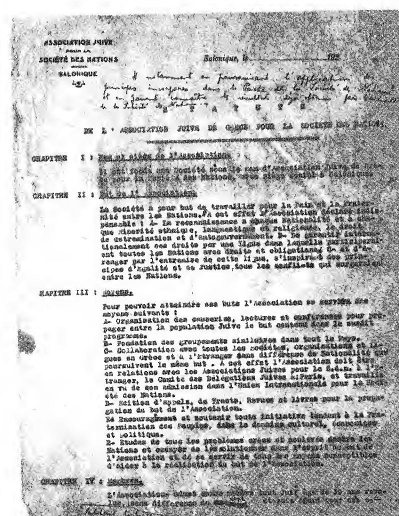
ב־23/9/25 כתב ליאו מוצקין לרקנטי:

"קיבלתי מכתבך מ־18/9/25... כאשר הייתי בג׳נבה נפגשנו אברמסון ואני עם מר רנטיס, שר החוץ היווני ושליח יוון לחבר הלאומים, ודיברנו איתו על חובת המנוחה של יום א׳ בשלוניקי. מר רנטיס האזין בהקשבה טובה לדרישותינו בקשר לשינויים שיש להכניס בחוק: בעיקר שיורשה ליהודים פתוח את עסקיהם שעות רבות ביום א׳. מר רנטיס ביקש שנגיש לו תזכיר על כך..."

ב־30/9/25 מציע מוצקין לרקנטי כי ועד הקהילה ישלח נציג לג׳נבה לוועידת המיעוטים הלאומיים שתתקיים ב־15/10/25. אך ועד הקהילה לא מצא לנחוץ לעשות צעד זה...

אנשי ה״ג׳וינט פ׳ורין קומיטי״ לא יכלו להיות יותר קיצונים מאנשי שלוניקי הרשמיים. על אף הבקשות החוזרות ונשנות של רקנטי לפעול נמרצות ולהעלות את הבעיה ישירות בפני חבר הלאומים, היסס לוסיין וולף לעשות זאת, כיוון שהחוגים המתונים מבין היהודים בשלוניקי היו נגד צעד זה. והרי מה שהוא כותב לרקנטי ב־2/10/25:

"קיבלתי את מכתבך מ־18 האחרון... בהתחשב בחילוקי הדעות שהתעוררו [בתוך המוסדות היהודים] בשלוניקי בקשר למנוחת יום א׳, לא מצאתי לנכון לעשות מאמץ להביא את העניין באופן רשמי בפני המליאה של חבר הלאומים כאשר ביקרתי לא מזמן בג׳נבה. אף על פי כן... היה לי ראיון ארוך עם מר רנטיס... הוא הבטיח לי שכאשר יחזור לאתונה הוא יבדוק את הנקודות שמסרתי לו וייוועץ עם עמיתיו [בממשלה] כדי להגיע להסכם ידידותי..."

ASSOCIATION JUIVE
POUR LA
SOCIÉTÉ DES NATIONS
SALONIQUE

Salonique, le 192

... DE L'ASSOCIATION JUIVE DE GRÈCE POUR LA SOCIÉTÉ DES NATIONS.

CHAPITRE I : Nom et siège de l'Association.

CHAPITRE II : But de l'Association.

La Société a pour but de travailler pour la Paix et la Fraternité entre les Nations. ...

CHAPITRE III : Moyens.

Pour pouvoir atteindre ses buts l'Association se servira des moyens suivants :
A- Organisation des causeries, lectures et conférences pour propager entre la population Juive le but contenu dans le susdit programme.
B- Fondation des groupements similaires dans tout le Pays.
C- Collaboration avec toutes les sociétés, organisations et ligues en Grèce et à l'étranger ...
D- Edition d'appels, de Tracts, Revues et livres pour la propagation du but de l'Association.
...

CHAPITRE IV : Membres.

הצעת תקנון ל״אגודה יהודית למען חבר הלאומים בשלוניקי״.

האגודה היהודית למען חבר הלאומים

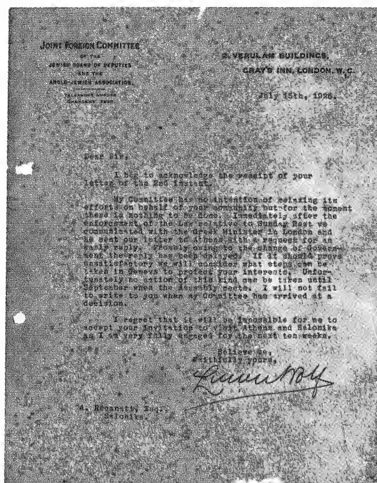
בנסיונו של עורך "פרו־ישראל" לגייס את חבר הלאומים להתערב ולהשפיע על ממשלת יוון לבטל את חוק שבתון יום א׳ הוא נעזר בידידו וחברו לרעיון מבולגריה. החל משנת תרפ״ד (1924), התנהלה חליפת מכתבים ערה ורצופה בין ד״ר שאול מיזאן, משורר, עסקן, מראשי יהדות בולגריה, אקטיביסט ציוני, שהצטרף למחנה ז׳בוטינסקי, לבין אברהם ש׳ רקנטי, במטרה לייסד אגודה יהודית למען חבר הלאומים ביוון, על מנת להיעזר גם בה במערכת לביטול חוק מנוחת יום הראשון. מספר על כך א׳ רקנטי:

"נרתמנו לעבודה. ביקשנו מהפרופ׳ ד״ר רויסן, המזכיר הכללי של האיגוד הבינ־לאומי של האגודות למען חבר הלאומים, שיבוא לשלוניקי לשם נתינת יד לייסוד האגודה. הוא לא יכול לבוא, אבל הוא הבטיח לנו שהליגה היוונית שהיתה קיימת באתונה, מוכנה להשפיע על הממשלה היוונית לשינוי המצב לטובת הציבור היהודי בקשר לבעיית השבת.

כתבנו איפוא ב־7 ביוני של אותה שנה לפ׳וסיאון נגריס, יו״ר ׳האגודה היוונית למען חבר הלאומים׳ שיירתם להגנה על הזכות שלנו לשבות אך ורק בשבת ולא ביום ראשון. ד״ר מיזאן, יו״ר האגודה למען חבר הלאומים בבולגריה, כתב לנו שנמציא לו תזכיר מפורט על בעיית מנוחת יום הראשון, בכדי לנהל פעולה לטובתנו באיגוד הבינלאומי בברוקסל.

שלחנו את התזכיר בשם הסתדרויות שונות. פרופ׳ רויסן יעץ לנו לייסד אגודה יהודית למען חבר הלאומים בשלוניקי, אך הודיענו כי לפי התקנון, האיגוד הבינלאומי אינו יכול להכיר אלא באגודה אחת במדינה; עלינו לארגן איפוא את האגודה בעירנו אולם הפעולות הרשמיות תיעשינה באמצעות האגודה היוונית. כשפנינו למר נגריס, יו״ר האגודה היוונית, הוא כתב לנו מלים יפות בלתי מחייבות, והאגודה לא עשתה דבר לעזור לנו.

בכל זאת כדי לא להחמיץ שום אפשרות יסדנו באביב תרפ״ז (1927) את האגודה בשלוניקי, ושלחנו את התקנון לפרופ׳ רויסן בצירוף בקשה דחופה מצידנו לבוא ליוון

JOINT FOREIGN COMMITTEE
OF THE
JEWISH BOARD OF DEPUTIES
AND THE
ANGLO-JEWISH ASSOCIATION.

2, VERULAM BUILDINGS,
GRAY'S INN, LONDON, W.C.

July 15th, 1925.

Dear Sir,

I beg to acknowledge the receipt of your letter of the [illegible] instant.

My Committee has no intention of relaxing its efforts on behalf of your community but for the moment there is nothing to be done. Immediately after the enforcement of the Law relative to Sunday Rest we communicated with the Greek Minister in London and he sent our letter to Athens with a request for an early reply. Probably owing to the change of Government the reply has been delayed. If it should prove unsatisfactory we will consider what steps can be taken in Geneva to protect your interests. Unfortunately no action of this kind can be taken until September when the Assembly meets. I will not fail to write to you when my Committee has arrived at a decision.

I regret that it will be impossible for me to accept your invitation to visit Athens and Salonika as I am very fully engaged for the next ten weeks.

Believe me,
Faithfully yours,
Lucien Wolf

A. Recanati, Esq.,
Salonika.

מכתב לוסיין וולף לא׳ רקנטי, 15 יולי 1925.

על מנת להכיר מקרוב את גודל הקאטאסטרופה הרוחנית, המוסרית והגשמית שהשיגה את היהדות היוונית בשל חוק מנוחת יום א׳, ולהפעיל את השפעתו הגדולה אצל השל־טונות לביטול החוק האכזרי. המזכיר הכללי ענה לנו שמפאת התחייבויות אחרות אין באפשרותו להיענות לבקשתנו, ושוב הציע שנפנה לאגודה היוונית, כפי שמחייב התקנון, כדי ליצור מועצה משותפת לפעולה; הוא ימציא את תוכן איגרתנו לאגודה היוונית.

במכתבו אלי מ־9 בספטמבר 1927 הביא ד״ר מיזאן לידיעתנו כי ב־7 באוקטובר של אותה שנה יתקיים כינוס עולמי של נציגי האיגוד הבינלאומי של האגודות למען חבר הלאומים בסופיה, וכי עלינו למסור לאיגוד הודעה על יסוד אגודתנו כדי שנוכל לשלוח צירים לכינוס. אך שוב לא התאפשר הדבר בגלל התקנון. ד״ר מיזאן דיבר בכינוס עם מר אריגרופולוס, מיניסטר בממשלת יוון ומושל שלוניקי לשעבר, שאמר לו כי הוא מכיר, כביכול, בצדקת טענותינו והבטיח כי האגודה היוונית בעצמה תפעל לטובתנו אצל הממשלה. גם הציר היווני השני, מר למביריס, הבטיח לו לבוא לשלוניקי להשתדל למצוא דרך לפעולה משותפת עם האגודה שלנו, ואם לא נוכל לבוא לידי הסכם, יבוא הפרופ׳ רויסן לשלוניקי ואתונה, להסדיר את העניינים.

לדאבונינו כל מאמצינו נתקלו בקשיים ממשיים: הצירים היוונים לא קיימו, כמובן, את הבטחותיהם — ואף פרופ׳ רויסן לא תמך בנו — מחמת העמדה השלילית כלפי דרישותינו מטעם האגודה היוונית, שדרכה היינו מוכרחים לפעול.

בשל האווירה העוינת והנקמנית ששררה באוכלוסיה היוונית, בעיתונות ובחוגי השלטונות ביחס להכרת זכותנו הבלתי מעורערת לנוח בשבת ולא ביום ראשון, התחמקה האגודה היוונית — שהיתה צריכה להיות לנו לפה — למלא את חובתה האלמנטארית, ובאי כוחה השתיקו את דרישותינו הממשיות תוך שהעתירו דיבורים על העקרונות המופשטים של צדק ויושר שעל משמרתם צריך לעמוד חבר הלאומים. למעשה נקטו עמדה מתנגדת לגמרי בהציגם את העניין בצורה מסולפת. הכל היה מעשה תרמית ואחיזת עיניים, עד כדי תיאור הגזירה הנוראה כחקיקה סוציאלית לטובת האוכלוסיה היהודית...

התמונה מתבלטת בכל כיעורה ורשעותה במכתב, רווי כזבים ובדיות, שמר ארגי־רופולוס כתב ב־9 בנובמבר 1927 לפרופסור אנדריאדיס, היו״ר דאז של האגודה היוונית למען חבר הלאומים באתונה, אחרי השיחות שהיו לאחרון בסופיה עם ד״ר מיזאן ופרופ׳ רויסן. והנה דבריו:

׳עוד משנת 1913 מקיימים מספר גדול מאד של מפעלים יהודיים, מ ר צ ו נ ם ה ט ו ב, את מנוחת יום ראשון והם מפיקים תועלת מזה. ואכן יש תועלת ממשית להרבה מפעלים העובדים בשותפות עם אחרים להשתמש בהסדר זהה (לכל האוכלוסיה) על ימי העבודה ושעותיה...

אני סבור כי מנוחת יום הראשון מהווה תקנה חברתית המבוצעת בדייקנות ביוון, בעלת מגמה אנושית, הנהפכת יותר ויותר לנוהג. אני משוכנע, כי בנסיבות אלו, ארגוני הפועלים, (המרובים כל כך בשלוניקי) שביניהם נמנים היהודים במספר גדול מאוד, היו מוחים היום בתוקף רב נגד ביטול חוק המנוחה של יום ראשון. אני חושב איפוא שכעת אי אפשר לבטל את הצעד הנקוט׳...

ביודענו את התנועה הכבירה של התנגדות לחוק המתועב, האנטי מוסרי ואנושי, שסחפה את כל היהדות היוונית וזיעזעה יסודותיה החברתיים — איך להגדיר את העמדה הזאת של סילוף עובדות חוצפני והתכחשות לאמת ולמציאות מצד נציגי האגודה שדגלה בהגשמת עקרונות אנושיים נעלים? כל תקוותינו להיעזר באגודה היוונית למען חבר הלאומים — ובאמצעותה בחבר עצמו — עלו בתוהו״.

הצלחות והכשלות

בד בבד עם הפעלת גורמי חוץ נמשכה הפעילות גם בשלוניקי עצמה: ״פרו־ישראל״ מ־2/10/25 קרא ליהודים להחרים את הבחירות, או לפחות את הרשימה הרפובליקאית של פאפא־נאסטאסיאו, שהיה היוזם של חוק יום א׳, והמליץ בעד הרשימה של מיטאקסאס, שהוא ה״רע במיעוטו״ (הקולות היהודים ניתנו בסופו של דבר לכל הרשימות ואיבדו את ערכן מבחינה יהודית).

ליגת ״שומרי שבת״ אירגנה אסיפת מחאה נגד חוק מנוחת יום א׳ בקולנוע ״המגדל הלבן״, בשבת ב׳ בטבת תרפ״ו (19/12/25), בשבוע בו הגיע ראש הממשלה החדש, פאנגאלוס, לביקור

בשלוניקי. המון עצום מילא את האולם, רבים הצטופפו במעברים, במסדרונות וכו׳. ציר הפאר־לאמנט לשעבר סאיאס פתח וסיפר על מאבקו נגד החוק, והציר לשעבר יצחק שאקי, אף הוא השמיע מחאת ציבור הבוחרים. אח״כ דיבר רקנטי, נשיא ה״מזרחי״ ו״שומרי שבת״, חריפות נגד הממשלה, תקף גם מספר יהודים שכבר התחילו לפתוח בשבת, וקרא לא להיכנע ולהמשיך במלחמה.

החלטות האסיפה הועברו לפאנגאלוס, ראש הממשלה, ולפאנאיוטופולוס[20], המושל הכללי. לזה האחרון נמסרה ההחלטה ע״י משלחת, והוא הבטיח להם הבטחות כקודמיו — להמליץ על שינויים לטובה בחוק...

אחרי עלות פאנגאלוס לשלטון נסתמנה אפשרות של הכנסת מספר שינויים בחוק, לפיהם יורשו היהודים לפתוח כמה שעות ביום א׳.

באפריל 1926 שלחה ליגה ״שומרי שבת״ את המברק הבא:

״לגנרל פאנגאלוס, אתונה.

בהסתמכנו על ההבטחות המפורשות שניתנו לנו על ידי מר פאנאיאטופולוס, אנו פונים בשם האוכלוסיה היהודית, לרגשות הצדק הנעלים שלך, כדי שתעניק ליהודי שלוניקי חופש עבודה ביום ראשון היות והם נחים בשבת, ובדרך זו תצילם מהרס כלכלי המצפה להם אם יעבדו רק חמישה ימים בשבוע. נא לשלוח לנו טלגרפית את תשובתך החיובית לכתובת אברהם רקנטי״.

כן נשלח על ידה מברק לפאנאיאטופולוס:

״מזכירים לך ההבטחה שנתת להסתדרויות היהודיות להכניס שינוי מהותי בחוק מנוחת יום ראשון בהשפיעך על מר פאנגאלוס, כל היהדות מחכה לפעולתך המושיעה. נבקש להבריק תוצאות חיוביות לכתובת אברהם רקנטי״.

ואכן פאנגאלוס כאשר עלה לשלטון הכריז אז על דיקטאטורה, פיזר את הפארלאמנט, נטל לידיו את כל הסמכויות, ובין יתר הצווים שהוציא היתה הוראה המתירה ליהודים לפתוח את החנויות ביום א׳ מ־10.00 בבוקר עד 1.00 אחרי הצהרים.

היהודים כמובן שמחו על כך, ויצחק כהן, שהיה כתב יט״א בעיר, הבריק לסוכנות הידיעות בפאריס: ״פאנגאלוס רוחש טובות ליהדות יוון העניק שלוש שעות עבודה ביום א׳״.

ועד הדיליגאציות, שראה בכך — בצדק — את הישגו האישי של רקנטי, כתב לו במכתב מ־18/5/26:

״בעקבנו מתוך עניין אחרי כל תולדות המאבק הרציני, שיש לו אף חשיבות גדולה בשביל היהדות כולה, שאתה מנהל למען השגת ריכוך החוק על חובת המנוחה ביום א׳, נודע לנו בשמחה גדולה כי מר פאנגאלוס, נשיא הרפובליקה היוונית, הרשה זה עתה ליהודי יוון לעסוק בעבודתם ביום א׳ במשך שלוש שעות. אנו מביעים לך את ברכותינו הכנות...״

אולם השמחה היתה מוקדמת.

ברגע שהתפרסם הצו הממשלתי יצאה כל העיתונות היוונית בהתקפה ארסית ואנטישמית נגד ההוראה הזאת, וכל האגודות והאיגודים המקצועיים — פרט לארגון הפועלים ״קופת העובדים״ — כולל עיריית שלוניקי[21], לשכת המסחר, איגוד הסוחרים — כתבו מכתבי מחאה נזעמים לממשלה לבטל את צו הוויתור הזה. ואמנם שלושה ימים לאחר ההודעה על ה״היתר״, פרסמה הממשלה הודעה, כי היתר זה לא יבוצע אלא בהסכמת העיריה ולשכת המסחר בשלוניקי...

ואכן במכתב תשובה של רקנטי מ־25/5/25 לוועד הדיליגאציות הוא קורא לא להיתפס להשליות אלא ׳להמשיך ללחוץ על ארה״ב ואנגליה שיעכבו את המלווה בסך 28,000,000 דולרים שעמדו להעניק ליוון ליישוב הפליטים מאסיה הקטנה שהגיעו ליוון. והרי קטעים ממכתבו:

״בתשובה למכתבכם מ־18 דנא, אני מודיע לכם שהשמחה שמילאה את ליבנו לזמן קצר, פינתה מקומה למרירות וייאוש עוד יותר גדולים...

הממשלה הודיעה, אחרי שלושה ימים, כי הצוו הנדון לא יוכל להיכנס לתוקפו בלי הסכמה מוקדמת של מועצת העיר ולשכת המסחר העירונית. כיוון שמוסדות אלה [בעירנו] חדורים תודעה אנטישמית וגילו תמיד התנגדות חריפה לפתיחת העסקים ביום ראשון, משמעות התנאי הוא ביטול גמור של הצוו המקורי.

הרושם בציבור שלנו היה נורא, כי בני דתנו שקיוו כל הזמן לשינוי לטובתנו, הסכימו לקרבנות גדולים בסוגרם, ברובם הגדול, בשבת ויום ראשון. אבל בראותם את הכישלון שנחלנו אחרי נסיון הלחץ האחרון על הממשלה, איבדו הכל כל תקווה כמעט, ומספר גדל והולך של יהודים התחילו לפתוח את העסקים בשבת...

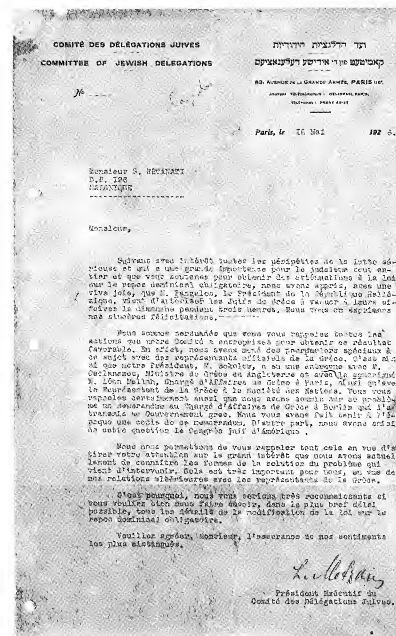
העיקר ברגעים החמורים כל כך עבור היהדות שלנו, הוא להשפיע וללחוץ בכל הדרכים. — למשל, באמצעות מר אריק דרומון ששהה בזמן האחרון ביוון והשומר על קשרים הדוקים עם מר פאנגאלוס,

הסינאטור יצחק שאקי.

El Senator Itshac Sciaki.

מכתב ״ועד הדלגציות היהודיות״ לא׳ רקנטי מ־18 מאי 1926.

COMITÉ DES DÉLÉGATIONS JUIVES
COMMITTEE OF JEWISH DELEGATIONS

ועד הדלגציות היהודיות
קאמיטעט פון די אידישע דעלעגאציעס

83, Avenue de la Grande Armée, PARIS

Paris, le 18 Mai 1926.

Monsieur S. RECANATI
B.P. 196
SALONIQUE

Monsieur,

Suivant avec intérêt toutes les péripéties de la lutte sérieuse et qui a une grande importance pour le judaïsme tout entier et que vous soutenez pour obtenir des atténuations à la loi sur le repos dominical obligatoire, nous avons appris, avec une vive joie, que M. Pangalos, le Président de la République Hellénique, vient d'autoriser les Juifs de Grèce à vaquer à leurs affaires le dimanche pendant trois heures. Nous vous en exprimons nos sincères félicitations.

Nous sommes persuadés que vous vous rappelez toutes les actions que notre Comité a entreprises pour obtenir ce résultat favorable. En effet, nous avons mené des pourparlers spéciaux à ce sujet avec des représentants officiels de la Grèce. C'est ainsi que notre Président, M. Sokolow, a eu une entrevue avec M. Caclamanos, Ministre de Grèce en Angleterre et avec le soussigné M. Léon Melas, Chargé d'Affaires de Grèce à Paris, ainsi qu'avec le Représentant de la Grèce à la Société des Nations. Vous vous rappelez certainement aussi que nous avons soumis sur ce problème un Mémorandum au Chargé d'Affaires de Grèce à Berlin qui l'a transmis au Gouvernement grec. Nous vous avons fait tenir à l'époque une copie de ce memorandum. D'autre part, nous avons saisi de cette question le Congrès Juif d'Amérique.

Nous nous permettons de vous rappeler tout cela en vue d'attirer votre attention sur le grand intérêt que nous avons actuellement de connaître les formes de la solution du problème qui vient d'intervenir. Cela est très important pour nous, en vue de nos relations ultérieures avec les représentants de la Grèce.

C'est pourquoi, nous vous serions très reconnaissants si vous vouliez bien nous faire savoir, dans le plus bref délai possible, tous les détails de la modification de la loi sur le repos dominical obligatoire.

Veuillez agréer, Monsieur, l'assurance de nos sentiments les plus distingués.

Président Exécutif du
Comité des Délégations Juives.

נשיא הרפובליקה שלנו, שישפיע עליו לפרסם בזמן הקרוב ביותר פקודה המרשה ליהודים הנחים בשבת להמשיך לסגור את עסקיהם [ביום א׳].

אנו מבקשים מכם לעשות את המאמצים העליונים על מנת להציל את הציבור היהודי שלנו בהפעילכם את כל האישים בעלי המשרות הרמות ביותר, בייחוד בארצות הברית — הצריכה להעביר ליוון בימים אלו את יתרת המלוה בסך של 28 מיליון דולרים, ובאנגליה — המסדירה בימים אלה את החובות של יוון כלפיה, או בכל ארץ אחרת...

הננו מבקשים מכם להודיענו על כל מה שתעשו לטובת יהדותנו אכולת־הייאוש״.

מכתב אחר נשלח ב־27/5/26 — בהשראת ״פרו־ישראל״ — ע״י אלברט בן רובי, עורך דין ידוע ואף מועמד בבחירות לפארלאמנט, לידידו גנרל פאליאלוג, המפקד הצבאי של אתונה, ובו נאמר בין היתר:

״אני מביע לך את צערי העמוק על שעזבת את שלוניקי, דבר שגרם להפסקה זמנית ביחסינו הידידותיים... ביום ראשון שעבר, במשך טיול שערכנו ב׳באחג׳ ג׳יפ׳ליק׳ יחד עם הגנרל זאפ׳ירו, מנהל המשטרה ואנשים חשובים אחרים, שתינו לחייך ולחיי הגברת.

התרשמתי במיוחד מהמילים האדיבות כל כך שבהן אתה משתמש במכתבך מ־12 דנא, בנוגע לציבור היהודי שאתה מחשיבו כ׳גורם של קדמה ותרבות בארצנו׳.

אני מנצל את ההזדמנות להעיר לך שדווקא האוכלוסיה הזאת הפעילה והחרוצה, שאנו חייבים לה, במידה גדולה, את שגשוגה והתפתחותה של שלוניקי, נמצאת עתה במצב של רדיפה דתית בגלל הכפיה של מנוחת יום ראשון, המהווה התנקשות חמורה בחופש המצפון והעלולה להביא בעקבותיה הרס כלכלי לציבור זה...

לדאבוננו, עקב השתוללות קבוצת אנטישמים, נרתעה ממשלת פאנגאלוס והתנתה את היתר פתיחת החנויות בהסכמתן של מועצת העיריה ולשכת המסחר, ארגונים ריאקציונרים ושוביניסטים, אויבי היהודים, וביטלה בכך למעשה את הצוו הליבראלי. הנסיגה הזאת גרמה תדהמה ומרירות גדולה מאוד בין היהודים.

אתה מעריך באופן מיוחד במכתבך את שיתוף הפעולה שלי במשך הבחירות לנשיא הרפובליקה. אתה זוכר היטב שאחד התנאים ההכרחיים להשגת קולות היהודים, שהצביעו באחדות דעות מרשימה לטובת מר פאנגאלוס, היה הענקת החופש לעבוד ביום הראשון... בעוד חודשים אחדים יתקיימו הבחירות הפארלאמנטריות. איך אוכל לעשות את התעמולה הנחוצה לטובת הממשלה כאשר כל הציבור היהודי חש כי ראשי־הממשל כאילו משתפים פעולה עם האנטישמיים ותומכים בתעלוליהם...

לדעתי, על מנת לרכוש [מחדש] את אמונם והכרת תודתם המלאים של אוכלוסיה זו, הקשורה קשר בל יינתק במסורת של מנוחת השבת, הכרחי שבעתיד הקרוב ביותר יפורסם חוק המתיר ליהודים לנוח בשבת ולעבוד ביום הראשון; בלי לנגוע בנוצרים, שיום הראשון מחייב עבורם, ובלי שהפעלתו תהיה כפופה להסכמתו של גוף ציבורי יווני כלשהו.

בו בזמן חשוב שייאסר על העיתונות לדון בבעיה, בכדי למנוע תסיסה שתוכל להיווצר מחדש. אני חוזר ואומר כי היהדות היוונית והעולמית, העוקבות בהתרגשות אחרי העניין של מנוחת יום ראשון ביוון, יגמרו את ההלל על מר פאנגאלוס כאשר יעשה מחווה כזה של ליבראליות רחבה...

הפעל־נא את השפעתך הגדולה כדי להגיע לתוצאות [חיוביות], שכל בני דתנו מחכים להן בקוצר רוח, והודע־נא לי על הצלחתך בהקדם״.

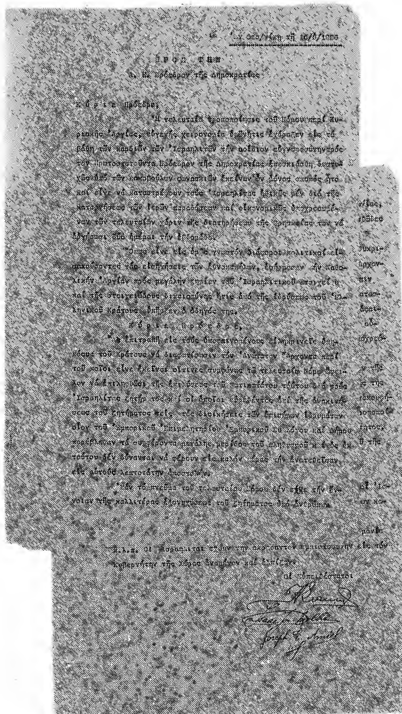
בלשכת המסחר של שלוניקי היו חברים גם 17 חברים יהודים. באסיפה הכללית של הלשכה בה הוחלט לדרוש מפאנגאלוס לבטל את היתר העבודה של שלוש שעות ביום א׳, הופיעו רק 4 מתוך 17 החברים היהודים. ״פרו־ישראל״ היטה את זעמו נגד נכבדים אלה, ושאל — ב־1/6/26 — ״מדוע לא הופיעו לישיבת לשכת המסחר של שלוניקי — שמחתה נגד ההקלות ליהודים — 13 מתוך 17 החברים היהודים?!״

ארבעה הנציגים היהודים שהשתתפו באסיפה היו: יצחק שאקי, אלברט ארדיטי, יעקב מאסאראנו, ו־ל׳ בנבנישתי שהביעו התנגדותם להחלטה. אשר מלאך (חבר ועד הקהילה ומראשי הפידיראציה הציונית), יוסף בן שושן (חבר העיריה לשעבר), אשר סלמונה, סגן נשיא קורפו־ראציית סוחרי הטקסטיל, ויתר הגבירים — כל אלה לא הופיעו לישיבה.

השאלה של ״פרו־ישראל״ נשארה ללא מענה מצד הנוגעים בדבר. אך התשובה היתה ידועה — הנכבדים היהודים והסוחרים הגדולים נכנעו מזמן, מתוך פחדנות או בשל אינטרסים אישיים, וחלק מהם כבר היה פותח עסקיו בשבת.

תזכיר־מחאה לראש ממשלת יוון מטעם ועד הקורפוראציות היהודיות.

Memorandum adressado por las Corporationes Judias al Presidente de la Republica Grega.

ושוב נשלח בסוף תרפ״ו (1926) מברק לפאנגאלוס:

״בפרוס הבחירות לנשיא הרפובליקה תאדיר את שמך לעד ולעולמי עולמים במעשה ליבראליות נדיב לטובת חופש המצפון של 80,000 נפשות באפשרך ליהודים לנוח בשבת ולעבוד ביום ראשון. המעשה שלך הנובע ממבועות הצדק העלאי יציל את היהדות היוונית מהרס כלכלי ומוסרי ויהיה לו הד עצום ביהדות העולמית״.

כנראה שההוראה של פאנגאלוס המתירה פתיחת עסקים שלוש שעות ביום א׳ אף כי הוקפאה באופן רשמי, איפשרה ליהודים לעבוד בצורה בלתי רשמית כמה שעות בימי ראשון, והרוחות שקטו במקצת[22].

בראשית תר״ץ (נובמבר 1929) — אחרי הפוגה מסויימת — ניסתה ה״מזרחי״ (אחרי ש״פרו־ישראל״ חדל להופיע) להשיג מהעיריה הקלות רשמיות ממשיות בשבתון יום א׳. בראש העיריה עמד אז מאנוס, שנבחר גם בקולות יהודים והיה אהוד על הציבור היהודי. הוא קיבל את הבקשה לעיון. צעד זה של ״המזרחי״ נעשה כנראה בלי אישורו — או למרות רצונו — של ועד הקהילה, שכן העיתון ״לה וירדאד״ נדרש לדייק ולכתוב כי המשלחת שהגישה את התזכיר למאנוס היתה מטעם ״המזרחי״ ולא מטעם ועד הקהילה[23].

גם המאמצים ללחוץ על ממשלת יוון ע״י גורמי חוץ נמשכו בעקשנות ובהתמדה. להלן קטעים נוספים מההתכתבות עם לוסיין וולף:

ב־21/5/30 כותב וולף לרקנטי: —

״קיבלתי את מכתבך מ־9 לח״ז... בקשר לעניין מנוחת יום א׳, יש לנו תביעה מיוחדת לתשומת לב מר ויניזלוס, בהתחשב בעובדה שהוא נתן לנו הבטחות מסויימות במשך ועידת השלום ב־1919 בפאריס, ומשום כך אנו פונים אליו ישירות...״

ויניזלוס שהה בתקופה זו בג׳נבה בהתכנס חבר הלאומים, ואנשי ה״פ׳וריין ג׳ויינט קומיטי״ חשבו לפגוש אותו ולדבר איתו בקשר לכך.

בינתיים חלה לוסיין וולף וזמן־מה אח״כ נפטר. במקומו נתמנה ז׳ מ׳ ריטש, שכתב לרקנטי ב־14/9/30:

״בתשובה למכתבך מ־4 לח״ז... האפשרות לדבר עם מר ויניזלוס בקשר למנוחת יום א׳ לא נזדמנה, כי הוא גמר את שהותו כאן, אך אני מקווה לחדש את השיחות עם נציגים אחרים של מדינתכם כאן...״

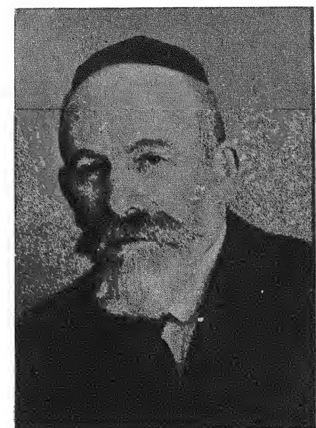
ב־30/10/30 כתב שוב ריטש לרקנטי:

״בהמשך למכתבך מ־3/9/30... אני שולח לך עכשיו העתק תזכיר שהגשתי לשר החוץ שלכם כאשר הייתי בג׳נבה, וכן העתק מתשובתו...״

בתזכיר מעלה ריטש בשם ה״פ׳וריין ג׳ויינט קומיטי״ את כל הטענות של קודמו וולף ומזכיר את מכתבו של ויניזלוס (המצוטט בתזכיר של וולף). כן הוא מביא לדוגמא כי כל החוקים או חוקי העזר שהוצאו בבריטניה, נותנים אפשרות ליהודים לפתוח עסקיהם ביום א׳.

במכתב התשובה שלו, מ־23/9/30, ענה שר החוץ היווני, א׳ מיכאלאקופולוס, לריטש, כי יעיין בדבר בחוזרו לאתונה. ״בכל אופן הנני יכול להגיד כבר עתה, שזהו עניין לשלטונות המקומיים [לטפל בו], ויש לי הרושם שהדברים סודרו. יש לציין כי שום תלונה או בקשה בנדון לא הוגשה, לממשלה, כך נדמה לי, מטעם המעוניינים, בשנים האחרונות...״ — שקרים דיפלומאטיים, שהכילו אמת מסויימת; אכן בשנים האחרונות לא פנה ועד הקהילה באופן רשמי לממשלה, והמאבק נוהל בידי קומץ עקשנים מ״המזרחי״ ו״שומרי שבת״.

גורם אחר שהופעל ע״י ״המזרחי״ לפעול למען ביטול הגזירה באותה תקופה, היתה הסתדרות עולמית ״שומרי שבת״ (שמושבה היה בברלין) בראשותו של הרב שמואל גרינברג (אח״כ יו״ר המועצה הדתית לת״א—יפו).

הרב שמואל גרינברג, נשיא ליגה ״שומרי שבת״ העולמית (תרצ״א).

El Rav Chemuel Grinberg, presidente de la ligua mondiala "Chomere Chabat" (1931).

הרב גרינברג, כיושב ראש ההסתדרות העולמית של ״שומרי שבת״, עמד בחליפת מכתבים ערה ומתמדת, מתרפ״ח עד תרצ״ג, עם רקנטי (שנבחר כחבר לוועד המרכזי של הסתדרות זו) כדי לפעול במרץ להחזרת עטרת השבת ליושנה, עודד את שומרי שבת בשלוניקי במאמציהם התמידיים לביטולו או המתקתו של גזר הדין הנורא. יחד עם זה טיפלו בעזרתו גם בבעיות שניות במעלה, כגון מנוחת התלמידים בשבת בבתי־הספר, הכנת התערוכה העולמית על השבת, וכו׳.

בעקבות לחץ חוזר ונשנה שהופעל משלוניקי, פתחה ההסתדרות העולמית ״שומרי שבת״, יחד עם הסתדרויות יהודיות אחרות, בפעולה מחודשת להכנסת שינויים בחוק מנוחת יום א׳ לטובת

היהודים השובתים בשבת; נעשו צעדים דחופים אצל ראש ממשלת יוון, אלפתרוס ויניזלוס להשגת המטרה. הרב גרינברג בא במיוחד לאתונה על מנת להעמיד את ויניזלוס על העוול המשווע הנעשה על ידי הממשלה היוונית ליהדות שלוניקי ומסר לידיו תזכיר מפורט מטעם ההסתדרות העולמית ואגודת "שמירת שבת" מהולנד, שהכיל בין היתר, את התקנות המקילות שהותקנו במדינה זו לטובת היהודים בקשר עם מנוחת יום הראשון, לשם יישומן גם ביוון.

אך כל הצעדים, הלחצים וההתערבויות לא שינו באופן יסודי את יחס הממשלה היוונית, והחוק האנטי דימוקראטי והאנטי יהודי נשאר בתקפו.

אנטישמיות גוברת — רצח השבת

בעקבות התגברות ההסתה האנטישמית באמצעות העיתונות היומית, בעיקר ע"י העיתון "מאקידוניה", הצגת סרטים על רקע של סילופים דתיים (פרשת "מלך המלכים") התארגנות אגודות לאומניות חצי פאשיסטיות (כגון "אלאס" ו־.E.E.E), סימון כתובות על בתי יהודים, הכאת יהודים ופרסום כרוזים אנטי־יהודיים, ובעיקר אחרי האנטישמיות הגלויה והברוטאלית שנתגלתה בפוגרום בשכונת קאמבל ב־28־29 ביוני 1931 — הבין כבר כל ילד יהודי כי על השאלה שנזרקה בתרפ"ד "מאבק או יציאה", ניתנה כבר תשובה מוחצת ע"י היוונים — העם והממשלה — שכוונתם היתה להיפטר מהיהודים. חוק מנוחת יום א' היה חלק מכוונה יוונית זדונית זו.

ואכן, ההגירה הזוחלת שהיתה קיימת כבר זה כמה שנים, בעיקר לצרפת, הפכה עתה מתרצ"א והלאה, בעזרת הארגונים הציוניים — ובעיקר "המזרחי" והצה"ר — לעליה גדולה לארץ ישראל.

כל מי שרצה לשמור שבת, לתת חינוך יהודי לבניו, לחיות חיים יהודיים מלאים וגאים — כפי שהיו רגילים בשלוניקי מדורי דורות — השתדל ועלה לארץ.

אולם לגבי אלה שנשארו בשלוניקי חדלה השבת כמעט להתקיים. רוב רובם של הסוחרים, החנוונים והפועלים עבדו בשבת, ואפילו בעלי החנויות מבין היהודים שומרי המצוות הקפדנים, לקחו שותפים יוונים כדי שיוכלו לפתוח חנויותיהם ביום זה ב"היתר". מחזה רגיל היה בשנות תרצ"ג־תרצ"ט לראות יהודים הולכים בשבת מוקדם בבוקר לבית הכנסת, ואחרי התפילה — ממהרים למרכז המסחרי לפתוח עסקיהם... הדרשות של הדרשנים המפורסמים, שבהם היו מלמדים את הקהל דינים והלכות מתובלים בדברי מדרש ואגדה, וכן נאומים על ערכה של השבת, היו נערכים ביום א' בערב...

כך הלכה ונרצחה השבת בשלוניקי במשך כעשרים שנה לפני שנרצחו תושביה היהודיים במשרפות אושוויץ.

---

1 ראה בשבועון "פרו־ישראל", גליונות אפריל 1922.

2 עיתון L'Indépendant גיליון 6 ביולי 1924. גם עורך ה"פרוגרי" סיפר (בגיליון 15 ביולי 1924), כי בשיחה שקיים עם פאפאנסטסיאו, דיבר עם ראש הממשלה יוונית. הלה בחשבו אותו ליווני, אמר לו שאכן שבתון יום א' יבוצע, אולם כאשר נוכח שהוא יהודי, נבוך, מלמל ואמר כי טרם בדק את העניין לאשורו וסיים את הראיון בחיפזון.

3 "אינדיפנדאן", 7/5/1924. בכל האמנות שנחתמו עם ארצות שונות בוועידת השלום ב־10/5/1919 וכן באמנת סבר (Sèvres) הנ"ל — ע"ש עיירה צרפתית ליד ורסאיי — נכלל סעיף בקשר לשבת. ועד הדיליגאציות היהודיות הגיש לוועידת השלום תזכיר בשם 9 מיליון יהודים, ודרש להכניס בחוזה השלום, סעיפים שונים להבטחת הזכויות הלאומיות, הדתיות האתניות והלשוניות של היהודים בכל הארצות. הסעיף השמיני של התזכיר אומר: "האנשים שיש להם יום מנוחה אחר מאשר יום א', לא תימנע מהם האפשרות לקיים ביום זה או בימי חגיהם עבודה שלפי חוקי דתם נחשבת כחטא; כן לא יימנע מהם לעסוק בעסקיהם ביום א' או בימים קדושים אחרים". כל הארצות, כולל פולין וליטא הכניסו סעיפים אלה לחוזיהם (ראה "פרו־ישראל", גיליון 16 במאי 1924); ויניזלוס, נציג יוון, הגיב כמצוטט לעיל.

4 ועד הדיליגאציות (המשלחות) היהודיות (Comité des Délégations Juives) הוקם עם גמר מלחמת העולם הראשונה ביזמת ההסתדרות הציונית העולמית, כנציגות יהודית מוסמכת אחידה, שתביא בפני ועידת השלום את הדרישות בעניין זכויות המיעוטים היהודיים וההגנה עליהם. ערב סיומה של ועידת השלום הוחלט על הפיכתו למוסד קבוע. הוועד פעל מאוגוסט 1920 ועד לאוגוסט 1936, מועד כינוס הקונגרס היהודי העולמי. כמזכירו הכללי — ומ־1924 גם כנשיאו — שימש ליאו מוצקין. לאחר פטירתו של מוצקין עמד בראש הוועד ד״ר נחום גולדמן. בשעת ייסודו הורכב הוועד מנציגי האסיפות היהודיות הלאומיות והוועדים היהודיים הכלל־ארציים של רוסיה, פולניה, אוקראינה, ליטא, צ׳כוסלובקיה. גאליציה המזרחית, בוקובינה ובסאראביה; מנציגי הקונגרס היהודי האמריקני והקונגרס היהודי הקאנאדי; משליחי האסיפה המכוננת של היישוב העברי בא״י; מבאי־כוח ארגוני קהילות הסתדרויות, אגודות וכו׳ של רומניה, טראנסילוואניה ואיטליה; משליחי ההסתדרות הציונית העולמית, מסדר ״בני־ברית״ והוועד היהודי האמריקני. הקיבוצים היהודיים ביוון, פינלאנד ויוגוסלאביה לא היו מיוצגים בו, אולם הוועד נתבקש על ידם לדבר גם בשמם.
בקיץ 1919 הגיש הוועד לוועידת השלום תזכיר בדבר הזכויות שיש להקנות למיעוטים במדינות החדשות, ותזכיר זה הונח ביסוד עבודת הוועידה להגנת המיעוטים, וכן תזכירים בדבר הגנת היהודים מפני פרעות ובדבר הבטחת התנאים לקיום הבית הלאומי בא״י.
ב־1920 הגיש הוועד שני תזכירים לאסיפה הכללית הראשונה של חבר־הלאומים: בדבר רדיפות היהודים באירופה המזרחית ובדבר הפרעות ביהודי אוקראינה. באותן השנים נלחם הוועד על זכויות היהודים בארצות שונות, על תנאי התאזרחות סבירים (בארצות שונות של אירופה המזרחית) או ביטולן של גזירות אנטי יהודיות, וכן נגד קיפוחים וגירושים של יהודים. הוא אף טיפח את האגודות היהודיות למען חבר הלאומים.

5 בתאריך זה לא היוו היהודים אלא 25% מאוכלוסיית העיר.

6 כפי שנתפרסם בעי״תון L'indépendant, גיליון 151, 2/7/1927.

7 כנראה הוא אלבו׳ט מולכו, עיתונאי בעל עט שנון, שהיה חותם בכינוי ״נאפוליטאן״.

8 אברהם ש׳ רקנטי, עורך העיתון ״פרו־ישראל״, חבר ועד הקהילה באותה תקופה.

9 ולמסור את המפתחות למושל הכללי (מכתב רקנטי לוועד הדיליגאציות מ־9/7/24).

10 בגלל גזירת הממשלה מ־1923, לפיה לא יוכלו היהודים להשתתף בבחירות הכלליות אלא בקוריה נפרדת, החרימו היהודים את הבחירות ולא היה אז בפארלאמנט שום ציר יהודי.

11 ראה ״פרו־ישראל״, 11 ביולי 1924.

12 עיתון ״ל׳אופיניון״ מ־17 ביולי 1924.

13 בטיוטה היה כתוב להפנות את המחאה גם לחבר הלאומים, אך כנראה ש״המתונים״ התנגדו לכך.

14 כנראה כדי לעקוף את הצנזורה היוונית.

15 ה״ג׳ויינט פ׳ורין קומיטי״ של ה״אנגלו ג׳ואיש אסוסיישון״, כלומר הוועד המאוחד לענייני חוץ של האגודה האנגלית־יהודית מלונדון.

16 האיכרים היוונים ניסו כמה פעמים בעבר להביא סחורותיהם לעיר, וגם לערוך את קניותיהם, בשבת, אולם כיוון שכמעט כל החנויות, בתי המסחר והשווקים — היהודים והלא יהודים — היו סגורים ביום זה, הם התרגלו לערוך קניותיהם ולמכור יבוליהם ביום א׳.

17 אנגליה.

18 מאות יהודים נרשמו כחזנים ע״י ועד הקהילה כדי לפטור אותם מהגיוס הצבאי.

19 אולם לא ועד האליאנס המרכזי, שכתב לאינטרקלוב היהודי ב־2/7/25, כי ״לאור המצב הפוליטי העכשווי ביוון, מוטב להפסיק את כל הצעדים... ולא כדאי לדעתנו, בימים אלה, להביא את הבעיה הרצינית הזאת, בפני הסמכות הגבוהה הזאת [חבר הלאומים]...״

20 המושל הכללי של שלוניקי.

21 רק נציגי הפועלים הצביעו נגד החלטת העיריה. סגן ראש העיר היהודי אלברט ארדיטי וכן חברי מועצת העיריה היהודים עזבו את הישיבה במחאה. משלחות יהודיות שהזכירו לראש העיר פאטריקיוס את הבטחותיו ליהודים לפני הבחירות נדחו בקש ובהבטחות מרגיעות.

22 ״המזרחי״ ו״שומרי שבת״ פנו אז גם לכל בתי הספר הנכרים בשלוניקי לא להכריח את התלמידים היהודים לבקר בבית הספר בשבת, או לעסוק שם בחילול שבת, במקרה שהם מבקרים בהם ביום זה.

23 ״לה וירדאד״, א׳ בכסלו תר״ץ (3/12/29).

הפגנת חברי האגודה האנטישמית ״שלושה אפסילון״ (E.E.E.) וביניהם כומר, תרצ״א

Demonstration de los miembros la sodjeta antisimita E.E.E., i entre eyos un papas.

ה־28 וה־29 ביוני 1931 [1]

מאת חיים טולידנו

שלוניקי, 3 ביולי 1931

מר רקנטי היקר,

בהתאם לידיעות הנמצאות בידינו, אין מתירים לשלוח לחו״ל, בנוסף לעיתונים גם מכתבים שבהם מדובר אודות המאורעות האחרונים בעירנו, וכן מברקים על אותו נושא.

אישור לכך אני מוצא בזה שאינך [2] מזכיר קבלת מכתבי האחרונים ואף אינך שח מאומה על מה שקורה לאחרונה בעירנו, וזאת למרות שלא עבר יום (חוץ משבת) שבו לא כתבתי אליך, מלבד העיתונים ששלחתי. כנראה שכל המכתבים והעיתונים הללו הוחרמו.

אני מנצל הזדמנות שאחד ממכריך יוצא לחו״ל והנני מצרף בזה דין וחשבון מפורט על כל מה שקרה, כדי שתוכל לנקוט בצעדים שייראו לך מתאימים, מבלי להיחשף לסכנות, מפני שיש לקחת בחשבון שתחזור ליוון, ושלא יעשו לך צרות.

פרסומי העיתון ״מאקידוניה״: עוד לפני שנסעת, בדה עיתון זה סיפור מסביב לנסיעה של יצחק כהן אשתקד לסופיה [3]. ככל שהימים עברו המשיך עיתון זה לכתוב ביתר תוקפנות והאשים את היהודים שהם אוהדי המכבי, אנטי־פאטריוטים וחותרים להשגת עצמאות למאקידוניה. הרוחות סערו עד כדי כך שביום שלישי אחר הצהריים (חמש שעות לאחר נסיעתך) הופצו אלפי כרוזים אנטישמיים בכל חוצות העיר לעיני השוטרים. בכרוזים אלה ניתנה שורה של סיבות (טפשיות ביותר) המנסות להוכיח שהיהודים הם אנטי־פאטריוטים, ובסופם נקראה האוכלוסיה היוונית להחרים את חנויות היהודים. הכרוזים חולקו באורח חופשי ויהודים שהתנגדו או הפריעו לחלוקת הכרוזים, נעצרו ע״י שוטרים. השתתפות השלטונות מהתחלת העניין ועד לסופו היתה ברורה לעין, ודבר זה צריך להדגישו. באותו ערב עכור ליהודים, בו הם חורפו וגודפו ברחובות (נשמעו קריאות בוז ליהודים) התחוללו מהומות במקומות שונים ברובע המסחרי. בהודעת המשטרה למחרת היום, יוחסו מאורעות אלה לפרובוקאציה של היהודים...

התקפה על מועדון מכבי: למחרת המשיכו העיתונים [היוונים] להסית את הציבור. במשך כל היום אפשר היה לראות על פניהם של היוונים צמאים לנקמה על ״בגידת״ היהודים והמכבים במולדת. בלילה התקיפה קבוצת אנשים מהארגונים הלאומניים (.E.E.E, קציני מילואים ואחרים) את מועדון המכבי בשעה שהיו בו רק שישה־שבעה חברים. הם היכו, פצעו, ושברו את הכל (רהיטים, כסאות, שולחנות, חלונות וכו׳) ולולא התערבות המשטרה, היה בכוונתם להצית את המועדון כולו. רק שניים מהפורעים נעצרו (כעבור יומיים שוחררו מחוסר הוכחות...).

עמדתו של ויניזלוס: צירי הפארלאמנט [היהודים] שנמצאו באתונה (מ׳ בנסאנטשי) העלה את העניין בבית הנבחרים וראש הממשלה הצהיר הצהרות לטובת היהודים (היו אלה הצהרות בלבד אולם המעשים היו ההיפך מהן). עם זאת הוא לא נמנע מלהטיל את ארסו. הוא אמר כי נדרש מהיהודים של מאקידוניה שיתבוללו מבחינה נפשית כדי שיהיה שקט. כמו כן אמר כי כאשר נכנסו היוונים לשלוניקי [4], לא קיבלום היהודים בזרועות פתוחות (מה הצורך לומר מילים אלה בזמן שהרוחות היו כה סוערות?). מר גונאטאס [5] מצידו הצהיר כי נראה שהכל חזר למסלולו הרגיל...

עמדת ועד הקהילה: אחרי הצהרות מר ויניזלוס בבית הנבחרים ולאחר שמר גונאטאס פירסם את ההודעה הרשמית, מיהר ועד הקהילה יחד עם הארגונים לפרסם גילוי דעת בו הם מודים לממשלה על גילוי יחס של רצון טוב ושלחו מברקי ברכה למר ויניזלוס.

הארגונים הלאומניים: ארגונים אלה סערו. ״מאקידוניה״ פירסם יום יום מאמרי הסתה יותר ויותר משלהבים. העיתונות היהודית הגיבה (במתינות כמובן). ארגון ה־ .E.E.E שלח לעיתונות היהודית מכתבי איום לבל תגיב למאמרים המתפרסמים ב״מאקידוניה״. הם הודיעו על הפגנות ברחובות העיר בהשתתפות כל חבריהם בתלבושת מליאה על עיטוריהם, סרטיהם, ודגליהם. הרוחות סערו והשלטונות כאילו שקעו בתרדמה ולא נקפו אצבע כדי להפסיק מערכה שפלה זאת.

התקפה על שכונה מס׳ 6: ביום ראשון בערב (28/6) התקיפה כנופיית פורעים את שכונה מס׳ 6 (חלק מהם כבר השתתף בהתקפה דומה בליל שבת ונהדף ע״י התושבים היהודים שהנחיתו עליהם מכות נאמנות. הם הגיעו לשם בהביאם איתם בנזין במטרה ברורה להצית הכל. הם כמובן לא השיגו את מטרתם; כאמור הם נהדפו. התנהל ממש קרב והיו 18 יהודים פצועים ו־34 משלהם. המשטרה עמדה לצידם ואסרה על היהודים להשתמש בנשק הגנה. כמו כן עצרו את כל מי שהעז להגן ולהציל חייו וחיי משפחתו. המתקיפים נראו ביום ראשון בערב (לפני ההתקפה) מסובים במסבאה עם שוטרים, מכאן ברור שהעניין תוכנן ביניהם. למחרת בבוקר כתבה כל העיתונות היוונית על מאורעות אמש וכמובן שלפי גירסתם היהודים הם האחראים, היות והם התקיפו עוברי אורח יוונים (שוטרים וקצינים). הציבור קיבל גירסה זאת והוסת לבקש נקמה. מאותו בוקר פשטו שמועות ששכונות היהודים יותקפו עוד באותו הלילה. ועד־הקהילה מסר על כך למשטרה וזו הודיעה כי יש שמירה ואין מה לחשוש. בכל זאת היתה האווירה מתוחה וריח־דם ריחף באויר. כל היהודים הסתגרו בבתיהם מוקדם מאד, וליבם ניבא להם רעות.

פוגרום בשכונת קמפבל, התקפה כללית על כל הפרברים היהודים: בליל בלהות זה (ליל שלישי 29/30 ביוני) התפרסו האנטישמיים, מאורגנים היטב, במטרה להצית את כל שכונות היהודים. כנראה שהם הכינו כמות גדולה של בנזין... שכונת קמפבל המבודדת מהעיר, הותקפה ראשונה, ונשרפה כליל. אחרי שהם פצעו, בזזו, חיללו את בית הכנסת, שרפו ספרי־תורה וכו׳, התנהל קרב אכזרי בין התושבים לבין המתקיפים והשוטרים. קשה לי מאד לתאר את האכזריות שבהתקפה והסבל שאין לתארו, שתושבי השכונה סבלו (צריפיהם בערו ואילו השוטרים לא התירו להם לצאת, הם פשוט רצו שיישרפו חיים). כאב לראות את ח״ם אברהם פרץ שנותר בחוסר כל, שוכב פצוע ברגלו. 54 משפחות פליטי האסון מצאו למחרת מחסה בבית הכנסת בית שאול, מדרש פלאסה, בבית הספר אליאנס, ביחד עם משפחות אחרות שלא רצו לדרוך יותר בשכונה ארורה זאת. לא היה זה רק בקמפבל, גם ברובעים אחרים התרחשו התקפות והיו הרבה נסיונות הצתה. אם לא הצליחו, הרי זה תודות לעירנותם של התושבים. הם התארגנו וקראו קריאות שונות, צעקות, שריקות, וכו׳ שהפחידו את המתקיפים. נסיונות הצתה היו גם בשכונות רז׳י־ וארדאר, שכונות 151 עילית ותחתית, וכו׳.

רשמי הפוגרום בעיר: יום שלישי היה ממש כיום תשעה באב בשביל יהודי עירנו. כולם התהלכו בפנים חיוורות, מביעות פחד. העיתונים היוונים החלו למתן במקצת את נימת כתיבתם (אבל בכל זאת לא חדלו מלהאשים את היהודים כי הם הם שהחלו הראשונים במאורעות קמפבל כשתקפו חייל מחיל האויר שעבר שם לתומו). אותם עיתונים הביעו צער על המאורעות וקראו את האזרחים הנוצרים לסדר, לטובת המולדת וכו׳. בכל אופן פאניקה השתלטה על התושבים היהודים. כל הפרברים ניטשו. מחשש פן יאונה להם אותו גורל כמו לתושבי קמפבל, ברחו תושבי הפרברים אל מכ־יהם וקרוביהם שבמרכז העיר. אני שולח לך עיתון אשר בו מאמר נרגש מאד של

המשטרה ליד הריסות שכונת קמפבל אחרי הפרעות.

La Policia en Campbell despues del pogrom

י׳ נאפוליטן, אודות הפליטים הללו. מאמר זה משקף את המציאות ממש כמות שהיא. ועד הקהילה החל לפעול סוף סוף; גם הארגונים, והשמירה בשכונות הוכפלה. בכל זאת ביום שלישי בערב, הסתגרו היהודים בבתיהם בשעות הערב המוקדמות (בשעה שמונה כבר לא נראה אף יהודי ברחוב, הדואר והחשמליות היו ריקות מאדם). כשעברתי ברחוב מזרחי בהלכי הביתה, ראיתי שכולם הסתתרו מאחורי התריסים המוגפים וציפו עד שיתכנסו כל בני המשפחה (משרוקיות וכלי נשק ניקנו בכמויות). שקט יחסי שרר חוץ מכמה התקפות ברחוב איטאליאס. הגברת, רעייתך, והקטנים הספיקו לעזוב יום לפני כן והלכו לבית חותנך (בית חסון).

סימנים המעודדים טירור: ביום רביעי נראו בכמה בתים יהודים, בפרברים ובעיר, כתובות שונות כגון (H, K או מגן דוד). ואילו בבתי היוונים נראו סימני הצלב. זה מרמז כנראה שכעת הם עומדים להתקיף בתים פרטיים של יהודים. סימנים אלה מעודדים את הטירור. פאניקה אחזה את כולם. גבירי ועד הקהילה שעתה חששו כי גם שעתם הגיעה להיות מותקפים, פעלו בכל כוחותיהם כדי שברחובות תועמד שמירה קפדנית. פניהם הביעו פחד איום. גם בערב זה הסתגרו כולם מוקדם בבתיהם. לאשרנו היה זה פחד שווא. בהדרגה תפסו האמון והרגיעה את מקום האימה והחששות.

מברק מאת ריטש[6]: בינתיים, קיבלנו ביום רביעי את העיתון ״מיסאז׳יר״ מאתונה בו תוארו מאורעות שלוניקי בצורה מסולפת: היהודים הם האשמים בכל. העיתון הודיע גם שסוכנות הידיעות הרשמית של אתונה מסרה לכל סוכנויות הידיעות בעולם, כי המאורעות האח־רונים התחוללו ע״י יהודים שהם בחלקם קומוניסטים... בצהריים, קיבלנו מברק ממר ריטש מלונדון, המבקש ממך להכחיש את הידיעות של סוכנות הידיעות של אתונה. אי אפשר היה לטלגרף אליך, לכן העברנו את המברק לאחיך [7] (הוא היה פעיל ביותר בימים אלה). במשרדו היתה גם אשתך ולאחר מכן באו צירי הפארלאמנט: מואיסיס, יקואל [8] וכו׳. הם הבטיחו לענות (עמדו לשלוח מישהו לחו״ל בכדי לטלגרף) אולם עד רגע זה איני יודע מה עשו. בכל אופן כתוב נא למר ריטש שאתה לא נמצאת בשלוניקי ותמסור לו על המצב בכללו.

ההכרזות החדשות של ויניזלוס בבית הנבחרים: לאחר מאורעות קמפבל, כינס מר צאלדאריס את הממשלה בישיבה שבה הביע ויניזלוס את צערו על המאורעות והודיע כי האשמים יבואו על ענשם. הוא מצא לנכון לומר כי גם אנגליה, שהיא מעצמה גדולה, לא עלה בידה למנוע את המאורעות בארץ ישראל בין יהודים וערבים... מה דעתך? מה ההשוואה הזאת? יוונים ויהודים בשלוניקי בהשוואה לערבים ויהודים בארץ ישראל!

אנו מבודדים: המאפיין את החששות של השלטונות שמעשי הפורעים ייוודעו בחוץ לארץ היא העובדה, כי מן הרגע שפרצו המאורעות, לא התירו לשלוח עיתונים ומברקים לארצות חוץ. הם פתחו מכתבים וצינזרו את אלה המתארים את המאורעות, זה מוכיח את אשמתם הברורה, בנסיונם להסתיר את המצב לאמיתו. מצד שני הם הפיצו בחו״ל שמועות כוזבות, כפי שכבר

פליטי קמפבל מפנים את מטלטליהם מהשכונה.

Las resfuyidos de Campbell evacuando el Quartier.

הזכרתי, בהאשימם את היהודים בפרובוקאציות, ובכלל בכל מה שקרה. הבדידות הכפויה עלינו, הוסיפה לדאגתם ולפחדם של היהודים במשך השעות הקשות של יום שלישי ורביעי, וכולם חשבו כי יחוסלו במשך הלילה...

השקט הגיע: לאחר שביום רביעי בערב לא אירע דבר, נראה שהשקט חוזר לקדמותו. כל העיתונים כותבים למען רגיעה ושיכחת העבר. אגב, עיתוני האופוזיציה הגדולים באתונה, מצאו שעת כושר להתקיף את הממשלה בחריפות ומבקשים את הדחתו של גונאטאס, כאשם בכל מה שקרה.

התבוללות: באסיפות מעורבות של יהודים ויוונים, מטיפים לפתיחת מועדונים משותפים ליוונים ויהודים, מדובר על כך שבתי־הספר של הקהילה היהודית חייבים לעבור לפיקוחה של הממשלה, שהיהודים חייבים לדבר ביניהם יוונית ועוד דברי־הבל דומים. אני מודיעך כי מר נחמה[9] פעל הרבה בימים אלה עד שאפשר להגיד שהוא שולט היום בקהילה. האחרים עומדים מהצד. לכשתחזור נדבר בהרחבה על נושא זה, אם לא יהיה מאוחר עד אז, מפני שהעניינים מי־דרדרים במהירות ואיני יודע מה עוד עלול לקרות... ודי ברמיזא...

אנסה לשלוח לך כמה עיתונים במקרה שהשליח יסכים לקחת אותם וכך תוכל לקבל תמונה ברורה יותר על כל מה שקרה.

לא אומר דבר על מה שאתה צריך לעשות בנידון, זאת אתה יודע טוב ממני. עם זאת איעצך להיות זהיר.

בתקווה לקבל בשורות טובות ממך,

ובשלום לבבי,

(—) חיים

נ.ב. אחד מהפצועים משכונת 151, שעמד בפתח ביתו, ונפגע ע״י הפורעים, מר וידאל ליאון, מת מפצעיו בבית החולים הירש.

---

* הערות בתוך סוגריים מרובעים [ ] הן של העורך.

1 [דו״ח על מאורעות קמפבל מאת חיים טולידנו, מזכיר המזרחי, נשלח ע״י שליח מיוחד למר אברהם רקנטי, נשיא המזרחי, ששהה אז כציר שלוניקי לקונגרס הציוני הי״ג; מתורגם מאיספאניולית].

2 [המכתב פונה אל המוען בגוף שלישי, אך לשם מניעת אי הבנות תרגמנו את הפניות לגוף שני].

3 [ראה רשימתו של אשר מואיסיס על ״המכבי ופוגרום קאמפבל״ בספרנו].

4 [בתחילת תרע״ג, אוקטובר 1913, כאשר העיר עברה מידי הטורקים ליוונים].

5 [המושל הכללי של שלוניקי].

6 [מזכיר הג׳ויינט בלונדון].

7 [ליאון רקנאטי].

8 [אשר מואיסיס ויום טוב יקואל].

9 [יוסף נחמה, מנהל האליאנס, מראשי המתבוללים, בעל השפעה בקהילה בלי להיות חבר במוסדותיה].

ה"מכבי" ופרעות קמפבל

מאת אשר ר' מואיסיס

היה זה בשנת תרפ"ט (1929). עורך עיתון יומי יווני גדול, שנטה למפלגה הוויניזליסטית והיה בעל צביון אנטישמי ארסי, ביקר במפתיע במשרדו של כותב מאמר זה, שהיה אז חבר ועד הקהילה היהודית בשלוניקי. עורך זה אמר אז גלויות, שאם הקהילה היהודית רוצה שעיתונו יתייחס ליהודים באהדה, עליה להעביר לעיתונו במתנה את אחד מהבניינים המרובים השייכים לה. כותב טורים אלה ראה מחובתו להודיע על דרישה מוזרה זו לחברים בוועד הקהילה. כל חברי הוועד דחו, כמובן, את הדרישה אף כי חששו מהתוצאות העלולות לצמוח מכך. הם ידעו היטב שלעיתון זה היתה השפעה גדולה הן על מפלגת השלטון — מצד אחד, והן על קהל קוראיו, שברובם היו פליטים מאסיה הקטנה ומתראקיה — מצד שני. יש לציין, שבאותה תקופה היה הרכב ועד הקהילה מן המוצלחים ביותר; היו חברים בו: יעקב קאזיס — נשיא; אלי בן־עוזיליו — סגן נשיא; אשר מלאך (חבר הסינאט); מנטש בן סאנטשי (חבר הפארלאמנט); דוד פ'לורנטין (עיתונאי); ז'אק נחמיאס; יוסף בן־שושן; יצחק אמאריו (סוחר); שמואל בוטון (סוכן מסחרי); אשר מואיסיס (עו"ד צעיר). בעת הדיונים על הדרישה הנ"ל ציין מנטש בן סאנטשי שאם הקהילה תיכנע לסחיטה הזאת — תבואנה ודאי אחריה דרישות אחרות, והקהילה תיהפך לקרבן של סחיטות מתמידות.

יש לציין, כי באותה עת היתה האווירה כלפי היהודים בשלוניקי קודרת במידת־מה, וזאת מהסיבות הבאות:

א. מאז תרפ"ג (1923), החלו השלטונות היווניים להצר את פעילותם הכלכלית של תושביה הוותיקים של העיר, שהיו ברובם יהודים, עקב בואם של יותר מ־100,000 תושבים חדשים — פליטים יוונים מאסיה הקטנה ומתראקיה.

ב. ארגון לאומני קיצוני ואנטישמי בשם "אתניקי אנוסיס אלס" (E.E.E.), כלומר, איחוד לאומי יווני, נוסד אז בשלוניקי. חברי ארגון זה גויסו ברובם מבין הפליטים האלה והם ניהלו תעמולה אנטישמית ארסית, בעיקר מעל דפי העיתון "מאקידוניה", שהיה בעל תפוצה גדולה.

ג. יהודי שלוניקי שחיו במשך כ־400 שנה תחת השלטון הטורקי, היו חסרי ניסיון פוליטי, ובחרו בדרך כלל בצורה עקבית ושיטתית, הן בבחירות למועצות המקומיות והן בבחירות הארציות במועמדי המפלגה המלוכנית, המתחרה למפלגת ויניזלוס שהיתה אז בשלטון[1].

העיתון "מאקידוניה" השתמש בכל הזדמנות כדי לפרסם דברי בלע נגד היהודים, במאמרי שיטנה שנכתבו בדרך כלל בידי עורכו הראשי ניקוס פ'ארדיס. הלה היה אנטישמי מובהק — פליט העיר קארס ברוסיה, שם ספג בוודאי את שנאת ישראל הקלאסית של רוסיה הצארית.

ב־20 ביוני 1931 פרסם עיתון זה, תחת כותרת ענק, ידיעה מגמתית, לפיה יהודי משלוניקי, יצחק ד' כהן, שנשלח לכנס עולמי של הסתדרות "המכבי" שנערך בסופיה כנציג "המכבי" בשלוניקי, כאילו השתתף גם בכנס הוועד המאקידוני המהפכני הבולגרי, אשר בו נתקבלה החלטה לדרוש את עצמאותן של מאקידוניה היוונית והיוגוסלאבית. למחרת היום פרסם אותו עיתון מאמר מערכת בו האשים את כל תושביה היהודים של שלוניקי כאחראים לעמדה האנטי־יוונית של ציר "המכבי" משלוניקי, והוסיף כי ליצחק כהן אסור היה בכלל להשתתף בכנס המהפכני הבולגרי, אולם מאחר ונכח שם, היה עליו, לדברי העיתון, למחות ולהדגיש שהוא — כאזרח יווני — אינו תומך בהחלטה שנתקבלה. ב־22 ביוני 1932 פרסם עיתון זה מברק מאתונה בו נאמר כי שר הפנים בממשלת יוון מ' לידוריקיס, אישר את דבר השתתפותה של הסתדרות "המכבי" בשלוניקי בהפגנות האנטי־יווניות שהתקיימו בסופיה.

באותו היום, בהתאם לחוק העיתונות היווני, נאלץ אותו עיתון לפרסם בעמוד אחר את המכתב למערכת שקיבל מאת הסתדרות "המכבי" בשלוניקי באותו עניין, וזה לשונו:

"אין זה מדוייק שאחד מחברי ארגוננו השתתף בכנס של 'קומיטאג'יס' בסופיה. איגודנו המוכר לפי החוק הוא ארגון העוסק באתלטיקה גרידא, ובתור שכזה הוא חבר הפידיראציה של הארגונים

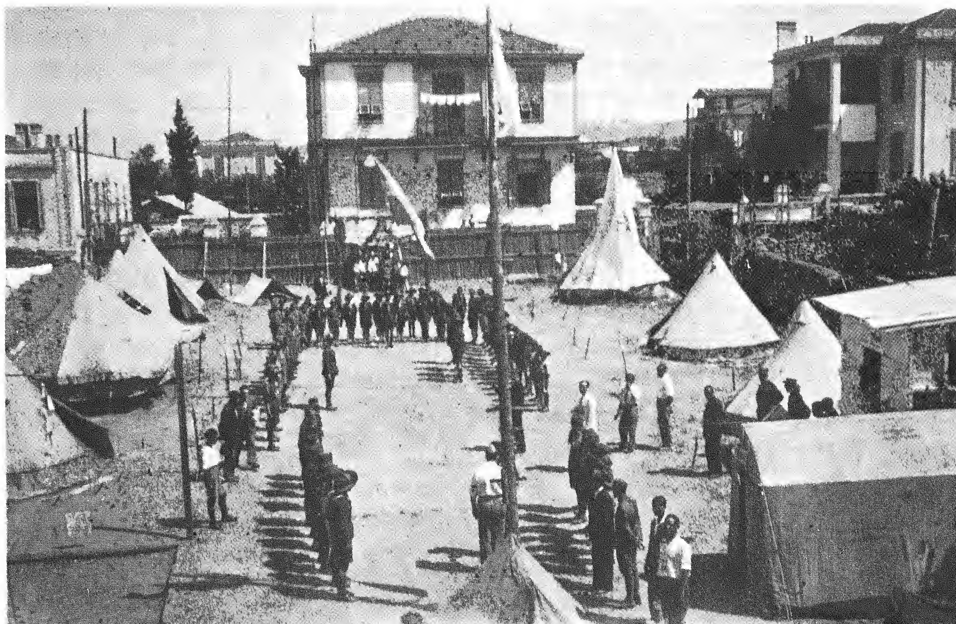
הספורטיביים של יוון. כארגון העוסק בתרבות הגוף, אין לו כל זיקה וקשר לתנועה פוליטית כלשהי, ועל אחת כמה וכמה לתנועה אשר מטרתה לפגוע בשלימות הטריטוריאלית של המדינה. באשר לחברנו יצחק כהן — הוא נשלח על ידינו לסופיה כדי להיפגש עם ד״ר רוזנפלד נציג הסתדרות ׳המכבי׳ העולמי, על מנת לדון איתו על הצטרפותנו להסתדרות ׳המכבי׳ העולמי, וכן בדבר ארגון הופעה ספורטיבית משותפת של כל סניפי ׳מכבי׳ בארצות הבלקן; ד״ר רוזנפלד הנ״ל הגיע לסופיה כדי להשתתף בחגיגות יובל ה־25 שנה ליסוד ׳המכבי׳ בבולגריה.

אנו משאירים לקוראי עיתונכם את הזכות להוציא את מסקנותיהם על הפרסומים שלכם אודותינו לאור ההבהרות והעובדות שהבאנו לעיל. אולם אין אנו יכולים לעבור לסדר־היום על דברי הבלע והשיטנה כלפי ארגוננו, בהאשימכם אותו בפעילות חתרנית נגד המדינה; אנו מוחים על כך בכל תוקף ומצהירים שרמזיכם מנוגדים ניגוד גמור לאידיאלים הטהורים שלנו, הזהים לאידיאלים של הסתדרויות אתלטיות בכל מדינות העולם. לא רק שלא פעלנו נגד האינטרסים של מדינתנו, אלא להיפך: מטרתנו העיקרית היא הגברת אהבת המולדת בה אנו חיים בקרב חברי אגודתנו״.

העיתון ״מאקידוניה״ התעלם לחלוטין מפרסום ההצהרה הנ״ל, המשיך לנהל מערכה ארסית נגד ״המכבי״ והזר והסית יום יום את דעת הקהל נגדה ונגד היהודים. ב־25 ביוני 1931 שוב פורסם מאמר מערכת בעמוד הראשון של העיתון, תחת הכותרת, ״אשמת ׳מכבי׳ גלויה לעין כל״, ובו הואשמו שוב מנהיגי ״מכבי״ בבגידה ובחתירה נגד שלימות המדינה, והאח־ריות על כך הוטלה על כל תושביה היהודיים של העיר.

פרסומים מגמתיים אלה חיזקו את הרגשות האנטי יהודיים בקרב היוונים אשר האמינו לנאמר בעיתון על יחסם הבלתי־פטריוטי של היהודים וגרמו מצד אחר לדאגה רבה בקרב יהודי שלוניקי.

מושלה הכללי של העיר באותם הימים היה הגנרל סטיליאנוס גונאטאס, ראש ממשלתה של יוון לשעבר (הוא מילא תפקיד חשוב במרידה הצבאית של 1922 שבאה בעקבות המפלה הצבאית היוונית באסיה הקטנה). וראש הממשלה באתונה היה אלפטריוס ויניזלוס, המדינאי והמנהיג היווני הידוע. גונאטאס וויניזלוס לא חשבו את עצמם לאנטישמים. ויניזלוס נהג להתפאר בעובדה, שידידיו הטובים ביותר בחוץ לארץ היו יהודים חשובים; ביניהם הוא מנה את השגריר לשעבר הנרי מורגנטאו מארה״ב ואת הלורד כהן מלונדון. אולם שניהם — וכל חברי מפלגתם — הביעו לא פעם את מורת רוחם מן העובדה, שרוב רובם של יהודי שלוניקי היו נותנים את קולותיהם בבחירות למתנגדיהם הפוליטיים. אם נזכור כי הרגשות הפוליטיים ביוון היו תמיד סוערים, נבין את הרקע לשנאה, שהתפתחה בשלוניקי נגד היהודים, שהיו בה רוב בעל זכויות ובעל גאווה עצמית — שנאה שנוצלה והוגברה על ידי פליטי אסיה הקטנה אשר זה מקרוב באו ורצו להיפטר מה־

הנפת הדגל במחנה של דרורים מכבי.

Alevantadura de bandiera al campo de Derorim — Maccabi.

אלמנט היהודי. כתוצאה מכך, רבו מקרי התקיפה נגד יהודים, באיזורים שונים של העיר, מצד חלקים בלתי אחראים של הציבור היווני. יהודים אלה התאוננו במשרדי ועד הקהילה וציינו, שתלונותיהם במשרדי המשטרה לא זכו לתשומת לב כלשהי. בינתיים הופיעו בעיתונים היווניים של שלוניקי הצהרות ומחאות מצד ארגונים לאומניים ומצד לוחמים לשעבר נגד העמדה ה״אנטי פטריוטית״ של יהודי העיר. מכל הפעילות הזאת היה ברור כי העיתון ״מאקידוניה״ בתיאום מלא עם הארגון הלאומני E.E.E. הכינו מסע נרחב נגד יהודי שלוניקי.

כדי למנוע הידרדרות המצב, החליט ועד הקהילה לשגר משלחת מבין חבריו אל השר גונ־אטאס, מושל העיר, וביניהם הסינאטור אשר מלאך וציר הפארלאמנט מנטש בן סנטשי. המשלחת ביקשה מהמושל לעשות כל אשר ביכולתו כדי לשמור על הסדר הציבורי. בתשובתו, הצהיר הגנרל גונאטאס כי ״קשה לו להשתלט על המצב כל עוד סוערות הרוחות״, ותוך כדי כך הציע לחברי המשלחת טיוטה של הצהרה עליה תחתום הנהגת הקהילה היהודית, ותפרסם אותה ברבים — כדי להשקיט במידת־מה את הרוחות. חברי המשלחת מסרו לו שהם יביאו את הצעתו לדיון בפני ועד הקהילה אשר ייקרא מיד לשם כך. בטיוטת ההצהרה נאמר, שהקהילה מגנה את עמדתו האנטי־פטריוטית של ציר ״המכבי״ משלוניקי. ההצהרה היתה מנוסחת בצורה כזו שיווצר הרושם שיהודי שלוניקי מקבלים כאמיתיות את האשמותיו של העיתון ״מאקידוניה״ ומנסים להקל מעליהם את כובד האחריות הרובצת עליהם. בדיון הסוער בוועד הקהילה, אליו הוזמנו ובאו גם אישי ציבור חשובים אחרים, הוחלט באופן עקרוני לחתום על נוסח ההצהרה אולם לאחר שיובאו בה תיקוני נוסח קלים.

מטרת התיקונים היתה להבהיר, שהקהילה אינה מקבלת את גירסתו של ה״מאקידוניה״ בדבר אשמתו של יצחק כהן — מה עוד שעד אז לא פורסמה כל ידיעה אחרת על נושא זה מלבד הפרסומים של עיתון זה. בתיקוני הנוסח הודגש בכל אופן, שאם יתברר לאחר חקירה, שיצחק כהן פעל בסופיה בניגוד לאינטרסים של יוון, ״הקהילה היהודית ואיתה כל הציבור של שלוניקי מגנים בתוקף עמדה זו ומחדשים את רגשי נאמנותם למולדת היוונית״.

דיוני ועד הקהילה נסתיימו בחצות, ובאותו מעמד הוטל על משלחת המורכבת מסגן יושב ראש ועד הקהילה, אלי בן־עוזיליו, אשר מלאך, מנטש בן־סנטשי וכותב טורים אלה לגשת לביתו של מר גונאטאס ולמסור לו את הנוסח המתוקן. שוער דירתו הודיע למושל הכללי, שמשלחת ועד הקהילה רוצה להיפגש איתו, אך הוא ענה שלדאבונו אינו יכול לקבל את פניה. לא נותרה ברירה בפני המשלחת, אלא למסור את הנוסח לידי השוער, כדי שזה ימסור אותו למושל. ליבם של חברי המשלחת ניבא להם רעות, ואכן נוכחו לדעת למחרת בבוקר, שהנוסח שלהם לא פורסם בעיתונות. לעומת זאת עוד באותו היום הופצו שמועות בעיר לפיהן סירבה הקהילה היהודית לחתום על ההודעה שנמסרה לה ע״י המושל. המשלחת ניסתה שוב עוד באותו הבוקר להתקבל אצלו, אולם במקומו קיבל את פניה מזכירו הראשי פאול גאליגס; זה הודיע למשלחת כי מר גונאטאס נסע

שכונת קמפבל אחרי הפוגרום.

El quartier Campbel despues del pogrom

בשעה מוקדמת לקאטריני וכי ישוב רק למחרת.

התנהגותו של הגנרל גונאטאס גילתה את רגשותיו האמיתיים כלפי התושבים היהודים של העיר, בה הוא כיהן כנציג הממשלה. התנהגות זו הבהירה למנהיגי הקהילה, שמאורעות חמורים נכונו לתושבים היהודים. כניסיון של הרגע האחרון לקדם את פני הרעה הריצו מנהיגי הקהילה מברק דחוף מאד לראש הממשלה באתונה, מר ויניזלוס, בזה הלשון:

"בידי הקהילה היהודית ידיעות, שגורמים קיצוניים ובלתי אחראים, שהוסתו ע"י פרסומי הזדון והשקר של העיתון 'מאקידוניה', תיכננו להלילה התקפות והתנפלויות על שכונות יהודיות המרוחקות ממרכז העיר. השלטונות המקומיים אינם נוקטים באמצעים מתאימים כדי למנוע את ביצוע המזימות ולנטרל את הגורמים הקיצוניים הידועים להם היטב. אנו פונים אל כב' בדחיפות על מנת שיתערב אישית ויפעל בהחלטיות כדי למנוע מאורעות חמורים".

מברק זה נשאר משום מה ללא מענה, והמאורעות התרחשו כמצופה. באותו לילה, נערכו התקפות קשות על השכונות המאוכלסות יהודים, ומאורעות דמים התרחשו בעיקר בשכונת "קמפבל" המרוחקת ביותר ממרכז העיר. ההתקפות על שלוש השכונות: "מס' 6", "מס' 151", ו"בארון הירש" נהדפו על ידי התושבים היהודים שאירגנו הגנה עצמית מבעוד יום. הם הקימו במקומות מסויימים גדרות תיל ובמקומות אחרים — מחסומים. למרות זאת, הצליחו המתקיפים לחדור לחלקים המרוחקים של שכונות "מס' 6" ו"מס' 151", הציתו מספר בתים, בזזו בתים אחרים ופצעו מספר תושבים יהודים; תושב יהודי משכונת "151" מת מפצעיו לאחר מכן.

המאורעות החמורים ביותר התרחשו בשכונת "קמפבל" בה התגוררו מאות רבות של יהודים, שנשארו ללא קורת גג לאחר השריפה הגדולה של שנת תרע"ז (1917), ומצאו מקלט בשכונה זו. המון המתפרעים הצית את צריפי השכונה וכמעט כולם עלו באש. הפורעים לא הסתפקו בזה אלא גם ירו לעבר היהודים ופצעו אחדים מהם בעת שניסו להימלט לעבר מרכז העיר. הנזקים החמריים שנגרמו ליהודים עקב מעשי זדון והצתה אלה היו גדולים; אולם איש לא קיבל פיצויים על כך — לא הקהילה ולא הנפגעים.

שבועות מספר לאחר מאורעות מצערים אלה, ביקרו במשרדו של כותב טורים אלה האדונים וורב'וליס ואקונומידס (הראשון היה יו"ר אגודת קציני המילואים של הצבא היווני במאקידוניה והשני — נשיא אגודת סגני קציני המילואים). הם גילו בסוד, שלמחרת ליל המאורעות הנ"ל הם נקראו אל המושל הכללי הגנרל גונאטאס, יחד עם כל ראשי האיגודים הלאומנים, לוחמים ותיקים ואנשי מילואים, שם הוא אמר להם מילים אלה: "השיעור הקטן שניתן היה טוב. אולם הסתפקו בזה" (ביוונית: "קאלו איתן טו מאתימא — טאקי, אללא סטאמאטיסטי"). ברור איפוא, כי במקרה שלפנינו לא פעל המושל הכללי בהתאם לעיקרון הרומי הנבון Caveant Consules (הקונסולים יעמדו על המשמר), אלא בהתאם לנאמר בשירו של וירגיל: Claudite. jam rivos, fueri est prata liberunte (ילדי, סיגרו את ברזי המים, השדות רוו דיים).

לאחר מאורעות דמים אלה, החלה הזרוע המשפטית לפעול, ונפתחו שני תיקים: האחד נגד העיתונאי והעורך הראשי של העיתון "מאקידוניה", שכתב את מרבית מאמרי השיטנה וההסתה נגד היהודים, וכן נגד קוסמידס, שהיה ראש האגודה הלאומנית .E.E.E, ונגד חאריטופולוס, שהיה מזכירה הכללי; שלושתם הואשמו כאחראים להסתת ההמונים היוונים. התיק השני נפתח נגד מנהיגי הסתדרות "המכבי" בשלוניקי ונגד יצחק כהן שייצג אותה בסופיה; הם הואשמו בפעילות חתרנית נגד שלימותה הטריטוריאלית של המדינה היוונית.

תוצאות שתי חקירות משפטיות אלה היו כדלקמן: עקב חילוקי דעות בין השופט דמיטריוס איקונומופוליס וסגן התובע מר ליניס, ובלחץ הפגנות שנערכו על ידי חברי .E.E.E לפני משרדי מפקדת המשטרה בעיר, שוחררו שלושת הנאשמים — פ'ארדיס, קוסמידיס וחאריטופולוס — בניגוד לתהליך השיפוט היווני הרגיל, ומשפטם הועבר לבית הדין המחוזי של וריה, עיר קטנה הנמצאת במרחק כ־70 ק"מ משלוניקי. לאחר שמיעת העדים, זיכה בית דין זה את קוסמידס וחאריטופולוס "מחוסר הוכחות מספיקות"; ואת העיתונאי פ'ארדיס כינה בית הדין "כסיל שלא היה אחראי למעשיו"...

ביחס לחקירה שנפתחה נגד מנהיגי "המכבי" ויצחק כהן, נעשו הפעולות הבאות ע"י השופט: הוא החרים את דרכונו היווני של יצחק כהן, כדי לוודא את תאריכי הכניסה והיציאה שלו מבולגריה. כן השיג העתקים רשמיים של פרוטוקול כנס האגודה המהפכנית הבולגרית

קאריקאטורה אנטישמית שהופיעה בעיתון היווני "מאקידוניה" במאי 1933. משמאל עומד המועמד לראשות הממשלה צאלדאריס (שהיה נוח ליהודים) לבוש בגדי חתן ומבקש את יד בתו של הרב היהודי. זה האחרון מחזיק מספריים ואומר (לפי הכתובת שנלוותה לקאריקאטורה) לפני שאתן לך את בתי אתה צריך לעשות ברית מילה.

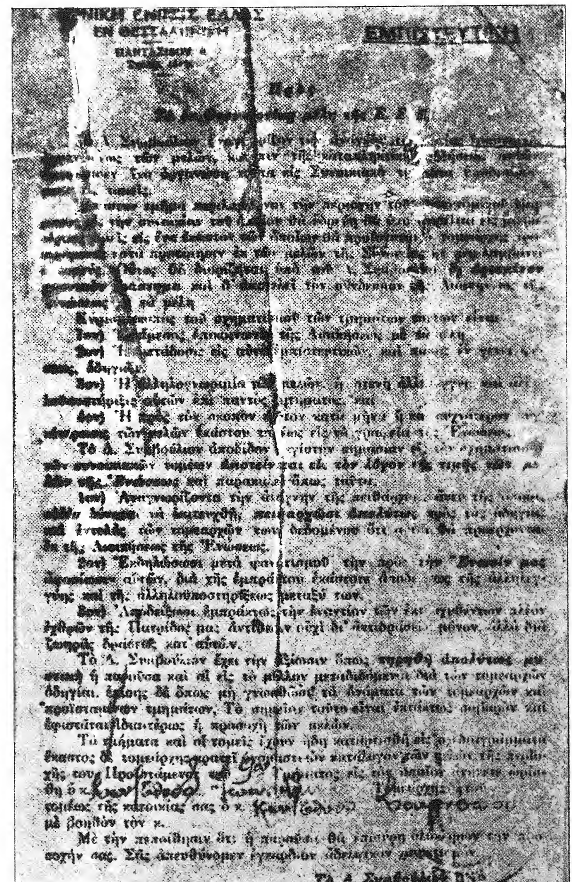
Caricatura antisimita puvlicada en el journal grego "Makedonia" (1933).

(המאקידונית) בו היתה רשומה ההחלטה שנתקבלה בדבר מתן שלטון עצמי למאקידוניה הבולגרית והיוגוסלבית.

מתוך שני מסמכים אלה הוכח באופן רשמי, וללא צל של ספק, שההחלטה המפורסמת הזאת נתקבלה לאחר שיצחק כהן יצא את גבולות בולגריה, ומובן שלא היה יכול להיות נוכח באותה שעה בכנס, לא דיבר בו כלל, ולא היה יכול להביע את הסכמתו או אי הסכמתו להחלטה. התיק הנ״ל הועבר לידי מר אנטואן חאמארטוס, נשיא הלשכה המשפטית המתאימה. האחרון, לאחר שנוכח לראות כי לא היה כל יסוד להאשמה, ציווה על עורכי הדין של E.E.E. — מצד אחד, ועל עורכי הדין של יצחק כהן — מצד שני, להופיע בפניו לבירור סופי.

ביום הקבוע הופיעו עורכי הדין של E.E.E. מנלאוס ציצורס וחרלמפוס סוחוס, ועורכי הדין של יצחק כהן ו״המכבי״ יום טוב יקואל ואשר מואיסיס. באותו מעמד הראה הנשיא חאמארטוס לעוה״ד של ה־ E.E.E. את דרכונו של יצחק כהן וכן את העתקי הפרוטוקול שהזכרנו לעיל, ושאלם אם עדיין הם ממשיכים להאשים את יצחק כהן. עורכי דין אלה עיינו היטב במסמכים אלה — שתקו ולא השיבו דבר. מיד לאחר שעורכי הדין עזבו את המקום הוציאה הלשכה הודעה לפיה אין מקום לתביעה כלשהי נגד הנאשמים היהודים (״המכבי״ ויצחק כהן), ועל ידי כך הוכח שהם היו חפים מכל פשע.

כרוז של הארגון האנטישמי ״טריא איפסילון״ (E.E.E.).

Circolar secreto de la organisation antissimita "3 Ipsilon"

• הערות בתוך סוגריים מרובעים [ ] הן של העורך.

1 [הנטיה של היהודים לבחור בנציגים שהתנגדו לויניזלוס — בדרך כלל היו אלה מועמדי המלוכנים — לא נבעה ״מחוסר ניסיון פוליטי״, כטענת המחבר, אלא מטעמים לאומיים יהודיים טהורים: כיון שויניזלוס ומפלגתו היו לאומנים קיצוניים ואנטישמים גלויים ומוסווים, לא היה טעם שהיהודים יבחרו דווקא באלה ששאפו לחסל את הקהילה].

התנועה הציונית בשלוניקי וביתר קהילות יוון[1]

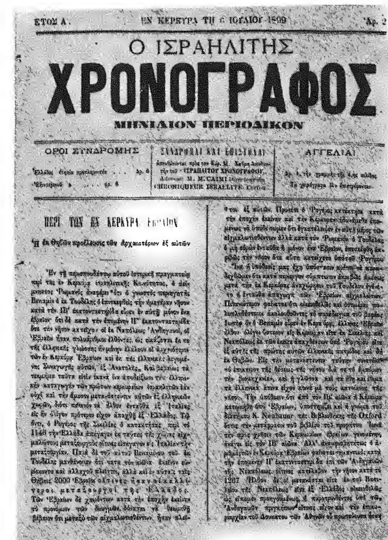
מאת אשר ר׳ מואיסיס

ן ימות עדויות היסטוריות רבות המאשרות את העובדה, שיהודים מארץ ישראל וממצרים היגרו משם עוד בתקופת אלכסנדר הגדול, ועל כל פנים לפני התפשטות הנצרות, והתיישבו הן ביוון והן במדינות שהיוו את הקיסרות הביזאנטית העתיקה. מתיישבים יהודים ראשונים אלה היו הלניסטים שרכשו את השפה היוונית וסיגלו לעצמם את התרבות היוונית לפני הגירתם או עם בואם להתיישב באיזורים שונים של חצי האי היווני. בתקופת ביזאנטיון הם כונו ע״י יהודי ארץ ישראל ויתר ארצות הפזורה בשם ״רומאניוטים״, ושפתם היתה יוונית. אולם, אף כי הספרים שחוברו על ידי הרומאניוטים במרוצת הדורות (ספרי דת או חול) נכתבו יוונית — היו אותיותיהם עבריות.

יהודי ספרד ופורטוגאל אשר משנת רנ״ב (1492) ואילך החלו להתיישב בארצות האגן המזרחי של הים התיכון, שהיו אז תחת שלטון טורקי, כינו את היהודים המקומיים האלה בשם ״גריגוס״, כלומר ״יוונים״. כיוון שמספר המהגרים החדשים האלה היה גדול בהרבה ממספר היהודים המ־קומיים, דחקה שפתם, האיספאניולית, את רגלי השפה היוונית, ולאט לאט סיגלו גם רוב התושבים הוותיקים שפה זו לעצמם. יש לציין כי בקהילות יהודיות מסויימות ביוון התיכונה בהן לא היתה השפעת יוצאי ספרד רבה, נשארה השפה היוונית כשפת הדיבור העיקרית. משום כך, היהודים בחאלקיס, יאנינה, ארטה, פריביזה, פאטראס, נאפ׳פאקטוס (ליפאנדו), קניאה (כריתים) והראקליון, דיברו יוונית — אף כי במשך הדורות הסתננו לתוכה מלים וביטויים איספאניוליים.

יהודי הקהילות באיי הים האיוני (קורפ׳ו וזאנטי) אשר בחלקם היו ״רומאניוטים״ וחלקם פליטי איטליה וספרד, דיברו ביניהם במקביל בשתי שפות: איטלקית ויוונית. כדו־לשוניים אפשר לכנות גם את היהודים בערי תיסאליה (טריקאלה, לאריסה, וולוס) שדיברו יוונית ואיספאניולית. אף כי מאז המאה החמש עשרה שלטו הטורקים בכל איזור הקיסרות הביזאנטית לשעבר, לא הושפעו היהודים שם מכך, והמשיכו לדבר בשפות אלו ולא בטורקית.

יהודי יוון, תושבי האיזורים שמדרום להר אולימפוס, חדלו להיות משנת תק״ץ (1830) תחת השלטון הטורקי ובאו תחת השלטון היווני; לא כן הדבר בקשר לקהילות היהודיות מרובות־האוכלוסין במחוזות שמצפון להר זה — כגון מאקידוניה, תראקיה ואיפירוס וכן האי כריתים — אלה נשארו תחת השלטון הטורקי עד פרוץ מלחמת עמי הבלקן בשנים תרע״ב—תרע״ג (1912—1913). מובן, שעובדה זו השפיעה על זמן הופעת הציונות הגלויה והפעילה באיזורים השונים של יוון; בעוד שלשלטון היווני שמשטרו היה בדרך כלל פארלאמנטרי ודימוקראטי לא היתה כל סיבה להתנגד להקמת התנועה הציונית ולהתפתחותה, לא הרשה השלטון הטורקי, עד מרד ״הצעירים הטורקים״ בשנת תרס״ח (1908), קיום תנועה אידיאולוגית כמו הציונות, שמטרתה הסופית היתה למעשה הוצאת שטח מתחת שלטון טורקיה והפיכתו למדינה יהודית. משום כך קל להסביר את העובדה, שעד שנה זו (ולמעשה עד שנת תרע״ב־1912 [2]), לא יכלו יהודי טורקיה, וביניהם יהודי שלוניקי והקהילות באיזורים אחרים של מאקידוניה, תראקיה ואיפירוס, לפעול בצורה גלויה למען התנועה הציונית, וכמובן שלא יכלו לשלוח צירים לקונגרסים הציוניים העו־למיים שהתקיימו לפני תאריך זה.

ΕΤΟΣ Α. ΕΝ ΚΕΡΚΥΡΑ ΤΗ 6 ΙΟΥΛΙΟΥ 1899 Ἀρ. 2

Ο ΙΣΡΑΗΛΙΤΗΣ

ΧΡΟΝΟΓΡΑΦΟΣ

ΜΗΝΙΑΙΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

ΟΡΟΙ ΣΥΝΔΡΟΜΗΣ | ΣΥΝΔΡΟΜΑΙ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΟΛΑΙ | ΑΓΓΕΛΙΑΙ

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΕΝ ΚΕΡΚΥΡΑ ...

עיתון ציוני ביוונית, קורפו, תרנ״ט.

Journal Sionista en grego, puvlicado en Corfu en 1899.

אגודות ציוניות ראשונות

היהודים המעטים שחיו לפני שנת תרע״ב (1912) תחת שלטון יווני, — מספרם לא עלה על 7000 — נטלו לעומת זאת חלק בתנועה הציונית, מוקדם ובצורה גלויה. כחלוץ ומבשר התנועה הציונית בין קהילות היהודים ביוון הדרומית (שבשלטון יווני) יש לחשוב את משה חיימיס המנוח, שבתחילה היה מורה ואח״כ עיתונאי. חלוץ ציוני זה הוציא בין השנים תרנ״ט—תרס״א (1899—1901) בעיר הולדתו קורפ׳ו, ירחון ציוני בשם ״כתב עת ישראלי״ (ביוונית: ״ישראליטיס כרונוגראפ׳וס״). מעל דפי עיתון זה הפיץ את בשורתו של בנימין זאב הרצל בין יהודי יוון הדרומית וכן בין היהודים דוברי היוונית במצרים, אמריקה וכו׳. לאחר זמן כאשר עבר לגור באתונה, הוציא

לאור בבירת יוון, בין השנים תרע״ב—תרע״ו (1912—1916) ירחון ציוני מצויין ביוונית (ובחלקו בצרפתית) בשם ״סקירה ישראלית״ (ביוונית: ״ישראליטיקי אפיתיאוריסיס״) באמצעותו המשיך להפיץ את רעיון הציונות בגבולות יוון דאז.

אולם, יש לציין, שעד שנת תרס״ב (1902) לא נוסדה בשום עיר ביוון אגודה ציונית כלשהי. עד אותה שנה הצטמצמה הפעילות הציונית כולה בהפצת מספר שקלים בין היהודים העשירים, על ידי ועדות זמניות של צעירים ציונים.

בשנת תרס״א (1901) קיבלה הקהילה היהודית בלאריסה (תיסאליה) מכתב מאת הנהלת התנועה הציונית, חתום ע״י מייסדה ונשיאה הראשון בנימין זאב הרצל ז״ל, ובו בקשה לארגן ועד להפצת שקלים ובולים של קרן קיימת לישראל, שנוסדה זמן קצר לפני כן. בתגובה על פנייה זו, מינה ועד הקהילה ועד ציוני בעיר, שהיה למעשה הראשון ביוון. חבריו, הציונים הצעירים, היו: אברהם מרדכי כהן (אביו של חיים אברהם כהן, כיום פרופיסור לדרמאטולוגיה באוניברסיטה העברית בירושלים), יצחק קבלי ודוד צ׳יליבון כהן. אותו מכתב בחתימת בנימין זאב הרצל היה שמור בארכיון האישי של אברהם מרדכי כהן, שהיה במשך זמן מסויים גם נשיא הקהילה היהודית בלאריסה. מכתב זה אבד אחרי מותו.

בקיץ תרס״ב (אוגוסט 1902) שלח הוועד המרכזי הציוני של יהודי בולגריה ליוון את יעקב כלב, ציוני נלהב ונואם מוכשר, שהיה מורה לשפה העברית בבית הספר היהודי בפיליפופולי, והוא הביא איתו חומר תעמולה ציוני כתוב באיספאניולית ויוונית. (החומר כלל גם חוברת ובה מאמר ״על הציונות״ מאת המנהיג הציוני הדגול, מאקס נורדאו, מתורגם ליוונית מודרנית. (חוברת זו שהודפסה בפיליפופולי, נמצאה בשלוניקי בספרייתו של כותב מאמר זה, עד הכיבוש הגרמני, אולם מאז היא נעלמה). יעקב כלב ערך ביקורים בקהילות היהודיות של לאריסה, טריקאלה, וולוס ואתונה, ובכל מקום נשא נאומים ציוניים מעל בימות בתי הכנסת. נאומיו הפיחו רוח הת־להבות גדולה והתרגשות בין היהודים בערים אלה, אשר עד אז היו מבודדים ומנותקים מכל מגע או קשר עם היהדות העולמית. כתוצאה מביקורו, הוקמה בלאריסה האגודה הציונית הראשונה ביוון, בתחילה בשם ״ציון״ ולאחר מכן בשם ״אוהבי־ציון״. ועד אגודה זו היה מורכב מצעירים ציונים אלה: חיים קבלי (שעלה ארצה בשנת תרפ״ב־1922, השתקע בירושלים ונפטר בה בשיבה טובה), גבריאל קאלאמרו, יצחק אברהם שאקי ואברהם מרדכי כהן.

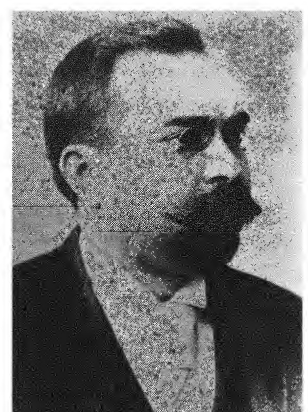
יעקב כלב הפיץ במקומות בהם ביקר, גם בולים של הקרן הקיימת לישראל, ורשם מנויים לעיתון הציוני באיספאניולית שהופיע בסופיה מאז שנת תרס״א (1901), בתחילה בשם ״ההד הציוני״ ואח״כ — משנת תר״ע (1910) — בשם ״השופר״.

בשנת תרס״ו (1906) הגיע לקורפ׳ו בצלאל דוידסון, מורה לשפה העברית, שבא מרוסיה והיה בדרכו לארץ ישראל. הוא התעכב זמן רב באי זה, בו היתה קיימת קהילה יהודית שמנתה יותר מ־3000 נפש. בהיותו ציוני נלהב, הקדיש דוידסון את רוב זמנו להחדרת הרעיון הציוני בין היהודים במקום, שאגב, חיו אז ברובם בתנאי מחסור ועוני. כתוצאה מפעילותו זו הוקמה

אשר מלאך

Acher Mallah

משה חיימיס.

Moche Haïmis.

בקורפ׳ו האגודה הציונית השניה ביוון ושמה — ״מקיץ נרדמים״, כנראה כרמז למאמצי דוידסון לעורר את יהודי המקום מתרדמת הדורות. על הוועד של אגודה זו נמנו העיתונאי משה (מואיז) חיימיס שהזכרנו לעיל, הרופא יוסף באטינו, האחים שבתאי ויעקב מוסטאקי והאחים משה (מואיז) וישעיה אליהו. אגודה זו פסקה מלהתקיים בזמן מלחמת העולם הראשונה, בעיקר עקב עליית חשובי מייסדיה לארץ ישראל. כמעט באותו הזמן, בתרע״ג—תרע״ד (1913—1914), הוקמה בקורפ׳ו ע״י הציוני הצעיר חיים שמואל מזרחי, אגודה ציונית שניה בשם ״תקוות ציון״. גם אגודה זו שבקה חיים לאחר שנים מספר, כתוצאה מעלייתו ארצה של מייסדה. לבסוף, בשנת תרפ״ד (1924), הוקמה באי זה אגודה ציונית חדשה בשם ״תיאודור הרצל״.

בשנת תר״ע (1910) נוסדה בוולוס (תיסאליה) אגודה ציונית בשם ״פועלי ציון״. מייסדיה והוועד הראשון שלה היו הציונים הצעירים: דונאטוס פ׳ראנטזיס (נשיא), אברהם יעקב כהן, ליאון שוחמי ודוד דוד. הדבר העיקרי הראוי לציון ביחס לאגודה זו הוא, שמיד עם ייסודה הצליחה להקים קשר ישיר עם ההנהלה המרכזית של ההסתדרות הציונית העולמית אשר מושבה היה אז בקלן שבגרמניה; היא גם הוכרה על ידי גוף זה, כנציגתה המרכזית עבור כל הקהילות היהודיות והאגודות הציוניות ביוון הדרומית. בתוקף מעמד זה היא היתה מעבירה את כל הכספים שנאספו באיזור כולו למרכז בקלן (ולאחר מכן — ללונדון, כשמרכז זה הועתק לשם). כספים אלה נתקבלו ממכירת בולים של הקרן הקיימת לישראל, מהפצת שקלים, מתרומות לנטיעת עצים בארץ ישראל וכן ממבצע מיוחד לטובת יישובם של יהודים מתימן בארץ.

מלחמות הבלקנים, מלחמת העולם הראשונה, ובמיוחד המאמרים בעיתונות הציונית שהופיעו באותה התקופה, בעיקר בשלוניקי, נתנו דחיפה מחודשת וגדולה לתנועה הציונית ביוון. בקשר עם זה יש לציין את ה״סקירה הישראלית״ של משה חיימיס מאתונה (יוונית), את השבועון הרשמי של הפידיראציה הציונית ביוון שהופיע בשלוניקי ״איספיראנסה״ (איספאניולית), את כתב העת ״ישראל״ מטריקאלה (יוונית) שהוצא לאור על ידי יום טוב יקואל ואשר מואיסיס, ואת השבועון ״פרו־ישראל״ שהוצא לאור בשלוניקי ע״י אברהם ש׳ רקנטי ויצחק ר׳ מולכו (צרפתית).

כתוצאה מהאמור לעיל, נוסדו כמעט בכל 24 הקהילות היהודיות ביוון (הדרומית והצפונית) אגודות וקבוצות ציוניות. כך נתווספו לאגודות הציוניות שהיו קיימות בלאריסה, וולוס, טריקאלה, קורפ׳ו ושלוניקי — אגודות ציוניות רבות אחרות. החשובות ביניהן היו:

ב ח א ל ק י ס, נוסדה אגודה ציונית בשם ״חובבי ציון״ בשנת תרע״ב (1912) ע״י: מרדכי פריזיס (נשיא), ברוך לוי, בכור פורטי, יהושע חזן, חיים מוסקוביץ, אברהם קריספי ויצחק מזל טוב. נשיא אגודה זו, מרדכי פריזיס, התגייס לצבא היווני הסדיר והתקדם לדרגת קולוניל; בעת ה־מלחמה נגד האיטלקים בשנות ת״ש—תש״א (1940—1941), נפל בשדה הקרב באלבניה והיה לאחד מגיבורי מלחמה זו.

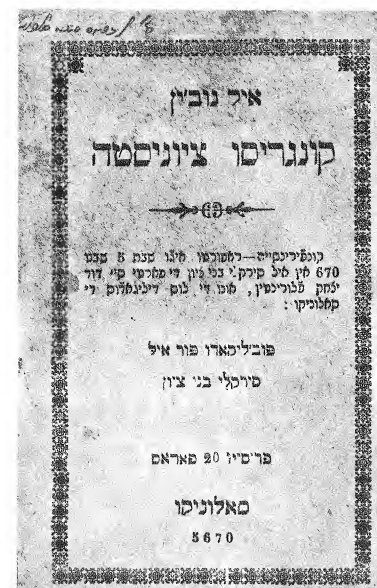
ב כ ר י ת י ם, נוסדה אגודה ציונית בשנת תרע״ג (1913) ע״י ציצוס צרפתי (נשיא), יהושע ליאון מימון, ליאון אבלאגון, מתתיה ציזאנה, אברהם יצחקי, אליה אוסמוס, ראול וינטורה, אברהם סירינו ואלברט מינירבו.

ב ש ל ו נ י ק י, נוסדו אז האגודות הציוניות הבאות:

1. ״בני ציון״, בתרס״ח (1908); פעלה בגילגוליה השונים במחתרת בזמן השלטון הטורקי [2].
2. האגודה להתעמלות ״מכבי״ [3], בתחילת תרס״ט (סוף 1908) — ע״י אברהם מאטא־ראסו, שלמה ונזיה ואהרון פארדו; בתרע״א שימש אברהם ש׳ רקנטי כראשה.
3. אגודת נשים ״התחיה״ [3], בתרע״ו (1916) — ע״י קבוצת פעילים ופעילות שפרשו מה״מכבי״ בשל חילוקי דעות על דרכה ואופיה, וביניהם: א׳ רקנטי, יצחק מולכו, יצחק אמאריו, יצחק כהן, דודון חסון, רבקה רקנטי, תמר ציון, אלגרה מולכו ועוד.

לאחר מכן עד שנת תר״ף (1920), נוסדו אגודות ציוניות נוספות; החשובות ביניהן היו:

4. האגודה הציונית הספורטיבית ״דרורים מכבי״, בשנת תרע״ו (1916) — ע״י הס־תדרות המכבי; נשאה בתחילה את השם ״צופי מכבי״. יוזמי האגודה ומייסדיה היו: שלמה ביטי, יצחק שלם, יעקב פרחיה וז׳ול טאזארטס. לאחר זמן, עקב חילוקי דעות עם הצופים היוונים, שונה שם האגודה ל״דרורים מכבי״. בין חברי הוועד

איל נוב׳ין

קונגריסו ציוניסטה

פובליקאדו פור איל

סירקלי בני ציון

פריסייו 20 פאראס

סאלוניקו

5670

דו״ח על הקונגרס הציוני התשיעי.

נמנו גם אלברט שאקי ומשה חוראס.

5. האגודה "תיאודור הרצל", בתרע"ז (1917); אף היא בנשיאותו של א' רקנטי.
6. "אגודת הצעירים היהודים" (A.J.J.), בה היו חברים רוב חוגי הנוער הלאומי היהודי המשכיל בעיר. אגודה זו פיתחה פעילות ענפה והשפיעה השפעה מרובה על החיים הציבוריים בקהילה יהודית גדולה זו. הבולטים שבין חברי הוועד שלה היו: שלמה ביטי, שמואל אמאריו, ברוך קאסטרו, אדולף ארדיטי, יצחק פ'לורנטין, סאם ביז'ה, ז'אק ביז'ה, יצחק בן רובי ואלברט ברכה.
7. "החוג הציוני הגדול" (Grand Cercle Sioniste), בו היו חברים מרבית הסוחרים והתעשיינים היהודים. נשיאו היה דוד מאטאלון.
8. הסתדרות "המזרחי", על ידי הציוני הפעיל אברהם ש' רקנטי, בשלהי תרע"ח (1918), ואשר ריכזה בתוכה את הציונים הדתיים בעיר.
9. אגודת "צעירי מזרחי" — בשנת תרע"ט (1919); נוהלה ע"י הסתדרות "המז־רחי", והיו מאורגנים בה הצעירים הדתיים. בשנת תרפ"ח (1928) שונה שמה של אגודה זו ל"תורה ועבודה", היא אורגנה מחדש בסיועו של צבי הרכבי מירושלים, ששהה אז בשלוניקי, ומזכירה הכללי היה משה ברזילי.
10. אגודת "מאקס נורדאו" [4], בתר"ף (1920) — בנשיאותו של מואיז נג'ארי, אשר עלה אח"כ לארץ ישראל.
11. אגודת "שיבת ציון", שהיתה מסונפת להסתדרות "המזרחי", בשכונת "בארון הירש". חבריה היוו משקל נגדי לתושבים בעלי נטיות קומוניסטיות בשכונה.
12. אגודת "לבנון" (אח"כ "תפארת ישראל"), אשר פעלה בשכונת "151". חבריה היו תושבי השכונה הציונים. גם אגודה זו היתה סניף של הסתדרות "המזרחי".
13. אגודת "גאולה", אשר מועדונה היה בשכונת "איה פוטיני". חבריה היו תושבי השכונה הציוניים. אגודה זו כקודמתה היתה סניף של הסתדרות "המזרחי".
14. אגודת "ארצנו" — ע"י אברהם מהללאל, שהיה גם נשיאה (הוא היה בעל דעות ראדיקליות); אגודה זו הצטרפה לאחר זמן למפלגת "המדינה היהודית" של יצחק גרינבאום.
15. האגודה הציונית לנשים "ויצו", בין חברותיה נמנו הגב' פ'לורנטין והגב' קונפ'ינו.
16. האגודה לנשים "בנות ציון" בנשיאותה של הגב' ג'אחון.
17. האגודה הציונית "ציונה", אשר אירגנה בשנת תרפ"ד (1923/24) טיול לארץ ישראל, בו השתתפו מספר ניכר של צעירים ציונים.
18. אגודת "בני ישראל" אשר חבריה הצעירים עסקו בעיקר בהפצת תרבות עברית.

ב ק א ב' א ל ה, נוסדה בשנת תרע"ה (1915) האגודה הציונית "אור ציון" על ידי שמואל עובדיה (נשיא), יהודה פרחיה, יוסף בארוטסי, יעקב חזן, שלמה כהן, גדליה נג'ארי ואלי אזובי.

ב י א נ י נ ה, נוסדה בשנת תרע"ה (1915) האגודה הציונית "עמלי ציון" על ידי ד"ר נסים דויצ'ון לוי (נשיא), יצחק קופ'ינה, שבתאי קבילי, שלמה אוריאל נגרין, ברוך אליאצ'ון, אלי אלקלעי וחיים מתתיה. בשנת תרצ"ו (1936) נוסדה אגודה ציונית שניה בשם "עמלות ציון" לנשים. נשיאתה היתה הגב' אנט אברהם לוי.

ב ט ר י ק א ל ה, נוסדה האגודה "ארץ ציון", שבוועדה הראשון היו: יום טוב יקואל (יו"ר), אשר מואיסיס (סגן יו"ר), דוד פ'אראג'י, לזר פילוז ואברהם מתתיה.

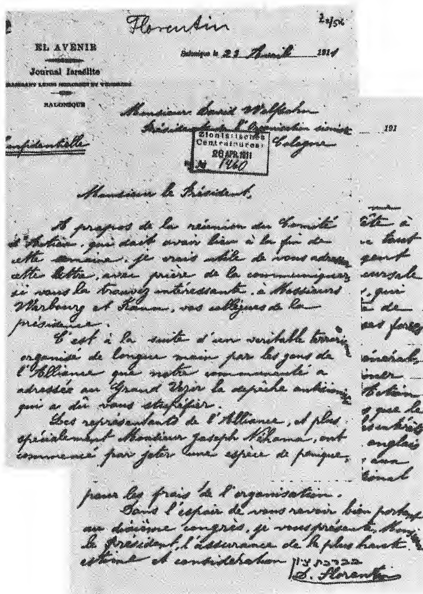
ב ק ו ר פ' ו, נוסדה בשנת תרע"ה (1915) אגודה ציונית שניה אשר בה היו חברים בעיקר צעיריה היהודיים של קהילה זו.

ב א ר ט ה, נוסדה בשנת תרע"ו (1916) אגודה ציונית בשם "מבקשי ציון".

ב א ת ו נ ה, נוסדה בשנת תרע"ח (1918) אגודת "בני ציון" ע"י הרב חיים קסטל, דוד לוי, שלמה שארל מזרחי, ופ' מצא. אגודה זו אורגנה מחדש בשנת תרצ"ד (1934) ע"י הציוני הנלהב רפאל קונסטאנטיניס (נשיא), מינוס מאצאס, אברהם אלחאנאטי ודניאל ישורון. בערך באותו זמן היתה קיימת באתונה גם אגודת נשים ציוניות "בנות ציון" אשר נשיאתה הפעילה היתה הגב' ויקטוריה קמחי.

מכתב דוד פלורנטין לדוד וולפסון, נשיא ההסתדרות הציונית העולמית (23 באפריל 1911).

Lettra de David Florentin
a David Wolfsohn.

Florentin

EL AVENIR
Journal Israélite
SALONIQUE

Salonique le 23 Avril 1911

Monsieur David Wolfsohn
Président de l'Organisation sioniste
Cologne

Confidentielle

Zionistisches Centralbureau
26 APR 1911
1460

Monsieur le Président,

A propos de la réunion du Comité d'Action, qui doit avoir lieu à la fin de cette semaine, je crois utile de vous adresser cette lettre, avec prière de la communiquer, si vous la trouvez intéressante, à Messieurs Warburg et Kann, vos collègues de la présidence.

C'est à la suite d'un véritable travail organisé de longue main par les gens de l'Alliance que notre communauté a adressé au Grand Vizir la dépêche [illegible] qui a dû vous stupéfier.

Les représentants de l'Alliance, et plus spécialement Monsieur Joseph Nehama, ont commencé par jeter une espèce de panique, [illegible]

pour les frais de l'organisation.

Dans l'espoir de vous revoir bien portant au dixième congrès, je vous présente, Monsieur le Président, l'assurance de ma plus haute estime et considération.

בברכת ציון
D. Florentin

מלבד אלו שמנינו לעיל, נוסדו אגודות ציוניות גם בפריביזה (אפירוס), זקינטו (אי בים האיוני), שיריס, דראמה, קסאנטי, קומוטיני, דידימוטיקון וקאסטוריה.

בשנת תרע"ח (1918) זומן בלאריסה כנס צירים של האגודות הציוניות הבאות: "ארץ ציון" (טריקאלה), "אוהבי ציון" (לאריסה) ו"פועלי ציון" (וולוס). כנס זה החליט על:

א. הקמת ליגה פידיראלית של האגודות הציוניות בתיסאליה, אפירוס והאי כריתים;
ב. הכרה רשמית באגודת "פועלי ציון" מ־וולוס כמרכז הליגה הזאת;
ג. פעילות מרוכזת להקמת אגודות ציוניות חדשות;
ד. הרחבת לימוד השפה העברית;
ה. קביעת היום האחרון של פסח ל"יום השקל";
ו. קביעת כ' בתמוז, יום פטירתו של הרצל, כיום התייחדות עם זכרו;
ז. זימון כנסים שנתיים של נציגי האגודות הציוניות המשתתפות בליגה;
ח. המשך הוצאת הירחון הציוני "ישראל", שהופיע בטריקאלה;
ט. משלוח הודעה על יסוד הליגה להסתדרות הציונית העולמית אשר מרכזה היה אז בקופנהגן.

ברם החלטות אלה — בנוגע לפעילות הציונית הכללית ביוון — לא היו מעשיות כיוון שמרכז הציונות עבר אז באורח טבעי לשלוניקי.

דוד פלורנטין
David Florentin

הציונות בשלוניקי ובמחוזות יוון הצפונית

כתוצאה ממלחמות הבלקנים בשנים תרע"ב—תרע"ג (1913/12), סופחו ליוון המחוזות הבאים שהיו עד אז תחת שלטון טורקי: מאקידוניה, תראקיה, אפירוס והאי כריתים. כך נוספו כ־80,000 נפש לציבור היהודי הקטן שחי עד אז ביוון. אין ספק, שתוספת נכבדה זו שינתה לחלוטין את מצב היהודים בארץ זו ובייחוד נשתנה מצבה של התנועה הציונית. מרכז הכובד של החיים היהודיים הועתק מיד לשלוניקי בה חיו אז למעלה מ־70,000 יהודים וקהילתם היתה ידועה ומפורסמת בעולם כמטרופולין של היהדות הספרדית.

במשך כארבע מאות שנה חיו יהודי שלוניקי תחת השלטון הטורקי. שלטון זה איפשר להם לחיות חיים יהודיים מלאים ולקיים אוטונומיה מסויימת בעניניהם הפנימיים. זאת, וכן העובדה שחיי הקהילה היו מאורגנים היטב ומספר היהודים בעיר היה גדול, גרמו לכך שהתודעה היהודית שלהם היתה חזקה ונפשם היתה ספוגה כמיהה לימות המשיח והתחדשות מלכות ישראל בארצו. יהודים אלה, אף כי חיו דורות רבים תחת שלטון זר, לא איבדו את התקווה לחירות לאומית ולא טושטשה בהם אישיותם היהודית.

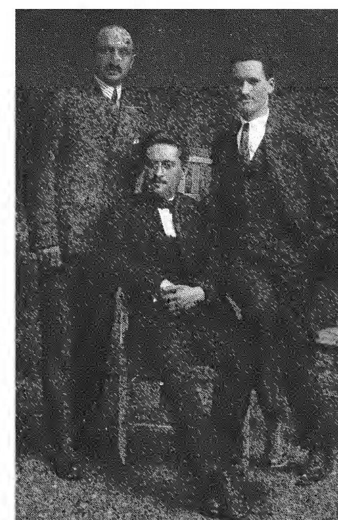
כידוע, עם המרגיש עצמו זר בארץ כלשהי, מנהל אורח חיים הטבוע בחותם הארעיות ובין השאר אינו נוהג לנטוע עצים ואילנות. העובדה, שהמוני היהודים בשלוניקי, שחיו בצפיפות בשכונות העממיות לא נהגו לנטוע עצים מסביב לבתיהם — היא אופיינית. עדות חשובה אחרת בעלת משמעות המאשרת הנחה זו אנו מוצאים במאמר שנכתב על ידי המדינאי הגדול של יוון וראש ממשלתה לשעבר, אלפטריוס ויניזלוס. במאמר זה, שהתפרסם ב־1934 ביומון "ניאה אליתיה", משלוניקי נאמר, בין היתר, שיהודי שלוניקי הנם יהודים בעלי תודעה לאומית מודגשת. ביחס ליהודי שלוניקי, אפשר לצטט מילה במילה את אשר כתב הרצל בספר החזון שלו "אלטנוי־לנד": "אנו שומרים עדיין על מסורת חיה, אנו אוהבים את עברנו ומאמינים בעתידנו. אצלנו, הטובים והמשכילים שבינינו נשארו נאמנים ליהדות לא רק כדת אלא כלאום. אנו רוצים להישאר כפי שהננו וכפי שהיו אבותינו".

אין פלא איפוא, שבשורתו הציונית של בנימין זאב הרצל נתקבלה על ידי יהודי שלוניקי ברצון ואפילו בהתלהבות; הלבבות היו מוכנים לכך.

כפי שהזכרנו לעיל, לא יכלו יהודי עיר זו להצטרף בגלוי להסתדרות הציונית העולמית, כל עוד שלטו הטורקים בעיר. הדבר היה בלתי אפשרי משום אפיו האנטי־ליבראלי של שלטון זה ובעיקר משום שמטרתה הסופית של התנועה הציונית היתה קריעת שטח מהאימפריה הטורקית (ארץ ישראל היתה אז תחת שלטון טורקי) והפיכתו למדינה יהודית. על אף זאת נוסדה ופעלה אז במחתרת קבוצת אידיאליסטים ובראשם הציונים הנלהבים; יוסף עוזיאל, שמואל ביב'אס ודוד

מימין לשמאל: שם טוב פרחיה, יהודה פרחיה, יוסף ברזילי

De deretche a estiedra : Chemtov Perahia, Yehuda Perahia, Joseph Barzilai.

פ׳לורנטין. פעילותם החלה בשנת תרס״ח (1908) והתבטאה בנשיאת נאומים ציונים בצורה מוסווית ובאיסוף תרומות לטובת הקרן הקיימת לישראל וההסתדרות הציונית העולמית. במה פומבית לחלוצי התנועה הציונית האלה שימש העיתון ״אל אב׳ניר״ שהוצא לאור ע״י ר׳ משה מלאך, ונערך ע״י דוד פ׳לורנטין. קבוצה זו יסדה, כפי שהזכרתי לעיל, את האגודה הציונית ״בני ציון״ אשר בראשה עמד דוד פ׳לורנטין ומחבריה היו גם אשר מלאך, א׳ רקנטי ודוד מאטאלון.

עם הכיבוש היווני נוסדו אגודות ציוניות רבות — שהזכרנון לעיל — אשר הוכרו אח״כ ע״י השלטונות היווניים כאיגודים לתועלת הציבור בהתאם לחוק היווני מס׳ 281 משנת 1914. אולם עד לשנת תרע״ט (1919) לא היה קיים תיאום בין האגודות האלה וכל אחת פעלה בנפרד ובצורה עצמאית.

יסוד הפידיראציה הציונית של יוון

באביב תרע״ט (28 במאי 1919) התקיים בשלוניקי הכינוס הציוני הראשון של האגודות הציוניות ביוון, אשר החליט בין היתר להקים את הפידיראציה הציונית של יוון וקבע את מושבה בשלוניקי. הקונגרס בחר באשר מלאך, ציוני וותיק, אשר היה אח״כ ציר הפארלאמנט וחבר הסינאט היווני, כנשיאה הראשון, ואת יוסף עוזיאל ז״ל, גם הוא ציוני וותיק, כמזכיר כללי של הפידיראציה (יוסף עוזיאל היה אח״כ נשיאה של התאחדות עולי יוון בארץ). פידיראציה חדשה זו החלה בארגון שיטתי ותיאום הפעילות הציונית בכל רחבי יוון ויזמה הוצאת שבועון באס־פאניולית, בתחילה בשם ״איספיראנסה״ ואח״כ בשם ״לה רינאסינסיה ג׳ודיה״.

במסגרת פידיראציה זו השתתפו 25 האגודות הציוניות שהיו קיימות אז ביוון ובתחילה היו מיוצגות בה כל המפלגות והגופים. ראויה לציון העובדה, שלא כבמחוזות השונים של יוון שבהם כמעט כל האגודות ראו עצמן כאגודות ציוניות כלליות, היו האגודות השונות בשלוניקי משתייכות למפלגות ולזרמים השונים, בדומה למצב ששרר בתנועה הציונית העולמית. לאחר מספר שנים של שיתוף פעולה, עזבו כמה אגודות ומפלגות את הפידיראציה הציונית הנ״ל והקימו פידיראציה של אגודות ומועדונים שהיו קשורים עם ה״מזרחי״. וכך התקיימו בשלוניקי אגודות ציוניות כלליות (ב׳) של נחום סוקולוב, ואגודות ציוניות (א׳) של ד״ר חיים ויצמן, אגודת ראדיקאלים שהשתייכה למפלגת המדינה היהודית של יצחק גרינבוים, רוויזיוניסטים[3], ממפלגתו של זאב ז׳בוטינסקי, הסתדרות ציונים דתיים של ״המזרחי״[3] (בראש שתי ההסתדרויות האחרונות עמד הציוני הוותיק והנלהב אברהם שמואל רקנטי, שנבחר לאחר קום מדינת ישראל כחבר הכנסת הראשונה מטעם תנועת ״חרות״), אגודת ״צעירי מזרחי״ שמזכירה הכללי היה משה ברזילי, ציוני מסור, ואח״כ מנהל משרד הקרן הקיימת לישראל ביוון, וכו׳ וכו׳.

אולם בדרך כלל אפשר לומר, שציוני יוון, שלא היו ב״מזרחי״ או בהצה״ר, היו מסונפים לציונים הכלליים; וכשאלה נתחלקו לשתי מפלגות — ציונים א׳ ו־ב׳ — תמכו הציונים הכלליים ביוון, ברובם, בקו המתון של ד״ר וייצמן.

המועצה הכללית הראשונה של הפידיראציה הציונית של יוון (לפני הפילוג בה) מנתה 15 חברים, ואלה שמותיהם: מנטש בנסנטשי, דוד מאטאלון, אברהם רקנטי, אשר מלאך, משה קור־פינאס, יוסף עוזיאל, יצחק אמאריו, שמטוב אלאלוף, שמעון בורלא, חיים אליעזר אלחנטי, אלברט מ׳ כהן, ויטל בנג׳ויה, שמואל עובדיה, משה בן עוזיליו ושלמה גרגיר.

חברי הוועד הפועל הראשון של הפידיראציה היו: אשר מלאך (נשיא), יוסף עוזיאל (מזכיר כללי), דוד מאטאלון, אברהם רקנטי, שמטוב אלאלוף ויצחק אמאריו.

נשיאי הפידיראציה הציונית מאז היווסדה בשנת תרע״ט (1919) ועד גירוש יהודי שלוניקי ע״י הגרמנים למחנות ההשמדה בשנות תש״ג—תש״ד (1943—1944), היו לפי הסדר: אשר מלאך, דוד מאטאלון, דוד פ׳לורנטין, מנטש בנסנטשי, יצחק אנג׳ל, שם טוב אללוף, יצחק אמאריו, יום טוב יקואל ואשר מואיסיס.

כחברי הוועד הפועל של הפידיראציה במשך תקופה זו שנמשכה יותר מ־22 שנה, שימשו לסירוגין ובין היתר, הציונים הבאים: יצחק אלב׳ו, אלי פ׳ראנסיס, אלברט פ׳ראנסיס, שלמה ביטי, ז׳אק ביז׳ה, ישראל נחמיאס, שלמה גרגיר, יצחק פ׳לורנטין, רוברט רפאל, סלומון מורדוך, ז׳ק מאסארנו, אברהם רקנטי, יצחק בן רובי, ניקו ששון, שמואל ביז׳ה ואדולף ארדיטי.

אברהם ש׳ רקנטי
Abraham S. Recanati

לה איספיראנסה
התקוה
La Esperança
ΛΑ ΕΣΠΕΡΑΝΣΑ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ
אבונאמיינטוס
אורגאנו נאסיונאל גידייו
אפאריסי קאדה ביירנים

גיליון ראשון של העיתון ״לה איספיראנסה״.

מפלגות אנטי־ציוניות

כמעט בכל הקהילות היהודיות ביוון לא היו מתנגדים לציונות. זאת משום שרוב רובם של היהודים היו ספוגים אמונה בביאת המשיח ובשיבת ישראל לארצו, והציונות ההרצלאית בישרה והבטיחה להמונים את שיבת ציון. אולם דווקא יהדות שלוניקי, הגדולה וההיסטורית, יצאה מכלל זה. אמנם, ברובם הגדול היו גם יהודי העיר ציונים או אוהדי תנועה זו. כן היו כל הרבנים בלי יוצא מן הכלל והיהודים הדתיים בדרך כלל. אולם, נמצא בה מיעוט קטן שהפגין בגלוי ובמאורגן את נטיותיו האנטי־ציוניות. מיעוט זה היה מיוצג ע״י המתבוללים מ״אגודת תלמידי אליאנס לשעבר״ — מחד גיסא, וע״י הקומוניסטים היהודים — מאידך גיסא.

בראש ״אגודת תלמידי אליאנס לשעבר״ עמד מנהל בתי הספר של האליאנס (כל ישראל חברים) בשלוניקי, הבנקאי יוסף נחמה; זה האחרון בתוקף מעמדו החברתי הרם והשכלתו הרחבה היתה לו השפעה רבה על בני המעמדות הגבוהים ויוקרתו היתה גדולה בין התלמידים לשעבר של ״כל ישראל חברים״. בוגרי אליאנס אלה הושפעו ע״י נטיות ההתבוללות האנטי־ציונית של אבותיהם הרוחניים מפאריס; הם כפרו, כידוע, בקיום אומה יהודית והצהירו בגלוי שהיהודים מהווים חלק בלתי נפרד מהעמים שביניהם הם חיים, והם נבדלים מהם בדתם בלבד. לפיכך, הם התנגדו לדרישות הציוניות שתבעו הקמת בית לאומי בארץ־ישראל והחיאת הלשון העברית. אולם בניגוד להצהרותיהם לטובת ההתבוללות שהיתה צריכה לחייבם לקירבה לשונית ורגשית לסביבתם היוונית, הם השתדלו עוד פחות מהציונים להכיר את תרבות יוון ולדבר בשפה היוונית. הם גם לא עשו כל מאמץ מיוחד להתקרבות נפשית לאוכלוסיה היוונית בשלוניקי. מתוך סנוביות, הם העדיפו לדבר ביניהם בשפה הצרפתית, שלמדו בבתי הספר של כי״ח, ולא השתמשו באס־פאניולית אלא כשלא היתה בידם ברירה אחרת. כפי שכבר הזכרנו לעיל, נטיות אלה להתבוללות ואנטי ציונות, ניכרו אך ורק בשלוניקי, ולא היו להן מהלכים בקהילות היהודיות האחרות ביוון, אף כי גם בהן נתקיימו בתי ספר של כי״ח.

קבוצה אחרת של מתנגדים לציונות היו הקומוניסטים (שכינו את עצמם סוציאליסטים) היהודיים, ובראשם אברהם בן ארויה. הדעות האנטי ציוניות, שלו ושל תומכיו, מצאו ביטוי בהכרזות נגד הציונות ברוח ה״בונד״, הסתדרות יהודית סוציאליסטית בפולניה. כידוע, סברה הסתדרות זו כיתר האיגודים השמאלניים, שהפיתרון לבעיית היהודים טמון במימוש החזון של סוציאליזם בין־לאומי. בעוד ה״אליאנסיסטים״ של יוסף נחמה הפעילו את השפעתם על חוגי המשכילים והאמידים, השפיעו הקומוניסטים היהודים על חלק קטן מההמונים היהודיים, ובעיקר על אלה שחיו, פחות או יותר, בתנאי עוני. אולם, מעולם לא הצליחו האליאנסיסטים או הקומו־ניסטים לשחק תפקיד מכריע בענייני הקהילה היהודית בשלוניקי ובמדיניותה. מנהיגי קהילה זו עד ימי הדיקטאטורה של מיטאקסאס בשנת תרצ״ו (1936), ובכלל — עד גירוש יהודיה למחנות ההשמדה ע״י הגרמנים, היו ציונים או יהודים בלתי מפלגתיים אשר פעלו בדרך כלל בהתאם לעקרונות הדתיים־לאומיים. במועצת הקהילה אשר היוותה את הגוף בעל הסמכות הקהילתית

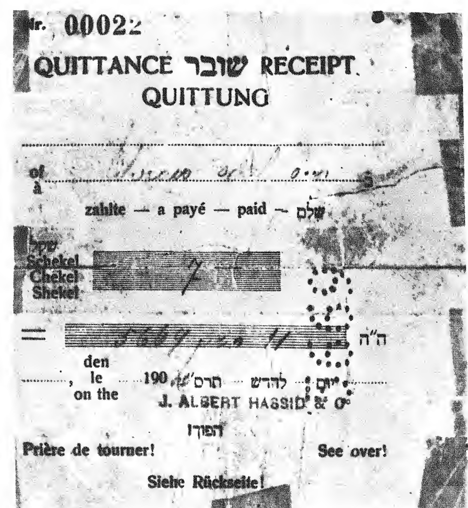
העליונה ואשר מנתה 70 חברים, היו קבוצות האליאנסיסטים והקומוניסטים מיוצגים ע״י כ־10 נציגים כל אחת לכל היותר.

הקומוניסטים בשלוניקי הוציאו עיתון יומי בלאדינו בשם ״אב׳אנטי״. עיתון זה הפסיק את הופעתו ב־4 באוגוסט 1936 — עת עלה מיטאקסאס לשלטון ביוון והוציא את המפלגה הקומוניסטית אל מחוץ לחוק. לאליאנסיסטים לא היה עיתון משלהם כדי להפיץ את דעותיהם, והם הסתפקו בקריאת כתב העת ״שלום וצדק״ ("Paix et Droit") שהוציאה בפאריס חברת ״כל ישראל חברים״.

למען האמת ההיסטורית יש לציין, כי לאחר הניצחון הסופי של הרעיון הציוני והקמת המדינה היהודית בארץ, נטשו האליאנסיסטים המעטים שנשארו בחיים אחרי השואה, כולל מנהיגם, ההיסטוריון יוסף נחמה, את דעותיהם האנטי ציוניות, והשלימו עם רעיון תקומתה של האומה היהודית. מה שאין כן ביחס ליהודים הקומוניסטים שנותרו לפליטה. בעוד אשר בתש״ח (1948) הם חגגו את יסוד מדינת ישראל, כיוון שנתמכה אז כידוע גם ע״י רוסיה, הם שינו את יחסם לאחר זמן, בהתאם לשינוי היחס מצד רוסיה כלפי ישראל. אט אט, הם הסתייגו מתמיכתם במדינה או שהפכו לאנטי ציונים בסתר. יוצא מכלל זה — אברהם בן ארויה, שהיה מנהיגם הראשון; הוא הודה שדיעותיו המקוריות, ששללו את האפשרות של חידוש הלאומיות היהודית ותחיית הלשון העברית, הוכחשו ע״י המציאות[5]. הוא עלה לישראל בשנת תשי״ב (1952) והשתקע בחולון, בה הוא חי עד היום הזה.

ראשית הפעילות למען הקרנות הלאומיות

יהודי יוון שיתפו עצמם במאמץ הכספי של התנועה הציונית העולמית והקרנות הלאומיות (קרן קיימת לישראל וקרן היסוד) עוד בשנים הראשונות לאחר יסוד קק״ל בתרס״א (1901). פעולות התרמה ראשונות נעשו ע״י היהודים שחיו באיזורים של יוון הישנה ובעיקר אלה שחיו בערים היווניות: לאריסה, טריקאלה, וולוס ואתונה; כי, כפי שכבר הזכרנו מקודם, בערים אלה ביקר בשנת תרס״ב (1902) שליחם של יהודי בולגריה, יעקב כלב, אשר זרע את הזרע הראשון של הציונות ביוון. השתתפות כספית זאת, התבטאה בתחילה בהפצת בולים של הקרן הקיימת לישראל. בולים אלה, היוו עבור יהודי יוון, שעד אז לא היה להם קשר כלשהו עם העולם היהודי, סמל וסימן ראשון למאמץ הנעשה על ידי אחיהם בארצות אחרות לרכישה מחדש של אדמת ארץ ישראל וע״י זה גם לתחייתו של העם המפוזר. כהמשך להפצת הבולים באו פעולות כספיות חשובות יותר: איסוף כספים לנטיעת עצי זית בארץ ישראל; הפצת ״שקלים״; הפצת הקופסאות הכחולות של הקק״ל בכל בית יהודי, בכל בית כנסת, והעמדתן ליד הקופסאות של ״ר׳ מאיר בעל הנס״ ושל ״החלוקה״; הפצת איגרות חוב של החברה לפיתוח ארץ ישראל; התרמות מיוחדות למען

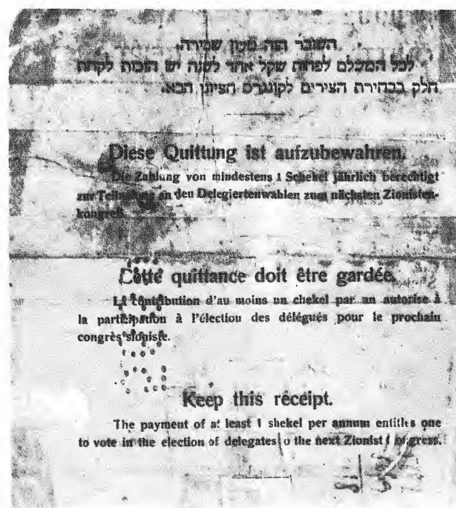

Nr. 00022
QUITTANCE שובר RECEIPT
QUITTUNG

of
à
zahlte — a payé — paid — שלם

שקל
Schekel
Chekel
Shekel

ה״ח

den
le ... 190 ... תרס״ ... לחדש ... יום
on the
J. ALBERT HASSID & Co
הפוך!
Prière de tourner! See over!
Siehe Rückseite!

השובר הזה טעון שמירה.
לכל המשלם לפחות שקל אחד לשנה יש הזכות לקחת חלק בבחירת הצירים לקונגרס הציוני הבא.

Diese Quittung ist aufzubewahren.
Die Zahlung von mindestens 1 Schekel jährlich berechtigt zur Teilnahme an den Delegiertenwahlen zum nächsten Zionistenkongress.

Cette quittance doit être gardée.
La contribution d'au moins un chekel par an autorise à la participation à l'élection des délégués pour le prochain congrès sioniste.

Keep this receipt.
The payment of at least 1 shekel per annum entitles one to vote in the election of delegates to the next Zionist Congress.

קבלה על קניית שקל ע״י חיים משה סוסטיאל משלוניקי, י״א חשון תרס״ט.

Chekel vendido en Salonique a Haim Moche Soustiel, 11 Hechvan 5669 (1909).

יישובם של יהודים פליטים מתימן, ולמען המושבה ע״ש יחיאל צ׳לנוב; ולבסוף, החל מתר״ף (1920), התרמות בסכומים ניכרים יותר עבור קרן היסוד.

מתוך המספרים לדוגמא, שנביא להלן, ניווכח שחלקם היחסי של יהודי יוון בשנים הראשונות של התנועה הציונית במאמץ הכספי למען גאולת אדמת ארץ ישראל היה ניכר. לפי סטאטיסטיקה רשמית לשנת תרע״ג (1913) שפורסמה ע״י קק״ל, נאספו בכל העולם בין ינואר לספטמבר אותה שנה, ס״ה 685,735 פראנקים זהב. חלקם של יהודי תיסאליה ואתונה, שמספרם לא עלה על 3000, היה 2,650 פראנקים זהב, בעוד שכל יהדות בולגריה, שמנתה אז למעלה מ־30,000 נפש, תרמה 900 פראנקים זהב בלבד; יהדות סירביה תרמה סך של 187 פראנקים זהב, וכל יהודי טורקיה האירופית והאסיאתית (חוץ מארץ ישראל) תרמו בסך הכל 1520 פראנקים זהב [6].

בכל החגים היהודיים, במסיבות משפחתיות או חברתיות היו נערכות התרמות לטובת הקרנות הציוניות. בחנוכה, פורים ובמשך כל חודש תשרי, היו התרמות אלה קודש לקרן הקיימת לישראל. כשיהודי היה עולה לתורה, בעיקר בחגים, היה תורם תמיד גם ״למען ארץ ישראל״. בקהילות רבות נהגו ילדים יהודים לעבור בימי שישי מבית לבית ובידיהם קופסאות הקרן הקיימת. עקרות־הבית היהודיות היו מקבלות אותם בסבר פנים יפות ומשלשלות לתוכן מספר פרוטות ״למען ארץ ישראל״.

אין ספק, שהמאמץ הכספי של יהודי יוון גבר מאד ונעשה שיטתי יותר לאחר סיפוח אפירוס, תראקיה, כריתים, מאקידוניה ושלוניקי ליוון. מגמה זו נתחזקה במיוחד לאחר שנוסדה ב־1919 הפידיראציה הציונית אשר מרכזה היה בשלוניקי. באותה העת הועבר לשם גם המרכז הציוני שהיה עד אז בעיר וולוס (רק האגודה הציונית בעיר יאנינה ״עמלי ציון״ המשיכה וקיימה את הקשר הישיר שהיה לה עם מוסדות התנועה הציונית העולמית והקרנות הלאומיים. בשנת 1928 — הצטרפה אף היא לפידיראציה הציונית. תופעה זו מוסברת ע״י העובדה שבראש אגודה זאת עמדה אישיות דגולה, הד״ר נסים דויצ׳ון לוי).

ריכוז כוחות זה ותיאום הפעילות של כל הגופים הציוניים המאורגנים ביוון, תחת הנהלה מאוחדת, איפשרו ביצוע תכנית פעולה אחידה הן בתחום החמרי והן בתחום הרעיוני. גורם חשוב נוסף אשר נתן דחיפה לפעילות המתואמת שהזכרנו היה שיתוף הפעולה ההדוק בין מנהיגי

ועד קרן קיימת לישראל בשלוניקי, תרצ״א.

El Comitato de Fondo National, 1931.

יושבים מימין לשמאל: בן ציון אלשיך, שלמה ביטי, אשר מואיסיס, אליהו פנחס, אלברט עזריה. עומדים מימין לשמאל: משה ברזילי, יצחק ספיחה, דורה בן רובי, נחמה.

הפידיראציה הציונית לבין הציוני הפעיל והנלהב ד״ר משה קופינאס, שהיה ציר מטעם איזור הבחירה של שלוניקי בפארלאמנט היווני.

פעולות מיוחדות

ציוני יוון השיגו — בפעולה מאורגנת או ביזמת יחידים — בין היתר, את חמשת ההישגים המפורטים להלן, אשר חשיבותם חרגה לעיתים מעבר לתחומי יוון, ואלו הם:

1. השגת התמיכה של ממשלת יוון והמדינאי הדגול אלפטריוס ויניזלוס בהצהרת בלפור. הודעה רשמית על כך נמסרה בפארלאמנט היווני על ידי שר החוץ של יוון באותם הימים ניקולאס פוליטיס. פרטים על כך ראה להלן.

2. יישובם של מספר דייגים יהודים משלוניקי בנמל עכו; קבוצה זו סייעה ב״כיבוש הים״, והיתה חלוצת העבודה העברית בנמלים, בדייג ובימאות בארץ ישראל.

3. מבצע התרמה מיוחד שהכניס סך של 10,000 לירות זהב לשם ייסוד המושבה החקלאית הראשונה של יהודים מיוון בארץ ישראל. החלטה זו בוצעה שנים מספר אחר כך, ועל פיה הוקם המושב ״צור משה״ (על שמו של ד״ר משה קופינאס) בעמק השרון, ליד בית ליד. לפני ייסודו של מושב זה, היו החקלאים היהודים יוצאי יוון מפוזרים במושבות חקלאיות ובעיקר בקריית שאול ובמגדיאל.

4. בשנת תרס״ט (1909), עת ההסתדרות הציונית העולמית תיכננה להקים את הטכניון בחיפה, היא נתקלה בהתנגדות מטעם השלטונות הטורקיים המקומיים שלא התירו אפילו את קניית המגרש עליו היתה צריכה לקום קריית הטכניון. כדי להתגבר על התנגדות זו, פנו מנהיגי התנועה הציונית דאז אל העו״ד אשר מלאך מראשוני הציונים בשלוניקי, ששהה אז בקושטא, וביקשוהו להשתדל אצל תלאט פאשה ואנוור פאשה, שהיו אז שרים בממשלת ה״טורקים הצעירים״. תודות ליחסיו האישיים עם שרים אלה, הצליח אשר מלאך להוציא צו מלכותי המופנה אל השלטונות המקומיים בארץ ישראל להסיר את כל המכשולים בדרך ייסוד הטכניון.

5. בשנת תש״ה (1945), אחרי שכוחות גרמניה פינו את יוון, יזמו והפעילו הציונים המעטים שנותרו לפליטה, את ארגון חיי הקהילה מחדש. על ידי כך הבטיחו לעצמם את השליטה המליאה על הוועד היהודי המרכזי שהוקם על ידם באתונה. ועד זה קיבל בשלהי אותה שנה הזמנה להש־תתף בכנס יהודי עולמי בלונדון, שאורגן על ידי ה״אנגלו ג׳ואיש אסוסייישן״. מטרת הכנס היתה לעסוק בבעיות הנוגעות ליהודים, שנתעוררו בעקבות המלחמה, להתוות דרכים ולקבוע קו הת־נהגות עבור היהדות העולמית ביחס לבעיות אלה. המנהיגים הציוניים ביוון, בזכרם את חילוקי הדיעות המצערים שהיו במחנה היהודי לאחר סיום מלחמת העולם הראשונה ואת התגובות הלא־רצויות של גופים ואישים יהודים לא־ציונים ב״קונגרס השלום״ — דחו הזמנה זו, כדי למנוע תופעות מצערות דומות בהווה. להלן תוכן המברק שנשלח ל״אנגלו ג׳ואיש אסוסייישן״ בעניין זה:

> ״אנו, כחברים בקונגרס היהודי העולמי, מכירים בו ובסוכנות היהודית כבאי־הכוח היחידים של העם היהודי הרשאים לפעול להסדר הבעיות שנתעוררו לאחר השואה האיומה שפקדה את העם בזמן המלחמה. אנו מודיעים ומצהירים, שלא נשתתף בקונגרס הנערך על ידיכם, ופונים אליכם בכל לשון של בקשה למנוע הישנות השגיאות שנעשו בשנת 1919״.
>
> (—) אשר מואיסיס, יו״ר.
> (—) רוברט רפאל, מזכיר.

כאשר תוכן תשובה זו נודע למחלקה האנגלית של הקונגרס היהודי העולמי, היא הפיצה אותה בין כל ההסתדרויות היהודיות שהיו מוזמנות להשתתף בקונגרס של ה״אנגלו ג׳ואיש אסו־סייישן״. כתוצאה מכך, החליטו הסתדרויות יהודיות רבות שלא להשתתף בקונגרס; אחרות שכבר הודיעו קודם לכן על הסכמתן, חזרו בהן וביטלו את השתתפותן. כך נכשל קונגרס זה ולא היתה לו כל השפעה על מהלך הענינים.

יזמה מבורכת זו של ציוני יוון, זכתה להערכה מתאימה מצד מנהיגי התנועה הציונית העולמית ומצד הקונגרס היהודי העולמי.

הצטרפות יוון להצהרת בלפור

ציוני יוון לא הסתפקו בחגיגות לכבוד הצהרת בלפור שפורסמה ב־2 לנובמבר 1917, אלא יזמו — לפני פרסומה ואחריו — פעילות מוגברת כדי להשיג את תמיכתה והצטרפותה של ממשלת יוון להצהרה רשמית זו של הממשלה הבריטית.

יוון היתה אז בת בריתן של מעצמות ההסכמה ובראש ממשלתה עמד המדינאי הדגול של יוון המודרנית, אלפטריוס ויניזילוס. הוא נהנה מיוקרה בינלאומית, והשפעתו היתה ניכרת בחוגי בעלות הברית במלחמה. כשר החוץ של יוון כיהן אז ניקולאס פוליטיס, פרופיסור בעל שם למשפט בינלאומי באוניברסיטה של סורבון, ומהדיפלומטים הבולטים ביותר בתקופת מלחמת העולם הראשונה. ציוני יוון סברו שלהצטרפות יוון לתומכים בהצהרת בלפור יהיה הד חיובי בחוגים הדיפלומאטיים הבינלאומיים, והדבר ישפיע על ממשלות אחרות של מדינות בעלות הברית לעשות כמותה.

היזמה להשגת תמיכת יוון בהקמת מדינה יהודית בארץ ישראל יצאה מהקבוצה הציונית האקטיביסטית שהוציאה לאור את העיתון "פרו־ישראל". ואכן כאשר שהה שר החוץ פוליטיס בשלוניקי בקיץ תרע"ז (1917), הם באו איתו בדברים ובאמצעות אחד העורכים, יצחק רפאל מולכו (היושב מאז תרע"ט בירושלים) קיבלו ממנו הצהרה שפורסמה בגיליון הראשון של "פרו־ישראל" ביולי 1917 (כלומר 4 חודשים לפני הצהרת בלפור) [7] — בזכותו של העם היהודי למולדת משלו בארץ ישראל ובתמיכת ממשלת יוון בכך.

הציוני המסור ד"ר משה קופינאס שהיה, כפי שכבר הזכרנו, ציר הפארלאמנט היווני מטעם המפלגה הליבירלית (מפלגתו של ויניזלוס), המשיך בפעילות המדינית בכיוון זה, הכין את הקרקע בשיחות מוקדמות במסדרוני הבית וערך את תוכן הצהרת התמיכה הרשמית. במארס 1918, הוא נשא מעל בימת הפארלאמנט היווני את הדברים שאנו מביאים להלן, כפי שהם מופיעים בפרוטוקול הרשמי של הבית:

מ' קופ'ינאס (ציר)

"ההצהרות האוהדות למען הקמתה מחדש של מדינה יהודית בארץ ישראל, שנעשו לפני זמן קצר בשלוניקי, על ידי הוד מעלתו שר החוץ, מחייבות אותי הן כציר יווני בן הדת היהודית והן כציוני, להביע מעל במה זו את רחשי תודתי לממשלה על הצ־הרותיה המעודדות. אין ספק, שאני מבטא בזה גם את רחשי ליבם של תושבי עירי ושל כל תושביה היהודיים של יוון. אני מאושר לציין בהזדמנות זו, כי ביוון הליבראלית, שהיתה ערש החופש והחירות, נהנים כל התושבים, בלי הבדל דת, גזע או מוצא, משוויון גמור. הקמתה מחדש של מדינת היהודים בארץ ישראל, לא רק שהיא משאת נפשם של היהודים מזה דורות רבים, אלא אף חופפת היא את האינטרסים והשאיפות של בעלות בריתנו הגדולות ובראשן בריטניה. אנו נעריך מאד, ונקבל עידוד רב, אם הוד מעלתו ראש הממשלה יואיל לתת את תמיכתו החשובה, בבוא הזמן, כדי לממש את הדרישות החוקיות של העם היהודי; זאת מתוך ביטחון גמור, ששיתוף הפעולה הפורה בין שני העמים — היווני והיהודי — לטובת האנושות ולטובתם הם, יימשך כמו בעבר". (מחיאות כפים).

נ' פוליטיס (שר החוץ)

"בשלוניקי כבר היתה לי ההזדמנות להביע את רחשי האהדה הכנים של המפלגה הליבראלית ושל היוונים כולם, המבינים לליבם של כל הסובלים והנאבקים להשיג את חירותם, לעם היהודי, אשר מזה עשרים מאות הוא קרבן לרדיפות ואי־הבנות. מאושר אני לחדש היום את ההבטחה, שכבר ניתנה, שבבוא הזמן תעשה המפלגה הלי־ביראלית כמיטב יכלתה כדי לסייע למאמץ הלאומי של היהודים — זאת בתיאום מלא עם בעלות בריתה הגדולות של יוון. בנוסף לכל הסיבות לאהדה שאנו רוחשים כלפי העם היהודי, אשר בניו ביוון חיו תמיד, כפי שכבר ציין זאת הציר שדיבר לפני, בתנאי שוויון וחירות מלאים, והשתתף בהתקדמות, בשוויון ובסדר יחד עם כל חלקי הציבור במדינה — נוספה היום סיבת אהדה נוספת.

בין יתר הדברים המשותפים לעם היהודי ולעם היווני עלי לציין כי שניהם היו נתונים לרדיפות ולסבל במשך מאות שנים. בימינו, לאחר שדמו של העם היווני הוקז

בצורה נוראה על ידי הברברים מאנאטוליה, אני מאחל לעם היהודים, מתוך התרגשות רבה, שיחדש את עצמאותו הלאומית במהרה". (מחיאות כפים).

הצהרה כנה וחגיגית זו, שנעשתה מעל במת הפארלאמנט היווני, לא רחוק מהמקום בו פריקלס הגדול השמיע מאות רבות של שנים קודם לכן את עקרונות החירות והדימוקראטיה באזני העולם, עשתה רושם רב על היהודים והגויים, לא רק ביוון אלא בכל העולם כולו. העיתונות העולמית ליוותה הצהרה זו במאמרים מלאי שבח לעם היווני ולממשלתו הליבראלית. טלגרמות, איגרות תודה ואיחולים שנשלחו ע״י מאות איגודים יהודיים בארצות רבות, כולל ההסתדרות הציונית העולמית, הגיעו לממשלה היוונית. מאקס נורדאו המנהיג הציוני הדגול ואוהד יוון מושבע, שלח ממדריד, בה חי אז, איגרת לידידו ראש הממשלה אלפטריוס ויניזלוס, ובה הביע בצורה נרגשת את שמחתו ואת תודתו על ההצהרה. גם העיתונים היומיים היהודיים בשלוניקי כתבו למחרת ההצהרה מאמרי תהילה, בהם הדגישו את הרגשות הליבראליים והפרו־ציוניים של ממשלת יוון. בכל הקהילות היהודיות ביוון נערכו אסיפות והפגנות ציבוריות כדי לחוג את המאורע.

יש לציין בצער, שבבוא העת, כ־30 שנה לאחר מכן, כאשר האסיפה הכללית של האומות המאוחדות הצביעה בי״ט בכסלו תש״ז (29 בנובמבר 1947) על הקמת מדינת ישראל, היתה ממשלת יוון היחידה מכל ארצות אירופה שהצביעה נגד החלטה היסטורית זו. בלחצה של מצרים הצטרפה יוון לארצות ערב וארצות מושלמיות אחרות, אף כי שבועות מספר לפני כן הבטיח קונסטאנטינוס צאלדאריס, שר החוץ של יוון דאז, לכותב מאמר זה, כי יוון תימנע מהצבעה. כידוע, צרפת היא שהבטיחה את קבלת ההחלטה על ידי שהצטרפה למצביעים בעדה.

חלוצים, הכשרה, עליה ועליה ב׳

יהודי יוון נענו בחיוב לקריאה של ההסתדרות הציונית העולמית והסוכנות היהודית להירתם לפעולה שמטרתה ליצור את התנאים שיאפשרו יישוב מחדש של ארץ ישראל. עובדה היא שעוד לפני הצהרת בלפור ומספר שנים אחריה, עזבו מספר משפחות יהודיות משלוניקי, קורפ׳ו, יאנינה, טריקאלה ועוד, את מקומות מגוריהם ועלו ארצה ישראל להשתקע שם. הם עלו לארץ לא כדי למות ולהיקבר בה כפי שעשו אבות אבותיהם, אלא כדי להתחיל בה בחיים חדשים וכדי להשתתף בפועל במימוש הציונות המדינית. עולים אלה לא היו עניים שהיגרו לארץ אחרת כדי למצוא בה תנאי חיים טובים ונוחים יותר, אלא היו ביניהם גם בעלי אמצעים שהחליטו לעשות זאת מטעמים אידיאלוגיים. נציין כאן את האחים משה ואנג׳ל קרסו, יצחק מולכו, יצחק אלב׳ו, יוסף עוזיאל, שלמה ונזיה, ברוך עוזיאל, משה אטיאס, דוד בנבנשתי, אברהם אלמושנינו — משלוניקי;

Z3/960

Salonique, le 4 Juin 1914

Comme je vous l'ai annoncé en temps dû, le Cercle Béné-Sion de notre ville organisait une excursion de juifs saloniciens pour la Palestine. Par suite de la situation anormale, de la crise économique des plus aiguës que notre marché traverse, l'excursion projetée se transforma en courant d'émigration juive pour la Terre Sainte. Un premier groupe de 200 personnes se forma de la sorte, prête à partir pour la Palestine et s'y établir. Tous les préparatifs y afférents étaient déjà terminés et même le bateau qui devait les porter en Terre Sainte était déjà affrêté, lorsqu'une difficulté capitale imprévue surgit: le consul de Turquie en notre ville se refusa de viser les passeports, alléguant, que suivant ordre reçu du gouvernement ottoman, seulement des excursionnistes, décidés à retourner à Salonique, pouvaient se rendre en Palestine, avec garantie de leur part qu'ils n'y resteraient pas plus de 15 jours. Toute l'entreprise menaçait ainsi d'échouer. En présence de cette opposition incompréhensible, qui jeta la consternation parmi les dirigeants du cercle Béné-Sion, on pria télégraphiquement le Dr Jacobsohn de Cosple de faire les démarches nécessaires auprès de qui de droit, en vue de faire lever l'interdiction de viser les passeports des émigrants. Le voile du mystère qui couvrait l'affaire s'épaissit alors de plus en plus. Tandis, en effet, que le Dr Jacobsohn répondait qu'il était parvenu à obtenir du ministre de l'intérieur Talaat Bey l'autorisation de faire viser les passeports et que des ordres en conséquence avaient été donnés, le consul de Turquie persistait dans son refus, prétendant qu'il avait reçu l'ordre formel du Grand-Vizir Saïd Halim Pacha de refuser le visa. Le Cercle Béné Sion dut alors déléguer son secrétaire, Mr Joseph Uziel à Cosple en vue de tirer au clair toute l'affaire, et obtenir l'autorisation nécessaire. Mr Uziel ne fut pas plus heureux que le Dr Jacobsohn, malgré les promesses formelles, dans le sens affirmatif, données par Talaat Bey à Rabbi Haïm Nahoum qui était intervenu pour solutionner le problème et la permission réclamée se fait encore attendre.

Les émigrants juifs, las d'attendre, sont partis sans que leurs passeports fussent munis du visa consulaire; ils se trouvent actuellement en Palestine où ils tâchent de s'installer.

Les ténèbres épaisses du mystère enveloppent cette affaire. A quoi est dû l'opposition intempestive du gouvernement ottoman? Est-ce le fait que les émigrants s'étaient munis de passeports hellènes qui a motivé l'attitude hostile du gouvernement? Nous trouvons nous en présence de nouvelles restrictions imposées à l'émigration de juifs en Palestine ou d'une manifestation de mauvaise volonté de la part des ministres turcs?

Quoiqu'il en soit, cette opposition inattendue de la part du gouvernement ottoman en ce qui concerne l'émigration juive en Palestine a causé une vive inquiétude parmi les sionistes de notre ville. Il est du devoir des dirigeants sionistes de tirer les choses complètement au clair et de pénétrer les motifs réels qui ont inspiré le gouvernement dans son action, vu qu'il s'agit d'une question de principe dont l'importance n'échappera à personne et qu'il importe de complètement élucider.

Abraham Samuel Recanati

מכתב אברהם רקנטי להסתדרות הציונית העולמית מ־4 ביוני 1914 על פעילות "בני ציון" בקשר לעלית שלוניקאים לארץ ישראל, והקשיים שהועמדו על דרכם ע״י השלטונות העותומאניים.

Lettra de A. Recanati a la Organisation Sionista Mondiala sovre los esforsos de "Bene Sion" por la immigration de Selaniklis en Eretz-Israel (4/6/1914).

משפחת אליהו מקורפ׳ו, יעקב רקנטי ויעקב שליש — מטריקאלה; יצחק כהן וחיים קבילי — מלאריסה. אלה ואחרים היו מהראשונים מבין יהודי יוון שעלו ארצה והביאו איתם את רכושם אם רב ואם מעט.

הגורמים שהכינו את הקרקע וסייעו לעלייה הגדולה של יהודי שלוניקי לארץ, בשנות השלושים היו בין היתר:

א. התנאים האובייקטיבים: 1) הגירתם לאיזור מאקידוניה, כולל שלוניקי, החל משנת תרפ״ג (1923), של מאות אלפי פליטים יוונים שברחו מאסיה הקטנה ומטורקיה המזרחית לאחר המפלה הצבאית המוחצת של צבא יוון שם בשנת תרפ״ב (1922). עקב זאת הפכו היהודים למיעוט בעיר זו בה היו לפנים רוב, ונדחקו — אט אט אך בצורה מוגברת — מעמדותיהם הכלכליות בעיר. כמו שאמר ד״ר וייצמן באותה הזדמנות: כל מהגר יווני הבא מאסיה הקטנה ומתראקיה מנשל שני יהודים ממקומם. 2) גזירת הממשלה מתרפ״ד (1924) על החובה לשבות ממלאכה ביום ראשון; גזירה אשר פירושה, עבור היהודים שומרי המצוות, היה — סגירת חנויות ומשרדים יומיים בשבוע, שבת ויום ראשון.

ב. ההתפתחות וההתעצמות של הציונות בקהילה באותן שנות משבר עצמן; התעמולה וההתארגנות הציונית שהקיפה את רוב רובו של הנוער; האסיפות הפומביות, העיתונות והספרות העניפה, והעמדה ההגיונית והפשוטה — שהופצה והודגשה בעיקר ע״י האגודות הראדיקאליות — שציונות פירושה עליה לארץ, כל אלה חברו יחד להצלחת המבצע.

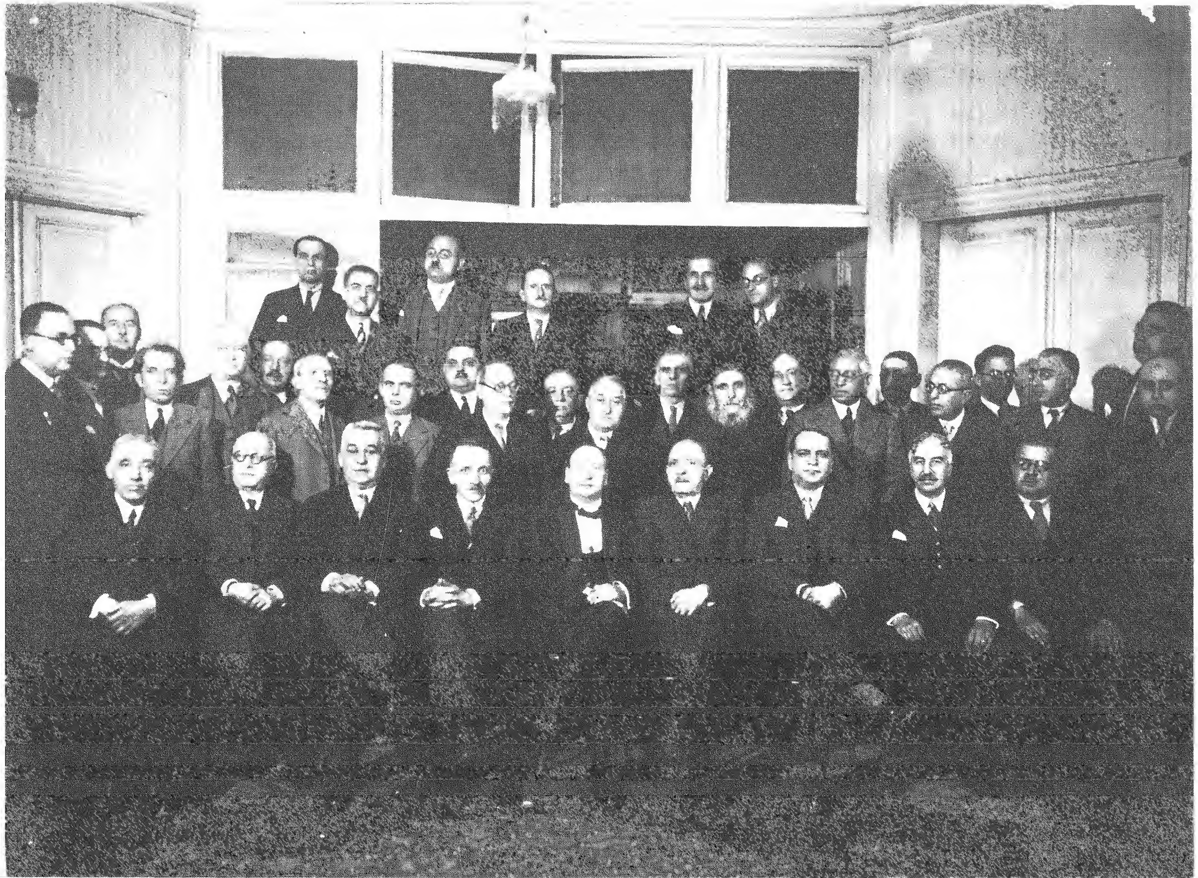
העליה ההמונית החלה בשנת תרצ״א (1931), אחרי פרעות קמפבל, ונמשכה בכל תקפה עד פרוץ מלחמת איטליה-חבש והתחלת הפרעות בארץ בתרצ״ו (1936), מאורעות שהאיטו אותה במידה מסויימת. גלי עליה זו הביאו ארצה כ־15,000—18,000 עולים משלוניקי, מספר שהיווה כ־20% מכלל תושביה היהודים של עיר זו, ואיתם עלו חלק מראשי הציונות ופעיליה כגון אברהם רקנטי ודוד פ׳לורנטין, ז׳אק ביז׳ה, שלמה גרגיר, ברוך קאסטרו, חיים טולידנו, ועוד ואחוז גדול מאד מבין אנשי השורה והנוער באגודות הציוניות.

גם לפני כן היו גלי עליה יותר צנועים: בשנת תרפ״ד (1921) עלו ארצה, כמה מאות דייגים ועובדי נמל משלוניקי והשתקעו בעכו. הם לא הצליחו להכות שורשים שם ומשום כך התפזרו. מקצתם עברו לחיפה הקרובה, אחרים השתקעו בתל־אביב, ומיעוטם באו אל הנחלה באיזורים חקלאיים או עירוניים אחרים בארץ. מספר שנים לאחר מכן, נשלח אבא חושי לשלוניקי מטעם ההסתדרות הכללית של העובדים העבריים והצליח להעלות לחיפה מאות משפחות יהודיות אשר במשך הזמן היוו את רובו של ציבור העובדים בנמל בעיר הזאת. היו אלה אותם עובדי נמל שלוניקאיים אשר איפשרו בשנת תרצ״ו (1936) את הפעלת נמל תל־אביב כאשר נמל יפו היה בשליטה ערבית עקב מאורעות הדמים, ונמל תל־אביב הופעל כתגובה על החרם הערבי.

משפחות יהודיות רבות משלוניקי, קאסטוריה, לאריסה ומקהילות אחרות נהגו לשלוח את בניהם ללמוד בבית הספר החקלאי ״מקווה ישראל״. משפחות אחרות, ביניהן אמידות, (משפחת קאסטרו מנהל בנק סאלוניק, ושלמה אלשיך, סוחר אמיד), שלחו את בנותיהן ל״משקי הפועלות״, שנוהלו באותו זמן ע״י רחל ינאית, רעייתו הפעילה של יצחק בן צבי המנוח, נשיאה השני של מדינת ישראל.

עליית יהודי יוון לארץ ישראל התנהלה בתחילה בצורה חוקית ועל סמך רשיונות עליה שנמסרו לסוכנות היהודית על ידי בריטניה, בעלת המנדט על הארץ. הסוכנות מצידה חילקה רשיונות אלה בין סניפי האגודות האיזוריות, ובשלוניקי — באמצעות המשרד הארץ ישראלי שבו היו מיוצגים הציונים הכלליים, המזרחי והצה״ר. אולם, יציאתם של יהודי יוון ובעיקר של יהודי שלוניקי לעבר ארץ ישראל לא היתה מוגבלת לעליה החוקית בלבד, אלא התנהלה גם בדרכים אחרות. אפשר לומר, שהעליה החוקית היוותה אחוז קטן מהעליה הכוללת של יהודי יוון. עיקר העליה בוצעה בדרכים עקיפות ובלתי חוקיות אשר העיקריות ביניהן היו שתיים אלה:

א) יהודי שלוניקי על הרוב היו נוסעים לארץ כ״תיירים״ או ״מבקרים״ הן בקבוצות הן כיחידים. בתחילה היה עולה ומשתקע ראש המשפחה ואחר כך היו מצטרפים אליו בהדרגה בני משפחתו; זאת משום, שהקונסולים האנגלים בחוששם ש״תיירים״ אלה התכוונו להשתקע, נמנעו מלתת רשיונות כניסה למספר גדול של בני אותה המשפחה. נסיעות בקבוצות אורגנו כטיולים

ראשי הקהילה והתנועה הציונית בקבלת פנים לד״ר ורנר סנאטור.

Los capos de la Communita i el Mouvimiento Sionista con el Dr. Verner Senator.

מימין לשמאל, יושבים: שמואל מלאך, ליאון גאטיניו, דוד פ׳אראג׳י, אשר מלאך, ד״ר ורנר סנאטור, אליהו בן עוזיליו, ליאון רקנאטי, חיימאקי כהן, יצחק קאבילי. עומדים בשורה ראשונה: אלי פ׳ראנסיס, אשר מואיסיס, משה קאלדירון, שמעון אזובי, יצחק בן רובי, אברהם פילוסוף, משה שאל־תיאל, דניאל אלאלוף, יעקב ביז׳ה, דוד פ׳לורנטין, יצחק די מאיו, יוסף נסים, דאוט לוי, הרב יעקב חגואל, אלברטו ברודו, שמעון בורלא, אליהו פ׳ראנסיס, אלברט נחמיאס, שלמה ביטי, מנטש בן־סאנג׳י, רפאל מנשה, אלברט מולכו. עומדים בשורה אחרונה: (?), (?), יצחק פ׳לורנטין, אברהם רקנטי, יצחק סימנטוב שאקי, שלמה יצחקי

של חברי אגודות או כביקורים באירועים שונים כמו התערוכות המסחריות של ״יריד המזרח״, שנערכו מדי פעם בתל־אביב, או כינוסי ה״מכביה״ וכו׳. כך אורגן בשנת תרצ״ב (1933) ״טיול״ לארץ ע״י הוועדה לענייני הקרן הקיימת לישראל בתואנה של העברת עצמותיו של המנהיג הציוני ד״ר משה קופינאס (שנפטר כ־10 שנים לפני כן בוולוס) לבית הקברות הישן בתל־אביב. בהז־דמנות זו נסעו לארץ למעלה מ־350 ״תיירים״, שנשארו והשתקעו בה.

ב) היתה גם דרך שניה: במטרה להגדיל את מספר העולים על סמך רשיונות העליה הרש־מיים, השתמשו היהודים בתחבולות שונות. הרשיונות היו מיועדים לעיתים ליחידים ולעיתים למשפחות. במידה והרשיון היה משפחתי ומספר בני המשפחה לא היה רב, היו מצרפים לה ילדים נוספים בשיטת אימוץ למראית עין; ראש המשפחה היה פונה לבית הדין האזרחי המוסמך בשלו־ניקי בבקשה לאשר בצורה חוקית אימוץ מספר ילדים קטנים עליהם היתה ממליצה הפידיראציה הציונית או הסתדרות המזרחי בעיר. בתוקף אישורים אלה, היה גדל הרכב המשפחות המתעתדות

לעלות ארצה. בהתאם לכך, הוצאו גם הדרכונים ורשיונות העליה עבור משפחות אלה. אולם לעיתים קרו גם סיבוכים ואי־נעימויות כתוצאה מכך. למשל, במידה ובני משפחה כזו, שהיו זרים לחלוטין רצו לאחר מכן לבוא בברית הנישואין, הם לא יכלו לעשות זאת אלא לאחר בירורים ממושכים והבאת הוכחות בפני בתי הדין הרבניים בארץ ישראל.

באותה צורה נהגו רווקים בעלי רשיונות עליה "לשאת" אישה למראית עין, ועל ידי כך לאפשר לה לעלות ארצה על סמך אותו רישיון [8].

ראויה לציון מיוחד, תרומתם של יהודי יוון לעליה ב׳ אחרי המלחמה: בשנת תש״ה (1945), הגיעה ליוון קבוצה של ארגון "ההגנה" במסווה של משלחת מטעם הסוכנות היהודית; תודות לפעולתם, יותר מ־3000 מיהודי יוון, רובם מניצולי מחנות ההשמדה בפולין, עלו לארץ במחתרת. עשרות ספינות יווניות קטנות ובהן צעירים וצעירות יהודיים, הפליגו מחופי יוון בלילות ופרקו את מטענם החי בחופי ארץ ישראל. רק האחרונה בספינות אלה נתפסה על ידי האנגלים ליד חופי הארץ ונוסעיה הובלו למחנות הריכוז הזמניים בקפריסין.

קבוצה זו של ה"הגנה" היתה מאורגנת היטב. בין השאר היתה ברשותה תחנת אלחוט קשורה באופן ישיר למרכזה החשאי בארץ. תחנה זו פעלה ממרתפו של בית באחד מפרברי אתונה. אין ספק, שבעלי הבית והמפעילים את התחנה שמו עצמם בסכנה מכיוון שהיתה זו תקופה של מלחמת אזרחים ביוון (1945—1948) אשר פרצה עקב מרידה קומוניסטית. גורלם של מחזיקי ומפעילי תחנת אלחוט בתקופה ההיא היה יכול להסתיים באסון, אך השלטונות היווניים שהיו מעוניינים אז בכל מאודם ביציאת היהודים מיוון, העלימו עיניהם בדרך כלל מפעילותה של קבוצת ה"הגנה". לעיתים נדירות בלבד התערבו, וזאת תחת לחצם של המשלחת הצבאית האנגלית באתונה ושירותי המודיעין שלה. כתוצאה מלחץ כזה, השעה משרד הפנים היווני מכהונתו את מר דימיטרי ולא־סטאריס, שהיה המנהל הכללי של שירותי האינפורמציה והשירותים לזרים. במקרה אחר, הטיל בית הדין המשמעתי של פיריאוס קנס על שניים מחברי ה"הגנה" על אשר סייעו למספר צעירים יהודים לעזוב את יוון בחשאי וללא דרכונים. כאן יש לציין, שקבוצת ה"הגנה" קיימה באותה תקופה באיזור "גאלאצי" (ליד אתונה) מרכז להכשרה חקלאית לא רק ליהודים מיוון אלא גם לצעירים שהובאו לשם ממרכז אירופה ובעיקר מהונגריה. כעבור תקופת הכשרה מסויימת, היו צעירים אלה מועברים בחשאי לארץ ישראל.

בראש פעולה זו עמד יעקב צור (טשרנוביץ) המשמש כיום כנשיא הקרן הקיימת לישראל. מר צור שהה אז במשך חודשים רבים באתונה וסייע גם באירגונה מחדש של התנועה הציונית ביוון עם תום מלחמת העולם השניה. לאחר שובו לארץ ישראל מילא את מקומו מר אליהו שכנאי מחיפה.

אחרי המלחמה, בתש״ה (1945), חודשים מספר אחרי השחרור, אספה הפידיראציה הציונית של יוון, אשר הוקמה מחדש באתונה, יותר מ־200 נערים ונערות יתומים, פליטי השואה, ושלחה אותם באניה לארץ ישראל על סמך רשיונות עלייה שסופקו ע״י הסוכנות היהודית. רוב היתומים האלה לא הכירו את משפחותיהם ונמצאו בבתי־יתומים יווניים, ואף לא ידעו את שמם ושם משפחתם. לפני שעלו לאניה, נערך טקס מרשים בבית המחסה הזמני שנוסד ע״י ה"אמריקן ג׳ויינט דיסטריביושן קומיטי" בקיפיסיה (פרבר של אתונה) ובו ניתנו למוכי גורל קטנים אלה שמות יהודים חדשים, עם הפלגתם לארץ.

השקעות הון פרטיות בארץ ישראל

מלבד תרומותיהם לקרנות הלאומיות (קק״ל וקרן היסוד) וסיועם להקמת המושבה החקלאית "צור משה", השקיעו יהודי יוון השקעות ניכרות במפעלים פרטיים בארץ. אין ספק, שהשקעות אלה יכלו להיות הרבה יותר גדולות לולא ההגבלות שהוטלו ע״י שלטונות יוון על העברות הון, החל משנת תרצ״א (1931).

אומדן משוער של סכומי ההשקעות הפרטיות של יהודי יוון, במפעלים פרטיים יצרניים בארץ ישראל מאז הצהרת בלפור, מסתכם בעשרות מיליוני דולארים. סכומים אלה היו מופקדים לפני כן בבנקים שונים בשוויץ, צרפת, אנגליה וכו׳. כחשובות מבין השקעות אלה אפשר לציין את הבאות:

1. סכום של 220,000 דולר (1,000,000 דראכמות זהב), שהיווה את הונו של בנק "שלוניקה־

פלשתין" בע"מ, שנוסד בשנת תרפ"א (1921), הושקע בקניית שטחי קרקע נרחבים, שהיו נטועים פרדסים בין תל־אביב ליפו. קרקע זו, הידועה כיום בשם שכונת פ'לורנטין 9, מיושבת בעיקר על ידי יהודים יוצאי שלוניקי, תודות לפעילותם של הקבלנים מרכוס, אמיר, נחמן, פ'לורנטין וכו'.

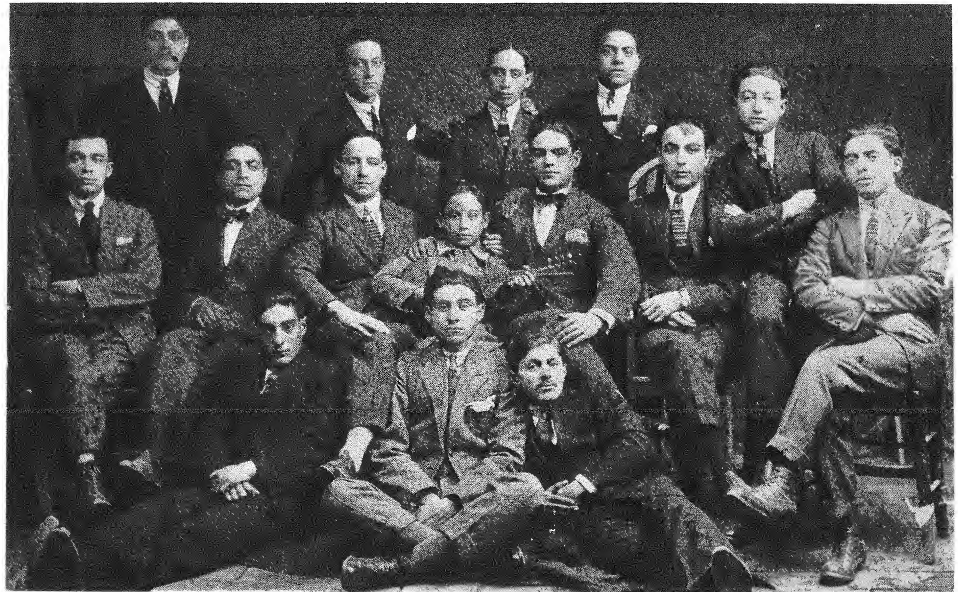
2. השקעותיהם של האחים משה ואנג'ל קרסו משלוניקי, שנעשו החל משנת תר"ף (1920). הן כוללות את קולנוע "אופיר" בטבורה של ת"א, וכן שטחי אדמה נרחבים שנקנו מהערבים בתל־אביב וסביבתה; אדמות אלה חולקו והוכשרו לבנייה ועליהן הוקמו לאחר מכן שכונות עירוניות, שנקראו בשמות "דרומיה" ו"לב תל אביב המורחבת". מגרשים אלה נמכרו בעיקר ליהודים יוצאי שלוניקי.

3. מאות סירות המשא שהיו שייכות לאנשי ים משלוניקי, שהועברו בהדרגה לנמל חיפה. סירות אלה סייעו ליישוב היהודי בארץ להבטיח לעצמו את השליטה על נמל ים־תיכוני חשוב זה.

4. לציון מיוחד ראויה עלייתו ארצה, והשתקעותו בתל־אביב, בשלהי 1934, של המנוח ליאון רקנאטי, שהיה יו"ר לשכת בני ברית בשלוניקי ובמשך כשנה לפני עלייתו גם נשיא הקהילה. בשיתוף פעולה עם משה קרסו, יצחק ארואיסטי ויוסף אלבז'ו, הוא יסד בשנת תרצ"ה (1935) את בנק ארץ ישראל לדיסקונט בע"מ, בתל אביב. הון בנק זה בעת ייסודו היה 50,000 לירות שטרלינג. הוא התפתח בצורה מהירה, בעיקר אחרי הקמת המדינה — תחת הנהלתם המוכשרת והדינאמית של ארבעת בניו של ליאון רקנאטי, שנפטר בשנת תש"ה. כיום זהו הבנק המסחרי הפרטי הגדול ביותר בישראל ולו למעלה מ־100 סניפים ברחבי הארץ ומספר בנקים מסונפים בחוץ לארץ בניו יורק, ג'ניבה, לונדון, מונטיב'ידיאו וכו'. הבנק נחשב כגורם כלכלי חשוב בישראל ובעולם ואלפי מפרנסים עובדים בסניפיו השונים בארץ ובחו"ל. לבנק זה יש חברה גדולה להשקעות ובה חברות־בת רבות התורמות תרומה נכבדה לפיתוחה הכלכלי של ישראל.

5. סכומים המסתכמים במיליונים שהושקעו ע"י יהודים יוצאי יוון בייסוד החברות הימיות הישראליות "טריידרס אנד שיפרס" ו"טנקרס אנד טריידרס". כספים אלה הושקעו בקנייתן של 4 מיכליות — "געתון", "אברהם גרץ", "ירקון" ו"קישון" הרשומות בספרי נמל חיפה והשטות תחת דגל ישראל.

6. תמורת נכסי דלא ניידי ביוון, ובעיקר בשלוניקי, שהיו שייכים ליהודים המתגוררים בא"י. סכומים אלה הועברו לישראל באורח רשמי בהתאם להסכם מיוחד שהושג בין הקרן הקיימת לבין הבנק הממשלתי של יוון.•

חברי האגודה הספורטיבית "התקוה". ביניהם: אליהו אמיר ונחמה מרכוס שעלו לארץ.

Miembros de la societa sportiva "Hatikva".

7. השקעות שונות של יהודים אלמונים יוצאי יוון מאז הצהרת בלפור בשנת 1917.

מדובר למעלה בהשקעות ההתחלתיות. מובן מאליו שהפעילות הכלכלית וההשקעות גדלו והתרחבו מאד במשך הזמן.

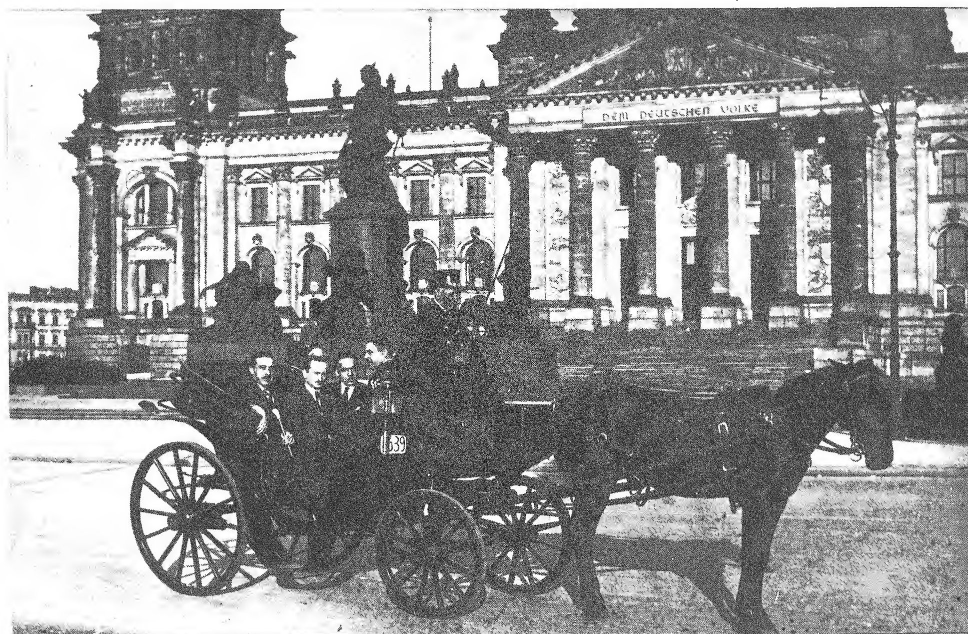
השתתפות בקונגרסים הציוניים העולמיים

יהודי שלוניקי החלו את פעילותם הציונית הגלויה בשנת תרס״ח (1908). אותה שנה הורד מכסאו השולטן עבדול חאמיד, והממשל הטורקי הפך להיות ממשל קונסטיטוציוני. דחיפה נוספת ומכרעת ניתנה לעניין הציוני בשנת תרע״ג (1912), עת צבא יוון כבש את שלוניקי בה היו מרוכזים מרבית יהודי יוון (מספר יהודי יוון שהיו עד אז תחת שלטון יווני היה קטן; הם היו מבודדים וללא קשר ממשי עם העולם היהודי).

אכן, יהודי שלוניקי הצליחו כבר בשנת תרס״ט (1909) לייסד מספר אגודות ציוניות ולמכור שקלים במספר כה גדול עד שהיה באפשרותם לשלוח חמישה צירים לקונגרס הציוני העולמי התשיעי שהתקיים באותה שנה בהמבורג. משלחת זו מנתה את אביגדור יעקובסון, מנהל בנק אנגלו־לבנטין בקושטא; דוד פ׳לורנטין, עורך העיתון הציוני הראשון ״אל אב׳ניר״; אלי שם־טוב ארדיטי, עיתונאי גם הוא; אברהם מלאך, סוחר; ומשה כהן, עו״ד. משה כהן, בהיותו חבר מפלגת ״הטורקים הצעירים״, היסס ברגע האחרון מלהופיע כציר רשמי, ונרשם בפרוטוקול של הקונגרס כמשקיף גרידא[10].

בקונגרס הציוני העשירי שהתקיים בבאזל, היו ציוני שלוניקי מיוצגים על ידי שני צירים, שאחד מהם היה דוד פ׳לורנטין. בקונגרס ה־11, שהתקיים בווינה בשנת תרע״ג (1913), יוצגו יהודי יוון ע״י פ׳לורנטין וע״י הד״ר משה קופינאס — אשר נשלח בעיקר על ידי ציוני תיסאליה. מאז והלאה — השתתפו ציוני יוון בקביעות בכל הקונגרסים הציוניים העולמיים. הפעילות הציונית התפתחה מאד תחת השלטון היווני הליבראלי ואגודות ציוניות למכביר נוסדו, בעיקר בשלוניקי; אגודות אלו שיקפו את רוב הנטיות והזרמים שהתפתחו במשך הזמן בקרב ההסתדרות הציונית העולמית. כתוצאה מכך, הצירים שנשלחו לקונגרסים הציוניים העולמיים, ייצגו לא רק את הציונים הכלליים כבתחילה, אלא גם את ה״מזרחי״ ואת הרוויזיוניסטים.

הבחירות למינוי הצירים לקונגרסים הציוניים התנהלו בסדר ונעשו בהתאם ליחס השקלים שהופצו על ידי כל מפלגה. כמעט כל הצירים היו שלוניקאים, חוץ מד״ר משה קופינאס, שהיה יליד יאנינה, ושמואל וינר, שמוצאו מהונגריה וחי באתונה. מכל מקום, כל הצירים לכל הקונגרסים

משלחת ציוני יוון בקונגרס ה־12: יצחק אלבו, אברהם רקנטי, יצחק אמאריאו.

Delegation de Grecia al 12no Congresso Sionista.

נשלחו תמיד ע״י הציונים הכלליים, ״המזרחי״ והרוויזיוניסטים. צירים אלה היו: דוד פ׳לורנטין, אשר מלאך, יצחק אנג׳ל, אשר מואיסיס, אדולף ארדיטי ושמואל וינר מטעם הציונים הכלליים; רפאל מנשה מטעם ״המזרחי״; אברהם ש׳ רקנטי מטעם ״המזרחי״ והצה״ר, ומואיז בן עוזיליו מטעם הרוויזיוניסטים. דוד פ׳לורנטין היה ציר קבוע מטעם הציונים הכלליים כמעט לכל הקונגרסים הציוניים. הוא היה חבר בית הדין של הקונגרס והיה מכובד בכל חוגי הציונות העולמית.

אגודות התעמלות ציוניות

מייסדי התנועה הציונית ומנהיגיה הראשונים הבינו, שלא תיתכן התנערות העם היהודי לחיים נורמליים בלא טיפוח הכושר הגופני של הנוער היהודי. הפתגם היווני ״נפש בריאה בגוף בריא״ ידוע גם במקורות העתיקים שלנו ואף בתלמוד. כדי לקדם מטרה זו החלו מנהיגי הציונות בפעולה חינוכית על מנת להפיץ את תרבות הגוף וההתעמלות בחוגי הצעירים היהודיים, שחיו במשך דורות ללא שימת לב לטיפוח הגוף. מאמץ זה נעשה בעיקר על ידי הסתדרות ה״מכבי״ העולמית אשר נוסדה בשנת תרנ״ה (1895) ואשר מרכזה היה בתחילה ברלין ואח״כ בלונדון. מטרות אגודה זו היו ״מתן חינוך רוחני וגופני לחבריה, כדי לשתפם בכל פעולה לאומית אחראית של העם היהודי ובעיקר לבנייתה מחדש של ארץ ישראל״. אחרי ייסודה, החלו מופיעות בכל תפוצות ישראל, וכמובן גם בארץ ישראל, אגודות ספורטיביות שנשאו את השם ״מכבי״.

האגודה הספורטיבית הראשונה בשם ״מכבי״ נוסדה בשלוניקי בראשית תרס״ט (דצמבר 1908), עת הגיעה לעיר משלחת של אגודת ״מכבי״ מ־פ׳יליפופולי, בירת רומיליה המזרחית, לחגיגות יום השנה הראשון להצהרת החוקה הטורקית. טקס הייסוד וכן אישור תקנות האגודה התקיים ב־12 בדצמבר 1908. תוך זמן קצר הצטרפו לאגודה זו כ־120 צעירים יהודיים אשר החלו לארגן שיעורי התעמלות, בתחילה בחצר בית הספר היהודי ״אלשיך״ ולאחר מכן בחצר בית הספר של הקהילה ״תלמוד תורה הגדול״. בשנת תרע״ב (1912) כבר הגיע מספר הצעירים שהצטרפו ל״מכבי״ ל־300 ומעלה. מדריך המתעמלים היה המורה להתעמלות של הצבא הטורקי סבריציולי; לאחר שזה פרש — מונה במקומו האתליט הפעיל, חבר ״מכבי״ פ׳יליפופולי, אהרון פרדו.

מתרס״ט עד תרע״ב (1909—1912), כאשר נאסרה הפעילות הציונית הגלויה, היתה ה״מכבי״ למעשה גם, ובעיקר, ארגון לאומי שעסק בכל הפעולות התרבותיות, החינוכיות והתעמולתיות למען תחיית עם ישראל בארצו (בנוסף על הפעולות האתלטיות והספורטיביות). עם הצטרפותו

קבוצת בנות ״הכח״.

"Benoth Hacoah".

של אברהם ש׳ רקנטי לאגודה בשנת תרע״א (1911), קיבלה ה״מכבי״ תנופה כבירה והצטרפו אליה ואל פעולותיה הלאומיות מאות חברים חדשים, והיא הפכה למעשה לארגון הנוער הגדול והחשוב ביותר בעיר, אולי בכל הזמנים. בתחילת תרע״ג (1913) הצטרפה לאגודת ״מכבי״ בשלו־ניקי קבוצת כדורגל יהודית, ובשנת תרע״ו (1916) אירגנה ״מכבי״ מחלקה לצופים ותזמורת. בשנת תר״ף (1920), עקב קשיים כספיים, היא הצטרפה לאגודה הציונית ״תיאודור הרצל״ ובצורה זו הפכה למעשה לחלק מהפידיראציה הציונית של יוון.

האיחוד הפידיראטיבי עם ״תיאודור הרצל״ התקיים עד תרפ״ח (1928); אז חזרה ה״מכבי״ להיות אגודה עצמאית, ופיתחה פעילות ספורטיבית מגוונת. היא אירגנה שיעורי קבע להתעמלות שבדית, ייסדה קבוצה לכדור־עף; הצליחה להבטיח לעצמה מקום נכבד בליגה לכדורגל של מא־קידוניה, ואירגנה מחדש את תזמורתה אשר השתתפה בכל האירועים הציבוריים היהודיים והלא־יהודיים בעיר. מסגרת נאותה שימשו ל״מכבי״ הצופים והצופות שלה, שמנו עשרות רבות של צעירים וצעירות יהודיים.

ה״מכבי״ אף פרסמה חוברת שנתית בעברית ובלאדינו בשם ״איל מכביאו״, בה ניתן ביטוי הולם לפעילותה בכל השטחים; נציגיה השתתפו גם בכינוסים העולמיים של הסתדרויות מכבי בעולם. בין המייסדים והמנהיגים הבולטים של הסתדרות המכבי בשלוניקי ראויים לציון מיוחד הציונים הנלהבים הבאים: שמטוב אללוף, שלמה ונציה, אברהם רקנטי, יצחק דוד כהן, יצחק אמאריו ויצחק שלם, והצעירות: מרי מטרסו, רבקה רקנטי, דודון חסון, תמר ציון ועוד.

ביקורי אישי התנועה הציונית העולמית

קהילות יוון, ובעיקר שלוניקי ואתונה, זכו מאז ייסוד התנועה הציונית ועד היום לביקורם של החשובים מבין ראשי הציונות העולמית. תיאודור הרצל מספר ביומנו, שבדרכו לביקור בארץ ישראל, באוקטובר 1898 באניה ״רוסיה״, הוא התעכב באתונה ועלה גם לאקרופוליס; הוא היה מלווה על ידי חבריו דוד וולפסון, ליב יפה ובודנהיימר.

בתרס״ח (1908) בא ז׳בוטינסקי לשלוניקי בדרכו לקושטא כנציג ציוני רוסיה למשלחת הציונית שם, דבר שנתאפשר אחרי מהפיכת ״הטורקים הצעירים״. בהרצאותיו ובפגישותיו עם המשכילים השלוניקאים, נתן למעשה את הדחיפה העיקרית להקמת האגודות הציוניות השונות בעיר. גם בדרכו חזרה לאחר מכן, ביקר והרצה בעיר. בביקורו הנוסף בראשית תרפ״ז (נובמבר 1926), היה כבר הראש והמנהיג של המפלגה הרוויזיוניסטית. באותה הזדמנות נאם מעל מרפסת המלון ״מאז׳סטיק״ בפני קהל יהודים שמנה יותר מ־20 אלף איש. הוא אמר, בין היתר: ״אנו משתדלים להקים בארץ ישראל דבר דומה למה שעינינו רואות כיום בשלוניקי״.

בשנת תרע״א (1911) ביקרו בשלוניקי דוד בן גוריון ויצחק בן צבי, ושהו בה שבועות מספר.

קבלת פנים לז׳בוטינסקי במגרש המכבי.

Jabotinsky en el campo de la Maccabi.

כפי שהם סיפרו לאחר מכן, עודד אותם מגעם עם הקהילה היהודית הגדולה וחיזק את אמונתם באפשרות הקמת חברה יהודית עצמאית בארץ ישראל, כדוגמת החברה היהודית שראו בשלוניקי.

לאחר שנים רבות, במאמר שנדפס בעיתון "דבר" ובו הביע את התרשמותו מביקורו בשלוניקי, כתב בן גוריון בין היתר: "בשלוניקי נקבעה בי ההכרה שיכולים אנו להקים בארץ ישראל חברה יהודית אוטונומית וחופשית, משום שרק בשלוניקי, ולא בשום קהילה יהודית אחרת בעולם, אפשר לפגוש ביהודים העוסקים בכל המלאכות והמקצועות החל מעובד האדמה, הבנאי, ועובד הנמל וכלה במורה ובעורך דין".

בתרע"ז (1917), הגיע לאתונה מחייה השפה העברית ומחדשה, אליעזר בן יהודה, שקיבל עידוד על האפשרויות של תחיית השפה העברית, בראותו איך היוונים החיו את שפת אבותיהם.

בתרפ"ה (1925), הגיע לשלוניקי מנחם אוסישקין שהיה נשיא הקרן הקיימת לישראל וחבר הוועד הפועל הציוני. באסיפה בה השתתפו ציונים ונכבדי הקהילה, פנה אוסישקין אל הנוכחים וביקשם להגביר את עזרתם הכספית והמוסרית למפעל התקומה כדי להרבות מתיישבים בארץ ישראל, שיפריחו את שממותיה. הוא דימה את עם ישראל לאדם בודד היושב על שפת הים ואף כי זועק הוא בכל כוחו — נבלע קולו במרחבי הים, אולם אם מצטרפים אליו רבים וצועקים יחדיו, יישמעו קולותיהם למרחקים.

המהנדס אטינגר, מומחה חקלאי של הסוכנות היהודית, נשלח בתרפ"ט (1929) לשלוניקי כדי לעמוד מקרוב על עבודת כנס נציגי קהילות יוון שהתקיים באותה שנה. בכנס זה נבחר ליאון רקנאטי ז"ל כנציג יהדות יוון לכינוס העולמי היהודי בג'ניבה, שנערך שם על מנת להחליט על הרחבת מסגרת הסוכנות היהודית בהתאם לתנאי המנדט.

מאיר דיזנגוף, מייסדה של תל אביב וראש עירייתה במשך שנים רבות, שהה בשלוניקי באחת מנסיעותיו מהארץ למרכז אירופה. גם הוא התרשם מאד מחשיבותם הדימוגראפית והכלכלית של יהודי העיר.

יצחק גרינבאום וורנר סנטור, חברי הוועד הפועל וראשי מחלקת העליה של הסוכנות היהודית, ביקרו פעמים רבות בשלוניקי ובאתונה, כדי לעמוד מקרוב על אפשרויות העליה של יהודי יוון, בעיקר מאנשי המעמד הבינוני.

אבא חושי ז"ל — מנהיג פועלי חיפה — ביקר גם הוא מספר פעמים בשלוניקי כנציג מיוהד

יצחק גרינבאום מבקר ב"הכשרה" בשלוניקי בלווית יצחק כהן.

Itshac Grunbaum vijitando la "Hahchara" en Salonique.

מטעם הסתדרות העובדים; הוא אירגן את עלייתם של מאות עובדי נמל ודאג להשתקעותם בחיפה.

משה שרתוק (שרת), שהיה מנהל המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית, ביקר באתונה בשנת תש״ה (1945) ונאם מעל במת בית הכנסת.

בתש״ו (1946) ביקר באתונה זלמן רובשוב (שזר), נשיאה הנוכחי של מדינת ישראל, בדרכו חזרה מהקונגרס הציוני העולמי הכ״ב שנערך בבאזל; הוא בא בלוויית פרופ׳ טרטקובר והתעניין במצב הקשה של יהודי יוון, ששרדו לאחר מוראות השואה.

שליחים רבים מטעם ההסתדרות הציונית העולמית, המזרחי העולמי, הצה״ר, קרן הקיימת לישראל וקרן היסוד, ערכו ביקורים בערים החשובות של יוון ונאמו באסיפות פומביות. נציין אחדים מהם: ד״ר ישראל אורבך, אברהם אלמאליח, ד׳ ז׳כוביצקי, גב׳ אנדריי סלומון, וולפגנג (זאב) פון וייזל, מאקסה נורדאו, קלמי, הרב פישמן, עו״ד וינשנקר (גפני), הרב גרוס, צבי הרכבי, מר וייל, יוסף פישר (עמיאל), אברהם כצנלסון (ניסן) וכו׳.

אולם, השליח שביקר פעמים רבות ותכופות והיה מעורה בין ציוני יוון, היה ללא ספק יעקב צ׳רנוביץ (צור) נשיאו הנוכחי של הוועד הפועל של הקרן הקיימת לישראל.

מהביקורים אחרי הקמת המדינה נזכיר כאן את ביקורו הנוסף של דוד בן גוריון באתונה בשנת תש״י (1950) בעת נסיעתו הראשונה לחוץ לארץ כראש ממשלתה הראשון של מדינת ישראל. בשהותו באתונה במשך שבוע ימים, הוא התגורר בביתו אשר בפסיחיקו של כותב טורים אלה, שהיה אז קונסול כבוד של ישראל באתונה. באותה נסיעה ביקר בן גוריון גם בקורינת, ארגוס, מיקינה ומאראתון.

עמדת היוונים כלפי הציונות

בשורת הציונות והצהרת בלפור גרמו לתגובות מנוגדות בקרב העם היווני. עיתונות יוון, כמעט ללא יוצא מן הכלל, קבעה — בעיקר בשנים הראשונות — עמדה אוהדת כלפי רעיון תחיית העם היהודי בארץ אבותיו. בדרך כלל, מצאו היוונים דמיון בין מטרות הציונות לבין חזון החירות היוונית של תנועת ״חוג הידידים״ (פ׳יליקי איטיריאה) ושל מבשר התחיה הלאומית היוונית ריגאס פ׳יריאוס, אשר בשנים הראשונות של המאה ה־19, הכין את העם היווני לקראת חירותו הלאומית. אולם, הציבור העירוני וחלק גדול מהמשכילים ראו את רעיון הציונות כאוטופיה, שאין כל אפשרות לממשו.

מאידך, המוני העם היווני, שספגו את ההטפות של הכנסיה האורתודוכסית, האמינו בתמימות, שתחיית העם היהודי בארצו היא בלתי אפשרית משום שישו קילל את היהודים ועליהם להישאר תמיד נעים ונדים בין העמים. כמובן, שהיוונים הבלתי־מאמינים והמשכילים בכלל, לא קיבלו אמונה טפילה זו, ובהזדמנויות שונות הביעו אם בפומבי ואם בצנעה את רגשותיהם לטובת הציונות. לעיתים, השתתפו השלטונות הרשמיים בהפגנות ציוניות שאורגנו על ידי היהודים. כך קרה למשל, בעת שאורגנו חגיגות לכבוד הצהרת בלפור בשנת 1917. בחגיגות אלה השתתפו ראשי ערים יוונים, מפקדי משטרה, גנרלים, מנהלי בנקים, שופטים וכו׳. במקרים מסויימים, הרשו ראשי ערים לתזמורות העירוניות לנגן את ״התקווה״ במקביל להימנון היווני. בהזדמנויות אחרות, נאמו עסקני ציבור יווניים בהתלהבות בזכות הרעיון הציוני.

עיתוני אתונה וערי השדה פרסמו גם הם מאמרים לטובת הציונות. בהקשר עם זה נביא להלן סקירה על תגובתם של כלי המיבטא העיקריים של דעת הקהל היוונית בקשר לפרסום הצהרת בלפור:

העיתון היומי באתונה, בעל התפוצה הגדולה, ״אימברוס״, פירסם ב־19 לנובמבר 1917 מאמר נלהב פרי עטו של משורר הלאומי של יוון החדשה קוסטיס פאלאמאס, שנאמר בו בין היתר: ״הציונות הגדולה שואפת לחידוש מלכות ישראל ושחרור ירושלים מעול הבלתי־מאמינים. זהו המשך שירו הנצחי והמפואר של העם הנדכא והמפוזר״.

העיתון היומי הגדול שהופיע אז באתונה, ״פאטריס״, כתב ב־30 לנובמבר 1917 על אותו נושא: ״החלטת ממשלת בריטניה לכונן את ארץ ישראל כבית לאומי לעם ישראל מתאימה לרוח הדתית ולמדיניות של העם האנגלי. זוהי הכרתם ואמונתם של כל אלה שהתעניינו בעבר בעתידו של העם היהודי״.

העיתון ״אלפ׳טריון ב׳ימה״ (במה חופשית) שהופיע ביאנינה, הגיב במלים אלה: ״אנו מוסיפים

אובֿרה די פובליקאסייונים גֿודיאס

סירקלו בני ציון

ביז'ה-נואיב'ה טיירה

רומאנסו

פור טיאודור הירצל

טריזלאדאדו פור

עוזיאל

סאלוניקי

5674

עץ החיים

EPH ELIE BARZILAY

SALONIQUE

ספר "אלטנוילאנד" של הרצל
מתורגם לאיספאניולית
שלוניקי, תרע"ד (1914).

בזה את איחולינו וברכותינו לעם ישראל שיזכה להקים מחדש, על פי הצהרת בלפור, את ביתו הלאומי בארץ ישראל. לעם היווני ולעם היהודי היו וישנם דברים משותפים רבים בהיסטוריה ובמסורת. על כן, תראה יוון ברצון ובאהדה את הקמתה של מדינה חדשה אשר בוודאי תהיה גם היא אוהדת ליוון ולעמה".

העיתון הציוני "ישראל" שהופיע בטריקאלה, פרסם באותה הזדמנות מאמר מאת מנהל הבנק הלאומי והסופר מר גיאורגוס רודופולוס בו נאמר: "כל שוחרי החופש, כל הדואגים והמגינים על זכויותיהם ההיסטוריות של העמים (ומי כיוונים עם אוהב חירות) שמחים על שחרור ארץ הקודש וגירוש הטורקים ממנה. שמחתם גדלה עוד יותר כששמעו על הצהרתם הנדיבה של מנהיגי שתי האומות הליבראליות הגדולות, בריטניה וצרפת, על הכרתן בזכויותיהם הלאומיות של בני ישראל על ארץ אבותיהם, וייסוד מדינה חופשית בתחומיה. העובדה שבירושלים נמצאת כנסיית המולד, אין פירושה שהאומות הנוצריות רשאיות להתעלם מזכויותיו הלאומיות של העם היהודי וליצור מצבים המנוגדים לעקרונות עליהם הם נלחמים. חובה עלינו לבטוח בישרם ובנאמנותם של היהודים, שהם יכבדו את המקומות הקדושים לדתות אחרות. אסור לאנושות לשכוח את חובתה לעם ישראל. כשעמי המערב היו עדיין שרויים בחשכת הברבריות ועבודת האלילים, היו היהודים הראשונים אשר הכירו בקיומו של האל האחד האמיתי והעריצו את הצדק והאמת".

גם העיתון היומי הגדול "פ'וס", שהופיע בשלוניקי, כתב על הצהרת בלפור מלים אלו: "הגזע היהודי שהיה מפוזר ומדוכא, יקים את מדינתו ויחיה את חייו העצמאיים. הדבר צודק מכיוון שהם הצליחו לשמור בשלימות על אפיים הלאומי, למרות רדיפות ופיזור שנמשכו מאות רבות של שנים".

מיד לאחר פרסום הצהרת בלפור, פרסם גיאורגוס צורבאציס, אחד הדיפלומטים היווניים של אותה תקופה, ספר בשם "שחר ההתחדשות היהודית". בספר זה סקר את ההיסטוריה של העם היהודי, סגולותיו, הגזירות והגירושים שהיו מנת חלקו, וכן סיפר על מאמציו לשמור, למרות הכל, על חייו הלאומיים והדתיים. הוא ראה בעיני רוחו ימי הוד וגדולה לעם ישראל בעתיד.

נוסיף לכל מה שקדם את המכתב ששלח מפקד צבא יוון, גנרל פ' דנגליס ב־6 באוקטובר 1918 לעיתון "פרו ישראל" ליום השנה להצהרת בלפור: "אני עוקב בעירנות רבה אחר התנועה היהודית להקמתה מחדש של המדינה היהודית בארץ ישראל — הארץ המובטחת ששוחררה על ידי האנגלים. יש ליהודים כל הנתונים כדי להקים מדינה תרבותית וליבראלית, ואני מאחל בכנות שיצליחו במאמציהם".

לעומת הבעות אהדה אלה, היו גם יוונים — בעיקר ממעמד המנהיגים ומחוגי הכלכלה — שחששו שמדינה יהודית במזרח הקרוב תזיק לאינטרסים הכלכליים של יוון; כידוע, שאפה יוון תמיד להיות גורם משפיע במדינות המזרח התיכון המיושבות ערבים, לפחות מבחינה כלכלית. העובדות הוכיחו במשך הזמן שלחששות אלה לא היה בסיס. אין ספק, שיוון הרוויחה מנוכחותה של מדינת ישראל באיזור: צי הסוחר היווני נהנה במידה רבה מהתפתחותה הכלכלית של מדינת ישראל ובעלי האניות היווניים עושים כל מאמץ כדי להבטיח לעצמם את הלקוחות היהודיים אשר מטיילים, נוסעים וסוחרים מניו־יורק ועד חיפה. במקביל, פועלים מטוסי החברה היוונית "אולימפיק" יום יום בין נמלי תעופה אמריקניים, אירופיים ויווניים לבין אלה של ישראל. משרדי הנסיעות באתונה מאשרים מצידם, שכ־60% מהתיירים האמריקאים הבאים לבקר בעתיקותיה וליהנות מיפייה של יוון, הם יהודים הנמצאים בדרכם לארץ ישראל. סחר החליפין בין יוון וישראל התפתח במידה כזו שעבר את הסכום הכולל של כל מדינה אחרת במזרח התיכון. בטרם נסיים, עלינו לציין עוד, שבשום תקופה אחרת לא זכתה בירת יוון לביקורים רבים כל כך של אישים בעלי משקל בעולם המדיניות, המדע, הקולנוע והאמנות כפי שנהנתה מהם מאז הקמת מדינת ישראל; אישים אלה הנמשכים לביקור בישראל פוקדים גם את אתונה הנמצאת בדרך אליה.

עיתונות ופרסומים ציוניים

עיתונות ביוונית[11]: כמו בכל יתר ארצות הפזורה, השתמשו ציוני יוון בעיתונות ובפרסומים אחרים כדי להפיץ את הרעיון הציוני, וכדי למסור לציבור היהודי ידיעות על התקדמות התנועה בשטח המדיני ובשטח המעשי. כפי שכבר כתבנו באחד הפרקים הקודמים, העיתון הציוני הראשון שהופיע ביוון, ביוונית מודרנית, היה ה"ישראליטיס כרונוגראפ'וס" שהוצא לאור

בשנת תרנ״ט (1899) בקורפ׳ו, ע״י המורה לשפה היוונית (שידע גם עברית), מבשר הציונות ביוון העתיקה, משה חיימיס ז״ל. זמן מה לאחר מכן הופיעה החוברת ״הציונות״ בשפה היוונית; היא נדפסה בפיליפופולי אשר בבולגריה ע״י ההסתדרות הציונית בסופיה, והכילה תרגום מאמר שנכתב ע״י מאקס נורדאו. חוברת זו נפוצה בין יהודי יוון ויהודים דוברי יוונית במצרים ובאמריקה הצפונית.

הפרסום הציוני השלישי בשפה היוונית המודרנית היה הירחון המצוין ״ישראליטיקי אפי־תיאוריסיס״, שהופיע באתונה בין השנים תרע״ב—תרע״ו (1912—1916). גם ירחון זה הוצא לאור ע״י משה חיימיס, שבינתיים היה לעיתונאי ועבר לגור באתונה. לאחר הפסקת הופעתו של ירחון זה מטעמים כספיים, החל להופיע ירחון ציוני אחר בטריקאלה (תיסאליה); הוא הוצא לאור על ידי ההסתדרויות הציוניות של טריקאלה, וולוס ולאריסה, והופיע משנת תרע״ז עד תרע״ט (1917—1919). עורכיו היו יום טוב יקואל ואשר מואיסיס, שעדיין היו אז תלמידים בגימנסיה של טריקאלה. לאחר ששני אלה עזבו את עיר מולדתם כדי להמשיך בלימודיהם בפאקולטה למשפטים של אוניברסיטת אתונה, סיכמו עם הפידיראציה הציונית שנוסדה בינתיים בשלוניקי, להוציא לאור באתונה דו־שבועון ציוני בשפה היוונית בשם ״ישראליטיקי סימיא״ (הדגל ה־יהודי); אולם, מחוסר אמצעים כספיים, לא יכלה הפידיראציה לתמוך אפילו בהוצאת גיליון אחד. רק לאחר ששני צעירים ציוניים אלה סיימו את לימודיהם באוניברסיטה והחלו עובדים כעורכי־דין במשרד משותף בשלוניקי בשנת תרפ״ה (1925), החלה הפידיראציה הציונית להוציא לאור בקביעות ירחון חדש בשפה היוונית בשם Nea Zion (ציון החדשה) שעורכו הראשי היה יום טוב יקואל. אולם, מחוסר יכלתה של הפידיראציה לממן את הוצאתם של ירחון זה ביוונית ואת העיתון ״לה רינאסינסייה ג׳ודיאה״ באיספאניולית, היא החליטה למזגם ולהוסיף ל״רינאסינסייה ג׳ודיאה״ חלק בשפה היוונית תחת השם ״איב׳ראיקי אנאגיניסיס״. העיתון הזה היה הפרסום הפריודי ביוונית מטעם הפידיראציה הציונית, כל זמן שהיא התקיימה בשלוניקי. החלק היווני היה קטן מאד לעומת האיספאניולית והופיע רק לעיתים מזומנות כפי שהופיע הטקסט הצרפתי.

במקביל לפעילות העיתונאית שהזכרנו לעיל, הוציאה האגודה הציונית ״בני ציון״ מאתונה את הירחון ״פ׳וני טו ישראיל״ (קול ישראל) בשפה היוונית. ירחון זה הופיע בהנהלתו של נשיא האגודה הנ״ל, רפאל קונסטאנטיניס, אחד מהציונים הפעילים והמסורים באתונה. הופעתו נמשכה עד שנת תרצ״ז (1937) והוא שירת את העניין הציוני ביוון שירות חשוב.

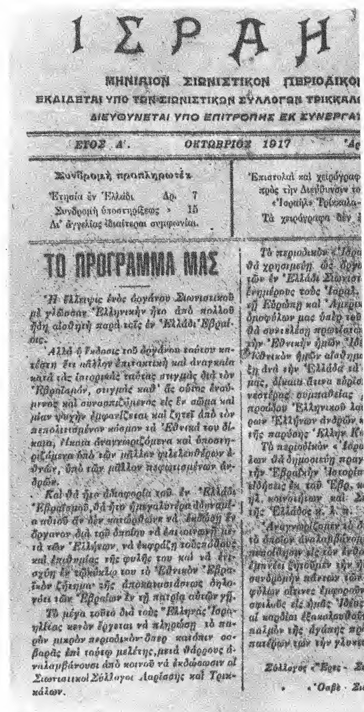
לאחר מלחמת העולם השניה, עת עבר מרכז החיים הציבוריים היהודיים משלוניקי לאתונה, החלו הציונים המעטים שנמלטו מהשואה לפרסם ״עלון ידיעות יהודי״ בשפה היוונית. בשנת תש״ז (1947) פסקה הופעתו של דו־שבועון זה ובמקומו הוצא לאור דו־שבועון אחר, אף הוא ביוונית בשם ״אבראיקי אסטיה״ (בית יהודי) אשר הופיע ללא הפסקה במשך עשר שנים, החל בתש״ז (1947) ונחשב כבתב העת הטוב ביותר בשפה היוונית, שהוצא ביוון ע״י יהודים אחרי ה״סקירה ישראלית״ של משה חיימיס. המייסד והעורך העיקרי של ביטאון זה היה אשר מואיסיס, אשר היה אז בהתחלה קונסול כבוד — ואח״כ נציג דיפלומטי — של ישראל באתונה. הוא ערך עיתון זה בעילום־שם והשתמש לשם כך בפסידונים ״משה״ (Ydatosostos משוי מן המים) או ״כמה־לקו־באצבע״. מנהל העיתון היה רפאל קונסטאנטינוס.

עיתונות באיספאניולית: העיתון הציוני הראשון באיספאניולית שהופיע ביוון היה ״איל אב׳ניר״, שיצא לאור בשלוניקי החל משנת תרס״ח (1908), תחת השלטון הטורקי. המוציא לאור של העיתון היה הרב משה מלאך, ועורכו הראשי היה דוד פ׳לורנטין ז״ל, שהפך לסמל הציונות ביוון והיה ציר כמעט קבוע בקונגרסים הציוניים העולמיים עד עלייתו ארצה בתרצ״ג (1933). במשך המלחמה העולמית יצאו לאור: השנתון ״איל מכביאו״ משנת תרע״ד (1914) ואילך, וכן ״לה רב׳יסטה פופולאר״.

הפידיראציה הציונית של יוון, שנוסדה בשלוניקי בשנת תרע״ט (1919), הוציאה לאור את השבועון ״איספיראנסה״ (״התקוה״) באיספאניולית, כבטאונה הרשמי. לאחר שנים מספר הופיע השבועון ״רינאסינסיה ג׳ודיאה״במקום השבועון הנ״ל. בשני הבטאונים האלה השתתפו ציונים רבים משלוניקי ומערים אחרות ביוון. בין אלה יש לציין במיוחד את פ׳לורנטין, מנטש בן סנטשי, אשר מלאך, דוד מאטאלון, אברהם ש׳ רקנטי, יצחק מולכו, שלמה ביטי, יצחק אנג׳ל, שלמה

עיתון ציוני ביוונית, טריקאלה, תרע״ז.

Journal Sionista en grego, Trikala, 1917.

ΙΣΡΑΗ

ΜΗΝΙΑΙΟΝ ΣΙΩΝΙΣΤΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ

ΕΚΔΙΔΕΤΑΙ ΥΠΟ ΤΩΝ ΣΙΩΝΙΣΤΙΚΩΝ ΣΥΛΛΟΓΩΝ ΤΡΙΚΚΑΛ

ΔΙΕΥΘΥΝΕΤΑΙ ΥΠΟ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΕΚ ΣΥΝΕΡΓΑ

ΕΤΟΣ Α'. ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ 1917

ΤΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΑΣ

גרגיר, יעקב ביז׳ה, יצחק אלב׳ו, יוסף עוזיאל, שלמה אמיר, שמואל ביז׳ה, ליאון אמאראג׳י, שלמה מורדוך, יצחק בן רובי, ניקו ששון, יצחק אמאריו, יום טוב יקואל, אשר מואיסיס, רוברט רפאל, ישראל נחמיאס, אלי פ׳ראנסיס, מואיז בן עוזיליו, משה ברזילי ואחרים[12].

עיתונות בצרפתית: קבוצת ציונים אחרת, מאנשי המשמרת הציונית הראשונה — אברהם ש׳ רקנטי, יצחק מולכו, יצחק אמארילייו ויצחק כהן — החלו להוציא לאור בשנת תרע״ז (1917) ביטאון ציוני מובהק בשפה הצרפתית בשם ״פרו־ישראל״ (למען ישראל), שהופיע עם הפסקות קצרות, עד שנת תרפ״ז (סוף 1926). עורכו הראשי של ביטאון דינאמי זה היה אברהם ש׳ רקנטי, ועוזרו העיקרי — עד תרע״ט (1919), שנת עלייתו ארצה — היה יצחק ר׳ מולכו.

מאמרים רבים של זאב ז׳בוטינסקי, מנהיג הציונים הרוויזיוניסטים, פורסמו בביטאון זה הודות לקשרים האישיים ההדוקים שהיו בינו לבין אברהם ש׳ רקנטי (שכינויו הספרותי היה: כלב, ע״ש כלב בן יפונה). הצהרותיו הפרו־ציוניות הראשונות של שר החוץ הנודע של יוון באותה תקופה, ניקולאס פוליטיס, פורסמו ב־1 ביולי 1917 בעיתון זה בראיון מיוחד שניתן ליצחק מולכו, מעורכיו של העיתון. תודות להצהרה פרו־ציונית זאת הצליח הד״ר משה קופינאס, ציר הפארלאמנט היווני, להשיג את הסכמתה הרשמית של ממשלת יוון להצהרת בלפור. יש לזקוף לזכות ה״פרו ישראל״ גם את ההדפסה, ההוצאה לאור וההפצה של ״מדינת היהודים״ של הרצל בצרפתית, אשר היתה ההוצאה הראשונה בשפה זו בארצות המזרח.

בשנת תרפ״ד (1924), הופיע בשלוניקי עוד ביטאון ציוני בשפה הצרפתית בשם Tribune Juive (במה יהודית), שהתקיים זמן קצר בלבד.

אולם, מלבד עיתונים, ביטאונים, חוברות וכו׳, תירגמו ציוני יוון לאיספאניולית את יצירותיהם של מייסדי התנועה הציונית ומנהיגיה, על מנת להפיץ את תכנם בין המוני העם, היהודים. כך, תורגמו בין היתר לאיספאניולית ה״אוטו־אמנציפציה״ של י׳ ל׳ פינסקר, ״מדינת היהודים״, ה״אלטנוילנד״, חלקים מיומניו של הרצל, מאמרים משל אחד העם, נאומים של חיים וייצמן ועוד. ליוונית תורגמו ה״אוטו־אמנציפציה״ של פינסקר, וכן ״אלטנוילנד״ וחלקים מיומני הרצל.

לה רינאסינסייה ג׳ודיאה

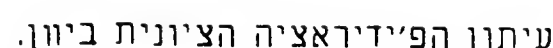
LA RENASSENCIA DJOUDIA
Organe de la Fédération Sioniste de Grèce
Palais Zenith No. 10, 10—Rue Metropole No. 3—Salonique

אורגאנו שימאנאל
דילה פ׳ידיראסיון ציוניסטה די גריגיה

לוס אינסידינטים די יום כפור דילאנטרי איל כתל מערבי

איל גוביירנו פאליסטיניאנו אי׳ לייטו פרוטיסטה איניירז׳יקאמינטי דילאנטרי איל מונדו סיביליזאדו—גראבים פאלאבראס די רבי׳ ציון עוזיאל אל איגוארדו דילוס פ׳ונקסיונארייוס אינגליזים

לוס אינסידינטים

עיתון הפ׳ידראציה הציונית ביוון.

שירים ופזמונים ציוניים

ציוני יוון נהגו לשיר שירים מיוחדים ואף חיברו שירים ציוניים כדי להביע בצורה זו את רגשותיהם וכן את תקוותיהם להתחדשות לאומית. שירים אלה נכתבו באיספאניולית, ביוונית ובעברית והיו מושרים בחגיגות משפחתיות, כינוסים והרצאות ציבוריות. להלן מספר שירים ופזמונים ביוונית ותרגומם לידם[13].

א

Γιὰ σὲ Σιὼν πατρίδα μου τὸ αἷμα μου τὸ χύνω
Δόξα, πλούτη καὶ τιμὴ καὶ τὴ ζωή μου δίνω
Γιὰ νὰ μπορέσω μιὰ στιγμὴ τὴ δόξα σου νὰ νοιώσω
Τὴ δόξα αὐτὴ πoὺ λάτρευσα καὶ θὰ λατρεύω τόσο.

(ἀνέκδοτον)

למענך, ציון מולדתי, אשפוך דמי
אקריב כבוד, עושר, תפארת, ואף את חיי
כדי לחוש, ולו לרגע, את תפארתך
תפארת־התהילה אשר אעריץ לעד.

(מאת יוסף אליה, מתפרסם כאן לראשונה)

ב

Μὴ μένουμε ἀδιάφοροι
Παιδιὰ γιὰ τὴν Πατρίδα
᾿Αρχίζει ν᾿ ἀνατέλλη πιὰ
῾Ολόχρυση ἐλπίδα
᾿Εκεῖ ψηλὰ μεσ᾿ τὴ Σιὼν
᾿Αρχίζει νὰ βλαστάνη
Στὴ δόξα καὶ στὴ χάρι μας
῞Εν ἄλλος λίθος ἱερὸς
᾿Εκεῖ ἕνας λίθος ἱερὸς
Παιδιὰ τοποθετεῖται
Καὶ τὴν ἐλπίδα στὴν καρδιὰ
Γερὰ νὰ τὴν κρατῆτε
῞Ενα Πανεπιστήμιο χρυσὲς ἐλπίδες δίνει
Καὶ δρόσο γιὰ τὴ δόξα μας ἐξ οὐρανοῦ μᾶς χύνει
Πιστὲ λαὲ τοῦ ᾿Ισραὴλ καμῆτε προσευχή σας
Καὶ γιὰ τὴν πρόοδον αὐτοῦ ἐκφράζετε εὐχή σας
Ζητήσατ᾿ ἀπὸ τὸ Θεὸ γιὰ νὰ μᾶς ἀξιώση
Τοῦ Μιδρὰς λίθος νὰ σωθῆ κι᾿ μᾶς πιὰ νὰ σώση

(ἀνέκδοτον)

אל נהיה אדישים
בני המולדת
תקווה מוזהבת
ניטעה בציון
והחלה צומחת ופורחת
לשמחתנו ולתפארתנו
ומצמיחה היא מן חדש.
שם, בני
הונחה אבן־קודש
שמרו בלבכם את התקוה.

(מאת יוסף אליה, בקשר לירית אבן הפנה לאוניברסיטה).

ג

Μέσ' στὴ Σιὼν κεῖ στὸ βουνὸ
Τὸ πένθος βασιλεύει
Στὸν τόπο κεῖ στὸν σκοτεινὸ
'Απελπισιὰ ἑδρεύει
Τὰ λείψαν' ἀπὸ τὸ Μικδὰς ἐκεῖ 'ναι ρημαγμένα
Κ' ἐκεῖ διαβάτες θὰ περνᾶν μὲ μάτια δακρυσμένα.
'Απ' τὸ Παλάτι τὸ λαμπρὸ ἡ δόξα πιὰ ἐχάθη
'Εκεῖ ἀνδρείους καὶ παιδιὰ ἐθέρισεν ἡ σπάθη.
Ραββῖνοι τρεῖς ἐκεῖ περνοῦν
'Απ' τ' ὄλεθρου τὸ σκότος
Οἱ δυὸ ἀρχίζουν νὰ θρηνοῦν
Μὰ ὄχι καὶ ὁ πρῶτος.
Εἶδαν ἀπ' τ' 'Αγιστήριο ἀλώπεκες νὰ βγαῖνε
Πικράθηκ' ἡ καρδία τους κι' ἀρχίσανε νὰ κλαῖνε.
Τὸ πρόσωπ' ὅμως τ' 'Ακιβᾶ σύννεφο δὲν σκεπάζει
Τὸ μάτι του εἶναι χαρωπὸ καὶ δάκρυ δὲν σταλάζει
Γιατί, τοῦ λένε, σὰν κυτᾶς
Τέτοιο ἄνθος μαραμένο
'Αντὶ νὰ κλάψῃς, σὺ γελᾶς
Σ' ἀνάκτορο καμμένο;
«Δὲν βλέπεις τὲς ἀλώπεκες ποὺ βγαίνουν ἀπ' τὸ Κόδες
'Εκεῖ ποὺ στηρίζονται τοῦ 'Αδονάϊ οἱ πόδες;»
Χαμόγελο λουλούδισε τοῦ 'Ακιβᾶ τὸ στόμα
Καὶ μὲ καϋμὸ ἐφίλησε τῶν ἐρειπιῶν τὸ χῶμα
Καὶ εἶπε στοὺς συντρόφους του: γελάω, δὲ στενάζω
Γιατὶ γλυκειὰ παρηγοριὰ ἀπ' τὸ σκότος βγάζω!
"Οπως μᾶς τ' ὄχουνε εἰπῆ οἱ ἅγιοι μας Προφῆται
"Οτι ἀλώπεκες θὰ μποῦν ὅπου τὸ Κόδες κεῖται
Κι' ὅπως τὰ λόγια αὐτὰ τὰ θλιβερὰ
Πραγματοθῆκαν ἐδῶ πέρα
"Ετσι θὰ λάμψῃ ζωηρὰ
'Η θεία λευτεριὰ μιὰ μέρα.

('Εδημοσιεύθη εἰς τὸ περιοδικὸν «'Ισραὴλ»
τῶν Τρικάλων τὸ ἔτος 1917).

בציון ועל הריה
שורר האבל;
בארץ, במחשכים
שולט היאוש:
שרידי המקדש חרבים
ועוברי אורח יצעדו שם בדמע בעינים
תפארת היכל-הזהר אבדה
שם החרב אכלה גיבורים וטף.

שלושה חכמים עוברים
במחשכים העצובים
ומתחילים השניים לקונן
— אך לא הראשון —
כי ראו שועלים מהלכים בקודש
ליבם התפלץ ופרצו בבכי,
אך אף צל של עצב לא נראה על פני עקיבא
עינו נינוחה, הדמע לא ניגר.

מדוע, חבריו לו יאמרו, כאשר תראה
את הפרח הנבל,
במקום לבכות — תצחק
למקדש השרוף,
הלא תראה השועלים בקדש הקדשים
ממקום בו נשמעו צעדי השכינה?
חיוך עולה על שפתי עקיבא
נושק הוא בדבקות את אבק החרבות

ואומר הוא לעמיתיו, אצחק ולא אהים,
מתנחם אני ממאפליה זו
נביאינו, אמרו שועלים הלכו בו,
ודבריהם הנוראים — קמו
כן גם החירות הקדושה
תזדהר לעינינו באחד הימים...

(מאת יוסף אליה, פורסם בעיתון "ישראל"
בטריקאלה, תרע"ז).

ד

Γκλὰν—Γκλάν. Τὸ σήμαντρο χτυπάει
Τὸν 'Ισραὴλ τὸν προσκαλάει
'Εμπρὸς νὰ πάη
Μὲ τὴν ἐλπίδα
Νὰ ξανακάμη τὴν πατρίδα
'Ελεύθερη κλεινὴ
Σὰν τὴν προτερινὴ
Γκλὰν—Γκλάν. Τὸν προσκαλάει
Τὸν 'Ισραὴλ νὰ πάη
Στὴ γῆ τὴν τρισδυστυχησμένη
Ποὺ περιμένει
Σκλάβ' ἁλυσοδεμένη
Τῶν ξένων δεσποτῶν
'Εχθρῶν καὶ φίλων του ἀλλὰ κατακτητῶν
(ἐδημοσιεύθη εἰς τὸ περιοδικὸν
«'Ισραὴλ» τῶν Τρικάλων τὸ 1917)

גלאן, גלאן — דופק הענבל
לקרוא לישראל
ללכת קדימה
בתקוה.
לבנות המולדת מחדש
חפשיה ואיתנה —
כקודמתה הקדמונית.
גלאן, גלאן — מוזמן

ישראל, לעלות לארצו האומללה בשלוש
המחכה, כאמה כבולה
על ידי רודנים זרים,
אויבים או ידידים,
אך בכל זאת — כובשים.

(מאת המשורר היווני אסטריו אסטריו,
פורסם ב"ישראל" טריקאלה, תרע"ז).

---

* הערות בתוך סוגריים מרובעים [ ] הן של העורך.

1 [הערה כללית: המחבר שם את הדגש על התפתחות הציונות ביוון הדרומית, ומפרסם עובדות בלתי ידועות עד כה בקשר לכך, אולם נתקבלה תמונה בלתי נכונה על היקפה, חשיבותה והשפעתה של התנועה הציונית בשלוניקי].

2 ["הטורקים הצעירים" אמנם הרשו בהתחלה פעילות ציונית, אך זמן קצר לאחר מכן חזרו בהם מהליבראליות הזאת, ושוב אסרו פעילות גלויה].

3 [ראה רשימה מיוחדת בספר זה].

4 [בתרס"ח נוסדה אגודה ראשונה בשם "נורדאו", שאחד מראשיה היה יצחק אלשיך, מנהל בית הספר הידוע, ובתרע"ז הצטרפה — יחד עם "בני ציון" ו"מכבי" — לאגודה הפידיראטיבית "תיאודור הרצל"].

5 [ראה דברי בן ארויה עצמו בקובץ "אברהם העברי", עמ' 25 ; וכן הצהרתו האישית בנספח למאמרו "ראשית התנועה הסוציאליסטית בין יהודי שלוניקי" בספר זה].

6 [על סכומי התרומות — בשיא הפעילות — בשנת תרצ"ג (1933), ראה ברשימה על פעילות קק"ל בשלוניקי בספר זה].

7 ["פרו־ישראל", גליון מס' 1].

8 [על הפעילות המיוחדת של המזרחי והצה"ר בקשר לעליה בלתי חוקית זו, ראה במאמרים על "הסתדרות המזרחי בשלוניקי", ועל "הצה"ר ובית"ר בשלוניקי", בספר זה].

9 [על שם שלמה פ'לורנטין שהיה אחד הקבלנים הפעילים בשכונה זו].

10 [לאחר זמן הפך את עורו ונעשה "פטריוט טורקי" ואנטי ציוני].

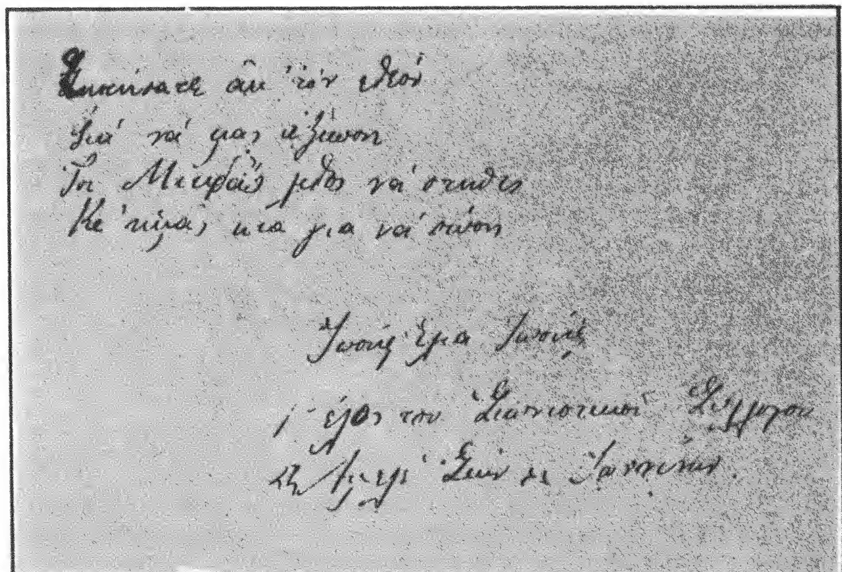
11 [אנו מביאים את דבריו של המחבר על העיתונות הציונית ביוונית בפרוטרוט בשל העניין ההיסטורי שיש בהם, אולם אין להסיק מהרחבת היריעה הזאת — והצמצום שנקט בקשר לעיתונות באיספאניולית ובצרפתית — מסקנות לא נכונות. תפוצת העיתונות הזאת ביוונית והשפעתה היו מצומצמות ; קוראי יוונית בשלוניקי היו רק כמה עשרות, ובכל יוון — מבין הציונים — לא יותר ממאות אחדות. לעומת זאת העיתונים באיס־פאניולית ובצרפתית נקראו ע"י עשרות אלפי יודעי שפה זו ביוון עצמה, וכמובן בין יהודי ארצות אגן הים התיכון, ואף בין משכילים ואוהדים מאומות העולם].

12 [ביטאונים אחרים באיספאניולית היו : השנתון "איל ג'ידיו", הירחון "לה נאסיון" והשנתון "ישראל", שהוצאו לאור ע"י ה"מזרחי", "בני מזרחי־בית"ר" ו"צעירי מזרחי", וכן "לה בוז ציוניסטה" — ע"י הצה"ר, ועוד].

13 [בעברית ובאיספאניולית (ואף בצרפתית) נכתבו פזמונים, שירים ופואימות ציוניים למאות. כאן ניתנו רק אלה שנכתבו ביוונית. לקט מהפזמונים והשירים בעברית ובאיספאניולית ניתן במקום אחר בספר זה].

שיר ציוני של יוסף אליה, בכתב ידו.

Poesia Sionista del poeta Joseph Elia.

פעילות קרן קיימת לישראל

מאת דא״ר

לפעילות למען הקרנות הלאומיות היו בשלוניקי עליות וירידות, הן מבחינת ההשפעה התעמולתית והחינוכית — שבהתרמה לקופסא הכחולה — והן מבחינת התוצאות הכספיות הממשיות.

ברשימתו על התנועה הציונית ביוון כבר הזכיר אשר מואיסיס, כי העבודה הציונית ברוב ערי יוון־העתיקה החלה בהתרמה לקק״ל ובהפצת השקלים, ולמעשה אף הוגבלה כמעט רק לכך. לא כן בשלוניקי, שבה הושם הדגש בהתחלה — בזמן הטורקים — בעיקר על הפצת תודעה לאומית באמצעות תרבות עברית (״קדימה״), ובאמצעות תרבות הגוף (״מכבי״).

עם כיבוש העיר ע״י יוון בתרע״ג (שלהי 1912), ובעיקר אחרי הצהרת בלפור ב־2 בנובמבר 1917, קיבלה הפעילות הציונית — התעמולתית והמדינית — תנופה גדולה, כמסופר ברשימות השונות בספר זה. בד בבד עם הגברת התעמולה הציונית בקרב חיילי צבאות ההסכמה ומפקדיהן (אנגליה, צרפת, איטליה וכו׳) ובקרב העם היווני ומדינאיו, התנהלה פעולה מסועפת בקרב הציבור והנוער היהודי. אחד המכשירים להפעלת חברי האגודות והמסגרות השונות, היתה הפעילות למען הקרנות.

ואכן מיד לאחר אישור המנדט הוציאה הפידיראציה הציונית כרוז לכל יהודי יוון להירתם למבצע התרמה להשגת 5000 ליש״ט במשך ארבעה חודשים. אז אף הוחל במבצע מיוחד לאיסוף תרומות למען הקמת מושבה לעולים מיוון בארץ ע״ש ד״ר משה קופינאס, ונאספו 4500 ליש״ט.

גלגולי כספי המגבית המיוחדת הזאת והמחלוקת על ייעוד הכספים והקמת המושבה, שבהם השתלב סכסוך עקרוני על הגוף שהיה צריך לייצג את יהודי שלוניקי ויוון בעניין זה כלפי הלשכה המרכזית (הפידיראציה הציונית ביוון, שהיתה למעשה סניף של מפלגת הציונים הכלליים בלבד, או ועד מורכב מאנשי הפידיראציה, ״המזרחי״, הצה״ר ו״ארצנו״) — הם פרשה כאובה בפני עצמה, ואין כאן מקום להאריך.

בכל אופן אפשר לציין כי משנת תר״ף (1920) ואילך הלכו הפעולות ואיסוף הכספים והתפתחו עד שהגיעו בתרפ״ו (1926) לשיא, הן מבחינה תעמולתית והן מבחינת ההכנסות. (בתרפ״ב־1922 אף נוסדה לשכה של קרן היסוד).

ואכן במשך שנה זו נאסף בכל ערי יוון סכום שיא של למעלה מ־600,000 דראכמות, מהן בשלוניקי בלבד כ־400,000 דראכמות; ההכנסות הועברו מדי חודש בחודשו ללשכה המרכזית. ההוצאות לאיסוף הכספים היו מינימאליות. בשנה זו, למשל, רק כ־84,000 דראכמות, כלומר פחות מ־15%, דבר שלא ייאמן).

הקופסא הכחולה, שהופצה והוכנסה ע״י הארגונים הציוניים כמעט לכל בית יהודי, היוותה סמל להכרה הלאומית של כל משפחה ומעין חוליה וקשר בשרשרת הסולידאריות היהודית עם הנעשה בארץ ישראל. רוב החגיגות הציוניות עמדו אז בסימן ההתיישבות וקניית הקרקעות בארץ. בכל מסיבה נאמו ודיקלמו על ערכה של הקק״ל, ושליחים חשובים ופקידים שונים באו לעיר היהודית כדי להמריץ, להשפיע וגם לקבל את הכספים שנאספו, וביניהם: מנחם אוסישקין, שלום פזי (גולדמן), זאב ז׳בוטינסקי, וולפגאנג (זאב) פ״ון וייזל, ז׳אק קאלמי, הנרי מארקס, יעקב צ׳רנוביץ (צור), מר אבישר ורבים רבים אחרים. כל שנה אורגנו — בהתחלה ע״י אגודת נשים ״התחיה״ ואח״כ ע״י אגודת צעירים עברים (A.J.J.) — באזארים ונשפים בצידם, שהכניסו לקרן סכומים יפים.

הצורות העיקריות של איסוף כספים היו לפי סדר חשיבותם:

קופסאות; באזארים; חגים וימי זיכרון (חודש תשרי, חנוכה, פורים, כ׳ בתמוז); פעולות מיוחדות לעתים מזומנות (המושבה ע״ש ד״ר קופינאס, חודש הארגון, פניה מיוחדת של ראשי הציונות וכו׳); עזבונות; תעודות שתילת עצים; הצגת סרטים; הכנסות מארגון טיולים לאר״י; הרשמות לספר הזהב; הפצת בולי הקק״ל.

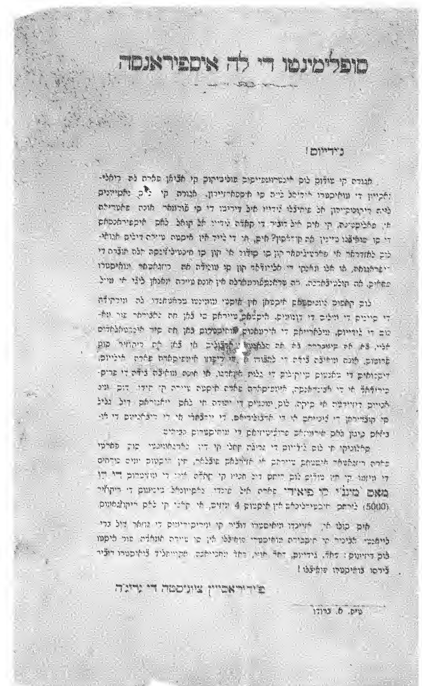
אולם כתוצאה מהמחלוקת הרעיונית בכל העולם — ובשלוניקי — בין הציונים הכלליים (הפידיראציה הציונית) ובין התנועה הלאומית (שבשלוניקי היתה מיוצגת ע״י קבוצת ״פרו־ישראל״, ה״מזרחי״ והצה״ר), על דרך הגשמת הציונות, (אם בפעילות ״מעשית״ או בתנופה מדינית), הסכסוכים על הייצוג בלשכה הארצית של הקק״ל, ההת־ערבות החד צדדית של ההנהלה המרכזית, ובעיקר עם התגבר התודעה של הציונות המדינית, שראתה בקק״ל רק מכשיר עזר שולי בגיוס הכספים למען ההתיישבות — ירד המתח בציבור הרחב והלכה ודעכה ההתלהבות הגדולה למען הקרנות. על אף ההתגברות הכללית של הפעילות הציונית והעליה לארץ, חלה ירידה בהכנסות של הקק״ל בשנים תרצ״א—תרצ״ג.

בתרצ״ב (1932) ירדו ההכנסות במיוחד, בגלל החרפת הסכסוך בלשכה הראשית של הקק״ל ביוון כיוון שהשתלטו עליה הציונים הכלליים (בתמיכת ירושלים), והתפטרות נציגי ״המזרחי״ והצה״ר מהוועד המרכזי.

בתרצ״ג (1933), אחרי התכתבויות נרחבות ומרות עם הלשכה הראשית בירושלים, נחתם לבסוף הסכם שנתן לאנשי ״המזרחי״ והצה״ר ייצוג צודק. הפעילות הוגברה וההכנסות עלו בכ־40%.

בתרצ״ד (1934) חל הקרע בין הרוויזיוניסטים וההסתדרות הציונית העולמית, ועם ייסוד ההסתדרות הציונית החדשה הכריזו חרם על הקרנות הלאומיות; אף נבלמה אז התנופה של הפעילות הציונית עם עליית כמה מנהיגים ציוניים וקהילתיים בולטים לארץ — שתי עובדות שנתנו אותותיהן על ההכנסות לקרן.

כרוז הפידיראציה הציונית על איסוף כספים לקק״ל להקמת מושבה ע״ש ד״ר קופינאס.

סופלימינטו די לה איספיראנסה

בתרצ"ו (1936) עלה הרודן מיטאקסאס לשלטון ; כל הפעילות הציונית והלאומית נדחקה לקרן זוית, וגייס הכספים לקק"ל גם הוא הצטמק והלך.

להלן כמה מספרים המלמדים על המסירות של העסקנים הציוניים בפעולתם למען הקרן ועל התוצאות היפות שהושגו במשך השנים :

א) ה ה כ נ ס ו ת ב ש נ י ם ת ר " ף — ת ר פ " ד

באביב תרפ"ד (מאי 1924) ביקר אושיסקין בשלוניקי כחלק ממסעו באירופה (סופיה, בוקארשט, קישינב, טשרנוביץ, וינה, פראג, קובנו). רשמיו משלוניקי, מהחינוך הלאומי בבתי הספר, מהפצת השפה והתרבות העברית בעיר לא היו טובים, והוא אמר זאת במפורש. אך ביקורו נתן דחיפה לפעילות קק"ל ; הוא הופיע בכמה חגיגות ובאסיפת עם גדולה בקולנוע "פאטה" בנשיאות ד' פלורנטין וא' רקנטי. לקראת בואו פורסמו ב"פרו־ישראל" המספרים הבאים, על הסכומים שנאספו ביוון לקק"ל :

תר"ף (1920)	71,271 דראכמות	
תרפ"א (1921)	48,000 דראכמות	
תרפ"ב (1922)	45,886 דראכמות	(= 332 £)
תרפ"ג (1923)	136,768 דראכמות	(= 1,020 £)
תרפ"ד (1924) מתשרי עד ניסן (חצי שנה)	295,295 דראכמות	(= 532 £)

ב) ה ה כ נ ס ו ת ב ש נ י ם ת ר פ " ד — ת ר צ " ג

בדינים וחשבונות כספיים שנמסרו לצירי הועידה השביעית של קרן קיימת לישראל ביוון, שהתקיימה בראש חודש חשוון תרצ"ד (21—22 באוקטובר 1933), מופיעים המספרים הבאים :

בנשיאות מימין לשמאל : הרב ד"ר צבי קורץ, סאלבאטור ג'אחון, דוד אסיאו, מואיס ברזילי (עומד), אשר מואיסיס (יו"ר), ליאון רקנאטי, שאלתיאל כהן, אליהו בן עוזיליו. בין היושבים בשולחן מצד ימין : אלברט מודיאנו, מרסל ברכה. בין היושבים בשולחן האמצעי : שלמה ביטי, יצחק ספיחה, דורה קמחי, שבתאי פ'ראנסיס, אברהם מהללאל, שלמה יצחקי. בין העומדים בפינה השמאלית : רפאל מנשה, עמנואל נער. בין היושבים בשולחן הימני : יצחק בן רובי, אליהו סטרומזה, גבי ג'אחון, שמואל ביז'ה, מאיר אמאריאו, דוד בוטון. בין היושבים בשורה הראשונה : שלמה טבוך, גבריאל חביב, מנחם לוי.

ועידת קרן קיימת לישראל בשלוניקי. תרצ"ג.

Conferençia del Keren Kayemet. 1933.

1) חשבון מט"ו בניסן תרפ"ד עד ל' בחשוון תרפ"ו

הכנסות		הוצאות	
תרומות כלליות	657,267.45 דראכמות	פקידות (פרסונל)	39,847.50 דראכמות
באזאר של A.J.J.	124,172.85 דראכמות	הוצאות כלליות	
הרקת קופסאות	57,889.70 דראכמות	דאר, מברקים	13,111.05 דראכמות
הגרלה של "תיאודור הרצל"	28,270.— דראכמות	שונות	2,728.60 דראכמות
הרשמות בספר הזהב	26,008.30 דראכמות	ציוד משרדי	2,480.— דראכמות
נושאים ציוניים	9,022.70 דראכמות	ריהוט	5,761.70 דראכמות
הקרנת סרטים	4,985.50 דראכמות	עמלת גביה	9,973.70 דראכמות
		הדפסות ופרסומת תעמולה	21,150.60 דראכמות
		הוצאות נסיעת המשלחת אבישר־גרגיר לערי השדה	17,521.30 דראכמות
		השתתפות בהוצאות אש"ל אוסישקין	1,008.95 דראכמות
			113,578.40 דראכמות
		הוצאות לא רגילות	
		מכס על קופסאות וגלויות	7,568.— דראכמות
		יד לזכר באטינו	3,250.— דראכמות
		שכ"ט עו"ד ומסמכים בקשר לעזבון באטינו	600.— דראכמות
		מקדמה ל־ A.J.J. להכנת השוק	2,700.— דראכמות
		העברותינו ללשכה המרכזית	779,771.90 דראכמות
		יתרה בקופה	148.20 דראכמות
סה"כ	907,616.50 דראכמות	סה"כ	907,616.50 דראכמות

2) ההכנסות בשנים תרצ"א — תרצ"ג (לפי הערים)

ערים	תרצ"א	תרצ"ב	תרצ"ג	
אוריסטיאס	—	490.—	1,507.—	דראכמות
אלכסנדריפוליס	500.—	—	825.—	דראכמות
ארטה	1,193.—	834.—	1,400.—	דראכמות
אתונה	23,626.30	37,711.10	20,911.70	דראכמות
דימוטיקה	2,440.—	1,750.—	3,920.—	דראכמות
דראמה	6,730.50	5,279.80	4,613.—	דראכמות
וולוס	10,819.—	—	14,776.10	דראכמות
וריה	1,530.—	1,372.—	2,067.80	דראכמות
זאקינתון	1,000.—	700.—	1,000.—	דראכמות
חאלקיס	—	3,126.60	1,765.—	דראכמות
חאניה (כריתים)	651.—	440.—	828.50	דראכמות
טריקאלה	2,437.—	2,006.50	2,467.—	דראכמות
יאנינה	8,800.—	8,800.—	8,167.—	דראכמות
לאנגאדה	757.—	205.—	370.—	דראכמות
לאריסה	6,581.10	5,450.95	7,882.30	דראכמות
פאטראס	5,857.50	4,203.90	3,382.50	דראכמות
פלורינה	533.50	396.95	2,594.55	דראכמות
פריוזה	150.—	744.—	—	דראכמות
קאוואלה	5,833.—	—	1,291.50	דראכמות
קאסטוריה	16,089.45	9,057.10	6,400.20	דראכמות
קומוטיני	3,785.—	1,664.—	3,044.50	דראכמות
קסאנטי	1,206.—	900.—	—	דראכמות
קורפו	2,000.—	3,053.—	1,782.—	דראכמות
שיריס	1,382.—	2,233.10	3,499.—	דראכמות
שלוניקי	268,651.70	239,777.75	358,328.75	דראכמות
סה"כ	372,559.05	330,295.75	452,823.40	דראכמות

אגודת "ילדי ציון"

מאת שבתאי שאלתיאל

גודת הנוער הציונית הראשונה שנתארגנה עוד בימי השלטון הטורקי בשלוניקי נקראה בשם "ילדי ציון".

המייסדים של "ילדי ציון" היו ילדים בני עשר עד שתים עשרה שנים, אשר מהם אני זוכר את שלמה גרגיר ופפו בן־אדון, ז"ל, וכן את אמיליו פ'אראג'י (אשר איני יודע דבר על גורלו כיוון שהיגר משלוניקי עוד לפני שנים רבות), ואני עצמי. היה זה בשנת תר"ע (1910). היינו קבוצת תלמידים מן הכיתה הרביעית בבית הספר אלשיך; נהגנו לקרוא הרבה ספרים באותם הימים. בספריית בית־הספר היו ספרים רבים בנושאי ההיסטוריה והספרות היהודית והיתה מעין תחרות בינינו מי יקרא את "La valée des pleurs" (עמק הבכא), "Ceux qu'on méprise", או יצירות אחרות שהיינו מעבירים זה לזה לאחר שאחד מאיתנו קנה, כגון "האוטומנציפציה" של פינסקר וכו'. אחד מתלמידי כיתתנו מילא מפעם לפעם את תפקיד הספרן וכך היינו משיגים לעצמנו ספרי־קריאה, שנועדו לתלמידי הכיתות הגבוהות יותר. מלבד חומר קריאה זה, זכינו לשמוע את שיעורי ההיסטוריה היהודית בכיתה מפי מירקאדו קוב'ו הבלתי־נשכח. הוא הכניס רגש רב לשיעורי ההוראה שלו והצית בנו את הניצוץ היהודי בהתלהבות ובאמונה שנטעו בתוכנו ביטחון בעתיד העם. לעיתים נדמה היה שהוא עומד לפרוץ בבכי כאשר דיבר בהתרגשות תוך מהלך השיעור בעניין הקשור בעברו המפואר של העם. מכל מקום, היות והיה אהוד באמת על כל התלמידים, היתה השפעתו עלינו רבה.

היינו קוראים אז את העיתון "ל'אורור" של לוסיין שוטו, שאחד מאיתנו היה מעביר בינינו באופן סדיר, וכמו כן את "השופר" שהופיע בפ'יליפופולי, ששלמה גרגיר היה מקבל בתדירות. יום אחד, קראנו ב"השופר" כי באוניברסיטה של וינה גידפו והעליבו סטודנטים על היותם יהודים והם נתארגנו להגנה עצמית. בערך באותה תקופה קראנו גם אודות ד"ר צבי שפירא אשר הגה את רעיון הקרן הקיימת לישראל במטרה לגאול את אדמת אר"י בתרומות העם ע"י "פרוטה לפרוטה".

כך נולד בינינו הרעיון לייסד את אגודת "ילדי ציון"; התחייבנו לתרום את דמי־הכיס שלנו, ולהתרים אחרים, קטנים וגדולים. מטרתנו בהתחלה, היתה איפוא, להשקיע את מאמצינו לאסוף תרומות לטובת קק"ל.

היינו מתאספים בעליית־גג בביתו של אמיליו פ'אראג'י שהועמדה לרשותנו ע"י אימו (הוא היה יתום מאביו ובן יחיד). לא היה לנו ועד או תקנון, אולם היינו מתאספים בקביעות. באחת מפגישותינו הראשונות החלטנו כי כדי להרחיב את פעילותנו, עלינו למצוא גורם־משיכה. החלטנו לקנות כדורגל, אולם הסכמנו כי אל לנו לנגוע בכסף שאספנו לטובת קק"ל; היטלנו על עצמנו מס נוסף וקנינו לנו כדור. הצטרפו אלינו אוהדים רבים ומספר החברים הגיע ל־50. עליית־הגג שוב לא התאימה לצרכינו. "אדון שלם", מפעילי ה"מכבי", הלא הוא יצחק שלם ז"ל, יעץ לנו לבקש רשות מ"תלמוד תורה" לקיים שיעורי התעמלות בחצר בית ספר זה, וכך עשינו; וכל מי שבא לשחק הכנסנו אותו לשורותינו. לאחר זמן כבר התארגנו למועדון נוער עם תקנון, ועד וכו'.

לא אשכח את אותו ערב בו ניגשנו למועדון "בני ציון" שהיה מצוי בסגונדו מולו (ברציף השני), כדי להודיעם על ייסודה של אגודתנו "ילדי ציון" ועל פעילותנו, וכן להעביר לידיהם את הסכומים שאספנו. נתקבלנו על־ידי דוד פ'לורנטין ויוסף עוזיאל זכרונם לברכה. לא אוכל לתאר את החמימות וההתלהבות שבה קיבלו את פנינו. זמן קצר אחרי־כן קיבלנו הזמנה לאחת האסיפות של "בני־ציון". משלחתנו נתקבלה בשימת־לב מודגשת ומקומות נשמרו למעננו במיוחד.

הגם שהיינו למעשה ילדים, התחלנו להתייחס לעניין ביתר רצינות. מסירותנו והתמדתנו לאגודתנו "ילדי־ציון", היו ללא גבול. בינתיים התפתחה "המכבי", וכאשר הצטרפו המורה להת־עמלות אהרון פרדו מבולגריה ומדריכים אחרים, קיבלה תנועת ה"מכבי" בעיר תנופה, והשפעתה גדלה בין המוני היהודים. יחידים, חבורות וקבוצות הצטרפו לשורותיה, כולם צמאים לפעולה למען רעיון התחיה.

בין שאר הקבוצות הצטרפו ל"מכבי" האגודות "מחזיקי עברית" ו"הכוח" בתנאי שיוקצה להן אולם אשר בו ישוחחו אך ורק בשפה העברית. אח"כ הצטרפנו אף אנחנו לשורות "המכבי".

אגודת צעירים עברים (A.J.J.)

מאת יצחק בן רובי

גודת צעירים עברים (שהיתה ידועה בראשי התיבות הצרפתיים A.J.J. — Association de Jeuns Juifs), הוקמה לאחר הדליקה הגדולה בשלוניקי בשנת תרע"ז (1917). ועד האגודה, תוך תחושה לאומית ופוליטית, ידע עוד מראשית הקמתה להתוות לה דרך של תנועה לתחיה לאומית, אף כי בהתחלה, היו בה כ־20 חברים בסך הכל.

האגודה הזאת שהוקמה על ידי צעירים, הפיחה רוח חיים ופעילות מרובה בתנועה הציונית של שלוניקי, כשעיר זו מנתה אוכלוסיה של קרוב ל־80,000 יהודים. משורותיה יצאו בשנים תר"ף—תר"ץ (1920—1930), הדור השני והשלישי של הפידיראציה הציונית המקומית; חבריה שיתפו פעולה עם ראשוני התנועה הציונית, ולאחר מכן — החליפו את אותם בעלי תפקידים אשר עזבו את העיר כדי לעלות ולהתיישב בארץ האבות. החברים באו משורות המעמד הבינוני, שהיוו גם את חוג האינטליגנציה בעלת ההשכלה הצרפתית. פעילות האגודה הופנתה למטרות הבאות:

א. לעורר את הרגש הלאומי של חברי האגודה ולתת להם חינוך ציוני.

ב. לעורר את הציבור בכללו, ואת הצעירים בפרט, להתעניין בהיסטוריה היהודית וּבַרעיון הציוני.

ג. להילחם בהתבוללות שפשטה בקרב החוגים שהיו נתונים תחת השפעת אגודות בוגרי ה־"אליאנס" וה"ליסי פ'ראנסי" לשעבר.

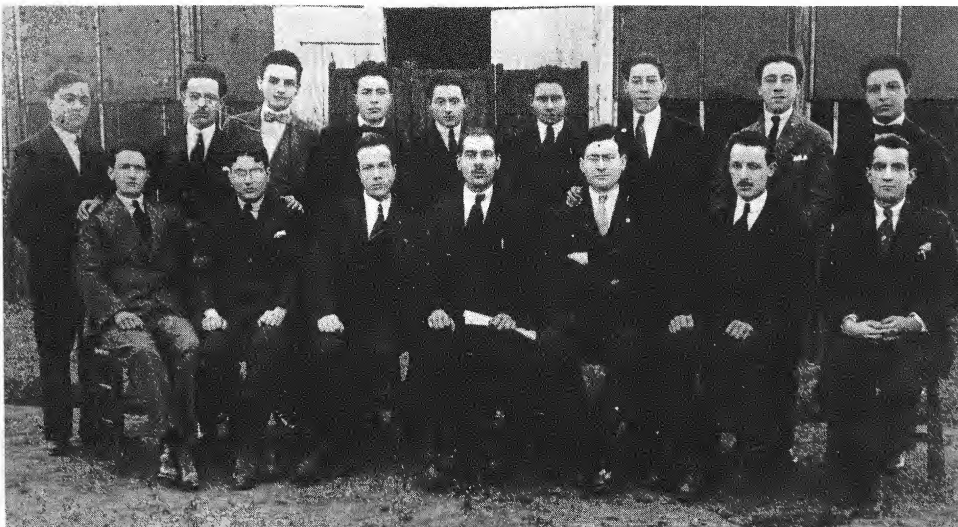
ד. לעשות להקמת ארגון נשים ציוניות כדי לכוון את פעילות האישה היהודיה למען ישוב ארץ ישראל.

ה. לחדור אל חוגי הצעירים של המשפחות העשירות מבין יהודי שלוניקי (שהיו אדישים לרעיון הציוני), ומצד שני — לפעול בקרב ההמונים שחלק מהם היו נתונים להשפעת שמאלנים קיצוניים וקומוניסטים.

פעולות תרבותיות וציוניות

מרצים והיסטוריונים ידועים הוזמנו ע"י ועד האגודה כדי להרצות בפני החברים. הרצאות אלה משכו קהל רב ונבחר.

הרצאות על נושאים יהודיים והיסטוריה יהודית ניתנו לעיתים קרובות ע"י מירקאדו קוב'ו ז"ל, וע"י מורים מה"ליסי פ'ראנסי" כגון פרופ' רוג'ה מילה, מוסמך הסורבון לספרות ופילוסופיה — על נושאים ספרותיים.

קבוצת חברי אגודת צעירים עברים

Miembros de la A.J.J.

בין היושבים: אלי פ'ראנסיס, יוסף אנג'ל, חיים לוי, משה מאטאראסו, שמואל בנבניסטי. בין העומדים: שמואל אמאריאו, שלמה ביטי.

הנרי מארקס.

Henri Marx.

בצד הפעילות התרבותית נערכו לעיתים מזומנות (בדרך כלל בימי חמישי בערב) גם קורסים שונים לחברי האגודה לדיון ולימוד האספקטים והמגמות בציונות[1]. בו בזמן נעשתה פעולה כדי לארגן את אותם צעירים שהתעודדו לעליה לא״י, במסגרת ה״הכשרה״, להדרכה בעבודה חקלאית. בין המנהיגים הציונים שצידדו ועודדו במיוחד צורה זו של ציונות מעשית וחלוצית היו יצחק אנג׳ל, שם־טוב אלאלוף, ליאון רקנאטי וסלבאטור שאקי.

ראשי האגודה השתדלו תמיד לארגן בשורותיה את בני הנוער שסיימו לימודים תיכוניים ב״אליאנס״ או ב״ליסי פ׳ראנסי״ (אין אנו מזכירים בזה את גימנסיה אלשיך, כי תלמידיה קיבלו חינוך ציוני גם במסגרת ביה״ס). כדי לקרבם לעבודה מעשית, דאג ועד האגודה למרצים בעלי שם שיופיעו בפני חבריה ואוהדיה. הם התקשרו עם ירושלים וביקשו ששליחים ומרצים משם לא יפסחו על שלוניקי, בעיקר מבין בעלי התרבות הצרפתית. כך זכו חברי האגודה לשמוע הרצאות מפי אנשי שם כגון ז׳אק קאלמי, הנרי מארקס, פרנאנד קארקוס ואברהם אלמאליח. כן הגיע לעיתים קרובות לעיר, יעקב צור (צ׳רנוביץ) כשליח הקרן הקיימת לישראל, והירצה במועדונם.

כל האישים הידועים שנזכרו לעיל — ובמיוחד הנרי מארקס[2], מחברם של מחזות רבים שהועלו על במת ה״קומדי פ׳ראנסיז״ — עשו לקירובם של תלמידי בתי הספר של המיסיונים, ה״אליאנס״, ה״ליסי פ׳ראנסי״ ונוער משכיל אחר, אל שורת האגודה. נוצר אז חוג מיוחד של אינטלקטואלים צעירים שאף הוציא לאור ביטאון משלו בשם Connaître[3], ירחון ציוני, ספרותי ופילוסופי. (בגליון מס׳ 2 למשל, אנו מוצאים מאמרים מאת הנרי מארקס, ויקטור באש, כריסטיאן נגרין, שלמה ביטי, מוריס רפאל, ויצחק בן־רובי). באותה שנה, בתרפ״ד (1924), הצטרפו לתנועה הציונית חברים חשובים רבים, שהיו אדישים עד לאותו זמן לרעיון הציוני, בשל התעצמות התעמולה הציונית וגם ע״י ההשפעה של ה־ A.J.J.

שיתוף עם ״ציונה״ — חדירה לפרברים

אחת ממטרות האגודה היתה לקרב לרעיון הציוני של תחיה לאומית בא״י גם נערות ונשים, כדי לשתף צעירים וצעירות כאחד בפעולות האגודה. שיתוף הפעולה הוגשם עם ״ציונה״, אגודה של צעירות ציוניות שנוהל ע״י לילי לנדאו (נשיאה) ודורה קמחי (סגנית). מסגרת משותפת זו נתנה תוצאות מצויינות בפעילות הציונית החברתית והתרבותית.

ה״באזאר״ שהיה מתקיים כל שנה לטובת הקרן הקיימת לישראל, נערך לראשונה לפי רעיון צעירי A.J.J., ביזמתו של שמואל אמאריו ז״ל.

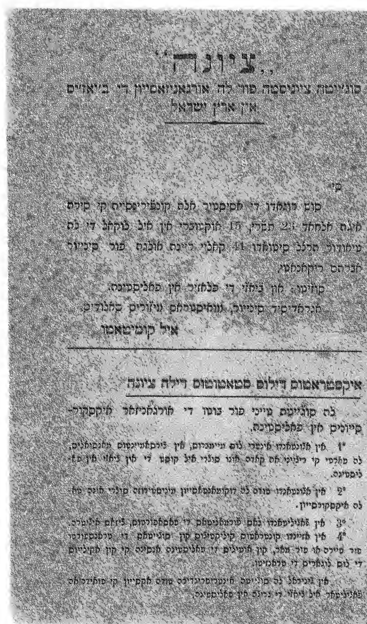
שוק זה שימש תמיד שעת כושר לתעמולה למען התנועה הציונית בכללה, והזדמנות למשוך בני נוער רבים לעבודה מעשית. אלפים היו מבקרים ב״באזאר״ ובדרך כלל היתה נערכת בסיומו ״קירמיס״ (חגיגת גן) בפארק ע״ש המלך ג׳ורג׳, הקרוב לשפת הים, שהיה אז מרכז התיאטראות והבידור.

בשנים תר״ץ—תרצ״ט (1930—1939) היה המועדון של האגודה ב״וילה מזרחי״ ברחוב מזרחי (על שמו של ד״ר מזרחי הנודע). הפעולות התרבותיות התנהלו במקום מהודר זה באינטנסיביות מרובה. נושאים כגון ״חלוקת אר״י לשתי מדינות: יהודית וערבית״, או ״האם לשמור או לזנוח את הלאדינו כשפת היהודים הספרדים״ וכו׳, הועלו לדיון בצורה של משפט פומבי כשנוטלים בו חלק אורחי כבוד שונים. עודני זוכר למשל, את ליאון רקנאטי ואת ד״ר שנברג, מתווכחים בלהט רב ואיש איש מגן על דעתו. חברי האגודה שהיו משתתפים במיוחד בערבים ספרותיים כאלה היו שלמה ביטי, אדולפו ארדיטי, שלמה מורדוך, יצחק בן רובי, יצחק פ׳לורנטין וכן רוברט רפאל (אשר לאחר מלחמת העולם השניה שימש כנשיא ההסתדרות הציונית ביוון). כן נוסיף עוד את החגיגות שנערכו ע״י A.J.J. ברוב הדר בחגי ישראל, כגון חנוכה, פורים וכו׳.

הן בכתב והן במעשה, ידע ועד ה־A.J.J. לכבד את אותם אישים ציוניים שהיו באים לבקר או להרצות במועדון. יחס הכבוד שזכו לו היה שווה בלי הבדל ובלי בדיקת דעותיהם או השקפותיהם. חברי האגודה קיבלו בהתלהבות וביחס לבבי, אורחים בעלי השקפות שונות ומנוגדות, כגון: זאב ז׳בוטינסקי, מנחם אוסישקין, הציירת מאקסה נורדאו ואחרים.

באותן שנים היו חברים בוועד האגודה שלמה ביטי, שמואל אמאריו, ברוך קאסטרו, אדולפו ארדיטי, יצחק פ׳לורנטין, סאם בז׳ה, יצחק בן רובי, אלברט ברכה, סלבאטור שאקי, ניקו ששון, שלמה מורדוך, מואיז מאטאראסו, ועוד.

״ציונה״ — אגודה לארגון טיולים לאר״י.

״ציונה״

סוסייטה ציוניסטה פור לה אורגאניזאסיון די ביאז׳יס אין ארץ ישראל

איל קומיטאטו

איקסטראטוס דילוס סטאטוטוס דילה ציונה

משהחליטה הפידיראציה הציונית של יוון לחדור ולפעול בקרב הפרברים, היתה A.J.J. פעילה שם במיוחד והיא שיזמה את הקמת האגודות "גאולה" ו"ביאליק" בפרבר רז'י־וארדאר[4].

בשדה העיתונות

חברי ה־A.J.J. השתתפו בכל העיתונים היהודיים, ובמיוחד בעיתונות בשפה הצרפתית, לצידם של עיתונאים ידועי שם כגון מנטש בן־סאנטשי, סאם מודיאנו, ד"ר קון (מפקח בתי הספר של הקהילה שנהג לחתום בשם "מנטור"), ולצד הפובליציסטים הלוחמים בלאדינו ובצרפתית: דוד פ'לורנטין ואברהם רקנטי, אשר בלטו במיוחד ברוח הלאומית שלהם בשאלות השעה של היהדות וארץ ישראל. (כותבים אחרים שתפסו מקום נכבד בעיתונות של אותם ימים, היו עו"ד יום טוב יקואל ואשר מואיסיס).

כן השתתפו מחברי האגודה בעיתון הציוני "לה רינאסינסיה ג'ודיאה" (התחיה היהודית) שהופיע לעיתים גם ביוונית, שבו כתבו: יצחק אנג'ל, אשר מואיסיס, דוד פ'לורנטין, יצחק פ'לורנטין, חיים לוי וכן אדולפו ארדיטי ויצחק בן רובי (בטור הומוריסטי "סונריזה ציוניסטה" — חיוך ציוני).

כתב עת מיוחד שהוצא לאור ע"י A.J.J. בשפה הצרפתית והספרדית, היה ה"איסטודיוס ציוניסטאס" (עיונים ציוניים). הננו מוצאים בכתב עת זה מאמרים (בצרפתית) מאת ברל לוקר (פועלי ציון), י' ברנשטין (תורה ועבודה), ובחלק הספרדי — מאמרים מאת ש' ברודצקי, דניאל סאיאס ויצחק בן רובי (ראה למשל, "איסטודיוס ציוניסטאס" מס' 2, ספטמבר 1934)[5].

סיכום

נוכל לומר בפה מלא כי A.J.J. מילאה תפקיד ממדרגה ראשונה בכל הפעילויות של התנועה הציונית ביוון עד להכחדתה של הקהילה המפוארת והעתיקה של שלוניקי, וכן של שאר הקהילות ביוון, בידי הגרמנים.

---

* הערות בתוך סוגריים מרובעים [ ] הן של העורך.

1 [המחזור הראשון של ההרצאות והפעילות התרבותית נפתח ע"י הקמת קורסים על נושאים ציונים, שניתנו ע"י א' רקנטי. ציבור גדול של בני נוער השתתף בקביעות בקורסים אלה שבהם הועלו כל הבעיות הקשורות בציונות הפוליטית ובחידוש עצמאות ישראל בארצו. ("פרו ישראל" 12.4.22)].

2 [הנרי מארקס נטה אמנם זמן מה לציונות, אך בעיקרו של דבר היה נושא דברם של הסוציאליסטים השמאל־נים הצרפתים, שבאותה תקופה הפיצו דעותיהם בצורה מוסווה. אנשי האגודה, כיתר משכילי שלוניקי, לא הבחינו בכך בהתחלה אולם השבועון הלוחם "פרו ישראל" הסיר במהרה את המסווה מעל פניו. כיוון שרוב חברי האגודה היו חסרי ידיעות מעמיקות ביהדות ובזרמי הציונות, ועיסוקם היה יותר חברתי מאשר פוליטי, (ולרובם היתה השכלה צרפתית בעיקר) הושפעו בנקל ע"י מרצים שונים, ועל כן היתה האגודה לפעמים קרובה ברוחה לרוויזיוניזם, ולפעמים — לציונות הכללית המתונה של וייצמן].

3 [הירחון Connaître יצא לאור בשלוניקי ע"י "קבוצת הנרי מארקס" החל באוגוסט 1924, ועד כמה שידוע לנו הופיעו 7—8 חוברות עד אפריל או מאי 1925. בתכנית של הקבוצה הזאת, שהותוותה בגיליון הראשון ע"י הנרי מארקס בעצמו, הוא עומד על "ארבעה תפקידי הציונות" והם לדבריו: א) להבין את היהדות על כל מרכיביה מהצד האינטלקטואלי והפילוסופי, וליישם אותה בפעילות המודרנית; ב) לדון בבעיות הכלכליות הגדולות של הזמן החדש: הסינדיקאליזם, הסחר־החפשי, הייצור והצריכה; ג) לעסוק בתרבות הגוף יום יום וגם בתרבות הרוח היהודית; ד) "לארגן את החוקר, לארגן את המרכז האינטלקטואלי, לארגן את הנואמים". — אכן ציונות מעניינת בלי ציון... רוב המאמרים נכתבו ע"י הנרי מארקס עצמו, וכן ע"י אנשי שלומו בצרפת. בצדק סירב ברוך הגני להשתתף בעיתון זה, ו"פרו ישראל" גילה במהרה לקוראיו, מי ומה מסתתר מאחורי הנרי מארקס וחבורתו. רק צעירים ציונים מועטים — כלליים ותמימים — כמו שלמה ביטי ויצחק בן רובי, השתתפו בקבוצה זו].

4 [בתרע"ט (1919), נתנה ידה להקמת בית ספר יהודי באחת השכונות].

5 [אגודה זו הוציאה לאור פרסומים נוספים, ביניהם: א) Action Sioniste (פעולה ציונית), כמוסף ל"פרו ישראל", תרפ"ב (1922); ב) "איל ג'ובין ג'ידייו" — Jeune Juif, חנוכה תרפ"ב (1922). בתרפ"א (1921) הקימה ספריה יהודית ציונית בשם "ספריית תרומפלדור"].

אגודה לציונות וספורט "מאקס נורדאו"

מאת משה על־נס (נג'רי)

מאז הצהרת בלפור ועד ועידת השלום, היתה ההסתדרות הציונית בשלוניקי מארגנת כנסים וחגיגות לשם הבלטת המאורע הכביר. כל לב יהודי, בכל העולם, היה מלא תקווה ואמונה בצדק האנושי, וגל של התעוררות הלהיב בפרט את לב הנוער.

לאחר השריפה הגדולה בתרע"ז (1917), הוקמה שכונה גדולה בשביל המפונים מהשריפה ושמה רז'יי־וארדאר. בשכונה היו איזורים שלמים (שכללו גם את הפרבר הוותיק "בארון הירש") שהיו מאוכלסים לרוב ע"י שכבות עממיות אדישות לתנועה הציונית. רובם ככולם היו תחת השפעת התנועה הסוציאליסטית שונאת ציון.

בכל המרחב הזה פעלו שלוש קבוצות של צעירים יהודים אשר עסקו בספורט ובכדורגל: "פרחי ציון", "התקווה" ו"אחוות אחים". גל ההתעוררות של תחיית העם לא פסח עליהן ובתחילת חורף תר"ף (1920) התאחדו לאגודה אחת במטרה להחדיר ולהפיץ את הרעיון הציוני יחד עם הספורט, בין השכבות העממיות. הם בחרו בשם "אגודה ציונית וספורט מאקס נורדאו". על שמו של המנהיג הגדול והסופר שהיה האב הרוחני של הנוער היהודי. "במיזוג הרוח והספורט נמשוך אלינו את אחינו הרחוקים" נהג להטיף. (ד"ר מאקס נורדאו אף נאבק תמיד בנאמנות ובהתלהבות לעצמאותו של העם היווני אשר חיבבו, ולאות הוקרה אף קראו רחוב על שמו בשלוניקי).

האגודה הצטרפה לפידיראציה הציונית ביוון, ובאמצעותה השיגה חדר קטן בבית־ספר של הקהילה, והתחילה בגיוס חברים נוספים. הפעילים ביותר היו החברים: ליאון לוי, אברהם נתן, יצחק פיס ואברהם ייני. לאחר שנה הצטרפו החברים: משה שמואל, יעקב נחמיאס, אליהו חגואל, א' בן־מאיור, שמואל פרינטי, אליהו רוזליס ומואיז נג'רי (כותב שורות אלו). נוסד חוג דראמאטי פעיל והודות לחזרות ולהצגות, ביקרו החברים במועדון והתעניינו בנעשה בתנועה.

חברי אגודת "מאקס נורדאו". מימין לשמאל, יושבים בשורה ראשונה: פלור כהן (חסון), רחל טוריס. בשורה שניה, יושבים: פאלומבה ברכה (בואנו), פרלה נג'רי, ליאון לוי, וידה ומשה נג'רי (על־נס), סטלה בואנו (אטאס), אמאראג'י. בשורה שלישית, עומדים: אלי חגואל, שמואל נג'רי, משה שמואל (נונו), יצחק חנן, שמואל ארדיטי, חיים דפן. בשורה רביעית, עומדים: יעקב פארדו, חיים חזן, ג'יום סאפורטה.

Miembros de la "Max Nordau"

בראשית תרפ״ב (דצמבר 1921) שלחה האגודה את נציגה לוועידה השניה של הפידיראציה הציונית, ובחודש מארס הציג החוג הדראמאטי בפעם הראשונה באולם ״פנתיאון״ את חיבורי, המחזה ״נצחון הצדק״ (השם ניתן ע״י דוד פ׳לורנטין ז״ל). נציגי החוג פנו לוועד של ה״גראן סרקל ציוניסט״ בבקשת עזרה מוסרית וחמרית להעלאת המחזה, והודות להתערבותו של אברהם רקנטי ועזרתו של הבמאי שאול נחמיאס, יליד העיר שהגיע אז לשלוניקי מאיטליה, היתה להצגה הצלחה גדולה. ההכנסות שימשו להקמת צריף גדול למועדון על מגרש שניתן ע״י מושל העיר, בכניסה לפרבר רז׳י־וארדאר.

אז החלה האגודה לצעוד מחיל אל חיל. הצטרפו אליה מאות חברים, רובם ככולם צעירים: פקידים, פועלים, בעלי מלאכה וסוחרים זעירים. באנו בדברים עם המנהיג הגדול וקראנו בשמחה רבה את מכתבו הראשון בכתב ידו, בו הדגיש: ״היו בטוחים בהתעניינותי הערה, עוקב אני אחרי פעולותיכם ואהיה מאושר ביום בו אוכל להדריככם בעצתי כשמצב בריאותי ירשה לי זאת״. הוא היה אז בן 71. לאחר זמן קצר ובהתאם להבטחתו, כתב שוב: ״הצורה הטובה ביותר היא לחנך את הנוער הלאומי להיות בריא ומוסרי, אינטלקטואלי ואריסטוקראטי ולקוות שעל ידי כך יוכל לצעוד לקראת הגורל הנשגב״. שנה לאחר מכתב זה אלינו — נפטר. למרות שהאגודה לא זכתה בעזרתו הפעילה הצליח מאקס נורדאו, בכוח שמו ואישיותו, לתת לה עידוד להמשיך בפעולותיה בשטחים השונים.

פעילות אמנותית

לאחר הצגת המחזה ״נצחון הצדק״, הוצגו בזה אחר זה המחזות: בתרפ״ג (1923) — ״הפוגרומים של קישינוב״ ו״החלוצים״ מאת הרב שבתאי ג׳אין, בתרפ״ו (1926) הוצג המחזה ״היהודים״, בתרפ״ז (1927) — ״דרייפוס״, דראמה שעשתה רושם רב על הצופים. ההכנסות הוקדשו לקרן הפידיראציה הציונית. בתרפ״ח (1928), מחוסר מחזה על נושא לאומי, הצגנו את ״עלובי החיים״ מאת ויקטור הוגו. על אף הקשיים להעלות על הבמה מחזה מסובך כזה, זכתה ההצגה להצלחה מלאה. בפסח תרפ״ט (1929), לאחר היסוסים ועיכובים שונים, הוצג המחזה ״ד״ר כהן״ מאת מאקס נורדאו, בתיאטרון היפה של פארק ״המגדל הלבן״. היה זה שיא של הצלחה אשר הלהקה לא ידעה כמוה בהצגותיה הקודמות. בשנת תרצ״א (1931), הוצג המחזה ״הגיטו החדש״ של תיאודור הרצל.

מחזות אלו הוצגו בפני אולמות מלאים קהל צמא לדבר יהודי ונוער בעל רגש לאומי, בניגוד להצגות של הלהקה הדראמאטית של הסוציאליסטים אשר נושאי הצגותיהם היו רחוקים תכלית המרחק מכל עניין יהודי.

פעילות ספורטיבית

בהדרכת החברים מנחם נחמיאס ואהרון חיים, שהיו מורים להתעמלות בבתי־הספר של הקהילה, ועם החבר מרדכי אשכנזי (שעלה ארצה בשנת תרפ״ג־1923 וחי היום בירושלים), בוצעו הופעות ספורטיביות שונות. בכל יום שבת התמודדה קבוצת הכדורגל של האגודה עם קבוצות יווניות ויהודיות באיצטדיון ״היראקליס״. כן נערכו תחרויות ריצה מאורגנות ע״י ימק״א בשלוניקי וחבר האגודה יהושע מרכוס (עלה ארצה בשנת תרפ״ג וחי היום בתל־אביב) השיג מקום ראשון. הפעולה הספורטיבית המוצלחת ביותר היתה כשהסקציה של האגודה לקחה חלק פעיל בחגיגה המיוחדת שהתקיימה בגן הגדול ״קינג ג׳ורג׳״ שעל שפת ימה של שלוניקי. החגיגה אורגנה ע״י הפידיראציה הציונית בשנת תרפ״ג (1923) לכבוד יובל ההסתדרות הציונית העולמית. באותו יום צעדו בסך כמאתיים צעירים לבושים במדים לבנים ברחובות העיר כשהם נושאים את דגל ציון ואת הדגל היווני ושרים שירי לכת. הופעה זו הזכירה ליהודי שלוניקי את אותן התהלוכות שהיו נערכות כמעט בכל שבת בימים שלפני השריפה הגדולה. באותו ערב הופיעו ספורטאי האגודה מעל בימת הפארק במפגן ספורטיבי ובתמונות חיות על נושאים לאומיים, בריקודי עם ובלט מהווי ארץ ישראל. המושל הצבאי של העיר והרב הראשי ר׳ בן־ציון עוזיאל אשר נכחו בחגיגה, התרשמו מאוד ואף שלחו מכתבי ברכה ועידוד לוועד האגודה.

לאחר זמן, אירגנה הסקציה, בהשתתפות הפידיראציה של בעלי המלאכה היהודיים, חגיגת גן גדולה (קרמס) בגני ״בישג׳ינאר״ שהידקה את הקשרים בין החברים והאוהדים.

האגודה המשיכה את פעולותיה בכיוונים שונים. החברים: אברהם ברכה, עימנואל ספורטה, ברוך נפוסי, דן חזן (עלה ארצה בשנת תרצ״א־1931 ונפטר בתל־אביב לפני כ־20 שנה) וחיים שלם (מייסד המושב ״צור משה״) פעלו רבות ואירגנו חוג לרכישת השפה העברית וחוג לשיפור השפה היוונית. פעולות אלו איפשרו להמוני העם להתקשר לתנועה. הוצאו לאור פרסומים שונים וביניהם החוברת ״למה כל כך הרבה שנאה״. אורגנו כינוסים והפגנות נגד הפוגרומים של יהודי אוקראינה תחת השלטון של פטליורה, נגד הפוגרומים ברומניה ונגד הפסקת העליה. כן נערכו שיחות והרצאות ע״י מרצים שונים מקרב המנהיגים הציוניים כגון: דוד פ׳לורנטין, מרדכי בן־סנג׳י, אברהם רקנטי, אליהו פ׳ראנסיס ויעקב ביז׳ה, וגם מבין חברי האגודה עצמה. ביקרו במועדון מרצים בעלי שם מטעם קרן היסוד וקרן הקיימת, כמו: ג׳ק קאלמי, אנרי מארקס, הרב ג׳אין, שלום פזי ועוד. חברי ״מאקס נורדאו״ אף אירחו במועדונם את המנהיג הגדול זאב ז׳בוטינסקי בעת ביקורו בשלוניקי בסוף 1926.

לסיום, עלי להדגיש, כי חברי אגודת ״מאקס נורדאו״ לקחו חלק פעיל בכל הפעולות הציוניות, בענייני הקהילה, ומילאו חובתם כלפי קרן הקיימת וקרן היסוד במשך כל השנים מאז תר״ף (1920). במרוצת הזמן עלו ארצה רבים מחברי האגודה וממשיכים הם ובניהם שנולדו בארץ את המסורת הנשגבה, בהגשמת הרעיון הציוני וביסוס מדינתנו היקרה.

אגודת ״ארצנו״

בשנת תר״ץ 1930, התגלעו חילוקי דעות בין חברי ״מקס נורדאו״, וחלק מאגודה זו פרש ממנה ויסד את אגודת ״ארצנו״. בין המייסדים היו: אברהם מהללאל, שהיה נשיאה, חיים אלמאליח, שאול קפון, ליאון שאלתיאל, חיים אלבו, משה ברציון ואברהם ייני. ״ארצנו״ פיתחה פעילות ענפה במטרה להפיץ את הרעיון הציוני בציבור השלוניקאי, וחבריה ערכו הרצאות, נשפים, הצגות והופעות. היא לא השתתפה בפידיראציה הציונית של יוון, בשל נטיותיה הראדיקאליות. השראה רעיונית ועידוד קיבלה מ־המנהיגים הציונים יצחק גרינבאום, מאיר גרוסמן ומשה קליינבוים (הוא ד״ר משה סנה), שאיתם התכתבו ראשיה בתמידות. רבים מחברי ארצנו — כמחציתם — עלו ארצה בין תר״ץ לתרצ״ה (1930—1935) ע״י רשיונות וגם בעליה הבלתי חוקית שארגן אב־רהם רקנטי בעזרת גבריאל פרחיה ז״ל (יוסף אנג׳ל).

הסתדרות עברית להתעמלות "הכח"[1]

מאת דא"ר

הסתדרות הלאומית הגדולה, "מכבי" בשלוניקי, בעקבות משברים ופילוגים שחלו בה, הפכה אחרי מיטמורפ׳וזות וגילגולים שונים לאגודת ספורט ואתלטיקה גרידא, בעלת גוון לאומי. עיקר פעילותה התבטא באימון גופני, אתלטיקה וספורט תחרותי (כגון כדורגל וכדור־עף) — שבהם עסקו החברים המבוגרים; וצופיות, מחנאות, טיולים וכו׳ — שבהם עסקו תלמידי בית הספר במסגרת הסתדרות "צופי מכבי", ששמה שונה לאחר זמן מה ל"דרורים מכבי".

אגודה זו, השתדלה לקבל הכרה רשמית ובין־לאומית כאגודת צופים, אולם יחד עם זאת רצתה לשמור על אפיה היהודי ועל סמליה וטקסיה הציוניים כגון הנפת הדגל העברי, ענידת אותיות עבריות בכובע ובכתפיות, שימוש בצרפתית (במקום יוונית) למבחני צופיות וכד׳. אולם ראשי ארגון הצופים המאקידוני, שהשלימו בהתחלה עם "ויתורים" אלה, נעשו קפדנים ללאומיות היוונית (בפרט אחרי בואם של המוני המהגרים היוונים מאסיה הקטנה בתרפ"ג (1923), ולא הסכימו לדרישות "דרורים מכבי" בקשר לשמירת הזהות הלאומית.

מימין לשמאל, עומדים: ששון סאיאס, חיים כהן, אלמוזנינו, ראול צבי. יושבים: בוטון, סם בריסי, אשר אשכנזי.

על רקע זה התגלעה מחלוקת קשה באגודה בין אלה שוויתרו על ההכרה הרשמית ובלבד שיישמר האופי הציוני, ובין אלה שהיו מוכנים לוותר על הסמלים הלאומיים כדי להצטרף לארגון הצופים הכללי.

ואכן, בתחילת תרפ״ה (24.11.24) פירסמה האגודה הפ׳ידיראטיבית ״תיאודור הרצל״, שבה היו מאוגדות כמה אגודות ציוניות ובתוכן ה״מכבי״ ו״דרורים מכבי״, כי כתוצאה מחילוקי דעות התפטרו כל ארבעת המפקדים של ארבעת גדודי ״דרורים מכבי״, ואנשי הסיעה שדגלה ב״השתלבות״ בצופים היוונים (בלי לוותר על הזכות להיקרא ציונים), יסדו ארגון יהודי להתעמלות בשם ״הסתדרות עברית להתעמלות הכח״ [2].

מטרות האגודה החדשה, כפי שהתפרסמו בעיתונות היו בין היתר : 1) ״עיצוב המצפון הלאומי היהודי״ ; 2) פיתוח תרבות הגוף ; 3) ״חינוך מוסרי, אמנותי ואינטלקטואלי״. הובטח לערוך קורסים להתעמלות, טיולים, שיעורי שירה, היסטוריה עברית ולשון עברית, הרצאות וכו׳. המייסדים היו : שמואל בריסי, אשר אשכנזי, ז׳אק די־בוטון, ראול צבי, חיים כהן, יצחק אלמוסנינו, ששון סאיאס, ועוד.

בין הפעולות הראשונות של המייסדים היתה הקמת קבוצת כדורגל — אמצעי בדוק למשוך חברים ואוהדים — ומיד לאחר מכן פנתה האגודה ונתקבלה ל״קורפוס של הצופים היוונים של מאקידוניה״ (בעוד שגדודי ״דרורים מכבי״ לא התקבלו אליו ולא היו מוכרים רשמית), שהעמידה לרשותם מועדון בקומה ג׳ של ה״מגדל הלבן״.

אנשי ״הכח״ משלוניקי בטיול לאיסקופיה, בחזית הקונסוליה היוונית, פסח תרפ״ה.
ביניהם : חיים מורדוך, אהרון נאג׳ארי, ששון סאיאס, יצחק כהן, משה סוסתיאל, ז׳ול מורדוך, ליאון מורדוך, פיפו סאיאס, שלמה שלם, יצחק כהן, אלברט כהן, פיפו שלם, שמואל קטן, חיים אהרון, ויטל בריסי, שלמה לוי, שאול קטן, איזי־דור אלאלוף, שמעון אטאס.

Excursion del "Hacoah" de Salonique en Escopia, Pessah 1925.

בשנת תרפ״ה (1925), ניסתה ״הכח״ להקים ארגון־גג כדוגמת ״תיאודור הרצל״, בשם ״ארגון הציונים הצעירים של יוון״ בשיתוף עם האגודות ״בני ישראל״ ו״תקוות ישראל״, אך ארגון זה לא החזיק מעמד, כיוון שנטיות ״הכח״ ל״השתלבות״ לא עלו בקנה אחד עם פעילות ציונית גלויה. מכל מקום היה ל״הכח״ סימון של אותיות ש׳ וה׳ (שקאוטס [3], הכח) על כתפיות צופיו וחבריו, שמספרם הגיע, לאחר כשנה, ל־100. באותה שנה נוסדה גם המחלקה ״בנות הכח״.

באביב תרפ״ו (מרץ 1926), השתדלה הסתדרות ״הכח״ להרחיב את העורף הציבורי ובחרה גם כמה אישים ועסקנים לוועד הראשי שלה, כלהלן: יעקב מודיאנו [4], נשיא כבוד; יהושע צבי, נשיא; שמואל בריסי, מזכיר כללי; ז׳אק די בוטון, גיזבר; וכן שמואל כהן (מורה לעברית), יצחק כהן (רופא), אברהם גאטיניו (מנהל בי״ס) ואשר אשכנזי. חברים בוועד הטכני היו: חיים כהן, ראול צבי, ששון סאיאס, שמואל בריסי, אלברט נחמיאס, ועוד. במועצת האגודה היו החברים דלעיל, וכן: ויקטור אלמוזנינו, שלמה גאטיניו, אדגאר קוניו, חיים מורדוך, אהרון נאג׳ארי, שמואל קטן, שלמה שלם (ארבעת האחרונים עלו לארץ והתיישבו בת״א).

באותה שנה הקימה האגודה, סניף בשכונת ריז׳י־וארדאר, וכתוצאה מכך פרץ סיכסוך בינה לבין צופי ״החשמונאים״ (השכבה הצעירה של האגודה ״שיבת ציון״), שהיו תנועת הנוער הגדולה בשכונה זו. ל״הכח״ הצטרפה אז האגודה ״בני ציון״, שהיתה פעילה בבית ספר וארסאנו.

בתרפ״ה (1925) ערכה האגודה מסע לסקופיה (יוגוסלביה), ושיחקה כדורגל עם קבוצות שונות בעיר זו. בהזדמנות זו הועלתה על ידם הצגת המחזה המעובד באיספאניולית ״לאס פ׳אספ׳י־ג׳אס די חאסטרון״ במסגרת הנשף המפואר שנערך אז. החברים התקבלו בחמימות ובהתלהבות ע״י הקהילה והמשפחות היהודיות שם. השמחה היתה גדולה כאשר הופיעו חברי ״הכח״ בתהלוכה מרשימה ברחובות העיר, בחצוצרות ותופים, ובראשם הדגל העברי.

הפעילות הספורטיבית של ״הכח״ היתה מגוונת. נערכו אימונים, תרגילים ותחרויות במגרשי ה״היראקליס״, וכן בשכונת קאלאמריה. למשל, בתחרות ריצה ל־7 קילומטרים שאורגנה ע״י ימק״א בתרפ״ה (1925) זכה אשר אשכנזי במקום השלישי. באביב של אותה שנה נערך טיול מאורגן לאתונה. בתרפ״ו (1926) זכתה ״הכח״ בשני מקומות ראשונים במירוץ אופניים ל־25 קילומטרים שנערך בין ״היראקליס״, ״ניא גיניא״ ו״הכח״. קבוצת הכדורגל שלה היתה מהקבוצות הראשונות של ליגה ב׳. באותה שנה נערך מירוץ אופניים (למרחק 500 ק״מ), בדרכים הרריות קשות, ואנשי ״הכח״ — אשר אשכנזי ואדגאר קוניו — לקחו בו חלק.

כן השתתפו צופי ״הכח״ — שבראשם עמד ז׳אק בוטון — בג׳אמבורי הכללי של צופי יוון באתונה, שהתקיים בקיץ תרפ״ו (יולי 1926), והניפו שם את דגל הכח (הדגל הציוני ובמרכזו סמל ״הכח״).

״הכח״ אירגנה מסיבות פנימיות וחגיגות פומביות, להפגנת השגיה ולגיוס אמצעים, שהצטיינו בהופעות ההתעמלות של החברים, ובהעדר סממנים ציוניים. אם כי הפיצו שקלים ועזרו ל״חלוצים״ שעברו דרך העיר לארץ, לא השתתפו בדרך כלל בפומבי באירועים לאומיים ציוניים. על רקע זה — וכמובן בשל ההתחרות על הנוער שוחר הספורט — פרצו לעיתים קרובות סיכסוכים ביניהם ובין הסתדרות ״המכבי״ ו״דרורים מכבי״.

אולם גם ראשי ״דרורים מכבי״, נסחפו בסופו של דבר, בזרם העכור של ה״השתלבות״ וה־התבוללות, והאגודה על 400 חבריה הצטרפה אף היא בראשית תרפ״ט — אחרי היסוסים וויכוחים מרובים — לארגון הרשמי היווני של צופי מאקידוניה.

״הכח״ המשיכה להתקיים גם בשנות השלושים, אך בהתרופף המתח הלאומי בקהילה ובנוער, לא נשאר בה הרבה מה״עבריות״ שבשמה, והיא הגבילה עצמה יותר ויותר לפעילות ספורטיבית וצופית בין שורותיה. רוב חבריה ניספו בשואה עם יתר יהודי שלוניקי. הי״ד.

---

1 רוב המידע נשאב מלקט עיתונים שלוניקאיים שנמסר לנו ע״י מר ששון סאיאס, מכמה פרטים ששמענו מפיו, וכן מרשימה קצרה שמסר לנו מר חיים מורדוך.

2 ב־1.12.24 פירסם אלי כהן הודעה בעיתונות כי כבר קיימת בעיר אגודה ציונית בשם ״הכח״, שאין לה שום קשר עם האגודה החדשה.

3 ״סקאוטים״ — צופים.

4 בהשתדלותו של יעקב מודיאנו הועמד לרשות האגודה מגרש גדול בשכונת 151 שעליו הוקם צריף למועדון.

"פרו־ישראל"
רשמים והערכות על עיתון ציוני גדול
מאת ד"ר אוריאל דה־מדונסה

סקירה היסטורית קצרה כהקדמה

לוניקי, שהסופרים תיארוה כ"העיר שהכל חמדוה", וכ"פנינת הים האיגיאי", היא בעלת יופי נדיר. היא שוכנת על שפת הים, בתוך מפרץ עמוק, ובנויה היא בצורת קשת; גבעות עוטרות אותה מסביב. כל מי שחי וגדל בה אינו יכול לשכוח את יופיה, וליבו מתמלא תדיר, ערגה וגעגועים אליה. דומה שלוניקי במיקומה וביופיה לנאפולי או לחיפה.

אין בכוונתי לחזור ולספר כאן את קורותיה של עיר זו; ידידי הטוב, הד"ר יצחק עמנואל, מקדיש לכך סקירה נרחבת בספר זה. אולם כדי לאפשר לקוראים להבין היטב את הנאמר להלן, מצאתי לנכון לאמר מספר מילים בנושא זה.

לעיר זו פנו היהודים בשנת רנ"ב (1492), עת גורשו מספרד; לכאן הגיעו אלפי משפחות יהודיות שברחו מהרדיפות כדי למצוא מקום מרגוע ולבנות את חייהן מחדש. השלטונות הטורקיים בשלוניקי קיבלום בזרועות פתוחות; מספרים על השולטן הטורקי דאז, שאמר למלך ספרד: "על ידי גירוש היהודים מארצך אתה מדלדל את ממלכתך ומעשיר את ממלכתי".

יהודים אלה החזיקו, במשך שנים, בעמדות החשובות ביותר בחייה הכלכליים, החברתיים והתרבותיים של העיר. מצב זה נמשך עד מלחמת העולם השניה, עת נכבשה העיר על ידי הגרמנים. אז הוחל לנשל אותם מכל זכויותיהם ומכל נכסיהם, ולאחר זמן קצר, כידוע, נשלחו כולם למחנות ההשמדה. אמנם כמו במקרים דומים בהיסטוריה, "הפיתרון הסופי" של היטלר לא הצליח — אבל הוא זרע הרס, רצח, וסבל לא יתואר בקרב מאות אלפי משפחות יהודיות בכל רחבי אירופה.

בתחילת המאה העשרים, מנתה אוכלוסיתה היהודית של שלוניקי כ־80,000 נפש, בעוד מספרם הכולל של תושבי העיר לא עלה על 150,000; היהודים היוו איפוא את רוב תושבי העיר. ואכן באותה התקופה היה לשלוניקי צביון יהודי מובהק.

השלטון — טורקי, השפה — לאדינו או צרפתית

כתוצאה ממדיניות אי־ההתערבות של השלטונות הטורקיים, יכלו היהודים לחיות את חייהם בהתאם לרצונם וכמובן בהתאם למצוות התורה ולמסורת, שקיבלו מאבותיהם. השלטונות הטורקיים לא הראו כל נטיה להתערב בענייניהן הפנימיים של הקהילות ואף לא בענייניהם הפרטיים של היהודים. מדיניות זו איפשרה ליהודים להתארגן בקהילות, לבנות לעצמם בתי כנסת, ליסד בתי ספר; הם התפללו בשפת אבותיהם והמשיכו לדבר ביניהם בלאדינו, שפה בה השתמשו, בדרך כלל, בהיותם בספרד, ולא נטשו שפה זו בשלוניקי — הן מתוך געגועים והן מתוך הרגל.

בימי השלטון הטורקי, היה בשלוניקי מספר לא גדול של יהודים שידעו לדבר טורקית. המון העם לא ידע שפה זו פרט למספר משפטים שיגרתיים שהשתמשו בהם ביחסיהם היום־יומיים עם הלא־יהודים. כתוצאה מכך, היה מספרם של היהודים, שהיו מוכשרים להמשיך את לימודיהם באוניברסיטה בקושטא, קטן. בעלי ההשכלה הטורקית באותה תקופה היו מועטים וככל שהדבר יראה מוזר — לא היה צורך רב מהם. עורכי הדין היו מועטים וכן גם הרופאים, ומספר מורים שהיו בקיאים בדרך כלל בלשון הקודש ובספרות התורנית. כשהיה צורך לסדר משהו אצל השל־טונות היו פונים אל מתווכים, "אישביטיריג'יס", כפי שההמון היה קורא להם בטורקית; אנשים אלה לא היו משתמשים בדרך כלל בידיעותיהם בחוק אלא בנימוק מעשי ומשכנע הרבה יותר בקיסרות העותומאנית — הכסף, ועל ידיו היו מצליחים לפתור את רוב הבעיות לשביעת רצונם של כל הנוגעים בדבר.

מצב זה החל להשתנות בשלהי המאה התשע עשרה בהשפעת הזכויות שהוענקו למעצמות המערב על ידי ממשלת קושטא וגם הודות לפעילותה של "כל ישראל חברים" בעיר, שפתחה צוהר לתרבות המערב ליהודיה. לא עבר זמן רב והישגי הקידמה וההשכלה המערבית היו ניכרים בכל השטחים, עד כדי כך שאפשר לציין בגאווה שיהודי שלוניקי לא נפלו במאומה מהטובים שבבני אירופה מבחינה זו. בין יהודי העיר היו כאלה שהצטיינו בפיקחות טבעית יוצאת מן הכלל, ואחרים — שהצליחו לרכוש השכלה עמוקה ומקיפה והשתמשו בה בצורה היעילה ביותר. הרופ־

אים היו טובים מאד; העיתונאים — ערים, זריזים ומוכשרים; חבורת סופרים השתדלה להבטיח מקומה בזירה הספרותית; מורי בתי הספר עשו כמיטב יכולתם כדי לסגל לעצמם את שיטות הלימוד המודרניות; הסוחרים מצידם הצליחו להתקשר עם הטובים שבשוקי העולם. בקיצור, כל התושבים היו שותפים לזרם ההתפתחות וההתקדמות.

השפה הצרפתית נעשתה לשפת השכלה הכללית, והאינטלקטואלים ידעו אותה ואת ספרותה על בוריין. הזוהר שאפף את צרפת והיוקרה שהיתה מנת חלקה בעולם, גרמו לכך שרוב יהודי המזרח הקרוב פנו אליה וקיבלו ממנה את מזונם הרוחני; הכל חלמו על נסיעה לפאריס, על מנת לעצב בה את אישיותם. כמו החמנית הפונה לעבר השמש, כך פנה צעיר יהודי באותה התקופה לעבר בירת צרפת, אותה חשב למקור המדע, הספרות והחופש.

התעכבתי על עניין זה כדי להסביר את הסיבות שבגללן השתמשו יהודי שלוניקי ברצון, בשפה הצרפתית. צרפת מילאה אז אף תפקיד נכבד במדיניות של המזרח התיכון והשפעתה על מדינות האיזור היתה רבה. ואכן, מספר לא קטן של עיתונים שהופיעו בשלוניקי היו בשפה הצרפתית: ה"ז׳ורנאל די סאלוניק", ה"אופיניון", ה"פרוגרה", ה"אינדיפאנדאן", ה"וולונטה", ה"פרו ישראל", וכמובן, שכולם הוצאו לאור ע״י יהודים.

העיתונאים והסופרים, שרצו שדבריהם ייקראו על ידי קהל הקוראים באירופה, כתבו צרפתית. המורים במרבית בתי הספר לימדו את כל המקצועות הכלליים בשפה זו, שאותה רכשו באליאנס או בסמינרים ואוניברסיטאות בצרפת.

בשנת תרע״ב (1912), במלחמה הבלקנית השניה, כבשו היוונים את שלוניקי וכן את כל האיזור שנקרא אחר כך בשם "מאקידוניה היוונית", ושנתיים לאחר מכן, בשנת תרע״ד (1914), פרצה מלחמת העולם, שאז טרם כינוה כ"מלחמת העולם הראשונה"; איש לא העלה אז בדימיונו שמלחמת עולם שניה תפרוץ כעבור מספר שנים לא רב.

1 Année N° 1

PRO-ISRAEL

NOTRE PROGRAMME

MERCI !

LA REDACTION

הגליון הראשון של פרו־ישראל, י״א בתמוז תרע״ז.

לידתו של העיתון "פרו ישראל" (למען ישראל)

בשנת תרע״ז (1917) הופכת שלוניקי למרכז צבאי בעל חשיבות גדולה. חיל המשלוח של בעלות הברית המערביות שכן בעיר, כמובן בהסכמתו ובתמיכתו של ויניזלוס, ראש ממשלת יוון אז. אמנם המלך קונסטאנטינוס התנגד לכך וזאת מטעמים רבים; ראשית — משפחת המלוכה היתה ממוצא גרמני, שנית — כי לא רצה שיוון תיכנס למלחמה אלא תישאר ניטראלית. ויניזלוס אירגן מהפיכה, תפס את השלטון, אסר את המלך בארמונו ולאחר מכן הגלהו. צבאות בעלות הברית החלו להגיע לשלוניקי. לא עבר זמן רב והעיר התמלאה באנשי צבא מכל מדינות הברית: צרפתים, אנגלים, איטלקים וכן חיילים מהודו ומהמושבות באפריקה; המוני חיילים מכל הגזעים ומדיהם מבהיקים כשלל צבעי הקשת; משאיות, תותחים, תזמורות וכו׳, אליהם נילוו אנשי המשטרה הצבאית של כל המדינות שהזכרנו. העיר כולה הפכה למחנה צבאי מזויין, ויחד עם זאת דמתה ליריד גדול — יריד מסוכן, הנערך על גבי חבית ענקית מליאה אבק שריפה, העלולה להתפוצץ בכל רגע.

בתוך המערבולת הזאת, במגדל בבל זה, נולד לראשונה ה"פרו ישראל" ב־י״א בתמוז תרע״ז (1 ביולי 1917). איש בשלוניקי לא שיער אז, לאיזו מידה של חשיבות יגיע העיתון החדש בחיי היהדות בעיר ובתנועה הציונית העולמית. כמובן שאיש לא העלה בדמיונו שבדפי עיתון זה תשתקף בבואתה הנאמנה של קהילת העיר, מעשיה ומחדליה, מתוך שימת דגש על הצד הלאומי והאוניברסאלי של היהדות.

על חבלי הלידה של העיתון ועל צעדיו הראשונים כבר כתב בזמנו יצחק ר׳ מולכו, בקובץ "אברהם העברי" [1]. אני אוסיף דברים אחדים על ההמשך המפואר.

הסברה לאומית

באותה התקופה, שררה בחוגים רחבים של הכוחות הצבאיים שחנו בשלוניקי, הדעה המוטעית שהציונות באה לקדם את האינטרסים, התרבות וההשפעה הגרמנית בארץ ישראל; מעטים ביניהם ידעו שמטרת תנועת ההתחדשות הלאומית היהודית הציונית, היתה להקים מולדת לעם ישראל בארץ ישראל. לתיקון מצב זה, ועל מנת להסביר את מהות התנועה הציונית לדעת הקהל הלא יהודית בעולם כולו ובעיקר לחיילי צבאות ההסכמה שחנו בשלוניקי — קמה קבוצת צעירים אידיאליסטים ובראשם אברהם ש׳ רקנטי והחליטה ליסד ולהוציא לאור עיתון בשם "פרו ישראל"

מתוך תקווה, שעל ידו ירכשו את אהדת מנהיגי המעצמות הגדולות ועמיהן לרעיון תקומתו הלאומית של עמנו. קבוצה זו כללה את יצחק ר׳ מולכו, את יצחק אמאריליו ואת יצחק כהן. כמובן שמייסדי העיתון שאפו להשפיע גם על קיבוצי היהודים במדינות השונות ולרתום אותם למאמצים בזכות הקמת מדינה יהודית בארץ ישראל, כי גם רוב היהודים אז היו רחוקים מהבנת מטרתה האמיתית של הציונות.

צעירים אלה ניגשו לעבודה במלוא המרץ והלהט האופיינים לימי הנעורים. הם קבעו בתחילה שהעיתון לא יוכל להתנהל על בסיס מסחרי וההוצאות יכוסו על ידי תרומות קבועות או חד־פעמיות של אוהדים וידידים, ואף ממקורות אחרים. הוא יחולק חינם לחיילי בעלות הברית, לאגודות הציוניות, לקהילות היהודיות בעולם כולו — ולכל דורש. נקבע שהעיתון יופיע פעם בשבוע.

הראשונים, שפרסמו את מאמריהם בעיתון היו: רוברט לורן ויברט, שארל מארטין (אשר חתם את מאמריו בכינוי שארל), יצחק מולכו (שהשתמש בכינוי לוסיין מגנס), אברהם רקנטי (שחתם בשם כלב), ואחרים; יצחק כהן היה העורך האחראי.

והנה ממה שנכתב במאמר הראשי של הגיליון הראשון:

> ״אני נמצאים עתה בתקופת מיפנה בהיסטוריה. על הריסות העבר המתמוטט, תקום מחר חברה טובה יותר, המושתתת על רוח הצדק והיושר... התנועה הלאומית היהודית, המהווה סינתיזה מופלאה של היהדות והפילוסופיה המודרנית, אוזרת כוח ומתפתחת מיום ליום בכל המדינות... אולם, מאום או כמעט מאום לא נעשה עד כה כדי להסביר להמונים הלא יהודים השוהים עתה במדינתנו, את אופיין האנושי ואת מטרתן הצודקת של שאיפות עמנו. השבועון ׳פרו ישראל׳ שם לו למטרה למלא את החלל הזה״.

כפי שאנו רואים מציטטה קצרה זו, היתה מטרת ה״פרו ישראל״ בעיקר להחדיר את רעיון הציונות בהמוני הלא־יהודים ששהו אז במאקידוניה, הלא הם חיילי הצבא הצרפתי וחיילי יתר צבאות ההסכמה.

פעילות מדינית

עלי לציין כאן לשיבחו של אברהם רקנטי — שהיה ממייסדי ה״פרו ישראל״, ועורכו הראשי מאז הופעתו — שהוא היה אחד מהראשונים בציונות שהבין והדגיש תמיד שהעם היהודי, בדומה לעמים אחרים, זקוק למדינה משלו כדי לעצב בה חיים לאומיים בחופש וכבוד, כדי שיוכל לפתח בה את מלוא כשרונותיו וכדי לחיות בה חיים עצמאיים על פי התורה, ללא הפרעות ופרעות. אולי אין להתפלא על כך, כי רקנטי גדל במשפחה מסורתית, בה הקפידו על קיום מצוות התורה, קלה כחמורה. כפי שהזכרנו, הוא חתם את מאמריו בכינוי כלב, על שם כלב בן יפונה שנשא יחד עם יהושע את בשורת האמת על ארץ ישראל בעוד יתר המרגלים הוציאו דיבת הארץ רעה.

עלי לציין כאן כי לאברהם רקנטי, עורכו של העיתון, כבר היו אז הצלחות חשובות והישגים רבים בחייו הציבוריים. הוא חידש את פניה ועמד שנים רבות בראש האגודה להתעמלות ״מכבי״, היה פעיל באגודת ״בני ציון״, ב״קדימה״, והיה זמן מה יושב ראש האגודה הציונית ״תיאודור הרצל״. באופן מקביל ובשיתוף פעולה הדוק עם רעיתו גב׳ דודון רקנטי ועסקנים צעירים אחרים, יסד את אגודת הנשים הציונית ״התחיה״; ופעמים רבות נבחר כנציג יהודי יוון לקונגרסים הציוניים העולמיים, לאחר שהיה נשיא ״המזרחי״ ויסד את הצה״ר ביוון.

קבוצת ״פרו ישראל״ לא הסתפקה בהוצאת העיתון אלא קשרה קשרים עם נציגי המעצמות ובאי כוח ממשלת יוון, הסבירה להם גם בשיחות פנים אל פנים את מטרות הציונות, והשתדלה להשיג את תמיכתם הרשמית והבלתי רשמית. מאמצים אלה הוכתרו בהצלחה, ומר פוליטיס, שר החוץ היווני, השמיע באזני נציג העיתון, יצחק מולכו, שביקש ממנו הצהרה לטובת הציונות, את הדברים האלה:

> ״סבור אני שבמידה והמעצמות הגדולות יגשו לפתרון בעיית ארץ ישראל והעם היהודי, יתמכו נציגי יוון ברעיון ארץ ישראל יהודית, כי אני משוכנע שמדינת היהודים חייבת לקום אך ורק בארץ ישראל, ערש היהדות וביתה הלאומי היחיד״.

ולאחר מכן הוסיף:

> ״ארץ ישראל יהודית תהיה בהכרח בת בריתה של יוון, וזהות האינטרסים שלהם במזרח הים התיכון יהדקו את קשריהם לנצח״.

קשיים, שיגשוג כלכלי, אהדה

״פרו ישראל״ ממשיך את הופעתו תוך קשיים כספיים תמידיים — ובגלל הדיעות הראדי־קאליות והלאומיות שהוא מביע — גם בקשיים ובמכשולים מצד השלטונות; לעיתים קרובות הוא מופיע כשטורים, ולפעמים אף עמודים, שלמים מחוקים ע״י הצנזורה. המילה ״מצונזר״ באותיות רבתי, היא בת בית על עמודי עיתון זה. יש לזכור שהיתה זאת תקופת מלחמת־דמים קשה ומשטר צבאי חמור בעיר. צבאות בעלות הברית שהובאו לבלקנים, שאפו להדוף את מעצמות המרכז שחנו בסרביה ובבולגריה ונמצאו בשערי מאקידוניה היוונית. בתנאים אלה מובן שה־צנזורה החמירה, מחקה ואף איימה במאסר על העורך, הכותבים והעורך האחראי (יצחק כהן).

אולם, יחד עם זאת נהנתה שלוניקי אז משיגשוג כלכלי חסר תקדים. השוק (״לה פלאסה״) המה מידי בוקר ממאות משאיות צבאיות שבאו לקנות ולטעון מצרכים מכל הסוגים עבור הצבא; מועדוני הקצינים, אוניות המלחמה שעגנו בנמל, החיילים והקצינים שהסתובבו בעיר, הירבו שאון, סאון וססגוניות; אנשי הצבא קנו בשר, ממתקים, ירקות, ביצים, פירות, דגים וכמובן כמויות עצומות של משקאות מכל המינים ומכל הסוגים.

נוכחותם של חילות צבאות ההסכמה בשלוניקי דירבנו את הקצב בכל תחומי החיים. המפקדים הבכירים, בעלי הדרגות הגבוהות והעיטורים המרובים, היו מוזמנים לעיתים קרובות לבתיהם של מיוחסי העיר; קצינים וחיילים אשר בחייהם האזרחיים היו עיתונאים או כתבים, היו כבני בית במערכות העיתונים — שהיו רובם ככולם יהודים — כדי לקבל חומר לכתבותיהם שנשלחו לעתוניהם; המועדונים השונים וכן בתי הקפה ובתי השעשועים היו תמיד מלאים חיילים מכל האומות; כל השפות שבעולם, כך היה נדמה, היו נשמעות: צרפתית, אנגלית, איטלקית, טונקינית, הינדוסטנית וכו׳ וכו׳. כמובן שתזמורות צבאיות ניגנו בכיכרות המרכזיות; אף כי המלחמה היתה בעיצומה, היא היתה עדיין רחוקה, ואפילו רעם מטחי התותחים לא נשמע בעיר; מידי פעם חגו מטוסים גרמנים, ופעם אפילו צפלינים, מעל העיר, אולם זה היה נדיר מאד, וציפורי מוות אלה היו אז הרבה פחות מסוכנים מאשר הם היום.

הימים חלפו, החודשים נקפו ושבוע בשבוע (או כל שבועיים, לפי מצב הקופה), חזר ה״פרו ישראל״ בכל הצורות והסגנונות והפיץ את תורת הציונות, את הרעיון של הבית הלאומי היהודי — שהוא הכרחי גם ליהודים וגם לאומות העולם — בין החיילים, הקצינים, הנציגים הפוליטיים של כל העמים שהיו שרויים בעיר, ונציגי יוון בכלל זה. לאט לאט נפוץ הרעיון גם בחוגי המש־כילים היהודיים קוראי הצרפתית, וגם הם התקרבו ונלכדו בקסמי הציונות הפעילה.

והנה הגיע התאריך שהוא אולי מהחשובים שבתולדות עמנו בעת האחרונה: ה־2 בנובמבר 1917, היום בו ניתנה הצהרת בלפור.

״פרו ישראל״ העריך כראוי את החלטתה של בריטניה הגדולה לסייע ולהקל בהקמת בית לאומי לעם היהודי בארץ ישראל, כפי שנמסרה ללורד רוטשילד על ידי לויד ג׳ורג׳, ראש מועצת השרים של בריטניה. אברהם רקנטי, הקדיש את מאמרו הראשי בגליון ה־15 בנובמבר אותה שנה, להערכת משמעות ידיעה זו. מאמר זה הופיע תחת הכותרת ״לקראת עצמאותנו״. רבי יעקב מאיר, שהיה הרב הראשי של שלוניקי, קיבל מברק מהמנהיגים הציונים, סוקולוב וויצמן, לפיו מחייבת ממשלת בריטניה הקמת בית לאומי יהודי באר״י, שביקשוהו להפיץ את הבשורה לכל האוכלוסיה היהודית של שלוניקי. ר׳ יעקב מאיר מסר את המברק ל״פרו ישראל״, שפרסמו בגיליון 30 בנובמבר 1917.

עתה הוגברו המאמצים הפוליטיים של קבוצת ״פרו ישראל״, נשלחו תזכירים, נערכו פגישות הסברה, והקשרים הורחבו והועמקו. במסגרת הפעילות המדינית הזאת, נשלח ״לוסיין מגנס״ (הוא יצחק מולכו) להשיג הצהרת ידידות לציונות מן המלך אלכסנדרוס. ואכן הוא הצליח להתקבל לראיון אצל המלך הצעיר של יוון ב־8 בפברואר 1918, שמסר לו לפרסום את ההצהרה החשובה הבאה: ״מאושר אני על כי ארץ ישראל שוחררה ותוכל להיהפך למולדת יהודית או לבית לאומי יהודי״.

השריפה הגדולה

בל׳ באב תרע״ז (18 באוגוסט 1917) פרצה שריפה ענקית. אסון נורא זה, אשר עד היום לא נודעה סיבתו האמיתית, הרס חלקים גדולים של העיר, תוך שעות ספורות. היה זה החלק המאוכלס ביותר, בו גרו בעיקר משפחות יהודיות מהמעמד הבינוני ומדלת העם. אני מודה שעד

PRO-ISRAEL

CARTE DE CORRESPONDANT

est nommé notre correspondant

à Constantinople

תעודת עיתונאי של ״פרו־ישראל״.

היום לא הצלחתי למצוא בשום מקום הסבר ברור וסביר לסיבות דליקה איומה זו אשר הפכה לתילי אפר מאות ואולי אלפי בתים והשאירה אלפים מחוסרי כל. הגנרל סאראיי, אשר היה באותה שנה מפקדו של חיל המשלוח של בעלות הברית בשלוניקי, לא מצא לנכון להקדיש לאסון זה בספרו ״הפיקוד שלי במזרח״, אלא פיסקא אחת בלבד. הוא מנער חוצנו מהעניין כבדרך אגב, אף כי מורגש היטב שהנושא אינו נעים לו, ומשום כך כנראה הוא אינו מתעכב עליו.

מובן שהדליקה הנחיתה מהלומת מוות על שיגשוגם הכלכלי של התושבים היהודים; אלפי משפחות יהודיות הפכו בין לילה למחוסרות כל והצטרפו על ידי כך אל שורות הזקוקים לסעד. יתירה מזו, הם פוזרו לארבע קצותיה של שלוניקי ושוכנו במחנות זמניים, אשר ברבות הימים הפכו למשכנות־עוני קבועים; מחנות אלה כונו שכונה מס׳ 6, שכונה מס׳ 151, וכו׳.

כתוצאה מדליקה זו, הפסיק גם ה״פרו ישראל״ את הופעתו למשך שבועות מספר.

שלוש מערכות ציבוריות גדולות

על אף האסון, חזרו החיים אט אט למסלולם הרגיל. ״פרו ישראל״ ששם לו למטרה להגן על כל דבר שהיתה לו זיקה ליהודים או ליהדות, נמצא חיש מהר בתוך מערבולת מערכות ציבוריות אשר לעיתים היו ערות ביותר. עורכיו היו יוצאים בלהט להתקיף את אלה שהתנגדו לקוו שננקט על ידיהם. אנו נביא להלן בפני הקוראים, בצורה תמציתית כמובן, את תוכנן של כמה ממערכות אלה, לפי סדר פרסומן בעיתון.

א. הפוגרומים נגד היהודים בפולין, אוקראינה ורוסיה: אחרי המלחמה הראשונה, בזמן המהפיכה הבולשביקית, אורגנו התקפות נוראות נגד יהודי פולין, גאלי־ציה, אוקראינה ורוסיה ע״י הכנופיות של פטליורה, דניקין, קוזקים ופורעים אחרים, שגרמו לחורבן עד היסוד של קהילות משגשגות ופורחות, מרכזי יהדות שורשית, ולהרג של חצי מיליון יהודים.

״פרו ישראל״ הוקיע במאמרים חריפים ותקיפים את מסעי ההשמדה של האוכלוסיות היהודיות האומללות, חסרות המגן, הרים קולו בעוז להגנתן וקרא לכל אנשי התרבות להתגייס להגנתן ולהצלתן.

באותם הימים הגיע לשלוניקי המרקיז די פראט די נאנטוי כמיופה כוח של ספרד ביוון. ״פרו ישראל״ מנצל את ההזדמנות, ופונה אליו בבקשה להשפיע על מלך ספרד, אלפונסו ה־8, להתערב לטובת היהודים, קרבנות הרדיפות ברוסיה (25 ביולי 1919). מיופה הכוח הנ״ל ממלא את המוטל עליו באמונה: הוא מעביר בקשה זו לשר החוץ הספרדי, בלווית המלצה אישית מצידו להעבירה לידיו של המלך. מברקים ברוח זו נשלחו ע״י ״פרו ישראל״ גם לנשיא וילסון, למר קלמנסו, ה״נמר״, נשיא השרים של צרפתי, ולמר לויד־ג׳ורג׳, ראש ממשלתה של בריטניה.

ב. הגהינם הבולשביקי והמאבק נגד הסוציאליסטים היהודים: פעילות זו והמאמרים שפורסמו ב״פרו ישראל״ על מצב יהודי רוסיה ועל האנטישמיות ששררה שם, עוררו את כעסו של עיתון הקומוניסטים היהודים ״אב׳אנטי״, שהופיע בעיר בלאדינו. עורכו של העיתון ומנהיגו של הפלג הזה היה החבר אברהם בן ארויה.

המאבק שניטש בין ה״פרו ישראל״ וה״אב׳אנטי״ היה חריף ביותר. ה״אב׳אנטי״, כמקובל במקרים כאלה, האשים את ״פרו ישראל״ שהוא משרת את האינטרסים של ה״ריאקציה היהודית״, ושהוא שופרם של הימין הקיצוני והמעמד הבורגני.

אז, כעתה, תמכו ה״סוציאליסטים״ (אז טרם קראו עצמם בשם ״קומוניסטים״), בעולם כולו בצורה עיוורת, במשטר ברוסיה ללא כל וויכוח או הרהור, וזאת מהטעמים הבאים: ראשית, המרחק הרב מרוסיה; קשה היה לדעת בדיוק את המתרחש שם, ומרחוק נראה באור רומאנטי ו״ורוד״, כל הנעשה שם. שנית, כל מי שהתקיף את רוסיה עשה זאת משום ״שהיו לו דעות קדומות נגדה״. יתכן והיו בין הסוציאליסטים האלה אחדים שידעו את העובדות, אולם המשמעת המפלגתית אילצה אותם להתנהג בהתאם להוראות שנתקבלו ממוסקבה. היו גם כאלה, אנשי שמאל קנאים, אשר דבר לא עניין אותם או לא נגע לליבם כל עוד היו משוכנעים שמעשים אלה באו להבטיח את ניצחונה של המהפיכה; עבורם — ״המטרה מקדשת את כל האמצעים״.

״פרו ישראל״ יצא למלחמה נגד התפשטות האנטישמיות הרשמית ברוסיה, נגד רדיפת היהו־דים וכן נגד הנטיה של הסוציאליסטים־הקומוניסטים היהודים בשלוניקי להתכחש לעובדות או

להקטין את ממדי הנגע החברתי הזה. העיתון עשה כל אשר ביכולתו כדי שמאמריו בנושא זה יהיו מבוססים על עובדות שאינן ניתנות לערעור. אולם הדברים — לגבי הסוציאליסטים — נאמרים על אוזניים אטומות — אין חרש גדול מזה שאינו רוצה לשמוע.

ביום שישי, 19 במאי 1922 (ואח״כ ב־29 ביולי), מופיע בעיתון הנ״ל מאמר ראשי תחת הכותרת ״הגהינום הבולשביקי״ — היתה זו תשובה למאמר שהופיע ב״אב׳אנטי״. הוא נכתב לאחר אסיפה פומבית שאורגנה על ידי מועצת הקהילה היהודית בשלוניקי כדי למחות נגד רדיפות היהודים ברוסיה. נאמר שם בין היתר: ״רבותי, עליכם לדעת שמלחמת חרמה מתנהלת בארצות הבולשביקים נגד שפתנו הלאומית, העברית, נגד התרבות העברית, נגד התנועה הציונית ונגד מסורתנו ודתנו״.

מילים אלו שנכתבו לפני כ־50 שנה, כאילו לקוחות הן מעיתון המופיע עתה בזמננו.

מעניין לציין בקשר עם זה, את הדברים שכתב אברהם בן־ארויה שהיה אחד המנהיגים היהודים הבולטים במחנה הסוציאליסטי בשלוניקי, בחוברת ״אברהם העברי״ שהזכרנו למעלה. אף כי הוא חולק על דעותיו, הוא מצהיר שהוא מכבד את אברהם רקנטי על עמדתו והוא משוכנע שמאמריו החריפים נגד רוסיה הסובייטית נבעו אך ורק מתוך אהבה לוהטת לעמו ישראל ודבקותו העילאית באמונת אבותיו.

אכן, לא מעטים כינו את מר רקנטי ״עקשן״ או ״קיצוני״. אני מרשה לעצמי לחלוק עליהם. לדעתי הוא היה, והינו, אדם שלם ללא פשרות. חוסר נכונותו לפשרות נבעה, מכנותו ויושרו, אשר דחפוהו לחפש תמיד את הצדק והאמת.

מר רקנטי האמין — ומאמין — שזו היא חובתו, יתירה מזו, שזו שליחותו בעולם הזה, להגן על כל אשר נקרא בשם יהודי, ולשמור מכל משמר על זכויות היהודים, רכושם וכבודם. כדוגמא, אביא כאן מקרה שאירע בקשר לנשף פורים ב־12 באפריל 1922, באולם של ה״ספורטינג קלוב״ בשלוניקי, שנוסד ע״י תלמידים לשעבר של ביה״ס ״מיסיון לאיק״, שרובם היו יהודים.

מספר תלמידים יהודים שקישטו את האולם, פרשו על אחד מקירותיו את הדגל הציוני ליד הדגל היווני והצרפתי. הדבר לא מצא חן בעיני המנהל הצרפתי של בית הספר מר אוזו, והוא הוריד את הדגל מהקיר. גם הקונסול הצרפתי מר ויאט, מיהר לתמוך במעשהו של מר אוזו. כתוצאה מכך, עזבו הסטודנטים היהודים את האולם לאות מחאה. אף כי המקרה נראה כפעוט, הוא פורסם ב״פרו ישראל״ בהבלטה, בלוויית תגובה חריפה, ולמעשה היו הדים בעיתונות אירופה. העיתון ״ישראל״ שהופיע ברומא הוסיף על תגובת ״פרו ישראל״ ופירסם מאמר ארוך בגנות המתנכלים לדגל ציון.

ג. המערכה נגד בתי הספר של האליאנס ושל ה״מיסיון לאיק פראנסיז״. בשנת תרפ״ב (1922) החל ״פרו ישראל״ בניהול מערכה תקיפה נגד בתי הספר של האליאנס ובייחוד של המיסיון, אשר תלמידיהם היו ברובם הגדול יהודים. מצד אחד נהנו התלמידים היהודים בבתי ספר המיסיון מפירותיה של תרבות אירופה, אולם מצד שני היו שרויים שם באווירה זרה ועויינת ליהדות והיה עליהם לשמוע לעיתים קרובות רמזים על יחסי הנצרות והיהדות, ועל מעלותיה של זו לעומת מגרעותיה של זו. המורים היו מרשים לעצמם לעיתים אף להטיח בפני תלמידיהם היהודים דברי עלבון גסים כגון: ״יהודים מלוכלכים״. בבתי הספר של כי״ח היתה המדיניות שלא ל״העסיק״ את התלמידים בבעיות או במאורעות שהיה להן קשר עם העם היהודי, ולדבר תמיד על היהדות בצורה מופשטת ו״אוניברסאלית״.

מתוך דו״ח שהתפרסם ב״פרו ישראל״ ב־19 במאי 1922, מתברר שהמספר הכללי של התלמידים היהודיים בבתי הספר באותו הזמן היה כ־9,000; הם התחלקו כדלקמן:

ב״תלמוד תורה״	2,380 תלמיד
בבתי הספר של האליאנס	1,900 ״
בבתי ספר פרטיים	3,106 ״
במוסדות חינוכיים זרים	1,500 ״
בסה״כ	8,886 תלמיד

העיתון מתח ביקורת על מצבם של בתי הספר הפרטיים והמליץ על מיזוג ביניהם על מנת לשפר את רמתם. כן המליץ העורך על ייסוד בית ספר תיכון יהודי בו יתנהלו הלימודים ברוח

לאומית מובהקת. עוד ב־5 ביולי 1920 יצא "פרו ישראל" בדרישה להעניק לתושבי שלוניקי היהודים שמנו אז למעלה מ־70,000 נפש, זכויות מיעוט לאומי, במילים אחרות: הוא דרש שלטון עצמי בכל הנוגע לשפה, לבתי הספר, לתרבות, לדת, ולניהול הפנימי של חיי הקהילה, וכמובן — גם את הזכות ללמד בבתי הספר של הקהילה בשפה העברית, שפת המיעוט, ובעיקר עמד על הזכות לבחור את השבת כיום המנוחה היחיד בשבוע עבור כל התלמידים היהודים בבתי הספר ביוון.

עלילות דם

כדי להבין את הרקע לתופעה מבחילה ויוצאת דופן זו ביוון, וביחוד במאה העשרים, ננסה לתאר ולהסביר את המניעים הפנימיים והנפשיים של העם היווני. זרים לא יבינום בנקל, אפילו קראו את ספריהם המצויינים של קזנצאקיס (זורבה, תחייתו של ישו) ושל טקסיס (הטבעת ה־שלישית), שתיארו בכישרון יוצא מהכלל את דמותה של האישה היוונית, המאמינה באמונות טפלות והמשכנעת את עצמה ואת מקורביה שזו אמונה דתית. מחזה רגיל היה זה, אפילו באתונה, לראות אנשים עומדים בקבוצות ומסתכלים לעבר חלון באחת הקומות העליונות של בניין (לפני שנים מספר הייתי עד ראיה בעצמי למקרה כזה). במה הסתכלו אנשים אלה? הם עמדו שם וציפו לראות "שוב" את דמותה של הבתולה הקדושה שתופיע בחלון, בהאמינם לדבריה של אישה פשוטה, שסיפרה להם כי ראתה את הדמות הזאת רגעים מספר לפני כן. אפשר אולי להסביר תופעות כאלה כתוצאות של סוגיסטיה המונית.

סוג זה של אמונה טפלה לא הזיק לאיש, אולם האמונה בפשע, כביכול, שמבצעים היהודים תוך כדי טקס דתי, יכלה להיות מסוכנת ולגרום לקרבנות אדם מרובים. הפוגרומים שנגרמו על ידי האשמות חסרות שחר כאלו, הביאו אסונות נוראים על קיבוצים יהודים רבים באירופה. הן זרעו מוות ואבדון לקהילות יהודיות רבות באוקראינה, רוסיה, הונגריה, רומניה וארצות אחרות.

פשוטי העם ואנשי הכפר היוונים, רחוקים מלהיות קנאי דת; להיפך, הם צוחקים על קדו־שיהם שלהם ולעיתים מקללים הם אותם בביטויים גסים ביותר. אולם הם רגישים וניתנים מאד להשפעה, והטפותיהם מליאות ההזיות של הכמרים בכנסיות, משפיעות עליהם לעיתים, בצורה קיצונית ומביאות אותם לידי החלטות ומעשים נמהרים. אם נוסיף על כך את חשדנותם ואיבתם הטבעיות כלפי היהודים, נבין בנקל את התפרצויותיהם של המונים נבערים אלה והתקפותיהם על היהודים.

לפי מאמר שפורסם ב־29 ביולי 1922 ב"פרו ישראל" אנו רואים שעדיין היתה קיימת ביוון אז, האמונה בין ההמונים על "פשעים" כביכול המבוצעים על ידי יהודים כחלק מפולחנם הדתי. בעקבות תקריות שהיו על רקע האשמה זו בשלוניקי, אדרינופול וסמירנה, הביא יצחק שאקי, חבר בית הנבחרים באתונה, הצעת חוק שיאסור הפצת עלילות דם כאלה, ועורכי העיתון תמכו ביוזמתו בכל לב. כפי שהיה צפוי, נדחתה הצעתו על ידי רוב חברי הבית. לדעתם, קבלת הצעה כזו היתה נראית בעיני כל העולם התרבותי כאישור שאכן קיימת אמונה טפלה זו בקרב העם היווני, ודבר כזה לא יכלו להרשות לעצמם "נבחרי העם".

יחד עם זאת, מנהל "פרו ישראל" מאבקים נגד נישואי התערובת; נגד המשך כהונתו של הד"ר י' קון, שהיה אז מפקח כללי של בתי הספר היהודיים, משום שחסרו לו הנתונים החיוניים למילוי תפקיד כה אחראי וחשוב, ועוד.

מפנה במאבקי "פרו ישראל"

עוד בשנת תרפ"ג (1923), זמן רב לפני הופעת התנועה הרוויזיוניסטית, ממליץ "פרו ישראל" להפוך את התנועה הציונית לתנועה מהפכנית לוחמת, הן באידיאולוגיה שלה והן בשיטותיה, במטרה להקים בארץ ישראל מדינה יהודית (בניגוד למושג הלא־ברור "בית לאומי יהודי"), ויחד עם זאת, כדי להגן על האינטרסים הלאומיים של עם ישראל בכל אתר ואתר. אחרי הקמת התנועה הרוויזיוניסטית, מחזק העיתון במאמריו את הנטיה לאקטיביזם בכל השטחים.

שלוניקי, אף כי היתה (ועודנה) עיר לא גדולה ולא מרכזית ביוון, היתה הראשונה או בין הראשונות, שתמכה בתנועה הרוויזיוניסטית. איש לא יכול להכחיש שתנועה זו תרמה רבות להשגת עצמאותנו ולהקמת מדינה יהודית בארץ ישראל.

עוד בשנת תרע"ט (1919) מקדיש ה"פרו ישראל" גליון שלם ל"תחיה הלאומית השלימה של

עם ישראל" ומופיעה בו הכותרת על פני כל רוחב העיתון "כל ארץ ישראל ליהודים".

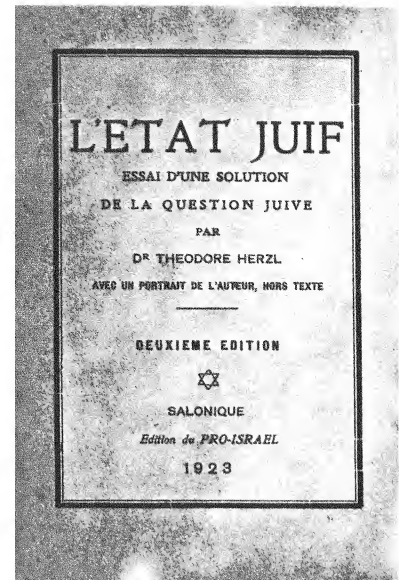
במאמר אחר שהופיע זמן מועט אחר כך, ב־14 בפברואר 1920, מצהיר ה"פרו ישראל": "אנו רוצים במדינה יהודית — לא במושבה בריטית", ומאז ממשיך העיתון בהטפתו הבלתי פוסקת לתחיה יהודית בכל השטחים, להקמת מדינה ריבונית לאלתר בארץ ישראל השלימה.

והנה הגיע התאריך הטראגי — ה־1 במארס 1920 (י"א באדר תר"ף), היום בו נפלו תרומפל־דור וחבריהם בהגינם על תל־חי. בעוד הקנאים הערבים רצחו את היהודים בתל־חי, ישבו ה־צרפתים במטולה ולא נקפו אצבע כדי להציל את חייהם של הגיבורים שהגנו על היישוב.

ב־8 באפריל של אותה שנה, כותב רקנטי מאמר תחת הכותרת: "יש לנו צורך בצבא הגנה עברי בארץ ישראל". מעניין לציין את המילים המופיעות בכותרת זו "צבא הגנה יהודי". זה ממש זהה לשם שניתן זמן רב אחר כך לצבאנו — צבא הגנה לישראל (צה"ל).

במשך אותה שנה עצמה כבר מתחילים לחוש בארץ ישראל את ההשפעה השלילית של המדיניות הבריטית. בריטניה הנתונה ללחץ מנוגד של הערבים מצד אחד [2] והיהודים מצד שני, מפתחת מדיניות הססנית הנוטה פעם לצד זה ופעם לצד אחר. אין ספק כי מדיניות זו של מבוכה כללית, גרמה לכך שהיהודים איבדו את מעט האמון שהיה להם בהבטחותיה של בריטניה הגדולה.

פרסום הספר הלבן של צ'רצ'יל (על ניתוק עבר הירדן המזרחי משטח הבית הלאומי), שלו הסכימה האקזקוטיבה הציונית, היווה את הטיפה שהגדישה את הסאה; מספר לא קטן של יהודים איבדו סופית את אמונתם בממשלת לונדון וגם בהסתדרות הציונית העולמית, אשר פעלה בתאום עם ממשלה זו. כך נולדה התנועה הרוויזיוניסטית... קבוצת "פרו ישראל" היתה בין ראשוני התומכים בתנועה זו.

מדינת היהודים מאת ד"ר בנימין זאב הרצל בתרגום לצרפתית, מהדורת "פרו־ישראל" תרפ"ג.

בגיליון של ה־24 באפריל 1924 מפרסם העיתון את הצהרתו של זאב ז'בוטינסקי, מנהיגה של תנועה חדשה זו, שנשלחה בצורת חוזר לכל הארגונים הציוניים בעולם. הצהרה זו מתחילה בהאשמות אלו:

"במשך שלוש השנים האחרונות היינו עדים: לקריעתה של עבר הירדן מגופה של ארץ ישראל, וזאת בניגוד לסעיפי המנדט; להגבלות חמורות שהוטלו על העליה לארץ; לאנטישמיות שפשטה כמגיפה בכל הפקידות הבריטית [בארץ]. השלטונות שמים לאל כל יוזמה יהודית; ובזמן האחרון נעשו שלושה נסיונות לפוגרומים ביהודים מבלי שהשלטונות יעשו דבר לדכאם או להעניש את הפורעים".

ההצהרה דרשה בין היתר:

1. לצרף מחדש את עבר הירדן לשטח הבית הלאומי היהודי.
2. ליצור תנאים נאותים, חוקתיים, מנהליים וצבאיים כדי לעודד עליה יהודית המונית.
3. לייסד מכשיר פינאנסי גדול וחזק למימון פעולות ההתיישבות של היהודים.
4. להעביר לידי היהודים את תפקיד שמירת הסדר בארץ.
5. לייסד גדודים עבריים למטרה זו. הגרעין להקמת כוח זה יהיו הגדודים העבריים שהיוו בשנות 1917—1921 חלק מהצבא הבריטי.

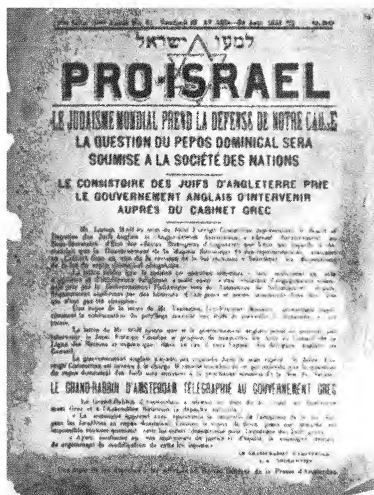
אולם, לא עבר זמן רב וז'בוטינסקי הביע את אכזבתו מתגובת ההמונים היהודיים לתכניותיו; רק מעטים תמכו בו ונאותו ללכת אחריו. אולם, במהרה התאושש ז'בוטינסקי והתאוששה התנועה הרוויזיוניסטית, לא מעט בזכות אנשים כרקנטי, יצחק כהן וחבריהם שפעלו במחנהו. ז'בוטינסקי עצמו ערך ביקור בשלוניקי ב־17 בנובמבר 1926 (אוסישקין ביקר גם הוא בשלוניקי עוד במאי 1924) ונתקבל שם בכבוד מלכים.

מנוחת יום השבת

ביום שישי, י"ב באייר תרפ"ד (16 במאי 1924) מופיעה כתבה ב"פרו ישראל" ובה מסופר כי מועצת העיריה של שלוניקי קיבלה החלטה, בצורת משאלה, לפנות לממשלה המרכזית על מנת שזו תחוקק חוק המחייב את יהודי העיר לשבות ביום הראשון לשבוע. בגליונו מה־11 ביולי 1924, מודיע "פרו ישראל" שממשלת אתונה אכן אישרה את חוק המנוחה ביום ראשון.

היתה זו אחת המהלומות הקשות ביותר שהונחתו על ראשי היהודים על ידי הממשלה היוונית. כמובן שסערת מחאות קמה מכל הצדדים, אולם הכל היה לשווא.

אין ספק שיד הפליטים היוונים שגורשו מאסיה הקטנה ע"י הטורקים והתיישבו במאקידוניה היתה בזה. הם קינאו בשיגשוג הכלכלי של המיעוט היהודי ורצו להכריחם לנטוש את עמדותיהם

למען ישראל

PRO-ISRAEL

LE JUDAISME MONDIAL PREND LA DEFENSE DE NOTRE CAUSE

LA QUESTION DU REPOS DOMINICAL SERA SOUMISE A LA SOCIÉTÉ DES NATIONS

LE CONSISTOIRE DES JUIFS D'ANGLETERRE PRIE LE GOUVERNEMENT ANGLAIS D'INTERVENIR AUPRÈS DU CABINET GREC

LE GRAND-RABBIN D'AMSTERDAM TÉLÉGRAPHIE AU GOUVERNEMENT GREC

השבועון "פרו ישראל" על התערבות היהדות העולמית לביטול חוק שבתון יום א'.

הכלכליות החשובות על מנת להשתלט עליהן; חוק המנוחה השבועי ביום ראשון בא לשרת מטרה זו.

מכל מקום, מצבם של היהודים נעשה חמור מאד לפתע. כל המוסדות היהודים הרימו קולם במחאה נגד החוק, וביניהם: הקהילה היהודית, ההסתדרות הציונית, מסדר "בני ברית", הסתד־רות הצעירים היהודים, ארגון התלמידים לשעבר של בית הספר של "כל ישראל חברים", הצה"ר, המזרחי וכו' וכו'.

אולם, "פרו ישראל" בגליונו מה־11 ביולי 1924, קורא ליהודים להסיק המסקנות ומעמיד אותם בפני הברירה — "יציאה מיוון או מאבק".

חוק השבתון ביום ראשון היווה את ראשית תהליך הירידה של הקהילה היהודית בשלוניקי. התושבים היהודים בשלוניקי וביתר ערי מאקידוניה ותראקיה מנו אז כ־150,000 נפש. ציבור זה המרגיש בעניבת החנק שכורכים מסביב לצווארו פועל בקדחתנות. עסקניו פונים לארגונים היהודים העולמיים ואל חבר הלאומים; ועדת החוץ של הג'וינט באנגליה, המייצג את מועצת הצירים וה"אנגלו ג'ואיש אסוסיישון", פונה אל שר החוץ הבריטי ומבקשת ממנו שיתערב לטובת היהודים אצל השלטונות באתונה. רוב הפעולות נעשות ביזמת "פרו ישראל", המזרחי והצה"ר ביוון, או נתמכות על ידיהם.

רבה הראשי של אמסטרדם א' ס' אונדויזר פונה גם הוא במברק אל הממשלה היוונית ואל האסיפה הלאומית. התסיסה והחרדה מגיעות גם לארץ ישראל. הקהילות היהודיות בחיפה, יפו ותל־אביב מביעות מחאתן. הקהילה היהודית בירושלים מצטרפת גם היא למוחים ב־30 ביולי 1924, ואסיפת מחאה המונית מתקיימת בבירה ב־9 באוגוסט אותה שנה.

המאבק נמשך זמן רב; ב־25 במאי 1925, מפרסם "פרו ישראל" מאמר חריף נוסף, תחת הכותרת: "יוון מדכאת את המיעוט היהודי".

כל זה לא הועיל. המאבק האמיץ והממושך של עיתון זה — יחד עם יתר הגורמים בקהילה ומחוצה לה — נגד החוק, לא הצליח לזעזע את הממשלה. היא עמדה איתנה ונהנתה מהצלחתה; היא ידעה כי המכה הניצחת שהיה בדעתה להנחית על המיעוט היהודי תשיג אט אט את מטרתה.

דברי סיום

לאחר חיי מאבק סוער, שינויים ותהפוכות, פסק ה"פרו ישראל" מלהופיע בסוף שנת 1926.

כחמישים שנה חלפו מאז נוסד ה"פרו ישראל". העולם היהודי חגג לא מזמן גם את יובל החמישים של הצהרת בלפור. בשיחת סיכום עם עורכו של עיתון זה, מר אברהם רקנטי, שאלתיו: לאחר יובל שנים, כשאפשר להשקיף בצורה אובייקטיבית על כל מה שהתרחש, מה אתה חושב על פעולות העיתון, השקפותיו ומלחמותיו בעבר? האם היית חוזר עליהן שוב או שהיית מבצע אותן בצורה אחרת?

מר רקנטי משוכנע כיום, כבעבר, שז'בוטינסקי והתנועה הרוויזיוניסטית (וכמובן תנועות המחתרת שצמחו ממנה — האצ"ל והלח"י) הם הם שהביאו לנו את המדינה. היה צורך לדעתו בתנועה מהפכנית כתנועה זו כדי לאלץ את אנגליה לעזוב את הארץ ולאפשר לנו את הקמת המדינה. וכמובן שגם בענייני דת ואמונה, לא שינה מר רקנטי את דעותיו. הוא סבור שפשרנותנו מביאה לידי עמידה על המקח, ועמידה על המקח, כשמדובר בעקרונות, מביאה לידי פגיעה בכבוד העצמי ולידי מעשים מפוקפקים ולא ישרים.

אחרי חמישים, או יותר נכון שישים, שנות פעילות ציבורית, הזקין מר רקנטי, כמובן, אולם הוא לא נשתנה. האם אין מן הסמליות בעובדה שבחר אז לעצמו בצעירותו את הכינוי הספרותי כלב, בו חתם על מאמריו. ועל כלב נאמר בתורה: "ועבדי כלב עקב היתה רוח אחרת עמו וימלא אחרי והביאתיו אל הארץ אשר בא שמה וזרעו יורישנה".

זו אולי תמצית המלחמות של "פרו ישראל": הוא הביא רוח אחרת עימו, רוח מדינת היהודים העצמאית השלימה לאלתר, וזכה עורכו ורבים מחבריו — וזכינו כולנו — לבוא אליה ולרשת אותה.

1 "על אש"ר ותקופתו הראשונה".

2 אפשר לשער ש"הלחץ הערבי" התעורר רק בהשראה אנגלית. ב"פרו ישראל" עצמו התפרסמה הצהרתו "הציונית" של המלך חוסיין אבן עלי מחיג'אז שניתנה לסופרי העיתון בארץ, לאמור: "כולנו בנים של אברהם אבינו. משום כך מולדתכם היא כאן. בואו והתיישבו כאן לטובתכם ולטובתנו"...

"התחיה" אגודת נשים להתעמלות ולתרבות עברית

מאת דודון רקנטי ותמר מסא

"התחיה" היתה אגודת הנשים היחידה הבלתי תלויה בשלוניקי, שחרתה על דיגלה — וביצעה — את התכנית של תרבות הגוף והרוח לבנות, שעשתה רבות ונצורות לטיפוח הרגש הלאומי ולהפצת השפה והספרות העברית, בהציבה לה למטרה להקים דור של צעירות ואימהות, בריאות בגוף ובנפש, המוכנות למלא את חובתן הלאומית והאנושית במילואה, כהמשך למסורת של בנות ה"מכבי".

"התחיה" גרמה למהפיכה במעמדה של האישה בציבור השלוניקאי בשתפה אותה בכל שטחי הפעילות, כשווה לגברים, בפעולות ענפות: ציוניות, עבריות, חברתיות ואמנותיות. "התחיה" היתה תנועת מרד נגד המוסכמות של חברה, שהיתה רגילה לתחום את תפקיד האישה רק לבית ולמשפחה, ונתגלתה כגורם מתסיס ומעורר, שיצר את התנאים הנאותים לאישה למלא את תפקידה במילואו, מהבחינות הנזכרות.

✶

כאשר חל הפילוג ב"מכבי" [1] בכ"ג באייר תרע"ו, והאגודה הצטרפה רשמית להסתדרות הציו־נית, התפטר אברהם רקנטי מתפקידו כיו"ר האגודה ויחד איתו התפטרו חברים ותיקים רבים, בעלי משקל, וביניהם: יצחק ר' מולכו, יצחק ש' אמאריו, יצחק ד' כהן, שבתי פ'ראנסיס, אלברט ברכה, מריוס מולכו, שם טוב ברזילי, יצחק עוזיאל ודוד אמאריו, ואליהם הצטרפו גם רפאל מנשה, מזכיר הרבנות, וחיים עזרתי. ממחלקת הבנות פרשו: דודון חסון, רבקה רקנטי, רחל ציון, מטילדה שיבי, וכן המורות: אלגרה מולכו, תמר ציון, דודון מנשה, דודון עוזיאל ואחרות, והן שהתמסרו בלב ונפש לפעילות אגודת הנשים "התחיה" והתפתחותה, כאשר יסופר להלן.

בגלל סיבות שונות, וכדי לא להקים ארגון מתחרה, התגבשה חבורת עוזבי ה"מכבי" לקבוצה שעסקה מצד אחד בפעילות לאומית אקטיביסטית וציונית עצמאית, ומצד שני — יזמה הקמת מסגרת מיוחדת לפעילותן של הבנות והנשים היהודיות המשכילות בתחום הציבורי והציוני. כך נוסדה "התחיה". כל המרץ השופע, אש הקודש, הניסיון הרב והתכונות של מסירות, וראיה נכונה

מייסדי "התחיה" והפעילות בפיקניק.
בשורה ראשונה יושבים על הארץ: אברהם רקנטי, יצחק מולכו, יצחק כהן, יצחק אמאריו, רפאל מנשה.
בשורה שניה, יושבות: דודון חסון (רקנטי), רבקה רקנטי (כהן), אלגרה מולכו, סטלה קורדוביירו, דודון מנשה, (?), ז'ולי אמאריאו, ז'אנה מנשה (פ'ירנקו).
בשורה שלישית, עומדות: תמר ציון (מסא), רחל ברודו, רחל ציון.

Los fondadores de la Hatehiya, i las primeras miembras.

של המטרה הועמדו ע״י אנשי הקבוצה הזאת לרשות האגודה החדשה ״התחיה״, שהיתה אמנם רשמית אגודת־נשים להתעמלות ולתרבות עברית, אולם עסקה גם בפעילות ציונית ותרבותית נרחבת בקרב ציבור הנוער המשכיל, ופעלה למען התעצמות ההכרה הציונית והמסורתית, הרמת מעמד המשפחה היהודית, תא היסוד של האומה, וכמובן עשתה רבות לחיזוק הגופני וההדרכה הרוחנית של הבנות.

הקבוצה שניהלה את ״התחיה״ — בעיקר אברהם רקנטי, יצחק מולכו, יצחק כהן ויצחק אמאריו — פעלה גם במישור אחר בשטח המדיני והציוני. ממנה יצאה היוזמה ליסוד השבועון בצרפתית ״פרו ישראל״, שמילא תפקיד חשוב ומיוחד בתולדות העיתונות הציונית והכללית, ושימש מכשיר תעמולתי ואידיאולוגי רב עוצמה למען המדינה היהודית והלאומיות השלימה. הקבוצה הזאת עשתה אז גם למען גיוס נוער יהודי מיוון לגדודים העבריים, והיה להם חלק גם באגודה החשאית — במתכונת ״בני משה״ — שפעלה אז במחתרת.

✶

פעילות נמרצת ורצופה בשני מישורים, הרוחני־לאומי והגופני, ציינה את האגודה החדשה ״התחיה״ בצעדיה הראשונים. הוקמו מחלקות שונות לפי הגילים וכל הבנות השתתפו בפעולות הרגילות בהתמדה, לפי יכולתן, כגון תרגילי התעמלות ואתלטיקה וכן שיעורי עברית שניתנו ע״י המורות: עליזה מולכו (שהוסמכה בארץ־ישראל), תמר ציון ורחל ציון. (רחל ציון הצטיינה גם בהצגת ״התמונות החיות״, TABLEAUX VIVANTS, על נושאים תנכיים שהשאירו רושם נאה על הקהל).

התקיימו הרצאות על נושאים לאומיים והיסטוריים, ע״י אנשים מוסמכים — באולם בית הספר ״עזרה״ — ושיחות פנימיות שבועיות על בעיות אקטואליות שהתעוררו במשפחה ובציבור. מספר החברות הלך וגדל ומעגל הפעולות התרחב.

נוסדה מחלקה מיוחדת לתלמידות וכן חוג לזימרה בהנהלתה של תמר ציון, הוקמה מקהלה בעזרתו של י׳ כהן ובהדרכתו, ואף תזמורת קטנה שהשתתפו בה הצעירות מירי חסון, רחל אנג׳יל, אידה אנג׳יל וז׳ולי חסון. הוצגו מחזות שונים בצרפתית, ביניהם La Juive, La Vieille Fille, וכן ״סנהדרין״ באיספאניולית, שנחלו הצלחה מרובה, הכניסו גיוון והפיחו רוח חיים באגודה ².

הוועד, שחברותיו היו רבקה רקנטי (אח״כ כהן), דודון חסון (רקנטי), עליזה מולכו, דודון מנשה, המורה רחל ציון (נג׳ארי), תמר ציון (מסה), היה פעיל ביותר. פעילות אחרות בוועדת התרבות ובאירועים שונים היו: רחל ברודו (בת הרב הגדול ר׳ עמנואל ברודו), דודון עוזיאל (מורה), ועוד. חלק מהן אף כתבו רשימות על נושאים ציוניים ואחרים בפרסומים של ״התחיה״.

✶

רק חודשיים אחרי הקמתה נקראה ״התחיה״ והטילה על עצמה לפעול נמרצות בקשר לבעיות מוסריות קשות שנפלו לפתע על הקהילה. הציבור, שהיה מורגל בשמירה קפדנית, בלתי פשרנית, על העקרונות המקודשים של טהרת המשפחה, זועזע לפתע ע״י התרחשויות בלתי מוסריות שאירעו בחוגים מסויימים.

עם כניסת צבא מעצמות ההסכמה לשלוניקי, באישור ראש הממשלה ויניזלוס, נתמלאה העיר וסביבותיה באלפי קצינים צרפתיים, אנגלים, סרבים וכו׳, שכדרך חיילים חיפשו להם בילויים קלים ולא נרתעו גם מלפתות צעירות ממשפחות טובות שפתחו לפניהם את דלתותיהן ואירחו אותם בבתיהן. נערות לא מעטות סונוורו ע״י ברק הכפתורים הנוצצים של הקצינים, ותוך זמן קצר, נסחפו בגל עכור של התקשרויות מפוקפקות. מספר צעירות התרועעו עם קצינים וחיילים וקרו מקרים שאף באו איתם בברית נישואים, המירו את דתן, ונטשו את משפחותיהן. היו גם מקרי בגידה של נשים בבעליהן. בקיצור, מסגרות המשפחה התרופפו והנגע היה עלול להתפשט ולמוטט את היסוד הבריא של הציבור היהודי.

״התחיה״ יזמה פעולה נגדית במלוא התנופה למניעת התפשטות הרעה ולשירושה בהדרגה. היא הזעיקה את הגורמים בעלי המשקל: הרבנות, ועד הקהילה, ארגונים לאומיים וחברתיים, חוגים עממיים, מוסדות ועיתונות, למאבק משותף לעקירת הנגע. היא אחזה באמצעי הסברה רחבים וענפים בכל שדירות העם, בחלקים שונים של העיר ע״י אסיפות פומביות ובעיקר ע״י ביקו־

רים בבתים ובמשפחות. לשם כך הקימה ועדות מיוחדות, גייסה כוחות רבים, בהתריעה על חומרת המגיפה, ודרשה לנקוט בצעדים מידיים לתיקון המצב הקטאסטרופאלי. בין פעולותיה הדחופות בשטח זה ראויה לציון אסיפת עם גדולה שאורגנה על ידה באולמי ה״קלוב החדש״ בכ״ח בתמוז תרע״ו (קיץ 1916) בראשותו של רב העיר, רבי יעקב מאיר, בפני קהל עצום. נואם האסיפה, אברהם רקנטי, התמרמר קשות על המצב שהתהווה בחיק הקהילה, על ההידרדרות שחלה בחיי המשפחה היהודית, שתמיד התנוססה לתפארת בעליונותה המוסרית במשך הדורות. הוא הוקיע במילים קשות את פריקת העול ופריצת הסכרים, והצביע על הנחיצות לסילוק סכנת החורבן המרחפת על הציבור היהודי ועל הצורך בהחזרת העטרה של טהרת המשפחה לישנה. הוא הביא דוגמאות מאירות עיניים ונוגעות ללב מהספרות התלמודית והמדרשית, מנשים ידועות שהקפידו כחוט־השערה על הצניעות בהתאם לצוו ״קדושים תהיו״. הוא הזכיר את ההערצה שמביעים סופרים גדולים בספרות העולמית לבת ישראל הכשרה ואת השבחים שהם מרעיפים על עם ישראל על שמרו על התכונות הנעלות המאפיינות את האישה היהודיה המוכנה למסור את נפשה בעד ערכי הטוהר. הוא דרש מצד אחד לאחוז באמצעים מהירים ויעילים לביעור הרע, ומצד שני, לטווח יותר ארוך, הצביע על הצורך בפתיחת בתי ספר מסורתיים־לאומיים לבנות — וגם לבנים — במקום בתי האולפנא המרוקנים מכל תוכן יהודי בסיסי, ובתי הספר הנוכריים ושל המיסיון, המרעילים את הנפשות[3].

פעולות ההסברה המסועפות שבוצעו בקצב מוגבר, ביניהן הצגת המחזה ״נישואי־תערובת״ שהועלה על הבמה ע״י הבנות בהצלחה מרובה, חוברות שונות על נושאים לאומיים ומוסריים, מהן קובץ מאמרים של א׳ רקנטי וי׳ מולכו על ״האישה היהודית במשפחה והתנועה הלאומית״ — נתנו תוצאות משביעות רצון, והגל העכור דעך ונפסק.

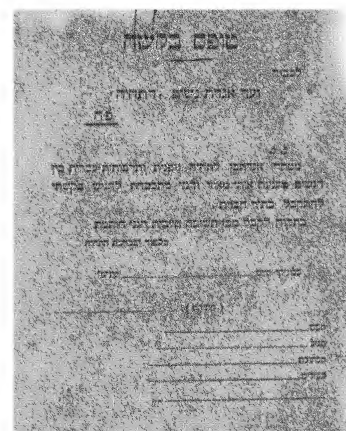
הפסקה מסויימת בפעילות ״התחיה״ חלה שנה וחצי אחרי היווסדה, בשל התבערה הגדולה שפקדה את שלוניקי בל׳ באב תרע״ז. הפעילות התחדשה חודשים מספר אחר כך, בראשית תרע״ח (1918) אולם היה צריך להתגבר על הקושי של התפזרות החברות בכל קצות הכרך והעדר מועדון. העבודה התארגנה מחדש הודות לאדיבותה של הנהלת בית הספר ״גאטיניו״, שהעמידה לרשותנו כמה חדרים.

הפעולה הראשונה אחרי השריפה התבטאה בהשתתפות ערה של ״התחיה״ בארגון הגשת עזרה לנפגעי הדליקה הרבים, על ידי ועד רחב המורכב מנציגות האגודות ״התחיה״, ״בנות ציון״, ״בנות ברית״ ואגודות אחרות, בנשיאותה של גב׳ מורפורגו, אשת מנהל חברת ביטוח גדולה, אחד האישים הבולטים של הקהילה. פעילותן של חברות האגודה, החדורות אהבת ישראל, לא הצטמצמה איפוא רק בעבודה ציונית אלא גם בסעד ועזרה לסבלות פשוטי העם, ומפעלי עזרה מחוייבי השעה.

משפחות נפגעי השריפה סבלו גם מחוסר טיפול חינוכי. הוחלט בוועד כי חברות בעלות השכלה וכושר תתגייסנה לנתינת שיעורים בעברית וחינוך לאומי לתלמידי בית הספר העממי בפרבר ״קארה חוסיין״ על מנת להוציאם מההשפעה הנפסדת של הסוציאליסטים היהודים, שניצלו את המצב הסוציאלי, כדי להפיץ גם שנאה לערכי היהדות. הרב הראשי, רבי יעקב מאיר, נתן מכתב המלצה לשלטונות הצבא האנגלי לעזור לביצוע המשימה. אולם בגלל התפשטות המאלאריה, לא יצא הרעיון אל הפועל. האגודה התעניינה, מבחינה לאומית, גם במצבם של תלמידי בית ספר אחר שהיה תחת חסותה של הגימנסיה הצרפתית.

קבוצה של חברות אגודת ״בנות ציון״ באה אז בהצעה לוועד, לאחד את שלושת ארגוני הנשים הקיימים. ״התחיה״ התנתה את הסכמתה העקרונית בכך, שכל אחד מהם ישמור על אי־תלותו האידיאולוגית. האיחוד לא התקיים מאחר שנדרש שהאיחוד יהיה קשור עם הפידיראציה של הציונים הכלליים, שדגלה במדיניות ציונית פשרנית.

הפעולות המעשיות, החינוכיות והספורטיביות, אורגנו מחדש ביתר שאת. הוועד נרתם לעבודה במרץ מכופל וגילה חריצות ויזמה. הפעילות בכל המחלקות הלכה והסתעפה. הפצת הלשון והתרבות העברית בכתלי האגודה התרחבה. שיעורי הזימרה, המנדולינאטה, המקהלה וההתעמלות, ההרצאות על נושאים לאומיים מצד מרצים בעלי רמה ויכולת הסברה, נמשכו ברציפות. נערכו שיחות לחיזוק ההכרה הציונית והדבקות למסורת האבות בקרב המשפחות, והתקיימו מסיבות אינטימיות

טופס בקשה

לאימוץ יחסים ידידותיים ביניהן.

קבוצת הצעירים שהיתה החוג שיזם את ייסודה, עמדו תמיד לימינה של ״התחיה״ והושיטו יד לחיזוקה, להתבצרותה, להבטחת מקורות הכנסה, להגשמת המטרה של החדרת הערכים הרוחניים והלאומיים בחברות, ולהגברת תעמולתה בשכבות הרחבות.

״התחיה״ הוציאה לאור שורה של חוברות רבות עניין בלאדינו, על תפקיד האישה ביהדות, בתנועה הלאומית ובעולם, על מאורעות שזיעזעו את העולם היהודי, ובעיות השעה. החוברות הופצו בקהל והיה להן הד רחב. השתתפו בהן, ברשימות שונות, בין היתר, חברים בין מייסדי האגודה, וביחוד יצחק מולכו ואברהם רקנטי, וכן חברות הועד, רבקה רקנטי (כהן), שחתמה ״רבקה״ ודודון חסון (רקנטי) שכינויה היה ״דבורה״, תמר ציון (מסא), ועוד.

✶

ביום השנה הראשון להצהרת בלפור, נטלו חברות ״התחיה״ חלק בהפגנה הענקית שנערכה ע״י הארגונים הציוניים והתנדבו לחלק בציבור הרחב את הגיליון המיוחד של העיתון הראדיקלי ״פרו ישראל״, שהכיל מאמרים חשובים ממדינאים ומנהיגים ציוניים בעלי שם עולמי, דיפלומא־טים, ראשי ממשלה ונציגי המדינות שנתנו יד לכינון הבית הלאומי, למען השאיפות הציוניות. הן עזרו בכך להפצת ההשקפות הלאומיות ולהתבססות הביטאון.

יום השנה ליסוד האגודה נחוג אחרי השריפה, ברוב הדר ופאר, הודות למאמציו של יצחק כהן, במעמד חגיגי עם נאומים, תרגילי התעמלות, הופעות ספרותיות, אמנותיות ושירי מקהלה. החגיגה השאירה רושם עז בקהל הגדול שהשתתף בה.

עם יסוד אגודת ״המזרחי״ בתרע״ז (1919) נוצר שיתוף פעולה בין שתי האגודות בעיקר עם מחלקות הצעירים. האגודה עברה לפעול בבניין של המזרחי ובהזדמנויות רבות נערכו פעולות או הופעות משותפות כגון בהרצאות, תכניות לחגים לאומיים ודתיים, נשפים ספרותיים, הופעות בקטעי אמנות ומאורעות ציוניים.

בתרפ״א (1921), בד בבד עם הפעילות העניפה בתחום התרבותי, החינוכי והספורטיבי, נרתם הוועד למבצע רב ממדים לטובת יתומי המלחמה בארץ־ישראל. לשם השגת האמצעים הנחוצים, פורסמה חוברת מיוחדת שהכילה מאמרים מעניינים על הבעיות האקטואליות ביהדות מצד אנשים בעלי רמה. אוהדים וחברות האגודה וועדות מעורבות של בנים ובנות חילקו אותם בבתים ובמשרדים. נאסף סכום נכבד של 5000 דראכם ששימש להכנתן של 1000 חליפות בגדים ולבנים. הודות למסירות המופתית של אשת מזכיר הרבנות, גב׳ דודון מנשה, שהקדישה ימים כלילות למטרה הקדושה ובעזרת הקבוצה הפעילה המורכבת מרבקה רקנטי, ז׳ולי אמאריאו, דודון חסון, ריינה עזרתי, תמר סטרומסה, סטילה קודוב׳ירו ומטילדה שיבי, הוכנו הבגדים במהרה, נשלחו לארץ ישראל וחולקו בין היתומים על ידי הרב הראשי של שלוניקי לשעבר, ואז הרב הראשי לארץ־ישראל, רבי יעקב מאיר. היתה זאת הפעם הראשונה שאגודת נשים בשלוניקי מילאה משימה סוציאלית לאומית בעלת חשיבות שהוערכה כראוי מצד הקהל ואנשי ארץ ישראל.

✶

״התחיה״, עם ששמרה על אי תלותה, שיתפה פעולה עם המזרחי והצה״ר בעיר, בשטח הפוליטי, התרבותי וגם — הסוציאלי.

בימים ההם, קרה מקרה מצער שהסעיר את הקהילה היהודית. ארבע יתומות מאב ואם, נמסרו לבית־יתומות יווני, חונכו בדת הנוצרית במשך תקופה מסויימת, התחילו לנהוג לפי צוויה, והיתה סכנה ממשית ליהדותן.

אברהם רקנטי, יו״ר המזרחי והצה״ר, יזם פעולה דחופה ונמרצת להצלת הנפשות הרכות, ובעזרת חברים אחרים — וביניהם גם שמואל חסיד, יהודי ירא שמים, מפעילי ״בני ברית״ — נוסד בית יתומות יהודי שלא היה קיים עד אז. ארבע האחיות (שלוש מהן חיות עכשיו בישראל) הוצאו מהמוסד היווני ואוכסנו באופן זמני באחד מחדרי מועדון המזרחי. ״התחיה״ נכנסה מיד לתמונה. ועד משותף מחברי המזרחי ו״התחיה״ לקח עליו את עול ניהול העניינים. המוסד החדש התפתח בהדרגה. במשך הזמן נרכש בניין בן שלוש קומות ע״י תרומת מאיר אבוהב, בו מצאו מחסה יותר משלושים יתומות אשר קיבלו חינוך יהודי מסורתי ולמדו בו מקצועות שונים. על מנת להבטיח תקציב מבוסס למוסד זה, אורגנה אז חגיגה פומבית יחד עם צעירי המזרחי לטובת בית

״האשה היהודיה״, קובץ בהוצאת ״התחיה״, תרע״ז.

היתומות. תרגילי ההתעמלות, הדקלומים, השירים והצגת המחזה על "נישואי תערובת" — שהועלה מחדש — חישמלו את הציבור. ההצלחה היתה גדולה ולפי דרישת הקהל נערכה החגיגה שנית.

✶

ערבי בילוי שאורגנו מפקידה לפקידה הצטיינו באווירה ביתית ולבבית. לקחו בהם חלק רק הבנות, שהיוו כעין חברה סגורה, בהקפדה על כללי הצניעות לפי המסורת היהודית. טוהר מידות מדוקדק הינחה אותן בכל האירועים החברתיים, באסיפות, ובטיולים, שנערכו לעיתים קרובות בחלקים השונים של העיר וסביבותיה. זהירות כזאת הקנתה שם טוב לאגודה והעלתה את יוקרתה בין המשפחות.

"התחיה" התפרסמה כמרכז להקניית הלשון והתרבות העברית לבנות ולציבור הרחב, הודות לעבודה שיטתית בין החברות מצד מורות, שחלק מהן למד בארץ ישראל. את השיעורים למתקד־מים נתנו "אדון" טננבאום, עליזה מולכו, רחל נג'ארי ואליהו ברזילי. במועדון המזרחי אורגנו חגיגות והרצאות בעברית ואף התקיימו אסיפות פומביות על נושאים לאומיים וכלליים בשפת עבר, בהצלחה יוצאת מן הכלל, על מנת להפיץ התרבות העברית בקרב ההמונים, ונוהלה תעמולה רחבה לשימוש בעברית כשפת דיבור.

אחד משיאי ההצלחה בשטח העברית — ולא פחות מבחינה ארגונית — היוותה הצגת האו־פריטה הידועה "שולמית" מאת אברהם גולדפדן בעברית, שהתקיימה באולם ה"פאנטיאון" בסיוון תרפ"ה (1925) ע"י חברות המחלקה הדראמאטית של האגודה. ההצגה הפכה למאורע אמנותי ולאומי, בהפגינה את נחיצותה, חשיבותה ואפשרויותיה של השפה העברית כשפה חיה. איש לא פילל שחובבות יכולות להתגבר על הקשיים הטכניים הכרוכים במבצע כזה בבקיאות כה מושלמת. מסירותם וכשרונם של מר טננבאום וגב' רחל כהן, המורים לעברית, ואהרון חיים המדריך לבאלט, עשו רבות להצלחת ההצגה. לדרישת הקהל הוצגה האופריטה שנית לטובת הסתדרות "שומרי שבת".

הבנות העלו עוד הצגות בעברית, וביניהן גם את המחזה של מרדכי צבי מאנה: "החמלה, האובד והתקווה".

במשך ביקורו של ז'בוטינסקי בראשית תרפ"ז (שלהי 1926) היתה כל העיר כמרקחה. קבלות פנים נהדרות נערכו לכבודו בכל המוסדות הקהילתיים והציוניים. הכל הפגינו את אהדתם, אהבתם והוקרתם למנהיג הדגול. "התחיה" אירגנה לכבודו, יחד עם המזרחי, אסיפה עברית גדולה שבה פיתח ז'בוטינסקי את רעיונותיו הפוליטיים, הלאומיים הראדיקאליים, בהבליטו את הקווים העיקריים

פעילות "התחיה" עם ילדיהן בגני בישצ'ינר, תר"צ.

Miembras de la Hatehiya, 1930.

של האידיאולוגיה הרוויזיוניסטית. רקנטי עמד בנאומו על מעלותיו ופעולותיו המהפכניות של האורח הנערץ, ועל התפישה המיוחדת של המזרחי בשלוניקי שדגלה בשילוב רעיוני וארגוני בין התנועות הרוויזיוניסטית והמזרחית גם במסגרותיהן העולמיות (גיליון מיוחד מוקדש ל״גיבור ירושלים״, פורסם אז ע״י הסתדרות המזרחי ביוון שהכיל גם מאמרים ושיר בעברית).

✶

האגודה ניהלה כל השנים תעמולה אינטנסיבית לטובת הקרנות הלאומיות ושלחה את נציגיה לוועדות של הקרן הקיימת, קרן היסוד, השקל, ושיתפה פעולה עם שליחי הקרנות מאר״י: ד״ר זוסמן, פישר, פ׳ון וייזל, וכו׳. הן הזדהו, בדרך כלל, עם עמדתם התקיפה והעקבית של נציגי המזרחי והצה״ר שדרשו תמיד לקחת בחשבון אך ורק האינטרסים העליונים של היישוב והתנועה, בלי להיתפס לתכנים מפלגתיים צרים.

אחר הביקור של אוסישקין בתרפ״ה (1925) בשלוניקי, הלכה העבודה לטובת הקק״ל והתעצמה. בשנים הראשונות של קיומה, יזמה האגודה עריכת נשפים והצגות אומנותיות מרשימות לטובת הקק״ל, באולם רחב, מלווה הסברה על חשיבות הקרן לקניית אדמות בארץ. ההכנסה הנקיה מנשפים אלה הגיעה כל שנה ל־12,000 דראכם בערך. על כך, נתקבלו מכתבי הערכה מהמרכז הירושלמי. החברות השתתפו כמובן בפעולות הרגילות של הקק״ל: מגביות, קונצרטים, הרקת קופות, באזאר, תערוכות, יום סרט, וכו׳.

גם להפצת השקלים היא הקדישה תמיד פעילות ערה ופוריה. בשנת תרפ״ז (1927) למשל, נמכרו על ידה, 700 שקלים, מספר שעלה על השקלים שנמכרו ע״י כמה מהאגודות של הציונים הכלליים; הישג ניכר, בייחוד אם מתחשבים בעובדה שבכל ערי יוון נמכרו באותה שנה 4,000 שקלים בסך הכל. בפעולה מיוחדת לטובת הקרן לייסוד מושבה של יהודי יוון ע״ש ד״ר משה קופ׳ינאס, נאספו על ידה 10,000 דראכם.

✶

קורס לפעילות (Cours des Militantes) נערך ע״י אברהם רקנטי, על מנת להכין מדריכות, מנהיגות ואימהות, שתהיינה מוכנות לכל קרבן למען גאולת העם והארץ. ניתנו הרצאות והיו ימי

בנות ״מוריה״.

Miembras de la Moria.

עיון בנושאים הבאים: ההיסטוריה היהודית ולקחיה, יסודות הציונות והלאומיות, מחשבת ה־יהדות ועיקריה, התנועות הסוציאליות, תנועות המרד בעמים. הדגש הושם על אקטיביזם, נחיצות ההקרבה, ומסירות להגשמת האידיאל הנשגב ולהשגת המטרה הסופית.

אחרי כל שיחה, התקיימו ויכוחים על מנת להבהיר הבהרה יתרה את הבעיות ולהרגיל את המשתתפות לפתח רעיונות ולהביע דעות אישיות באופן חופשי. הקורס הניב את הפרי המיוחל בהעמיקו את תודעת הציונות והיהדות הצרופה בחבירות.

הפעילות רבת האנפין נמשכה כל הזמן ביעילות מקסימלית להעלאת רמתן של החברות ולהגברת הכרתן הלאומית. בין הפעילות יש לציין — בנוסף לאלה שכבר הוזכרו — את החברות שלקחו חלק בוועדות ומחלקות שונות: תמר סטרומסה, מרים הררי, רשל ב׳אינה, רשל אב׳איו, אליגרי קוב׳ו, ז׳אנה אטאס, שרה אסיאו, אידה אנג׳יל, מירי חסון, שרה כהן, ריז׳ין בן־עוזיאו, רז׳ין חסיד, רחל אנג׳יל, אסתר ברזילי, רחל קוב׳ו, מרגו נוח, ריינה עזרתי, ז׳ולי אמאריו, אורו קאראסו ועוד.

משבר חמור פרץ באגודה בשנת תרצ״א (1931), עקב חילוקי דעות על רקע המחלוקת הכללית בתנועה הציונית — שהשתקפה גם בשלוניקי — בין הנוהות אחרי הציונות הרשמית הפשרנית של וייצמן, ובין החברות שצידדו במדיניות תקיפה ומהפכנית בציונות. למעשה התפרקה אז האגודה והחלק היותר גדול, האקטיביסטי, הצטרף רשמית להסתדרות המזרחי בתור מחלקת הבנות שלה, בשם ״מוריה״. גם כמחלקה במזרחי גילו הבנות מרץ, יזמה ותושיה בעבודותיהן הרב גווניות, והצטיינו בפעילות מסועפת בתחומים השונים.

האש הקדושה שהוצתה בליבות הבנות, הצעידה אותן בחיים בדרך הנכונה, ורבות מהן זכו לעלות לארץ עם זרם העליה הגדולה שהגיעה לארץ בשנים תרצ״א—תרצ״ו, בכל מיני דרכים חוקיות ובלתי חוקיות, ביזמתה, עזרתה וכיוונה של הסתדרות המזרחי.

הכיבוש הנאצי שם קץ לקהילה היהודית בשלוניקי, שהושמדה כמעט כליל ע״י החיה הגרמנית. חלק מחברות ״התחיה״ ניספו אף הן בשואה האיומה. ינקום ה׳ דמן.

---

1 [ראה על הרקע למחלוקת ולפילוג, ברשימה על ה״מכבי״ בספר זה].

2 יצחק כהן חיבר את המילים והמנגינה של הימנון ״התחיה״ באיספאניולית וכן של שירים אחרים בשפה זו. [חלק מהם מתפרסמים במדור ״שירי ציון״ בספר זה].

3 הנאום פורסם בתור חוברת מיוחדת בשם ״לה פוריזה די לה פ׳אמילייה ג׳ודיאה״ (טהרת המשפחה היהודית), שחולקה באלפי אקסמפלרים בכל הבתים.

4 א) ״פור לה פוריזה די לה פ׳אמילייה ג׳ודיאה״, לאברהם שמואל רקנטי, אב תרע״ו; ב) ״לה מוז׳יר ג׳ודיאה אין לה פ׳אמילייה אי אין איל מוב׳ימיינטו די רינאסינסייה נאסיונאלה״, סיוון תרע״ז (א׳ וב׳ במסגרת ״ביב־ליוטקה התחיה״); ג) ״התחיה״, ריקוליו ליטיראריו ג׳ידיו, אימפרימיריאה נוב׳יל, יצאו כנראה 3—4 חוברות מתרע״ה עד תר״ף; ד) ״שולמית״, תמצית באיספאניולית של המחזה של גולדפ׳אדן שהוצג בעברית, בכ״ט בסיוון תרפ״ה, על פי תרגומו של יעקב לרנר.

איך נוסדה "אגודה ציונית מזרחית" בשלוניקי

מאת חננאל יצחק חסיד

היינו קבוצה של תלמידי הסמינר לרבנים "אור החיים" בעלי נטיות ציוניות. נהגנו לבקר במועדונים מסויימים בשבתות, בין היתר גם במועדון האגודה "תיאודור הרצל", שהיה מצוי בסביבות בית הספר האיטלקי "איקס אלייב'י", ליד הים. אף על פי שהיה שם שלט קטן שבו נתבקשו באי המועדון לא לעשן בשבת, ראינו פעם את אחד החברים מעשן ביום הקדוש והמשיך בכך אף אחרי הערה מצידנו, שהוא מפר את ההוראות וגורם עגמת נפש לחברים הדתיים. עזבנו את המקום ברוגזה, ואז גמלה בליבנו ההחלטה ליסד אגודה ציונית דתית.

שוחחנו על כך עם דניאל אברהם פילוסוף; הוא הסכים לדעתנו, ובשבת, ג' באייר תרע"ט (3 במאי 1919), התקיימה אסיפה ראשונה של מוזמנים בבית הספר של יעקב אמר ברח' אדמונד רוסטאן, שבה הוחלט לייסד אגודה ציונית דתית "מזרחי" בעיר. יוזמי האסיפה היו חננאל יצחק חסיד, בנו של אב בית הדין רבי יצחק חסיד, רבי יוסף כהן, מהרבנים הצעירים, ודניאל אברהם פילוסוף, שהיה אז פקיד בכיר ב"בנק די סאלוניק" (ואח"כ — מנהל בנק "אתונה").

מתוך 53 האנשים שהוזמנו נענו ובאו 40, ביניהם רבנים, סוחרים, פקידים ופועלים.

באסיפה הראשונה הזאת הסביר דניאל א' פילוסוף לנוכחים את יסודות התכנית של המזרחי, ובסופה — נתקבלה החלטה להודיע בבתי הכנסת השונים, ובייחוד בבית הכנסת "בית שאול", על דבר יסוד האגודה, ולהזמין את הציבור להצטרף אליה. ואכן בשבת, י' באייר, אחרי קריאת פרקי אבות, שנהגו לאמרם בשירה בשבתות מפסח עד שבועות, ואחרי הדרשה מענייני דיומא, עליתי לתיבה והודעתי ל"יחידים" (המתפללים) על הקמת המזרחי, על תכניתה להפצת עקרונות הציונות הדתית בעם, ועל חשיבות הדבר לציבור שומר המצוות.

ביום רביעי י"ד באייר, פורסמו המטרות והתקנות בעיתון "איל פואיב'לו", כלהלן:

"כדוגמת הסתדרויות המזרחי בכל הארצות, שמה לה אגודת המזרחי בעירנו למטרה, להפיץ בקהל את הרעיון של ארץ ישראל יהודית לפי רוח הדת היהודית.

אגודתנו התוותה לה את התכנית הבאה:

1. לארגן שיעורי עברית, וכן הרצאות על המוסר היהודי וההיסטוריה היהודית; לעשות מאמץ שבבתי הספר שבהם לומדים תלמידים יהודים ייקבעו שיעורי עברית, מוסר ודת יהודית והיסטוריה עברית;
2. לתמוך בפעולות של הקרן הקיימת לישראל ולעודד את העליה לארץ ישראל;
3. לייסד הוצאת ספרים של המזרחי, ולעודד פרסומים אחרים המתאימים להשקפותינו;
4. לחזק את הגורמים השונים העוזרים לקיום הלאומי בגולה, ובראש וראשונה — את מנוחת השבת; לעזור לאנשים המסכימים עם עקרונות המזרחי, אולם מצבם [החמרי] מונע בעדם מלנהוג לפי עיקרי תכניתנו.
5. בכוונת אגודתנו לשתף פעולה, עד כמה שעקרונותיה מרשים זאת, עם האגודות הציוניות וה־לאומיות האחרות בעיר, במדינה ומחוצה לה".

אברהם פילוסוף ממייסדי המזרחי בשלוניקי.

Abraham Pelossof, uno de los fondadores de la Mizrahi en Salonique.

האסיפה הכללית הראשונה של חברי "האגודה הציונית מזרחי" התקיימה בשבת, כ"ד באייר תרע"ט (1919), במדרש של ח"ם בכור איסטרומסה, עם סדר יום כלהלן: א) דין וחשבון של הוועד הזמני, ב) שכירת אולם, ג) בחירות לוועד קבוע.

מתוך 270 חברים שנרשמו עד אז השתתפו באסיפה הכללית 202, שבחרו את הוועד הבא: ר' יוסף כהן, בנימין איסטרומסה, ר' אליהו פ'ראנסיס, מנחם טיאנו, דניאל א' פילוסוף, יצחק אברהם כהן (שבא לעיר מיאנינה), אברהם פילוסוף, אברהם אירגז ויעקב כהן.

בין החברים הפעילים הראשונים נמנו גם ר' מרדכי סאיאס, רפאל מנשה ואברהם רקנטי, שנמצא באותם הימים באיטליה לסידור עניינים משפחתיים. באסיפה השניה של הוועד התפטר דניאל א' פילוסוף. עם שובו מחוץ לארץ נרתם אברהם רקנטי לעבודה ונבחר כיושב ראש הסתדרות המזרחי ביוון.

הסתדרות המזרחי בשלוניקי
התנועה העממית הגדולה — למען התורה ולמען ציון

מאת חיים אהרון טולידנו

כשאני בא, בדחילו ורחימו, לכתוב על פעילותה של הסתדרות "המזרחי" בשלוניקי, יודע אני היטב כי פרק מתולדות שלוניקי, עיר ואם בישראל, אני כותב, שיהודיה הושמדו ונמחקו מעל פני האדמה על ידי קלגסי הצורר הגרמני יש"ו.

מתוך ידיעה ברורה כי פרק זכרונות זה — יחד עם פרקי זכרונות אחרים על חיי קהילה מפוארת זו — יהוו חלק מההיסטוריה שלה בתקופה האחרונה, אשתדל להיות אובייקטיבי ולמסור את הדברים כפי שהתרחשו, בלי פניות צדדיות. אביא את העובדות כפי שהייתי עד להן, ואסתמך על פרסומים ומסמכים במידת האפשרות והצורך.

התחלות

לפי המכתבים הנמצאים בארכיון ההסתדרות הציונית העולמית בירושלים, נוסדה ה"אגודה ציונית מזרחי" (כך נקראה בהיווסדה) בשלוניקי באייר תרע"ט (1919), ומיד, בד' באייר, הודיעו מייסדיה על כך להסתדרות הציונית בלונדון, שהעבירה את המכתב למרכז המזרחי, וביקשו שקלים על מנת להפיצם בין החברים, שתוך זמן קצר עלה מספרם לשלוש מאות.

נראה לי שייסוד המזרחי בשלוניקי התאחר עד שנה זו — אף כי אגודות ומועדונים ציוניים היו קיימים בעיר מאז תרס"ח (1908), ובאופן גלוי ורשמי משנת תרע"ג (1913) — כי לפני זה לא היה כל צורך לארגן את תושבי העיר במסגרת ארגונית ציונית־דתית נפרדת; רובם ככולם היו יהודים דתיים שומרי מצוות ויראי שמים, וערכי המסורת והיהדות היו מושרשים היטב בלב חברי האגודות הציוניות הראשונות "בני ציון", "קדימה", "מכבי", וכו', והם הקפידו — כיתר יהודי העיר — על קיום המצוות, שמירת השבת וכיוצא בזה. ברם, כתוצאה מהתבערה הגדולה של שנת תרע"ז (1917), נתפזרו תושבי העיר היהודים בארבע קצותיה (לפני כן הם היו מרוכזים בטבורה וניהלו את חייהם היהודיים האינטנסיביים יחדיו), הרגש הדתי התרופף במקצת, רוחות ה"השכלה", שנשבו מאירופה והופצו ע"י בתי הספר הזרים ומוסדות המיסיון, הסתננו לתוככי מבצר זה של היהדות, והנוער התחיל להתרחק אט אט ממקור מחצבתו ומשמירת המצוות.

התהוות מצב זה הכשיר את הקרקע ויצר את הצורך בייסוד אגודה ציונית־דתית, אשר תרכז בשורותיה את כל אלה שדגלו במטרה: ארץ ישראל לעם ישראל על פי תורת ישראל.

בין ראשוני המזרחי נמנו: אברהם ש' רקנטי, הרב יעקב חגואל, הרב יוסף הכהן, הרב ישראל איסטרומסה, רפאל מנשה, חיים עזרתי, מנחם טיאנו, דניאל אברהם פילוסוף, משה נער, יעקב כהן, חננאל חסיד, יצחק כהן (מיאנינה), ועוד.

הדבר הראשון שמייסדי המזרחי בשלוניקי שמו לנגד עיניהם היה להבטיח מועדון לאגודה ששם תרוכז פעילותה. הודות לנדיבות ליבם של מאות חבריה הראשונים ואוהדיה המרובים, עלה הדבר בידם, והוקם אולם גדול (צריף עץ, שפנימו היה צבוע בצבעי שמן ומראהו נאה) בו היתה בין היתר, ספריה עברית גדולה ועשירה, שכללה גם את האנציקלופדיה "אוצר ישראל". להקמת האולם תרם משה קואינקה סכום של 10,000 דראכמות. בין יתר הדברים היה אולם המזרחי משמש במשך היום כמקום לימוד לתלמידי בית המדרש לרבנים "בית יוסף".

לא עבר זמן מועט והאגודה החדשה התרחבה, התעצמה והתחילה בפעילות נמרצת וברוכה בכל השטחים. בהתחלה הושם הדגש על קיום שיעורים לעברית בין כתלי המועדון ועל דאגה מתמדת להגברת הוראת העברית בבתי הספר, ששם הוזנח הדבר בשנים האחרונות.

ההשתתפות בשטחי הפעולה הציונית והמזרחית היתה מרובה, כגון מכירת השקל, הפצת קופסאות הקרן הקיימת לישראל בבתים, התרמה למגבית קרן היסוד, וכו'.

אחרי שנתיים היה מועדון המזרחי הבנוי עצים למאכולת אש. הוועד ניגש מיד ובמרץ להקמת מועדון חדש; הפעם ניבנה בניין בן שתי קומות מלבנים ואבנים, ובסיוון תרפ"ב (יוני 1922) נחנך הבית ברוב פאר והדר, בנוכחותו של הרב הראשי לשלוניקי אז, ר' בן ציון מאיר חי עוזיאל זצ"ל. עזרו ותרמו ביד רחבה לבניין: משה עמנואל נער, משה חסדאי עזרתי (הוא לא היה חבר

חיים עזרתי.

Haïm Ezraty

ר׳ יעקב חגואל.

Rebi Yaacov Haguel.

המזרחי, אבל היה מקורב מאד למר רקנטי), יצחק יהודה דה־בוטון ואברהם ריווח. יעקב אברא־באנאל, וחבר הוועד הפעיל, הרב יעקב חגואל, נתנו ידם והשגיחו על מהלך עבודת הבניין.

תנועת המזרחי התפתחה מיום ליום והלכה מחיל אל חיל. מאות חברים חדשים הצטרפו אליה והמונים נרחבים נהיו לתומכיה ואוהדיה, הן במרכז והן בסניפיה השונים בכל פרברי העיר. היא הפכה לתנועת המונים עממית למרות המכשולים שהושמו על דרכה על ידי הסוציאליסטים והמתבוללים, וגם — על ידי האגודות הציוניות האחרות, ולמרות ההפרעות וההתקפות עליה, בכתב, על דפי העתונות, ובעל פה, באסיפות ובמועדונים.

שם, באולמות המזרחי, ברחוב קיפרו מס׳ 6, הונחו היסודות להתארגנות נאמני התורה וה־לאומיות היהודית האקטיבית ולחינוך נוער יהודי גאה ביהדותו ובריא בגופו ובנפשו. הוכנסו ונכנסו לפעילות ילדים, תלמידים וצעירים, אשר ספגו את רעיונות הציונות השלימה, גדלו עם התנועה, ובמרוצת השנים ולאט לאט, היוו את הקאדרים החדשים שהיו צריכים כעבור זמן קצר להיות פעיליה ומנהיגיה, בהדרכתו ובהשראתו של הנשיא המסור והדינאמי אברהם ש׳ רקנטי.

נכנסתי לשורות המזרחי בתקופה זו, בשנת תרפ״ב (1922), ואני אז עדיין תלמיד בית הספר של האליאנס (כי״ח). עשיתי זאת בעצתו של אבי המנוח, אהרון טולידנו, שהיה מורה בתלמוד תורה הגדול. קבוצת תלמידים מבית ספרי הצטרפה אלי. היינו כחמישה־עשר צעירים בהתחלה, ולמעשה רק השתתפנו בשיעורי הערב לעברית שהתקיימו במועדון המזרחי. במשך הזמן החלטנו להתארגן במזרחי במסגרת מיוחדת בשם ״אגודת החלוץ המזרחי״. הרוח החיה והמדריך בקבוצתנו זו היה המורה ר׳ אברהם חביב, וכמזכיר שימש הבחור המסור משה ברזילי (שניהם ניספו בשואה, הי״ד). אגודה זו הוציאה לראשונה עיתון חדשי ב״פוליקופי״ בשם ״העברי״ (בכתב ידו היפה של משה ברזילי), שהופיע אח״כ גם בדפוס. היה זה כמדומני העיתון הציוני הראשון בעברית בעיר.

היו אז במזרחי שלוש מסגרות לחבריה: למבוגרים — אגודה־האם; לצעירים — ״המזרחי הצעיר״; לנערים ולתלמידים — ״החלוץ המזרחי״. במרוצת הזמן נתמזגו ״המזרחי הצעיר״ ו״החלוץ המזרחי״ למסגרת בשם ״צעירי מזרחי״, ולתלמידים ונערים הוקמה מחלקה מיוחדת בשם ״בני מזרחי״. לכל קבוצת חברים היה שטח פעולה נפרד, וכולם סרו למשמעת הוועד המרכזי של האגודה.

נוסדו אז גם אגודות ציוניות־דתיות למבוגרים ונוער בשכונות השונות של העיר, שהצטרפו למזרחי, וכך הפכה האגודה החדשה לפידיראציה, ונקראה בשם ״הסתדרות המזרחי בשלוניקי״; אח״כ — עם הצטרפות אישים וקבוצות בערים אחרות — ״הסתדרות המזרחי ביוון״ [1], ולבסוף — ״פידיראציה מזרחי לארץ יוון״ [2].

על מנת לתת תמונה מפעילות הסתדרות המזרחי בשלוניקי, אחלק את סקירתי זו לפרקים, בהתאם לשטחי הפעולה השונים, וכמו כן אציין בנפרד את הפעילות של האגודות השונות שהיו סניפיה בפרברי העיר.

מעוז ומבצר לשפה העברית

בשנים הראשונות לפעילותה שמה הסתדרות המזרחי את הדגש, כאמור, על הפצת הלשון העברית. לשם כך אורגנה מערכת שיעורי ערב בכל רחבי העיר, שבהם למדו עברית בכל הדרגות, קודם כל חברי המזרחי עצמם, וכן נוער ומבוגרים מכל שדרות העם. השיעורים הותאמו לכל הגילים, החל בתלמידי בתי הספר, וכלה במבוגרים, ונוהלו על ידי מורים מובהקים ומנהלי בתי הספר של הקהילה בשלוניקי, ביניהם: אברהם עטאס, אברהם מאטאראסו, מנחם משה, אברהם ורפאל חביב, אברהם וארסאנו, יצחק חיים (כולם ניספו בשואה, הי״ד).

בכל ההופעות הפומביות של המזרחי, ניתנה זכות קדימה לעברית. נערכו, למשל, הצגות של מחזות שלמים בעברית (כגון ״דוד וגלית״, ״רבי עקיבא״, ״שולמית״, וכו׳); בכל החגיגות והמסיבות דוקלמו שיריהם של גדולי המשוררים (ביאליק, יעקב כהן, טשרניחובסקי); בכל עיתון, שבועון או שנתון שהוציאה הסתדרות המזרחי לאור, התפרסמו רשימות, שירים ומאמרים בעברית, ובמשך תקופה מסויימת הוצא לאור גם ירחון כתוב כולו עברית בשם ״השחר״, שהיה, כך נדמה לי העיתון העברי היחיד בעיר. ידוע היה בכל הציבור שרק בהסתדרות המזרחי ובסניפיה קיימת אפשרות ללמוד את ״לשון הקודש״, כפי שהתבטאו אז, חינם. שיעורי הערב לעברית התקיימו כל

השנים והיו פתוחים לכל דכפין.

ולא רק בתחומי המועדון והסניפים הופצה השפה העברית. היתה קיימת קבוצת צעירים מיוחדת מחברי המזרחי בשם "גדוד מגיני השפה", שחבריה ענדו על דש ביגדם סמל מיוחד עם ראשי התיבות ד"ע (דבר עברית), ובכל פגישותיהם הציבוריות והפרטיות בבית וברחוב דיברו ביניהם רק עברית, וכן השתדלו לדובב גם את ידידיהם ומכריהם בשפה הלאומית.

מובן מאליו שהסתדרות המזרחי נלחמה תמיד במרץ למען הגן על הוראת הלשון העברית במספר שעות גדול וניכר, בבתי ספר של הקהילה, ועמדה בפרץ הן בוועד ובמועצת הקהילה והן כלפי הרשות, כדי לא להרשות לפגוע בה ובזכויותיה. וכשמדובר בהפצת השפה העברית, צריך להרים על נס את מסירותם של המורים העברים בשלוניקי, שהתייחסו להוראת לשון־עבר לא כמקצוע־לימוד ככל המקצועות, כי אם כייעוד לאומי שהקדישו לו את מיטב אונם ומירצם, למרות שהיו מקופחים בתנאי עבודתם; זכורני שתשלום משכורתם התאחר לפעמים חודשים מספר. הם שמחו על כי בחלקם נפלה הזכות הגדולה ללמד את בני ישראל את שפת הקודש ולהרביץ תורה עם דרך ארץ בתלמידים.

המורים לעברית מצאו תמיד בהסתדרות המזרחי בת ברית נאמנה, שעמדה לימינם ונלחמה את מלחמתם בהגינה על זכויותיהם המקצועיות ודרשה הטבת תנאי העבודה והשכר, על מנת לאפשר להם למלא בשקט ובשלוות נפש את תעודתם הקדושה וייעודם הנעלה. הדבר בא לידי ביטוי מיוחד כשנשיא המזרחי אברהם ש' רקנטי, עזב את עיר מולדתו ועלה לארץ כיסופיו, בראשית תרצ"ד. אגודת המורים העברים שלחה לו מכתב פרידה נוגע ללב, שנאמר בו בין היתר: "במשך עשרות בשנים לחמת בקנאות ובמסירות אל־שנית את מלחמת חיוו של המורה העברי, יען כי בו בטחת ועל כי ראית בו מעורך את החייל הצנוע והנאמן השומר בחרדה על גחלת נשמתה של האומה לבל תדעך. אתה היית במשך שנים רבות מעזו ומשגבו של החינוך העברי ועמוד התווך של כל מפעלי הקהילה אשר הוקמו לשם הרמת גובה התרבות העברית בעירנו". מר רקנטי היה יכול להילחם בתוקף למען המורה העברי, היות ומאחוריו עמדה הסתדרות חזקה ברוחה ובעלת מספר חברים רב, שאוהדיה היו ההמונים הגדולים, ופעולותיה נתמכו ע"י דעת הקהל הכללית.

שנת א' · מחיר נדבה · גליון מיוחד

העברי

אל הקוראים

השחר

פעילות ציונית: קונגרסים, שקל, קרנות

מיום היווסדה הפיצה המזרחי בין חבריה ואוהדיה את השקל של ההסתדרות הציונית העולמית. הפצת השקלים העידה קודם כל על חוזק המבנה הארגוני של האגודה, ושנית — על מידת האהדה לה בציבור. מבחינה זו היתה למזרחי הצלחה גדולה, והיו שנים, שבהן הפיצה (יחד עם הצה״ר שנוסד בתרפ״ד) יותר שקלים מהפידיראציה הציונית ביוון על כל אגודותיה וסניפיה בשלוניקי ובפנים הארץ, וכתוצאה מכך ניתנה לה הזכות לשלוח את ציריה לקונגרסים הציונים השונים. לא תמיד עבר הדבר בשלום, ובשנים האחרונות היה צריך מדי פעם לפנות לבית הדין של הקונגרס על מנת להבטיח את זכויות המזרחי.

להלן ייצוג המזרחי בקונגרסים השונים: בתרפ״א (1921) בקונגרס ה־12 של ההסתדרות הציונית, בקרלסבד, השתתף א׳ רקנטי; בתרפ״ג (1923), בקונגרס ה־13 בקרלסבד (ובכינוס העולמי של המזרחי, שנערך שם) השתתף כציר רפאל מנשה, הי״ד. בתרפ״ה (1925), בקונגרס ה־14 בווינה (ובכינוס העולמי של המזרחי), ובתרפ״ז (1927), בקונגרס ה־15 בבאזל (ובכינוס העולמי של המזרחי) — השתתף אברהם רקנטי (בקונגרס זה השתתף מר רקנטי כציר מתוך הרשימה העולמית, היות והבחירות ביוון נפסלו). בתרפ״ט (1929), בקונגרס ה־16, ובתרצ״א (1931), בקונגרס ה־17 — השתתף א׳ רקנטי כציר. בתרצ״ג, תרצ״ה ותרצ״ז ייצגו את המזרחי צירים מארץ ישראל שמונו על ידה (עו״ד גפני ור׳ בן ציון עוזיאל).

שליחי קרן היסוד השונים שנשלחו לשלוניקי לערוך מגביות מצאו בחברי המזרחי עוזרים נאמנים. חברי הוועד המרכזי ובראשם מר רקנטי עמדו תמיד לרשותם וליוו אותם בביקוריהם אצל הסוחרים האמידים והתעשיינים, על מנת שירימו את תרומתם לקרנות. חברי המזרחי ואוהדיה היו תמיד בין אלה שנענו ראשונה ותרמו ביד רחבה. גם הפעולה למען הקרן הקיימת לישראל נעשתה תמיד במסירות ובהתלהבות ע״י חבריה הצעירים של המזרחי על כל מחלקותיה וסניפיה. הרקת קופסאות קרן הקיימת בבתים היתה פעולה שיגרתית בכל יום ראשון בבוקר (לרגל חקיקת חוק סגירת החנויות ביום א׳ היו חברי המזרחי, כמו יהודים רבים אחרים, נאלצים לשבות יומיים, בשבת וביום ראשון). במשך שנים רבות כיהן כבא כוח המזרחי בלשכה המקומית של הקק״ל חבר הוועד חיים עזרתי, שנפטר בת״א, בה היה פעיל ומסור.

שליחי הקרנות שביקרו בשלוניקי התפעלו עמוקות מפעילות המזרחי, ובחזרם לארץ ישראל דיווחו למרכז על התרשמותם. ד״ר סוזמן שליח קק״ל הצהיר בפני מר דוד פנקס ז״ל, מראשי המזרחי ומנהל בנק המזרחי בארץ, אחרי שחזר מביקורו בעיר, כי המזרחי הינו הארגון הגדול

אברהם רקנטי — בשורה שלישית משמאל — בוועידה העולמית של המזרחי, וינה, אלול תרפ״ה.

A. Recanati a la Conferencia Mondiala de la Mizrahi, Viena, 1924.

והחזק ביותר בשלוניקי. יתר שליחי הקרנות שביקרו בעיר ונתקבלו ע״י המזרחי, היו: מנחם אוסישקין, ד״ר קלבריסקי, שלום פזי, ז׳אק קלמי, הנרי מרקס, ד״ר פון וייזל ורעיתו נעמי, ואחרים. כן הגיע גם חבר הסוכנות ורנר סנטור, שבא במיוחד להשכין שלום במשרד הארץ ישראלי[3]. למרות פעילותה המבורכת של המזרחי לטובת הקרנות, לא תמיד נשמרו זכויותיה, כי אם להיפך, היה צריך להילחם במגמות הקיפוח של הלשכה המרכזית והלשכה המקומית של קק״ל כדי להבטיח לה ייצוג נאות.

המזרחי הצליחה להפיץ בין חבריה ואוהדיה גם מספר ניכר של מניות החברה ״סאלוניקה פלסתיין״, אשר נוסדה במטרה לקנות מגרשים בארץ ואשר גאלה מידי הערבים חלק ניכר מקרקעות דרום תל־אביב, עליהם נבנתה שכונת פ׳לורנטין.

כפעולה ציונית כללית נציין את הפעילות הגדולה של המזרחי, אשר נטלה חלק ניכר בחודש ההסברה שנערך ע״י ההסתדרות הציונית העולמית בשנת תרפ״ו (1926), וקיימה אסיפות־עם בכל רחבי העיר למען הפצת רעיונות הציונות בין שדירות העם הרחבות.

פרק מיוחד ומפואר היא קבלת הפנים ההמונית שנערכה לגיבור ירושלים, מייסד הגדוד העברי זאב ז׳בוטינסקי בבואו לשלוניקי בראשית תרפ״ז (נובמבר 1926) ושהמזרחי ובנותיה השתתפו בה כיתר הארגונים בעיר. באולם הגדול ״פנתיאון״ נערכה ע״י המזרחי וסניפיה בשיתוף פעולה עם אגודת הרוויזיוניסטים — שנוסדה שנתיים לפני כן ע״י אברהם רקנטי — קבלת פנים מפוארת והצגה בעברית לכבוד האורח הדגול, בה נשא ז׳בוטינסקי את דברו בצרפתית וסיים את נאומו בדיקלום שירו ״אל תגידו כי איננו״, שכתב באותה תקופה. לרגלי מאורע זה הופיעה הוצאה מיוחדת של שנתון המזרחי ״איל ג׳ידיו״ (היהודי) בעברית ואיספאניולית, מוקדש כולו לביקור המנהיג הדגול.

למען המזרחי העולמית, מוסדותיה וקרנותיה

אם בעד הקרנות הציוניים עשתה המזרחי יותר מחובתה, למען המוסדות והקרנות של תנועת המזרחי העולמית היא פעלה תמיד במרץ ובמסירות שלא נודעו כדוגמתם בסניפים ארציים אחרים. המזרחי בשלוניקי הצליחה להפיץ מאות מניות של בנק המזרחי בע״מ, שנוסד אז בארץ ישראל. היא פעלה רבות בשטח התרמת כספים ל״קרן ארץ ישראל של המזרחי״ ולשליחותו של נציג קרן זו, הרב משה דוד גרוס, בעיר, היתה הצלחה יוצאת מן הכלל. נבחרה אז ועדה מיוחדת, מסוחרים

קהל חברים ואוהדים ליד מועדון המזרחי.

Delantre del Club de la Mizrahi.

אמידים חברי המזרחי, למען קרן זו, שגזברה היה ברוך עוזיאל (שניצל בנס בימי כיבוש יוון על ידי הגרמנים וחי היום באתונה). יום ל״ג לעומר נקבע כל שנה כיום ״קרן ארץ ישראל של המזרחי״, וביום זה חודשה הפעילות השנתית וההתרמה לטובת הקרן על ידי הסברה מקיפה בבתי הכנסת ובעיתונות ⁴.

כן נעשתה פעולה נרחבת לרכישת מנויים לביטאונה של תנועת המזרחי העולמית, השבועון ״התור״, וכן לירחון ״נתיבה״ של צעירי המזרחי בארץ ישראל. רוב המנויים היו מבין המורים העבריים.

בין שליחי תנועת המזרחי העולמית שבאו לשלוניקי נזכיר את הצייר הרמן שטרוק, חבר המרכז העולמי ואת ראובן וינשקר (גפני), שליח תנועת תורה ועבודה.

גם לחודש ההסברה למען הפצת רעיונות המזרחי, שהוכרז ע״י המרכז העולמי בשנת תרפ״ז (1927) לרגלי מלאות 25 שנה להיווסדה, נרתמו חברי המזרחי במרץ ובהתלהבות. נערכו עשרות אסיפות־עם בכל רחבי העיר ופרבריה, בהן הופיעו באי כוח המזרחי בנאומים נלהבים במטרה להפיץ את רעיונות הציונות המדינית והחינוך ליהדות שלימה על פי התורה, ובהן קראו להגשמה ולעליה לארץ ישראל. בקשר לחגיגות יובל אלה נערכו 12 אסיפות עם גדולות, בהשתתפות 20 דרשנים ונואמים, ו־250 חברים חדשים נרשמו אז. בין הדרשנים הבולטים באסיפות אלו נזכיר את הרבנים ר׳ יצחק ברודו (מזכיר בית דין), ר׳ אברהם קמחי (רבם של ה״מונאסטירליס״), ר׳ אליהו פ׳ראנסיס (אחר כך רב ראשי לקהילת הספרדים באמסטרדם), ר׳ מרדכי סאיאס (אחר כך רב ראשי בקהילת אנטוורפן), והדרשן העממי המפורסם, המורה והחוקר ברוך בן יעקב הי״ד.

רגישות למאורעות בעולם היהודי

המזרחי בשלוניקי היתה ערה לכל מאורע ולכל מה שהיה קורה ביהדות העולם ותמיד נטלה חלקה, בתגובה ובמעשה, באירועים השונים. בעיקר הצטרפה במרץ וביעילות למחאות אחינו בני ישראל בתפוצות, בקשר לקיפוחים, הפליות או גזירות על יהודים ברחבי העולם.

והנה, לדוגמה, כמה אסיפות מחאה בקשר לכך:

בתרפ״ב (1922): אסיפת מחאה המונית נגד גזירת איסור אפיית מצות ליהודי רוסיה, בה נשא את דברו והביע את זעם הציבור, הרב הראשי של קהילת שלוניקי אז, ר׳ בן ציון מאיר חי עוזיאל זצ״ל.

...ובאסיפה בתוך המועדון

...i adientro de la sala

בתרפ״ט (1929): אסיפת מחאה המונית באולם הענקי של קולנוע ״פאטי״ על מאורעות הדמים אז בארץ.

בתר״ץ (1930): אסיפת עם ענקית כמחאה על פרסום הספר הלבן נגד העליה היהודית לאר״י. משלחות חברים יצאו מהאסיפה ומסרו את החלטות המחאה שנתקבלו בה לידי הקונסולים של ארצות אירופה ואמריקה בשלוניקי. זה היה צעד מדיני גדול שהוועד הפועל הציוני בלונדון העריך אותו מאד, והביע את תודתו על היוזמה.

בתרצ״ב (1932): אסיפת מחאה גדולה על רדיפת היהודים בגרמניה, בתחילתו של השלטון הנאצי במדינה זו.

המזרחי הצטרף כמו כן למחאת היהדות העולמית על ההצעה לכלול ״יום לבן״ בלוח העולמי, דבר שהיה עלול לסכן את קדושת השבת.

הפעילות היומיומית

הסתדרות המזרחי על כל מחלקותיה וסניפיה היתה ארגון פעיל וער, וחבריה נרתמו תמיד לכל פעולה ושליחות ולכל תפקיד שהוטל עליהם, ברצון, בהתנדבות ובהקרבה עצמית, החל מחברי המרכז המבוגרים ועד לאחרון הנערים והתלמידים, שהיו מאורגנים ב״בני מזרחי״.

מסירות מופתית זו של חברי המזרחי, המשמעת הארגונית והרצון העז להירתם לעבודה, לקבל תפקידים ולבצעם בדייקנות ובנאמנות, היה הגורם העיקרי להתפתחותה המתמדת של הסתדרות זו, שהלכה מחיל אל חיל והצליחה במרוצת הזמן, לגייס תחת דיגלה אלפי חברים ואוהדים מכל שכבות העם ומכל חלקי העיר והמדינה.

יאמר הדבר בגלוי: האיר לה המזל להסתדרות המזרחי בשלוניקי שהיתה לה הזכות שבראשה יעמוד איש מורם מעם, דגול מרבבה, רבי ומורי ר׳ אברהם רקנטי הי״ו, הוגה דעות ומתווה מטרה ודרך, מצביא גאוני, שידע להאציל מרוחו וממירצו על חניכיו, מנהיג ששימש מופת ונתן דוגמא אישית של הקרבה ומסירות מתמדת למען האידיאלים עליהם הוא לחם, ובעיקר — רעיון התחיה הלאומית לפי רוח היהדות השלימה. פעילות המזרחי בשלוניקי, השקפותיה המקוריות ועמדתה החד־משמעית בכל השאלות שניסרו בחלל, הן בחיי הקהילה והן ביהדות העולמית, נשאה את חותמה של אישיותו הבלתי רגילה של מנהיגה הדגול הזה, שבזכותו ובהנהגתו הפכה מ״אגודה ציונית מזרחי״ קטנה להסתדרות המזרחי לארץ יוון, עם מאות חברים פעילים בכל שכונות העיר שלוניקי ובערי השדה, ואלפי אוהדים בכל המדינה — כוח חשוב וחזק, גורם בעל משקל, שהיו צריכים להתחשב בו תמיד.

הפעילות בקרב אגודות המזרחי היתה מתמדת, יום יומית וללא הפסק. אולמות בית המזרחי שקקו חיים, מרץ ופעילות קדחתנית מידי ערב בערב עד שעות מאוחרות של הלילה, ובפרט בשבתות וחגים. כל אורח שנזדמן לשלוניקי, כל שליחי הקרנות הציוניות, כל מנהיג עולמי של תנועה ציונית זו או אחרת (החל ממנחם אוסישקין וכלה בזאב ז׳בוטינסקי), שביקר באולמות הסתדרות המזרחי היה מתפלא ומתרשם עמוקות בראותו את צעירי המזרחי הבריאים בגופם וברוחם, בשיעורים ללימוד השפה העברית והיהדות, ומתמלא התפעלות למראה חברי ״בני מזרחי״, שהיו מתעמלים בחצי גוף חשוף, עורכים ריצות ותחרויות ברחובות העיר, מתחרים באיגרוף, כדורגל וטניס־שולחן נגד קבוצות יהודיות ואף נגד קבוצות יווניות. לא היה שטח משטחי החיים התרבותיים והספורטיביים שהמזרחי לא היתה פעילה בו, החל מלימודי היהדות, חזנות, שירה, הצגות, התרמות, טיולים, חגיגות־עם וכלה בספורט, התעמלות, שיט, וכו׳.

מחובתי בסקירה זו להרים על נס את מסירותו המופתית של המורה להתעמלות המתנדב, בעל ההופעה הספורטיבית הנאה, משכמו ומעלה גבוה (תרתי משמע) יצחק כהן (שמת ערירי בתל־אביב בשנת תש״ה). מידי ערב בערב היה מקדיש שעות רבות לשיעורי התעמלות לא רק לחברי המזרחי לכל מחלקותיה וסניפיה בכל הפרברים, כי אם גם בהסתדרויות נוער אחרות כגון מכבי, הכוח, ועוד. זו היתה מסירות טוטאלית בכל נפשו ומאודו לחינוכו הגופני של הדור הצעיר; כל זאת — בנוסף לפעילותו האירגונית בקרב מפלגת הציונים הרוויזיוניסטים (הצה״ר) ביוון, לה השתייך. (הוא היה ציר שלוניקי לוועידת היסוד של הצה״ר בפריז בשנת תרפ״ה).

ועוד חובה קדושה מוטלת עלי והיא להזכיר את המורה לזימרה המתנדב יצחק ציון הי״ד,

שאירגן מקהלה נהדרת בארבעה קולות בין צעירי המזרחי, ואשר פעל גדולות ונצורות בשטח המוסיקה בין יהודי העיר בכלל. הוא הוא שחיבר את המוסיקה הן להימנון המזרחי "מזרחה" והן להימנון "בני מזרחי", "בואו בנים נעבורה".

תרבות הגוף

מלבד שיעורי ההתעמלות הרגילים התאמנו כל צעירי המזרחי כמעט בכל ענפי הספורט. למזרחי היו מספר קבוצות כדורגל. בשנת תרפ"ח (1928), למשל, נערכו תחרויות כדורגל בין כל הקבוצות של המזרחי וסניפיה בעיר; השתתפו בהן הקבוצות של "בני מזרחי", "גאולה" (מפרבר איה פוסיני), "שיבת ציון" (מפרבר ריזי' וארדאר), "פרחי ציון" (מפרבר מס' 6), ו"תפארת ישראל" (מפרבר 151).

משחקי הכדורגל שנערכו בשבתות אחרי הצהריים, תוך הקפדה שלא יהיה בהן חילול שבת, הופסקו בזמן על מנת לאפשר למשתתפיהן לחזור למועדון להתפלל ערבית בציבור והבדלה חגיגית בצוותא (הייתי ממונה מטעם ההנהלה לשמור על ביצוע הפסקת המשחק בזמן הדרוש).

קבוצת הבוגרים של "בני מזרחי" הגיעה להתמחות כה מושלמת במשחקי טניס־שולחן (פינג פונג) שבשנת תרצ"ב (1932) עמדה בהצלחה בהתחרות מחוזית עם קבוצות יווניות (מחוז הצפון של יוון, מאקידוניה ותראקיה) וקיבלה את גביע האליפות המחוזית. מובן מאליו שניצחון זה נתקבל בהתלהבות ברחוב היהודי והנחיל כבוד לשם ישראל.

שיעורי התאגרפות ואתלטיקה קלה מתמידים התקיימו בסניפים וצעירי המזרחי קיימו במלואה את הסיסמה הידועה נפש בריאה בגוף בריא. קבוצת האיגרוף הגיעה להישגים נאים ונערכו קרבות נגד קבוצות יהודיות ויווניות.

היו גם כמה מחלקות לתחרויות אופניים, שהשתתפו במסעים במסגרת תחרויות פנימיות או עירוניות.

לעיתים מזומנות נערכו טיולים מאורגנים לסביבות העיר או למרחקים, ולפני היציאה באשמורת הבוקר הקפידו, כמובן, לערוך תפילה בציבור, וכשחזרו מהטיולים (בפרט במוצאי חג השבועות) נזדמן שקבוצות "בני המזרחי" ו"דרורים־מכבי" נפגשו במבואות העיר, וכולם יחד צעדו בסך ברחובות, כשדגלי הלאום בראש, לצלילי התזמורת, התופים והחצוצרות, והמפקד הכללי, המורה להתעמלות יצחק כהן, משמיע בקולו האדיר והרם את פקודותיו בעברית, והצועדים שרים שירי לכת עבריים, כגון: "שאו ציונה נס ודגל", "אל ראש ההר", "שם בארץ חמדת אבות" וכו'. בצידי הכביש היו מתאספים המוני יהודים, מוחאים להם כף ומתמלאים רגשי גאווה לאומית.

הצגות, חגיגות, עצרות

תכניה להצגת "שירי אסתר" (תמליל — שלמה ראובן, מוסיקה — יצחק ציון).

בחגים השונים ובפרט בחנוכה, פורים ול"ג לעומר היתה המזרחי עורכת חגיגות ספרותיות ואמנותיות, משולבות בהצגות של מחזות, שמשכו קהל רב שמילא את האולם הגדול של המועדון על כל גדותיו ורבים היו צובאים בחוץ או מאחורי הבמה. מטרת החגיגות וההצגות היתה תמיד לחנך ולקרב את הנוער ושכבות העם השונות לרעיון התחיה הלאומית לפי רוח ישראל סבא.

הנה כמה מההצגות שהוצגו במשך השנים:

ב ע ב ר י ת: "דוד וגלית" (בתפקיד גלית שיחק איזידור פיפאנו, נפטר בת"א, ובתפקיד דוד — החזן הנרי סמואל, הי"ד); "רבי עקיבא" (בתפקיד הראשי — שמואל שלמה ציון, הי"ד; בתפקידים אחרים — ליאון דז'אחון הי"ד, שמעון ברזילי, והגננות מהארץ, רוחמה ובת שבע); "שולמית" — מחזה מוסיקלי (בהשתתפות הבנות של אגודת הנשים "התחיה").

ב א י ס פ א נ י ו ל י ת: "נישואי תערובת", "אמונה וצדק", "לוס מכביאוס" (מחזה מוסיקלי), "בר כוכבא" (מחזה מוסיקלי), "לוס קאנטיס די אסתר" (מחזה מוסיקאלי)[7].

אזכיר כאן את צעירי המזרחי שנטלו חלק ניכר בהצגות אלו והשתתפו בהן כ"שחקנים ראשיים", והם: יצחק ברוכיאל, יצחק אמאריו, ב'ייסיד חנן, ז'אק די־בוטון, דוד אנג'יל, דוד וארסאנו, שרה בן־עוזיליו (כולם ניספו בשואה), ועוד. הרוח החיה בחוג הדראמאטי היה דוד רזון, בעל כישרון טבעי למשחק, ששימש גם כבמאי של כמה הצגות (חי עתה בת"א).

נתנו את ידם במיוחד להצלחת המחזות, מורה ההתעמלות, שהורה גם באלט וריקוד, אהרון חיים, וכן יצחק ציון בתור מורה לזימרה ומנצח המקהלה המשוכללת בת ארבע הקולות (שניהם ניספו בשואה).

לעומת זאת, כל שנה, ביום האבל הלאומי בתשעה באב ערכה המזרחי אסיפת עם המונית בבית הכנסת הגדול "בית שאול" לפני תפילת המנחה, שהנואם הראשי בה היה כמעט תמיד מר רקנטי. הנאום היה מוקדש בדרך כלל לנושאים שעמדו באותו זמן על סדר היום של הקהילה או של היהדות העולמית (פעם היה זה נאום מחאה חריף נגד חוק סגירת החנויות ביום ראשון, פעם נגד מדיניות ממשלת המנדט הבריטית בישראל, שלא פעלה לדיכוי מאורעות הדמים של הערבים נגד היהודים, פעם אחרת על הפרעות בפולין, וכו׳); מקהלת צעירי המזרחי היתה שרה "על נהרות בבל", ואחרי תפילת מנחה — "נחמו נחמו עמי".

בית כנסת — סעודות ומסיבות

באולם מועדון המזרחי היה קיים גם בית כנסת לימי שבתות ומועד, שהיו מתפללים בו חברי המזרחי ואוהדיה וכן סתם יהודים שהתגוררו בקרבת מקום. במשך הזמן כיהנו בו בתור חזנים ר׳ אברהם ברכה, בנו ר׳ יצחק ברכה (שנפטר בארץ), ר׳ אברהם שאלתיאל הי"ד, ור׳ יוסף הכהן (שנפטר בארץ בשנת תשט"ו).

על מנת להדק את קשרי הידידות בין החברים שבמרכז לבין החברים שבסניפים, היתה מתקיימת פעם בשנה סעודה חגיגית גדולה, שנאמרו בה דברי תורה, עם הרצאה מרכזית מענייני דיומא, וכן הושמעו בה פרקי חזנות ושירה בציבור. לעיתים היה גם חלק מוסיקלי שבו השתתפו מנגנים חובבים מבין החברים. לא חסר גם חלק היתולי; ה"פייטן" הידוע יוסף חזן (נפטר לא מזמן בארץ) שהכיר היטב את שירי הדרווישים הטורקיים וריקודיהם, היה מחקה את תנועותיהם וקולותיהם בקטע הומוריסטי, ויחד עם חבריו מאגודות הפייטנים היו משמיעים גם מהרפרטואר הרציני שלהם.

במישור הקהילתי

המזרחי בשלוניקי היתה פעילה בכל שטחי החיים של הקהילה, בלי יוצא מן הכלל. נעבור ברפרוף על אחדים מהם:

א. בית מחסה ליתומות: כאשר הגיע לידיעת ועד המזרחי שארבע אחיות שנתייתמו מהוריהן נלקחו לבית יתומות נוצרי בעיר (בשלוניקי היה קיים אז רק בית מחסה לנערים יתומים ע"ש קארלו אלאטיני), ונשקפה סכנה ליהדותן, הוצאו הילדות ביזמתה מבית המחסה הנוצרי ואוכסנו זמנית בבניין המזרחי (בחדר מיוחד בקומה התחתונה). היה זה צעד ראשון ליסוד בית יתומות, שהפך במרוצת השנים למוסד גדול ועצמאי, בו מצאו מחסה וקיבלו חינוך יסודי טוב עד ארבעים יתומות. המוסד התפתח יפה תודות לוועד הפעיל שעמד בראשו, בו השתתפו בקביעות באי כוח המזרחי ואגודת הנשים "התחיה", שיזמו את המפעל. בית היתומות נקרא אחר כך ע"ש מאיר אבואב, שתרם סכום ניכר לרכישת בניין למוסד זה.

בית יתומות "מאיר אבוהב", תרפ"ט.

ב. בני אברהם: אירגוני הפועלים הסוציאליסטים בעיר יסדו אגודה הדדית לטיפול רפואי בשם "לה אוניון מוטואלה". באמצעות אגודה זו התחילו להפיץ בציבור היהודי גם את רעיונות הסוציאליזם והקומוניזם, שביוון היה להם בעיקר אופי אנטי לאומי ואנטי דתי. המזרחי הרגישה בסכנה הכרוכה בדבר, וכדי לעמוד בפרץ, יסדה אגודה הדדית לטיפול רפואי בעלת אופי לאומי בשם "בני אברהם" (כאות הוקרה ליוזם האגודה ולמיסדה, מר אברהם רקנטי). האגודה התפתחה יפה והיו לה מאות חברים. רבים מהם עלו ארצה והתארגנו בתל־אביב בשם "קופת חולים בני אברהם", שבמרוצת הזמן שינתה את שמה ל"קופת חולים רמב"ם" (בתשכ"א הצטרפו חבריה לקופת חולים "מכבי").

ג. קואופרטיב לבשר כשר: בעלי האטליזים היהודיים בשלוניקי, שהיו מאוגדים באיגוד מקצועי, התחילו לייקר באופן שרירותי את מחיר הבשר הכשר וכתוצאה מכך נוצר הפרש רציני בין מחירו לבין מחיר הבשר הטרף, שנמכר ע"י האטליזים היוונים. שכבות העם הרחבות בעיר היו אמנם ברובן הגדול שומרי תורה ומצוות, אך היו ביניהם הרבה דלים ואביונים, שהתקשו לקנות בשר כשר במחירים כה גבוהים, ונשקפה סכנה שבעל כרחם יעברו לקניית בשר טרף. ועד המזרחי שראה את העלול לקרות, פנה — כצעד ראשון — לבעלי האטליזים היהודיים ודרש מהם שיורידו את המחירים ויעמידו אותם על ריווח הוגן. כשלא נשמעו להתראה זו — החליט הוועד לארגן מספר בעלי אטליזים וקצבים לקואופרטיב למכירה מרוכזת של בשר כשר במחירים עממיים. הדבר נעשה — וקואופרטיב זה, שהתקיים מספר שנים, התפתח והצליח יפה, וגרם להוזלת מחירים אצל יתר הקצבים, וכך ניתנה אפשרות לשכבות העם שומרי המצוות, ליהנות ממצרך חיוני זה במחירים מתקבלים על הדעת.

ד. מלחמה למען השבת: בזמן הטורקים היוו היהודים רוב בעיר והטביעו את חותמם עליה מכל הבחינות. כידוע לכל, היה נמל שלוניקי אולי היחיד בעולם, שהיה למעשה מושבת בשבת ומשרדיו נעולים ביום זה. יום המנוחה הרשמי של החנויות ובתי המסחר — גם של לא יהודים — היה בשבת. אפייה היהודי של העיר היה ניכר ע"י השלטים באותיות עבריות שהתנוססו מעל לחנויות שוק המסחר, שהיה רובו ככולו בידי היהודים. עם כיבוש שלוניקי ע"י היוונים בתרע"ב (1912) התחיל אופי זה להשתנות במקצת, אך עדיין שלטו היהודים בעיר במסחר ובתעשיה.

הצגת "בני מזרחי" בחנוכה.

Representation de la Bene Mizrahi en Hanuka.

אחרי תבוסת יוון במלחמתה עם טורקיה בתרפ״ב (1922), נעשה הסכם חילופי האוכלוסין בין שתי הארצות וכתוצאה מכך בא זרם גדול של מהגרים יוונים מאסיה הקטנה, ורובם הגדול הופנה לשלוניקי. מספר התושבים היוונים בעיר גדל מאד, אחוז היהודים באוכלוסיה ירד, והם הפכו מרוב למיעוט. למרות זאת, נשמרה השבת בעיר והמסחר ביום זה היה בחלקו מושבת. ואז באה המהלומה. הממשלה היוונית חקקה חוק שחייב את כל התושבים לסגור את החנויות ביום א׳, דבר שהיווה סכנה חמורה למנוחת יום השבת, שיהודי שלוניקי הדבקים במסורת היו מקיימים אותה מדורי דורות. הקהילה על כל מוסדותיה, ארגוניה ומפלגותיה, קמה כאחד במחאה נמרצת נגד חוק זה, וכל העיתונות היהודית, הן באיספאניולית והן בצרפתית, יצאה חוצץ נגדו. נערכו אסיפות עם זועמות, כונסו כינוסים ארגוניים, היתה סגירת החנויות לאות מחאה, נעשתה פניה לחבר הלאומים — אך ללא הועיל. חודש אז ה״אינטרקלוב״, ארגון־גג של כל המוסדות והארגונים היהודיים, לשם פעולה מתואמת לביטול הגזירה. ועד זה פעל במרץ נגד חקיקת חוק סגירת החנויות בימי א׳. אך לאט לאט פגה ההתלהבות, רפו הידיים ורוב האגודות והציבור התחילו להשלים עם המצב. רק הסתדרות המזרחי נשארה בודדה במערכה ⁵, והמשיכה למחות ולזעוק נגד העוול שנעשה ליהודים שחוייבו לסגור חנויותיהם ביום א׳ אחרי ששבתו כבר ביום השבת, דבר שהעמיד אותם בפני הברירה: הרס כלכלי (אי יכולת לעמוד בפני ההתחרות בסגירת שני ימים רצופים בשבוע) או חילול קדושת יום השבת. הסתדרות המזרחי תבעה בתוקף לקיים את זכויות המיעוט הלאומיות של היהודים שהובטחו ע״י חוזים בין לאומיים, ודרשה לתת להם את האפשרות לעסוק במקצועם ובעבודתם בימי א׳ אחרי שכבר שבתו ביום השבת. זו היתה מערכה נוראה, כבדה, קשה ומתמדת, שהיתה כרוכה גם בסכנות אישיות כלפי חוץ עם הגורמים הממשלתיים, ולא פחות קשה כלפי פנים עם היהודים המתבוללים וה״מתונים״, שהתחילו אט־אט להסתגל למצב שנוצר, פתחו חנויותיהם בשבת, ובעד בצע כסף רמסו ברגליהם את קדושת השבת, שנשמרה בעיר שלוניקי מדורי דורות.

המזרחי יסדה אז בשיתוף עם הרבנות הראשית את ״ארגון שומרי שבת״, שגייס לשורותיו אלפי חברים. ארגון זה פעל בשני מישורים: הוא חש לעזרת יהודים מעוטי יכולת שהקפידו על קדושת יום השבת, והשביתו את עסקיהם יומיים בשבוע; ומצד שני — יצא למלחמה נגד הסוחרים שפתחו חנויותיהם בשבת. אחרי שהתרו בהם ולא נשמעו, הפיצו כרוזים במסגרת שחורה, ובהן רשימות של הסוחרים מחללי השבת. ארגון זה פנה בכרוזים גם לעקרות הבית שתימנענה מלערוך קניותיהן בימי שבתות.

ארגון שומרי השבת מיסודו של המזרחי עמד בקשר מתמיד עם הארגון העולמי של ״שומרי שבת״ שבראשו עמד אז הרב ד״ר גרינברג (אח״כ יו״ר המועצה הדתית בתל־אביב), ובעזרת הארגון העולמי נעשתה פעולה אצל הממשלות השונות ובחבר הלאומים, כדי להפעיל לחץ לשמירת זכויות המיעוט הלאומי לקהילות היהודים בתפוצות, אשר אחת מהן היה — חופש עבודה במסחר ביום א׳ ליהודים השובתים כבר בימי שבת.

במטרה להבטיח זכויות המיעוט הלאומי ליהודי שלוניקי, הצטרפה אז המזרחי בשלוניקי לשורות ״האגודה היהודית העולמית למען חבר הלאומים״, שנוסדה באותה תקופה.

המערכה הזאת, שהיתה נטושה שנים מספר — ואשר בסופה נשארו המזרחי וסניפיה יחידים במערכה — נכשלה, אחר הכל. רוב יהודי שלוניקי ביכרו את הכניעה על המאבק, והשלימו עם המצב, ולאט לאט הרוב הגדול של חנויות היהודים בעיר נפתחו בשבת, הנמל כבר לא שבת כי היוונים נישלו משם את כל העובדים היהודים, ואופיה המיוחד של העיר ניטשטש ולא ניכר עוד.

הפצע הזה אצל היהודים — בין שפתחו החנויות ובין שהחזיקו מעמד ולא פתחו — נשאר עמוק, פתוח ולא הגליד, ובהזדמנות הראשונה, ועם התגבר האנטישמיות, חיסלו רבים וטובים את עסקיהם בעיר מולדתם, והתחילה אז העליה הגדולה של יהודי שלוניקי לארץ ישראל, שעליה ידובר בפרוטרוט בפרקים הבאים.

ה. פעילות בוועד הקהילה: הסתדרות המזרחי היתה ערה לכל המתרחש בקרב הקהילה, לקחה חלק ניכר בחייה, השמיעה את קולה וקבעה את עמדתה ע״י נציגיה בתוכה. בבחירות שהתקיימו לוועד הקהילה ולמועצתה, הופיעה הסתדרות המזרחי לפעמים ברשימה מיוחדת, ולפעמים ברשימה משותפת עם הארגונים הלאומיים האחרים בעיר בשם ״אוניון נאסיונלה״ (איחוד

לאומי). בתעמולת הבחירות שלה היא הבהירה להמונים, באסיפות עם גדולות בכל פרברי העיר, את תוכנית המזרחי ושאיפותיה במישור הקהילתי, בקשר לבעיות החינוכיות, הרוחניות והסוציאליות. ההצלחה האירה לה פנים, ונציגי המזרחי בקרב מועצת הקהילה נתרבו מפעם לפעם. מר א' רקנטי נבחר לוועד הקהילה בקאדנציות שונות ובתרפ"ה, למשל, נסעו נשיא ועד הקהילה דאז, ליאון גאטניו ז"ל והוא, בתור משלחת שלוניקי לחנוכת האוניברסיטה העברית בירושלים.

כשהובאה ההצעה למנות את ד"ר הרנפרייז כרב ראשי לקהילה, התנגדה המזרחי בתוקף למועמדותו כי היתה בדיעה שאין הוא מתאים למישרה רמה זו מהרבה בחינות, והסתייעה בכך בחוות הדעת השלילית של המרכז העולמי של המזרחי בירושלים. ואכן מועמדותו הורדה מעל הפרק אחרי מאבק ציבורי ועיתונאי נרחב.

כאמור לעיל, תמכו נציגי המזרחי בוועד הקהילה תמיד, במלחמת המורים העבריים והגנו על זכויותיהם ועשו להטבת מעמדם הכלכלי. הם גם התנגדו נמרצות למינויו של מר קון, שלא היתה לו השכלה יהודית מספקת ואף לא ידע בעברית, בתור מפקח על בתי הספר היהודיים בעיר. המזרחי השתדלה להביא מפקח מתאים מארץ ישראל לבתי הספר של הקהילה, אך הדבר לא יצא לפועל.

בשנת תרפ"ד (1924) בהשתדלות נציג המזרחי בוועד הקהילה נשלח הצעיר יצחק עמנואל, לסמינר הרבנים בברסלאו. הוא עשה שם חיל בלימודיו, קיבל תואר דוקטור, וכיום הוא משמש כרב בקהילה יהודית בסינסינאטי. הוא הינו היסטוריון וחוקר שהוציא מתחת ידו ספרי מחקר שונים, בעיקר על יהדות שלוניקי.

נגד האנטישמים

בדרך כלל לא היתה בעיה מקומית שעמדה על הפרק בחיי הקהילה שהמזרחי לא קבעה כלפיה עמדה ברורה, איתנה, בלתי פשרנית, בלי פניות, ופעלה והגיבה תמיד לטובת האינטרסים הלאומיים המקומיים או הכלליים של העם היהודי.

נביא להלן דוגמא לעמידה האמיצה של המזרחי על זכויות היהודים ועל התנגדותה הנמרצת לתופעות אנטישמיות, או מעשים ופרסומים שהיו עלולים לגרום להסתה ופרעות. במשך פעילותו הציבורית העניפה היו מקרים לא מועטים שמר א' רקנטי, יו"ר המזרחי ביוון, התייצב יחידי נגד הרוב בקהילה ובציבור ונלחם על דעותיו והשקפותיו באומץ לב וללא רתיעה, הן בקשר לבעיות הפנימיות, והן בקשר לבעיות הכלליות וביחסי היהודים עם השלטונות.

והרי מקרה אחד, אפייני מאד, שלו הייתי עד ראיה:

בקולנוע "איליסיה" בשלוניקי הוצג בתרצ"א (1931) סרט בשם "מלך המלכים" על חייו של ישו, ובו קטעים מספר שפגעו ביהודים, ואשר היו עלולים לעורר רגשות איבה אצל המוני הצופים היוונים כלפיהם. מר רקנטי פירסם מאמרים בעיתונות היומית בהם תבע מהשלטונות לאסור את הצגת הסרט, או לפחות להשמיט ממנו את הקטעים הפוגעים, היות והדבר עלול להרע ולהרעיל את היחסים בין חלקי האוכלוסיה השונים. הוא נימק את דרישתו, הוכיח שהמוצג בסרט אינו אלא זיוף ההיסטוריה וסילוף העובדות, וטען כי באמריקה ובאנגליה הביעו ארגוני היהודים את מחאתם על הקטעים הכוזבים והם הושמטו מהסרט. העיתונות האנטישמית בשלוניקי התנגדה כמובן לדבר, וטענה שכל המוצג בסרט אמת ונכון הוא, ומתאים למה שקרה בזמנו.

על מנת להוכיח את צדקת דבריו, הזמין מר רקנטי את אנשי העיתונות האנטישמית להשתתף בוויכוח, שבו הוא יוכיח, על סמך ספרי ההיסטוריה והממצאים השונים, את הזיופים והסילופים שבסרט.

באותה תקופה היה קיים בשלוניקי ארגון יווני בעל השקפות לאומניות קיצוניות ובעל נטיות אנטישמיות (יהודים לא הורשו להיות בו חברים) שהיה מכונה בשם "טריא אפסילון". רוב חברי ארגון זה היו מהמהגרים החדשים שהגיעו ליוון מאסיה הקטנה, בחילופי האוכלוסין בין שתי המדינות, ורובם היו ידועים ברגשותיהם העוינים כלפי היהודים.

הוויכוח נקבע ליום שבת בבוקר בשעה 11 באולם הסתדרות המזרחי, ומודעות והזמנות לעורכי העיתונים נתפרסמו בעיתונות. באותה שבת, אחרי תפילת שחרית, הלכתי לביתו של מר רקנטי על מנת לעזור לו להביא את הספרים, העיתונים, תרגומי הברית החדשה, וכו'. עמוסי ספרים למכביר התקדמנו מר רקנטי ואני לעבר רח' קיפרו בו היה מועדון המזרחי. בהופיענו ברחוב הנ"ל

ראינו אותו הומה מאדם; עשרות יוונים, חבורות של גברתנים מפשוטי העם, בעלי פרצופים זועפים שלא בישרו טובות, התקדמו אל המועדון ומילאו אותו חיש עד אפס מקום. רוב היוונים היו חברי ה״שלוש אפסילון״ או ״אלאס״ (ארגון לאומני אחר), ומיעוטם סקרנים ומשכילים. היה ברור כי ההמון היווני בא בכוונה תחילה להפריע לנואם, לעורר מהומות, ולגרום לתגרות.

מר רקנטי לא נרתע. הוא צעד בפסיעות בטוחות לעבר האולם, הבקיע לו דרך בין ההמון היווני הזועם, הגיע לדוכן הנואמים, ועמד להתחיל בהרצאתו, כשלפתע הופיע מפקד משטרת המחוז בלוויית עשרים שוטרים ודרש מחברי הארגונים האנטישמים לעזוב את האולם, למרות מחאות ועד המזרחי שביקש להניח להם להשתתף בוויכוח. מר רקנטי נשא את דבריו בפני יתר הנוכחים, ובסופם דרש להפסיק את הצגת הסרט ואת ההסתה האנטישמית.

העמדה התקיפה הזאת הועילה מאד. כשהנהלת קולנוע אחר בעיר, ״דיוניסיה״, עמד להקרין סרט אחר ובו קטעים שנראו כאנטי יהודיים, החליט להזמין את נציגי ועד הקהילה היהודית להביע דעתם על קטעים אלה לפני הקרנת הסרט בפני הקהל, וכן נעשה.

המזרחי היתה פעילה גם בבחירות למועצת העיריה, והרשימה שנתמכה על ידה זכתה להצלחה גדולה וכתוצאה מכך נבחר אברהם רקנטי למועצת העיריה והיה זמן מסויים סגן ראש העיר (תרצ״א).

פרסומים רשמיים ובטאונים בלתי רשמיים

כדי להפיץ את רעיונות הציונות הרוממה, כדי להסביר את מטרות המזרחי בין שכבות העם, להבהיר את עמדתה בבעיות השונות, שנתעוררו הן בתנועה הציונית העולמית והן בחיי הקהילה בעיר, וכדי להגן על עצמה מפני התקפות יריביה הפוליטיים, היתה נחוצה לתנועה עיתונות משלה. ואכן, המזרחי בשלוניקי הצליחה להוציא לאור במשך כחמש עשרה שנה עד ערב השואה, כמה וכמה בטאונים. החשוב ביניהם היה שנתון פוליטי וספרותי באיספאניולית בשם ״איל ג׳ידיו״ (היהודי)[6], שבו הופיעו מאמרים מראשי תנועת המזרחי העולמית וגדולי הציונות ומטובי הפובליציסטים בעיר. היה בו גם חלק עברי שנערך ונכתב על ידי מורים עברים ורבנים צעירים; רפאל חביב — ולפניו המורה אברהם אשכנזי — פירסמו בו גם שירים נלהבים בעברית (רפאל חביב היה חותם בפסידונים ״צעיר״). בשנתון זה הופיעה כל שנה סקירה מפורטת על פעילות המזרחי וסניפיה וכן סקירה על הפעילות הציונית בעולם. בתקופה מסויימת, מחנוכה תרצ״ב (דצמבר 1931) עד כסלו תרצ״ד (דצמבר 1934), יצא לאור ירחון, רובו איספאניולית ומיעוטו עברית, בשם ״לה נאסיון״ (האומה), שהיה בעיקר ביטאון ״בני מזרחי־ברית תרומפלדור״. בשנת תרצ״ה הופיע במשך תקופה קצרה שבועון בעל רמה בשם ״תקוותנו״. כן יצא לאור במשך תקופה מסויימת ירחון כתוב כולו בשפה העברית בשם ״השחר״ (תרפ״ד), בתור המשך לניסיון אחר להוציא עיתון בעברית בשם ״העברי״ (תרפ״ג), שיצא בהתחלה בפוליקופי ואח״כ בדפוס.

הגיליון הראשון של השנתון ״איל ג׳ידיו״, תרפ״ד.

הסתדרות ״צעירי המזרחי״ ביוון הוציאה אף היא לאור שנתון מדיני־ספרותי בעל רמה בשם ״ישראל״, אשר הופיע משך תקופה מסויימת גם כירחון. גם סניפים ומחלקות פירסמו עיתוני קיר, עלונים פנימיים ועיתונים חד־פעמיים. אגודת ״החלוץ המזרחי״, למשל, הוציאה לאור בפולי־קופי עלון בשם ״העברי״, ו״בני מזרחי״ — גם כן בפוליקופי — את העלון ״הבן״ (שלעיתים יצא גם בדפוס)[7].

נוסף לכתבי עת אלה, הצליחה הסתדרות המזרחי לקרב לרעיונותיה חלק ניכר מהעיתונים היומיים באיספאניולית שהופיעו בשלוניקי, והשתמשה בהם כבמה בלתי רשמית להפצת השק־פותיה וגילויי דעתה על הבעיות השונות. עיתונות זו שעמדה לרשות המזרחי עזרה מאד להרים את קרנה בקרב המוני העם והיתה מכשיר תעמולה חשוב להשיב מלחמה שערה לכל המקטרגים על הציונות הדתית ועל האקטיביזם המדיני, ונגד משמיצי המזרחי ומנהיגיה, מצד המתבוללים והסוציאליסטים, ולעיתים גם מצד היריבים מהפידיראציה הציונית הכללית. העיתונים היומיים בלאדינו שעמדו לימין המזרחי היו: ״לה ב׳ירדאד״ (האמת), שעורכו, במשך תקופה ארוכה היה, הסינאטור יצחק שאקי; ״אקסיון״ (פעולה), שעורכיו היו אלי פ׳ראנסיס, שניספה בשואה, ויוסף אנג׳ל, יבדל לחיים ארוכים, עכשיו בת״א; ״איל מיסאז׳ירו״ (השליח), שעורכו היה אליה ב׳יאיסי שניספה בשואה.

זוכרני שלפעמים בשעות הקטנות של הלילה הייתי צריך לרוץ למערכת עיתון זה או אחר על מנת לפרסם בגיליון הבוקר מאמר או מודעה של המזרחי, ותמיד מצאתי אוזן קשבת אצל העורכים, שמילאו את מבוקשנו ואף דחו לפעמים פרסום מברק או ידיעה כללית, על מנת לתת מקום לפרסום החומר שלנו, עליו הוחלט מאוחר באותו לילה בהתייעצות בין היו״ר (מר א׳ רקנטי) והמזכיר (כותב הטורים האלה).

המבנה הארגוני של הסתדרות המזרחי

הסתדרות המזרחי ביוון היתה אגודה רשומה — ואח״כ פידיראציה של מספר אגודות — עם תקנון מפורט ומוגדר. לפי התקנון הזה התקיימה אסיפה כללית של חברי האגודה אחת לשנה. באסיפה זו מסר הוועד המרכזי דו״ח מפורט על פעולותיו, והגזבר — דו״ח כספי. חברי המזרחי בחרו בבחירות חשאיות (ע״י פתקי בוחר שנשלחו להם) את חברי הוועד המרכזי, לכהונה של שנה אחת.

להלן הרכבי כמה מן הוועדים (״הוועד המרכזי״), שעמדו בראש המזרחי (הנני רושמם כאן על פי הזיכרון):

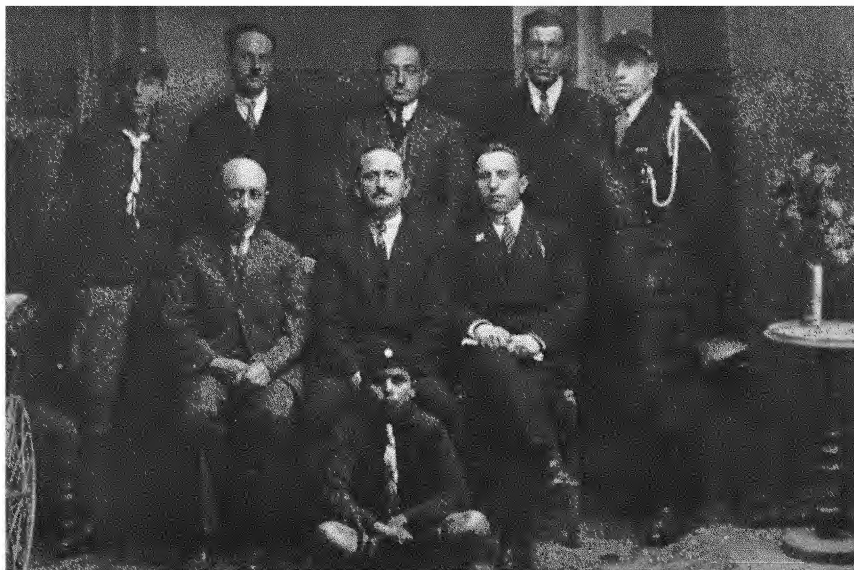
ה ו ו ע ד ה ר א ש ו ן: אברהם ש׳ רקנטי (יו״ר), הרב יעקב חגואיל, הרב יוסף כהן, רפאל מנשה (מזכיר), חיים עזרתי, משה עמנואל נער, יצחק כהן, איש יאנינה (גזבר), יעקב כהן.

ה ו ו ע ד ש ל א ח ר י ו: אברהם ש׳ רקנטי (יו״ר), הרב יצחק בנבנישתי, משה מ׳ ברזילי (מזכיר), גבריאל פרחיה, מ׳ נג׳ארי, דניאל בכור פילוסוף, משה בנבנישתי, מאיר איסקאפה (גזבר)[8].

ה ו ו ע ד ב ת ר צ ״ ג, ערב עליית א׳ רקנטי לארץ ישראל: אברהם רקנטי (יו״ר), ח״ם אברהם ברכה, חיים טולידנו (מזכיר), אלברט עזריה (גזבר), גבריאל פרחיה, עו״ד פ׳רדי כהן, מנחם בנבנישתי, דניאל בכור פילוסוף, עזריאל עזרתי.

הוועד הראשון של ״המזרחי הצעיר״, בשנת תרפ״ב, היה מורכב מהחברים: רפאל חביב, שלום שמחה, שמואל ציון, רפאל ברודו, חננאל כהן. הוועד הראשון של ״החלוץ המזרחי״ בשנת תרפ״ב — המדריך והיו״ר אברהם חביב, משה ברזילי (מזכיר), חיים טולידנו, אליהו יעקב כהן.

הוועדה המרכזית למחלקת ״בני מזרחי״ היתה מורכבת מחיים טולידנו (בא־כוח המרכז), המפקדים ליאון פילוסוף ויצחק עטאס, שלמה יחזקאל, הנרי אלאלוף, חיים בוטון. לאחר זמן נשתנה ההרכב, אך המפקדים, פילוסוף ועטאס עמדו בראש המחלקה גם אחרי הקמת ״בני מזרחי־בית״ר״ עד עלייתם ארצה.

ועד המזרחי בתרפ״ח. יושבים מימין לשמאל: עו״ד ויינשנקר (גפני), שליח מאר״י, א׳ רקנטי, רפאל מנשה. עומדים: ליאון פילוסוף (מפקד ״בני מזרחי״), משה ברזילי, גבריאל פרחיה, נג׳רי. יושב על הרצפה: דריו סולימה.

El comitato de la Mizrahi en 1928.

אגודות מסונפות
ואגודות אוהדות

הפעילות הענפה והברוכה של הסתדרות המזרחי בשלוניקי לא היתה מתאפשרת לולא עמד לרשותה כוח אדם גדול ומובחר שפעמה בו רוח התנדבות מופתית. היו אלה מאות חבריה שנענו תמיד לכל צו ולכל קריאה, צייתו לכל ההוראות שנתקבלו מהוועד המרכזי ונחלצו לעבודה מת־נדבת, עד כדי הזנחת האינטרסים הפרטיים שלהם. על ידם ובעזרתם הוקמו המחלקות והסניפים השונים. אקדיש עכשיו שורות מספר לפעילות המחלקות, האגודות והשלוחות של המזרחי בשלוניקי.

1. מחלקות ואגודות מסונפות

א. "צעירי מזרחי": הזכרתי לעיל את המחלקות "החלוץ המזרחי", ו"המזרחי הצעיר" שלאחר מכן נקראו "צעירי מזרחי" [9]. האיש המרכזי, הפעיל והמפעיל במחלקה זו היה ידידי ורעי משה מ' ברזילי, שהקדיש את כל חייו לתנועת המזרחי (היה זמן מסויים מזכיר הוועד המרכזי), ואחר כך — ל"צעירי מזרחי" במיוחד. פעילותו ומסירותו לרעיונות המזרחי וצעירי המזרחי במשך עשרים שנים רצופות לא ידעו גבול, ואפשר להגיד שנפל כחייל על משמרתו. למרות שרצה בכל מאודו, והיו לו כל האפשרויות, לעלות ארצה, העדיף להישאר בין אחיו ולחלק איתם את גורלם המר והנמהר; גם הוא נלקח כיתר יהודי שלוניקי לכבשני הגרמנים הארורים בפולין.

בסוגריים נציין, כי אחרי שיתוף פעולה אמיץ בין הוועד המרכזי וצעירי המזרחי (שבהתחלה היו חלק אינטגראלי של המזרחי) במשך תקופה ארוכה, נפרדו הדרכים בשנים האחרונות על רקע חילוקי דעות עקרוניים של השקפות עולם לאומיות וציוניות. צעירי המזרחי, שקשרו קשרים עם הפלג השמאלי של ה"פועל המזרחי" הארץ ישראלי (תנועת תורה ועבודה), התנגדו לראדי־קליזם המדיני של המזרחי ולשיתוף הפעולה עם הצה"ר, ודרשו יתר עצמאות ארגונית. אגב, גם בארץ התהוו במרוצת הזמן חילוקי דעות חריפים בין המזרחי והפועל המזרחי (ואף בתוך שורות הפועה"מ), שהביאו אף הם למשברים רציניים בתנועה הארצישראלית והעולמית.

ב. "בני מזרחי": בשנת תרפ"ד (1924) נוסדה מחלקה מיוחדת לילדים ונוער בשם "בני מזרחי", שהיתה מחולקת לשלוש קבוצות, בהדרכתם של המפקדים ליאון פילוסוף ויצחק עטאס (הנמצאים בארץ), וז'אק פילו, שניספה בשואה. הנערים של "בני מזרחי" קיבלו חינוך רוחני וגופני אינטנסיבי, היו בעלי משמעת למופת, השתתפו בכל אירועי המזרחי, והוסיפו רעננות נעורים וססגוניות בתלבושתם המיוחדת והנאה.

קבוצת מתעמלים של "בני מזרחי־בית"ר" בהדרכתו של המפקד יצחק כהן (בשורה אחרונה באמצע).

Groupo de gymnastas de la Bene Mizrahi-Betar.

על הפעילות של "בני מזרחי" נכתבה רשימה נפרדת ע"י המפקד ליאון פילוסוף, שהיה הרוח החיה במחלקה זו, המתפרסמת להלן בספר זה. על ליאון פילוסוף יכול אני להעיד, שהיה מסור בכל ליבו ונפשו ל"בני המזרחי". להם הקדיש ממירצו ומזמנו עד כדי כך שעסקיו הפרטיים כמעט ונהרסו, כי כל מחשבותיו ומעשיו היו נתונים לילד טיפוחיו זה.

המפקדים ליאון פילוסוף ועמיתו יצחק עטאס יכולים להיות גאים שעל ידי החדרת אהבת העם והמולדת לחניכיהם מ"בני מזרחי" עלו רבים מהחברים לארץ (רובם עם משפחותיהם) וכך ניצלו מאימי השואה.

בשנים האחרונות לפני עליית מר א' רקנטי לארץ, כתוצאה מהאיחוד של המזרחי והצה"ר בשלוניקי וממגמתו להביא לידי איחוד או קואליציה של שתי התנועות העולמיות, נוצר גם האיחוד הארגוני של "בני מזרחי" ובית"ר בשלוניקי; הארגון המאוחד נקרא "בני מזרחי־ברית תרומפלדור" והוא הצטרף לתנועת בית"ר העולמית[10].

להלן שמותיהם של כמה מהמפקדים והחניכים של "בני מזרחי" שעלו לארץ והקימו פה בתים בישראל: סנור (שניאור) רוסו, אהרון רוסו, יצחק טולידנו, איזידור פיפאנו, דריו סולימה, יעקב סולימה, שמואל טבת (עכשיו בפרו), יעקב עשהאל, אברהם מונטקיו, אהרון מונטקיו, פול גוח, יצחק שאלתיאל, דוד פסח, סנור ניסים ועוד.

ג. **שיבת ציון (ו"ברוריה")**: אחד מסניפיה הראשונים של הסתדרות המזרחי בפרברים היתה אגודת "שיבת ציון" בשכונה העממית הגדולה "ריז'י־וארדאר", שבדרום העיר. אגודה זו שנוסדה בתרפ"ד ותחילתה היתה צנועה, הלכה מחיל אל חיל תודות לוועד המסור והפעיל שעמד בראשה. אחרי קשיים ומאמצים גדולים, הצליחו לרכוש להם אולם משלהם שהיה שוקק בכל ערב חברים מכל הגילים שהיו באים להשתתף בהרצאות, בפעולות ובחוגים השונים, כגון: שיעורים לעברית בהדרכתו של מנהל בית הספר והמורה הוותיק אברהם עטאס, קורסים לחזנות ולשירה, חוגים להתעמלות ולחינוך גופני, קבוצות לכדורגל וטניס־שולחן, וכו'. האולם של "שיבת ציון" שימש גם כבית כנסת בשבתות וחגים. מספר חבריה הגיע עד למאה וחמישים. ב"שיבת ציון" היתה קיימת גם מחלקה לתלמידי בתי הספר בשם "חשמונאים", שמנתה כשמונים חבר. כמו ביתר ארגוני הצופים חונכו החניכים למשמעת ומסירות, היתה להם תלבושת מיוחדת והיו עורכים חגיגות, מסדרים ותהלוכות ברחובות העיר עם דגל הלאום בראש, בתופים, בחצוצרות

ועד האגודה "שיבת ציון". מימין לשמאל: ליאון לוי, יצחק טבוך, משה ברזילי, יצחק יהודה, חיים פנחס, יצחק פנחס, שמואל חזן.

El comitato de la "Chivat Sion"

ובשירים עבריים.

ל״שיבת ציון״ היתה מחלקת בנות פעילה ביותר, בעיקר בהצגות ובתחום התרבותי, בשם ״ברוריה״, שמאיר פינטו העמיד את בית ספרו לרשותה לקיום פעולותיה מיום היווסד המחלקה (וגב׳ פינטו היתה נשיאת הכבוד שלה). מן הפעילות היו: לוסי חסיד (מזכירה), אורו פ׳ראנסיס, רחל בן דוד, אנרייט אלאלוף ועוד.

על ידי אסיפות פומביות, הרצאות, הצגת מחזות בעלי רמה, הפיצה אגודת ״שיבת ציון״ את רעיונות הציונות בכלל והציונות הדתית־לאומית בפרט, בקרב העמלים של שכונה זאת, והמוני תושביה הפכו רובם ככולם לאוהדי המזרחי ותומכיה. בבחירות הכלליות (לבית הנבחרים), בבחירות העירוניות, הקהילתיות ולקונגרסים הציונים, נהנתה המזרחי מתמיכת רוב אוכלוסי השכונה הזאת.

בראש אגודת ״שיבת ציון״ עמד ועד פעיל ומסור שבין חבריו נמנו במרוצת השנים: חיים פנחס, יצחק פנחס, שמואל חזן, יצחק טבוך, יצחק יהודה, נסים חולי, יצחק פ׳ראנסיס, שניספו בשואה; וכן יצחק ש׳ עמנואל וליאון לוי, ייבדלו לחיים (האחרון שימש אחרי השואה כחבר ועד הקהילה בשלוניקי וכעסקן פעיל במוסדותיה).

בראש מחלקת ״החשמונאים״ עמדו: המפקד חיים עמנואל, יעקב שם, אמיל לוי, יעקב פ׳ר־אנסיס, ליאון קאלדרון — כולם ניספו במחנות ההשמדה.

חלק גדול מחבריה ופעיליה של ״שיבת ציון״ עלו ארצה, וביניהם שלמה טבוך ז״ל, משה טבוך, יעקב אקוניס, ברוך עטאס, יצחק מאסארנו, מואיז מודיאנו ז״ל ועוד.

ד. ״פרחי ציון״ (ו״בנות מזרחי״): בקצה צפון העיר היה פרבר של יהודים מעוטי יכולת שהיו קוראים לו ״נומירו סש״ (מספר שש). העוני והמחסור של תושבי פרבר זה נוצלו על ידי חוגי הקומוניסטים בעיר והם הצליחו לצוד רבים מהם בחרמם. למען הצל פשוטי־עם אלה מליפול בידי מפלגה אנטי לאומית זו, נוסדה אגודה מסונפת למזרחי בשם ״פרחי ציון״, שמנתה בהתחלה כ־60 חברים. הגרעין הראשון למעשה היתה קבוצת הכדורגל של בני השכונה, ״לה אירמאנדאד״ (האחווה), שהצטרפה במילואה למייסדים המעטים של ״פרחי ציון״ בתרפ״ז (1927). עם הצטרפות שחקני הכדורגל, רבו האוהדים והחברים הפעילים. כמועדון שימש להם אולם בבית הספר של הקהילה בפרבר זה, ומנהלו של בית ספר זה, אברהם מאטארסו, שהיה מאוהדי המזרחי (הוא כיהן אז בתפקיד מזכיר אגודת המורים העבריים), עזר להם הרבה והדריך אותם בעצותיו הנבונות. באגודה זו היתה פעילות רבה ומתמדת, ורוח התנדבות מופתית. במהרה אורגנו אסיפות והרצאות, שיעורים לעברית, לספורט, להתעמלות, לחזנות, ומחבריה קמה מקהלת בית הכנסת השכונתי ״אהל־אפרים״. היתה זו מקהלה ממדרגה ראשונה שיצאו לה מוניטין בכל העיר.

קבוצת חברים של ״שיבת ציון״.

Un groupo de la Chivat Sion.

החוג הדראמאתי של ״פרחי ציון״ העלה על הבמה הצגות על נושאים תנ״כיים, אשר משכו קהל רב מבין אוכלוסי השכונה וקירבו אותם לא רק לציונות ולרעיונות המזרחי, אלא גם לחיי תרבות והשכלה בכלל.

ליד ״פרחי ציון״ הוקמה מחלקה לצעירות בשם ״בנות מזרחי״, שמנתה כשלושים חברות, שהיו פעילות אף הן בכל השטחים.

בין מייסדי ״פרחי ציון״ ופעיליה היו: חיים אנג׳ל, הרוח החיה באגודה, הפעיל והמפעיל, ורעייתו רחל לבית ג׳ליבי; שלמה בן סאנג׳י ורעייתו פרלה לבית בוטון; יצחק אנג׳ל, ליאון יקואל, יעקב פנחס, שמואל ספ׳יחה, מואיז מצליח, ברוך קוב׳ו, שמואל קאפון — כולם ניספו בשואה. מהחברים המועטים שהספיקו לעלות ארצה, נזכיר את שבתאי אנג׳ל (כיום חזן בבית כנסת ״בית תפילה לזכר יהדות שלוניקי״, בשכונת שפירא), נתן שוחמי (גבאי באותו בית כנסת), יעקב סידס, שלמה קאפון, יעקב מאטארסו, יעקב טיאנו, ועוד.

ה. ״ת פ א ר ת י ש ר א ל״: בפרבר הגדול, שהיה מכונה ״151״, היתה קיימת אגודה

קבוצת כדורגל של
״פרחי ציון״, תרפ״ט.

Equipe de football de la
Pirhé Sion.

חברי האגודה ״תפארת ישראל״.

Miembros de la Tiferet Israel

ציונית עצמאית בשם "לבנון". לאור ההצלחות של המזרחי בעיר, וכיוון שהחברים היו שומרי מסורת, הם החליטו להצטרף להסתדרות זו ושינו אז את שמם ל"תפארת ישראל". אגודה זו מנתה כ־120 חבר, מלבד המחלקה לנוער בשם "נשרים" על תלבושתם המיוחדת, שמנתה כ־80 חברים נוספים (הם קיימו בעיקר שיעורים לעברית ולהתעמלות).

פעילותה של האגודה היתה כשל חברותיה — בתחום התרבותי והגופני. נערכו הצגות של מחזות בעלי אופי לאומי־דתי, ולחבריה יצאו מוניטין של שחקנים מוכשרים, וביחוד היה מפורסם הלחשן של ההצגות אהרון רזון (החי כיום בת"א), ששימש בתפקיד זה בהצגות השנתיות של מרכז המזרחי. בוועד הפעיל והמסור, היו בין היתר: אלברטו טורס, אלברטו יחזקאל, שניספו בשואה; והחברים שעלו לארץ: אהרון רזון, משה סידס, רפאל אזי', דוד רזון, עובדיה קוני (ז"ל), משה ליאון (כיום חזן בבית הכנסת "שמחה הדר קודש" בשכונת פלורנטין), אברהם (אלברטו) אראמה ז"ל, ועוד.

ו. "ג א ו ל ה": אגודה זו, שמנתה כחמישים חבר, היתה מורכבת בעיקר מסמינריסטים של בית המדרש לרבנים "אור החיים" בפרבר "איה פוטיני". אורגנו עבורם שיעורי ערב ליהדות, לעברית, לחזנות ולהתעמלות.

מעניין להדגיש כי לאגודה זו היתה קבוצה חזקה לכדורגל, שהיתה זמן מה אלופת סניפי המזרחי. האגודה חדלה להתקיים כיוון ששטח הפרבר הופקע להקמת מגרש כדורגל למועדון יווני, ותושביו הוכרחו להעתיק את מגוריהם לאיזורים אחרים של העיר.

ז. "פ א ר מ ז ר ח י": בתקופה מאוחרת יותר, בשנת תרצ"ג (1933) נוסדה במרכז העיר (בפרבר אקצ'י־מקצ'יד, שנשאר לפליטה מהדליקה הגדולה של שנת תרע"ז) אגודה בשם "פאר מזרחי". בפרבר זה היתה קיימת מזמן אגודה ללימודי קודש בשם "סוכת שלום" בהדרכתו של הרב הגאון המקובל חרב"י דוד פנחס זצ"ל. תלמידיו, בחורי ישיבה, יסדו את האגודה "פאר מזרחי", שהתעמקה בלימודי היהדות ובפרט בזוהר הקדוש [11]. מחבריה הפעילים היו: טרמין, מתיה ומורדוך.

ח. "מ ו ר י ה": בשנת תרצ"ב (1932) — אחרי המשבר באגודת הנשים "התחיה" המקורבת למזרחי (ראה להלן) — נוסדה אגודת בנות מסונפת למזרחי בשם "מוריה" שהראתה פעילות ניכרת. בין מייסדיה ופעיליה היו מפעילות "התחיה" וכן הגב' משה (רעייתו של מנחם משה) והגב' חיים (רעיתו של אהרון חיים) שניספו בשואה; ואלה שעלו ארצה — קלארה אלשיך, רחל לוי, בואינה בן שהם (אח"כ אלבאלה) ועוד.

2. אגודות אוהדות

א. א ג ו ד ו ת ה"פ י י ט נ י ם": למזרחי היה תמיד ציבור אוהדים נרחב, שעמדו לימינה והיו תומכים ועוזרים לפעולותיה אף כי לא היו חברים רשומים בשורותיה. כאלה היו גם חברי אגודות ה"פייטנים" [12], שהיו מצויות בשלוניקי כמעט בכל שכונות העיר. חברי אגודות אלה היו נוהגים להשכים בשבת בבוקר (באשמורת האחרונה לפני הזריחה) ולשיר את הבקשות (רובן משל ר' ישראל נג'ארה), כפי שהיו עושים אבותיהם ואבות אבותיהם על פי הניגונים וה"מאקאמים" המסורתיים והמיוחדים. שתי האגודות הגדולות היו "הלל וזמרה" — בקצה האחד של העיר, בשכונת ה"קאמפאנייאס" ומרכזה בית כנסת "בית שאול"; והשניה — "נעים זמירות", בקצה השני של העיר בפרבר "ריז'י־וארדאר". לאגודות אלו היו מסונפות גם אגודות פייטנים יותר קטנות בפרברים השונים, כגון: "נותן זמירות", "שיר ושבחה", "סוכת שלום", "אוהבי שלום", "אהבה ואחווה", וכו'. כל האגודות האלה שיתפו פעולה עם המזרחי בעיקר בתחום הדתי, התרבותי והמוסיקלי.

ב. "א ו ה ב י ת ו ר ה": בפרבר "151" היתה קיימת אגודה ללימוד תורה ועזרה הדדית בשם "אוהבי תורה", שבראשה עמד המורה הדגול והדרשן המצויין ברוך בן יעקב. "חברה" זו היתה פעילה מאד בקרב הנוער של השכונה. בתרצ"ו הקימו מחלקה לחזנים צעירים בבית הכנסת "בית ישראל". חבריה היו אוהדי המזרחי ותומכיה. בשנת תרצ"ה הצטרפה אגודה זו רשמית לשורות המזרחי.

ג. "ה ת ח י ה": לימין המזרחי עמדה תמיד אגודת הנשים "התחיה" [13] ובראשה גב' דודון רקנטי (רעייתו של מר א' רקנטי). מועדונה המרכזי היה גם הוא בבניין המזרחי ברח' קיפרו,

וחברותיה שיתפו פעולה עם צעירי המזרחי בביצוע פעולות שונות כגון: הצגות, תעמולה, טיולים וכו'. אגודת "התחיה" נטלה חלק פעיל וחשוב ביסוד ובאחזקה של בית המחסה ליתומות שליד המזרחי (שנקרא אח"כ ע"ש מאיר אבוהב) וחברותיה התמסרו לחינוך הבנות היתומות שנקלטו במוסד זה.

בין החברות הפעילות ביותר באגודה היו דודון מנשה, רבקה כהן (לבית רקנטי), מטילדה שיבי, גב' קובו', לילי מולכו, רחל נג'ארי — שניספו בשואה; והחברות שעלו ארצה: דודון רקנטי (לבית חסון), ריינה עזרתי (לבית ברודו), לוסי לבנון (לבית אירירה), רחל סוסטיאל (לבית קובו'), המורה תמר מצא (לבית ציון), עליזה סאראנו (לבית נער), רחל פ'ראנסיס, אידה בן דוד, אולגה ברכה (לבית בן דוד), האחיות ג'אחון, ועוד.

שיתוף פעולה בין המזרחי והצה"ר

בין יתר דברי ציינתי כי הסתדרות המזרחי בשלוניקי דגלה בציונות ראדיקאלית, ביהדות שלימה ("ג'ודאאיזמו אינטיגראל"); היה זה — במישור הפוליטי — שילוב אידיאולוגי בין מטרות המזרחי בקשר להשרשת התורה והמסורת, לבין מטרות הצה"ר בקשר למדינה עברית וטיפוח הכוח הצבאי היהודי.

שילוב זה, בשלוניקי, היה הכרח המציאות, כיוון שהיו אלו השקפותיו ועמדתו של נשיא המזרחי, מר אברהם רקנטי, שהיה ידידו הטוב של ז'בוטינסקי, נימנה בין מניחי היסוד של התנועה הריוויזיוניסטית העולמית, יסד את הצה"ר ביוון ועמד בראשה עד עלותו ארצה.

כתוצאה מכך היה מובן מאליו שארגון הנוער "בני מזרחי" קיבל חינוך ביתר"י עוד בטרם היה מסונף לבית"ר. אח"כ הפך במשך תקופה מסויימת לסניף רשמי של בית"ר וחבריו פעלו במסגרת תנועת נוער משולבת, בשם "בני מזרחי־ברית תרומפלדור", שהיתה החזקה, הגדולה והפעילה בעיר.

לא פה המקום להאריך ולכתוב על הרעיון של השילוב הזה ("הסינתיזה", כפי שכונה אז הדבר), ושהובא לדיון באינסטציות גבוהות ביותר של שתי התנועות העולמיות "המזרחי" והצה"ר, לפי הצעתו, המלצתו ותיווכו של מר רקנטי. לרעיון זה הצטרף בזמנו גם ד"ר פון וייזל מצד הריוויזיוניסטים, שעשה כמיטב יכולתו להשפיע גם הוא על ז'בוטינסקי, וראובן ויינשנקר (גפני) מצד המזרחי, שתיווך למען קואליציה מעין זו אצל מנהיגי המזרחי והרב מאיר ברלין (בר־אילן) בראשם.

רעיון מקורי זה של איחוד שתי התנועות הראדיקאליות בציונות, שהיה יכול לשנות מן היסוד את פני הדברים בתנועה הציונית בכללה, לא יצא לפועל, לצערנו הרב, מסיבות שונות שלא פה המקום לפרטן [1]. ברם בשלוניקי וביוון בכללה היה שיתוף הפעולה בין המזרחי והצה"ר הדוק מאד. רוב אסיפות העם הגדולות (מיטינגים) וההפגנות ההמוניות שנערכו בקשר למאורעות שהתרחשו בעולם היהודי, כגון: מחאה על מאורעות הדמים בארץ, פרסום הספר הלבן נגד העליה, וכו' אורגנו במשותף על ידי שתי ההסתדרויות. נציגי שני הארגונים שיתפו פעולה ועשו חזית אחת בפעולות ובמוסדות שונים, כגון לשכת הקק"ל, ועדות הבחירות לקונגרסים הציוניים, הבחירות לוועד הקהילה, הבחירות הכלליות וכו'.

השבועון "פרו ישראל" — שהיה מיום היווסדו בתרע"ז (1917) בעל העמדה המדינתית והאק־טיביסטית ביותר, בין בקשר לבעיות הציונות העולמית ובין בקשר לבעיות הלאומיות והמקומיות, (והיה העיתון המצונזר ביותר במדינה), והביע את השקפותיו המהפכניות של עורכו הראשי, מר אברהם רקנטי — עמד תמיד לרשות המזרחי והצה"ר, והשתתפו בו רוב האינטלקטואלים הצעירים של שתי התנועות. זוכרני שהמאמרים חוצבי להבות האש של מר רקנטי שהופיעו בכל יום שישי בחתימתו "כלב" (ע"ש כלב בן יפונה), נגד ממשלת יוון בקשר לחקיקת חוק מנוחת יום הראשון, עשו רושם כביר, והיו לשיחות היום בין כל שכבות אוכלוסית העיר. כמו כן זכורים לי המאמרים התקיפים נגד ההנהגה הציונית על עמדתה הפושרת והוותרנית כלפי ממשלת המנדט, אשר הפרה התחייבויותיה לעם היהודי. למאמרים אלו היה הד גדול והשפעה כבירה בעיתונות הציונית בכל העולם ובחלונות הגבוהים של ההסתדרות הציונית העולמית.

היה מובן מאליו, ששיתוף פעולה הדוק זה של המזרחי עם ברית הצה"ר לא מצא חן בעיני חוגי הציונים הכלליים (שהשתייכו בשלוניקי לציונים הכלליים א', תומכי מדיניות ויצמן), והדבר

גרם להגברת התנגדותם למזרחי.

על רקע שיתוף פעולה זה, אפשר להסביר ולהבין גם את עמדת ארגון „צעירי מזרחי — תורה ועבודה", שבגלל כך פרש בשנים האחרונות מהסתדרות המזרחי, הקים מסגרת עצמאית משלו, ולעיתים הצטרף לציונים הכלליים במאבקם נגד המזרחי־הצה"ר. אין ספק שהם קיבלו הוראות ממרכז תנועת הפועל המזרחי בארץ, לנקוט עמדה „שמאלית" יותר מבחינה אידיאולוגית ועמדה פשרנית מבחינה פוליטית, לעומת העקרונות הלאומיים המוצקים שהשתקפו במפורש בעמדת הצה"ר והמזרחי ביוון.

חילוקי דעות עקרוניים עם הציונים הכלליים

נאלץ אני לציין בצער שהארגונים הציונים השונים, שהיו מאורגנים בתוך „הפידיראציה הציונית לארץ יוון", לא ראו בעין יפה את הקמת המזרחי והתפתחותה ושגשוגה היו לצנינים בעיניהם. הם הצרו את צעדיה, ושמו לה מכשולים בדרכה, ככל שיכלו, והפריעו באמצעים שונים לפעולותיה. הם התנכלו לחבריה, ואף השתדלו לחתור תחתיה ולפלגה בפנים, אך העלו חרס בידם. תודות לעירנותו של הדור הצעיר במזרחי, הורחקו מההנהלה, בבחירות השנתיות, חלק מאנשי הוועד המרכזי, שהתחילו לנטות אחרי האידיאולוגיה הציונית ה"כללית", ועשו מעשי חתירה, בגלל איומים או פיתויים שונים מצד אנשי הפידיראציה הציונית.

הדבר החל עוד בראשית צעדיה של המזרחי, מיד אחרי היווסדה. מונח לפני נאום שנשא נשיא המזרחי מר רקנטי בסיוון תרפ"ב (שבת, 10 ביוני 1922) בטקס חנוכת בית המזרחי, שנבנה מחדש אחרי שאולמו הראשון, צריף העץ, עלה באש. והרי דבריו:

„החוגים הציוניים אינם רואים בעין יפה את התפתחות המזרחי, למרות שבתור ציונים צריכים היו לקבל בשמחה כל התקדמות של המזרחי, כיוון שאנו מקרבים לציונות חלק חשוב מהעם שהיה מרוחק מהתנועה הלאומית. הם היו צריכים להביע סיפוק על מאמצינו להחדיר את רעיון התחיה הלאומית בקרב שכבות העם הרחבות, ולקבל השראה ליחסיהם איתנו מעמדתו של מחולל התנועה הציונית ד"ר הרצל כלפי המזרחי, שמיד, בהיווסד המזרחי העולמי, הביע את שמחתו הגדולה על יסוד ארגון זה תחת דגל הציונות והבטיח לעזור לו בחומר וברוח, דבר שקיים במילואו. הוא אפילו תרם מכספו הפרטי על מנת לעזור למזרחי לנהל תעמולה נרחבה בעד רעיונותיו; הוא נלחם בעוז נגד אנשי ה"קולטורה" בתנועה הציונית שהתנגדו לרעיון המזרחי. במכתב שד"ר הרצל כתב באותה תקופה בקשר ליסוד המזרחי העולמי הוא אומר: 'המזרחי הוא חיל החלוץ של הציונות... תמיד ידעתי שיהודים אלה שלא חדלו להאמין בנצחיות העם היהודי ובקדושת הארץ, יבואו לבסוף לשורותינו. אני בטוח שהמזרחי יהיה בעתיד כוח עליון ועצום, שירכז סביבו את טובי היהודים הללו בשורות תנועת התחיה הלאומית'... מנהיגי הציונים ביוון צריכים איפוא להגות בדברים אלה של מחולל התנועה הציונית העולמית... ולהוציא מהם מסקנות בקשר ליחסיהם כלפי המזרחי בשלוניקי.

כאמור, היה זה בשנת תרפ"ב (1922), שלוש שנים בלבד אחרי ייסוד המזרחי בעיר. אולם יחס עוין זה של הציונים הכלליים כלפיה נמשך וגבר מאז כל הזמן, עשרות בשנים. וכשאני חושב היום על הדבר ומחפש את הסיבה לתופעה מוזרה זו, אני נזכר בדבריו של ידידי, אהרון חיים רוסו, ברשימתו בקובץ „אברהם העברי" [15], שם הוא כותב:

„עוד לפני ארבעים שנה [16] היה א. רקנטי בעל תחושת העצמאות העברית, או במלים אחרות, הרגיש ופעל כאזרח חופשי ובעל הכרה של המדינה היהודית שלא היתה קיימת עדיין. תחושה זו מצאה את ביטויה בעמדתו נוכח כל בעיה ציבורית, בדרך מלחמתו ושאיפתו להחדיר אותה בלב תלמידיו".

והוא מביא כמה דוגמאות להוכחת דבריו:

א. הגזירה של ממשלת יוון על סגירת כל העסקים ביום א' בשבוע, ומלחמתו העקשנית והמתמדת של מר רקנטי נגד העוול הזה שנגרם למיעוט היהודי.

„היתה זו — הוא כותב — לא מלחמה לשיווי זכויות בתור אזרחים יוונים או לחופש פולחן, אלא תביעת זכות בלתי ניתנת לערעור של קבוצה אתנית החופשית לנהוג לפי דרך חייה המיוחדת, ומלחמה זו התנהלה לא בדרך מחאות ותחנונים, ע"י שתדלנות גלותית — אלא דרך תביעת זכויות ואפילו בהתערבות גורמים בין לאומיים (חבר הלאומים בג'נבה)".

ב. הדרישה לאיסור הצגת סרט על חיי ישו הנוצרי בשם „מלך המלכים", כיוון שדמות העם היהודי בסרט היתה מסולפת ומנוגדת לאמת ההיסטורית. רוסו כותב על הלך הרוח של הציונים הכלליים בשלוניקי, שחלקו על השקפותיו של מר רקנטי — שהיו כמובן ההשקפות של חבריו בהסתדרות המזרחי — בשאלות אלו.

ג. היחס לקוריה הנפרדת ליהודי שלוניקי לפארלאמנט היווני:

״ציונים רבים ואף טובים לא יכלו להשתחרר מהאשליות שעוררה תנועת האמנסיפציה בכל הארצות, ושאפו לשויון מוחלט בין היהודים ויתר האזרחים במדינה; הם לא הרגישו בסתירה המשוועת בין ציונותם, ששאפה להבדילם מיתר הגויים, ושאיפה זו. מצב זה נבע אולי גם מתוך שציונותם היתה רק השקפת עולם, עמדה מסויימת לנוכח מצב נתון, תכסיס ותו לא, ולפעמים אף פוזה. אולם מעטים היו אלה שהציונות, היתה להם יותר מזה, שהיוותה חלק מיישותם. ולאלה היא לא היתה אפילו נושא למחשבה או להרהור, אלא תולדה טבעית מעצם היותם יהודים. ציונים מהסוג הראשון ראו בקוריה הנפרדת [17] לא רק סימן של יחס נחות אליהם, אלא גם מצב מסוכן ועלבון צורב. א. רקנטי, נגד כל מה שנראה אז כהגיוני, הכריז, שאם היהודים דורשים זכויות של קבוצה אתנית מיוחדת, הם אינם יכולים, באותו זמן, להוות חלק מהעם היווני... היום לאחר מה שעבר מאז, אפשר להבין כי אילו היהודים היו משתחררים מבעוד זמן מכמה אשליות מסוכנות שחיו על פיהן בתקופה שבין שתי מלחמות העולם, לא היתה יד המשחית קוצרת — בבוא השואה — במידה שהיא קצרה בין יהודי אירופה. ציונותו של א. רקנטי לא ידעה התפשרות עם שום ׳מציאות׳... העצמאות העברית התגלמה באישיותו של א. רקנטי... [הוא] נהג כאזרח המדינה העברית עוד לפני שקמה״.

על רקע זה של השקפות עולם שונות נתהוו הסכסוכים וחילוקי הדיעות בין הפידיראציה הציונית מצד אחד והסתדרות המזרחי מצד שני, שלעיתים היו חריפים למדי [18]. פולמוס התלקח, לעיתים קרובות, מעל דפי העיתונות של שני המחנות, ובהתגלה הריב לא תמיד עמדה המחלוקת על רמה הוגנת, ונכתבו מאמרים על ידי עיתוני הפידיראציה הציונית, בהם לא חסרו עלבונות אישיים, דברי קיטרוג והשמצה ואף עלילות זידוניות [19].

חילוקי הדיעות הרעיוניים התפשטו על שטחי הפעולה המעשיים, ונעשה נסיון מצד החוגים הרשמיים של ציוני העיר, בתמיכת החוגים הרשמיים בהנהלה הציונית העולמית, למנוע מהמזרחי את הייצוג המתאים, לה היתה זכאית מכל הבחינות, בכל המוסדות הציוניים, החל מוועדת השקל, לשכת קרן הקיימת, ואפילו בוועד המשרד הארץ־ישראלי, שטיפל בחלוקת רשיונות העליה המועטים שנשלחו לשלוניקי.

ועד המזרחי היה צריך לנהל מלחמה עזה על מנת להכריח את הציונים הכלליים לתת למזרחי את הייצוג היחסי המתאים לכוחה, והיה צריך לשלוח תזכירים ומחאות לרוב, אל מרכז ההסתדרות הציונית העולמית בלונדון, אל הלשכה של קרן הקיימת בירושלים ואל יתר המוסדות הרשמיים. בארכיון הציוני, שהועבר מלונדון לירושלים, נמצאים עוד היום תיקים שלמים של חליפת המכ־תבים שנשלחו מהמזרחי בשלוניקי, בשאלות השונות שעמדו בסדר היום, וחלק גדול מהם מכתבי מחאה נמרצים על קיפוח זכויות המזרחי על ידי הפידיראציה הציונית בעיר.

לא ארחיב את הדיבור על הנושאים השונים שעמדו במחלוקת, אך לא אוכל להימנע מלהקדיש פרק אחד על נושא חשוב לאין ערוך: עמדת המזרחי בשלוניקי בקשר לעליה לארץ ישראל, (בניגוד לעמדת הפידיראציה הציונית), ופעולתה המבורכת בשטח זה, שהביאה לעלית רבבות מבני אחינו לארץ תקוותנו.

למען עליה המונית

האגודות הציוניות השונות בשלוניקי היו מסונפות ל״התאחדות העולמית של הציונים הכל־ליים״, שהיו מכונים אז ציונים כלליים א׳ (בניגוד לפלג הראדיקאלי יותר, ״ברית הציונים הכלליים״, או ציונים כלליים ב׳), ותמכו בדרך כלל במדיניותו של יו״ר ההנהלה הציונית, ד״ר חיים וייצמן. כעמיתיהם בכל העולם, גם ה״ציונים הכלליים״ בעיר הטיפו להכשרת ״חלוצים״ יחידי סגולה לעליה ״סלקטיבית״, כלומר לשלוח לארץ ישראל רק בודדים, שעברו את שלבי ההכשרה החקלאית או היו בעלי מקצועות מסויימים המתאימים ל״יכולת הקליטה״ של הארץ, הכל בהתאם למדיניות השלטון המנדטורי האנגלי הזר. מאמרים ברוח זו נתפרסמו כמובן בביטאון הרשמי של הפידי־ראציה הציונית אז ״לה רינאסינסייה ג׳ודיאה״.

לעומת עמדה פושרת זו, צידדה הסתדרות המזרחי וקראה לעליה המונית לארץ, ופעלה במרץ ובתקיפות להגשמה מידית של מטרה זו. היא הטיפה לכך בעל פה — על ידי אסיפות המוניות בכל רחבי העיר, ובכתב — על ידי עלונים, כרוזים, מאמרים בעיתונות היומית ובעיתונות המפלגתית. ולא רק זאת, היא אף הדריכה, יעצה, ועזרה בכל האמצעים לגייס עולים ולהגביר את זרם העליה לארץ בכל הדרכים האפשריות — החוקיות והבלתי חוקיות [20].

הסתדרות המזרחי היתה גם התומכת והעוזרת העיקרית לפליטים ולעולים בלתי חוקיים,

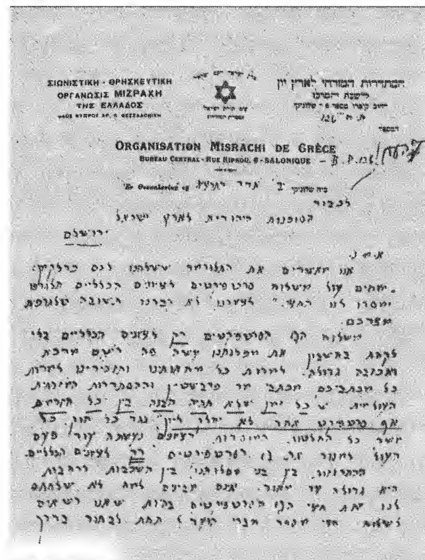
שעברו דרך שלוניקי. אזכיר עובדה אחת מני אלף: כששערי הארץ היו כמעט נעולים, כשהשלטון המנדטורי מנע עליית המונים על ידי חוקים שונים ופרסום ספרים לבנים, היתה קיימת כידוע עליה בלתי חוקית לארץ. עולים רבים הגיעו לשעריה, נכנסו אליה במחתרת וכשנתפסו אף גורשו ממנה. בדרכם לארץ הגיעו לשלוניקי, שישבה בצומת דרכים, פליטים ועולים, בעיקר צעירים נועזים, מכל תנועות הנוער היהודיות בארצות מזרח אירופה ומרכזה (פולין, אוסטריה, רומניה וכו'), וממנה קיוו להמשיך לארץ ישראל בדרך זו או אחרת. ברוב המקרים היו חלוצים אלה מגיעים באפיסת כוחות וריקים מכסף או חפצים, אולם רובם ככולם כבר ידעו כי בבואם לשלוניקי יוכלו למצוא מחסה ומקום לינה באולמי בית המזרחי, וכי הסתדרות זו תיתן להם סיוע מוסרי וחמרי מירבי. ואכן כל הבאים, עם הגיעם, היו פונים ישר אלינו, ובניין המזרחי היה נראה בשנים אלה בערבים כבית מלון. כל חלוץ שעבר בעיר התאכסן בו, ולא בדקו בציציותיו לדעת לאיזו מפלגה או ארגון הוא שייך. במקרים מסויימים הסתבכה המזרחי עם השלטונות היוונים על מתן אירוח לעולים אלה, שבדרך כלל לא היו בידיהם תעודות ומסמכים. הם קיבלו מהמזרחי המלצות לארגוני הסעד בעיר ועזרה מכל הסוגים להמשכת דרכם לארץ. אני מציין את זאת על מנת להדגיש עד כמה היחס של המזרחי כלפי העליה והעולים לארץ היה נלהב, וכמה עזרה בכל מאודה ויכולתה להגברת זרם העליה לארץ, גם כאשר המוסדות הרשמיים של היישוב בארץ לא ראו עליה בלתי חוקית זו בעין יפה.

יחס חיובי זה כלפי עולים מארצות שונות שעברו דרך שלוניקי, הפך לפעולה כבירה, רבת מעוף וממדים כאשר התעוררו יהודי שלוניקי גופא לעליה. חברי המזרחי ואוהדיה, שהיו מוכנים ונכונים מבחינה רעיונית ונפשית לרעיון העליה, הפכו למתנדבי קבע ולשליחי מצווה בפעולתם הנמרצת להגברתה ולארגונה הסדיר ואין צורך לאמר שרבים מהם עצמם קיימו מצוות העליה בגופם בהזדמנות הראשונה.

וכך התפתח הדבר: כתבתי לעיל, שכתוצאה מגזירת סגירת החנויות ביום א' הוכרחו יהודים רבים לחלל את השבת בעל כורחם; כתוצאה מתופעות אנטישמיות שונות, בעיקר מצד המהגרים היוונים שהגיעו מאסיה הקטנה ואחרי שפוגרום קטן התחולל ברובע היהודי "קאמבל" בקיץ תרצ"א, בו נשרף גם בית כנסת, הרגישו יהודי העיר הבוטחים, כי האדמה החלה בוערת תחת רגליהם.

הסתדרות המזרחי שהיתה כבר מוכנה ודרוכה, הצליחה בפעולות רבות ומשולבות לכוון את רצון ההגירה שהתעורר בשדרות רבות של הציבור היהודי, לאפיקי עליה המונית לארץ.

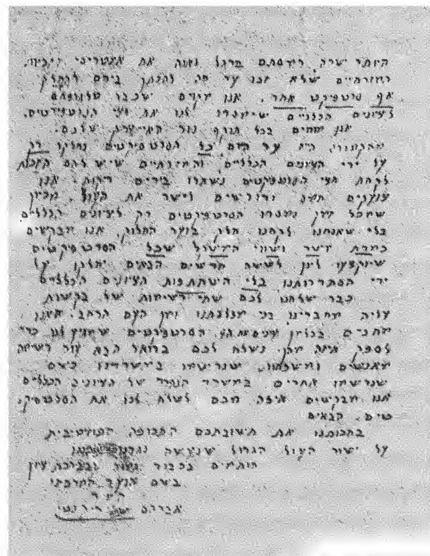
ידוע לכל שבשנים אלו תרצ"ב—תרצ"ט היתה הממשלה המנדטורית מעמידה לרשות הסוכנות

ΣΙΩΝΙΣΤΙΚΗ - ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ
ΟΡΓΑΝΩΣΙΣ ΜΙΖΡΑΧΗ
ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

הסתדרות המזרחי לארץ יון

ORGANISATION MISRACHI DE GRÈCE
BUREAU CENTRAL - RUE KIPROU, 8 - SALONIQUE

לכבוד
הסוכנות היהודית לארץ ישראל
ירושלם

מכתב מחאה מהמזרחי ביוון לסוכנות היהודית על הפליות בחלוקת רשיונות העליה, תרצ"ג

Lettra de la Mizrahi addressanda a la Sohenut protestando las injustisias en el despartimiento de Certificatos de Aliya (1933).

היהודית מספר קצוב של רשיונות עליה וזו היתה מחלקת אותם לכל הארצות לפי מפתח ארצי ומפלגתי מסויים.

יהודי שלוניקי ויוון קיבלו רק מספר זעום בחלוקה זו של רשיונות עליה מכל הסוגים (ל״חלוצים״ לחוד ולבעלי משפחות עד גיל 45 לחוד). מובן מאליו שרשיונות מועטים אלו לא יכלו לספק את הדרישה של יהודי שלוניקי לעליה לארץ, שגדלה מיום ליום. ואז החלו עסקני העליה להערים על השלטונות מכל מיני עורמות ותחבולות שמטרתן היתה אחת ויחידה — להגדיל את מספר הנפשות שיוכלו להיכנס לארץ על ידי הכללתן ברשיון עליה אחד. בנים ובנות ״אומצו״ למשפחות בעלות רשיון עליה, נערכו ״חתונות לבנות״ (רק לצורך העליה). כן נעשו שינויים בגיל המבוגרים, וכתוצאה מכך, היו צריכים לשנות את הגילים של יתר בני המשפחה כדי שלא יתקבלו דברים אבסורדיים. לתחבולות אלה נתנו יד גורמים שונים ואף הרבנות הראשית.

נתמניתי באותה תקופה כבא כוח המזרחי בוועד המשרד הארץ ישראלי, שטיפל בחלוקת רשיונות העליה, ויכול אני להעיד עד כמה היה לחץ המבקשים רשיונות גדול לעומת מספר הרשיונות הקטן. מספר המועמדים לעליה עבר ממאות לאלפים וכל חלוקה או ברירה נראו בלתי צודקים. המשרד הארץ ישראלי — שמנהלו היה יצחק ד׳ כהן וחברים אחרים בו היו גם אלברט שאקי, שלמה נחמה, ומואיז ברזילי — הנהיג שיטה לפיה ניתנה זכות קדימה למשפחות מרובות

ועד המזרחי בשנת תרצ״ג.

El Comitato de la Mizrahi, 1931

יושבים מימין לשמאל: דניאל פילוסוף, אברהם רקנטי, אברהם ברכה, עזריאל עזרתי.
עומדים מימין לשמאל: אלברט עזריה, פרדי כהן, מנחם בנבנישתי, גבריאל פרחיה, חיים סולידנו.

ילדים. נפתחו תיקים עבים לכל בקשה ובהם הודבקו תמונות כל בני המשפחה. לרשיונות שניתנו לצעירים "חלוצים" הוסיפו כמעט תמיד בת זוג על ידי טקס חתונה פורמאלי ולמשפחות שונות הוסיפו ילדים מאומצים. (לדוגמה: להורי שקיבלו רשיון עליה בשנת תרצ"ה הוסיפו להם בדרכון שתי בנות, שתי אחיות מהיתומות שהוצאו בזמנו ממוסד נוצרי; ומקרים כאלה היו לעשרות ולמאות).

קשה לתאר את הלחץ החזק בו צריכים היו לעמוד חברי המשרד הארץ ישראלי. בבית, בכל שעות היום, במקומות העבודה, בשבתות ובחגים, היו מתדפקים על דלתותינו, עשרות מאותם המועמדים לעליה ובפיהם בקשה ותחינה: להתחשב במצבם ולהעניק להם רשיון עליה; ולכל אחד, הסיבות והסיפור האישיים שלו. כתוצאה מכך החלטנו אז לקיים את ישיבות הוועד בשעות הלילה המאוחרות, שלפעמים נמשכו עד אור הבוקר, על מנת שהדיון יתקיים באווירה שקטה וללא לחץ מהמועמדים, שהיו צובאים על שערי המשרד.

כל זה בנוגע לעליה רשמית עם רשיונות עליה. כמובן שזה לא סיפק את הדרישה הגדולה שהתעוררה (והמזרחי עזר להגבירה) ואז החל באירגון "טיולים" לארץ, בהשתתפות עשרות משפחות שלימות, שהגיעו בתור "תיירים", ונשארו בארץ לתמיד. אוניות שלמות של "תיירים" כאלה נשלחו והגיעו לחופי הארץ. רוב הבאים הורשו להיכנס לתחומי הארץ, אבל היו גם מקרים שלאחדים לא נתנו לרדת לחוף כלל והם הוחזרו לנמל מוצאם, אך הם לא התיאשו. שוב ניסו את מזלם והשתדלו להגיע לארץ ביבשה בעברם בחשכת הלילה את גבולות הצפון. זו פרשה מעניינת, מלאה הרפתקאות וסכנת נפשות; עלילת גבורה עילאית, שכדאי היה לכתוב עליה פרק מיוחד.

חלקה של הסתדרות המזרחי בעליה הליגאלית ובפרט בעליה הבלתי ליגאלית, היה גדול ועצום. נפתח על ידה משרד מיוחד, בהסוואה של סוכנות נסיעות, שבראשו עמד גבריאל פרחיה, ומשרד נסיעות זה ארגן את ה"טיולים" לארץ, סיפק לכל אחד מהתיירים את שישים הלירות שטרלינג, שהיו צריכים להראות לקונסול הבריטי בשלוניקי על מנת לקבל את אשרת התייר. "עתה מותר לגלות" כי אותן שישים השטרלינג הוצגו לפני הקונסול בשביל אשרותיהם של מאות "תיירים", היות ורוב ה"תיירים"-העולים לא ראו מימיהם סכום עצום כזה. הדבר אופשר על ידי ההיכרות שהיתה לאנשי המזרחי עם פקידי הקונסוליה הבריטית (וגם על ידי אמצעי שכנוע ושידול קלאסיים אחרים) ואלה העלימו עין מן הדבר והסכימו לתת אשרות תיירים בסיטונות למשפחות שלימות, לעשרות ולמאות, אף כי היה מובן וברור כשמש, שרצונם של אלה לא לטייל אלא לעלות ולהישאר בארץ ישראל לתמיד [21].

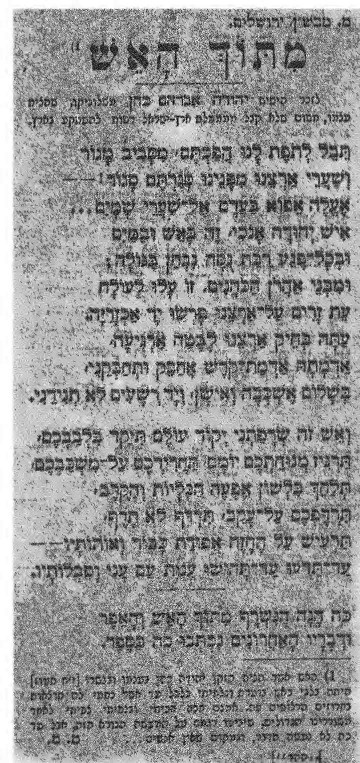
מאות המשפחות והיחידים שעלו בדרכים אלו ואחרות, בעזרת המשרד הארץ ישראלי המיוחד של המזרחי, זכו ובנו את חייהם בארץ, הקימו בתים ומשפחות, פתחו עסקים, השתתפו ולקחו חלק בבניין הארץ, במלחמות המחתרת ובמלחמת העצמאות, וניצלו הם וצאציהם, מהסוף המר והנמהר שהיה מנת חלקם של אחינו שנשארו שם [22].

מובן מאליו שפעילותה הנמרצת והמוצלחת של המזרחי בשטח העליה, חיבב אותה על המוני העם והשפעתה בקהילה הלכה וגדלה מיום ליום. חבריה ואוהדיה נתרבו וציבור הבוחרים למען רשימות המזרחי לבחירות השונות גם הוא גדל ורב, והיו שנים שבבחירות לקונגרסים הציונים קיבלה רשימת המזרחי (יחד עם הצה"ר) מספר קולות כמו הפידיראציה של הארגונים הציונים הכלליים ולפעמים אף יותר; כך קרה בתרפ"ז, וכך קרה גם בבחירות לקונגרס הציוני ה־19 בלוצרן. בשנה זו למשל, היו תוצאות הבחירות כדלקמן: רשימת המזרחי 790 קולות, רשימת הפידיראציה הציונית 735 קולות, רשימת צעירי המזרחי (שהופיעו בנפרד) 388 קולות, רשימת הראדיקאלים 318 קולות, רשימת מפלגות הפועלים 52 קולות. זאת אומרת שהמזרחי קיבלה יותר קולות מהפידיראציה (ויחד עם "צעירי המזרחי" 1178 קולות).

כמובן שהתפתחות זו של המזרחי וההשפעה הגדולה שרכשה בקרב המוני העם לא נעמה לאנשי הציונות הכללית, שראו עצמם כל הזמן בחזקת "הציונים הרשמיים" המונופוליסטים בכל המוסדות, בלשכות קק"ל ובכל הוועדות בהן התבססו ברוב מוחלט, ועשו בהם כטוב בעיניהם. במקום להתמודד בשטח הרעיוני והארגוני הם פנו איפוא לתכסיסי השחרת פנים; הוציאו דיבות, העלילו והשמיצו את המזרחי ואת ראשה, והיה צורך לתבוע אותם למשפט, שבוטל רק אחרי שחזרו בהם בפומבי מדבריהם והתנצלו רשמית.

השיר שכתב המשורר הירושלמי מ׳ מבש״ן על השלוניקאי הישיש יהודה אברהם כהן משלוניקי שהעלה עצמו באש אחרי שעלה לארץ בלי "רישיון" וגורש ממנה על ידי ממשלת המנדט האנגלית; הועתק בשנתון "ישראל" מהעיתון "ההד".

La poesia ke escrivio Mabachan sovre el selanikli Yehuda Abraham Cohen ke se mato por ke el governo ingles lo expulso de Eretz Israel como "immigrante illegal".

מ. מבשן, ירושלים.

"מתוך האש"

את המחלוקת וחילוקי הדעות, ולצערנו גם את האיבה שרחשו למזרחי ולנשיאה, העבירו אז הציונים הכלליים גם לארץ. פה ניסו לביים משפט פנימי בכדי לשלול מהמזרחי לחלוטין את הזכות לייצוג במשרד הארץ ישראלי. כתוצאה מכך, הוקמה בתל־אביב ועדת חקירה בענין זה בראשותו של מר סופרסקי. מראשי ברית הציונים הכלליים לפניה הופיעו עשרות עולים משלוניקי שעלו לארץ באמצעות המזרחי, והעידו על העזרה והסיוע המכריעים שקיבלו מהסתדרות זו בשלוניקי כדי לאפשר עלייתם ארצה, ולה הם חייבים תודה כל חייהם. ועדת החקירה הזאת פרסמה את מסקנותיה לפיהן לא היו כל ההאשמות על משרד־העליה שליד המזרחי בשלוניקי אלא עלילות שבשקר יסודן, ובסיכומן נאמר כי למזרחי ולראשה הזכות המליאה לייצג את אירגונם במשרד העליה הא״י בשלוניקי [23].

כשנפטר המנהיג הדגול ז׳בוטינסקי, כתב ד״ר ויצמן, — שחלק מכל־וכל על מדיניות העליה ההמונית של יריבו — כי ההיסטוריה תשפוט דרכו של מי היתה נכונה וצודקת. כידוע, ההיסטוריה הוציאה מכבר את פסק דינה הטראגי בעניין זה.

אפשר להגיד שגם בשלוניקי ההיסטוריה אמרה כבר את דברה. מי צדק? המזרחי והצה״ר שהמריצו ועזרו לעליה המונית לארץ בכל הדרכים, או מתנגדיהם שביכרו את העליה הסלקטיבית של יחידי סגולה.

זה באמת פרק מכאיב, והוויכוח בנושא זה תם ונשלם מזמן.

היות והמזרחי דגלה בעליה המונית לארץ, היה מובן מאליו שרבים מחבריה קיימו מצווה זו הלכה למעשה ומדי שנה בשנה עלו אליה עשרות מהחברים, ונעשה הדבר בשמחה מרובה וכל משפחה שהתכוננה לעליה, לוותה לדרכה בטקס גדול. לרוב החברים העולים נערכו מסיבות פרידה, ששימשו גם הן הזדמנות נאותה להלהיב את הנשארים לחשוב על אפשרות כזאת, ולהצטרף גם כן לזרם העליה לארץ האבות.

להלן פרטים על כמה ממסיבות הפרידה שערך מרכז המזרחי בימים ההם:

בתרצ״ב (1932): למפקד ״בני מזרחי־ברית תרומפלדור״, ליאון פילוסוף; לחזן דוד נחמה; ל״פייטן״ אליהו לוי (נפטר בת״א בתשכ״ז), חבר הוועד של אגודות ״נעים זמירות״; למשה מנחם

ΛΑ ΝΑΣΙΟΝ ΜΗΝΙΑΙΑ ΣΙΟΝΙΣΤΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΙΣ

לה נאסיון

קול קורא

REVUE MENSUELLE

LA NATION

NOTRE PROGRAMME

הגיליון הראשון של הירחון הלאומי ״האומה״ — ״ביטאון הנוער ההרצלאי״ — שלוניקי תרצ״ב (1931)

חנן ז״ל, מפעילי צעירי מזרחי (נפטר בת״א); לגב׳ אלגרה גאטיניו, מדריכה באגודת ״מוריה״, ובואינה בן שוהם (כיום אלבאלה) מהפעילות באגודה זו. בתרצ״ג—תרצ״ד (1933—1934): לנשיא הסתדרות המזרחי מר א׳ רקנטי [24]; לחבר ועד המזרחי דניאל בכור פילוסוף; לחבר הוועד של קרן אר״י של המזרחי, יוסף הכהן. בתרצ״ד (1934): לכותב הטורים האלה, שהיה אז מזכיר המזרחי; בתרצ״ה (1935): לפעילי אגודות הפייטנים יוסף חזן, דוד נג׳רי, חיים אלב׳ו, יצחק פטילון, ועוד (אלה האחרונים המשיכו בפעילותם בארץ ויסדו את אגודת הפייטנים ״שירי ציון״, בבית הכנסת של השלוניקאים ״שמחה הדר קודש״ בשכונת פ׳לורנטין בת״א).

לפני זה ולאחר מכן, עלו עוד עשרות רבות של צעירים שהיו פעילים בשורות המזרחי, וביניהם גבריאל חביב, רפאל אז׳י, יוסף אנג׳ל, חיים (ויטל) בריסי ז״ל, שלמה ראובן, שמואל ברכה, שמעון ברזילי, מואיז פ׳לורנטין, ועוד.

אחד מהאחרונים שהצליח להימלט ערב כיבוש יוון ע״י הנאצים היה חבר הוועד, הרב יוסף כהן, (נפטר בת״א בשנת תשט״ו). בשלהי המלחמה הגיעו לארץ חיים עזרתי ז״ל וא׳ סאפורטה, שניצלו מהמחנות בהיותם נתיני ספרד.

פעילות המזרחי בשנים האחרונות

גם אחרי עלייתם של נשיא המזרחי מר רקנטי בראשית תרצ״ד (שלהי 1933) והמזכיר הכללי ח׳ טולידנו [25], בראשית תרצ״ה (סוף 1934), לא פסקה הפעילות בשורות המזרחי ועבודתה הברוכה נמשכה כרגיל. אני עצמי עמדתי בקשר מכתבים מכאן עם אנשי הוועד דשם וידועים לי פרטי הפעילות אז בכל השטחים ממקור ראשון. בתקופה זו הצליח המזרחי לגייס לשורותיו עסקני קהילה שהיו עד אז רק אוהדים, וביניהם את יצחק אלשיך, הציוני הוותיק ומנהל בתי הספר (עממי ותיכון) ״אלשיך״ המפורסמים, מואיז בן עוזיליו, עסקן ציבורי ותיק ומראשי הצה״ר לשעבר, ד״ר אמאריו, ועוד. באותה תקופה הוצא לאור גם ירחון בספרדית בשם ״תקוותנו״, בעל תוכן מגוון ומעניין.

בין הצעירים שהתבלטו בתקופה זו בפעילות מבורכת אציין במיוחד את ז׳אק די־בוטון הי״ד (שאף התנדב לתת שיעורים באנגלית לצעירים שהתעתדו לעלות לארץ על מנת להכשירם לשפה המסחרית המדוברת כאן), וחבר הוועד הפעיל והמסור אלברט עזריה הי״ד, בא־כוח המזרחי בלשכת הקק״ל ובמשרד העליה הארץ־ישראלי.

לחברי מחלקת ״בני מזרחי״, שהתארגנה מחדש אחרי הפילוג עם בית״ר, ניתנה גם הכשרה חקלאית, על מנת להכינם לעלייתם לארץ בתור ״חלוצים״. בראש ועדת ההכשרה עמד הצעיר יהשוע חסיד הי״ד, ועזר על ידו הבחור המוכשר מואיז גאטיניו, הי״ד.

תקוותנו

(ארץ ישראל לעם ישראל על פי תורת ישראל)

אורגאנו די לה אורגאניזאסיון מזרחי די גריגה

איל דוביר די לוס שקליסטאס

אינטיגראליטה דיל פאאיז גידייו!
אינטיגראליטה דילה נאסיון!
אינטיגראליטה דילה תורה!

נואיסטרוס קאנדידאטוס אל 19 קונגריסו ציוניסטה די לוג׳ירנה

סון אים רבי ז׳ צ׳ון עוזיאיל ה״ י״ו

סו אקטיב׳יטה אין לה ב׳ידה פוב׳ליקה אי אין לה קארייר׳ה רבינ׳יקה

נוטאס

ירחון המזרחי ״תקוותנו״, תרצ״ה (1935).

[אמר העורך:

כיוון שלא השגנו סקירה מפי עדי ראיה או שמיעה על הפעילות בין השנים תרצ״ה—תרצ״ט, אנו מוסיפים כאן פרטים אחדים על תקופה זו מהעיתונות וממכתבים פרטיים שונים. אולם לפני כן ראוי לספר כאן בכמה מילים על פעלו ומסירותו של בעל המאמר, חיים טולידנו עצמו, למזרחי.

מיום היכנסו למזרחי היה פעיל בכל שטחי העשיה; בתרפ״ז (1927) נבחר כמזכיר כללי וכיהן בתפקיד חשוב ואחראי זה שבע שנים עד עלייתו לארץ. נוסף על עבודתו במזכירות היה עיתונאי שכתב בעיתונות המזרחי ובעיתונות היהודית הכללית בעיר, היה חבר מערכת "לה נאסיון", ממייסדי הלהקה הדראמאטית של האגודה, חבר ועד קרן אר״י של המזרחי וליגה שומרי שבת, ממייסדי אגודת הבנות "מוריה", וכו׳, ובעיקר — יד ימינו ועוזרו ללא ליאות של נשיא המזרחי בשנים הגדולות והקשות שבהן ניהלו המזרחי והצה״ר מאבק איתנים נגד המתבוללים ונגד הציונים הכלליים, שעמדו למכשול לארגון עליית ההמונים לארץ ישראל.

כאמור, נמשכה הפעילות השיגרתית, אולם כתוצאה מעליית יושב הראש אברהם רקנטי לארץ, הפילוג בבני מזרחי־בית״ר, וכן בשל הצטרפות חוגים חדשים למזרחי, נתהוו קבוצות השפעה שונות בה שהתחרו זו בזו. המשבר וההתרוצצויות בקשר לייצוג במשרד הארץ ישראלי אף הם העסיקו את ראשי הסיעות השונות וגרמו לחיכוכים ביניהם. בגלל סיבות אלה ואחרות התארגנה עוד בסוף תרצ״ד סיעה אופוזיציונית בשם "אוניון מזרחיסטה", שמועמדיה לוועד המרכזי היו: ר׳ יצחק ברודו, ר׳ יוסף מולכו, יוסף בן יעש, אלברט עזריה, מצליח ברזילי, אהרון חיים, יהושע חסיד ושלמה נחמיאס. (בוועד שנבחר בתרצ״ד היו חברים, בין היתר, חיים טולידנו, אלברט עזריה, ח״ס אברהם ברכה ומצליח ברזילי).

על אף ההצלחה בבחירות לקונגרס בתרצ״ה (1935), הסתמנה נסיגה בפעילותה של המזרחי לא רק בשל המצב הפוליטי הפנימי ביוון אלא גם בגלל אי־תיאום בהסתדרות עצמה. כתוצאה מהתפרדות החבילה עם הצה״ר, התגייסו אמנם כמה עסקנים ידועים לשורותיה (ביניהם גם מואיז בן עוזיליו, שכנראה לא השלים עם יציאת הצה״ר מההסתדרות הציונית) והמצע של התנועה דיבר על הקמת פידיראציה מזרחית לכל יוון, על הצורך בחידוש איחוד הקהילות של יהודי יוון ועל "מטרתנו העליונה — מדינה יהודית משתי גדות הירדן", אך למעשה לא עלה כנראה הזיווג יפה ולא היה לרוחם של הפעילים מוותיקי התנועה וצעיריה.

בתחילת תרצ״ו (7.11.35), אחרי מאבק פנימי נערכו בחירות ונבחר ועד חדש כלהלן: ח״ס אליהו חסון, שם טוב שאלתיאל, ברוך בן יעקב, אהרון חיים, שלמה כהן, מואיז גאטיניו, מואיז בן עוזיליו, אלברט בנרובי ואלברט עזריה. לאחר מכן הצטרף רפאל מנשה למחנה זה, ועזריה עבר לאופוזיציה.

פעילי הוועד הקודם: יצחק אלשיך, ד״ר אמאריו, בן יעש, שלמה נחמיאס וגבריאל פרחיה התלוננו כי הבחירות לא נוהלו כשורה. בינתיים לאור המאבקים במשרד הארץ ישראלי[25] — ששם התרכזה אז עיקר הפעילות הציונית, בשל הדרישה לעליה מצד אחד והגבלת הרישיונות מצד שני — נערך גיוס כל הכוחות, ונעשה מאמץ לקרב את "צעירי מזרחי". ואכן בתרצ״ו־1936 הוקם איחוד פידיראטיבי בין המזרחי וצעירי מזרחי שנקרא "פידיראציה מזרחי לארץ יוון" והוקם ועד זמני שבין חבריו היו יצחק אלשיך, משה ברזילי, שם טוב שאלתיאל ואלברט עזריה.

בבחירות לקונגרס ה־כ׳ בתרצ״ד (1937) נבחר משה ברזילי כנציג המזרחי, אולם כבשנים הקודמות — מאז תרצ״ג — לא השתתף ציר המזרחי בעצמו בקונגרס אלא עו״ד ראובן גפני מאר״י נתמנה כממלא מקום הציר מיוון.

במקום אחר[26] מסופר על ביקור אניית הלימוד של בית״ר "שרה א׳" בשלוניקי באוקטובר 1937. לבקשת א׳ רקנטי מארץ ישראל, נרתם יצחק אלשיך, שהיה אז פעיל במזרחי (והיה בנטיותיו אוהד הצה״ר), לארגון קבלת פנים ודאגה לאניה ולחניכים הצעירים.

בכוונתו של אלשיך היה להזמין את ז׳בוטינסקי שנמצא באותה שעה בפראג, לביקור בעיר ובאניה יום אחד לפני הפלגתה, כדי לעשות בצורה זו נפשות לרעיון הלאומיות העברית (שבאותם הימים, ימי הרודן מיטאקסאס, אסור היה לדבר עליה בפומבי). אך הדבר לא הסתייע.

ועד המזרחי ערך לצוות ולאורחים (וביניהם גב׳ הלפרין ומר הימלפרב) קבלת פנים חמה. רב החובל ירמיהו הלפרין, הקדטים וקציני האניה על תלבושתם והתנהגות ההדר שלהם, השאירו רושם כביר על כל רואיהם במסיבה, במסדר שערכו במזח, וכשהניחו זר פרחים ליד מצבת הזיכרון לגיבורי יוון.

בתרצ״ד, תרצ״ה ותרצ״ו נמשכה הפעילות התרבותית בין כתלי מועדון המזרחי. נערכו הרצאות על נושאים לאומיים, ציוניים ודתיים, כגון: פינסקר ומפעלו (ע״י גבריאל חביב), מהי הציונות הפוליטית, תורתו של הרצל (ע״י ז׳ק די־בוטון), המוסר וההשפעה של התנ״ך, וכו׳. הרב הצעיר הסגי־נהור ר׳ ליאון יוסף נתן סדרה של הרצאות על נושאים תורניים והיסטוריים לחברי המזרחי. בתרצ״ה ארגנה המזרחי גם שיעורים לעברית (ואנגלית, כדי לעזור לעולים להיקלט בארץ) בחינם ב־8 כיתות שהשתתפו בהם כ־240 תלמיד. בשבתות אחרי התפילה, נערכו הרצאות במועדון המזרחי, שהשתתפו בהן הרבה צעירים (על העליה ובעיותיה, חנוכה, השפה היהודית־ספרדית, האישה היהודיה במזרח, מאקס נורדאו וחייו, ביאליק, חיי הרצל, החינוך היהודי). הרצאות אחרות באולמות ציבוריים ובבתי כנסת נערכו בימי ראשון (כל שבועיים), בעיקר על הרמב״ם, חייו ומשנתו.

הועלו הצגות בהצלחה מרובה, כגון בר־כוכבא (באספאניולית) ואסתר (על פי ראסין בתרגום מיר־קאדו קוב׳ו לאיספאניולית), והשתתפו בהם, בין היתר, יצחק ברוכיאל, יצחק אמאריו, ז׳ק די־בוטון, גבריאל חביב, דוד אנג׳ל, ב׳ילייסיד חנן, וארסאנו, הגברות שרה בן עוזיליו, בן שהם ופולין וארסאנו וכן אהרון חיים (כמנהל המחולות).

בתרצ״ג—תרצ״ד הוקם גרעין להכשרה חקלאית ונשכרה חווה בסביבות העיר שבה הוכשרו "חלוצים" לעליה לארץ, בהתחלה עם מניין חברים; אח״כ התרבו החברים והעבודה התפתחה בצורה טובה.

מתרצ״ז (1937) והילך — עם התבססות שלטונו הרודני של מיטאקסאס ביוון — פסקו כמעט לחלוטין החיים הציבוריים היהודיים והעבודה הפוליטית והתרבותית של כל האגודות וההסתדרויות הציוניות בשלוניקי — והמזרחי בתוכן — שותקה למעשה כמעט לחלוטין. פרט לכמה אירועים חברתיים ופגישות ידידותיות לשם בילוי בצוותא, לא היתה שום פעילות יהודית לאומית. רק עם פרוץ המלחמה בספטמבר 1939, חלה תזוזה מסויימת, הציבור היהודי התארגן למאמץ המלחמתי והנוער כולו התגייס בהתלהבות לצבא היווני.

עם הכיבוש הגרמני ב־1941, חדלה קהילת שלוניקי לפעול כיחידה עצמאית ונאלצה להפוך למוסד מתווך בין שלטונות הכיבוש ליהודי העיר לשם העברת הוראות וגזירות, חדשים לבקרים. חברי הארגונים השונים — כיתר היהודים — היו טרודים כל אחד בגורלו ובגורל משפחתו. הנסיבות הפוליטיות ביוון מצד אחד ושטניות התכנון של הגרמנים מצד שני חברו יחדיו, וכאשר נעשו ההכנות לשילוח יהודי שלוניקי להשמדה, היו כבר האגודות והמוסדות היהודיים מזמן מסגרות ללא תוכן, הסתדרויות ללא פעילים, ועליהם בדרך כלל — מנהיגים סתגלנים, שהרגש הלאומי שלהם דוכא ונמחק, אם בתקופת מיטאקסאס ואם בתקופת הכיבוש הגרמני. לא נותרו איפוא אלמנטים מאורגנים שהיו יכולים אולי לטכס עצה, להוציא הוראות, לארגן תאי מחתרת, או לפחות להפגין התנגדות מילולית לגזרות השונות שהוצאו ע״י הגרמנים, ובוצעו מיד הלכה למעשה ע״י ראשי הקהילה, שמונו ברובם ע״י הגרמנים.

כך שולחו יהודי שלוניקי למחנות ההשמדה ללא ידיעה וללא הזהרה על גורלם — וללא התנגדות].

למרות העליה המוגברת של חברי המזרחי לארץ, נשארו שם בגיא ההריגה, לדאבון ליבנו ולצערנו העמוק, חברים רבים, שהובלו כמו יתר יהודי שלוניקי ויוון למחנות ההשמדה בפולין.

להלן שמות אחדים מהם (עד כמה שאני זוכר), שמילאו תפקידים והיו פעילים בשורות המזרחי:

ה ר ב נ י ם: ר׳ יצחק ברודו, ר׳ מרדכי ברודו, ר׳ רפאל שלם, ר׳ אברהם שאלתיאל, ר׳ אברהם ברכה, ר׳ אברהם חיים, ר׳ ליאון יוסף, ר׳ אברהם יעקב חביב, והמשורר הצעיר ר׳ רפאל יעקב חביב.

ה מ ו ר י ם: (מהם מנהלי בתי ספר) אברהם עטאס, אברהם מאטאראסו, יצחק חיים, שמואל שאלתיאל, אברהם וארסאנו, משה בן וינסטי (המכונה "החינוך" ע״ש בית ספרו), מאיר פינטו (בעליו ומנהלו של בי״ס בשם זה), אהרון חיים, יעקב קואינקה, מאיר סקאפה, גב׳ רחל נג׳ארי ועוד.

ה ח ב ר י ם ה מ ס ו ר י ם: (מהם שהיו חברי הוועד המרכזי או בעלי תפקידים אחרים): רפאל מנשה, עזריאל עזרתי, ברוך בן יעקב, רפאל חביב, חיים בוטון, יצחק ציון, אלברט עזריה, שמואל ציון, ליאון ג׳אחון, מ׳ סוסתיאל, י׳ צרפתי, ז׳אק קואינקה, יצחק ברוכיאל, יצחק אמאריו, יצחק אנג׳יל, רפאל מולכו, יהושע חסיד, ז׳אק די־בוטון, שלמה יחזקאל, שלמה נחמיאס, הנרי אלאלוף, יעקב חסיד, דוד אנג׳יל, ב׳ילייסיד חנן, דוד וארסאנו, חננאל כהן, מואיז גאטיניו, אברהם בן רובי, ויטל מילו, יהודה ארדיטי, שלמה סירירו; והבחורים הנאורים בעלי הרעיונות המקוריים, שהתווכחו ביניהם לאין סוף על הבעיות שניסרו ברומו של העולם היהודי, מנחם ויוסף בנבנישתי. במיוחד ייזכר חבר הוועד שהתמסר לענייני העליה לארץ, גבריאל פרחיה, ולבסוף ידידי ורעי משה ברזילי, לו הקדשתי לעיל ציון מיוחד.

גם העסקנים הפעילים שנכנסו לאחרונה לשורות המזרחי יצחק אלשיך, ד״ר אמאריו ומואיז בן עוזיליו ניספו אף הם.

תהיינה נפשות כולם צרורות בצרור החיים, וה׳ ינקום דמם.

ה ה ג ש מ ה ה א י ש י ת

אם היום, אחרי תקופה ארוכה, משקיפים אנו אחורה, על חיינו בשורות המזרחי בשלוניקי ועל פעילותנו בה בכל השטחים, מגיעים אנו למסקנה ברורה: אכן היה פרי לעמל הרב שהושקע בחינוך הדור הצעיר לערכי היהדות, להחדרת התודעה הציונית הלאומית בקרבו, שדחפוהו לעלות לארץ על מנת להשתקע בה, וכך ניצלו הם והוריהם מהשואה האיומה.

זאת ועוד: רוב חברי הסתדרות המזרחי על כל סניפיה ומחלקותיה, שזכו לעלות ארצה,

שראו דוגמה נאה של מסירות למען הזולת, של הקרבה למען הגשמת רעיונות התחיה הלאומית ממנהיגיהם וממפקדיהם — לא נשכח הדבר מליבם ; וכשהשתקעו בארץ האבות, נרתמו מרצון לעבודה ציבורית למען הכלל, מהם כיוזמים או חברים במוסדות צדקה וחסד, מהם כמייסדים או כגבאים של בתי כנסת, ורובם ככולם — פעילים בשורות בית״ר ובמחנה הרוויזיוניסטי בארץ. הם שיסדו את הסתדרות הספרדים הלאומיים, הקימו את הסניף הגדול של בית״ר בדרום תל־אביב, והיו רובם ככולם חיילים ומפקדים בארגון הצבאי הלאומי בזמן זה או אחר. וגם כיום — אחרי שנות חייהם רבו ומטופלים הם בעסקים ובמשפחות — נמנים רובם כגבאי בתי הכנסת של הספרדים בתל־אביב, וכפעילי הארגונים ומוסדות הצדקה של עולי יוון בארץ.

מנהיגי הסתדרות המזרחי ביוון שזכו לעלות והשתקעו בארץ ובראשם המנהיג הדגול, מר אברהם רקנטי, יכולים להיות גאים ולהתפאר, שאכן היה שכר לפעולתם, והזרע הקדוש שזרעו בליבות חניכיהם נשא פרי הילולים.

העליתי בשורות אלו חלק מזכרונותי על הפעילות המבורכת של המזרחי במשך עשרים שנה מתר״ף עד ת״ש (1920—1940), השתדלתי להיות אובייקטיבי, הזכרתי רק עובדות, ולא נקבתי בשמות המתנגדים והיריבים.

היתה זו תקופה מעניינת מאד, לעיתים רומאנטית ולעיתים סוערת במאבקים עזים, מלאת חיים והתלהבות, המעידה עד כמה היו חיי היהודים, ובעיקר חיי הנוער, תוססים בקרב קהילה זו. המזרחי וסניפיה מצד אחד, הפידיראציה הציונית הכללית מצד שני, ארגון הסוציאליסטים וה־קומוניסטים היהודיים, מוסדות הצדקה השונים, אסיפות העם הגדולות שנערכו בה, העיתונות היומית היהודית הכללית, השבועונים של המפלגות השונות, הפולמוס החריף מעל דפי העיתונות ובאסיפות, בין היריבים, חילוקי הדיעות העקרוניים, ההשקפות הנגדיות, המטרות המשותפות והמאבקים למען זכויות העם, כל התופעות האלו הן עדות לעירנותה ולחיוניותה של קהילה יהודית פעלתנית וגאה זו, שלדאבון ליבנו נכחדה מהעולם על ידי הצורר הגדול ביותר שקם עלינו לכלותנו מגוי, העם הגרמני הנאצי, ימח שמו וזכרו.

חובה קדושה ותפקיד נעלה מוטל על השרידים שנשארו לפליטה מקהילה מפוארת זו — בארץ ובתפוצות — לפעול תמיד ובמרץ על מנת להנציח את שמה וזכרה במולדתנו המחודשת, הן ע״י פירסומים שיספרו על גדולתה, הן על ידי הקמת בתי כנסת ומוסדות שונים שישאו את שמה, הן על ידי אימוץ קהילה זו על ידי בתי ספר שונים בארץ, לפי רעיון של המוסד ״יד ושם״ [27] ובכל צורה אחרת.

נירתם כולנו לפעילות קדושה זו בכדי שקהילת שלוניקי המהוללה ובניה יזכרו לעד בהיס־טוריה של עמנו, ותישאר חקוקה לעד בתודעתו כעיר ואם בישראל.

• הערות בתוך סוגריים מרובעים [ ] הן של העורך.

1 [ארגונים ציוניים שונים או אישים בודדים בערים שונות ביוון היו מסונפים, בתקופה זו או אחרת, או קשורים בקשרים הדוקים, למרכז בשלוניקי. גם סניף המזרחי במונאסטיר (יוגוסלביה) שהתקיים שם זמן קצר, נוסד בהשפעתה של המזרחי בשלוניקי ובעזרתה. בהזדמנות זו נציין כי שלוניקי היתה הקהילה היחידה בבלקנים ובטורקיה (פרט לניסיון שנעשה ע״י צבי הרכבי בתרצ״ה בבולגריה, שלא האריך ימים ; ראה צבי הרכבי : ״המזרחי בין אחינו הספרדים״, במישור, י״ד ניסן תש״ב), שבה קמה תנועת המזרחי, היכתה שורשים עמוקים, והיתה ההסתדרות הציונית הגדולה והעממית ביותר בעיר].

2 [בתרצ״ו, כאשר חזרו ״צעירי מזרחי״ (תורה ועבודה) והצטרפו למזרחי].

3 [על המשרד האר״י בשנות השלושים השתלטו — בתמיכת הסוכנות מירושלים — אנשי הפידיראציה הציונית, ולא נתנו ייצוג יחסי למזרחי. כתוצאה מכך פעלה הסתדרות המזרחי בנפרד בקשר לעליה, ובאמצעותה עלו רוב העולים לארץ].

4 [כן הופצו בהצלחה גדולה גם מניות בנק המזרחי שנוסד באר״י ולאור ההישגים בשלוניקי הוצע לא׳ רקנטי ע״י דוד פנקס בתרפ״ה לנסוע למצרים כדי לעמוד בראש המסע להפצת מניות הבנק שם].

5 [והעיתון היחיד שהמשיך במערכה נמרצת נגד חוק זה היה ה׳פרו ישראל׳].

6 [הגיליון הראשון הופיע בסוכות תרפ״ד (1924), כנספח ל״פרו ישראל״, ומתרפ״ה והלאה בפסח של כל שנה. הגיליון האחרון יצא לאור בפסח תרצ״ז (1937). השתתפו בו בין היתר גם : הרב ברלין (בר־אילן), הרב פישמן (מימון), הרב יעקב מאיר, הרב בן ציון עוזיאל, ראובן ויינשנקר (גפני), ר׳ משה דוד גרוס, ר׳ חיים חביב, ד״ר ז׳ אמאריו, ברוך בן יעקב, מיכאל מולכו, מירקאדו קוב׳ו, אברהם חביב, רפאל מנשה, משה ברזילי, יצחק עמנואל, אברהם פיפאנו, גבריאל חביב, ברוך נאה, ש׳ שאלתיאל, וכמובן א׳ רקנטי במאמר פרוגראמאטי ראשי בכל גיליון. ״איל ג׳ידיו״ הופיע לעיתים גם כעלון חד פעמי לרגלי מאורעות שונים].

7 [עיתון בעברית של המזרחי, שקדם לכל אלה שהוזכרו, היה עלון בפוליקופי בשם "המזרחי", שהופיע בחנוכה תרפ"ב. מלבד הפרסומים הנ"ל הוצאו לאור הוצאות חד פעמיות בשם "פרו ישראל", או תדפיסים של הרצאות ומאמרים באיספאניולית וצרפתית. בתר"ף (1920) נעשה גם ניסיון להוציא ספרונים עממיים בשם "ביבליותיקה מזרחי" (מס' 1 : "קי איס איל ציוניזמו מזרחי", סאלוניקו, שבט 5680, הרצאה של א' רקנטי ; מס' 2 : "אה טראב'ירסו לה ב'ידה דיל פואיבלו ג'ידיו", סאלוניקו 5680, הרצאה של מירקאדו קוב'ו), וכן : "לוס קאנטים די אסתר", מחזה מוזיקלי שהוצג ע"י הלהקה הדראמאטית של המזרחי, תמליל ע"י שלמה ראובן, מוסיקה — ארצי (יצחק ציון), כוריאוגראפיה — אהרון חיים ; ועוד].

8 [הרכב הוועד בתרפ"ט : א' רקנטי, רפאל חביב, יצחק קאסוטו, דניאל בכור פילוסוף, גבריאל פרחיה, ר' יצחק בנבנישתי, חיימאקי כהן, יוסף בן יעש, ח"ם אברהם שלמה ברכה].

9 [הכינוס הראשון של "צעירי מזרחי" התקיים בו'—ח' בתשרי תרפ"ח, ובתכניתו הארגונית נקבע כי רצוי לאחד את כל אגודות הצעירים בפידיראציה, להקים אגודות כאלה בקהילות אחרות ביוון, להקים גרעיני הכשרה ל"חלוצים" מועמדים לעליה].

10 [בתרצ"ג פרץ משבר בתנועת "בני מזרחי־ברית תרומפלדור" וחלק מן המדריכים — שלא עיכלו את הסינתיזה המזרחית־בית"רית — עזבו את הארגון והקימו קן בית"ר נפרד. עם יציאת הצה"ר מההסתדרות הציונית והקמת הצ"ח (ההסתדרות הציונית החדשה) בתרצ"ה, נעשה פילוג זה עובדה טבעית, אם כי למעשה כל חניכי "בני מזרחי" היו רוויזיוניכטים מבחינת החינוך המדיני שקיבלו, ורוב רובם של הבית"רים היו שומרי דת ומסורת].

11 [והיתה להם גם קופת גמילות חסדים בשם "סוכת שלום"].

12 [בקושטא היו מכונים "מפטירים" ; אלה כמו אלה לא היו כותבי שירים אלא מזמרים ומלחינים ביחידות או במקהלות].

13 ["התחיה" קדמה למזרחי בשלוניקי, והיתה אגודת נשים עצמאית, ולמעשה — לפחות מבחינה אידיאולוגית — אימה הורתה של המזרחי. התחיה נוסדה בשנת תרע"ו, אחרי הפילוג ב"מכבי" ; קבוצת הגברים שעָזבה את המכבי התמסרה אז לפעילות מדינית רבת חשיבות והרת תוצאות לגבי הציונות בעיר ואף בתחום הבין לאומי, ואילו הבנות והגברות יסדו את "התחיה". — ראה ברשימה מיוחדת בספר זה].

14 ראה יעקב ויינשל, "רקנטי וז'בוטינסקי", בקובץ "אברהם העברי", עמ' 31.

15 אינג' אהרון רוסו, "בעל תחושת העצמאות בטרם מדינה", עמ' 73—74.

16 המאמר נכתב בתשי"ח (1958).

17 כיוון שהיהודים היו ממתנגדי מפלגתו הלאומנית של ויניזילוס, הוציא זה האחרון, כשהיה ראש ממשלת יוון, חוק, לפיו יבחרו היהודים לפארלאמנט היווני ב"קוריה נפרדת", וכך לא ישפיעו על כלל הבחירות, והן תוכרענה לטובתו. רקנטי ראה באפליה זו מנוף לדרישת הכרה רשמית במעמדו האוטונומי של העם היהודי ביוון, וכן להענקת זכויות מיעוט לאומי נוספות.

18 [התפיסה הפוליטית של המזרחי־הצה"ר בשלוניקי היתה כה מהפכנית וכה חדשנית, שהגבירים והציונים הכלליים של הקהילה, הבוטחים והמנהלים את העניינים על מי מנוחות, לא הבינו בכלל — וכמובן התנגדו — לדברים שהשמיע רקנטי בתרפ"ד, למשל, על הצורך ביציאה מיידית מהגולה ועליה לארץ, וכי "הדם היהודי הנשפך כמים ע"י אויבינו, או שצעירינו שופכים למען מולדות חורגות, נשפוך אותו, אם יהיה צורך בכך, בעד ארצנו, כדי להבטיח בית ומחסה לעמנו, הנרדף בכל מקום" ("אל ג'ידיו", פסח תרפ"ד) ; או בפסח תר"ץ באסיפת מחאה ענקית בקולנוע "פאטי", שבה הכריז : "הממשלה האנגלית יחד עם וייצמן אחראים לטבח בארץ ישראל" (במאורעות תרפ"ט), וקרא לנוער השלוניקאי להתגייס ולעלות מייד לארץ ("אל ג'ידיו", פסח תר"ץ)].

19 [צבי הרכבי, שהיה כמה פעמים בשנות השלושים בשלוניקי ובבולגריה, במאמרו "המזרחי בין אחינו הספרדיים" (במישור, י"ד בניסן תש"ב), כותב, כי בבולגריה "הציונות הכללית נלחמה ב'מזרחי'. שלטונות הקהילות רדפו את עסקניו ומנעו את פקידיהן וחכמיהן להצטרף אליו". ועל שלוניקי הוא כותב : "והשפעה ל'מזרחי' בקהילה וברבנות, בבחירות לעיריה ולפארלאמנט. ול'מזרחי' — חכמים, מורים וסוחרים, נוער ונשים, ומהלכים לו בפרברי העוני, אשר הנגע הקומוניסטי פשה בהם... ו'המזרחי' הוא הלוחם ליסודות הדימוקרטיים ומייצג את השכבות העמלות־העממיות החיות חיי הווי יהודי עסיסי, כנגד בעלי הכיס וה־מתבוללים מן הכי"ח ומב"ב (בני ברית) ושלא ממינם, וכנגד ציוני הטרקלין השאננים, היושבים במועדוניהם ובמשחקי קלפים בונים את ציון..."]

20 [באותן השנים — ואף לאחר מכן — היה לסוכנות היהודית יחס שלילי לעליה ולעולים הבלתי ליגלים, ולא רק שלא עזרו להם אלא אף שיתפו פעולה עם שלטונות המנדט בתפיסת מעפילים. ראה בספרו של חיים לזר, "אף על פי — ספר עליה ב'"].

21 נוצר גם מצב שחלק מה"תיירים" שבאו בגפם השתקעו בארץ, ונשותיהם ומשפחותיהם נשארו בשלוניקי. הסתדרות המזרחי לא נטשה אותם וא' רקנטי בביקורו בארץ בתרצ"ב, ואחרי עלייתו בתחילת תרצ"ד, טיפל והצליח להשיג רשיונות עליה מיוחדים, וכך התאחדו כל המשפחות האלה.

22 גבריאל פרחיה עצמו ורבים אחרים מפעילי העליה לא זכו לעלות והובלו למחנות ההשמדה. ראוי היה שעולי שלוניקי יקימו להם יד ושם בקרב בני ישראל על פעלם המבורך הזה.

23 [ראה בקשר לכך במאמר על הצה"ר בספר זה. הדברים הגיעו לידי כך שאנשי הפידיראציה הציונית בשלוניקי כתבו לסוכנות בירושלים וביקשו ממנה לפנות לממשלת המנדט ושזו תיתן הוראה לקונסול האנגלי בשלוניקי לא לתת ויזות לארץ אלא בהמלצת המשרד האר"י (שבשליטת הציונים הכלליים), ולא לקבל המלצות הוועד האר"י של המזרחי (הארכיון הציוני, מכתב מ־24.8.1932)].

24 על המסיבות הרבות והאסיפות ההמוניות שנערכו לכבודו ערב עלייתו לארץ בחשוון תרצ"ד (נובמבר 1933), ושנתנו ביטוי לרחשי האהדה וההוקרה כלפיו וכלפי רעיונות המזרחי שאותם סימל, ראה במאמרי : "מנהיגה של יהדות שלוניקי", שהתפרסם בקובץ "אברהם העברי", ת"א, תשי"ח.

25 [בשנה זו נקבע במשרד הארץ ישראלי ייצוג כלהלן : 2 — ציונים כלליים, 2 — המזרחי, 1 — ארצנו, 1 — הכשרה. להצה"ר אחרי שעזבה את ההסתדרות הציונית לא ניתן ייצוג ולא חולקו להם רשיונות].

26 [במאמר על הצה"ר בספר זה, וכן בקובץ "אברהם העברי"].

27 כמה בתי ספר בארץ, ביניהם בי"ס "אלשיך" בהדר יוסף, וביה"ס התיכון ברמלה, "אימצו" את קהילת שלוניקי ומנציחים את זכרה בקרב תלמידיהם. תבוא עליהם הברכה.

״בני מזרחי״ (ובית״ר) בשלוניקי

מאת ליאון פילוסוף

היה זה כמדומני בשנת תרפ״ב (1922). הייתי מבקר באותם הימים לעיתים קרובות במועדון הסתדרות ״המזרחי״ ברח׳ קיפרוס מספר 6, מתוך סקרנות ומתוך התעניינות בעבודתו הציבורית של אחי דניאל בכור פילוסוף ז״ל, שהיה חבר הוועד המרכזי.

מילדותי קיבלתי חינוך ציוני ב״צופים מכבי״ [1] ואחר כך הייתי חבר פעיל באגודה הציונית ״תקוות ישראל״ [2], אך הדבר לא מנע ממני להשתתף בפעולות ובהרצאות שהתנהלו בין כתלי בית ״המזרחי״. בביקוריי התכופים שם נתרשמתי משלל העשיה של הסתדרות המזרחי בכל שטחי הפעילות החינוכית והציבורית בעיר, ונמשכתי אחרי הרעיון הציוני הטהור כפי שבא לידי ביטוי בדבריו ומעשיו של נשיא התנועה מר אברהם ש׳ רקנטי. לא עבר זמן מרובה ונרשמתי כחבר מן המניין, ומיד השקעתי את עצמי בעבודה מוגברת במסגרת פעילותה הציונית והציבורית.

זמן מועט אחר כך נוסדה המחלקה של ״צעירי המזרחי״ (שנקראה בהתחלה ״החלוץ המזרחי״), שנתנה דעתה לפעול בין הצעירים המשכילים בעיר ולהפיץ בקרבם את החינוך הדתי־לאומי, לפתח ביניהם את הפעילות הספורטיבית והחינוך הגופני, להכינם לתפקידים מעשיים במזרחי ובציבוריות היהודית, ולטעת בקרבם את הייעוד והרצון של העליה לארץ ישראל. לצד הרוחני והתרבותי של המחלקה החדשה דאגו ראשי המזרחי, ועל הפעילות הספורטיבית ניצח יצחק כהן ז״ל, שראה ייעוד לעצמו לדאוג להיווצרות ״יהדות השרירים״ בשלוניקי, ועזר בכך לכמה ארגוני נוער ציוניים (למכבי, לצעירי המזרחי, ואח״כ — לבני מזרחי). ל״צעירי המזרחי״ הצטרפו רבים שנמשכו הן ע״י הרעיונות הלאומיים החדשים של המזרחי, הן ע״י הפעולות התרבותיות וה־ספורטיביות שהלכו והתרבו, והן משום החברה הטובה והבילוי הבריא שמצאו בשורותיו.

עם ההתפתחות הכללית של הסתדרות המזרחי נוסדו בכל איזורי העיר אגודות מסונפות רבות, שעסקניהן ופעיליהן היו ברובם הגדול צעירים.

כדי להחזיק את הצעירים האלה, במרכז ובשכונות, במתח פעלתני, היה צורך, לא רק במרצים או במורים שיתנו שיעורים לעברית, אלא גם — ובעיקר — במדריכי ספורט שיוכלו לארגן קבוצות לאתלטיקה, לכדורגל, כדור־עף, וכיוצא בזה. אורגן, איפוא, קורס מדריכי ספורט, בהנהלתו של יצחק כהן, ובמהרה — עם סיומו — נפוצו בוגרי הקורס בכל הסניפים שבעיר, והתחילה פעילות מוגברת בכולם. כתוצאה מכך הלכו ונתרבו החברים החדשים שהצטרפו ל״צעירי המזרחי״ וליתר האגודות המסונפות, וקרה שגם אגודות נוער שכונתיות שהיו כבר קיימות — ציוניות, דתיות או ספורטיביות גרידא — הצטרפו במרוכז להסתדרות המזרחי.

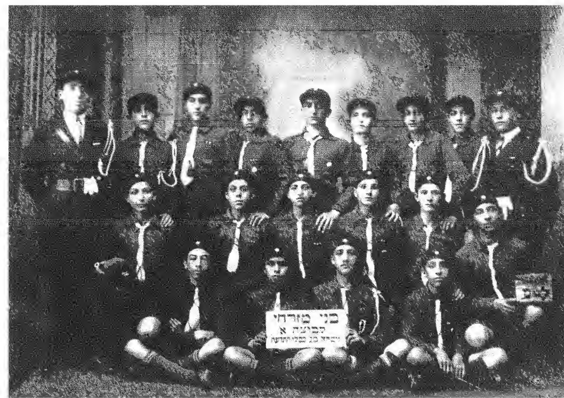
בין בוגרי הקורס הראשון היו : ליאון ג׳חון (ז״ל), שמעון ברזילי (היום מבעלי התעשיה בת״א), שמואל ציון (ז״ל) וכותב טורים אלה. בין הפעילים היו גם החברים יצחק קאסוטו, שלום שמחה, שמואל רוסו, צרפתי, סוסתיאל ועוד. במרץ ובהתלהבות התמסרנו כולנו לניהול העבודה הספור־טיבית במרכז ובסניפים, שכללה, בין היתר, תרגילי סדר, תרגילים חפשיים, ובפרט — החדרת משמעת כמעט־צבאית בכל שורות הנוער המאורגן.

הפעילות הכללית והספורטיבית הזאת נתנה דחיפה עצומה להפצת הרעיון הציוני והאידיאולוגיה הלאומית־דתית של המזרחי בין כל שדרות העם. פרי מיוחד נתנה פעילות זו בפרברים המרוחקים, בשכונות העוני — והנוער המוזנח שבהן, לא רק שמצא מסגרת לזמנו הפנוי, אלא שבין כתלי המועדונים ובפעולות השונות, קיבל גם השכלה כללית, רכש ידיעות קלות בעברית וניתנו לו שם טעם וייעוד בחיים.

*

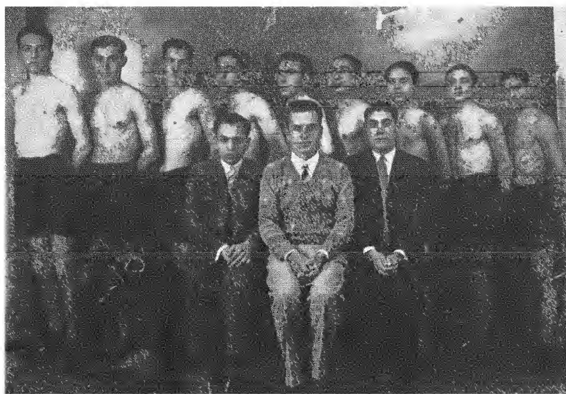
במשך זמן קצר התווספו מאות נערים לארגונים השונים של המזרחי והוקמו אגודות נוספות ובהן גם מחלקות מיוחדות לבנות ; ולאלפי האוהדים, שבאו לחזות במופעים, בחגיגות ובתהלוכות של הנוער המזרחי, הצטרפו המונים אחרים — בשלוניקי וביתר ערי יוון.

היה זה חיזיון חדש ונהדר לבני שלוניקי, לראות את הצעירים העומדים בשורות במסדרים,

קבוצה א׳ של ״בני מזרחי״, תרפ״ח.

Groupo "A" de la Bene Mizrahi (1928).

קבוצת איגרוף בהדרכת המתנדב הצ׳כי דה ולירה היושב באמצע.

La equipe de boxe.

או כאשר עברו בתהלוכות נאות ועליזות ברחובות ונשמעו הפקודות וההודעות של הממונים עליהם, והשירים הציוניים — הכל בעברית. (הפקודות ניתנו בעברית ״מקורית״, למשל: ״רבע תקופה מצד שמאל — מארש!״ (חצי תפנית שמאלה), או תחתיכם — מארש!״ (במקום דרוך!))...

אט אט הוקמו קבוצות ומחלקות לכל ענפי הספורט ועניני הרוח; אורגנו קורסים נוספים למדריכים, שיעורים לתרגילי סדר והתעמלות, קבוצות כדורגל, כדור־עף, פינג־פונג ואיגרוף; נערכו הרצאות על הציונות וההיסטוריה היהודית, שיעורים לעברית, הצגות; יצאנו לטיולים קצרים ומסעות ארוכים ברגל ובאופניים, והוקמו מחנות ליום או לשבוע — הכל בהשתתפות מליאה ונלהבת של החברים ובמשמעת וסדר מופתיים.

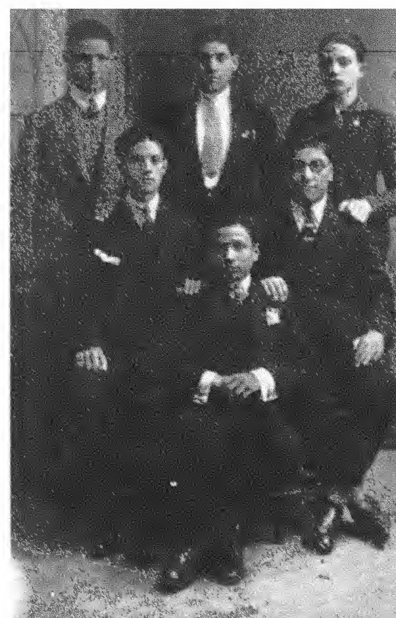

בהמשך לפעולות הציבוריות והחינוכיות השונות של הוועד המרכזי, להפצת רעיון הציונות הצרופה בקרב הקהל, ובעיקר בין הנוער, נעשתה פעולה מיוחדת לחינוך וארגון צעירים, שהראו כבר סימנים של התלהבות והתמסרות לתפקידיהם — כדי להכשירם להיות נכונים לכל קריאה ולכל תפקיד, למען המולדת המתחדשת — הן בשלוניקי עצמה והן לקראת עלייתם לארץ. ביזמת מר רקנטי, יצחק כהן ומשה עזרתי (שהיה מנהל חברת ״סלוניקה־פלסטיין״ בעיר), התארגנה קבוצת צעירים נבחרים, בעלי חינוך ציוני עמוק, מכל הארגונים הציוניים בעיר, שחרתה על דיגלה את הסיסמה: Etre prêt à tout (היה נכון לכל).

הייתי אחד מאנשי קבוצה זו. אף כי הקורסים וההרצאות נערכו בבניין המזרחי, לא היו הקבוצה ומעשיה חלק אורגאני מהסתדרות זו, אלא מסגרת מיוחדת לעצמה. אולם בסופו של דבר גם פעולות קבוצה זו יכולות להיזקף ל״חשבון הכללי״ של המזרחי (או הצה״ר), כיוון שרוב חבריה היו, או נעשו אח״כ, פעילים באחת משלוחותיה. השתתפנו פעם בשבוע, במשך שעתיים, בקורס לימודי מיוחד על תולדות הציונות ומהותה, בהדרכתו של מר רקנטי. בשיעורים אלה קיבלנו מושגי יסוד בציונות וחינוך לפעילות ציונית אקטיביסטית, שקשרו אותנו בלב ונפש לרעיון של הקמת מדינה עברית בארץ ישראל לאלתר. המשמעת היתה די חמורה. ההשתתפות המתמדת וה־הופעה המדוייקת היו תנאי מוקדם לכל מועמד כדי להתקבל לחוג זה [3].

אינני זוכר מה גרם להתפזרות קבוצה אקטיביסטית זו. יתכן שלא כולם יכלו לעכל את הרעיונות המהפכניים, לא יכלו לעמוד במשמעת בקפדנות, או לא יכלו לסגל לעצמם את המחשבה כי הדיבורים הציוניים הם טפלים וכי המעשים וההגשמה האישית — הם העיקר.

בכל אופן, בין חלק מחברי הקבוצה הזאת, ואני בתוכם, נקשרו קשרי ידידות אישיים ועבותות רעיון משותף, והחלטנו להמשיך באותו כיוון בפעילותנו במסגרת המזרחי.

מראשוני "בני מזרחי", ביניהם
מרסל ברכה, איזידור פיפאנו,
דוד גאטיניו.

Unos de los primos miembros
de la Bene Mizrahi.

הבן

"הבן", עיתון "בני מזרחי", תרפ"ו.

El Journal de Bene-Mizrahi,
1926.

עד אז עסקנו בגיוס והדרכת נוער מתבגר או בוגר. כיוון שהייתי אז מדריך ספורט של "צעירי המזרחי" בסניפים של השכונות, ראיתי כי יש אפשרות ליצור קבוצות לנוער לומד, מגיל שתים עשרה ומעלה, במסגרת מיוחדת, ובתכנית המתאימה לגילים אלה.

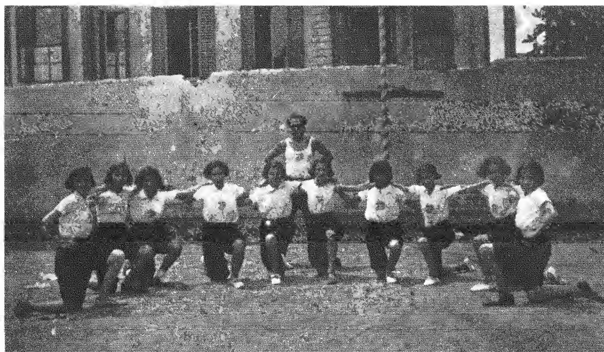
שמתי לב כי ילדים רבים ובני נוער מסתובבים באפס מעשה. לעיתים היו מצטופפים ליד המועדון ומציצים על חברינו בעיסוקיהם או בבילויים במסגרתם, ושואפים ומחפשים מסגרת כזאת. וגם חשבתי שכדי להפיץ את הרוח הלאומית הטהורה ואת הנאמנות העמוקה לרעיון התחיה, יש להתחיל בחריש עמוק כבר בגיל רך.

קיבלתי את האישור מהוועד המרכזי ועשיתי הכנות התחלתיות להקמת גרעין ראשון. בתור שותף ליזמתי, התנדב והצטרף אלי יצחק עטאס, חברי וידידי הטוב ביותר מאז ועד היום הזה. כבא־כוח המרכז, צורף אלינו משה ברזילי (שהיה אז מזכיר הוועד המרכזי) ⁴, בחור מלא מרץ, בעל השכלה כללית ותרבות תורנית ועברית, ושלושתנו התחלנו בעבודה עם רצון עז לאסוף סביבנו מחנה גדול של נוער לומד, על מנת לתת להם את החינוך הדתי־לאומי, ולהכשירם מבחינה רוחנית וגופנית להיות נוער עברי למופת; ובהיותם מוכנים לעלות ארצה, יגשימו את הרעיון ויתנו את הכל למען שיחרור המולדת העברית.

לאגודה החדשה קראנו "בני־מזרחי". במהרה הצלחנו לארגן שלוש קבוצות, בהתאם לגילים:

קבוצה א׳ — נוער מתבגר, שמפקדה הייתי אני; קבוצה ב׳ — בפיקוד יצחק עטאס; קבוצה ג׳ — ילדים, בפיקוד יעקב (ז׳אק) פילו (שקיבל את הכשרתו ב"צופים מכבי" ובא לעזרתנו).

הוכנה תכנית רחבה שהוגשמה והצליחה מעל למשוער. התחלנו בפעולות שונות, כגון: הרצאות, קורסים לציונות, להיסטוריה עברית וכללית, לימוד עברית, התעמלות, תרגילי־סדר, אתלטיקה קלה. הוקמו קבוצות לכדורגל, כדור־עף, נערכו טיולים וכו׳ וכו׳. המשמעת היתה צבאית. הוצאנו אז לאור והפצנו עיתון שבועי בשם "הבן" בהנהלתו המסורה של דוד גאטיניו, מזכיר קבוצה א׳.

Miembras de "Bene-Mizrahi-Ahé Trumpeldor" Con el mefaked Itshac Attas (1933).

חברות אחדות מגדוד הבנות של "בני מזרחי — אחי תרומפלדור" עם המפקד יצחק עטאס (תרצ"ג).

"בני מזרחי" בטיול אופניים, תרפ"ח.

Las Cyclistas de la Bene Mizrahi (1928).

מבחר הנוער של העיר במרכזה ובשכונותיה התחיל לנהור ולהצטרף לשורותינו, ופעולותינו למען הפצת הרעיון הציוני — לא רק בתוך הנוער הלומד, אלא גם בקרב הציבור היהודי הרחב ביוון — נתנו אותותיהן. הנערים שהיו מאורגנים ב"בני מזרחי" הפיצו באופן טבעי את רעיון התחיה הלאומית ואת אורח החיים הדתי־מסורתי בקרב בני משפחותיהם.

בכל הצגה ("דוד וגלית", "גיבור תל־חי", "אסתר", וכו') ובכל הופעה של האגודה — בין תרבותית, בין ספורטיבית — היה האולם מתמלא עד אפס מקום. היה מורגש כי הציבור היהודי בעיר צמא לשמוע את דבר המזרחי, את הבשורה הציונית, ובא במאותיו ואלפיו להאזין בעיקר לנאומיו של מר א' רקנטי בפתיחת החגיגות (או באסיפות העם הגדולות). הוא ידע להלהיב את הקהל ולהפנטו במשך שעה ארוכה בהסבירו את מטרות הציונות הממלכתית, בתבעו מכל אחד ואחד שיעורר את ליבו היהודי ויהיה ערב באחריותו האישית לגורל העם, ובהדגישו שכל יחיד חייב להקריב כל אשר לו — גופו וממונו — למען הגאולה השלימה בארצנו שלנו.

אינני שוכח את עזרתו הכבירה של יצחק כהן ז"ל, שעמד תמיד לרשותנו בכל פעולותינו, ובעיקר אירגן ונתן דחיפה גדולה לפעילות הספורטיבית והז'ימנאסטית המפוארת של הארגון. אפשר לומר כי כל מטרתו בחיים היתה חינוך הצעירים ללאומיות וגאווה יהודית, ולהכנתם הגו־פנית והשרירית לקראת היותם חיילים לציון. יצחק כהן, שהיה מראשוני הרוויזיוניסטים בעיר, שעם מר רקנטי עמד בקשרים עם ז'בוטינסקי, רצה — ועשה כל מה שביכולתו לשם כך — להחדיר את האמונה הלוהטת בתקומת מלכות ישראל בנוער, שיחלץ חושים ויקריב הכל לשם הגשמת מטרה זו.

ממר רקנטי קיבלנו לעיתים מזומנות פרטים ודו"חות על פעילות אגודות הנוער הציוניות בכל ארצות הגולה, ונזדמן פעם, שהביא לנו את הסטינוגראמה המליאה של כינוס בית"ר בפולין, בצירוף אלבום תמונות על מכלול פעולות הנוער הבית"רי; פעולות שאנו עוד היינו רחוקים מהן, כגון: רכיבה על סוסים, סיוף, אימון בנשק, תרגילי־שדה צבאיים וכו'. הדברים עשו עלינו רושם עצום, ובישיבת הוועד המורחב של בני מזרחי (שצורפו אליו שלמה ראובן ושלמה יחזקאל), בנוכחות יצחק כהן, ביקשנו לבוא בקשר עם שלטון בית"ר העולמי. אחרי התכתבות שנמשכה כמה זמן, נתקבלנו והוכרנו בתור סניף של בית"ר (ברית תרומפלדור). היינו, נדמה לי, ארגון הנוער היחיד בעולם שהיה מסונף למזרחי מצד אחד ולבית"ר מצד שני. מאז הוסב השם באופן רשמי ל"בני מזרחי־ברית תרומפלדור".

עם הצטרפותה לבית"ר, קיבלה האגודה תנופה גדולה וחדשה והתפתחה בצעדי ענק, הן מבחינת האינטנסיביות של העבודה היומיומית, והן מבחינה מספרית. פנינו אז לשלמה ראובן, צעיר בעל השכלה כללית וציונית, ואל שלמה יחזקאל, והם הצטרפו אלינו ועזרו להתפתחותנו [5].

פעילי בני מזרחי (מגדוד ב׳ וגדוד ג׳) ליד הכניסה למועדון המזרחי; ביניהם: דוד פסח, חיים חזן, עמנואל נער, יצחק טולידנו, אהרון רוסו, המפקד יצחק עטאס, שבתי ברכה, צרפתי, אברהם מונסקיו, המפקד ליאון פילוסוף, יוסף לוי, מרסל ברכה, שמואל טבת, יצחק צבי, המפקד שלמה יחזקאל, המפקד שלמה ראובן, חנוך אלפנדרי, דריו סולימה, נחמה, פיפו ביז׳ה.

Miembros activos de la Bene Mizrahi delantre del club de la Mizrahi.

הפעילות התרחבה, נוספו קורסים לאיגרוף, סיוף, קפ״פ [6] — בקיצור, נתקבלה ובוצעה תכנית הספורט השימושי וההגנה העצמית, שנשלחה אלינו על ידי שלטון בית״ר.

נוסד אז גם שבועון בהנהלתו של שלמה ראובן בשם ״לה נאסיון״ (האומה), שהופץ בכל ארגוני הנוער ביוון. תפוצתו גדלה משבוע לשבוע ובשורתנו הגיעה לחוגים נוספים.

✶

עלי להזכיר בהוקרה את הנערים שחונכו וגדלו בתוך שורות ״בני־מזרחי״ עד אשר הפכו הם עצמם למדריכים ומפקדים מסורים: יצחק טולידנו — מזכיר; מרסל ברכה, איזידור פיפאנו, דריו סולמה — מפקדים; יעקב סולימה, עמנואל נער — סגני מפקדים; וכן המדריכים: אהרון רוסו, שמואל טבת, דוד פסח, שניאור רוסו, ליאון לוי; המפקדת־מדריכה אלווירה רפאל (גננת); כולם התקשרו איתנו מילדותם, גדלו וחונכו בשורותינו והגיעו ע״י מסירותם להדרכת קבוצות, מי בשטח התרבותי־ציוני ומי בשטח הספורטיבי.

הנני לציין גם את שמות מדריכי הספורט, שמתוך אהדה עמוקה לארגוננו ולרעיון הלאומי, מצאו לנכון לבוא לעזרתנו, וזוכר אני באיזו התלהבות התמסרו לתפקידם: אלברטו מודיאנו — מדריך לסיוף; ויטל בריסי, מהמועדון ״אקס־אלייבי״ — כמדריך בוקס; היה גם מר די־ואליר, שהוזמן לשלוניקי ע״י הסתדרות המכבי והתקשר איתנו בידידות עמוקה כיוון שראה כי שטחי ההתמחות כגון בוקס, סיוף וספורט שימושי להגנה עצמית פותחו במיוחד בתוך אגודתנו.

תודות למסירות המפקדים שלנו, והמדריכים שבאו לעזרתנו, גדל בתוך שורותנו נוער בריא, זקוף קומה, גאה, מלא התלהבות ומוכן להקריב את הכל עבור הקמת המדינה העברית בארצנו השלמה.

הרשימה של אלו שהתנדבו ובאו לעזרתנו כדי לתת את חלקם בחינוכו של הנוער הלומד לא תהיה שלמה אם לא אזכיר גם את יצחק ציון, מורה למוסיקה, שהקים קבוצות לנגינה וזימרה; הוא ארגן את החוג למאנדולינה וכן מקהלה משובחת שהפגינו את כוחם בכל האירועים והמופעים שהסתדרות המזרחי ובני־מזרחי־בית״ר היו עורכים בהזדמנויות שונות.

גם אהרון חיים, מורה להתעמלות וריתמיקה, העניק מכשרונותיו וזמנו לארגון החגיגות וכן להקמת חוגים של בנים ושל בנות להתעמלות־ריתמית, באלט והצגות ספורטיביות.

✶

עם עבור שבע־שמונה שנים ליסוד ״בני מזרחי״, ושנתיים לפעילות הארגון גם בתור סניף של בית״ר, התחילו, העבודה המאומצת, המסירות וההקרבה בלי גבול של המפקדים ועוזריהם,

לתת את פריים. הנוער שגדל והתבגר בשורותינו מתוך אידיאל אחד ויחיד — עליה לארץ ישראל והתכוננות רוחנית וגשמית לקראת יעוד זה — התחיל לתת דעתו למצוא דרכים מעשיות לעליה ארצה, ושם להמשיך במאמצים, ואם יש צורך, במלחמה, לשחרור המולדת.

אם מדפדפים בעיתונים של אותה תקופה משנת תר״ץ (1930) והילך, קשה לא להיתקל כמעט בכל גיליון בדו״ח על מסדרי־פרידה או מסיבות, שנערכו לרגל עלייתם ארצה של מפקדים וחברים אלה או אחרים, והם כולם מבטיחים — ולהלן נראה שאף קיימו — להמשיך בפעילות בארץ ולהקריב הכל למען רעיון הגאולה.

✶

עם העמקת הוויכוחים הרעיוניים בציונות בארץ ישראל ובגולה בקשר לדרכי ההגשמה הציונית וכתוצאה משיתוף הפעולה של המזרחי והצה״ר ביוון, בעוד שיתוף זה היה רחוק במישור העולמי בין שתי תנועות־האם, נתגלע משבר ב״בני מזרחי״, כאשר חלק מההנהגה ביקש להפר את ה״סינתיזה״ של לאומיות דתית, ורצה ש״בני מזרחי־ברית תרומפלדור״ ינתק עצמו מהסתדרות המזרחי ביוון, וייהפך לסניף בית״ר גרידא.

היו ויכוחים ממושכים ומרים כרגיל בנסיבות כאלה, וחלק מהמפקדה עם שלמה ראובן פרשו מארגון ״בני מזרחי״, שאחרי מקרה זה אורגן מחדש, בראשות המפקדה הוותיקה, וכשבקרבה רוב החברים [7].

למחלוקת זאת לא היו כמעט תוצאות מכריעות, והדבר לא ניכר מחוץ לשורות, כיוון שלמעשה תוך שנה־שנתיים עלו רוב חברי המפקדה והחברים הפעילים של ״בני מזרחי״, וכן חברי בית״ר לארץ, וכאן מצאו רובם ככולם את מקומם במחנה התנועה הלאומית.

✶

אכן רבים מאד מחניכי ״בני־מזרחי־בית״ר״ זכו לעלות לארץ (אחדים הצליחו להימלט בזמן המלחמה העולמית להרים או לאתונה והגיעו לכאן עם סיומה), ורובם ככולם קיימו את הבטחותיהם, ובעלותם הצטרפו כאן לארגוני המזרחי, לבית״ר או לצה״ר, ואחר כך התגייסו לשורות ההגנה (הלאומית) והארגון הצבאי הלאומי ונלחמו בשורותיהם נגד הפורעים הערבים ולמען שחרור המולדת מהשלטון הזר. מאז ועד עתה נשארו כולם קשורים לרעיון הלאומיות הצרופה ולמסורת הדורות, ועד היום רבים מהם פעילים, הן במחנה הלאומי, הן במוסדות צדקה ועזרה והן כמייסדים וכגבאים של בתי כנסת, בעיקר בתל־אביב.

קשה לא לזכור את מאות הצעירים המסורים והנאמנים, שמסיבה זו או אחרת (חמרית ומש־פחתית) לא יכלו לעלות ארצה אחרי שהכינו את עצמם לכך בשורות ״בני מזרחי־בית״ר״ והגורל המר הועידם להיות טרף לחיה הגרמנית עם שאר בני שלוניקי ויתר קהילות ישראל ביוון ובאירופה, שהושמדו בשואה.

ינקום ה׳ דמם!

---

* הערות בסוגריים מרובעים [ ] הן של העורך.

1 נוסד בתרע״ה (1915).

2 נוסדה בתרע״ט (1919).

3 [לפי שמואל רוסו נוסד החוג האקטיביסטי הזה בתרפ״ג (1923), ופעיליו, מלבד היוזמים ומחבר הרשימה, היו: נסים קונה, יצחק ברודו, יצחק עטאס, ליאון ג׳אחון, שמואל רוסו, סוסתיאל, שמואל ציון, פפו קונפינו (מקאסטוריה), ועוד. הם היו מתאספים בדרך כלל בביתו של נסים קונה ברח׳ ואליסאריאו. כדוגמת קבוצת ״השומר״ ותאים דומים אחרים (ראה גם במאמר על הצה״ר ובית״ר בספרנו), אף חוג צעירים זה קם במטרה להכשיר את חבריו לפעילות אישית ואקטיביסטית לעליה לארץ והקמת המדינה העברית].

4 מאוחר יותר מילא תפקיד זה חיים טולידנו.

5 [בתרפ״ז (1927) הוקם חוג בוגרים ל״פעילות רצינית״ בראשותו של שמואל ציון].

6 [קפ״פ — קרב פנים אל פנים, תרגילי הגנה עצמית במקלות, שהיה נהוג בהגנה ובאצ״ל בארץ].

7 [לפי ״איל ג׳ידיו״ מפסח תרצ״ה היה מספר חברי המחלקה בשנה זו 130, כולל 2 קבוצות של בנות, ועמדו אז בראשה: אהרון חיים, מואיס גאטיניו, ז׳אק די בוטון, בניקו רוסו ודוד אנג׳ל].

אגודת "צעירי מזרחי"

מאת דא"ר

גודת "צעירי מזרחי", כארגון מיוחד, נוסדה בראשית תרפ"ח (שלהי 1927) אחרי המועצה המיוחדת שהתכנסה בה'—ז' בתשרי של אותה שנה בהשתתפות ראובן ויינשנקר (גפני) ממנהיגי הפועל המזרחי שבא מארץ ישראל.

מייסדי האגודה היו פעילי "המזרחי הצעיר" (ומקודם "החלוץ המזרחי"), מחלקת הצעירים של הסתדרות "המזרחי" בשלוניקי, ובראשם משה (מואיז) ברזילי, שהיה מאז ועד השואה מזכירה והרוח החיה בה [1].

האגודה קיבלה את ההשראה האידיאולוגית שלה מתנועת תורה ועבודה בארץ ישראל באמ־צעות פרסומיה שנשלחו ליוון, וכן באמצעות השליחים ויינשנקר (שהיה מהאגף הימני בהפועל המזרחי באר"י) — בהתחלה, ואח"כ — צבי הרכבי (ששימש כמורה לעברית בבתי הספר של הקהילה) ויחסיה עם הסתדרות האם בשלוניקי במשך השנים היו לעיתים קרובות רפלקס של היחסים בין הפועל המזרחי ובין "המזרחי" באר"י. בהתחלה היה שיתוף הפעולה מלא, אולם היחסים הלכו והשתבשו בשל העמדה הראדיקלית של "המזרחי" בשלוניקי בקשר לבעיות המדי־ניות של הציונות והיחס לממשלת המנדט — מצד אחד, ובגלל התגברות התמיכה של הפועל המזרחי בארץ ישראל בויצמן, במפא"י ובתנועה הקיבוצית — מצד שני.

זמן לא רב אחרי כינון האגודה התגלעה מחלוקת חריפה בינה לבין תנועת האם גם בקשר לבחירות לפארלאמנט היווני, שישבה בפשרה, לפיה: 1) יהיו "צעירי המזרחי" אוטונומיים בקשר לעבודה הפנימית והתרבותית; 2) תוקם פ'ידראציה של אגודות "מזרחיות", שבמסגרתה תיעשה הפעולה במישור הכללי והקהילתי.

האגודה מכרה אז 150 שקלים ובהתאם לכך היתה רשאית לשלוח צירים לקונגרס העולמי השני של "צעירי מזרחי". כן התגייסו חבריה למלחמה למען שמירת השבת בין תושבי העיר שהתחילו לפתוח עסקיהם עם כפיית מנוחת יום א' ע"י הממשלה, ועל כך כתב להם ביאליק בכ"ז באדר תרפ"ח: "מאוד ינעם לי לדעת כי נמצאו בתוככם צעירים נלבבים אשר נגע אלקים בליבם והתעוררו להשיב ליום הקדוש, יום השבת, את זהרו וכבודו. יהי עמלכם ברוך" [2].

פעילות ברוכה פיתחו החברים בעיקר בלימוד העברית; הופצו עיתוני "המזרחי" וה־"פועל מזרחי"; אורגנו הרצאות (שבהן נאמו בין היתר, ש' גולדמן (פזי), שליח הקק"ל, מירקאדו קוב'ו, דוד פ'לורנטין, ומשה ברזילי); נוסדה ספריה עברית; הוגברה הפעילות למען הקק"ל, וכן הוקם גרעין להכשרה חלוצית שמנה שישה בחורים.

ב־א' בסיוון (1931) תרצ"א התכנסה, בביה"ס תלמוד תורה, המועצה השניה, בהשתתפות צבי הרכבי מאר"י, והפעילים משה ברזילי, אברהם מאטראסו, גב' חסיד, ש' בן־סאנג'י, חיים אנג'ל, חיים פנחס ואחרים. באותה שנה נפתח חוג מדריכים בשם "יבנה".

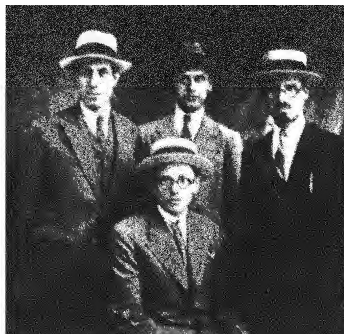

מתרצ"ב (1932) — עם הפעילות האינטנסיבית של "המזרחי" למען עליה המונית ומידית לאר"י — גברה המחלוקת עם הסתדרות האם על קשריה ההדוקים עם הצה"ר, ואחד מעורכי השנתון "ישראל" — שיצא זמן מה גם כירחון — כתב כי יש לנתק את הקשר עם "המזרחי" או להתקשר עם האופוזיציה בהסתדרות זו על מנת להרחיק את האלמנטים "הקיצוניים" שבראשה [3]. לשם יתר הדגשה פורסם אז ב"ישראל" שירו של ביאליק "ראיתיכם בקוצר ידכם", שהרוויזיו־ניסטים בעולם ראו בו שיר השמצה עליהם; ואכן זמן מה אח"כ חל ניתוק בין "צעירי המזרחי" ו"המזרחי", הקשרים עם הפועל המזרחי בעולם נתהדקו, ובמערך הציוני הפנימי בעיר נעשו עתה אנשי "צעירי מזרחי" לבעלי בריתם של הציונים הכלליים נגד "המזרחי" והצה"ר.

באותה שנה נוסדו חוגים נוספים בשם "לנדאו" ו"מזרחה" וארבעה "חלוצים" עלו לארץ ונתקבלו כחברים בקבוצת "שחל" של הפועל המזרחי ליד רחובות. כך נוסדה קבוצה אוהדת בקאסטוריה, שבראשה עמד המורה לעברית יוסף אלבאלה. בתרצ"ד שוב עלו מספר "חלוצים"

ראשי "צעירי מזרחי" (מימין לשמאל): אברהם וארסאנו, רפאל חביב ומשה ברזילי, בחברת צבי הרכבי מאר"י (יושב).

De deretcha a estiedra: Abraham Varsano, Raphael Haviv, Moïse Barzilay, con Sevi Harcavi de Eretz Israel (assentado).

והצטרפו לקבוצות ליד רחובות וגבעתיים.

בבחירות לקהילה באותה שנה יצאו "צעירי מזרחי" בבלוק משותף עם הציונים הכלליים ושניים מנציגיהם נבחרו למועצת הקהילה (האסיפה הכללית).

הילדים והנוער היו מאורגנים בקבוצות נפרדות בשם "החשמונאים", "בלפור" ו"בני עקיבא".

✶

החל בתרצ"א (1931) הוציאו "צעירי מזרחי" עיתון (שנתון, וזמן מה בתרצ"ב כירחון), שנערך ע"י משה ברזילי (בתרצ"ב השתתף בעריכתו גם צבי הרכבי [4]), שעמד על רמה גבוהה. היה בו מדור בעברית, והשתתפו בו במאמרים, רשימות ושירים הכותבים הבאים: אברהם חביב, רפאל חביב, משה ברזילי, שלמה ראובן, שלמה יצחקי, אברהם מאטאראסו, ר' חיים חביב, אברהם רקנטי, מיכאל מולכו, מירקאדו קוב'ו, ברוך בן יעקב, שלמה גרגיר, חיים פנחס, ד"ר צבי קורץ, דוד משה גרוס וצבי הרכבי. כן הועתקו בו מאמרים ורשימות מראשי הציונות, המזרחי והפועל המזרחי העולמיים.

הגיליון האחרון עם נספח ביוונית, הופיע בתשרי תרצ"ה.

✶

הפעילות מתרצ"ה (1935) והלאה — בשל סיבות פנימיות וחיצוניות, בפרט אחרי עליית הרודן מיטאקסאס לשלטון — הלכה והצטמקה. ובתרצ"ו (1936) חזרו "המזרחי" ו"צעירי המזרחי" והקימו "פידיראציה המזרחי לארץ יוון". חלק מהחברים עלה לארץ, אולם רובם נותרו ביוון [5].

בתש"ג נשלחו פעילי האגודה, ומשה ברזילי בכללם, למשרפות אושוויץ־בירקנאו ונספו שם עם כל יהודי שלוניקי. הי"ד.

ישראל

הוצאה שנתית של ברית "צעירי־מזרחי" בציון

פובליקאסיון אנואלה דילה אוניון "צעירי־מזרחי" די גריגיה

תשרי תרצ"א

סאלוניקו תשרי 5691

תזכו לשנים רבות

סומארייו

שער השנתון "ישראל", שלוניקי, תרצ"א (1930).

---

1 ראה ברשימה "הסתדרות המזרחי בשלוניקי", לחיים טולידנו בספרנו.

2 שנתון "ישראל", סוכות תרפ"ט.

3 "ישראל", טבת תרצ"ב.

4 צבי הרכבי, פרק בעתונות "המזרחי", "הצופה", כ"ו באדר תש"ב; הנ"ל, "ישראל" בשלוניקי, "שויון ואחוה" בעריכת יצחק ר. מלכו, ירושלים, י"ד בתשרי תשי"א.

5 שמותיהם הוזכרו ברשימה של חיים טולידנו בספרנו.

הציונים הריוויזיוניסטים בשלוניקי

חלוצי האקטיביזם המדיני, ממייסדי התנועה העולמית, מבשרי המרד באנגליה

מאת אברהם שמואל רקנטי

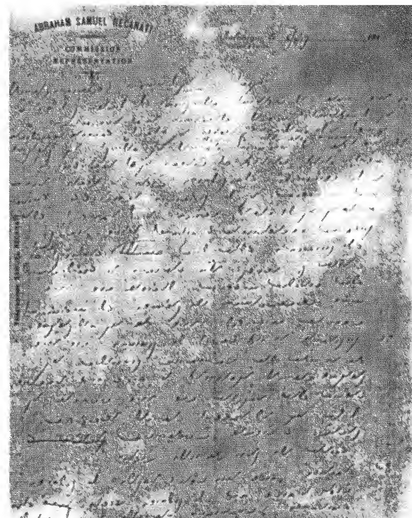
גודת הציונים הריוויזיוניסטים (הצה״ר) בשלוניקי, חרגה — בתולדותיה, תפקידה, מטרותיה ופעולותיה — מהתחום המוגבל של תנועה מקומית. במובן מסוים, חוג הפעי־לים שהיווה את התנועה לאחר מכן, היה קיים כבר לפני ייסוד הצה״ר, ולמעשה היו אנשיה אחת מהקבוצות המעטות של אקטיביסטים ושוחרי מדינה עברית, שז׳בוטינסקי חיפש — ומצא — בכמה מרכזים יהודיים (לא פחות חיפשו הקבוצות האלה את האישיות בעלת הדעות הזהות ובעלת כושר ההנהגה והריכוז, ומצאוה בז׳בוטינסקי), ושנתגבשו סביבו בתנועת ברית הצה״ר העולמית בתרפ״ד (1924).

לחוג הציונים האקטיביסטיים השלוניקאים היתה הזכות לתרום תרומה ניכרת — ולעיתים מכרעת — בהנחת היסודות לזרם האקטיביסטי בציונות העולמית, בייסוד וארגון תנועת הצה״ר בעולם וביסוסה בראשית צמיחתה, בעידוד והשפעה מוסרית על מנהיגיה ברגעים של דיכאון ושברון לב, ובהכוונת ההנהלה המרכזית לשיטות מהפכניות ולקראת מרד מזוין נגד אנגליה הבוגדנית.

לא פחות חשובה וגורלית היתה הפעילות וההשפעה של אגודת הציונים הריוויזיוניסטים בשלוניקי (שפעלה בשיתוף פעולה הדוק ובתיאום מלא עם הסתדרות ״המזרחי״ הגדולה והמסועפת, שכן בראש שתיהן עמד כותב שורות אלה) על ההתפתחות והכיוון של התנועה הציונית בעיר בכללה, ובעיקר — על ממדי העליה לארץ. הרעיון של מדינה עברית לאלתר ועליה המונית ומיידית — הופץ בכוח שכנוע רב, בתקיפות, באי־נתינת מנוח לציבור ותוך מופת אישי של המטיפים לכך, שרוב רובם הגשימו בגופם את האידיאלים שלהם, עלו לארץ ולחמו בה למען הקמת המדינה.

את סיפורה של תנועה מופלאה זו, אנסה לספר כאן, באובייקטיביות מירבית, עד כמה שיכול לעשות זאת אדם שהיה מעורב בכל נפשו ובכל מאודו בייסודה, הקמתה והגשמת האידיאלים שלה.

מטרות האגודה החשאית כפי
שורשמו ע״י א׳ רקנטי בקורסיב היהודי־ספרדי תרע״ז (16/4/1917).

Los butos de la Societa
Secreta escritos por la man
de A. Recanat

מטרה

1. להקנות ליהדות השלוניקאית בתנועת התחיה הלאומית את המקום המגיע לה ביהדות העולמית, בהתאם לחשיבותה, מספרה, והחיוניות היהודית העצורה בקרבה ; להעיר ולפתח את התודעה הלאומית של העם.

2 להעניק לתנועה הלאומית בשלוניקי אופי רציני, מבוסס, היונק את כוחו מהפצת והעמקת התרבות היהודית והעברית בין חבריה, מהכרה יסודית של מעמדנו בעבר, בהווה, (ע״י) חקר התנאים שיעצבו את עתידנו וכן מידיעת הכללים הביולוגיים, הנפשיים והחברתיים המשפיעים על התפתחותם של העמים המודרניים ; לחתור ל־העמיד בראש התנועה, באורח הדרגתי, את האנ־שים המסוגלים להעניק לה אופי כזה.

3. לכבוש את הקהילה, בכל מחיר, על מנת לתת לכל המוסדות הקהילתיים צביון לאומי מודגש, לרכוש לעצמנו את בתי הספר כדי להחדיר בהם התחושה הלאומית המחיה, המסוגלת לחנך דורות נאמנים לאידיאל הלאומי היהודי.

4. להפיץ, בקנה מידה גדול, את התרבות היהו־דית, ובי״חוד את התרבות העברית, בסיס קיומנו הלאומי, בקרב העם.

אמצעים

האמצעים שיש לנקוט בהם להשגת המטרה האמורה לעיל, כגון : הרצאות, חוברות, גלויי דעת, אסיפות ופעולות ציבוריות, שעורים וכו׳, צריכים להיות בעלי היקף, תנופה רבה, ומות־אמים למטרה הנכספת.

התנאים שעל החברים למלא

לוותר לגמרי על האני הפרטי לטובת התנועה הלאומית .

לגלות רוח־הקרבה המושלם ביותר למען הגשמת האידיאל ;

להרגיש בכל נימי הנפש את עוצמת הצרה ה־יהודית בעולם ;

להבין שאך ורק הגשמת האידיאל הלאומי עשוי להביא פיתרון לבעיה היהודית ;

להוציא לפועל, בקפדנות, דייקנות מאקסימאלית ובחוש משמעתי גמור, את ההחלטות המתקבלות ע״י הועד המנהל.

(המקור, שנמסר לנו ע״י יצחק ר׳ מולכו, כתוב בכתב יד א׳ רקנטי על נייר מסחרי הנושא את שם הפירמה בצרפתית ״אברהם שמואל רקנטי, קומיסיון וייצוג״).

״למען ישראל״

התא הראשון של הקבוצה השלוניקאית התגבש סביב מערכת השבועון בשפה הצרפתית ״פרו ישראל״, שהופיע בעריכת כותב הטורים האלה (חתמתי על מאמרי בכינוי כלב, ע״ש כלב בן יפונה) משנת תרע״ז (1917) עד ראשית תרפ״ז (סוף 1926). עיתון זה שעם מייסדיו נמנו יצחק ר׳ מולכו, יצחק ד׳ כהן, יצחק ש׳ אמאריו ואחרים, התחיל להופיע עם כניסת החיילים הצרפתים והאנגלים לשלוניקי בזמן מלחמת העולם הראשונה. הוא ניהל תעמולה רחבה ונמרצת בעד הציונות השלימה של הרצל ולמען הרעיון של הפיכת פלשתינה למדינה יהודית לאלתר, והופץ ברחבי יוון ובכל הארצות של אגן הים התיכון — בין היהודים ובין הגויים.

אכן אפשר לקבוע כי התנועה האקטיביסטית המדינתית התחילה למעשה בשלוניקי, שש שנים לפני ייסודה הרשמי של הצה״ר. קבוצת החברים שנפרדו מטעמים עקרוניים מהאגודה להתעמלות ״מכבי״ [1], וביניהם אברהם רקנטי, יצחק מולכו, יצחק אמאריו, יצחק כהן, שבתאי פ׳ראנסיס ואחרים, הקימו בהתחלה אגודה חשאית לפעולה מדינית וקשירת קשרים עם גורמים בינלאומיים בעלי השפעה [2], וזמן מה אחר כך יסדו את השבועון (או דו שבועון) ״פרו ישראל״. העיתון הצטיין במבצעי תעמולה אינטנסיביים ביוון וברחבי העולם להפצת הציונות הצרופה, בדגלו בהשקפת עולם מהפכנית לגבי תפיסת הלאומיות היהודית בגולה ובארץ, ובהטפתו לשינוי ערכים גם בקהילה הספרדית הגדולה, אשר נקראה ״ירושלים דבלקן״. בצעדיו הראשונים, ממש עם פרסום הגליונות הראשונים, ביצע ״פרו ישראל״ מספר פעולות פוליטיות חשובות ביותר, קשר קשרים עם אנשי מדינה יוונים וזרים והשיג הצהרות רשמיות, רוויות אהדה רבה, לטובת יסוד בית לאומי לעם היהודי בארץ ישראל, מממשלת יוון ומנציגי מעצמות אחרות.

אחרי הכנת הקרקע וניהול שיחות פוליטיות שונות קיבל ״פרו ישראל״ באמצעות אחד מעורכיו, יצחק מולכו, שראיין אותו בשהותו בשלוניקי, הצהרה רשמית מאת ניקולה פוליטיס, שר החוץ היווני, אשר בה הוא מתייחס בחיוב ובאהדה ליסוד בית לאומי יהודי בארץ ישראל, וזאת כבר בקיץ תרע״ז (יולי 1917), כלומר, חודשים מספר לפני הצהרת בלפור. הודעה רשמית זו נתפרסמה בגליונו הראשון של ״פרו ישראל״ [3].

במארס 1918, חזר שר החוץ היווני ותמך, מעל במת הפארלאמנט היווני, ברעיון הבית הלאומי, ובהתייחסו להצהרתו בשלוניקי אמר:

> ״בשלוניקי היתה לי הזדמנות להביע את האהדה הנאמנה של המפלגה הליבראלית לרעיון הבית הלאומי היהודי. הנני בטוח, שכל היוונים שוחרי החופש וכל אלה הנפגעים בגלל דבקותם באידיאלים הלאומיים וכיסופי המולדת, רוחשים גם הם אהדה כזאת כלפי האומה הישראלית, אשר במשך אלפיים שנה היתה קרבן לאי הבנות ולרדיפות. הנני מאושר לחדש היום את ההבטחה שניתנה בשלוניקי כי הממשלה הליבראלית תתמוך במיטב יכולתה, בשעת הכושר, במפעל הלאומי של היהודים, בהתאם להשקפות של המעצמות בעלות בריתה. בהתרגשות הנני מאחל מקרב לב את התחדשותה של האומה הישראלית בארץ ישראל״ [4].

הציר היהודי בפארלאמנט היווני, הציוני ד״ר משה קופ׳ינאס, הודה בהתלהבות באותה ישיבה לשר החוץ על הצהרות האהדה לרעיון הציוני, שמסר לנציג ״פרו ישראל״.

שבועות אחדים לפני ההצהרות האלה בפארלאמנט הואיל המלך היווני אלכסנדרוס בביקורו בשלוניקי, בפברואר 1918, לקבל לראיון את יצחק מולכו, נציג העיתון, והביע בפניו את תקוותו שהנה — לאחר כיבוש ירושלים ע״י הגנרל אלנבי — תיהפך ארץ ישראל בקרוב לבית לאומי יהודי [5].

בנובמבר 1918, ביום השנה להצהרת בלפור, פרסם ״פרו ישראל״ גיליון מיוחד שהכיל מכתבי ברכה וטלגראמות מהגנרל היווני מגגליס ומנציגי מעצמות ואישי מדינה מובהקים, שצידדו בלהט בהקמת מולדת לאומה היהודית המפוזרת בין הגויים ושבעת הסבלות המרובים. המאמרים והמברקים עשו רושם כביר על הקהל הרחב ועל הנוער היהודי בפרט, והיה להם הד גדול ביהדות העולמית.

בקיץ תרע״ח (יוני ויולי 1918), בעקבות מאמרים אקטיביסטיים שפרסמנו, פנו אלינו מספר גדול של צעירים יהודים, בעלי נתינות רוסית, רומנית, אמריקאית ויוונית והביעו את רצונם ואת נכונותם להתגייס ללגיון היהודי מיסודו של ז׳בוטינסקי, כדי להשתתף בכיבוש הארץ לצד מעצמות ההסכמה. פנינו לממשלת יוון, וקיבלנו הסכמתה לכך. הרב הראשי של קהילת שלוניקי, רבי יעקב מאיר, ניהל בשמנו משא ומתן עם הממשלה כדי לקבוע את הסידורים המתאימים לגיוס הצעירים במסגרת מיוחדת. מפאת חשיבות העניין, אני מפרסם כאן לראשונה, את הבקשה הטלגראפית אשר נשלחה על ידינו ב־2 באוקטובר 1918 ללונדון ואת התשובה של משרד החוץ הבריטי, בשם מזכיר המדינה, מר בלפור.

> ״פוליטיס, שר החוץ היווני מודיע ע״י הנציב היווני מאלכסנדריה סקטוריס שייסוד גדוד מתנדבים מיהודי שלוניקי עבור ארץ ישראל אושר ע״י הממשלה היוונית. מזה זמן רב מספר גדול של צעירים יהודים באים למערכת שלנו ומביעים את רצונם להתגייס לשירותי המילואים של הלגיון היהודי לארץ ישראל. פנינו באחד באוגוסט למפקדה הצבאית ,העליונה האנגלית לקבל אינפורמציה. המפקדה ענתה לנו שאינה יודעת דבר בנידון ויעצה לנו לפנות לשלטונות העליונים האנגלים כדי לקבל את הסכמתם לצירוף יהודים נתינים יוונים ללגיון היהודי. תנועת ההתנדבות אצלנו מתפשטת. הודיעו לנו באופן דחוף על תוצאות הצעדים.
>
> (—) מערכת ׳פרו ישראל׳״.

רבי יעקב מאיר אף הוא שלח בהשתדלותנו מברק דומה. התשובה הרשמית של השלטונות הבריטים נשתהתה, אולם הרשמת צעירי העיר לגדודים לא פסקה. ד״ר וייצמן שקיבל פרטים על גיוס זה, כנראה מהנהלה הציונית בלונדון, פנה אל ז׳בוטינסקי — שהיה אז ביחסי ידידות ושיתוף פעולה הדוקים איתו — וביקשו שיסע לשלוניקי (ולאמריקה) כדי לפעול למען העברת המגוייסים לארץ ישראל. ״מה בדיוק מצפים שאעשה באמריקה — כותב ז׳בוטינסקי לאשתו בשלהי אוקטובר 1918 — אינני יודע גם עתה; בסאלוניקי יהיה תפקידי לפעול להעברת החיילים היהודים אל הגדוד שלנו״. בסופו של דבר החליט ז׳בוטינסקי לדחות את שתי ההצעות — את הראשונה משום שמעורפלת היתה, ואת השניה — מפני ש״זה אפשר לסדר גם בלעדי״ [6].

המלחמה הסתיימה ב־11 בנובמבר 1918, אולם הפעולות הצבאיות בארץ ישראל ובמזרח התיכון נמשכו עדיין, והיתה כוונה לתגבר את הכוח הצבאי שם. ואכן, כחודש ימים אח״כ, ב־15 בדצמבר 1918, קיבלנו את התשובה הטלגראפית הבאה, באמצעות מזכיר ההסתדרות הציונית ביוון:

> ״משרד החוץ — מס׳ 198795/ו/44:
>
> 1. קיבלתי הוראה ממזכיר המדינה מר בלפור להודיע לכם שהמחלקה הזאת קיבלה הודעה טלגראפית מהרב הראשי בשלוניקי שעיקרה היא כדלקמן:
> 2. שלוש מאות מתנדבים משלוניקי מוכנים להתגייס לצבא הפלשתינאי לשירות לשנה אחת לכל תפקיד שהוא. רשיון השלטונות נתקבל לצעד זה. נא לנקוט מייד בצעדים הנחוצים לגייס אותם על ידי השלטונות הצבאיים בארץ ישראל.
> 3. בהעבירי את ההודעה הזאת אני מוסיף שמר בלפור מבין מהשלטונות הצבאיים שאי אפשר לקבל את הטירונים האלה מייד לתקופה כל כך קצרה של שנה אחת.
>
> הריני, אדוני, עבדך היותר נאמן, (—) ג. גרהם״.

מהתשובה הזאת נראה בעליל כי האנגלים — כרצון ז׳בוטינסקי — חשבו בהתחלה לקיים את הגדודים העברים כחלק מחיל המצב האנגלי בארץ ישראל, ועל כן לא אבו לקבל את המת־נדבים השלוניקאים לתקופה כה קצרה של שנה אחת. תקוות ז׳בוטינסקי שאם אם יעזוב הצבא האנגלי את הארץ ואת מקומו יתפסו הגדודים העברים כצבא של הבית הלאומי היהודי, לא היתה מבחינת הרהורי לב. הובטח אז לכונן את הגדודים במסגרת של בריגאדה, נעשו מינויים חדשים שונים בקצונה, ובכלל היו סימנים רבים לכיוון חיובי זה. אולם ידוע כי לאחר מכן שינו האנגלים את טעמם ואת כל מדיניותם כלפי הבית הלאומי היהודי, התחילו להתכחש להבטחותיהם, ותוך כדי כך פירקו גם את הגדודים העברים.

בשל סיום המלחמה והסירוב של השלטונות הצבאיים לא יצאה התכנית שלנו לפועל.

באיזו מידה עמדה קבוצת "פרו־ישראל" במרכז הפעילות הציונית ביוון, וכמה היה העיתון כלי תעמולה והסברה יעיל וידוע אף בעולם הגדול, תעיד העובדה, כי הלשכה הציונית המרכזית בלונדון, היתה פונה אלינו, ובעיקר היתה מעבירה אלינו ידיעות חשובות — ולא לפידיראציה הציונית ביוון — לשם ליבון בעיות ציוניות שונות ופעמים אף במברקים, על הנעשה בעולם הציוני, בייחוד בשטח העשיה המדינית של ההסתדרות הציונית העולמית. בתחילת 1919 למשל, קיבלנו מהם מברק על הצהרתו של וילסון נשיא ארצות הברית בזכות הבית הלאומי היהודי באר"י, ואנו טלגרפנו בחזרה ב־6 בפברואר 1919 כלהלן:

"קיבלנו מברקכם בקשר להצהרת וילסון לד"ר ויצמן. אנו מודים לכם. פרסמנו מוסף מיוחד שגרם להתלהבות גדולה בקרב כל האוכלוסיה. הטלגרמה צוטטה בעיתונות המקומית ונכתבה עליה פרשנות במאמרים ראשיים בעיתונים "אופיניון", "ווצ'ה דאיטליה", "פאריז־בלקן", דבר המצביע על הרחבת יוקרת עיתוננו. אנו מבקשים להמשיך לשלוח לנו בקביעות מברקים ביחס למאורעות חשובים בציונות בשרתכם על ידי כך את העניין הלאומי. אנו מבקשים לטלגרף לנו תוצאות הוועידה של ה־10 בפברואר.

(—) 'פרו־ישראל'".

היטב חרה הדבר לאנשי ה"פידיראציה הציונית" בעיר שהזדרזו, ב־10 בפברואר 1919, לשלוח אף הם מברק, אך לא על פעילותם ההסברתית או הפוליטית, אלא קובלנה על "קיפוח":

"הפידיראציה הציונית מביעה השתוממות עמוקה, על שהלשכה מלונדון מוסרת את הודעת ההצהרה של וילסון ל'פרו־ישראל', ביטאון אנשים פרטיים, ומזניחה את הפידיראציה הציונית, הנציגות היחידה במאקידוניה.

(—) יוסף עוזיאל".

בהמשך לפעולתנו המדינית שלחה קבוצת "פרו ישראל" טלגראמה ב־13 ביוני 1922, למר פרוטופפדקיס, ראש הממשלה היווני, למר בלדז'יס, שר החוץ, ולמר גונאריס, אשר היו חברי ה־משלחת היוונית לחבר הלאומים, ובה בקשה לתמוך תמיכה מלאה ביצירת הבית היהודי הלאומי בארץ ישראל, תחת מנדט אנגלי, כאשר יעלה הדבר לדיון במועצה הבאה של חבר הלאומים. בתשובה קיבלנו את המכתב הבא ממנהל הקאבינט הפוליטי של ראש הממשלה.

"למנהל העיתון 'פרו ישראל', שלוניקי. אתונה, 17 ביוני 1922.

אנו מתכבדים להודיעכם שראש השרים (ראש הממשלה) עיין בטלגראמה שלכם מ־13 דנא, והטיל עלי להבטיחכם שהממשלה היוונית עוקבת בתשומת לב רבה ושמחה כנה אחרי הצעדים הנאותים של היהדות במטרה לייסד בית לאומי, ולא תימנע מלהעניק בעתיד, כפי שעשתה בעבר, את תמיכתה המליאה למטרה הזאת, בכל הזדמנות.

בכל הכבוד,
(—) ש. חריסטולקיס
ראש הקאבינט של ראש הממשלה".

ביולי של אותה שנה שלחנו לוועד הפועל של ההסתדרות הציונית דו"ח על פעילותנו המדינית בצירוף העתקי חליפת המברקים הנ"ל, וקיבלנו מהם את המכתבים הבאים, המעלים על נס את הפעולה אשר בוצעה על ידינו על מנת לקבל את תמיכתה של הממשלה היוונית לקראת אישורו של המנדט הפלשתינאי בחבר הלאומים.

"אל עורך 'פרו ישראל', שלוניקי. לונדון, 24 ביולי 1922.

אנו מאשרים את קבלת מכתבכם מ־17 דנא שתכנו גרם לנו קורת רוח מרובה. העברנו את המכתב לאקזקוטיבה של ההסתדרות הציונית. כידוע הפעולות הפוליטיות לאישור המנדט הפלשתינאי הוכתרו בהצלחה מליאה בעצם היום הזה.

בכל הכבוד,
מזכיר הוועד הפועל, (—) ליאונרד שטיין.

ובמכתב מתאריך ה־26 ביולי 1922:

"אל 'פרו ישראל', שלוניקי.

בשם הוועד הפועל של ההסתדרות הציונית הנני מאשר בזה כי הנהלת קרן היסוד העבירה את מכתבכם מיום 12 ביולי, בו המצאתם העתקים של המברקים שהוחלפו בין 'פרו ישראל' וממשלתה המלכותית של יוון.

הוועד הפועל מבקשכם להעביר לראש הממשלה את הערכתו העמוקה לתוכן הצהרתו בה הוא הואיל לתמוך בשם הממשלה היוונית בשאיפות הציוניות.

לא נעלם מעיני חברי הוועד הפועל הציוני, כי יוון שיתפה פעולה, עוד מהתקופה הראשונית, עם מעצמות ליביראליות אחרות, בתמיכתה ברעיון הציוני, ומאושר לדעת שעמדה חיובית זו, אשר הוא מעריכה ביותר, נשארת ללא שינוי.

בהזדמנות זו, הוועד הפועל הציוני, מודה לכם בלבביות, על הפעולה הנמרצת שניהלתם בעניין זה ועל התוצאות המוצלחות שאליהן הגעתם.

בכבוד רב ובהוקרה,
(—) ליאונרד שטיין״.

הוקעת בוגדנות אנגליה

בקונגרס ה־י״ב, שבו השתתפנו מספר צירים מטעם האגודות הציוניות השונות בשלוניקי, נפגשנו עם ז׳בוטינסקי, שהיה אז חבר הוועד הפועל הציוני, ועמדנו על ההזנחה מצד ההנהלה הציונית בכל הקשור בתנועה הציונית בקרב יהדות ארצות המזרח הקרוב, וכן על מחסור בספרות ציונית וחומר תעמולה בשפה הצרפתית. ז׳בוטינסקי הבטיח לטפל בבעיה. כן יזמנו בקונגרס זה מעין כינוס זוטא של כל הצירים מהארצות דוברות הצרפתית: יוון, מארוקו, טוניסיה, צרפת, אלזאס־לורין וטורקיה, ובו הוחלט להתחיל בהוצאה לאור של ספרות ציונית בסיסית, וכהתחלה — לפרסם בצרפתית את ״המדינה היהודית״ להרצל. אולם בסופו של עניין לא יצא מצד זה שום דבר. על כן החליטה מערכת ״פרו ישראל״ לעשות זאת בעצמה על אף אמצעיה המוגבלים. הושג עותק יחיד בכל המזרח הקרוב של ״מדינת היהודים״ שהיה מצוי ב״ספריה היהודית ע״ש יעקב אלשיך״, והוא יצא לאור על ידינו בצרפתית, בצורה נאה. ספר יסוד זה, שהיה ידוע ליהודי שלוניקי — אם בכלל — רק מהשמועה, הופץ ברחבי הקהל, בשלוניקי עצמה ומחוצה לה, בכמה מהדורות [7].

״פרו ישראל״ — כקבוצה פוליטית, כבית הוצאה לאור, כעיתון — היה שופר הציונות המדינית המאקסימאליסטית, כור היתוך רעיוני ומכשיר מדרבן לתחיה לאומית ותרבותית ולפעולות פוליטיות בעלות אופי ראדיקאלי למען ארץ ישראל כמדינה יהודית. הביטאון הזה החדיר את ההשקפה האקטיביסטית בשכבות הרחבות של האוכלוסיה היהודית ביוון ובעולם, הוא הכשיר את הקרקע לתנועת הצה״ר, ושירת אותה שירות מעולה כאשר נוסדה [8]. ״פרו ישראל״ היה אחד מהביטאונים הראשונים והמועטים בעולם אשר תמכו בלהט במאבקו להשגת המטרות הלאומיות הגדולות שהציב ז׳בוטינסקי לעצמו. ״אני עוקב כל הזמן — הוא כותב לרקנטי — אחרי המערכות הציבוריות שאתה מנהל ב׳פרו ישראל׳, עיתון שיש בו אולי יותר טמפרמנט מאשר בכל שאר העיתונות היהודית...״ [9]

כבר במאמר שפרסמתי בעיתון ב־8 באפריל 1920, אחרי פירוק הלגיון היהודי, בעקבות מאורעות מטולה ותל חי העקובים מדם, דרשתי הקמת צבא יהודי בארץ ישראל להגנת היישוב מפני הפורעים הערבים, וקבעתי שרק ז׳בוטינסקי — מייסד הגדודים — מסוגל להוליך את התנועה הציונית בדרך הנכונה.

זמן מה אחרי ששככה ההתלהבות מהצהרת בלפור, אסר ״פרו ישראל״ מלחמת חרמה על אנגליה על שהוליכה שולל את עם ישראל ועל שצימצמה תמיד את זכויותינו בעודדה את הערבים נגדנו. הוא הוקיע במאמרים בוטים את החולשה, ההתרפסות ויצר הכניעה, ירושת הגלות, של ההנהלה הציונית הרשמית כלפי אנגליה, בדרשו ממנה תעוזה ותקיפות בהגנה על הזכויות ההיס־טוריות של עמנו על ארצנו הקדושה. העיתון התקיף קשות את „אלביון הנוכלת״ על בוגדנותה, חיזק את ידי ז׳בוטינסקי במרד שלו נגד ההנהלה הציונית, ולא נמנע מלמתוח גם עליו ביקורת, על עמדתו המתונה — בהתחלה — כלפי אנגליה (בניגוד לעמדתו התקיפה נגד ״שלטונות המנדט״), בהזהירו אותו לא לתת אמון בממשלה הבריטית ולא לשתף איתה פעולה.

״אחד ממאמריו הרבים [של רקנטי] — כותב יצחק אלבו [10] — גרם לסכסוך מדיני בין ה׳פוריין אופיס׳ וההנהלה הציונית בלונדון... הדבר נגרם בגלל מאמר שהופיע בעיתון ׳פרו ישראל׳ ובו נקראו ההמונים היהודים להתקומם נגד ממשלת המנדט... ושכל יהודי ויהודי... יהווה גפרור המוכן להצית את הדליקה הגדולה נגד אנגליה... פרופ׳ חיים וייצמן המנוח הזכיר במרירות מעל במת הקונגרס את המאמר הנ״ל...״

כדאי לציין, שמייד עם פרישתו ממסגרת ההסתדרות הציונית, בשנת תרפ״ג (1923), קיבל

ז׳בוטינסקי את התמיכה המוסרית הבלתי מסויגת של ״פרו ישראל״. באותו שבוע עצמו שה״רזסוויית״, העיתון שיצא לאור ע״י מקורביו מיהודי רוסיה, הביע לו גם הוא את יחסו החיובי, אולם עם הסתייגות מה. ב־9 בפברואר 1923 פרסמתי מאמר תחת הכותרת ״מרד ז׳בוטינסקי״ בו קידמתי בברכה חמה את הצעד המהפכני של המנהיג הציוני; צעד שקיבל משמעות מיוחדת נוכח המצב הפנימי והחיצוני הקאטאסטרופולי בציונות, והבעתי את התקווה שעל ידי המדיניות האמיצה, השיטתית והעקבית של ז׳בוטינסקי, ומלחמתו העקשנית לשידוד המערכות, יבוא שינוי יסודי בפעולותינו לביסוס קיומנו הלאומי.

עידוד לז׳בוטינסקי

מיום היווצרו ובכל שלבי התפתחותו, מצא רעיון המדינה היהודית והאקטיביזם הלאומי, שהתגבשו אח״כ בהצה״ר, את היהדות הספרדית מוכנה לעשות למימושו, ונכונה לתמוך בז׳בוטינסקי — כפי שהראו הבחירות לקונגרסים הציוניים בשלוניקי, בולגריה וצפון אפריקה. ז׳בוטינסקי מצידו הראה תמיד סימפאטיה, הערכה גבוהה והתעניינות ערה לגבי היהודים הספרדים, הקיבוץ הנפלא, בעל התכונות המצויינות, המושרש במסורת היהודית המקורית, והחדור רגשי לאומיות צרופה, בלי קונפליקטים נפשיים, ששימש לו משענת חזקה בעבודתו העניפה והקשה.

ב־4 באפריל 1924, בתשובה לחוזר שנשלח מטעם מערכת ״פרו ישראל״ לאישים ידועים בעולם היהודי בבקשה לחוות דעתם על המצב ביהדות, שלח לנו ז׳בוטינסקי מכתב המכיל את תכנית הפעולה של הצה״ר בקווים כלליים, והוסיף: ״בני יהדות המזרח השאירו עלי תמיד רושם של אנשים בעלי היגיון בריא והשקפות ברורות. מנהיגי התנועה [הריוויזיוניסטית] שומרים להם את התענוג לברך בוועידה הבאה את נציגי היהדות הספרדית״.

במשך שנה וחצי, מיום יציאת ז׳בוטינסקי מההסתדרות הציונית, נוסדו קבוצות רוויזיוניסטיות בארצות שונות, כתגובה למצב המדיני העגום, ובהשפעת הרצאותיו המרובות ומאמריו הפרוגרמטיים. בסוף תרפ״ד (1924) היו כבר כ־60 קבוצות כאלה בכל רחבי העולם, אבל חסרה יד מארגנת, ״חסר המרכז״, כדברי ז׳בוטינסקי עצמו, שרמז בכך על אזלת ידה של ההנהלה המרכזית הזמנית בקשר לארגון ולגיוס הכספים לתנועה, שהלכה וגדלה. ז׳בוטינסקי הרגיש את עצמו בודד בתקופה ההיא. מצד אחד פרש מההסתדרות הציונית שהיה מראשיה; חלק מחבריו תמכו בו על צעדו זה וחלק לא אישרו אותו וראו אותו כצעד ״בלתי אחראי״. מצד שני הצטברו קשיים רבים במאמציו לארגון התנועה, ולא היה בטוח אם יוכל להתגבר עליהם. את היסוסיו, טרדותיו ומרי נפשו שפך אז במכתב מזעזע ששלח אלי ב־15 בספטמבר 1924 מפאריז [11], ושסיימו במלים גורליות, טראגיות אלו: ״המרכז חסר, אותו המרכז שהקמנו בברלין התפזר... מאז התפטרתי מהאקזקוטיבה לא שהיתי חודש ימים באותה עיר. אני כותב לך את כל הפרטים האלה כהקדמה לדילמה שהחלטתי לפתור אותה עכשיו: אם אוכל לשבת 12 חודש בלי לזוז — כאן או באיזה מקום שהוא — איסד ועד מרכזי, אולי אקים מחדש את ה׳רזסוויית׳ ואשתדל לארגן את התנועה. אם לא — אשלח חוזר לכל ידידינו בהצהירי בפניהם, באופן ישיר וברוטלי, שהחיים ניצחוני, שאני מסתלק מכל פעולה מדינית ואיעלם מן הזירה הציבורית הישראלית. ההחלטה תבוא במשך אוקטובר. יתאזר אדוני בסבלנות עד אז, ויאמין לי: אינני אדם המסוגל לעורר התלהבות מבלי לחשוב על הגשמת הדברים׳ עד הסוף. אלך עד הסוף או לא אלך בכלל״.

בתשובתי אליו מ־28 בנובמבר 1924 גערתי בו בידידות על רפיון הידים הרה־הסכנות להתחדשות וביסוס התנועה הלאומית וסיכוייה, שהתגלה במכתבו אלי, והפצרתי בו להתעלות לגובה השעה ולהירתם לפעולה אמיצה למען תשועת עם ישראל, מבלי להירתע מפני שום מכשול, ולא ״להיות נתון להשפעות חיי השעה של האדם הרגיל, של האיש המשועבד לסבל ולקטנות היום־יום. על אדוני — המשכתי בין היתר — למלא את השליחות שלו בלהט של נביא; להוציא את התנועה [הציונית] מנתיב המוות שבו היא שוקעת, ע״י אותה האש והתרוממות הרוח האפייניות לו כל כך, להעלות אותה על דרך המלך, לחירותו השלימה של עמנו. המרירות הולכת וגוברת [בקשר להנהגה הציונית הרשמית] ואין לאדוני רשות להסתלק מהתפקיד המוטל עליו. אדוני שייך לאומה ולמענה הוא חייב להתמסר כליל ברגעים מכריעים אלה בשבילה. יעשה אדוני את הדבר למען תפארתו ותפארת ישראל״.

יש יסוד לחשוב שבימים ההם, ימי ההכרעה להצה״ר שרק עתה נוסדה, עודדה התשובה

משה עזרתי, מראשוני הצה״ר בשלוניקי.

Moïse Ezratti.

הזאת את מנהיג התנועה, הפיחה בו תקוות חדשות, הפיגה בחלקן את החששות לאי־הצלחה, והשפיעה עליו להמשיך בקידום עבודת הצה״ר ביתר מרץ.

תאים ראשונים

הקבוצה השלוניקאית שהתפתחה מהתא האקטיביסטי הראשוני ואימצה את התכנית המדינית של ז׳בוטינסקי, התארגנה באביב תרפ״ד (אפריל 1924) כסניף רשמי של הצה״ר ביוון. הוועד הקפיד הרבה, בראשית עבודתו, על קבלת חברים, שמספרם בהתחלה לא עלה על עשרים, כיוון שהם נבדקו ונבררו היטב והוקפד שעליהם להיות אידיאליסטים מושלמים. גיוס כוחות חדשים ונוספים לתנועה נתעכב גם מפני שחיכינו לקביעת קווי יסוד ותכנית פעולה מוגדרת על ידי הוועידה המכוננת, אשר היתה צריכה להתכנס בסוף מאי של אותה שנה. בוועד הזמני הראשון היו: א׳ רקנטי (יו״ר); יצחק דוד כהן, הענק הגופני מלא ההתלהבות ורוח ההקרבה, בעל התכונות האביריות, סופר יט״א ואיש ספורט, מסור כולו לאידיאלים של התנועה הלאומית, ישר ונאמן; שמואל בנבנישתי, בעל ארשת פנים נזעמת במקצת, שכל חריף, חוש מעשי מפותח, מזג סוער ומדרבן, אישיות מוצקה על אף צעירותו; מואיז בן־עוזיליו, בעל השפעה בחוגי חרושת הטבק ובעל עמדה בחברה, משכיל, מסור לאידיאל ומוכן תמיד לעזור בחומר וברוח; שמואל ביז׳ה ויהושע (סאלב׳אטור) גאטיניו (מזכירים), הראשון — צעיר פיקח, בעל מרץ ויזמה, נוח לבריות, קר מזג ובת צחוק מתמדת על שפתיו; השני — שקט, שקדן, המזכיר למופת.

באופן מקביל לגרעין הרשמי של מצדדי דרכו של ז׳בוטינסקי, יסדנו אז אגודה בשם ״השומר״ [12], שהצטרפו אליה מספר מצומצם של צעירים מבחירי הנוער הציוני, ושנועדה להיות הזרוע המבצעת של התכנית המדינית הראדיקאלית. שמנו לנו למטרה להכין פטריוטים לוחמים, חדורים רוח של הקרבה טוטאלית ושל משמעת מוחלטת בכל מעשיהם, מודרכים בחייהם רק על ידי האינטרס העליון של האומה, מוכנים להתמסר בגוף ונפש לעבודת התקומה של עמנו, ולכל פעולת חירום לטובת ישראל.

תכנית ״השומר״ ומטרותיה כפי שנכתבו בצרפתית ע״י מואיס עזרתי, שמורה בארכיוני, והרי סעיפיה:

תרבות וחינוך: קרן מילגות ללימודים בארץ ישראל, פרסים לעברית, ייסוד גימנסיה יהודית.

מועדון דוברי עברית: הרצאות, ספריה, עלון בעברית.

הוצאה לאור: קניית בית דפוס.

מדיניות: א) להשיג את ההגמוניה בפידיראציה הציונית. ב) להשיג ההגמוניה בקהילה. ג) לעמוד על משמר זכויות המיעוט [הלאומי היהודי]. ד) להשפיע על בחירת חברי העיריה וחברי הפארלאמנט.

מדיניות כלכלית: לקנות את כל המניות של הסאלוניקה [13], לבחון את האפשרויות הכלכליות של פיתוח ארץ ישראל, ולהשתדל להגשימן.

שונות: ארגון הרצאות וחגיגות, ארגון אגודות להתעמלות, לעזור לקרן הקיימת ולקרן היסוד כל זמן שהקרנות האלה יעשו משהו ממשי בארץ ישראל לטובת יהודי יוון.

כללי: לעזור בכל האמצעים החוקיים והבלתי־חוקיים להקמת המדינה היהודית בארץ ישראל.

בעורח מעשי נשלחה אז ע״י ״השומר״ השלוניקאי קבוצת חלוצים לארץ־ישראל כדי ללמוד את העבודה החקלאית ולהכין את הקרקע לעליה והתיישבות. מחברי ״השומר״ שהצטיינו בפעולתם (רובם עלה לארץ), היו: יעקב שלם, שם טוב (סם) סאפורטה, חיים (ויטאל) וניזיה, שמואל ציון, מואיס עזרתי, שלמה עמיר, אברהם ארירה (הררי), שלום שמחה ועוד [14].

שארל נחמה, מפעילי הצה״ר בשלוניקי, ואח״כ חבר המרכז העולמי של הצה״ר מטעם הסניף בבולגריה.

Charles Nehama.

ז׳בוטינסקי, שרצה להטיל על שניים מחברינו הפעילים בגרעין הרוויזיוניסטי הראשון, תפקיד חשוב ועדין הקשור עם פעולה מסויימת בארץ ישראל, פנה לכותב טורים אלה ב־23 בינואר 1923 (תרפ״ג) וביקש ידיעות מפורטות עליהם. השניים היו: שארל נחמה, שהיה עתיד לייצג את ה־אקטיביסטים היהודים מבולגריה בוועידה הרוויזיוניסטית הראשונה בפאריז, ומשה עזרתי, מייסד החברה הכלכלית ״סאלוניקה־פאלאסטיין״. המכתב היה ערוך על בלאנק של ״הסתדרות ראשונים ליהודה״, שהיתה אגודת משוחררי הגדודים העברים. ואמנם המצאתי לו את תשובתי המפורטת על אפיים ותכונותיהם האישיות. עובדה זו מוכיחה בין היתר, את המשקל שהיה לגרעין הראשון אשר התרכז סביב ״פרו ישראל״, בהחל ז׳בוטינסקי לרקום את תכנית הקמת הצה״ר כתנועה מדינית אקטיביסטית ואת בית״ר כממשיכת רעיון הלגיון.

ב־20 במארס 1925 (תרפ״ה), בפרוס הוועידה הרוויזיוניסטית הראשונה, פרסמתי ב״פרו ישראל״ מאמר תמיכה בלתי־מסוייגת בתנועה החדשה, שהיה גם כתב התקפה נגד הפוליטיקה הווייצמניסטית; נאמר בו בין היתר:

״מלבד ההתנגדות התקיפה של גרינבאום, אוסישקין ורוברט שטריקר, למדיניות הנפסדת של וייצמן, עלינו לציין במיוחד את הפעולה המתבצעת ע״י ז׳בוטינסקי, העשוי לבלי חת, כדי להחזיר את הציונות לדרך הנכונה שממנה היא סוטה. ועידה של הציונים הרוויזיוניסטים מאירופה ומאמריקה תתקיים בסוף אפריל ובה יונחו היסודות של ההסתדרות אשר הציבה לה למטרה להזרים דם חדש בתנועה הציונית המתנוונת, להפיח בה חיים חדשים, לתת לה כיוון חדש על מנת שתוכל למלא את הייעוד שקבע לה הגורל — שחרור העם היהודי ותקומתו במדינה עצמאית בארץ האבות.

שלוניקי, שבה פועלת כבר אגודה רוויזיוניסטית, תחשוב לה לכבוד לשלוח את נציגיה לוועידה. ׳פרו ישראל׳ מברך בשמחה גדולה את הניסיון הנועז לשחות נגד הזרם; לגמור, פעם ולתמיד, עם מדיניות ה׳גבירוקרטיה׳ כלפי פנים — כפי שהגדיר אותה ז׳בוטינסקי במלים קולעות — ושל רפיון מביש כלפי חוץ, ולפתוח במדיניות אמיצה, ראדיקאלית וללא פשרות, הדרך היחידה המסוגלת להבטיח עתיד מזהיר לאומה היהודית במולדת העתיקה״.

ב. תקופת הזוהר: גיוס למרד ועליה המונית

בוועידה הראשונה, בסיעת הקונגרס הראשונה

לוועידה הרוויזיוניסטית העולמית הראשונה, אשר התקיימה בפאריז מ־26 עד 30 באפריל 1925 (תרפ״ה), שלחנו את יצחק כהן כנציגנו, ואת יהדות בולגריה ייצג הצעיר השלוניקאי, חברנו שארל נחמה.

הוועידה בחרה בתור יו״ר שלה את ד״ר טיומקין ובתור סגנים — את ז׳בוטינסקי ואת יצחק כהן. בתום הדיונים נבחרו אברהם רקנטי ויצחק כהן משלוניקי כחברי הוועד המרכזי של הברית העולמית של הצה״ר [15].

יצחק כהן, אשר לקח חלק בדיונים, הבליט את העובדה שהאקטיביסטים בעירנו מאורגנים היטב, חוגם הולך ומתרחב, השפעתם גוברת מיום ליום, והם עומדים בקשר עם סופיה כדי להקים הסתדרות איזורית (בלקנית) של הצה״ר.

להערכה מיוחדת ראויה הפעולה אשר נעשתה בקונגרס הציוני הראשון לאחר הקמת הצה״ר,

בוועידה העולמית הראשונה של הצה״ר, פאריס, תרפ״ד. יצחק כהן, נציג שלוניקי, יושב שני מימין.

Itshac Cohen de Salonique en la prima Conferencia Mondiala de los Revisionistas, Paris, 1924.

הוא הקונגרס הארבעה־עשר שהתקיים בווינה בקיץ תרפ״ה (אוגוסט 1925). לשליחי היהדות הספרדית היתה הזכות הגדולה להוות את הגורם העיקרי להתארגנותה של סיעה רוויזיוניסטית, לראשונה בתולדות הקונגרסים, שלפי התקנון היתה צריכה למנות לפחות ארבעה צירים.

לקונגרס הגעתי כציר משלוניקי, וז׳בוטינסקי — כציר מטעם הצה״ר בארץ ישראל, ומובן שהתייעצנו ושיתפנו פעולה להצגת תכנית הצה״ר בדיונים. במהלך הקונגרס, קיבלתי מז׳בוטינסקי פתק בצרפתית כתוב בעיפרון:

״מר רקנטי היקר, יש לי קצת חום ולא אבוא אלא בשעות הצהריים. צריך לעשות כל הצעדים, תיכף ומייד, להירשם ולהבטיח את מקומנו בוועדה המתמדת — אם נכון הדבר שיש לנו זכות למקום זה. יואיל נא לאסוף את המשלחת ולמנות את הנציג שלנו (לא אני) בשביל הוועדות האחרות, נראה אחרי כן. אני עושה כל הנחוץ כדי לדבר היום.

שלך, ו. ז׳.״

הודות לקשריי ולהשפעתי, השגתי את הסכמתם של שני צירים עצמאיים, שהכרתים כבר קודם לכן בעבודתי הציבורית, והם: ד״ר שאול מיזאן, ציר מסופיה, ועו״ד מאיר לניאדו, ציר מארץ ישראל, ויחד עם החתום מטה וז׳בוטינסקי הקמנו את הסיעה הרוויזיוניסטית. פעולה זו איפשרה לז׳בוטינסקי לשאת את דבריו במליאה ולהסביר את רעיונות התנועה החדשה מעל במת הקונגרס, בנאום מזהיר שהשאיר רושם בל יימחה על כל הנוכחים.

וייצמן, שדבריו ותכניותיו של ז׳בוטינסקי לא מצאו חן בעיניו, הפסיקו באמצע הנאום ושאל: ״בשם מי אתה מדבר?״, וז׳בוטינסקי ענה לו מיד: ״בשם ארבעה צירים, ששניים מהם מארץ ישראל!״ (לנייאדו והוא עצמו).

שלחנו גם נציג לוועדה המתמדת, וכך השתלבנו בעבודה המעשית של הקונגרס. הצעד החשוב הזה, שהתאפשר ע״י החברים הספרדים — ובלעדיו לא נדע מה היו פני התנועה בעתיד — לא נלאה ז׳בוטינסקי להרימו על נס בכל הזדמנות ולהביע את קורת רוחו ממנו.

את הפעולה המכרעת הזאת של היווצרות הגרעין הרוויזיוניסטי בהסתדרות הציונית מעריך ד״ר יעקב וינשל, במשפטים קולעים אלו: ״...אולם שמורה עוד הפתעה שלישית, חשובה וגורלית ביותר, שבה החל למעשה פרק היסטוריה חדש בציונות. ז׳בוטינסקי הופיע בקונגרס זה, לא כבן יחיד, לא כ׳אורח השחור׳, אם להשתמש בביטויו שלו, אלא כראש פרקציה בת ארבעה חברים, זאת אומרת: גורם, זאת אומרת: אפשרות להשתמש בקודש הקדשים של הקונגרס — הוועדה המתמדת. מארבעת החברים נועזי הנפש האלה, שלושה היו צירי קונגרס ספרדים ובראשם אברהם רקנטי — ציר משלוניקי. לגבי הקהל הרחב ולגבי העתונות של הימים ההם, היתה זו לא רק הפתעה אלא חידה פוליטית, תעלומה שאין לה פשר. כיום — אחרי שלשים וחמש שנים — ניתן להציץ אל מאחורי הפרגוד שכיסה על מאורע זה, על מה שקדם לו ועל ההתפתחות שבאה אחריו, מתוך חליפת מכתבים יחידה במינה שהתקיימה במשך שנים רבות בין יוצרה של תנועה חדשה בציונות ובין אברהם רקנטי. אגרות אלה שופכות אור בהיר ואפייני על כמה פרשיות נעלמות בציונות ובתנועה הרוויזיוניסטית... לגבי ז׳בוטינסקי היתה זו חוויה יחידה במינה ותמיד זכר כי את השיתוף הרעיוני הראשון וההבנה לתכניותיו ההגיוניות והפשוטות מצא אצל הספרדים״ [16].

בערב הנעילה ראיינתי את ז׳בוטינסקי, בתור עורך ״פרו ישראל״, על רשמיו ממהלך דיוני הקונגרס והחלטותיו. בסוף דבריו הוא הצהיר לי: ״ארגון האלמנט [היהודי] הספרדי הוא אחת המשימות החיוניות ביותר של התחיה היהודית. שטח תקומתנו מהווה אגן הים התיכון. כל היהודים על חופיו הם ספרדים ובלעדיהם הדבר לא יקום. אני בטוח שהיהדות הספרדית לא תסכים לטשטוש העצמיות הספרדית [אך גם] לא לביתור האומה לגזרים. אני גאה ביותר על שהסיעה הר־וויזיוניסטית בקונגרס היא בשלושת רבעיה ספרדית. זאת הוכחה שבתכניתנו ובמזגנו בתור מפלגה אין אנו מתנהגים בקיצוניות. תכניותינו אינן לראווה ולעשיית רושם, אלא יש בהן ראדיקאליות ריאליסטית ההולמת את הצרכים הקונקרטיים והברורים של תקומתנו, של המפעל הציוני. אני חושב לבוא לשלוניקי בסוף נובמבר. אני בטוח שאמצא אצלכם ידידים, אולם רוצה אני למצוא גם ארגון״.

ארגון והתעצמות

ואכן, תנועת הצה"ר בשלוניקי התארגנה, התבססה והחלה גורמת לתסיסה חזקה ועמוקה בתוך המחנה הציוני בעיר, שהיה אמנם רחב, אך שקט ושאנן, נשמע בלי ביקורת להוראות ירושלים ולונדון, ונוטה לציונות מינימאליסטית. הצה"ר הציתה אש בלבבות בני הנוער, כיוונה אותו לשאוף לתמורות דראסטיות במצב הפוליטי העגום, ולהתגייס למעשים למען ישועת ישראל.

ז'בוטינסקי העריך מאד ושיבח כל הזמן את ההתקדמות המפליאה וההצלחות הכבירות של הרוויזיוניסטים בשלוניקי. במכתבו אלי מ־12 באוקטובר 1925 הוא מטעים: "אני מקווה שוועידת הרוויזיוניסטים השלוניקאים תעבור את השיא שהושג על ידי סניף ריגה, שהוא מהמצויינים". ב־17 בדצמבר מאותה שנה, אחרי שקיבל את הדו"חות על פעולותינו העניפות, הוא כותב לי בין היתר: "ברכותי על הצלחותיכם שאני חושב אותן למזהירות".

לצערנו הוא לא יכול לקיים את הבטחתו לבקר בשלוניקי בסוף 1925, מאחר שהנציב העליון לאר"י, הלורד פלומר, סירב להעניק לו את האזרחות הארץ ישראלית [17]. לפתע הוא נמצא תקוע בגבול שוויצריה בעיירה אינסברוק, עם פספורט "ננסן" שפג תוקפו. ממקום זה הוא כתב לנו ב־4 בדצמבר: "אין מילים בפי לתאר את גודל ועומק הצער שאני מצטער על שאין ביכולתי לבקר בשלוניקי ובסופיה, שהיוו את עיקר מסעי, המטרה היחידה שהניעה אותי לקבל עלי את הנסיעה הזאת". אולם כמחווה מיוחד, שלח ל"פרו ישראל" מאותה עיירה, מכתב־מאמר, שבו סקר את המצב ואת הבעיות האקטואליות. הוא הביע צער פומבי על שאין באפשרותו לבקר בקרוב את הקהילות הספרדיות ולהודות לידידים על התמיכה שנתנו לתנועה הרוויזיוניסטית, וסיים במשפט הבא: "בקונגרס הי"ד בו היינו חלשים, היוו הספרדים את חיל החלוץ. בקונגרס הבא, שבו נהיה חזקים ואולי ננצח, אהיה גאה לראות אתכם בראש המחנה".

ברית הצה"ר מתחזקת, עושה חיל רב, וז'בוטינסקי מדבר באופטימיות — בעיתונות התנועה וב"פרו ישראל", שאליו הוא שולח מאמרים מיוחדים — על ההתקדמות הגדולה של התנועה בכל העולם. האגודה השלוניקאית הלכה והתעצמה והשפעתה על הנוער היתה ניכרת במיוחד. על ידי אסיפות המוניות, הרצאות, הפגנות נגד שלטונות המנדט, שנערכו ברציפות והוכתרו בהצלחה עצומה, חדרה התנועה לשכבות הרחבות של בני הקהילה, החברים הפעילים נתרבו ונרכשה אהדה ותמיכה לבבית בקהל הרחב. הצה"ר גרמה למהפכה בחוגי הציונות המקומית — שהיתה עד אז ציונות רשמית, שוקטת על שמריה, תומכת במדיניות הפשרנית של וייצמן — והטילה סערה בליבות הצעירים. חברי האגודות "בני ישראל", "תקוות ישראל" ו"ארצנו" תמכו בנו, ואף אגודת הצעירים העברים (A.J.J.) היתה מקורבת לנו אז. בין אוהדינו נמנו מספר אישי ציבור וביניהם יצחק אלשיך, מנהל הגימנסיה הנודעת, יהודה פרחיה מקסאנטי ועוד, שנשלחו בתור צירים לוועידות השנתיות של ציוני יוון. הרוויזיוניזם נהיה לכוח ממשי במפה הפוליטית של יהודי העיר והטביע את חותמו על כל גילויי הפעילות היהודית והציונית בה.

הגורם החשוב והעיקרי שאיפשר את גיבושה, אירגונה והתפתחותה המהירה של התנועה הרוויזיוניסטית ביוון, היה הסתדרות "המזרחי", שבשנים ההן היתה במלוא תנופתה, התקדמותה והשפעתה. היא העמידה לרשות הצה"ר את כוחותיה המגוונים, את מנגנונה, את אולמה הרחב לאסיפותיה, ואת רשת סניפיה בכל שכונות העיר. במרוצת הזמן, שיתפו שתי האגודות פעולה בצורה יותר ויותר הדוקה, ונתמזגו כמעט לחלוטין. ככה נוצרה, מה שהיה קרוי בפינו, ה"סינתיזה" של שתי האידיאולוגיות, שלא היתה אלא הרעיון הבסיסי של היהדות, בבחינת "ישראל ואורייתא חד", שהבשילה פרי הילולים במעשים ובפעולות היום יומיות, בהתאם להשקפה, כי לאומיות איתנה ללא פשרות יחד עם דבקות במסורת, הם הבסיס־בל־יימוט לקיום האומה והתחדשות עצמאותה; מעללים שנעמוד עליהם בהמשך סקירתנו.

עם הפידיראציה הציונית — ובלעדיה

בתרפ"ו (1926) כבר מנתה האגודה כ־100 חברים פעילים, מבין כל שכבות הציבור, ולקחה חלק בכל הפעולות הציוניות בעיר. ועד הפידיראציה הציונית של יוון, אשר היה מורכב מנציגי האגודות הציוניות בשלוניקי ובערי השדה (העיתון השבועי "לה איספירנסה" שימש לו כביטאון), קרא אז לוועידה הרביעית של ציוני יוון, אשר התקיימה ב־5, 6, וב־7 באוגוסט 1925, במטרה לארגן ולהפעיל יותר את הגוף הזה, אשר לא גילה פעילות רבה בימים ההם. האקזקוטיבה הציונית העולמית שלחה בא־כוח מיוחד לוועידה, את מר קלבריסקי (שהיה אז אישיות ארץ־ישראלית

בולטת), להלכה — כדי להביא את דבר ההנהלה, ולמעשה — על מנת לתגבר את הציונות הכללית ולבלום את התפתחות המזרחי והצה״ר שעשו נפשות רבות יום יום.

בוועידה השתתפו מטעם הצה״ר עשרה צירים וביניהם א׳ רקנטי ומואיז בן־עוזיליו. הם לקחו חלק פעיל מאד בדיונים ובהחלטות, ונוכחותם הורגשה היטב. לפני התחלת העבודה המעשית, ביקש אחד מצירינו, כי הוועידה תשלח ברכה לז׳בוטינסקי בצירוף משאלה שיגיע לראשות ההנהלה של ההסתדרות הציונית העולמית. אם גם לא נתקבלה הצעת ההחלטה הזאת, עוררנו על ידה, וגם בצורות אחרות, ויכוח נוקב ועינייני על דרכה של הציונות. היינו גוש מאורגן היטב שידע את מה שהוא רוצה, הגנו על עמדותינו, כי היינו שם מיעוט, הדגשנו את הרעיונות המ־הפכניים של הצה״ר, והשגנו ששום הצעה להערכת פעולות וייצמן וסוקולוב לא תעלה בוועידה. מתחנו ביקורת עניינית על המחדלים של הציונים הכלליים, על שיטות העבודה והעקרונות שלהם, והעברנו תחת שבט הביקורת את עמדת המנהיגים הציונים כלפי בריטניה הגדולה והשגת המטרה הסופית.

מר פזי, שליח מיוחד של קרן היסוד, מר זוסמן, שליח של הקרן הקיימת לישראל, וגם מר קלבריסקי, אשר השתתפו בוועידה כאורחים, התייחסו בנאומיהם באריכות להתקפותינו. הוחלט אפילו לערוך עצרת פומבית גדולה, שבה יופיעו קלבריסקי ורקנטי ובה יגן כל אחד על השק־פותיו, והציבור יסיק את המסקנות. אך עצרת זו לא התקיימה, לא מפני שאנו סירבנו להשתלב בה... הצעות שונות עקרוניות ומעשיות הוגשו מצד הרוויזיוניסטים ובחלקן אף נתקבלו. רקנטי נבחר כחבר בוועד המרכזי של הפידיראציה הציונית. השתתפותנו בוועידה עזרה להביא את דבר הצה״ר לתודעת הציבור הציוני והנוער בעיר.

ברם אחרי זמן לא רב היינו נאלצים להיפרד מהפידיראציה, עקב חילוקי דיעות עקרוניים, ויחד עם המזרחי פעלנו באופן עצמאי וניהלנו מדיניות מיוחדת לקידום התנועה הלאומית.

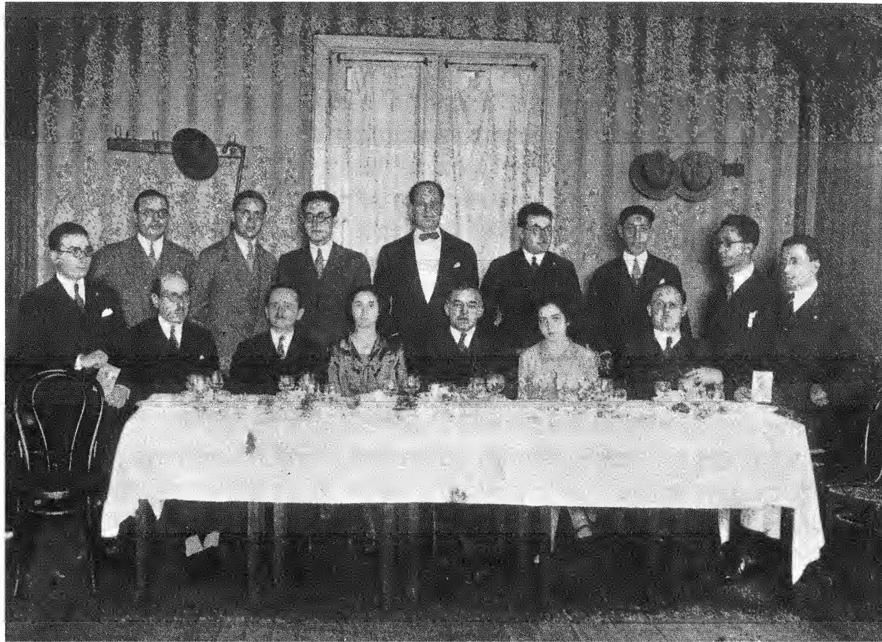
״ישראל ואורייתא חד״

בראשית תרפ״ז (נובמבר 1926), ניצלנו את שהותו של הקולונל וודג׳ווד, אשר הגיע לשלוניקי כתועמלן לטובת קרן היסוד, לפגישה עימו על מנת לקרב אותו להשקפותינו ולברר את הבעיות הבוערות הבאות: ההתיישבות היהודית באר״י, הטלת מס על הקרקעות הבלתי מעובדות על ידי הערבים, הנוהג של קניית הקרקעות מצד הקק״ל במחיר מלא, האנטישמיות של הפקידים במינהל השלטון המנדטורי, קשריו של וודג׳ווד עם אלפרד מונד ואישים אחרים ומאמציו לשיפור המצב הפוליטי, הסכנות הנובעות מחימוש האוכלוסיה הערבית, החוק החדש ביחס למשטרה כלפי הלגיון היהודי, המושבות הקואופרטיביות, עמדתם האופורטוניסטית של וייצמן וחבריו, התכנית הכלכלית של הרוויזיוניסטים, וכו׳.

שהותו של וודג׳ווד בשלוניקי הוסיפה נדבך למסע התעמולה למען הצה״ר ולהפצת הרעיון הציוני בכללו, אשר נוהל עם בואו של ז׳בוטינסקי בעיר באותו חודש [18]. לנו, נאמני המדינה העב־רית, היה ביקורו של מנהיג הצה״ר, חוויה בלתי נשכחת ומנוף כביר לפעולותינו בעתיד, אולם הרושם וההתלהבות לדבריו של המנהיג הציוני שטפו את כל הציבור היהודי ללא הבדלי מפלגות ודעות, אם כי היטב חרה הדבר לפקידי הפידיראציה של הציונים הכלליים, כיוצא מהמברק ששלחו ב־30 בנובמבר 1926, להסתדרות הציונית בלונדון:

״נאומי ז׳בוטינסקי משכו ציבור של 4000. מדבר על הלגיון, על תכנית הרוויזיוניסטים, על קק״ל. התלהבות עצומה. רושם כביר. אף כי הרוויזיוניסטים כאן לא התחזקו, אבל ההכרה הלאומית התחזקה. רוצים שיבוא וייצמן או סוקולוב״.

בזמן שהותו של ז׳בוטינסקי בשלוניקי, בהציגי אותו בפני הקהל העצום שהתאסף באולם קולנוע ״פנתיאון״ באסיפה לכבודו מטעם הסתדרות המזרחי, וגם בהזדמנויות אחרות, הדגשתי את הצורך לאחד את שתי התנועות העולמיות (הצה״ר והמזרחי) בכדי לקדם את גאולת העם בארץ ישראל, על היסודות של ציונות צרופה ויהדות שלימה. פתחתי אז בפעולה שיטתית ומ־אומצת על מנת להשיג את המטרה שהיצבתי לפני. לפני כן, ואחרי כן, התפתחה חליפת מכתבים בדבר הצורך והאפשרות להתמזגות הזאת, בין הצה״ר בשלוניקי לבין הוועד המרכזי של הצה״ר, שלטון בית״ר וז׳בוטינסקי — באפיק אחד, ובין המזרחי בשלוניקי לבין ההנהלה העולמית של המזרחי, שבראשה עמד הרב מאיר ברלין (בר־אילן) — באפיק שני. במאמצים אלה לקחו חלק גם ד״ר וולפגנג (זאב) פון־וייזל, שהיה מראשי הצה״ר, ומר ראובן גפני מראשי צעירי המזרחי

ז׳בוטינסקי במסיבה שנערכה לכבודו ע״י הצה״ר בשלוניקי. יושבים מימין לשמאל: מואיז בנעוזיליו, גב׳ בנעוזיליו, ז׳בוטינסקי, גב׳ דודון רקנטי, אברהם רקנטי, דוד כהן. עומדים: שלמה עמיר, סאלב׳אטור גאטיניו, יצחק ספיחה, שמואל בנבניסטי, יצחק כהן, שמואל ביז׳ה, משה חוראס, אלברט אמון, יעקב שלם.

Jabotinsky con los activistas revisionistas de Salonique.

בארץ ישראל.

על ניסיון רב־חשיבות זה של יצירת חזית אחידה בין שתי התנועות, המזרחי והצה״ר, לשיתוף פעולה של המרכזים העולמיים במישור המדיני, מספר ד״ר יעקב וינשל [19]:

״ועכשיו פרשה טראגית... בעיקר לגבי התנועה הלאומית, ובעצם לעם ישראל כולו... רקנטי, עם פון וייזל, הקדיש שנים מרובות ומאמצים גדולים לקירוב הלבבות בין ׳המזרחי׳ והצה״ר והשתלבותם הארגונית, או לפחות שיתוף פעולה מדיני ביניהם. אולם שני הצדדים שיחקו מהתחלה במעין ׳ברוגז׳ ודמו לשני מועמדים לנשואים ביישנים ביותר, שהוריהם דוחקים אותם להתראות ולהידבר...

יש לזכור, שהפרקציה של ׳המזרחי׳ בקונגרסים היתה מורכבת אז מרבנים ואנשי־שם עולמיים, במיוחד מהגולה ובמספר רב מאמריקה. הם היו ברובם אנשים אמיצים, בלתי תלויים, עם מוחות פתוחים, ולתקוות שתלה בהם רקנטי היה יסוד. בכשלון ה־התקרבות מאשים רקנטי גם את ראשי הצה״ר. רק הוא ופון וייזל ניסו ליצור קשרים... ז׳בוטינסקי בחושו המיוחד לראות את הנולד, אינו שש לשיתוף מדיני זה עם ׳המזרחי׳. אבל רקנטי ווייזל אינם תמימי דעים איתו בקשר לכך. הם פותחים במו״מ בלתי רשמי עם הרב ברלין, נשיא המזרחי, הבקי במהלכים הדיפלומטיים ובעל השפעה המכרעת [ובתשובתו לרקנטי בי״ב בתמוז תרפ״א הוא כותב בין היתר]:

׳כשאני לעצמי אני חפץ להגיד לאדוני מה שהגדתי להד״ר וייזל כי הרוח החיה ברוויזיוניזם הא׳ ז׳ ז׳בוטינסקי אינו מבין ואינו מעריך את הצד הדתי, ואת ערך המזרחי בתנועתנו, יותר מא׳ וייצמן וחבריו. גם א׳ ז׳בוטינסקי רואה בתנועה הציונית, לפי שיטתו הוא, שאיפה של ׳ככל הגויים בית ישראל׳ ולא יותר. מובטחני שכב׳ ישתתף בקונגרס זה ושם נוכל לדבר באריכות׳.

ז׳בוטינסקי... מודה בתכונות הדומות הקיימות בשני המחנות [ומוסיף]:

׳...אם כי אני עצמי מורחק מהחיים המסורתיים, אני יודע להעריך את המאגנטיות המטהרת והמשמעת של המסורת היהודית; אני מקוה שדורותינו הבאים ימצאו מחדש את התחושה הדתית ואז תהיה נפשם יותר בריאה, יותר שלימה ויותר הרמונית משל אלה החפשים בדיעותיהם שבימינו... ברם, הנקודה החשובה ביותר מבחינה אקטואלית היא בעיית הסוכנות היהודית [20]. בעיה זו לא הוזכרה כנראה לא ע״י וייזל ולא ע״י הרב ברלין׳ ״.

וד״ר וינשל מסכם:

הוועידה העולמית השניה של הצה״ר בפאריס, תרפ״ז. יושבים חברי הנשיאות מימין לשמאל: ד״ר רוז (יו״ר הצה״ר בניו יורק), ריכרד ליכטהיים (ממנהיגי ציונות גרמניה), יעקב כהן (המשורר העברי), מאיר גרוסמן (מנהל סוכנות הידיעות יס״א), ד״ר גינזבורג (יו״ר הצה״ר בפאריס), אברהם רקנטי (יו״ר הצה״ר בשלוניקי). בין העומדים: ז׳בוטינסקי, סיומקין, בלומנפלד, הופמן, ברכין, קלינוב.

La segunda Conferencia Mondiala de los Sionistas Revisionistas en Paris, 1927

״כך נשבר חלומו הגדול של רקנטי לאחד את התנועה הלאומית לכוח מונוליטי אחד. מובן, שהסיכויים הלכו ופחתו במידה ו׳הפועל המזרחי׳ גדל ונעצם ו׳המזרחי׳ הלך ונצטמק, ומאמציו הנוספים של רקנטי בפרוס הקונגרס של הצ״ח ב־1935, לשכנע חוגים שונים ב׳מזרחי׳ להצטרף להסתדרות החדשה, עלו גם הם בתוהו״.

בתרפ״ז — דרישתנו: מחתרת נגד אנגליה

בשנה זו עשינו פעולות תעמולה רחבות, הפצנו ברבים בשפה הצרפתית, גילוי־דעת ההנהלה העולמית של הצה״ר, שבו הוסברה בצורה תמציתית התפיסה הרוויזיוניסטית, ופורטו השינויים שיש להכניס במדיניות הפנים והחוץ של ההסתדרות הציונית, על מנת להגשים את האידיאל של תחיית ישראל על אדמת האבות. שיתפנו פעולה הדוקה עם סניף בולגריה, שראשיו היו אדולף יוסיפוף ובנימין ארדיטי, והמצאנו להם חומר תעמולה וספרות בצרפתית ולאדינו (כולל עיתוננו ״פרו ישראל״); כן היינו כמה שנים בבחינת סניף־בכיר לאגודת הצה״ר בטוניס.

חברי הוועד בתרפ״ז (1926) היו: א׳ רקנטי (יו״ר); שלמה עמיר (מזכיר כללי), צעיר שכבר היה פעיל ב״דרורים מכבי״, מילא את תפקידו בדעת ובתבונה, בעל היגיון בהיר, דעות מתקדמות וחוש דיפלומאטי, התמצא בהוויות העולם היהודי והמדיניות העולמית; יעקב שלם, ישר ודייקן למופת, שתקן, פעיל ושומר אמונים ללא הסתייגות; יצחק ספיחה, מוכן לכל תפקיד, נאמן וקשור לתנועה בכל נימי נפשו; אלברט אמון, בעל שכל ישר, ממלא תפקידיו במסירות בלי יומרות ואמביציה אישית; וכן יצחק ד׳ כהן, מואיז בן־עוזיליו, שמואל ביז׳ה סאלב׳אטור גאטיניו ושמואל בנבנישתי, מראשוני האגודה, שכבר הזכרנום לעיל. בין הפעילים וחברי ועדות שונות היו גם שלמה יצחקי, משה חוראס, יוסף אנג׳יל, משה ברזילי, יצחק בן רובי, אהרון חיים, שמואל רוסו, שלמה ראובן, דוד רזון, יצחק ציון, שלמה טבוך, שלמה יחזקאל, אלברט ברכה ואחרים.

הפעילות המקומית אחרי ביקור ז׳בוטינסקי — גברה מאד. כמעט מדי שבוע בשבוע ערכנו אסיפות הסברה והרצאות במועדון המזרחי ובאולמות ציבוריים רחבים, על עקרונות התנועה, תכניות ומאבקים לשינוי פני הדברים בציונות המקומית והעולמית. באותן אסיפות נמסרו גם דו״חות מהקונגרסים הציוניים והוועידות המפלגתיות שבהם היתה האגודה מיוצגת ע״י רקנטי ויצחק כהן. אורגנו עצרות־עם שאליהן נהרו המונים (ביוני 1927 למשל, נערכו 4 אסיפות־עם בהן נאם ד״ר וולפגנג פון וייזל, ששהה אז בעיר). פירסמנו מאמרים בעיתונות הכללית היהודית, בצרפתית ובלאדינו, והגענו להישגים גדולים בשטח ההסברה על מטרות התנועה.

בשנים ראשונות אלו, בהן משקלה הארגוני והסגולי של האגודה השלוניקאית היה גדול, היתה לנו הזכות לתרום תרומה ניכרת לעיצוב דמותה המדינית של ההסתדרות הרוויזיוניסטית העולמית בשלביה הראשונים ולגיבוש עקרונותיה היסודיים, בניסוח האידיאולוגיה המאקסימליסטית הדורשת את כל ארץ ישראל ליהודים, בהכוונה לעמדה על־פשרנית נגד בריטניה הבוגדת, וב־דרישה להקמת ארגון מהפכני מיוחד לשחרור המולדת.

בוועידה העולמית השניה של הצה״ר שנערכה בפאריז בתחילת תרפ״ז (דצמבר 1926), השתתפתי בתור ציר יוון. בנאום שנשאתי, הכרזתי על הצורך בנקיטת מדיניות אנטי־בריטית גלויה מצד ההנהלה הרוויזיוניסטית, מכיוון שאנגליה היא האויב מספר א׳ של תחייתנו בארץ ישראל כעם חפשי, והמלצתי על יצירת תנועה בלתי־ליגאלית לשחרור הארץ:

״...עלינו להתחיל [אמנם] בהתקפה מדינית על מנת לרכוש את ליבן של המעצמות הגדולות, אולם אל לנו לשכוח שעבודת השחרור העיקרית תיעשה על ידינו. בלעדי זאת לא יהיה כל מובן לאוטו־אמאנסיפציה. עלינו לקבל השראה ודוגמא מפעולותיהם של עמים אחרים לשחרורם הלאומי, ולעשות כמותם. נלמד־נא בתשומת לב את פרטי המאבקים לשחרור שניהלו היוונים, הבולגרים, הסרבים, הפולנים, האירים והמצרים. נוציא את המסקנות לגבי עמנו ומצבו המיוחד ונצא לכבוש בעצמנו את זכותנו לחיים עצמאיים.

רבותי, אין בכל ההיסטוריה המודרנית אפילו דוגמא אחת של עם ששבר את כבלי שיעבודו, שהשיג את שחרורו, בהסכמת המעצמה ששלטה עליו. מדוע רוצים אנו שהדבר יהיה שונה ביחס אלינו?

אל נשכח שהזמן פועל לרעתנו בארץ ישראל ובגלויות. ארץ ישראל הולכת והופכת לאט, אולם בהתמדה, למושבה אנגלית... המכילה גם קהילה יהודית, כשם שקיימות מאות כאלה בכל ארצות העולם. תהליך ההתפוררות וההתנוונות מתפתח בכל מקום בעולם היהודי. כוחות הרסניים, פנימיים וחיצוניים, עוזרים להחשת סופנו כעם. המוות אורב לנו מכל עבר; כח ההתנגדות של עם ישראל נחלש מיום ליום. צריך לזרז את החזרת עמנו למולדתו אם אין אנו רוצים לאחר את המועד. גורל עמנו נתון על כף המאזניים. כל איחור יכול להמיט עלינו שואה. עלינו לנקוט בפעולה רצינית ומיידית למען שלומו של עם ישראל. נראה לי, כי על הרוויזיוניסטים מוטלת החובה ליטול על עצמם תפקיד נכבד וקשה זה. ייתכן ועלינו ליצור ארגון מיוחד ליד תנועתנו. במקרים יוצאים מן הכלל, יש להשתמש באמצעים יוצאים מהכלל.

כיוון שעניין זה הוא עדין ומסובך, איני רוצה להאריך בזה היום. אני מציע שתוקם ועדה על מנת לעיין בתכניתי ולקבל החלטות מתאימות כפי שהנושא דורש. אני יודע שקיימות התחייבויות מצד אנגליה. [ברם] באילו אמצעים יש להשתמש כדי שאנגליה תקיים את הבטחותיה? אין לנו לא צי ולא תותחים. אין אנו מרוכזים בארץ ישראל. אולם אף על פי כן ברור לי, שעמים קטנים הצליחו לגבור על מעצמות גדולות הודות לרוח ההקרבה והגבורה שלהם, בעזרת דעת קהל עולמית אוהדת. עלינו לנצל לטובת ענייננו את השיעורים המאלפים של ההיסטוריה.

נחזיק נא באמת הגדולה הזאת, אשר צריכה להיות חקוקה בלבבות: אין כוח בעולם שיוכל להתנגד להחלטתו הנחושה של עם להשיג את עצמאותו וחירותו. מה שנכון, והיה נכון, עבור העמים האחרים, יכול להיות נכון גם לגבי היהודים. אם נרצה, נוכל לממש את חלומו של הרצל — מדינת היהודים, אם אפשרי — עם אנגליה, ואם בלתי אפשרי — למרות אנגליה ובלעדיה!״

תגובות והפגנות

הצה״ר בשלוניקי היתה ערה גם לכל המאורעות הטראגיים בעולם היהודי והגיבה על כל הנסיונות להפקעת זכויותינו לחיים עצמאיים מלאים בתור חטיבה לאומית השואפת לחירות פוליטית על כל הכרוך בזה. האגודה התסיסה את האוכלוסיה השלוניקאית בשעות קשות ושיתפה אותה במבצעים מקומיים או לאומיים כלליים שנעשו כדי להפגין נגד הפרעות, ההתנפלויות, הטביחות, שהתרחשו לא רק בארצות הגולה אלא גם בארץ ישראל. בראשית תרפ״ט (21 באוקטובר 1928) נשלחה מחאה נמרצת מטעם ציוני שלוניקי ל״קולוניאל אופיס״ ולחבר הלאומים בקשר למאורעות הדמים ביום הכיפורים ליד הכותל המערבי. על המחאה חתמו: דוד פ׳לורנטין מטעם הפידיראציה הציונית ביוון, ושלמה עמיר מטעם הצה״ר. בקיץ תרפ״ט (31 לאוגוסט 1929), ערכו הרוויזיוניסטים וכל האגודות המסונפות למזרחי בעיר, באולם הגדול של ראינוע ״פאטי״, אסיפת מחאה המונית נגד השלטונות האנגליים באר״י, שלא נקטו באמצעים הנחוצים כדי להגן על החיים והרכוש של יהודי היישוב נגד פרעות הערבים, העקובות מדם, אשר התפשטו מירושלים (בקשר עם הכותל המערבי) לכל הארץ, והגיעו לשיאן בטבח של יהודי חברון. נתקבלו ה־החלטות הבאות:

״האסיפה דורשת לפתור את הבעיה בהתאם לדרישות הצודקות של העם היהודי ולכבד את זכויותיו ההיסטוריות, ומוחה נגד העמדה הנפשעת של הפקידים האנגלים שעודדו את הרוצחים;

האסיפה שולחת ברכת שלום לחברי ברית תרומפלדור בארץ ישראל ולאנשי היישוב בכלל שהגנו על האוכלוסיה בגבורה עילאית״.

ועדי האגודות קיבלו על עצמן לשגר את ההחלטות שנתקבלו — לקונסול האנגלי, לממשלה

הפלשתינאית, לאקזקוטיבה של ההסתדרות הציונית בלונדון ולחבר הלאומים.

ביום השבת, 24 במאי 1930 (תר״ץ), ערכנו יחד עם המזרחי אסיפת מחאה גדולה בקשר להפסקת העליה הזמנית לארץ ישראל שהוחלט עליה ע״י ממשלת מאקדונאלד, ונתקבלו החלטות כדלהלן:

״האסיפה — מתקוממת נגד הפסקת העליה, המהווה הפרת סעיף 6 של המנדט, הקובע עידוד הגירה יהודית והתיישבות אינטנסיבית של היהודים על אדמות הארץ; — דורשת ביטול הגזירה ותומכת בהחלטה האיתנה של בניין הארץ במגמה ליצור מדינה יהודית; — מגנה את חוסר המעש והמדיניות החלשה של האקזקוטיבה הציונית להבטחת זכויותינו וקוראת לוייצמן להתפטר; — מתקוממת נגד משוא הפנים של ועדת שאו, וקובעת שממשלת המנדט לא השכילה לשמור על הסדר ולהבטיח את החיים והרכוש של האוכלוסיה היהודית, כפי שהוכח ע״י מאורעות הדמים של מאי 1920 ואוגוסט 1929; — דורשת זימון קונגרס ציוני שלא מן המניין ומטילה על ועדי האגודות של הצה״ר והמזרחי להעביר את ההחלטות האלה לאקזקוטיבה הציונית, להנהלה הרוויזיוניסטית ולהנהלת המזרחי, לוועד הלאומי, לממשלה הבריטית ולחבר הלאומים״.

ב־1 באוגוסט 1930 יזמנו, יחד עם הסתדרות המזרחי, כנס מחאה גדול נגד פרסום הספר הלבן על אר״י. משלחת מחברי שתי האגודות ביקרה אצל הקונסולים הכלליים של ספרד, צרפת, רומניה, ארצות הברית, יוגוסלביה, צ׳כוסלובקיה, יאפאן, בלגיה, שוויצריה, הולנד, ואצל המושל הכללי של העיר, ומסרו להם את העתק ההחלטות בבקשה שישפיעו על ממשלותיהם כדי שנציגיהם בחבר הלאומים ידרשו מהממשלה האנגלית לכבד את תנאי המנדט. העתקי ההחלטות נשלחו גם להסתדרות הציונית בלונדון, לוועד הלאומי ולמרכז המזרחי בירושלים.

ואכן הודות להתערבותנו הפעילה שלחו נציגי הממשלות הנזכרות תזכירים לטובת תביעותינו. בייחוד כדאי להזכיר את התערבותו של הקונסול הכללי לארצות הברית, אשר ביקש מאיתנו ידיעות ותעודות על מספר היהודים בשלוניקי, גישתם לתנועה הציונית, נוסח הצהרת בלפור, נוסח המנדט, נוסח הספר הלבן של צ׳רצ׳יל, נוסח החלטות הוועדה האנגלו־אמריקנית משנת 1924, וכו׳, כדי לשלוח לממשלתו תזכיר מפורט ומוסמך. המצאנו לו את המסמכים. גם הקונסולים היפאנים מאתונה ומשלוניקי, שלחו תזכירים בזכותנו.

העיתונות בשלוניקי הן היהודית והן היוונית, בצרפתית ובלאדינו, פרסמה מאמרים ראשיים אוהדים לדרישותינו ונתנה מקום נרחב להחלטותינו. לפעולה שלנו היתה השפעה גדולה על האוכלוסיה שנוכחה לדעת שלרוויזיוניסטים יש מדיניות ברורה ואומץ לב לדרוש את קיומה ע״י ממשלת המנדט.

האקזקוטיבה הציונית מלונדון שלחה ברכה לתנועות הרוויזיוניסטית והמזרחי על ההפגנה הגדולה שאורגנה בהצלחה כל כך מליאה, בהוסיפה: ״הפעולה הנמרצת שלכם הוכיחה לנו פעם נוספת שיש לנו על מי לסמוך [בשלוניקי]. תמצית התזכיר שלכם נשלחה למר סוסקין בג׳ניבה, וניתן לה פרסום בעיתונות״.

מאבק על ייצוג צודק

האגודה הלכה והשתלבה בכל המוסדות הציוניים בעיר, היתה פעילה בהם מאד ושלחה את נציגיה לוועדות של קק״ל, קרן היסוד, השקל, ולמשרד הארץ־ישראלי לחלוקת רשיונות עליה. בכל המוסדות והוועדים נקטנו עמדה ברורה ומוצקה לפי עקרונותינו בהתאם לאינטרס העליון של הציונות ולטובת האוכלוסיה הרחבה. נלחמנו נגד הנטיה ששררה בפידיראציה הציונית ובכל המוסדות האחרים, ללכת בעיניים עצומות אחרי ההוראות של ״הציונים הכלליים״ (א). ניהלנו מאבק עז נגד המגמה המפלגתית הצרה ששררה במשרדים האלה, ההפליה לרעה כלפי חברינו ואוהדינו, והנטיה להצר את צעדינו — על אף העובדה שתודות לפעילותנו הנרחבת ולהשפעתנו בציבור אספנו לטובת הקרנות והשקל סכומים ניכרים מאד, הרבה למעלה מכוחנו המספרי, וזאת בעזרת שליחי הקרנות מירושלים ה״ה קלבריסקי, פישר, זוסמן, ז׳וכוביצקי וד״ר ורנר סנאטור, שנשלחו לשלוניקי על מנת למצוא דרך לעבודה משותפת ופוריה.

משנת תרפ״ז (1927) והלאה — נוכח התפתחותן והתעצמותן של האגודות הרוויזיוניסטית והמזרחי, התפשטות רעיונותיהן, הצלחותיהן המפתיעות בקרב הציבור הרחב ובנוער — רצה המשרד הארץ־ישראלי לרשיונות עליה, לחבל בהן, וניסה להציב מכשולים בדרכן, לקצץ בגודל הנציגות מתוך שנאה וקנאה. כתבנו לירושלים ואיימנו בניתוק היחסים איתו.

מנהיגי התנועה הציונית לא ראו בעין יפה את ההתעצמות של הצה״ר (ואף לא — של תנועת המזרחי, בעלת הקו האקטיביסטי). כיוון שלא עלה בידם לבלום את ההתפתחות של תנועה זו בארצות הגולה השונות ולא בשלוניקי, מצאו עצה — לסגור בפני חבריה ואוהדיה את שערי הארץ, ויצאה הוראה לכל המשרדים האר״י ברחבי הגולה, כולל שלוניקי, לא לתת לרוויזיוניסטים ובית״רים רשיונות עליה. ב־1931, למשל, קיבלה בית״ר בפולין 17 רשיונות. בצ׳כיה ניתנו רשיונות רק לחברי הסתדרות העובדים. ב־1932, קיבלו 30 אלף חברי בית״ר בפולין — רק 4% מהמיכסה[21]. בשלוניקי היה קצת מזל שהצה״ר והמזרחי שיתפו פעולה במשרד הארץ־ישראלי, וכך קיבלו חברי הצה״ר קצת יותר סרטיפיקאטים.

בתרצ״א (1931) ניהלנו חליפת מכתבים עם אוסישקין בירושלים, בהם הבענו התמרמרותנו על שהקרן הקיימת רושמת בשם הפידיראציה מגרשים מסויימים בארץ ישראל, המיועדים להקמת המושבה ליהודי יוון על שם ד״ר משה קופ׳ינאס, בעוד שהיא אינה מייצגת את כל האגודות הציוניות בעיר, וחלק מהכספים נאספו על ידינו. קיבלנו תשובה כי אכן הקרקעות שייכים לכל יהודי יוון, וכי נבוא לידי הסכם בינינו. באותה שנה, במכתב מלא מרירות והאשמות כבדות של שתי ההסתדרויות, הצה״ר והמזרחי ואגודת ״ארצנו״, נתנו ביטוי להתנגדות חריפה והתמרדות נגד הנהלת קק״ל בשלוניקי, שהפכה למכשיר מפלגתי בידי הציונים הכלליים, והודיעו שבתור מחאה על כך הן מוציאות את נציגיהן מהמשרד, על רקע זה שחברי הוועד וביחוד מנהלי הלשכה בעיר, נושאים פנים לציונים הכלליים בכל ההזדמנויות, לרעת האינטרסים של הקק״ל. כתבנו בין היתר: ״לשכת הקק״ל מארגנת אסיפות בהשתתפות חברי אגודות הציונים הכלליים בלבד, מבלי לזמן את הרוויזיוניסטים והמזרחיים; היא מעניקה הקצבה ל׳רינאסינסיה ג׳ודיאה׳, ביטאון הפידיראציה, המתקיפה ומגדפת בלי ליאות את יריביה הפוליטיים; מרשה שהפידיראציה תשתמש באולם הקק״ל לפעולותיה... מארגנת אסיפות לחיזוק ׳דרורים מכבי׳ ומסרבת לעזור באותה צורה ל׳בני מזרחי־ברית תרומפלדור׳; יושב ראש הלשכה... מזדהה תכופות עם הציונים הכלליים והופך את קק״ל למכשיר של תעמולה לטובת האידיאולוגיה שלהם לרעת אידיאולוגיות אחרות״. באותו מכתב דרשנו: ריאורגניזציה של הלשכה בהתחשב עם יחסי הכחות הריאליים בעיר; שמירת שבת במשרדי הקק״ל, ועוד. כמו כן דרשנו לזמן ועידה ארצית של הקק״ל, כדי לבצע את התמורות המוצעות. הודענו כי עקב המצב המעציב, מסלקת הסתדרות המזרחי את נציגיה והנציג הרוויזיוניסטי מתפטר. כאלטרנטיבה הצענו להקים ועדה זמנית שתכלול את נציגי כל האגודות, והכסף שייאסף יישלח ישר לירושלים. בתשובה הודיעה ההנהלה בירושלים שאינה מכירה בטענותינו, מתנגדת לוועדה זמנית, אינה מקבלת דרישתנו להתפטרות שלמה גרגיר יו״ר לשכת קק״ל מוועד הפידיראציה, אך מסכימה לכנס ועידה חדשה. בחורף תרצ״ב (ינואר 1932), שוב איימה המזרחי להסתלק מוועד הלשכה היות ולא הסכימו למספר נציגים שהגיע לה לפי כוחה. בסופו של דבר, בחודש מרץ נחתם הסכם לעבודה משותפת בין המזרחי, הרוויזיוניסטים והקרן הקיימת, הודות למאמציו והשפעתו של שליח ירושלים, מר ז׳וכוביצקי.

אך השלום הזה לא היה בר קיימא: המאבק הבלתי פוסק שלנו לאובייקטיביות חסרת פניות, להתרוממות מעל לחישובים מפלגתיים צרים ולהתחשבות בלעדית באינטרסים הציוניים והלאומיים הביא להתנגשויות תדירות, וגילויי האיבה כלפינו, עקב הצלחותינו בכל המישורים, התפשטו ועברו גם לשטח אחר: הבחירות לקונגרסים הציוניים. הציונים הכלליים ניסו תדיר לסלף את משמעות התקנות של הקונגרס, או לערער על תוצאות הבחירות על מנת לא לתת לנו לשלוח צירים לקונגרסים, אולם ללא הועיל. ציר מצידנו השתתף בקונגרס ה־14 בווינה בשנת תרפ״ה (1925); בקונגרס ה־15 בבאזל בתרפ״ז (1927); בקונגרס ה־17 בבאזל בתרצ״א (1931).

בתרפ״ז (1927) למשל, בגלל פירוש מסולף של התקנות מצד ועדת הבחירות שהיתה מורכבת ברובה מאנשי הציונים הכלליים, הודענו לבעלי השקלים לא לקחת חלק בבחירות ביום ההצבעה. ואכן, כיוון שרוכשי השקלים מבין אנשי המזרחי והצה״ר היה גדול משוקלי הציונים הכלליים, לא הלך הרוב הגדול של השוקלים לקלפי, ובית דין הקונגרס פסל את הבחירות בכלל. בכל זאת, השתתף רקנטי בקונגרס בתור ציר מטעם הרשימה הרוויזיוניסטית העולמית. רק בתרפ״ט (1929), כתוצאה ממסע סילופים ושקרים מצד הכלליים בקשר לבחירות, לא עלה בידינו לשלוח

ציר משלנו לקונגרס בציריך. כתבנו לז'בוטינסקי שיעמיד את בית הדין על אמיתות הדברים והמעוות יתוקן. במכתבו מ־19 לאוגוסט 1929 הוא ענה לנו שלדאבונו הגיע לציריך באיחור (כי לא יכול לעזוב את עבודתו בירושלים עד הרגע האחרון) ועניין הבחירות ביוון אושר ע"י בית הדין הקונגרסאי, לפני שקיבל את מכתבנו. בקונגרס הזה החליטה ההסתדרות הרוויזיוניסטית לא להשתתף במוסדות הסוכנות המעורבת.

קריאה למרי יהודי עולמי

השתתפנו והשמענו את דברינו בוועידות העולמיות של הרוויזיוניסטים. בוועידת היסוד בתרפ"ה (1925) בפאריס השתתף יצחק כהן; בוועידת תרפ"ו (1926) בפאריס, בתרפ"ח (1928) בווינה, ובתר"ץ (1930) — השתתף א' רקנטי.

בוועידה של פראג בתר"ץ (1930), היטחתי ביקורת קשה על הדרך הפוליטית של התנועה הרוויזיוניסטית העולמית. דרשתי להפוך אותה לתנועה מהפכנית, וקראתי למרד נגד אנגליה. בשובי לשלוניקי חזרתי ושלחתי תזכיר מדיני מפורט (התזכיר התפרסם ב"איל ג'ידיו" [22], שנתון הסתדרות המזרחי ביוון, כנספח בצרפתית, וחזר והתפרסם ב"חזית העם" עיתון הצה"ר בארץ בתרגום עברי [23]).

אביא כאן את השורות שכתב על כך יעקב וינשל בספרו "אחרון הענקים" (עמ' 94—95):

"גלגל הזמן מסתובב. אנו נמצאים בשלהי 1930. ופה הפתעה יחידה במינה. רקנטי, הקונסרבטיבי, הריאליסטי, העומד חזק בשתי רגליו על הקרקע, מתגלה כבעל העמדה הקיצונית ביותר בכל תנועת הצה"ר. הוא הראשון הזורק בוועידת הצה"ר בפראג את הסיסמא מליאת ההעזה והסכנה: 'הרוויזיוניזם חייב להיהפך לתנועה מהפכנית כדי למלא את יעודו ההיסטורי'. הוא מנבא למעשה הקמת אצ"ל ולח"י. במכתב שבו הוא פונה ישירות לז'בוטינסקי, שלמרות התנגדותו למדיניות האנגלית בארץ ישראל, נשאר ידיד אנגליה, ודרש אז תקופת נסיון נוספת בשיתוף הפעולה איתה, אנו מוצאים:

'חובה מוסרית מוטלת עלי להביא לידיעתך את דעותי, ואבקשך לתת להן את תשומת לבך הרצינית ביותר, כיוון שאני סבור שהרוויזיוניזם יחיה או ימות בהתאם לכך אם ילך בדרך המותווה להלן או לאו...'

ובתזכיר עצמו:

'תקופת נסיון נוספת עם אנגליה — אשליה מסוכנת... הועד הפועל שלנו (של הצה"ר) שלח לנו הוראות לפיהן אנו נדרשים לא לתקוף את בריטניה באסיפות המחאה שלנו, אלא רק את האדמיני־סטרציה הפלשתינאית. לאושרי הגיעו הוראות אלה מאוחר מדי מכדי לעכב את מאמרי ההתקפה שלי בהם האשמתי את וייצמן ולונדון באחריות הישירה לטבח בארץ ישראל... ז'בוטינסקי שוב מעביר את קו התיחום המפורסם שלו בין הממשלה האנגלית, שאולי אפשר להאשימה, ובין העם האנגלי שבו הוא מחדש את אמונו... אני סבור שמדיניות כזאת, שאני קורא לה פרו־אנגלית, עלולה להיות פאטאלית לתנועתנו... אנו חייבים להצהיר עליה (על אנגליה) שהיא האויב, להכריז על קיום מצב מלחמה איתה ולהכניס לפעולה את כל האמצעים החוקיים, ובמיוחד הבלתי חוקיים, העומדים לרשותנו, כדי להגיע, על אפה ועל חמתה, למטרה הסופית של תנועתנו'.

הוא קורא למרי באנגליה; לא רק בארץ אלא בכל העולם:

'ההסתדרות הציונית — ממשיך רקנטי — כפי שנוסדה ע"י הרצל, היא מוסד מיושן שאבד עליו הכלח, שאינו מותאם יותר למטרה שלשמה נוסד... עכשיו המדובר בכיבוש ארץ ישראל במובן הפשוט של המלה, בשביל העם היהודי, וזאת מידי המועצה הגדולה ביותר בעולם... אנו חייבים להפוך את ברית הצה"ר או חלק ממנה, לתנועת מרד... כאשר נמיר את המבנה שלנו בחדש, נוכל לחפש דרכים איך לעניין בצורה הטובה ביותר, מעצמות מסויימות, עוינות לאנגליה, לשיתוף פעולה אתנו, ולהבטיח לנו תמיכה פוליטית מצדן... אנו צריכים לעשות את הדברים מהר אם אנו רוצים למנוע את היעלמותה המליאה (של הגולה)'.

הדם רותח, כמובן לא רק אצל רקנטי, אך הוא הראשון המוצא את הביטוי הנכון וקובע את דרגת הרתיחה במדחום הציבורי... והנה עוד מסמך. ביולי 1937, התקיימה פגישה גורלית באלכסנדריה בין ראש בית"ר ואנשי המחתרת באר"י. רקנטי עומד בלי היסוס לצידו של הנוער. הוא עודנו צעיר למרות חמישים שנותיו, ובמכתבו — הפצרה אחרונה:

השפעתנו בנוגע לקביעת גורל מולדתנו, שהיא כמעט אפסית בשעה העכשווית, יכולה, ותוכל

בלי ספק, להיות הקובעת, אם נחדיר בתוך תנועתנו את השינויים היסודיים שעליהם מדובר בפרוטרוט בתזכירי, שהנו אקטואלי היום יותר מתמיד׳.

אכן, הדברים התאמתו עשר שנים יותר מאוחר".

אנטישמיות והגנה עצמית

בשנת תרצ"א (1931) הופיעה בשלוניקי תנועה אנטישמית חזקה שחלק גדול בה היה לארגון היווני הלאומני "שלש אפסילון". ארגון זה קבע לו למטרה להציק ולפגוע ביהודים ולהפוך את חייהם לבלתי נסבלים בכל השטחים. המצב החמיר מאד, הנגע הלך והתפשט בממדים מאיימים, בייחוד אחרי הפרעות נגד היהודים בפרבר המרוחק "קמפבל" שבדרום מזרחה של העיר, שבו התגוררו 300 משפחות יהודיות. אור ליום 30 ביוני 1931 (תרצ"א), התנפלו שני טורים של חיילים מחיל המילואים ויחד איתם אלפי יוונים מפליטי אסיה הקטנה (שיושבו בשלוניקי בעזרת חבר הלאומים), הציתו את צריפי היהודים על רהיטיהם, חיללו את בית הכנסת, קרעו ספרי תורה, ופצעו תושבים רבים. הנפגעים נמלטו על נפשם העירה בהשאירם אחריהם את בתיהם וחפציהם, טרף ללהבות. היו גם התנפלויות אחרות; הותקף מועדון צופי המכבי, אחד המדריכים, יעקב אירירה, נפצע קשה ומספר צופים אחרים נפגעו.

כל האוכלוסיה היהודית היתה שרויה בפחד. בפעם הראשונה בתולדות קהילת שלוניקי השאננה והשלווה במשך כל הדורות, קרה פוגרום נגד היהודים, אמנם לא בממדים רחבים, אולם במידה שזיעזעה אותה עד היסוד. הקהילה שנהנתה תמיד, במשך כל ההיסטוריה שלה, מיחס טוב מצד השלטונות ומאוטונומיה רחבה בתור גוף קולקטיבי לאומי, הרגישה לפתע שמצבה מתערער חמורות. האווירה היתה טעונה חומר נפץ במשך הרבה חודשים. קרו תקריות נוספות שונות והן הגבירו את הפחד והמתיחות, בייחוד כאשר התנהל המשפט נגד הפורעים, שיצאו, כמובן, "זכאים". נוכח האדישות וחוסר המעש של השלטונות, והעמדה העוינת של האוכלוסיה והעיתונות היוונית, קראנו באסיפות עם שונות להתארגנות היהודים בשכונות העיר להגנה עצמית.

בדו"ח שמסרנו להנהלה הרוויזיוניסטית בלונדון על המצב הרציני, הודענו שבאחת האסיפות הללו, הדגיש יושב ראש התנועה בשלוניקי את הצורך בארגון קבוצות הגנה בכל הפרברים היהודיים המפוזרים בקצווי העיר והנמצאים בסכנה מתמדת של שריפת הבתים והריגת הדיירים. הנואם הסתמך על ארגונים דומים בארצות שונות שבהן אירעו פוגרומים החל משנת 1903 עד אז, ובתוכה ההגנה שאורגנה ע"י ז׳בוטינסקי בירושלים. בתור שלב ראשון הוצע להקים ארגון של שומרי לילה יהודים. התכנית, שהעיתונות היהודית תמכה בה, הוגשה לשלטונות ואושרה באופן עקרוני ע"י המשטרה והמושל הכללי. רקנטי הזמין את נציגי הפרברים שהיו נוכחים באסיפה לבצע אותה הלכה למעשה כצעד ראשון לקראת ארגון קבוצות ההגנה, והוקמה ועדה מיוחדת בו במקום לשם מימוש ההחלטה.

למען עליה מיידית ומירבית

בד בבד עם הפעילות המאומצת היום־יומית לקביעת דרכנו, עיצוב מחשבותינו במדיניות הכללית של התנועה, הפכנו את המועדון למרכז תוסס של עבודה ענפה להפצת האידיאולוגיה הרוויזיוניסטית, להעמקת התרבות העברית והיהודית בקרב הנוער והמבוגרים. ערכנו במשך כל השנים שורה של הרצאות בעברית ובלאדינו על נושאים לאומיים, פוליטיים, קהילתיים וכלליים; ויכוחים בדבר מהות והתפתחות התנועה; חגגנו את יום השנה של המנהיגים: הרצל, נורדאו, אחד העם וכו׳; ניהלנו מלחמת תנופה בפעולות רצופות נגד המתבוללים, הקומוניסטים וציוני־הסלון; לקחנו חלק בבחירות לפארלאמנט, לעיריה ולקהילה, בשיתוף עם המזרחי, והשגנו לעיתים תוצאות מזהירות.

השתמשנו בדו־הירחון המפורסם בשפה הצרפתית "פרו ישראל" לתעמולה לטובת האידיאל הרוויזיוניסטי האקטיביסטי, וכל גיליון היה בבחינת פצצה או שופר אזעקה, וכן — בשנתון "איל ג׳ידיו" שיצא לאור ע"י המזרחי, והעיתונים "לה ב׳ירדאד", "אקסיון", "מיסאז׳ירו" וכו׳, ששירתו את האוכלוסיה היהודית הכללית והפכו על ידינו למכשיר חשוב להפצת הרעיונות הפוליטיים, הלאומיים והתרבותיים, שאיפיינו את התנועות האחיות, הרוויזיוניסטית וה"מזרחית", ולתמיכה בפעולות הנרחבות שיזמנו בלי הרף.

באסיפות ענקיות שאורגנו על ידי הסתדרות המזרחי ועל ידינו, ניצלנו את הנסיבות

הטראגיות בכדי להצביע על אי־היציבות של הישיבה בגלות, קראנו לעליה מיידית ומירבית לארץ ישראל, ועודדנו את כל אלה שהתכוננו לעלות. היהודים נהרו בהמוניהם לאסיפות אלו, שהורו בבירור את הדרך היחידה להיחלץ מהמצוקה ולהיוושע. היתה לנו הצלחה גדולה שעברה מעל לכל המשוער. בעזרתה של הסתדרות המזרחי הכינונו את הכלים הנחוצים למטרה זו, הקימונו מנגנון מיוחד לעליה — חוקית, "תיירית" ובלתי חוקית — וקשרנו קשרים טובים עם כל הגורמים שיכלו לעזור לנו בכך [24].

באותם הימים נהגו הקונסולים הבריטיים להוציא ויזות כניסה לארץ לבעלי הון ולתיירים, וכן ויזות־מעבר לשלושה חודשים, ללא הקפדה יתרה. כמו במקומות אחרים ניצלו את הדבר אנשי הצה"ר והמזרחי גם בשלוניקי בממדים נרחבים. נקשרו קשרי ידידות עם הקונסוליה הבריטית — בפרט ע"י א' רקנטי — והקונסול העניק ויזות תיירים (תמורת פרס) כל פעם שהיו מציגים את הערבות של 60 לירות השטרלינג. כל פעילי הצה"ר והמזרחי היו שותפים לעבודה הענקית למען העליה, ובמיוחד כדאי לציין את גבריאל פרחיה, חבר ועד המזרחי, שפעל רבות בשטח ההכנות המעשיות בשביל המיועדים לעליה.

המנהיגים הציונים, בכל העולם, דעתם לא היתה נוחה מגידולה של "עליית תיירים" זו. הם, שהסכימו להגבלות העליה כדי שתהיה בידם השליטה על ברירת העולים, ומשום כך לא נתנו ייצוג למזרחי ולצה"ר לפי כוחם במשרד האר"י — ונתמכו בזה ע"י המרכז בירושלים — ראו שעמדת מפתח זאת נשמטת מידיהם ע"י ארגון עליית ה"תיירים" [25].

ראשי הציונים הכלליים בשלוניקי, לא היו יוצאים מן הכלל ועשו כל מה שביכולתם להפריע לעבודה הכבירה שלנו למען עליה מיידית לארץ לכל יהודי, ואף לא נרתעו מלעליל עלילות נוראות על הצה"ר והמזרחי — ובייחוד על מי שעמד בראשן. כתוצאה מכך נתבעו לדין, ונאלצו לפרסם הכחשות והבעות חרטה בעיתונות. כן הוקמה ועדה מיוחדת מטעם הסוכנות לברר את העניין, ואחרי שגבתה עדויות מפי עולי שלוניקי שהגיעו לארץ וכן מפי אישים שונים, החליטה פה אחד שכל ההאשמות שפרסמו הציונים הכלליים בשלוניקי לא היו אלא עלילות שקר. אנו מביאים להלן מן הדברים שאמר יוסף עוזיאל (שהיה ממחנה הציונים הכלליים בארץ) בעדותו לפני ועדה זו, לא כדי לעורר את הפולמוס הזה מחדש, אלא פשוט כדי להביא עדות של מתנגד, שיצא לקטרג ונמצא מברך:

"מעיד יוסף עוזיאל:

לפני שנה וחצי היתה הגירה מבוהלת משלוניקי; שבוע שבוע היו באים עשרות אנשים בתור תיירים. הסתדרות עולי שלוניקי טיפלה בהם, קיבלה את פניהם בחוף. הרושם שקיבלנו היה, שזה יכול להביא לידי קטסטרופה, לידי סגירת הארץ. הפקיד שלנו שמע מפי פקיד ממשלתי, שזה לא ילך ככה הלאה. רוב העולים לא היה מתאים. היו חנוונים או צעירים מבלי כל מקצוע. חקרנו את הענין ונודע לנו, שרובם באו ע"י המזרחי. התברר, שגבריאל פרחיה... פתח משרד לעניני תיירות ועושה כל מיני המלצות וכו'. העולים היו אומרים, שהמזרחי סידרם (סידר להם את רשיונות העליה). כתבנו איפוא מכתב לפידיראציה הציונית ביוון ולמזרחי, שישתדלו להקטין את הזרם. למזרחי הוספנו, שחלק גדול מאורגן על ידם ודרושה זהירות. אינני זוכר, אם נתקבלה תשובה.

אח"כ גדל הזרם עוד יותר. העולים אמרו, שהמזרחי השפיע עליהם, שיבואו. משום כך פנינו שוב במכתב למזרחי וביקשנו, שיצוו על פרחיה, כי יחדל מלעשות עסקים בענינים ציוניים...

בתקופת הבהלה באו מאות עולים, וחלק גדול מהם מסר, שבא ע"י משרד המזרחי. מחוץ למזרחי רק קק"ל סידרה 2—3 שיירות. אז היתה שעת שפל בארץ והחומר האנושי היה רע. היום כולם עובדים.

[העד] ידע, שהקונסול האנגלי לא נתן ויזות אלא ע"י המלצות של המזרחי או ההסתדרות הציונית ואח"כ כאשר לא ניתנו ההמלצות נפסקה העליה...

העד מכיר את ה' רקנטי משנת 1905... נדמה לו, שכ־75 אחוזים של העולים באו ע"י המזרחי..." [27]

אכן, פרי התעמולה והפעילות הארגונית האינטנסיבית שניהלו שתי ההסתדרויות היה מהולל: משנת תרצ"א עד תרצ"ו (1931—1936) באו ארצה כ־20,000 עולים משלוניקי, שהיוו כרבע מאוכלוסיית היהודים, יחס שהוא אולי יחיד בין כל הקהילות היהודיות בעולם. חלקם הגדול של העולים האלה באו לארץ — על אף מלחמת החרמה של הציונים הכלליים נגדנו [25] — כתוצאה מדירבוננו ועזרתנו המעשית, וכולם נקלטו יפה, חרף הנבואות השחורות שניבאו כל הזמן אנשי הפידיראציה הציונית [26].

אגודתנו, שדגלה תמיד בהשלטת מדיניות מאקסימליסטית בהנהגה העולמית, שלחה שוב באוגוסט 1932 (תרצ״ב) להנהלת הוועידה החמישית של הצה״ר בווינה, איגרת־המרצה לעמידה על המשמר, ולנקיטת מדיניות אנטי־אנגלית, שבה כתבנו:

״הוועידה הזאת, שהיא בעלת השיבות ראשונה במעלה לגבי ייעוד התנועה הציונית [בכללותה], היא גורלית לעתיד הרוויזיוניזם. לדעתנו, צריכים אנו לשים קץ לעמדת ההססנות ולחוסר ההכרעה השולטים בשורותינו, מאז ההסכם של קאלה [28]...

הטריומוויראט הנמצא בראש ההסתדרות שלנו: ז׳בוטינסקי, גרוסמן וליכטהיים, מחוייב להתאחד סביב תכנית פעולה במטרה כפולה: לכבוש עמדה אחרי עמדה במלחמה בתוך ההסתדרות הציונית עד שנגיע לתפישת השלטון, ובאופן מקביל — ליצור ארגון רוויזיוניסטי מהפכני בלתי חוקי, שינקוט אמצעים מתאימים לשחרור עם ישראל מעבדותו הנמשכת אלפיים שנה, ושיבתו למולדתו הישנה... אנו מאחלים לוועידה הרוויזיוניסטית החמישית כי תישאר לזיכרון עולם בתולדותינו בהטביעה על תנועתנו את דמות דיוקנה האמיתית הסופית״.

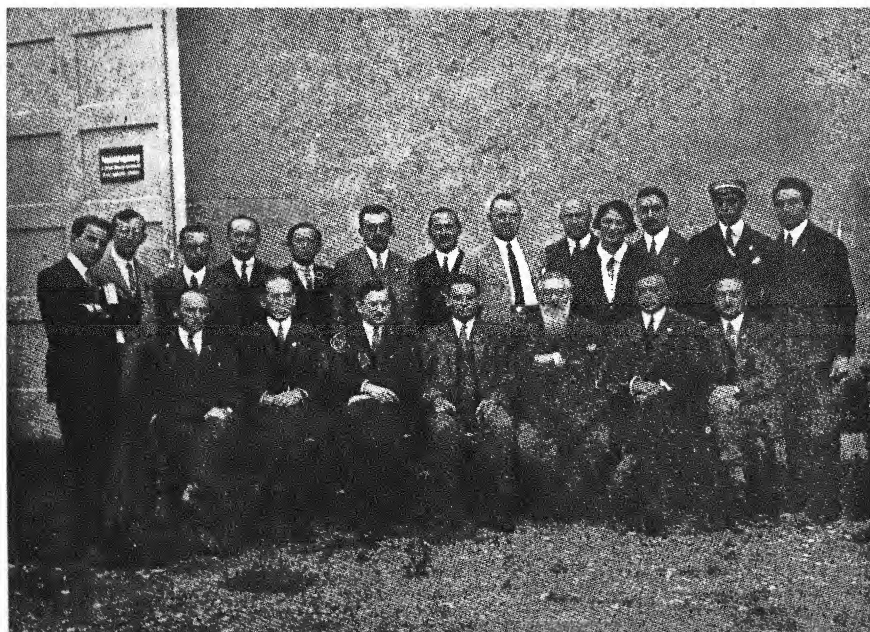
כשם שהיינו פעילים לגבי גיבוש האידיאולוגיה הרוויזיוניסטית הכללית, כן נקטנו עמדה בקשר להפסקת חברות הצה״ר בהסתדרות הציונית באורח זמני (כ״עונש״ על פעילות מדינית עצמאית של הצה״ר אצל ממשלות שונות בעולם). מחינו על כך בפני האקזקוטיבה ובית דין הכבוד של ההסתדרות הציונית, ובינואר 1933, העברנו למשרד המרכזי של הצה״ר בלונדון את העתק המחאה כלהלן:

״אגודת הציונים הרוויזיוניסטים [ביוון] מוחה בצורה נמרצת ביותר על ההחלטה, המנוגדת לחוקה, שנתקבלה מצד בית דין הכבוד של ההסתדרות הציונית בהיעדרם של הציונים הרוויזיוניסטים, המפסיקה זמנית את פעילותו של האיגוד הנפרד;

ההחלטה הזאת מהווה תכסיס פוליטי מצד המפלגות השולטות על מנת להיפטר מהרוויזיוניסטים ערב הקונגרס הי״ח, נוכח הכוח ההולך וגובר של המפלגה האופוזיציונית היחידה, המושכת אליה את ההמונים הציונים;

היא מאשרת את החלטת ההנהלה הרוויזיוניסטית להמשיך את העבודה כמו בעבר כדי להגשים את הציונות הממלכתית ומקווה שהוועד הפועל הרוויזיוניסטי, שאנו דורשים את כינוסו, יצליח לבטל את ההחלטה הבלתי צודקת והבלתי הוגנת של בית דין הכבוד, המביא למצב קאטאסטרופלי בציונות״.

העתק ההחלטות האלה נשלח גם להנהלת ההסתדרות הציונית, ההנהלה העולמית הרוויזיו־ניסטית, להסתדרות העולמית ״מזרחי״, לוועד הלאומי, לממשלה הבריטית ולחבר הלאומים.

הסיעה הרוויזיוניסטית בקונגרס הי״ז. בין היושבים: ז׳בוטינסקי, טיומקין, ליכטהיים, גרוסמן קוצנוק (קינן), וכזרוב. א׳ רקנטי עומד הרביעי משמאל.

La Fraction Revisionista en el Congresso 17.

האגודה הלכה וכבשה תחומי פעולה נוספים. בצד הפעילות המדינית וההסברתית, הושם הדגש על ארגון חוגים נוספים במסגרתנו. חברים חדשים רבים נוספו לשורותינו, ובמיוחד הצטרפו אלינו בני נוער מכל השכבות, שבשורת המדינה העברית והמלחמה למענה, חישמלו ועוררו את מצפונם, ורבים מצעירי המזרחי נתקבלו כחברים בהצה״ר. ואכן, בתום הוועידה העולמית הרא־שונה של בית״ר בדאנציג (1931), הוקם בשלוניקי סניף רשמי של בית״ר. הסניף צורף לארגון הנוער של המזרחי, שהוקם שש שנים לפני כן, והם פעלו מאז במשותף תחת השם ״בני מזרחי־ברית תרומפלדור״. כתוצאה מליכוד זה היתה מייד תנופה גדולה לפעילות בית״ר, והד רב לרעיונותיה וסיסמאותיה.

העובדה שהצה״ר והמזרחי פעלו בשיתוף מלא בעיר, השפיעה כמובן על הפעילות של ארגון הנוער, שנציגיו וחבריו עשו יחד למען רעיון מדינה עברית על פי התורה, בחינוך, בהפצת העברית, בהפגנות הפוליטיות, במופעים ובהצגות, בספורט וכו׳. היתה זאת תנועת הנוער הפו־ליטית החזקה והגדולה בין תנועות הנוער היהודיות.

עם כינון הסתדרות הנוער המשותפת, ב־ט׳ באדר תרצ״א, סמוך ליום הזיכרון לתרומפלדור, שלח הוועד הראשי של ״בני מזרחי־בית״ר״ למפקדה העליונה איגרת הצטרפות רשמית לבית״ר העולמית, ובדואר החוזר נתקבלו תעודות בית״ר חתומות ע״י ז׳בוטינסקי, בצירוף מכתבו דלהלן:

״לבית״רים דסאלוניקי, תל חי!

המכתב הזה יגיע אליכם בי״א ואדר [29], יום טרומפלדור וחבריו. כל מה שאפשר היה להגיד על ערכו של אותו היום כבר הוגד. לא למען חזור עוד ועוד על אותו דבר מתאספים קינני בית״ר למזכרת קורבן תל חי בכל קצווי עולם. כדבר שירת אסירי עכו, ׳דום ישמור גבול ארצנו גיבור גידם׳ בשתיקה נושאים הרוגי אדר תר״ף את משרת המשמר הנצחי בצפון מדינתנו העברית, בשתיקה מקרינים מעמקי הקבר ההוא קרני תורתם לדן ובאר־שבע, ולכל תפוצות הגולה. וגם אתם ביום אבל זה, הדומה ליום הולדת, בשתיקה תזכרו את נדרכם, נדר התמדה ונאמנות לתורת הפועל החייל, שבנפלו הקים דור.

אחיכם הבית״רי, (—) זאב ז׳בוטינסקי״.

מחלקת הצעירים ״בני מזרחי־ברית תרומפלדור״, שהתייקמה ליד המרכז, המשיכה בתנופה וביתר מרץ את הפעילות הרבגונית של מחלקת ״בני מזרחי״, שפרטים עליה — כולל הפעולות במסגרת החדשה — נמסרים במקום אחר בספר זה [30]. מלבד הפעילות הספורטיבית העניפה, הועמקו והורחבו המאמצים להפצת השפה העברית, לתעמולה, לחיזוק עקרונות הציונות המדינית בקרב החברים ובקרב הנוער בכללו. נערכו שיעורי עברית, קורסים להיסטוריה יהודית, הרצאות על מלחמות השחרור של העמים המדוכאים, הוצגו מחזות בעלי תוכן לאומי, בהשתתפות ה״בנים״, בעיקר מהשכבות הבוגרות; הכל — בהנהלת צוות מפקדים מסור בלב ונפש, ביניהם יצחק כהן, מוותיקי המכבי מראשוני הצה״ר, הדואג לטיפוח הכושר הגופני של כל הנוער היהודי בעיר; ליאון פילוסוף, הוא ״אדון פילוסוף״, ממניחי היסוד של ״בני מזרחי״ (ושל בית״ר), המפקד בה״א הידיעה, איש המשמעת וההדר; יצחק עטאס, שהיה קודם מורה להתעמלות, יד ימינו של פילוסוף, האחראי לאירועים הספורטיביים המגוונים; שלמה ראובן, צעיר משכיל, עיתונאי, נואם ומשורר לעת מצוא; שלמה יחזקאל, שהתקרב אלינו בשל הפעילות האתלטית האינטנסיבית שהתפתחה בתנועה, ואחרים [30].

העלון המשוכפל ״הבן״ שהתחיל לצאת לאור שנים מספר לפני כן ע״י ״בני מזרחי״, ושבו כתבו בעלי הכישרון מבין ה״בנים״, בעיקר בעברית, המשיך להופיע, ועתה בדפוס. כן הוצא אז לאור ירחון מיועד לקהל הרחב בשם ״לה נאסיון״ (האומה), שהופיע מכסלו תרצ״ב (דצמבר 1931) עד כסלו תרצ״ד (דצמבר 1933); היה בו מדור עברי ומדור צרפתי, נתפרסמו בו מאמרים מאת אברהם רקנטי (״אשר״), חיים טולידאנו, שלמה ראובן (״שמר״), וכן רשימות משל ראשי הצה״ר העולמית, כולל ז׳בוטינסקי, דברי הגות, ספרות ושירה. בעיקר ניהל תעמולה חזקה בקרב הנוער היהודי ופולמוס קשה נגד המינימאליסטים והפשרנים.

כל הפעילות הזאת משכה ל״בני מזרחי־בית״ר״ מאות רבות של נוער לומד ומשכיל — הוקמה אז גם מחלקת בנות — כחברים וכאוהדים פעילים, שהתחנכו בשורותיה להגשמה ציונית, הכנה לעליה לארץ (כולל הכשרה לעבודות חקלאיות, שנקראה אז ״הכשרה חלוצית״, בחוות של

יוונים, ואחד הבית״רים — אלפרד אלאלוף — אף נשלח בסיוון תרצ״ב להכשרה כזאת בהולנד), ונכונות להתמסרות למען העם.

ניצני פילוג

בשנת תרצ״ג (1933) כאשר התכוננתי לעלות לארץ־ישראל יחד עם משפחתי, אחרי שה־מפקדים ליאון פילוסוף ויצחק עטאס, שהקדישו את כוחם ואונם לביצור תנועת הנוער והתפתחותה, עלו והשתקעו בארץ בסוף שנת תרצ״ב (1932) נתגלע סכסוך חמור ב״בני מזרחי־בית״ר״. חברותם של שניים מחברי המפקדה (שלמה ראובן ויצחק כהן) ושל קבוצת בית״רים הופסקה, ולאחר זמן הוקם על ידם ארגון נפרד.

והרי פרטי הדבר:

כפי שהוסבר לעיל, שימש כותב שורות אלה כל אותן שנים כיו״ר של המזרחי והרוויזיו־ניסטים ביוון. עשינו מאמצים למיזוג שתי התנועות בהתאם להשקפה — שהובאה לידיעת ז׳בוטינסקי בתרפ״ז בביקורו בשלוניקי — האומרת: העם היהודי ייגאל גאולה שלימה רק מתוך נאמנות לעקרונות המסורת היהודית בצירוף מדיניות ציונית אקטיביסטית לשחרור המולדת ותקומת מלכות ישראל על שתי גדות הירדן. לצערנו לא הצלחנו במאמצינו בכיוון זה בתנועות העולמיות, אולם בשלוניקי עצמה בוצע הרעיון למעשה במילואו, ושיתוף הפעולה בין שתי התנועות היה כזה שלעיתים היה קשה להגדיר אותן בנפרד והן היו כמעט הוויה אחת. תוך מילוי אחרי תפיסה זו ניהלנו את כל עבודותינו במשך עשר שנים בהצלחה בלתי מצויה. יכולנו לסקור שורה ארוכה של הישגים מרשימים. התקדמנו והתעצמנו בלי הרף הודות לרוח ההקרבה והמסירות של החברים. ההוקרה והערכה שרכשנו בציבור הגדול בעיר ובחוץ לארץ היו מזהירות.

אולם, הדבקות האל־פשרנית והנאמנות הבלתי מעורערת ששלטו בשורותינו לעיקרון הבסיסי, כי הלאומיות העברית ותורת ישראל שזורות זו בזו, נמצאה לפתע פסולה אצל שני המפקדים הנ״ל. הם חתרו לשינוי המבנה המהותי של בית״ר בשלוניקי בדרשם לא לחייב את חברי בית״ר להיות כפופים לעיקרי המסורת בהצטרפם לאגודה.

אולם המתפלגים, במקום לעשות תעמולה לרעיונם ונפשות לביצועו ולדרוש את כל השינויים המהותיים האלה באסיפה הכללית, הם פנו, בלי ידיעתו של הוועד המרכזי של הצה״ר בעיר, ישירות לשלטון בית״ר בפאריס, וביקשו שסניף בית״ר יהיה קשור להבא מבחינה ארגונית ואידיאולוגית רק לבית״ר ולצה״ר (בלי שום קשר עם המזרחי).

שלטון בית״ר, שלא בחן לעמקן את תולדות התנועה בשלוניקי ולא למד את הנסיבות המיו־חדות של התפתחותה והרכבה, נתלה בתקנון הפורמאלי וקיבל את דעתם.

ב־6 בינואר 1933, קיבלתי משלטון בית״ר מכתבים, שבהם טענו לפתע — אחרי כעשר שנים של עבודה מוצלחת בתנאים המיוחדים בשלוניקי — כי ״אי אפשר לשלטון להסכים שאיזה סניף של ברית הצה״ר יהיו אשר יהיו מסיבות ייסודו ידרוש בתור תנאי לכניסה של המועמדים דרישות שונות מאלו הנובעות מתכניתנו. איננו יכולים להסכים שכל איש התומך בתכניתנו, שנכנע למשמעתנו ומסכים לעקרונות הרוויזיוניזם לא יתקבל לשורותינו מפני שדי־עותיו והשקפתו על הדת אינן משתוות לאלה של החברים האחרים, אף אם הם מהווים את הרוב... השלטון מציע ליצור מחלקה מיוחדת של החברים שאורח חייהם הוא דתי. בכל אופן, המחלקה הזאת מוכרחה לנהוג לפי העקרונות של בית״ר תחת מרותו של ראש הסניף. אנו מקווים שתהיה אפשרות למצוא שיטת הבנה על יסוד העקרונות הללו... אנו חושבים שהמלחמה בין בית״ר והמזרחי אינה רצויה כלל וכלל ותמצאו דרך להבנה״.

ב־11 במארס 1933 שוב שלח מזכיר שלטון בית״ר מכתב ל״בני מזרחי־בית״ר״ ואלי, בהת־ייחסו לנקודות השנויות במחלוקת לפי המכתב הקודם, ובו הוסיף: ״ביקשתי מהמפקד יצחק כהן להתקשר איתכם בכדי למצוא הבנה משותפת לפי מה שהוצע ע״י השלטון...״

בקבלי את המכתבים הללו, התברר לי, כי אף על פי שבפעולתם היו המתפלגים (שהיו מיעוט קטן) עלולים לקעקע יסודות המבנה הרעיוני והארגוני של בית״ר והצה״ר, ולסכן את המעמד האיתן של התנועה הרוויזיוניסטית בשלוניקי — נתן להם שלטון בית״ר את גיבויו הרשמי מבלי להימלך עם הוועד המרכזי, והעמיד אותו בפני עובדה מוגמרת.

בעקבות המחלוקת במפקדה נזרעו חוסר משמעת ומבוכה בין חברי האגודה הצעירים; נוצרה

אווירה של הפקרות, בלבול מושגים והססנות, שסיכנו את המשכת העבודה החינוכית הציונית־האקטיביסטית של הנוער. אחרי עיון מדוקדק, החלטנו, להזדקק לאמצעי ראדיקאלי: פירוק המחלקה במתכונתה הקודמת וכינונה מחדש על הבסיס האישי והאידיאולוגי המקורי.

ואכן תנועת "בני־מזרחי", שסבלה זמן מה מהחיכוכים האלה, התאוששה במהרה והמשיכה לפעול במרץ בצורתה החדשה־ישנה בנשאה את השם "בני מזרחי־אחי תרומפלדור".

מובן שהפילוג בבית"ר הביא גם להתרוצצויות וערעור האמון בתוך שורות אגודת הצה"ר עצמה, והרבה חברים הסתלקו בשל כך מפעילות בה.

בתגובה על העמדה הזאת של שלטון בית"ר, המזיקה והבלתי צודקת, שחיבלה באינטרס ובמהות של התנועה, שהרסה את הבניין המפואר שהקימונו בכל כך עמל ויגע, תוך מלחמות קשות ונועזות נגד יריבינו, הגשתי, באביב תרצ"ג (1933), את התפטרותי מתפקידי כיושב־ראש הצה"ר ביוון ואף התפטרתי מהוועד המרכזי של המפלגה הרוויזיוניסטית העולמית, על אף בקשתם שאמשיך בתפקידי.

ככה, בעזרת שלטון בית"ר, שגילה חוסר הבנה מוחלט למשמעותם של המעשים שבוצעו בהשראתו, הושם קץ לתקופת הזוהר של התנועה הרוויזיוניסטית בשלוניקי, שהיתה תופעה יחידה במינה בשמי התנועה הלאומית, והשפעתה — על הציבור היהודי ביוון ועל עיצוב דיוקנה של התנועה העולמית, התחדשותה וריענונה — היו מעל ומעבר לכוחה המספרי, בשל האידיאליזם של פעיליה, ולא מעט בזכות הקשרים האמיצים ושיתוף הפעולה עם הסתדרות המזרחי בעיר.

לפני שנסיים פרק זה נזכיר מספר שמות של פעילים, בנוסף לאלה שהיזכרנו לעיל (ביניהם שהיו גם חברי ועד האגודה), בתקופות שונות בפרק זמן זה, שהקדישו את עצמם לטובת התנועה ולמען העם: מנחם ויוסף בנבניסטי, שמואל ברכה, ליאון ג'אחון, רפאל ברודו, ז'אק מזרחי, סאם גאטיניו, סאם בריסי, חיים כהן, ראול צבי, יצחק אלמוזנינו, ז'אק די בוטון [31], שלמה שאקי, דוד אמאריו, אשר בוטון, ז'אן ביטראן, שאול ג'יראסי, ז'אק פילו, דוד רזון, ועוד.

תקופת זוהר זו המתוארת לעיל הועלתה על נס ע"י ירמיהו הלפרין ז"ל בשורת מאמרים שפרסם בעיתון "חרות" בשנת תשי"ד (1954), תחת הכותרת "מגילת מחתרת הפורשים". בפרקים שהקדיש ל"יהדות המזרח והתנועה העולמית", בהעריכו את פעולותיה להתפתחותה והתעצמותה של התנועה הלאומית, והשפעתה הכבירה על ייסודה, ביסוסה והתוויית דרכה, כתב: "הודות לעזרתו האדיבה של חבר הכנסת לשעבר אברהם ש. רקנטי עלה בידי לקבל כמה מסמכים חשובים מארכיונו הפרטי השופכים אור על התמיכה שקיבל ז'בוטינסקי מעדות המזרח לאחר שפרש מההסתדרות העולמית ומההנהלה הציונית ב־1924. מהמסמכים הנ"ל אנו לומדים גם על היחסים ששררו בין ראשוני הרוויזיוניסטים בעולם". והוא מסכם במשפט קולע וממצה: "התעודות האלו הן אולי ההוכחה הטובה ביותר כי הרוויזיוניזם, בית"ר ומחתרת הפורשים נולדו מאבא ספרדי ואמא אשכנזית"...

בחשוון תרצ"ד (נובמבר 1933) נטשתי את הגולה ועליתי ארצה עם משפחתי.

ג. יום קטנות: מבוכה ובדידות

אחרי הפילוג

בראשית תרצ"ד (שלהי 1933) אחרי עלייתי לארץ, חכרו המתפלגים מועדון ויסדו אגודה חדשה בשם ברית הצה"ר ביוון, שההתכחשות שלה לאימם הורתם, למפקדיהם וחבריהם בעבר הביאה אותם להתנהגות רחוקה מההדר הבית"רי. הם לא הזכירו אף פעם את קיום אגודת הצה"ר בשלוניקי מתרפ"ד עד תרצ"ג, את פעלה הכביר, ואף לא את מנהיגיה ופעיליה, שמהם למדו את תורת הרוויזיוניזם, כאילו הם שיסדו והתחילו הכל מבראשית, ומנו את השנים לפי קיומם הם: "אחרי השנה הראשונה", "בפרוס השנה השניה" וכו' [32].

האגודה החדשה הוציאה לאור עיתון בשם "לה בוז ציוניסטה", מחשוון תרצ"ד (נובמבר 1933) עד טבת תרצ"ה (1935), ונוסדו שני מועדונים, אחד בשם "מנורה" והשני בשם "התקווה", וכן גרעין בשכונת ריז'י־ווארדאר בשם "הירדן". לוועד של "מנורה" נבחרו בתרצ"ד: שלמה

ראובן, יצחק צבי, יוסף מאטאלון, שמואל חסיד, מתתיה אנג׳יל, יצחק סולימה ואסתר אנג׳יל. המזכיר הכללי של הצה״ר בשנה זו היה רפאל באסו, והמזכיר הכללי של בית״ר — שלמה ראובן. במועדונים נערכו הרצאות, ובהזדמנויות שונות — גם הצגות (באביב תרצ״ד למשל הוצג המחזה ״קול האדמה״).

בראשית תרצ״ד (3 בדצמבר 1933) נערכה אסיפת מחאה על הגבלות העליה מצד ממשלת המנדט ע״י הצה״ר, המזרחי ו״צעירי המזרחי״ בקולנוע ״אפולו״, שבה נאמו מזכיר ״צעירי מזרחי״ משה ברזילי (בעברית) וכן — יוסף בן יעש ושלמה ראובן.

נעשה מאמץ להתקשר עם האגודות הרוויזיוניסטיות, או הקרובות להן ברוחן, בערי השדה של יוון, והוקמה ״פידיראציה של התנועה הרוויזיוניסטית ביוון״, שכללה את סניף שלוניקי, סניף קאסטוריה, סניף דראמה וסניף וולו. 5 בחורים משלוניקי עבדו בהכשרה חקלאית מטעם בית״ר, וכ־20 אחרים נרשמו בקאסטוריה. בבחירות לקהילה שהתקיימו בסיוון תרצ״ד השתתפה הצה״ר בבלוק של ה״אקסיון ציוניסטה״ (לא ידוע אם נבחר מישהו מהרוויזיוניסטים לוועד או למועצת הקהילה).

בין הפעילים בתקופה זו, מלבד אלה שהזכרנו, היו: יוסף צלמונה, בן־שושן, יעקב סולימה, ועוד. מן הוותיקים המשיכו בפעילות יצחק ספיחה ומנחם בנבנישטי; יתרם, התרחקו כנראה מפעילות.

בתרצ״ה התקיימו הכינוסים העולמיים של הצה״ר ובית״ר, אולם משלוניקי לא נשלח שום נציג. את סניף יוון ייצגו אהרון פרופס וערי ז׳בוטינסקי מההנהגה העולמית.

האגודה החדשה, שאיבדה חלק מוותיקיה וגם את האוהדים והעורף שהיו להצה״ר הישנה והמזרחי, חסרה למעשה משקל ציבורי. הוועדים השונים שנתחלפו במשך הזמן עשו מאמצים ארגוניים שונים, אולם לא חרגו בפעולותיהם מעבר לפעילות פנימית, ורישומה של האגודה לא ניכר — כמקודם — לא בציונות המקומית, לא בקהילה ואין צריך לאמר, שלא היתה לה חשיבות והשפעה בתנועה העולמית. הצה״ר ובית״ר במתכונתם החדשה אלה ניתקו את עצמם ביודעין מהמזרחי — שאיתו היו שותפים תמיד — וע״י כך מההמונים והנוער, מהרזרבה הגדולה

סאלוניקו 24 קיק 5694 - 8 גוניו 1934

לה בוז ציוניסטה

ΛΑ ΜΠΟΖ ΣΙΟΝΙΣΤΑ

LA BOZ SIONISTA

52 Bl. Roi Georges

Salonique

לה גירדה?

סי איליה ב׳ייני סי ארימ׳ס מוזוט־וס?

אן ארץ ישראל

העיתון הצה״רי ה״קול הציוני״, שלוניקי, תרצ״ד (1934).

ומהקרדיט העצום שהיה למזרחי (עם הצה״ר) עד אז, כמו שהתבטא אחד החברים המתלונן ״על חוסר ארגון ומשיכת אוהדים. האנשים בראש האגודה אינם מוכשרים לבצע את ארגון הכוחות ולעזור להתפתחות הראויה של האגודה״. (״לה בוז ציוניסטה״, 30 בנובמבר 1934).

חיים מזרחי, מראשוני הציונות בקורפו, והרוח החיה של הצה״ר שם.

Haïm Mizrahi, militante Sionista i Revisionista de Corfu.

במשך שנת תרצ״ד (1934) ולאחר מכן הם פנו אלי (הייתי באותן השנים חבר המרכז הארצי של הצה״ר, חבר במועצה העולמית העליונה של הצ״ח וחבר מרכזה בארץ, וכן חבר ההנהלה הראשית של קרן תל־חי) לעצה ועזרה בקשר לחומר תעמולה שחסר להם וסידור בעיות שונות. נעניתי להם ואף טיפלתי בסיכסוכים שקרו במשרד הארץ־ישראלי בשלוניקי, בהם היו מעורבים חברי הצה״ר ובית״ר.

באוקטובר 1934 קיבלתי מכתב מיצחק ספיחה על ״יסוד אגודה רוויזיוניסטית חדשה״ ובו בקשה לחומר תעמולה. בתרצ״ד—צ״ה (1934/35) קיבלתי בתדירות דינים וחשבונות על הפעילות והבעיות ממנחם בנבנישטי, אחד החברים המסורים של האגודה, ואחרי כן מזכירה הכללי, ונראה ממכתביו כי הפעולות חסרו יציבות ועקביות. במכתבו מ־18 בדצמבר 1934, מוסר יצחק כהן את שמות חברי הוועד החדש: יצחק כהן, בנבנישטי, שלמה ראובן, רפאל באסו, אלברט שאקי, יוסף צלמונה. בתרצ״ה (1935) נוצרו שוב בהצה״ר בשלוניקי שני מחנות: המתונים והאופוזיציו־נרים. בהשפעת האופוזיציה אורגנה האגודה מחדש ונבחרה הנהלה המורכבת משלושה חברים מכל צד, והשביעי — יצחק כהן. לפי דו״ח אחר שקיבלתי ממנחם בנבנישטי, סטה בית״ר בשלוניקי מדרכו כאשר אחרי ה־24 בנובמבר 1935 עם ״ריאורגניציה״ חדשה של המפקדה, הצטרפה בית״ר לארגון הכללי של הצופים היוונים. מדריכים יווניים נתנו שיעורים והרצאות על נושאים זרים לגמרי לרוח בית״ר והרחוקים מאד מהיהדות, וקרה אפילו שאחד המדריכים האלה הרהיב עוז והשמיץ את בית״ר. יצחק כהן, שאליו פנו לתקן את המעוות סירב להתערב. כמה חודשים לאחר מכן במכתב שכתב יצחק כהן מאתונה (ב־3 בפברואר 1938) להנהלה העולמית של הצה״ר הוא ״מבקש להכניס סדר בערבוביה השוררת מזה שנתיים בתנועתנו, העובדת לדא־בוננו בלי שיטה״... בקבלי את תזכיריו של בנבנישתי על ההתפתחות המעציבה, טיפלתי בדבר אצל ההנהלה הרוויזיוניסטית בארץ, והשתדלתי לגשר בין המסתכסכים ולעזור להם בעצה ובחומר תעמולה.

קשיים פנימיים וחיצוניים נערמו על הצה״ר ובית״ר בשלוניקי בשנים אלו: רצח ארלוזורוב ועלילת הדם על הרוויזיוניסטים בארץ, החרמת הקרן הקיימת על ידי הצה״ר העולמית, ולבסוף הפרישה מההסתדרות הציונית וייסוד הצ״ח (ההסתדרות הציונית החדשה) — הגבירו את הניתוק והניכור של הצה״ר ובית״ר ביוון מיתר האגודות הציוניות ומהציבור היהודי בכללו. הם לא נהנו כמובן מהקצבות הקק״ל, ומקורות הכסף האחרים היו כמעט בלתי מצויים. בשנים אלה היתה בית״ר פעילה בעיקר בין תלמידי בתי הספר והצעירים בשכונות היהודיות. מספר על כך יעקב עשהאל: ״בבית״ר למדנו דבר אחד, שנוכל להיות חפשיים... רק בתנאי שנוכל לבנות מולדת משלנו, ונגיע למטרה זו רק אם נתחנך כחיילים היודעים להגן על עצמנו בנשק, ובמקרה הצורך גם להתקיף. היינו מופיעים בדרך כלל בפובורגים, אלה שכונות העוני של שלוניקי, כדי לרכוש אוהדים, ובזה הצלחנו... היינו מארגנים תהלוכות לפידים בלילה עם תלבושת חצי־צבאית, וכל זה היה מעודד... שום תנועה אחרת לא התקרבה [לבני השכונות] מלבד התנועה הקומוניסטית״ [32]. אנשי הצה״ר ובית״ר לא קיבלו באופן רשמי רשיונות עליה מהסוכנות היהודית. אולם בכל זאת עלו בשנות תרצ״ה—תרצ״ז לארץ, כמה פעילים וביניהם חברי הוועד שלמה ראובן ויצחק כהן.

Statutos de la societa revisionista de Corfu — Biniamin Zeev Herzl.

ברית הצה״ר ביון

תקנון האגודה

״בנימין־זאב הרצל״

קורפו (יון)

תל־אביב, דפוס ״תשובה״ נחלת בנימין 101

התרצ״ה

ב־4 באפריל 1936, עם עלות הרודן מיטאקסאס לשלטון ביוון, הוצאו צווי הגבלה קשים על התאגדויות ואסיפות, פיקוח חמור הוטל על הארגונים הפוליטיים השונים (לא רק היהודיים), ובמיוחד הושמה עין בולשת על אגודות או קבוצות ״קיצוניות״. בין יתר הגזירות נאסר להשתמש בפומבי בשפות זרות, פרט ליוונית; העיתונות היהודית — הכללית ומפלגתית — באיספאניולית וצרפתית, אך בקושי החזיקה מעמד, תוך כתיבת תהילות ותשבחות למשטר החדש וראשו. כל זה גרם לשיתוק כמעט גמור של פעילות הצה״ר ובית״ר [33]. יש לשער ששלהבת הרעיון של מלחמה למען החירות הלאומית לא כבתה על אף הכל, והחברים התכוננו בכל זאת לעליה ארצה, על אף ההגבלות של ממשלת המנדט והסוכנות היהודית...

ביקור הספינה "שרה א'"

דבר אחד הרים קצת את המוראל של התנועה אז: ביקורה של ספינת הלימודים של בית"ר העולמית "שרה א'" בנמל שלוניקי, בהפלגתה לנמלי מזרח הים התיכון בשנת 1937, בפיקודו של רב חובל ירמיהו הלפרין, ותחת דגל עברי.

אולם הצה"ר ובית"ר בעיר לא טיפלו (או לא היו מסוגלים לטפל) כדי להבטיח קבלת פנים מתאימה ושהייה מכובדת לימאים בעיר, ולשוות למאורע הגדול את חשיבותו הלאומית והכללית. על כן, לפי בקשת מר הימלפרב, עשינו את העבודה מהארץ. הפעלתי גורמים שונים בארץ ובשלוניקי במגמה לארגן קבלת פנים מפוארת ובילוי נעים ומרשים לימאים העברים הראשונים. התוצאות עלו על כל המצופה. אזכיר במיוחד את יצחק אלשיך, מנהל בית הספר העברי והציוני התוסס, אשר יחד עם הוועד המרכזי של "המזרחי" שהוא היה אז אחד מחבריו הפעילים, הקים לפי בקשתי, ועדה מיוחדת להגשת עזרה ממשית לספינה. ניצלתי את ידידותי עם הרב הראשי הספרדי לארץ ישראל ר' בן ציון מאיר חי עוזיאל — ששירת בתרפ"ב כרב ראשי בשלוניקי — ולפי בקשתו של מר הימלפרב, יו"ר הליגה הימית והליגה לתעופה בא"י (מיסודם של הצ"ח) שנתלווה לספינה, הנעתי אותו לשלוח איגרת המלצה חמה לרב הראשי בשלוניקי, ד"ר קורץ, שאף הוא עשה למען הצלחת הפעולה.

גם אדווין שאלתיאל, קונסול יפאן בעיר, שהיה רחוק מציונות, הסכים לקבל עליו "להיות נשיא הוועדה לקבלת הפנים, הגיש עזרה כל כך גדולה שאינה ניתנת להערכה שהיא, גם בכסף, גם בכלכלת החניכים, ואף דאג לציוד הספינה בשמן, בנזין ופחם. ובעלות הספינה על שרטון במפרץ, טיפל בתשלום נזקים, והשיג ערבות לספינת הקיטור היוונית בסך 60,000 דראכמות, כיון שלא היתה מבוטחת" [34].

הודות לשילוב כל הגורמים האלה שנתנו יד בכל כוחם ואונם, היה הביקור של "שרה א'" למאורע רב־רושם בקהילת שלוניקי, שהיתה אז בשפל גדול, והרים את קרנה של התנועה הז'בוטינסקאית.

בשנים תרצ"ז—תרצ"ט הוצא לאור שנתון בשם "מנורה" שהביא מאמרים מתורגמים משל ז'בוטינסקי וכן מאמרים ורשימות מהארץ ומבין הפעילים אז בשלוניקי, ביניהם: שלמה כהן, שמואל חסיד, יעקב אלקלעי (שכתב מאמרים ושירים בעברית) וכו'. חברי ועד ופעילים אחרים היו אז: אלברט שאקי, פפו נחמיאס, אלברט מודיאנו, ליאון אלקלעי, פיפו ביב'אס, הנרי ג'יראסי חיים לוי, אסתר אנג'ל, ואחרים. חלק מהם הצליח לעלות ארצה לפני המלחמה או בזמן המלחמה [35].

המלחמה — והקץ

בתש"א (1941) עם הכיבוש הגרמני נפסקה לגמרי הפעילות הלאומית והציבורית היהודית.

נעשו נסיונות — מעטים — מטעם חוגים שונים להקים תאי מחתרת. אחד היוזמים היה העיתונאי המקורב למחנה הלאומי אליה ב'יאיסי עורך ה"מיסאז'רו", שקיים זמן מה גם קשר עם שירותי הביון האנגלים. צעירים אחדים פנו לתנועת ההתנגדות היוונית והצטרפו אח"כ לפרטיזאנים (בעיקר למחתרת השמאלית).

מכל תנועות הנוער והצופים, עד כמה שאנו יודעים, רק בית"ר ניסתה לארגן מחתרת פעילה נגד הגרמנים.

אברהם מאנו מחיפה סיפר לי שאחרי כיבוש יוון ע"י גרמניה בתש"א (1941), קבעה פלוגה של בית"ר את מושבה בבית ספר "קאזיס", הצטרפה לפרטיזאנים וביצעה פעולות נועזות נגד הגרמנים בשלוניקי. אפרים מאנו, שהיה לפי דבריו, מפקד בית"ר משנת תרצ"ח (1938), אירגן יחד עם אברהם מאנו ובנו של בניקו כהן, הג'אלגיג'י (המנגן), קבוצת חבלה וטירור בכדי להילחם נגד הנאצים, ולשם כך גנבו נשק וחמרי נפץ ממחסני היוונים והגרמנים בשנת תש"ב (1942). ברגלי הבית"רים היתה מצויירת צורה של מנורה, כסימן היכר להשתתפות בפעולות. חבר בשם ירושלמי חיבר שיר לוחמים בשם "שלושה שברחו".

בתש"ג (1943) — בא הקץ על כל בני הקהילה. הם — ופעילי הצה"ר ובית"ר שנותרו בעיר — נשלחו כולם למשרפות ההשמדה. הי"ד.

* הערות בתוך סוגריים מרובעים [ ] הן של העורך.

1 [ראה בקשר למחלוקת על אפייה של "המכבי" ברשימה המוקדשת לאגודה הזאת בספרנו].

2 ראה יצחק ר' מלכו, "על אש"ר ותקופתו הראשונה", בקובץ "אברהם העברי", עמ' 13—15.

3 "פרו ישראל" שנה ראשונה, גליון מס' 1. ראה גם יצחק ר' מלכו, "ניקולה פוליטיס ז"ל", ב"העולם" גיליון מ"ג, יולי 1942.

4 רשומות דיוני הפארלאמנט היווני.

5 "פרו ישראל", שנה ראשונה, גיליון מס' 13.

6 י' שכטמן, "זאב ז'בוטינסקי", כרך א' עמ' 280.

7 מהדורה ראשונה, נובמבר 1922.

8 "פרו־ישראל" היה הרבה שנים העיתון הצה"רי היחיד בעולם בשפה הצרפתית.

9 יעקב ויינשל, "אחרון הענקים", עמ' 93.

10 ברשימתו "הלוחם הישר" בקובץ "אברהם העברי", עמ' 54.

11 "אחרון הענקים", עמ' 93.

12 מעניין לציין כאן כי כאשר עשה ז'בוטינסקי את הצעדים הראשונים ואת ההכנות הממשיות להקים תנועת נוער "ליגיוניסטית" רצה לקרוא לה "ברית השומר". בכ"ח בניסן תרפ"ה (1925) נשלחה מטעמו הודעה רשמית בעברית לשלוניקי, ובה נאמר:

"חברים נכבדים,

בזה הנני מודיע לכל הנאמנים לזכרון הגדוד העברי: מלאתי את ידי החברים אברהם הרגרוט ואריה צ'סקיס ליסד כאן, בפריס, לשכה מרכזית זמנית לשם ארגון "ברית השומר" — הסתדרות עולמית של הנוער העברי בארץ ובגולה, בתכנית של חינוך רוחני וגופני המתאים לתעודתו של שומר עברי.

בקשתי אליכם, כי תמוך תתמכו בשני חברי אלה ותעזרו להשגת תפקידם.

בכבוד גמור,

פריס, 28 ניסן תרפ"ה (22 אפריל 1925) זאב ז'בוטינסקי".

13 "סאלוניקה פלסתיין" היתה חברת מניות לקניית קרקעות בארץ ישראל ולהשקעות בה.

14 קבוצות נוספות של צעירים נבחרים, מועמדים להגשמה ולהתגייסות לתפקידים שונים בתנועה הלאומית ולמען המדינה, אורגנו על ידינו או התארגנו סביבנו, כגון קבוצת "חירות" (ראה יעקב ויינשל, "אברהם העברי", עמ' 27). על קבוצה אחרת מקורבת ל'מזרחי' ראה במאמרו של ליאון פילוסוף "בני מזרחי", בספר זה.

15 אם אינני טועה, בשל חשיבות התנועה בשלוניקי היינו הסניף היחידי — פרט לפאריס שהיה מקום מושב ההנהלה — שממנו נתמנו שני חברים בוועד המרכזי. שארל נחמה, הציר מבולגריה היה אף הוא שלוניקאי.

16 בקובץ "אברהם העברי", עמ' 28—29.

17 אחרי שלא הורשה ע"י ממשלת המנדט לחזור לארץ ונשללה ממנו האזרחות האר"י, הפך למעשה לחסר נתינות והיה לו פספורט "ננסן", שהוענק אז ע"י חבר הלאומים לפליטים חסרי נתינות. פספורט זה גרם לו תמיד קשיים בהשגת ויזות לארצות שונות.

18 [פרטים על ביקורו של ז'בוטינסקי בעיר, ראה ברשימה מיוחדת להלן].

19 יעקב ויינשל, בקובץ "אברהם העברי", עמ' 31—33.

20 על הפרק עמדה ההכרעה בקשר להרחבת הסוכנות היהודית, שוייצמן הציע לכלול בה גם לא ציונים, דבר שהצה"ר התנגד לו בכל תוקף. ואכן בתרפ"ה (1925) הצביעה הנהגת "המזרחי" בעד הצעת וייצמן. ז'בוטינסקי אמנם לא הפסיק את השיחות, אך כתב במרירות: "אף אם יסכימו [למו"מ] יהיה לנו קשה ביותר לשתף פעולה עם אנשים שאין לנו בהם אמון".

21 ראה, חיים לזר, "אף על פי — ספר עליה ב'", עמ' 52.

22 "איל ג'ידיו", פסח תרצ"ב.

23 "חזית העם", י"ד באייר תרצ"ב [התזכיר כולו מתפרסם להלן].

24 [ראה פרטים אחדים על כך ברשימתו של חיים טולידנו "המזרחי בשלוניקי" בספר זה].

25 [על העלילות וההתנכלות של ההנהגה הציונית והסוכנות היהודית נגד פעילי העליה מן הצה"ר ובית"ר בכל מרכזי היהודים באירופה, ראה בספרו של שמואל כץ "יום האש", עמ' 30 ועמ' 116].

26 [פרטים מאלפים על מלחמת הסוכנות היהודית ב"תיירים" ובעליה הבלתי ליגאלית ועל חלקם של מוסדות היישוב הרשמיים בחקיקה נגד עליה "בלתי מאורגנת" זו בשנים אלה, ראה: חיים לזר, "אף על פי — ספר עליה ב'", עמ' 38—42, וכן בספר "עסקן למופת", לכבוד יובלו של יהושע העשל פארבשטיין].

27 מתוך "דו"ח הוועדה לבירור פעולות המשרד האר"י ביוון", כ' בסיוון תרצ"ג־14/6/33 (ההדגשות שלי). [הטענות של הציונים הכלליים ומפא"י, באר"י ובעולם, נגד העליה הבלתי חוקית שאורגנה ע"י הצה"ר, על "הגירה מבוהלת", ש"רוב העולים אינו מתאים", שהם "חנוונים וצעירים בלי מקצוע" וכי "החומר האנושי הוא רע", לא נפסקו אפילו בפרוץ מלחמת העולם. הנרי מונטור, סגן יו"ר המגבית היהודית המאוחדת בארה"ב, לא הסתפק בזאת אלא, בהשראת מעסיקיו, כתב לרב רבינוביץ ב־1 בפברואר 1940: "עלי להטעים... כי רבים מאלה שהובאו לארץ ישראל ע"י הרביזיוניסטים (בעליה הבלתי חוקית) היו זונות ופושעים..." (שמואל כץ, "יום האש" עמ' 116). הצה"ר והמזרחי לא התחשבו בהשמצות וע"י פעילותם הכבירה ניצלו עשרות אלפי יהודים ממוות בשנות השואה].

28 על שם עיר הנמל הצרפתית, ששם התכנסה מליאת ההנהלה העולמית ב־28 וב־29 בספטמבר 1931, כדי להשלים בין שני המחנות שנוצרו אז סביב הבעיה, אם להכריז על הצה"ר כארגון עצמאי בלתי תלוי בהסתדרות הציונית, או לא. כידוע קרע ז'בוטינסקי את כרטיס הציר שלו ועזב את הקונגרס ה־17 על רקע דחיית הצעת ההחלטה שהוגשה ע"י הצה"ר, שאמרה כי כוונת תכנית באזל והמנדט היא הקמת מדינה עברית באר"י משתי גדות לירדן. על אף מעשה דראמאטי זה, ודרישת חוגי האקטיביסטים והצעירים בכמה ארצות — ואנו בתוכם — להוציא המסקנות ולהכריז על הצה"ר כארגון מהפכני בעל מדיניות עצמאית, לא נטו יתר ראשי הצה"ר כגון גרוסמן וליכטהיים לכך, ותבעו להמשיך לפעול וללחוץ למען מטרות הצה"ר בתוך ההסתדרות הציונית ולפי תקנותיה ו"לכבוש את הקונגרס". כדי למנוע קרע במפלגה, נתקבלה בקאלה החלטת פשרה לפיה אמנם יושמט מקרונות היסוד הסעיף המגדיר את הצה"ר כחלק אינטגראלי של ההסתדרות

הציונית אך לעומת זאת יישמר הקשר איתה באמצעות סיעת הצה״ר בוועד הפועל. האקטיביסטים — ואנחנו בתוכם — לא ראו את ההסכם של קאלה בעין יפה. גרוסמן וסיעתו פירשו אותו לפי דרכם, וז׳בוטינסקי לפי דרכו — כפתח לעזיבת ההסתדרות הציונית. במועצה העולמית של התנועה שזומנה בקאטוביץ (פולין) במארס 1933, רבתה המבוכה, אך שם למעשה כבר נפל הפור לעזיבת ההסתדרות הציונית. ואכן אחרי הקונגרס ה־18, ב־1933, הקים הצה״ר את ההסתדרות הציונית החדשה (הצ״ח), ורק גרוסמן עם מספר חברים קטן נשאר במסגרת ההסתדרות הציונית (מפלגת המדינה העברית). כך נפתח הפתח למלחמת השחרור הלאומית בארץ ובגולה ע״י ההגנה הלאומית, האצ״ל והלח״י.

29 ראש בית״ר משתמש בצורה השלוניקאית — ״ואדר״ — לציון אדר ב׳.

30 ראה רשימתו של ליאון פילוסוף בספר זה. שם אף הוזכרו פעילי ״בני מזרחי־בית״ר״.

31 שיחד עם ב׳ טשיליבי היה מיוזמי קבוצה מחתרתית בשם ״אחדות״ למלחמה נגד הקומוניסטים בשכונות היהודיות (דצמבר 1926).

32 ארכיון ״יד ושם״ עדות מס׳ ע־1675/9.

33 ב־11 ביוני 1937 כתב לי בנבנישטי: ״...מרגיש אני שנחוץ לשים סוף סוף קץ למצב כזה... אי אפשר שנקבל עדיין מכתבים מלונדון או מורשה, שרק אני קורא אותם. אין פה שום תנועה...״.

34 מ׳ הימלפרב, בקובץ ״אברהם העברי״, עמ׳ 90—91.

35 נסינו לדובב את פעילי התנועה בתקופה זו שהגיעו ארצה, כגון אלברט שאקי, אלברט מודיאנו, סירירו ואחרים, כדי לקבל פרטים נוספים על הפעילות בשנים האחרונות ובפרט על זמן המלחמה והכיבוש הגרמני — ולא הצלחנו.

היהודי
״איל ג׳ידיין״
הוצאת הסתדרות המזרחי לארץ יון

גליון מיוחד מקדש לגבור ירושלים
מנהיג הציונים הרויזיוניסטים
זאב ז׳אבוטינסקי
לרגלי בואו לעירנו

הסתדרות המזרחי וסניפיה מגישים באן בכל חם לב ובגיל מיוחד ברכת
ברוך הבא!

אל הגבור!

אברהם ריקאנאטי

זאב ז׳אבוטינסקי

Edition speciala del journal "El Gidio" a la honor de Jabotinsky.

נספח א'

ז'בוטינסקי בשלוניקי

היה זה יום רביעי, י"א בכסלו תרפ"ז (נובמבר 1926) לפני עלות השחר של אותו יום בלתי נשכח, כאשר העלטה עוד עטתה את העולם. נסעתי עם שלמה עמיר, מזכיר האגודה הרוויזיוניסטית בשלוניקי, לפגוש את ז'בוטינסקי — עוד לפני הגיעו לעיר — באחת התחנות הקרובות של הרכבת, המובילה את המנהיג הנערץ למחוז חפצו, אחרי השהיות שונות, מחוייבות הגורל. בפגישתנו בקרונו בדימדומי הבוקר התחבקנו, העלינו זכרונות. מסרתי דין וחשבון קצר על עבודתנו המאומצת בין שורות הנוער, על הקשיים בדרכנו, על התקדמותנו המתמדת, על יחסינו עם הציונים הכלליים. השיחה הלבבית נמשכה עד הגיענו לתחנה המרכזית, באיחור של שעה מהזמן הקבוע.

המחזה שנתגלה לפנינו, היה נהדר, מרהיב עיניים. רחבת הרכבת וסביבותיה המתה משאון המון עצום, רב גוני. שלוניקי היהודית על כל שכבותיה, בלי הבדל מפלגה ומעמד, ערכה למגן ירושלים ומייסד הגדודים העברים, קבלת פנים גראנדיוזית, ממלכתית, שכמותה לא נראתה עד אז כלפי אורח, יהיה רם המעלה כאשר יהיה.

המשלחות של ועד הקהילה עם הנשיא בראש, הפידיראציה הציונית, המזרחי, ויותר מ־20 הסתדרויות וביניהן האגודות הציוניות, אגודות נשים עם פרחים, הצה"ר, מכבי האש היהודים המהוללים במדיהם המיוחדים, עטורי אותות הצטיינות נוצצות וקסדות נחושת על ראשיהם, ה"בנים" של המזרחי, "דרורים מכבי" על תזמרתם בתהלוכתם הצבאית, דגלים לאומיים מתנופפים ברוח ועליהם כל הקהל העצום — היו למפגן תהילה שלא יישכח.

ברגע שהרכבת נכנסה לתחנה, הציף גל של התלהבות שגעונית את הקהל בן האלפים הרבים, שהביעו את שמחתם בתשואות סוערות, מחיאות כפיים, רקיעות, שהלכו וגברו, לכבוד המורה הדגול.

עמדתי ליד ז'בוטינסקי בחלון הקרון. הוא נראה נרגש אך שולט ברוחו, בעודו מוצף על ידי מטר של פרחים. הקהל שלא יכול להתאפק, מנסה לפרוץ את שרשרת השוטרים על מנת להתקרב לאליל העם, לברכו ולחבקו. ברדתו מהרכבת, התעצמו הפגנות הגיל וההערצה; קריאות של "יחי ז'בוטינסקי", "הידד!", "תחי הציונות!", "תחי יוון!" — נשמעות מכל עבר בלי הרף. ההתרגשות מגיעה לשיאים לא יתוארו.

ברם, האורח הרם לא יכול להתקדם אף בפסיעה אחת מפאת הצפיפות הגדולה מסביבו. זרועות איתנות נושאות אותו על הכתפיים עד המכונית העטורה בפרחים המחכה לו. באותו רגע בוקעים הצלילים האדירים של "התקווה". ישבנו, והמסע התחיל, כששיירה ארוכה של חמישים אוטומובילים, שאז היו די נדירים [1], ועשרות כרכרות סוסים, ובצידן ואחריהן כל הקהל המלווה אותנו בכל הדרך עד מלון "מאז'יסטיק". הסוחרים ובעלי החנויות שברחובות המרכזיים מקבלים אותו בתרועות כבוד ובקריאות הידד לאורך כל המסע. כל העיר לבשה חג, והיוונים שהיו מוכי תימהון והתפעלות, שאלו "האם זה מלך היהודים?".

שלוניקי — עיר התקוממויות הלאומים המדוכאים נגד עול זרים, זירת הקומיטאג'ים הבולגרים ומיעוטים אחרים נגד עריצות טורקיה, שבה הרימו את דגל המרד "הטורקים הצעירים" נגד הרודנות של עבדול חאמיד — קיבלה בזרועות פתוחות ובצהלה את המורד הגדול שחולל מהפיכה גמורה בתנועה הציונית, והקים דור לוחמים וכלים ארגוניים מתאימים להשגת גאולת ישראל. יהודיה ראו בו את מגשים כיסופי הדורות, התגלמות הגבורה וההקרבה לטובת האומה הדוויה וארץ ישראל השלימה, את ענק המחשבה והמעשה, החותר בלי ליאות לניתוק אזיקי השיעבוד של העם היהודי.

בהגיעו למלון, הודה ז'בוטינסקי לראש חוליית המשטרה על הסדר המופתי ששרר כל הזמן. מר קונדילאקיס ענה במילים אלו: "הערכתי ואעריך תמיד את האומה היהודית. האומה הזאת נמצאת תמיד לימיננו משום שהיא לוחמת, כדוגמת העם היווני, לחירותו".

עקב דרישה חוזרת ונשנית מצד ההמון הרחב, יצא ז'בוטינסקי למרפסת המלון, פתח בעברית

"שלום סאלוניקו" !" ולהנאת הקהל נאם קצרות באיספאניולית, באמרו בין היתר: "קבלת הפנים שנערכה לכבודי היא בעצם לכבוד התקווה המשותפת, האידיאל המשותף, שלהגשמתו אנו עמלים. אני עייף מאד, אולם אומר לכם כי תענוג הוא לי לדרוך שוב על האדמה הזאת, אחרי תקופה של עשרים שנה, מאז הייתי כאן. שמח אני לראות בהתגשמות האידיאל הנעלה של העם היווני. האידיאל שלנו דומה לאידיאל האומה הידידה הזאת, הגדולה והעתיקה כאומה היהודית, זהו האידיאל של החירות. כשם שהיוונים לחמו בעד שלוניקי יוונית, גם אנחנו נילחם — וננצח — למען ירושלים העברית. זיטו אי הלאס![2] תחי המדינה העברית!".

חמשת הימים של שהותו בשלוניקי, היוו מסע ניצחון ותעמולה מזהיר למנהיג ולתנועה. כל האגודות, כל הזרמים, בלי יוצא מן הכלל, על אף חילוקי הדעות, השתתפו בהמוניהם בהרצאות ובהופעות הפומביות של בחיר האומה, "יהודה המכבי המודרני" כפי שכינו אותו בעיתונות. נערכו לכבודו מסיבות, נשפים, באנקטים, הצגות תיאטרון, ספורט, וכו'. דוברי כל האגודות והמוסדות הרימו על נס את פעולותיו הנשגבות לתחיית העם, תרבותו, התחדשותו, השגת חירותו על אדמתו.

הייתי בן לוויה לז'בוטינסקי בכל הפגישות וההופעות. סידרתי והתאמתי את הזמנים למאורעות השונים והמרובים. עד כמה היה יקר לז'בוטינסקי כבוד חבריו וידידיו, מעיד הפרט האפייני הבא, המסופר על ידי מר יעקב שלם, חבר ועד הצה"ר ביוון: "כאשר אחד העסקנים של הציונים הכלליים שנמצא אז בחילוקי דעות חריפים עם מר רקנטי השתדל לרכוש את ז'בוטינסקי לשיחה בלי תיווכו של מר רקנטי, ענה לו המנהיג: "סלח לי אדוני, אולם אינני חפשי להחליט כרצוני. בכל ענייני יש לפנות למר רקנטי, כי בלי הסכמתו ותיווכו אין לי לעשות קטנה או גדולה".

שני הנשפים המיוחדים והיותר מוצלחים שגרמו לז'בוטינסקי נחת רוח מרובה, היו הסעודה של האגודה הרוויזיוניסטית והחגיגה העברית לכבודו שנערכה על ידי הסתדרות ה"מזרחי" בשיתוף עם אגודת הנשים "התחיה". (מטעם המזרחי הוצא לאור גיליון מיוחד, בחלקו הגדול בעברית, עם שיר עברי מוקדש ל"יורשו הנאמן של הרצל" ובו מאמרי הערכה למבצעיו הנפלאים בכל השטחים).

בדברי בערב זה, הדגשתי שאך ורק הסינתיזה בין דוקטרינת ה"מזרחי" ועקרונות הרוויזיוניזם מסוגלת להובילנו להגשמתה המלאה של הציונות הצרופה, לפי רוח היהדות ההיסטורית ושאיפות החופש המושלם; סינתיזה זאת הפכה למציאותית בשלוניקי במשך כל השנים בהן כיהנתי בתור יו"ר של שתי ההסתדרויות בעיר.

ז'בוטינסקי דיבר בעברית וצרפתית בציינו את התוצאות המשמחות שהושגו עד עכשיו. באותו היום הוא ראה את הנוער המתפתח יפה מבחינה גופנית והמסגל לעצמו את שפתנו הישנה, שני התנאים הנחוצים לתחיית העם. הוא דיקלם את שירו, "שיר הדגל", שכתבו באותה שנה, וקרא לכל הציונים לשאת את נס החופש ברמה.

ז'בוטינסקי הטריבון, אמן הנאום בחסד עליון, נשא בשלוניקי שלוש הרצאות גדולות טבועות בהיגיון ישר ובריא, מסעירות ומנחמות. כל אחת מהן היתה מאורע חברתי, ספרותי, מדיני וציוני ממדרגה ראשונה. הוא החדיר את דבריו הלוהטים, מלאי האמונה, בשומעיו, והעם נכבש כולו, הופנט והולהב על ידי רעיונותיו הנועזים, פשטותו, אש הקודש והמרץ שלו. הוא פיתח את רעיונותיו המקוריים על הרוב בארץ ישראל, שיבח את העבודה הקולוניזאטורית הנפלאה שנעשתה עד כה, אולם דרש לנקוט באמצעים דחופים לביצוע התכניות להפקעת הקרקעות הלא מעובדים בארץ ישראל למען ההתיישבות היהודית, על הצורך בהכרזה על הלוואה לאומית, בעידוד התעשיה, בהקמה מחדש של הלגיון היהודי; על ההכרח לעניין בדרישותינו את דעת הקהל העולמית. הוא מתח ביקורת קטלנית על האקזיקוטיבה הציונית שבגדה בתפקידה והטיף לאופנסיבה פוליטית לטובת תביעותינו הצודקות.

לפני כל הרצאה, היה ז'בוטינסקי מסתגר במלון במשך שעות שלמות ואיש לא היה צריך להפריעו בזמן הכנת נאומו. הפקדנו לשמירה על הצוו החמור את יצחק כהן, חבר הוועד, והוא כשומר ראש נאמן לא הרשה לאיש להתקרב לפתח החדר. ז'בוטינסקי התייחס בכל כובד הראש להכנת ההרצאות, והיה מקפיד על תכנו וצורתו של הנאום, שיהיה מושלם מכל הבחינות.

אלפים עמדו צפופים ודחוקים באולמות המרווחים שנשכרו להרצאות ומאות חזרו על עקבותיהם מחוסר מקום. ז'בוטינסקי פנה לשכל ולרגש בהפיחו ביטחון איתן בלב השומעים (שלא זזו

ולא נעו במשך שעות רצופות) כי המטרה הסופית — מדינה יהודית עם רוב יהודי — היא בתחום השגתנו, והניצחון בו יבוא. ההתלהבות והתרוממות הרוח של העם, ובפרט הנוער, לא ידעו גבול. אף יריבינו הפוליטיים השתתפו בהפגנות האהבה והערצה.

אחרי אחת ההרצאות שהתקיימה בשבת, נפגשנו כמה ידידים עם המנהיג בחדר האחורי. כדי להפיג את המתיחות שלאחר הנאום רצה ז׳בוטינסקי לעשן סיגריה. העירותי לו כי שבת היום ואין לחלל את קדושת השבת אפילו בחוג מצומצם. ז׳בוטינסקי נכנע ברוח טובה.

✶

כל העיתונות, בלי הבדל, הצרפתית והאיספאניולית, הקדישה מאמרים וביוגרפיות מלאי תהילות ותשבחות לכבוד הסופר, העיתונאי המזהיר, הוגה הדעות, הנואם המהולל, המדינאי והמנהיג הנערץ.

ז׳בוטינסקי לא היה פנים חדשות ליהודי שלוניקי. באוקטובר 1908, למחרת מהפיכת ה״טורקים הצעירים״, ביקר בעיר, מטעם הוועד הציוני מאודיסא. ביקורו גרם להתעוררות עצומה בקרב היהודים הלאומיים השרשיים הללו שלא נוגעו בנגע ההתבוללות ונשארו קשורים בכל מאודם ונפשם לעבר ולנכסי היהדות. הרצאתו המבריקה בשפה האיטלקית ב״סרקל דיזינטים״, שהיה בזמנו המרכז היותר חשוב של הנוער המשכיל השלוניקאי, סיגנונו הרענן, ביטוייו החריפים והסרקאסטיים, בסקרו את מצב היהודים בעולם ובייחוד באוסטרו־הונגריה, כבשו את קהל שומעיו וחוללו מהפיכה רוחנית בקרב הנוער. מאותו רגע התחילה תקופה חדשה בציבור היהודי ורבים הצטרפו בפועל לתנועה הלאומית; ז׳בוטינסקי לא מצא בשלוניקי אגודות ציוניות — שקיומן נאסר תחת המשטר הרודני הטורקי — אך מצא ציונים...

הוא נסע לארץ ישראל ולקושטא ואחרי כמה שבועות שוב חזר לשלוניקי ועשה ניסיון להקים אגודה ציונית בעיר, השתתף בכמה ישיבות של כעשרה צעירים, בלי להשיג תוצאות ממשיות. בכל אופן, הזרע שזרע בלבבות, בשפע כל כך רב, לא איחר לתת את פריו. זמן מועט לאחר שעזב את שלוניקי אז נוסדה בה האגודה הציונית הראשונה ״בני ציון״.

✶

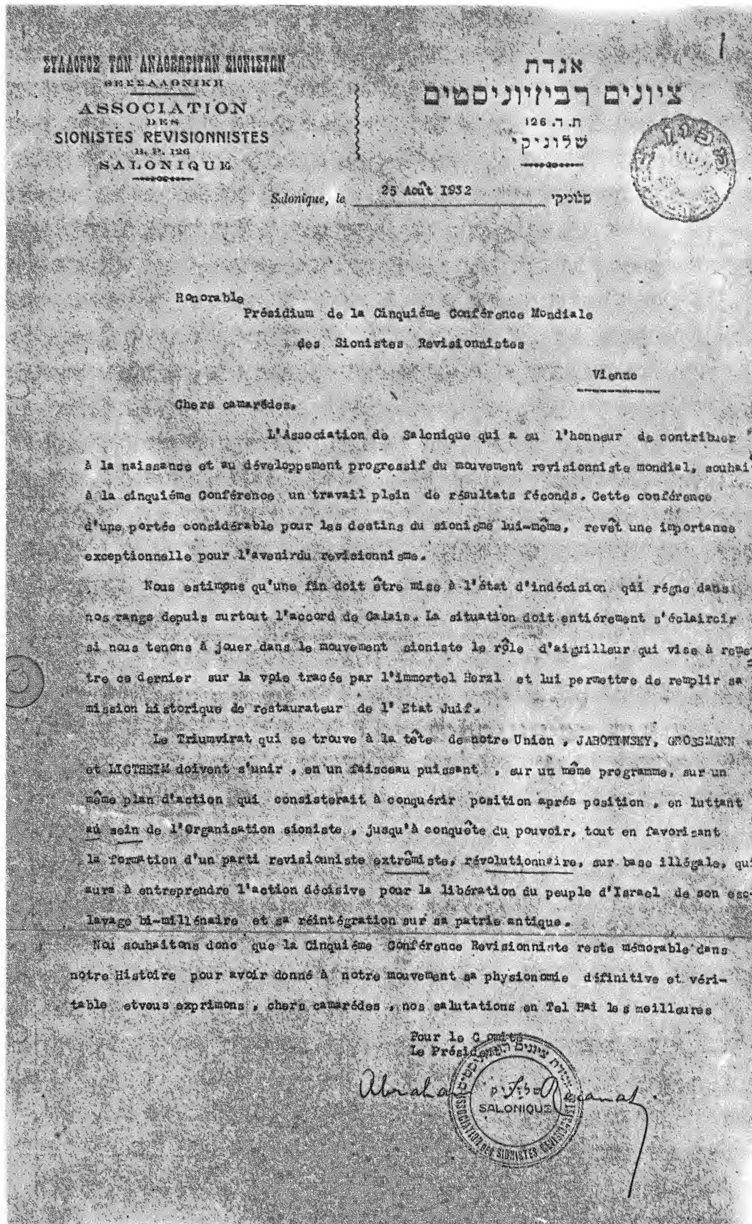
התפקיד שמילאה התנועה הלאומית השלוניקאית בהיסטוריה של הציונות המדינית, במערכת הפעולות הפוליטיות לטובת שחרור ארץ ישראל והתחדשות חיינו הלאומיים, ובפרט בייסודה והתפתחותה של התנועה הרוויזיוניסטית העולמית ותרומתה המכרעת לעיצוב דמותה ולסלילת הדרך הנכונה — לא הוערך עד היום כדיבעי [3]. ז׳בוטינסקי התאהב ביהדות שלוניקי, ולא בכדי. הוא ראה בה יהדות גאה ודינאמית, אחד ממבצרי הזרם המהפכני בציונות. הוא מצא תמיד עידוד בעמדתה האמיצה של התנועה הלאומית בעיר, במאמציה לפריצת דרכים לא נדרשות, ביזמותיה המחושבות היטב והמכוונות להשגת מטרה של מדינה יהודית לאלתר. ביהדות הספרדית — שקהילת שלוניקי היתה הפרוטוטיפוס שלה — גילה אוצר בלום של שכל ישר, צלילות הדעת, הבנה בהירה, עוז רוח ו״ראדיקאליזם ריאליסטי״.

בחיבה יתרה הוא היה מושיב את כותב הטורים האלה על ידו בוועידות הצה״ר ובוועדות הקונגרסים הציוניים בהם השתתף, בהפגינו ע״י כך את ידידותו והערכתו למלחמותיה והישגיה של הצה״ר בשלוניקי [4].

תמיד התרפק על התנועה השלוניקאית ופעיליה בחמימות ואהבה עזה, בזכרו להם את חסד הנעורים והעבר הקרוב, בהיותם ממבשרי האקטיביזם בציונות, חלוצי הצה״ר ומפעיליה הראשונים. הוא העניק להם במשך חמשת הימים הגדושים האלה מאוצרותיו הנפשיים השופעים, התרוממות רוח, שמחה אמיתית ורצון כפול ומכופל להמשיך במאמצי התחיה. אף הוא שבע עונג ונחת מביקורו זה, ובגלויה שכתב לי מסופיה ב־26 בנובמבר הוא מתרונן: ״ידיד יקר וידידים יקרים — יומיים נהדרים בסופיה אחרי חמישה ימים נהדרים בשלוניקי, האל הטוב מפנק אותי...״

אברהם ש׳ רקנטי

* הערות בסוגריים מרובעים [ ] הן של העורך.
1 **להסעת ז'בוטינסקי ומלוויו "גוייסו" בין היתר המכוניות ההדורות של אלי מודיאנו, ראול טוריס ואהרון כהן.**
2 **תחי יוון!**
3 **[ניסיון מסויים נעשה בספרנו במאמר "הציונים הרוויזיוניסטים בשלוניקי"; גם ד"ר יעקב ויינשל, מראשוני הצה"ר בארץ ישראל, הקדיש לכך רשימות מליאות עניין בקובץ "אברהם העברי", ת"א תשי"ח, וכן בספרו "אחרון הענקים"].**
4 **[עדות נוספת להערכה והכבוד שרחש למי שעמד בראש הצה"ר בשלוניקי, ראה במסמך המתפרסם בספר זה לראשונה, על הצעתו להקמת "מסדר הרצל"].**

ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΤΩΝ ΑΝΑΘΕΩΡΗΤΩΝ ΣΙΩΝΙΣΤΩΝ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ
ASSOCIATION DES SIONISTES REVISIONNISTES
B. P. 126
SALONIQUE

אגדת
ציונים רביזיוניסטים
ת. ד. 126
שלוניקי

Salonique, le 25 Août 1932 שלוניקי

Honorable
Présidium de la Cinquième Conférence Mondiale
des Sionistes Revisionnistes

Vienne

Chers camarades,

L'Association de Salonique qui a eu l'honneur de contribuer à la naissance et au développement progressif du mouvement revisionniste mondial, souhaite à la cinquième Conférence un travail plein de résultats féconds. Cette conférence d'une portée considérable pour les destins du sionisme lui-même, revêt une importance exceptionnelle pour l'avenirdu revisionnisme.

Nous estimons qu'une fin doit être mise à l'état d'indécision qui régne dans nos rangs depuis surtout l'accord de Calais. La situation doit entiérement s'éclaircir si nous tenons à jouer dans le mouvement sioniste le rôle d'aiguilleur qui vise à remettre ce dernier sur la voie tracée par l'immortel Herzl et lui permettre de remplir sa mission historique de restaurateur de l' Etat Juif.

Le Triumvirat qui se trouve à la tête de notre Union, JABOTINSKY, GROSSMANN et LICHTEIM doivent s'unir, en un faisceau puissant, sur un même programme, sur un même plan d'action qui consisterait à conquérir position aprés position, en luttant au sein de l'Organisation sioniste, jusqu'à conquête du pouvoir, tout en favorisant la formation d'un parti revisionniste extrêmiste, révolutionnaire, sur base illégale, qui aura à entreprendre l'action décisive pour la libération du peuple d'Israel de son esclavage bi-millénaire et sa réintégration sur sa patrie antique.

Nous souhaitons donc que la Cinquiéme Conférence Revisionniste reste mémorable dans notre Histoire pour avoir donné à notre mouvement sa physionomie définitive et véritable etvous exprimons, chers camarades, nos salutations en Tel Hai les meilleures

Pour le Comité
Le Président

SALONIQUE

הצעת הצה"ר ביוון לנשיאות הוועידה העולמית החמישית של הצה"ר בתרצ"ב (1932), להקים "גוף מהפכני על בסיס בלתי חוקי למלחמת השחרור של עם ישראל"

Lettra de los revisionistas de Salonique (25/8/32) al Presidum de la Cinkena Conferencia Mondiala de los Sionistas Revisionistas proposando de crear un mouvimiento revolutionario para la liberation de puevlo Israel.

רביזיוניסט יווני חשוב התווה עוד לפני שנתיים את דרך הצה״ר [1]
מכתב לז׳בוטינסקי שלא פורסם בשעתו, שקולע כיום למהות תנועתנו

אנו מביאים כאן לפני קוראינו מאמר חשוב מאוד של חברנו מסלוניקי מר אברהם רקנטי שנתפרסם עכשיו ב״איל ג׳ודיו״ (היהודי) העיתון הצה״רי בסלוניקי. המאמר הזה בצרוף מכתבו של רקנטי לז׳בוטינסקי נכתב עוד לפני שנתיים בימי ועידת הצה״ר בפראג (14 אוגוסט 1930) ונמסר על ידו כתכנית אישית לפעולת הצה״ר לידי ז׳בוטינסקי. ועידת פראג החליטה כידוע על ״הנסיון האחרון״. הדבר נשתקע ודעתו הנועזה של מר רקנטי לא הגיעה לפרסום. רק עכשיו כשחלק גדול של התנועה התיצב בדרך זו שהתווה מר רקנטי בזמנו, ״דרך תנועת השחרור של כל עם ועם״ — רק עכשיו פרסם מר רקנטי את תכניתו הנועזה והקולעת למהות תנועתו ותפקידיה בעיתונו, ואנו שמחים לאפשרות לתת אותה כאן לקהל קוראינו.

א. המכתב שנשלח ב־14 באוגוסט 1930 לז׳בוטינסקי:

אני רואה כחובת המצפון שלי למסור לו את השורות הרצופות כאן אותן המלים, שהכינותי ב־12 לחודש, ביום ג׳, בכדי לומר אותן במשך הויכוח הכללי (בועידת פראג — המערכת) אבל חשבתי למותר לקחת את רשות הדיבור, מכיוון שבאולם נוכחו רק 7 איש.

אמש, במשך הישיבה שהתנהלה בדלתיים סגורות, התכוננתי למסור את הצעתי בקויה הכלליים. אבל, אחרי התערבותך בפעם השניה, מצא היו״ר למיותר לתת את רשות הדיבור לנואמים שנרשמו. מכיון שהמדובר כאן — לא על בקורת שטחית, בקורת צדדית, של פרטי המדיניות המתנהלת ע״י האכסקוטיבה הרביזיוניסטית, אלא על הצעה עקרונית, על חידוש תנועתנו, על שינוי מבנה הסתדרותנו ואופיה היסודי, בכדי לסגל אותה למטרה הנשגבת אשר לשמה היא נוצרה, אני חושב לחובתי המוסרית לגלות לפניך את רעיונותי מתוך בקשה והפצרה להקדיש להם את תשומת לבך בכל הרצינות המלאה, בשים לב לכך, שהרביזיוניזמוס ימות או יחיה, בהתאם לזה, אם הוא ילך בדרך המסומנת כאן או לא. עצם הטעם של קיומנו כרוך בשינוי האורינטציה שנקבעה עד עכשיו.

חושבני כי מחובתי היא להגיד לך את אשר עם לבי, מכיון שזה הוא התנאי ההכרחי להצלחת תנועתנו. מקוה אני שהרעיונות אשר הבעתי כאן ישפיעו על אופן תפיסתך את יעודנו, שהוא שחרורו של עם ישראל, והודות לכוח הרצון שלך, לרוחך הנבואית, לראיתך את הנולד, לעוז נפשך, אחרי שתנתק את הקשר עם כל המסורות והמשפטים הקדומים, תתרומם לגובה היעוד אשר הטיל עליך הגורל, בכדי להיות לגואל עמנו, עד ששמך יהיה לשם בן אלמות להאדרת התפארת והאושר של אומתנו.

קבל נא, מר ז׳בוטינסקי, את הבעת הערצתי העמוקה ביותר,

(—) אברהם רקנטי.

ב. התזכיר — תקופת הנסיון עם אנגליה, השליה מסוכנת:

עוד בשנת 1926 הבעתי מעל במת ועידתנו השניה בפאריס את אי הסכמתי המוחלטת למדיניות הזהירות וההתאפקות, שהאכסקוטיבה שלנו ניהלה כלפי אנגליה. אמרתי: באותו הרגע שהשלטון המנדטורי פועל באופן שיטתי להרס היסודות של מפעל התישבותנו, הולך לפי קו התנהגות מסויים מאד לשם ביטול מפעלנו, מפעל התקומה הלאומית בארץ ישראל, עלינו להכריז קבל העולם על יחס המשטמה שלנו כלפיו, עלינו ליצור זרם כביר של דעת הקהל בכל העולם נגדו, בכדי להכריחו — אם אפשרי הדבר — למלא את התחייבויותיו כלפינו.

לאסוננו, לא חשבה הנהגתנו, כי יש צורך לשנות את טכסיסיה.

אחרי הפרעות של אשתקד היה לנו הדו״ח של שאו, ה״פוגרום המוסרי״, כפי שציין את זאת אוסישקין, הספר הלבן, שבו נהיתה האנטיציונות של ועדת שאו לחוק ממשלתי, הפסקת העליה של ועדת סימפסון, החלוץ של הגבלות חדשות, והמון עוותי זכויותינו האלמנטריות ביותר.

חושבני כי מדיניות כזו שלנו שהייתי קורא לה: מדיניות פרו־אנגלית, עלולה להיות פסלית לתנועתנו. אם הרביזיוניזמוס מתימר לקחת עליו את התפקיד הקשה והנאצל — לרשת את מקומה של ההסתדרות הציונית ולפעול לשם שחרור עמנו מעבדותו בת אלפיים שנה, לנהוג את עם ישראל כלפי כיבוש חרותו ועצמאותו במולדתו העתיקה, מתוך כל הסגולות של אומה נורמלית — הרי נחוץ, שהשיטות, שעלינו להשתמש בהן, לפי עניות דעתי, תהיינה שונות לגמרי. החל מאותו הרגע שבו נקבע בהחלט, כי אנגליה משתמשת בציונות כבמכשיר להגשמת מדיניותה האימפריאליסטית, כי היא מקריבה בלי שוב היסוס את כל מפעל הבנין שלנו, כי היא רוצה לשים קץ מוחלט למאמצנו הענקי של ״אוטואמפנסיפציה״ (שחרור עצמי), בכדי לגרום נחת לערבים, לטובת האינטרסים הפעוטים שלה — באותו הרגע, שהיא משחקת בתקוותינו היקרות ביותר, בגורל עמנו המעונה — חייבים אנו להכריז, כי היא נהיתה לנו לצר, ועלינו להפסיק את היחסים איתה ולהשתמש בכל האמצעים העלולים לעמוד לרשותנו, בכדי להגיע, למרות אנגליה, למטרה הסופית של תנועתנו.

כל מי שמכיר את הלך הרוח, את העקשנות הבריטית, את היציבות ללא זוז של המדיניות האנגלית, אחרי שהיא נקבעה פעם, כל מי שמכיר את דו פרצופיותם של האנגלים — הרי הוא יגלה אי־הבנה מפתיעה, אם הוא יקוה לאיזה שהוא שינוי לטובה בעמדתה של בריטניה הגדולה כלפינו בעתיד הקרוב פחות או יותר, מדיניות

שהתנהלה ללא מעצור, באותו הכיוון, במשך 12 שנה, אם במובן נישול היהודים מעמדות שרכשו להם, או ביטול כל אפשרות להקמת הויה עממית בלתי תלויה על אדמת האבות — מדיניות זו מן הנמנע כמעט שתשתנה במשך שנה, שנתיים או שלוש, מבלי כל נימוקים מכריעים, שאין אנו רואים אותם במציאות. האם אין פירושו של הדבר — שאנו מישנים (מרדימים) את עצמנו בהשליות מסוכנות ?

נחוצה אוריינטציה חדשה לרביזיוניזמוס — ההסתדרות הציונית — מוסד הרוס :

אם אנו, הרביזיוניסטים, לא נבדל מן הוייצמניסטים אלא במידה יתרה של מרץ, של "טמפרמנט" בהכרזה על זכויותינו הנצחיות בא"י — ע"י ראיה בהירה של הענינים, ע"י תפיסה מדוייקת של המצב, ע"י אישור ללא ויתורים של המטרות הסופיות אשר לתנועתנו ואוריינטציה של פעולות התעמולה שלנו בכיוון זה — חוששני שלא נוכל להתרומם לאותו הגובה של היעוד, אשר, כפי הנראה, הטילה עלינו התולדה. אם, כמו ששואפים לזה רבים, נגיע בעתיד הקרוב לכיבוש השלטון בהסתדרות הציונית, חוששני מאוד, שהתקוות שכל העם היהודי יתלה בנו לשם התקדמות מפעל הגאולה שלו — לא תוכלנה להתגשם, והכל יעלה אז בתוהו. אני חושב שאנו נכשלים בשגיאה קשה מאוד — שגיאה שאנו נשלם בעדה במחיר יקר מאוד — אם נלך באותה הדרך, שבה הלכו יתר הסיעות הציוניות, אם נסגל לנו את שיטות העבודה שלהן, את הביורוקרטיות שלהן, את הפאציפיזמוס שלהן, את הוקרתם כלפי השלטון, את הלויאליות הקפדנית — אלא שנרים קצת יותר את קולנו ונהיה קשורים לתכנית ההרצלאית. ההסתדרות הציונית, כפי שהיא נוצרה ע"י הרצל, הנה כיום מוסד הרוס, מט לנפול, שאינו מותאם עוד למטרה, אשר לשמה נוצר. אז היה המדובר על "קנית" ארץ ישראל מידי השולטן, על "פעולת השפעה" על האדם החולה"[2] ע"י גורמים מדיניים, וכל מאמציו של הרצל היו מכוונים למציאת אמצעים, בכדי להגיע למטרה זו. כיום יש צורך לכבוש בפועל ממש את א"י בשביל העם היהודי וכל זה מידי האדירה במעצמות העולם, מחוץ לארצות הברית.

הסתדרות הצה"ר, הסתדרות מהפכנית :

אם אנו נרצה איפוא להיות למעשה למכשיר השחרור וההצלחה, לשם מתן פדות לעם היהודי, עלינו לסגל את כל המנגנון שלנו ליעוד אשר הטלנו עלינו. האופי, המבנה, אמצעי הפעולה של הסתדרותנו צריכים להשתנות מן הקצה אל הקצה. אם אנו מכירים בכל כובד האחריות המוטלת עלינו, אם אנו שואפים בכל ליבנו הלוהט, שחלומו של הרצל יהפך למציאות ממשית — עלינו להפוך להסתדרות מהפכנית את כל הברית שלנו, או חלק מהברית הזאת. אסור לנו להתעלם מן העובדה, כי לא קרה אף פעם בהיסטוריה, שעם ישתחרר, יהיה לעם בן חורין ובלתי תלוי, ע"י אמצעים פרלמנטריים בלבד. נקרא על פרשת שחרורם של הצ'כוסלובקים ב־1918 ועל התפקיד המכריע שמילא כאן הנשיא מאסריק והלגיון שלו, נקרא את האפופיה הנפלאה של יוון ב־1821 עם ה"אנדרטים" וה"קלפטס" שלה. נקרא על הבולגרים והקומיטג'ים שלהם, על האירים, המצרים, הדומיניונים האנגלים השונים וכו', שהגיעו למצב של חרות, ואנו ניוכח באמיתות הדבר במלואו.

ויינשטיין[3] דיבר על מהפכה ולביטול החוקים הקונסטיטוציוניים בכל מה שנוגע ליחסינו עם האכסקוטיבה הציונית. זה טוב, אבל אין זה מספיק. חשוב ביותר לקבל את אותו העיקרון של "מחוץ לפרלמנטריות" או "אי־פרלמנטריות" בפעולותינו הממושכות כלפי אנגליה.

ז'בוטינסקי דיבר לפנינו תמיד בביטויים מלאי פתוס על המצפון העולמי, שסוף סוף יטה אוזן לדרישותינו ויתן לנו את הסיפוק. לא נחדל לפנות למצפון עולמי זה, אבל תולדות העמים שהיו משועבדים אתמול ושהם בני חורין היום, מלמדות אותנו, כי בד בבד עם התביעות האלו מסוג מוסרי וסנטימנטלי, מן הראוי להשתמש באמצעים אחרים, יותר פרוזאיים וידועים היטב לכולם, בכדי שמצפון זה יתעורר ויעזור לנו להשיב את הארץ מבלי־עם אל העם מבלי־ארץ.

ישנם רמזים אחדים לאמצעים אלה בנאומו של גרוסמן, חשוב הדבר להרחיב את השימוש בהם ולעשות את העיקרון הזה לאחד הבסיסים היסודיים, אם לא נגיד — לבסיס היסודי של תנועתנו.

אחרי שתרכוש לנו תנועתנו מבנה כזה, נוכל לחקור, איזו הדרך המתאימה ביותר בכדי לענין מעצמות אחדות, המתנגדות לאנגליה בתכניותינו ובעבודתנו, ולהבטיח לנו משען פוליטי.

מצב עמנו בגולה ובארץ ישראל חמור מאד, עלינו למהר בפעולתנו, אם אנו רוצים למנוע את החשת תהליך התפוררות שעלול להביא אותו (את העם) לידי חדלון גמור. עלינו לשמור על זה, שהיאוש לא ישתרש בו ושבשביב־התקוה היחידי — ארץ ישראל — לא יכבה. עלינו מוטלת החובה להציתו מחדש, ולהרים בתוקף את הלפיד הדועך.

נסגל את תנועת הצה"ר למצב החמור, המיואש כמעט, שבו נמצא עמנו, ניצור את תנועת השחרור של ישראל באותה הדרך, כאשר יצרוה כל העמים.

נשים לנו למופת את מלחמות הגבורה של יתר העמים. נטיל עלינו, אם יהיה צורך בכך, אותם הקרבנות שהטילו על עצמם בניהם האמיצים ביותר — אז, רק אז, ניצור את ההיסטוריה שלנו, אז, רק אז, נוכל לכבוש לנו את מקומנו תחת השמש, אז, רק אז, יוכל ישראל לקום לתחיה בכל זהרו על אדמת אבותיו.

---

* הערות בסוגריים מרובעים [ ] הן של העורך.

1 [פורסם בעיתון הצה"רי האקטיביסטי בארץ "חזית העם", גיליון 25, י"ד באייר תרצ"ב (20 במאי 1932) ותורגם מצרפתית כנראה ע"י עורך העיתון, הסופר הלוחם יהושע ה' ייבין].

2 [כינוי לטורקיה לפני מלחמת העולם הראשונה].

3 [ברוך ויינשטיין, מראשי הצה"ר בארץ ישראל באותן השנים].

נספח ג׳

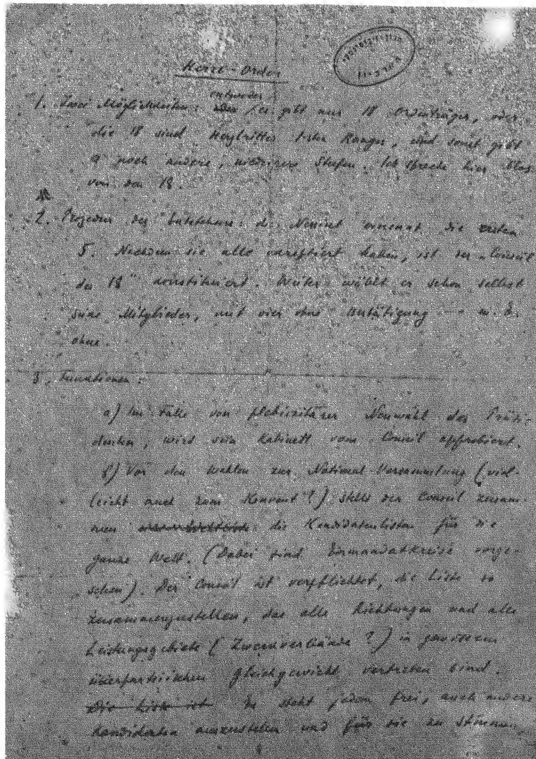
הצעת ז׳בוטינסקי להקים ״מסדר־הרצל״

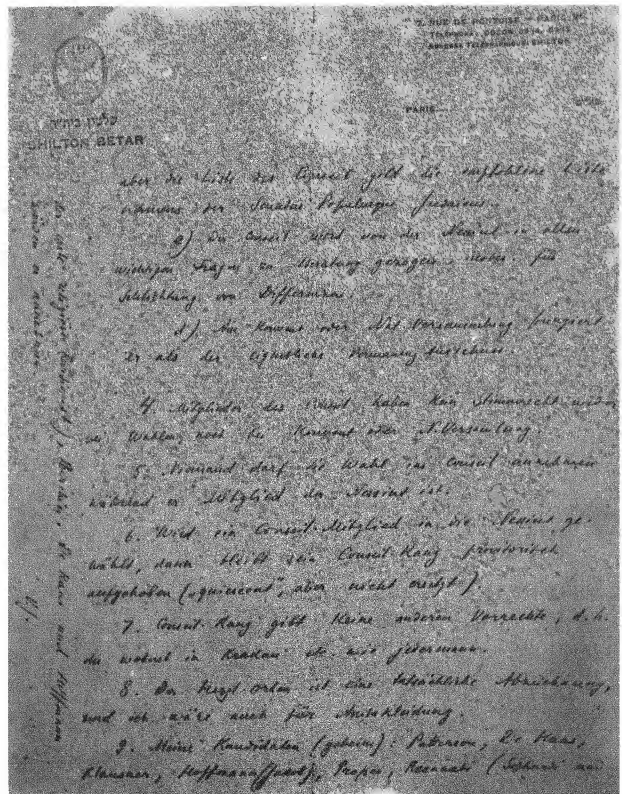
נמצא ברשותנו העתק מצולם של תכנית בת תשעה סעיפים, בשפה הגרמנית, שחיבר ז׳בוטינסקי, להקמת מעין מוסד־על להסתדרות הציונית החדשה (הצ״ח) ולהצה״ר, בשם ״מסדר־הרצל״. למסמך זה, המצוי במכון ז׳בוטינסקי, אין תאריך ואין דברי הסבר. אין זו אלא טיוטה, שכן הדף הראשון כתוב על נייר רגיל, והשני — על נייר מכתבים של שלטון בית״ר בפאריס. ביקשנו ביאורים עליו ממר בנארי, מנהל מכון ז׳בוטינסקי, שבאדיבותו הרבה מסר לנו את תיאור הנסיבות, שהביאו לפי מיטב זכרונו, את ראש בית״ר, להציע את תכניתו האמורה. והרי תמצית דבריו:

בקיץ תרצ״ח (יוני—יולי 1938 [2]) הגה ז׳בוטינסקי את הרעיון של ״מסדר־הרצל״ במטרה לטהר את המחנה הרוויזיוניסטי מכמה תופעות של ירידה מוסרית שפשו בחלק מאנשיו. הוא הרגיש בצורך לעשות פעולה דראסטית על מנת להיחלץ מהסתאבות מסויימת שנתגלתה בהסתדרות הציונית החדשה. נערכו אז גם כמה משפטים פנימיים נגד הסוטים; מר בנארי בעצמו, שהופיע כתובע, היה עמוס עבודה. ז׳בוטינסקי חשב לבער את הנגע בהקימו את ״מסדר הרצל״ להצ״ח, מורכב ממספר אישים בעלי סמכות מוסרית מקרב חברי התנועה (או ממקורביה, כגון פרופיסור קלוזנר, קולונל פאטרסון ועוד) ולכוננו בתור אינסטאנציה גבוהה שדברה, כך חשב, יהיה מסוגל להשפיע השפעה חיובית ומכרעת על כל החברים — וכן על האקסקוטיבה — למלא אחרי ההחלטות בעלות המשקל של התנועה. מר בנארי זוכר כי ז׳בוטינסקי דיבר איתו על הפרוייקט הזה והוא החל לעשות הכנות לביצועו.

השערה אחרת היא, כי ״מסדר־הרצל״ זה היה צריך להיות מעין בית עליון להסתדרות הציונית החדשה (הצ״ח); גוף מייעץ או מכוון להנהלה מרכזית והנשיאות שהיה צריך לתת להסתדרות זו מעמד בכיר ובעל הגמוניה, כנציגה האמיתית — כפי שטען ז׳בוטינסקי תמיד — לציונות ההרצלאית וליהדות העולמית המעוניינת בארץ ישראל כמדינה יהודית. ואולי קשור הדבר בתכניתו לכינון מעין מנהל־עם לשעת חירום לשם ייצוג כל ההסתדרויות הגדולות שביהדות בפני חבר הלאומים והמעצמות השונות.

Facsimilia de la proposition de Jabotinsky de fondar el "Orden de Herzl".

Herzl-Orden

שלטון בית״ר
SHILTON BETAR
PARIS

כתב היד של הצעת ז׳בוטינסקי להקמת ״מסדר הרצל״.

נראה כי ז׳בוטינסקי הגה את רעיון ״סינאט העם היהודי״ — או ״כנסיה לאומית״ כפי שכינה אותה בהזדמנות אחרת — בתקופות שונות, בצורות שונות, שהמכנה המשותף בהן היתה הכוונה להקים גוף יהודי מורכב מנציגי כל הזרמים ביהדות שיש להם עניין בארץ ישראל — ההסתדרות הציונית ״הישנה״, הסוכנות היהודית, ההסתדרות הציונית החדשה, ״אגודת ישראל״ — כשבראשו אישים ״מגשרים״ מקובלים באופן יחסי גם על מתנגדי המחנות, שאליהם השתייכו בצורה פורמאלי. פעילות מוגברת בקשר לרעיונו זה של ז׳בוטינסקי — שהיו שותפים לו פנחס רוטנברג, מנהיגי היישוב בארץ ואישים ציונים שונים — התפתחה בשנים תרצ״ו—תרצ״ח (1936—1938), ולקח בה חלק גם דוד בן גוריון, שהסכם השלום שלו עם ז׳בוטינסקי שעליו חתם בראשי תיבות, לא אושר ע״י עמיתיו בצמרת הסתדרות העובדים הכללית בארץ [9].

רעיון זה קרם עור וגידים בספרו הפרוגראמאטי של ז׳בוטינסקי ״חזית המלחמה של עם ישראל״ שנכתב על ידו עם פרוץ מלחמת העולם בספטמבר 1939, יצא לאור באנגלית ב־1940, וזמן מה אח״כ — אף בעברית. בספר זה מדובר על הצורך הדחוף בהקמת גוף עליון מורכב מאישי כל חלקי העם, שייצג אותו הן בעת המלחמה והן לאחריה, כאשר יתקבלו החלטות גורליות בקשר לחלקי עולם שונים ; שם קרוי גוף זה Senatus Populusque Judaeorum.

בתקנון מדובר על שמונה עשר ״נושאי המסדר״ או ״אבירי הרצל״ מדרגה ראשונה, וכן על דרגות יותר נמוכות, על בחירות ל״אסיפה הלאומית״, הרכב וסמכויות הנשיאות, וכו׳. ה״אסיפה הלאומית״ היתה צריכה לכלול נציגים של הזרמים והסיעות השונות בתנועה. בסעיף 8, למשל, כותב ז׳בוטינסקי כי ״מסדר הרצל״ יהווה ״מעמד הצטיינות ממשית״ והמליץ גם על בגדי שרד, כמו באקדמיה הצרפתית (או בבית הלורדים).

ובסעיף 9 — הוא מציע את ״המועמדים שלו״ : פאטרסון [3], די האס [4], קלוזנר [5], הופמן (יעקב) [6], פרופס [7], רקנטי וברכין [8]. כנראה גילה את תכניתו מראש לדי האס והופמן, שהסכימו איתו.

הכללת אברהם רקנטי בין ח״י האישים בעלי הסמכות המוסרית הגדולה בעם מצביעה על החשיבות שז׳בו־טינסקי ייחס לתנועה בשלוניקי ועל הכבוד והערכה שרחש לראשה.

להלן התרגום לעברית :

מסדר־הרצל

1. שתי אפשרויות : יהיו רק 18 נושאי המסדר, או ה־18 יהיו אבירי הרצל בדרגה ראשונה ובמקרה זה יהיו אחרים בדרגות יותר נמוכות. אני מדבר פה רק על ה־18.
2. הפרוצידורה של ההקמה : הנשיאות ממנה את חמשת הראשונים. ״מועצת ה־18״ תיכונן אחרי שכולם יסכימו. אחרי כן היא בוחרת כבר בעצמה את חבריה — עם או בלי אישור.
3. תפקידים :

א) במקרה של בחירה חדשה של היושב־ראש, באמצעות משאל עם, יאושר הקאבינט שלו ע״י המועצה.

ב) לפני הבחירות לאסיפה הלאומית (אולי אף לקונבנט ?) תכין המועצה את רשימות המו־עמדים לכל העולם. (לשם זה צריך להקים חוגים של מנדט אחד). המועצה מחוייבת להרכיב את הרשימה באופן כזה שכל הזרמים וכל שטחי ההגשמה (איגודים מעשיים) יהיו מיוצגים בשיווי משקל על־מפלגתי מסויים. כל אחד חופשי להציג מועמדים אחרים ולהצביע עבורם, אבל הרשימה של המועצה נחשבת לרשימה המומלצת, בשם — ״Senatus Populusque Judaicus״.

ג) המועצה מתייעצת עם הנשיאות בכל השאלות החשובות, בייחוד ליישוב חילוקי דעות.

ד) בקונבנט או האסיפה הלאומית היא פועלת בתור הוועדה המתמדת המתאימה.

4. לחברי המועצה אין זכות הצבעה לא בבחירות ולא בקונבנט או האסיפה הלאומית.
5. איש אינו רשאי להיבחר למועצה כל זמן שהוא חבר הנשיאות.
6. אם חבר מועצה נבחר לנשיאות, מעמדו במועצה מתבטל (באורח זמני אבל איננו מוחלף).
7. המעמד במועצה אינו מעניק שום זכות־יתר אחרת, ז״א אתה גר בקראקאו וכו׳, כמו כל אחד.
8. מסדר הרצל מהווה מעמד הצטיינות ממשית ואני נוטה גם לבגדי שרד.
9. המועמדים שלי (סודי) : פאטרסון, די האס, קלוזנר, הופמן (יעקב), פרופס, רקנטי (ספרדי והרוויזיוניסט הדתי (הראשון), ברכין. די האס והופמן כבר הסכימו.

(—) ו. ז׳.

1 מתפרסמת כאן לראשונה, ברשותו האדיבה של מכון ז׳בוטינסקי.

2 זכרונו של מר בנארי כנראה בגד בו ; מדובר בוודאי בתאריך מוקדם יותר, שכן אחד מהמוצעים ל״מסדר הרצל״ — יעקב די־האס — נפטר בתרצ״ז (1937). וראה השערה אחרת להלן.

3 קולונל פאטירסון, היה מפקד הגדוד העברי שהוקם ע״י ז׳בוטינסקי במלחמת העולם הראשונה. על אף היותו אנגלי תמך בשאיפות הלאומיות של העם היהודי ובמאבקו נגד ממשלת המנדט. היה ידיד מסור ונאמן לז׳בוטינסקי ותנועתו.

4 יעקב די־האס, מתלמידיו של הרצל, עבר לארה״ב מאנגליה, ושם היה מהדמויות המרכזיות בשנים הראשונות בציונות האמריקנית. שיתף פעולה עם לואי ברנדייס ואח״כ עם סטיפן וייז, ובשנות השלושים נבחר כחבר הועד הפועל של ההסתדרות הציונית בארה״ב. היה בעל דיעות לאומיות ראדיקליות ומראשי הצה״ר.

5 יוסף קלוזנר, פרופיסור לספרות עברית באוניברסיטה העברית, מחבר ההיסטוריה של הבית השני, חינך דורות של סטודנטים ונוער לאהבת המולדת. היה בעל דעות לאומיות ומקורב להצה״ר בהשקפתו המדינית — אף כי באורח רשמי היה חבר ברית הציונים הכלליים (ציונים כלליים ב׳) — ותמך כמעט תמיד למעשה בתנועה הרוויזיוניסטית ואח״כ בארגון הצבאי הלאומי.

6 ד״ר יעקב הופמן, מראשוני הצה״ר ובית״ר, חבר כבוד של הקורפורציה ״חשמונאי״ בריגא, חבר האקסקו טיבה של הצה״ר, ואח״כ חבר נשיאות הצ״ח.

7 אהרן פרופס, ״הבית״רי הראשון״, מיסד בית״ר ריגא, אח״כ נציב בית״ר בפולין, ובזמן המלחמה השניה — בארצות הברית, תלמיד וידיד לראש בית״ר.

8 מיכאל ברכין, נפגש לראשונה עם ז׳בוטינסקי בקושטא ב־1909 בהיותו שם כעיתונאי, אולם התקרב אליו במיוחד כאשר הגיע לפאריס ב־1920 אחרי שנמלט מרוסיה הלבנה, ושם היה חבר מערכת העיתון היהודי ״רסוויט״. היה מן המניין הראשון שנספח להצה״ר וחבר מרכזה, חסד נעורים שז׳בוטינסקי זכר אותו תמיד (נפטר באר״י בתשי״ב).

9 ראה בפרוטרוט על כך : יוסף ב. שכטמן, ״זאב ז׳בוטינסקי״, ספר שלישי, עמ׳ 141—151.

ז׳בוטינסקי נואם ממרפסת מלון מז׳סטיק בשלוניקי. מימין לשמאל : ש׳ בובנישתי, ז׳בוטינסקי, רקנטי, שלמה עמיר, יעקב שלם, ברוך שיבי. בכניסה למטה, ליד השוטר, יצחק כהן. ברחוב — אלפי יהודים שבאו להקביל פני ז׳בוטינסקי ולשמוע דברו.

Jabotinsky avlando al puevlo de Salonique de el balcon del Hotel Majestique.

שירים ציונים

להלן כמה מהשירים שהיו מושרים באגודות הציוניות השונות בשלוניקי.

את הימנון "קדימה" חיבר המשורר השלוניקאי הפורה א' י' אשכנזי; גם "שיר המכבים" הוא שלו. המלים של הימנון המזרחי נלקחו מתוך שיר שהתפרסם ב"התורן" (שבועון המזרחי העולמי), ומנגינה יפה חוברה לו ע"י המוסיקאי השלוניקאי המחונן יצחק ציון. הימנון בני מזרחי נכתב ע"י רפאל חביב; הלחן — שוב ע"י יצחק ציון. מובן מאליו שמלבד שירים אלו הושרו כל השירים שהיו נפוצים באגודות הציוניות בארץ ובגולה.

רבים מהשירים באיספאניולית חוברו ע"י יצחק אלבו, מראשוני המכבי בעיר, כגון "לוס מכביאוס", "מכביאוס, מכביאוס", "יום השקל", "סאלגאמוס אל אינקונטרו די לה פרימאב'ירה". "איל דראפילו" נכתב ע"י שלמה גרגיר. מירקאדו קובו היבר את "פאליסטינה טו ארמוזה אי סאנטה". "מואיסטרה טיירה נין איס פיידרידה" תורגם מהשיר העברי "עוד ארצנו לא אבדה" ע"י יוסף עוזיאל. את הימנון התחיה כתב יצחק כהן.

הקשר, האחווה וההתלהבות שעוררו שירים אלה ואחרים בחברי האגודות הציוניות בשלוניקי דאז, קשה להעריכם. היום, כאשר ותיקי האגודות הציוניות השונות, שאינם כבר בני תשחורת, ידפדפו בספרנו ויראו את השירים האלה לעיניהם כאן, ודאי יתרוננו בקרבם מילות החרוזים הטובים האלה שעלו מתהום הנשיה, והמנגינות האהובות של ימי הנעורים יעלו שוב על שפתותיהם.

מתוך הימנון "קדימה"

לב עברי יגיל פנימה
כי פרחה שפת עבר
שפתנו תצעד קדימה
תפיץ אורה לכל עבר.
אם נשכחך שפתנו
תשכח ימיננו.

כל עוד נשמה באפנו
ודם נוזל בעורקינו
לא נטוש מטרתנו
הפצת שפתנו.
אם נשכחך שפתנו
תשכח ימיננו.

בואו נא אחים אלינו
יחד כלנו נעבודה
להפיץ את שפתנו
שפתנו הנחמדה.
אם נשכחך שפתנו
תשכח ימיננו.

שיר המכבים

תוף ירעם בעוז, חצוצרה תריע
חושו מכבים נרימה פעמינו
בקומה זקופה יד ורגל הניע
חזקו לבבכם לכבוד עמנו.
בזרוע רמה דגל חרות נרימה
חושו סעו מכבים קדימה, קדימה!

עזבו המון קריה צאו סעו היערה
גבורי עמנו חלוצים התאוששו
נרדוף נשיג אויב, עלו עלו ההרה
גדודים גדודים מכבים יגשו.
בזרוע רמה דגל חרות נרימה
חושו סעו מכבים קדימה, קדימה!

היו אנשי חיל, התעוררו לתחיה
ארץ מולדתנו בידינו נפריח
וארץ ציה תהיה לארץ פוריה
צאו מבור שבי, מתהומות הגולה.
נחנו מכבים — בשם ציון נדגולה
חושו סעו מכבים קדימה, קדימה!

עוד ארצנו לא אבדה

עוד ארצנו לא אבדה
תקותנו תמיד בה
אומתנו לא נכחדה
ועזוזה לא חדל.

גו ונפש גם נקריבה
על מזבח חפשתנו

אור וחופש גם נשיבה
לנו ולארצנו.

הו! הו! בן החיל,
קום עבוד יומם וליל,
עת עשות היא לעמנו,
ולארצנו ולחפשתנו.

הימנון המזרחי

שם במזרח הן נשקפה
אם רוחמה כלולה יפה
נוה שאנן, נחמד נאה
גם אב רחום שם יראה.

לך עמי מזרחה!

שובה עמי אל ארצך
שובה, שובה אל אלוקיך
אל ארצך, ארץ פלאות
אל אלוקיך, אלוקי צבאות.

מזרחה! מזרחה!

הימנון בני מזרחי

בואו בנים נעבורה
אל ארצנו היפה
בה דתנו נשמורה
ונפיץ גם השפה.

אל הארץ נשובה,
נגילה נפרחה,
שם נשבע רוב טובה,
בשקט וברוחה.

הימנון התחיה

עוד חי חי בקרבנו
גבור הרוח,
נושא דגלנו,
זה דגל התחיה.

ובידים אמונות
ובלב בטוח,
נלך נלך לציון,
נלך נלך לציון,
בהר המוריה,
להתראות בציון.

עוד חי חי בקרבנו,
גבור הרוח,
שהנחלת לעמך,
זה דגל התחיה.

נלחמת עבור הדרור,
ופדות הרוח,
ופרוק העול מגב העם,
להתראות בציון.

לוס מכביאוס

מיראד לוס מכביאוס קומו אב׳אנסאן
אי איל גראנדי ג׳ודאיזמו קומו ריאלסאן
אה סוס אידיאס פארטיג׳יפאמוס
אה אייוס מוס אג׳ונטאמוס.

מיראד קומו אייוס סון פ׳יירוס
מיראד קומו סוס פאסוס סון ליז׳ירוס
או! קואנטו ג׳וסטוס סון לוס דיזיאוס
די ב׳וס, או מכביאוס!

טודוס אין איסטה ב׳ינטורוזה אורה
לוג׳ימוס פור מואיסטרה קירידה אוב׳רה
אדילאנטרי קון אינירז׳יאה
קומו אין לה פאסאדיאה!

קומו מואיסטרוס אגואילוס מכביאוס
פור מואיסטרה נאסייון מוס סאקריפ׳יקימוס
פור איללייה דונקי מוס איספ׳ורסימוס
פור איללייה פיליארימוס.

(או ג׳ידייוס טודוס אנדי נוס קוריינדו
אטראס אל ג׳ודאיזמו נוס טורנימוס
פ׳ורמימוס דונקי לה ריזייה אוניון
פור מואיסטרה סאלב׳אסייון).

ביב׳ה לה מכבי

מכביאוס, מכביאוס!
לה רינאסינסייה נאסיונאלה אויי פ׳ייסטאמוס
אי קון בריאו אה נוס אה קאנטאר
איל גראנדיאוזו אימנו די אירמאנדאד
לאב׳ירימוס קון אינירז׳יאה
אי ביב׳אמוס סיימפרי אין ארמוניאה
אב׳אנטי סיימפרי אב׳אנסימוס
אה אונה בוז טודוס גריטימוס,
ביב׳ה לה מכבי, הידד! הידד!
ביב׳ה לה נאסיון, הידד! הידד!

איל דראפילו

אין פייס אויי איז׳וס דיל פואיב׳לו,
סאלודאנדו איל דראפילו,
איל דראפילו די לה נאסייון,
דילוס איז׳וס די ציון.

אויי נוזוטרוס אלמאס פ׳ייראס,
אה טראב׳ירסו לאס פ׳רונטייראס,
סאלודימוס לה באנדיירה,
דילה איספיראנסה אלב׳יסייאדירה.

ב׳ירסו איללייה אב׳אנסימוס,
קון קוראז׳י אדילאנטימוס,
סאלודו אה טי או דראפילו,
מיסאז׳ירו דיל פואיב׳לו.

דילאס אלטוראס בולאנדו,
טו אה נוס ב׳ייס טריאונפ׳אנדו,
באסטה נוס אזיר איספיראר,
טראיי קון טי לה ליבירטאד.

פאליסטינה טו אירמוזה אי סאנטה!

פאליסטינה טו אירמוזה אי סאנטה,
קואנטו טו סוס דיזיאדה,
אליב׳אנטה אי טו סולה קאנטה
פאס אי אמור אדיינטרו איל קוראסון.

מכבי טו אוב׳רה איס קירידה,
אי טו נומרי אינמינטה איל קריאדור,
טו דוקטרינה אה נוס נוס איס קירידה,
אי אל קי טייני נומברי די ג׳ידייו.

טו דיסטינו איס אין פאליסטינה,
אי טו מוראדה אין טיירה די ציון,
קוריד ב׳ירסו לה טיירה אינפ׳לוריסידה,
לה טיירה קי אליגרה איל קוראסון.

לה פרימאב׳ירה

סאלגאמוס אל אינקונטרו
די לה פרימאב׳ירה אמאדה,
די טודו איל מונדו
סיימפרי איספיראדה.

אירמוייסקה לה נאטורה,
די יירב׳אדו די רוזאס,
אי די פ׳לוריס איללייה
אינטירה סי קוב׳רה.

איסטונסיס לוס קוראסוניס
די אליגריאה דיזבורדאראן,
די ב׳ינטורה אי גוזו
איללייוס דיסברוג׳ראן.

אי אין נואיסטרה אמאדה טיירה,
טריאונפ׳אנטי אי גלורייוזה,
אפאריסקה נואיסטרה
ב׳ייז׳ה באנדיירה.

איל דראפילו קי נוס ארה
אה טודוס אינג׳ונטו גריטאר,
ביב׳ה לה נאסייון,
ביב׳ה לה ליבירטאד.

יום השקל

קיין די מוזוטרוס נון אדמיראריאה,
איל דיאה די פ׳ייסטה אי אליגריאה,
יום השקל, דיאה דיזיאדו,
די לוס ציוניסטאס טאן איקפיראדו.

איס אויי קי מוס ליב׳אנטימוס,
אי אין ג׳ונטו דימאנדימוס,
דיריטוס איגואליס פור לה נאסייון,
קי אין טודו לוגאר סיימפרי סופ׳ריאו.

רומפאמוס לאס קאדינאס קי מוס אטאן
קי די נוס טודה איספיראנסה מאטה,
באסטה לה אירה דיל איסקלאב׳אז׳י,
אלסימוס לה פ׳רינטי קון קוראז׳י.

פור ריקלאמאר לה ליבירטאד,
ליבירטאד אי ביין איסטאר,
אסטה ב׳יר אינפ׳ין לה סאלב׳אסייון,
אלקאנסאר לוס איז׳וס די ציון.

נואיסטרה טיירה

נואיסטרה טיירה נון איס פיידרידה,
אי די נואיב׳ו אה נוס סירה,

נואיסטרה נאסיון נון איס ב׳ינסידה
אי סו בריאו רינאסירה.

פואירפו אי אלמה אופ׳רירימוס
אין איסטי קומבאטי
ליבירטאד דימאנדארימוס
אי אל פאאיז ריזגאטי.

אויי ב׳יניד לוס ב׳אלורוזוס
לאב׳וראר קון פ׳ואירסה אי גוזו
ב׳ינו לה אורה איספיראדה
די ישראל אה סו טיירה אמאדה.

אימנו די לה בנות ציון

סולו:
נוזוטראס סומוס איז׳אס סינסיראס
דיל ב׳ייז׳ו פואיב׳לו די ישראל.

קורי:
סו נובליזה נוס אזי פ׳ייראס
אי סו גלות נוס איס קרואיל.

סולו:
אין ב׳ינטי סייקולוס די איסקלאב׳ידאד
איל בריאו ג׳ידייו סי אמורג׳ו.

קורי:
אי די סוס איז׳וס איל קוראז׳י
אי לה פ׳ייריזה סי מאנג׳ו.

סולו:
אה איל אירמאנו אי אל איספוזו,
טראנסמיטירימוס נואיסטרה פאסייון.

קורי:
לוס אימביארימוס קון גוזו
סאקריפ׳יסייו אי אבניגאסייון.

סולו:
נואיסטראס מאנוס נון אזין גירה
לוס סינטימיינטוס ארמאס סון.

קורי:
פור נואיסטרו פואיב׳לו, פור נואיסטרה טיירה
דאמוס טודאס איל קוראסון.

סולו:
מה קואנדו סונה לה אורה סאנטה
די ליביראר נואיסטרה נאסייון,

קורי:
אונה ארמאדה סי ליב׳אנטה
די לאס איז׳אס די ציון.

אימנו די לה התחיה

דיספואיס די מיליס די אנייוס,
איל גלות דורו אי קרואיל,
מארטיריזו אי אטרוב׳ייו,
איל פואיב׳לו נובלי אי איטירניל.

דיספואיס קי לאס טורטוראס,
סומפורטאדאס פור נואיסטרוס איז׳וס,
דיסימארון נואיסטרוס ראנגוס,
דיסטרולייירון נואיסטרוס נידוס,

אינדה קורי אין נואיסטראס ב׳ינאס,
לה סאנגרי ריביב׳ידירה,
סיימפרי ארדי אין נוזוטרוס,
לה סינטילייה בייגאזידירה,

אי לה איספיראנסה די טורנאר,
אין נואיסטרה טיירה אמאדה,
די לה סאנגרי אינוג׳ינטי,
די לה נאסייון אריגאדה.

מה קון איל ארדור דיל פ׳ואיגו,
קי ב׳יברה אין נואיסטרו קוראסון,
פור לה יינה דיליב׳ראנסה,
די נואיסטרה נובלי נאסייון,

איליב׳ארימוס לאס אלמאס,
פ׳ורמארימוס לאס קונסינסייאס,
פור לה פ׳וטורה אי סאנטה ארמאדה,
פור לה יינה רינאסינסייה.

אי איסטונסיס פור לוס איז׳וס,
דילה איטירנילה נאסייון,
איספונטארה מויי ברילייאנטי,
איל סול די לה ליביראסייון,

אי גריטארימוס אליגריס,
הללויה, הללויה,
אב׳אנטי לה רינאסינסייה,
ביב׳ה ביב׳ה לה התחיה.

אֵלֶּה אֶזְכְּרָה ׀

אנא יי הבט בצדקת עבדיך וחסידיך. אשר
מסרו נפשם על קדשת שמך למות.
ולא חסו על נפשם ועל עצמם ועל זרעם.
וקצו ומאסו בחיי העולם הזה בפני העולם
הבא. ובטלו רצונם. וקדשו את שמך הגדול
ולא חללוהו. ופשטו את צואריהם לטבח
ועמדו בנסיון. ונאמנו ונבחנו כצרוף הכסף.
ונמצא שנגעו דמי אבות ובנים. ודמי רחמניות
ילדיהן. ונתערבו דמי אחים ואחיות. ודמי
חתנים וכלות. ודמי דיינים וסופריהם. ודמי
חכמים וחכמות. ודמי הגונים והגונות. ודמי
בחורים ובחורות. ודמי חסידים וחסידות.
ודמי זקנים וזקנות. ודמי פרנסים וחזניהם.
ודמי מלמדים ותלמידיהם. ודמי אנשים
ונשותיהם. ודמי תינוקות של בית רבן שלא
חטאו. ודמי גמולי חלב. ויונקי שדים שלא
חטאו. ונהרגו כלם באחד על קדשת שמך
המיוחד. ארץ אל תכסי דמם. ואל יהי
מקום לזעקתם עד ישקיף וירא יי משמים.
ותנקום דם עבדיך החסידים הנשפכים כמים
והנגרים ארצה. כמו שהבטחתנו על יד אבי
החוזה כאמור הרנינו גוים עמו כי דם עבדיו
יקום ונקם ישיב לצריו וכפר אדמתו עמו.

תפילה מתוך "סדר מנחה ערב ראש חודש", שלוניקי, תרנ"א.

Oracion en "Seder Minha Erev Roch Hodech" Salonique, 1891.

במעלות קדושים

במעלות קדושים וטהורים

קדיש

יתגדל ויתקדש שמיה רבא.

דהוא עתיד לחדתא עלמא ולאחיאה מתייא ולשכללא היכלא ולמפרק חייא ולמבנא קרתא דירושלים ולמעקר פולחנא דאליליא מן ארעא ולאתבא פולחנא יקירא דשמיא להדריה וזיויה ויקריה.

בחייכון וביומיכון ובחיי דכל בית ישראל בעגלא ובזמן קריב יאמרו אמן.

יהא שמיה רבא מברך לעלם ולעלמי עלמיא יתברך וישתבח ויתפאר ויתרומם ויתנשא ויתהדר ויתעלה ויתהלל שמיה דקודשא בריך הוא.

לעילא מן כל ברכתא שירתא תשבחתא ונחמתא דאמירן בעלמא ואמרו אמן.

תתכלי חרבא וכפנא ומותנא ומרעין בישין יעדי מננא ומנכון ומעל עמיה ישראל ואמרו אמן.

יהא שלמא רבא מן שמיא חיים ושבע וישועה ונחמה ושיזבא ורפואה וגאולה וסליחה וכפרה וריוח והצלה לנו ולכל עמו ישראל ואמרו אמן.

עושה שלום במרומיו הוא ברחמיו יעשה שלום עלינו ועל כל ישראל ואמרו אמן.

אל קנוא ונוקם ה'

שכולים וגלמודים, יתומים ואלמנים, נותרו יהודי שלוניקי בארץ ישראל ובארצות הגולה אחרי השואה. אין בית ואין משפחה שאחד או רבים מבניה לא הומתו במיתות משונות על ידי הצוררים הגרמנים.

קרוב לחמישים אלף מיהודי שלוניקי — ולמעלה מחמישים וחמישה אלף מכלל היהודים ביוון — הושמדו בשואה. לא באנו, ולא יכולנו, להזכיר את כולם. הונצחו כאן רק הקדושים שקרוביהם או ידידיהם העבירו לנו את שמותיהם.

כל בני משפחה, או קבוצה, נרשמו בהתאם לסדר שנקבע על ידי מי שמסר לנו את השמות, וסודרו בסדר אל"ף בי"ת לפי שם המשפחה של הראשון ברשימה.

אל נקמות ה' אל נקמות הופיע

במעלות קדושים וטהורים

א

ברטה **אב'איו** בת דודון וצבי • אהרון אב'איו • פפו צדיקריו בן יצחק ואסתר • נתן רוסו בן אברהם ופלומבה • ויקטוריה משה.

אברהם **אברהם** בן יהושוע • יעקב אברהם בן יהושוע.

אליהו **אגוסטרי** ובניו • שרינה אגוסטרי • מואיז מנחם ובניו • בינוטה מנחם • סנור מנחם ובניו • מטילדה אגוסטרי • נתן חזן ובניו • דיזי חזן.

פנחס **אוזמו** בן משה • קורינה אוזמו • יהושוע אוזמו בן משה • דינה אוזמו • דוד אוזמו בן ליאונורה • רפאל אוזמו בן ליאונורה • רובינה אוזמו • קורינה אוזמו.

נחמה **אז'י** בן שם טוב • מזל טוב אז'י • חיים אז'י בן נחמה • אסתרינה אז'י • דוד אז'י בן נחמה • בלה אז'י.

פלומבה **אטיאס** אשת אברהם • פאיס אטיאס בן אברהם • סימן טוב אטיאס בן אברהם • רחל טבת • יוסף טבת בן שלמה • גבריאל טבת בן שלמה • משה טבת בן שלמה • פלורה שלום • מרים גלידי • ג'נה טבת.

יצחק **אטס** בן אברהם • שלמה אטס בן אברהם • מרקדה אטס • אסתר עמנואל • מרים קמחי • משה קמחי בן אברהם • אברהם קמחי בן משה • אברהם עמנואל בן חיים.

שבתאי **אטס** בן יעקב • ר' דניאל אטס בן שבתאי • יהודה אטס בן יעקב • אסתר אטס • אסתרינה אטס.

אברהם **אלאלוף** בן חיים • ג'מילה אלאלוף • בלה אלאלוף בן אברהם • ריקולה אלאלוף.

וידה **אלאלוף** אשת יצחק • לינדה אלאלוף • קורדליה אלאלוף • אוליב'יה אלאלוף • אברהם מורדוך בן משה • שמואל מורדוך בן משה • רחל מורדוך • מרים יעבץ • ג'ו פלוסוף בן אברהם.

חיים **אלאלוף** בן יצחק • בואנה אלאלוף • שולטנה אלאלוף • רינה אלאלוף • רבקה אלאלוף • גדליה חיים בן אברהם.

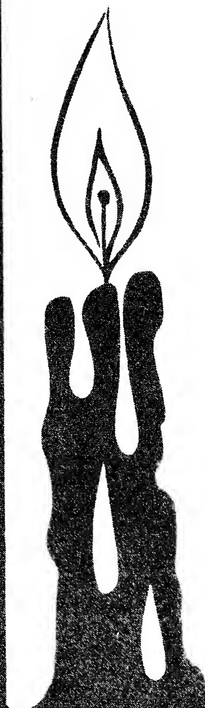
משה **אלאלוף** בן ויטל • מזל אלאלוף • רחל ארמה • ויטל אלאלוף בן משה.

משה **אלאלוף** בן יעקב • פיפו (יוסף) אלאלוף בן יעקב.

רחל **אלאלוף** • אליהו אלאלוף בן משה • לוסי אלאלוף.

יוסף **אלבו** בן אהרון • הנרי אלבו בן יוסף • איסטרינה אלבו • ז'ירמין בוטון • בלה אלבו • חיים ג'רסי בן בן־ציון • ריינה ג'רסי • הנרי ג'רסי בן חיים • יוסף ג'רסי בן חיים • יוסף עזרתי • ריקולה עזרתי.

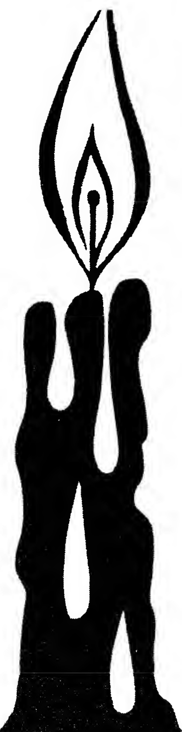
דריו **אלבלדה** בן אברהם • סטלה אלבלדה • אברהם אלבלדה בן דריו • לאה לוי • אלוירה שאלתיאל.

אל נקמות ה' אל נקמות הופיע

במעלות קדושים וטהורים

ביטי **אלבלה** בן יוסף • יוסף אלבלה בן ביטי • יצחק אלבלה בן ביטי • אליעזר אלבלה בן ביטי • סול (סוחיטה) אלבלה • וידה אלבלה.
חזקיה **אלחנתי** • חיים אלחנתי • רחל אלחנתי • מרים אלחנתי.
נסים **אליהו** בן דוד • זמירלדה אליהו • יעקב אליהו בן נסים • שמואל אליהו בן נסים • אלברטו אליהו בן נסים • חיים אלפנדרי בן משה • אורו אלפנדרי • משה אלפנדרי בן חיים • שלמה אלפנדרי בן חיים • אהרון אלפנדרי בן חיים.
יהודה **אליקים** בן יואכים • שרה (פרנקא) אליקים • שמואל אליקים בן יהודה • יוסף אליקים בן יהודה • מרטה אליקים • רולה אליקים בן יוסף (אב) • גבריאל כהן בן אברהם (אב) • פני כהן • אלגרה כהן.
רחל **אלפנדרי** • סלומון אלפנדרי בן יהושע • דוד אלפנדרי בן יהושע • יעקב אלפנדרי בן יהושע.
מזל טוב **אמר** • ניסים בן יעקב אמר • באטריס אמר • לונה אמר.
אברהם **אנג'ל** בן דוד • שמחה אנג'ל • אסתר אנג'ל • דוד אנג'ל בן אברהם • אלברט אנג'ל בן יום טוב • שרינה אנג'ל • יום טוב אנג'ל בן אברהם • עמנואל אנג'ל בן אברהם • חיים גטניו בן שאלתיאל • ברטה גטניו • שאלתיאל גטניו בן חיים • מטילדה גטניו.
יעקב **אנג'ל** בן יצחק • רחל אנג'ל • יצחק אנג'ל בן יעקב • סול אנג'ל • מישל אנג'ל.
מישל **אנג'ל** בן דניאל • אברהם אנג'ל בן דניאל • אסתר אנג'ל • דניאל אנג'ל בן משה • ז'רמן אנג'ל.
מרגו **אנג'ל** • אלברטו אנג'ל בן יהודה • אהרן פרחיה בן חיים • ריקטה פרחיה • מואיז פרחיה בן אהרן • פליקס פרחיה בן אהרן • לורה קוניו • יוסף קוניו • שלמה קוניו בן יוסף • רגינה בנבנישתי • דוד בנבנישתי בן שמואל • חיים בנבנישתי בן שמואל.
לאה **אספורמס** אשת שמואל • פרלה מנשה • פלור משה • אברהם חיים בן משה • רייינה ארוך • רחל גאליאה.
משה **אספורמס** בן מאיר • אליהו אספורמס בן מאיר • דודון אספורמס • קלר אספורמס • אלבירה אספורמס.
יצחק **אסקלוני** בן שלמה • דליסיה אסקלוני מבית אבסטדו • שלמה אסקלוני בן יצחק • וידל אסקלוני בן יצחק • שמעון אסקלוני בן יצחק • יעקב אסקלוני בן יצחק • אהרון אסקלוני בן יצחק • משה אבסטדו בן שלמה • שבתאי אבסטדו בן שלמה • מנטש מסרנו בן אברהם • שלמה אבסטדו בן שבתאי.
אברהם **אקוניס** בן דוד • גבריאל אקוניס בן דוד.
יוסף **אקוניס** בן צדוק • רבקה אקוניס • סניורה אקוניס • מרים

אל נקמות ה' אל נקמות הופיע

במעלות קדושים וטהורים

אקוניס • צדוק אקוניס בן יוסף • דניאל אלבו בן יוסף • שרה אלבו • טובה אלבו • רחל אלבו • יוסף אלבו בן דניאל.

נתן **אקוניס** • אליאונורה אקוניס • שמואל אקוניס • רחל **אקוניס** • שלמה אקוניס • אסתר אקוניס.

ריינה **אקוניס** אשת יהודה • אסתרינה אקוניס • אוריקו אקוניס.

דודון **ארדיטי** לבית מולכו • אסתר קפון • מרים ארדיטי • אלי ארדיטי • אלגרה ארדיטי.

יוסף **ארדיטי** בן יעקב • דודון ארדיטי • אידה ארדיטי • אדילה ארדיטי • בינימן ארדיטי בן יוסף • רחל אגוסטרי • ברוך אגוסטרי בן רחל.

חיים **ארוך** בן משה • דודון ארוך • יוסף ארוך בן משה • ברטה ארוך.

יצחק **ארוך** • אסתר ארוך • דורה אלבו • ארוך בן יצחק • אלבו בן יצחק.

משה **ארוך** • בינבנידה רוטשס • לונה עטס • שרה אנג'ל • סול אלחנתי • חיים פרינטה.

יעקב **ארינוס** בן אהרון.

דודון **ארמה** אשת משה • לוצ'ה אסטרומסה • ריינה בנבנישתי.

רפאל **ארמה** בן יעקב • בוליסה ארמה • יעקב ארמה בן רפאל • אלגרה ארמה • רפאל ארמה בן יעקב • משה ארמה בן רפאל • רג'ינה ארמה • יהודה אלגבה בן חיים • אסתר אלגבה • פפו אלגבה בן יהודה • אלגרה אלגבה • יהודה אלגבה בן פפו • ז'רמן אלגבה • אלבירה יהודה • דוד יהודה בן אליעזר • אליעזר יהודה בן דוד • מטילדה עייש • מואיס עייש.

ב

יעקב **בוטון** • תמר בוטון • ויקטורה בוטון • יוסף בוטון • רפאל ארדיטי.

יעקב **בוטון** בן יהודה • אברהם בוטון בן יעקב • פלור בוטון.

מתילדה **בוקטה** • חיים בוקטה • שרה בוקטה • מתילדה אטיאס.

אלברטו **בורלא** בן יצחק • פלור בורלא • הנרי בורלא בן אלברטו.

בואינה אשת אברהם **בן ארויה** לבית עמנואל.

דיאמנטה **בנבנישתי.**

אסתר **בנוזיליו** • ריקטה בנוזיליו • דוד בנוזיליו • אפרים בנוזיליו • משה בנוזיליו.

ברוך **בן יעש.**

שמואל **בנסנג'י** בן אליהו • רפאל בנסנג'י בן שמואל • שלמה בנסנג'י בן שמואל • אליהו בנסנג'י בן שמואל • אסתר בנסנג'י.

אל נקמות ה' אל נקמות הופיע

במעלות קדושים וטהורים

יוסף שלמה **בן פורדו** • מזל־טוב יוסף בן פורדו • יצחק אברהם פרנסס • מטיקה יצחק פרנסס • אליאונורה יוסף בן־פורדו • **דוד** משה בנבנישתי • שרה ויטל אלאלוף • סולטנה מרדכי אלאלוף.
רחל **בנפורדו** אשת יצחק • יצחק ספורטה בן יעקב • רבקה ספורטה • אורו ספורטה • ז׳ק ספורטה בן יצחק.
משה **בן־רובי** בן ביטי • מרי בן־רובי.
ריקטה **בן־רובי** בת ג׳נטיל • שבתי בן־רובי בן דוד • מטילדי בז׳ה • סימונה בז׳ה • משה שאלתיאל בן שאלתיאל.
אסתרינה **בן־שועה** • מרי אקוניס • יצחק אקוניס • שמואל בן־שועה • אלגרה בן־שועה • דריו בן־שועה.
אהרון **ברודו** בן יוסף • אלוירה ברודו • טורי ברודו בן אהרון • שרה קואנקה • טורי קואנקה בן דוד • לורה קואנקה.
עמנואל **ברודו** • מרקדה ברודו • יצחק ברודו בן עמנואל • לואיזה ברודו • עמנואל ברודו בן יצחק.
רחל **ברודו** בת עמנואל.
שמואל **ברודו** בן שלמה • ריינה ברודו • שלמה כהן בן יוסף • ריינה כהן • יעקב כהן בן שלמה • שרה כהן • שלמה כהן בן יעקב • נתן כהן בן יעקב • רג׳ינה כהן.
אהרון **ברוך** בן יעקב • ריקטה ברוך • ביאטריס ברוך • יעקב ברוך בן אהרון.
יצחק **ברזילי** בן חסדאי • ז׳וליה ברזילי • חסדאי ברזילי בן יצחק • חיים ברזילי בן חסדאי • בואינה ברזילי • ביתי ברזילי • שמעון אסיאו בן יצחק • אלגרה אסיאו • אינו ברזילי • רישארד ברזילי • מואיז מיזאן • פרידה מיזאן • קיטי ברזילי.
יעקב **ברכה** בן אליהו • וידה ברכה • יוסף ברכה • משה ברכה • אלגרה ברכה • מרדכי ברכה.

ג שלמה **גטניו** בן אברהם • שרינה גטניו • לאה גטניו • משה וייסי בן שלמה • דודון וייסי • אלברטו וייסי בן שלמה • דניאל סרגוסי בן יוסף • פורטונה סרגוסי • קארלו ארדיטי בן אליהו • אלברטו ארדיטי בן אליהו • יוסף וייסי בן משה • דורה וייסי • לורטה סרגוסי • **דייזי** סרגוסי • ריקולה ברכה • בואנה ברכה • אהרון ברכה בן מנטש • יצחק ברכה בן מנטש • סול טולידנו • אנריקו סטרומסה בן ניקו.
דוד **גרוטס** בן יוסף • דודון גרוטס • וידה גרוטס • לוצ׳ה גרוטס.
יהודה **ג׳רסי** בן יוסף • גרציה ג׳רסי • אהרון ג׳רסי בן יהודה.
חיים **גרשון** • משה גרשון • דניאל גרשון • בואנה גרשון • דבורה

אל נקמות ה׳ אל נקמות הופיע

במעלות קדושים וטהורים

גרשון • אליהו גרשון • דוד גרשון • ג'נה כהן • שלמה כהן • יעקב טורס.

ד אשר **דניאל** בן שלמה • רחל דניאל • יעקב דניאל בן אשר • שלמה דניאל בן אשר • מנטש דניאל בן אשר • קליר דניאל • שרינה דניאל.
יצחק **דנטס** • מטו דנטס • שרה דנטס • רפאל בדיקה • לאון בדיקה • פנינה בדיקה • דוד דנטס • אסתר דנטס • נסים דנטס • שושנה דנטס • דבורה דנטס • אברהם דנטס בן שמואל • בוליסה דנטס • חיים דנטס בן שמואל • שמחה דנטס • שרה דנטס • מיכאל דנטס בן שמואל • אסתר דנטס • שרה דנטס • רבקה דנטס • כוכבה דנטס • שמואל דנטס בן מיכאל • לאון קוניו • עליזה (דולצה) קוניו • שרה קוניו • זודיקה קוניו • שמחה קוניו.
אברהם **דסה** • שרה דסה • שלמה דסה • סוזן דסה.

ה אליהו **העליון** בן משה • רחל העליון • אסתר (נינה) העליון.
שמואל **העליון** בן יצחק • פורטונה העליון • יצחק העליון בן שמואל • יוסף ברכה בן אברהם • אברהם ברכה בן יוסף • דונה ברכה.

ו דודון **ונזיה** אשת יצחק • מריקה ונזיה • מרתה ונזיה.
וידה **ורסנו** • חיים (ויטל) ורסנו • לילי ורסנו • לורה ורסנו.
חיים **ורסנו** בן שמואל • ריינה ורסנו • אלבירטו זרה בן שלמה • אילי זרה בן אלברטו • פלוריקה זרה.

ז ריינה **זרה** אשת אליהו • גדליה זרה בן אליהו • דוד זרה בן אליהו.
יעקב **זרעיה** בן יוסף • חיים (ויטל) זרעיה בן יעקב • דודון זרעיה • אידה זרעיה • ג'ילדה זרעיה • יהודה יעקב בן יעקב • בלה יהודה • מואיז יהודה בן יעקב • סטללה יהודה • מטילדה יהודה • מואיס חזן בן יום טוב • סול חזן • יום טוב חזן בן מואיס • יעקב חזן בן מואיס • אטי חזן.
משה (מואיז) **זרעיה** בן יוסף • ביאה זרעיה • איבון זרעיה • ויקטור זרעיה בן משה • יעקב בוטון בן יצחק.

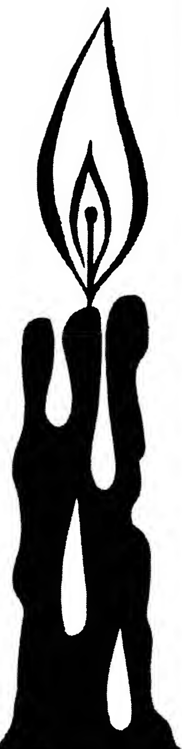
ח אלברט (אברהם) **חגואל** בן שלמה • איזק (יצחק) חגואל בן אברהם • דודון חגואל • מטילדה חגואל.
יעקב **חגואל** • מלכה חגואל • דיזי חגואל • שמואל חגואל • לוסי חגואל.

אל נקמות ה' אל נקמות הופיע

במעלות קדושים וטהורים

יצחק **חגואל** בן יעקב • ג'נה אלבו • יצחק שיבי בן משה • דודון שיבי•
יצחק **חגואל** בן יעקב • דונה חגואל • אלגרה חגואל • ריקטה חגואל •
יעקב חגואל בן יצחק • ריקטה נחמיאס • יצחק נחמיאס בן אלברט•
רוזה **חגואל** לבית ואינה אשת יוסף • שרה חגואל • יצחק חגואל •
סלבטור חגואל•
לוי **חזקאל** (איזיקל) בן שלמה • לונה חזקאל • לילי חזקאל • מתילדה
חזקאל • ניסים חזקאל בן לוי • חיים דסה בן שלמה • ג'וליה דסה•
אליהו (אלי) **חיים** • אלגרה חיים • רחל חיים • לילי חיים • גרסיה
עשהאל•
גבריאל **חיים** בן משה • שמחה חיים•
יעקב **חלגואה** בן שלמה • יוסף נחמיאס בן דוד • אברהם נחמיאס
בן דוד • שבתאי נחמיאס בן דוד • חיים נחמיאס בן דוד • יעקב
נחמיאס בן דוד•
דוד **חסון** בן אברהם • ג'וייה חסון • הנרי חסון בן דוד • סוזאן חסון •
ג'קי חסון בת הנרי • אלי חסון בן דוד • יצחק אמאריאו בן ר' שאול •
מרי (מרים) אמאריאו • שרה אמאריאו • דוד כהן • רבקה כהן •
משה כהן בן דוד • בלה כהן•
חיים **חסון** בן אליעזר • אברהם חסון בן חיים • משה חסון בן חיים •
וידה חסון • דולסה חסון • חיים יחיאל בן יוסף • ג'ינטיל יחיאל•
אדגר **חסיד** בן אליהו • דוד חסיד בן אליהו • אסתר חלגואה • ראול
חלגואה בן יצחק • אינו חלגואה בן ראול•
יוסף **חסיד** בן ליאטשי • שרינה חסיד • רנה חסיד•
ר' יצחק **חסיד** בן חננאל • יעקב חסיד בן יצחק • דודון חסיד • אסתר
חסיד • יצחק חסיד בן אברהם • חננאל חסיד בן חיים • ליאון חסיד
בן חיים • אסתר חסיד • סול חסיד • יהושוע חסיד בן משה • שמואל
שאלתיאל בן יצחק • דיאמנטי שאלתיאל • רג'ינה שאלתיאל • לור
שאלתיאל • שרה שאלתיאל • יצחק שאלתיאל בן שמואל • יעקב
בוטון בן יצחק • אהרון פרחיה בן דוד • דונה פרחיה • יוסף קרסו
בן משה • אסתר פיפאנו • ר' רפאל בן יהודה • ר' מרדכי ברכה בן
אברהם • משה ברזילי • אברהם חביב בן יעקב • רפאל חביב בן יעקב •
צדיק גרשון • יעקב ברוך • אהרון ברוך • ר' אליהו פרנסיס בן משה •
דיאמנטי פרנסיס • ר' אברהם קמחי • בנימין איסטרומסה • אליהו
איסטרומסה • ר' משה טזרטס • ליאון יוסף • יעקב פיפאנו בן שאול •
שאול פיפאנו בן יעקב • ר' יעקב נחמיאס • דודון פיפאנו • חיים
אנג'ל • רבקה יאקואל • ויקטור יאקואל בן יעקב•

אל נקמות ה' אל נקמות הופיע

ט

חיים **טבוך** בן מרדכי • סול טבוך • לינה טבוך • מטיקה טבוך • רחל טבוך•

יצחק **טבוך** בן דניאל • יעקב טבוך בן יצחק • דניאל טבוך בן יצחק • דודון חנוך • אלווירה טבוך • אהרון חנוך•

קלרה **טבוך** • איסטריאה טבוך • ריקולה יהושוע • דוד יהושוע בן יעקב • יצחק יהושוע בן יעקב • עליזה טבוך•

יצחק **טבת** בן משה • משה טבת בן יצחק • מרים יחיאל • גרציה יחיאל•

לוצ'ה **טבע** • שרה טבע • ריקטה יחיאל•

שמחה **טולידו** לבית קנטי • אסתר טולידו • שרה טולידו • שמואל טולידו • יהושע קנטי • ויטל קנטי • נסים קנטי•

אהרון **טורון** • אסטריאה טורון • שרה טורון • יהושע טורון • מטיקה טובי • רוזה טובי • סמי טובי • חנה טובי • דיזי טובי•

אלברטו **טורס** • אלי טורס • מטילדה טורס • יצחק טורס • יעקב טורס • אלוירה טורס • רבקה טורס•

בנבנידה **טורס** בת סול • מושון טורס בן סול • יצחק טורס בן דינר • שמחה טורס•

יוסף **טורס** בן דונה ויצחק • משה טורס בן יוסף ורחל • רחל טורס • דונה ארינוס • בלה ארינוס • פורטונה ארינוס•

אסתר **טיאנו** • פאול טיאנו בן דוד • דיד טיאנו בן פאול • מואיס (משה) ברודו•

יצחק **טיאנו** בן מנחם • ריקולה טיאנו • מנחם טיאנו בן יצחק • מאיר טיאנו בן יצחק • פולינה טיאנו • בואינה טיאנו • אסטריאה טיאנו•

יצחק **טיבולי** • חנה טיבולי • מרדכי טיבולי•

רחל **טרבולוס** אשת יעקב • ויאולטה נחמיאס • חאירלי קבילי בן חיים•

י

יעקב **יהודה** בן חיים • חיים יהודה בן יעקב • דודון יהודה • ריינה יהודה • דליסייה יהודה • אברהם שמואל בן שמואל • משה שמואל בן שמואל • שבתי שמואל בן שמואל • שמואל שמואל בן אברהם • מרסיל שמואל בן משה • דולסה שמואל • תמר שמואל•

פרלה **יהודה** לבית טיבולי • ליאון יהודה בן משה • רג'ינה ציון • קלרה יהודה • לוצ'ה יהודה•

שמואל **יהודה** בן יעקב•

פרלה **יהושפט** אשת רפאל • דניאל יהושפט בן פרלה • שמואל יהושפט

בן פרלה • בנימין יהושפט בן פרלה • יהודה יהושפט בן פרלה • אנה יהושפט • יוסף דניאל בן יהודה • מרים דניאל • אסטריאה עוזיאל • ליזה פיין.
מרדכי **יוחאי** • סול יוחאי.
דריו **יצחק** (סמואל) • סול יצחק (סמואל) • עמנואל יצחק (סמואל) • הנרי יצחק (סמואל) • מואיז יצחק (סמואל) • אידה יצחק (סמואל) • אלגרה פסח.
בוליסה **יקואל** בת משה • מנטש יקואל בן יהודה • ליאון יקואל בן מרדכי • שאול יקואל בן מרדכי • בלהה יקואל • לונה יקואל.
יצחק **ישראל** בן יצחק • קלרה ישראל • דניאל ישראל • רבקה ישראל.
סול **ישראל** • דוד ישראל בן ברוך • דריו ישראל בן דוד • סונחולה ישראל • פרלה ישראל • לויצה ישראל • דוד שימשי בן אסתר • איסטריאה שימשי • דזי שימשי • מרים שימשי.

כ

אברהם **כהן** בן יוסף • לינה כהן • ביאטריס כהן • יעקב כהן בן אברהם.
הנרי **כהן** בן שבתאי • ריקטה כהן • משה מטרסו בן שלמה • אינס מטרסו • יצחק כהן בן שבתאי • מרתה כהן • ליאון כהן בן שבתאי • בנימין כהן בן שבתאי • טובה כהן • אלגרה כהן • אליהו כהן בן שבתאי • דניאל כהן בן שבתאי • שמואל כהן בן שבתאי • שלמה מטרסו בן משה • נלי מטרסו • רחל מטרסו • שבתאי כהן בן הנרי • מוריס כהן בן הנרי • דזי כהן • בנימין כהן בן ליאון • רחל כהן בת לאון • רחל כהן בת בנימין.
חיים **כהן** בן יוסף • אסתר כהן.
יהודה **כהן** בן שלמה • בייגבנידה כהן • מטיקה כהן • אסתרינה כהן • אסטריאה כהן • לוצ'ה כהן • נחמה כהן • קרולינה כהן.
יוסף **כהן** • לונה כהן.
יוסף **כהן** בן משה • רחל נער • אסתר נחמן • כהן לונה • דוד נער בן שלמה • דניאל נחמן בן משה.
יצחק **כהן** בן שלמה.
מטילדה **כהן** אשת אברהם • דליסיה שאקי • ז'אנה כהן • אסתר חסיד.
מנחם **כהן** • דוד כהן • סונחולה כהן • ריקטה כהן • מטילדה כהן.
מנטש (מרדכי) **כהן** בן יוסף • מרים כהן • ריטה (רבקה) כהן • ראול (רחמים) כהן בן מנטש.
משה **כהן** בן חיים • פלומבה כהן • פולה כהן • ג'וליה כהן • רוזה

במעלות קדושים וטהורים

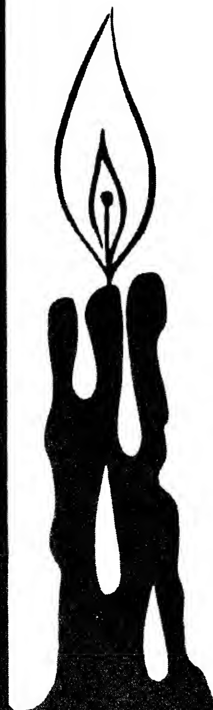
כהן • לינה כהן • בלה כהן • מריקה כהן • רוזין כהן • מואיז כהן.
משה **כהן** בן ישראל • דליסיה כהן • ישראל כהן בן משה • בינוטה כהן • קלרה כהן.
שרה **כהן** • דודון כהן • זמרלדה כהן • יהושע נג'רי בן ויטלי • רינה נג'רי • לונה נג'רי.

ל

יצחק **לאה** • בינוטה לאה • ג'וליה לאה • מישל לאה בן יצחק • שרה לאה • אברהם רוזליס בן שבתאי • דוד רוזליס בן שבתאי • דודון רוזליס • שרה רוזליס • נסים בכר בן דוד • עליזה בכר.
מישל **לאה** בן אליהו • סולומון מטלון בן יוסף • רחל מטלון • אורטה מטלון.
דוד **לוי** • שמחה לוי • מתתיהו לוי • שמואל לוי • חנה יוסקו.
ליאון **לוי** בן אליהו • ג'ינטיל לוי • יעקב לוי בן ליאון • אסתר לוי • עובדיה לוי בן אליהו • לונה לוי.
פלורה **לוי.**

מ

מישל **מבורך** בן משה • מתילדה מבורך.
ויטל **מדינה** בן יעקב • דודון מדינה.
שמואל **מדינה** בן משה • מנטש מדינה בן שמואל • רוזה מדינה • מרי מדינה.
מישל **מודיאנו** • מטילדה מודיאנו • ג'ורג' מודיאנו בן מישל.
ר' אברהם **מולכו** בן חיים • וידה מולכו • שאול מולכו בן אברהם • רוזה מולכו • אלגרה מולכו • רג'ינה מטרסו • שמואל (סאם) מטרסו.
יוסף **מונטקיו** • אסתר מונטקיו • רחל מונטקיו • הנריאטה מונטקיו.
גרסיה **מורדוך** אשת שבתי • אסתר מורדוך • מואיז מורדוך בן שבתי.
מנדי **מושקוביץ** בן יהודה לאון.
שלמה **מטרסו** בן בייניבינידה • רג'ינה מטרסו • אברהם מטרסו בן רג'ינה • אידה מטרסו.
יצחק **מירנדה** בן אברהם ורײנה • ריקטה מירנדה • אסתר אספורמס.
ברוך **מלוך** • שושנה מלוך • אליאונורה מלוך • בנימין מלוך בן אברהם • שושנה מלוך • אלוירה מלוך • אלב'י (אלבירה) פלורנטין • ליאון פלורנטין בן שמואל • דריו פלורנטין בן שמואל • רבקה פלורנטין • יצחק טזרטס בן יוסף.
אליהו **מנו** • אסתר מנו.
יצחק **מנו** בן יוסף • בוליסה מנו • דורה מנו • שמואל מנו בן יצחק • רג'ינה מנו • אלדה מנו.

אל נקמות ה' אל נקמות הופיע

במעלות קדושים וטהורים

חיים **מנחם** בן יוסף · לונה מנחם מבית ציון · ליזה מנחם מבית אסא · חיים אסא בן ישעיהו · מזל־טוב אסא אשת חיים · וידה ברוך מבית מנחם · חיים מנחם בן משה · יעקב מנחם בן משה · לונה מנחם בת משה · רפאל כהן בן מנחם · גרסיה כהן מבית רווח · רבי פנחס עזרא ברזילי · תמר מנחם מבית כהן · גדליה מנחם בן חיים · מנחם מנחם בן חיים · ברוך שמואל ברוך.

שלמה **מנחם** · ריינה מנחם · סיניורה מנחם.

דודון **מנשה** מבית ציון · חלפון ריקיטה · רשל נג'רי · שמואל ציון · אהרון חלפון · ז'אק נג'רי · רפאל מנשה · אידה ציון.

יצחק **מסוט** בן אברהם · אסתר מסוט · מרים קונפינו · מושון קונפינו בן יצחק · רגינה פרדו · רגינה כהן · פרלה כהן · אלגרה כהן.

ג'ויה **מסרנו** בת אסתר · אברהם מסרנו בן אהרון · ריקולה מסרנו · רחל משה · יצחק משה בן משה · אהרון משה בן יצחק · דודון משה קליר משה.

שמואל **מסרנו** בן יעקב · מרים מסרנו · לונה חזן · זהבה מסרנו.

אורו **מרדכי** אשת ראובן (מרקדו) · רחל מרדכי · ראובן (מרקדו) מרדכי מורדו · ריקטה מרדכי · ראובן מרדכי · אשר מרדכי · חיים מרדכי · אורו מרדכי · שמואל מרדכי · משה ראובן (מרקדו) מרדכי · מרי מרדכי · אשר מרדכי · ראובן מרדכי · יצחק מרדכי.

חנניה **מרדכי** בן חנניה מרדכי · רחל רוסו · דיזי דניאל · לאה ברודו.

משה **מרדכי** · יוסף מרדכי · אברהם מרדכי · אלי מרדכי · מרדכי מרדכי · אסטריה (כוכבה) מרדכי · מרים מרדכי · דזי (דבורה) מרדכי.

שלמה **מרדכי** בן חנניה · חיים מרדכי בן חנניה · יוסף מרדכי בן חנניה · מרדכי חנניה בן עזריה.

מרים **משה**.

סונחולה **מתיה** אשת יעקב · אסתר מתיה · דודון רוסו · מזל־טוב שלם · אסתר קרסו · משה קרסו בן אברהם · אליהו קרסו בן אברהם · יצחק אנג'ל בן דוד · שרה אנג'ל · חיים אנג'ל בן דוד · רחל אנג'ל · מזל־טוב אנג'ל · יהודה ארדיטי בן יוסף.

אדם **מתתיהו** בן נסים · שבתאי מתתיהו בן נסים · נסים מתתיהו בן שבתאי · דוד מתתיהו בן שבתאי · אלכסנדר מתתיהו בן שבתאי.

נ יצחק **נג'רי** בן אליה · דונה נג'רי · מירי שאלתיאל · אלברטו שאלתיאל · אסתר עמר · פ'לור נג'רי · מרקדו יאודה בן שבתי · שלמה יאודה בן שבתי · שמעון נג'רי בן יצחק · אליהו יאודה בן שבתי · שמואל נג'רי בן יצחק · חיים נג'רי בן יצחק.

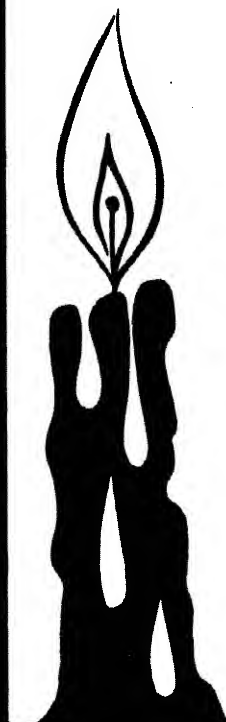
אל נקמות ה' אל נקמות הופיע

במעלות קדושים וטהורים

שלמה **נחמה** בן נחמה • רשל (רחל) נחמה • אסתר נחמה • ריטה (רבקה) נחמה • לילי נחמה.
שלמה **נחמה** בן אברהם • יוסף נחמה בן אברהם.
יעקב **נחמיאס** בן וייסיד • דניאל נחמיאס בן וייסיד • ויקטוריה נחמה • פלומבה אמריו • ריקטה צ'יקו • בואנה אמריו • בנבנישתי גטניו בן יהודה • שלמה אמריו בן יצחק • מאיר אמריו בן שלמה.
יצחק **נחמיאס** בן לוי • לונה נחמיאס • סם נחמיאס בן יצחק • מרגו נחמיאס • אורו נחמיאס.
מטילדה **נחמיאס** אשת אליהו • וידה אלחנתי • מידי אלחנתי • מימי אלחנתי • יצחק אלחנתי בן דוד.
מרדכי **נחמיאס** בן וייסי • שמואל נחמיאס בן וייסי • אליהו נחמיאס בן משה • פרלה נחמיאס • ג'וליה אלי • יעקב מלאך בן שלמה • בלה מלאך • רפאל ארמה בן יצחק • לוינה ארמה • ריינה נחמיאס.
נתן **נחמיאס** בן מנחם • לאה נחמיאס • מנחם נחמיאס • אורי נחמיאס • שמואל נחמיאס • שמואל נחמיאס בן דניאל • בלה נחמיאס • קלרה נחמיאס • יעקב (ג'קי) נחמיאס • סטריאה נחמיאס • סונחולה (ניניקה) נחמיאס.
חננאל **נער** בן עמנואל • ג'אנג'ה נער • עמנואל נער • שרה נער • איבון נער • אילבירה פלוסוף • ניטה נער • שאול פיפאנו בן יעקב • אליהו פיפאנו.
עמנואל **נער** • סונחולה נער. פרלה אלגבה • יעקב שלום אלגבה • עמנואל יעקב אלגבה • שרלו יעקב אלגבה • פרלה נער • יהושוע דוד איזידור.
נתן **נתן** בן יוסף • לונה נתן • דזי נתן • רג'ינה נתן • ברוך ספיחה בן חיים.

ס

יצחק **סאיאס** בן משה (אב) • רבקה סאיאס • אסתר סאיאס • שרה בר ציון.
יצחק **סאיאס** • לונה סאיאס.
שבתי **סעדי** בן סעדי • ריקולה סעדי.
אלגרה **סקפה** • יהודה סקפה בן חיים • לינה סקפה • ויטל סקפה בן יהודה • הנרי סקפה בן יהודה • ישראל סקפה בן יהודה • אורו ספורטה • שמואל ספורטה • איבון ספורטה • רפאל קרסו בן דוד.
אליהו **סרגוסי** בן שלמה • פרלה נחמה • רוזה כהן • סול בואנו.
אנג'ל **סרירו** בן שלמה • מזל טוב סרירו • אלברטו סרירו בן אנג'ל • מנחם סרירו בן אנג'ל • יצחק קלדירון בן רחל • פלומבה קלדירון.

אל נקמות ה' אל נקמות הופיע

ע אהרון **עובדיה** בן ר' שלום • רחל עובדיה • לוסי עובדיה • דינו עובדיה בן אהרון • שלום עובדיה בן אהרון.
עובדיה **עובדיה** בן יעקב.
דוד **עזרתי** בן יעקב • קלארה עזרתי לבית באסו • דורה עזרתי.
שמואל **עזרתי** בן שלמה • בלה עזרתי • רוזה עזרתי • יצחק עזרתי בן שלמה.
ביינבנידה **עשהאל** • שרה עשהאל • חיים עשהאל בן שרה • בטינה עשהאל • ישראל זרעיה • ריקטה זרעיה • סרינה זרעיה • אינו זרעיה בן ריקטה • סמי זרעיה בן ריקטה • דניאל שלם • מטילדה שלם • דורוטה שלם • סילבר שלם בן מטילדה • אלברטו חזן • לוצ'ה חזן • סוזט חזן • בטינה חזן.

פ יצחק **פטילון** בן אברהם • בלה פטילון • אלברט פטילון בן יצחק.
ואיסי **פיטשון** בן שבתאי • לונה פיטשון • יצחק פיטשון בן ויסי.
לוצ'ה **פיטשון** אשת מושון • עזרא פיטשון בן יהודה • אסטריאה פיטשון • מואיז פיטשון בן שבתי • כוכבה פיטשון • עזרא פיטשון בן שבתי • לונה פיטשון • יצחק פיטשון • שמואל פיטשון.
יעקב **פילו** בן אליהו • אברהם פילו בן אליהו • דוד מאסה בן חיים • דולסה אברהם • ריבקה אברהם.
משה **פילו** בן אליהו • שרה פילו • אליהו פילו בן משה • מרים פילו • משה פילו בן אליהו • שרה פילו • שלמה פילו בן אליהו • חיים פילו בן משה • יעקב פילו בן אליהו • אברהם פילו בן אליהו.
מאיר **פינטו** בן שרה ויצחק • דודון (מרים) פינטו בת ריינה ושלמה • חיים (שלמה) פינטו • אברהם פינטו • דוד פינטו • ריינה (רינה) פינטו • דונה (דולי) פינטו • דוד פינטו בן שרה ויצחק • מטילדה פינטו לבית בז'ה • דודון צרפתי ומשפחתה • חנה מלאך ובעלה • מטילדה יחזקאל ומשפחתה • לונה מלאך ומשפחתה • אורו שאלתיאל ומשפחתה • אלבירה נחמיאס ומשפחתה • שאול מולכו בן שלמה וריקולה ומשפחתו • ביז'ו ולונה כהן ומשפחותיהן • ג'וליה מנו ומשפחתה • יצחק אלאלוף בן חנה ורעיתו שרה.
שלמה **פיפנו** בן אליהו • דינה פיפנו.
דניאל **פלורנטין** בן יעקב • אידה פלורנטין.
מיכאל **פסח** בן שלמה • עובדיה פסח בן שלמה • אשר פסח בן שלמה • וידה מנסנו.
מאיר **פסי** בן אברהם • אסתר פסי • יעקב פסי בן מאיר • ליאון פסי בן מאיר מרסל פסי בן מאיר • אברהם כהן בן חיים • חננאל כהן בן חיים.

במעלות קדושים וטהורים

שלמה **פפושדו** בן משה • שלמה פפושדו בן יצחק.
חיים **פיפנו** בן שמואל • לאה פיפנו • אמילי פיפנו • שמואל פיפנו בן חיים • אנה פיפנו • לוי פיפנו בן חיים • אלי פיפנו בן חיים • גרסיה מטרסו • דודון אירגס • שמואל מטרסו בן מנחם • מנטש מטרסו בן מנחם • מואיז מטרסו בן מנחם.
שלמה **פורפיטה** בן יהודה • אסתר פורפיטה • יהודה פורפיטה בן שלמה • מורדו פורפיטה בן שלמה • יעקב שאלתיאל בן שאלתיאל • אסתרינה שאלתיאל.
נסים **פרג'י** בן יוסף • רבקה פרג'י • יוסף פרג'י בן נסים • עליזה פרג'י.
חיים **פרדו** בן גבריאל • גבריאל פרדו בן חיים • סול פרדו • אסתר ישי • מטילדה אסיאו • חיים ביטי בן משה.
אהרן **פרחיה** • מטילדה פרחיה.
אסתריה **פרחיה** בת יעקב • מטילדה פרחיה • לונה פרחיה • אברהם ורסנו • מרים ורסנו.
שמואל **פרחיה** בן יהודה • גרציה פרחיה • לאון פרחיה בן שמואל • שריקה פרחיה • מטילדה אברבנאל • מוריקיס אברבנאל בן מוריס • אדגר לוי בן יוסף • מרגו לוי • סילויה יום־טוב.
דניאל **פרנקו** בן יוסף • מרים פרנקו • יוסף פרנקו בן דניאל • אסתרינה פרנקו.
אברהם (בניקו) **פרץ** • דודון פרץ • נסים קפון • אידה קפון.

יוסף **צבי** בן יעקב • לונה צבי • שרה צבי.
אברהם **צדיקריו** • מרדכי צדיקריו • אסטריה צדיקריו • אורו צדיקריו.
צ ראובן **צדיקריו** בן אהרון • ויקטוריה צדיקריו • מואיס צדיקריו בן ראובן • ז'אנה צדיקריו • אברהם צדיקריו בן ראובן • סטלה צדיקריו • חיים בז'ה בן יוסף • ריינה בז'ה • דוד בז'ה בן יוסף • אסתר בז'ה • פפו בז'ה בן דוד • רחל בז'ה • מוריס בז'ה בן דוד • יצחק כהן • אלגרה כהן • יוסף הררי בן משה • שרינה הררי • סטלה הררי • ריינה הררי • מואיז הררי בן יוסף • פפו בז'ה בן חיים • ויקטוריה בז'ה • חיים בז'ה בן פפו • אברהם בז'ה בן יוסף • פפו בז'ה בן אברהם • ג'ילדה בז'ה • מנטש בז'ה בן יוסף • פפו בז'ה בן מנטש • אברהם בז'ה בן מנטש • מוריס בז'ה בן מנטש • מטילדה בז'ה.
יהודה **ציון** בן משה • ביאה ציון • משה ציון בן יהודה • סניורה לוי • אסתר כהן • ז'נה לוי.
משה **צ'יליבי** בן חיים • פרלה צ'יליבי • רשל אנג'יל • פנינה אנג'ל • ריינה בז'ה • סולטנה בז'ה • דז'נדז'ה בז'ה • דזי בז'ה.

אל נקמות ה' אל נקמות הופיע

במעלות קדושים וטהורים

מנטש **צרפתי** בן ציון · אליהו צרפתי בן ציון · דודון צרפתי.
מרקו (מרדכי) **צרפתי** בן יעקב · אוז'ני צרפתי · פורטונה ספן · יוסף (פפו) ספן.
סעדי **צרפתי** בן יוסף · אלגרה צרפתי · דוד גטניו בן אברהם · אסתר גטניו · עזרא גטניו בן דוד.
שלמה **צרפתי** · בינוטה צרפתי · יצחק צרפתי · הילדה צרפתי · בקי צרפתי · אורו שמחה · דריו שמחה · איבט שמחה · ברטין שמחה.

ק

סמו **קבילי** בן דוד · בלקי קבילי בן סמו · אנילה קבילי · רבקה קבילי.
אסתר **קואינקה** לבית שאלתיאל.
אלעזר **קובו** בן שלמה · לונה קובו.
דוד **קונה** בן אליהו · מרים קונה.
אהרון **קמחי** בן משה · דודון קמחי · מורדו קמחי בן אהרון · משה קמחי בן אהרון · מטיקה קמחי · שלמה צבי · לוג'ה צבי · אלברטו צבי · אלגרה קמחי.
אסתרינה **קמחי** אשת אליעזר · דודון (דזי) קמחי · אלגרה קמחי.
זינבול **קסבי** אשת יעקב · סולומון קסבי בן יעקב · ז'ול (יהודה) קסבי בן יעקב · הנרי קסבי בן יעקב · מורדו קסבי בן משה · יוסף קסבי בן משה · דריו קסבי בן משה · ליאון קסבי בן משה · יצחק רומנו בן יעקב.
קרולינה **קסורלה** בת מרים · יעקב דניאל בן מרים · רבקה מלאך · דודון דניאל.
יהודה־ליאון **קפון** · חנה־אנינה קפון · ליאטו קפון · ליאטשי העליון · אסתר העליון · מרקו רבקה.
מאיר **קפון** בן אברהם · לאה קפון · יצחק קפון בן אברהם · תמר קפון · גבריאל ייני בן יצחק · מלכה (ריינה) ייני.
יוחנן **קרנפיל** בן יוסף · דולצה קרנפיל · סונחולה מטרסו · אסתריה מטרסו.
יוסף **קרסו** בן משה · חננאל קרסו בן משה · בוטון בן יעקב (מנהל בית ספר) · אלי פרנסס בן יצחק · חיים אלבוחר · נסים אלבוחר · סולטנה אלבוחר · ראול אלבוחר.
מצליח **קרסו** בן יצחק · שמואל קרסו בן יצחק · אורו ברזילי · ריקטה ברזילי · סול ביטרן · ז'ולי יחזקאל.

ר

אברהם **ראובן** · נעמי ראובן · יצחק ראובן · יוסף ראובן · אהרון ראובן · לוצ'ה (לבנה) ראובן · אסטראה (כוכבה) ראובן.

אל נקמות ה' אל נקמות הופיע

במעלות קדושים וטהורים

שם־טוב **רווח** • פלומבה רווח • סלומון רווח • סונחולה רווח ובנה יוסף • שבתי רווח • פלור רווח ושתי בנותיה • אלברט רווח • רבקה רווח • לונה רווח • ג'וזה רווח • דוד פאיט • דייזי פאיס.

רפאל **רוזה** בן עזרא • מטילדה רוזה • יצחק רוזה בן עזרא • נסים רוזה בן עזרא.

חיים **רומנו** בן יצחק • אסתר רומנו • יעקב רומנו בן חיים • שרה רומנו • שמואל רומנו בן חיים • רחל רומנו.

אברהם **רזון** בן חיים • אסתרינה רזון • חיים רזון בן אברהם • גבריאל רזון בן אברהם.

ש

יוסף **שאלתיאל** • סטלה שאלתיאל • ג'וליה שאלתיאל • אברהם בכור שאלתיאל • איזידור שאלתיאל • ז'אנה שאלתיאל • אברהם איזידור שאלתיאל • פרטלי שאלתיאל • שמואל אברהם שאלתיאל • ויקטוריה אברהם שאלתיאל • ברטה מאנו • מישל מאנו • אלברט מאנו • שמואל מאנו • בלה יעקב מולכו • יעקב מולכו • מוריס מולכו • מתילדה מולכו • סואיז מולכו • מישל מולכו • ויקטור מולכו • איבון אטס • ז'אק אטס • רחל בנוזיליו • עזריאל בנוזיליו • אודט בנוזיליו • אלברט ברכה • מתילדה ברכה • מרסל ברכה • מתילדה בוטון • שמואל בוטון • אשר בוטון.

משה **שאלתיאל** בן דוד • דוד שאלתיאל בן משה • מרים שאלתיאל • מזל־טוב שאלתיאל • לאה יהודה • אברהם שאלתיאל בן משה • שלמה לוי בן יצחק • גרסיה לוי • מאיר לוי בן שלמה • פלור לוי • נחמה לוי בן שלמה.

עמנואל **שאלתיאל** בן שבתאי • אסתר שאלתיאל • לאון שאלתיאל בן עמנואל • שבתאי שאלתיאל בן עמנואל • שרינה שאלתיאל.

ריקה **שאלתיאל** • נינה מולינס • דז'מילה חיים • קמל פרנסז בן יצחק • רשל פרנסז • אסטריה פרנסז • איזקו פרנסז בן קמל • אברהם פרנסז בן יצחק • בוקה פרנסז • אסטריה פרנסז.

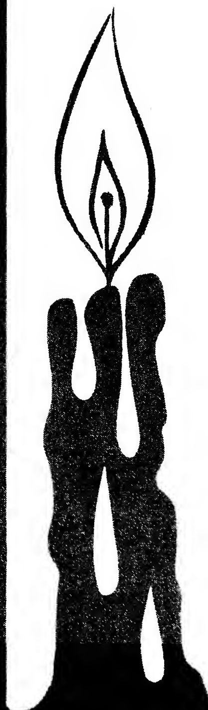
רשל **שאלתיאל** בת גרסיה.

שאלתיאל **שאלתיאל** בן ברזילי • פלורה שאלתיאל • ברזילי שאלתיאל בן שאלתיאל • ברוך שאלתיאל בן שאלתיאל.

יוסף **שבח** בן שלמה • ז'ק שבח בן שלמה.

דוד **שונינה** • שרה שונינה • אליהו שונינה • בנימין שונינה • אלגרה שונינה.

שרה **שלם** אשת חיים • ישראל שלם בן חיים • אלגרה קמחי • מרים (מרי) שלם • אברהם (אלברטו) שלם בן חיים • רבקה שלם.

אל נקמות ה' אל נקמות הופיע

במעלות קדושים וטהורים

יעקב **שמואל** בן שמואל • פלור שמואל • דוד שמואל בן שמואל • אליעזר שמואל בן שמואל • עמנואל שמואל בן שמואל • בלה שמואל • משה מתיה בן ברזילי • פלור מתיה • ברזילי מתיה בן משה • חנה מתיה • בילה מתיה • אליגרי מתיה • מתילדי מתיה • רחל מנחם. יום טוב **שם** • סניורו שם.

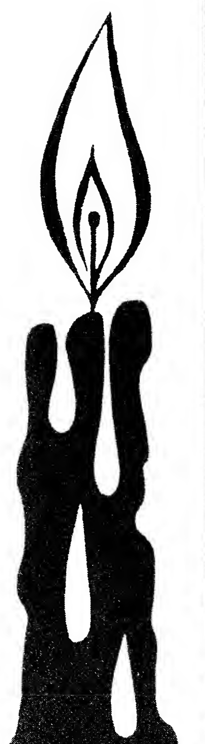
משה **שמעיה** בן אסטריאה • מטילדה שמעיה • אניטה שמעיה • שרה שמעיה • בת־שבע שמעיה • אסטריאה שמעיה • שמעון שמעיה בן בת־שבע • חננאל הכהן בן יאודה • סטילה בן־ארדוט • חננאל פרחיה בן יעקב • יעקב פרחיה בן חננאל • ג׳ינטיל פרחיה • אליגרה פרחיה בת ג׳ינטיל.

אברהם **שמשי** • דוידון שמשי • פולה שמשי • אלגרה שמשי.

שלמה וברטה **שמשי** ובניהם • דוד ובלה ביז׳ה ובניהם • אברהם ושמחה סוסתיאל • שם־טוב ובואנה פלורנטין ובניהם • נסים ומרים אנג׳יל ובניהם • שאלתיאל ואסתר אנג׳יל ובניהם • משה וקלרה אליעזר ובניהם • משה וגרסיה בנבנישתי ובניהם.

שאלתיאל **שרנו** בן שלמה • מרים שרנו • שלמה שרנו בן שאלתיאל • דוד שרנו בן שלמה • אסתר שרנו • מטילדה שרנו • שלמה שרנו בן דוד • משה שרנו בן שאלתיאל • פורטונה שרנו • מרסל שרנו בן משה • מימי שרנו • יוסף שרנו בן שאלתיאל • שרינה שרנו • שאלתיאל שרנו בן יוסף • משה מלוך בן יוסף • אברהם נחמיאס בן יעקב • שרינה נחמיאס • יעקב נחמיאס בן אברהם • ברזלי מתיה בן משה • משה מתיה בן ברזלי • פלור מתיה • אברהם מתיה בן ברזלי • לונה מתיה • חיים מתיה בן ברזלי • קרינה מתיה • שמעיה אמון בן אברהם • רחל אמון • אברהם אמון בן שמעיה.

תהא נשמתם צרורה בצרור החיים

אל נקמות ה׳ אל נקמות הופיע

Eya era activa en el domenio del sport, el espandimiento de la lingua ebrea i de los ideales del sionismo activista ; tambien eya aparejava a los mansevos à immigrar à Eretz Israel i realisar los ideales del mouvimiento.

En 1933, ciertos "mefakdim" de esta organisation, se adressaron directamente à la direction mondiala del "Chilton-Bétar" i demandaron ke la sucursala de Salonique sea independiente i non attada à la "Mizrahi". Eyos obtuvieron el apodjo del "Chilton Bétar" à sus demanda i ansi se mettio fin à la cooperation fructuosa entre la "Mizrahi" i la association Revisionista en Salonique. Este passo cavzo el alondja miento de mutchos elementos i a el aflochamiento del mouvimiento.

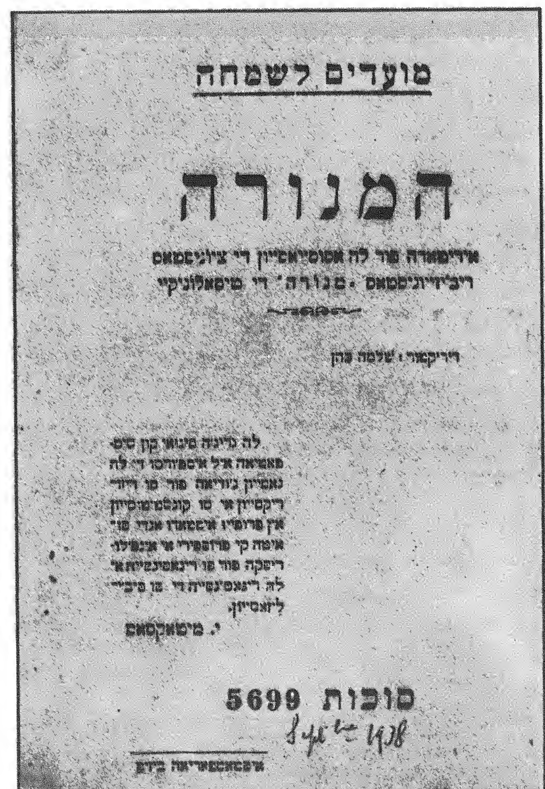
La activita del los revisionistas independientes se continuo fin el 1936 ; en este entervalo fueron fondados dos clubes ke se yamavan "Menora" i "Hatikva" ; tambien fue éditado el journal "La Boz Sionista".

Los principales miembros activos de esta epoca eran : Itzhac Cohen, Chelomo Reuven, Rafaël Basso i Menahem Benveniste.

En Avril 1936 suvio al poder el dictator Metaxas, el cual se puede dizir mettio fin à la activitá organizada del mouvimiento sionista en general.

En 1941, la sivdad fue conquestada por los Allemanes. Estonses miembros de "Bétar" izieron esforsos para organizar una resistençia armada contra los Allemanes. Un groupo se ajunto à los partizanes gregos en la sivdad i executio unos cuantos actos de resistençia contra los conquestadores crueles.

(Los articolos en Espaniol traduisidos i resumidos por Chemuel A. Recanati).

מועדים לשמחה

המנורה

דיריקטור: שלמה כהן

סוכות 5699

השנתון האחרון של הצה"ר
בשלוניקי, סוכות תרצ"ט.

fluenco sovre dos delegados sepharaditas independientes : Dr. Chaul Mezan de Sophia i, el avocato Meir Laniado de Eretz Israel. de ajuntarsen à los delegados revisionistas ; ansi, junto Jabotinsky, se formo la fraction revisionista i fue dada la possibilità à Jabotinsky de exponser en el congresso sionista, por prima ves, su programa activista.

El mouvimiento revisionista en Salonique se desvelopo muy presto — à tal grado ke miembros de societas sionistas como "Bene Israel", "Tikvat Israel", "Artzenu" i mesmo "A.J.J." lo apodjavan i lo sympatisavan. Jabotinsky en sus lettras à Avraam Recanati i en sus articilos para el "Pro-Israel", non mankava de exprimir su contentes por los resultatos obtuvidos en los rangos del mouvimiento en Salonique.

Este desvelopamiento exceptional fue possivle gracias al apojo de la "Mizrahi" i gracias à la cooperation estretcha entre estas dos organisationes.

Como ya lo dichimos en otro articolo, la "Mizrahi" i a su cavessera Avraam Recanati, percouraron mutcho serca Jabotinsky de una parte i el Rav Berlin, capo del mouvimiento "Mizrahista" de la otra, de trayer à una fusion de los dos mouvimientos mondiales o a lo menos cooperation entre eyos, ma malhorosamente estos esforsos non reucheron.

La activita del mouvimiento mientres la vijita de Jabotinsky en la sivdad en el 1926, i sovre todo despues, se consentia de mas en mas mezo assambleas, adjuntas, causerias, articolos en los journales i brochuras sovre los ideales del mouvimiento i los mezos para realizar el butto final.

Los miembros del comitato estonses eran : Avraam Recanati, Chelomo Amir, Yaacov Chalem, Itzhac Sefihà, Albert Amon, Itzhac Cohen, Moïse Benoziglio, Chemuel Bejà, Salvator Gattegno i Chemuel Benveniste.

En la assemblea mondiala del mouvimiento en Decembre 1926, Avraam Recanati declaró en su descorso, ke es menester de yevar una politica anti Inglesa avierta, i formar un mouvimiento illegal armado por la liberation de Eretz-Israel.

Delegados revisiostas tomaron parté en todos los commitatos sionistas locales cómo : "Keren Kayemet", "Keren Hayessod", el "Chekel", el bureau de immigration para Eretz Israel, etc.

Eyos tambien participaron en las diversos congressos sionistas en de 1925 a 1931, ansi ke en las assembleas revisionistas mondialas. En là assemblea del 1930 en Prague, Avraam Recanati demando de muevo de transformar el partido en un mouvimiento de liberation con butto de conquestar la tierra de Israel por la fuersa de manos de la Ingletierra ; el ajusto ke devemos de ovrar presto si non kieremos ke la diaspora desparesca.

Los revisionistas en Grecia en yena cooperation con la "Mizrahi" izieron todo lo possivle legalmente i illégalmente por la emmigration massiva i immediata de los Jidios de Salonique. Graçias à esta activita entensa ke se continuo anios, sovre todo del 1931, despues del pogrome de "Campbell", fin el 1935, caje 20,000 Jidios immigraron à Eretz Israel i ansi fueron salvados de la muerte en los campos de concentration allemanes.

Con el tiempo mutchos miembros i sovre todo jovenos se ajuntaron al mouvimiento, ansi en 1931, despues de la prima assemblea mondiala del "Betar" fue fondada en Salonique una sucursala officiala de esta organisation de jovenos ke se affilio à la "Béné Mizrahi".

מואיז בנעוזיליו.

Moïse Benoziglio.

LOS SIONISTAS REVISIONISTAS DE SALONIQUE

por Avraam Ch. Recanati

El tchico groupo de sionistas activistas en Salonique ke aspiravan al ideal de fondation de Estado Jidio en Eretz Israel, ya existian disde unos cuantos anios, antes de la fondation del mouvimiento revisionista mondial en el 1924 sotto la direction de Jabotinsky.

Este groupo contribuo mutcho à la fondation i organization del mouvimiento revisionista en el mundo ; el encorageo i sostuvo los capos de este mouvimiento en oras de desespero, i enfluenço la direction centrala de engagearse en el camino de la revolta armada contra la Ingletierra.

En Salonique, la activita de la societa Sionistas Revisionistas (ke coopero mientres longos anios con la organisation Mizrahi), tuvo una grande influença sovre el desvelopamiento del mouvimiento sionista en general i particolarmente sovre la grandura de la emmigration de los Jidios para Eretz Israel. Gracias à una activitá intensa i continua en favor el ideal de un estado jidio, milles de jidios immigraron en Eretz Israel i combatieron para la realization de este idéal.

Los initiadores del groupo fueron Avraam Recanati, Itzhac Molho, Itzhac Amariglio, Itzhac Cohen, ke fondaron el hebdomadario "Pro-Israel".

Este journal, ke aparessio del 1917 fin el 1926, yevo una campania entensa por el sionismo entegral de Herzl. Antes mesmo de la declaration Balfour reucho Itzhac Molho, uno de los editores del "Pro-Israel", a obtener del ministro de los etchos estranieros de la Grecia, Nicola Politis, una declaration en favor de la fondation de un paes jidio en Eretz Israel. Declarationes semejantes i appodjo fueron obtuvidos en 1918 del Rey de Grecia Alexandros, i de otras personalitas gregas del estado.

En el enverano del 1918 el "Pro-Israel" entervino serca las autoritas gregas i Inglesas para obtener sus consintimiento à recivir caje 300 volontarios jidios como parte de la Legion Judia fondada por Jabotinsky. Esta initiativa non fue realizada porke la guerra tomo fin.

El "Pro Israel" attaco disde el empessijo à la Ingletierra porke non mantuvo sus promettas a el puevlo jidio, i de otra parte sostuvo à Jabotinsky en su pelea por un sionismo entegral i complido.

El 8 Avril 1920 Avraam Recanati escrivio un articolo demandando la creation de una armada judia en Eretz Israel para la defensa del "Yishuv" contra los bandidos arabos.

Al 1924, este groupo fondo una sucursala officiala del mouvimiento revisionista en Salonique. Su primo commitato era formado de Avraam Recanati (presidente), Itzhac Cohen, Chemouel Benveniste, Moïse Benusiglio, Chemouel Beja i Yeochouà (Salvatòr) Gattegno.

Paralelmente fue fondada la Societa de mansevos "Hachomer".

A la prima assemblea revisionista mondiala ke tuvo lugar en Paris en Avril 1925, participo Itzhac Cohen como representante de Salonique. A la fin de los debates Avraam Recanati i Itzhac Cohen fueron eligidos como miembros del commitato central del mouvimiento revisionista mondial.

En el 14éme congresso sionista ke tuvo lugar en Vienna en Agosto 1925, Avraam Recanati, como delegado dela Mizrahi i de los Revisionistas de Salonique en-

ההתארגנות של הצה״ר העולמי
באספקלריה של העתון השלוניקאי
הלוחם ״פרו־ישראל״.

3me Série 5me Année No. 50 Jeudi 20 Nissan 5684—24 Avril 1924

למען ישראל

PRO-ISRAEL

REVUE SIONISTE

Redaction et Administration
50, Rue Venizelos 50
SALONIQUE

LES SIONISTES DISSIDENTS S'ORGANISENT SOUS LA DIRECTION DE JABOTINSKY

Conference pour la revision de la politique sioniste

Un sioniste activiste de notre ville a reçu la circulaire suivante où l'indomptable Jabotinsky au nom des adhérents de la nouvelle organisation en voie de formation, expose d'une manière ... le programme d'action du mouvement naissant. „Pro-Israel" qui a ... angoisse de voir nos plus belles espérances s'envoler comme fumée par suite de la ... de nos dirigeants actuels, de leur asservissement honteux à la Grande-Bretagne, „Pro-Israel" qui a toujours préconisé une politique virile, intrépide, exempte de toutes compromissions—la seule ... mener à notre rédemption radicale—ne peut qu'y souscrire avec enthousiasme, ne peut que ... avec joie l'effort vigoureux entrepris en vue de briser les nouvelles chaînes qui sont en train d'être forgées, autour de nous, chaînes d'autant plus dangereuses q'elles sont dissimulées sous des apparences insidieuses.

La Rédaction

Monsieur,

C'est au nom d'un groupe de ...

Berit Trumpeldor" ke era una de las mas grandes organisationes de jovenos de la sivdad.

Contrariamente à la attitude d ela Federation Sionista de Grecia por una emmigration selectiva de "Halutzim" i professionales, la Mizrahi apodjo i encorageo la emmigration de las massas. Eya empleo todos los mezos para ayudar la emmigration legala i non legala de cientenas i milles de Jidios de Salonique ; ansi eyos se enstallaron en Eretz Israel i fueron salvados de la muerte cruella en los campos de extermination.

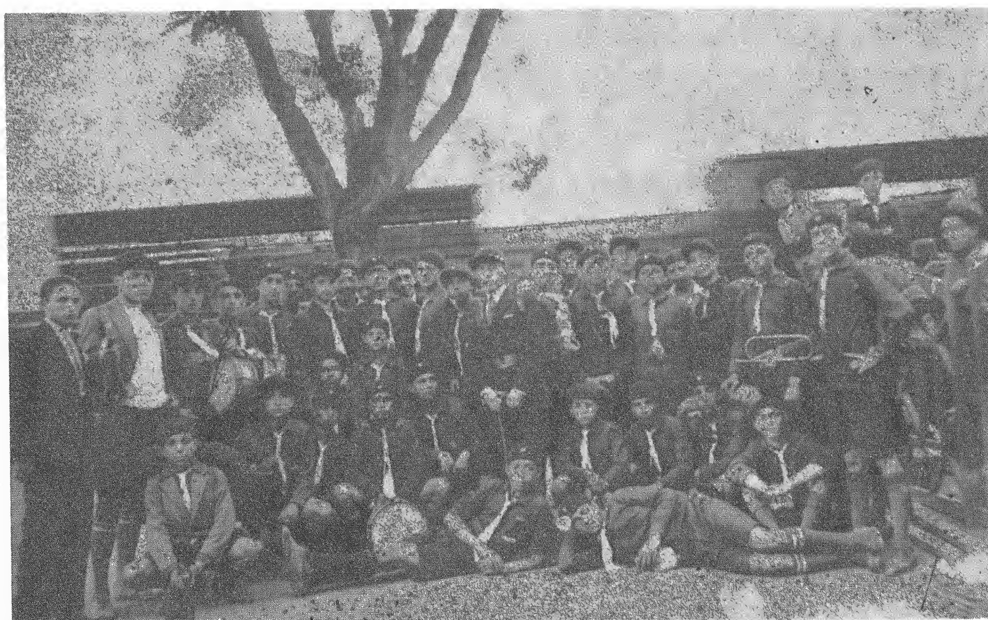
Despues ke el presidente Avraam Recanati decho Salonique en 1933 i el secretario Haïm Toledano en 1934, para installarsen en Eretz Israel, la activita de la Mizrahi continuo i se parvino à ajuntar a sus rangos à Itzhac Alcheh (viejo sionista i director de la escola Alcheh), Moise Benoziglio (militante sionista i de los ex capos revisionistas), i otras personalitas.

La activita regolara de la Mizrahi, como corsos de ebreo, estoria judia i sionismo, ajuntas puvlicas i descorsos, representationes de pieças de théatro en ebreo i en espaniol, ansi ke education agricola de "halutzim" para aparejarlos à el lavoro de la tierra en Eretz Israel — se continuo fin el 1936.

En este anio suvio al poder el dictator Metaxas i de estonses kedo praticamente toda activita puvlica judia en Grecia i en Salonique — todas las societas sionistas kedaron de fonctionar i entre eyas tambien la Mizrahi.

Mutchos miembros de la Mizrahi, entre eyos Rabanim, maestros, militantes i capos fueron expulsados de Salonique a los campos de extermination. ande todos toparon una muerte cruella.

Mutchos otros decharon Salonique à tiempo i se installaron en Eretz Israel. Eyos fueron activos en los rangos de la resistencia contra los Ingleses, en la armada judia, i son oy activos en la vida puvlica de los jidios de Salonique en Eretz Israel enlas kehilot i en ovras de bienfesencia.

בני מזרחי על תלבושתם.

Bene Mizrahi.

affiliadas de la "Mizrahi" en el faubourgo "Regie-Vardar".

D) "Pirhé Sion" i "Benot Mizrahi" : Estas societas fueron activas entre los moradores del faubourgo No. 6.

E) "Tiferet Israel" — ke era activa en el faubourgo "151" ; el numero de sus miembros se elevava à 120 i en la section de jovenos avia 80.

F) "Gueula" — era compuesta principalmente de estudiantes del "Bet-Amidrach Lerabanim Or Hahaïm".

G) "Peer Mizrahi" — fue fondada en 1933 por los "Talmide-Hahamim" de la "Yechiva Sucat-Chalom" ; su butto era de aprofondichir en el estudio de la ley i principalmente del "Zohar".

H) "Moria" — societa de jovenas fondada en 1932.

Todas las societas de "païtanim" (cantadores de cantes religiosos) — como — "Alel Vezimra", "Neïm Zemirot", "Noten Zemirot", "Chir Uchvaha", "Sucat-Chalom", "Ohave Chalom" etc. cooperaron siempre con la Mizrahi en el domenio religioso, musical i cultural.

Nombraremos tambien las societas "Ohave Tora" del fauburgo "151" i la "Hatehia".

El presidente de la Mizrahi, Avraam Recanati, tuviendo ideas sionistas radicales antes mesmo de la fondation del mouvimiento revisionista, i yeno de conviction religiosa ferviente creo una synthesa ideologica yamada "el Judaismo Integral". Seendo el capo de las dos organisationes, Mizrahi i Revisionistas, era natural ke los dos groupamientos cooperavan estrechamente, sea en el domenio de la activitá sionista locala i mondiala i sea en la activitá commnuala i municipala. Esta cooperation se remarkava tambien en el hebdomadario "Pro-Israel", en el cual escrivian los jovenos intellectuales de las dos organisationes. Tambien la juventud de los groupamientos azian parte de una sola organisation yamada "Béné Mizrahi —

פעילי המזרחי בטיול מחוץ לעיר.

Miembros de la Mizrahi en excursion afuera de la sivdad.

cientenas de miembros.

3) Cooperativa de vendedores de carne cacher : Para contrecarar la suvidura de los precios de la carne cacher por los carnesseros de la sivdad — la Mizrahi fondo una cooperativa de vendedores de carne cacher à precios rasonivles, permetiendo ansi à las massas proves de merkar carne cacher.

4) La guerra por el Chabbat : Despues de la desetcha de las armadas gregas en la guerra contra la Turkia en 1922, los dos governos siniaron un accordo de trokido de habitantes. En basa de este accordo cientenas de milles de gregos vinieron en Grecia i dizenas de milles de entre eyos se installaron en Salonique. Ansi los Jidios piedrieron la majorità ke tenian en la sivdad. El governo grego, tuviendo como butto de dar un aspecto grego à la sivdad decretó una ley ovligando a serrar las bouticas en dia de Alhad. Los Jidios ke ya serravan sus etchos el Chabbat devian de serrarlos mientres dos dias. Al empessijo todas las organisationes de la sivdad, los journales, etc. protestaron contra esta ley — ma con el tiempo solo la Mizrahi continuo la campania, empleando todos los mezos en su poder. Esta pelea ke se continuo unos cuantos anios no reucho à baldar la ley malhoroza.

Carta de miembro de Hehalutz Hamizrahi.

La Mizrahi participo en las electiones communalas i sus representantes defendian siempre sus punto de vista religioso-national en todas las questiones ke se posavan.

Avraam Recanati, como capo de la Mizrahi, yevo una campania contra la projection del filmo antisemita "Rey de los Reyes" en 1931. El tuvo discussiones con los miembros de las E.E.E. i otras organisationes antissemiticas gregas, en el local de la Mizrahi ; esta attitude corageosa i ferma dio su resultado ; otro cinema ke keria projettar un filmo en el cual avia passajes contra los Jidios envito à representantes del concilio communal antes de su projection, para ke den sus avizo.

La Mizrahi participo tambien en las electiones para la Municipalita de Salonique i ansi Avraam Recanati fue eligido como miembre del concilio municipal i mientres un cierto tiempo (1929—1931) el fue nominado mayor ayudante.

La Mizrahi mientres caje 15 anios édito unos cuantos journales. El mas emportante entre eyos era el annuario politico i literario "El Jidio" (en el cual avia unas cuantas ojas en ebréo) ; entre 1931 i 1934 fue editato "La Nation" que era puvlicado una ves al mes. En 1935 aparessio mientres un cierto tiempo el hebdomadario nombrado "Tikvatenu".

La organisation "Zeire-Mizrahi" puvlico eya tambien un annuario nombrado "Israel".

Sectiones i societas affiliadas :

A) "Zeire Mizrahi" : La personalita centrala de esta section era Moche M. Barzilaï ke se sacrifico mientres toda su vida, por los ideales del mouvimiento Tora Vaavoda.

B) "Béné Mizrahi" : En 1924 fue fondada esta section para elevos i mansevos los cualos fueron éducados en el esprito de la Mizrahi ; eyos recivian tambien corsos de cultura physica i eran activos en mutchos generos de sport. Los capos de la "Béné Mizrahi" fueron Leon Pelossof, Itzhac Attas, Itzhac Cohen, i Chelomo Reuven. Gracias a la éducation nationala ke reçivieron, mutchos miembros de la "Béné Mizrahi" se installaron en Eretz Israel.

C) "Chivat Sion" para ombres — "Beruria" para moujeres : Estas eran societas

ר' יוסף כהן — ממייסדי המזרחי.

Rebi Yoseph Cohen, uno de los fondadores de la Mizrahi.

los pogromos en Oukraïna, en Rumania i contra el akedamento de la immigration para Eretz Israel.

Mutchos de sus miembros decharon Salonique, se enstallaron en Eretz Israel i continuaron aki sus actività sionista.

LA ORGANISATION MIZRAHI

por Haim A. Toledano

Los primos passos para la fondation de la "Mizrahi" en Salonique fueron etchos en el 3/5/1919.

Entre los primos miembros activos nombraremos à Rebi Mordechai Saïas. Rebi Yaacov Haguel, Rebi Yoseph Cohen, Haïm Ezratty, Raphael Menache i Avraam Recanati ; este oultimo como Presidente de la nueva organisation.

En el local de la Mizrahi se organisaron sectiones para ombres, para jovenos — "Zeïre Mizrahi" — i para elevos — "Bené Mizrahi".

Con el tiempo fueron fondadas sucursalas en los faubourgos de la sivdad i tambien en otras sivdades de la Grecia.

Mientres los primos anios de su actività, la Mizrahi iso esforsos muy grandes para espander la conossencia de la lingua ebrea non solo entre sus miembros ma tambien entre los elevos de las escolas communalas i las massas del puevlo. Eya organiso representationes de pieças de theatro en lingua ebrea como "David i Goliath" "Rebi Akiva", "Chulamit", etc. Eya edito mientres un sierto tiempo un journal mensual en ebreo ke se yamava "Achahar". La Mizrahi tambien apodjo i encorago siempre à los maestros de ebreo i enjunto contribueron en una grande mesura al espandimiento de la lingua ebrea entre los jidios de Salonique.

De el dia de su fondation la Mizrahi vendio "Chekalim" entre sus miembros i sus sympatisantes ; en basa de esta vendida eya embio representantes à los Congressos Sionistas en el 1921, 1923, 1925, 1927, 1929 i 1931 — ansi ke à los Congressos de la Mizrahi mondiala.

Eya fue tambien activa en las cojetas para el Keren Kayemet i el Keren Hayessod. La Mizrahi vendio tambien a sus miembros actiones de la "Salonika Palestine" la cuala merko terrenos de los arabos en el sud de Tel Aviv ; sovre estos terrenos fue fraguada la "Chehunat Florentin".

Es natural ke la Mizrahi participo siempre con entusiasmo à todos las actiones de la organisation Mizrahi mondiala. Eya vendio cientenas de actiones de la Banka Mizrahi ke fue fondada estonses en Eretz Israel i izo mutcho para la reuchita de la cojeta para el "Keren Eretz Israel chel Hamizrahi".

La Mizrahi tenia equipes de football, de courses en bicyclette i de atletica ke participavan en matches i concorsos contra otras equipes judias i gregas.

La Mizrahi fue activa en todos los domenios de la vida judia de Salonique, notaremos aki unos cuantos de eyos :

1) Orphelinato de ijas à nombre de Meir Aboav : Como ya se relevo en el articolo sovre la "Hatehia" — esta institution fue fondada por la initiativa del commitato de la Mizrahi i sostuvida en cooperation con el commitato de la "Hatehia".
2) "Bene Avraam" : Esta institution mutuala de ayudo medical fue fondada por la Mizrahi gracias à la initiativa de su capo Avraam Recanati ; eya contava

A.J.J. — ASSOCIATION DE JOVENOS JIDIOS
por Itzhac Ben Rubi

La A.J.J. fue fondada en Salonique despues del grande fuego del 1917 con butto de:

1) Despertar el sentimiento national de sus miembros ansi que del puvlico jidio en general;
2) Lutchar contra la assimilation ke se espandia sotto la enfluença de las escolas de la Alliança i el Lycée Français;
3) Organizar las mujeres para ke tomen parte activa en el mouvimiento Sionista.

Esta societa organizo causerias i avlas sovre sujetos jidios, corsos de estoria judia, sionismo, etc. Eya izo esforsos de organizar akeyos mansevos ke se aprontavan à ser "Halutzim" en Eretz Israel i darles una education agricola ("Ahchara").

Los sionistas ke encoragearon esta società en su lavoro de education i propaganda entensa fueron Avraham Recanati, Itzhac Angel, Chemtov Allalouf, Léon Recanati, Salvator Sciaki, i otros.

Esta societa coopero con la societa de jovenas sionistas ke yevava el nombre de "Siona", i ansi ajuntaron las mansevas i mujeres al lavoro sionista i social.

Por la initiativa de Chemuel Amariglio, fueron organizados "Bazares" en favor del Keren Kayemet, ande vijitavan milles de personnas, los cualos vian de serca la activitá de las diversas organizationes en favor del mouvimiento sionista.

Miembros delos commitatos diversos fueron: Chelomo Bitty, Chemuel Amariglio, Baruch Castro, Adolpho Arditti, Itzhac Florentin. Sam Beja, Itzhac Benrubi, Albert Beraha, Salvator Sciaki, Nico Sasson. Chelomo Mordoh, Moise Matarasso, etc.

Los miembros de la A.J.J. collaboran tambien caje en todos los journales jidios de la sivdad — principalmente en akeyos de lingua françesa.

La A.J.J. editava una brochura en français i en espagnol yamada "Estudios Sionistas", i otras puvlicationes.

SOCIETA SIONISTA "MAX NORDAU"
por Moche Najari (Al-Ness)

En 1920 se ajuntaron tres groupos de mansevos jidios "Pirhé Zion", "Atikva" i "Ahvat Ahim" (ke eran activos en sport i football en el faubourgo yamado "Regie Vardar") en una sociéta ke se yamo "Max Nordau"; esta sóciéta, ke yevava el nombre del eminente capo sionista, tenia como buto de assercar à las idéas sionistas la manseves judia de este faubourgo.

Soto la direction del Autor de esta nota, eya desveloppo una grande activita en el domenio del sport i de las representationes theatralas, las cualas le attiro mutchos miembros nuevos i sympatisadores.

Avraam Beraha, Emanuel Saporta, Baruch Nefussy, Dan Hazan, Haim Chalem, Moche Chemuel, Chemuel Parente i otros fueron miembros activos de esta societa.

La "Max Nordau" organiso causerias i avlas sovre sujetos jidios i sionistas. Sus miembros fueron activos en todos los domenios de la vida communala i sionista en la sivdad; eyos participaron en diversas manifestationes de protestation contra

hen, Shlomo Garguir, Itzhac Amariglio i Itzhac Chalem ; Entre las mansevas nombraremos à Mary Matarasso, Rebecca Recanati, Doudoun Hasson, Tamar Zion, etc.

Caje todas las personalitas importantes de el mouvimiento sionista, disde su fondation i fina oy vijitaron las communitas judias de Grecia i particolarmente akeyas de Salonique i de Athéna.

Herzl, vijito Athéna en 1898, de passaje para Eretz-Israel (el era accompagnado por David Wolfson, Leib Yafe i Bodenheimer). En el 1908 Jabotinsky vijito Salonique 2 vezes ; la prima ves cuando estava de passaje para Istanbul i la segunda à su retorno de ayi. El dio el empulso para la fondation de "Bene Sion" en la sivdad ; En 1926 el vijito de nuevo Salonique i avlo delantre una mutchidumbre de 20,000 personas.

En 1911 vijitaron Salonique David Ben Gurion i Itzhac Ben Zvi ; En un articolo en el journal "Davar" escrivio Ben-Gurion ke en viendo la vida judia intensa de Salonique el se convincio ke era possivle de crear en Eretz Israel una vida semejante. En 1917, vijito Athèna Eliezer Ben Yehuda. En 1925 vijito Salonique Menahem Ussishkin. Ansi vijitaron tambien. Meir Dizengoff, Itzhac Grunbaum, Aba Huchi, Moche Chertok (Charet). Zalman Robachov (Chazar), Von Weizel, el Rav Fichman, Yaacov Tzur, etc.

Disde 1899, diversos journales i puvlicationes sionistas en Grego fueron editatos en Athèna, Corfu i vieja Grecia : "Israelitis Chronografos" por Moche Haimis ; "Israelitiki Epiteorissis" tambien por Moche Haimis ; "Nea Zion" éditado por Yomtov Yacoël i Acher Moissis ; "Foni tu Israel" por la societa sionista "Bene Zion" de Athèna, Despues de la segunda guerra mondiala, empessaron los pocos sionistas ke salvaron de la "Choa" à éditar un "pamphleto de novedas judias" en la lingua Grega. Mas tadre en el 1947, fue éditado el journal "Evraïki Estia" principalmente por Acher Moissis.

El primo journal sionista en espaniol ke aparessio en Grecia fue "El Avenir" ; Mientres la prima guerra mondiala aparessio El "Maccabeo" (desde el 1913) i tambien "La Revista Populara". La Federation Sionista de Grecia puvlico disde el 1919 el hebdomadario "Esperansa" i despues en su lugar, puvlico la "Renassencia Judia". La Mizrahi puvlico "El Gidio", "La Nation" etc.

En el 1917 empesso à aparesser un hebdomadario sionista por exellencia. en la lingua francesa, yamado "Pro-Israel". El aparessio fin el 1926 i era éditado por Avraam Recanati (con el ayudo de Itzhac Molho fin el 1919). Mutchos articolos de Zeév Jabotinski aparessieron en este journal, gracias à las relationes personalas ke existian entre el i Avraam Recanati. En el 1 Julio del 1917 fueron puvlicàdas en este journal las declarationes pro-sionistas del ministro del exterior grego estonses, Nicolas Politis.

En 1924 aparessio mientres poco tiempo otro journal en Frances yamado "Tribune Juive".

tiene oy mas de 120 Succursalas en Eretz Israel i al estraniero, i es la mas grande Banca particolara de Eretz Israel.

En el 1909 ya avia en Salonique bastante societas i adherentes sionistas à tal grado ke el numero de "Chekalim" vendidos les dava diritto de embiar representantes al 9eme Congresso Sionista, ke tuvo lugar akel anio en Hamburg. Los representantes eran : Avigdor Yacobson ; David Florentin, editor del primo journal sionista "El Avenir" ; Elie Chemtov Arditti, journalista ; Avraam Mallah, commerciante i Moche Cohen, avocato.

Al diezen Congresso los sionistas de Salonique embiaron 2 representantes — donde el uno de eyos era David Florentin. En el onzen Congresso ke tuvo lugar en Vienna en 1913, los jidios de Grecia fueron representados por David Florentin i Moche Cofinas. A partir de esta data los jidios de Grecia embiaron representantes en cada Congresso Sionista ; despues de la fondation de la organisation "Mizrahi" i mas tadre, akeya de los Revisionistas — los representantes eran siempre embiados por los Sionistas Generales, la "Mizrahi" i los Revisionistas. En general los representantes eran : David Florentin, Acher Mallah, Itzhac Angel, Acher Moïssis, Adolph Arditti i Chemuel Viner de parte de los sionistas generales ; Raphael Menache, de parte de la "Mizrahi" ; Avraam Recanati de parte de la "Mizrahi" i los Revisionistas i Moïse Benosiglio de parte de los Revisionistas.

La prima societa sportiva "Maccabi" en Salonique fue fondada verso la fin del 1908. Muy presto el numero de los miembros de esta societa arrivo a 120 i al 1913 eyos ya depassavan el numero de 300.

En 1911 — Avraam Recanati se adjunto à la "Maccabi" i fue su capo mientres unos cuantos anios. El dio un grande eslantcho à esta società ke devino la mas grande società de jovenos de la sivdad. Entre los fondatores i dirijentes de esta societa ay de nombrar a : Chemtov Allalouf, Chelomo Venezia, Itzhac David Co-

חגיגת הכרזת המדינה באתונה,
ז׳ באייר תש״ח. באמצע : ר׳ אליהו
ברזילי ואשר מואיסיס.

Ceremonia de la proclamation de la fondation de Medinat Israel en Athena. 7 Iyar 5708.

nique en Acco. Este groupo fue el precursor del lavoro jidio en los portos i en la pechka en Eretz Israel.

3) Eyos organizaron una grande cojeta de 10,000 liras oro, para la fondation del "Mochav Zur-Moché" como centro de agricultura para los Jidios originarios de Grecia.

Jidios de Grecia se installaron en Eretz Israel, antes de la Declaration Balfour, ma eyos eran pocos. La grande emmigration de Jidios de Grecia i particolarmente de Salonique empesso en el 1931, despues del attaco del fauborgo "Campbell" por los antisimitas de las "Tres Epsilon" (E.E.E.).

Una grande parte de los Jidios ke immigraron à Eretz Israel, arrivaron ayi illegalmente; eyos partian para Eretz Israel como "touristas" i se kedavan ayi; otros ke tenian permesso de immigration se aprofijavan criaturas. Otros mansevos non cazados se cazavan fictivamente i ansi un permesso valia para dos, etc.

Despues de la segunda guerra mondiala entre el 1945 i 1949 un groupo de la "Hagana" ke se installo en Athena, organiso de muevo la emmigration clandestina de los Jidios de Grecia; mezo este groupo un cierto numero de mansevos jidios, lo mas salvados de los campos de extermination, se installaron en Eretz Israel.

Los Jidios non solo participaron en las cojetas en favor del Keren Kayemet, Keren Hayessod etc. ma tambien eyos investicheron capitales particolares importantes en Eretz Israel.

Con el capital de la "Salonica Palestine" se merkaron en su tiempo los terrenos ke forman oy la "Chehunat Florentin". Los ermanos Moche i Angel Carasso, mercaron de los arabos mutchos terrenos en los intornos i en el centro de la sivdad de Tel-Aviv; mutchas maonas ke appartenian a Jidios de Salonique fueron transferadas gradualmente à los portos de Haifa i de Tel Aviv. Finalmente mentionaremos la fondation de la Israel Discount Bank Ltd., en Tel Aviv, por el defunto Leon Recanati junto con Moche Carasso, Itzhac Aruesti i Joseph Alvo. Esta Banka

חברי אגודת "ארצנו".

Miembros de la sodjeta "Arzenu".

4) En 1916 "Zofé-Maccabi" ke mas tadre se yamo "Derorim Maccabi".
5) En 1917 "Theodor Herzel".
6) En 1917 "A.J.J." Societa de jovenos jidios.
7) El "Grande Cerclo Sionista".
8) La "Organization Mizrahi" fue fondada en 1919.
9) La societa "Zeire-Mizrahi".
10) La societa "Max Nordau".
11) "Chivat Sion", affiliada à la organization "Mizrahi".
12) "Pirhé Sion", affiliada à la "Mizrahi".
13) "Levanon" como la precedente (Se yamo despues "Tiferet Israel).
14) "Geula".
15) "Artzenou".
16) "Wizo", societa de mujeres.
17) "Benot Sion".
18) "Siona".
19) "Béné Israel".

Entre el 1915 i el 1936 fueron fondados societas sionistas en Cavala, Yanina, Tricala, Corfu, Arta, Athenà, Previeza, Zakintu, Cheres, Drama, Xanthy, Comotini, Dedemotikon i Castoria.

En 1908, el anio de la revolta de los Jovenos Turkos, fue fondado en Salonique la prima societa sionista que se yamava "Béné Sion". Eya fue fondada por Joseph Uziel, Chemuel Bivas, i David Florentin; entre sus miembros se topavan Acher Mallah, Avraam Recanati i David Matalon. Sus organo de propaganda era el journal "El Avenir" fondado por Rebi Moche Mallah i editado por David Florentin.

Despues de la conquesta de la sivdad por los Gregos en 1912 se fondaron mutchas societas ke ya nombrimos mas arriva, ma fin el 1919 cada una ovrava independientemente i non avia coordination entre eyas.

En el anio 1919, se ajuntaron en Salonique los representantes de todas las societas sionistas de Grecia i decidieron entre otras de fondar la Federation Sionista de Grecia.

Los primos miembros del comitato de action de la Federation Sionista fueron: Acher Mallah (presidente), Joseph Uziel (secretario), David Matalon, Avraam Recanati, Chemtov Allalouf i Itzhac Amariglio.

Al empessijo todas las societas i organizationes sionistas de Grecia asian parte de esta Federation, ma despues de unos cuantos anios, un cierto numero de entre eyas decharon la Federation i formaron otra Federation de societas à basa religiosa nationala ke eran attadas à la organization "Mizrahi".

Los Jidios de Grecia, participaron disde el 1901 en todas las actionés economicas del mouvimiento sionista como vendida de poules del Keren Kayemet, distribution de los "Chekalim", cojetas mezo los kutikos del Keren Kayemet, cojetas para plantar arvolos en Eretz Israel, cojeta speciala para la installation de los refuyidos jidios de Teman.

Los sionistas de Grecia tomaron parte activa en diversas actiones importantes, entre otras:
1) Eyos obtouvieron el apodjo del governo Grego en favor de la Declaration Balfour.
2) Eyos organizaron la emmigration i installation de pechcadores jidios de Salo-

הציונית
אורגאנו די ירח. אגודת אור ציון · קאבאלה

בטאון אגודת "אור ציון"
בקאב'אלה, תשרי תרע"ה (1914).

מנטש בן־סאנג'י
Mentech Bensantchi

EL MOUVIMIENTO SIONISTA EN SALONIQUE I EN LAS OTRAS SIVDADES DE GRECIA

por Acher Moïssis

La parte de la Grecia al sud de la montania del Olympos passo de la podestania turka a la podestania grega en el anio 1830, mientres que la partida norte de la Grecia incluso Salonique, passo à la podestania grega solo en el anio 1912.

Como el sionismo non era permettido sotto el régime turko, este mouvimiento non pudo desveloparsse aviertamente en Salonique ke del anio 1912 i endelantre — contrariamente à la parte sud de la Grecia onde el se desvelopo disde el empessijo del mouvimiento sionista en el mundo.

El précursor Sionista en la Grecia del Sud fue Moche Haïmis de Corfu. De 1899 a 1901 el edito en Corfu un journal sionista, ke aparessia cada mes. Mas tadre mientres los anios 1912 a 1916 el edito en Athena otro journal mensual en el cual el expuso las ideas sionistas.

En 1901, la communita judia de Larissa reçivio una lettra de la direction del mouvimiento Sionista siniada por su fondador Biniamin Zeev Herzel, rogandola de formar un commitato por la vendida de "Chekalim" i poules del "Keren Kayemet". A la cavessera del comitato ke fue nominado por el Concilio Communal de esta sivdad se topava Avraam Mordehaï Cohen.

En Agosto 1902, el comitato central de los Sionistas de Bulgaria embio en Grecia à Yaacov Calev ke era un Sionista enthusiasto i orator de valor. Gracias à discorsos en las "Kehilot" de Larissa, Trikala, Volo i Athèna se fondo en Larissa la prima societa sionista ke se yamava al empessijo "Sion" i despues "Ohave Sion".

El comitato de esta societa era formado por Haim Cabeli, Gavriel Calamaro, Itzhac Avraam Sciaki i Avraam Mordehaï Cohen.

En 1906, arrivo à Corfu Bezalel Davidson, maestro de ebreo, venido de Russia, de passaje para Eretz-Israel. Con su enfluensa se fondo ayi la ségunda societa sionista en Grecia con el nombre "Mekitze Nirdamim". En 1913—1914 Haim Chemuel Mizrahi fondo otra societa sionista en Corfu ke se yamava "Tikvat Sion", i finalmente en 1924 se fondo en esta isla una societa Sionista nueva ke se yamava "Theodor Herzl".

אברהם מרדכי כהן.

Abraham Mordehay Cohen.

En el 1910 fue fondada en Volo una societa Sionista ke se yamava "Poalé-Sion". Eya reucho a attar relationes con la Direction Centrala dela organization Sionista Mondiala i era considerada como representante de todos las communitas joudias i societas sionistas de la Grecia del Sud.

Las guerras balkanikas, la prima guerra mondiala i particolarmente los articolos ke aparessieron en los diversos journales sionistas sovre todo en Salonique ayudaron mutcho à propajar las ideas sionistas en toda la Grecia. Gracias à esto se fondaron mutchas societas sionistas muevas caje en todas las 24 communitas judias de Grecia.

En 1912 se fondo en Halkis una societa Sionista ke se yamava "Hoveve Sion". En 1913 fue fondado en la isla de Creta una societa sionista i a su cavessera se topava Zizos Sarfatty.

En Salonique se fondaron las societas sionistas siguentes :

1) En 1908 "Béné Sion" ; Su Activita era clandestina, sotto el régime turko.
2) A la fin del 1908 la societa de gymnastica "Maccabi".
3) En 1916 "Hatehia", societa sionista de mujeres.

direction de la escola Gattegno mittio a la disposition de la sodjeta unas cuantas classas.

La prima action de la Hatehia despues del fuego fue de venir en ayudo (junto las societas "Benot-Sion" i "Benot-Berit") à los sinistrados proves. Se renouvelaron i se desveloparon los corsos de Ebreo, de cultura judia, de cante, de gymnastica, etc.

En 1919 despues de la fondation de la organisation "Mizrahi", la Hatehia passo su activita à los locales de esta organisation i se crio la basa para una cooperation entre las dos societas ke se continuo mientres mutchos anios.

En 1921, la Hatehia organizo una cojetta para los guerfanos de la guerra en Eretz-Israel i reucho à embiar ayi 1000 vistidos i mudaduras.

Otra ovra importante en la cuala tomo parte la Hatehia fue akeya initiada por Avraam Recanati para salvar a 4 guerfanicas ke las mettieron en un orphelinato grego; eyas fueron quitadas de ayi i recividas provisoriamente en una de las udas de la Mizrahi. Con el tiempo, gracias à una donation de Meïr Aboav se merko una caza de tres pianos i fue fondado el orphelinato Aboav para ijas.

Una de las actiones las mas importantes de la Hatehia fue el espandimiento de la lingua Ebrea; non solo en organisando corsos para las miembras i para el puvlico en general, ma mesmo en presentando la opereta "Chulamit" de Avraam Goldfaden en Ebreo en la sala del "Pantheon" en 1925.

La Hatehia fue siempre activa en todas las actiones, cojetas, bazares, balos, etc. en favor de los fondos Keren Kayemet i Keren Hayessod, ansi ke en la vendida de "Chekalim".

En 1931, por cavza de divergenças de vistas entre las miembras activistas i las mas moderadas, la Hatehia kedo de existir; la majorita se ajunto à la Mizrahi sotto el nombre de "Moriah" i en el nuevo cuadro las miembras continuaron sus actività benditcha.

פעילות "התחיה".

Miembras de la Hatehia.

dandes turkas suspendieron la édition de este journal, fue editado en su lugar el "Avante" ke aparessio mientres mutchos anios.

Nombraremos aki à Joseph Hazan, ke remplaçava à Avraam Benaroya, cuando el non se topava en la sivdad, como secretario de la Fédération, i à Albert Arditti como éditor de la "Solidarita Lavoradera". Este ultimo lo ayudo siempre i lo remplaço mientres longo tiempo como éditor del "Avante".

Ay a notar aki las vijitas à Salonique en 1911 de Itzhac Ben Zvi i David Ben Gurion. Estas vijitas fueron organizadas por Avraam Benaroya i gracias à el estas dos personalitas sionistas-socialistas fueron envitadas à avlar delantre los miembros del club de la Fédération Socialista de Salonique.

En 1923 los communistas se empossessaron del mouvimiento socialista de Salonique i Benaroya fue ovligado de dechar el secretariato i la édition del "Avante".

Esto es, en grandes linias, un aperçu del mouvimiento socialista jidio de Salonique, ke puede servir de basa para una estoria mutcho mas detaliada.

"HATEHIA" — SOCIETA DE DAMAS PARA GYMNASTICA I CULTURA JUDIA

por Doudoun Recanati i Tamar Massa

Despues ke Avraam Recanati i sou groupo demissionaron de la Maccabi en 1916. eyos fondaron la "Hatehia", societa de damas ke tenia como escopo de espander la cultura physica i spirituala de la mujer judia en el esprito del judaïsmo i sionismo entegral.

El groupo guiador de la Hatehia era compuesto de : Avraam Recanati, Itzhac Molho, Itzhac Cohen i Itzhac Amariglio ; de este groupo salio la initiativa de editar el journal "Pro-Israel" ke intcho un rolo primordial mientres la prima guerra mondiala por el ideal sionista i por la fondation de un paës jidio.

Los comitatos de mujeres de la Hatehia eran compuestos de Rebecca Recanati (despues Cohen), Doudoun Hasson (despues Recanati), Aliza Molho, Doudoun Menache, la maestra Rahel Zion (Najari), Tamar Zion (Massa), Reyna Ezratti, Mme Covo, Tamar Estrumza, Mathilde Chibi i otras.

Mientres la guerra, en 1916, con la entrada de las armadas alliadas en Salonique, la sivdad se intcho de soldados i officiers françeses, inglezes, serbos, etc., i avagar avagar eyos se empessaron à entroduisir en las cazas.

Mutchas jovenas judias fueron attiradas por las uniformas militaras i unas cuantas ijas se convertieron i se cazaron con estos officieres. Uvo tambien cavsos de mujeres cazadas ke enganiaron a sus maridos. Sin piedrer tiempo la Hatehia tomo la initiativa i mettio en action al Rabinato, el Concilio Communal, organisationes sionistas i généralas, journales etc. para meter fin a esta situation alarmante. La causeria de A. Recanati "La Puresa de la Familia Judia" se estampo en brochura ke fue espartida entre las massas.

Esta action fuerte i prompta dio resultados ; la epidemia de cazamientos mixtos, se adaneo i despues de un cierto tiempo, eya desparessio enteramente.

A cavza del fuego del 1917 la activita de la Hatehia fue suspendida por caje un anio i medio ; solo en el 1918, se empesso el lavoro de nuevo, despues ke la

EL EMPESSIJO DEL MOUVIMIENTO SOCIALISTA
por Avraam A. Benaroya

En la estoria gloriosa del judaismo de Salonique ay menester de dedicar un capitolo à la description del unico mouvimiento socialista i syndicalista jidio en el mundo sepharadi, ke assemejava al mouvimiento socialista del judaismo achkenazi — el "Bund".

El autor de este capitolo era uno de los initiadores de este mouvimiento ; el arrivo en Salonique despues de la "Declaration de la Constitution" al 1908 en Turkia, cuando la activita puvlica i politica en la sivdad era entensa. El se adressava à los lavoradores ke estavan en grève i manisfestavan demandando de ameliorar sus situation économica, i les rogava de organisarsen en syndicatos.

El dia el lavorava en una estamparia i las notches el buchkava apodjadores i ayudantes para pueder espander sus ideas. El los topava en diversos cafés, como café "Vardar", "Café del Amanesser" i el grande café enfrente del "Hukiumet". Mezo las conossencias ke izo en estos cafés, el se asserco non solo à lavoradores ma tambien à mansevos intellectuales i pudo puvlicar en el journal "La Nacion" (del Nuevo Club) unos cuantos articoles como "La Unita Aze la Fuersa", "Si yo non para mi, kien para mi" etc.

Entre sus ayudadores nombraremos : Haim Haguel, Yaacov Esformes, Chemuel Saadi Halevy, Eliahu Arditti, Chelomo Naar, etc.

Como resultado de las causerias de Avraam Benaroya en los cafés, se formo con el tiempo à su deredor un cercolo de sympatisadores para "estudios socialistas". De este cercolo, salio la initiativa de fondar el "Club de los Lavoradores" i de el tambien salieron los primos capos del mouvimiento socialista i syndicalista jidio de Salonique. El comitato provisorio de este club ke fue fondado en el 1909 era compuesto de : Moise Modiano, Chemouel Saadi Halevy, David Haguel, Itzhac Levy i otros.

Malgrado ke la vida de este club fue curta, el tuvo una grande influensa, non solo entre los lavoradores de la "Régie", de la Ichtira, etc., ma tambien sovre las massas judias. Esto se provo cuando el club organiso en "Bech-Tchinar", una grande fiesta, ke tuvo una grande reuchida.

Con las entradas de esta fiesta el club edito "El Journal de los Lavoradores", ke aparessio en quatro linguas mientres dos mezes i medio.

Con el tiempo el mouvimiento socialista en Salonique se despartio en dos groupos — el uno jidio con à su cavessera Avraam Benaroya, i el otro bulgaro.

La majorita de los miembros del club i una partida de los socialistas bulgaros decidieron ke el club iziera parte de una Federation Socialista ; ansi, de aki empessa la estoria del mouvimiento socialista de Salonique : manifestationes, fiestas i ajuntas en honor del Primo Mayo, campanias para el diritto de azer grève, por el syndicalismo entre los lavoradores, por la independecia de los puevlos del Imperio Ottomano, etc.

Al deredor de la Federation se empessaron à ajuntar un sierto numero de syndicatos i à sus cavessera akel de los lavoradores jidios de tabacco. Mas despues se organiso tambien un groupo de mansevos ke se yamava "La Juventud Socialista" i fue puvlicado el hebdomadario "La Solidaridad Socialista". Cuando las autori-

Verso la fin del 1915 empessaron à manifestarsen divergenças de vistas entre los miembros de la Maccabi. Un groupo creyia ke la Maccabi devia affiliarse officialemente à la organization sionista mondiala i ovrar en el cuadro de esta organization. De otra parte el capo de la Maccabi Avraam Recanati i su groupo tenian la conviction ke por el enteress de la Maccabi i del mouvimiento sionista era preferable ke la Maccabi kede independiente ; de esta forma eya puedria attirar à la manseves non sionista, educarla en su seno en el esprito national integral i ansi assercarla al sionismo. Todos los esforsos ke se izieron por venir a un accodro no reucheron, i en el anio 1916 la assemblea générala de los miembros de la Maccabi decidio definitivamente de affiliarse à la organization sionista mondiala. Esta decision cavzo a ke una partida de los miembros i miembras de la Maccabi demissionaron, entre eyos el presidente i unos cuantos miembros del commitato.

Estas demissiones i las difficultades de la guerra mondiala cavzaron grande danyo à la Maccabi. A esto vino à ajuntarsse malhorosamente el terrivle fuego del 1917 en el cual se kemo entre otras i el local de la Maccabi ansi ke su bibliotéka i sus accéssoires de gymnastica. La guerra, la crisa ideologica i el fuego del 1917 mettieron fin à la perioda de gloria de la Maccabi ke turo caje 10 anios.

En 1918 las dos societas sionistas "Béné Zion" i "Max Nordau" se fusionaron soto el nombré de "Mevasseret Zion" ; en 1919 esta ultima se ajunto à la "Kadima" i à la "Maccabi" sotto el nombré de "Theodor Herzl".

Esta societa continuo à editar "El Maccabeo" en un formato mas tchico. La activita de la Maccabi en el seno de la "Theodor Herzl" se limitava à corsos de gymnastica i football. En 1926, una partida de los miembros de la Maccabi demissionaron de la "Theodor Herzl" i se reorganizaron independientemente como groupo sportivo.

En esta epoca se desvelopo bastante la section de scouts ke se yamava "Derorim Maccabi". El numero de los scouts arrivo a cerca 300.

En 1930 el numero de los miembros de la Maccabi era 150 solamente. En 1931 i en 1935 miembros de la Maccabi de Salonique tomaron parte en las "Maccabiadas" ke tuvieron lugar en Tel Aviv i una parte de eyos se installaron en Eretz Israel.

La activita sportiva de la "Maccabi" de Salonique se continuo fin la segunda guerra mondiala.

Una cientena de Maccabeos se enrolaron en la armada grega i participaron en la guerra contra los Italianos en Albania. Eyos se distingueron por sus bravoura, mutchos fueron firidos i unos cuantos sacrificaron sus vida por guardar la honor del puevlo jidio i en la defença de la Grecia.

pleytos ideologicos se trocavan en pleytos de manos i de cutchiyos. En los dos generos de pleytos los Maccabeos salian con honor i con mano alta.

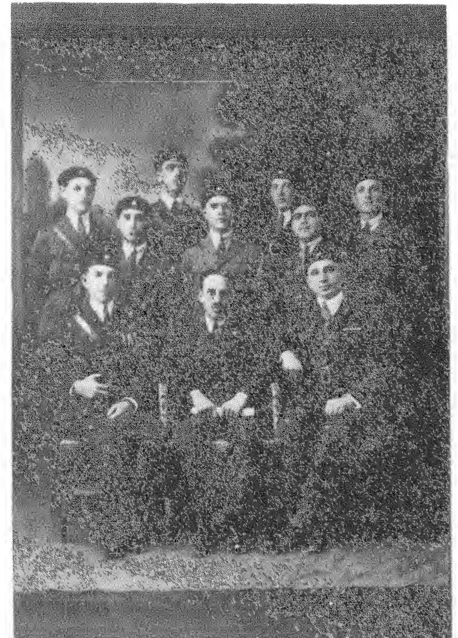
Despues de la conquesta de Salonique por los Gregos en 1912, la Maccabi se desvelopo en un mouvimiento popular basado sovre los principios del judaismo integral ; groupos de élévos de las escolas estranieras "Colléges des Frères", "Mission Laïque" etc., i de la Alliança Israelita, fueron attirados por la activita de la juventud Maccabea, ansi que adherentes de otras societas como "Levanon" i "Mahazike Ivrit". Corsos de hebreo fueron organisados para los miembros, ke ayudaron a espander la lingua nationala en la population judia.

En 1913 fue fondado en la "Maccabi" una section para jovenas en la cuala se ajuntaron muy presto 120 miembras. El numero total de los miembros de la Maccabi estonses era 600.

Gracias à la Maccabi fueron introdusidos en las escolas corsos ovligatorios de gymnastica, ke non existian fin estonses.

Notaremos aki ke la Maccabi formo una corala ke participava junto la fanfara en las diversas fiestas organizadas por eya ; i una equipe de football ke jugava con equipes gregas.

El comitado de la Maccabi, editava cada anio una brochura de 60 paginas ke yevava el nombre "El-Maccabeo". En esta brochura avia articolos sovre la Maccabi i diversas otras societas sionistas de Salonique i de otros lugares, ansi ke poesias, notas literarias, etc.

מפקדי "דרורים מכבי".

Capos de los Scouts Maccabi.

Entre otras la Maccabi venia en ayudo à diversas institutiones de la communità. En 1913 los miembros de la Maccabi, por orden del comitato central, ayudaron a la cojeta de la "Gabella" — despues ke los vendedores de kezo refusaron de continuar à pagar esta taxa à la communità.

La Maccabi continuo à desveloparse en todos los domenios mientres los anios 1914 i 1915 ; muevas sectiones sportivas fueron fondadas, nuevos miembros i groupos se ajuntaron à eya, mutchas communidades sepharadias fondaron sucursalas al exempio de la Maccabi de Salonique.

La Maccabi, junto las otras societas sionistas de la sivdad, organizaron cojetas para vinir en ayudo al "Yichuv" jidio en Eretz-Israel ke sufrio mutcho de la guerra mondiala.

Eya tambien vino en ayudo à los resfuyidos jidios de Eretz-Israel ke passaron por Salonique en sus camino para la Russia.

La Maccabi dio tambien su contribution à los jovenos estudiantes de Salonique ke fueron embiados à Eretz Israel por el director del Talmud Tora Itzhac Epchteïn. De este groupo notaremos los ke se installaron en Eretz Israel i despues intcheron en eya fonctiones importantes : Moche Attias, David Benveniste, Dr. Nathan Chalem, Baruh Uziel.

En 1915 la Maccabi decidio de tomar parte en la vida politica de los Jidios de la sivdad, sea : en las electiones communalas, municipalas, i mesmo governamentalas.

En las electiones del 1915, para el parlamento grego, la Maccabi apodjo a los candidatos del partido de Gunaris (Royalistas) i lo mesmo izieron la majorita de los Jidios de Salonique. Muy pocos votaron por el partido de Venizelos, porke el era enemigo del elemento jidio, i izo todo lo ke pudo para annular el aspecto jidio de la sivdad.

LA MACCABI — EPOCA HEROICA DEL SIONISMO EN SALONIQUE

por Avraam Recanati

Esta organization fondada en Salonique en el 1908, non fue solo una societa de cultura physica, de gymnastica i de sport, ma tambien una organization de jovenos jidios embividos de los ideales sionistas, ke contribuo mutcho al espandimiento de estos ideales entre las massas judias de la sivdad. En esta organization se formaron tambien los cuadros de los dirigentes del mouvimiento sionista de Salonique.

El empulso a la fondation de la Maccabi en Salonique fue dado por la vijita en esta sivdad de sien Maccabeos de Bulgaria. Al empessijo, los corsos de gymnastica eran dados por Sbrizoli, despues por Meir Yehuda Cohen i finalmente por Aharon Pardo de Bulgaria.

Mientres el primer anio de su fondation, los miembros siguentes izieron mutcho por enreziar la organization i elevar el nivelo de los corsos de gymnastica : Avraam Eshkenazi, Chabetai Frances, Leon Pinhas, Avraam Mallah i Menahem Bourlà.

El "Maestro" Pardo, parvino, en un courto entervalo de tiempo à espander entre los adherentes de la Maccabi la conviction ke la cultura physica de la juventud judia tiene tambien emportansa del punto de vista national.

El organiso fiestas puvlicas onde aparessian jovenos Maccabeos ke asian exercisios de gymnastica en groupo ; onde se cantava cantes nationales en Ebreo i en Espaniol i onde tomavan la palavra personalitas sionistas.

Estas fiestas ansi ke las paradas de los Maccabeos con sus uniforma passando por las calejas centralas de la sivdad con bandieras i cantes intchian de allegria i orgolio los corassones de las massas judias i contribuyian mutcho al desvelopamiento de la Organisation.

En 1910 la attitude del governo de los Jovernos Turkos, ke al empesijo via con buen ojo la activitá de la "Maccabi", se troco ; de otra parte la mancansa de cuadros de dirigentes suffisientes para la mutchidumbre de mansevos ke se ajuntavan cada tadre à la Maccabi — ovligaron à los capos de esta societa a buchcar personalitas compententes. Al empessijo se ajunto à eyos, entre otros, el avocato Chemtov Allalouf. El reucho a enfortesser la organization al punto de vista teknico, ma despues de tres anios de existencia, la Maccabi tenia menester de dirigentes de otro calibro para azer de eya una organization embivida de ideales nationales i spirituales.

A este butto Aaron Pardo i Chelomo Garguir se adressaron a Avraam Recanati el cual atcheto i devino miembro de la Maccabi en el anio 1911.

Muy presto el fue nominado como secretario i devino capo natural de la organization. El fue ayudado en su lavoro por Itzhac Amariglio, Avraam Matarasso, Itzhac Alvo, Chelomo Garguir, Baruch Agustari. Jacques Pinhas, Chabetay Frances, Leon Pinhas, Chemtov Allalouf, Salomon Venezia, Chemuel Ovadia i otros.

El comitato empleo todos los mesos : discorsos, causerias, representationes con contenido literario, corsos sionistas etc. para enculkar en las almas de la juventud Maccabea los ideales nanionales. Estos esforsos dieron sus fruto i con el tiempo se formaron ayi los cuadros de los dirigentes sionistas del avenir ke jugaron un rolo importante en el mouvimiento sionista.

Las causerias de la Maccabi. onde en general tomava la palavra Avraam Recanati, se transformavan en discussiones entre el i los socialistas. Mutchas vezes los

En Junio del 1943, dos mil Jidios de Grecia fueron embiados de Auchwitz a Varsovia como lavoradores para fraguar un campo de prisonieros. El campo se topava sovre las ruvinas del Ghetto de Varsovia. En Agosto de 1941 este campo fue liberado por los partizanes i los Jidios de Grecia ke lavoravan ayi fuyeron i se adjuntaron a eyos.

Ay diversas testimonianças ke Jidios de Grecia se revoltaron i mattaron a sus guardianes Allemanes. Ma el acto de revolta el mas importante de los Jidios de Grecia fue organizado por Joseph Baruh de Yanina, ex-lieutenant colonel en la armada grega i sus companieros — Joseph Alevy, Maurice Aaron, Itzhac Baruh, Itzhac Venezia, Sam Carasso, Yaacov Brudo etc. A eyos se adjuntaron Jidios de Polonia i de Russia ke lavoravan kon eyos en los fornos. Eyos se revoltaron el 6 Septembre del 1944, i izieron saltar uno de los fornos, mataron 4 officiers, 12 soldados i 4 civiles Allemanes. En este revolta toparon la muerte 300 Jidios. Despues de la desetcha de la Allemania se avero ke solo 6,000 Jidios kedaron bivos de un numero total de 55,000 ke bivian en Salonique en 1939.

Despues de la guerra, fueron trayidos a djuzgo los "malchinim" i los ke cooperaron con los Allemanes — Jidios i Gregos. Unos cuantos de entre eyos fueron condanados a muerte i otros a ser apresados.

En memoria de los milles de Jidios ke mourieron en los crematorios, los Jidios de Salonique ke kedaron bivos fraguaron en el muevo "Bet Ahayim" (cimeterio) un monumento de commemoration.

Despues de la Catastropha (Choa)

Verso la fin del 1944, salieron de sus escondidijo algunos Jidios de Salonique ke se avian cazado con gregas ; despues attornaron a la sivdad los mansevos ke fuyeron a montanias i se adjuntaron à los partisanes, i à la fin, en el mes de Marso 1945 empessaron à tornar los ke fueron salvados de los campos de la muerte. Eyos se organizaron i formaron un comitato para occuparse de questiones de orden general.

Se puede disir ke en general los gregos non les isieron un buen accollio, al contrario : de 1,100 appartamentos de Jidios ke los gregos aferraron, solo 300 fueron attornados à sus patrones ; de 2,300 magasenes i fabricas los Jidios non parvinieron à tomar attras ke solo 50.

La situation économica de los Jidios de Salonique era grave, (en akeya epoca el paes entero suffria de las consiguensas de la guerra civile entre los communistas i los nationalistas) i es gracias al ayudo del "Joint" i de los Jidios de Salonique biviendo en America del Nord i del Sud, de Eretz-Israel, de Egypto etc., ke eyos pudieron mantenersen mientres los primos anios despues de la guerra.

Tambien la situation spirituala i religiosa descayo muy mutcho, i esto por mankanse de ombres de ley i maestros.

La mas grande parte de los Jidios de la sivdad — 43,210 almas — fueron deportadas entre el 15 Marso i el 9 Mayo del 1943. Al 1 Junio fueron deportados otros 800 Jidios, entre eyos los miembros del Concilio Communal, empiegados de la Communita, maestros etc. Todos fueron embiados directamente a Birkenau i matados en las oudas de gaz. Finalmente al 7 Agosto fueron deportados otros 1,800 Jidios, por la majorita mansevos ke fin estonses estavan en los campos de lavoro de la "Tot".

Ay de notar aki ke mutchas personalitas gregas de Athena, encluso el famoso metropolit Damaskinos, protestaron i entervinieron serca los Allemanes por salvar mesmo una partida de los Jidios, ma non reucheron.

Los representantes del Governo Italiano i Espaniol ên Salonique i en general en toda la Grecia salvaron mutchos Jidios.

Contrariamente a la attitude de los Italianos, caje todos los otros paeses civilizados del mundo no izieron nada para empidir o a lo menos para apezgar la tareha de los Allemanes. Esta attitude inhumana de estos paeses es ke permettio a los Allemanes de continuar la extermination de los Jidios de Evropa caje fina los ultimos dias de la guerra.

La Extermination en Auchwitz i en Birkenau

Como ya escrivimos mas arriva, mutchos de los deportados Jidios mourieron en el camino verso los campos de la muerte. Se estima ke circa 5,000 de entre eyos mourieron ansi de ambre i de sed, de hazinuras etc. Los ke arrivaron a Auchwitz ya estavan en un estado terrivle, mutchos de eyos suffrian de typho i cavzaron al espandimiento de una grande epidemia de esta hazinura en este campo.

A sus arrivo en el campo. los Allemanes embiaron immediatamente a las oudas de gazes a las mujeres, las criaturas, los hazinos i los viejos. Los bienportantes i fuersudos fueron embiados a lavoros duros. Las torturas i las suffriençaş de los Jidios en estos campos eran estremessientes. Malgrado todo, los Jidios de Grecia percuraron de ayudarsen entre eyos i de ayudar a otros Jidios ke se topavan en el campo.

המשריפות באושוויץ־בירקנאו.

El crematorium en Auschwitz-Birkenau.

como una tchica republica judia. Dies dias antes de la prima deportacion el kito un annoncio diziendo entre otras: "Ermanos, guadrando vuestra sangre-fria. Cada uno ke continue sus occoupationes i ke non metta tino a bozes non bazadas".

Despues ke los Jidios fueron concentrados en el Ghetto, el Dr. Koretz por orden de los Allemanes, aparejo una lista de todos los bienes de los Jidios: cazas, cuentos en bancas etc... Todos los cuentos de los Jidios fueron transferados en un cuento general a nombre de la Communita; ansi en un curto intervallo los Jidios kedaron sin nada.

La vida de los Jidios en el Ghetto era terrivle. No existian las minimas conditiones sanitarias; 30 personnas bivian en una uda de 16 metros quadrados; mutchos mourieron ayi malgrado los esforsos de parte "Matanot Laevionim" de venir en ayudo.

Mutchos mansevos se kazaron en el Ghetto, por non ser embiados a los lavoros forçados. En el mez de Marso del 1943 arrivaron a la station del treno de Salonique 300 vagones. Al 14 Marso, el Dr. Koretz recivio orden del "Servicio de Segureza Allemana" (SD) de avisar a los moradores del Ghetto en el fauburgo "Baron-Hirch" ke eyos seran embiados a Krakau en Polonia al 15 Marso. Ansi fue etcho i todos los Jidios de este Ghetto fueron embiados en Polonia en akel dia, i ninguno torno de ayi.

La mesma suerte tuvieron todos los Jidios en los Ghettos de los fauburgos "Aya Paraskevi" i "la station tchica". Eyos fueron amontonados sin distinction entre mansevos, viejos, hazinos, paralisados etc., en los vagones, en condiciones terrivles. Despues de 8 a 11 dias eyos arrivaron a Auchwitz. Mutchos mourieron en el camino; otros piedrieron el meoyo.

Non ay safek ke la attitude del Dr. Koretz, de una parte, i el deseo de los gregos de desbarassarsen de los Jidios de la otra, facilitaron muy mutcho a los Allemanes la extermination de la Communita Judia de Salonique.

קבוצת רבנים ו״חכמים״ בזמן
מלחמת העולם השניה, שזמן מועט
אח״כ הובלו להשמדה באושוויץ.

Un groupo de Hahamim en el ghetto de Salonique mientres la conquesta almana.

en el 6 Avril 1941 ; tres dias despues eyos entraron en Salonique.

Poco despues de sus entrada en Salonique, los Allemanes asseraron todos los journales en espaniol i en frances ; apresaron personalitas judias importantes i deportaron al Dr. Koretz i a Jules Tazartes a Viena, i nominaron a Saby Saltiel como presidente de la Communita. Non passo mutcho tiempo i eyos confiscaron milles de livros de valor, manuscrittos, documentos, collectiones de journales etc. A esto se adjusto la crisa economica, i la ambrera ke uvo en la sivdad verso la fin de 1941 i al empessijo de 1942 ; milles de Jidios mourieron de ambre en este curto entervalo.

Verso la fin de 1942 los Allemanes attornaron al Dr. Koretz a Salonique. En el mesmo anio, en medio del enverano, vinieron a Salonique Adolph Eichman i Rolph Guinter i estonses se decidio de exterminar a los Jidios de la sivdad. Verso la fin del primo anio de la conquesta de la sivdad, los Allemanes ordenaron a todos los Jidios de 18 a 45 de presentarse en la "Plaça de la Libertad" en dia de Chabat el 11 Julio 1942 a las 8 de la maniana. Eyos fueron ovligados de estar en pies en el sol caje el dia entero. Despues de 2 dias, eyos fueron ordenados de presentarse de nuevo en el mismo lugar ; ayi los maltrataron de todas las formas i despues los embiyaron afuera de Salonique a lavoros duros mientres 10 oras consecutivas el dia en conditiones muy negras ; 12% de estos Jidios mourieron de hazinuras diversas. Para remediar a esto, Saby Saltiel i sus consejeros entervinieron serca las autoridades Allemanas i parvinieron a liberar caje mil lavoradores, despues ke pagaron montantes grandes como petcha.

Al 13 Octobre propuso Dr. Max Marten de liberar a todos los lavoradores contra el montante de 3 a 5 milliardas de drachmas. Como la Communita non pudo acojer este montante, eya fue forçada de atchetar otra proposition del Dr. Marten de cedar el cimeterio jidio a las autoridades Allemanas. Ansi fue ke 500 lavoradores gregos destruyeron mas de 100,000 tombas, mutchas de entre eyas antiguas i de grande valor historica.

Verso la fin del 1943 i al empessijo del 1943 los Allemanes confiscaron mutchas bouticas, magazenes, depositos i fabricas, apartuviendo a Jidios, de una valor approximativa de quatro milliones de francos oro.

A la fin del 1942, Dr. Koretz fue nominado por los Allemanes como presidente de la Communita. Entre el 6 i 17 Febrayo del 1943 los Allemanes puvlicaron los decretos siguentes : Cada Jidio deve de yevar sovre su petchadura un Maguen David amario ; el deve de morar en el Ghetto ; el non puede emplear el telephon ; el non puede carrearse en otra casa sin permission, etc... Los miembros del Concilio Communal decidieron de intervenir serca el commandante militar alleman para allivianar las malas setencias, ma el Dr. Koretz se oppuso. Eyos kyijeron demandar ayudo de las autoritades gregas i a esto se oppuso el Dr. Koretz. Non solo ke el non se oppuso a los ordenes de los Allemanes, al contrario, el izo todo lo possivle para executirlos a lo mas presto. A sus demanda, el les remettio la lista de todos los Jidios de Salonique, con todos los detalios menesterozos. Esta lista es ke facilito a los Allemanes la deportacion i la exterminition de los Jidios de Salonique.

Verso la fin de Febrayo 1943 los Allemanes ordenaron a los Jidios de concentrarsen en cinco partes de la sivdad. Los Jidios non se duvdaron de nada, porke los Allemanes mezo el Dr. Koretz, espandieron bozes ke en este Ghetto se va formar

En Octobre 1935 el Rey Georges fue restituido al trono como capo del governo fue nominado Tsaldaris el cual kito a fuera de la ley todas las organisationes fachistas i antisemiticas i baldo siertas restrictiones contra los Jidios. El Rav Koretz de su parte percuro siempre de estar en buenos terminos con las autoridades i adulsar las relationes entre Gregos i Jidios.

Antes de la segunda guerra mondiala la situation materiala i spirituala de los Jidios de Salonique estava en un estado de grande descayensa. El numero de los Jidios en la sivdad abacho à un total de 55,000. En el entervalo de los 20 anios ke passaron disde el terrivle fuego del 1917, la communita en general i los Jidios en particolar piedieron caje 3/4 de loke possedavan.

Non tuviendo à sus cavessera un capo religioso de valor, ni dirigentes communales con corage — los pocos ke avia ya avian emmigrado en Eretz Israel — el attamiento de las massas a la religion se aflocho, i la solidaridad nationala descayo.

La Destruyicion de la Communita por los Allemanes

Al 28 Octobre 1940 las armadas italianas attakaron la Grecia. En la guerra contra la Italia participaron 12,898 soldados jidios, entre eyos 343 officieres. Los Jidios garearon como leones i se distingueron en todos los rapportos. Es un fato ke el pourcentage de los muertos i firidos jidios fue 3 vezes mas grande ke akel de los gregos.

En esta guerra los Gregos vencieron i rempucharon a los Italianos verso el centro de la Albania. Estonses entervinieron los Allemanes i attakaron a la Grecia

ה״התעמלות״ וההתעללות של
הנאצים בצעירים היהודים
ב״ככר החירות״.

El maltratamiento de los mansevos jidios en la Place de la Liberté.

חרב״י חיים חביב.

Harbi Haïm Haviv.

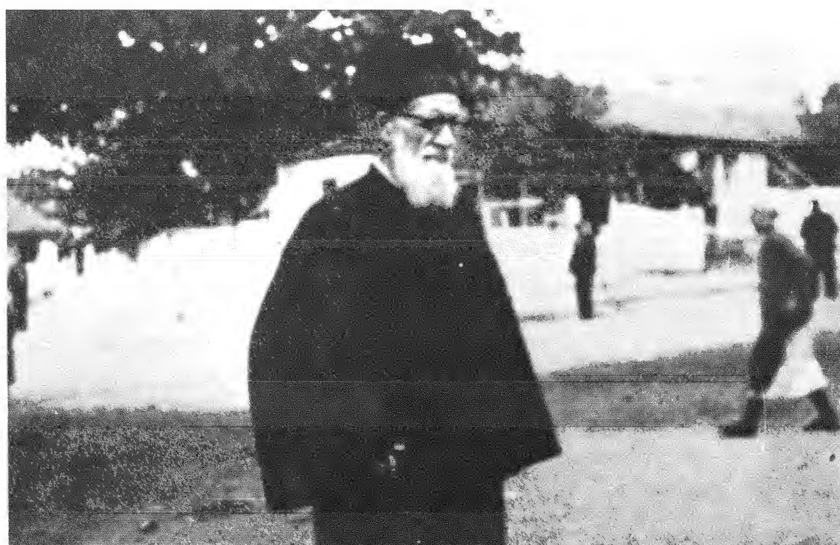
Jidios. Al 29 Junio 1931, dos mil gregos attakaron el faubourgo Campbell onde bivian 220 famillas judias. Eyos kemaron 29 cazas, entre eyas la Kehila, la escola. la pharmacia, las cazas del Rav i del doctor ansi ke "sifre tora". Vente jidios fueron firidos i un grego ke percuro de venir en ayudo à los jidios fue mattado. Este attako premeditado i otros actos de violença ke se perpetuaron en la sivdad — convencieron à los Jidios de Salonique ke non era mas possivle de bivir en estas conditiones. Milles decharon la sivdad i la mas parte de eyos vinieron installarsen en Tierra de Israel.

Despues de las démissiones del Rav Benzion Hay Uziel i su "locum tenens" Rebi Emanuel Broudo, el concilio communal i el Vaad Ruhani decidieron de nominar à Rebi Haim Haviv. El era muy savido en la ley de una parte i modesto de la otra, todo el puevlo lo amava i lo respectava porke el fue siempre attado i fiel al puevlo.

Malgrado ke Rebi Haim Haviv intchia son fonction con justicia i deretchedad, unos cuantos miembros de la "Béné Berit" i de los Sionistas Generales, kijeron ke se nomine como Gran Rabino un Rav "moderno" i con titolo academico. Eyos buchkaron i nominaron a este posto al Dr. Sevi Koretz.

La suerte kijo ke el ultimo Grand Rabino de Salonique fuera echkenazi i "moderno". El kedo siempre estraniero à las massas judias de la sivdad ; el era de un caractere difficile, capritchoso i arrogante. Su nomination fue el mas grande i fatal yero ke commitio el concilio communal en toda la estoria de la communita judia de la sivdad. Non passo mutcho tiempo i la opinion puvlica se mettio contra el, i los journales escrivieron articolos criticando sus actiones i su attitude.

Avraam Recanati tambien embio de Tel Aviv un articolo al "Messajero" contra el Rav Koretz, attacandolo porke non iso caje nada para enreziar la vida religeosa, ni por el mouvimiento sionista i la emmigration de los jidios de Salonique à Eretz Israel.

רב יהודי בשכונתו.

Un Haham en un quartier jidio.

los Jidios de la sivdad para Eretz Israel (1931—1936). Ansi vente mil almas fueron salvadas de la muerte en los crematorios de Auchwitz-Birkenau.

Existia en Salonique un mouvimiento socialista donde los miembros por la mas parte eran los 10,000 lavoradores en las fabricas de toutoun de la "Regie" ; Sus capos eran Abram Benaroya, Joseph Hazan, Alberto Dassa i Avraam Arditti. Fin el fuego del 1917, la mas grande parte de sus miembros eran jidios. Ma despues del fuego, mutchos lavoradores gregos se izieron miembros i los nuevos dirigentes eran por la mas parte gregos.

Los capos socialistas jidios eran anti sionistas, anti religiosos i combatian contra las intitutiones de la communita. Los miembros, en general, eran buenos Jidios, religiosos i nationalistas. Eyos se ajuntaron à los rangos socialistas para sovreguardar sons interresses professionales.

Los socialistas éditavan un cierto numero de journales, organisavan manifestationes, kermesses, etc.

A Salonique avia mutchas societas de cantes religiosos las cualas se ajuntavan en las Kehilot en Chabatot i fiestas i cantavan "pizmonim". Las principales eran : Halel Vezimra i a su cavessera el maestro i musicante Zadik Guerchon ; Neim Zemirot presidida por Barouh Ben Yaacov i conduisida por Avraam Barzilai ; Noten Zemirot, su presidente era el maestro i director Avraam Attas i su conductor Moche Aaron Vaëna. En estas societas se formaron mutchos "hazanim" ke izieron honor à la communita judia de Salonique.

En 1937 el numero de elevos jidios en las escolas diversas se elevava à caje 8,000 el numero de los maestros era 125 — entre los cualos 50 enseniavan el ebreo, la estoria judia i los principios de la réligion. El budjeto communal para sostener estas escolas se elevava à 700,000 drachmes al anio.

La majorita de los elevos eran proves i non pagavan escolaje. Mas ayinda el "Matanot Laevionim" dava comidas cayentes cada medio dia à 2,500 asta 3,000 elevos ; de su parte la societa "Malbich Aroumim" despartia vistidos à los mas proves de entre eyos.

Antisemitismo

Los gregos percuraron avagar avagar de menguar la influença de los Jidios de la sivdad. Eyos annularon el diritto de los "dayanim" de juzgar questiones de moneda. Las escolas judias fueron ovligadas de menguar las oras dedicadas al enseniamiento de la lingua ebrea.

En 1927 se fondo una societa antisemitica la cuala tenia como butto de boycotar el commercio con los Jidios. El journal antisemitico Makedonia puvlico estonses "Los Protocoles de los Viejos de Sion" i el cinema "Dionissia" projetto el filmo el "Rey de los Reyes" sovre la vida de Jesus, ke contenia passages contra los Jidios.

En 1930 los gregos desbivlaron tombas en el cimeterio jidio de la sivdad ; "Makedonia" accuso à los Jidios como seendo enemigos de la Grecia ; ke eyos mattaron à Jesus etc. En 1931 este journal yamo à las massas gregas a "reglar los cuentos" con los Jidios. La societa antisemitica E.E.E. de su parte espartio pamphletos en toda la sivdad yamando à los Gregos de passar à la action "contra los enemigos de la patria". La inaction de parte de la Policia encorajo à los miembros de esta organisation à attakar el club de la "Maccabi". Un poco despues, bandidos gregos attakaron los faubourgos No. 151 i No. 6 i ayi firieron unos cuantos

la società "Max Noradau". Verso el 1920 esta societa junto la "Kadima" i la "Maccabi" formaron la società "Theodor Herzl".

Mutchas societas sionistas se fondaron disde el 1912 fin la destruyicion de la communita por los Allemanes ; nombraremos aki las mas importantes :

La Hatehya ; la organization Mizrahi, fondada en 1919 con sus societas afiliadas : Chivat Zion, Hachmonaim, Beruria, Moria, Benot Mizrahi, Pirhé Zion, Tora Vaavoda, Oavé Tora, Peer Mizrahi, Béné Mizrahi, Tiferet Israel, Gueula. Nécharim, Yavne, etc.

Todas estas societas tenian como butto de propajar las prescriptiones de la religion judia de una parte i los ideales sionistas de la otra.

Las societas de los Sionistas Generales eran : A.J.J., Max Nordau, Grand Cercle Sioniste, Nouveau Club, etc. organizadas en la Federation Sionista.

En el 1923 Avraam Recanati, Itzhac Cohen, i unos cuantos jovenos fondaron el partido revisionista en Salonique. Este partido collaboro mientres mutchos anios con la organization "Mizrahi" ; El presidente de estos dos partidos era Avraam Recanati.

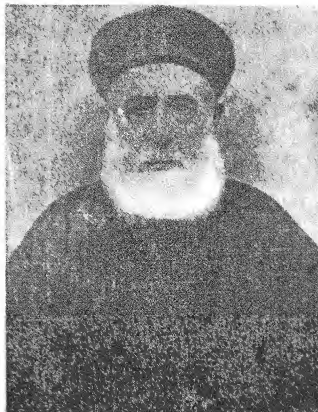
Los Sionistas generales puvlicaron mientres estos anios una diezena de journales en espaniol, los revisionistas puvlicaron dos, i los Mizrahistas sech journales. Solo dos journales en Francess fueron puvlicados por los Sionistas i los Mizrahitas. Estos journales, principalmente el "Pro-Israel", combatieron con reuchida contra los socialistas i los assimiladores de las escolas de la Alliança i contra el reposo dominical forçado.

Las organisationes sionistas, Sionistas-Generales, Mizrahi i Revisionistas eran activas en todas los domenios ; eyas organizaron en el 1919 una manifestation a la occasion de la Declaration Balfour en la cuala participaron vente mil personas ; (cuando Jabotinsky vino à Salonique en 1926 tres mil personas lo vinieron à recivir à la station del treno) ; eyos vendian chekalim i embiavan delegados à los Congressos Sionistas ; eyas organizavan cojettas para el Keren Kayemet, Keren Ayessod, etc. I lo mas importante de todo — eyas organizaron la émigration de

קבוצת הכדורגל של "דגל ציון", אגודה ציונית בשכונת ריז'י־וארדאר.

Equipe de football de la "Deguel Sion", en el quartier Regi-Vardar.

ר׳ יצחק פ׳ראנס׳ס.

Rebi Itshac Frances.

ר׳ בן ציון מאיר חי עוזיאל.

El Rav Uziel en Salonique.

juderia de Salonique.

De cuando Salonique fue conquestada por los Gregos en el 1912, las Autoridades non respectaron nunka los dirittos de los Jidios. Despues de la desetcha de los Gregos cuando attacaron la Asia Minor en el 1920 i la expulsion de los Gregos de Turkia, las Autoridades izieron todo loke puedian para ayudar à estos resfuyidos à cuento de los Jidios. Mutchos lavoros fueron kitados de manos de los Jidios i dados à Gregos ; las taxas sovre las entradas ke los Jidios devian de pagar eran aumentadas cada anio ; los nombres en caracteres ebreos sovre las tabelas de los magazenes fueron prohibidos.

En 1924 el Governo kitto una ley forçando à los jidios de serrar sus bouticas en dia de Alhad, contrariamente à lo ke avia escritto en la legislation grega i contrariamente à las promettas ke fueron etchas à el Rav Yaacov Meir por Venizelos i el Rey Georges. El concilio Communal, el Grand Rabinato, los journales i el puvlico jidio i particolarmente Avraam Recanati en el journal "Pro-Israel" protestaron de une manera vehemente i yevaron una campania tempestuosa contra esta ley, ma malhorosamente non reucheron à baldarla. El resultado fue ke mutchos Jidios decharon la sivdad, kien para Francia kien para Eretz Israel, ma la majorita duvo de baldar la santedad del Chabbat i avrir sus bouticas en este dia, por pueder bivir i mantenerse.

La Era Sionista

Disde la apparition de Herzl los Jidios de Salonique tomaron parte activa en la action Sionista. Sus activita asta 1912 era clandestina porke el Sionismo era prohibido en el Imperio Ottomano.

En 1899 Moche Cohen i David Florentin fondaron la societa culturala sionista "Kadima". Tambien el Journal "El Avenir" apodjo siempre al Sionismo i propajo las ideas religeosas i nationalas del puevlo jidio.

En 1908 fueron fondadas en Salonique las societas "Bene Zion" i "Maccabi". Los capos de los sionistas estonses era David Florentin, Joseph Uziel, Acher Mallah i otros. Los miembros activos de la "Maccabi" eran : Chelomo Venezia, Aaron Pardo, Abraham Matarasso i a sus cavessera Abraham Recanati.

En el cuadro de la "Maccabi" se elevaron mutchos capos i militantes sionistas. La "Maccabi" tenia su fanfara i groupos de 400 scoutes jovenos con à sus cavessera Itzhac Chalem. Despues de la conquesta de la sivdad por los Gregos se fondo

מכבה האש שלמה בר ציון

El "tulumbadji" Chelomo Barzion.

Los sinistrados fueron recojidos provisoriamente en tendas i baraccas. Mutchos vinieron à sus ayudo ma como el autunio i el envierno del anio 1918 fueron muy fuertes, milles de Jidios murieron del frio i de hazinuras.

Immediatamente despues del fuego diversas personnalitas gregas trucheron delantre el Parlamento una proposition de expropiar todos los terrenos de los sinistrados para "refraguar i afermoziguar la sivdad".

Los Jidios de Salonique protestaron contra este projetto. Itzhac Alvo, sionista enthusiasta i miembro de la "Maccabi" ke avlo en una assemblea de protestation contra esta proposition fue condanado à 6 mezes de prezio por un tribunal militar. Tambien Avraam Recanati ke attako al tribunal i à las autoridades gregas en su journal "Pro-Israel" fue yamado à juzgo junto Itzhac Cohen ke era editor i responsavle de este journal.

Todo esto fue en vano. Las autoridades executieron sus negras intitiones. Las leyes antisemiticas del governo i las persecutiones de los gregos forsaron un numero de Jidios de dechar sus sivdad natala i buchkar sus mazal en otros paëses.

En el anio 1919, decho la sivdad i el Rabino Jaacov Meir, despues ke rendio servicios inapreciavles à la communita judia de Salonique.

Al empessijo del 1920, el Concilio Communal junto el Mijlich Ruhani, decidieron de nominar à Rebi Benzion Uziel de Tel Aviv como Gran Rabino de la sivdad.

En su tiempo i mezmo un cierto tiempo antes, fueron fondadas en la sivdad las nuevas institutiones siguentes :

Union Mutuala — con butto de despartir milizinas à sus miembros ; Bené Avraam — fondada por Avraam Recanati ; Ezrat Ahim, Misgav Ladah, fondada por originarios de Monastir ; Hevra de Guemilut Hassadim ; Avoda Vehinuh ; Malbich Arumim, fondada por Avraam Yaacov Attas ; el Dispensario al nombre de Haim Pinhas ; el Orphelinato Meir Aboav, fondado por la initiativa de la Organization Mizrahi, su presidente Avraam Recanati i su mujer Doudoun ; dispensario al nombre de Itzhac Hassid, fondado por sus eredadores ; etc. Asilo de Viejos fondado por el Presidente de la Communita Yaacov Cazes con la donnation de Chaul Modiano ; El Asilo para entikiados al nombre de Meir Tchenio ; Benot Israel ; Agudat Devora ; etc.

Los miembros del Concilio Communal en el tiempo de Rebi Ben Zion Ouziel eran : Yaacov Cazes, Presidente ; David Matalon, Mentech Bensantchi, Acher Mallah, Avraam Recanati, Benico Chaltiel, Leon Gattegno, Salvator Djahon, Itzhac Amariglio, Itzhac Alcheh. Eliahu Benosiglio. El Director de la Communità era Daout Levy.

Los Rabanim los mas importantes ke bivieron en el tiempo de Rebi Yaacov Meir i despues de el, fin la destruition de la communita por los Allemanes, fueron :

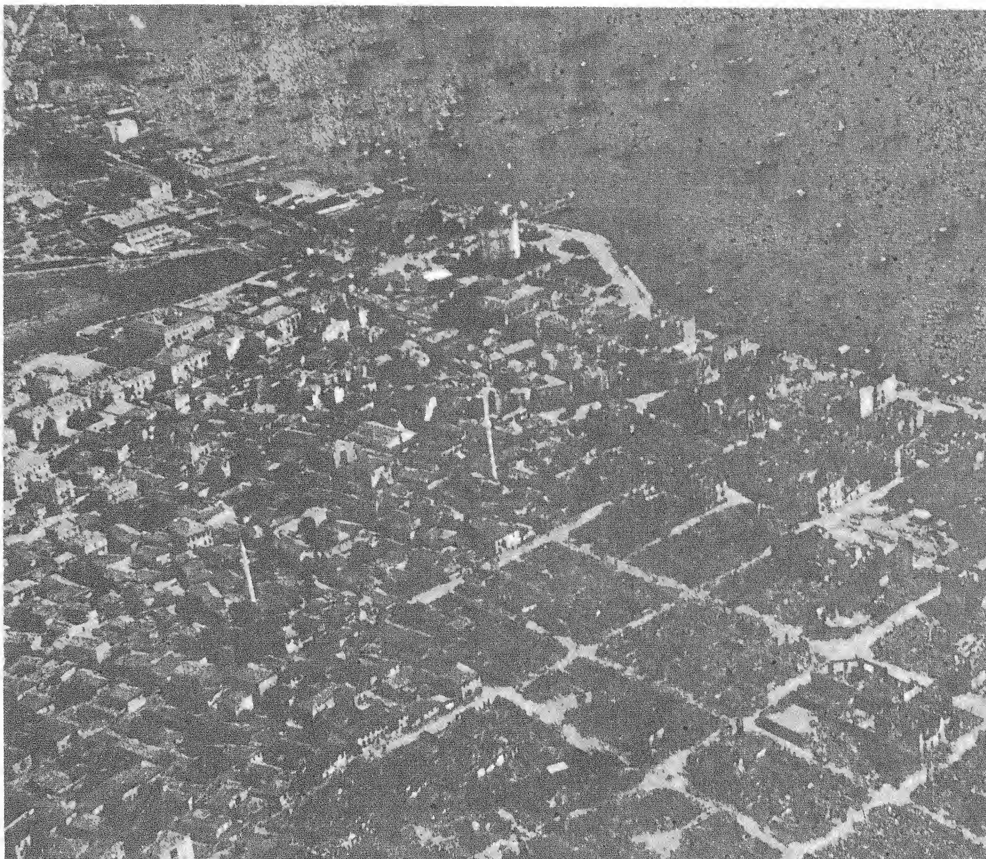
Rebi Avraam Beraha, Rebi Avraam Azriel Matalon, Rebi Emanuel Brudo, Rebi Hanania Covo, Rebi Chelomo Zion, Rebi Moche Mallah (fondo i dirijo el Journal "El Avenir"), Rebi Acher Simha ; Los Rabanim siguentes suvieron à Eretz-Israel : Rebi Avraam Perahia, Rebi Yehuda Perahia, Rebi Moche Errera, Rebi Moche Frances, Rebi Joseph Chalem, Rebi Chaul Molho, Rebi Joseph Hacohen, Rebi Itzhac Beraha, Rebi Avraam Perez, etc.

Uno de los Rabanim originales de esta época fue Rebi Chaul Amarilio ke kitava cada anio las "Halilot", i izo estudios historicos sovre ciertas épocas de la

En el Octobre del anio 1915, milles de soldados Françeses, Ingleses i Italianos desbarcaron en Salonique. La comania desparissio de la plaça i los precios suvieron à los cielos. De otra parte los zepelines allemanes venian methodicamente bombardear la sivdad i mutchos habitantes fueron matados.

Mientres la guerra mutchos Jidios se enrekissieron, ma esta rikesa se izo siniza en el grande fuego del 1917. En este fuego terrivle se kemaron 3/4 de la sivdad ; 73,448 habitantes kedaron sin morada (53,000 de entre eyos eran Jidios) ; 10,000 cazas se kemaron — entre eyas todas las Kehilot antiguas i la nueva fragua del Talmud Tora Agadol, mutchos "bate-midrach" i 600 "sifre-tora". Se kemaron tambien 10 "Yechivot" con todos sus livros de valor, 11 escolas, todas las fraguas de la communita i de el "Rabanut" i tambien caje todas las fraguas de las ovras de bien i institutiones.

Sea por ke las fraguas non estavan asseguradas a sus yena valor, sea porke las companias de segurità non pagaron ke solo una partida del danio — la piedrita para la Communità i para todos los particulares fue enorme. Mas grave ayinda — el aspecto jidio de la sivdad desparessio para siempre. la union i el ayudo mutual ke existia entre los jidios en cada sector de la sivdad se piedrieron. El fato ke los Jidios fueron ovligados de esparzirsen en todas las partes de la sivdad contribuo al afflochamiento de los attaderos ke avia entre eyos i menguo tambien de la autorita ke tenian los Rabanim. Mutchas ovras de bien i institutiones se desfizieron i kedaron de fonctionar.

ממראות שריפת תרע"ז.

El fuego grande del 1917.

era compuesto de Rabanim i sovre eyos el Grand Rabino.

Aparte de la "petcha" avia las "gabellas" diversas sovre la carne, el kezo, el vino etc. i otra taxa sovre las achugares i las eredades para la Cacha de las Guerfanas.

El budjeto annual de la communita antes de la prima guerra mondiala era de 40,000 liras oro, el numero de los Jidios en la sivdad circa 80,000. En estos anios se fondaron diversas institutiones, entre eyas: Orphelinato Carlo Alattini, azilo de locos, Ezrat Yetomim, Teouda Beisrael, Rodefe Zedek, Neta Naaman Hadach, Ezrat Holim, Vesimhat Nearim, Oave Chalom, La Oumanidad, Esperança, Inter Club, Ahadut, Tora Umelaha etc.

En el envierno del anio 1913 vijito Salonique una commission de delegados de la "Union des Associations Israelites" de Evropa i de Amerika. Eya escrivio en su rapporto: El numero de los habitantes en la sivdad es de 140,000 donde 70,000 son Jidios. Entre eyos ay 300 maestros, 40 pharmacienes, 30 avocates, 25 dentistas, 10 journalistas, 5 ingenieres, 1,100 commerciantes grandes i tchicos (entre eyos unos cuantos bankieres), 1,200 bouticarios i bakales, 2.200 artisanos, 8,000 empiegados, 8,000 lavoradores i lavoraderas en la industria del tabacco, 500 arabadjis, 600 hamales, 400 barkeros, descargadores i encargadores, 150 retiradores, 2,000 garçones en los cafes i restauranes i mutchos vendedores ambulantes.

En basa de statisticas topadas en los archives de la Alliança avia tambien en la sivdad (en 1912) : 12 fabricas de chavon, 9 fabricas de techidos (en las cualas lavoravan 8,000 lavoradores), 3 fabricas de ropas etc.

En akel tiempo avia en Salonique 30 "Kehilot", "Talmud Tora Agadol" i à lo menos 60 "midrachim" o kehilot tchicas, i 14 "Yechivot", 12 escolas i mutchas escolas particolaras. 5 journales en ladino aparessian estonses: "El Avenir", "Avante", "La Tribuna Libera", "El Liberal" i el "Kirbatch" i en Frances: "Indépendant", "Progres", "La Liberté", "Le Moniteur de Salonique".

En el 1912, la Serbia, la Grecia, i la Bulgaria se alliaron i attakaron à la Turkia. Despues de unos cuantos mezes de guerra la Turkia cedo mutchos territorios à los 3 paëses ke la attakaron, i entre eyas Salonique ke cayo en manos de los Gregos.

Las relationes entre Gregos i Jidios ke se avian deteriorado unos cuantos anios antes, se energressieron aïnda mas, cuando la Grecia conquesto la sivdad a la fin del 1912.

Los journales "Embros" i "Makedonia" escrivian cada dia articolos contra los Jidios; los soldados gregos entravan en las cazas i bouticas de los Jidios sotto pretexto de azer buchkidas i arrovavan lo ke puedian, destruyian otra partida i maltratavan à los moradores. Eyos attakaron mesmo "kehilot", destruyeron "Sifre-Tora" i se yevaron los "rimonim" i otros objetos de valor. Al 19 Novembre 1912 El Grand Rabino Yaacov Meir junto con el Concilio Communal se encontraron con el Rey Georges i protestaron contra los journales antisemitas i contra el comporto de los soldados gregos. Malhorosamente ni esta intervention dio resultado.

Solamente cuando las grandes potensias se ajuntaron en Londra para decidir la suerte de la Macedonia, el Governo Grego i a su cavessera el Presidente Venizelos izieron promettas de sovreguardar los dirittos speciales de los Jidios de Salonique. Ma immediatamente despues ke se decidio de ajuntar Salonique à la Grecia todas las promettas fueron ulvidadas.

Las differencias, los arrebachamientos i las persecussiones retomaron con mas vigor. La communita judia de Salonique empesso à descayer sensivlemente.

Como Rebi Yehuda Nehama tambien Rebi Chemouel Simha non se aprovetcho de la ley i fue activo en la vida puvlica de la sivdad.

Nombraremos aki à Ham Saadi Alevy Achkenazi malgrado ke no era savido en la ley. El era un hazan nombrado, patron de una estamporia. El escrivio complas para Purim i Pessah i edito junto su amigo Rebi Yehuda Nehama el livro de "Pizmonim" de Rebi Israel Nadjara. El edito el journal La Epoca i mas tadre el "Journal de Salonique" (junto con sus ijos, Bezalel, Daout Effendi i Sam Levy).

Rebi David Pipano, era grande en la ley i escrivio mutchos livros, ma solo quatro de entre eyos fueron editados; los otros kedaron en forma de manuscritos o se kemaron en el fuego. Despues de el non uvo mas Rabinos en Salonique ke escrivieron i puvlicaron livros de ley.

El Rav Haim (Haimutcho) Covo, dono mientres su vida montantes importantes para ovras de ayudo à los proves, para "talmidé hahamim" i para cualunke institution de bien i de ley. La "Yechiva" ke tenia en su caza era la mas grande i la mas importante en Salonique. Eya contenia una collection grande de livros de ley raros i valutozos. En mouriendo el decho 20,000 liras de oro à diversas ovras i a fondos de ayudo.

Trocamientos Politicos — Difficultades Spiritualas (1908—1922)

Despues de la muerte de Rebi Yaacov Covo, en el anio 1908, fue nominado el Rav Yaacov Meir de Yeruchalaim a este posto.

Los Turkos progressivos, fondaron en Salonique un club ke se yamava "Jeunes Turcs" i un poco despues eyos formaron un commitato ke yevava el nombre de "Union i Progresso". Mutchos Jidios adheraron à estos 2 clubes i eran activos en secreto contra la dictatura del Sultan Hamid.

Los "Jeunes Turcs" puvlicaron en Salonique en el 23 Julio 1908 la legislation del 1876 ke el Sultan Hamid promettio de executirla, ma non mantuvo su palavra. Un poco despues Chevkiet Pacha, uno de los capos de la revolution, entro à Istanbul à la cavessera de 25,000 soldados — donde 6,000 de entre eyos de Salonique — i forso à el Sultan de demissionar.

Entre los Jidios ke participaron en el mouvimiento de revolta de los "Jeunes Turcs" nombraremos a Emanuel Carasso ke fue miembro de la commission ke demando al Sultan Hamid de demissionar, fue eligido como miembro del Parlamento, i mas despues, del Senato; Nissim Mazliah Effendi, fue juzgador en el Tribunal de Salonique i en 1908 fue eligido como miembro del Parlamento; Ferid Effendi Asseo, Vital Effendi Faradji, Nissim Effendi Rousso, Vitalis Effendi Estrumsa, ke fue nominado ministro de los lavoros de agricultura, charas i minas.

El grande Avocato Emanuel Chalem fue sympatizador de los "Jeune Turcs" i en 1909 fue miembro del commitato cargado de reorganisar la Instancia Judiçaria del Imperio Ottomano. El topo solutiones à diversas differencias judiçarias entre el governo turko i la potencias de Evropa.

Como ya dichimos, la communita en estos ultimos anios bacho el governo turko, era dirigida por la "assemblea Generala" en la cuala avia 100 miembros incluso el grand Rabino. Eyos eran eligidos por los pagadores de la "petcha". Los 99 miembros de la assemblea éligia de su parte tres commitatos: El Concilio Communal, el Concilio Consulativo (consejeros) i el "Mijlich Guichmi" (commitato finançario). Rebi Yaacob Meir fondo un commitato spiritual ke se yamava "Mijlich Ruhani", ke

Midrach" como: Midrach Ham Chabetay Hassid, Midrach Ham Ovadia Brudo. Midrach Esther de Itzhac Carasso, etc.

Todo esto i otras fraguas para menesteres puvlicos fueron fraguadas en la época ke Rebi Yaacov Covo era Grand Rabino de la sivdad. El fondo tambien el Seminario de Rabanim Bet Joseph, del cual salieron mas tadre Rabanim i maestros non solo para Salonique ma tambien para otras sivdades de Grecia, i mesmo para la Evropa.

Estonses fueron fraguadas tambien clinicas i escolas en los faubourgos de de "Calamaria", "Baron Hirch" etc. i la fragua de la Kehila del "Talmud-Tora", ke costo 4,500 Liras i fue estrenada i avierta al puvlico en una ceremonia solanella i esmouviente en el 11 Decembre 1904.

El Ichpital Hirsch fue inaugurado en el 3 Maïo 1908. La fragua, la mobilia i los instrumentos costaron cerca 14,000 liras de oro. En el avia 40 camas para hazinos menesterozos i unas cuantas otras camas para hazinos poderozos.

El initiador de esta grande ovra fue el doctor Moïse Mizrahi i fue realizada gracias ó las donationes de la Baronessa Hirsch i otros.

Diremos aki ke la communità judia de Salonique deve muy mutcho al Baron Maurice Hirsch i à su mujer Clara, ke donnaron montantes importantes para fraguar faubourgos, escolas, institutiones de ayudo, clinicas i el Ichpital, donde mutchos de eyos yevavan sus nombre.

Malgrado la descayensa de la sivdad como centro de ley, daïnda avia en esta época caje 100 "hahamim", entre eyos grandes en la ley i en etchas buenas. Aki vamos à nombrar los mas importantes de entre eyos:

Rebi Yehuda Nehama ke era un "haham" ke tenia tambien cultura générala, escrivio Estoria Ebrea, Estoria de los Jidios de Salonique, correspondencia con personalitas judias importantes, i tambien edito "El Lunar", primer journal en ladino ke apparessio en Salonique.

Una de las famiyas ke se distinguo por sus Rabanim i su activita en favor de la communita disde el ciecolo 17 fue la famiya Covo. Es de esta grande famiya ke fue eligido el Grand Rabino de Salonique en esta época — el Rav Yaacov Covo (yamado Harbi Yacovatchi).

El fue el presidente del comitato del Talmud Tora i del fondo "Etz-Ahaim"; el fue tambien miembro del committato del "Mijlich Idare" (concilio de municipalita); el organiso el ayudo à miles de sinistrados i ayudó à fraguarles cazas para morar, despues del fuego terrivle del anio 1890.

A partir del anio 1850 se fondaron en Salonique mutchas associationes ke tenian por buto de ayudar à los menesterozos. Estas "hevrot" venian en ayudo non solo a los proves ma tambien a los sinistrados de los fuegos i a los hazinos de las diversas épidemias.

Los doctores Moise Alattini, Moise Mizrahi (ke ayudo tambien à la fondation del Ichpital Hirsch), i Jacques Pacha (ke fue elevado al grado de Général de Division en la armada turka) isieron esforsos grandes para ayudar i milizinar a los hazinos i introduisir la hygiene en las casas i ichpitales.

Entre 1881 i 1892 arrivaron à Salonique cientenas de resfuyidos jidios de Russia. Los Jidios de la sivdad los recivieron i los ayudaron a topar lavoro, morada etc. Las associationes de ayudo intcheron como siempre sus dover.

Entre los anios 1898 i 1903 la sivdad suffrio de fuegos, pedrisco, teretemblo, i por ajusto de actos de terrorismo perpetuados por los Bulgaros.

El Talmud Tora en el cual embezavan caje 1300 elevos fue renovado i reorganizado. En primero fue el Dr. Ottolengui de Livorno ke introduisio methodes mas modernas de enseniamiento i despues fue el Dr. Itzhac Epchtein de Eretz Israel ke transformo esta escola en un verdadero centro de cultura judia i moderna.

En las escolas de la Alliança embezavan en 1910 caje 2300 elevos i el numero de maestros se elevava a 65. A parte de estas dos institutiones avia en la sivdad diversas escolas particolaras.

En esta época Salonique tenia dayinda aspecto de una sivdad judia; avia en eya cien "Bate Midrach", trenta "kehilot" i quatorze "yechivot"; la majorita del commercio, de la industria, tchica i grande, estava en manos de los Jidios; mutchas calejas yevavan nombres de "kehilot" o de Hahamim; los Chabatot i la fiestas como Pessah, Chavuot, los Yamim Norayim, Succot, Hanuka, Purim etc. eran el centro de la vida judia.

El Gran Rabino junto con el Consilio Communal ke era formado de 18 miembros, tenian el diritto de parte del governo de etchar taxas sovre los Jidios. El Gran Rabino era la autorità suprema, el capo de la communità. En la Assemblea Generala avia en todo 100 miembros. (Despues de la conquesta de la sivdad por los gregos en el anio 1912, el numero de los miembros de la Assemblea Generala fue reduisido à 70 i el numero de los consejeros del Consilio à 12).

El Consilio se occupava de todas las questiones de orden general concernando la communita judia: como ayudo à los menesterozos, fragua de Kehilot, sostenimiento de las diversas institutiones, escolas, clinicas para los hazinos, etc., i naturalmente eyos se occupavan de fixar las diversas taxas i otras entradas.

En esta epoca fueron fraguados los faubourgos "Baron Hirch" i "Calamaria", 7 Kehilot ke se avian kemado en el fuego del 1890; 3—4 kehilot nuevas, como "Bet El" i "Bet Chaul". Unos cuantos ricos fraguaron con sus moneda "Baté-

De otra parte los vapores ke descargavan i encargavan en el porto los diversos prodoctos ke se importavan o se exportavan, izieron de Salonique un centro commercial importante.

Los lavoros del porto se azian por Jidios, los agentes de vapores eran jidios, los retiradores i los agentes de segurita eran tambien jidios; de modo ke non es maravia ke 80% del commercio de la sivdad estava en manos judias.

La parte de los Jidios entre los bankieres, industriales, artisanos, era tambien importante. La fabrica de techidos de la famiya Saïas era la mas grande de su genero en la sivdad. La famiya Allatini fondo el grande mulino, las fabricas en bira, ladrios i tejas. Avia tambien fabricas de velos para mujeres, fabricas de ropas de seda, fabricas de tabacco, de chavon, de furtchas, de condurias, de techidos, etc.

Las bankas ke fonctionaron el 1824 i el 1912 eran: Banka Alattini, Banka Chaul Modiano, Banque de Salonique, i la Banka Ottomana.

Tambien en el domenio de la fragua, los Jidios contribueron sus parte en fraguando grandes edificios commerciales de una parte, i de la otra — villas i moradas en las "campanias".

Los ricos de la sivdad non se ulvidavan de los menesteres de la communità; eyos donavan montantes importantes para vinir en ayudo à los menesterozos i algunos de eyos fondaron Yechivot onde embezavan "Talmide Hahamim". Como enchemplo nombraremos à Siniora Fakima ke fraguo en las "campanias" la ermoza kehila "Bet-Chaul" à nombre de su defonto marido Chaul Modiano.

El numero de Jidios en Salonique verso la fin del siecolo 19 era caje 70,000.

חורבות תלמוד תורה הגדול אחרי שריפת תר"ן.

Lo ke kedo del Talmud Tora Hagadol despues del fuego del 1889.

ke tuvo lugar en Berlino, eyos recivieron una partida de la Armenia i otros lugares en el Kavkaz. La Turkia reconessio la independencia de la Serbia, el Montenegro i la Rumania; la Inglettiera fue cargada de regir la isla de Kipros etc. Ansi se desfiso, de fato, el Imperio Ottomano.

Los Jidios ke bivian en los deredores de la sivdad sufrieron mutcho de estas guerras, de las revolutiones, de los bandidos, i mutchos de eyos vinieron à Salonique como resfuyidos.

Los Rabanim i Guevirim, la Alliança Judia i a su cavessera el cavalier Dr. Moïse Alattini, isieron mutcho por vinir en ayudo à estos resfuyidos.

Entre los Rabanim importantes ke bivian en akeya epoca, se topava el Rabino Abraham Gattegno. El fue nominado Gran Rabino en el 1875, despues de la muerte de Rebi Acher Covo.

Despues fue nominado como "locum tenens" de Grand Rabino el Rav Chemuel Arditti; en su tiempo fue fraguado de muevo el "Grande Talmud Tora".

Entre otras ovras el Dr. Alattini reorganiso el "Bikur-Holim"; el dono mutcha moneda para la fragua de la escola de la Alliança, empleo siempre su influença serca las autoridades en favor de sus ermanos de Salonique, i iso mutcho por la education i instruction de la juventud judia. El fue onorado i amado, non solo por los Jidios, ma tambien por los Musulmanos i Christianos, ansi ke por la autoridades localas i estranieras.

Otro capo influente ke iso tambien mutcho por sus correligionarios fue Chaul Itzhac Modiano ke bivio i ovro en la mesma época. El fue uno de los siete "Tuvé Haïr", percuro mutcho por la fragua nueva de la escola del Talmud Tora, donno montantes grandes para ovras de bien i ayudo à enreziar el fondo del "Bikur-Holim".

מצבת ר׳ אשר קוב׳ו.

Tomba del gran rabino
Rebi Acher Covo.

El Sultan Hamid favorizo siempre à los Jidios i los tratto con bieveyensa. A su exempio, los governadores (Pachas) de Salonique mientres los anios 1867 asta 1908, se comportaron i eyos bueno con los Jidios i nominavan Jidios à inchir postos i fonctiones civiles importantes en la sivdad. En este tiempo Salonique se desvelopo muy mutcho, particolarmente el commercio, la fragua i la industria. Paralelmente la instruction adelanto tambien i el numero de doctores, avocatos, journalistas, ingenieres etc., era bastante grande.

El fato ke Salonique fue atada à mutchas linias de treno ke yevavan à diversos centros commerciales de los Balkanes i de la Evropa, favoriso el desvelopamiento del commercio de la sivdad.

estros, "darchanim", "hazanim", escrividores de "sifre-tora", "chohetim", "mohalim". etc. En general eyos bivian modestamente ma noblemente.

Los guiadores de la sivdad en 1857 eran : Dr. Moise Alattini, Behor Chelomo Frances, Itzhac Yeochua Modiano, Yaacob Moche Mizrahi i Chaul Modiano.

En cada siecolo uvo guevirim ke se devuaron por sus ermanos : al siecolo 16 — los miembros de las famiyas Ben Yéhia, Senior i Abravanel ; en el siecolo 17 — Uubil i Bensusan ; en el siecolo 18 — Salmona, Saporta, Bourla i de Menache ; en el siecolo 19 — Modiano, Saias, Hassid, i particolarmente Alattini.

El nivelo de la éducation estonses en Salonique, en compareson con akeya de la Evropa, era bastante bacho ; para las ninias no existia escolas ; eyas embezavan à cousir, brodar etc., ande maestras particolaras. Despues ke el ninio embezava bueno la Biblia en ebreo i espaniol, suvia à la classa superiora del Talmud Tora onde embezava "Guemara" ; despues de un cierto tiempo si era duado el entrava en una de las yechivot i embezava ley de boca de hahamim versados temientes del Dio i de moralita impecable.

En 1856 se formo la prima escola moderna en Salonique. El Dr. Alattini, con el ayudo de los dirigentes jidios de Paris, Londra, Vienna i el Baron de Rothschild, fondo una segunda escola en la sivdad. Despues fueron fondadas otras escolas : la escola italiana, "El collegio de Padre de famiya", etc. Los missionarios catolicos i protestantes de sus parte fondaron escolas para ninios i ninias.

Dr. Alattini con el ayudo de Rebi Moche Benveniste i Rebi Yehuda Nahama reorganisaron la escola del Talmud Tora Agadol.

En 1876 fue inougurada la escola de la Alliansa Israelita, ke fue fondada gracias al Dr. Alattini, Chaul Modiano, Haymutcho Covo (ijo del Rabino Acher Covo), otros guevirim de Salonique i donadores del estraniero, especialmente el Baron Hirsch.

Al empessijo el esprito de las escolas de la Alliança era conforme al judaismo traditional i a las inticiones de sus promotores : Rebi Yehuda Nehama, el Rav Covo i sus colleguas. Ma despues de unos cuantos anios, eyos negligearon el estudio de la ley i de la lingua ebrea i ansi enfluençaron en negro sovre los elevos.

Como dichimos mas antes el Talmud Tora fue modernisado i reorganisado i devino un centro de cultura religiosa i moderna de primo orden. Es gracias a esta institution ke el movimiento sionista de Salonique i particolarmento el movimiento sionista religioso, topo un puvlico de sympatizadores, embivido de amor por la tierra de Israël i la ley de Moche.

El Rav Acher Covo, el gran Rabinno de akel tiempo, fue un grande savio ke escrivio el livro importante "Chaar Acher". De mas, el fondo ovras de bienfesencia, i siendo el capo de la communita tomo parte activa en todas las phases de la vida judia de Salonique. El intcho todas sus fonctiones como Dayan i como Haham Bachi, sin tomar ninguna paga.

En el anio 1876, como resultado de un incidente tragico, los consolos de Francia i de Allemania fueron matados en Salonique por fanaticos musulmanos ; este incidente sulevanto una tempesta de ravia en la Evropa i las potencias embiaron navios de guerra à Salonique.

La Russia como de uso expluato esta occasion i attako à la Turkia (al 24 Avril 1877) de parte del sud, i sus alliados, el Montenegro i la Serbia, attakaron de parte del nord. Como resultado, los Russos vencieron. En el congresso de las potencias

Las Guerras i la Population Judia (1782—1840)

En el anio 1788 la Russia attako de nuevo à la Turkia i conquesto una partida de la Bessarabia i de la Crimea. En 1789, la Austria tambien attako à la Turkia. En 1807 la Russia attako de nuevo à la Turkia. Como resultado, el tresoro del Imperio Ottomano se vasio i el Sultan ordeno en el anio 1810 de sequestrar todos las joyas de oro de los Christianos i los Jidios i mesmo los ornamientos preciosos de las Kehilot i de las eglissias.

En 1826 El Sultan Mahmud kito orden de matar à todos los "Yenitcheris" del Imperio ; ansi fueron matados los 3,000 "Yenitcheris" ke se topavan en Salonique. Non ay duvdo ke esto afflocho un poco la fuersa militara de la Turkia. Los Gregos enfortessieron sus revolta ; los Russos atacaron de muevo i en el anio 1830 las grandes potensias de estonses, la Francia, la Inglitierra i la Russia forsaron a la Turkia de reconosser la independencia de la Grecia i de la Serbia.

La mas grande parte de la industria i el commercio en la sivdad estavan en manos de los Jidios, principalmente los "francos" (originarios de Italia).

En 1828 un missionario Ingles vijito Salonique i entre otras escrivio : "El numero de Jidios en la sivdad es de 25 a 30 mil ; ay ayi 36 kehilot, una escola grande i unas cuantas escolas mas tchicas, el commercio esta en sus manos, ma en Chabbat el tcharchi entero esta asserrado".

En esta época avia en Salonique caje 80 "Hahamim Chelemim" i 200 Hahamim de segundo grado ke officiavan como maestros, darsadores, escrivanos, "hazanim" i "chohetim".

Uno de los gran Rabinos ke intcho su fonction con brasso fuerte, fue Rebi Chaoul Itzhac Molho. El era muy corajozo i non tenia temor de ningunos.

Malgrado el pericolo de los bandidos en tierra i los pirates en la mar, el commercio de la sivdad iva enfloresiendo.

Notche de Roch Achana (8 Septembre 1839) eclato un fuego terrivle ke destruyo los 2/3 de la sivdad. Esta ves las autoridades turcas vinieron al ayudo de los sinistrados de las 3 religiones i entre eyos los Jidios. Los "Guevirim" tambien azian sus dover, i ayudavan à los menesterozos en todo modo de forma.

חייל יאניצ׳ארי.

Soldado Yenitcheri.

Grandes Trocamientos — Cultura Evropea (1849—1875)

En el anio 1839, poco tiempo despues ke el Sultan Medjid suvio al trono, el signo el "firman" en el cual el dio dirittos iguales en ciertos domenios a sus sujetos de todas las créensas (Musulamanos, Christianos i Jidios). Entre 1839 i 1855 el menguo i annulo la petcha sovre los Jidios ke se yamava el "haraj". Mas tadre otros derittos fueron dados à los Jidios por las autoridades turkas.

Los Gregos aborressian de siempre à los Jidios i non dechavan occasion por manifestar sus animosita. Es solamente en 1858 ke las relationes se adulçaron un poco, cuando la famiya Alattini installo un mulino grande de farina, la fabrica de tejas i ladrios i la fabrica de bira. Mutchos lavoradores lavoravan en el mulino i las fabricas i entre eyos un numero bastante grande de Gregos, i el Dr. Alattini personalmente percuro mutcho para adovar las relationes entre los Jidios, Gregos i Musulmanos.

El numero de Jidios en Salonique en esta epoca era 30,000—40,000 ; eyos eran comertchantes, industriales, agentes, artisanos, "estaniadores", pechacadores, barkeros, maonadjis, hamales etc. Mutchos eran : "hahamim", Rabinos, "dayanim", ma-

ley con mutchas Kehilot, Yechivot i Hahamim ; entre eyos : Rebi Joseph Bar Chemaya Covo, Rebi Chelomo Amariglio, Rebi Joseph David — todos tres servieron como Rav-Gadol.

Es interassante de notar aki ke en el anio 1728, un Jidio, Chabetay Akouni, fue matado por orden del "Bet-Din" porke era un bandido ke atakava à los passantes las notches i les rovava moneda.

De este cavzo se ve ke en akeya epoca la autorità de los Rabanim era tanto grande por settenciar settencia de muerte.

Verso 1715 vinieron installarsen en Salonique los primeros "francos" — Jidios de Italia. ke influençaron la vida commerciala i puvlica de Salonique.

Oras de Apreto (1740—1782)

Las revoltas i las guerras contra la Turkia, la immoralità de los governadores, i las etchas malas de los "Yenitcheris" fueron las razones principalas de la descayensa continua del Imperio Ottomano. Tambien los centros jidios en Turkia descayeron gradualmente — moralmente como materialmente.

Entre los anios 1741 i 1773 la Turkia iso guerra contra la Persia i despues contra la Russia.

Estas guerras i la crisa économica influensaron en negro sovre los Jidios de Salonique. A esto se ajustaron épidemias terrivles en los anios 1748 i 1752 en las cualas mourieron milles de personas. Tanto critica era la situation economica ke los Jidios non pudieron pagar las petchas governementalas. Estonses el Pacha i sus fonctionarios sequestraron las "Kehilot", las "Yechivot" i el Talmud Tora i mettieron en preso à los Rabanim i "Guevirim" de la sivdad.

Para alivianar un poco las suffriensas, los Rabanim i guiadores de la communità decidieron, por la unica ves, de embiar al Haham Rebi Daniel Florentin i al Haham Joseph Beraha à demandar ayudo monetario de las diversas communitas judias de Evropa. Eyos se adressaron entre otras, à la communita de Amsterdam. la cuala les remettio un montante importante.

A la descayensa materiala se ajunto i la descayensa morala, i con eya se amenguo la influensa i el poder de los Rabanim. como se ve de los diversos juzgos i pleytos ke uvo en la sivdad mientres los anios 1749 i 1769. La cosa arrivo à tal grado ke el Rav Joseph Chemuel Modigliano, fue ovligado de fuyir de la sivdad porke malchinadores jidios cavzaron ake las autoridades turkas lo kerian arrestar. De mesmo el Rav Elazar Nahmias fue ovligado de dechar la sivdad i yirse a Yeruchalaim visto ke los "Guevirim" de su tiempo le amargaron la vida.

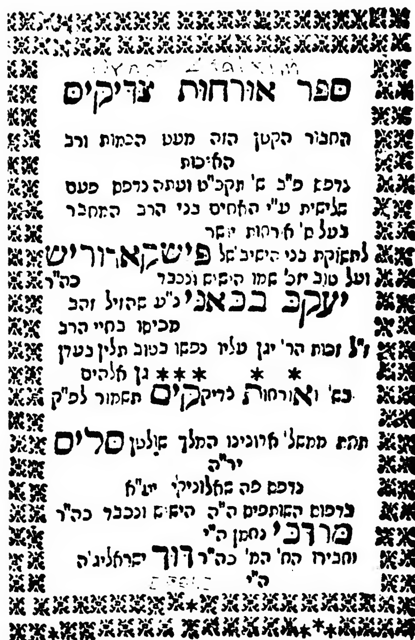
Malgrado ke estos anios fueron anios de suffriensas i amarguras, los Rabanim izieron todo lo possivle para intchir sus fonctiones como se deve ; Nombraremos aki cuantos de los mas importantes de entre eyos :

Rebi Itzhac Bedrechi, Rebi Moche Amariglio, Rebi David Serrero (el era i Cabalista grande), Rebi Itzhac Ben Santchi, Rebi Chemuel Florentin, Rebi Benveniste Gattegno. Rebi Joseph Molho (escrivio mutchos livros de ley, entre eyos sovre las leyes de la "chehita" ke son muy importantes), Rebi Itzhac Molho, ke escrivio un livrico de moral "Orhot-Yocher", etc.

Rebi (Raphael) Yehuda de Leon Kalli, fondo una imprimeria. El era i poeta popular ke composo entre otras el pizmon en espaniol "Es razon de alavar" ke uzamos à cantar en "Chavuot" i las complas de "Tu-Bichvat".

ספר אורחות צדיקים,
שלוניקי תקנ"א:

El livro Orehoth Tsadikim, Salonique 1791.

ספר אורחות צדיקים

החבור הקטן הזה מעט הכמות ורב האיכות

נדפס פ"ב ש' תקכ"ט ועתה נדפס פעם שלישית ע"י האחים בני הרב המחבר בעל ס' ארחות יושר

לתקופת בני הישיבה של פישקאוריש

ועל טוב יזכר שמו הישיש ונכבד כה"ר יעקב בכאני נ"ע שהזיל זהב מכיסו בחיי הרב ז"ל זכות הר' יגן עליו כמשו כטוב תלין בעדן גן אלהים

בש' ואורחות צדיקים תשמור לפ"ק

תחת ממשלת אדונינו המלך סולטן סלים יר"ה

נדפס פה שאלוניקי יע"א

בדפוס השותפים ה"ה הישיש ונכבד כה"ר מרדכי נחמן הי"ו

וחבירו הח' השל' כה"ר דוד ישראליג'ה הי"ו

1666, el puevlo junto los Rabanim de la sivdad, fiestaron el dia de Ticha-Beav con pranssos i vistimientas de fiesta. Solamente el Rav Joseph Cohen ke no creo en Chabetay Sevi, accojo un "minian" de Jidios i meldo las endetchas como de uso.

Verso la fin de sus dias Chabetay Sevi se convertio al Muslemismo i en Kippur del anio 1676 el mourio en la sivdad de Dulcino. Non ay duvdo, ke Chabetay Sevi i Nathan Haazati, cavzaron grande danio a la juderia de Salonique, a tal grado ke unas cuantas cientenas de Jidios se izieron musulmanos como el ; eyos son los "donmés". Estos "donmés" se comportavan exterioramente como Musulmanos i interioramente en sus cazas como Jidios. Por esto, siertos Rabanim, los tratavan con bienveyensa, otros los consideravan como Musulmanos en todo. En todo cavzo, sus numero aumento de anio en anio ; de unas cuantas cientenas al empessijo, eyos contavan 4,000 almas al 1875, en 1900 sus numero suvio a 10,000 i en 1923 eyos ya contavan 15,000 almas.

En este anio (1923) los Gregos etcharon àtodos los Turkos de Salonique, entre eyos i a los "donmés", en siguita de un tratado de trocamiento de populationes. En esta forma non kedaron mas "donmés" en Salonique.

La crisa despues de Chabetay Sevi

Como ya dichimos mas arriva el mouvimiento messianico de Chabetay Sevi cavso un danio muy grande à la Juderia de Salonique ; uvo cavzos onde el padre se izo Musulmano i el ijo kedo Jidio, o areves ; famiyas se derocaron — un ermano se convertio el otro no, etc. Estas tragedias criaron mutchos problemas : questiones de eredad, questiones de "halitza" i "yibbum", pleytos entre "haverim" en un etcho, etc. Los Rabanim de la época, izieron mutchos esforsos para reglar todas estas questiones. Nombraremos aki unos cuantos de entre eyos : Rebi Chemuel Gaon, Rebi Yedidia Caro (nieto de Rebi Joseph Caro), Rebi Haim Cohen, Rebi Abraham Cohen, Rebi Abraham de Botton, Rebi Eliezer Covo, etc.

Diremos aki ke contrariamente a loke era de uso en ciertas communitas de Evropa, el posto de Gran-Rabino en Salonique no passava en eredad de padre a ijo ; esta fonction era intchida por el Rabino competente i grande en la ley.

Non solo el estado moral i spiritual de Salonique descayo despues de Chabetay Sevi, ma tambien el estado material. Esto fue cavzado por las revoltas de los "Yenitcheris" contra los Sultanes, las guerras contra los paeses catolicos ke se revoltaron por liberarsen del yugo de la Turkia.

Para pagar los gastes de las guerras, los "vizires" covravan de los Jidios taxas mas pesgadas ; de otra parte la valor de la moneda abachava. Si ajuntamos a esto los pericolos ke avia en las mares i el los caminos al entorno de Salonique. es claro que la situation economica de los Jidios estonses, era bastante precaria.

Como ya dichimos las epedemias en la sivdad se declaravan cada unos cuantos anios, por cavza de mancansa de higiena personnala i mezos sanitarios, i en eyas murian grandes i tchicos, ombres del puevlo, guevirim i Hahamim. En general los doctores eran pocos i non pertenessientes.

Tanto grave era la situation économica ke los "guevirim" insistieron muy mutcho para forsar a los Hahamim de participar i eyos en la paga de las taxas, malgrado ke eyos eran exemptados de pagarlas disde cientenas de anios ; ciertos "Gabaïm" fueron ovligados de vender "rimonim", punteros, etc. para pagar los darsios.

Malgrado esto, Salonique al siecolo 18 era ayinda un centro importante de

Los Jidios importavan ropas de Evropa, i de otra parte, mercavan productos agricoles de los cazales al intorno de Salonique i los exportavan. Eyos contribueron al desvelopamiento commercial de la sivdad.

Malgrado las epidemias, los fuegos, los teretemblos i otros malores, los Rabanim continuavan à guiar el puevlo en todos los domenios. Los mas conossidos, de entre eyos en akea epoca fueron :

Rebi Chelomo Hacoen, Rebi Aharon Ben Hasson, Rebi Chemuel Hayon, Rebi Chelomo Ben Mayor, Rebi Chelomo Levet Halevy Habahour, etc.

En esta epoca avia en la sivdad doctores de valor, como : Abraham Havilio, Jacob Ben Zemah, Baruh De Faro, Joseph Ami, Moche Ben Perahia Acohen, David Uziel, Moche Amaraggi, etc.

Los "Kehalim" sotto una direction generala (1618—1651)

Los Rabanim junto unos cuantos "guevirim" dirigian los Kehalim i sovre todo el "Talmud Torah Agadol". Eyos se occupavan de todas las questiones de orden general como el recavdo de las taxas (las "gabellas"), el reglamiento del "Iruv" de la sivdad, etc.

Al empessijo del siecolo 17, los "Kehalim" decidieron de nominar un "Rav-Gadol" como capo de los Rabanim de la sivdad i alado de el nominaron otros tres Rabanim ke se yamavan "Rav Hakolel". Se crée ke el primo "Rav-Gadol" ke se nomino fue Rebi Yaacov Ruvio, i los tres "Rabane Hakolel" à su lado, fueron : Rebi Haim Chabetai, Rebi Acher Hacohen Ben Ardout i Rebi Abraham Mutal.

Chabetai Sevi i sus créentes en Salonique

Chabetai Sevi, nacio en Izmir en el anio 1626 en dia de Ticha Beav. El enseniava el Zoar i la Kabala a sus dichiplos. Un dia, viendo ke sus admiradores se mutchiguavan de mas en mas el enmento las lettras del nombre del Santo Benditcho El, lo ke no es permettido por la ley. Estonses el fue enharemado por los Rabanim de Izmir i duvo fuyir de la sivdad. Después de un cierto tiempo el arrivo à Salonique.

Salonique fue de siempre un centro en el cual embezavan la Kabala. Las epidemias, las guerras, i los resfuyidos de Russia ke se avrigaron en Turkia, enfluençaron los Jidios a creer ke estas suffriensas son precursoras de la vinida sercana del Machiah. Esto espiega la reuchida ke tuvo Chabetai Sevi en su estada en Salonique. Al empessijo el fue recivido muy bueno por el puevlo i por los Rabanim, ma despues de un cierto tiempo el empesso à comportarse de una forma estrania i demuevo enmento las lettras del nombre del Todo Poderoso. Estonses, los Rabanim i a sus cavessera el Rav Hagadol Abraham Mutal, le ordenaron de yirse de la sivdad. El se fue à Athena i a la Morea, despues el se fue a Istanbol, a Izmir, i de ayi à Yeruchalaim i a Egypto. En akel tiempo bivia en Aza un "talmid haham" ke se yamava Abraham Nathan Achkenazi, el cual convencio à Chabetay Sevi ke el es el Machiach. Cuando supieron esto los Rabanim de Yeruchalaim, eyos lo enharemaron ; malgrado esto el torno a Izmir i esta ves caje todos los Jidios de la sivdad creeron ke el es el Machiach verdadero.

Nathan, el Haham de Aza, embio messages a todos las communitas de Turkia i Evropa, en los cuales avizo ke el Machiah esta por arrivar i por esto es dover de todos los Jidios de tornar en Techuva ; Caje todas las communitas judias creeron en Chabetay Sevi i como eyos tambien la communita de Salonique. En el anio

Mientres los primeros anios despues del arrivo de los resfuyidos de Espania cada Kahal se cargo de dar instruction à los ijos de sus "Yehidim". Ma muy presto, los capos del puevlo arrivaron à la conclusion ke esta instruction deve ser générala para todas las criaturas i independiente de los Kehalim. Estonses, al empessijo del siecolo 16, eyos fondaron una escola para todas los ijos de Israel, proves como ricos, ke fue yamada "Hevrat Talmud Tora". El estudio en esta institution era debaldes. El numero de elevos se elevava al siecolo 17 a miles, i el numero de maestros à 200. Con el tiempo esta institution se desvelopo mutcho i avrigava debacho su tejado, un ichpital, una caza para mossafires, una fabrica de ropas (soframanes), ansi ke una imprimeria. Entre los maestros de esta grande institution avia Rabanim conessidos.

שולטן מוחמד השלישי

Sultan Mohamed III.

Esta organisation tenia como escopo de sostener las academias i las escolas, de encorajar los savios i los estudiantes, i de propagear la instruction en général. Mas tadre eya comprendio tambien un seminario de altos estudios theologicos donde todos los rabinos avlan con alavaciones.

Una de las mas ermosas qualitas que los emigrados de Espania trucheron en Turkia era el amor de la scencia i las lettras.

Es ansi que de temprano arrivaron en Salonique un grande numero de Maestri que fondaron escolas celebres entre los anios 1500 a 1550. Despues del estudio en la Yeshiva akeyos elevos ke kyerian distinguirsen por estudios altos passavan à las escolas superioras. Ayi se embesava al lado del Talmud, la philosophia, las mathematicas, la astronomia, la medecine i tambien la rétorica i la poesia.

De generation en generation, las scencias theologicas i philosophicas fueron brillantemente illustradas por los emigrados de Espania. En los primos siecolos del arrivo de Espania existian en Salonique numerosas bibliotecas. Aparte akeyas de las Yechivot que naturallemente contenian mutchos livros religiosos, avia grandes bibliotecas particolaras que servian los estudiantes. Desgrassiadamente mutchas eran destruyidas por los fuegos.

En este tiempo se fondo el "Beth Midrash Hachir", gracias à los esforsos de Don Guedalia ben Moshe ben Yahia. En su casa se adjuntavan escrivanos para causerias litterarias i cultivadores del cante religioso, i venian tambien elevos de las otras sivdades de Turkia.

Entre los poetas i escrivanos de akel tiempo nombraremos a Yoseph Cagophono, Eliezer Todros, Eliezer Sarfati, i el poeta distinguido Saadia Longo, Amigo de Rebi Israel Nadjara.

Malores i Progresso (1507 — 1637)

El desvelopamiento i la gloria de Salonique la judia menguo bastante despues el siecolo 16, por cavsa de los fuegos grandes i las epidemias terrivles ke se propageavan en la sivdad à curtos intervalos.

El governo turko en général, tratava à los Jidios con bienveyensa ma eyos sufrian bastante de los "Yenitcheris" (soldados professionales del Imperio Ottomano). Demas los Jidios eran ovligados de dar regalos importantes à empiegados altos plaçados para obtener de eyos permessos para fraguar Kehilot. Eyos devian de pagar tambien petchas i darsios fuertes en contante, en carneros i en ropas, para los soldados.

patches, pharmacienes, artisanos i specialistas en fabrication de mutchos articolos i particolarmente de ropas, techidos i tapetes. Eyos fueron recividos con bienveyensa por los Sultanes turkos, porke eyos ayudaron mutcho à el desvelopamiento de el paës.

Es gracias à la buena organisation de los Kehalim, la disciplina i la unita ke existia entre todos los Jidios de la sivdad, i gracias à las "Yechivot" i otros lugares de estudio, ke Salonique devino un grande centro jidio, i disde el empessijo del siecolo 16 eya fue yamada "Ir Vaëm Beisrael" (sivdad madre de Israel).

La Era de Oro (1492—1590)

Los cien primos anios despues del arrivo de los resfuyidos de Espania i Portugal, fueron la era de oro de los Jidios de Salonique. La sivdad estava yena de comertchantes, artisanos, gentes de sencia, doctores i principalmente "hahamim" i Rabanim, entre eyos : Rebi David Messir Leon, Rebi Yaacov Ben Haviv i su ijo Rebi Levi Ben Haviv, Rebi Eliezer Achimoni, Rebi Meir Arama, Rebi Joseph Passi, Rebi Chelomo Taitaçak, Rebi Joseph Taitaçak i su ijo, Rebi Joseph Ben David Ben Lev, Rebi Biniamin Bar Meir Levi Achkenazi, Rebi Moche Almosnimo, Rebi Itzhac Adrebi, Rebi Chemuel De Medina (Harachdam).

Estos Rabanim puvlicaron decretos de leyes sovre problemas ke se posavan, por reglar las relationes entre Jidios, i mutchas vezes tambien entre Musulmanos i Jidios.

En basa de testimoniansas de viajadores Christianos ke vijitaron la Turkia en el siecolo 16, la mas grande parte de los doctores ayi, eran jidios, entre eyos nombraremos Joseph Ben Tam Ben Yahia i Aharon Afia ke fue alavado por Amatos Luzitanus ; este ultimo, considerado como uno de los mas illustres medicos de akea epoca vino i el a estabilirse en Salonique.

וידבר יהוה אל משה במדבר סיני באהל מועד באחד לחדש השני בשנה השנית לצאתם מארץ מצרים לאמר שאו את ראש כל עדת בני ישראל למשפחתם לבית אבתם במספר שמות כל זכר לגלגלתם

חומש עם פירוש רש״י,
שלוניקי, שנת עור״ה.

Livro de la Ley con Rachi,
Salonique 1521.

LOS JIDIOS DE SALONIQUE

por Dr. Itshac Emmanuel

Antes de la venida de los "Sepharadim"

Los Jidios empessaron a installarsen en Salonique verso el anio 140 antes de la era Christiana, 28 anios despues ke la sivdad fue conquestada por Roma.

Paulus, el dichiplo de Jesus, arrivo a Salonique en el anio 49. El percuro de convertir los Jidios a el Christianismo ; estos ultimos lo isieron fuyir de la sivdad.

La communita judia en Salonique existio sin interuption mientres mutchos siecolos ; ay provas historicas ke eya existia al seten i al noven siecolo. En el anio 1096, se declaro en eya un mouvimiento messianico ; caje en la mesma epoca, se formo en la sivdad un centro cultural jidio con a la cavessera Rebi Tuvia ben Eliezer.

En el anio 1169 vijito la sivdad Rebi Binyamin de Tudela. El escrivio en sus recordos : "Es una sivdad grande en la cuala biven circa 500 Jidios, entre eyos Rabanim, siniores i artisanos".

En 1387 los Turkos conquestaron Salonique por la prima ves. Poco despues, entre 1430 i 1470, mutchos Jidios Echkenazim, originarios de Hungaria, Allemania etc., vinieron installarsen en la sivdad. Eyos fondaron sus Kehila i sus Yechiva en la cuala se formaron Rabanim i savios de valor.

En el anio 1430 los Turkos conquestaron definitivamente la sivdad de manos de los Byzantinos i podestaron sovre eya fin el 1912. En general los Sultanes turkos trataron con bienveyensa à los Jidios de Salonique. Gracias à esta attitude i a el arrivo de los Jidios expulsados de Espania, Portugal, Sicilia, Calabria, Provncia etc., Salonique devino un grande i importante centro jidio.

Expulsion de los Jidios de Espania (1492—1575)

Cerca 300,000 Jidios fueron expulsados de Espania en el anio 1492, por decreto del Rey Ferdinand. Este Rey expulso, poco despues, i a los Jidios de Sicilia. En el anio 1496 fueron expulsados i los Jidios de Portugal por decreto del Rey Don Emanuel. Mutchos Jidios de estos 3 paëses vinieron installarsen en Salonique. Eyos fondaron mutchos "Kehalim", (centros communales basados sovre sus sivdad de origin) como : "Gueruch Sefarad", "Mayor", "Katalan", "Aragon", "Castilia", "Portugal", "Lisbon", "Apulia", "Calabria" etc.

En el anio 1501 fueron expulsados los Jidios de Provincia. Los resfuidos ke vinieron installarsen en Salonique fondaron el "Kahal Provincia".

Cada "Kahal" era independiente i tenia su budjeto, su "Yechiva", maestro, "Haham", "Beth Din", "Gabaim", "Hevra-Kadicha", etc. Cada "Kahal" tenia sus uzos speciales, algunos i sus livros de tefila particolares. Mutchas veses avia differencias mismo en questiones de "halaha" entre Kahal i Kahal.

Es claro ke la mutchidumbre de los nuevos vinidos sulevanto mutchos problemas. Es por esto ke todos los "Kehalim" decidieron de nominar tres Rabanim influentes para solutionar problemas de orden général, como : deritos de proprieta de casas i curtijos, dinim de chehità, los maranos, las relationes con el Governo, taxas, etc.

Entre los Jidios ke vinieron de Espania, Portugal i Sicilia, avia doctores ca-

פריפ׳אס

אין פוב׳ליקאנדו איסטה מונוגראפ׳יאה מונומינטאלה סוב׳רי לה גלוריוזה קומונידאד די סאלוניקו, אינג׳ימוס איל ב׳אזיאו אימינסו די לה מאנקאנסה די אונה איסטוריה קומפלידה, אפרופ׳ונדיסידה, סיינטיפ׳יקה אי פופולארה אין מיזמו טיימפו, די לה ירושלים דיל באלקאן, די לה סיטאדילה דיל ג׳ודאיזמו ספרדי. ב׳יסטו לה מוג׳ידומברי די ארטיקולוס אי איסטודיוס, פ׳ואימוס אוב׳ליגאדוס די אזירלה אפאריסיר אין דוס ב׳ולומיס ביין גארנידוס, דונדי איל פרימו איס פריזינטאדו אל פואיב׳לו אגורה, אי איל סיגונדו אין און אב׳יניר סירקאנו.

קונסידירימוס די מואיסטרו סאקרו דוב׳יר די איז׳וס די איסטי ג׳ודאיזמו מאראב׳יאוזו, אוניקו אין סו ג׳ינירו, די טומאר סוב׳רי מוזוטרוס לה טאריאה פיזגאדה די איליב׳ארלי און מונומינטו איטירניל קון לה ריקונסטרוקסיון די סו פאסאדו פ׳ינומינאל דיזבולדאנדו די אקטיב׳ידאדיס טאן פ׳רוג׳יגואזאס אין לוס דומיניוס לוס מאס דיב׳ירסוס: איקונומיקו, סוסיאל, קולטוראל, ריליג׳יוזו, נאסיונאל, ציוניסטה – לו טודו באזאדו סוב׳רי אונה אוטונומיאה קומפלידה קון איל גראן רבינו ריקונוסידו קומו קאפו ספיריטואל אי פוליטיקו – גריב׳אדו די סופ׳ריאינסאס אי קאטאסטרופ׳אס, דיזדי סו פ׳ונדאסיון אסטה מואיסטרוס דיאס, מיינטריס אונה פיריודה די ג׳ירקה **2000** אניוס, אל קואל פ׳ואי מיטידו פ׳ין פור לה מאטאנסה די קאזי **50000** די סוס מיימברוס פור לוס מאלדיג׳וס אלמאניס.

טוב׳ימוס ריקורסו אה איסקריב׳ידוריס די ב׳אלור, איסטוריאנוס, בוסקאדוריס אפ׳אמאדוס קומפיטינטיס אין לה מאטיירה; אה פירסונאליטאס קי אינג׳ירון רולוס איסינסיאליס אין לאס אוב׳ראס קומונאלאס, ריליג׳יוזאס, נאסיונאלאס אי ציוניסטאס, קי ב׳יב׳יירון איליוס מיזמוס לוס פ׳אטוס, דאנדו איל סיאו פרופיו אה לוס איב׳ינימיינטוס אי סוס דיסב׳ילופאמיינטו; אנסי קי אה מאנאדירוס דיב׳ירסוס די דוקומינטאסיון רארה. פור לה פרימה ב׳יז סון פוב׳ליקאדוס פ׳אטוס אי דוקומינטוס דיסקונוסידוס אסטה אויי קי אקלאראן לאס קוזאס די אונה לוז פארטיקולארה, קאראקטיריסטיקה.

מוס איספ׳ורסימוס טאמביין די דאר אה מואיסטרה איסטוריאה לה פ׳ורמה איקסטיריורה ארטיסטיקה מיניסטירוזה אין פוב׳ליקאנדו דוקומינטוס אנטיגואוס אי פ׳וטוגראפ׳יאס ראראס קי אריב׳יב׳ין, איספייגאן אי אירמוזיאן לוס טיקסטוס.

דיג׳ידימוס קי לוס ארטיקולוס אי איסטודייוס אין סוס קאזי טוטאליטה דיב׳ין סיר רידיז׳ידוס אין מואיסטרה לינגואה נאסיונאלה, אין עברית. מה טוב׳ײנדו קואינטו טאמביין קי איגזיסטי אונה סיירטה פארטידה די מואיסטרוס אירמאנוס אין ישראל אי אל גלות קי נון קונוסין איל עבריאו, קונסאגרימוס אונה פארטידה לימיטאדה אל ריזומידו די לוס דיב׳ירסוס ארטיקולוס אין לינגואה ג׳ודיאו-איספאניול אין קאראקטיריס לאטינוס, אי אין אג׳וסטאנדו דיבאשו לאס פ׳וטוגראפ׳יאס אי דוקומינטוס לה איספליקאסיון אין לאדינו. טאמביין איסטאמפימוס אין לאדינו דיב׳ירסוס קאנטיס פופולאריס קי סי קאנטאב׳אן אין סאלוניקו אין לאס פ׳ייסטאס די פורים, פסח, ט״ו בשבט, אינדיג׳אס די תשעה באב, רומאנסאס קונוסידאס קאנטאדאס פור לאס מוג׳יריס אי לאס איז׳אס, ריפ׳ראניס, איג׳., אין איל מיזמו איסקופו די אזיר אינטיריסאר לאס פארטידאס די מואיסטרו פואיב׳לו קי נון קונוסין איל עבריאו.

איס ביין אינטינדידו קי מואיסטרה איסטוריאה קונסטיטואי און מאנאדירו די אינפ׳ורמאסיון איגזאקטה אי סיינטיפ׳יקה פארה טודוס לוס ג׳ינטרוס די איסטודיוס אי בוסקידאס, אוניב׳ירסיטאס, ביבליוטיקאס אי קומונידאדיס ג׳ודיאס די דיב׳ירסוס פאאיזיס, קי ב׳אן אה סאב׳יר אפריסיאר איל טיזורו איניסטימאב׳לי קי מיטימוס אה סוס דיספוזיסיון, אליב׳אנטאנדו אנסי סאלוניקו לה ג׳ודיאה – קי אוי נון אגזיסטי מאס – אל גראדו אלטו מיריסידו אין לה קוניסינסיה די טודוס לוס קי סי אינטיריסאן אל פאסאדו דיל פואיב׳לו ג׳ידייו אין איל מונדו.

איל קומיטאטו

El Commitato por la Edition
del Livro sovre la
Communita de Salonique

AVRAHAM S. RECANATI, Presidente
AVRAHAM A. BEN ARÓYA
HAIM A. TOLEDANO
HANANEL I. HASSID
CHEMUEL A. RECANATI
DAVID A. RECANATI

ZIKHRON SALONIKI

Grandeza i Destruyicion de YERUCHALAYIM DEL BALKAN

El Redactor DAVID A. RECANATI

Volume I

El Commitato por la Edition del Livro Sovre la Communita de Salonique

Tel-Aviv, 5732

ZIKHRON SALONIKI

Grandeza i Destruyicion de
YERUCHALAYIM DEL BALKAN